వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ

కావ్య శృఙ్ఖలా

# శ్రీవాదిరాజతీర్థశ్రీచరణప్రణీతః రుక్మిణీశవిజయః

(శ్రీనారాయణాచార్యకృత గురుభావప్రకాశికాఖ్యటీకయా సమేతః)

ఏకోనవింశః సర్గా

రుక్మిణీశవిజయః

।। శ్రీమద్ధనుమద్భీమమధ్వాన్తర్గతరామకృష్ణవేదవ్యాసాత్మకలక్ష్మీహయగ్రీవాయ నమః హరిః ఓం ।।

ప్రథమః సర్గః

శ్రీవేదాన్తమహాచలం హి పరితః సంయోజ్య సూత్రాహిపం
సద్వృత్తాగమపోషితాత్మహృదయం తత్పూర్వపక్షాసురైః।
సిద్ధాన్తోక్తిసురేశ్వరైశ్చ మథితో యః కృష్ణదుగ్ధామ్బుధిః(1)
స్వీయానామమృతం ప్రయచ్ఛతి స మాం పాయాద్గుణోద్యన్మణిః ।। 1 ।।

।। శ్రీ నారాయణభట్టవిరచితా టీకా- గురుభావప్రకాశికా ।।

దశనముఖదృగోష్ఠం యస్య సౌన్దర్యవల్లీ
కుసుమవదభిరామం పఞ్చబాణాన్వి (న్ని) ధాయ।
ధనురపి రతిజానిర్భ్రూలతాం బల్లవీనాం
నివహమజయదస్మాన్పాత్వసౌ రుక్మిణీశః ।। 1 ।।

వైరోచనిం విగతమానమథాణ్డభఙ్గం
కృత్వా సుధానిధిలలామజటాజ్జలౌఘమ్।
యోఽజీజనచ్ఛివవిరించరమాదరార్చ్యః
పాదః సదా ముదమసౌ ప్రదదాతు విష్ణోః ।। 2 ।।

వ్యాసతాపసపాదాబ్జం దోషావస్థావివర్జితమ్।
దాసాలిసేవ్యం మత్స్వాన్తకాసారే వర్తతాం సదా ।। 3 ।।

F.N. 1. వ్యాససుధానిధిర్భవతు మే భూత్యై సతాం భూతిదః - ఇతి తత్త్వప్రకాశికాయామ్।

గమ్భీరచిజ్జలోపేతం దుష్కృతక్షాలనక్షమమ్।
ఆనన్దతీర్థమనిశం భజేఽహం బుద్ధిశుద్ధయే ।। 4 ।।

తపోవిద్యావిరక్త్యాదిసద్గుణౌఘాకరానహమ్।
వాదిరాజగురూన్ వన్దే హయగ్రీవదయా (పద)శ్రయాన్ ।। 5 ।।

చిత్రాలఙ్కారరమ్యా మృదుపదవిలసన్త్యర్థగమ్భీరభావా
లోకాశ్చర్యప్రబంధా నవరసభరితా సత్యసంస్థానయుక్తా।
కావ్యశ్రీరావిరాసీత్సదమలహృదయా శ్రీపతేర్వ్యాసయోగ్యా
సాఽవ్యాచ్ఛ్రీవాదిరాజామృతమయజలధేర్యుక్తిరత్నాకరాన్నః(1) ।। 6 ।।

శ్రీవాదిరాజయోగీన్ద్రరచితం రసవత్తరమ్।

గమ్భీరమర్థతః కావ్య వ్యాకుర్వేऽహం యథామతి ।। 7 ।।

వాదిరాజోక్తిచాతుర్యమశక్యం జ్ఞాతుమఞ్జసా।

తథాऽపి వక్ష్యే తచ్ఛిక్షామనుసృత్యైవ లేశతః ।। 8 ।।

ఇహ కవికులాగ్రగణ్యో వాదిరాజమునీ రుగ్మిణీశవిజయాఖ్యం కావ్య చికీర్షుః ప్రారిప్సితస్య కావ్య నిర్విఘ్నేన పరిసమాప్త్యర్థ "మాశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాऽపి తన్ముఖ" మితి శాస్త్రాత్ప్రబంధముఖలక్షణమాశీర్వాదరూపం మఙ్గలమాచరతి। శ్రీవేదాంతేతి। అత్ర శ్రీశబ్దః పూజ్యతావచనః। శ్రియః పూజ్యాశ్చ తే వేదాన్తాః ఉపనిషదశ్చ శ్రీవేదాన్తాః పూజ్యవేదాన్తాస్త ఏవ మహాచలో మన్దరపర్వతః అనిత్యత్వలక్షణచలనాభావాదారణ్యకత్వాద్వా వేదాన్తానాం మహాచలత్వోక్తిః। తమ్। పరితః సమంతాత్। "అభితః పరిత"(2) ఇత్యాదినా ద్వితీయా। తస్య పరిత ఇతి భావఃష। సూత్రాహిపం సూత్రాణ్యేవ బ్రహ్మసూత్రాణ్యేవాహిపః సర్పశ్రేష్ఠో వాసుకిరిత్యర్థః। సముద్రమథనసమయేऽహిపస్య సూత్రాత్మకత్వేన శబ్దసామ్యాత్సూత్రాణామహిపత్వోక్తిః। అహిపవత్ప్రతివాదిభయఙ్కరత్వాద్వా। కీదృశం సూత్రాహిపం సద్వాతాగమపోషితాత్మహృదయమ్।

F.N. 1. చిత్రాలఙ్కారరమ్యా మృదుపదవిలాసన్నర్మగమ్భీరభావా

సత్సర్గాశ్చర్యప్రబన్ధా నవరసభరితా సత్యసంస్థానయుక్తా।

కావ్యశ్రీరావిరాసీద్యదమలహృదయాచ్ఛ్రీపతేర్యత్ర వాసః

సోऽవ్యాచ్ఛ్రీవాదిరాజామృతమయజలధిర్యుక్తిరత్నాకరో నః ।। -ఇతి పాఠాన్తరమ్।

2. అభితః పరితః సమయా నికషాహాప్రయోగేऽపి (వా.)

సన్నుత్తమో వాతః సద్వాతః ముఖ్యప్రాణ ఇత్యర్థః। "సచ్ఛబ్ద ఉత్తమం బ్రూయా" దితి(1) వచనాత్। తస్యాగమః శాస్త్రం భాష్యాది। "ఆగమస్త్వగతౌ శాస్త్రే" ఇత్యభిధానాత్। తేన పోషితమ్ ఆత్మనో హృదయమాకూతం యస్య స తథోక్తః। ఆకూతం హృదయం చిత్తమ్ ఇతి రత్నమాలా। పూర్ణబోధకృతభాష్యాదిశాస్త్రేణాపవ్యాఖ్యాననిరాసపూర్వకం సూత్రార్థే ప్రతిపాదితే సూత్రాభిప్రాయః పుష్టో భవతీత్యర్థః। అహిపక్షే సన్ విషోదసంపర్కశూన్యో వాతో వాయుః। సర్పస్య స్వవిషయస్యాబాధకత్వేऽపి విషాన్తరస్యానిష్టత్వాదితి భావః। తస్యాగమః

ప్రాప్తిః తేన పోషితాత్మహృదయః పుష్టచేతాః। అహేః పవనాశిత్వాదితి భావః। ఏతాదృశం సూత్రాహిపం సంయోజ్య సమ్యక్సంబధ్య ప్రతివాక్యం విచారం కృత్వా। అన్యత్ర పరితో వేష్టన కృత్వా కించిన్న్యూనతాయాం మథనాసమ్భవాదితి భావః। తత్పూర్వపక్షాసురైః తేషాం సూత్రాణాం పూర్వపక్షాఖ్యదైత్యైః దుష్టత్వాన్ముఖగ్రాహిత్వాదితి భావః। సిద్ధాన్తోక్తయ ఏవ సురేశ్వారాస్తైశ్చ మథితో విచారితః। అన్యత్ర లోడితః గుణోద్యన్మణిః గుణా జ్ఞానానన్దాదయ ఏవోద్యన్తః ప్రకాశమానా మణయో రత్నాని యస్య స తథోక్తః। రత్నం మణిర్ద్వయో రశ్మజాతౌ ముక్తాదికేఽపి చేత్యమరః। సచ్ఛాస్త్రేణ బ్రహ్మణి విచారితే సతి బ్రహ్మణో గుణపూర్ణతా సిద్ధ్యతీతి భావః। అన్యత్ర రత్నాకర ఇత్యర్థః। ఏతాదృశః యః కృష్ణదుగ్ధాంబుధిః కృష్ణాఖ్యక్షీరసముద్రః స్వీయానాం స్వభక్తానామ్ అమృతం మోక్షం ప్రయచ్ఛతి హి దదాతి హి। సమ్ప్రదానవివక్షాభావాన్న చతుర్థీ। హి శబ్దేన కృష్ణస్య మోక్షప్రదాతృత్వం ప్రసిద్ధమితి ద్యోతయతి। స కృష్ణదుగ్ధాంబుధిః మాం పాయాత్ అవతాదితి యోజనా। యథా క్షీరసముద్రః మన్దరం మన్థానం వాసుకిశ్చ సూత్రం కృత్వా దేవాసురైర్మథితో వరుణత్వేన స్వకీయదేవానాం పీయూషం ప్రయచ్ఛతి తథా కృష్ణోఽపి బ్రహ్మసూత్రనిర్ణీతవేదాన్తార్థైరధికారిభిః పూర్వపక్షసిద్ధాన్తైశ్చ ధీపూర్వకం విచారితో మోక్షం ప్రదదాతీతి సముదాయార్థః। అత్ర కృష్ణదుగ్ధాంబుధిరిత్యనేన కృష్ణస్య కావ్యనాయకత్వముదధిత్వనిరూపణేన తస్య గమ్భీరత్వం గుణోద్యన్మణిరిత్యనేన గుణోత్తమత్వం చ ద్యోత్యతే। తేనేదం న కర్తవ్యమ్ "కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే" దితి స్మృత్యా నిషిద్ధత్వాత్ప్రయోజనాభావాచ్చ। న ఖలు కావ్యకరణే కిఞ్చిత్ప్రయోజనమస్తీత్యాశఙ్కా నిరస్తా భవతి। తథాహి। ఉత్తమనాయకగుణకీర్తనస్య "తస్మాద్భారత సర్వాత్మా భగవాన్

F.N. 1. భగవతతాత్పర్యోద్ధృత తన్త్రభాగవత వచనమ్ (10/3/26)

హరిరీశ్వరః। శ్రోతవ్యః కీర్తితవ్యశ్చ మన్తవ్యశ్చేచ్ఛతాఽభయ"(1) మితి స్మృత్యా విహితత్వాత్। తదకర్తుః "క ఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేత వినా పశుఘ్నా"ది" తి(2) భాగవతే మిథ్యాజ్ఞానిత్వకథనేన విరక్త్యాఽశోభనత్వకథనేన నిన్దితత్వాత్। తథా "కవేరల్పాపి వాగ్వృత్తిర్విద్వత్కర్ణావతంసినీ। నాయకో యది వర్ణ్యేత లోకోత్తరగుణోత్తరః" ఇత్యాద్యాలఙ్కారికైరప్యుక్తత్వాత్। నిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాద్ భగవద్గుణవర్ణనాత్మకం కావ్యం కర్తవ్యమ్। నాపి ప్రయోజనాభావః। ఏతత్కావ్యే ప్రవృత్తస్య భగవన్మహిమ్నోఽనుసంధానేన భగవతి భక్త్యుదయాత్తథా కైవల్యలక్షణఫలస్య భగవద్గుణశ్రవణేన పాపపరిహారస్య శబ్దార్థచమత్కారదర్శనేన సంతోషాతిశయస్య "కావ్యం యశసేఽర్థకృత"(3) ఇతి ఆలఙ్కారికశాస్త్రోక్తావాన్తరప్రయోజనస్య చ సత్వాత్। ఏతదేవాభిప్రేత్య సర్గావసానే "రోమ్ణాం హర్షణకారిణీ" త్యాది వక్ష్యతి। అత ఏవ చాదౌ

శుభఫలప్రదభూదేవతాకగురువర్ణత్రయాత్మకమగణప్రయోగః కృతః। తదుక్తమ్। "శుభదో మోభూమిః సర్వగురు" రితి। అత్ర "సంయోగః సర్వథా త్యాజ్యో వర్ణానాం క్షం వినా ముఖ" ఇతి త్యాజ్యత్వేనోక్తసంయుక్తాక్షరప్రయోగో న దోషాయ। శ్రీశబ్దస్య మాఙ్గల్యార్థకత్వాత్। తదుక్తమ్। దేవతావాచకాః శబ్దా యే చ భద్రావివాచకాః। తే సర్వే నైవ నిన్ద్యా స్యుర్లిపితో గణతోఽపి చేతి। అత్రోపమేయే కృష్ణే ఉపమానస్య క్షీరసముద్రస్య గామ్భీర్యాదిసాధర్మ్యాత్ క్షీరసముద్రతారోపేమోపమావిషయభేదతిరోధానాద్ రూపకమలఙ్కారః। తదుక్తమ్। "ఉపమైవ తిరోభూతభేదా రూపకమిష్యత" ఇతి। సద్వాతాగమేత్యాదేః శ్లిష్టత్వాత్ శ్లిష్టపరంపరితమ్। ఇదం చ రూపకం నిరవయవం సావయవం పరంపరితం చేతి త్రివిధమ్। తత్రాద్యం కేవలం మాలారూపం చేతి ద్వివిధమ్। ద్వితీయం సమస్తవస్తువిషయమ్ ఏకదేశవర్తిం చేతి ద్విధా। తృతీయం తు శ్లిష్టాశ్లిష్టశబ్దనిబన్ధనత్వేన లక్షణోదాహరణాని గ్రన్థవిస్తరభయాన్నాత్ర లిఖ్యన్తే। అస్మిన్ సర్గే నానావృత్తాని। లక్షణం తు తత్తచ్ఛ్లోకవ్యాఖ్యానావసరే వక్ష్యతే। శ్లోకేఽస్మిన్ శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్। "సూర్యాశ్వైర్మః సజౌస్తతాః సగురవః శార్దూలవిక్రీడిత" మిత్యుక్తత్వాత్॥

F.N. 1. భాగవతే (2/1/5)

2. భా. 10/1/4.

3. కావ్యప్రకాశే.

సచ్ఛాస్త్రోదితవర్త్మనా పదమిదం ధ్యాయన్ మదఙ్కాఙ్కితో

మన్మన్త్రం జప శాస్త్రసమ్పదమథో దాస్యామి భాగ్యైః సహ।

తత్త్వాన్యపి బోధయామి తదను ప్రాప్యో మదఙ్ఘ్రిర్భవే-

దిత్యాఘోషయతీవ యః(1) కరచయైస్తం వాజివక్త్రం భజే ॥ 2 ॥

విఘ్నబాహుల్యశఙ్కయా స్వోపాస్యదేవతాకావ్యనాయికీస్వాచార్యవాగ్దేవతాభజనాదిరూపమఙ్గలాని కరోతి। సచ్ఛాస్త్రేత్యాదితాటఙ్కద్వయేత్యన్తైః పఞ్చభిః శ్లోకైః। సచ్ఛాస్త్రేతి। సతా నిర్దుష్టేనాప్తప్రణీతత్వాదిదోషశూన్యేనోత్తమార్థప్రతిపాదకత్వాదుత్తమేన చ శాస్త్రేణోదితముపదిష్టం వర్త్మ మార్గః తేన। సచ్ఛాస్త్రోక్తప్రకారేమేత్యర్థః। మదఙ్కాఙ్కితః మమాఙ్కాః శఙ్ఖచక్రాదిచిహ్నాని। "ఉత్సంగచిహ్నయోరఙ్క" ఇత్యమరః। తైరఙ్కితశ్చిహ్నితః సన్

"ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రో దరచక్రధారీ విష్ణుం పరం ధ్యాయతి యో మహాత్మే" తి శ్రుతేః। ఇదం పదం పాదమ్ ఇమిత్యఙ్గుల్యా నిర్దేశః। "పద వ్యాజాఙ్ఘ్రితచ్చిహ్నత్రాణస్థానసులక్ష్మస్వి" తి భాస్కరః। ధ్యాయన్ ధ్యానం కుర్వన్। మన్మన్త్రం మత్ప్రతిపాదకప్రమవహయగ్రీవమన్త్రం జప ఆవత్తిం కురు। జప వ్యక్తాయాం వాచి। జప మానసే చేతి ధాతుద్వయజన్యస్య లోట్ పరస్మైపదినో మధ్యమపురుషైకవచనమేతతే। ధ్యానపూర్వస్య జపస్య మహాఫలహేతుత్వాదితి భావః। అథోఽనన్తరం శాస్త్రసంపత్ శాస్త్రాఖ్యా యా సంపత్ తాం భాగ్యైర్ధనాదిసంపద్భిః సహ దాస్యామి। తదను తదనన్తరం తత్త్వాన్యపి తస్య శాస్త్రస్య తత్త్వాన్యపి అబాధితార్థానపి బోధయామి। అపి శబ్దః సముచ్చయే। తతో మదంఘ్రిః ప్రాప్యో భవేత్। మత్పాదప్రాప్తిలక్షమమోక్షో భవేదిత్యర్థః। ఇతి కరచయైః శఙ్ఖాక్షమాలాపుస్తకజ్ఞానముద్రాసమేతైః హస్తసమూహైః। "బలిహస్తాంశవః కరా" ఇత్యమరః। "చయః సమూహే ప్రాకారే మూలబన్ధేఽర్థసఙ్గ్రహే" ఇతి రత్నమాలా। అధోముఖకనిష్ఠాఙ్గులీయుక్తహస్తేన సచ్ఛాస్త్రోదితవర్త్మనా పదమిదం ధ్యాయన్నిత్యస్యార్థః। శఙ్ఖజపమాలాహస్తాభ్యాం మదఙ్కాకితో మన్మన్త్రం జపేత్యస్యార్థః। పునః పుస్తకశఙ్ఖహస్తాభ్యాం శాస్త్రసంపదం భాగ్యైః సహ దాస్యామీత్యస్యార్థః। "శఙ్ఖం నిధౌ చ జలజ" ఇత్యభిధానాత్। తద్యుక్తస్య హస్తస్య భాగ్యసూచకత్వముపపద్యతే। పునర్జ్ఞానముద్రాయుక్తహస్తాధోముఖకనిష్ఠాఙ్గులీయుక్తహస్తాభ్యాం తత్త్వాన్యపి బోధయామీత్యస్య మదఙ్ఘ్రిః ప్రాప్యో భవేదిత్యస్యార్థశ్చ సూచితః। వీరాసనోపవిష్టస్య దేవస్య

F.N. 1. శంఖాక్షపుస్తకసుబోధయుతాబ్జబాహుమ్।। -ఇతి తన్త్రసారసఙ్గ్రహే। (4/50)

పాదాభిముఖ్యేన పుస్తకహస్తకనిష్ఠాఙ్గులేరవనతత్వాన్మదఙ్ఘ్రిః ప్రాప్యో భవేదిత్యర్థసూచకత్వముపపద్యతే। పునః శఙ్ఖహస్తేనాఘోషణం సూచితమితి జ్ఞాతవ్యమ్। ఏతేన హయగ్రీవమూర్తేః సంస్థానవిశేషో వర్ణితో భవతి। యో వాజివక్త్రః ఏతాదృశైః కరచయైమమర్థమాఘోషయతీవ సమ్యక్ ప్రసిద్ధిం కరోతీవ దర్శయతీతి యావత్। యథా లోకే కశ్చిత్కరపల్లవాభిజ్ఞః పురుషః వివక్షితమర్థం హస్తవ్యాపారాదినా దర్శయతి తద్వదితి భావః। తం వాజివక్త్రం వాజినోఽశ్వస్య వక్త్రం యస్యేతి స తథోక్తః। తం భజే సేవే। ఉత్తమపురుషప్రయోగాదస్మచ్ఛబ్దోఽధ్యాహార్యః।

అత్ర క్రియాసంగతస్యేవకారస్యోత్ప్రేక్షావ్యఞ్జకత్వాత్ ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। తదుక్తమ్। "ఇవశబ్దః క్రియాయోగ ఉత్ప్రేక్షాయాం తు వ్యఞ్జక" ఇతి। "యథార్థస్యాన్యథాకృప్తిరుత్ప్రేక్షా సాఽభిధీయత" ఇత్యుక్తేః। శఙ్ఖాదిధారణస్య ప్రయోజనముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి ఫలోత్ప్రేక్షేయమ్। వృత్తం తు శార్దూలవిక్రీడితమ్। లక్షణం తూక్తమేవ ।। 2 ।।

శ్రయే హయముఖం శ్రావ్యకావ్యమార్గసమాప్తయే।

సరాగయోగిపూగోక్తస్తోత్రతోత్రవశం మహః ।। 3 ।।

శ్రయ ఇతి। సరాగయోగిపూగోక్తస్తోత్రతోత్రవశం సరాగః అనురాగసహితాః। రాగోఽనురాగే మాత్సర్య ఇతి రత్నమాలా। తే చ తే యోగినశ్చ తపస్వినః। తపస్వీ సంయమీ యోగీతి ధనంజయః। తేషాం పూగో గణః। పూగస్తు క్రముకే గణ ఇతి రత్నమాలా। తేనోక్తం స్తోత్రం స్తుతిస్తదేవ తోత్రం కశా। అశ్వాదేస్తాడనీ కశేత్యమరః। తదూశం తదధీనమ్। అనేన హయగ్రీవస్య భక్తవాత్సల్యముక్తం భవతి। హయముఖం హయవనాఖ్యం మహః తేజః। కాన్త్యుత్సవౌ తు మహసీ ఇతి రత్నమాలా। శ్రావ్యకావ్యమార్గసమాప్తయే శ్రావ్యో రమణీయో యః కావ్యమార్గస్తస్య సమాప్తయే సమాప్త్యర్థమ్। తాదర్థ్యే చతుర్థీ। శ్రావ్యేత్యనేన శ్రవణయోగ్యతాప్రతీత్యా మార్గస్యానభ్యస్తత్వం గమ్యతే। శ్రయే ఆశ్రయే। భజామీత్యర్థః। యథా లోకే అనభ్యస్తమార్గమనాయ మధ్యే శ్రమజనితాలస్యపరిహారాయ చ పరిచయవన్తమశ్వం కశయా వశీకృత్య తమోవిచ్ఛేదాయ దీపికాం చాశ్రయతే తదూదితి భావః। హయముఖస్య తేజోరూపత్వాత్తదాశ్రయణేనోభయకార్యసిద్ధిరితి జ్ఞాతవ్యమ్।

పరిణామాలఙ్కారః। అత్ర శ్రావ్యకావ్యరాగపూగస్తోత్రతోత్రేత్యాదౌ వర్ణావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రసాఖ్యః శబ్దాలఙ్కారశ్చ। వర్ణానామనేకధాసాదృశ్యమనుప్రాసః। అయం చ వృత్తిచ్ఛేకలాటభేదేన త్రివిధః। ఏకైకవర్ణస్య పునఃపునరావృత్తిర్వృత్తిః। సా చ పరుషకోమలమధ్యవర్ణారబ్ధత్వాత్త్రివిధా। తదుపలక్షితవృత్త్యనుప్రాసోఽపి త్రివిధః। కోమలమధ్యవర్ణారబ్ధవృత్త్యనుప్రాసయోః ఇదమేవ పద్యముదాహరణమ్। ప్రాయశోఽస్మిన్కావ్యే యద్యప్యమనుప్రసాలఙ్కారోఽస్తి। ఇతరస్యాప్యుదాహరణం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యమ్। సంశ్లిష్టవర్ణదూస్య తేనైవాకారేణ పునరావృత్తిశ్ఛేకః। అస్య చోదాహరణముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యమ్। సంశ్లిష్టవర్ణత్రితయాదేరావృత్తిర్లాటమ్। ఇదమేవ యమకమిత్యుచ్యతే। తచ్చ బహువిధమ్। తదప్యస్మిన్కావ్యే యమకసర్గాదౌ ద్రష్టవ్యమ్। వృత్తన్తు పథ్యావక్రమ్। "యుజో ర్జేనసరిద్భర్తుః పథ్యావక్రం ప్రకీర్తిత" మిత్యుక్తత్వాత్ ।। 3 ।।

సిఞ్జన్నూపురశోభిపాదకమలాం మన్దస్మితోద్యన్ముఖీం

కఞ్జాక్షీం కుచభారభీరువిలసన్మధ్యాం క్వణత్కఙ్కణామ్।

శంభ్వాద్యైః పరిసేవితాం సువసనాం జామ్బూనదాలఙ్కృతా-

మమ్బాం తాం ప్రణతోఽస్మి కృష్ణరమణీం లమ్బాలకాం రుక్మిణీమ్ ।। 4 ।।

సింజన్నూపురేతి। సింజద్భ్యాం ధ్వనద్భ్యాం నూపురాభ్యాం పాదాఙ్గదాభ్యామ్। పాదాఙ్గదన్తులాకోటిర్మఞ్జీరో నూపురోఽస్త్రియామిత్యమరః। శోభినీ। పాదౌ కమలే ఇవేత్యుపమితసమాసః। సిఞ్జన్నూపురశోభినీ పాదకమలే యస్యాః సా తామ్। మన్దస్మితేన మన్దహాసేనోద్యచ్ఛోభనం ముఖం యస్యాః సా తామ్। స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదిత్యాదినా(1) జీప్। కఞ్జవజ్జలజవదక్షిణీ చక్షుషీ యస్యాఃసా తామ్। ఈక్షణం చక్షురక్షిణీత్యమరః। బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోరితి(2) షచ్। షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి(3) జీప్। కుచయోస్తనయోర్భారేణ భరేణ। భారో భరే వీరుధే చ పలానాం ద్విసహస్రకే ఇతి రత్నమాలా। భీర్వివ భీరు కరభూషణే యస్యాః సా తామ్। కఙ్కణం కరభూషణమిత్యమరః। శంభుర్బ్రహ్మా। శంభూ బహ్మత్రిలోచనావిత్యమరః। ఆద్యః ప్రభృతిర్యేషాం తైర్దేవైః పరిసేవితాం నితరాం పూజితామ్। సు మనోహరం వసనమ్ అంశుకం

F.N. 1. పాణినీసూత్రమ్ 4/1/54

2. పా. సూ. 4/1/41

3. పా. సూ. (4/1/15)

యస్యాః సా తామ్। చైలం వసనమంశుకమిత్యమరః। జామ్బూనదేన ముద్రికాకఙ్కణాఙ్గకుణ్డలకాఞ్చీనూపురాదిరూపేణ సువర్ణేన। రుగ్మం కార్తస్వరం జామ్బూనదమష్టాపదోఽస్త్రియామిత్యమరః। అలఙ్కృతాం భూషితామ్ అమ్బాం మాతరమ్। అమ్బా మాతాఽథ బాలా స్యాదిత్యమరః। లమ్బాః లమ్బమానాః అలకాశ్చూర్ణకున్తలాః టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా(1) జీప్। ప్రియా భార్యా తు రమణీ ఇతి విశ్వః। తామ్ అమ్నృణీశూక్తప్రసిద్ధామ్। శ్రీదేవ్యవతారభూతాం రుక్మిణీం ప్రణతోఽస్మి। నమనస్య భక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వద్యోతనాయ ప్రేత్యుపసర్గః। అనేన రుక్మిణ్యాః సామాన్యతః పాదాదివర్ణనం కృతం భవతి। స్వభావోక్తిరలఙ్కారః। యద్యద్వస్తు యథావస్థం తథా తద్రూపవర్ణనమ్। స్వభావోక్తిరితి ఖ్యాతా సైవ జాతిరితీర్యత ఇత్యుక్తత్వాత్। అత్ర మాధుర్యసౌకుమార్యాదిగుణయోగిత్వాత్ వైదర్భీరీతిః। తదుక్తమ్। "సరసౌ యత్ర శబ్దార్థౌ మాధుర్యం శ్రుతిమోదకృత్। అనిష్ఠురైః శ్రుతిసుఖైర్వర్ణైః స్యాత్సుకుమారతా। శబ్దార్థయోర్గుణోత్కర్షౌ యత్ర సా స్యాదుదాహృతే" త్యాది। "ఏతైః సమగ్రా వైదర్భీ వర్ణ్యతే దశభిర్గుణై" రితి। ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। శార్దూలవిక్రీడితమ్।। 4 ।।

సత్సఙ్ఘమానససరోవరమధ్యవర్తీ
కృష్ణాఙ్ఘ్రిచారుకమలార్పితచిత్తవృత్తిః।
శాస్త్రాతిమఞ్జుపదరఞ్జితరమ్యసంస-
దాస్మాకహృత్సరసిజేఽస్తు మ మధ్వహంసః।। 5 ।।

సదితి। సతాం మాత్సర్యాదిదోషరహితానాం హరిభక్త్యాదిగుణయుక్తానాం వా। సద్భావే సాధుభావే చ సదితి(2) స్మృతేః। సఙ్ఘః సార్థః। సఙ్ఘసార్థౌ తు సరోవరమివ తస్య మధ్యే వర్తత ఇతి సత్సఙ్ఘమానససరోవరమధ్యవర్తీ। అన్యత్ర సతాం స్నానార్థమాగతానామృషీణాం సఙ్ఘో యస్మిన్మానసాఖ్యసరోవరే తస్య మధ్యవర్తీ। కృష్ణస్య హరేః అఙ్ఘ్రీ చారుకమలే ఇవ తత్రార్పితా చిత్తస్య చేతసో వృత్తిర్వర్తనం యేన స

F.N. 1. దిడ్ఢాణఞ్ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ్తయప్ఠక్ఠఞ్కఞ్క్వరపః। పా.సూ. (4/1/15)

2. గీతా (17/26)

తథోక్తః। వృత్తిర్వర్తనజీవనేత్యమరః। అన్యత్ర కృష్ణాఙ్ఘ్రివచ్చారూణి కమలాని తేష్వర్పితా చిత్తవృత్తిర్యేన స తథోక్తః। శాస్త్రస్య స్వరచితభాష్యాదిశాస్త్రస్యాతిమఞ్జూన్యతిమనోహరాణి। కాన్తం మనోహరం రమ్యం మనోజ్ఞం మంజు మఞ్జులమిత్యమరః। పదాని సుప్తిఙన్తరూపాణి తైః రఞ్జితా అనురఞ్జితా వశీకృతేత్యర్థః। రమ్యా రమణీయా సంసత్ సభా యేన స తథోక్తః। సభాసమితిసంసద ఇత్యమరః। రమ్యేత్యనేన సభాయా యోగ్యత్వం గమ్యతే। అన్యథా రఞ్జనాయోగాత్। ఏ(1)కస్య విశ్వశబ్దస్య శతార్థకథనేన సభాం రఞ్జితవానితి ప్రాచీనప్రథా। అన్యత్ర శాస్త్రవదతిమఞ్జూని మనోజ్ఞాని పదాని గమనాని। పదశబ్దేన తజ్జన్యా గతయో లక్ష్యన్తే। తై రఞ్జితా రమ్యా రసికా సంసద్యేన సః। స్వగతరక్తిమ్నాఽతిమఞ్జూని పదాని చరణాని। రాజహంసాస్తు తే చంచుచరణైర్లోహితైః సితా ఇత్యమరః। తై రఞ్జితా రమ్యా సంసద్యేనేతి వా। స ప్రసిద్ధో మధ్వహంసః ఆస్మాకహృత్సరసిజే అస్మాకమిదమాస్మాకమ్। (2)"యుష్మదస్మాదోరన్యతరస్యాం ఖం చేతి" వికల్పాదణ్ ప్రత్యయః। తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకావిత్యస్మాకాదేశః। ఆస్మాకం చ తత్ హృచ్చేత్యాస్మాకహృత్। తత్ర యత్సిరసిజం తదేవ సరసిజమితి వా। తస్మిన్నస్తు అస్మద్ధ్యానగోచరో భవత్విత్యర్థః। ప్రార్థనాయాం లోట్। సరోజాసక్తచేతసో హంసస్య సరోజ ఏవావస్థితిరుచితేతి। శ్లిష్టపరంపరితం రూపకమలఙ్కారః। వసన్తతిలకా వృత్తమ్। ఉక్తా వసన్తతిలకాత భజాః జగౌ గః ఇత్యుక్తేః।। 5 ।।

తాటఙ్కద్వయశోభికర్ణయుగలం భ్రాజద్దయావీక్షణం
పూర్ణేన్దుద్యుతి విద్రుమాధరరుచా వ్యామిశ్రమన్దస్మితమ్।
ఈషత్కుఞ్చితకున్తలం సతిలకం నాసోల్లసన్మౌక్తికం
భూయాత్కూర్మసదృక్షగణ్డయుగలం వాణీముఖం శ్రేయసే ।। 6 ।।

F.N. 1. ప్రత్యయప్రకృతిసఙ్గమభఙ్గీ శబ్దశాస్త్రవిహితాం ప్రతిదర్శ్య।
శుద్ధధీః శ్రుతిశిరఃశతసిద్ధానభ్యధాత్ సపది విశ్వపదార్థాన్।
- ఇతి సుమధ్వవిజయే (6/7)
2. యుష్మదస్మదోరన్యతరస్య ఖఞ్చ (4/3/1)

తాటఙ్కేతి। తాటఙ్కద్వయేన కర్ణపత్రద్వయేన శోభినోః కర్ణయోః శ్రోత్రయోర్యుగలం యస్య తత్తథోక్తమ్। భ్రాజన్మనోహరం దయాయుక్తం కృపాయుక్తం వీక్షణమ్ అవలోకనం యస్య తత్। కృపా దయాఽనుకంపా స్యాదిత్యమరః। పూర్ణేన్దోః పూర్ణచన్ద్రస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిః కాన్తిర్యస్య తత్తథోక్తమ్। శోభా కాన్తిర్ద్యుతిశ్ఛవిరిత్యమరః। విద్రుమవత్ప్రవాలవత్ విద్యమానః। ప్రవాలం విద్రమోఽస్త్రియామిత్యమరః। యో అధరః అధరోష్ఠః। ఔష్ఠాధరౌ ఽతు రదనఛదౌ దశనవాససీ ఇత్యమరః। తస్య రుచా కాన్త్యా వ్యామిశ్రం మిశ్రితం మన్దస్మితమ్ అల్పహసితం యస్య తత్। ఈషత్ కిఞ్చిత్ కుఞ్చితాః అగ్రభాగే వక్రీభూతాః కున్తలా యస్య తత్। తిలకేన విశేషకేణ సహితమ్। తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకా ఇత్యమరః। నాసాయాం నాయికాయామ్। ఘోణా నాసా తు నాసికేత్యమరః। ఉల్లసత్ప్రకాశమానం మౌక్తికం మౌక్తికాభరణం యస్య తత్। కూర్మస్య కమఠస్య సదృక్షం సదృశమ్ ఈషదున్నతమధ్యం వర్తులం గణ్డయుగలం కపోలయుగ్మం యస్య తత్। అధస్తాచ్చుబుకం గణ్డకపోలౌ తత్పరా హనురిత్యమరః। వాణీముఖం వాణ్యా సరస్వత్యాః ముఖం వదనం శ్రేయసే విద్యాసమ్పత్తయే నిశ్రేయసాయ చ భూయాత్। ఆశీర్లిఙ్। ఆశీరలఙ్కారః। అత్ర ద్రాక్షాపాకః। స ద్వివిధః। అర్థగమ్భీరిమాపాకః నారికేలపాకశ్చేతి। "ద్రాక్షాపాకః స విజ్ఞేయో బహిరన్తః స్ఫురద్రస" ఇత్యుక్తత్వాత్ ।। 6 ।।

శ్రీనాథకీర్త్యమ్బుజసేవ్యగన్ధం ప్రాణః స సంగృహ్య విహర్తుమీష్టే।(1)

సోఽహం తదీయాగమవిస్తృతం తద్వాణీముఖం వాసయితుం వృణోమి ।। 7 ।।

చికీర్షితం ప్రతిజానీతే శ్రీనాథేతి। శ్రీనాథస్య లక్ష్మీపరివృఢస్య। నాథః పరివృఢః ప్రభురిత్యమరః। కీర్తిర్యశః మహిమేత్యర్థః। సైవామ్బుజం పుణ్డరీకం తస్య సేవ్యో భజనీయో గన్ధః ఏకదేశః ఆమోదశ్చ। గన్ధ ఆమోదలేశయోరిత్యమరః మహిమైకదేశ ఇత్యర్థః తమ్। సః ఉత్తమాధికారిత్వేన ప్రసిద్ధః ప్రాణః ముఖ్యవాయురేవ। సర్వం వాక్యం సావధారణమితి న్యాయాత్। సంగృహ్య సమ్యగుపాదాయ జ్ఞాత్వేత్యర్థః। స్వయోగ్యహరిమహిమావిషయే శ్రీముఖ్యప్రాణస్యాజ్ఞానాద్యసమ్భవం సూచయితుం

F.N. 1. సర్వజ్ఞమన్యమనవేక్ష్య సకార్థవీర్యం స్మరోననో భువనజీవనమావభాషే

- ఇతి సుమమధ్వవిజయే ।। (2/2)

సమిత్యుపసర్గః। విహర్తుం రన్తుమ్ ఈష్టే సమార్థో భవతి। ఈశ్ ఐశ్వర్య ఇతి ధాతోర్లట్। కమలామోదముపాదాయ సఞ్చరణే వాయురేవ సమర్థో భవతీతి ధ్వనితోఽర్థః। ఉత్తమాధికారిణో ముఖ్యప్రాణస్యాపి హరిమహిమైకదేశే జ్ఞానం కిల కిమ్వధమాధికారిణామితి గన్ధపదప్రయోక్తుః కవేర్హృదయమ్। తర్హి తూర్ష్ణీ స్థాతవ్యమిత్యత ఆహ। సోఽహమితి। సోఽహమధమాధికారిత్వేన ప్రసిద్ధోఽప్యహం తదీయాగమవిస్తృతం తదీయేన ముఖ్యప్రాణసమ్బన్ధినా ఆగమేన శాస్త్రేణ విస్తృతం విస్తారితమ్। ప్రకటీకృతమిత్యర్థః। తం కీర్త్యమ్బుజసేవ్యగన్ధం వాణీముఖం వాణ్యా వాచో ముఖం వాసయితుం పరిమలీకర్తుం వాక్శుద్ధ్యర్థమిత్యర్థః। యథా విలాసీ కశ్చన పురుషః కస్తూర్యాదిపరిమలద్రవ్యం విలాసినీముఖవాసనార్థం సఙ్గృహ్ణాతి తద్వదితి భావః। వృణోమి వర్ణయామి। కృష్ణమహిమవర్ణనాత్మకం కావ్యం కరోమీత్యర్థః। యథా వాతానభిముఖస్య వాయునాఽనీయమానకమలపరిమలానుభవస్య దుర్లభత్వేఽపి తదభిముఖస్య సులభత్వం తథా ఆచార్యమతవిముఖానామ్ అన్యేషాం హరిమహిమజ్ఞానం దుర్లభయపి ఆచార్యమతానువర్తినో మమ సులభమితి భావః। రూపకరమ్భరితమ్ పర్యాయోక్తమజ్కారః। పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచో భంగ్యన్తరేణ యదిత్యుక్తత్వాత్। ఇన్ద్రవజ్రావృత్తమ్। స్యాదిన్ద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గ ఇత్యుక్తత్వాత్।। 7 ।।

హయాస్యనాసాపుటజాతవాతవిఘాతధూతాఘపలాలజాతః।

మునీశవాగీశసుతః సురమ్యాం హరేః కథాం శంసతి వాదిరాజః ।। 8 ।।

స్వస్య కావ్యకరణే ప్రతిబన్ధకాభావం సూచయన్నాహ। హయాస్యేతి। హయాస్యస్య హృద్గతస్యాశ్వజాత్యనుసారేణ శ్వసతో హయవదనస్య। "వాచో బభూవురుశతీః శ్వసతోఽస్య నస్త" ఇతి(1) స్మృతేః। నాసాపుటాత్ నాసికారన్ధ్రాత్ జాతస్య వాతస్య వాయోః విఘాతేన విఘట్టనేన ధూతాని కమ్పితాని వినష్టానీత్యర్థః। అఘాన్యేవ పాపాన్యేవ పలాలాని నిష్ఫలకలమతృణాని శుష్కతృణానీత్యర్థః। నాలీ నాలం చ కాణ్డోఽస్య పలాలోఽస్త్రీ స నిష్ఫల ఇత్యమరః। తేషాం జాతం సమూహో యస్య స తథోక్తః। మునీశో జ్ఞానిశ్రేష్ఠో వాగీశో వాగీశాఖ్యో యతిః తస్య సుతః శిష్యః వాదిరాజః। సురమ్యామతిరమణీయాం హరేః కృష్ణస్య కథాం చరిత్రం శంసతి కథయతి

F.N. 1. భా (2/7/11)

కావ్యముఖేన వర్ణయతి। అత్ర "హయాస్యనాసాపుటజాతవాతవిఘాతధూతాఘపలాలజాత" ఇత్యనేన కావ్యకరణే ప్రతిబన్ధకీభూతదురితధ్వంసః। హయాస్యనాసాపుటజాతవాతేత్యనేన దురితధ్వంసస్యాపి హయాస్తతజ్జన్యముఖ్యప్రాణానుగ్రహజన్యత్వమ్। అఘానాం పలాలత్వోక్త్యా హరిముఖ్యప్రాణానుగ్రహపాత్రస్య దురితనిరాకరణం తృణప్రాయమ్। వాదిరాజ ఇత్యనేన స్వస్య కావ్యకరణశక్తిః। వాగీశసుత ఇత్యనేన ఏతత్సర్వం స్వోపదేష్టృగురుప్రసాదాయత్తమ్। "యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ। తస్యైతే కథితా హ్యర్థా"(1) ఇత్యాచార్యవాన్పురుషో వేదేతి(2) చ శ్రుతేః। సురమ్యాం కథామిత్యనేన కథాయా రమణీయత్వోక్త్యా తత్కథనే ఔత్సుక్యం శంసతీతి ప్రథమపురుప్రయోగేన కావ్యకర్తృత్వం పరమాత్మన ఏవ ముఖ్యమితి ద్యోత్యతే। పదార్థీభూతదురితధ్వంసస్య హరికథాకథనహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః। వృత్త్యనుప్రాసాఖ్యః శబ్దాలఙ్కారశ్చ। అనుప్రాసాఖ్యాలఙ్కారోఽస్మిన్కావ్యే ప్రాయికః। గౌడీ రీతిః। "సమస్తాముద్భటపదామోజః కాన్తిసమన్వితామ్। మహాప్రాణాక్షరవర్తీ గౌడీమాహుర్బుధా" ఇతి। ఉపేన్ద్రవజ్రావృత్తమ్। ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజాస్తతో గౌ ఇత్యుక్తేః॥

అపణ్డితేనాపి మయార్జితేయం ముకున్దలీలా కవికణ్ఠమాలా।

అకౌశలేన గ్రథితేతి జాతిప్రసూనమాలాం కిము సన్త్యజన్తి ॥9॥

ఇదానీం గర్వపరిహారాయాహ। అపణ్డితేనేతి। అపణ్డితేనాపి అప్రాజ్ఞేనాపి। ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః సంఖ్యావాన్ పణ్డితః కవిరిత్యమరః। మయా ఆర్జితోపార్జితా కావ్యముఖేన వర్ణితేత్యర్థః

ఇయం బుద్ధిస్థత్వేన సంనిహితా ముకున్దస్య మోక్షప్రదస్య హరేః లీలా విలాసః। లీలా కేలీ విలాసశ్చేతి భాస్కరః। హరివిలాసవర్ణనాత్మకం కావ్యమిత్యర్థః। కవీనాం కణ్ఠమాలా కణ్ఠమాలా కణ్ఠభూషణం కుర్వత్విత్యర్థః। అత్ర నిదర్శనమాహ। అకౌశలేనేతి। న విద్యతే కౌశలం చాతుర్యం జాతికుసుమమాలామ్। ప్రసూనం కుసుమం సుమమిత్యమరః। విదగ్ధాః సంత్యజన్తి కిము। మాలాకారస్యాచాతుర్ధేఽపి కుసుమేషు జాతికుసుమస్య శ్రైష్ఠ్యాత్తత్ప్రసూనలోభాత్

F.N. 1. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్ (6/23)

2. ఛాందోగ్యే (6/14/2)

తత్ప్రసూనమాలాం ప్రతిగృహ్ణంత్యేవేత్యర్థః। నిదర్శనమలఙ్కారః। తదుక్తమ్। "అర్థాన్తరముపన్యస్య కిఞ్చిత్తత్సదృశ యది యది। సదసద్వా నిదర్శ్యేత నిదర్శనమిదం స్మృత" మితి। ఉపేన్ద్రవజ్రా ।। 9 ।।

అపి ప్రమాదాగతదోషలేశామిమాం కవిత్వశ్రియమాద్రియధ్వమ్।

బుధా విదగ్ధైః కిముపేక్షణీయా పయోబ్ధిజా చఞ్చలతాఖ్యదోషాత్।।

నను అపణ్డితకృతౌ దోషస్య సమ్భావితత్వాత్కథముపాదేయత్వమిత్యత ఆహ। అపీతి। హై బుధాః కోవిదాః। కోవిదో బుధ ఇత్యమరః। ప్రమాదేనానవధానతయా। ప్రమాదోఽనవధాతనేత్యమరః। ఆగతః ప్రాప్తో దోషః శబ్దార్థనిష్ఠస్తస్య లేశో యస్యాస్తామపి ఇమాం చికీర్షితత్వేన బుద్ధిసంనిహితాం కవిత్వశ్రియం కవితాసమ్పదమాద్రియధ్యముపాదదధ్వమ్। కవిత్వశ్రియమిత్యనేన కవిత్వస్య బహుగుణయుతత్వసూచనమ్। "ఏకో హి దోషో గుమసంనిపాతే నిమజ్జతీన్దోః కిరణేష్వివాంక" ఇతి(1) న్యాయాత్స్వల్పదోషోఽనాదరణీయ ఇతి కవేర్భావః। అత్ర నిదర్శనమాహ। పయోబ్ధిజా క్షీరసాగరజన్యా లక్ష్మీః చఞ్చలతాఖ్యదోషాచ్చాఞ్చల్యలక్షణదోషాత్। "నశ్రీరేకత్ర తిష్ఠతీతి" ప్రసిద్ధిశ్చ। విదగ్ధైః ప్రౌఢైరుపేక్షణీయా కిమ్ ఉపేక్షార్హా కిం నోపేక్షణీయేత్యర్థః।

ఇవశబ్దం విహాయ కేవలం దృష్టాన్తమాత్రనిదర్శనాత్ నిదర్శనాలఙ్కారః ।। 10 ।।

అసఙ్ఖ్యపాపాచలకోటిభాజాం దితేః సుతానాం వశమాగతేయమ్।

అసహ్యభారార్దితసర్వగాత్రీ జగామ ధాత్రీ శరణం విరిఞ్చమ్ ।। 11 ।।

కృతకావ్యపీఠరచనః కథాం ప్రస్తౌతి। అసఙ్ఖ్యేతి। ఇయం ధాత్రీ భూమిః। ధరా వసున్ధరా ధాత్రీతి ధనఞ్జయః। న విద్యతే సఙ్ఖ్యా గణనా యాసాం తా అసఙ్ఖ్యాః। పాపాన్యేవాచలాః పర్వతాః దుర్భరత్వాత్పాపానామచలత్వోక్తిః। తేషాం కోట్యః సఙ్ఖ్యావిశేషాః ప్రకర్షో వా అసఙ్ఖ్యాశ్చ తాః పాపాచలకోట్యశ్చ తాః భజన్తీతి అసఙ్ఖ్యపాపచలకోటిభాజః। తేషాం దితేః సుతానాం దైత్యానాం వశమాగతా అత ఏవాసహ్యభారేణార్దితం వ్యథితం సర్వం సమస్తం గాత్రం యస్యాః సా తథా సతీ।

F.N. 1. కుమారసమ్భవే (1/3)

"అఙ్గాత్రకణ్ఠేభ్యశ్చేష్యత"(1) ఇతి జీష్। గాత్రం వపుః సంహననం శరీరం వర్ష్మం విగ్రహ ఇత్యమరః। పాపిష్ఠత్వాద్దైత్యానాం భారమసహమానా సతీత్యర్థః। విరిఞ్చం బ్రహ్మణం శరణం రక్షకం జగామ। శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః। ఛేకానుప్రాసోఽలఙ్కారః ।। 11 ।।

ముకున్దవిద్వేషిభరేమ భిన్నా బభూవ సా క్షాన్తియుతాఽపి ఖిన్నా।

తథాహి లోకే పతినిన్దకేభ్యః పతివ్రతానామపరః క్వ భారః ।। 12 ।।

ముకున్దవిద్వేషిత్వాద్దైత్యానాం భూభారకత్వ హార్దం లోకరీత్యా ఉపపాదయన్నాహ। ముకున్దేతి। సా భూః క్షాంత్యా క్షమయా యుతాఽపి సర్వంసహాపీత్యర్థః। ముకున్దవిద్వేషిణాం విష్ణుద్వేషిణాం దైత్యానాం భరేణ భిన్నా విశీర్ణా అత ఏవ ఖిన్నా దుఃఖితా బభూవ। ఇమమర్థమ్ అర్థాన్తరన్యాసేన ద్రఢయతి। తథాహీతి। తథాహి లోకే పతివ్రతానాం సాద్వీనామ్। సతీ సాధ్వీ పతివ్రతేత్యమరః। స్త్రీణాం పతిర్నిదకేభ్యః స్వపతీనాం దూషకేభ్యః। "కర్తరి" చేతి(2) షష్ఠీసమాసనిషేధస్య తత్రప్రయోజకో హేతుశ్చేతి(3) సౌత్రప్రయోగాదనిత్యత్వాత్పతిర్నిదకేభ్య ఇత్యత్ర షష్ఠీసమాసః సాధుః। అపరో అన్యో భారః క్వ కుతః। పతివ్రతానాం పతిర్నిదకా ఏవ భారభూతా ఇత్యర్థః। భూమేరపి విష్ణుపత్నీత్వాద్విష్ణుద్వేషిణః పతిద్వేషిత్వేన భారభూతా ఇత్ లౌకికమ్। అత ఏవ లోక ఇత్యుక్తమ్। ఆన్తరన్తు ముకున్దాభిధపరమపురుషవిద్వేషిత్వేన దైత్యానాం భూభారకత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్। అత ఏవ ముకున్దవిద్వేషిభరేణేత్యుక్తమ్। అనుప్రాసాలఙ్కారః ।। 12 ।।

నిశమ్య గోబ్రాహ్మణముఖ్యబన్ధం ధ్రువం ముకున్దం శరణం ప్రజన్తీ।

బభూవ గోరూపధరా ధరా సా తమార్తభారాపహరం చ దీనా ।। 13 ।।

"గౌర్భూత్వాఽశ్రుముఖీ ఖిన్నే"(4) త్యాదౌ భూమేర్గోరూపం ధృత్వా దైన్యమవలంబ్య విష్ణుసమీపగమనే నిమిత్తముత్ప్రేక్షయన్నాహ। నిశమ్యేతి। ముకున్దం విష్ణుం శరణం ప్రజన్తీ సా ధరా తం ముకున్దం గోబ్రాహ్మణముఖ్యబన్ధుం గవాం బ్రాహ్మణానాం ముఖ్యబన్ధుం అనిమిత్తబన్ధుమ్। "గోబ్రాహ్మణహితాయ" చేతి(5) స్మృతేః। నిశమ్య శ్రుత్వా

F.N. 1. వృత్తి

2. పా.సూ (2/2/16)

3. పా.సూ. (1/4/54)

4. భా. (10/1/18)

5. మహాభారతే శాంతిపర్వణి భీష్మస్తవరాజే (47/95)

ప్రథమోల్లఙ్ఘనే కారణాభావాద్గోరూపధరా బభూవ। "దీననాథేతి" తన్నామసు పా

ఠాత్। ఆర్తభారాపహరమ్ ఆర్తానాం దీనాం భారాపహరం దుఃఖాపహరం చ నిశమ్య। దీనా ఖిన్నా బభూవ। ధ్రువం నిశ్చయః। ధ్రువమిత్యస్యోత్ప్రేక్షావ్యఞ్జకత్వాద్బభూవేతి తిఙన్తపదస్యానేకత్ర సమ్బన్ధాద్దీపకోత్ప్రేక్షయోః అఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః। ఛేకావృత్తిశ్చానుప్రాసః ।। 13 ।।

విరిఞ్చవైరిఞ్చిముఖామరేశాః స్వపారతన్త్ర్యం(1) భువి దర్శయన్తః।

హరిం ధరాకార్యకృతే గృణన్తః పురాన్నిరీయుర్హృది తం స్మరన్తః ।। 14 ।।

భూమ్యాగమనానన్తరం బ్రహ్మాదిభిః కిం కృతమిత్యత ఆహ। విరిఞ్చేతి। విరిఞ్చో బ్రహ్మా విరిఞ్చస్యాపత్యం పుమాన్వైరిఞ్చః శివః తౌ ముఖే ముఖ్యౌ ఏషాన్తే విరిఞ్చవైరిఞ్చముఖాః। ముఖం ప్రధానే ప్రారమ్భే వక్త్రే నిఃసరణేఽపి చేతి రత్నమాలా। తే చ తే అమరేశాః దేవశ్రేష్ఠాః స్వపారతన్త్ర్యం స్వేషాం పారతన్త్ర్యం పరాధీనతాం భువి జనాన్ ప్రతి దర్శయన్తః ధరాయాః యత్కార్యం దుఃఖపరిహరణం తత్కృతే భూప్రయోజనార్థమ్। అవ్యయమేతత్। హరిం దుఃఖహరణసమర్థం గృణన్తః స్తువన్తః హృది హృదయే తం హరిం స్మరన్తః సంతః

పురాన్నిరీయుః నిర్జగ్ముః। భారజనితఖేదపరిహారాయ స్వసమీపమాగతాయాః ధరాయాః ప్రయోజనార్థం స్వస్వపురాదన్యత్ర నిర్గమనేన స్వేషాం పారతన్త్ర్యం దర్శితం భవతీతి భావః। అత్ర గృణన్తః స్మరన్తో నిరీపురిత్యనేన విష్ణుక్షేత్రయాత్రాయాః తత్తోస్త్రపఠతత్స్మణపూర్వకకర్తవ్యత్వం ధ్వన్యతే। అనుప్రాసశబ్దాలఙ్కారః ।। 14 ।।

సురావలీ సా శ్రుతివర్ణ్యవేషా నభస్థలే నష్టతమిస్రజాలే।

యయౌ యతీన్ద్రైరపి యత్నగమ్యాం పయోబ్ధివేలాం పతదూర్మిమాలామ్ ।। 15 ।।

సురావలీతి। శ్రుతిభిర్వేదైః। శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయ ఇత్యమరః। వర్ణ్యో వేషః సహస్రాక్షత్వాద్యాకారో యస్యాః సా। సురావలీ సురాణాం సమూహః। స్వదేకాన్త్యేతి శేషః। నష్టతమిస్రజాలే వినష్టాంధకారగణే। జాలం

F.N. 1. వక్ష్యన్తి చ-

యః పద్మాసనధూర్జటిప్రభృతిభిః కార్యాక్షమైః ప్రార్థితః। - ఇతి (19/13)

జాలకమిత్యేతౌ "గవాక్షానాయయోర్గణ" ఇతి రత్నమాలా। జాలం సమూహ ఆనాయ గవాక్షక్షారకావపీత్యమరః। అనేన దేవానాం తేజోరూపత్వం గమ్యతే(1)। నభఃస్థలే గగనతలే। నభోఽన్తరిక్షం గగనమిత్యమరః। యతీన్ద్రైరపి నిర్జితేన్ద్రియైర్యోగిభిరపి। యే నిర్జితేన్ద్రియగ్రామా యతినో యతయశ్చ తే ఇత్యమరః। యమనియమాదిప్రయత్నవద్భిరితి ముక్తస్థానత్వాదితి భావః। పతతామ్ ఇతస్తతః సఞ్చలతామూర్మీణాం తరఙ్గాణామ్। భఙ్గస్తరఙ్గ ఊర్మిర్వా స్త్రియామిత్యమరః। మాలా పఙ్క్తిర్యస్యాః సా। మాలా తూన్నతభూర్మాలా పఙ్క్తౌ పుష్పాదిదామనీతి భాస్కరః। పయోబ్ధివేలాం క్షీరసముద్రతీరమ్। వేలాబ్ధితీరాభివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీతి భాస్కరః। యయౌ ప్రాప। అనుప్రాసశబ్దాలఙ్కారః ।। 15 ।।

తతోఽబ్జభూః క్షీరపయోబ్ధితీరే సమాధిమాస్థాయం సుసంయతాక్షః।

స్థిరాసనః ప్రాణగణాన్నియమ్య ప్రచక్రమే ప్రాఞ్జలిరాత్మదీక్షామ్ ।। 16 ।।

తత ఇతి। తతః సముద్రగమనానన్తరమ్। అబ్జభూః అబ్జాద్భవతీతి అబ్జభూః। అబ్జం కమలం భూః యస్మేతి ఉత్పత్తిస్థానం అబ్జభూర్బ్రహ్మా క్షీరపయోబ్ధితీరే సమార్ధి చిత్తైకాగ్ర్యం

ఆస్థాయాధాయ। సు సుష్ఠు సంయతాని నియమితాని అక్షాణి ఇన్ద్రియాణి యేన స తథోక్తః। అక్షమిన్ద్రియమక్షోనారథాఙ్గవ్యవహారయోరితి భాస్కరః। స్థిరం దృఢమ్ ఆసనం పద్మాఖ్యం యస్య స తథోక్తః సన్ ప్రాణగణాన్ శ్వాసోచ్ఛ్వాససమూహాన్ నియమ్య ప్రాణాయామం కృత్వేత్యర్థః। ప్రాఞ్జలిః నిబద్ధాఞ్జలిపుటః సన్నాత్మదీక్షామ్ ఆత్మనః పరమాత్మనః విష్ణోః। దత్తం దూర్వాససం సోమమాత్మేశబ్రహ్మసమ్భవానితి(2) భాగవతే ఆత్మశబ్దస్య విష్ణౌ యోగాత్। ఆత్మా దేహే ధృతౌ యత్నే స్వభావే పరమాత్మనీత్యభిధానాచ్చ। దీక్షాం పూజానియమం ప్రచక్రమే ఉపక్రాన్తవాన్। ఆరబ్ధవాన్। క్రమ్ విక్షేపే। ధాతూనామనేకార్థకార్థత్వాదుపసర్గబలాచ్చ ఇహారమ్భార్థో దౌర్లభ్యం కిం వర్ణనీయమితి భావః। క్రియాజాతిరలఙ్కారః ।। 16 ।।

F.N. 1. వైకారికో దేవసర్గః। ఇతి భా. 3/10/16

యదా స పద్మాసనసంస్థితోఽలం జజాప విద్యామితరైరవేద్యామ్।

తదా ప్రభృత్యేవ జగత్సు నూనం బభూవ పద్మాసనశబ్దితోఽసౌ ।। 17 ।।

బ్రహ్మాదీనాం దేవానాం హరిభజకత్వే తత్తన్నామ్నా మేవ జ్ఞాపకత్వముత్ప్రేక్షయన్నాహ। యదా స పద్మాసనేత్యాదిరసా పిపాసేత్యన్తైః శ్లోకైః। యదా యస్మిన్ కాలే సోఽబ్జభూః పద్మాసనసంస్థితః సన్ శరీరార్జవసమ్పాదకత్వేన చిత్తస్వాస్థ్యహేతుత్వాత్ జపకాలే పద్మాసనస్య ముఖ్యత్వాదితి భావః। ఇతరైః స్వాధమాధికారిభిరవేద్యాం జ్ఞాతుమయోగ్యాం పురుషసూక్తమన్త్రం జజాప। తదాప్రభృత్యేవ తత్కాలమారభ్యైవాసౌ బ్రహ్మ జగత్సు భువనేషు। విష్టపం భువనం జగదిత్యమరః। పద్మాసన ఇతి శబ్దః పద్మాసనశబ్దః స సంజాతో అస్యేతి పద్మాసనశబ్దితః। జపకాలీనపద్మాసనస్థితిరూపకరణోత్ప్రేక్షా। యతోఽయం హరిపూజాత్మకజపకాలే పద్మసదృశాసనస్థిత్యా పద్మవదాసనం యస్యేతి సమాసేన పద్మాసననామా బభూవ। అతోఽస్య హరిభజకత్వే పద్మాసననామైవ జ్ఞాపకమితి భావః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। పద్మాసనశబ్దస్య శ్లిష్టత్వాత్ శ్లిష్టగర్భితోఽయమ్ ।। 17 ।।

తదా తదన్యాన్యపహాయ హేయాన్యరక్తచిత్తః స విరిఞ్చపుత్రః।

స్తువన్ గిరీశోఽపి గిరా మురారిమనఙ్గజిద్దిగ్వసనో బభూవ ।। 18 ।।

తదేతి। సః విరిఞ్చపుత్రః శివః తదన్యాని తస్మాద్విష్ణోరన్యాని హేయాని అనిత్యత్వాదిదోషదుష్టత్వాత్త్యాజ్యాని అమ్బరాదివస్తూని అపహాయ త్యక్త్వా అరక్తచిత్తః

కామరహితాంతః కరణం సన్। యణాదేశః పరాదివదితి వచనాత్ నాత్ర యతిభఙ్గదోషః। గిరా మురారిం హరిం స్తువన్ క్రమాత్ దిగ్వసనః దిగమ్బరః అనఙ్గజిత్కామజిత్ గిరీశోఽపి గిరి వాచి ఈశః సమర్థః గిరామీశ ఇతి వా బభూవ। విష్ణివతరవిషయపరిత్యాగాత్ దిగ్వసనః అరక్తచిత్తత్వాదనఙ్గజిత్ గీర్భిః స్తుతికరణాత్ గిరీశశ్చ బభూవేతి హేతూత్ప్రేక్షాయాం క్రమాలఙ్కారేణ సఙ్కరః ।। 18 ।।

తదైవ శేషోఽజని వాయుభక్షః సహస్రనేత్రోఽపి తదైవ నూనమ్।

శతక్రతుః సుప్తివిదూరభావా బభూవురస్వప్నపదాశ్చ దేవాః ।। 19 ।।

తదైవేతి। శేషోఽనన్తః యదా హర్యనుగ్రహమాకాంక్షన్ వాతాహారం కృత్వా తపశ్చచార। తదైవ తదారభ్యైవ వాయుభక్షః పవనాశననామా। జిహ్వగః పవనాశన ఇత్యమరః। అజని బభూవ। సహస్రనేత్రోఽపి సహస్రం నేత్రాణి యస్య స ఇన్ద్రోఽపి। ఆఖణ్డలః సహస్రాక్ష ఇత్యమరః। యదా హరిం స్తుత్వా క్రతుశతఫలం ప్రాప్తవాన్ తదైవ శతక్రతుః శతక్రతుశబ్దాభిధేయో బభూవ। సుప్తేః నిద్రాఖ్యస్వప్నాత్। స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాపః స్వప్నః సంవేశ ఇత్యపీత్యమరః। విదూరః భావః చిత్తం యేషాం తే సుప్తివిదూరభావాః। దేవాశ్చాస్వప్నపదాః హరిపూజాయాం నిద్రాజాడ్యమపహాయ జాగరూకత్వాదస్వప్ననామానో బభూవురిత్యర్థః। ఆదిత్యా ఋభవోఽస్వప్నా ఇత్యమరః। అనుప్రాసోఽప్యలఙ్కారః।।

రసా పిపాసోగ్రభరాశనాయా విషహ్య విష్ణుం మనసాఽచలేన।

తదాఽనుధావన్త్యచలేతి సర్వంసహేతి నూనం జగదే జగత్యామ్ ।। 20 ।।

రసా పిపాసేతి। రసా విశ్వంభరా భూమిః। రసా విశ్వంభరా స్థిరేత్యమరః। పిపాసా పాతుమిచ్ఛా పిపాసా ఉగ్రో బహుతరో భరో భారః అశితుం భోక్తు_మ్ ఇచ్ఛా అశనాయా బుభుక్షా పిపాసా చ ఉగ్రభరశ్చ అశనాయా చ పిపాసోగ్రభరాశనాయాః। అశనాయోదన్యయాధనాయా బుభుక్షాపిపాసాజాగర్ధేష్వితి(1) బుభుక్షార్థే అశనాయేతి నిపాతః। తాః విషహ్యాచలేన స్థిరేణ మనసా విష్ణుమనుధావతీ స్మరన్తీ సతీ జగత్యాం లోకే తదా తదారభ్య పిపాసాదిసహిష్ణుత్వాత్ సర్వంసహేతి అచలేన స్థిరేమ మనసా స్మరణాత్ అచలేతి చ పదాభ్యాం జగదే అభ్యధాయి। జనైరితి శేషః। ద్విధాఽనుప్రాసోఽలఙ్కారః ।। 20 ।।

సహస్రకార్యేషు భవాన్ సమర్థః సహస్రనేత్రాననపాణిపాదః।

ఇతీవ విజ్ఞాపయితుం విరిఞ్చః స్తుర్తి స పుంసూక్తగతాం(2) తతాన ।। 21 ।।

విద్యాన్తరం విహాయ బ్రహ్మణః పురుషసూక్తవిద్యయోపాసనే ప్రయోజనముత్ప్రేక్షయన్నాహ। సహస్రకార్యేష్వితి। స విరిఞ్చః సహస్రనేత్రాననాపాణిపాదః సహస్రాణి నేత్రాణి ఆననాని పాణయః హస్తాః పాదాః యస్య స తథోక్తః। సహస్రశబ్దః

F.N. 1. అశనాయోదన్యధనాయా బుభుక్షాపిపాసాగర్ధేషు -పా.సూ 7/4/34

2. పురుషం పురుషసూక్తేన ఉపతస్థే సమాహితః ।। - ఇతి భాగవతే (X_I/20)

ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే। స భవాన్ సహస్రకార్యేషు సమర్థః శక్తః। భూభారహరణే కంసవధాదిబహుకార్యసద్భావాద్ బహుసాధనవతా భవితవ్యమ్। భవాన్ తాదృశ ఇతి విజ్ఞాపయితుమివ పుంసూక్తగతాం పురుషసూక్తగతాం స్తుతిం స్తోత్రం తతాన చకార। పురుషసూక్తే సహస్రశీర్షేత్యాదినా బహ్వాననాద్యుక్తేరితి భావః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారోఽనుప్రాసశ్చ ।। 21 ।।

తచ్చిత్తేఽఙ్కురితః సుభక్తిలతయా శ్లిష్టః ప్రమోదాశ్రుభిః

సిక్తః సత్పులకాలిమూలవితతః కాయప్రభాపల్లవః।

ఈషన్మీలితనేత్రకుడ్మలయుతః శాఖాసహస్రోర్జితః

ప్రాప్తః శ్రీరమమద్విజేన ఫలితస్తద్ధ్యానకల్పద్రుమః ।। 22 ।।

దేవానాముపాసనాఫలమాహ। తచ్చిత్త ఇతి తద్ధ్యానకల్పద్రుమః తేషాం దేవానాం ధ్యానాఖ్యకల్పవృక్షః। తచ్చిత్తే తేషాం దేవానాం చిత్తే చిత్తేషు జాత్యేకవచనమ్। అఙ్కురితః అఙ్కురః సంజాతః అస్యేత్యఙ్కురితః। తదస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇతజితి(1) ఇతచ్। ధ్యానస్య మానసచిత్తాఖ్యావస్థావిశేషసాధ్యత్వాదితి భావః। శు శోభనా భక్తిరేవ లతా కల్పలతా తయా శ్లిష్టః సంశ్లిష్టః। భక్తియుక్తస్య ధ్యానస్య మహాఫలహేతుత్వాదితి భావః। ప్రమోదాశ్రుభిః ధ్యానజన్యానన్దబాష్పైః సిక్తః ఆర్ద్రః। నాసికాగ్రనివిష్టదృష్టేర్ధ్యాతురశ్రూణాం హృది నిపాతనాదితి భావః। సతాం హర్షోత్పన్నత్వాచ్ఛోభనానాం పులకానాం రోమోద్గమానామాలయః పఙక్తయ ఏవ మూలాని తైర్వితతో వ్యాప్తః। ఆలవాలాదపి బహిర్నిఃసరణాదితి భావః। కాయప్రభాపల్లవః సమాధ్యవస్థాయాం సముత్పన్నా యా కాయస్య దేహస్య ప్రభా కాన్తిః సైవ

పల్లవః కిసలయం యస్య స తథోక్తః। పల్లవోఽస్త్రీ కిసలయమిత్యమరః। ముఖే వికాసో నేత్రే జలం గాత్రరుహేషు హర్ష ఇతి స్మృతేరశ్రురోమోద్గమముఖవికాసాదీనాం ధ్యానకాలీనత్వాదితి భావః। ఈషత్ కిఞ్చిత్ మీలితాని నిమీలితాని లోచనాన్యేవ కుడ్మలాని ముకులాని త్రైర్యుతః। "దిశశ్చానవలోకయన్నితి"(2) స్మృతేః। శాఖాసహస్రోర్జితః శాఖానామృగాదిభేదభూతానాం సహస్రైణోర్జితః। అన్యత్ర శాఖాః సహస్రోర్జితః శాఖానామృగాదిభేదభూతానాం సహస్రేణోర్జితః। అన్యత్ర శాఖాః విటపాః తేషాం సహస్రైణోర్జితః ఉన్నతః। అనేన దేవానాముత్తమాధికారిత్వేన

F.N. 1. పా.సూ. 5/2/36

2. గీతా. 6/13

బహుశాఖాగతగుణోపసంహారే సామర్థ్యమస్తీతి గమ్యతే। సర్వవేదాన్తప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాదితి(1) సూత్రాదితి భావః। ఫలితః పరిపాకావస్థాం ప్రాప్తః। కృష్ణచిత్తాకర్షణపటుతరత్వలక్షణపరిపూర్ణత్వాఖ్యఫలేన సంపన్న ఇత్యర్థః। శ్రీరమణద్విజేన శ్రీకాన్తాఖ్యపక్షిణా। ద్వాసుపర్ణేతి(2) శ్రుతేః। ప్రాప్తః ధ్యానస్య పరిపాకావస్థాయాం విష్ణుః ప్రసన్నస్తత్రాగమదిత్యర్థః। ఫలనిష్పత్త్యనన్తరం పక్షిణో వృక్షమాశ్రయన్త ఇతి భావః। శ్లిష్టపరమ్పరితం రూపకమలఙ్కారః। శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తమ్ ।। 22 ।।

తతః ప్రసన్నః కరుణాంబురాశిః సురాన్ సమాశ్వాస్య విరిఞ్చపూర్వాన్।

ధరాం గతక్లేశభరాం విధాయ స్వకీయమాయాం(3) హరిరిత్యవోచత్ ।। 23 ।।

తత ఇతి। తతోఽనన్తరం కరుణామ్బురాశిః కృపాసముద్రః హరిః విరిఞ్చపూర్వాన్ చతుర్ముఖముఖాన్। సురాన్సమాశ్వాస్య సాంత్వయిత్వా ధరాం భూమిం గతక్లేశభరాం గతః క్లేశస్య దుఃఖస్య భరః యస్యాస్తాం విధాయ కృత్వా మనసేతి శేషః। భూభారోత్తరణం కరిష్య ఇతి మనసా సఙ్కల్ప్యేతి యావత్। స్వకీయమాయాం స్వకీయాం స్వపత్నీం మాయాం లక్ష్మీమ్। మాయా నారాయణీశానేతి మాయాశబ్దస్య లక్ష్మ్యాం ప్రయోగాత్। ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణావోచత్ ।। 23 ।।

దేవేషు ధాతా ప్రభురస్య లక్ష్మీస్తస్యాః ప్రభుః సోఽహమితీవ శంసన్ ।

ఆజ్ఞామజస్యైవ(4) దదావదృశ్యో విజ్ఞేయమూర్తిః స్ఫుటమిందిరాయాః ।। 24 ।।

దేవేష్వితి। హరిః దేవేషు ఇతి నిర్ధారణే సప్తమీ। ధాతా విరిఞ్చః ప్రభుః। అస్య ధాతుః లక్ష్మీః ప్రభుః ప్రభ్వీ। "వోతో గుణవచనాది" తి(5) జీషో వైకల్పికత్వాత్। తస్యాః లక్ష్మ్యాః సోఽహం ప్రభుః స్వామీతి శంసన్నివ కథయన్నివాదృశ్యః సన్ అజస్యైవ విరిఞ్చస్యైవాజ్ఞాం దదౌ। ఇన్దిరాయాః లక్ష్మ్యాః స్ఫుటం స్పష్టం విజ్ఞేయా దృశ్యా మూర్తిః శరీరం యస్య స తథోక్తః సన్ ఆజ్ఞాం దదౌ।

F.N. 1. బ్రహ్మసూత్రమ్ 3/3/1.

2. ముణ్డకోపనిషత్ (3/1)

3. `మమమాయా' ఇతి గీ. (7/14)

4. గిరం సమాధౌ గగనే సమీరితాం నిశమ్య వేధాస్త్రిదశానువాచ -ఇతి భాగవతే (X/1/21)

5. పా.సూ. 4/1/44.

అదృశ్యేనాపి హరిణా అజస్యైవాజ్ఞాదానాత్ అన్యేషాం దేవానామదానాత్తేభ్యో విరిఞ్చస్యోత్తమత్వమ్। దృశ్యాత్మమూర్తినా లక్ష్మ్యాః ఆజ్ఞాదానాత్ విరిఞ్చాదపి లక్ష్మ్యాః ఉత్తమత్వం లక్ష్మీం ప్రత్యాజ్ఞాదానకర్తృత్వాత్తస్య అపి స్వోత్తమత్వముక్తమేవేతి భావః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 24 ।।

త్వమేత్య దేవక్యుదరస్థగర్భం నిధేహి రోహిణ్యుదరే స్వశక్త్యా।

ఇతీరితా తం రమణం రమా సా ప్రదక్షిణీకృత్య తథాఽకరోత్తత్ ।। 25 ।।

ఆజ్ఞాదానప్రకారమాహ। త్వమేత్యేతి। హే దేవి త్వం భూమిమేత్య దేవక్యుదరస్థగర్భం దేవక్యాః వసుదేవపత్న్యాః ఉదరస్థం జఠరస్థితం గర్భం భ్రూణమ్। గర్భోఽర్భకే నాట్యసంధౌ కుక్షౌ పనసకణ్టకే। భ్రూణే పవరకే చార్థే ఇతి రత్నమాలా। స్వశక్త్యా స్వసామర్థ్యేన రోహిణ్యుదరే రోహిణ్యా బలభద్రమాతుః ఉదరే నిధేహి నివేశయేతి హరిణేరితోక్తా సా రమా తం రమణం పతిం ప్రదక్షిణీకృత్య యథా హరిణోక్తం తథా తదకరోత్ ।। 25 ।।

ఆజ్ఞాపయామాస పురా స శేషం జజ్ఞే స రోహిణ్యుదరోదయాద్రేః।

సమ్ప్రేషయన్తి స్మ నరైర్నరేన్ద్రాః శయ్యాం స్వకీయాం పురతః ప్రయాణే ।। 26 ।।

ఆజ్ఞాపయామాసేతి। స హరిః। పురా స్వావతారాత్పూర్వం శేషం మానుషేష్వవతారాయాజ్ఞాపయామాస। కాస్ప్రత్యయాదామమన్త్రే లిటీత్యాం(1) ప్రత్యయః। కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే(2) లిటీత్యస్తేరనుప్రయోగః। స ఆజ్ఞప్తః శేషః రోహిణ్యుదరమేవోదయాద్రిః తస్మాజ్జజ్ఞే ప్రాదుర్బభూవ। ఉదరోదయాద్రేరిత్యనేన బలభద్రస్య చన్ద్రసామ్యం ధ్వన్యతే। స్వావతారాత్పూర్వం శేషం కుతః సమ్ప్రేషయామాసేతి తత్రాహ। సంప్రేషయన్తీతి। నరేన్ద్రాః మనుష్యేన్ద్రాః రాజానః ప్రయాణే ఉపస్థితే సతి నరైః స్వపురుషైః స్వకీయాం శయ్యాం పురతోఽగ్రత ఏవ సంప్రేషయన్తి స్మ। స్మేత్యనేన లోకప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి। శేషస్యాపి స్వశయ్యాత్వాత్పూర్వం సంప్రేషయామాసేత్యర్థః। కృష్ణావతారాత్పూర్వం బలభద్రావతారే నిమిత్తత్వేనోత్ప్రేక్షితత్వేన శయ్యాత్వేనాగ్రతః ప్రేషణస్య లోకరీత్యా సమర్థనాత్ ఉత్ప్రేక్షామూలకోఽయమర్థాన్తరన్యాసః ।। 26 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 3/1/35

2. పా.సూ. (3/1/40)

కేశాత్మనా సన్నిహితః స తస్మిన్(1) శ్రీశోఽగ్రజత్వం స్వయమేవ నూనమ్।

ధత్తే విధత్తే బలభద్రమాతుర్నిత్యం స్వమాతృత్వసుఖం సుఖాత్మా ।। 27 ।।

కేశాత్మనేతి। శ్రీశః లక్ష్మీపతిః తస్మిన్బలభద్రే కేశాత్మనా శుక్లకేశరూపేణ నిత్యమ్ అవతారసమాప్తిపర్యన్తం సంనిహితః ప్రవిష్టః సన్ స్వయమేవాగ్రజత్వం స్వాగ్రజత్వం స్వజ్యేష్ఠత్వమిత్యర్థః। నూనం నిశ్చయేన స్వజ్యేష్ఠత్వస్యాన్యత్రాయోగాత్స్వయమేవ ధత్తే బిభర్తి। కృష్ణావతారాత్పూర్వం బలభద్రావిష్టత్వేన స్వయమేవ జాతత్వాదితి భావః। సుఖాత్మా సుఖరూపీ బలభద్రమాతుః రోహిణ్యాః నిత్యం సర్వదా స్వమాతృత్వసుఖం స్వస్య మాతృభావేన యత్సుఖం తద్విధత్తే కరోతి। స్వసన్నిధానభరితబలద్రదర్శనేన స్వదర్శనజన్యసుఖం తస్యా వధత్త ఇతి భావః। బలభద్రే శుక్లకేశసన్నిధానమస్తీతి తాత్పర్యార్థః। ధత్తే విధత్తే సుఖం సుఖాత్మేత్యత్రోభయోర్వ్యఞ్జనయోః సాదృశ్యాత్ చ్ఛేకానుప్రాసః ।। 27 ।।

బలాత్ప్రగృహ్య స్వకవాటపాలౌ నిశాచరౌ భూతలమేత్య దృప్తౌ।

నృతస్కరౌ తౌ(2) వినిహత్య విష్ణుర్నిజౌ నినీషన్నివ గాం గతోఽభూత్ ।। 28 ।।

హరేర్భువ్యవతారే ప్రయోజనముత్ప్రేక్షయతి। బలాదితి। విష్ణుః। స్వకవాటపాలౌ స్వద్వారపాలౌ జయవిజయాఖ్యౌ బలాత్ బలాత్కారేణ ప్రగృహ్య గృహీత్వా యౌ నిశాచరౌ నిశాయాం రాత్రౌ చరత ఇతి నిశాచరౌ రాక్షసౌ। నిశాచరావిత్యనేన తయాశ్చోరత్వం గమ్యతే। చోరాణామపి నిశాచరత్వాత్। భూతలమేత్య మనుష్యతస్కరౌ అనేనానయోరద్భుతచోరత్వం(3) ధ్వన్యతే। తౌ రాక్షసౌ వినిహత్య నిజౌ స్వభృత్యౌ నినీషన్నివ నేతుమిచ్ఛన్నివ గాం భూమిం ప్రాప్త దృష్టౌ ఉన్మత్తౌ సన్తౌ తిష్ఠతః। నృతస్కరౌ మనుష్యతస్కరౌ అనేనానయోరద్భుతచోరత్వం(4) ధ్వన్యతే। తౌ రాక్షసౌ వినిహత్య నిజౌ స్వభృత్యౌ నినీషన్నివ నేతుమిచ్ఛన్నివ గాం భూమిం గతః ప్రాప్తోఽభూత్। యథా వీరో రాజా స్వపురప్రవేశప్రతిబన్ధకర్తౄన్ ద్వారపాలాన్ప్రగృహ్య స్వవిషయం నీత్వా తిష్ఠతః దృష్టాన్ చోరాన్

F.N. 1. విష్ణ్వావేశీ బలవాన్ యో గుణాధికః స మే సుతః స్యాదితి రోహిణీ చ।

తేపే తపోఽతో హరిశుక్లకేశయుతః శేషో దేవకీరోహిణీజః॥

- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే (12/112)

2. నీతౌ పునః హరేః పార్శ్వం జగ్మతుర్విష్ణుపార్షదౌ

- ఇతి భాగవతే॥ (7/I/46)

తతో మహాతస్కరమేనమాహుః (సుమధ్వవిజయే 1/52) ఇతివత్।

స్వయమేవాగత్య వినిహత్య స్వభృత్యాన్ స్వపురం ప్రత్యానయతి తద్వదితి భావః। సనకాదిశాపేనాసురాక్రాన్తత్వేన భువి జాతయోః జయవిజయయోః శాపమోక్షార్థం భూమావవతతారేతి తాత్పర్యార్థః। ఉత్ప్రేక్షానుప్రాసశ్చాలఙ్కారః॥ 28 ॥

న గర్భవాసో మమ నిర్మలస్యేత్యదో బుధాన్ బోధయితుం హృదేవ।

ఫణీశ్వరం గర్భగతం విధాయ పునః స్వయం సన్నిహితో బభూవ ॥ 29 ॥

న గర్భవాస ఇతి। విష్ణుః నిర్మలస్య నిర్గతం మలం ప్రతిబన్ధలక్షణం యస్మాత్స తథోక్తః। హేతుగర్భవిశేషణమ్। తస్య మమ గర్భవాసః గర్భే జఠరే వాసః జరాయువాద్యాక్రాన్తత్వేన వాసోఽవస్థానం నాస్తీతి యత్ అదః తత్ బుధాన్ జ్ఞానినః ప్రతి బోధయితుం హృదేవ అభిప్రాయేణైవ ఫణీశ్వరం శేషం గర్భగతం దేవకీగర్భవాసినం విధాయ కృత్వా పశ్చాత్తం

వికృష్య స్వయం దేవక్యుదరే సంనిహితః ప్రవిష్టో బభూవ। యథా రాజా మలినం గృహం స్వదాసీమన్తః ప్రవేశ్య రజోనిఃసారణమార్జనాదినా మాలిన్యమపసార్య నిర్మలీకృత్య పశ్చాత్ స్వయం ప్రవిశతి తద్వదితి భావః। సన్నిహిత ఇత్యనేన గృహవత్ ప్రవేశమాత్రం న తు జీవవత్ శుక్రద్వారా యోనిప్రవేశ ఇతి ధ్వన్యతే। పూర్వవదలఙ్కారః ।। 29 ।।

గర్భేఽప్యదభ్రాత్మసుఖైకమూర్తిమభ్యేత్య ద్మాసనముఖ్యదేవాః।

గీర్భిర్భవద్గర్భనివాసజార్తినిర్భఙ్గసిద్ధ్యర్థమివాస్తువంస్తమ్ ।। 30 ।।

గర్భేఽపీతి। పద్మాసనో విరిఞ్చ స ఏవ ముఖ్యః ప్రధానం యేషాన్తే పద్మాసనముఖ్యాః తే చ తే దేవాశ్చ పద్మాసనముఖ్యదేవాః గర్భేఽపి జఠరేఽపి దుఃఖహేతుభూతస్థానేఽపీత్యర్థః। అదభ్రాత్మసుఖైకమూర్తిమ్ అదభ్రాత్మసుఖైకమూర్తిమ్ అదభ్రమ్ అనల్పమ్ ఆత్మసుఖం స్వరూపసుఖమ్। ఆత్మా యత్నే ధృతౌ జీవే స్వభావే పరమాత్మనీతి భాస్కరః। తదేవ ఏకా ముఖ్యా ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః మూర్తిః తనుర్యస్య స తథోక్తః। అపరిమితస్వరూపానన్దైకదేహ ఇత్యర్థః। తం విష్ణుమ్ అభ్యేత్య భవన్ జాయమానో గర్భనివాసః గర్భే నివాసః జరాద్యాంత్రావృతత్వేనావస్థానం తస్మాజ్జాయత ఇతి భవద్గర్భనివాసజా ఆర్తిర్దుఖం తస్యాః నిర్భఙ్గః నితరాం భఙ్గః పరాజయః వినాశ ఇత్యర్థః। భఙ్గ ఖణ్డే పరాజయ ఇతి రత్నమాలా। తస్య సిద్ధిర్నిష్పత్తిస్తదర్థమివ సతాం గర్భవాసజన్యదుఃఖపరిహారార్థమివేత్యర్థః। గీర్భిః "సత్యవ్రతం సత్యపర"(1)- మిత్యాదిస్తుతిరూపాభిః వాగ్భిరస్తువన్ స్తోత్రమకుర్వన్। యథా విలాసేన కారాగృహదర్శనార్థమాగతస్య రాజ్ఞః తత్రత్యదుఃఖం ప్రదర్శ్య స్తుతౌ క్రియమాణాయాం ప్రసన్నః సన్ కారాగృహబన్ధాన్ విమోచయతి తథా పరమాత్మాఽపి గర్భవాసజన్యదుఃఖదర్శనేనాస్మాభిః స్తుతః సన్నస్మద్గర్భవాసజన్యదుఃఖం పరిహరిష్యతీతి భావేనాస్తువన్నితి భావః। గర్భేఽప్యదభ్రాత్మసుఖైకమూర్తిమిత్యుపాసనే అస్మాకమపి గర్భవాసజదుఃఖపరిహారో భవిష్యతి। యో యథోపాసతే స తథా భవతీతి శ్రుతేరితి భావః ।।

అథో(2) జయన్త్యాముదభున్నిశీథే శశీవ దేవక్యుదరోదయాద్రేః।

దిగష్టకే రాత్రిచరాన్ జిగీషోస్తిథిర్నిశా సా చ గుణోచితైవ ।। 31 ।।

అథో ఇతి। అథో బ్రహ్మాదిస్తుత్యనన్తరం విష్ణుః జయన్త్యాం కృష్ణాష్టమ్యామ్। "కృష్ణాష్టమీ శ్రావణే తు ప్రదోషసహితాష్టమీ। జన్మాష్టమీ భవేత్సైవ జయన్తీ రోహిణీయుతే" తి స్మృతేః। నిశీథే అర్ధరాత్రే। అర్ధరాత్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః। దేవక్యుదరోదయాద్రేః దేవక్యా ఉదరమేవ ఉదయాద్రిః ఉదయపర్వతః తస్మాత్ ఉదయాద్రేః శశీవ చన్ద్ర ఇవోదభూత్ ప్రాదురభూత్।

శుక్రశోణితసమ్బన్ధేనోత్పత్త్యభావోఽనేన ద్యోత్యతే। సా తిథిః అవతారతిథిః సా నిశా చ దిగష్టకే దిశామష్టకే అష్టదిక్షు స్థితాన్ రాత్రిచరాన్ రాక్షసాన్ దిగీషోర్జేతుమిచ్ఛతః కృష్ణస్య గుణోచితైవ అన్వర్థైవ। జిగీషోరవతారకాలత్వాత్ తిథేర్జయన్తీత్వమ్। అష్టదిక్షు స్థితదైత్యవధార్థమ్ ఉపస్థ్యమానస్యావతారకాలత్వాత్ సఙ్ఖ్యాసామ్యాత్ అష్టమీత్వం చోచితమితి భావః। నిశాచరజయినా నిశ్యవతీర్ణేన భవితవ్యమ్। అన్యథా వైయ్యధికరణ్యాత్। తస్యోత్పత్తికాలస్య నిశాత్వమ్యుచితమితి భావః। అనేన జయంతీనామ్న్యష్టమ్యాం రాత్రౌ కృష్ణావతారో జాత ఇతి పౌరాణికీం కథాం సంచారయతా జయన్తీత్యాదీనామన్వర్థత్వముత్ప్రేక్ష్యత ఇతి ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 31 ।।

ప్రథాం యశోదాసుత ఇత్యుదారాం కరిష్యమాణో జననీమివాన్యామ్।

స దేవకీగర్భభవోఽనుగృహ్ణన్ తతాన రోహిణ్యుదయప్రసిద్ధిమ్ ।। 32 ।।

F.N. 1. భా. 10/2/26

2. రోహిణ్యామర్ధరాత్రే ను యదా కాలాష్టమీ భవేత్।

జయన్తీ నామ సా ప్రోక్తా సర్వపాప్రణాశనీ।। - ఇతి జయన్తీనిర్ణయే

ప్రథామితి। దేవకీగర్భవః సన్ ఉత్తరత్ర యశోదాయాః నన్దపత్న్యాః సుత ఇతి ఉదారాముత్కృష్టాం ప్రథాం ప్రసిద్ధిం కరిష్యమాణః స కృష్ణః అన్యాం దేవకీయశోదాతిరిక్తాం జనర్నీ మాతరమ్ అనుగృహ్ణన్నివ పరిగృహ్ణన్నివ రోహిణ్యుదయప్రసిద్ధిం రోహిణీనక్షత్రే స్వస్యోదయప్రసిద్ధిం తతాన చకార। అన్యత్ర ప్రాదుర్భూతత్వేఽపి అహమన్యస్యాః సుత ఇతి యథా ప్రథాం సంపాదయిష్యామి తథా రోహిణీనక్షత్రే ప్రాదుర్భూతః నామసామ్యాత్ రోహిణ్యాముత్పన్న ఇతి ప్రథయా బలభద్రమాతరమప్యనుగృహ్ణామీత్యభిప్రాయేణేవ రోహిణ్యుదయప్రసిద్ధిం తతానేతి భావః। ప్రథామిత్యనేన కృష్ణస్య యథా యశోదాసుతత్వం ప్రథామాత్రం తథా దేవకీసుతత్వమపి ప్రథామాత్రమితి ధ్వన్యతే। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 32 ।।

యదా హరిః ప్రాదురభూత్కలాభిస్తదా సమాయవ్యయవాంశ్చ చన్ద్రః।

ప్రియాప్రియా ప్త్యేవ నిజాన్వయోత్థముకున్దవక్త్రేన్దుకలావలోకాత్ ।। 33 ।।

అష్టమీచన్ద్రస్యార్ధచన్ద్రత్వే హేతుముత్ప్రేక్షయన్నాహ। యదేతి। యదా యస్మిన్కాలే హరిః ప్రాదురభూత్ ప్రాదుర్బభూవ। తదా నిజే స్వకీయేఽన్వయే కులే। సన్తతిర్గోత్రజననకులాన్యభిజనాన్వయావిత్యమరః। ఉత్థస్యావతీర్ణస్య ముకున్దస్య కృష్ణస్య వక్త్రమ్ ఇన్దురివ వక్త్రేన్దుః। ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరితి(1) ఉపమితసమాసః। తస్య కలావలోకాత్ కాన్తదర్శనాత్ ప్రియమిష్టమ్ అప్రియమనిష్టం తయోరాప్తిః। ప్రియాప్రియాప్తిః తయైవ కలాభిః షోడశైర్భాగైః। కలా తు షోడశో భాగ ఇత్యమరః। సమాయవ్యయవాన్ ఆయో వృద్ధిర్వ్యయో హ్రాసః సమౌ తుల్యౌ ఆయవ్యయావస్య స్త ఇతి సమాయవ్యయవాంశ్చన్ద్రః ప్రాదురభూత్। పరమాత్మనః కృష్ణస్య స్వకులోత్పన్నత్వాత్ కృష్ణః సోమకులే జాత ఇతి ప్రథయా యశోలక్షణస్య ప్రియస్యాప్తిః స్వాతిశయితకాన్తియుక్తతద్వక్త్రేన్దుదర్శనేన పరాజయలక్షణాప్రియస్య చావాప్త్యైవ శరీరార్ధస్యోపచయః శరీరార్ధస్యాపచయో జాత ఇత్యర్థః। హర్షశోకయోః శరీరోపచయాపచయహేతుత్వాదితి భావః॥

తద్రైవ గన్ధర్వగణా జగుస్తం తిలోత్తమాద్యా ననృతుస్తద్రైవ।

స్వగీతనాట్యేన విజేష్యమాణం తమాత్మసాత్కర్తుమివాశు బాల్యే ॥ 34 ॥

తద్రైవేతి। తద్రైవ తత్కాల ఏవ స్వగీతనాట్యేన స్వేన కరిష్యమాణం గీతం వేణుగీతం చ నాట్యం రాసక్రీడాయాం కరిష్యమాణాం నృత్యం చ తేన। ద్వంద్వైకవద్భావః।

F.N. 1. ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగే - పా.సూ. 2/1/56

గీతసహితం నాట్యమితి వా తేన। విజేష్యమాణం తం కృష్ణం బాల్యే శైశవే ఆశు త్వరయా ఆత్మసాత్కర్తుమివ ఆత్మీయం కర్తుమివ తం కృష్ణమ్ అధికృత్య గన్ధర్వగణాః సురగాయకసమూహాః జగుః గానం చక్రుః। తిలోత్తమైవ ఆద్యా యాసామ్ ఉర్వశ్యాదీనాం తాస్తిలోత్తమాద్యాః అప్సరస్త్రియశ్చ ననృతుః నృత్యం వితేనుః। వయోవిశేషే ప్రాఢ్యతిశయేన వశీకరణాసమ్భవాత్ బాల్య ఇత్యుక్తమ్। ఇదానీమస్మత్కృతగీతనాట్యేనాత్మసాత్కృతస్య కృష్ణస్యాత్మీయత్వేన తద్విజయోఽస్మద్విజయ ఏవేత్యభిప్రాయేణేవేతి భావః। అనేన "జగుః కిన్నరగన్ధర్వా ననృతుశ్చాప్సరోగణా" ఇతి(1) పౌరాణికీ కథా సంచారితా ॥ 34 ॥

దిశో యశోభిః పరిపూరయిష్యత్యుదగ్రచేష్టః స ఇతి ప్రహృష్టా।

రసా ప్రసన్నా కిల రఞ్జితాం మాం కరిష్యతి స్వాఙ్ఘ్రితలశ్రియేతి ॥ 35 ॥

దిశ ఇతి। దిశః। ఉదగ్రచేష్టః ఉత్కృష్టవ్యాపారః స కృష్ణః యశోభిరస్మానితి శేషః। పరిపూరయిష్యతి ఇతి కృత్వా ఇతీవ వా ప్రహృష్టాః సన్తుష్టా బభూవుః। రసా భూమిః। స్వాఙ్ఘ్రితలశ్రియా స్వపాదతలకాంత్యా మాం రఞ్జితామ్ అలఙ్కృతాం కరిష్యతి ఇతి। ఇతిశబ్దస్య పూర్వవదర్థః। ప్రసన్నా కిల। కిలేత్యనేన "దిశః ప్రసేదుః"(2)। "మహీ మఙ్గలభూయిష్ఠే" తి(3) పౌరాణికీం కథాం సూచయతి। వస్తుతత్త్వమ్ ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 35 ।।

తదైవ దేవా వవృషుః ప్రసూనైర్హృది స్మరన్తో వచసా స్తువన్తః।

నగేన్ద్రమైన్ద్రం భువి నేష్యతోऽస్య మనః సముద్బోధయితుం పురైవ ।। 36 ।।

"వవృషు కుసుమాసారై" రితి భాగవతోక్తముత్ప్రేక్షయా వర్ణయతి। తదైవేతి। దేవాః తదైవ తస్మిన్కాల ఏవం తం కృష్ణం హృది చిత్తే స్మరన్తః వచసా స్తువన్తః సన్తః ఐన్ద్రమిన్ద్రసమ్బన్ధినం నగేన్ద్రం మహీరుహశ్రేష్ఠం పారిజాతమిత్యర్థః। అగో నగశ్చ భుజగే భానౌ భూరుహి భూధర ఇతి భాస్కరః। భువి నేష్యతః స్వగృహం ప్రత్యానేష్యతోऽస్య కృష్ణస్య మనః పురైవ పూర్వమేవ సముద్బోధయితుం సమ్యగుద్బుద్ధం కర్తుమివ పుష్పాణి ప్రదర్శ్య తేషు లోభముత్పాదయితుమివేత్యర్థః। ప్రసూనైః కుసుమైర్వవృషుః ।। 36 ।।

F.N. 1. భా. 10/3/6

2. భా. 10/3/2

3. భా. 10/3/2

పుత్రత్వాదిహ వాసుదేవపదవీ యద్యస్య శౌరేస్తదా

నః పుత్రత్వకృతాऽస్తు సేతి వసవో దేవాశ్చ హృష్టా ధ్రువమ్।

యద్యస్యానకదున్దుభీష్టశిశుతా సోऽస్మాకమేవ శిశు-

స్తర్హీత్యానకదున్దుభిధ్వనిరభూద్వ్యోమ్ని స్వయమ్భూదయే ।। 37 ।।

కృష్ణస్య వసుదేవపుత్రత్వమసహమానస్తదుపహసన్నాహ। పుత్రత్వాదితి। స్వంయభూదయే సతి స్వయమేవ భవతి నాన్యస్మాదితి స్వయంభూః తస్యోదయే

ప్రాదుర్భావే సతి। వసుదేవసుతత్వాభావే హేతుసూచనార్థమిదమ్। శౌరః శూరస్యాపత్యం పుమాన్ శౌరిః వసుదేవః తస్య పుత్రత్వాదస్య కృష్ణస్య యది ఇహ లోకే వాసుదేవపదవీ వాసుదేవపదాభిధేయతా తర్హి సా వాసుదేవపదవీ నోఽస్మాకం పుత్రత్వకృతాఽస్తు। అస్మత్పుత్రత్వనిమిత్తా స్యాత్ యద్యయం వసుదేవాదుత్పత్త్యభావేఽపి వసుదేవస్యాయం వాసుదేవ ఇతి వ్యుత్పత్తిసమ్భవమాత్రేణ వసుదేవపుత్రస్తర్హి వసవశ్చ దేవాశ్చ వసుదేవాః వసుదేవానామయం వాసుదేవ ఇతి వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్ అస్మత్పుత్రః కిం న స్యాదితి భావః। ఇతి ఇతీవ వసవః అష్టవసవః తదితరే దేవాశ్చ హృష్టాః బభూవుః। నను వసుదేవస్యాయమితి వ్యుత్పత్తేరతిప్రసక్తత్వాత్ వాసుదేవశబ్దాభిధేయత్వేన వసుదేవపుత్రత్వాభావేఽపి ఆనకదున్దుభేః శిశురితి ప్రథయా వసుదేవపుత్రత్వం భవిత్వ్యేత్యత ఆహ। యదీతి। యది అస్య కృష్ణస్య ఉత్పత్త్యభావేఽపి నిర్నిమిత్తమ్ ఆనకదున్దుభేర్వసుదేవస్య ఇష్టశిశుతా ప్రిపుత్రత్వం తర్హి స కృష్ణ ఏవాస్మాకం శిశుః కిం న స్యాత్। అస్మాకమపి ఆనకాశ్చ దున్దుయశ్చ ఆనకదున్దుభయః ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆనరకదున్దుభిత్వాదితి భావః। ఇతీవ ఇత్యభిప్రాయేణేవ వ్యోమ్ని గగనే ఆనకదున్దుభిధ్వనిః ఆనకానాం పటహానాం దున్దుభీనాం భేరీణాం ధ్వనిః ఘోషః అభూత్। ఆనకః పటహోఽస్త్రీ స్యాద్భేరీ స్త్రీ దున్దుభిః పుమానిత్యమరః। "వసుదేవసుతో నాయం నాయం గర్భేఽవసత్ప్రభు" రితి(1) వచనాత్। వసుదేవాదుత్పన్నః కృష్ణో నేతి తాత్పర్యార్థః। కృష్ణావతారే సతి సమ్తోషాతిశయేన దివి దేవా వాద్యాన్యవాదయన్తేతి(2) పౌరాణికీ కథేతి। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 37 ।।

F.N. 1. మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయోద్ధృత మహాభారతవచనమ్ (2/78)

2. జాయమానేఽజనే తస్మిన్ నేదుర్దున్దుభయో దివి ।। భా. 30/3/9

శరీకాన్త్యా జలదః స్వజైత్రం నిరీక్ష్య కృష్ణం(1) జలరాశితీరే।

జగర్జ శక్త్యా రహితస్య పుంసో జలాన్తికేష్వేవ హి గర్జితాని ।। 38 ।।

శరీరకాంత్యేతి। జల దదాతీతి జలదో మేఘః శ్యామత్వోపపాదనార్థమిదమ్। జలదానసమయే మేఘస్య శ్యామత్వాత్। శరీరకాన్త్యా ఇన్ద్రనీలసమానాంగరుచ్యా స్వజైత్రం జేత్రైవ జైత్రః జయశీలః। తృన్నన్తాత్ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్। తం కృష్ణం। నిరీక్ష్య దృష్ట్వా। జలరాశితీరే సముద్రతీరే జగర్జ ధ్వనిం చకార। అనేన జలశబ్దస్య జలం నీరే జడే త్రిష్విత్యభిధానాజ్జడరూపార్థాన్తరప్రతీత్యా జడానాం రాశిరితి సముద్రస్య మూర్ఖత్వం గమ్యతే। తథాహి। శక్త్యా బలేన రహితస్య స్వజేతుః ప్రతిజయే సామర్థ్యహీనస్యేత్యర్థః। పుంసః పురుషస్య। గర్జితాని జల్పితాని। జలాంతికేష్వేవ జడానామన్తికేష్వేవ మూర్ఖసమీపేష్వేవేతి

యావత్। భవన్తీతి। హి ప్రసిద్ధమిత్యర్థః। యథా లోకే కేనచిత్పరాజితః పునస్తత్పరాజయే అసమర్థః సన్ స్వజేత్రపకర్షవచనాని మూర్ఖసమీపే కథయతి తద్వదితి భావః। మేఘగర్జితస్య పరాజయహేతుకత్వోత్ప్రేక్షయా ఉత్ప్రేక్షామూలకోఽర్థాన్తరన్యాసః। జలపదస్య శ్లిష్టత్వాత్ శ్లిష్టగర్భితోఽయమ్। అనే (2)"మన్దం మన్దం జలధరా జగర్జురనుసాగర" మితి భాగవతకథా సంచారితా।।

సరః ప్రసన్నం నిశి సారసౌఘైః స కామినీభిః సహ సమ్ప్రవిశ్య।
కరిష్యతీశో ముఖపద్మపుఞ్జైరలఙ్కృతం మామితి శంసతీవ ।। 39 ।।

"హ్రదా జలరుహశ్రియ" ఇతి(3) భాగవతోక్తముత్ప్రేక్షయతి। సర ఇతి। నిశి రాత్రావపి। సారసానాం సరసీరుహాణామ్। సారసం సరసీరుహమిత్యమరః। ఓఘైః నివహైః। ఔఘః ప్రవాహే నివహ ఇతి భాస్కరః। ప్రసన్నం నిర్మలం సరః సరోవరమ్। ఈశః సమర్థః కృష్ణః నిశి రాత్రౌ కామినీభిః కాన్తాభిః। కామినీ లలనా కాన్తేతి ధనఞ్జయః। సహ మయి సమ్ప్రవిశ్య ఆకణ్ఠమవగాహ్య ముఖపద్మపుఞ్జైః ముఖాన్యేవ పద్మపుఞ్జాః కమలసమూహాః తైః సాధనైః మామ్ అలఙ్కృతం కరిష్యతీతి శమ్సతీవ కథయతీవ ।। 39 ।।

F.N. 1. తం త్వాం వయం జడధియో న విదామ భూమన్ - ఇతి సముద్రవచనమ్

- మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయోద్ధృత (8/11) భాగవతవచనమ్ ।। (9/10/14)

2. భా. (10/3/7)

3. భా. 10/3/3.

నభః ప్రసన్నోడుగణం తదాసీద్విభుత్వధర్మేమ పురాఽద్వితీయమ్।
విలోక్య బాలం భువి తారహారవిభూషితస్వాఙ్గమివ ప్రహర్షాత్ ।। 40 ।।

"గగనం నిర్మలోడుగణోదయమ్" ఇతి(1) భాగవతోక్తముత్ప్రేక్షయన్నాహ। నభ ఇతి। తదా తస్మిన్కాలే ప్రసన్నానాం మేఘావృతేరభావాత్ ప్రకాశమానానామ్ ఉడూనాం నక్షత్రాణాం గణః సమూహో యస్మిన్ తత్ ప్రసన్నోడుగణం నభః గగనమ్। నభోఽన్తరిక్షం గగనమిత్యమరః। పురా అవతారాత్పూర్వం విభుత్వధర్మేణ విభుత్వాఖ్యో ధర్మః విభుత్వధర్మః

తేన వ్యాపకత్వేనేత్యర్థః। అద్వితీయమసదృశం కృష్ణమిదానీం భువి బాలమ్ అల్పప్రదేశవర్తినం శిశుం విలోక్య ప్రహర్షాత్ పూర్వం స్వాతిశతితవిభుత్వాదిదానీం స్వాపేక్షయా అల్పప్రదేశవర్తీ జాత ఇతి సన్తోషాతమ్। తారహారవిభూషితస్వాఙ్గమివ తారామి నక్షత్రాణ్యేవ హారాః ముక్తామాలాః। కనీనబుుక్షయోస్తార ఇతి రత్నమాలా। అథవా తారహారైః శుద్ధమౌక్తికదామభిః। తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తారణే శుద్ధమౌక్తిక ఇతి భాస్కరః। తైర్విభూషితాని స్వాంగాని యస్య తత్తథోక్తమివాసీత్। యథా ధనాదినా స్వాధికం దృష్ట్వా ఈర్ష్యయా సంతప్తః కశ్చిత్పునస్తస్య న్యూనతాయాం ప్రాప్తాయాం ప్రహర్షాదాత్మానం వస్త్రాభరణాదినా భూషయతి తద్వదితి భావః ।। 40 ।।

శిశుం వశీకర్తుమథో న భార ఇతీవ బుద్ధ్యా తుతుషుః స్మ వృద్ధాః।

ఉపేక్షయిష్యన్తి న చేత్కృతార్థా ఇతి స్వయం ప్రాజ్వలదగ్నిరేషామ్ ।। 41 ।।

శిశుమితి। అథో కృష్ణావతారానన్తరం వృద్ధాః తపోజ్ఞానవఆదిభిరార్యాః। శిశుం శిశురూపిణం పరమాత్మానం వశీకర్తుంమ వశవర్తినం కర్తుం భారః ప్రయాసః న నాస్తి। బాలకా హి కిఞ్చిన్మధురవచనఫలదానాదినాఽపి వశవర్తినో భవన్తి ఇతి బుద్ధ్యేవ తుతుషుః సంతుష్టా బభూవుః। బ్రహ్మాదిభిరపి అతిశయేన ప్రసన్నకీర్తుమశక్యః పరమాత్మా ఇదానీం శిశుభావమనుకుర్వన్ కిఞ్చిత్ఫలానస్తుత్యాదినా ప్రసన్నీకర్తుం శక్యత ఇతి ధియేవ తుష్టాః బభూవురిత్యర్థః। అనేన "పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతీ" తి(2) స్మృతేః భక్తస్యాల్పసాధనైరపి పరమాత్మా సంతుష్టో భవతీతి పరమాత్మనః కృష్ణావతారే భక్తానామతిసౌలభ్యం ధ్వన్యతే। ఏషాం వృద్ధానామగ్నిః

F.N. 1. భా. (10/3/2)

2. గీ. 9/26.

స్వయమింధనాద్యుద్బోధం వినా ప్రాజ్వలత్ ప్రజజ్వాల। న చేత్ స్వయం ప్రజ్వలనాభావే తే వృద్ధాః కృతార్థాః కృతస్య కర్మణః అర్థః ప్రయోజనం యేషాం తే తథోక్తాః సంతః మాముపేక్షయిష్యన్తి। కృష్ణదర్శనేనైవ హోమాదిసకలకర్మఫలాపేక్షయా సహస్రగుణితఫలప్రాప్తేరిత్యతః అస్మాభిరేవ సన్నద్ధైః భవితవ్యమిత్యాశయేన వయం ప్రజ్వలితాః స్మః అతోఽస్మాసు హోమం కురుత। ఇతీవ స్వయం ప్రాజ్వలదితి ఉత్ప్రేక్షా। అనేన "మనాంస్యాసన్ ప్రసన్నాని సాధూనామ్।" (1) "అగ్నయశ్చ ద్విజాతీనాం శాంతాస్తత్ర సమింధతేతి" (2) భాగవతకథా సఞ్చారితా ।। 41 ।।

ప్రసూనవృన్దాని వికమ్పయంస్తద్గృహం స్పృసన్సారసవారిసఙ్గః।

వవౌ(3) మరున్మామసురాద్వియుక్తం కరిష్యతీత్యర్చనధీరివాస్య ।। 42 ।।

ప్రసూనేతి। మరుత్ వాయుః ప్రసూనవృన్దాని కుసుమసమూహాన్ వికమ్పయన్ విధున్వన్। అనేన వాయోః సౌరభ్యం పుష్పానపాతయిత్వా కంపనమాత్రేమ మాన్ద్యఞ్చ, అర్చనార్థం పుష్పగ్రహణం చ ద్యోత్యతే। సారసం సరోవరసమ్బన్ధి చ తత్ వారి చ తస్య సఙ్గః సమ్బన్ధో యస్య। అనేన శైత్యం పూజాకర్తుః స్నానముదకాదానఞ్చ ద్యోత్యతే। తద్గృహం తస్య కృష్ణస్య గృహం స్పృశన్। అనేన పూజార్థం ప్రతిమాస్పర్శో ధ్వన్యతే। మాం అసురాత్ అసురేభ్యఋ జాత్యేకవచనమ్। వియుక్తం కరిష్యతి। అసురాన్ హత్వా తతః శ్వాసోచ్ఛ్వాసరూపిణం మాం వియోజయిష్యతీత్యర్థః। దుర్జనసంసర్గో హి సతాం మహాదుఃఖకారణమితి భావః। ఇతి హేతోః అస్య కృష్ణస్యార్చనే పూజనే ధీర్బుద్ధిర్యస్య స ఇవ వవౌ। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। అనుష్ణాశీతస్పర్శరూపస్వగుణత్యాగేన పుష్పజలనిష్ఠసౌరభ్యాదిగుణగ్రహాత్ తద్గుణాలఙ్కారః। "తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణగ్రహ" ఇత్యుక్తత్వాత్। వవౌ వాయుః సుఖస్పర్శః పుణ్యగన్ధవహః శుచిరితి(4) భాగవతకథాఽనేన సఙ్కారితా ।। 42 ।।

జాతే హరౌ స్వర్పితపుష్పవర్షైర్గీర్భిః స్తువద్భిః సురసిద్ధసఙ్ఘైః।

దూరే విధూతా ఇవ విఘ్నభీత్యా మేఘా దిగన్తం యయుమ్బరాన్తాత్ ।। 43 ।।

F.N. 1. భా. 10/3/5.

2. భా. 10/3/4.

3. దేహే చ యోఽభవదమష్య రమేశబన్ధుర్వాయుః స కృష్ణతనుమాశ్రయత్ .... ।।

- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే (13/131)

4. భా. 10/3/4

జాత ఇతి। హరౌ జాతే ప్రాదుర్భూతే సతి మేఘాః। సుష్ఠు భక్త్యా అర్పితాని పుష్పాణాం వర్షాణి యైస్తైః గీర్భిః। స్తువద్భిః సురసిద్ధసంఘైః దేవర్షిసమూహైః విఘ్నభీత్యా స్వవృష్టపుష్పాణాం మేఘవ్యవధానే కృష్ణసమీపగమనవిఘాతలక్షణవిఘ్నభయాత్। దూరే విధూతా ఇవ

దణ్డాదినాऽపసారితా ఇవ అమ్బరాన్తాత్ ఆకాశమధ్యాత్। అమ్బరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః। దిగన్తం దిశామన్తికమ్। అన్తోఽస్త్రీ నిశ్చితే నాశే స్వరూపేఽగ్రేఽన్తికేఽన్తర ఇతి భాస్కరః। యయుః ప్రాపుః ।। 43 ।।

అజన్మనస్తస్య హి జన్మకాలే చరాచరం తుష్టమభూత్కిలేదమ్।

తథాహి తుష్టిర్భువి కస్య న స్యాదదృష్టపూర్వస్య నిరీక్షణేన ।। 44 ।।

అజన్మన ఇతి। న విద్యతే జన్మ జననం యస్య స తథోక్తః। తస్య హరేః జన్మకాలే ప్రాదుర్భావకాలే। హి శబ్దేన జననాభావస్య "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి" దితి(1) స్మృతి ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి। ఇదం పరిదృశ్యమానం చరతీతి చరమ్। న చరతీత్యచరమ్। చరఞ్చాచరఞ్చ చరాచరమ్। ద్వన్ద్వైకవద్భావః। స్థావరజఙ్గమాత్మకం విశ్వమిత్యర్థః। తుష్టమభూత్కిల। కృష్ణావతారే సర్వప్రాణినాం సన్తోషో జాత ఇతి భావః। కిలేత్యైతిహ్యం। తథాహి తద్యుక్తం హి। పూర్వమదృష్టం అదృష్టపూర్వం। "సుప్సుపేతి"(2) సమాసః। అజన్మనో జన్మ ఇతి పరస్పరవిరుద్ధత్వాదదృష్టపూర్వమితి భావః। తస్య నిరీక్షణేన దర్శనేన కస్య ప్రాణినః తుష్టిః సన్తోషో న స్యాత్। అపూర్వదర్శనేన సర్వస్యాపి సన్తోషో జాత ఇత్యర్థః। అర్థాన్తరన్యాసః ।। 44 ।।

శరీరిణాం స్థావరజఙ్గమానాం నిరీక్షణేనైవ విముక్తిదోఽహమ్।

ఇతీవ విఖ్యాపయితుం స దృష్టో(3) జహార పిత్రోర్నిగడస్య బన్ధమ్ ।। 45 ।।

శరీరిణామితి। అహం స్థావరజఙ్గమానాం శరీరిణాం దేహభృతాం నిరీక్షణేనైవ న తు సాధనాన్తరేణ। "నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యత" ఇతి శ్రుతేః। విముక్తిదః

F.N. 1. గీ. 2/20.

2. సహ సుపా. (పా.సూ. 2/1/4)

3. భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే।। - ఇతి కఠోపనిషది।

భిద్యతే హృదయగ్రన్థిః ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః।

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి దృష్ట ఏవాత్మనీశ్వరే।। - ఇతి భాగవతే। (1/2/22)

సంసారబన్ధధ్వంసక ఇతి విఖ్యాపయితుం దృష్టాన్తముఖేన కథయితుమివ స కృష్ణః దృష్టః సన్ పిత్రోః మాతా చ పితా చ పితరౌ। పి(1)తామాత్రేత్యేకశేషః। తయోర్దేవకీవసుదేవయోః నిగడస్య కంసకృతశృఙ్ఖలాయాః బన్ధం జహార పరిహృతవాన్। కృష్ణజననానన్తరం కంసకృతనిగడబన్ధో నిర్గత ఇతి పౌరాణికీ కథా ।। 45 ।।

ఏతత్పితృత్వప్రథయా భయం స్యాత్పాపాదితీడ్యం పితరౌ గుణాఢ్యమ్।

జ్ఞానాత్మకస్త్వం ప్రకృతేర్విదూరస్తావస్తుతాం తాత ఇతీశమస్య ।। 46 ।।

ఏతత్పితృత్వేతి। తౌ పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ ఏతస్య కృష్ణస్య పితృత్వమప్రథయా దేవకీవసుదేవౌ కృష్ణపితరావితి ప్రసిద్ధ్యుత్పన్నాత్పాపాద్భయాత్ "భయం నరకభీతిః స్యాత్" పాపాత్పాపిష్ఠాత్కంసాద్భయం మరణలక్షణం భయం స్యాదితి వా ఇతి ఇతీవ గుణాఢ్యం జ్ఞానానన్దాదిగుణసమ్పన్నమ్ అత ఏవేడ్యం స్తుత్యమ్ ఈశం స్వామినం కృష్ణం హే కృష్ణ త్వం జ్ఞానాత్మకః జ్ఞానస్వరూపీ ప్రకృతేర్విదూరః అస్య జగతః తాతః పితా ఇతీత్థమ్ అస్తుతాం అస్తోష్టమ్। జ్ఞానాత్మకత్వాదుక్తగుణవిశిష్టత్వేనావయోరేతత్ పితృత్వప్రథా అజ్ఞప్రజ్ఞామాదాయేతి స్తుతికర్త్రోర్భావః।। అన్తరాలే బుద్ధ్యా దేవతాస్మరణస్తోత్రపాఠాదికమ్ ఏతాభ్యాం క్రియత ఇతి బహిఃస్థితకంసభృత్యానాం భ్రాన్తిముత్పాదయితుమేవేతి భావః ।। 46 ।।

య ఏష పుత్సంజ్ఞితనారకస్థాన్ జనాన్ స్వనామస్మరణేన పాతి।

స దృష్టిగః సన్వసుదేవపత్న్యాః కథం న పుత్రః శతపత్రనేత్రః ।। 47 ।।

నను దేవక్యాః పుత్రతాం గత ఇతి కథం పురాణప్రసిద్ధిరిత్యత ఆహ। య ఏష ఇతి। యః పరమాత్మా పుదితి సఞ్జ్ఞా సఞ్జాతా అస్యేతి పుత్సఞ్జ్ఞితః స చాసౌ నారకో నరకః। స్యాన్నారకస్తు నరక ఇత్యమరః। తత్స్థాన్ జనాన్ స్వనామస్మరణేన పాతి నరకాదుద్ధృత్య రక్షతీత్యర్థః। స ఏషః శతపత్రనేత్రః శతపత్రవత్కమలవన్నేత్రే యస్య స తథోక్తః। సహస్రపత్రం కమలం శతపత్రం కుశేశయమిత్యమరః। కృష్ణః వసుదేవపత్న్యాః దేవక్యాః దృష్టిగః దృష్టివిషయః సన్ పుత్రః పుతో నరకాత్త్రాయత ఇతి(2) పుత్రః కథం న భవేత్ భవేదేవ। నామస్మరణమాత్రం

F.N. 1. పా.సూ. 1/2/70.

2. `పున్నామ్నో కరకాత్ యస్మాత్ త్రాయతే పితరం సుతః।' ఇతి `పున్నామ్నో నరకాత్ త్రాతా పుత్ర ఇత్యభిధీయతే' ఇతి చ స్మృతిః। త్రాతా య ఏవ నరకాత్ స హి పుత్రనామా ఇతి సుమధ్వవిజయే (2/)

కుర్వతామప్యయం పుత్రః కిల కథం దేవక్యాః ప్రత్యక్షీభూతః కృష్ణః పుత్రో న భవేదిత్యర్థః। పుతో నరకాత్ త్రాయత ఇతి వ్యుత్పత్తిమాదాయా పురాణాదౌ దేవకీపుత్రత్వోక్తిరితి భావః। దృష్టిగ ఇత్యనేన మాఙ్మాన ఇతి ధాతోః మినోతి జానాతీతి వ్యుత్పత్త్యా దేవక్యాః। మాతృత్వప్రసిద్ధిరప్యుపపద్యత ఇతి ద్యోత్యతే। యుక్తిరలఙ్కారః। దుర్ఘటార్థస్య ఘటనాచాతురీ యుక్తిరిత్యుక్తత్వాత్ ।। 47 ।।

యదీయరూపం ప్రకటీకరోతి పితా(1) స తస్యేతి హి వేదవాదః।

తథావిధస్యానకదున్దుభేస్తత్పితృత్వమప్యస్తు న తేన హానిః ।। 48 ।।

దేవక్యాః మాతృత్వవద్వసుదేవస్యాపి పితృత్వమప్యుపపద్యత ఇత్యాహ। యదీయేతి యో యదీయరూపం యస్య స్వరూపం ప్రకటీకరోతి ప్రకటయతి స తస్య పితేతి వేదవాదః వేదవచనం హి అస్తి హిశబ్దేన వేదప్రసిద్ధిమాహ। క(2)విర్యః పుత్రః స ఇమా చికేత యస్తా విజానాత్స పితుష్పితాసత్। కవిః సర్వజ్ఞః యః పుత్రః చతుర్ముఖః స ఏవ విశ్వమకరోత్। యస్తా విష్ణోర్మూర్తీర్వ్యజానాత్ విజ్ఞాపయామాస। అత ఏవ చతుర్ముఖః పితుః స్వపితుర్విష్ణోః పితా ఆసత్ ఆసీదితి శ్రుత్యర్థః। తథావిధస్య విద్యమానకృష్ణస్వరూపప్రకటనమాత్రకర్తుః ఆనకన్దుదుభేస్తత్పితృత్వం తస్య కృష్ణస్య పితృత్వమప్యస్తు। మినోతీతి వ్యుత్పత్త్యా దేవక్యా మాతృత్వవద్వసుదేవస్య విద్యమానకృష్ణరూపమాత్రప్రకటనకర్తృత్వేన పితృత్వమప్యస్త్విత్యర్థః। తేనోక్తపితృత్వాఙ్గీకారేణ వసుదేవాదుత్పత్త్యనఙ్గీకారిణాం అస్మాకం హానిః అనిష్టం న నేత్యర్థః ।। 48 ।।

ఏతేనైవ పురాత్మనాऽహమభవం త్వద్దృష్టిమార్గోऽధునా

తేనైవాసమితీరయన్ జనిమసౌ మేనే న సూనుః స్వకామ్।

మాతా తం కిల మానయన్త్యభినవం విశ్వం యదిత్యాదినా

ప్రాజ్ఞోఽసౌ వినతః పితా చ విదితోఽసీత్యాదిభిస్తం గృణన్ ।।

కృష్ణస్యోత్పత్తిరస్తీత్యజ్ఞప్రసిద్ధిమేతేనేత్యాదికతిపయశ్లోకైర్నిరాకరోతి। ఏతేనేతి। హే దేవకి యేన తవేతి పదత్రయం అధ్యాహార్యమ్। తథాచ అసౌ సూనుః పుత్రత్వేనాభిమతః

F.N. 1. యథా వా "జనితోత విష్ణోః" - ఇతి వాయోః ప్రసిద్ధిః తథా ।।

2. ఋగ్వేదే (1/64/16)

కృష్ణః హే దేవకీ పురా పూర్వం తవ పూర్వస్మిన్ జన్మనీత్యర్థః। అహం యేన ఏతేనైవ అనేనైవాత్మనా శరీరేణ త్వద్దృష్టిమార్గః తవ చక్షుర్గోచరః అభవమ్ ఆసామ్। అనునా ఇదానీం తేనైవ పూర్వమమదర్శితశరీరేణైవ త్వద్దృష్టిగోచరః ఆసమిత్యనేన ప్రకారేణేరయన్ వదన్ స్వకాం స్వకీయాం జనిం ఉత్పత్తిమ్। జనిరుత్పత్తిరుద్భవ ఇత్యమరః। న మేనే నాఙ్గీచకార।

తదా వాం పరితుష్టోఽహమ్ అమునా వపుషాఽనఘే।

ప్రాదురాసం వరదరాట్ యువయోః కామదిత్సయా।।

తృతీయోఽస్మిన్భవేఽహం వై తేనైవ వపుషా తథా।

జాతో భూయస్తయోరేవ సత్యం మే వ్యాహృతం సతి ।।

ఇతి భాగవతోక్తేః।। అనేన వపుషా తదా ప్రాదురాసమ్। తేనైవ వపుషా ఇదానీం ప్రాదురాసమిత్యతీతవర్తమానకాలద్వయసమ్బన్ధిశరీరైక్యగ్రాహిప్రత్యభిజ్ఞాం ప్రదర్శయతా కృష్ణేన స్వజననస్య నిరాకృతత్వాత్। న చ ప్రత్యభిజ్ఞా భ్రాన్తిః। సత్యం మేం వ్యాహృతం సతీతి ప్రత్యభిజ్ఞావచనస్యాబాధితార్థత్వలక్షణసత్యత్వోక్తేరితి భావః। మాతా మాతృత్వేనాభిమతా దేవకీ తమభినవం మనోహరం కృష్ణం "విశ్వంయదిత్యాదినా" విశ్వంయదిత్యేతదేవ ఆదిర్యస్య శ్లోకసముదాయస్య అసౌ విశ్వంయదిత్యాదిః తేన। "విశ్వం యదేతత్ స్వతనౌ నిశాన్తే యథావకాశం పురుషః పురో భవాన్। బిభర్తి సోఽయం మమ గర్భగోఽభూదహో నృలోకస్య విడమ్బనం తది"(1) త్యాదినా సంస్తువతీ స్వతః కృష్ణస్య జనిం న మేనే। కిల। ప్రాజ్ఞః మనీషీ అసౌ పితా చ వసుదేవశ్చ వినతః ప్రణతః సన్ విదితోఽసీత్యాదిభిః। విదితోఽసి భవాన్సాక్షాత్పురుషః ప్రకృతేః పరః। కేవలానుభవానన్దస్వరూపః సర్వబుద్ధిదృగిత్యాదిభిః(2)

శ్లోకైః ప్రకతివిదూరత్వజగజ్జన్మాదికారణత్వేన తం గృణన్ స్తువన్ స్వతోఽపి జనిం న మేనే। పితృభ్యాం పుత్రేణ చ జననస్యానఙ్గీకారాన్న కృష్ణస్య జనిరితి భావః ।। 49 ।।

జానాతి మాతా(3) పరమాత్మజాతం నూనం పితాఽపి క్వచిదేవ లోకే।

తాభ్యామనఙ్గీకృతకృష్ణజన్మ కో వా పుమాన్ సాధయితుం సమర్థః ।। 50 ।।

F.N. 1. భా. (10/3/31)

2. భా. (10/3/37,38,43)

3. యథా బుధస్య చన్ద్రపుత్రత్వం తన్మాత్రా తారయైకయా జ్ఞాతమ్ తథా।

`బ్రహ్మా తాం రహ ఆహూయ సమప్రాక్షీచ్చ సాంత్వయన్।

సోమస్యేత్యాహ శనకైః సోమస్తం తావదాగ్రహీత్।।' ఇతి భాగవతే (9/24/13)

త్రైరనఙ్గీకారేఽప్యాధునికకల్పనయా కృష్ణస్య జనిరస్త్వితి మన్వాశఙ్క్యాం పరిహర్తుమాహ। జానాతీతి లోకే పరం కేవలమ్। పరోఽరిః పరమాత్మా చ కేవలే పరమవ్యయమితి భాస్కరః। మాతా ఆత్మనః స్వస్యాః జాతముత్పన్నం జానాతి పితాఽపి క్వచిదేవ జానాతి। ప్రకృతే తు తాభ్యాం మాతాపితృభ్యామ్ అనఙ్గీకృతకృష్ణజన్మ ఉక్తప్రకారేణ నిరాకృతకృష్ణోత్పత్తిం కో వా పుమాన్ పురుషః సాధయితుం ప్రతిపాదయితుం సమర్థః న కోఽపి సమర్థో భవతీత్యర్థః ।। 50 ।।

స్తుతిం స్వపిత్రోరవధార్య యోఽసౌ బభూవ పశ్చాచ్ఛిశువేషధారీ।

అసూత తం కా ను తదా మృగాక్షీ పురా పురాణాకృతిమప్రమేయమ్ ।। 51 ।।

ఇతోఽపి కృష్ణస్యోత్పత్తిర్న సమ్భవతీత్యాహ। స్తుతిమితి। యోఽసౌ కృష్ణః స్వపిత్రోః స్వస్య పితృత్వేనాభిమతయోః దేవకీవసుదేవయోః(1) స్తుతిమవధార్య శ్రుత్వా "పశ్చాదుపసంహర విశ్వాత్మన్నదో రూపమలౌకిక" మితి ప్రార్థనానన్తరం శిశువేషధారీ శిశోర్బాలస్య వేషః ఆకారస్తం ధారయతీతి శిశువేషధారీ బభూవ। యదా పిత్రోః సంపశ్యతోః స్వయమేవ శిశుర్బభూవ। తదా తం శిశుం కా ను కా వా మృగాక్షీ స్త్రీ అసూత సుషువే। షూఙ్ ప్రాణిగర్భవిమోచన ఇత్యదాదిషు పఠ్యతే। తస్మాద్ధాతోః కర్తరి లఙ్। స్వయమేవ శిశువేషధారిత్వాన్న కోఽప్యసూతేత్యర్థః। నను మాఽస్త్వేతస్యోత్పత్తిః స్తుతికాలే విద్యమానస్యాలౌకికరూపస్యోత్పత్తిరుచ్యత ఇత్యత ఆహ।

పురేతి। పురా పూర్వం పురాణాకృతిం పురాతనశరీరమ్ అప్రమేయం సాకల్యేన జ్ఞాతుమశక్యం తమపి కా మృగాక్షీ అసూతేతి సమ్బన్ధః। శఙ్ఖచక్రపీతామ్బరాదిధారిణో దివ్యదేహస్యోత్పత్తిరుచ్యతే ఉత పశ్చాచ్ఛిశువత్ ప్రతీతస్య। నాద్యః। పురాణాకృతిత్వేనోత్పత్తేర్వక్తు_మనుచితత్వాత్। న ద్వితీయః। తస్య స్వయమేవ జాతత్వస్య పిత్రోః సమ్పశ్యతోః సద్యో బభూవ ప్రాకృతః శిశురితి(2) స్మృతిసిద్ధత్వాదితి భావః ।। 51 ।।

యదీహ జాతో వసుదేవవీర్యాత్తదా కుతస్తస్య విభూషణాని।

వరామ్బరం కౌస్తుభరత్నముద్యత్సుదర్శనం శఙ్ఖగదాదిజాతమ్ ।। 52 ।।

అలౌకికత్వేనోదితస్యాపి రూపస్యోత్పత్తిరుచ్యత ఇతి మన్దాశఙ్కాం పరిహర్తుమాహ యదీతి। ఇహ భూమౌ కృష్ణో వసుదేవవీర్యాత్ యది జాతః తదా తర్హి తస్య జాతస్య

F.N. 1. భా. (10/3/38)

2. భా. (10/3/46)

విభూషణాని ముకుటకుణ్డలాదీని। వరమ్ ఉత్తమమ్। అమ్బరం వస్త్రం। అమ్బరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః। కౌస్తుభరత్నం ఉద్యత్ప్రభాసమానం సుదర్శనం చక్రం శంఖః పాఞ్చజన్యః గదా కౌమోదకీ ఆదిర్యస్య తత్ సర్వం కుతః కస్మాజ్జాతమ్। నహి సువర్ణాదీనాం రేతోవికారత్వం దృష్టమితి భావః। తేషామనుత్పన్నత్వేఽర్ధజరతీయానుపపత్తేస్తదాధారస్య దేహస్యానుత్పత్తేరేవోచిత్యాదితి భావః। ముకుటకుణ్డలామ్బరాద్యలఙ్కారభరితత్వేన సుదర్శనాద్యాయుధధారిత్వేన చావతీర్ణస్య పరమాత్మనో వసుదేవవీర్యాదుత్పత్తికథనమసఙ్గతమ్ ఇత్యర్థః। ఆక్షేపాలఙ్కారః।। 52 ।।

అహో పిశాచా అపి దేహిదేహే గతాగతం శక్తియుతా లభన్తే।

అనన్తశక్తేః పరమస్య న స్యాత్కుతో బహిర్నిర్గమ ఏవ తర్హి ।। 53 ।।

అహో ఇతి। పిశాచా అపి గ్రహా అపి శక్తియుతాః అన్తర్ధానప్రవేశనిర్గమనాదిసామర్థ్యయుక్తాః సన్తః దేహిదేహే శరీరిణాం శరీరే గతం నిర్గమనమ్ ఆగతమాగమనం గతం చాగతం చ గతాగతం। నపుంసకే భావే క్తః। ఏకవద్భావః। లభన్తే। ప్రాప్నువన్తి। నహి గ్రహస్య ప్రవేశే గర్భః పునః మన్త్రాదినా అపసరణే ఉత్పత్తిర్జాయతే। కిన్తు తాదృశశక్తియుక్తత్వాత్ప్రవేశనిర్గమనమాత్రం యది తర్హ్యనన్తశక్తేః అపరిమితసామర్థ్యయుక్తస్య పరమస్య సర్వోత్తమస్య కృష్ణస్య బహిర్నిర్గమ ఏవ దేవక్యుదరాద్బహిరపసరణమాత్రం కుతః కస్మాన్న స్యాత్। అహో అల్పసమార్థ్యయుక్తపిశాచేషు విద్యమానో విశ్వాసోఽనన్తవలే పరమాత్మని నాస్తీతి పరమాత్మన ఉత్పత్తిమఙ్గీకుర్వతాం పామరాణాం మౌర్ఖ్యం అహో ఆశ్చర్యమిత్యర్థః।। 53 ।।

యదా(1) నృసింహాకృతిరావిరాసీత్పదాహతస్తమ్భవరాద్ధి పూర్వమ్।

తదా ను కా స్త్రీ సుషువే ముకున్దం స కస్య వీర్యాదజనిష్ట కాయః ।। 54 ।।

విష్ణోః సర్వావతారేషు బహిర్నిర్గమనమాత్రం నతు ఉత్పత్తిరిత్యత్ర నృసింహావతార ఏవ దృష్టాన్త ఇత్యాహ। యదేతి। పూర్వం పూర్వస్మిన్కాలే యదా పదాహతస్తమ్భవరాత్ పదా

F.N. 1. యథా పురా స్తంభత ఆవిరాసీదశుక్లరక్తోఽపి నృసింహరూపః।

తథైవ కృష్ణోఽపి తథాఽపి మాతాపితృక్రమాదేవ విమోహయత్యజః।।

- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే (12/63)

హిరణ్యకశిపుపాదేనాహతస్తాడితః యః స్తమ్భవరస్తస్మాద్ధిరణ్యకశిపుపాదేన తాడితస్తమ్భాదితి పౌరాణికీ కథా। నృసింహాకృతిః నృసింహయోః మనుష్యమృగేన్ద్రయోః ఆకృతిరిరివాకృతిర్యస్య సః। యదా ఆవిరాసీదావిర్బభూవ హి నిశ్చయమ్। తదా కా ను స్త్రీ కా వా నారీ ముకున్దం ప్రహ్లాదస్య మోక్షప్రదం నృసింహం సుషుబే న కాపీత్యర్థః। స కాయః అర్ధమనుష్యవదర్ధసింహవత్ప్రతీతో దేహః కస్య పురుషస్య వీర్యాద్రేతసః అజనిష్ట అజాయత ।। 54 ।।

తథైవ(1) మాయా హరిణోపదిష్టా బభూవ నన్దస్య కలత్రరత్నే।

హరిస్తుగిత్యాదివిమోహరాశేర్భవిష్యతోఽస్యామివ మూలభూతా ।। 55।।

తథైవేతి। హరిణోపదిష్టా మాయా లక్ష్మీస్తథైవ యథోపదేశం నన్దగోపస్య కలత్రరత్నే భార్యాశ్రేష్ఠే। కలత్రం శ్రోణిభార్యయోరితి విశ్వః। రత్నం మణౌ శ్రేష్ఠే చేతి రత్నమాలా। బభూవ దుర్గారూపేణావిర్బభూవ। తత్కథమివ। అస్యాం నన్దపత్న్యాం భవిష్యత ఉత్పత్స్యతః। హరిస్తుగిత్యాదివిమోహరాశేః తుక్ తనయః। తుక్ తోకస్తనయశ్చ నన్దన ఇతి ప్రాజ్ఞైరపత్యం స్మృతమితి హలధరః। క్షుధితో భీత ఇత్యాదివిమోహరాశేః భ్రాన్తినికాయస్య మూలభూతేవ ఆదిభూతేవ। మాయా హి జనమోహినీతి భావః। కృష్ణావతారసమయే బ్రజే యశోదాయాం దుర్గాఽప్యజాయతేతి(2) పౌరాణికీ కథా ।। 55।।

యదీహ వాసో మమ తర్హి కంసః సుహృద్వ్యధక్లేశవిదూర ఏవ।

యమాతిథిః స్యాదితి వీక్ష్య కృష్ణస్తతో వ్రజం ప్రత్యగమత్సుధీమాన్ ।। 56।।

యదీతి। స ధీమాన్ విచక్షణః కృష్ణః। ఇహ వసుదేవహే మమ వాసః అవస్థానం యది స్యాత్తర్హి కంసః సుహృద్వ్యధక్లేశవిదూర ఏవ సుహృదయాం మిత్రాణాం పూతనాదీనాం వధః స్వేన కరిష్యమాణః తజ్జన్మో యః క్లేశః తద్విదూర ఏవ తద్వియుక్త ఏవ। యమాతిథిః యమస్యాన్తకస్యాతిథిః ఆతిథ్యార్థః స్యాత్ మిత్రవధక్లేశమననుభూయ

F.N. 1. తద్దైవ జాతా చ హరేరనుజ్ఞయా దుర్గాభిధా శ్రీరతు నందపత్న్యామ్

- ఇతి మ.భా.తా.ని (12/67)

2. యదా బహిర్గన్తుమియేష తర్హ్యజా యా యోమమాయాఽజని నన్దజాయయా। భా. 10/3/47.

పరేతో భవేదిత్యర్థః। అత్ర మయి స్థితే మద్వ్యధార్యమాగతస్య కంసస్య వధో మయాఽవశ్యం కార్యః। తథా సతి ఏకస్యైవ కంసస్య నాశో భవేత్ న పూతనాశకటాదీనామితి వీక్ష్య విచార్య తతస్తస్మాత్స్థానాత్ వ్రజం గోష్ఠం ప్రతి। వ్రజో గోష్ఠాధ్వసఙ్ఘయేష్వితి భాస్కరః। అగమత్ అగచ్ఛత్ ।। 56।।

న కంసభీత్యాఽభియయౌ వ్రజం స స్వసంశ్రితానామభయస్య కర్తా।

స్వవల్లభాం నన్దకలత్రజాతాం మనోరమామీక్షితుమేవ సోఽగాత్ ।। 57 ।।

న కంసభీత్యేతి। స్వసంశ్రితానాం స్వభక్తానాం అభయస్య భయధ్వంసస్య కర్తా। కర్తృకర్మణోః కృతీతి(1) కర్మణి షష్ఠీ। భయపరిహారక ఇత్యర్థః। స కృష్ణః కంసభీత్యా వ్రజం గోష్ఠం నాభియయౌ। స్వాశ్రితజనభయపరిహారకస్య కృష్ణస్య కుతో భయమితి భావః। కితు సః నన్దకలత్రజాతాం నన్దస్య కలత్రే భార్యాయాం జాతాం దుర్గారూపేణ ప్రాదుర్భూతాం మనోరమాం స్వవల్లభాం స్వస్య ప్రాణకాన్తామీక్షితుమేవాగాత్। విలాసినో హి కామినీః ప్రతి రాత్రౌ గచ్ఛన్తీతి భావః। విభావనమలఙ్కారః। ఉపేన్ద్రవజ్రావృత్తమ్। ఉపేన్ద్రవజ్రా జతజాస్తతోగావిత్యుక్తత్వాత్ ।। 57 ।।

కవాటముద్ఘాట్య గృహాణి వర్త్మ దదుః కిలాస్మై మమ బుద్ధిరిత్థమ్।

వనస్పతీశో బరిరభ్రసంస్థస్తదీక్షణార్థీ స్వయముద్బిభేద ।। 58 ।।

కవాటమితి। గృహాణి కవాటముద్ఘాట్య ఉద్భిద్య కవాటపిధానమపసార్యేత్యర్థః। అస్మై కృష్ణాయ వర్త్మ మార్గం। అయనం వర్త్మమార్గాధ్వపన్థానః పదవీ సృతిరిత్యమరః। దదుః కిల। తత్ర మమ బుద్ధిరిత్థం మమేత్థం భాతీత్యర్థః। బహిరభ్రసంస్థః బరిరాకాశస్థితః వనస్పతీశః వనస్పతీనాం మహీరుహాణామీశః స్వామీ చన్ద్రః తదీక్షణార్థీ సన్ తస్య కృష్ణస్యేక్షణం దర్శనమర్థయత ఇతి తదీక్షణార్థీ సన్ స్వయమేవోద్బిభేదేత్యుత్ప్రేక్షా। వనస్పతీశ ఇత్యనేన చన్ద్రస్య కవాటోద్భేదనే సామర్థ్యం ధ్వన్యతే ।। 58 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 2/3/15

కరే నిధాయాద్భుతబాలమేనమభూద్బహిర్నిః భరతోఽస్య శౌరేః।

న తద్గృహద్వారగణోఽన్తరాయః కరస్థదేవస్య(1) కుతోఽన్తరాయః ।। 59 ।।

కరే నిధాయేతి। అద్భుఉతబాలమాశ్చర్యశిశుమేనం కృష్ణం కరే హస్తే నిధాయ బహిర్నిఃసరతోఽస్య శౌరేర్వసుదేవస్య తద్గృహద్వారగణః తచ్చ తత్ గృహఞ్చ తద్గృహం తస్య ద్వారగణః ద్వారసమూహః అన్తరాయః విఘ్నో నాభూత్ న బభూవ। విఘ్నోఽన్తరాయః

ప్రత్యూహ ఇత్యమరః। తథాహి కరస్థదేవస్య హస్తస్థితకృష్ణస్య వసుదేవస్యాన్తరాయః కుతః। దేవతాస్మరణవతామ్ అన్తరాయో నాస్తి కిము హస్తస్థదేవ స్యేతి భావః। అర్థాతరన్యాసః ।। 59।।

అగణ్యగోగోకులగోపనాశమభీప్సతా స్వేన కరిష్యమాణమ్।

అఘం హి పూర్వం పరిహర్తుమీషద్వవర్ష తస్మిన్ జలదోఽధిమార్గమ్ ।। 60 ।।

ఆగణ్యేతి। జలదః మేఘః గణయితుం యోగ్యాః గణ్యాః న గణ్యాః అగణ్యాః తాశ్చ తా గావశ్చ గోకులఞ్చ గోపాశ్చ అగణ్యగోగోకులగోపాః తేషాం నాశం అభీప్సతా వాఞ్ఛతా స్వేన కరిష్యమాణమఘమ్ అపరాధం పూర్వం పరిహర్తుం హి పరిహర్తుమివ అధిమార్గమ్ మార్గ ఇత్యధిమార్గమ్ అ(2)వ్యయం విభక్తీత్యాదినా అవ్యయీభావసమాసః। మార్గే ఇత్యర్థః। తస్మిన్ కృష్ణే ఈషత్ కిఞ్చిత్ వర్షాకాలేఽపి స్వస్థూలధారాం విహాయ వసుదేవస్య మార్గశ్చమపరిహారో యథా భవతి తథా స్వల్పమిత్యర్థః। వవర్ష। ఇదానీం మార్గగమనసమయే కిఞ్చిజ్జలబిన్దుప్రక్షే పేణ కృత సేవామవలోక్య కరిష్యమాణమపరాధం పరిహరిష్యతీతి భావః ।। 60 ।।

యదేష దేవేశితురగ్రజత్వం బభార రోహిణ్యుదయాద్రిచన్ద్రః।

అఘస్య(3) తస్య ప్రశమేచ్ఛయేవ పథి వ్రజన్తం ఫణిపః సిషేవే ।। 61 ।।

యదేష ఇతి। ఫణిపః ఫణినః సర్పాన్ పాతీతి ఫణిపః ఆతోనుపసర్గే క ఇతి(4) కప్రత్యయే ధాతోరాలోపః। శేషః రోహిణ్యేవోదయాద్రిః తత్రత్యచన్ద్రః

F.N. 1. శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్।

ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాంతయే ।। - ఇతి స్కందపురాణే।

2. అన్వయం విభక్తిసమీపసమృద్ధివ్యృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసంప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యానుపూర్వ్యయౌగపద్యసాదృశ్యసంపత్తిసాకల్యాన్తవచనేషు। పా.సూ. 2/1/6.

3. సేవాఖిన్నో లక్ష్మణోఽగ్రే హరేర్యాత్।। - ఇతి మ.భా.తా.ని. (12/107)

4. పా.సూ. 13/2/3

రోహిణీసుతో బలభద్రః సన్ దేవానామీశితుః దేవశ్రేష్ఠస్య కృష్ణస్య యదగ్రజత్వం శ్రేష్ఠత్వం బభూర। తస్యాగ్రజత్వప్రయుక్తనమస్కారాదిగ్రహణరూపస్యాఘస్యాపరాధస్య ప్రశమే చ్ఛయేవ అపరాధపరిహారం చికీర్షురివ పథి మార్గే వ్రజన్తం కృష్ణం ఆతపత్రాయితాభిః ఫణాభిః వృష్టిం నివారయన్ సిషేవే। త్వచ్ఛత్రధారిసదృశస్య మమ కుతోఽగ్రజత్వమితి దర్శయన్నివ భేజే ఇత్యర్థః।। 61 ।।

విరిఞ్చవైరిఞ్చిముఖామరాలిః ప్రబోధయన్తీవ తదా ననామ।

పురాణపుంసః పురుషోత్తమస్య నమస్కృతిం లోకవిడమ్బకస్య ।। 62 ।।

విరిఞ్చేతి। తదా పథి గమనకాలే విరిఞ్చవైరిఞ్చముఖామరాలిః విరిఞ్చవైరిఞ్చౌ బ్రహ్మరుద్రౌ ముఖౌ ప్రధానౌ యేషాం తే తథా తే చ తే అమరాశ్చ దేవాః తేషాం ఆలిః పఙ్క్తిః పురాణపుంసః అనాదిపురుషస్య పురుషోత్తమస్య పురుషేభ్యః క్షరాక్షరపురుషేభ్యః రమాబ్రహ్మాదిదేవేభ్య ఇత్యర్థః। ఉత్తమః। పఞ్చమీతి(1) యోగవిభాగాత్సమాసః సాధుః। పురుషేషూత్తమః పురుషోత్తమ ఇతి వా। నిర్ధారణే సప్తమీసమాసః। న నిర్ధారణ ఇతి(2) నిషేధః షష్ఠీసమాస ఏవ। తస్య లోకవిడమ్బకస్య లోకానుసారేణ వసుదేవాదిషు నమస్కారం కరిష్యమాణస్య కృష్ణస్య నమస్కృతిం నమస్కారం ప్రబోధయన్తీవ కృష్ణేన స్వకర్తృకస్య నమస్కారస్య ప్రాగననుభూతత్వాత్ అనేన ప్రకారేణ నమస్కారః కర్తవ్య ఇతి ప్రదర్శయన్తీవ ననామ। వయసా గుణైశ్చ ఉత్తమస్యాభావాత్। కదాఽప్యనేన కృష్ణేన పూర్వ నమస్కారో న కృత ఇతి భావః ।। 62 ।।

పురా స్వభర్తుః ప్రతిబన్ధకర్తుర్విశోషణం బన్ధనమర్కకన్యా।

విచిన్త్య భీతేవ దదౌ మురారేః ప్రవాహమారాత్పరిహృత్య మార్గమ్(3) ।। 63 ।।

పురేతి। అర్కకన్యా యమునా। కాలిన్దీ సూర్యతనయా యమునా చ యమస్వసేత్యమరః। పురా పూర్వం రామావతారే ప్రతిబన్ధకర్తుః లఙ్కాం ప్రతి జిగమిషోః మార్గాప్రదాతుః సరిత్పతిత్వాత్స్వభర్తుః స్వస్యాః పత్యుః సముద్రస్య విశేషణం

F.N. 1. పఞ్చమీ విభక్తే। పా.సూ (2/3/47)

2. పా.సూ. (2/2/10)

3. భయానకావర్తశతాకులా నదీ మార్గం దదౌ సింధురివ శ్రియఃపతేః।। - ఇతి భా (X/III/50)

బాణాగ్రగతవహ్నినా శుష్కీకరణం పర్వతాదినా బన్ధనఞ్చ విచిన్త్య ఆలోచ్య। అనేన ప్రభవః స్వభృత్యాదీనామ్ అపరాధినాం విత్తాపహరణం బన్ధనఞ్చ కుర్వన్తీతి ధ్వన్యతే। మార్గాదానే మమాపీత్థం భవిష్యతీతి భీతేవ భయయుక్తేవ ప్రవాహమారాద్దూరే పరిహృత్య। ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః। మురారేః కృష్ణస్య మార్గం దదౌ। ఉపమామూలోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।।63 ।।

భవప్రవాహోఽపి తవైవమేవేత్యుదీరయన్తీవ యమస్వసా సా।

కరస్థకృష్ణాయ దిదేశ దూరే ప్రవాహమాధాయ పదార్ఘపద్యామ్ ।।64 ।।

భవప్రవాహ ఇతి। సా యమస్వసా యమునా వసుదేవం ప్రతి భవప్రవాహః సంసారప్రవాహోఽపి తవ ఏవమేవాహమివ సులఙ్ఘ్య ఇతి ఉదీరయన్తీవ ప్రవాహం దూరే ఆధాయ కరే తిష్ఠతీతి కరస్థః కృష్ణో యస్య తస్మై వసుదేవాయ పదార్ఘపద్యాం పద్భ్యాం గన్తుం యోగ్యా పదార్ఘా సా చ సా పద్యా మార్గశ్చ తామ్। సరణిః పద్ధతిః పద్యేత్యమరః। దిదేశ దదౌ। అనేన పరమాత్మానం కరతలామలకీకుర్వతః సంసారాబ్ధితరణమతిసులభమితి ధ్వన్యతే ।। 64 ।।

విభూషణేషు ప్రతిబిమ్బితాహిః ప్రహృష్టపాణిద్వయరోమపత్రః।

స కృష్ణవాహో వినతాఙ్గజాతః పితా గరుత్మానివ వేగతోఽగాత్ ।।65 ।।

విభూషణేష్వితి। విభూషణేష్వాభరణేషు ప్రతిబిమ్బితః అహిః శేషో యస్య స తథోక్తః।

అనన్తో వామకటకం యజ్ఞసూత్రం తు వాసుకిః।

తక్షకః కటిసూత్రన్తు హారః కర్కోటకస్తథా।

అన్యైరాభరణైర్దివ్యైర్భూషితం సర్పభూషణమ్॥

ఇతి గరుడస్తుతేర్గరుడస్యాపి సర్పభూషమత్వాదితి(1) భావః। కృష్ణసమ్బన్ధాత్ ప్రహృష్టముద్ధూనం పాణిద్వయం హస్తద్వయం తత్ర యాని హర్షోద్గతాని రోమాణి। తాన్యేవ పత్రే పక్షౌ యస్య స తథోక్తః। గరుత్పక్షఛదాః పత్రం పతత్రఞ్చ తనూరుహమిత్యమరః। వినతాఙ్గజాతః

F.N. 1. పాదాఙ్గుష్ఠేన చిక్షేప సుముఖం గరుడోరసి।

తతః ప్రభృతి రాజేన్ద్ర సహ సర్పేణ వర్తతే॥ ఇతి చ భారతే 15/105/31.

వినతమ్ అఙ్గజాతమ్। అవయవసమూహో యస్య స తథోక్తః। ప్రశ్రయాదవనతాంగసమూహ ఇత్యర్థః। అన్యత్ర వినతాయాః అఙ్గజాతస్తనూజః। పితా వసుదేవః వేగతః శీఘ్రం గరుత్మానివ గరుడ ఇవ అగాత్। ఉపమారూపకశ్లిష్టానాం సఙ్కరః ॥ 65 ॥

గర్జద్వార్వహదున్దుభిః పరిపతద్గన్ధర్వబన్దిధ్వని-

ర్హస్తాబ్జే ధ్వజచిహ్నితే స నివసన్సత్పుష్పకశ్రీముషి।

స్వర్ముక్తామలమాల్యచామరగణశ్ఛత్రాయితాహీశ్వరః

శక్రాద్యైః పరివారితః పథి యయౌ రాజాధిరాజప్రభః ॥ 66 ॥

కృష్ణస్య నిశి చోరవద్గమనమసమానో నృపేన్ద్రయాత్రావద్వర్ణయతి। గర్జదితి। గర్జన్తో ధ్వనన్తో వార్వాహాః జలధరా ఏవ దున్దభయః భేర్యో యస్య స తథోక్తః। పరిపతన్తః స్తువన్తో గన్ధర్వా ఏవ బన్దినః స్తుతిపాఠకాః తేషాం ధ్వనిర్యస్య స తథోక్తః। ధ్వజచిహ్నితే ధ్వజరేఖయా లాఞ్ఛితే అత ఏవ సత్పుష్పకం విమానమ్। కైలాసస్థానమలకా పూర్విమానన్తుపుష్పకమిత్యమరః। తస్య శ్రీః కాన్తిస్తాం ముష్ణాతీతి సత్పుష్పకశ్రీముట్। తస్మిన్ హస్తబ్జే కరకమలే। పుష్పకత్వోపపాదనార్థమిదమ్। నివసన్ స్వః స్వర్గాత్। స్వఖ్యయం స్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాలయా ఇత్యమరః। ముక్తాని దేవైరితి శేషః। అమలాని మ్లానత్వాదిదోషరహితాని మాల్యాని పుష్పదామాని। మాల్యపుష్పే పుష్పదామ్నీత్యమరః।

తాన్యేవ చామరగణః ఉపరిపతతాం మాల్యానాం శేషఫణవ్యవధానేన ఉభయతః పాతిత్వాదితి భావః। ఛత్రాయితాహీశ్వరః ఛత్రవదాచరితః ఛత్రాయితః స చాసావహీశ్వరో యస్య। శేషాఖ్యఛత్రవానిత్యర్థః। శక్రాద్యైః ఇన్ద్రాదిదేవైః పరివారభూతైః పరివారితః పరివృతః స కృష్ణః అత ఏవ రాజాధిరాజః మూర్ధాభిషిక్తో రాజశ్రేష్ఠః। "రాజరాజో ధనాధిపః" ఇత్యభిధానాత్ కుబేరో వా। తస్య ప్రభేవ ప్రభా శోభా యస్య స తథోక్తః సన్ పథి మార్గే యయౌ। ఉపమాగర్భితం రూపకమలఙ్కారః। శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం। లక్షణం తూక్తమేవ ।। 66 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్వరణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గోఽయమాద్యో ముదామ్ ।। 67 ।।

రోమ్ణామితి। రోమ్ణాం హర్షణం కరోతీతి హర్షణకారీ తస్మిన్ రోమాఞ్చజనకే। రోమాఞ్చో రోమహర్షణమిత్యమరః। శ్రవణతః శ్రుతిః పాపానాం దురితానాం ఓఘః సమూహః తం విధ్వంసయతీతి పాపౌఘవిధ్వంసీ తస్మిన్ ప్రేమ్ణా భక్త్యా చిన్తయతాం స్మరతాం విచిత్రా ఆశ్చర్యభూతాః విమలాః నిర్మలాః శ్లాఘ్యాః స్తుత్యాః అర్థాః ధర్మాదిచతుర్విధపురుషార్థాః తాన్ సమ్యక్ దదాతీతి విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయీ తస్మిన్। సన్తో వాదిరాజాః వాదిశ్రేష్ఠాః శుకాదయస్తైరుదితే అభివర్ణితే రుగ్మిణీశవిజయే రుగ్మిణీశస్య కృష్ణస్య విజయే పరాక్రమే భువి భూమౌ సఞ్జాతే సతి ఉజ్జృమ్భితే సతి సురమణ్డలీషు దేవశ్రేణీషు మహితః పూజితః మహాన్ వా। ముదాం సన్తోషాణాం నిగడమోచనకవాటోద్ధాటననదీమార్గదానాదిబహుపరాక్రమదర్శనేన బహుశః సన్తోషాత్ బహువచనమ్। అయం ఆద్యః ప్రాథమికః సర్గః సృష్టిః। సర్గః స్వభావనిర్మోక్షనిశ్చయాధ్యాయసృష్టిష్విత్యమరః। సఞ్జాతః అభవత్। కృష్ణపరాక్రమే భువి ఉక్తరీత్యా ఉజ్జృమ్భితే సతి దేవానాం ప్రథమా సన్తోషసృష్టిర్జాతేతి భావః। కావ్యపక్షే శబ్దార్థచమత్కారదర్శనేన రోమ్ణాం హర్షణకారిణి ప్రేమ్ణా ఆదరేణ చిన్తయతాం చిన్తనం కుర్వతాం విచిత్రః అనేకప్రకారో విమలః జగుప్సాశ్లీలతాదిదోషరహితః శ్లాఘ్యో వర్ణనీయో యోఽర్థః అభిధేయః తం సన్దాయిని తత్ప్రకాశకర ఇత్యర్థః। సన్ కామాదిదోషశూన్యః సత్పురుష ఇతి యావత్। విష్ణుభక్తత్వాత్ ఉత్తమ ఇతి వా స చాసౌ వాదిరాజాఖ్యో యతిశ్చ తేనోదితే కృతే రుగ్మిణీశవిజయే రుగ్మిణీసవిజయాఖ్యే కావ్యే అధికరణే అయమాద్యః ప్రథమః సురమణ్డలీషు మహితః సత్కృతః ముదాం సన్తోషాణాం సర్గః సృష్టిరూపసర్గః పరిచ్ఛేదః। సర్గశబ్దస్యావృత్యా యోజనా। సఞ్జాతః అభవత్। ప్రథమః సర్గో జాత ఇత్యర్థః। ఏకేనైవ శ్లోకేన కథాసఙ్గ్రహస్య పరిచ్ఛేదస్యచోక్తత్వాదతికౌశలమిదమ్। ఏవముత్తరత్ర సర్గపద్యేష్వపి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 67 ।।

ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం ప్రథమః సర్గః।।

*****************************************************************

.

## ద్వితీయః సర్గః

తతో యశోదాం స్వకులస్య పుణ్యలసద్యశోదాం హి కరిష్యమాణః।
స గోకులం గోకులగోపపుఞ్జవిభూషితం ప్రావశదబ్జనేత్రః ।। 1 ।।

వన్దే నన్దాత్మజం దేవవృన్దైర్వన్ద్యపదామ్బుజమ్।।
యద్బాలలీలాస్వర్గఙ్గా పునాతి భువనత్రయ్ ।। 1 ।।

తత ఇతి। తతో మార్గగమనానన్తరమ్ అబ్జనేత్రః అబ్జవన్నేత్రే యస్ స తథోక్తః। స శ్రీకృష్ణః యశోదాం నన్దపత్నీం స్వకులస్య పుణ్యం శ్రేయః। స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్యశ్రేయసీ సుకృతం వృష ఇత్యమరః। లసత్ప్రకాశమానం యశః కీర్తిశ్చ పుణ్యలసద్యశసీ తే దదాతీతి పుణ్యలసద్యశోదా తాం। స్వలాలనపోషణాదినా కరిష్యమాణః సన్। పరమాత్మనః ప్రీణనేన కస్య కులస్య పుణ్యయశ ఆదికం న భవేదితి భావః। గవాం కులం సమూహః గోకులం గోపానాం పుఞ్జః సమూహః తాభ్యాం విభూషితమలఙ్కృతం గోకులం గోష్ఠం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ ।। 1 ।।

వికీర్ణపుష్పామ్బుదలమ్బిచన్ద్రమహః పతాకా నవవారిసిక్తా।
ఫణీన్ద్రకణ్ఠోదరరత్నకాన్తివిచిత్రితా సా గృహవీథికాఽఽసీత్ ।। 2 ।।

వికీర్ణేతి। సా గృహవీథికా నన్దఘట్టకుటీరమార్గః ఆసీత్। కథమాసీదిత్యత ఆహ। వికీర్ణేతి। వికీర్ణాని పర్యస్తాని పుష్పాణి దేవైర్వృష్టాని కుసుమాని యస్యాం సా కృతపుష్పోపహారేత్యర్థః। అమ్బుదేభ్యో మేఘేభ్యః లమ్బీని అవస్రంసీని చన్ద్రమహాంసి చన్ద్రతేజాంస్యేవ పతాకాః శుక్లపటవత్కృతాః యస్యాం సా మేఘమధ్యాద్దణ్డాకారేణాధఃపతతః చన్ద్రకిరణస్య పతాకాకారత్వాదితి భావః। పతాకాలఙ్కృతేత్యర్థః। నవవారిసిక్తా తదానీం మేఘవృష్టనూతనజలైః సిక్తా। అత ఏవ ప్రాగీషద్వవర్షేత్యుక్తం। ఫణీన్ద్రస్య శేషస్య కణ్ఠః ఉదరం రత్నాని ఫణాగతాని మాణిక్యాని చ ఫణీన్ద్రకణ్ఠోదరరత్నాని తేషాం కాన్తిభిః క్రమాత్కృష్ణశ్వేతరక్తాభిః ద్యుతిభిః విచిత్రితా రఙ్గరఞ్జితా। కృతరఙ్గమాలేత్యర్థః। ఆసీదితి పూర్వేణాన్వయః ।। 2 ।।

ఫణావలీతోరణభాగ్విమానవితానయుక్తోరగరాజమౌలేః।
పతత్పయోబిన్దుసితాక్షతా సా స్థలీ నిశీథేఽపి విభూషితేవ ।। 3 ।।

ఫణావలీతి। ఫణానాం శేషశిరసామ్ ఆవల్యః పఙ్క్తయ ఏవ తోరణాని తిర్యగ్బద్ధకిసలయదామాని తాని భజతీతి ఫణావలీతోరణభాక్। విమానా ఏవ దేవయానాన్యేవ వితానాని ఉల్లేచాః। అస్త్రీ వితానముల్లోచ ఇత్యమరః। త్రైర్యుక్తా। ఉరసా గచ్ఛన్తీత్యురగాః సర్పాః తేషాం రాజా ఉరగరాజః। రాజాహః సఖిభ్యష్టజితి(1) టచ్। శేషః తస్య మౌలేర్మకుటాత్ పతన్తః పయసాం బిన్దవ ఏవ సితాః శుభ్రాః అక్షతా యస్యాః సా। మఙ్గలార్థం సువాసినీప్రయుక్తాశీర్వాదాక్షతదప్రక్షేపవతీత్యర్థః। సా వ్రజస్థలీ నిశీథే అర్ధరాత్రేఽపి విభూషితేవాలఙ్కృతేవాసీత్। రూపకానుప్రాసోత్ప్రేక్షాలఙ్కారాః ।।3 ।।

విముక్తవర్గాధిపతిం పతిం శ్రీః శిశుం తమాలోక్య సులజ్జితేవ।

ఇయేష దోషాన్తర ఏవ గన్తుం స్వయం గృహీతార్భకరమ్యరూపా ।।4 ।।

దుర్గాయాః వ్రజాదన్యత్ర గమనే హేతుముత్ప్రేక్షయతి। విముక్తేతి। శ్రీః దుర్గారూపా లక్ష్మీ విముక్తానాం ముక్తిం ప్రాప్తానాం వర్గస్య నికరస్యాధిపతిం ప్రభుం పతిం స్వభర్తారం కృష్ణమిదానీం శిశుం బాలకం విలోక్య దృష్ట్వా। సులజ్జితేవ। విముక్తప్రభోః పరమపురుషస్య ఉత్పన్నశిశుభావప్రదర్శనం ప్రాక్ స్వాత్మనా సహకృతవిలాసస్య స్వపతేః శైశవఞ్చ లజ్జాకరమితి భావః। అన్యచ్చ గృహీతార్భకరమ్యరూపా గృహీతమ్ అర్భకస్య శిశోః రమ్యం రూపం యస్యాః సా। నిత్యనూతనవయోవిలాసయుక్తాయాః స్వరమణసమీపే శైశవేనావస్థానం లజ్జాకరమితి భావః। స్వయఞ్చ దోషాన్తర ఏవ రాత్రిమధ్య ఏవ। నిశా చ దోషా రజనీతి హలః। గన్తుం ఇయేష చకమే। లజ్జావానపి రాత్రావివ చరతి న తు దివా తద్వదితి భావః ।।4 ।।

హరేః ప్రియా తద్భగినీత్వమద్య హ్యుపేయుషీ తత్ర న సా స్థిరాఽఽసీత్।

మ(2)నోజ్ఞమూర్త్యన్తరతస్తదీయవిశాలవక్షఃస్థలమేత్య తృప్తా ।।5 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 5/4/19

2. రామాంతికే స్థితా దేవీ న మన్దైః సమదృశ్యత (మణిమంజరీ) ఇతివత్।।

హరేరితి। సా దుర్గా పూర్వం హరేః ప్రియా అద్య ఆధునా భగినీత్వముపేయుషీ ప్రాప్తా తత్ర శ్రీకృష్ణసమీపే స్థిరా స్థితా నాసీత్। లౌకికధమానుకారిణ్యాః అత్రావస్థితౌ

రత్యాదిప్రయోజనాభావాదితి భావః। నను సర్వథా వియోగః కిం నేత్యాహ। మనోజ్ఞేతి। మనోజ్ఞం మనోహరం మూర్త్యన్తరం తతః విగ్రహాన్తరేణేత్యర్థః। తదీయం కృష్ణసమ్బన్ధి విశాలం విస్తృతం వక్షఃస్థలమురఃప్రదేశమేత్య ప్రాప్య తృప్తా సన్తుష్టా బభూవ ।। 5 ।।

ముకున్దసేవార్థఫలం స్మ తావద్వ్యహన్ని వాథానకదున్దుభిస్తామ్।

శిశుస్వరూపాం కమలాం స్వహస్తే స బిభ్రదభ్యాగమదాత్మవాసమ్ ।। 6 ।।

ముకున్దేతి ।। అథ నన్దగృహప్రవేశానన్తరం సః యః పూర్వం శ్రీకృష్ణమాదాయ గతః స ఇత్యర్థః। ఆనకదున్దుభిః వసుదేవః। శ్రీముకున్దస్య సేవాయాః అర్థముచితం ఫలం తావద్వ్యహన్నివ శ్రీముకున్దసేవకస్య ముక్తిరేవ భావఫలమ్। తాత్కాలికం త్ర్యైశ్వర్యాదిప్రాప్తిరితి వదతః కవేర్హృదయమ్। తాం యశోదాశయనే స్థితాం శిశుస్వరూపామ్ అర్భకరూపాం కమలాం స్వహస్తే బిభ్రత్ ఆత్మవాసం స్వనివాసస్థానమభ్యాగమత్।।

సుతం యశోదాశయనే నిధాయ విరిఞ్చపూర్వామరముఖ్యతాతమ్।

వివేశ కంసస్య గృహం స గౌరిః ప్రగృహ్య తన్మృత్యుమివామ్బికాం తామ్ ।। 7 ।।

సుతమితి।। అసౌ శౌరిః వసుదేవః విరిఞ్చ పూర్వో ముఖ్యో యేషాంతే తే చ తే అమరాః తేషాం ముఖ్యతాతం అనుపచరితపితరమ్। "సష్టా బ్రహ్మాదయో దేవా" ఇతి(1) స్మృతేః। సుతం స్వపుత్రం శ్రీకృష్ణమ్। అనేన శ్రీకృష్ణస్య సుతత్వమౌపచారికమి గమ్యతే। యశోదాశయనే యశోదాపర్యఙ్కే నిధాయ తామ్ అమ్బికాం దుర్గాం తస్య కంసస్య మృత్యుమివ ప్రగృహ్య దుర్గాయాః సంహారమూర్తిత్వాదితి భావః। గృహం యయౌ ।। 7 ।।

ప్రభాతకాలే ఖలమభ్రగా సా ప్రబోధ్య(2) బన్ధాత్పితరౌ వియోజ్య।

హరేర్వియోగోదితచిత్తచిన్తాం బిభేద మాతుః శయనీయసంస్థా(3) ।। 8 ।।

F.N. 1. మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయోద్ధృత మహాభారతవచనమ్ (2/63)

2. శ్రియం వసానా అమృతత్వమాయన్। ఇతి శ్రుతేః।

3. ఉక్త్వేతి కంసం పునరేవ దేవకీతల్పేఽశయద్బాలరూపైవ దుర్గా।

నాజ్ఞాసిషుస్తామథ కేచనాత్ర ఋతే హి మాతాపితరౌ గణాఢ్యామ్।।

- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే (12/72)

ప్రభాతేతి। సా దుర్గా ప్రభాతకాలే ప్రాతఃకాలే అభ్రగా ఆకాశగా సతీ ఖలం దుష్టం కంసం ప్రబోధ్య తవ శత్రుర్భూమౌ జాత ఇతి విజ్ఞాప్య పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ బన్ధాన్నిగడబన్ధాద్వియోజ్య దుర్గాంవచనం నిశమ్య తౌ నిరపరాధినావితి కంసః బంధాద్విమోచయామాసేతి పౌరాణికీ(1) కథా। మాతుర్దేవక్యాః శయనీయే ఆస్తరణే సమ్యక్ తిష్ఠతీతి శయనీయసంస్థా సతీ హరేః శ్రీకృష్ణస్య వియోగో విరహః తేనోదితాం ఉత్పన్నాం చిత్తస్య మనసః చిన్తాం గ్లానిం బిభేద పరిహృతవతీ ।।8 ।।

స్నాత్వా పూర్వపయోనిధావచలసత్పీఠాధిరూఢః కరైః

పద్మాని ప్రతిగృహ్య సాన్ద్రతిమిరాణ్యున్మూల్య రాగావృతః।

సిఞ్జత్పక్షిగణాన్నిశమ్య పరమం కృష్ణావతారం రవి-

స్తత్పూదార్థమివోదితో వ్రజగృహద్వారేషు తాన్ ప్రాహిణోత్ ।।9 ।।

సూర్యోదయం వర్ణయతి। స్నాత్వేతి। రవిః సూర్యః సింజత్పక్షిగణాత్ ధ్వనత్పక్షిసమూహాత్ పరమం ఉత్తమం శ్రీకృష్ణావతారం నిశమ్య శ్రుత్వా తత్పూజార్యం తస్య కృష్ణస్య పూజాం కర్తుమివ ఉదితః సన్ పూర్వపయోదధౌ పూర్వసముద్రే స్నాత్వా స్నానం కృత్వా। సూర్యః సాయఙ్కాలే సముద్రం ప్రవిశతి ప్రాతః సముద్రాదుద్గచ్ఛతీతి కవీనాం సమయః। అచల ఏవ ఉదయపర్వత ఏవ సమీచీనం పీఠం తదధిరూఢః కూర్మపీఠ ఇవ తస్మిన్నుపవిష్ట ఇత్యర్థః। సాన్ద్రాణి నిబిడాని తిమిరాణ్యన్ధకారాణి ఉన్మూల్య పాపపురుషోచ్చాటనవద్దీపం ప్రజ్వాల్యాన్ధకారనిరాకరణద్వా వినాశ్య। కరైః కిరణైః పద్మాని కమలాని హస్తేన పుష్పపరిగ్రహవత్పరిగృహ్య వికాసయిత్వా। బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః। రాగావృతః రాగేణ రక్తిమ్నా అనురాగవదావృతః సన్। రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే లాక్షాదౌ రక్తిమత్యపి ఇతి రత్నమాలా। వ్రజగృహద్వారేషు క్వ కృష్ణస్తిష్ఠతీతి సకలగృహేషు విచారయితుమివ తాన్ కరాన్ పూజాకార్యం కర్తుం హస్తప్రసారణవత్ప్రేషితవాన్। అత్ర సూర్యార్చకయోః తుల్యధర్మాణాం బిమ్బప్రతిబిమ్బభావత్వేన తుల్యయోగిత్వ హేతుకదృష్టాన్తానుప్రాణితోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।।9 ।।

సుమేరుసంస్థైరమరైరుపాయాత్సముద్ధృతం విష్ణుపదార్చనాయ।

సముద్రవాపీస్థసహస్రపత్రమివోదితో భాతి సహస్రరశ్మిః ।। 10 ।।

F.N. 1. దేవకీం వసుదేవం చ విముచ్య ప్రశ్రితోఽబ్రవీత్ । ఇతి భా. (10/4/14)

సుమేరుసంస్థైరితి । ఉదితః ఉదయం ప్రాప్తః సహస్రం రశ్మయో కిరణాః । కిరణప్రగ్రహౌ రశ్మీ ఇత్యమరః । యస్యాసౌ తథోక్తః సూర్యః । శోభనశ్చాసౌ మేరుశ్చ సుమేరుః తస్మిన్ తిష్ఠన్తీతి తథా । మేరుసంస్థైః మేరుపర్వతస్థితైః అమరైః విష్ణుపదార్చనాయ శ్రీవిష్ణుపదస్యాకాశస్యార్చనాయ ప్రకాశనయ శ్రీహరిచరణార్చనాయేతి ధ్వనిః । ఉపాయశ్చాతుర్యమ్ । తస్మాదుద్ధృతం లూనం । సముద్ర ఏవ వాపీ దీర్ఘికా । సరో వాపీ తు దీర్ఘికేత్యమరః । తత్రస్థం సహస్రపత్రం కమలమివ భాతి । సహస్రపత్రసాదృశ్యాయ సహస్రరశ్మిరిత్యుక్తమ్ ।
(సూర్యాధిష్ఠితపత్రస్యామరైర్గృహీతత్వాద్ధీర్ఘవృషాదిరూపం పత్రేణోర్ధ్వత్వదేశాదుద్ధృస్థూలసరోవసమధ్యస్థకమలోపమేతి భావః)

దివి ద్యురత్నేఽభ్యుదితేఽమ్బుజాని భువి ప్రసేదుర్భువనోదయాని ।

ఇహ ప్రజాతే యదువంశరత్నే సురాననాబ్జాని చ నాకిలోకే ।। 11 ।।

ఇదానీం సూర్యోదయశ్రీకృష్ణోదయౌ సమీకృత్య వర్ణయతి । దివీతి । దివి అభ్రే । ద్యోదివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రమిత్యమరః । ద్యురత్నే ద్యుమణౌ అభ్యుదితే ఉదయతి సతి భువి భూలోకే భువనానాం జలానామ్ । భువనం ఖామ్బులోకేష్వితి రత్నమాలా । ఉదయః అభ్యుదయః శోభేత్యర్థః । యేభ్యః తాని భువనోదయాని । జలానాం శోభావహాని । జలాని అమ్బుజైః శోభన్త ఇతి భావః । అమ్బుని జాయన్త ఇత్యమ్బుజాని । సప్తమ్యాం జనేర్డ ఇతి(1) డప్రత్యయః । ప్రసేదుః వికాసమాపుః । ఇహ భూమౌ యదువంశరత్నే యదుకులలలామే శ్రీకృష్ణే ప్రజాతే సతి నాకిలోకే నాకినాం దేవానాం లోకే సురాననాన్యేవాబ్జాని అరవిన్దాని చ ప్రసేదుః । సూర్యోదయే కమలవికాసవచ్ఛ్రీకృష్ణోదయే దేవానాం ముఖవికాసో జాత ఇతి భావః ।
భూలోకోదితశ్రీకృష్ణప్రకాశస్యోర్ధ్వగామిత్వాదాకాశోదితసూర్యప్రకాశస్యాధోగామిత్వాచ్చ ద్వయమపి యుక్తమితి భావః ।। 11 ।।

తరువ్రజే పక్షిగణాశ్చరన్తో జగుర్నిరీక్ష్యోదయముష్ణరశ్మేః।
వ్రజే చ దుష్టోష్ణలసన్మరీచేః సమాగతా మాగధబన్దిసూతాః ।। 12 ।।

తరువ్రజ ఇతి। తరువ్రజే వృక్షసమూహే చరన్తః పక్షిగణాః పతత్రిసఙ్ఘాః ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్యోదయం నిరీక్ష్య జగుః ధ్వనిఞ్చక్రుః। నక్తం మూకీభూతాః పక్షిగణాః

F.N. 1. పా.సూ. 3/2/97

ప్రభాతే ధ్వనన్తి ఇతి తేషాం జాతిః। వ్రజే చ గోష్ఠే చ దుష్టానాం దుర్జనానాం ఉష్ణాః సన్తాపకారిణః లసన్తః స్ఫురన్తో మరీచయః కాన్తయో యస్య స తథోక్తః తస్య శ్రీకృష్ణస్యోదయం చ నిరీక్ష్య సమాగతాః మాగధా బన్దినః సూతాశ్చ మాగధబన్దిసూతాః స్వకృతవాక్యరూపస్తుతిపరకృతవాక్యరూపస్తుతిగద్యపద్యరూపస్తుతి-పాఠకర్తారః పాఠకవిశేషాః జగుః స్తుతిపాఠాదికం చక్రుః। గై శబ్ద ఇతి ధాతుః ।। 12 ।।

తదా స్వవంశ్యైః సహ రాజహంస్యో జనైర్వ్యదృశ్యన్త శనైశ్చరన్త్యః।
బృహన్నితమ్బస్తనభారభీరుతనుస్ఫురన్మధ్యతుతాశ్చ గోప్యః ।। 13 ।।

తదేతి। తదా సూర్యోదయకాలే రాజహంస్యాః వరటాః స్వవంశ్యైః స్వవంశభవైః అన్యైః పక్షిభిః సహ శనైర్మన్దం చరన్త్యో గచ్ఛన్త్యః సత్యః జనైర్వ్యదృశ్యన్త। అనేన లోకే స్త్రీణాం ప్రాధాన్యం ధ్వన్యతే। బృహద్భిర్నితమ్బైః కటిపశ్చాద్భాగైః। నితమ్బో స్త్రీకటేః పశ్చాదితి రత్నమాలా। స్తనానాం భారేణ భీరూణి తనూని కృశాని స్ఫురన్తి ప్రకాశమానాని మధ్యాని తైర్యుక్తాః అత ఏవ శనైర్మన్దం చరన్త్యః గోప్యశ్చ స్వవంశ్యైః స్వజ్ఞాతిభిః సహ వ్యదృశ్యన్త। ప్రాతర్యశోదాయాం పుత్రోత్పత్తిం శ్రుత్వా తద్గృహం ప్రత్యాగచ్ఛంత్యో జనైర్వ్యదృశ్యన్తేత్యర్థః।। 13 ।।

కృష్ణం స్వకాన్తమధునైవ వశం విధాతు-
ముత్కాన్వితా ఇవ మనోహరకోమలాఙ్గ్యః।

వ్యాలోలహారసరకుణ్డకున్తలోద్య-

చ్చేలాన్తనూపురరుచః పథి తా విరేజుః ।। 14 ।।

కృష్ణమితి। మనోహరాణి కాన్తాని కోమలాని మృదూని అఙ్గాని యాసాం తాః। గమనవశాత్ వ్యాలోలాశ్చఞ్చలాః హారసరాః ముక్తాహారాః కుణ్డలాని తాటఙ్కాని కున్తలాః కేశాః ఉద్యచ్చైలాంతాః లసదంశుకాన్తాః నూపురా మంజీరాః। వ్యాలోలేతి పదస్య ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। వ్యాలోలహారసరకుణ్డలకున్తలోద్యచ్చైలాన్తనూపురా స్తేషాం రుచయస్త్విషో యాసాంతాః తథోక్తాః తాః గోప్యః స్వకాన్తం స్వరమణం శ్రీకృష్ణమ్ అధునైవ వశేవిధాతుం వశీకర్తుం ఉత్కాః ఉత్సుకాః। హారాదీనాం చాఞ్చల్యవిలాసేన పూర్ణతయా స్థిరచిత్తమపి చాఞ్చల్యం దత్వా వశీకర్తుమివేత్యర్థః। అన్వితా అనుసృత్య ప్రాప్తా ఇవ విరేజుః బభుః। వసన్తతిలకావృత్తమ్ ।। 14 ।।

సహస్రశో గోగణముష్ణదీప్తిః సమర్పయామాస పదే మురారేః।

సువర్ణభాసంవలితాంశ్చ నన్దః స్వగోగణాన్విప్రకులాయ దత్తాన్ ।। 15 ।।

కథాసఞ్చారార్థం గోపీనాం గమనముక్త్వా పునః ప్రక్రాంతసూర్యోదయం వర్ణయతి। సహస్రశ ఇతి। ఉష్ణా దీప్తిర్యస్యాసౌ సూర్యః మురారేః పదే విష్ణుపదే ఆకాశే సహస్రశః సహస్రసఙ్ఖ్యాకం గోగణం కిరణసమూహం సమర్పయామాస। స్వకిరణైరాకాశం ప్రకాశితవానిత్యర్థః। నన్దశ్చ సువర్ణానాం భాభిః ప్రభాభిః సంవలితాన్ స్ఫురితాన్ సువర్ణాలఙ్కృతానిత్యర్థః। అనేన కిరణానాం రాగవద్రాగో ధ్వన్యతే। విప్రకులాయ బ్రాహ్మణసమూహాయ దత్తాన్ స్వగోగణాన్ స్వకీయధేనుసఙ్ఘాన్ మురోరేర్మురమర్ధనస్య శ్రీకృష్ణస్య పదే సమర్పయామాస సమార్పయత్। స్వకృతగోదానం శ్రీకృష్ణార్పితం చకారేత్యర్థః। వైష్ణవా హి స్వదీయమానసకలదానాదిసత్కర్మఫలం శ్రీకృష్ణార్పణం కుర్వన్తీతి భావః ।। 15 ।।

స నన్దగోపః ప్రదదౌ ద్విజేభ్యో బహూని గోరూపధనాని విష్ణోః।

తటీషు గోభిః సహ సఞ్చరిష్ణోః(1) సహస్రశస్తా ఇవ సాధయిష్యన్ ।। 16 ।।

స ఇతి। స నన్దగోపః ద్విజేభ్యః విప్రేభ్యః। దన్తవిప్రాణ్డజా ద్విజా ఇత్యమరః। బహూని గోరూపధనాని ప్రదదౌ। కిమర్థం తటీషు గోవర్ధనసానుషు గోభిః ధేనుభిః సహ సఞ్చరిష్ణోః

సఞ్చారం కర్తుమిచ్ఛోః విష్ణోః శ్రీకృష్ణస్య గోభిః సహ సఞ్చరిష్యకతో బహుభిర్గోభిర్భవితవ్యమితి ధియా తాః గాః సహస్రశః బహుసఙ్ఖ్యకాః సాధయిష్యన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా। శ్రీకృష్ణార్పణబుద్ధ్యా బ్రాహ్మణేభ్యో దత్తం స్వస్య శతగుణఫలం భవతీతి భావః ।। 16 ।।

విప్రర్షిదేవపితృబన్దిసుహృజ్జనేభ్యో
  విత్తాన్యదాత్కిల సుతుష్టమనాః స నన్దః।
ఇత్థం మతిర్మమ విభోః పితృతాం స్వసంస్థా-
  ముద్వీక్ష్య తాత్ప్రహసతోఽభిముఖీచికీర్షుః ।। 17 ।।

F.N. 1. అక్షయం కర్మ యస్మిన్ పరే స్వర్పితమ్ - ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే (8/10)
- ఇతి వచనాత్

విప్రర్షీతి। సు సమ్యక్ తుష్టం మనో యస్య పుత్రజననజన్యహర్షయుక్తచిత్త ఇత్యర్థః। స నన్దః విప్రాః ఋషయో దేవాః పితరో బన్దినః సుహృజ్జనాః తేభ్యో విత్తాని ద్రవ్యాణి। ద్రవ్యం విత్తం స్వాపతేయమిత్యమరః। అదాత్కిల దత్తవాన్ కిల కిలేత్యనేన "నన్దో మహామనా స్తేభ్యో వాసాలఙ్కారగోధనైః। సూతమాగధబన్దిభ్యో యేఽన్యే విద్యోపజీవినః। తైస్తైః కామైరదీనాత్మా యథోచితమపూజయదిత్యా" దిపురాణప్రాసిద్ధిం ద్యో(1)తయతి। తత్ర తస్మిన్విషయే మమ మతిః ఇత్థమ్। అహం ఇత్థం తర్కయామీత్యర్థః। విభోః పూర్ణస్య శ్రీకృష్ణస్య స్వసంస్థామాత్మస్థితాం పితృతామ్ ఉద్వీక్ష్య ప్రహసతః పరిహాసం కుర్వతస్తాన్విప్రాదీన్ అనభిముఖాః యథా అభిముఖాః సమ్పద్యన్తే తాన్ తథాకర్తుం ఇచ్ఛతీతి అభిముఖీచికీర్షుర్దత్తవానితి మమ మతిరితి సమ్బన్ధః। యథా లోకే అజ్ఞః ఆత్మన్యవిద్యమానవిద్యాప్రాగల్భ్యాదికం దర్శయన్పరిహసతో జనాన్ ద్రవ్యాదినాఽభిముఖీకరోతి తద్వదితి భావః ।। 17 ।।

ధ్వజప్రభైరూర్ధ్వముఖైర్మయూఖైరధోముఖైస్తోరణసమ్మితైశ్చ।
విభూషితా ద్యౌర్వ్రజభూశ్చ చిత్రధ్వజైః స్ఫురత్తోరమసఞ్చయైశ్చ ।। 18 ।।

ధ్వజప్రభైరితి। ద్యోరాకాశః ధ్వజప్రభైః ధ్వజోపమైరూర్ధ్వముఖైర్మయూఖైః అంశుభిస్తోరణసమ్మితైః తోరమసదృశైః అధోముఖైర్మయూఖైశ్చ విభూషితా బభూవ। వ్రజభూశ్చ చిత్రైర్నానావర్ణైర్ధ్వజైః కేతుభిః స్ఫురత్తోరణసఞ్చయైశ్చ విభూషితా వభూవ ।। 18 ।।

లసత్పతాకధ్వజకుమ్భతోరణైర్విభాసితాని వ్రజమన్దిరాణి తే।

ప్రవేక్ష్యతీమాని స బాలలీలయా విభుర్వ్యతేతీవ వితేనురఞ్జసా ।। 19 ।।

లసదితి। తే గోపాః స విభుః కృష్ణః ఇమాని గృహాణి బాలలీలయా బాలక్రీడయా ప్రవేక్ష్యతి బతేతీవ వ్రజమన్దిరాణి గోకులే విద్యమానగృహాణి లసన్త్యశ్చ తాః పతాకా ధ్వజాశ్చ కుమ్భాః పూర్ణకలశాశ్చ తోరణాని చ లసత్పతాకధ్వజకుమ్భతోరణాని తైరఞ్జసా సమ్యగ్విభాసితాని ప్రకాశితాని వితేనుః చక్రుః। తనోతేర్లిట్ ।। 19 ।।

F.N. 1. భా. 10/6/14,15

స పాలయిష్యన్ సదయావలోకైరిమాన్కృతార్థాన్ రచయిష్యతీతి।

హృదేవ వత్సవ్రజగోవృషాదీనలం ప్రచక్రుః సహరిద్రతైలైః ।। 20 ।।

స ఇతి। సః శ్రీకృష్ణః సదయావలోకైః కృపాయుక్తనిరీక్షణైః ఇమాన్ వత్సాదీన్ పాలయిష్యన్ సన్ కృతార్థాన్ కృతకృత్యాన్ రచయిష్యతీతి హృదేవ అభిప్రాయేణేవ వత్సవ్రజగోవృషాదీన్ వత్ససమూహధేనుషభాదీన్ ఆదిశబ్దేన పశ్చన్తరం గృహ్యతే। హరిద్రాసహితాని సహరిద్రాణి తైలాని తైరలమ్ప్రచక్రుః। శ్రీకృష్ణదయావలోకనపాత్రాణామవిభూషితత్వమనుచితమితి భావః ।। 20 ।।

ఇత్థం త్వమత్ర శిశుభావముపేత్య సాక-

మస్మాభిరీశ విహరేతి వదన్నివాస్మై।

దధ్నా ఘృతేన పయసా నవనీతజాతైః

స్నిగ్ధస్తద్దైత్య విజహార కుమారవర్గః ।। 21 ।।

ఇత్థమితి। హే ఈశ స్వామిన్ శ్రీకృష్ణ। త్వమత్ర వ్రజే। శిశుభావం శిశుస్వరూపం। ఉపేత్య। అస్మాభిః సాకం। ఇత్థమనేన ప్రకారేణ। విహర క్రీడయేతి। అస్మై కృష్ణాయ। వదన్నివ। స్నిగ్ధః స్నేహయుక్తః। కుమారవర్గః। ఏత్యాగత్య దధ్నా ఘృతేన పయసా క్షీరేణ నవనీతజాతైః। తదా తస్మిన్కాలే। విజహార క్రీడాఞ్చకార ।।

విధౌ ప్రశాన్తేఽభ్యుదితే జనోఽయమభుఙ్త భోగాన్పునరుష్ణభానౌ।

కరోతి ధర్మాంశ్చకితస్తథా తద్బిభేతి సర్వః పరుషాన్న శాన్తాత్ ।। 22 ।।

విధావితి। అయం జనః ప్రశాన్తే శాన్తియుక్తే విధౌ చన్ద్రే అభ్యుదితే సతి భోగాన్ స్రక్చన్దనవనితాదీన్ అభుఙ్త అసేవత్। చన్ద్రోదయస్య కామోద్దీపనత్వాదితి భావః। ఉష్ణాః భానవః కరాః యస్య సః। భానుః సూర్యమయూఖయోరితి రత్నమాలా। తస్మిన్నభ్యుదితే సతి చకితః సన్ స్త్ర్యాదిభోగాన్ విహాయ భీతః సన్ ధర్మాన్ స్నానసన్ధ్యాజపహోమాదీంశ్చ కరోతీతి యత్। సూర్యోదయస్య ధర్మానుష్ఠానకాలత్వాదితి భావః। తత్తథా యుక్తం తదిత్యర్థః। సర్వో జనః పరుషాత్ క్రూరాత్ బిభేతి త్రసతి। శాన్తాన్న బిభేతి। నహి తరక్షోరివ హరిణశావాద్బిభేతీతి భావః ।। 22 ।।

నభః స్పృశన్నున్ముఖదీప్తివృన్దైరసౌ క్రమేణోర్ధ్వమియాయ భాస్వాన్।

తథాహి తద్విష్ణుపదానుషక్తకరః కథం నోర్ధ్వముపైతి లోకః ।। 23 ।।

నభ ఇతి। అసౌ భాస్వాన్ రవిః ఉన్ముఖదీప్తివృన్దైః ఉద్గచ్ఛద్ద్యుతిసమూహైః నభో గగనం స్పృశన్ క్రమేణ పర్యాయేమోర్ధ్వమియాయ ఉపర్యగచ్ఛత్। తత్తథాహి। విష్ణుపదానుషక్తకరః శ్రీవిష్ణుచరణాసక్తకరః శ్రీహరిపూజక ఇత్యర్థః। అన్యత్ర విష్ణుపదే ఆకాశే। కథమ్ ఊర్ధ్వగతిం నోపైతి న ప్రాప్నోతీతి। శ్రీహరిచరణారాధకస్యోర్ధ్వగతిరేవ నాధోగతిరిత్యర్థః। శ్లిష్టగర్భితార్థాన్తరన్యాసః ।। 23 ।।

సోమాన్వయే జాతమినో నిరీక్ష్య రామానుజం మన్యుమివాదధానః।

రాగం పరిత్యజ్య బభూవ తీక్ష్ణః శ్రేయోఽనుజస్యాపి న వై సహన్తే ।। 24 ।।

సోమాన్వయ ఇతి। ఇనః సూర్యః। ఇనో భూపే రవౌ పుంసీతిరత్నమాలా। రామస్య బలరామస్యానుజం శ్రీకృష్ణం సోమాన్వయే చన్ద్రకులే జాతం నిరీక్ష్య మన్యుం క్రోధం। మన్యుః క్రోధే క్రతౌ దైన్య ఇతి భాస్కరః। ఆదధాన ఇవ శ్రీరామావతారే మత్కులే జాతః ఇదానీం చన్ద్రకులే జాత ఇతి కోపయుక్త ఇవేత్యర్థః। `హృద్యభివృద్ధమన్యురితి పాఠే' స్పష్టోఽర్థః। రాగం రక్తిమానం శాన్తిఞ్చాన్యత్ర ప్రీతిం పరిత్యజ్య తీక్ష్ణః క్రూరః బభూవ। ఉదయకాలే రక్తః శాన్తః సూర్యః ప్రహరాదికాలే రక్తిమానం శాన్తిం పరిత్యజ్య తేతోభిస్తీక్ష్ణో బభూవేత్యర్థః। నన్వనుజస్య శ్రేయోవిషయే కథం కోప ఇత్యత ఆహ। శ్రేయ ఇతి। లోకే అనుజస్యాపి భ్రాతురపి శ్రేయః నైవ సహన్తే న క్షమన్తే। దివా సూర్యో జాయతే రాత్రౌ సోమో జాయత ఇతి సోమః సూర్యానుజ ఇతి కవీనాం సమయః। శ్లిష్టగర్భితార్థాన్తరన్యాసః। ఏతస్యోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాత్తయోరఙ్గాఙ్గి భావేన సఙ్కరః।

గ్లానం విధత్తే న సుఖం జనానాం ఛాయాశ్రితానామపి తిగ్మశోచిః।

క్రూరోఽపి మర్త్యః స్వకలత్రసాన్ద్రసమ్బన్ధభాజాం న హి తాపదాయీ ।। 25 ।।

మ్లానమితి। తిగ్మాః తీక్ష్ణాః భానవః మరీచయః యస్య సోఽపి ఉష్ణకరోఽపీత్యర్థః। ఛాయామనాతపమ్। ఛాయా కాన్తిః సూర్యజాయా ప్రతిబిమ్బమనాతప ఇతి రత్నమాలా। తామ్ ఆశ్రితాః ఛాయాశ్రితాః తేషాం జనానాం ముఖం ముఖాని జాత్యేకవచనమ్। మ్లానం ఖిన్నం న విధత్తే న కరోతి। తథాహి। మర్త్యః మనుష్యః క్రూరోఽపి నిష్ఠురోఽపి స్వకలత్రస్య స్వభార్యాయాః సాన్ద్రః నిరన్తరః। ఘనం నిరన్తరం సాన్ద్రమిత్యమరః। సమ్బన్ధః తం భజన్తీతి స్వకలత్రసాన్ద్రసమ్బన్ధభాజః తేషాం స్వస్త్రీనిబిడసమ్బన్ధినామిత్యర్థః। తాపదాయీ న భవతి నిష్ఠురోక్త్యాదినా సన్తాపకారీ న భవతి హి। ఛాయాశ్రితానామిత్యనేన ఛాయానామ్నీం స్వభార్యామాశ్రితానామితి ద్యోతనాత్ శ్లిలష్టమూలకార్థాన్తరన్యాసః ।। 25 ।।

యతో హి గోరూపధరాం ధరిత్రీం స పాలయిష్యన్ హరిరావిరాసీత్।

సహానుకూలైరమరైః స్వకీయైస్తతః స గోపాలకవంశజోఽభూత్ ।। 26 ।।

హరేర్గోపాత్మనాఽవతారే నిమిత్తముత్ప్రేక్షయతి। యత ఇతి। సః హరిః శ్రీకృష్ణః యతః యస్మాత్కారమాద్గోరూపధరాం ధరిత్రీం భూమిం పాలయిష్యన్ ఆవిరాసీత్। హి తతః

కారణాత్సః శ్రీకృష్ణః అనుకూలైః ఏకకార్యైః స్వకీయైః అమరైః సహ గోపాలకవంశజోఽభూత్।
గోరక్షణే గోపాలకేన భవితవ్యమితి భావేనేతి భావః ।। 26 ।।

అజన్మనస్తస్య హి జాతకర్మ విధాయ విప్రా విదధుర్విధిజ్ఞాః।

మధోః కులేఽజాతమపి స్వమన్త్రమధుశ్రియా మాధవమాదిదేవమ్ ।। 27 ।।

అజన్మన ఇతి। విధిం జాతకర్మాదివైదికకర్మానుష్ఠానం జానన్తీతి విధిజ్ఞాః విప్రాః బ్రాహ్మణాః అజన్మనః జన్మరహితస్య శ్రీకృష్ణస్య జాతకర్మ జననానన్తరం శిశోరాయుర్వర్చో యశోబలసిద్ధ్యర్థమ్ క్రియమాణం కర్మ। విధాయ మధోర్మధునామకస్య యాదవస్య కులే వంశే అజాతమపి అనుత్పన్నమపి అత ఏవాజన్మన ఇత్యుక్తమ్। ఆదిదేవం దేవానామాదిభూతం శ్రీకృష్ణం స్వమన్త్రమధుశ్రియా స్వేషాం యే మన్త్రాః జాతకర్మోపయుక్తవేదమన్త్రాః తే చ మధు చ తత్కర్మోపయుక్తం మాక్షికం తచ్చ తేషాం శ్రియా కాన్త్యా మాధవం మాధవనామకం విదధుః చక్రుః మాధవ ఇత్యనేన మాయాః ధవో మాధవ ఇతి వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్ మధుశ్రియేత్యనేన మధునః సమ్బన్ధీ మాధవ ఇతి వ్యుత్పత్తిసమ్భవాచ్చేతి భావః ।। 27 ।।

తతః స కృష్ణః కృతజాతకర్మా ప్రచక్రమేఽమ్బాస్తనపానకర్మ।

స్వవీక్షణేనైవ ముహుః స్రుతం తత్పయో ముధా స్యాదితి చిన్తయేవ ।। 28 ।।

తత ఇతి। తతో జాతకర్మానన్తరమ్ అనేన స్తనప్రాశనాత్పూర్వం జాతకర్మణః కర్తవ్యత్వమభిప్రైతి। "ప్రాజ్ఞాభికృతనాత్పుంసో జాతకర్మవిధానతః। స్తనప్రాశనతః పూర్వం ఛిన్నే నాలే తు సూతక" మితి వసిష్ఠవచనాత్। కృతం జాతకర్మ యస్య స తథోక్తః స కృష్ణః అమ్బాయాః మాతుః స్తనపానకర్మ స్తనయోః యత్పానం తచ్చ తత్ కర్మ స్తనపానవ్యాపారమిత్యర్థః। స్వస్య యద్వీక్షణం దర్శనం తేనైవ ముహుః పౌనఃపున్యేన స్రుతం తత్పయః స్తనదుగ్ధం। పయః పానీయదుగ్ధయోరితి భాస్కరః। ముధా భూతలపాతాదినా వృథా స్యాదితి చిన్తయేవ। ప్రచక్రమే పూర్ణస్య స్వస్య స్తన్యపానప్రయోజనాభావాత్స్వదర్శనేన స్రుతం స్తనక్షీరం స్వార్పితం కుర్వన్నివ స్తన్యపానం చకారేతి భావః ।। 28 ।।

పురా జనన్యాః స్తనపానజాతసుఖానభిజ్ఞోఽజనిరేష కృష్ణః।

పపౌ స్తనక్షీరమతృప్తకల్పః ప్రియేషు నూత్నేషు హి కస్య తృప్తిః ।। 29 ।।

పురేతి। న విద్యతే జనిరుత్పత్తిర్యస్య సోఽజనిరత ఏవ పురా పూర్వం జనన్యాః మాతుః స్తనపానేన జాతస్య సుఖస్యానభిజ్ఞః ఏషః శ్రీకృష్ణః అతృప్తకల్పః అతృప్తసదృశః సన్ స్తన్యస్య స్వేన పూర్వం కదాప్యనాస్వాదితత్వాదితి భావః। స్తనక్షీరం స్తన్యం పపౌ పానం కృతవాన్। తథాహి। నూత్నేషు నవీనేషు ప్రియేషు కస్య తృప్తిరలమ్బుద్ధిర్భవేత్ న కస్యాపీత్యర్థః। అజన్మనః స్తనపానమత్యపూర్వమితి భావః ।। 29 ।।

బహూని పుణ్యాని స నన్దపత్న్యాః హృది స్థిరీకర్తుమురోజదుగ్ధమ్।

పపౌ ప్రదేశార్థితయేవ శౌరిర్న చేత్సుతృప్తస్య కుతస్తదిచ్ఛా ।। 30 ।।

బహూనీతి। సః శౌరిః శూరస్యాపత్యమ్పుమాన్ శౌరిః శ్రీకృష్ణః నన్దపత్న్యాః యశోదాయాః హృది హృదయే బహూని పుణ్యాని శ్రేయాంసి స్థికర్తుం సన్నిధాపయితుం ప్రదేశమవకాశమర్థయత ఇతి ప్రదేశార్థీ తస్య భావః ప్రదేశార్థితా తయైవ। హృదయ ఏవ క్షీరరూపవస్తుని స్థితే సతి తత్ర పుణ్యప్రక్షేపస్యానవకాశాత్ పానాత్ క్షీరం బహిః కృత్వా పుణ్యం ప్రక్షేప్తుమివేతి భావః। ఉరోజౌ స్తనౌ తయోర్దుగ్ధం క్షీరం పపౌ। కృష్ణః యావద్యావత్స్తన్యం పిబతి తావత్తావద్యశోదాహృది పుణ్యస్యయోపచయో జాత ఇత్యర్థః। న చేత్ యశోదాయాః పుణ్యదానాయ స్తనపానం న చేత్ సుతృప్తస్య నిత్యతృప్తస్య కృష్ణస్య తదిచ్ఛా స్తన్యేచ్ఛా కుతః కస్మాత్కారణాద్భవేత్। తృప్త్యర్థం ఖలు స్తన్యపానం, తృప్తేః పూర్వం సత్వాత్కిమర్థం స్తన్యపానం కుర్యాదిత్యర్థః।। 30 ।।

విభుర్యశోదాఙ్కగతోఽపిబత్స స్తనం ప్రగృహ్యాన్యమురోజదుగ్ధమ్।

దృశాఽమృతం దానఫలం తదైవ దిశన్నివామ్బాననమీక్షమాణః ।। 31 ।।

విభురితి। విభుః శ్రీకృష్ణః యశోదాయాః అఙ్కగతః ఉత్సఙ్గతః సన్। ఉత్సఙ్గచిహ్నయోరఙ్క ఇత్యమరః। అన్యం పీయమానవ్యతిరిక్తం స్తనం శిశుజాత్యనుసారేణ ప్రగృహ్య హస్తేన గృహీత్వా దృశా దృష్ట్యా దానఫలం తస్యై స్తనక్షీరదానఫలమ్ అమృతం మోక్షం తదైవ "అత్యుత్కటైః పుణ్యపాపైరిహైవ ఫలమశ్నుత" ఇతి వచనాత్తదానీమేవ దిశన్నివ ప్రతిపాదయన్నివ అమ్బాననం మాతృముఖమ్ ఈక్షమాణః సన్। ఇయమపి శిశూనాఞ్జాతిః। ఉరోజదుగ్ధమ్ అపిబత్ ।। 31 ।।

పూర్ణస్యాపూర్ణతాం మత్వా గోపీ గోపీనమన్దిరా।

క్షీరస్యతీతి క్షణశః క్షీరం పాయయతి ప్రభుమ్ ।। 32 ।।

పూర్ణస్యేతి। గోభిః ధేనుభిః పీనం పూర్ణం మన్దిరం యస్యాః సా గోపీ పూర్ణస్యావాప్తసకలకామస్య శ్రీకృష్ణస్య అపూర్ణతామ్ అనవాప్తకామత్వం మత్వా శ్రీకృష్ణః క్షీరస్యతి క్షీరమాత్మార్థం పాతుమిచ్ఛతి। సుప ఆత్మనః క్యజితి(1) క్యచికృతే అశ్వక్షీరరవృషలవణానామాత్మప్రీతౌ క్యచీతి(2) సుడాగమః। ఇతి మత్వా క్షణశః ప్రతిక్షణం ప్రభుం సర్వేశ్వరం శ్రీకృష్ణం క్షీరం పాయయతి। గోపీనమన్దిరేత్యనేన విత్తబాహుల్యాదేవేదం న తు తస్యాపూర్ణతేతి ధ్వన్యతే ।। 32 ।।

తతః కదాచిత్పథి పూతనాఖ్యా స్వమాయయా రూపమవాప్య రమ్యమ్।

తమఙ్కమారోప్య విషానుషక్తకుచం ముదాఽపాయయదమ్బుజాక్షమ్ ।। 33 ।।

తత ఇతి। తతః మాతుః స్తనపానానన్తరం కదాచిత్కస్మింశ్చిద్దివసే పూతనాఖ్యా పూతనానామ్నీ రాక్షసీ పథి మార్గే స్వమాయయా స్వశక్త్యా రమ్యం రమణీయం రూపమ్ అవాప్య తం శ్రీకృష్ణం అఙ్కమారోప్య విషానుషక్తకుచం గరసమ్బద్ధస్తనం ముదా మరిష్యతీతి సన్తోషేణ అమ్బుజాక్షం అపాయయత్ పాయయామాస ।। 33 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 3/1/8.

2. పా.సూ. 7/1/51

పరిస్ఫురన్నూపురకఙ్కణోజ్జ్వలా లసన్నితమ్బార్పితరత్నమేఖలా।

దృగన్తసంస్తమ్భితమానిమణ్డలా(1) తదోర్వశీవాస్తి విలోలకుణ్డలా ।। 34 ।।

పరిస్ఫురదితి। పరిస్ఫురన్తి పరితః ప్రకాశమానాని నూపురాణి కఙ్కణాని తైరుజ్జ్వలా దీప్యమానా లసతి నితమ్బే కటేః పశ్చాద్భాగే అర్పితా నిహితా రత్నమేఖలా రత్నఖచితకాఞ్చీ। స్త్రీకట్యాం మేఖలా కాఞ్చీ ఇత్యమరః। యయా సా తథా దృగన్తేన

లోచనాన్తేన కటాక్షేణేత్యర్థః। సంస్తమ్భితానాం నిర్వ్యాపారీకృతానాం మానినామహఙ్కారిణాం పురుషాణాం మణ్డలం చక్రం యయా సా। విలోలే చఞ్చలే। లోలశ్చఞ్చలతృష్ణయోరితి విశ్వః। కుణ్డలే యస్యాః సా పూతనా తదా ఆగమనకాలే ఉర్వశీవ అస్తి। ఉర్వశీనామాప్సరఃస్త్రీషు కాచిదుత్తమా స్త్రీ। అనేన పూతనాయాముర్వశ్యావేశాత్ సౌన్దర్యమిత్యవగమ్యతే। వంశస్థవృత్తమ్। జతౌ తు వంశస్థముదీరితం జరావిత్యుక్తత్వాత్ ।। 34 ।।

స పూతనోచ్చస్తనకుమ్భచుమ్బిముఖారవిన్దో హరిరాబభాసే।

విషం బహిష్ఠం ప్రమదాన్తరఙ్గే సుపూరయంస్తన్ముఖవర్త్మనేవ ।। 35 ।।

స ఇతి। పూతనాయాః ఉచ్చః స్థూలః స్తనః కుమ్భ ఇవ ఉచ్చస్తనకుమ్భః తం చుమ్బతీతి ఉచ్చస్తనకుమ్భచుమ్బి ముఖారవిన్దం ముఖకమలం యస్య స తథోక్తః। స శ్రీహరిః బహిష్ఠం బహిర్లిప్తం విషం ప్రమదాయాః పూతనాయాః అన్తరఙ్గే అభ్యన్తరే తన్ముఖస్య తస్య స్తనస్య ముఖే చుఞ్చుకే యద్వర్త్మ స్తన్యస్రవణద్వారం తేన సు సమ్యక్ పూరయన్నివ ఆబభాసే చకాసే ।। 35 ।।

రమాధరోష్ఠామృతపానజాతమహానుభావేన(2) న పూతనాయాః।

ఉరోజసఙ్గ్యార్తికరో గరోఽసౌ బభూవ బాలస్య బలానుజస్య ।। 36 ।।

రమేతి। పూతనాయా ఉరోజసఙ్గీ స్తనసమ్బన్ధీ అసౌ గరః గరలం బలానుజస్య బాలస్య శ్రీకృష్ణస్య రమాయాః మఙ్గలదేవతాయాః అధరోష్ఠే యదధరామృతం తస్య పానేన

F.N. 1. సా తాటకా చోర్వశీసంప్రవిష్టా (మ.భా.తా.ని. 12/88) ఇత్యుక్తేః।।

2. వక్ష్యన్తి చ-

సంపక్వబింబసమరమ్యతమాధరోష్ఠః సత్సంపదే భవతు సాత్వతరాజరాజ్యః।

యత్సంభవామృతకణేన ఫణీన్ద్రతల్పః కృష్ణః స నిత్యమజరామరణో బభూవ ।। -8/59

జాతో మహానుభావః సమార్ధ్యం తేన రమాధరామృతపానజన్యసామర్ధ్యేన ఆర్తికరో దుఃసకరో న బభూవ। అమృతపూర్ణస్య వదనస్య విషమకిఞ్చిత్కరమితి భావః। కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః।। 36 ।।

మరిష్యతో భోజపతేర్న జన్మః తమః శ్రమార్థస్య భవిష్యతీహ।

ఇతీవ ధాత్రీమవధీత్స తస్య వ్రతీన్ద్రవృన్దార్చితపాదపీఠః ।। 37 ।।

మరిష్యత ఇతి। తమసి పునరావృత్తిరహితే నరకే యః శ్రమః దుఃఖం తదర్థస్య తదుచితస్యాన్ధే తమసి పతిష్యత ఇత్యర్థః। మరిష్యతో మరణం ప్రాప్స్యతో భోజపతేః కంసస్యేహ భూమౌ నిత్యనరకపాతాజ్జన్మ పునరావృత్తిర్న భవిష్యతీతీవ। వ్రతీన్ద్రవృన్దైః పరమహంసమూహైః అర్చితమ్ ఆదృతం పాదపీఠం పాదుకం యస్య స తథోక్తః। అనేన స్త్రీహత్యాజన్యదోషదూరత్వం ధ్వ(1)న్యతే। సః కృష్ణః తస్య కంసస్య ధాత్రీమ్ ఉపమాతరమ్। ధాత్రీ జనన్యామలకీవసుమత్యుపమాతృష్వితి భాస్కరః। పూతనామ్

F.N. 1. ఏతాం రాధవ దుర్వృత్తాం యక్షీం పరమదారుణామ్।

గోబ్రాహ్మణాహితార్థాయ జహి దుష్టపరాక్రమామ్।।

నహ్యేనాం శాపసంస్పృష్టాం కశ్చిదుత్సహతే పుమాన్।

నిహన్తుం త్రిషు లోకేషు త్వామృతే రఘునన్దన।।

న హి తే స్త్రీవధకృతే ఘృణా కార్యా నరోత్తమ।

చాతుర్వర్ణ్యహితార్థం హి కర్తవ్యం రాజసూనునా।।

నృశంసమనృశంసం వా ప్రజారక్షణకారణాత్।

పాతకం వా సదోషం వా కర్తవ్యం రక్షతా సదా।।

రాజ్యభారనియుక్తానామేష ధర్మః సనాతనః।

అధర్మ్యాం జహి కాకుత్స్థ ధర్మో హ్యస్యాం న విద్యతే।।

శ్రూయతే హి పురా శక్రో విరోచనసుతాం నృప।

పృథివీం హన్తుమిచ్ఛన్తీం మన్థరామభ్యసూదయత్।।

విష్ణునా చ పురా రామ భృగపత్నీ పతివ్రతా।

అనింద్రం లోకమిచ్ఛన్తీ కావ్యమాతా నిషూదితా॥

ఐతైశ్చాన్యైశ్చ బహుభీ రాజపుత్రైర్మహాత్మభిః।

అధర్మసహితా నార్యో హతాః పురుషసత్తమైః॥

తస్మాదేనాం ఘృణాం త్యక్త్వా జహి మచ్ఛాసనాన్నృప।

- ఇతి శ్రీరామం ప్రతి విశ్వామిత్రవచనం తాటకావధప్రసంగే (వల్మీకీయే రామాయమే 1/25/14-22)

అవధీత్ జఘాన। అనుత్పత్స్యతః స్తనదాత్ర్యా ధాత్ర్యా కిం ప్రయోజనమితి భావేనేతి భావః॥ 37 ॥

వ్రజస్థబాలగ్రహపీడితా సా విషప్రదానస్య ఫలం ప్రపేదే।

తథాహి కృత్యా మహతి ప్రయుక్తా స్వకీయమృత్యుత్వముపైతి మృథ్వ్యామ్ ॥ 38 ॥

వ్రజస్థేతి సా బాలగ్రహరూపా పూతనా వ్రజస్థబలాః శ్రీకృష్ణః స ఏవ గృహ్ణాతీతి గ్రహః తేన పీడిచా బాధితా సతీ విషప్రదానస్య ఫలం మరణలక్షణం ప్రపేదే। నను కృష్ణాయ విషదానే కృష్ణస్య మరణం భవేత్పూతనాయాః కథం మరణమిత్యత ఆహ। తథాహీతి। తథాహి పూతనాయాః మరణమ్ ఉచితం హి। పృథ్వ్యాం మహతి మహాపురుషే ప్రయుక్తా కృత్యా ఆభిచారికక్రియా స్వకీయమృత్యుత్వం కృత్యాప్రయోక్తు్రేవ కాశీస్థసుదక్షిణప్రయుక్తకృత్యావత్(1) మారకత్వమ్ ఉపైతి। పరమాత్మాని శ్రీకృష్ణే కుకర్మప్రయోక్త్ర్యాః మరణముచితమితి భావః ॥ 38 ॥

అపి ప్రదత్తే గరలే శిశుం తమభీతమాలోక్య భుజఙ్గసఙ్ఘాన్।

విభీషయన్తీ సమగాదధః సా న చేద్విపర్యస్తమృతిః కథం స్యాత్ ॥ 39 ॥

అపీతి। గరలే విషే ప్రదేత్తేఽపి అభీతం మరణభయరహితం శిశుం శ్రీకృష్ణమ్ ఆలోక్య భుజఙ్గసఙ్ఘాన్ విషధరాణాం సమూహాన్ విభీషయన్తీ అతిక్రూరం విషం భవద్భిర్న దత్తమితి అధోభువనే స్థితాన్ సర్పాన్ తర్జయన్తీ సా పూతనా అధః అధోలోకం సమగాత్। పూతనా న

మృతా కిన్తు భుజఙ్గభీషణార్థం స్వయమేవాధోలోకం జగామేత్యర్థః। న చేదేవంన చేత్ విపర్యస్తమృతిః ఏకస్య విషదానే అన్యస్య మరణం కథం స్యాత్। అనేన పూతనాయా అధోలకగమనమేవ న తూర్ధ్వలోకగమనమితి ధ్వన్యతే।।

ఉత్తుఙ్గహస్తచరణాయతశైలశృఙ్గం విస్తారితాననవినిర్గతదీర్ఘదంష్ట్రామ్।

శుష్యత్తటాకసదృశోదరఘోరరూపాం తర్కేఽతికర్కశరవోజ్జ్వలతాటకాం తామ్।। 40 ।।

ఉత్తుఙ్గేతి। ఉత్తుఙ్గౌ ఉన్నతౌ హస్తౌ బాహూ చరణౌ చ ఆయతాని దీర్ఘాణి యాని శైలశృఙ్గాణి పర్వతసానూని తానీవ యస్యాః సా। శృఙ్గం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః।

F.N. 1. వారాణసీం పరిసమేత్య సుదాక్షిణం తం

సర్త్విగ్జనం సమదహత్ స్వకృతోఽమిచారః।। ఇత్యాది.భా. (10/66/27-42)

కో నామ సత్యు విషమః ప్రభవేత్సుఖాయ। మ.భా.తా.ని. (19).

విస్తారితాత్ వ్యాత్తాత్ ఆననాత్ ముఖాత్ వినిర్గతే దీర్ఘే దంష్ట్రే యస్యాః తామ్। శుష్యత్ శుష్కీభవత్ నిర్జలమిత్యర్థః। తటాకం సరః తత్సదృశముదరం తేన ఘోరం భయఙ్కరం రూపం యస్యాః తం పూతనాం అతికర్కశేనాతిక్రూరేణ రవేణ ధ్వినోజ్జ్వలాముజ్జ్వలన్తీం తాటకాం తర్కే ఊహయామి। అ(1)నేన పూతనాయాః తాటకాత్వం ధ్వన్యతే।।

ముకున్దవిద్వేషవిషానుషఙ్గాద్వియోజితాఙ్గీ కిల పూతనైకా।

పపాత ధన్యా లలనాగ్రగణ్యా(2) జగామ చాన్యాఽమరలోకలోకమ్ ।। 41 ।।

జీవాస్తు ద్వివిధాః(3) సన్తోఽసన్తశ్చ। తత్ర సతామేవ మోక్షో నత్వసతామితి స్థితే పురాణాదిషు పూతనాదీనాం మోక్షోక్తిం ఘటయన్నత్ర జీవద్వయసమావేశముపపాదయతి। ముకున్దేత్యాదిపద్యైః। ముకున్దస్య ముక్తిదస్య శ్రీకృష్ణస్య విద్వేషవిషస్య విద్వేష ఏవ విషం తస్యానుషఙ్గః సమ్బన్ధః తస్మాద్వియోజితాఙ్గీ విముక్తశరీరా। శ్రీకృష్ణవిద్వేషాఖ్యవిషపానేన మృతేత్యర్థః। పూతనాశరీరే ఉభే తిష్ఠతః। తత్రైకా తాటకాత్మకా పూతనా తమసి పపాత కిల। అన్యా చ లలనాగ్రగణ్యా అగ్నే గణయితుం యోగ్యా అగ్రగణ్యా లలనాసు నారీషు అగ్రగణ్యా

శ్రేష్ఠా ఉర్వశీ అమరాణాం లోకః సమూహః తస్య లోకం భువనం జగామ। అత ఏవ ధన్యా। పూతనాయా మోక్షోక్తిస్తద్గతోర్వశీమాదాయేతి భావః।

కంసపూతనికాద్యశ్చ బాన్ధవాదియుతా యతః।

దీవద్వయసమావేశాద్ధతిద్వయజిగీషవః।। ఇతి స్మృతేరుక్త ఏవార్థః ।। 41 ।।

యది ప్రభుర్విద్విషతోఽపి శౌరిః ప్రసాదకృత్తర్హి కుతః సురారీన్।

విజిత్య భక్తాయ తదీయభాగ్యం ప్రయచ్ఛతి స్వైరమిహావతీర్య ।। 42 ।।

F.N. 1. సా తాటకా చోర్వశీ సంప్రవిష్టా। ఇతి మ.భా.తా.ని. (12/88)

2. సా తాటకా చోర్వశీసంప్రవిష్టా కృష్ణావధ్యానాన్నిరయం సంజగామ।

సా చోర్వశీ కృష్ణభుక్తస్తనేన పూతా స్వర్గం ప్రయయౌ తత్క్షణేన।।

సా తుంబురోః సఙ్గమ ఆవివేశ రక్షస్తనుం శాపతో విత్తపస్య।

కృష్ణస్పర్శాత్ శుద్ధభావా పునర్దివం యయౌ తుష్టే కిమలభ్యం రమేశే।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (12/88,89)

3. ద్వౌ భూతసర్గౌ లోకేఽస్మిన్ దైవ ఆసుర ఏవ చ।। ఇతి గీ. (16/6)

"సర్వథా భక్తితో ముక్తిర్ద్వేషాత్తమ్ ఉదీరితమ్। నియమస్త్వనయోర్నిత్యం మోహాయాన్యద్వచో భవేత్।।" ఇతి స్మృతేః ద్వేషాన్న మోక్ష ఇత్యేతదుపపాదయన్నాహ। యదీతి। ప్రభుర్మోక్షదానే సమర్థః శౌరిః శ్రీకృష్ణః విద్వషతోఽపి ద్వేషం కుర్వతోఽపి యది ప్రసాదకృత్ అనుగ్రాహకః స్యాత్ తర్హి ఇహ భూమౌ స్వైరై స్వేఛయాఽవతీర్యావతారం కృత్వా సురారీన్ దేవశత్రూన్ రావణాదీన్ విజిత్య భక్తాయ జాత్యేకవచనమ్। భక్తేభ్యః విభీషణాదిభ్యః తదీయభాగ్యం తేషామసురాణాం సమ్పన్నైశ్వర్యం కుతః కస్మాత్ప్రయచ్ఛతి। అసురాన్నిగృహ్య తేషాం ధనదానే తన్నిష్ఠద్వేషః నిమిత్తం అన్యకారణస్యాభావాదితి భావః ।। 42 ।।

ద్విషాం హరిర్యచ్ఛతి యర్హి మోక్షం న తర్హి కస్మాదపవర్గమార్గః।

అరిష్టవాతాసురవత్సకేశివినాశకాలే వివృతః శుకేన ।। 43 ।।

ద్విషామితి। కిఞ్చ హరిః శ్రీకృష్ణః యర్హి యది ద్విషాం ద్వేషిణాం మోక్షం యచ్ఛతి। తర్హి అరిష్టః వాతాసురః తృణావర్తః వత్సో వత్సాసురః కేశీ కేశ్యాఖ్యదైత్యః తేషాం బినాశకాలే మరణసమయే అపవర్గమార్గః కేశ్యాదీనాం మోక్షగమనం। శుకేన పూతనాయాః మోక్షం వదతా శుకాచార్యేణ। కస్మాత్ న వివృతః నోక్తః। కేశ్యాదీనాం మోక్షమనుక్త్వా పూతనాయా ఏవ మోక్షోక్తేర్జ్ఞాయతేఽత్ర కశ్చిద్విశేషోఽస్తీతి। స చ విశేషః పూతనాయాం శుభజీవసమావేశరూపః కేశ్యాదిషు నేతి। అన్యథా కృష్ణేన నాశితానాం సర్వేషామపి మోక్షే కేశ్యాదివధేఽపి తేషాం ముక్తిర్వక్తవ్యా స్యాత్। సర్వత్రానుక్త్వా పూతనాకంసశిశుపాలవధాఖ్యస్థానత్రయ ఏవం తేషాం ముక్తికథనోక్తేరితి హృదయమ్ ।। 43 ।।

పతన్త్యధోఽనాదృతకృష్ణపాదా న చేద్యమస్యాలయోమేష్యసి త్వమ్।

స నైర్‌ఋతం ధామ జగామ దైత్య ఇతీరితా దుర్గతిరేవ తేషామ్ ।। 44 ।।

న కేవలం ద్వేషిణాం మోక్షానుక్తిః ప్రత్యుత నరకగతిరేవోక్తేతి తేషాం నరకగతివచనాన్యర్థతః పఠతి। పతంతీతి। అనాదృతౌ తిరస్కృతౌ శ్రీకృష్ణస్య పాదౌ యైస్తే అనాదృతకృష్ణపాదాః అధః తమసి పతన్తి। "అనేన యేఽన్యేఽరవిన్దాక్ష విముక్తమానినస్త్వయ్యస్తభావాదవిశుద్ధబుద్ధయః। ఆరుహ్య కృచ్ఛ్రేణ పరం తతః పతన్త్యధోనాదృతయుష్మదఙ్ఘ్రయ।।" ఇతి(1) వాక్యముదాహృతమ్।

F.N. 1. భా. 10/2/32.

న చేత్ మార్గం న దదాసి చేత్ యమస్యాలయం యమాలయం యమలోకం త్వం ఏష్యసి। అనేన

అమ్భఃష్ఠామ్భఃష్ఠ మార్గం నో దేహ్యపక్రామ మా చిరమ్।

న చేత్సకుఞ్చరం త్వాఽద్య నయామి యమసాదనమ్ ।।(1)

ఇతివచనముదాహృతమ్। యది శ్రీకృష్ణహతానాం ద్వేషిణాం మోక్షః స్యాత్తర్హ్యస్మిన్వచనే యమసాదనమిత్యనుక్త్వా శ్రీకృష్ణో మమ సాదనమితి బ్రూయాదితి భావః। శ్రీకృష్ణేన హతో దైత్యో వృషభః నైర్ఋుతం ధామ కదాపి సుఖరహితం తమః। రాక్షససదనమితివా। జగామ। అనేన "జగామ కృచ్ఛ్రం నిర్ఋుతేరథ క్షయం పుష్పైః కిరన్తో హరిమీడిరే సురా"(2) ఇతి వచనముదాహృతమ్। ఇతీత్థమేషు వచనేషు తేషాం ద్వేషిణాం దుర్గతిరేవేరితోక్తా। అతో న ద్వేషాన్మోక్ష ఇతి భావః ।। 44 ।।

విద్వేషమూలస్మరణేన తుష్టిరిత్యప్యవద్యం న జహాతి పక్షః।

హింసార్థమాలిఙ్గయతస్తరక్షోః కిం చేష్టయా తుష్యతి కామధేనుః ।। 45 ।।

విద్వేషమూలేతి। న బ్రూమో వయం ద్వేషేణ హరితుష్టిరితి కిన్తు ద్వేషమూలస్మరణేన। ద్వేషో నామ భగవతి దోషప్రతిసన్ధానమ్। తత్తు తత్స్మరణం వినా న భవతీతి ద్వేషస్య స్మరణమూలత్వాత్తన్మూలస్మరణేన హరితుష్టిరితి వదామ ఇత్యపి పక్షః అవద్యం దోషం న జహాతి న త్యజతి। అయమపి పక్షో దుష్ట ఇత్యర్థః। తథాహి। కామధేనుః హింసార్థం హన్తుం ఆలిఙ్గయతః సంశ్లిష్యతః సంశ్లిష్యతః తరక్షోః వ్యాఘ్రస్య తేష్టయాఽఙ్గస్పర్శాదివ్యాపారేణ తుష్యతి కిం న తుష్యతీత్యర్థః ।। 45 ।।

నచేద్గవాం విప్రశిఖామణీనాం హతిశ్చ పుణ్యాయ భవేద్ధి మూఢాః।

తదఙ్గసంస్పర్శనదర్శనాద్యైస్తదీయనామగ్రహణాదిభిర్వా ।। 46 ।।

న చేదితి।। అపి చ హే మూఢాః ద్వేషమూలస్మరణేనాపి పుణ్యమితి వదన్తో మూర్ఖాః। న చేద్ద్వేషమూలస్మరణేన హరితుష్టిరితి పక్షో దుష్టో న భవతి చేత్ తర్హి గవాం ధేనూనాం విప్రశిఖామణీనాం బ్రాహ్మణోత్తమానాం హతిః హత్యా తేషాం గవాదీనామ్ అఙ్గాని శరీరాణి తేషాం సంస్పర్శనాద్యైస్తదీయానాం గవాదిసమ్బన్ధినాం నామ్నాం గ్రహణాదిభి-

F.N. 1. భా. 10/43/4

2. భా. (10/36/14)

రుచ్చారణాదిభిర్వా పుణ్యాయ ధర్మాయ భవేద్ధి। దర్శనస్పర్శనాదికం వినా తేషాం హననాయేగాద్ధననమూలస్పర్శనాదినా పుణ్యం స్యాదితి భావః। యది చోపరి క్రియమాణహననాదిరూపద్వేషేమ పుణ్యసాధనమపి దర్శనాదికం ద్వేషానుషఙ్గాద్దోష ఏవ। తర్హి ప్రకృతేఽపి సమమ్ ।। 46 ।।

దోషం దురన్తం క్వ చ వర్ణయద్భిర్ద్వేషం హరేః క్వాపి తమోనిదానమ్।

ఈశాప్తివిఘ్నం క్వ చ నిర్ణయద్భిరేతన్మతం విప్రతిషిద్ధమార్యైః ।। 47 ।।

దోషమితి। హరేః శ్రీకృష్ణస్య ద్వేషం దురన్తం దుస్తరం దోషం క్వ చ కుత్రచిత్ "యదనిన్దత్పితా మహ్యం త్వద్భక్తే మయి చాఘవాన్। తస్మాత్పితా మే పూయేత దురన్తాద్దుస్తరాదఘాది"(1) త్యత్ర వర్ణయద్భిః వదద్భిః క్వాపి కుత్రచిత్। "భగవన్నిందయా వేనో ద్విజైస్తమసి పాతితః"(2)। "హిరణ్యకశిపుశ్చాపి భగవన్నిన్దయా తమ" ఇత్యాదౌ హరేర్ద్వేషం తమోనిదానం తమః ప్రాప్తికారణమ్। నిదానం త్వాదికారణమిత్యమరః। వదద్భిః క్వ చ కుత్రచిత్। "తానహం ద్విషతః క్రూరాన్సంసారేషు నరాధమాన్। క్షిపామ్యజస్రమశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు। ఆసురీం యోనిమాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని। మామప్రాప్యైవ కౌన్తేయ తతో యాన్త్యధమాం గతి" మిత్యాదౌ(3) ఈశస్య హరేః ఆప్తిః తస్యాః విఘ్నం ఈశావాప్తిలక్షణమోక్షప్రతిబన్ధకమితి నిర్ణయద్భిః నిశ్చయం కుర్వద్భిః ఆర్యైః పూర్వాచార్యైః శుకాదిభిః ఏతన్మతం ద్వేషాన్మోక్ష ఇతి మతం విప్రతిషిద్ధం నిరాకృతమ్। అతోఽపి న ద్వేషాన్మోక్ష ఇతి భావః ।। 47 ।।

అద్వైతినస్తార్కికమానినో వా రాద్ధాన్తమధ్యే పరవాదినాం వా।

జ్ఞానం వినా యన్న హి బన్ధమోక్ష స్తేనేదమాత్మీయవచోవిరుద్ధమ్ ।। 48 ।।

అద్వైతిన ఇతి। యద్యస్మాత్కారణాదద్వైతినః ఐక్యవాదినః తార్కిక ఇతి మానినో వా తార్కికస్యేత్యర్థః। అపరేషాం అన్యేషాం వాదినాం రాద్ధాన్తః సిద్ధాన్తస్తన్మధ్యే కస్యాపి వాదినః సిద్ధాన్త ఇత్యర్థః। జ్ఞానం వినా బన్ధమోక్షః నహి। ఇతి సిద్ధాన్తితో హి। త్రైర్బహ్వ్యజ్ఞానపదార్థాదిజ్ఞానేనైవ మోక్ష ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః। తేన కారణేనేదం జ్ఞానం వినా ద్వేషాన్మోక్షకథనమాత్మీయవచోవిరుద్ధమ్। ఏవం వదతః స్వవచనవిరోధః స్యాదితి భావః ।। 48 ।।

F.N. 1. భా. (7/10/17)

2. భా. 14/22/47

3. గీ. (16/)

జ్ఞానాన్యమార్గప్రతిషేధకర్త్ర్యా శ్రుత్యా(1) చ నిర్ణాయకసూత్రకర్త్రా(2)।

కిమేష మార్గః సులభో న దృష్టః కిం వా తపస్యాగ్రవతకర్శితాఙ్గైః ।। 49 ।।

జ్ఞానేతి। జ్ఞానాదన్యస్య మార్గస్య మోక్షసాధనస్య ప్రతిషేధకర్త్ర్యా "నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత" ఇతి(3) శ్రుత్యా నిర్ణాయకబ్రహ్మసూత్రకర్త్రా చ "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా"(4) యతో జ్ఞానం వినా న మోక్షః అతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి బ్రహ్మసూత్రకర్త్రా వ్యాసేన చ ఏషః సులభః దేహాయాసాజనకః మర్గః ద్వేషమార్గః న దృష్టః కిం తపస్యా ధ్యానేన వ్రతైః కృచ్ఛసాన్తపనాదివ్రతైః కర్శితాని అఙ్గాని యైస్తైర్ఋషిభిర్వా కిం న దృష్టః। ఉపాయస్యోపాయాన్తరావిరోధిత్వాదుపాయద్వయమధ్యే ఏకస్యోపాయస్య కథనే కో దోష ఇత్యత ఉక్తమ్। సులభ ఇతి। ద్వేషస్యాపి మోక్షోపాయత్వే సులభత్వాద్ద్వేషమార్గ ఏవ శ్రుత్యా బ్రహ్మసూత్రకర్త్రా చ కథనీయః స్యాత్। ఋషిభిరపి స ఏవానుష్ఠేయః స్యాత్ న చైవమతో న ద్వేషాన్మోక్ష ఇతి భావః ।। 49 ।।

అవైష్ణవానాం యతనైర్న మోక్షః(5) పతన్త్యధస్తామసవృత్తయస్తే।

ఏతత్సమానార్థకభారతోక్తివ్రాతామతం తన్న మతం శుకస్య ।। 50 ।।

అవైష్ణవానామితి। అవైష్ణవానాం విష్ణుభక్తిరహితానాం యతనైరపి యత్నైరపి మోక్షో న భవతి। యే తామసవృత్తయః తామసవ్యాపారాః అసురాః తే అధః పతన్తి। ఏతత్సమానార్థకాః ఉక్తసమానార్థకాః భారతోక్తయః।

వైకుణ్ఠం నామ లోకం వై దివ్యం నిత్యం సనాతనమ్।

అవైష్ణవానామప్రాప్యం మహాయత్నవతామపి।

"ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్వస్థాః మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః। జఘన్యగుణవృత్తిస్థాః అధో గఛన్తి తామసాః" ఇత్యాది(6) భారతోక్తయస్తాసాం వ్రాతః వృన్దం తస్య అమతం

F.N. 1. తమేవం విద్వాన్ అమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే। - ఇతి శ్రుతిః।

2. విద్యైవ తు నిర్ధారణాత్ - ఇతి బ్రహ్మసూత్రమ్। (3/3/48)

3. తైత్తిరీయారణ్యకే 3/1/3.

4. బ్రహ్మసూత్రమ్ (1/1/1)

5. భవేద్ధి మోక్షో నియతం సురాణాం నైవాసురాణాం చ కథంచన స్యాత్।

ఉత్సాహయుక్త స్య చ తత్రప్రతీపం భవేద్ధి రాహోరివ దుఃఖరూపమ్॥

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (10/35)

6. గీ. 14/18

అనభిప్రేతం తత్ శ్రీహరిద్వేషిణాం మోక్షకథనం శుకస్య మతం అభిమతం సిద్ధాన్తో న భవతి। న హి భారతవిరుద్ధం శుకో వక్తీతి భావః ॥ 50 ॥

నిన్దాం ముకున్దస్య సకృన్నిశమ్య మన్దః పతేత్కిం పునరచ్యుతం తమ్।
నిన్దన్నితి హ్యాలపతః శుకస్య కిం ద్వేషతో ముక్తిరితి స్మ హృద్యమ్॥

నిన్దామితి। ముకున్దస్య మోక్షదాతుః పరమాత్మనో నిన్దాం పరకృతాం దోషోక్తిం సకృదేకవారం నిశమ్య శ్రుత్వా మన్దః మూఢః పతేత్ అధోగఛేత్। పునస్తమచ్యుతం జ్ఞానానన్దాదిగుణేభ్యః చ్యుతిరహితం శ్రీకృష్ణం నిన్దన్పురుషః పతేదితి కిం వక్తవ్యమ్।

నిన్దాం భగవతః శృణ్వన్ తత్పరస్య జనస్య వా।
తతో నాపైతి యః సోఽపి యాత్యధః సుకృతాచ్చ్యుతః॥

ఇతి।(1) ఇతి ఇత్థమాలపతః వదతః శుకస్య శుకాచార్యస్య ద్వేషథో ముక్తిరితి కథం హృద్యం అభిప్రాయికం స్మ ఆకూతితం కిం స్మ।। తథాసతి స్వవచనవ్యాహతిః స్యాత్। నహి స్వవచనవ్యాహతం శుకో వదతీతి భావః ।।51 ।।

ఆపోఽబ్రువన్నితి సనాతనవేదవాక్యాత్

కిం వక్తృతా జడజలస్య తథా శుకోక్తౌ।

కంసాదిమోక్షవచనాన్యపి యుక్తియుక్త-

మానాన్తరోదితమనోమధురార్థభాఞ్జి ।।52 ।।

నను "యాతుధాన్యపి సా స్వర్గమవాప జననీ గతి" మితి(2) స్వర్గగత్యుక్తేః కా గతిరిత్యత ఆహ। ఆపోఽబ్రువన్నితి। సనాతనం అపౌరుషయం వేదవాక్యం। తస్మాజ్జడజలస్య జడేత్యవక్తృత్వద్యోతనార్థం। వక్త్ృతా కిం వక్త్ృత్వముపపద్యతే కిమ్। అపాం జడత్వాద్వక్త్ృత్వస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వేనాపోఽబ్రువన్నితి వాక్యస్య తదభిమానిదేవతాపరత్వం యది తర్హి తథా శుకోక్తావపి శుకాచార్యవాక్యేఽపి కంసాదిమోక్షవచనాని కంసపూతనాదీనాం మోక్షవచాంసి ఉక్తయః వక్ష్యమాణాః తాభిర్యుక్తాః మానాన్తరోదితాః ప్రమాణాన్తరోక్తాః మనోమధురాః మనోజ్ఞాః యేఽర్థాః కంసాదిశరీర-

F.N. 1. భా. 10/74/40

2. భా. 10/7/38.

స్థితశభజవపరత్వరూపాస్తాన్ భజన్తీతి యుక్తియుక్తమానాన్తరోదితమనోమధురార్థభాఞ్జి। యథా ఆపోఽబ్రువన్నితి వాక్యస్య ప్రహత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధేన ప్రతీతార్థం పరిత్యజ్య తదవిరుద్ధం అబాద్యభిభానిదేవతాపరత్వముచ్యతే। తథా కంసాదిద్వేషిణాం మోక్షవచనస్య ఉక్తబహుప్రమాణవిరోధేన ప్రతీతార్థం పరిత్యజ। పూతనాకంసనరకశిశుపాలాదిషు ద్విధా। జీవాః సన్తస్త్వసన్తశ్చ తత్ర బన్ధ్వాదిరూపిణః। విష్ణోః సన్త ఇతి జ్ఞేయాః అసన్తః శత్రురూపిణః।

శుభజీవప్రకాశేన కదాచిచ్ఛుభబుద్ధయః।

విపర్యయే చాన్యథా స్యుః శుభాస్తత్ర హరిం యయుః।

అశుభాస్తు తమో ఘోరం యది తత్రైవ మధ్యమాః।
మధ్యమాం గతిమేవాపుః ఏకదేహగతా అపి॥

ఇతి గరుడపురాణోక్తవచనానుసారేణ(1) కంసాదిశరీరస్థశుభజీవపరత్వమఙ్గీకృత్యసన్తోష్టవ్యమిత్యర్థః ॥ 52 ॥

యథా గ్రహావిష్టకలేవరే ద్వౌ కృతాభిమానావిహ చేతనౌ స్తః।
తథైవ కంసాదిశరీరసంస్థైః శుభాశుభౌ ద్వౌ సుఖదుఃఖభాజౌ ॥ 53 ॥

కంసాదీనామేకస్మిన్ శరీరే ఉక్తప్రమాణసిద్ధజీవద్వయాభిమానేఽసమ్భవశఙ్కాం నివారయన్నాహ యథేతి। ఇహ గ్రహావిష్టకలేవరే గ్రహగ్రస్తశరీరే కృతాభిమానౌ ద్వౌ చేతనౌ స్తః తిష్ఠతః తథైవ కంసాదిశరీరసంస్థౌ శుభాశుభౌ సదసన్తౌ సుఖదుఃఖభాజౌ సుఖదుఃఖభోక్తారౌ। తత్ర శుభజీవః సుఖభోక్తా అశుభజీవస్తు దుఃఖభోక్తేతి వివేకః। ద్వౌ తిష్ఠతః। అతః ఏకస్మిన్ శరీరే జీవద్వయాభిమానో నాసమ్భావిత ఇతి భావః ॥ 53 ॥

ద్విషన్తమేకం దితిజం విహాయ హరిప్రియస్యాసురతా కథం స్యాత్।
క్వచిద్ద్విషన్తోఽపి కిమర్జునేన్ద్రపురోగమా దైత్యతయా నిరుక్తాః ॥ 54 ॥

శిశుపాలాదిష్వసురశబ్దప్రయోగవలాదపి జీవద్వయమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యాహ। ద్విషన్తమితి। శిశుపాలే ద్విషన్తం ద్వేషం కుర్వన్తమ్ ఏకం దితిజమసురం విహాయ

F.N. 1. భాగవతతాత్పర్యోద్ధృతగరుడపురాణవచనమ్ 10/5/18

హరిప్రియస్య హరిభక్తస్యాసురతా అశురశబ్దవాచ్యతా కథం స్యాత్। శిశుపాలేఽయమసుర ఇతి అసురశబ్దః ప్రయుజ్యతే। స కింనిబన్ధన ఇతి వచారణీయమ్। కింస్వభావతోఽసురత్వాద్వా అసురయోనావుత్పన్నత్వాద్వా అసురద్వేషకరణాద్వా। నాద్యః। తస్య జయరూపస్య శిశుపాలస్య హరిప్రియత్వాత్। న ద్వితీయః। శిశుపాలస్య క్షత్రియయోనావుత్పన్నత్వాత్। తృతీయేఽపి నిరన్తరం ద్వేషకారణాద్వా కదాచిద్ద్వేషకారణాద్వా। నాద్యః। శిశుపాలే

కదాచిద్ధరిభక్తిశ్రవణాత్। న ద్వితీయ ఇత్యాహ। క్వచిదిత్। క్వచిత్కదాచిత్ ద్విషన్తోఽపి అర్జునేన్ద్రపురోగమాః పార్థపురుహూతప్రముఖాః దైత్యతయాఽసురత్వేన నిరుక్తాః కిమ్। నహి కదాచిద్ద్వేషం కుర్వత్సు పార్థాదిషు దైత్యశబ్దః ప్రయుజ్యత ఇత్యర్థః। తథాచ తత్రాసురశబ్దప్రయోగాత్తన్నిష్ఠజయస్య హరిప్రియత్వేనాసురత్వాయోగాత్తచ్ఛబ్దవాచ్యః కశ్చనాసురః శిశుపాలేఽస్తీతి స్వీకర్తవ్యమితి ।। 54 ।।

న చోగ్రశాపాదసురత్వమేషాం విహాయ దుష్టం కమపి స్వనిష్ఠమ్।

యతోఽభిశప్తేఽపి నృపే తదేతభూత్పురా కిఙ్కరదైత్యయోగాత్ ।। 55 ।।

శిశుపాలాదీనామసురత్వే సనకాదిశాప ఏవ నిమిత్తమస్త్విత్యాశఙ్కాయామాహ। న చేతి। ఏషాం శిశుపాలాదీనామ్। అసురత్వం స్వనిష్ఠం శిశుపాలాదిష్వావిష్టం కమపి దుష్టమసురం విహాయ। ఉగ్రశాపాత్ సనకాద్యుగ్రశాపాదపి న భవతి। యతః కారణాత్పురా పూర్వమభిశప్తేఽపి శక్త్యాఖ్యఋషిణా రక్షో భవేతి శప్తేఽపి నృపే కల్మాషపాదాఖ్యే రాజ్ఞి తదేతదసురత్వం కిఙ్కరదైత్యయోగాత్ కిఙ్కరాఖ్యరాక్షసప్రవేశాత్। అభూత్।

స శాపాత్తస్య విప్రర్షేర్విశ్వామిత్రస్య చాజ్ఞయా।

వివేశ కిఙ్కరో నామ నృపతిం రాక్షసస్తదా।।

ఇతి(1) భారతవచనాదయమర్థః ప్రసిద్ధః। అతః సనకాదిశాపోఽపి శిశుపాలాదీనామసురావేశ ఏవ నిమిత్తమ్। న తు సజ్జీవస్యాసురత్వాపాదన ఇతి భావః ।। 55 ।।

తథైవ చైద్యే జయనామకః సన్ తథా పరస్మిన్ విజయాభిధానః।

నిరన్తరద్వేషఫలస్య మూలం బలేన రక్షోఽపి హి తర్హి సిద్ధ్యేత్ ।। 56 ।।

F.N. 1. మహాభారతే ఆది 175/2.

ఇతోఽపి జీవద్వయమఙ్గీకర్తవ్యమిత్యాహ। తథైవేతి। తథైవ తవాపి మతే చైద్యే శిశుపాలే సన్ సజ్జనః జయనామకః తథా పరస్మిన్ దన్తవక్రే విజయాభిధః విజయ ఇత్యభిధానం యస్య సః

తిష్ఠతి। శిశుపాలదన్తవక్రయోః శరీరే జయవిజయౌ తిష్ఠత ఇతి తవాప్యభిమతమిత్యర్థః। తర్హి నిరన్తరద్వేషఫలస్య సన్తతద్వేషలక్షణకార్యస్య మూలం కారణం రక్షోఽపి రాక్షసోఽపి బలేన కార్యాన్యథానుపపత్యా సిద్ధ్యేతి। నహి కారణం వినా కార్యముత్పద్యత ఇతి(1) భావః। త్వదీయాఙ్గీకారబలేన చ సిధ్యేత్। త్వద్వచనానుసారేణ శుభకార్యాన్యథానుపపత్యా శుభోఽశుభశ్చేతి జీవద్వయం సిధ్యతీతి భావః ।। 56 ।।

యదీహ చైద్యే దితిజో న వైరాన్న తర్హి మోక్షః పరిచర్యయైవ।

యదా తు సేవావిధురోఽపరోఽస్తి తదా బలాత్సిద్ధ్యతి జీవయుగ్మమ్।। 57 ।।

ఇత్థం యుక్త్యన్తరమప్యాహ। యదీతి। ఇహ చైద్యే। యది దితిజో న చేత్తర్హి వైరాత్ ద్వేషాన్న మోక్షః కిన్తు పరిచర్యయైవ సేవయైవ స్వల్పకాలీనవైరమనాదృత్య స్వద్వారస్థితాయ బహుజన్మకృతశుశ్రూషయా ప్రసన్నః పరమాత్మా మోక్షం దిశతీతి వక్తుముచితత్వాదితి భావః। యదా తు యది తు సేవావిధురః సేవారహితః కేవలవైరకృత్ అపరః జయాదన్యః జీవోఽస్తి చేత్ తదా బలాదుక్తన్యాయేన జీవయుగ్మం సిధ్యతి।।

విద్వేషిజీవకృతసఙ్గమపి స్వభక్తం కృష్ణో వ్యమోచయదహో కరుణామ్బురాశిః(2)।

కిన్నామ తద్రహితభక్తజనానితి స్మ కైముత్యమూహయత సత్యవతీసుతోక్త్యా।। 58 ।।

నను యది శుభజీవస్యైవ మోక్షస్తర్హి

యాతుధాన్యపి సా స్వర్గమవాప జననీగతిమ్।

కృష్ణభుక్తస్తనక్షీరాః కిము గావో ను మాతరః(3)

ఇత్యుక్తకైముత్యమిహ కథం ఘటత ఇత్యత ఆహ। విద్వేషీతి కరుణామ్బురాశిః కృపాసముద్రః శ్రీకృష్ణః విద్వేషిజీవేన కృతః సఙ్గః సమ్బన్ధో యేన తమ్।

F.N. 1. న హి కార్యమకారణమ్ (మ.భా.తా.ని. 32/71)

2. అహోఽతికరుణా విష్ణోః శిశుపాలస్య మోక్షణాత్ - ఇతి స్కాన్దే (భాగవతతాత్పర్యే।।) (10/24/25)

3. భా. 10/7/38

విద్వేషిజీవకృతసఙ్గమపి స్వభక్తం వ్యమోచయత్ సంసారబన్ధాదితి శేషః। దుష్టసంసర్గజన్యపాపం పరిహృత్య భక్తం మోచయతి కిల। తద్రహితాః దుష్టసంసర్గరహితాః యే భక్తజనాస్తాన్మోచయతీతి కిన్నామ కిము వక్తవ్యమ్। అహో భక్తజనేషు అస్య శ్రీకృష్ణస్య కరుణా ఆశ్చర్యమిత్యనేన ప్రకారేణోక్తకైముత్యమూహయత తర్కయత ఉక్తకైముత్యస్య ఏవమేవార్థః స్వీక్రియతామిత్యర్థః। ఇత్థం కైముత్యకల్పనం న స్వకపోలకల్పితం కిన్తు స్పష్టం వేదవ్యాసవచనమస్తీత్యాహ। సత్యవతీసుతోక్త్యేతి।

ద్వేషిజీవయతఽప్యపి కృష్ణశ్చైద్యం వ్యమోచయత్।

అహోఽతికరుణా విష్ణోః శిశుపాలస్యమోక్షణాద్(1)

ఇతి సత్యవతీసుతోక్త్యా శ్రీవేదవ్యాసవచనానుసారేణోక్తకైముత్యవచనస్యోక్త ఏవార్థః। తస్మాదియం జీవద్వయాఙ్గీకారేణ కైముత్యోపపత్తిరితి భావః ।। 58 ।।

ద్వేషాభివృద్ధిం ద్విషతాం విధాతుం వ్యాసశ్చ న స్పష్టమిదం ప్రమేయమ్।

ఊచే న చేద్భక్తజనైరగమ్యం పాపైరసాధ్యం తమ ఆప్నుయాత్కః ।। 59 ।।

నన్వయమర్థో వ్యాసేన స్పష్టం కిమితి నోక్త ఇత్యత ఆహ। ద్వేషాభివృద్ధిమితి। ద్విషతాం ద్వేషం కుర్వతాం సమ్ముగ్ధాకారేణ ద్వేషిణో మోక్షకథనే అస్మాభిర్ద్వేషే క్రియమాణే మోక్షో భవిష్యతీతి బుద్ధ్యా పునఃపునర్ద్వేషకరణేన ద్వేషాభివృద్ధిం విధాతుం కర్తుం వ్యాసః శ్రీవేదవ్యాసో ఇదముక్తం ప్రమేయం స్పష్టం యథా తథా నోచే న జగాద। న చేత్ ద్వేషాభివృద్ధ్యర్థమ్ అస్పష్టకథనం న కృతశ్చేత్ ద్వేషేణ తమః స్నేహేన ముక్తిరితి స్పష్టముక్తం చేత్ ద్వేషం కోపి న కుర్యాత్। తథా సతి భక్తజనైరగమ్యం అప్రాప్యం పాపైః ద్వేషాతిరిక్తదుష్కృతైరసాధ్యం తమః నిత్యనరకం కః ఆప్నుయాత్ కో వా గచ్ఛేత్ న కోపీత్యర్థః। సన్తి ఖలు తేఽపి జీవాః యే తమోయోగ్యాస్తేషాం ద్వేషలక్షణాసాధనానుష్ఠానేన తమఃప్రాప్త్యర్థం శ్రీవేదవ్యాసః స్పష్టం న జగాదేతి భావః ।। 59 ।।

ఆనన్దతీర్థమతముజ్ఝితదోషజాతం

స్వానన్దదాయి శిథిలీకృతమత్తమాయి।(2)

F.N. 1. భాగవతతాత్పర్యోద్ధృత (10/24/25) ప్రమాణవచనమ్।

2. ఆనన్దతీర్థమతముజ్ఝితదోషజాతం స్వానన్దదాయి శిథిలీకృతమత్తమాయి।

సన్మానసంభృతమతిప్రియమచ్యుతస్య సన్మానసం సతతముజ్జ్వలయచ్చకాస్తి।।

- ఇతి వైశ్వనాథినారాయణాచార్యవిరచిత అద్వైతకాలానలే (5/58)

మానౌఘశోభి మమ దుర్జనపుఞ్జతోఽభీ-

ర్యేనేదృశీ మతిరభూత్కవితోల్లసద్భూః ।। 60 ।।

పూతనాదిషు జీవద్వయసమావేశోపపాదనసామర్థ్యం శ్రీమదాచార్యమతప్రవేశేన జాతమిత్యతః ఉద్రిక్తభక్తిస్తన్మతం స్తౌతి। ఆనన్దేతి। స్వానన్దదాయి స్వరూపానన్ద ప్రదం మోక్షప్రదమిత్యర్థః। శిథిలీకృతాః నిర్దలీకృతాః మత్తాః ఉన్మత్తాః పూర్వోత్తరానభిజ్ఞాః మాయిన్తో మాయావాదినో యేన తత్తథోక్తమ్। మానౌఘశోభి ప్రమాణజాలశాలి ఆన్దతీర్తమతం ఉఝ్ఝితం దోషాణాం జాతం వృన్దం యేన తదుఝ్ఝితదోషజాతం యేన మతేన మమ దుర్జనపుఞ్జతః దుర్జనసమూహాదభీః భయరహితా కవితాయాః కవిత్వస్య ఉల్లసన్తీ భూః స్థానం సా ఈదృశీ ఏతాదృశీ మతిః బుద్ధిః అభూత్ ।। 60 ।।

తతః శుభోత్థానికకర్మ కర్తుమియేష నన్దః పురుషోత్తమస్య।

గృహాద్బహిర్దైత్యచమూం జిఘాంసురమంస్త తత్స్వాచరణానురూపమ్ ।। 61 ।।

తత ఇతి। తతః పూతనాహననాన్తరం నన్దః పురుషోత్తమస్య సర్వోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య శుభౌత్థానికకర్మ శోభనౌత్థానికం కర్మ ఔత్థానికం నామ ద్వాదశేఽహని అర్ధమాసే వా తృతీయే వా శిశోరాదిత్యదర్శనార్థం గృహాద్బహిర్నిష్క్రమణమ్। తదుక్తమ్।

ద్వాదశేఽహని కర్తవ్యం శిశోర్నిష్క్రమణం గృహాత్।

తృతీయే హ్యర్ధమాసే వా దర్శనార్థం రవేరపీతి।।

ఔత్థానికం కర్మ కర్తుం ఇయేష ఐచ్ఛత్। గృహాద్బహిర్దైత్యచమూం రాక్షససేనాం జిఘాంసుః హన్తుమిచ్ఛుః శ్రీకృష్ణః తత్ నిష్క్రమణరూపం కర్మ స్వాచరణానురూపం స్వవ్యాపారానుకూలమ్ అమంస్త అబుధ్యత్। ఏకా పూతనా గృహాభ్యన్తరే వధ్యా అన్యే బహిర్వ్ధ్యాః తేషాం వధస్తు బహిః కర్తవ్యః తదర్థం హి బహిర్నిగమిషోః స్వస్యానుకూలం మేనే ఇత్యర్థః।।

నిజం సమాహూయ స బన్ధువర్గం పితా సుతం శ్రీపతిమభ్యషిఞ్చత్।

తదాప్రభృత్యుద్ధతదైత్యవర్గవిఘాతదీక్షామివ తస్య బధ్నన్ ।। 62 ।।

నిజమితి। స పితా నన్దః నిజం స్వకీయం బన్ధువర్గం బాన్ధవసమూహం సమాహూయ శ్రీపతిం లక్ష్మీపతిం శ్రీకృష్ణం అభ్యషిఞ్చత్ స్నాపయామాస। కథమివ। తదాప్రభృతి తదారభ్యోద్ధతానామున్మత్తానాం దైత్యానాం వర్గస్య సమూహస్య విఘాతే హననరూపే కర్మణి దీక్షాం తస్య శ్రీకృష్ణస్య బధ్నన్నివ ।। 62 ।।

యదా సుహృత్సఞ్చయమర్చయన్తీ సుతం న సస్మార ముదా యశోదా।

తదైవ మాయీ శకటాసురస్తం నిహన్తుకామోఽభిససార శూరః ।। 63 ।।

యదేతి। యశోదా నన్దపత్నీ యదా యసమిన్ కాలే సుహృత్సఞ్చయం నిష్క్రమణోత్సవే సమాగతం బన్ధువర్గ అర్చయన్తీ గన్ధమాల్యాదినా పూజయన్తీ సతీ సుతం శ్రీకృష్ణం ముదా సన్తోషేణ న సస్మార న స్మృతవతీ। తదా తస్మిన్ కాలే ఏవ మాయీ కపటీ తం శ్రీకృష్ణం నిహన్తుకామః అత ఏవ శూరః పరాక్రమీ శకటాసురః శకటాకారో దైత్యః అభిససార ఆజగామ ।। 63 ।।

మరిష్యమాణః సకలం స్వజాగ్యమనేన కంసః సహ నేష్యతీతి।

భియేవ పూర్వం శకటం మురారిర్బభఞ్జ పాదేన సుకోమలేన ।। 64 ।।

మరిష్యమాణ ఇతి। ఉత్తరత్ర మరిష్యమాణః కంసః సకలం సమస్తం స్వభాగ్యం స్వకీయం ధనాదిసమ్పదం అనేన శకటేన తస్య శకటాకారత్వాదితి భావః। సాధనేన సహ స్వేన సహ నేష్యతి। అన్యత్ర గన్తారో లోకాః స్వకీయం వస్తుజాతం శకటే నిక్షిప్య నయతీతి భావః। ఇతి భియేవ మురారిః మురస్యారిః శ్రీకృష్ణః పూర్వం ప్రథం సుకోమలేన పాదేన శకటం శకటాసురం బభఞ్జ అహనత్ ॥ 64 ॥

తతః స మాయామపహాయ దైత్యస్వరూపధారీ పునరావిరాసీత్।

తథాహి విష్ణోః పదయోగకాలే కథం ను సా జీవితుముత్సహేత్ ॥ 64 ॥

తత ఇతి। తతః శ్రీకృష్ణపాదాభిఘాతానన్తరం స దైత్యః శకటాసురః మాయాం కపటమ్ అపహాయ త్యక్త్వా పునః స్వరూపధారీ సన్ ఆవిరాసీత్ ఆవిర్బభూవ। తథాహి। శ్రీకృష్ణపాదాభిఘాతానన్తరం మాయామపహాయ స్వరూపధారిత్వం తస్యోచితం హి। విష్ణోః సకలమాయానివర్తకస్య శ్రీకృష్ణస్య పదయోగకాలే పదసమ్బన్ధసమయే సా మాయా జీవితుం కథముత్సహేత ఉత్సాహం కుర్యాత్ ॥ 64 ॥

స కృష్ణపాదాభిహతాఖిలాఙ్గో బభూవ దైత్యః కిల నిర్గతాసుః।

అహం తు మన్యే స్వకజాత్యయోగ్యరథాఙ్గధారీ స మమార ధీరః ॥ 66 ॥

స ఇతి। శ్రీకృష్ణపాదేనాభిహతాని చూర్ణీకృతాని అఖిలాని సమస్తాన్యఙ్గాన్యవయవా యస్య సః దైత్యః। నిర్గతాః అసవః ప్రాణాః యస్య సః। బభూవ మృత ఇర్థః। అత్రాహం తు ఇత్థం మన్యే। ధీరః శకటాసురః శ్రీకృష్ణపాదాభిఘాతేన న మమార కిన్తు స్వకజాత్యయోగ్యరథాఙ్గధారీ సన్ అసురజాత్యయోగ్యచక్రాయుధధారీ సన్ మమార। అయోగ్యకర్మకరణాన్మృత ఇతి మన్య ఇతి భావః। రథాఙ్గశబ్దస్య శ్లిష్టత్వాత్తన్మూలకోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ॥ 66 ॥

ధ్రువం పునర్విష్ణుపదస్య సఙ్గభయాత్సకృద్విష్ణుపదాహతోఽసౌ।

అధః పపాతాసురమణ్డలీయం వినాశకాలే హి విరుద్ధబుద్ధిః ॥ 67 ॥

ధ్రువమితి। సకృదేకవారం విష్ణుపదేన శ్రీకృష్ణపాదేన హతః అభిహతః అసౌ దైత్యః ఊర్ధ్వగమనే పునర్విష్ణుపదస్యాకాశస్య సఙ్గభయాత్ విష్ణుపదశబ్దసామ్యాత్తత్సఙ్గభీత్యా అధః

పపాత। ధ్రువం నిశ్చయః। నను నామమాత్రసామ్యాత్కథం భయమిత్యత ఆహ। తథాహీతి। ఇయమసురమణ్డలీ అసురవర్గః వినాశకాలే వి(1)రుద్ధా విపరీతా బుద్ధిర్జ్ఞానం యస్యాః సా అసురాణాం మిథ్యాజ్ఞానిత్వాదితి భావః ।। 67 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్చాధ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గో ద్వితీయో ముదామ్ ।। 68 ।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే ద్వితీయః సర్గః ।।

రోమ్ణామితి। వ్యాఖ్యాతమేతత్పద్యమ్। పూర్వం దేవానాం కృష్ణావతారే సతి ఏకవారం సన్తోషో జాతః। ఇదానీం అసురద్వయహత్యా పునరపి సన్తోషో జాత ఇత్యర్థః। కావ్యపక్షే ద్వితీయః సర్గో జాత ఇతి బోధ్యమ్ ।। 68 ।।

ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం ద్వితీయః సర్గః ।।

F.N. 1. కృతాన్తపాశబద్ధానాం దైవోపహతచేతసామ్।

బుద్ధయః కుబ్జగామిన్యో భవన్తి మహతామపి ।। ఇతి స్మృతిః।

************************************************************************

.

తృతీయః సర్గః

అథాపరో దైత్యకదమ్బకాసురివోద్ధతో వాతశరీరధారీ।
ప్రగృహ్య కృష్ణం గగనం జగామ స్వనాశయోగ్యస్థలకాఙ్క్షయేవ ।।1।।

వన్దే వ్రజవధూవేశ్మనవనీతహరం హరిమ్।
కున్దద్విజోల్లసన్మఞ్జుమన్దహాసముఖామ్బుజమ్ ।।1।।

అథేతి। అథ శకటవధానన్తరం అపరః శకటాదన్యః ఉద్ధతః మత్తః దైత్యకదమ్బకస్య అసురసమూహస్య అసురివ ప్రాణవాయురివ। వాతశరీరధారీ తృణావర్తః కృష్ణం ప్రగృహ్య

స్వనాశస్య స్వలయస్య యోగ్యస్థలాకఙ్క్షయేవ ఉచితస్వదేశాకాఙ్క్షయేవ గగనమాకాశం స్వస్య వాయురూపత్వాద్వాయోరాకాశే లయస్య శ్రుతౌ కథితత్వాదితి భావః। జగామ ।।1 ।।

దుస్తర్కాయితశర్కరాభిరమలం చక్షుః స ముష్ణన్ గవా-

మావాసే వసతాం సతాముమురుతమో విస్తారయన్వారయన్।

తద్వాక్యశ్రవణం కఠోరకుటిలధ్వానైర్యశోదాసుతం

దైత్యోఽగూహయదాగమాన్తలలనాగర్భం కువాదీవ తమ్ ।।2 ।।

దుస్తర్కాయితేతి। సః దైత్యః వాతాసురః దుస్తర్కవత్ శుష్కతర్కవత్ ఆచరన్తీతి దుస్తర్కాయితాః ఉపమానాదాచార ఇతి(1) క్యచ్। తదన్తాత్కర్తరి క్తః। శర్కరాః సూక్ష్మరేణవః తాభిర్గవామావాసే గోష్ఠే వసతాం సతాం సజ్జనానామ్ అమలం చక్షుర్లోచనం జాత్యేకవచనమ్। ముష్ణన్ ఆచ్ఛాదయ్ అన్యత్ర గవాం శబ్దానామ్ ఆవాసే సచ్ఛాస్త్రే వసతాం సచ్ఛాస్త్రవర్తినామిత్యర్థః। సతాం వైష్ణవానామ్ అమలం నిర్దుష్టం చక్షుః జ్ఞానం దుస్తర్కాయితశర్కరాభిః భేదః కం భిన్నో వా అభిన్నో వా భిన్నాభిన్నో వా। యది ప్రపఞ్చః సత్యః స్యాత్తర్హి దృగ్దృశ్యయోః సమ్బన్ధానుపపత్తిరిత్యాదిశుష్కతర్కరూపధూలీప్రక్షేపైః ముష్ణన్ ఉరుతమః ధూల్యా ప్రకాశతిరోధానేన నిబిడాన్ధకారం అన్యత్ర స్వకీయమిథ్యాజ్ఞానం విస్తారయన్ కఠోరకుటిలధ్వానైః।

F.N. 1. పా.సూ. 3/1/10

కఠోరాః నిష్ఠురాః కుటిలాః అసహ్యాః ధ్వానాః రవా తైః। తద్వాక్యశ్రవణమ్। తేషాం వ్రజస్థానాం జనానాం యాని వాక్యాని వచాంసి తేషాం శ్రవణమ్। అన్యత్ర కఠోరకుటిలధ్వానైః నిష్ఠురవక్రోక్తిరవైః గజబడాదిధ్వానైః తద్వాక్యశ్రవణం వాదివాక్యశ్రవణం వారయన్ నివారన్ కువాదీ మాయావాదీ ఆగమాన్తాః వేదాన్తా ఉపనిషద ఏవ లలనాః నార్యస్తాసాం గర్భం హృదయస్థితం ప్రతిపాద్యమిత్యర్థః। తం పరమాత్మానమివ యశోదాసుతం శ్రీకృష్ణమగూహయత్ ఆచ్ఛాదయత్। యథా నిర్గుణప్రతిపాదకత్వోక్త్యా వేదాన్తేషు కృష్ణగూహనం తథేతి భావః ।।2 ।।

తదా ఖలస్యోత్పతనం స శౌరిర్హృదాఽనుమేనే పతితస్య దూరాత్।
గిరీన్ద్రకల్పోత్పతితాత్మమూర్త్యా శరీరమాచూర్ణయితుం ధియేవ ।। 3 ।।

తదేతి। సః శౌరిః కృష్ణః ఖలస్య దుష్టస్య దైత్యస్యోత్పతనముద్గమనం దూరాత్పతితస్య ఖలస్య తృణావర్తస్య శరీరం గిరీన్ద్రకల్పాత్ పర్వతశ్రేష్ఠసదృశాత్ ఖలోపరి పతితా ఆత్మనో మూర్తిస్తనుస్తయా గిరీన్ద్రకల్పోత్పతితాతమమూర్త్యా ఆచూర్ణయితుం చూర్ణీకర్తుం ధియేవ బుద్ధ్యేవ హృదా మనసాఽనుమేనే అఙ్గీచకార ।। 3 ।।

హరిం స సంస్థాప్య హృది స్వకీయే పరిభ్రమన్వ్యోమ్ని ముహుః శ్వసంశ్చ।
గరం నిపీయ భ్రమితాన్తరాత్మా సరోధియాఽభ్రం ప్రవిశన్నివాస్తే ।। 4 ।।

హరిమితి। హరిం కృష్ణం స్వకీయే హృది సంస్థాప్య నిధాయ వ్యోమ్ని గగనే పరిభ్రమన్ వాత్యారూపధారిత్వేన పరితశ్చక్రాకారేణ భ్రమణం కుర్వన్ముహుః కృష్ణభారోద్వహనజన్యశ్రమేణ పునః పునః శ్వసన్ శ్వాసం కుర్వన్ సః దైత్యః గరం విషం నిపీయ పీత్వా స్వహృదిస్థకృష్ణస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్ స్వమృతి హేతత్వాచ్చేతి భావః। భ్రమితానతరాత్మా భ్రాన్తచిత్తః సన్ సరోధియా సరోవరబుద్ధ్యా అభ్రమాకాశం ప్రవిశన్నివాస్తే ।। 4 ।।

మురద్విషం మూర్ధ్ని నిధాయ విష్ణోః పదం ప్రవేష్టుం త్వరయా గతోఽపి।
అసౌ పపాతామరవైర్యధస్తాదయోగ్యకామస్య కథం న పాతః ।। 5 ।।

మురద్విషమితి। అసౌ అమరవైరీ దేవశత్రుః వాతాసురః మురద్విషం మురమథనం కృష్ణం మూర్ధ్ని శిరసి నిధాయ ధృత్వా విష్ణోః పదమాకాశం వైకుణ్ఠమితి ధ్వనిః। ప్రవేష్టుం గన్తుం త్వరయా గతోఽప్యధస్తాదధః పపాత। నను శిరోధృతహరిః కథమధః పపాతేత్యాశఙ్కామర్థాన్తరన్యాసేన పరిహరతి। అయోగ్యేతి। అయోగ్యకామస్య అయోగ్యమిచ్ఛతః పురుషస్య కథం పాతో న భవేత్। అసురస్య విష్ణుపద ప్రాప్తేరయోగ్యత్వాత్ "అయోగ్యమిచ్ఛన్ పురుషః పతత్యేవ న సంశయః" ఇతి(1) స్మృతేరధః పాతో యుక్త ఏవేతి భావః ।। 5 ।।

స వాతరూపీ దితిజో ముకున్దభరాసహిష్ణుర్నిపపాత భూమౌ।
తథా హి వాతస్య జవోఽధికోఽపి కథన్ను(2) విశ్వమ్భరముద్బిభర్తి ।।6।।

స ఇతి। స వాతరూపీ దితిజః ముకుందస్య కృష్ణస్య భరాసహిష్ణుః భారమసహమానః సన్ భూమౌ నిపపాత। తథాహి। వాతాసురస్య పతనం యుక్తం హి। వాతస్య వాయోః జవః అధికోఽపి దైత్యస్య వాతరూపత్వాదిదముక్తమ్। విశ్వమ్భరం కుక్షిస్థాఖిలలోకమ్ అతిగురుత్వప్రదర్శనాయేదమ్। కథమ్ ఉద్బిభర్తి। న కథఞ్చిదిత్యర్థః ।।6।।

చక్షుశ్చౌర్యఫంలం జగామ పరివృత్తాక్షః ప్రభోరోజసా
విష్వక్సమ్భ్రమణేన దత్తతమసో విభ్రాన్తమూర్ధా ఫలమ్।
సాధూనాం హృదయార్తిదానఫలితం క్లేశం ప్రపన్నః క్షితౌ
మాతుః పాతకరః పరస్య స ఖలః పాషాణపృష్ఠేఽపతత్ ।।7।।

చక్షురితి। స ఖలః అసురః ప్రభోః కృష్ణస్యోజసా బలేన పరివృత్తే కృష్ణేన సమ్యగ్గలగ్రహమాదుద్భ్రాన్తే అక్షిణీ యస్య స తథోక్తః సన్ చక్షుశ్చౌర్యఫలం వ్రజస్థానాం చక్షుషాం చౌర్యలం శర్కరాప్రక్షేపేణాపహారపరిపాకం జగామ। పరచక్షుషోఽపహారేమ స్వస్యాపి చక్షుషోఽపహారో జాత ఇత్యర్థః। విభ్రాన్తమూర్ధా పరిభ్రమచ్ఛిరాః స్ విష్వక్ సర్వత్ర సమ్భ్రమణేన పరిభ్రమణేన దత్తస్య తమసః మూర్చ్ఛాలక్షణాన్ధకారస్య ఉద్భూతరజఃసమూహేన సౌరాలోకతిరస్కారే సతి జాతాన్ధకారస్య వాఫలం జగామ। పరేషాం తమోదానేన స్వస్యాప్యజ్ఞానం జాతమిత్యర్థః। శిరోభ్రమణేన కిమపి న ప్రకాశత ఇతి భావః। సాధూనాం సజ్జనానాం హృదయస్యార్తిదానఫలితం దుఃఖప్రదానేన

F.N. 1. మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయోద్ధృతభవిష్యత్పర్వవచనమ్ । 1/96

2. న మూర్చ్ఛతి పవనవేగశిలోచ్చయే- ఇత్యాది తీర్థప్రబన్ధే.

నిష్పన్నం క్లేశం దుఃఖం ప్రపన్నః ప్రాప్తః పరస్య కృష్ణస్య మాతుర్యశోదాయాః క్షితౌ భూమౌ స్వజవేన కృష్ణాపహారజనితదుఃఖేన వా పాతకరః పాతయితా స్వయం పాషాణపృష్ఠేశిలాతలే

అపతత్ పపాత। లోకే మహత్సు యాదృశమఘమ్ ఆచరతి తాదృశమేవ ఫలం భుజ్య ఇతి భావః ।। 7 ।।

ఆలోలహైమవరదామవతీం వితాన-

జాలావలమ్బిశుభమౌక్తికరమ్యమాలామ్।

దోలం విధాయ తదుపర్యధిరోప్య బాలం

సాలోక్యసౌఖ్యమలభిష్ట హృదా యశోదా ।। 8 ।।

ఆలోలేతి। యశోదా ఆలోలాని చఞ్చలాని। లోలశ్చఞ్చలతృష్ణయోరిత్యమరః। హేమ్నో వికారాణి హైమాని వరదామాని అస్యాం సన్తీతి ఆలోలహైమవరదామవతీ తాం వితానానాం ఉల్లోచానాం జాలాన్ సమూహాత్ అవలంబిన్యః అవస్రంసిన్యః శుభమౌక్తికరమ్యమాలాః నిర్మలముక్తానిర్మితమనోజ్ఞమాలాః యస్యాస్తాం దోలాం శిశోః శయనీయమఞ్చవిశేషం విధాయ కృత్వా తదుపరి దోలోపరి బాలం కృష్ణమధిరోప్య సాలోక్యసౌఖ్యం సాలోక్యమోక్షసుఖం హృదా హృదయేనాలభిష్ట అలభత ।। 8 ।।

దోలావిలాసచలితాలకశోభిఫాలం

బాలం శుచిస్మితసుధారసశోభితాస్యమ్।

శ్యామం సమీక్ష్య సమయం కిల సమ్మయం సా

తేనే క్వణత్కనకనూపరశోభిపాదమ్ ।। 9 ।।

దోలేతి। సా యశోదా దోలాయాః విలాసేన ఆన్దోలనేన చలితైః అలకైః శోభత ఇతి చలితాలకశోభి తాదృశం ఫాలం లలాటం యస్య స తథోక్తః తమ్। లలాటం నిటిలం ఫాలమితి ధనఞ్జయః। శుచి శుభ్రం స్మితం ఈషద్ధసితమేవ సుధారసః అమృతరసః తేన శోభితమాస్యం వక్త్రం యస్య। వక్త్రాస్యే వదనం తుణ్డమిత్యమరః। తమ్। క్వణత్ ధ్వనత్కనకనూపురం సువర్ణపాదాఙ్గదం తేన శోభినౌ పాదౌ యస్య తం శ్యామం ఇన్ద్రనీలప్రఖ్యం బాలం కృష్ణం సమీక్ష్య సమయం కాలం సమ్మయం సుఖమయమ్। శమవ్యయం చ సౌఖ్యార్థ ఇతి రత్నమాలా। తేనే చక్రే। కృష్ణదర్శనేన యశోదాయాః సకలోఽపి సమయః సుఖకరో జాత ఇతి భావః ।। 9 ।।

గణ్డం వరాఙ్గులిదలైర్లఘు చాలయన్తీ మన్దస్మితాననమథో పరిరమ్భయన్తీ।
సాన్ద్రస్తనస్రుతపయః కిల పాయయన్తీ నన్దస్య రాజ్ఞ్యభవదిత్థమహర్నయన్తీ ।। 10 ।।

"గణ్డమితి"। గణ్డం కపోలమ్। గణ్డో వ్రణే కపోలే చేతి భాస్కరః। వరాఙ్గులిదలైః ఉత్తమాఙ్గుల్యగ్రైః లఘు యథా భవతి తథా స్మితోత్పాదనార్థం చాలయన్తీ। అథో అనన్తరమ్। అథో అథేత్యుభౌ ప్రశ్నవికల్పారమ్భమఙ్గలే। ఆనన్తర్యే చ కార్త్స్న్యే చేతి భాస్కరః। కపోలస్పర్శనేనోత్పన్నమన్దస్మితేన యుక్తమాననం యస్య తం కృష్ణం పరిరమ్భయన్తీ సంశ్లిషన్తీ స్నేహవశాత్ సాన్ద్రంస్తనస్రుతం స్తనాభ్యాం నిఃసృతం పయః క్షీరం తత్ పాయయన్తీ నన్దస్య రాజ్ఞీ మహిషీ యశోదా ఇత్థముక్తప్రకారేణ అహర్దివసం నయన్తీ కృష్ణలాలనేనైవ దినం నీతవతీ అభవత్। అతః సకలమప్యాయుష్యం సార్థకమితి భావః। జాతిరలఙ్కారః ।। 10 ।।

యాఽమర్త్యమర్త్యదితిజాలిభిరప్యభేద్యం
బ్రహ్మాణ్డభాణ్డమభినన్నఖకోటిమాత్రాత్।
స్వాఙ్గుష్ఠపుష్టసుబగాఙ్గులిమచ్యుతస్తాం
సంగృహ్య చుమ్బని శిశుప్రకృతిః శయానః ।। 11 ।।

యాఽమర్త్యేతి। యా అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిః అమర్త్యా దేవాః మర్త్యా మనుష్యాః దితిజా రాక్షసాః తేషామాలిభిరప్యభేద్యమ్ అవిదార్యం బ్రహ్మాణ్డభాణ్డం బ్రహ్మాణ్డఖర్పరం నఖకోటిమాత్రాత్ నఖాగ్రమాత్రాత్ అభినత్ అదారయత్। తాం స్వాఙ్గుష్ఠరూపా చ పుష్టా చ సుభగా మనోహరా చ అఙ్గులిః స్వాఙ్గుష్ఠపుష్టసుభగాఙ్గులిః తాం శిశోః ప్రకృతిరివ ప్రకృతిః స్వభావో యస్య స తథోక్తః। శయానః అచ్యుతః కృష్ణః సఙ్గుహ్య ప్రగృహ్య దేవాసురైరసాధ్యకార్యకరణాన్మానయన్నివ చుమ్బతి ।। 11 ।।

నిద్రామాశ్రయ కిం తదాశ్రయఫలం భుక్తం వ్రజేజ్జీర్ణతాం
నిద్రా కాఽమ్బ నిమీలితాక్షియుగలః ప్రాజ్ఞం యదాలిఙ్గతి।
అస్త్వేన్వితి ముద్రితాత్మనయనః స్వాఙ్గం సమాలిఙ్గ్య తత్

సర్వం జీర్ణమథో దిశేతి జననీం శంసన్నిజం సోఽవతాత్ ।। 12 ।।

నిద్రేతి। హే తాత త్వం నిద్రాం స్వాపమాశ్రయ భజస్వేతి। శిశుస్వభావానుసారేణ స్వవ్యాపారేషు ప్రతిబన్ధం కుర్వన్తం కృష్ణం ప్రతి యశోదావచనమ్। హే అమ్బ మాతః తదాశ్రయఫలం నిద్రాశ్రయణేన ప్రయోజనం కిమితి మాతరం ప్రతి కృష్ణవచనమ్। హే కృష్ణ నిద్రాశ్రయణేన తే భుక్తమన్నం జీర్ణతాం వ్రజేత్। ఇతి పునర్యశోదావచనమ్। హే అమ్బ నిద్రానామ తా కీదృశీతి పునర్మాతరం ప్రతి శిశువేషానుసారేణ నిత్యప్రబుద్ధతయా నిద్రాపదార్థమజానతః కృష్ణస్య వచనమ్। అనేన నిత్యప్రబుద్ధతయా పరమాత్మనః కృష్ణస్య నిద్రాదిదోషరాహిత్యం ధ్వన్యతే। నిమీలితమ్ అక్షి యుగలం లోచనయుగ్మం యేన స తథోక్తః సన్ ప్రాజ్ఞం హృది స్థితం ప్రాజ్ఞనామకం పరమాత్మానం ఆలిఙ్గతీతి యత్ సా నిద్రా। "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేదేతి" శ్రుతేః ఇతి పునర్మాతృవచనమ్। ఏవమస్త్వితి ఉక్తనిద్రాశ్రయణం మయా క్రియత ఇతి ముద్రితే నిమీలితే ఆత్మనో నయనే యేన స తథోక్తః సన్ స్వాఙ్గం స్వశరీరం స్వస్వరూపం సమాలిఙ్గ్య స్వస్యైవ ప్రాజ్ఞత్వాదితి భావః। (1)"నేహ నానాస్తి కిఞ్చన" ఇత్యాదిశ్రుతేః। తత్ ప్రాక్ భుక్తం సర్వం జీర్ణమభవత్। అథో అనన్తరం క్షీరాదికం దిశేతి జననీం మాతరం శంసన్ వదన్ స కృష్ణః నిజం స్వకీయం భక్తజనమవతాత్ రక్షతాత్। ఆశిషి లోట్। వాకోవాక్యమలఙ్కారః। "ఉక్తిప్రత్యుక్తచాతుర్థ వాకోవాక్య" మిత్యుక్తత్వాత్ ।। 12 ।।

మాతర్గాయసి కిం సదా జలనిధౌ శేషాఙ్గసంశాయినం

తాతాసౌ నను నిద్రయా పరివృతో దద్యాత్తవాపీతి తామ్।

ఏవం చేద్గదితం త్వదీయమఖిలం తత్కర్ణదేశం కథం

యాతీతి ప్రతిపాదయన్నిజమతం పాయాద్యశోదాసుతః ।। 13 ।।

మాతరితి। హే మాతర్జలనిధౌ సముద్రే శేషస్యాఙ్గే భోగే సంశాయినం సమ్యక్ శాయినం విష్ణుం సదా దోలాన్దోలనసమయే నియమేన కిం కిమర్థం గాయాసి గానం కరోషీతి దోలాన్దోలనసమయే గాయన్తీం మాతరం ప్రతి కృష్ణవచనమ్। హే తాత వత్స। తాతోఽనుకమ్ప్యే పితరీతి భాస్కరః। నిద్రయా పరివృతః ఆవృతః అసౌ శేషశాయీ తవాపి తుభ్యమపి నిద్రాం దద్యాత్ నను దద్యాదేవ। నన్వనుజ్ఞేతిహాపృచ్ఛానునయేష్వవధారణే।

F.N. 1. కఠోపనిషత్ 4/11

ఆమన్త్రణే చేతి రత్నమాలా। స్వవిషయకగానం శ్రుత్వా సన్తుష్టస్త్వాపి తాం స్వసంస్థితాం నిద్రాం దిశత్వితి తం గాయామీత్యర్థః। ఇతి యశోదావచనమ్। నిద్రాతీతస్య పరమాత్మనో నిద్రావృతత్వమసహమానో మాతరం ప్రత్యాహ। ఏవఞ్చేత్ అసౌ నిద్రావృతశ్చేత్ త్వదీయం త్వసమ్బన్ధి అఖిలం సమస్తం గదితం భాషితం తత్కర్ణదేశం శేషశాయిశ్రోత్రప్రదేశం కథం యాతి త్వద్గానం నిద్రావృతః కథం శ్రోష్యతీత్యర్థః। నిద్రాం దాపయితుం తద్విషయకగానం కుర్వత్యా త్వయైవ నిద్రాభావోఽవశ్యమఙ్గీకర్తవ్య ఇత్యనేన ప్రకారేణ నిజమతం స్వస్య పరమాత్మనో మతం వినిద్రత్వమతం ప్రతిపాదయన్ యశోదాసుతః పాయాత్ అవతాత్ ।। 13 ।।

లోలత్కఙ్కణపాణిపద్మధృతయా నీలోచ్చలత్కున్తలా

బాలాః స్రస్తదుకూలహారవలయా మౌలిస్ఖలన్మల్లికాః।

లోలాఙ్గ్యః క్వణదఙ్ఘ్రిభూషణగణా ఈషచ్చలత్కుణ్డలా

వ్యాలోలం సహ దోలయా మృగదృశః కృత్వోపనిన్యుః ప్రియమ్ ।। 14 ।।

లోలేతి। లోలాఙ్గ్య దోలాన్దోలనకర్మణా చఞ్చలగాత్ర్యః నీలాః అసితాః ఉల్లసత్ కున్తలాః ప్రకాశమానాలకాః యాసాం తాః దుకూలాని శ్వేతపట్టవస్త్రాణి హారాశ్చ వలయాని చ కటకాని చ స్రస్తాని దోలాయా ఇతస్తత సఞ్చాలనేన చలితాని దుకూలహారవలయాని యాసాం తాః మౌలేర్మస్తకాత్ ధమ్మిల్లాత్ స్ఖలన్త్యో మల్లికాః కుసుమాని యాసాం తాః క్వణన్తి ధ్వనన్తి అఙ్ఘ్రిభూషణాని తేషాం గణో యాసాం తాః ఈషత్ చలన్తి కుణ్డలాని యాసాం తాః మృగస్య కృష్ణసారస్య దృశ ఇవ దృశో యాసాం తాః బాలాః గోప్యః లోలత్కఙ్కణం కరభూషణఞ్చ యస్య పాణిపద్మస్య తేన ధృతయా గృహీతయా దోలయా సహ వ్యాలోలం చఞ్చలం కృత్వా ప్రియం కృష్ణం ఉప సమీపం నిన్యుః రజ్వాకర్షణేన స్వసమీపం నీతవత్యః స్వాఙ్గా దేశాచ్చాఞ్చల్యసమ్బన్ధాత్కృష్ణమపి చఞ్చలం చక్రురితి ధ్వనిః। స్త్రీణాం విభూషణవిలాసా ఏవ పురుషవశీకరణాయాలమితి భావః ।। 14 ।।

యే వై విఠ్ఠలసేవకాః శుభధియస్తేషాం స లభ్యస్త్వితి

ప్రాయో జ్ఞాపయితుం మురద్విషమితః సమ్ప్రాపయన్త్యేకదా।

అన్యేషాం స హి దూరగస్త్వితి తతః ప్రాప్తం చ తం కుర్వతీ

దోలా సా మణిమణ్డితా విజయతే స్వానన్దమూర్తేః శిశోః ।। 15 ।।

యే వై ఇతి। శుభా అనన్యవిషయత్వేన శోభనా ధీర్యేషాం తే శుభధియో యే నరాః విద్వాంసః విదా సంవిదా ఠాన్ శూన్యాన్। ఠం క్వీబే చన్ద్రమణ్డలే। స్తమ్భనే సాహసే చాథ త్రిషు శూన్యే శఠే దృఢ ఇతి రత్నమాలా। లాతి స్వీకరోతి అనుగృహ్ణాతీత్యర్థః। లా ఆదాన ఇతి ధాతోః విఠ్ఠలః అ(1)జ్ఞజనానుగ్రాహకః కృష్ణః తస్య సేవకాః పూజకాస్తేషామ్। కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ(2)। స కృష్ణః లభ్యో వై లభ్యో హి। వైశబ్దః ప్రసిద్ధౌ। వై సమ్బుద్ధావనునయే వాక్యారమ్భప్రసిద్ధయోరితి రత్నమాలా। వాక్యారమ్భే వై వైశబ్దః। ఇతి ప్రాయః ప్రాయశః లోకే జ్ఞాపయితుం మురద్విషం మురవైరిణం కృష్ణమ్ ఏకదా రజ్వాకర్షమకాలే ఇతః ఆన్దోలనలక్షణసేవాకర్త్ర్యాః సమీపం ప్రాపయన్తీ అన్యేషామసేవకానాం స కృష్ణః దూరగః దూరస్థ ఏవం తు। భేదేఽవధారణే తుః స్యాదితి రత్నమాలా। హిశబ్దేనాభక్తజనవిదూరత్వం(3) ప్రసిద్ధమిత్యాహ। ఇతి జ్ఞాపయితుం తతః ప్రాప్తం రజ్వార్షణలక్షణసేవాత్యాగసమయే దూరదేశగతఞ్చ కుర్వతీ। అత్ర దోలాయాస్తతో దూరేదశప్రాప్త్యా కృష్ణస్యాత్మరతత్వేనాన్యనిరపేక్షత్వం పునరాగమనేన స్వసేవాఫలదానాయ భక్తజనాభిముఖ్యం సేవాత్యాగలక్షణాపరాధసహిష్ణుత్వఞ్చ ద్యోత్యతే। మణిభిర్మణ్డితా అలఙ్కృతా స్వానన్దమూర్తేః నిర్దుఃఖానన్దదేహస్య శిశోః కృష్ణస్య సమ్బన్ధినీ సా దోలా విజయతే ఉత్కృష్టా వర్తతే।। 15 ।।

స్తనోత్థదుగ్ధేన సుతృప్తమేన నిరూపయన్త్యాః స హరిర్జగన్తి।

ప్రదర్శయామాస న తృప్తిరస్మాదుదారదేహస్య మమేతి శిక్షన్ ।। 16 ।।

స్తనోత్థేతి। స హరిః కృష్ణః ఏనం స్వస్తనోత్థదుగ్ధేన స్తన్యేన సుతృప్తం నిరూపయన్త్యా జానన్త్యా మాతుః ఉదాహరదేహస్య వ్యాప్తదేహస్య మమాస్మాత్ స్తన్యాత్ తృప్తిర్న స్థూలోదరకుహరస్య మమ తవ స్వల్పాత్ స్తన్యాత్ కథం పూర్తిః స్యాదితి స్పష్టయితుం శిక్షయన్నివ స్వోదరే జగన్తి ప్రదర్శయామాస ।। 16 ।।

F.N. 1. విదా జ్ఞానేన ఠాన్ శూన్యాయ్ లాతి గృహ్ణాతి యః స్వయమ్।

అజ్ఞానుగ్రహకృద్దేవో విఠ్ఠలః కథ్యతే బుధైః।।

- ఇతి ప్రక్రియాకౌమృదీవ్యాఖ్యాయాం (ప్రకాశే) ఉద్ధృత ప్రమాణవచనమ్। (పత్ర 4)

2. పా.సూ. 2/3/71

3. దూరాద్దూరతరం యత్తు తదేవాన్తికమన్తికాత్ ।। - ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే.

ముఖే స లోకాన్ఖలు లోకయిత్వా తదన్తరేఽమ్బాం సగృహాం సనాథామ్ ।
అఖణ్డయత్పుత్రమతిం జనన్యామయోజయద్విశ్వపితృత్వబుద్ధిమ్ ।। 17 ।।

ముఖ ఇతి । స కృష్ణ ముఖే స్వవదనే వదనద్వారా స్వోదర ఇత్యర్థః । లోకాన్ భువనాని । లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః । తదన్తః ముఖాభ్యంతరే సనాథాం సపరివృఢామ్ । నాథః పరివృఢః ప్రభురిత్యమరః । సగృహామ్ అమ్బాం జననీఞ్చ లోకయిత్వా ప్రదర్శయిత్వా జనన్యాం మాతరి యశోదాయాం స్థితాం పుత్రమతిం కృష్ణో మమ పుత్ర ఇతి బుద్ధిమ్ అఖణ్డయత్ । విశ్వపితృత్వబుద్ధమయోజయత్ ఖలు ఉదపాదయత్ । మాతుః స్వోదరే నన్దాదిసకలప్రపఞ్చప్రదర్శనేన నాయం మమ పుత్రోఽయమేవ జగజ్జనక ఇతి బుద్ధ్యా తాం యోజయామాసేత్యర్థః ।। 17 ।।

న నామ కుర్వన్తి మమేతి నూనం స పూతనాదీన్వినిహత్య మాతుః ।
ప్రదర్శ్య విశ్వం జఠరే స్వశక్త్యా బహూని నామాని బభార బాలః ।। 18 ।।

నేతి । పిత్రాదయో మమ నామ నామధేయం నామకరణమిత్యర్థః । న కుర్వన్తీతి కోపేనేవ స బాలః పూతనాదీన్వినిహత్య జఠరే కుక్షౌ స్వశక్త్యా స్వసామర్థ్యేన విశ్వం ప్రపఞ్చం మాతుర్యశోదాయాః ప్రదర్శ్య బహూని నామాని పూతనాహననాత్ పూతనాఘాతకః శకటవధాచ్ఛకటాసురభఞ్జకః తృణావర్తహత్యయా తృణావర్తనిషూదనః జఠరే విశ్వప్రదర్శనాత్ విశ్వమ్భర ఇత్యాద్యనేకాని(1) నామాని బభార దధౌ ।। 18 ।।

అథైత్య గర్గః కిల రామకృష్ణౌ చకార నామ్నా వినతౌ సుతౌ తౌ ।
అహం తు మన్యే చకితస్తదీయగురుత్వకీర్త్యా జగృహే తదాఖ్యామ్ ।। 19 ।।

అథేతి । అథానన్తరం గర్గః గర్గో నామ యాదవానాం పురోధాః ఏత్య స్వావసథాత్ వ్రజమాగత్య వినతౌ వినీతౌ తౌ సుతౌ నామ్నా రామకృష్ణౌ చకార కిల । కిలేత్యస్వరసే । తదీయగురుత్వకీర్త్యా కృష్ణసమ్బన్ధిగురుత్వప్రసిద్ధ్యా జాతాద్దురితాచ్చకితో భీతః సన్ పాపపరిహారాయ తదాఖ్యాం

తస్య కృష్ణస్యాఖ్యాం తామ్। ఆఖ్యాహ్వే అభిధానఞ్చ నామధేయఞ్చ నామ చేత్యమరః। జగృహే ఆదదే। గురుత్వ-

F.N. 1. పూతనాజీవితహరః శకటాసురభఞ్జనః।

తృణీకృతవృణావర్తో ...ఇత్యాది కృష్ణాష్టోత్తరశతనామస్తోత్రే।

ప్రథాజనితపాపపరిహారార్థం రామకృష్ణేతి హరినామోచ్చారణం కృతవానిత్యహం మన్య। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః।। 19 ।।

అనన్తనామాఽపి స కృష్ణసంజ్ఞామవాప్య తుష్టః కిల గర్గదత్తామ్।

తథాహి శబ్దేషు బహూదితేషు ప్రియేరితః ప్రీతికరో హి లోకే ।। 20 ।।

అనన్తేతి। అనన్తాని నామాని యస్య సోఽపి కృష్ణః గర్గదత్తాం గర్గాచార్యోక్తాం కృష్ణ ఇతి సంజ్ఞామవాప్య సన్తుష్టః కిల। తథాహి తద్యుక్తం హి। బహుభిరుదితేషు శబ్దేషు మధ్యే ప్రియేరితః సుహృదుక్తః శబ్దః ప్రీతికరో హి హర్షకరో హి। పరోక్తవచనేభ్యః సుహృదుక్తవచనమేవ సుఖకరమితి భావః ।। 20 ।।

సపత్నపత్నీవదనోడురాజం క్రమేణ యః క్షీణకలం కరోతి।

సితేతరః పక్ష ఇవర్క్షనాథం గుణోచితా తస్య హి కృష్ణసంజ్ఞా ।। 21 ।।

సపత్నేతి। యస్మాత్కారణాత్ యః సపత్నానాం శత్రూణాం పత్న్యో భార్యాః తాసాం వదనమేవోడురాజం చన్ద్రం క్రమేణ ప్రతిపాదదిక్రమేణ సితాత్ శుక్లపక్షాత్ ఇతర అన్యః పక్షః కృష్ణపక్షః ఋక్షనాథం నక్షత్రేశమివ క్షీణకలం వైధవ్యాపాదనేన నష్టకాన్తిం కరోతి। తస్య కృష్ణస్య కృష్ణ ఇతి సఞ్జ్ఞా ఆఖ్యా గుణోచితా చన్ద్రకలాక్షయహేతుత్వలక్షణగుణోచితా హి। తామిస్రపక్షకలినీలగుణేషు కృష్ణ ఇత్యభిధానాత్। కృష్ణపక్షస్యాపి కృష్ణశబ్దవాచ్యత్వాదితి భావః ।। 21 ।।

యతః స్వసన్దర్శనతో నరాణాం వరాఙ్గనానాం సురచారణానామ్।

మనాంసి సర్వాణ్యపకర్షతీశస్తతోఽపి కృష్ణం ప్రవదన్తి సన్తః ।। 22 ।।

యత ఇతి। ఈశః సమర్థః స కృష్ణః స్వసన్దర్శనతః స్వసన్దర్శనాత్ నరాణాం వరాఙ్గనానామ్ ఉత్తమస్త్రీణాం సురాశ్చ చారణాశ్చ దేవయోనిభేదాస్తేషాం సర్వాణి మనోబుద్ధిరహఙ్కార ఇత్యదిబహువిధాని మనాంసి యతః కారణాత్ కర్షతి తతోఽపి తస్మాదపి। అపిశబ్దః పూర్వోక్తహేతుసముచ్చయే। సన్తః సజ్జనాః తం కృష్ణం ప్రవదన్తి। కృష ఆకర్షణ ఇతి ధాతోరౌణాదికే ణప్రత్యయే రషాభ్యాం నోణః సమానపదం(1) ఇతి ణత్వే చ కృష్ణశబ్దస్య నిష్పన్నత్వాదిత భావః ।। 22 ।।

F.N. 1. పా.సూ (8/4/1)

యతః స పృథ్వీతలసంస్థితోఽపి సుఖీ ధరణ్యాః సుఖదాయకశ్చ।

తతోఽపి కృష్ణం ప్రవదన్తి కృష్ణం సముల్లసత్కేశవకేశరూపమ్ ।। 23 ।।

యతః స ఇతి। స కృష్ణః యతః కారణాత్ పృథ్వీతలసంస్థితోఽపి భూతలస్థితోఽపి సుఖీ ధరాయాః సుఖదాయకశ్చ తతోఽపి తస్మాచ్చ సముల్లసద్దీప్యమానం కేశవస్య విష్ణోః కేశరూపం కృష్ణకేశాత్మకం అనేన కృష్ణశబ్దవాచ్యత్వే కృష్ణకేశాత్మకత్వఞ్చ హేతురిత్యుక్తం భవతి। కృష్ణమితి ప్రవదన్తి కృష్యత ఇతి। "కృషిర్భూమిః తస్యామపి ణః సుఖరూపః కృషేర్భూమేః ణః సుఖం యస్యాదితి వా కృష్ణ ఇతి వ్యుత్పత్తేః। "కృషిర్భూవాచకః శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతివాచకః। తయోరైక్యం పరబ్రహ్మ కృష్ణ ఇత్యభిధీయతః" ఇతి(1) స్మృతిసిద్ధత్వాదితి భావః ।। 23 ।।

యతశ్చ దైతేయకదమ్బకక్షచయస్య విధ్వంసవిధౌ మురారిః।

వనాగ్నిమన్వేతి లయాగ్నికల్పం తతోఽపి గాయన్తి హి(2) కృష్ణమేనమ్ ।। 24 ।।

యత ఇతి। మురారిః కృష్ణః యతో దైతేయానామసురాణాం కదమ్బా ఏవ కక్షాః కుఞ్జాస్తేషాం చయః సమూహస్తస్య విధ్వంసవిధౌ భస్మీకరణానుష్ఠానే వనాగ్నిం దావాగ్నిమన్వేతి। తమనుకరోతి। తతోఽపి లయాగ్నికల్పం ప్రలయాగ్నిసదృశం తేజోరాశిమిత్యర్థః। ఏనం కృష్ణమితి గాయన్తి। దైత్యకక్షదహనే అగ్నిరూపత్వాత్।

"వ్యాసార్జునాగ్నిహరికోకిలకాకశూద్రతామిస్రపక్షకలినీలగుణేషు కృష్ణ" ఇతి భాస్కరోక్తేరగ్నేరపి కృష్ణశబ్దవాచ్యత్వాదితి భావః ।। 24 ।।

వ్రజాఙ్గనానాం స్మరతాం మునీనామభేద్యహృద్యప్రణయాఖ్యదామ్నా ।

నిబద్ధమృద్వఙ్ఘ్రిసరోజయుగ్మశ్చచార దోర్భ్యాం శుభజానుయుగ్భ్యామ్ ।। 25 ।।

F.N. 1. గీతాభాష్యే (5/1)

2. నియమనాదినా సకలలోకకర్షణాత్ కృష్ణః। తచ్చోక్తమ్-

యతః కర్షసి దేవేశ నియమ్య సకలం జగత్।

అతో వదన్తి మునయః కృష్ణం త్వాం బ్రహ్మవాదినః ।। - ఇతి మహాకౌమ్రే

కృషిర్భూవాచకః శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతివాచకః । - ఇతి గీతాభాష్యే (5/1)

విష్ణుస్తద్భావాక్యోగాచ్చ కృష్ణో భవతి సాత్వతః ।। - ఇతి ఉద్యోగపర్వణి (70/5)

ఇదానీం శిశుజాత్యనుసారేణ కృష్ణస్య జానుగమనం వర్ణయతి। వ్రజాఙ్గనానామితి। వ్రజాఙ్గనానాం వ్రజస్త్రీణాం స్మరతాం మునీనాం అభేద్యమ్ అచ్ఛేద్యం హృద్యం మనోహరం ప్రణయాఖ్యం ప్రేమాభిదం దామ తేన నిబద్ధౌ మృదూ అఙ్ఘ్రీ ఏవ సరోజయుగ్మే యస్య స తథోక్తః। కృష్ణః శుభే జానునీ యుఙ్క్తాత ఇతి శుభజానుయుజౌ తాభ్యాం దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాం చచార। బద్ధచరణోఽపి జానుభ్యాం హస్తాభ్యాఞ్చ గచ్ఛతీతి భావః।।

అనేకలోకానుదరే విధాయ య ఏష శేతే స్మ లయామ్బుమధ్యే।

శిశుః స సన్దర్శయితుం సలజ్జః కృశోదరం జానుచరో బభూవ ।। 26 ।।

అనేకేతి। యః అనేకలోకాన్ ఉదరే జఠరే బిధాయ లయామ్బుమధ్య ప్రలయసముద్రమధ్యే శేతే స్మ శిరయే। లట్ స్మే(1) ఇతి స్మయోగే లిడర్థేఽపి లట్। ఏషః శిశుః కృష్ణః కృశోదరం సూక్ష్మకుక్షిం సన్దర్శయితుం సలజ్జ ఇవ లజ్జాసహిత ఇవ జానుచరో బభూవ। యథా ప్రాక్ సమ్పన్నః పునః స్వదారద్ర్యం లజ్జయా న దర్శయతి తథా జానుభ్యాం సఞ్చరణే ఉదరస్యాధోముఖత్వేనాన్యైరదర్శనాదితి భావః।। 26 ।।

కర్షన్నఙ్ఘ్రియుగం మునీన్ద్రమనసా సాకం వ్రజస్త్రీదృశా

జమ్బాలేన చ నీలనీలసుతనుర్లోలాలకశ్రీముఖః।

అమ్బామ్బేతి హి యాముదీర్య పిబతి స్మాఙ్కాధిరూఢః స్తనం

కింవాఽతప్యత సా తపోఽస్య జననీం యస్యేదమీదృక్ఫలమ్ ॥ 27 ॥

కర్షన్నితి। అఙ్ఘ్రియుగం చరణయుగ్మం మునీన్ద్రమనసా స్వచరణస్మరణం కుర్వతాం యోగీన్ద్రాణాం చిత్తేన సాకం సార్ధం కర్షన్నాకర్షన్ వ్రజస్త్రీదృశా వ్రజాఙ్గనాపాఙ్గేన స్త్రీణామపాఙ్గస్యాసితత్వాదితి భావః। జమ్బాలేన గృహాఙ్గణగతేన పఙ్కేన। నిషద్వరస్తు జమ్బాలః పఙ్కోఽస్త్రీ శాదకర్దమావిత్యమరః। స్త్రీకటాక్షసమ్బన్ధేన పఙ్కసమ్బన్ధేన చ నీలనీలా అతికృష్ణా సుమనోహరా తనుః శరీరం యస్య స తథోక్తః। లోలాః చఞ్చలాః అలకాస్తైర్యుక్తం శ్రీముఖం యస్య స తథోక్తః కృష్ణః యాం

F.N. 1. పా.సూ. 3/1/118

2. ఉక్తం చ శ్రీవాదిరాజశ్రీచరణైరేవ కర్నాటకభాషాయామ్

`ఐను సుకృతవ మాడిదళో యశోదే' - ఇతి।

యశోదామ్ అబామ్బేతి మాతర్మాతరితి ఉదీర్య అఙ్కాధిరూఢః స్తనం పిబతి స్మ సా అస్య కృష్ణస్య జననీ మాతా కిం తపః అతప్యత అతపత్। తపస్తపః కర్మకస్యైవేతి త పేః కర్తురాతిదేశికకర్మత్వేన సార్వధాతుకే యగితి(1) యక్ ప్రత్యయః। యస్య తపసః ఇదం ఈదృక్ఫలం బ్రహ్మాద్యగమ్యరూపః పరమాత్మా స్వబాలలీలాం ప్రదర్శ్య యస్యాః స్తనం పిబతి తస్యాస్తపః ఫలం కిం వర్ణనీయమితి భావః ॥ 27 ॥

వైగుణ్యం వివిధోదయైర్వ్యమృసతాం విత్తైర్జగద్బాధ్యతాం

వైరూప్యం నిజతేజసా నిరుపమైరఙ్గైర్నిరాకారతామ్।

నీచైక్యం చ నిరస్య నిర్మలధియాం నిత్యార్చయా విఠలో

దిగ్భిన్నామ్బరధిక్క్రియార్తమభవద్దిగ్వస్త్రతాం దీపయన్ ॥ 28 ॥

వైగుణ్యమితి। విథ్ఠలః అజ్ఞానుగ్రహకారకః కృష్ణః వివిధోదయైః నానావిధవీర్యసౌన్దర్యాదిగుణోదయైః స్వస్య వైగుణ్యం మాయిభిః కథ్యమాననిర్గుణత్వం నిరస్య నిరాకృత్య పరబ్రహ్మణ్యేవ కృష్ణే ప్రత్యక్షసిద్ధశౌర్యాదిగుణానామపలాపాయోగాదితి భావః। న చ కృష్ణస్య పరబ్రహ్మత్వే వివాదః। అస్మిన్నేవ పద్యే నిర్మలధియాం నిత్యార్చయా నీచైక్యఞ్చ నిరస్యేత్యుక్త్యా నిరస్తాజ్ఞానైరపరోక్షజ్ఞానిభిః పూజ్యత్వేన మాయాశబలబ్రహ్మతామపాకృత్య పరబ్రహ్మత్వస్యైవ స్థాపయిష్యమాణత్వాత్। విమృశతాం స్మరతాం వ్రజస్థజనానాం విత్తైః కృష్ణసన్నిధానేన నిష్పన్నద్రవ్యైః జగతాం బాధ్యతాం బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యతాం మాయావాద్యుక్తవిశ్వమిథ్యాత్వమిత్యర్థః। నిరస్య పరబ్రహ్మసాక్షత్రాత్కారేణైవ వర్ధమానద్రవ్యాదేః బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యత్వాయోగాదితి భావః। నిజతేజసా స్వస్య రక్తాధరోష్ఠహస్తపాదతలాదేః శ్వేతదన్తనఖాదేః నీలాఙ్గానాఞ్చ కాన్త్యా వైరూప్యం మాయావాద్యుక్తరక్తశ్వేతనీలాదిరూపరహితతాం నిరస్య సాక్షాత్పరబ్రహ్మణి దృశ్యమానరూపాణాం త్యాగాయోగాదితి భావః। నిర్గతా ఉపమా సాదృశ్యం యేభ్యస్తైరఙ్గైః కరచరణాద్యవయవైః నరాకారతాం మాయావాద్యుక్తనిరవయవత్వం నిరస్య పరబ్రహ్మణ్యేవ దృశ్యమానాకారస్య నిరాకారత్వాయోగాదితి భావః। నిర్మలధియాం జీవన్ముక్తతయా నిర్గతా అవిద్యాఖ్యమలా ధీర్యేషాం తేషాం దేవకీగర్భాదావాగతబ్రహ్మనారదాదీనాం నిత్యార్చయా నిత్యపూజయా। "కృష్ణో ముక్తైరిజ్యతే వీతమోహైః" రిత్యాది (2)స్మృతి-

F.N. 1. పా.సూ. 3/1/67

2. మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయోద్ధృతభారతవచనమ్। (2/62)

శ్రుత్యుక్తమౌక్తపూజనఞ్చ సఙ్గృహీతుం నిత్యేత్యుక్తమ్। నీచైక్యం జీవైక్యం మాయాశబలనీచబ్రహ్మైక్యఞ్చ నిరస్య పూజ్యపూజకయోరైక్యాయోగాత్। నిరస్తావిద్యైర్జీవన్ముక్తైః పరమముక్తైశ్చ మాయాసబలితస్య పూజనాయోగాదితి భావః। దిగ్భ్యో భిన్నమమ్బరం గగనమస్తీతి యత్తార్కికమతమ్ అహఙ్కారతత్త్వాత్ పఞ్చభూతానామేవ సృష్టిం వదతాం వేదాన్తినాం మతే తదభావాత్ తస్య ధిక్క్రియార్థం నిరాకరణార్థం దిగ్వస్త్రతాం దిగమ్బరత్వం దీపయన్ ప్రకాశయన్ అభవత్। దిగేవామ్బరం యస్యేతి సమనాధికరణే సమాసే దిశామమ్బరాత్మకత్వప్రాప్త్యాఽమ్బరశబ్దస్య వస్త్రాకాశోభయవాచకత్వేన చామ్బరవ్యతిరిక్తదిశాం నిరాకరణస్యాపి సూచితత్వాదితి భావః ।। 28 ।।

గోపీగృహాఙ్గణతలే రణదఙ్ఘ్రివేషో గోవత్సకైః సహ చరన్ రజసాఽనుషక్తః।

దేహాభిమానరహితైర్దివి సంస్తువద్భిర్దేవైశ్చ దృశ్యవిభవో దయితాసమేతైః।। 29 ।।

గోపీతి। రణన్ క్వణన్ అఙ్ఘ్రివేషః పాదభూషణం యస్య స తథోక్తః రజసా ధూల్యా అనుషక్తః దిగ్ధః గోపీగృహాఙ్గణతలే గోవత్సకైః సహ చరన్ దేహాభిమానరహితైః కృష్ణసౌన్దర్యదర్శనేన విస్మృతదేహైః దివి ఆకాశే సంస్తువద్భిః దయితాభిః కాన్తాభిః సమేతైః దేవైశ్చ దృశ్యవిభావః స శిశుః మే హృద్గః హృద్గోచరః ధ్యానవిషయ ఇత్యర్థః। అస్తు స్యాదిత్యుత్తరేణ సమ్బన్ధః।। 29 ।।

శార్దూలరమ్యనఖరఞ్జితకణ్ఠదేశః సాసూయదానవనికాయవనే హుతాశః।

హాసస్ఫురత్కటకకఙ్కణనూపురశ్రీర్హాసప్రకాశితదిశాపటలః స బాలః।। 30 ।।

శార్దూలేతి। శిశోః రక్షార్థం భూషణీకతశార్దూలరమ్యనఖేన రఞ్జితః అలఙ్కృతః కణ్ఠదేశో యస్య స తథోక్తః అసూయయా ఈశ్వరగుణేషు దోషబుద్ధ్యా సహితాః సాసూయాః। అక్షాన్తిరీర్ష్యాఽసూయా తు దోషారోపో గుణేష్వపీత్యమరః। తే చ తే దానవాః సాయూయదానవాః తేషాం నికాయః పుఞ్జః స ఏవ వనం తత్ర హుతాశః అగ్నిః హారాణాం స్ఫురత్కటకానాం బాహువలయానాం కఙ్కణానాం హస్తభూషణానాం నూపురాణామఙ్ఘ్రిభూషణానాం శ్రీః కాన్తిర్యస్య య స తథోక్తః। హాసేన స్మితేన ప్రకాశితః దిశానామాశానామ్। టాపం చైవ హలంతానామితి వచనాత్ పటలం మణ్డలమ్। పటలం పేటలం చక్రం చక్రవాలన్తు మణ్డలమితి హలః। యస్య స తథోక్తః। స బాలః కృష్ణః సదా హృద్గోఽస్తు।। 30 ।।

నవ్యస్ఖలద్వచననన్దితసర్వలోకః సువ్యక్తకున్తలతతిః సుభగాగ్రగణ్యః।

దిగ్వస్త్రదర్శితకటిర్దినానాథదీప్తిర్హృద్గః సదాఽస్తు స శిశుర్హృదయఙ్గమో మే ।। 31 ।।

నవ్యేతి। నవ్యం నవీనం స్ఖలత్ అవ్యక్తం వచనం తేన నన్దితః సర్వలోకో యేన స తథోక్తః। సువ్యక్తానాం కున్తలానాం తతిర్యస్య స తథోక్తః సుభగేషు మనోహరేషు అగ్రగణ్యః శ్రేష్ఠః దిగ్వస్త్రేణ దిగమ్బరేణ దర్శితకటిః ప్రకాశితకటిప్రదేశః దిననాథస్య సూర్యస్య దీప్తిర్యస్య స తథోక్తః। హృదయఙ్గమః హృద్యః స శిశుః సదా మే హృద్గోఽస్తు।। 31 ।।

నారీణామపి మోక్షదః కిమితి నో దద్యా విశుద్ధాత్మనా-

మస్మాకం త్వితి యోగిపూగమనసాం కోపం విధున్వన్నివ।

గోపస్త్రీనికరస్య దుగ్ధజలధిం స్వం దాతుకామో హరి-

స్తద్గేహస్థితదుగ్ధమణ్డలమథో ముష్ణంశ్చచార వ్రజే(1)।। 32 ।।

నారీణామితి। అథో అనన్తరం హే కృష్ణ నారీణామపి కామినీనామపి మోక్షదస్త్వం విశుద్ధాత్మనాం శుద్ధాన్తఃకరణానామ్ అస్మాకం తు కిమితి నోఽదద్యా ఇతి యోగిపూగమనసాం తపస్విగణచిత్తానాం కోపం బాల్యే మయా అపహృతక్షీరఋణపరిహారాయైవ దత్త ఇతి క్రౌధం విధున్వన్నివ పరిహరన్నివ గోపస్త్రీనికరస్య స్వం స్వకీయం దుగ్ధజలధిం క్షీరసముద్రం దాతుం కామో యస్య స దాతుకామః। లుపేదబశ్యమఃకృత్యే తుంకామమనసోరపీతివచనాత్తుమనో మకారలోపః। హరిః కృష్ణః తద్గేహేషు గోపస్త్రీగృహేషుస్థితం దుగ్ధమణ్డలం క్షీరసమూహం ముష్ణన్ అపహరన్ వ్రజే చచార।। 32 ।।

హరౌ పయో ముష్ణతి కాపి తుష్టా దధార మర్కాయ దదత్యమర్షమ్।

తథాహి తచ్ఛేషమనన్యయోగ్యం హరన్తముద్వీక్ష్య కథం న మన్యుః।। 33 ।।

F.N. 1. అక్రుధ్యతాం కేశవోఽనుగ్రహాయ శుభం స్వయోగ్యాదధికం నిహన్తుమ్।

స క్రుధ్యతాం నవనీతాది ముష్ణన్ చచార దేవో నిజసత్సుఖాంబుధిః।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (12/120)

హరావితి। హరౌ కృష్ణే పయః క్షీరం ముష్ణతి సతి అపహరతి సతి కాపి స్త్రీ తుష్టా సన్తుష్టా బభూవ। తత్ పయః మర్కాయ మార్జారాయ దదతి సతి అమర్ష కోపం దధార। తథాహి తదుక్తం హి। అన్యస్య యోగ్యం న భవతీతి అనన్యయోగ్యం తచ్ఛేషం కృష్ణముష్టశేషం హరన్తం మార్ధారముద్వీక్ష్య కథం మన్యుర్న భవేత్। బ్రహ్మాదిదేవతాయోగ్యహరిప్రసాదమపహరన్తం మార్జారం ప్రత్యమర్షం దధార। న తు పయః పిబన్తం కృష్ణం ప్రతీత్యుక్త్యా తస్యాస్తత్త్వవేత్త్రీత్వం ధ్వన్యతే।। 33 ।।

ప్రగృహ్య ఘణ్టామపరేణ పాత్రం కరేణ చాన్యేన పయః పిబన్తమ్।

నిశామ్య మిత్రాణి చ తర్పయన్తం సువిస్మితా కాపి బభూవ తూష్ణీమ్।। 34 ।।

ప్రగృహ్యేతి। కాపి కాచిద్వ్రజాఙ్గనా ఏకేన కరేమ ధ్వనినిరోధాయ ఘణ్టాం వాద్యవిశేషం ప్రమృహ్యాపరేణ కరేణ పాత్రం పయోభాజనం ప్రగృహ్య అన్యేన కరేణ చ పయః పిబన్తమ్। అపరేణ కరేణ మిత్రాణి సఖీన్। అథ మిత్రం సఖా సుహృదిత్యమరః। తర్పయన్తం పయఃపాయయన్తం కృష్ణంి నిశామ్య దృష్ట్వా సువిస్మితా కరచజతుష్టయేన ఏకదా వ్యాపారచతుష్టయం కుర్వన్తం బాలం దృష్ట్వా ఆశ్చర్యయుక్తా సతీ తూష్ణీం బభూవ। కృష్ణభీషణార్థమాగతా అద్భుతదర్శనేన మూకీభావమవలమ్బ్య స్థితేత్యర్థః।। 34 ।।

కరస్థభాస్వన్నవనీతమన్యా విభీషయన్త్యన్వగమన్ముకున్దమ్।

స్వమౌలిమాలాచ్యుతపుష్పపుఞ్జైః పదాని తస్యేశితురర్చయన్తీ ।। 35 ।।

కరస్థేతి। కరస్థభాస్వన్నవనీతం హస్తస్థహైయ్యఙ్గవీనం కృష్ణం విభీషయన్తీ అన్య గోపీ స్వమౌలిమాలాభ్యః స్వధమ్మిల్లస్థపుష్పదామభ్యః చ్యుతానాం గమనభరేణ పతితానాం పుష్పాణాం పుఞ్జైః ఈశితుః పరమేశ్వరస్య తస్య కృష్ణస్య పదాని పాదచిహ్నాని అర్చయన్తీవ ముకున్దం కృష్ణమన్వగమత్ అన్వగచ్ఛత్।। 35 ।।

అధిక్షిపన్త్యాం సుకృతేన సాకం దధీని ధీరః స చుచోర చోరః।

అగణ్యపుణ్యాఖ్యధనాని దాయీ ప్రదాయ సోఽచూచురదానతాయామ్ ।। 36 ।।

అధిక్షిపన్త్యామితి। స ధీరశ్చోరః కృష్ణః స్వేన దధిచౌర్యే క్రియమాణే కస్యాఞ్చిత్స్త్రియామ్ అధిక్షిపన్త్యాం సత్యాం సుకృతేన తస్యాః పుణ్యేన సాకం దధీతి చుచోర తస్కరతాం కృతవాన్। న కేవలం తస్యాః తధిహానిః కృష్ణనిరాకరణేన సుకృతహానిరపి జాతేత్యర్థః। విష్ణుద్రోహిణామైహికం పారత్రికముభయమపి నశ్యతీతి భావః। దానీ దానశూరః కృష్ణః ఆనతాయాం స్వస్మిన్ దధి పిబతి సతి కృష్ణార్పణమస్త్వితి నమ్రీభూతాయామ్ అగణ్యపుణ్యాఖ్యధనాని అపరిమితశ్రేయోరూపాణి ద్రవ్యాణి ప్రదాయ అచూచురత్ చోరితవాన్। కృష్ణస్య దధిపానం భక్తిపూర్వకమఙ్గీకృతాయాః పుణ్యాభివృద్ధిర్జాతేతి భావః। చోరోఽపి స్వాక్షేపే కృతే సర్వం వస్తు హరతి అనుమతౌ కృతాయాం హర్తేణార్ధం దత్వా గచ్ఛతి తథేత్యపి భావః।।

అభూద్యశోదాతనయస్య పృథ్వ్యాం వినిన్దితా తస్కరతాఽపి భూత్యై।

తథాహి (1)లక్ష్మీనయనాన్తభాజామసహ్యదోషోఽపి భవేద్గుణాయ।। 37 ।।

అభూదితి। పృథ్వ్యాం భూమౌ నిన్దితాఽపి జుగుప్సితాఽపి యశోదాతనయస్య కృష్ణస్య తస్కరతా భూత్యై ఐశ్వర్యాయాభూత్। కృష్ణచౌర్యస్మరణేనాన్యేషాం చౌర్యనిమిత్తకపాపనివృత్తేరితి భావః। నన్వేతత్కథమిత్యత ఆహ। తథాహీతి। తథాపి తదుక్తం హి। లక్ష్మీనయనాన్తభాజాం నయనయోః అన్తౌ నయనాన్తౌ। లక్ష్మ్యాః నయనాన్తౌ అపాఙ్గౌ తౌ భజన్తీతి తథోక్తాః తేషామ్। భాగ్యాధికానామసహ్యదోషోఽపి గుణాయ భవేత్। కృష్ణస్యాపి లక్ష్మీపతిత్వాదితి భావః।। 37 ।।

స్వకీయచౌర్యం నితరాం గృణద్భ్యో దదౌ విముక్తిం కిల గోపబాలః।

అహం స్వమర్మాలపతాం స చక్రే ఫలేన వాగ్బన్ధమితి ప్రతర్కే ।। 38 ।।

స్వకీయేతి। గోపస్య నన్దగోపస్య బాలః కృష్ణః స్వకీయచౌర్యం కృష్ణో నవనీతచోర ఇతి స్వచోరత్వం నితరామత్యర్థం గృణద్భ్యో వదద్భ్యో విముక్తిం మోక్షం దదౌ కిల। అత్రాహం సః స్వమర్మ స్వచౌర్యలక్షణం ఛిద్రమ్ ఆలపతాం వదతాం ఫలేన ఫలదానేన వాగ్బన్ధం వచనప్రతిబన్ధనం చక్ర ఇతి ప్రతర్కే తర్కం కరోమి। యథా చోరః స్వచౌర్యం సూచయతో ధనాదిదానేన తద్వచనం ప్రతిబధ్నాతి తద్వదితి భావః ।। 38 ।।

స్వభక్తపుఞ్జార్జితపాపవృన్దం దివానిశం యో హరతి(2) స్మ బాలః।

గృహే గృహే దుగ్ధమసావముష్ణాత్తథాహి కస్త్యక్ష్యతి సిద్ధవిద్యామ్ ।। 39 ।।

F.N. 1. ఇన్దిరామన్దసాన్ద్రాగ్ర్యకటాక్షప్రేక్షితాత్మనే - ఇధి ద్వాదశస్తోత్రే (2/9)

2. నారాయణో నామ నరో నరాణాం ప్రసిద్ధచోరః కథితస్త్రిలోక్యామ్।

అనేకజన్మార్జితపాపసంచయం హరత్యశేషం స్మృతమాత్ర ఏవ।।

- ఇతి కృష్ణామృతమహార్ణవోద్ధృతపురాణవచనమ్।।

స్వభక్తేతి। యః కృష్ణః దివానిశమ్ అహోరాత్రం స్వభక్తపుఞ్జార్జితం పాపవృన్దం దురితసమూహం హరతి స్మ అహరత్కిల। అసౌ బాలః కృష్ణః గృహే గృహే ప్రతిగృహం దుగ్ధం

క్షీరమ్ అముష్మాత్ అచూచురత్। తథాహి। సిద్ధవిద్యామ్ అభ్యస్తవిద్యాం కస్త్యక్ష్యతి। ప్రతిక్షణం స్వభక్తపాపాని ముషిత్వాఽభ్యస్తచౌర్యః కృష్ణస్తత్సంస్కారవశాదివ దుగ్ధమచూచురదిత్యర్థః॥ 39 ॥

హస్తః కిం నవనీతభాజనముఖే న్యస్తస్త్వయా శ్రీపతే
దృప్తప్రస్తరసమ్మితాతికఠినావస్థాన్తరాయా గృహే।
యుక్తా న స్థితిరస్య కోమలహృదస్తత్తన్వి చిత్తే మమ
ప్రీత్యా స్థాపయితుం మృగాక్షి మృదునీత్యుక్త్వా హసన్పాత్వసౌ ॥ 40 ॥

హస్త ఇతి। హే శ్రీపతే లక్ష్మీపతే కృష్ణ నవనీతస్య భాజనం పాత్రమ్। పాత్రామత్రం చ భాజనమిత్యమరః। తస్య ముఖే హస్తః కరః కిం కిమర్థం న్యస్తః నిహిత ఇతి కయాచిదుక్తే తాం ప్రతి హే తన్వి కృశాఙ్గి మృగాక్షి హరిణనయనే దృప్తా ప్రస్తరసమ్మితా పాషాణసదృశా। పాషాణప్రస్తరగ్రావోపలాశ్మానః శిలా దృషదిత్యమరః। అత ఏవాతికఠినా అవస్థా యస్య తత్ అన్తరం హృదయం యస్యాః సా దృప్తప్రస్తరసమ్మితాతికఠినావస్థాన్తరా తస్యాస్తవ గృహే కోమలహృదః మృదులాన్తరస్యాస్య నవనీతస్య స్థితిర్న యుక్తా నోచితా తత్తస్మాన్మృదుని కోమలే మమ చిత్తే తం నవనీతం ప్రేమ్ణా స్థాపయితుం నవనీతభాజనముఖే హస్తో న్యస్త ఇత్యుక్త్వా హసన్నసౌ కృష్ణః పాతు రక్షతు। అత్ర హస్తః కిమిత్యాదినా శ్రీపత ఇత్యన్తేన గోప్యాః కోపనటనం దృప్తప్రస్తరేత్యాదినా నిస్పృహస్య త్వదనుగ్రహార్థమాగతస్య మమ నిరాకరణమనుచితం తన్వి మృగాక్షీత్యనేన తస్యాః వశీకరణాయానునయః మృదుని చిత్త ఇత్యనేన జ్ఞానశూన్యస్య స్త్రీజనస్యాప్యనుగ్రహం కుర్వతో దేవస్యానుకమ్పాతిశయః స్వచౌర్యగూహనచాతుర్యఞ్చ ద్యోత్యతే॥ 40 ॥

యస్య శ్రీచరణామ్బుజేన శకటః సఞ్చూర్ణితాఙ్గోఽభవత్
తస్యాఙ్గే మృదుతా న యుక్తిసహితేత్యుక్తే ముదా యోఽవదత్।
బాల్యే మామధిరోప్య వక్షసి శిశుం స్పర్శయన్త్యాస్తవ
స్థూలోరోజసమాగమేన తదితి ప్రౌఢిం స దద్యాన్మమ ॥ 41 ॥

యస్యేతి। యస్య శ్రీచరణామ్బుజేన శకటస్తన్నామాసురః సఞ్చూర్ణితాని అఙ్గాని యస్య సోఽభవత్। తస్య తాదృశస్య తవాఙ్గే అవయవే మృదుతా కోమలతా యుక్తసహితా యుక్తియుక్తా

న। తవాన్తరమ్ అతికఠినం మమ హృదయం మృద్వితి తదేతాదృశస్య యుక్తివిరుద్ధమిత్యర్థః। ఇతి తయోక్తే యః కృష్ణః బాల్యే శిశుం మాం వక్షస్యధిరోప్య సన్నర్తయన్త్యాస్తవ స్థూలౌ ఉరోజౌ స్తనౌ తయోః సమాగమేన సంసర్గేణ। స్త్రీస్తనయోః కాఠిణ్యస్య ప్రసిద్ధత్వాదితి భావః। తత్కాఠిణ్యమభవత్। సంసర్గజా దోషగుణా భవన్తీతి న్యాయాత్ పాదమాత్రే తత్కాఠిణ్యం నాన్యత్రాయమపి తవైవ దోషో న మమేతి భావః। ఇతీత్థం ముదా ప్రీత్యా అవదన్ స కృష్ణః మమ మహ్యం ప్రౌఢిం వాక్చాతుర్యం దద్యాత్।। 41 ।।

బధ్నామ్యద్య భవన్తమఙ్గ కితవం సాధ్యం తతః కిం ప్రియే

దుగ్ధానాం పరిరక్షణం కపటసన్నద్ధే నిబద్ధే త్వయి।

ముగ్ధే త్వం విరసా సముజ్ఝసి పరం స్నిగ్ధం న తన్మాం త్యజేత్

పద్మాక్షీత్యబలాముదీర్య వశన్ బుద్ధిం స దద్యాన్మమ ।। 42 ।।

బధ్నామీతి। హే అఙ్గ ప్రియ కృష్ణ కితవం ధూర్తమ్। ఉన్మత్తః కితవో ధూర్త ఇత్యమరః। భవన్తం బధ్నామి సంయతం కరోతి। అఙ్గేతి సమ్బోధనాత్ బన్ధనం ప్రేమ్ణైవ న కోపేనేతి ధ్వన్యతే। హే కృష్ణ కపటసన్నద్ధే ఛద్మసన్నాహవతి త్వయి నిబద్ధే సతి దుగ్ధానాం క్షీరాణాం పరిరక్షణం భవేత్ దుగ్ధరక్షణం సాధ్యమిత్యర్థః। ఇతి గోపీవచనమ్। హే ముగ్ధే మనోహరే పద్మాక్షి కమలనయనే విరసా స్నేహరహితా త్వం మాం సముఝ్ఝసి। పరన్తు స్నిగ్ధం చిక్వణతాఖ్యస్నేహగుణయుక్తమ్। స్నేహః చిక్కణతేత్యమరః। యద్యద్విభూతిమత్సత్వమితి(1) వాక్యాత్ క్షీరే స్వస్య విశేషసన్నిధానం సూచయితుమిదముక్తమ్। స్నేహయుక్తమితి ధ్వనిః। తద్దుగ్ధం మాం న త్యజేత్। దుగ్ధస్థరూపాన్తరేణ మయా దుగ్ధం పీతం చేత్ కథం దుగ్ధరక్షణం భవేత్। తస్మాన్మమ బన్ధనం వ్యర్థమితి భావః। ఇత్యుదీర్యోక్త్వా అబలాం కామినీం వశయన్స కృష్ణః మమ బుద్ధిం ప్రదద్యాత్। అత్ర విరసా త్వం సముఝ్ఝసీత్యనేనాతిమనోహరే మయి అనురాగాభావః కామిన్యాస్తవ

F.N. 1. గీ. 10/41.

నోచితః స్నిగ్ధం న తన్మాం త్యజేదిత్యనేనానురాగేణాహం వశ్యః ముగ్ధే పద్మాక్షీత్యనేన తస్యా వశీకరమాయానునయశ్చ ద్యోత్యతే।। 42 ।।

తతః క్వణన్నూపురశోభిపాదాః స్త్రియో విదగ్ధైరనుమేయమధ్యాః।
శుచిస్మితాః కుణ్డలశోభిగణ్డా న్యవేదయంస్తచ్చరితాని మాతుః ।। 43 ।।

తత ఇతి। కణద్భిః నూపురైః శోభినౌ పాదౌ యాసాం తాః విదగ్ధైః ప్రౌఢైః అనుమేయః ప్రతర్క్యః మధ్యో యాసాం తాః సూక్ష్మమధ్యా ఇత్యర్థః। శుచి మనోహరం స్మితం యాసాం తాః కుణ్డలాభ్యాం తాః కుణ్డలాభ్యాం తాటఙ్కాభ్యాం శోభినౌ గణ్డౌ యాసాం తాః స్త్రియో వ్రజాఙ్గనాః తచ్చరితాని కృష్ణచౌర్యవ్యాపారాన్ మాతుః యశోదాయాః న్యవేదయన్ విజ్ఞాపయామాసుః ।। 43 ।।

యదాత్మజస్తే పిబతి స్మ దుగ్ధం విభిద్య పాత్రాణి తదా మమాసీత్।
న మన్యురుత్సర్పితదీయదన్తదృగన్తకాన్తిం హృది తర్కయన్త్యాః ।। 44 ।।

యదేతి। హే యశోదే యదా తే తవ ఆత్మజః తనూజః కృష్ణః పాత్రాణి దుగ్ధభాజనాని విభిద్య దణ్డేన సచ్ఛిద్రాణి కృత్వా పయః పిబతి తదా ఉత్సర్పిణీం దుగ్ధం పాతుం వివృతవదనత్వాత్ స్వకృతకౌశల్యేన స్మితయుక్తత్వాచ్చ దుగ్ధభాజనపర్యన్తం ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తీం తదీయానాం కృష్ణసమ్బన్ధినాం దన్తానాం ధవలదంతానాం దృగన్తయోః పుణ్డరీకాక్షత్వాచ్ఛిద్రమేవ పశ్యతోర్ధవలలోచనాన్తయోశ్చ। కాన్తిం హృది మనసి తర్కయన్త్యాః మమ మన్యుః క్రోధో నాసీత్। క్షీరధారాయాం కృష్ణదన్తదృగన్తధవలకాన్తిభ్రాన్త్యా కృష్ణస్యాపరాధాభావం మత్వా కోపో నాసీదిత్యర్థః। భ్రాన్తిరలఙ్కారః। భ్రాన్తిర్విపర్యయజ్ఞానమిత్యుక్తత్వాత్।। 44 ।।

పయః ప్రముష్ణన్సఖి భర్త్సనార్థం సమాగతానామపహృత్య చేతః।
స్వకృత్యసాధ్యాన్యవలమ్బ్య కణ్ఠం జిఘృక్షతి స్వైరమయం సుతస్తే ।। 45 ।।

పయ ఇతి। హే సఖి యశోదే తే సుతః కృష్ణః పయో దుగ్ధం ముష్ణన్ అపహరన్ భర్త్సనార్థం భీషయితుం సమాగతానామస్మాకం చేతః। జాత్యేకవచనమ్। చేతాంసి। స్వలావణ్యాతిశయేనాపహృత్య స్వస్య కృత్యా ప్రయత్నేనాసాధ్యాని దూరస్థాని దుగ్ధపాత్రాణీత్యర్థః। కణ్ఠం చేతసోపహృతత్వాత్స్తమ్భీభూతానామస్మాకం కణ్ఠం అవలమ్బ్య ఆరుహ్య స్వైరం స్వేచ్ఛయాఽస్మచ్ఛఙ్కాభావాదితి భావః। జిఘృక్షతి గృహీతుమిచ్ఛతి। స్త్రీణాం మనోహరః కృష్ణ ఇతి భావః।। 45 ।।

యదీదృశం కర్మ కరోషి కృష్ణ న తర్హి నన్దస్య సుతస్త్వమన్యః।
ఇతీరితే హన్త హసన్యశోదే బహూన్యనిష్టాని స నస్తనోతి ।। 46 ।।

యదీతి। హే కృష్ణ యదీదృశం దధ్యపహారాదిరూపం కర్మ కరోషి తర్హి త్వం నన్దస్య యోగ్యః సుతో న భవసి కిన్త్వన్య ఏవ। పితురయశస్కరః సుతః సుతో న భవతీతి భావః। హే యశోదే అస్మాభిరితీరితే సతి స కృష్ణః హసన్ నన్దస్య సుతో న భవసీతి భవతీభిరుచ్యతే చేన్న భవామీతి హసన్ నోఽస్మాకం బహూన్యనిష్టాని తనోతి కరోతి। హన్తేత్యనేన బహూన్యనిష్టాని కృతాని చేత్। ఏతాదృశస్త్వం నన్దస్య సుతో న భవసీతి సుతరాం వక్ష్యన్తి తన్మమేష్టమితి సూచయతీతి భావః ।। 46 ।।

ఇదం హి దేవస్య సమర్పణార్హమితీరితే తర్హ్యహమేవ దేవః।
స ఇత్థమాభాష్య తదేవ భుఙ్క్తే న దేవి పుత్రస్తవ దేవభక్తః ।। 47 ।।

ఇదం హీతి। హే కృష్ణ ఇదం దుగ్ధాది దేవస్య విష్ణోః సమర్పణార్హం సమర్పణయోగ్యం త్వయా న గ్రాహ్యమితి వాక్యశేషః। ఇతీరితే సతి యది దేవస్య సమర్పణార్హం తర్హ్యహమేవ దేవః మదర్పణం కర్తవ్యమితి స కృష్ణః ఇత్థమాభాష్య తదేవ దేవాయ వినియుక్తమేవ భుఙ్క్తే। హే దేవి యశోదే తవ పుత్రః దేవభక్తో న భవతి వైష్ణవపుత్రోఽప్యయం మాయావాదివత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి వదతీతి నిన్దాభాసః। స్వస్యైవ పరదేవత్వాదితి తత్త్వమ్ ।। 47 ।।

హే గృహేఽయం నవనీతదుగ్ధదధీని సర్వాణ్యపహృత్య భుఙ్క్తే।
తథాపి తృప్తిం న సుతస్తవైతి కిమస్య భూతాని వసన్తి కుక్షౌ ।। 48 ।।

గృహే గృహ ఇతి। అయం తవ సుతః కృష్ణః గృహే గృహే సర్వాణి నవనీతదుగ్ధాని అపహృత్య చౌర్యబలాత్స్వీకృత్య భుఙ్క్తే। ప్రతిగృహం కృష్ణచౌర్యస్యైవాఘోష్యమాణత్వాదితి భావః। తథాపి ఏవం భుఞ్జానోఽపి తృప్తిం నైతి। సౌహిత్యం తర్పణం తృప్తిరిత్యమరః। అస్య కృష్ణస్య కుక్షౌ జఠరే। పిచణ్డకుక్షీ జఠరోదరం తున్దమిత్యమరః। భూతాని బ్రహ్మరాక్షసాదిభూతాని వసన్తి కిమ్। భూతగ్రస్తదేహస్య బహుభోజనదర్శనాదితి బాహ్యో భావః। భూతాని పృథివ్యాదిపఞ్చమహాభూతాని అస్య కుక్షౌ వసన్తి తస్మాదస్య ఇదం కిం

కిమాశ్చర్యం పఞ్చమహాభూతానామప్యాధారీభూతాఖిలంభరతనూదరస్యాస్యోదరపూరకం బ్రహ్మాణ్డమపి న భవతి అల్పమిద నవనీతాదికం న కథఞ్చిత్పూరకమ్ అతో వస్తుకృతా నాస్త తృప్తిః కిన్తు స్వభావాదేవేత్యాన్తరో భావః ।। 48 ।।

న ముఞ్చ వత్సాంస్త్వమిహేత్య బద్ధానితీరితే పుణ్యపదే యశోదే।

స్మితోల్లసద్వక్త్రమదాత్సుత స్తే స్వభావ ఇత్యుత్తరముత్తరజ్ఞః ।। 49 ।।

న ముఞ్చేతి। హే కృష్ణ త్వం ఏత్య ఇహ గృహే బద్ధాన్వత్సాన్న ముఞ్చేతీరితే సతి పుణ్యస్య పదం స్థానమ్ అవస్థితిః యస్యాం సా పుణ్యపదా తస్యాః సమ్బుద్ధిః పుణ్యపదే హే యశోదే ఉత్తరం ప్రతివాక్యం జానాతీత్యుత్తరజ్ఞః। తే సుతః కృష్ణః స్మితేనోల్లసత్ప్రకాశమానం వక్త్రం ముఖం యథా భవతి తథా స్వభావ ఇత్యుత్తరమదాత్। జ్ఞాతాపరాధస్యోత్తరాపరిస్ఫూర్త్యా మమాయం స్వభావ ఇత్యేవోత్తరమదాత్। లోకేఽప్యకార్యమిదం త్వయా న కర్తవ్యమితి బహుధా స్వకీయైరుక్తేఽపి తత్రైవాసక్తచిత్తాః మమాయం స్వభావ ఇతి యథా వదన్తి తథేతి భావః। "భవపాశాచ్చ మోచకః(1)"। "అజ్ఞానాం జ్ఞానదో విష్ణుర్జ్ఞానినాం మోక్షదశ్చ సః(2)"। "దేవస్యైష స్వభావోఽయమ్(3)" ఇతి బన్ధమోచకత్వం మమ స్వభావ ఇతి హృదయమ్ ।। 49 ।।

కస్మాదఙ్గం నయస్యులూఖలమితో దుగ్ధస్య పాత్రాదధః

స్నిగ్ధం స్థాపయితుం తతశ్చ కిమితి ప్రోక్తే ప్రభుర్యోఽగదత్।

మధ్యస్యాగ్రసుజాతసుస్మితపయఃపాత్రాననస్యోపమాం

ముగ్ధే వీక్షయితుం తవేతి స పటుర్దుష్కర్మణాం గూహనే ।। 50 ।।

కస్మాదితి। అఙ్గే ప్రియ। అఙ్గం మాత్రాన్తకప్రియప్రతీకేషు ప్రధానకే। దేశభేదేపి పుంసి స్యాత్ అఙ్గేత్యామన్త్రణేఽవ్యయమితి రత్నమాలా। ఉలూఖలం వ్రీహ్యాద్యవహననయోగ్యం దారుమయభాజనవిశేషమ్। ఉదూఖలములూఖలమిత్యమరః। ఇతో దేశాత్కస్మాన్నయసీతి కస్యాశ్చిద్వచనమ్। దుగ్ధస్య క్షీరస్య పాత్రాదధః స్నిగ్ధములూఖలం స్థాపయితుం

F.N. 1. విష్ణుతత్వనిర్ణయోద్ధృతప్రమాణవచనమ్।

2. విష్ణుతత్త్వనిర్ణయోద్ధృత పురాణవచనమ్।।

3. కారక. ఉ. (3/6)

నయామీతి కృష్ణవచనమ్। తతశ్చ కిం దుగ్ధపాత్రాదధః స్థాపనేన ప్రోయజనమితి మయోక్తే ప్రభుః సమర్థః యః కృష్ణః హే ముగ్ధే మనోహరే। అగ్రే ఊర్ధ్వభాగే సుష్ఠు జాతం సుస్మితమేవ పయః తస్య పాత్రమాధారీభూతమాననం యస్య తత్ అగ్రసుజాతసుస్మితపయః-పాత్రాననం తస్య తవ మధ్యస్యోపమాం సాదృశ్యం వీక్షయితుం దర్శయితుం ఇతి అగదత్। గద వ్యక్తాయాం వాచి లఙ్। స కృష్ణః దుష్కర్మణాం గూహనే గోపనే పటుః సమర్థః। ఉపర్యధోవిస్తృతస్య మధ్యే కృశస్య ఉలూఖలస్యోపరి హరిద్రాదిరఞ్జితపయఃపాత్రే నిహితే ఉపరిస్థితమన్దహాసోపేతకుఙ్కుమాసక్తముఖస్య తవ మధ్యస్యోపమా భవిష్యతీత్యుక్త్వా మాం వశీకృత్య చౌర్యం చాతుర్యేణ గూహితవానిత్యభిప్రాయః। దుష్కర్మణాం గూహనే పటురిత్యనేన పాపపరిహారసమార్థ్యం ధ్వన్యతే ।। 50 ।।

క్వచిత్కరేణైవ స దుగ్ధభాజనం క్వచిచ్చ పాదేన సమీక్షతే సఖి।

సమాగతాః పశ్యతి పృష్ఠతస్తదా స విశ్వతశ్చక్షురివాస్తి బాలకః ।। 51 ।।

క్వచిదితి। హే సఖి యశోదే స కృష్ణః క్వచిత్ స్థలే దుగ్ధభాజనం కరేణైవ సమీక్షతే కరప్రసారణం కృత్వా జానాతి। క్వచిత్పాదేన సమీక్షతే తదా చౌర్యకరణసమయే పృష్ఠతః పశ్చాద్భాగే సమాగతాః నః పశ్యతి ఏతాదృశః సః తవ బాలకః విశ్వతః సర్వావయవేషు చక్షుర్యస్య స ఇవాస్తి। సర్వత్ర జాగరూకతా ప్రౌఢచోరస్య లక్షణమితి భావః। "విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖ"(1) శ్రుతేః। విశ్వతశ్చక్షుస్త్వం సహజమితి హృదయమ్ ।। 51 ।।

ఉలూఖలే తం యది బన్ధయామో నయేత్తదోలూఖలమేవ బాలః।

ధ్రువం గృహస్తంభవరే నిబద్ధో గృహాణ్యసౌ పాతయితుం సమర్థః ।। 52 ।।

ఉలూఖల ఇతి। తం కృష్ణం యది ఉలూఖలే బన్ధయామః తవ బాలః ఉలూఖలమేవ నయేత్। ధ్రువం నిశ్చయః। గృహస్తమ్భవరే నిబద్ధః అసౌ గృహాణి పాతయితుం సమర్థః। ఉలూఖలం నయేదిత్యనేన యమలార్జునభఙ్గధ్వననాత్ గోపీనామనాగతజ్ఞానం గమ్యతే।।

విశ్వమ్భరస్యాస్య హి బన్ధనాయ దామాని సమ్పాదయితుం క ఈశః।

బద్ధః కథఞ్చిద్యది తర్హి బద్ధా మధ్యే విలీనా వయమేవ నూనమ్ ।। 53 ।।

F.N. 1. ఋగ్వేదే (10/81/3)

విశ్వమ్భరస్యేతి। విశ్వం బిభర్తీతి విశ్వమ్భరః తస్య జగద్భర్తుః అస్య కృష్ణస్య బన్ధనాయ దామాని సమ్పాదయితుం క ఈశః కః సమర్థః। కోఽపి సమర్థోం న భవతీత్యర్థః। యదీ కథఞ్చిత్ కృచ్ఛ్రాత్ అస్మాభిర్బద్ధస్తర్హి మధ్యే కృష్ణస్య మధ్యే విలీనాః విశ్వమ్భరత్వాదితి భావః। వయమేవ బద్ధాః నూనం కృష్ణస్య నిత్యముక్తత్వేనాసఙ్గత్వేన చ బన్ధాయోగాత్। తద్బన్ధనే స్వపరిశ్రితాకాశబన్ధనేన స్వస్యైవ బన్ధనవత్ తన్మధ్యస్థితాః వయమేవ బద్ధాః భవేమ ఇత్యర్థః। అనేనాపి యశోదయా కరిష్యమాణకృష్ణబన్ధనజ్ఞానం సూచ్యతే ।। 53 ।।

అహో యశోదే తవ బాలకోఽయం గృహే గృహేఽత్యుష్ణమపీహ దుగ్ధమ్।

పిబన్న తాపం లభతే కదాపి కిమస్య వక్త్రే జలరాశిరాస్తే।। 54 ।।

అహో ఇతి। హే యశోదే అయం తవ బాలకః ఇహ గృహ్యే గృహం ప్రతిగృహమ్ అత్యుష్ణమపి అత్యన్తతప్తమపి దుగ్ధం పిబన్ కదాపి తాపం న లభతే। అహో ఆశ్చర్యమ్। అస్య వక్త్రే జలరాశిః జలసమూహః సముద్రో వా ఆస్తే కిమ్। అనేన కృష్ణజిహ్వాయాం వరుణోఽస్తీతి ధ్వన్యతే ।। 54 ।।

విలోక్య దూరస్థితదుగ్ధభాణ్డములూఖలాద్యైర్యతతే గృహీతుమ్।

శిశుః త తావత్క్వచిదేధతేఽహో కిమేష గూఢాష్టమహావిభూతిః ।। 55 ।।

విలోక్యేతి। సః శిశుః కృష్ణః దూరస్థితదుగ్ధభాణ్డం విలోక్యం ఉలూఖలాద్యైః సాధనైర్గృహీతుం యతతే ప్రయత్నం కరోతి। క్వచిత్ జనసఞ్చారరహితప్రేదేశే తావద్దూరస్థితదుగ్ధభాణ్డపర్యన్తం ఏధతే వర్ధతే। అహో ఆశ్చర్యమ్। ఏష కృష్ణః అష్టౌ మహత్యః వభూతయః అణిమాద్యైశ్వర్యాణి। గూఢాః గూహితాః అష్టమహావిభూతయః యస్య సః గూఢాష్టమహావిభూతిః। కిమ్ అణిమాద్యైశ్వర్యమస్మిన్నిగూఢం తిష్ఠతీత్యర్థః।। 55 ।।

న నిష్ఠురా వాక్సముదేతి వక్త్రాత్కరశ్చ నస్తాడయితుం యశోదే।

విలోలనేత్రం తవ పుత్రరత్నం ధ్రువం సుత స్తే జగతాం నియన్తా ।। 56 ।।

నేతి। యశోదే విలోలే ఆరోపితభయేన చఞ్చలే నేత్రే యస్య తం తవ పుత్రరత్నం పుత్రశ్రేష్ఠం కృష్ణం విలోక్యం వక్త్రాదస్మన్ముఖాత్ నిష్ఠురా పరుషా వాక్ వాణీ న సముదేతి నోద్గచ్ఛతి। కరశ్చ తాడయితుం నోదేతి। తే సుతః కృష్ణః ధ్రువం నిశ్చయేన జగతాం నియన్తా నియామకః అన్యథా ఇదం కథం స్యాదితి భావః।। 56 ।।

బతాన్ధకారార్పితదధ్యమత్రమపి స్వభావస్వన్నయనాన్తలక్ష్మ్యా।

సమీక్షతే లోచనయోః కిమేష బిభర్తి బాలస్తవ పుష్పవన్తౌ(1) ।। 57 ।।

బతేతి। కృష్ణః అన్ధకారార్పితదధ్యమత్రమ్ అన్ధకారనిహితదధిపాత్రం స్వస్య భాస్వన్నయనాన్తలక్ష్మ్యా ప్రకాశమానకటాక్షకాన్త్యా సమీక్షతే పశ్యతి। హే యశోదే తవ ఏష బాలః లోచనయోః పుష్పవన్తౌ దివాకరనిశాకరౌ బిభర్తి కిమ్। ఏకయోక్త్యా పుష్పవన్తౌ దివాకరనిశాకరావిత్యమరః। అన్యథాఽన్ధకారస్థితదర్శనం కథం స్యాదితి భావః। "సూర్యాచన్ద్రమసావస్య చక్షుషీ" ఇతి శ్రుతేః। కృష్ణలోచనయోః సూర్యాచన్ద్రమసౌ తిష్ఠత ఇతి హృదయమ్ ।। 57 ।।

మన్త్రాత్మా స కవాటమాశు వివృతం కర్తుం సమర్థో వృథా

బన్ధం నిత్యవిముక్తిదో రచయితుం విశ్వమ్భరోఽయం జగత్।

వక్త్రే దర్శయితుం కఠోరవచసాం విస్మాపనం కర్శిచి-

ద్బుద్ధః పాటయితుం చ తద్విటపినో కిం దేవి కుర్మో వయమ్ ।। 58 ।।

గోప్యః స్వానామతీతనాగతజ్ఞానం సూచయన్త్య ఆహుః। మన్త్రాత్మేతి। మన్త్రాత్మా మన్త్రదేవతా స కృష్ణః కవాటేన పిహితం చేత్ కవాటం ఆశు శీఘ్రేణ వివృతం కర్తుం సమర్థః। మన్త్రసిద్ధోహి కవాటార్గలాదికం ఛినత్తీతి భావః। అనేన వసుదేవకారాగృహద్వారకవాటవివరణవిషయకం జ్ఞానం సూచ్యే। నిత్యవిముక్తిదః సాక్షాత్సంసారాన్మోక్షదః కృష్ణః బన్ధం అస్మత్కృతబన్ధనం వృథా వ్యర్థం రచయితుం సమర్థః అన్యేషాం బన్ధవిధ్వంసదః కృష్ణః స్వబన్ధధ్వంసం కథం న

కుర్యాదితి భావః। అనేన వసుదేవస్య కంసకృతశృఙ్ఖలాబన్ధధ్వంసః సూచ్యతే। విశ్వమ్భరోఽయం కఠోరవచసాం నిష్ఠురవచనానామ్ అస్మాకం విస్మాపయతీతి విస్మాపనం జగత్ వక్త్రే దర్శయితుం సమర్థః। అత ఏవ విశ్వమ్భర ఇత్యుక్తమ్। అనేనోత్తరత్ర కృష్ణేన స్వమాత్రే స్వోదరే దర్శయిష్యమాణబ్రహ్మాణ్డవిషయకానాగతజ్ఞానం సూచ్యతే। కర్హిచిత్ కథఞ్చిత్ బద్ధశ్చేత్ తద్విటపినః బన్ధనరజ్వాధారీభూతపాదపాన్। విటపీ పాదపస్తరురిత్యమరః। పాటయితుం ఉన్మూలయితుం సమర్థః అనేన యశోదాకర్తృకబన్ధనయమలార్జునభఙ్గవిషయకజ్ఞానం సూచ్యతే। హే దేవి యశోదే ఏతాదృశే తవ సుతే వయం కిం కుర్మః కింవా ప్రతీకారం

F.N. 1. `శశిసూర్యనేత్రమ్' - ఇతి గీతాసు (11/19)

కరవామ। ఏతావద్భిః ప్రాచీనపద్యై అధ్యాత్మరసస్యాద్భుతరసస్య చ సఙ్గ్రహేణ సర్వత్ర రసద్వయసాఙ్కర్యాద్రసవదలఙ్కారో ద్రష్టవ్యః ।। 58 ।।

ఇతి స్మ సఙ్కీర్త్య సురాధిరాజం వ్రజస్త్రియో భావివిముక్తిబీజమ్।
విలోలనేత్రం తమవేక్ష్య వాచః శనైరలఞ్చక్రురనేకభావాః ।। 59 ।।

ఇతీతి। వ్రజస్త్రియః భావివిముక్తిబీజం భవిష్యన్మోక్ష హేతుమ్। హేతునాం కారణం బీజమిత్యమరః। సురాధిరాజమ్ అమరచక్రవర్తినం కృష్ణం ఇతీన్థం ప్రకారేణ సఙ్కీర్త్య। అనేన గోపీభిరాదరేణ సఙ్కీర్తనం కృతం న తు కోపేన నిన్దా కృతేతి ధ్వన్యతే। విలోలనేత్రం భయటనేన కారతనేత్రం తం కృష్ణమేవావేక్ష్యానేకభావాః నానాభిప్రాయాః వాచః కృష్ణచౌర్యప్రకటనవ్యాజేన తన్మాహాత్మ్యవర్ణనపరాః వాణీః శనైః శనకైరలఞ్చక్రుః కృష్ణమాహాత్మ్యసఙ్కీర్త్యా భూషయాఞ్చక్రుః। సమాప్తిం చ నిన్యుః। ప్రాక్ కృష్ణకథాశ్రవణాదికం కృత్వా పశ్చాత్కృష్ణదర్శనేన విముక్తిం గతా ఇవ తూష్ణీం బభూవురిత్యర్థః ।। 59 ।।

సదా సదానన్దసుతృప్తవృత్తేర్భవద్గృహాస్థైర్నవనీతముఖ్యైః।
సమా మమైషా మృదితీవ శంసన్మృదం జఘాస స్వవశోఽఖిలేశః ।। 60 ।।

సదేతి। స్వవశః స్వతన్త్రః అఖిలేశః సర్వేశ్వరః కృష్ణః మాతరం ప్రతి స్వచోర్యపైశున్యకథాత్కుపిత ఇవ సదా సర్వదా। సంశ్చాసావానన్దశ్చ సదానన్దః తేన సుపుష్టా వృత్తిర్వర్తనం యస్య తస్య మమ ఏషా మృత్ మృత్తికా। మృన్మృత్తికా ప్రశస్తా తు మృత్స్నా మృత్సా చ మృత్తికేత్యమరః। భవద్గృహస్థైః భవతీనాం యాని గృహాణి తేషు తిష్ఠన్తీతి తథోక్తాని తైః। నవనీతం హైయఙ్గవీనం ముఖ్యం యేషాం తాని తైః దుగ్ధాదిభిః నవనీతముఖ్యైః సమా సదృశీతి శంసన్నివ మృదం జఘాస। మృత్తికాం భక్షితవాన్। సదానన్దతృప్తస్య మృదివ నవనీతాదికమప్యప్రయోజకమితి భావేనేవేతి భావః ।। 60 ।।

గోపీభిరాపాదితచౌర్యకర్మా మాతుః సమక్షం మహితస్త్రిలోక్యామ్।

మృత్స్నాం కిలాదద్వసుదేవసూనుర్నాత్రాస్తి చోరత్వమితీవ హిన్వన్ ।। 61 ।।

గోపీభిరితి। మాతుర్యశోదాయాః సమక్షం గోపీభిః వ్రజాఙ్గనాభిః ఆపాదితం ప్రకటితం చౌర్యకర్మ స్తయవ్యాపారో యస్య స తథోక్తః। త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ తస్యాం మహితః పూజ్యః వసుదేవసూనుః కృష్ణః అత్ర మృద్భక్షణే మమ చోరత్వం న కథయన్తి కిలేతి హిన్వన్ జ్ఞాపయన్నివాక్రోశేనేన మృత్స్నాం అదత్ అభక్షయత్ ।। 61 ।।

మృదం సమాస్వాద్య జగన్తి మాతుః ప్రదర్శయామాస (1)కిలాస్యదేశే।

అహం సుపాత్రే రసయా ప్రదత్తా సహస్రధాఽసౌ ఫలితేతి మన్యే ।। 62 ।।

మృదితి। కృష్ణః మృదం సమాస్వాద్య భుక్త్వా ఆస్యదేశే జగన్తి భువనాని మాతుర్యశోదాయాః ప్రదర్శయామాస కిల। అహం రసయా షడ్రసభరితయా భూమ్యా భక్తిరసభరితయేతి ధ్వన్యతే। సుపాత్రే దానయోగ్యే కృష్ణే। పాత్రం తు భాజనే। తీరద్వయాన్తరే యోగ్యే ద్రవిణే రాజమన్త్రిణీతి భాస్కరః। ప్రదత్తా విశ్రాణితాఽసౌ మృత్ సహస్రధా సహస్రప్రకారేణ ఫలితేతి మన్యే। అత ఏవాణ్వప్యుపహృతం భక్తప్రేమ్ణా భూర్యేవ మే భవేదితి(2) వచనాత్ సుపాత్రే కృష్ణే భక్త్యా దత్తమల్పమపి బహు భవతీతి భావః ।। 62 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గస్తృతీయో ముదామ్ ।।63 ।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే తృతీయః సర్గః ।।3 ।।

రోమ్ణామితి। సురమణ్డలీషు ముదాం తృతీయః సర్గః సృష్టిరభవత్। కావ్యపక్షే సురమణ్డలీషు మహితః మహనీయః తృతీయః సర్గో జాత ఇత్యర్థః ।।63 ।।

ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం తృతీయః సర్గః।।

F.N. 1. స కదాచిచ్ఛిశుభావం కర్వన్త్యా మాతురాత్మనో భూయః।
అపనేతు పరమేశో మృదం జఘాసేక్షతాం వయస్యానామ్।।
మాత్రోపాలబ్ధ ఈశో ముఖవివృతిమకర్నామ్బ మృద్భక్షితాఽహం
పశ్యేత్యాస్యాన్తరే తు ప్రకృతివికృతియుక్తా జగత్సర్వపశ్యత్।
ఇత్థం దేవోఽప్యచిన్త్యామపరదురధిగాం శక్తిముచ్చాం ప్రదర్శ్య
ప్రాయో జ్ఞాతాత్మతత్త్వాం పునరపి భగవానావృణోదాత్మశక్త్యా।। మ.భా.తా.ని.(13/4,5)
2. అక్షయం కర్మ యస్మిన్ పరే స్వర్పితమ్ - ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే.

**************************************************************************\\

.

చతుర్థః సర్గః

ఉద్గచ్ఛత్కబరీప్రసూననికరాం వైరాగ్యభాగ్యప్రియః
సద్గీతాత్మయశోఽనువర్ణనపరాం జ్ఞానానుమోదీ హరిః।
దధ్నో నిర్మథనోద్యతాం సముదితప్రేమాశ్రుధారాం నిజ-
ప్రేమ్ణా మన్దముపాజగామ జననీం భక్తైకవశ్యః ప్రభుః ।।1 ।।

కరుణావరుణావాసం తరుణారుణసద్యుతిమ్।।
కరుణాకర్ణనోత్సాహతనుం నారాయణం నుమః ।।1 ।।
ఆద్యాదిసర్గవ్యాఖ్యాఖ్యసోపానైర్గురుదర్శితైః।।

చతుర్థసర్గహేమాద్రిమారోఢుమహుముద్యతః ।। 2 ।।

ఉద్గచ్ఛదితి। ఉద్గచ్ఛన్తి దధిమథనకాలే సవ్యదక్షిణతోఽఞ్చలనేన కశబన్ధస్య శ్లథనాద్గలన్తి కబర్యాం ధమ్మిల్లే యాని ప్రసూనాని తేషాం నికరో యస్యాస్తామ్। అనేన యశోదాయాః స్వకబరీచ్యుతపుష్పస్రక్కహానపేక్షతయా తృతీయాధ్యాయప్రథమపాదోక్తస్త్రగాదివిషయత్యాగలక్షణవైరాగ్యసమ్పత్తిః సూచిత। అత ఏవ వైరాగ్యమేవ భాగ్యమ్ ఐశ్వర్యం యేషాం తే వైరాగ్యభాగ్యాః విరక్తా ఇత్యర్థః। తేషాం ప్రియః కృష్ణః ఉపాజగామ సమీపమగమత్। విరక్తానుగ్రాహకః పరమాత్మేతి। భావః। ఉపాజగామేత్యస్య ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। సద్భిర్గీతం ఆత్మనః పరమాత్మనః స్వస్య యశః త్సయానువర్ణనే పరామ్ ఆసక్తాం స్వయశో గాయన్తీమిత్యర్థః। అనేన మహిమానువర్ణనస్య జ్ఞానపూర్వకత్వాత్తృతీయాధ్యాయచతుర్థపాదోక్తజ్ఞానసమ్పత్తిః సూచితా। అత ఏవ జ్ఞానమనుమోదత ఇతి జ్ఞానానుమోదీ జ్ఞానప్రియో హరిః। నిజప్రేమ్ణేత్యేతదుభయత్ర సమ్బధ్యతే। నిజే స్వస్మిన్ ప్రేమ్ణా స్నేహేన। ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహోఽథ సౌహృదమిత్యమరః। దధినిర్మథనతః ఉద్భూతం నవనీతం కృష్ణాయార్పయామీతి కృష్ణస్నేహేన దధ్నః నిర్మథనోద్యతాం నిజప్రేమ్ణా శ్రీకృష్ణానురాగవశాత్ సముదితప్రేమాశ్రుధారాం సముద్భూతానన్దబాష్పప్రవాహామ్। అనేన పరమాత్మనః కృష్ణస్య ప్రాప్తౌ ద్వితీయపాదోక్తభక్తిలక్షణసాధనసమ్పత్తిః సూచితా। జననీం యశోదాం భక్తైకవశ్యః భక్తజనాధీనః ప్రభుః కృష్ణః మన్దం శనైః ఉపాజగామ। విరక్త్యాదిసాధనవతాం పరమాత్మా లభ్య ఏవేతి భావః। స్వయమేవాగతస్య కృష్ణస్య దధిమథనకాలీనయశోదావస్థాయాః వైరాగ్యాదికారణాన్తరత్వవర్ణనాత్ విభావనాలఙ్కారః। హేతూత్ప్రేక్షా వా। నిద్రోత్థితః కృష్ణః దధిమథనకాలే యశోదాసమీపమాజగామేతి(1) పౌరాణికీ కథా ।। 1 ।।

అఙ్కోజ్ఝితేన్దుప్రతిమాననం తమఙ్కం సమారోప్య ముహుర్మృజన్తీ।

పఙ్కం మనోజ్ఞాఙ్గగతం క్షుధార్తశఙ్కా స్తనక్షీరమపాయయత్సా ।। 2 ।।

అఙ్కోర్ఝితేతి। అఙ్కేర్ఝితః కలఙ్కరహితః ఇన్దుశ్చన్ద్రమా ఏ ప్రతిమా యస్య తదఙ్కోర్ఝితేన్దుప్రతిమమ్। సదృక్ సమానః సదృశః ప్రఖ్యః ప్రకాశప్రతిమా ఇతి హలః। ఆననం యస్య స తథోక్తః తం స్వసమీపమాగతం కృష్ణమ్ అఙ్కమ్ ఉత్సఙ్గమ్। ఉత్సఙ్గచిన్హయోరఙ్క ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। సమారోప్య అధిరోప్య మనోజ్ఞాఙ్గగతం మనోహరగాత్రస్థం పఙ్కం క్రీడానిమిత్తం కర్దమం ముహుః పునః పునః మృజన్తీ శోధయన్తీ సా యశోదా క్షుధార్తం శఙ్కత ఇతి క్షుధార్తశఙ్కా సతీ స్తనక్షీరం స్తన్యం అపాయయత్ పాయయామాస ।। 2 ।।

తదను దహనవేగాదుత్స్రవత్క్షీరలోభాన్

మధుజితమపహాయాజానతీ సా జగామ।

హరిరపి సమయార్హాం హానిమస్యై ప్రదాతుం

వ్యభజత తధిభాణ్డం క్షిప్తపాషాణఖణ్డః ।। 3 ।।

తదితి। తదను స్తన్యదానానన్తరం దహనస్య బహ్నేర్వేగాత్ జ్వాలాలక్షణాత్ ఉత్స్రవత్ ఉత్సర్పయత్ క్షీరం తస్య లోభాత్ మధుజితం మధుం జితవానితి తథా తం మధునామకదైత్యజేతారం కృష్ణమపహాయ త్యక్త్వా। అజానతీ కృష్ణం పరమాత్మానమజానతీ సా యశోదా జగామ। కృష్ణమపహాయ చుల్యామధిశ్రితపయఃసంరక్షణార్థం యయౌ। హరిరపి కృష్ణోఽపి సమయార్హాం స్వసేవాం పరిత్యజ్య విషయలోభకారణకాలోచితాం హానిమ్ అనిష్టమ్ అస్యై యశోదాయై ప్రదాతుం క్షిప్తః భాణ్డోపరి విసృష్టః పాషాణ్ఖణ్డో యేన స తథోక్తః సన్ దధిభాణ్డం దధ్యమత్రం వ్యభజత। పాషాణ్ఖణ్డం ప్రక్షిప్య దధిభాణ్డం అభినదిత్యర్థః। పరమాత్మా హి అజ్ఞానవశాత్ స్వసేవాం పరిత్యజ్య

F.N. 1. భా. 10/9/4

విషయసేవినాం స్వభక్తానామపి ఐహికం పారత్రికమపి నాశయతీతి భావః। మాలినీవృత్తమ్। ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైః ।। 3 ।।

దదౌ బిడాలాయ జనన్యదృష్టస్తదా స్వనీతం నవనీతజాతమ్।

క్షిణోతి నూనం ధనలోభభాజాం ధనాన్యనర్హత్స్వతిదిశ్య దేవః ।। 4 ।।

దదావితి। స కృష్ణః రహో గత్వా జనన్యా మాత్రా అదృష్టః సన్। అనేన స్వసేవావిధురాణాం అదృశ్యః పరమాత్మేతి ధ్వన్యతే। స్వేన నీతం స్వనీతం నవనీతజాతం బిడాలాయ మార్జారాయ। ఆతుర్బిడాలో మార్జార ఇత్యమరః। దదౌ దత్తవాన్ అత్ర అర్థాన్తరం న్యస్యతి। దేవః సర్వసాక్షీ విష్ణుః ధనలోభభాజాం లోభినాం ధనాని అనర్హత్సు అయోగ్యేషు అతిదిశ్య దత్వా నూనం నిశ్చయేన క్షిణోతి నాశయతి। "అన్యాయేనార్జితం విత్తమన్యాయేన వినశ్యతీ" తి

వచనాదనదృతదేనైర్లోభేనార్జితం ద్రవ్యం స్వస్వీయా నను భుక్తం సత్పాత్రే వాఽదత్తం వినశ్యతీతి భావః(1)।।

విచారభారార్పితమానసాఽథో విమర్శలభ్యం తమవేక్ష్య మాతా।

అనువ్రజన్త్యస్పృశదప్యగమ్యం(2) పరానుయాత్రార్జితపుణ్యపాత్రీ ।। 5 ।।

విచారేతి। అథో అనన్తరం విచారభారే కృష్ణః క్వ గత ఇత్యన్వేషణబాహుల్యే అర్పితం దత్తం మానసం యయా సా మాతా యశోదా విమర్శలభ్యమ్ అన్వేషణరూపవిచారలభ్యమ్। చోరా హి గవేషణాయాం లభ్యన్త ఇతి భావః। అనేన హరేర్వేదాన్తవిచారలభ్యత్వం ధ్వన్యతే। తం కృష్ణమ్ అవేక్ష్య దృష్ట్వా అనువ్రజన్తీ భయాద్ధావన్తం కృష్ణం గృహీతుం పృష్ఠతో గచ్ఛన్తీ అత ఏవ పరస్య పరమాత్మనః కృష్ణస్యానుయాత్రయా అనువ్రజనేన ఆర్జితస్య జాతస్య పుణ్యస్య పాత్రీ యోగ్యా సతీ అగమ్యపి అయోగ్యైః అప్రాప్యమపి శ్రీకృష్ణం అస్పృశత్ అగ్రహీత్। పుణ్యవతాం పరమాత్మప్రాప్తిర్భవతీతి భావః। స్వభావత ఏవ దృష్టస్య శ్రవణాన్వేషణాదివిచారరూపకారణత్వకల్పనయా స్తభావత ఏవ గృహీతస్యానుయాత్రాజనితపుణ్యరూపకారణత్వకల్పనయా చ హేతూత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 5 ।।

F.N. 1. దానం భోగో నాశస్త్రిధా హి గతిర్భవతి విత్తస్య।

యో న దదాతి న భుఙ్క్తే తస్య తృతీయా గతిర్భవతి।। ఇతి సుభాషితమ్।

2. పునః సమీక్ష్య తచ్ఛ్రమం జగామ తత్కరగ్రహమ్।

ప్రభుః స్వభక్తవశ్యతాం ప్రకాశయన్నురుక్రమః।। - ఇతి మ.భా.తా.ని (13/15)

యదీయనామ స్మరతాం జనానాం బిభేత్యసహ్యోఽపి హి దణ్డపాణిః।

అభీషయద్విశ్వసృజాం వరిష్ఠం గృహీతదణ్డా కిల నన్దరాజ్ఞీ।। 6 ।।

యదీయేతి। అసహ్యః పాపిజనైఋు సోఢుమశక్యః దణ్డః పాణౌ యస్య సః దణ్డపాణిః యమోఽపి యదీయాని యస్య కృష్ణస్య సమ్బన్ధీని నామాని స్మరతాం జనానాం సకాశాద్బిభేతి।

కమలనయన వాసుదేవ విష్ణో ధరిణిధరాచ్యుత శఙ్కచక్రపాణే।

భవ శరణమితీరయన్తి యే వై త్యజ భట దూరతరేణ తానపాపాన్।

తాన్నోపసీదత హరేర్గదయాఽభిగుప్తాన్నైషాం భయం న చ వయం ప్రభవామ దణ్డే

ఇతి(1) వచనాని హిశబ్దః ద్యోతయతి। నన్దరాజ్ఞీ నన్దగోపస్య మహిషీ గృహీతదణ్డా సతీ విశ్వసృజాం బ్రహ్మాదీనాం వరిష్ఠం శ్రేష్ఠతమం కృష్ణమ్ అభీషయత్కిల। దణ్డపాణిరపి యస్మాద్ బిభేతి తం కృష్ణం యశోదా స్వయమభీషయత్కిలేత్యనేన కృష్ణభీషణోద్యోగే యశోదాయా మౌర్ఖ్యం విజృమ్భితమితి ధ్వన్యతే।। 6 ।।

అజాణ్డకోట్యాశ్రయరోమకూపం తమాత్తకోపా కిల నన్దగోపీ।

ఇయేష బద్ధుం నహి రోషరుద్ధం మనో మినోత్యప్యమరానుభావమ్ ।। 7 ।।

అజాణ్డేతి। ఆత్తః స్వీకృతః కోపో యయా సా నన్దం గోపాయతి శ్రుశ్రూషాదినా రక్షతీతి నన్దగోపీ కర్మణ్యణిత్యణికృతే(2) టిడ్ఢాణ(3) ఇత్యాదినా జీప్। నన్దగోపస్యేయం నన్దగోపీతి వా। యశోదా అజాణ్డానాం బ్రహ్మాణ్డానాం కోటిస్తస్యాశ్రయ ఆధారో రోమకూపః రోమ్ణాం నిమ్నభాగో యస్య స తథోక్తః। అనేకకోటిబ్రహ్మాణ్డాశ్రయమిత్యర్థః। తం కృష్ణం బద్ధుం ఇయేష ఐచ్ఛత్ కిల। అసాధ్యకార్యకరణోద్యోగే యశోదాయా మౌర్ఖ్యాతిశయః కిం వర్ణనీయ ఇతి భావః। తథాహి। రోషేణ క్రోధేన రుద్ధాం ప్రతిరుద్ధం మనః అమరాణామనుభావమపి సామర్థ్యమపి। అమరాణాం దేవానామనుభావః సామర్థ్యం యస్మాత్తమపీతి వా। న మినోతి న జానాతి న గణయతీత్యర్థః। కోపః స్వపరసామర్థ్యవివేకం నాశయతీతి భావః ।। 7 ।।

F.N. 1. భా. 6/3/27.

2. పా.సూ. 3/2/1

3. పా.సూ. 4/2/25

కృతాగసం తం కిల నైవ మాతా శశాక బద్ధుం మమ తు ప్రతర్కః।

తిదీయరమ్యోదరమధ్యసంస్థవిముక్తశక్త్యైవ న బన్ధ ఆసీత్ ।। 8 ।।

కృతాగసమితి। మాతా యశోదా కృతాగసం కృతాపరాధం తం కృష్ణం బద్ధుం నైవ శశాక। శక్తా నైవాసీత్। తదీయస్య కృష్ణసమ్బన్ధినః రమ్యస్య రమణీయస్యోదరస్య మధ్యే సంస్థితాః యే ముక్తాః తేషాం శక్త్యైవ సామర్థ్యేనైవ బన్ధో నాసీదితి మమ తు ప్రతర్కః। కృష్ణసామర్థ్యేన బన్ధో నాసీదితి న। కిన్తు కృష్ణస్య విముక్తాశ్రయత్వేన తదుదరస్థితముక్తవర్గశక్త్యా బన్ధో నాసీదితి మమ బుద్ధిరిత్యర్థః। అన్యథా కృష్ణబన్ధనేన కృష్ణస్యాసఙ్గత్వేన తదాశ్రితముక్తానామేవ బన్ధప్రాప్త్యా తేషాం విముక్తత్వహానేరితి భావః।। 8 ।।

సాశాం ముహుః స్వప్రసువం విధాతుమీశత్వమప్యాత్మగతం ముకున్దః।

బన్ధం రుణద్ధి స్మ తదాత్తదామ సన్దర్శయన్ స్వాత్మని కిఞ్చిదూనమ్ ।। 9 ।।

సాశామితి। ముకున్దః కృష్ణః స్వం ప్రసూత ఇతి స్వప్రసూః తాం స్వప్రసువం స్వమాతరమ్। జనయిత్రీ ప్రసూర్మాతా జననీత్యమరః। యశోదాం ముహుః సాశాం ఆశయా అభిలాషేణ సహితామ్। ఆశా దిగభిలాషయోరితి విశ్వః। బన్ధస్య కిఞ్చిన్న్యూనతాయామ్ ఇతః పరమన్యేన దామ్నా బద్ధో భవిష్యతీతి దామాన్తరప్రవృత్తౌ సాభిలాషాం విధాతుమీశత్వమపి కర్తుమకర్తుమన్యథాకర్తుం సామర్థ్యరూపమైశ్వర్యమపి ఆత్మగతం స్వగతం విధాతుం చ సామర్థ్యాభావే తదాత్తసకలదామ్నాం కిఞ్చిన్న్యూనీకరణాయోగాదితి భావః। తయా యశోదయా ఆత్తం ఉపాత్తం దామ స్వాత్మని స్వస్మిన్ కిఞ్చిదూనం బన్ధపూర్త్యౌ ద్వ్యఙ్గులోనం సన్దర్శయన్ బన్ధం యశోదయా క్రియమాణం రుణద్ధి స్మ న్యరూణత్। "ద్వ్యఙ్గులోనమభూత్తేన సన్దధేఽన్యచ్చ గోపికా। తదపి ద్వ్యఙ్గులం న్యూన(1)" మిత్యస్య తాత్పర్యకథనమిదమ్।। 9 ।।

సుతో న మేఽయం హరిరేవ సాక్షాదితి ప్రబోధేఽఙ్కురితే పురన్ధ్రీ।

బబన్ధ నన్దస్య బలానుజం తం బుద్ధైర్నిబద్ధం ప్రణయాఖ్యరజ్జ్వా।। 10 ।।

F.N. 1. భా. 10/9/15

సుత ఇతి। నన్దస్య పురన్ధ్రీ పురం పోష్యవర్గం ధత్త ఇతి పురన్ధ్రీ కుటుమ్బినీ అయం శిశురపి విస్మాపనశక్తియుక్తః కృష్ణః మే సుతో న భవతి। కిన్తు సాక్షాద్ధరిరేవేతి ప్రబోధే

సమ్యగ్జ్ఞానేఽఙ్కురితే జాతే సతి బుద్ధైః జ్ఞానిభిః ప్రణయాఖ్యయరజ్వా మాహాత్మ్యజ్ఞానపూర్వకప్రేమదామ్నా నిబద్ధం సఙ్గతం బలానుజం బలభద్రానుజం కృష్ణం బబన్ధ। కృష్ణః స్వసామర్థ్యదర్శనేన స్వస్మిన్ పరబ్రహ్మత్వబుద్ధిం కుర్వత్యాః యశోదాయాః బుద్ధివ్యామాహానాయ తయాఽబధ్యతేత్యర్థః। జ్ఞానిలభ్యః పరమాత్మేతి ధ్వనితో।ర్థః॥

అసాధ్యభాగస్థితదుగ్ధచౌర్యే విశారదం తం వినిబధ్య మాతా।

ఉలూఖలస్యాపి బబన్ధ మధ్యం సహాయభూతస్య తదీయకార్యే ॥ 11 ॥

అసాధ్యేతి। మాతా యశోదా అసాధ్యభాగే అలభ్యభాగే స్థితస్య దుగ్ధస్య చౌర్యే విశారదం ప్రౌఢం తం కృష్ణం నిబధ్య తదీయకార్యే కృష్ణసమ్బన్ధిచౌర్యకార్యే సహాయభూతస్య ఉలూఖలమారుహ్యోపరిస్థితదుగ్ధస్య చోరితత్వాదితి భావః। ఉలూఖలస్యాపి మధ్యం బబన్ధ। కృష్ణం నిబధ్యావశిష్టదామ్నోలూఖలమధ్యే అనుసన్ధితవతీత్యర్థః। చోరతత్సహాయినోరేకశ్రృఙ్ఖలాబన్ధస్య లోకే దర్శనాదితి భావః ॥ 11 ॥

అనాహి యః కార్యవశాజ్జనన్యా శనైరసౌ సాకములూఖలేన।

విధాయ ఘృష్టం స్వకయోరనిష్టమభీప్సితం దాతుమివ ప్రతస్థే ॥ 12 ॥

అనాహీతి। యః జనన్యా మాత్రా కార్యవశాత్ భావికార్యాపేక్షయా అనాహి అబధ్యత। నహ బన్ధన ఇతి ధాతుః। అసౌ కృష్ణః స్వకయోః స్వభక్తయోః నలకూబరమణిగ్రీవయోః అనిష్టం దురితమ్ ఉలూఖలే అవహననం కృత్వా ఘృష్టం సమ్యక్ చూర్ణితం విధాయ అభీప్సితమిష్టం దాతుమివ ఉలూఖలేన సాకం శనైః ప్రతస్థే। ప్రస్థితవాన్। కృష్ణపాదసంగ్యులూఖలసఙ్గేన తయోః పాపనాశాత్తత్పాపస్యోలూఖలఘృష్టత్వోత్ప్రేక్షా॥ 12 ॥

అసజ్జనేష్వాచరితోగ్రశిక్షాం స్వభక్తపుఞ్జేషు కృతాం చ రక్షామ్।

నభస్యథో గాతుముభౌ చికీర్షన్విపాటయామాస స పాదపౌ ద్వౌ ॥ 13 ॥

అసజ్జనేష్వితి। అథో అనన్తరం స కృష్ణః అసజ్జనేషు దుర్జనేషు ఆచరితాం కృతాముగ్రశిక్షాం తీక్ష్ణదణ్డం స్వభక్తపఞ్జేషు కృతాం రక్షాం చ నభసి గగనే గాతుం గనం కర్తుమ్ ఉభౌ శిక్షాగానే ఏకం రక్షాగానే అపరమిత్యుభౌ గాయకౌ చికీర్షన్నివ। ఉభావిత్యనేన దుష్టశిక్షాయాః

భక్తరక్షాయాశ్చ ప్రత్యేకమితి బహులత్వేన ఏకేన గాతుమశక్యత్వం ధ్వన్యతే। యమలార్జునభఙ్గేనాపి తదాశ్రితాసురశిక్షా నలకూబరమణిగ్రీవయోః రక్షా చ కృతేతి ద్యోత్యతే। అనేనానయోర్వృక్షయోః స్వభక్తవ్యతిరిక్తౌ శిక్షాయోగ్యౌ ద్వావసురౌ తిష్ఠత ఇతి సూచ్యతే(1)। ద్వౌ పాదపౌ విపాటయామాస బభఞ్జ।।

స్వభృత్యభీమానుజమద్వితీయం ప్రియం విధిత్సుర్దయయేవ దేవః।

స భూరుహావర్జునసంజ్ఞితౌ తౌ బభఞ్జ కఞ్జాయతమఞ్జునేత్రః ।। 14 ।।

స్వభృత్యేతి। కఞ్జవత్ జలజవత్ ఆయతే దీర్ఘే మఞ్జునీ మనోహరే నేత్రే యస్య స తథోక్తః। స దేవః క్రీడాదిగుణవిశిష్టః శ్రీకృష్ణః స్వభృత్యస్య భీమస్య భీమసేనస్యానుజః స్వభృత్యశ్చాసౌ భీమానుజశ్చేత్యుభయత్రాపి స్వభృత్యపదస్య సమ్బన్ధః। తమ్ అర్జునమ్। దయయా కృపయా అద్వితీయం న విద్యతే ద్వితీయో అర్జునో యస్యేత్యద్వితీయః। తమర్జునాన్తరరహితమిత్యర్థః। అర్జునాభిధే యయోరనయోః సత్వే తస్య సద్వితీయత్వం స్యాదితి శఙ్కయేతి భావః। విధిత్సురివ విధాతుమిచ్ఛురివ అర్జునసంజ్ఞితౌ అర్జునాభిధానౌ తౌ। భువి రుహత ఇతి భూరుహౌ వృక్షౌ "పార్థేఽర్జునః కేకిని కార్తవీర్యే నేత్రామయేప్యేకసుతే చ మాతుః। వ్రణే ద్రుమే చాథే" తి భాస్కరః। బభఞ్జ విపాటయామాస ।। 14 ।।

తదఙ్గబన్ధప్రతిబన్ధపుణ్యబలేన సిద్ధౌ తత ఉత్థితౌ ద్వౌ।

ప్రశంస్య వృన్దావనవల్లభం తం తదేయతుస్తన్మనసా స్వలోకమ్ ।। 15 ।।

తదఙ్గేతి। తదఙ్గే కృష్ణాఙ్గే యో బన్ధో మాతృకృతస్తస్య ప్రతిబన్ధేన తత్సహబద్ధోలూఖలప్రతిరోధజన్యప్రతిబన్ధేన। అనేన కృష్ణస్య బన్ధాభావప్రతిపాదనం ద్యోత్యతే। జాతం యత్పుణ్యం తస్య బలేన కృష్ణస్య నిత్యముక్తత్వేన ప్రకృతిబన్ధరాహిత్యం వదతో మహత్పుణ్యం జాయత ఇతి భావః। సామర్థ్యేన సిద్ధౌ జ్ఞానాదిసమ్పన్నౌ। ద్వౌ నలకూబరమణిగ్రీవౌ। తతః భగ్నార్జునవృక్షాభ్యాం ఉత్థితౌ వృక్షశరీరం త్యక్త్వా స్వరూపేణాగతౌ వృన్దావనవల్లభం వృన్దావనపతిమ్। అనేన భవిష్యద్వృన్దావనగమనం సూచ్యతే। తం కృష్ణం

F.N. 1. ధునిశ్చముశ్చ తౌ తరూ సమాశ్రితౌ నిషూదితౌ। ఇతి మ.భా.తా.ని. 13/22

ప్రశంస్య స్తుత్వా। తస్మిన్ కృష్ణే మనో యయోస్తౌ తన్మనసౌ తత్స్మరణయుక్తావిత్యర్థః। తాదృశౌ సన్తౌ స్వలోకమీయతుర్యతుః ।। 15 ।।

బృహద్వనే స్వస్య హి సన్నిధానాన్మహాపురీ సామ్యముపేయుశషీత్థమ్।

వనప్రియోఽసౌ చకమే రమేశో మనోజ్ఞవృన్దావన ఏవ వాస(వాస్తు) మ్ ।। 16 ।।

బృహద్వనమితి ।। బృహద్వనమితి నన్దవ్రజస్య నామ। తస్మిన్ ఇత్థముక్తప్రకారేణ జనసమ్పత్తిభిః పూర్యత ఇతి పురీ మహతీ చ సా పురీ చేతి మహాపురీ పత్తనం త్సాః సామ్యం సాదృశ్యం ఉపేయుషి గచ్ఛతి సతి వనం ప్రియో యస్యాసౌ వనప్రియః రమశః కృష్ణః మనోజ్ఞవృన్దావనే మనోజ్ఞం యద్వృన్దావనం తస్మిన్నేవ వాసం నివాసమ్। "వస్తుమితి పాఠే" వాసం కర్తుమిత్యర్థః। చకమే ఐచ్ఛత్। వనప్రియస్య వన ఏవాభిరుచిర్యుక్తేతి భావః ।। 16 ।।

విరోధిదైతేయపరాభవేన స్థిరేహ నోత్థాస్యాతి బన్ధుతేయమ్।

ఇతి ప్రభుః స్వప్రియసాధ్వసాయ (1)వృకాననేకాంశ్చ ససర్జ రోమ్ణః ।। 17 ।।

విరోధీతి। విరోధినో దైతేయాః దైత్యాః తేషాం పరాభవేన పరాజయేన ఇహ బృహద్వేన స్థిరా బన్ధుతా బన్ధువర్గః గ్రామజనవన్ధుభ్యస్తలితి(2) తల్ప్రత్యయః ఇతోఽన్యత్ర గన్తుం నోత్థాస్యతి। ఉపప్లవాభావాదితి భావః। ఇతి ప్రభుః సమర్థః కృష్ణః స్వప్రియసాధ్వసాయ స్వబన్ధుభయాయ। భీతిర్భీః సాధ్వసం భయమిత్యమరః। స్వబన్ధూనాం భయోత్పాదనార్థం రోమ్ణః రోమకూపేభ్యః జాత్యేకవచనమ్। అనేకాన్। వృకాన్ కోకమృగాన్। కోకస్త్వీహామృగో వృక ఇత్యమరః। ససర్జ సృష్టవాన్।

ఇహ స్వకీయాన్నిహతాన్నిశమ్య న మాం వ్రజస్థం ప్రతి యాన్తి దైత్యాః।

స ఇత్థమాలోచ్య విభుః స్వకీయాన్న్యయుజ్క్త్ః వృన్దావనమేవ గన్తుమ్ ।। 18 ।।

F.N. 1. వృన్దావనమియాసుః సన్నన్దసూనుర్బృహద్వనే।

ససర్జ రోమకూపేభ్యో వృకాన్ వ్యాఘ్రసమాన్ బలే।।

అనేకకోటిసంఘైస్తైః పీడ్యమానా వ్రజాలయాః।।

యయుర్వృన్దావనం నిత్యానన్దమాదాయ నన్దజమ్ ।। - ఇతి మ.భా.తా.ని. (13/26,27)

2. పా.సూ. 4/2/43

ఇహేతి। దైత్యాః ఇహ వ్రజే స్వకీయాన్నిహతాన్నిశమ్య శ్రుత్వా వ్రజస్థం మాం ప్రతి న యాన్తి। స్వేషాం పరాజయహేతుస్థానత్వాదితి భావః। స విభుః కృష్ణః ఇత్థమాలోచ్య విచార్య స్వకీయాన్ నన్దానీన్ వృన్దావనం గన్తుమేవ న్యయుఙ్క్త న్యయోజయత్ ।। 18 ।।

భారాన్స్వానధిరోప్య చారుశకటశ్రేణ్యామరణ్యాలయా

గోపా గోధనవృద్ధముగ్ధలలనాబాలాదిభిః సంయుతాః।

వీణావేణుమృఙ్గశృఙ్గనినదైః సమ్పూరితాశాః శనైః

రామశ్రీరమణాశ్రయాః ప్రతియయుర్వృన్దావనం పావనమ్ ।। 19 ।।

భారానితి। గోధనం గోరూపధనం వృద్ధా వయోవృద్ధాః ముగ్ధలలనా మనోహరస్త్రియః బాలా బాలకాస్త ఏవాదయో యేషాం తే గోధనవృద్ధముగ్ధలలనాబాలాదయః తైః సంయుతాః రామో బలభద్రః శ్రీరమణః శ్రీకృష్ణః తావాశ్రయౌ యేషాం తే తథోక్తాః అరణ్యాలయా వనౌకసః గోపాః స్వాన్ భారాన్ చారుశకటశ్రేణ్యాం చారూణి మనోహరాణి చ శకటాని తేషాం శ్రేణీ సమూహః తస్యామ్। మనోహరశకటసమూహే అధిరోప్య నిక్షిప్య వీణాస్తన్తువాద్యవిశేషా వల్లక్యాదయః వేణవో వంశాః సుషిరవాద్యవిశేషాః మృదఙ్గా మురజాః ఆనద్ధవాద్యవిశేషాః। తతం వీణాదికం వాద్యమానద్ధం మురజాదికమ్। వంశాదికం తు సుషిరమిత్యమరః। శృఙ్గాణి శృఙ్గనిర్మితాని వాద్యాని తేషాం నినదైః స్వనైః సమ్పూరితా ఆశా దిశో యైస్తథోక్తాః సన్తః పావనం పవిత్రం వృన్దావనం ప్రతి శనైః కృష్ణరామాశ్రయత్వేన భయాభావాన్మన్దం మన్దం యయుః ।। 19 ।।

జృమ్భ(చఞ్చ) చ్చమ్పకగుమ్ఫితోచ్చకబరీభారాశ్చలత్కఞ్చుకాః

సిఞ్జన్మఞ్జులభూరిభూషణధరా గోప్యః సమాప్య క్రియాః।

కృష్ణస్యాద్భుతకర్మ రామచరితైః సాకం జగుః కృత్స్నశః

స్వాభీష్టాప్త్యుచితస్థలీగతిమివ ప్రేక్ష్య ప్రహృష్టాః పథి ॥ 20 ॥

జృమ్భదితి। జృమ్భచ్చమ్పకైః వికసచ్చమ్పకకుసుమైః। చఞ్చచ్చమ్పకేతి పాఠే। మనోహరచమ్పకైరిత్యర్థః। గుమ్ఫితాయాః ఉచ్చకబర్యా ఉన్నతధమ్మిల్లస్య భారో యాసాం తాః చలత్కఞ్చుకాః చలత్కూర్పాసకాః సిఞ్జన్తి క్వణన్తి మఞ్జులాని మనోహరాణి భూరిభూషణాని సువర్ణాభరణాని బహుభూషణానీతి వా। భూర స్వర్ణే బహౌ త్రిష్వితి భాస్కరః। ధరన్తీతి సిఞ్జన్మఞ్జులభూరిభూషణధరాః గోప్యః వ్రజాఙ్గనాః క్రియాః గృహకార్యాణి సమాప్య స్వాభీష్టస్య వృన్దావనే కరిష్యమాణరాసక్రీడాలక్షణస్యాప్తిః ప్రాప్తిః తస్యాః ఉచితా యోగ్యా స్థలీ తస్యాః గతిం గమనం ప్రేక్ష్యేవ ప్రహృష్టాః సత్యః పథి మార్గే కృత్స్నశః సాకల్యేన కృష్ణస్యాద్భుతకర్మ ఆశ్చర్యవ్యాపారం రామచరిత్రైర్బలరామచరిత్రైః సాకం జగుః ॥ 20 ॥

గవాం ఖురైర్గోపపదైరనోభిః సముత్థధూలీ సవితుః కరౌఘమ్।

రురోధ దూరే కిల తాం స్వమూర్ధ్ని స ఏవ వోఢుం ధ్రువమున్నినాయ ॥ 21 ॥

గవామితి। ధేనూనాం ఖురైః గోపానాం పదైః చరణైః అనోభిః శకటైః సముత్థధూలీ ఉద్ధతరేణుః సవితుః సూర్యస్య కరౌఘం కిరణసమూహం దూరే రురోధ కిల। అత్రోత్ప్రేక్ష్యతే। స ఏవ సూర్య ఏవ స్వమర్ధని స్వశిరసి తాం ధూలిం వోఢుం ధ్రువం స్వకిరణమున్నినాయ। విష్ణువైష్ణవగోపాదరజసః పరమపావనత్వాచ్చిరసా ధర్తుం రజఃసమ్బన్ధిస్వకిరణం స్వయమేవోన్నినాయేవ। అనేన గోపోపానాం ఋషిదేవప్రవరత్వేన దేవమాన్యత్వం ధ్వన్యతే॥ 21 ॥

పుష్పైర్వృక్షగణా మనోజ్ఞవచనైః కీరాః స్వరైః కోకిలా

నృత్తైః కేకివరా గజాశ్చ గతిభిః శైలాః స్రవన్నిర్ఝరైః।

సుచ్ఛాయైర్మణికుట్టిమస్థలచయైః సా భూర్మృగా వీక్షణై-

స్తద్వృన్దావనమచ్యుతార్హభవనం నూనం తదా తేనిరే ॥ 22 ॥

పుష్పైరితి। వృక్షగణాః పుష్పైః ప్రసూనైః కీరాః శుకాః మనోజ్ఞవచనైః। కుకవృకఆదాన ఇతి ధాతోః సుస్వరేణ చిత్తం కోకన్తే గృహ్ణన్తీతి కోకిలాః పికాః సుస్వరైః కేకివరా మయూరశ్రేష్ఠాః నృత్త్యైః గదా గతిభిః మన్దగమనైః శైలాః పర్వతాః స్రవన్నిర్ఝరైః స్రవన్తో యే నిర్ఝరాః వారిప్రవాహాః

త్రైః। వారిప్రవాహో నిర్ఝరో ఝర ఇత్యమరః। మృగా హరిణాః ఈక్షణైరవలోకనైః సా భూర్వృన్దావనభూమిః సునిబిడా ఛాయా యేషాం త్రైః మణికృట్టిమస్థలచయై రత్ననిబద్ధభూప్రదేశసమూహైః తదా కృష్ణాగమనకాలే తద్వృన్దావనమ్ అచ్యుతార్హభవనం కృష్ణయోగ్యమన్దిరం నూనం తేనిరే చక్రిరే। పుష్పోపహారమధురవచనగీతనృత్యగతివిలాసోదకసుచ్ఛాయాద్యుపచారవత్త్వలు రాజభవనం, తత్సర్వం వృన్దావనేఽప్యభవదిత్యర్థః।। 22 ।।

స లబ్ధజన్మా మధురాఖ్యపుర్యాం వ్రజేఽభివృద్ధః కతిచిద్దినాని।

ఉపేత్య వృన్దావనమేష కృష్ణస్త్రిధామతాం(1) దర్శయతీవ దేవః ।। 23 ।।

స ఇతి। స కృష్ణః మధురాఖ్యపుర్యాం మధురాపత్తేన లబ్ధజన్మా ప్రాప్తప్రాదుర్భావః అనన్తంర వ్రజే గోకులే కతిచిద్దినాని కేషుచిద్దివసేషు। కాలాధ్వనోరత్యన్తసమ్యోగ(2) ఇతి ద్వితీయా। అభివృద్ధః సన్ ఇదానీం వృన్దావనముపేత్య త్రిధామతాం త్రీణి ధామాని స్థానాని యస్య స త్రిధామా తస్య భావస్త్రిధామతా తాం దర్శయతీవ। "త్రిధామా కరుణాకరః" ఇతి స్మృతేః। అన్తాసనశ్వేతద్వీపవైకుణ్ఠాఖ్యత్రిధామస్థితత్వేన మధురాదిత్రధామస్థితత్వరూప-నిమిత్తముత్ర్పేక్షత ఇతి విభావనోత్ర్పేక్షణయోః సంసృష్టిరలఙ్కారః ।। 23 ।।

ఫలైః ప్రసూనైః పయసా తృణేన విధాయ గోగోపనికాయరక్షామ్।

వనం స్వనామానుగుణం బభాజ హరౌ ప్రసన్నే కిమిహాస్త్యసాధ్యమ్।। 24 ।।

ఫలైరితి। వృన్దావనం ఫలైః ప్రసూనైః కుసుమైః పయసా జలేన తృణేన యవసేన గావో గోపాస్తేషాం నికాయస్య రక్షాం విధాయ స్వనామ స్వస్య వృన్దావనమితి నామధేయమ్ అనుగుణం వృన్దం సమూహమ్ అవతి రక్షతీతి అనురూపం బభాజ భేజే। తథాహి। హరౌ కృష్ణే ప్రసన్నే సతి ఇహ లోకే అసాధ్యమలభ్యం కిమస్తి సర్వం సులభమిత్యర్థః।। 24 ।।

తతః స గోరూపధరైర్నియుద్ధ్యశ్చచార చారూపలముత్క్షిపంశ్చ।

వనేఽనుశిక్షన్నివ వత్సదైత్యరణం తథోత్క్షేపణమేవ తన్వాః।। 25 ।।

తత ఇతి। తతో వృన్దావనప్రవేశానన్తరం స కృష్ణః వత్సదైత్యరణం భవిష్యద్వత్సాసురయుద్ధం శిక్షన్నివ గౌరూపధరైర్వత్సరూపధరైః గోపాలపుత్రైః సహ నియుద్ధ్యన్ తథా అస్య వత్సాసురస్య తన్వాః శరీరస్య ఉత్క్షేపణం ఉపరిప్రక్షేపం శిక్షన్నివి అభ్యసన్నివ

F.N. 1. త్రికకప్ధామా - ఇతి విష్ణుసహస్రనామసు।

అనన్తాసతవైకుణ్ఠనారాయణపురాణి తు।

త్రీణి ధామాని వై విష్ణోః - ఇతి బ్రహ్మాణ్డే (భా.తా 2/6/19.)

2. పా.సూ. 2/3/5

ఉపలం పాషాణం చారు సమ్యక్ ఉత్క్షిపంశ్చ వనే వృన్దావనే చచార ఇదం చ "క్వచిద్వాదయతో వేణు క్షేపణైః క్షిపతః క్వచిత్। వృషాయమాణౌ నదతౌ యుయుధాతే పరస్పర" మితి(1) భాగవతోక్త్రేవ్క్షణమ్ ।। 25 ।।

ప్లవఙ్గవేషైరనుగైః సమేతః స సేతుబన్ధాదివిహారశీలః।

చరన్నరణ్యే రఘురామరూపం స్వకీయమాజ్ఞాపయతి స్మ దేవః।। 26 ।।

ప్లవఙ్గేతి। ప్లవఙ్గవేషైః కపివేషైః। కపిః ప్లవఙ్గః ఇత్యమరః। అనుగైః భృత్యైః గోపైః సమేతః సేతుబన్ధః ఆవాలబన్ధః। ఆదిర్యస్య స సేతుబన్ధాదిః విహార ఏవ శీలం స్వభావో యస్య స తథోక్తః। అరణ్యే వనే చరన్ స దేవః కృష్ణః రఘురామరూపం రఘుకులోత్పన్నత్వాత్ రఘుశ్చాసౌ రామశ్చేతి రఘురామః తస్య రూపం స్వీయమాజ్ఞాపయతి స్మ। కపివేషధారిగోపైరనుగతత్వాత్ సేతుకరణాదరణ్యే సఞ్చరణాదహమేవ రఘురామ ఇతి ప్రకటయామాసేత్యర్థః। కృష్ణేనోక్తక్రీడా కృతేతి పౌరాణికీ కథా ।। 26 ।।

సహానుగైర్గాః కిల చారయన్తం ఖలోఽభ్యగాత్తం పశువేషధారీ।

అహం మహాన్తం ప్రతియాస్యతోఽస్య(2) పశుత్వమాజానజమేవ మన్యే ।। 27 ।।

సహానుగైరితి। అనుగైః భృత్యైః గోపాలైః సహ గాః ధేనూశ్చారయన్తం తృణజలోపేతప్రదేశేషు సఞ్చారయన్తం కృష్ణం పశువేషధారీ వత్సవేషధారీ ఖలః అసురః అభ్యగాత్కిల। పశువేషం ధృత్వా యుద్ధాయ కృష్ణమాజగామ కిలేత్యర్థః। కిలేత్యైతిహ్యే। అహమ్ అయం న పశువేషధారీ కిన్తు మహాన్తమతిసమర్థం కృష్ణం ప్రతియాస్యతో యుద్ధార్థమాగచ్ఛతోఽస్య దైత్యస్య పశుత్వం స్వపరసామర్థ్యవివేకశూన్యత్వలక్షణపశుత్వమ్ ఆజానజం జననమారభ్యజాతం సహజం మన్యే ॥ 27 ।

తద్వృన్దావనభూగణం పదరుచా ప్రాగఙ్కయన్ సోఽసకృత్

పశ్చాత్తద్గమరుద్గణం చ వరయన్ కుర్వన్నివాన్తర్వనమ్।

F.N. 1. భా. 10/11/39

2. తే నరాః పశవో లోకే కిం తేషాం జీవనే ఫలమ్।

యైర్న లబ్ధా హరేర్దీక్షా నార్చితో వా జనార్దనః ॥ - ఇతి కృష్ణామృతమహార్ణవే (3)

సద్భాస్వద్గణశోభి లేఖసవయో హృద్యోగణౌ చాశ్రయన్

లక్ష్మీశోఽనుకరోతి తత్ర విచరన్ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ 28 ॥

తద్వృన్దావనమితి। తత్ర వృన్దావనే విచరన్ లక్ష్మీశః కృష్ణః శార్దులవిక్రీడితం వత్సాసురవధే వ్యాఘ్రవ్యాపారమనుకరోతి। శార్దూలవదాచరతి వత్సవధే శార్దూలానుకరణస్యోచితత్వాదితి భావః। శార్దూలవిక్రీడితమనుకరోతీత్యనేన శార్దూలవిక్రీడితస్య వృత్తస్య సాదృశ్యం వ్యజ్యతే। కిఙ్కుర్వన్ తస్య వృన్దావనస్య భూగణం స్థలసమూహం ప్రాక్ ప్రథమం పదరుచా పాదకాన్త్యా అఙ్కయన్ భూషయన్। అఙ్కో నాటకవిచ్ఛేదే సంఖ్యాయాం యుధి భూషణ ఇతి రత్నమాలా। శార్దూలవిక్రీడితవృత్తస్యాపి సుప్తిఙన్తపదేన ప్రథమం భూమిదేవతాకమగణాఙ్కితత్వాత్ ఉపమా। పునః కింకుర్వన్పశ్చాదనన్తరం తద్గమరుద్గణం వృన్దావనగతమన్దమారుతసమూహం పదరుచా అసకృత్ ముహుర్వరయన్ సఞ్చరణజనితశ్రమపరిహారార్థం అఙ్గీకుర్వన్। కృష్ణపాదారవిన్దసమీపే మన్దమారుతో వాతీత్యర్థః। వృత్తమపి వాయుదేవతాకసగమద్వయమఙ్గీకరోతి। పునః కింకుర్వన్ పదరుచా అన్తర్వనం వనమధ్యం

సద్భాస్వద్గణశోభి సత్పూర్యసమూహశాలి కుర్వన్నివ కృష్ణపాదస్య కోటిసూర్యసదృశకాన్తియుక్తత్వాదితి భావః। వృత్తమపి ద్వయోః సగణయోర్మధ్యే సూర్యదేవతాకజగణశాలి। పునఃకిం కుర్వన్ పదరుచా చిత్రే లిఖ్యన్త ఇతి లేఖాః దేవాః। లేఖా అదితినన్దనా ఇత్యమరః సవయసః స్నిగ్ధాః గోపాః। స్నిగ్ధో వయస్యః సవయా ఇత్యమరః। తేషాం హృద్వ్యోగణౌ హృదయాకాశసమూహౌ। ద్యౌ దివౌ ద్వే స్త్రియామభ్రమిత్యమరః। దేవానాం హృదయకాశగణః సవయసాం హృదయాకాశగణశ్చేతి ద్వౌ లేఖసవయోహృద్వ్యోగణౌ ఆశ్రయన్ తద్ధ్యానవిషయీభవన్నిత్యర్థః। వృత్తమప్యాకాశదేవతాకతగణద్వయశోభీతి భావః। గణలక్షణం తూక్తం వృత్తరత్నాకరే। "సర్వగుర్మోముఖాన్తర్లౌ యరావన్తగ్లలౌ సతౌ। గ్మధ్యాద్యౌ జ్భౌ త్రిలోనోష్టౌ భవన్త్యత్ర గణాస్త్రికా" ఇతి। గణదేవతాస్తు అమృతానన్దీయే కథితాః। "శుభదోమో భూమిమయః సో వాయవ్యః జక్షయప్రదః। జః సూర్యో రోగదః ప్రోక్తోఽనైశ్వర్యో నభస్తుత" ఇతి। సూర్యాశ్వైర్మసజాస్తతాః సగురవః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ।। 28 ।।

ఉదక్షిపత్తం హరిరాత్మదోర్భ్యామధః పపాతాశు స వత్సదైత్యః।

వ్రజాధినాథస్య స ఏష ధర్మో గృహీతమాయస్య చ తస్య పాతః ।। 29 ।।

ఉదక్షిపదితి। హరిః తం దైత్యమ్ ఆత్మదోర్భ్యాం స్వహస్తాభ్యాం గృహీత్వా ఉదక్షిపత్। ఉపరి కపిత్థవృక్షాగ్రే చిక్షేప। సః వత్సదైత్య ఆశుః అధః పపాత। కృష్ణస్యోత్క్షేపణకర్మ దైత్యస్యాధః పాత ఇత్యుభయం యుక్తమిత్యాహ। వ్రజాధినాథస్యేతి। వ్రజాధినాథస్య కృష్ణస్య వత్సాసురస్యోపరిప్రక్షేపణరూపో యోఽసౌ వ్యాపారః స ఏష ధర్మః స్వరక్ష్యవత్సవే,ధారిణో ఊర్ధ్వగతిప్రేషణం యుక్తమిత్యర్థః। గృహీతమాయస్య గృహీతఛద్మనః వత్సాసురస్యాధఃపాతోఽపి ధర్మో యుక్తః। ఊర్ధ్వగతిసాధకే హరౌ విద్యమానేఽపి దాతురేవ విరోధకృతాం దైత్యానామధఃపాత ఏవేతి భావః ।। 29 ।।

స పాతయామాస పతన్కపిత్థఫలాని లోలద్రుమసఞ్చయేభ్యః।

తథాహి కృష్ణప్రతిపక్షిపక్షః కథం న పాతైకఫలస్త్రిలోక్యామ్ ।। 30 ।।

స ఇతి। స దైత్యో వత్సాసురః పతన్ అధః పతన్ లోలద్రుమసఞ్చయేభ్యః స్వపార్శ్వాభిఘాతేన చలద్ద్రుమసమూహేభ్యః ఫలైః కపినో మథ్నన్తీతి కపిత్థాః తేషాం ఫలాని పాతయామాస। తథాహి తద్యుక్తం హి। కృష్ణప్రతిపక్షిణో దైత్యాస్తేషాం పక్షః పార్శ్వం యస్య స తథోక్తః। కృష్ణోత్క్షిప్తవత్సాసురస్యాత్మసాత్కరణాత్సహాయ ఇతి ధ్వనిః। పక్షః పార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిష్వితి యాదవః। స త్రిలోక్యాం పాత ఏవ ఏకం ముఖ్యం

ఫలం యస్య స పాత్రైకఫలః కథం న భవేత్। భవత్యవేత్యర్థః। ద్వేషివద్ద్వేషిక్షపాతినోఽపి పాత ఏవేతి భావః ।। 30 ।।

అన్యోన్యాశ్రితరాగరజ్జువితతే సంసృత్యభేద్యద్రుమే
సఙ్గృహ్య ప్రతికల్పమబ్జజముఖాన్ భుఙ్క్తే సుపర్ణానిహ।
తం విశ్వాద్భుతలుబ్ధకం దితిసుతః శ్రుత్వా బకోఽభ్యాయయౌ
నూనం మీనతనుం తిమిఙ్గిలమివ వ్యత్యస్తబుద్ధిర్బకః ।। 31 ।।

అన్యోన్యేతి। యః కృష్ణః ఇహ జగతి అన్యోన్యం భర్తృరాగో భార్యాయాం భార్యారాగో భర్తరీతి పరస్పరాశ్రితో రాగ ఏవ రజ్జుర్జాలమ్। జాలస్యాప్యన్యోన్యనిబద్ధరజ్జునిర్మితత్వాదితి భావః। తయా వితతే ఆస్తృతే సంసృతిః సంసార ఏవాభేద్యాద్రుమః విష్ణుప్రసాదవ్యతిరేకేణ కేనాప్యవినాశ్యవృక్షః తస్మిన్ రాగరజ్జువితతే సంసుత్యభేద్యద్రుమ ఇత్యనేన రాగ ఏవ సంసారమూలకారణమితి సూచయతి ప్రతికల్పం కల్పే కల్పే। అబ్జజో బ్రహ్మ ముకం యేషాం తే తాన్సుపర్ణాన్పక్షిణః బ్రహ్మదిపిపీలికాన్తజీవాఖ్యపక్షిణ ఇత్యర్థః। సఙ్గృహ్య గృహీత్వా భుఙ్క్తే। అభిసంహరతీత్యర్థః యథా లుబ్ధకః జాలం వృక్షే విస్తార్య తత్ర స్థితాన్పక్షిణః సఙ్గృహ్య భక్షయతి తద్వదిత్యర్థః। విశ్వాద్రుతలబ్ధకం జగదాశ్చర్యధీవరం తం కృష్ణం బకః బకపక్ష్యాకారః దితిసుతో దైత్యః మీనతనుం మత్స్యావతారే మీనాకృతిం శ్రుత్వా బకస్య మీనాశిత్వాదితి భావః। వ్యత్యస్తబుద్ధిర్విపరీతబుద్ధిః బకః బకపక్షీ తిమిం దశయోజనం మహామీనం గిలతీతి తిమింగిలః తమివ। అనేనాద్భుత మీనాకారత్వాన్మత్స్యాకారోఽపి హరిః దైత్యసంహారీతి సూచితమ్। అభ్యాయౌ। యథా మీనాశయా తిమింగిలసమీపమాగతస్య బకపక్షిణః తత ఏవ నాశః తథా తం కృష్ణం హన్తుమాగతస్య బకాసురస్య కృష్ణాదేవ నాశో భవిష్యతీతి భావః ।। 31 ।।

కృష్ణ త్వన్నామ జిహ్వా న కథయతి మమేత్యాస్యమాదర్శయన్ స్వా
పక్షౌ నో కృష్ణపక్షస్త్వితి విశదయితుం ప్రోత్క్షిపన్నఙ్ఘ్రియుగ్మమ్।
పశ్చాద్భాగే విధున్వన్ హరినిలయమహీసఙ్గభీత్యేశకేశం
మత్వా వ్యోమాధ్వనాఽసౌ యదుకులతిలకం సత్వరోఽభ్యాజగామ ।। 32 ।।

కృష్ణేతి। అసౌ బకాకారో అసురః హే కృష్ణ మమ జిహ్వా త్వన్నామ న కథయతీతీవ ఆస్యం వదనమ్ ఆదర్శయన్। సరోవరాభ్యాశే ఆహారాపేక్షయా ముఖం వ్యక్తీకృత్య గమనం బకపక్షిణో అసురః హే కృష్ణ మమ జిహ్వా త్వన్నామ న కథయతీతీవ ఆస్యం వదనమ్ ఆదర్శయన్ సరోవరాభ్యాశే ఆహారాపేక్షయా ముఖం వ్యక్తీకృత్య గమనం బకపక్షిణో జాతిః। సహం కృష్ణపక్షః కృష్ణస్య మిత్రం నో భవామీతి। పక్షః సహాయగరుదన్తికసాధ్యభిత్తిమిత్రేషు చుల్లివివరే నృపకుఞ్జరే చేతి రత్నమాలా। ఇతి విశదయితుం స్పష్టీకర్తుమివ స్వకీయౌ పక్షౌ గురుతరౌ ప్రోత్క్షిపన్ వితత్య చాలయన్। ఇయమపి పక్షిణో జాతిః। హరినిలయమహీసఙ్గభీత్యా విష్ణుక్షేత్రభూసమ్బన్ధభయేనేవ అఙ్ఘ్రియుగ్మం చరణయుగలం పశ్చాద్భాగే పృష్ఠభాగే విధున్వన్ పదే పృష్ఠతః కృత్వా గమనం బకజాతిః। నన్వేతాదృశవిష్ణువిద్వేషిణో బకస్య విష్ణుపదే సఞ్చరణం కథమిత్యాశఙ్క్యయామాహ। ఈశకేశమితి। వ్యోమగగనమ్। వ్యోమకేశో భవో భీమ ఇత్యభిధానాత్। శివకేశం మత్వా। వ్యోమాద్వనేత్యత్ర వ్యోమేతి వ్యోమాధ్వనేతి చ పదవిభాగః కర్తవ్యః। సత్వరః త్వరయా సహితః సన్ వ్యోమాధ్వనా గగనమార్గేణ యదుకులతిలకం కృష్ణం అభ్యాజగామ। స్రగ్ధరావృత్తమ్। మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమ్ ।। 32 ।।

హరిం ప్రజగ్రాస తతః ఖలోఽసౌ రురోధ కణ్ఠశ్వసనం జ్వలన్ సః।

పునశ్చ చచ్ఛర్ద స ఏవం నూనం నిరక్రమీత్తస్య హృదోఽఘపూర్ణాత్ ।। 33 ।।

హరిమితి। తతః ఆగమనానన్తరమ్ అసౌ బకరూపీ ఖలః అసురః హరిం కృష్ణం ప్రజగ్రాస భక్షితవాన్। సః వకకుక్షిగతః కృష్ణః జ్వలన్ అగ్నివత్ప్రజ్వలన్ కణ్ఠశ్వసనం కణ్ఠాన్నిర్గచ్ఛదుచ్ఛ్వాసం రురోధ। పునశ్చ స ఖలః కృష్ణం చచ్ఛర్ద తదౌష్ణ్యమసహమానః బహిర్నిఃసారయామాస। అత్రోత్ప్రేక్షయతి। స ఏవ కృష్ణ ఏవ తస్య బకస్య అఘపూర్ణాత్ అఘేన పాపేన పూర్ణాత్ వ్యాప్తాత్ హృదః హృదయాత్స్వయమేవ నిరక్రమీతి నిశ్చక్రామ। నహి పాపినాం హృదయే కృష్ణః తిష్ఠతీతి భావః ।। 33 ।।

ప్రాగ్బాలగ్రహరూపిణీం స శకటే సఙ్కల్ప్య రజ్జుగ్రహం

తద్వాహాన్ ఖరకేశివత్సవృషభాన్నిః శేషదైత్యాసువత్।

సంయోజ్యానిలరూపదైత్యమధునా తచ్చిహ్నమత్యద్భుతం

కృష్ణః ప్రేషయతీవ హస్తగబకో గాఢం తమః ప్రాపయన్ ।। 34 ।।

ప్రాగితి హస్తగబకః హస్తస్థబకాసురః శకటేన సకలదైత్యాన్ గాఢం తమః ప్రాపయన్ స కృష్ణః ప్రాక్ ప్రథమం శకటే శకటాసురాఖ్యా బాలగ్రహరూపిణీం బాలమారికాం పూతనాం రజ్జుగ్రాహం శకటనిబద్ధరశ్మిగ్రహాం సఙ్కల్ప్య పుచ్ఛస్యాపి బాలశబ్దవాచ్యత్వాత్ అనసి నివద్ధబలీవర్దుపుచ్ఛాభిమర్దనేన అనశ్చాలయితుం బాలగ్రహరూపిణీం రజ్జుగ్రహాం సఙ్కల్ప్యేత్యర్థః। తద్వాహాన్ తస్య శకటస్య వాహాన్ రాసభరూపీ ఖరః అశ్వరూపీ కేశీ వత్సరూపీ వత్సాసురః బలీవర్దరూపీ వృషభః తాన్ యుగపత్ ద్వయబద్ధపశుచతుష్టయమిత్యర్థః। సఙ్కల్ప్య మనసా నిరూప్య ఖరాదిత్రితయవధస్య కరిష్యమాణత్వాత్ సఙ్కల్ప్యేత్యుక్తమ్। నిఃశేషదైత్యాసువత్ సకలదైత్యానాం సురరూపప్రాణవిలక్షణప్రాణానిలవత్। సురరూపప్రాణస్య కృష్ణేన వియోజితత్వాదితి భావః। అనిలరూపదైత్యం వాతాసురం శకటమారుహ్య గన్తారం సంయోజ్య సమ్బధ్య అధునా అత్యద్భుతమ్ అతిభయానకం బకం తచ్చిహ్నం తస్య శకటస్య చిహ్నం ధ్వజస్థితలక్షణం గాఢం తమః ప్రాపయన్ ప్రేషయన్ ప్రేషయతీవ ।। 34 ।।

పతత్త్రిణం తం పరిగృహ్య దోర్భ్యాం విభిద్య తుణ్డం వినిపాత్య భూమౌ।

స యాతనామీనభుజం విధాతుం న్యయోజయన్నారకవాపికాసు ।। 35 ।।

పతత్త్రిణమితి। స కృష్ణః తం పత్త్రిణం బకమ్। పతత్త్రిపత్రిపతగపతత్పత్రరథాణ్డజా ఇత్యమరః। దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాం పరిగృహ్య తుణ్డం వదనం విభిద్య విపాట్య భూమౌ నిపాత్య యాతనాస్తీవ్రవేదనా ఏవ మీనాస్తాన్ భుఙ్క్తే ఇతి యాతనామీనభుక్ తం విధాతుం నారకవాపికాసు నిరయకూపేషు న్యయోజయత్ ప్రేషయామాస ।। 35 ।।

తతః స పశ్యన్పరితో వసన్తశ్రియం మరున్మర్దితఘర్మబిన్దుః।

చచార చామీకరచారువాసాః ప్రసూనమృద్వఞ్చితలోఽమ్బుజాక్షః ।। 36 ।।

వసంతర్తుం వర్ణయితుమారభతే। తత ఇతి మరుతా వాయునా మర్దితా నిరస్తా ఘర్మబిన్దవః స్వేదబిన్దవో యస్య స తథోక్తః। ఘర్మో నిదాఘః స్వేదః స్యాదిత్యమరః। చామీకరవత్ సువర్ణవత్ చారు మనోహరం పీతమిత్యర్థః। వాసో వస్త్రం యస్య స తథోక్తః। అమ్బుజవదక్షిణీ యస్య స తథోక్తః। కృష్ణః వసన్తశ్రియం వసన్తర్తోః కాన్తిం పరితః సమన్తాత్ పశ్యన్ చచార ।। 36 ।।

బర్హాక్షీం ప్రసవాననామలికులోత్ఫుల్లాలకాం పల్లవ-

ప్రాన్తస్కన్ధభుజాం లతామృదుతనుం రక్తామ్బరారఞ్జితామ్।
మాద్యత్కోకిలసుస్వనాం శుకవచశ్చాటుం పలాశాధరాం
శక్తోఽభూద్వనదేవతామృతుమతీమప్యుజ్ఝితుం నో హరిః ॥ 37 ॥

బర్హాక్షీ మితి। బర్హాణి మయూరాఙ్గేభ్యో నిపతితాని పిచ్ఛాన్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తాం ప్రసవాః పుష్పాణ్యేవాననం యస్యస్తామ్। ప్రసవః పుష్పఫలయోః యోజనానుజ్ఞయోః సుతే। పారమ్పర్యప్రసఙ్గే చ ప్రాణిగర్భవిమోచనం ఇతి రత్నమాలా। అలీనాం భ్రమరాణామ్ షట్పదభ్రమరాలయ ఇత్యమరః। కులమేవ సమూహ ఏవ ఫుల్లా మనోహరా అలకా యస్యాస్తాం పల్లవా రక్తకరతలస్థానీయాః ప్రాన్తే యేషాం తే పల్లవప్రాన్తాః తే చ తే స్వకన్ధాః ప్రకాణ్డా ఏవ। అస్త్రీ ప్రకాణ్డః స్కన్ధః స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధిస్తరోరిత్యమరః। భుజౌ యస్యాస్తాం లతైవ మృద్వీ తనుర్యస్యాస్తాం రక్తం ప్రవాలాదిరాగదిగ్ధం అమ్బరం వ్యోమైవామ్బరం వస్త్రమ్। అమ్బరం వ్యోమ్ని వాససీతి రత్నమాలా। తేన ఆరఞ్జితాం పరితో విసర్పి ప్రవాలదిరాగదిగ్ధగగనాఖ్యకుసుమ్బరాగరఞ్జితరక్తవస్త్రాలఙ్కృతామిత్యర్థః। అనేన పురుషవశీకరణౌచిత్యం సూచ్యతే। మాద్యన్తశ్చూతపల్లవాదిరసాస్వాదజన్యమదోపేతాః కోకిలాస్తేషాం సుస్వన ఏవ స్వనో యస్యాస్తామ్। శుకానాం కీరాణాం వచాంస్యేవ చాటవః ప్రియవాక్యాని యస్త్యాస్తామ్। పలాశాన్యేవ పలాశుపుష్పాణ్యేవాధరో యస్యాస్తామ్। వనదేవతాం వనాభిమానిదేవతాం హరిః కృష్ణః ఋతుమతీమపి వసన్తర్తుమతీమపి రజస్వలామపీతి ధ్వనిః। ఋతుర్గ్రీష్మాదౌ స్త్రీరజస్యపీత్యభిధానాత్। అపిపదేన రజస్వలాగమనం నిన్దితమితి సూచ్యతే। ఉజ్ఝితుం హాతుం శక్తః సమర్థో నాభూత్। "రక్తం వశ్యకరం భవేది" తి వచనాత్ వశీకరణోచిరక్తవస్త్రాలఙ్కృతాం సఙ్గీతచాటూక్తిచతురాం దృగన్తాద్యఙ్గసాదర్యోపేతాం వనితాం రసికపురుషః రజస్వలామపి న త్యజతీతి ధ్వనితోఽర్థః। స్త్రీపక్షే స్పష్టః బర్హవదక్షిణీ ప్రసవవదాననం యస్యా ఇత్యాద్యుపమాసమాసం కృత్వా యోజ్యమ్। నిషిద్ధకాలేఽపి రమణం స్వాపరిత్యాగినం కుర్వంత్యాః కాన్తాయాః లావణ్యాతిశయః కథం కథనీయ ఇతి భావః ॥ 37 ॥

సజలశీకరదక్షిమవాయునా కుసుమసఞ్చయకమ్పనచఞ్చునా।
వ్యజనపాణితలేవ తమన్వగాద్వనరమా నరమానసమణ్డనమ్ ॥ 38 ॥

సజలేతి। వనరమా వనలక్ష్మీః కుసుమానాం సఞ్చయస్య సమూహస్య కమ్పనేన చఞ్చునా మనోజ్ఞేన అనేన మాన్ద్యం సౌరభ్యఞ్చ ద్యోత్యతే। జలశీకరైః జలకణైః సహితః సజలశీకరః దక్షిణః దక్షిణదిగ్భవః వాయుర్మలయానిల ఇత్యర్థః। తేన సహ వ్యజనపాణితలేవ వ్యజనం తాలవృన్తం పాణితలే యస్యాః సా తథోక్తేవ। నరాణాం మానసమణ్డనం హృదయాలఙ్కారం

హృద్యమిత్యర్థః। తం కృష్ణమన్వగాత్ అన్వగచ్ఛత్। కృష్ణః వనే యత్ర యత్ర సఞ్చరతి తత్ర ఫలపుణ్పాదివనసౌరభ్యాదిగుణయుక్తో వాయుస్తిష్ఠతీతి భావః। ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్। ద్రుతవిలమ్బితమాహ నభౌ భరావిత్యుక్తత్వాత్।। 38 ।।

పరిలసత్సహకారనవాఙ్కురే పికగణః శుశుభే శనకైర్ధ్వనన్।

స్మరరహస్యమనూనివ సఞ్జపన్నఖిలదర్పకదర్పకసాయకే ।। 39 ।।

పరిలసదితి। పికగణః పరభృతసమూహః పరిలసతః ప్రకాశమానస్య సహకారస్యాతిసౌరభయుక్తచూతస్య। ఆమ్రశ్చూతో రసాలశ్చ సహకారోఽతిసౌరభ ఇత్యమరః। నవాఙ్కురే నూతనకిసలయాఙ్కురే శనకైర్మన్దం ధ్వనన్ అఖిలాన్కామినో దర్పయతీత్యఖిలదర్పకః। స చాసౌ దర్పకశ్చ కన్దర్పః। కన్దర్పో దర్పకోఽనఙ్గ ఇత్యమరః। తస్య సాయకే బాణే చూతస్య కామబాణత్వాదితి భావః। స్మరరహస్యమనూన్మన్మథస్య గోప్యమన్త్రాన్ సఞ్జపన్నివ స్త్రీవశీకరణాయ మన్త్రజపం కుర్వన్నివ శుశుభే బభౌ ।। 39 ।।

కుసుమచుమ్బనకృన్మధురధ్వనిః ప్రియజనానితి శిక్షతి షట్పదః।

మృదుగిరాఽబ్జముఖీసరసాధరం పిబత మా బత మాన ఇహోచితః ।। 40 ।।

కుసుమేతి। కుసుమానాం చుమ్బనం కరోతీతి కుసుమచుమ్బనకృత్। అనేన కమలసదృశకాన్తాముఖచుమ్బనశిక్షా దర్శితా। మధురః మనోహరః ధ్వనిర్యస్య స తథోక్తః। అనేన నాయికాకోపశాన్త్యైః సాన్త్వవచనం వక్తవ్యమితి శిక్షితమ్। షట్పదో భ్రమరః। మృదుగిరా మధురవచనేన అబ్జముఖ్యాః కమలవదనాయాః కాన్తాయాః సరసః స్వాదుయుక్తః అధరః అధరోష్ఠస్తమ్। బత హే కామిజనాః। బతానుకమ్పాసన్తోషఖేదామన్త్రణవిస్మయ ఇతి రత్నమాలా। పిబత పానం కురుత। ఇహ భోగోచితే వృత్తౌ మానో గర్వః కోపో వా మోచితః యుక్తో న భవతి। అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇతి పచనాదత్ర మాశబ్దః ప్రతిషేధార్థక ఇతి ప్రియజనాన్ శిక్షతి ఉపదిశతి। చూతాఙ్కురాస్వాదమధురకణ్ఠపికస్వరశ్రవణే సుతరాం కామోద్రేకో భవతి। షట్పద ఇత్యనేన ఏతాదృశప్రార్థనానఙ్గీకారే నాయకస్యాన్యత్ర శిక్షా స్వాపరాధశ్చ ద్యోత్యతే ।। 40 ।।

మరుతి వాతి శుచా పథికాఙ్గనా నయనవారి యుయోజ పథి స్పృశన్।

అముమవైతు పతిర్మమ వేదనామలికులాలికులాభ్యుదితామితి ।। 41 ।।

మరుతీతి। పన్థానం గచ్ఛతీతి పథఇకః తస్యాఙ్గనా ప్రవాసిపురుషస్త్రీ మరుతి వాయౌ వాతి సతి శుచా ప్రియస్మరణజన్యశోకేన అముం వాయు పథి మార్గే సంస్పృశన్ అస్య వాయోస్తత్రాపి గమనసమ్భవాదితి భావః। మమ పతిః ప్రియః అలికులాన్యేన అలికులాని సఖీనివహాః తైరభ్యుదితాముక్తాం భ్రమరాణాం వాయుమనుసృత్య గమనాదితి భావః। మమ వేదనాం దుఃఖమవైతు జానీతాయదితీవ నయవనారి నేత్రజలం వాయౌ యుయోజ అఙ్గుల్యగ్రేణోదక్షిపదిత్యర్థః। అనేన పథికాఙ్గనాయాః మోహావస్థా దర్శితా ।। 41 ।।

మధునియుక్తభుజఙ్గచయః స్తనే రహసి నూత్నశివం రచయన్నివ।

నఖపదేన్దుకలాం వసనచ్యుతిం వితనుతేఽతనుతేజసి యోషితామ్ ।। 42 ।।

మధునియుక్తేతి। మధునా వసన్తేన। చైత్రవసన్తమధుద్రుమదైత్యావిశేషేషు పుంసి మధుశబ్ద ఇతి రత్నమాలా। నియుక్తః అస్మత్సుహృన్మదనవినాశకస్య శివస్య ప్రతిశఇవం కర్తుం ప్రేరితః భుజఙ్గచయః విటసమూహః। భుజఙ్గౌ విటపన్నగావితి రత్నమాలా। యోషితాం స్త్రీణాం అతనుతేజసి అనల్పకాన్తౌ స్తనే కుచే నూత్నశివం నవీనశఙ్కరమ్। నవీనం నూతనం నూత్నమిత్యమరః। రహసి ఏకాన్తే రచయన్నవి కుర్వన్నివ। బలవద్విరోధస్య ప్రకటతయా కర్తుమశక్యత్వాదితి భావః। నఖపదేన్దుకలాం నఖస్య యత్పదం స్థానం క్షతమితి యావత్। తదేవ ఇన్దుకలా తామ్। నఖక్షతాఖ్యచన్ద్రకలాం వసనస్య స్తనశ్రితవస్త్రస్య చ్యుతిరాకర్షణం వితనుతే కరోతి। శివస్యాపి చన్ద్రమౌలిత్వాన్ దిగమ్బరత్వాదితి భావః। శివనిర్మాణే తదాభరణత్వేన తత్పరిచితభుజఙ్గానాం సామర్థ్యమస్తీతి ద్యోతనాయ విటపదే భుజఙ్గచయ ఇత్యుక్తమ్। అనేన రత్యారమ్భః సూచ్యతే।। 42 ।।

మృగమదేన సితేతరకణ్ఠతాం కరయుగామ్బుజవేష్టితమూర్ధతామ్।

హృదయమన్దిరతాం సమదృశ్యతాం రుచిరతాం చిరతాన్తముఖైః స్వకైః ।। 43 ।।

మృగమదేనేతి। మృగమదేన కస్తూర్యా। మృగనాభిర్మృగమదః కస్తూరీ చాథ కోలకమిత్యమరః। సితేతరకణ్ఠతాం నీలకణ్ఠతాం కరయుగమేవామ్బుజం తేన వేష్టితః పిహితః మూర్ధా మస్తకో యస్య స తథోక్తః। తస్య భావస్తత్తా తామ్। అనేన కస్తూర్యాదిపరీమలద్రవ్యేణ కుచాలఙ్కరణం కుచగ్రహణలక్షణప్రథమా రతిః సూచ్యతే। శివస్యాపి

నీలకణ్ఠత్వాదర్చకార్పితామ్భుజమస్తకత్వాదితి భావః। హృదయమన్దిరతాం స్వవక్షోనిలయతాం సమదృశ్యతాం సమ్యగదృశ్యతామ్। అనేన గాఢాలిఙ్గనలక్షణా మధ్యా రతిః సూచ్యతే। స్వైః స్వకీయైః చిరేణ సురతేన తాన్తాని శ్రాన్తాని యాని ముఖాని తైః। రుచిరతాం మనోహరతామ్। రతావసానే శ్రాన్తిపరిహారాయ కుచోపరి శిరః కృత్వా నిద్రాం చక్ర ఇతి భావః। అనేన సురతానతః సూచ్యతే। వితనుత ఇతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః। శివస్యాపి స్మరజ్జనహృన్నిలయత్వాదయోగ్యజనాదృశ్యత్వాదుబ్జజఙ్ఘముఖైర్భూషితత్వాచ్చేతి భావః ।। 43 ।।

మదనవహ్నిసఖః ప్రియశీతలః కుసుమగన్ధవహః కిల సేవ్యతే।

మరుదుపారతమన్మథసఙ్గరైః స పరితః పరితప్తముఖైర్నరైః ।। 44 ।।

మదనేతి। మదనవహ్నిసఖః మన్మథాగ్నేః సుహృత్ మన్మథోద్దీపనకారీత్యర్థః। ప్రియశ్చాసౌ శీతలశ్చేతి ప్రియశీతలః కుసుమానాం గన్ధమామోదం వహతి ప్రాపయతీతి కుసుమగన్ధవహః సః శైత్యసౌరభ్యమాన్ద్యలక్షణగుణత్రయయుక్తః మరుత్ వాయుః ఉపారతః ఉపరతో నివృత్త ఇత్యర్థః। మన్మథసఙ్గరః కామయుద్ధం యేషాం తే నివృత్తసురతా ఇత్యర్థః। తైః పరితప్తముఖైః సురతశ్రమేణ మ్లానముఖైః నరైః పురుషైః పరితః సమన్తాత్ సేవ్యతే। మదనవహ్నిసఖ ఇత్యనేన కుసుమగన్ధవహ ఇత్యనేన చ వాయుగుణాతిశయేన సమాపితరతీనామపి రిరంసా జాయతే ఇతి ద్యోత్యతే ।। 44 ।।

దాక్షిణ్యం ప్రకటీకరోతి మరుతా రాగం ప్రవాలైః పికై-

ర్మాధుర్యం ప్రియభాషణం శుకచయైర్గీతాని భృఙ్గైర్మధుః।

స్నానం సన్మధునాఽర్చనం చ కుసుమైశ్ఛత్రం తరుచ్ఛాయయా

స్వాధీశం జనయిష్యతోఽస్య హృదయం వ్యగ్రం విధాస్యన్నివ ।। 45 ।।

దాక్షిణ్యమితి। మధుర్వసన్తః స్వాధీశం స్వస్వామినం కామం జనయిష్యతః ప్రద్యుమ్నరూపేణ ప్రసవిష్యతోఽస్య కృష్ణస్య హృదయం మనః వ్యగ్రం త్వరాయుక్తం విధాస్యన్నివ మరుతా మలయమారుతేన దాక్షిణ్యం దక్షిణదిగ్భవత్వమ్। అనేనానుసరణపక్షే సరలత్వం వ్యజ్యతే। దక్షిణః సరలే యామ్యదిక్స్వే ఛన్దానువర్తినీతి భాస్కరః। ప్రకటీకరోతి ప్రకాశయతి। ప్రవాలైః కిసలయైః రాగమనురాగం పికైర్మాధుర్యం శుకచయైః ప్రియభాషణం ప్రియోక్తిం భృఙ్గైర్భ్రమరైః గీతాని సన్మధునా సత్పుష్పరసేన। మధు మద్యే పుష్పరస

ఇత్యమరః। స్నానం కుసుమైరర్చనం పూజాం తరూణాం ఛాయయా ఛత్రమాతపత్రం ప్రకటీకరోతీతి సర్వత్రాన్వయః। కార్యార్థినో హి కం కిం న కుర్వంతి। అతః ఛత్రపాదుకాదిధారణమపి కుర్వన్తీతి భావః। అనేన చిత్తవ్యగ్రీకరణాయోద్దీపనవిభావాః వసన్తకాలస్వభావానుసారతో నీతయశ్చ దర్శితాః ।। 45 ।।

వసన్తకాలే వనితాసహాయం లషన్తి మర్త్యా ఇతి కిం విచిత్రమ్।

యతః సరాగాస్తరవోఽపి తన్వీర్లతా న వాతాచలితాస్త్యజన్తి ।। 46 ।।

వసన్తకాల ఇతి। వసన్తకాలే మర్త్యాః మనుజాః వనితాసహాయం కాన్తాసహాయం లషన్తి అభిలషన్తీతి కిం విచిత్రం కిమాశ్చర్యం యతః కారణత్తరవోఽపి వృక్షా అపి సరాగాః రాగసహితాః సన్తః అనురాగసహితా ఇతి ధ్వనిః। వాతేన వాయునా ఆచలితాః సమన్తాత్కమ్పితాః। అనేనాఙ్గీకారే వైముఖ్యం ధ్వన్యతే। తన్వీః కృశా లతా వల్లీః న త్యజన్తి। వసన్తకాలే కిసలయరాగయుక్తాః తరవో లతామాశ్లిష్య శోభన్తే ఇతి భావః ।। 46 ।।

అధరపాణిపదూర్జితపల్లవో మధురవేణురవః కలభాషణః।

వదనగన్ధవహశ్వసనోఽజయత్సకుసుమః కుసుమాకరమచ్యుతః ।। 47 ।।

అధరేతి। అధరః అధరోష్ఠం పాణీ హస్తౌ పదౌ చ అధరపాణిపత్ తదేవ ఊర్జితః సన్నద్ధః పల్లవో యస్య స తథోక్తః। మధురః మనోహరో వేణురవో యస్య స తథోక్తః। అనేన పికప్రతినిధిః సూచ్యతే। కలమవ్యక్తమధురమ్। ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే। కలో మన్ద్రస్తు గమ్భీర ఇత్యమరః। భాషణం వచో యస్య స తథోక్తః। అనేన శుకప్రతినిధిః సూచ్యతే। వదనగన్ధవహః ముఖమారుత ఏవ శ్వసనో మన్దవాయుర్యస్య స తథోక్తః। సకుసుమః కుసుమైః సహితః అచ్యుతః కృష్ణః కుసుమాకరం వసన్తమ్ అజయత్। అచ్యుత ఇత్యనేన ఋతోర్మాసద్వయపర్యన్తమేతాదృశత్వాత్కృష్ణస్య చ్యుతిరహితత్వేన సర్వదైతాదృశత్వాత్తజ్జయో యుక్త ఇతి ద్యోత్యతే ।। 47 ।।

వితతపల్లవఫుల్లవనే క్వచిత్తరుతలే వసతోఽస్య పదామ్బుజమ్।

ఉపచచార వరానుగమణ్డలీభుజగతో జగతోఽభయసిద్ధయే ।। 48 ।।

వితతేతి। వరానుగమణ్డలీ శ్రేష్ఠభృత్యవర్గః క్వచిత్కదాచిద్వితతః విస్మృతః పల్లవో యస్య తత్ వితతపల్లవం తచ్చ తత్ ఫుల్లం వికసితఞ్చ తత్ వనం చ తస్మిన్నధికరణే తరుతలే వృక్షప్రాన్తే వసతో నివసతోఽస్య కృష్ణస్య పదామ్బుజం పాదారవిన్దం భుజగతః కాలియసర్పాజ్జగతో విశ్వస్యాభయసిద్ధయే విషపరిహారసిద్ధయే ఉపచచార। పదేన హి కాలియం నియమ్య విషభయం పరిహరిష్యతీతి అతః పాదోపచార ఏవ యుక్త ఇతి భావః। "పాదసంహననం చక్రుః కిఞ్చిత్తస్య మహాత్మన" ఇతి(1) భాగవత వచనోక్తస్య నిమిత్తాన్తరోత్ప్రేక్షేయమిత్యవగన్తవ్యమ్ ।। 48 ।।

F.N. 1. భా. 10/15/17.

ఫణిఫణాఙ్కణనర్తనకౌశలాభ్యసనధీరివ సర్వవిదాం వరః।

స శిఖితాణ్డవమన్వకరోత్క్వచిద్ధృతశిఖణ్డశిఖణ్డసుమణ్డితః।। 49 ।।

ఫణిఫణాఙ్కణేతి। ధృతః శిఖణ్డః బర్హో యేన సః స చాసౌ శిఖణ్డః కాకపక్షః తేన సుమణ్డితః సమ్యక్ అలఙ్కృతః। కాకపక్షః శికణ్డకః। శిఖా చూడా సిఖణ్డస్తు పిచ్ఛబర్హే నపుంసక ఇతి చోభయత్రామరః। సర్వవిదాం సర్వజ్ఞానాం బ్రహ్మాదీనాం వరః శ్రేష్ఠః స కృష్ణః ఫణినః కాలియస్య ఫణాఙ్కణే యన్నర్తనం తస్య యత్కౌశలం చాతుర్యం తస్యాభ్యసనే ధీర్బుద్ధిర్యస్య స ఉవ క్వచిత్ప్రదేశే శిఖితాణ్డవం మయూరనృత్యమ్ అన్వకరోతి అనుచకార। ఫణిఫణాఙ్కణనర్తనాభ్యసనం ఫమివిరోధినో మయూరాదేవ కర్తవ్యమితి। భావః। అత ఏవ ధృతశిఖణ్డేత్యుక్తమ్। కృష్ణః గోపైః సహ క్వచిన్మయూరవత్ ననర్తేతి పౌ(1)రాణికీ కథా ।। 49 ।।

మునిమనఃసరసీరుహహంసరాట్ తదుచితస్వరశిక్షణధీరివ।

అనుననాద స హంసకదమ్బకశ్రుతిమనోఽతిమనోరమకూజితమ్ ।। 50 ।।

మునిమన ఇతి। మునీనాం ఋషీణాం మనాంస్యేవం సరసీరుహాణి కమలాని తత్ర హంసరాట్ హంసశ్రేష్ఠః మునిహృదయకమలవాసీత్యర్థః। స కృష్ణః తేషాం హంసానాముచితః యోగ్యః స్వరః హంసజాతీయస్వర ఇత్యర్థః। తస్య శిక్షణే అభ్యసనే ధీర్బుద్ధిర్యస్య స ఇవ। హంసకదమ్బకస్య హంససమూహస్య శ్రుతిమనోఽతిమనోరమం శ్రోత్రమనసోరతిమధురం చ

తత్ కూజితఇ్చ శ్రుతిమనో ఽతిమనోరమకూజితమ్ అనుననాద హంసపక్షివచ్చుకూజేత్యర్థః। హంసజాత్యనుసారిస్వరాభావే స్వస్య హంసత్వాయోగాదితి భావః "క్వచిచ్చ కలహంసానామనుకూజతి కూజితమ్। అభినృత్యతి నృత్యన్తం వర్హిణం హాసయన్ క్వచి" దితి (2)భాగవత వచనకథికథాద్వయమనేన శ్లోకద్వయేన ఉత్ప్రేక్షితమితి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 50 ।।

మధువశీకృతచిత్త ఇవోష్ణభా వరుణపాలితదిఙ్మృగలోచనామ్।

సమధిగమ్య దివః స్వమపరీతద్దురితవారితవాజిమనా ఇవ ।। 51 ।।

మధ్వితి। ఉష్ణభాః ఉష్ణదీధితిః సూర్యః మధునా వసన్తేన వశీకృతం చిత్తం యస్య స తథోక్త ఇవ। అనన మద్యపానపారవశ్యం వ్యజతే। వరుణేన ప్రచేతసా పాలితా దిక్ ప్రతీచీదిగేవ మృగలోచనా తాం మృగాక్షీం సమధిగమ్య। అనేన పరస్త్రీగమనం ధ్వన్యతే। దురితేన పరస్త్రీసఙ్గజన్యపాపేన వారితాని నివారితాని వాజినామశ్వానాం మనాంసి యస్య స తథోక్త ఇవ। దివః ఆకాశాత్ స్వమాత్మానం అపీపతత్ పాతయామాస। తదా సూర్యః అస్తఙ్గత ఇత్యర్థః।। 51 ।।

ముదితగోనికరైః పరివారితః సఖిజనైః సహ వేణుముదీరయన్।

నిజగృహం ప్రవిశన్స నిశాముఖే నరమణీ రమణీ సమహర్షయత్ ।। 52 ।।

ముదితేతి। ముదితాః ప్రముదితాః గావస్తాసాం నికరైః పరివారితః పరివృతః సఖిజనైః ముహృజ్జనైః సహ వేణుం వంశవాద్యముదీరయన్ నిశాముఖే ప్రదోషకాలే। ప్రదోషో రజనీముఖమిత్యమరః। నిజగృహం ప్రవిశన్ నరమణిః పురుషరత్నం శ్రీకృష్ణః రమణీః సున్దరీః గోపీః సమహర్షయత్ ।। 52 ।।

ప్రతిగృహం ప్రమదాభిరితస్తతః సకుతుకాభిరసౌ పరిసేవితః।

స్మితకటాభమనోరమవిభ్రమః స్మరజనీ రజనీశ ఇవాబభౌ ।। 53 ।।

ప్రతిగృహమితి। సకుతుకాభిః సకుతూహలాభిః ప్రమదాభిః స్త్రీభిః ప్రతిగృహం ఇతస్తతః సమన్తాత్పరిసేవతిః స్మితకటాక్షయోః మనోరమః విభ్రమః విలాసో యస్య స తథోక్తః స్మరస్య

కామస్య జనిరుత్పత్తిః యస్మాత్స స్మరజనిః అసౌ కృష్ణః రజనీశ ఇవాబభౌ। ఆహ్లాదకరత్వాత్ రాత్రావపి ప్రకాశమానత్వాదితి భావః ।।

యదుపతిః స జనైః సహ నిర్మలం స్వగృహమేత్య శనైరలసాం నిశామ్।

తనురుచా బహుదూరపలాయితాం మహితయా హితయా వ్యతనోత్సతామ్ ।। 54 ।।

యదుపతిరితి। యదుపతిః కృష్ణః నిజైః స్వానుచరైః సహ స్వగృహం శనైరేత్య అలసాం జడాం నిశాం రాత్రిం మహితయా వ్యాప్తతయా సతాం స్మరతాం సజ్జనానాం హితయా సుఖదాయ తనురుచా తనుకాంత్యా బహుదూరపలాయితాం బహుదూరగతాం ప్రాతరన్ధకారస్య మేరుపృష్టగమనాదితి భావః। వ్యతనోత్ అకరోత్। ప్రాతః కాలో జాత ఇత్యర్థః।

స్వతనయాం సరితం విషవర్జితాం కరుణయా హరిరద్య కరిష్యతి।

ఇతి ముదేవ గిరిం రవిరీక్షితుం పరవశో రవశోబితమారుహత్ ।। 55 ।।

స్వతనయామితి। పరవశః పరమాత్మాధీనః। భీషోదేతి సూర్య ఇతి(1) శ్రుతేః। రవిః పరవశ ఇత్యనేన హర్షపారవశ్యం ద్యోత్యతే। అద్య హరిః కృష్ణః కరుణయా కృపయా స్వతనయాం సరితం యమునాం విషవర్జితాం కాలియనిష్కాసనేన విషరహితాం కరిష్యతీతి ముదా స్వపుత్ర్యాః విషపరిహారేణ నిరామయీకరణజన్యసన్తోషేణ తామీక్షితుమివ ద్రుష్టుమివ రవైః పక్షినినదైః శోభితఘ్గిరిముదయాద్రిమ్ ఆరుహత్ ఆరురోహ। యథా లోకే యుద్ధాదికం ద్రష్టుం ఉచ్చసౌధాదికమారుహన్తి తద్వదితి భావః ।। 55 ।।

తదను భోగికులాగ్రగమగ్రజం స హి విసృజ్య తదన్వయసమ్భవమ్।

న (ద) మయితుం యమునామగమద్విభుః సభుజగాం భుజగాన్తకవాహనః ।। 56 ।।

తదితి। తదను తదనన్తరం భుజగాన్తకవాహనః స విభుః కృష్ణః భోగికులాగ్రగం సర్పకులాగ్రేసరమ్ అగ్రజం శ్రేష్ఠం బలరామం బలరామస్య శేషావతారత్వాదితి భావః। విసృజ్య విహాయ తదన్వయసమ్భవం తస్య శేషస్య వంశసమ్భవం కాలియనాగం నమయితుం నమ్రీకర్తుం। దమయితుమితి పాఠే। శిక్షయితుమిత్యర్థః। సభుజగాం ససర్పాం యమునామగమత్ అగచ్ఛత్ ।। 56 ।।

యది రసాతలమేతి తద్రైమ్యహం దమయితుం తమితీవ స పాదపాత్।
అపతదమ్బుని విస్మయకారకః సవయసాం వయసామివ వల్లభః ।। 57 ।।

యదీతి। యది కాలియః రసాతలమేతి తదా అహం కాలియం దమయితుం శిక్షయితుమ్ ఏమి గచ్ఛామీతీవ సవయసాం వయో యేషాం తే తథా వయస్యానాం విస్మయకారకః ఆశ్చర్యకరః కృష్ణః పాదపాత్ కదమ్బవృక్షాత్ అమ్బుని యమునాజలే వయసాం పక్షిణాం వల్లభో గరుడ ఇవ। యథా శాఖాగ్రే స్థితో గరుడో జలాన్తస్థితసర్పగ్రహణాయ అధః పతతి తథా అపతత్। జలే బహుదూరం మిమంక్షుః ఉన్నతవృక్షశైలాదికమారుహ్య నిపతతీతి భావః ।। 57 ।।

F.N. 1. తైత్తిరీయ. ఉ. 2/8

కృష్ణాలిఙ్గనకాతరైః కరసమై రోర్ధైర్నివృత్తైరివ
స్వప్రాన్తస్థితతత్పదాఙ్కమురసా ధర్తుం ధియేవార్కజా।
సుప్రేమామ్బుధిమిశ్రణాదివ జగద్వన్ద్యస్య పాతాదివ
స్నిగ్ధా తం మదనాకృతిం స్వహృదయేనాశ్లిష్య సాఽవర్ధత ।। 58 ।।

కృష్ణనిపాతనానన్తరం యమునాభివృద్ధౌ హేతుముత్ప్రేక్షయతి। కృష్ణేతి। స్నిగ్ధా స్నేహయుక్తా సా అర్కజా సూర్యపుత్రీ యమునా కృష్ణస్యాలిఙ్గనే కాతరైః పురతోగమనే కృష్మస్యాలఙ్గనాభావో భవేదితి కాతరైః ఆసక్తైః అత ఏవ నివృత్తైః కరసమైః కరాకారైః దీర్ఘైరిత్యర్థః। ఒఘైః ప్రవాహైరివ। ప్రవాహస్య నివృత్తౌ జలాభివృద్ధిర్భవతీతి భావః। స్వప్రాన్తే స్వతటే స్థితం తత్పదాఙ్కం కృష్ణపాదచిహ్నం ఉరసా వక్షసా ధర్తు్ం ధియేవ బుద్ధ్యేవ తావత్పర్యన్తమభివృద్ధత్వాదితి భావః। సుప్రేమామ్బుధిః సుస్నేహసముద్రః తస్య మిశ్రణాత్సంయోగాదివ సముద్రసఙ్గమనే నద్యాః జలాభివృద్ధేర్జాయమానత్వాదితి భావః। జగద్వన్ద్యస్య విశ్వపూజ్యస్య కృష్ణస్య పాతాదివ। ఉత్తమనాయకస్య స్వచరణాదౌ నిపతనే కాన్తాయా హర్షోద్రేకేణ హేహాభివృద్ధేర్జాయమానత్వాదితి భావః। మదనస్యాకృతిరివాకృతిర్యస్య మదనస్యాకృతిర్యస్మాదితి వా అతిసున్దరమిత్యర్థః। తం కృష్ణం స్వహృదయేనాశ్లిష్యాలిఙ్గ్య

అవర్ధత వవృధే। ప్రాణకాన్తాలిఙ్గనస్యాప్యభివృద్ధిహేతుత్వాదితి భావః। అనేన కాలిన్ద్యాం కాలిన్దీనామ్నీ కృష్ణపత్నీ తిష్ఠతీతి గమ్యతే। మాలత్ర్యేక్షేయమ్ ।। 58 ।।

కలిలయన్తమపః పురుషోత్తమం ఫణిపతిః కిల దంశి (హింసి) తుమగ్రహీత్।

నహి స వేత్తి బలం (1)శ్రవణోజ్ఝితః పరమయా రమయా శ్రుతిభిః స్తుతమ్।। 59 ।।

కలిలయన్తమితి। ఫణిపతిః కాలియః అపః వారీణి కలిలయన్తం విలోడయన్తం పురుషోత్తమం కృష్ణం దంశితుం దన్తైరితి శేషః హింసితుమితి పాఠే హన్తుమిత్యర్థః అగ్రహీత్। నను పరమపురుషం కథమగ్రహీదిత్యత ఆహ। నహీతి। శ్వరణోర్ఘ్మితః కర్ణరహితః స కాలియః పరమయా ఉత్తమయా రమయా దుర్గారుపయా లక్ష్మ్యా శ్రుతిభిర్వేదైః స్తుతమ్ అభివర్ణితమ్। కర్తృకరణయోస్తృతీయేతి తృతీయా।

F.N. 1. ఆత్మా వాఽరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః। - ఇతి శ్రుతిః।

2. పా.సూ. 2/3/18

బలం సామర్థ్యం న వేత్తి హి। ఔపనిషదః పురుష ఇతి శ్రుతేరౌపనిషదస్య కృష్ణస్య శ్రౌతం సామర్థ్యం శబ్దగ్రాహకశ్రవణాభావాన్న జానాతీత్యర్థః।। 59 ।।

ఉత్పాతచకితా గోపాః కృష్ణసన్దర్శనార్థినః।

పురోధాయ యయూ రామం శేషమార్గగతా ఇవ ।। 60 ।।

ఉత్పాతేతి। భూకమ్పాద్యుత్పాతేన చకితాస్త్రస్తాః గోపాః కృష్ణసన్దర్శనమర్థయన్త ఇతి కృష్ణసన్దర్శనార్థినః సన్తః రామం బలభద్రం పురోధాయాగ్రే కృత్వా శేషమార్గగతా ఇవ యయుః। మోక్షగంతౄణాం మార్గద్వయం గరుడమార్గః శేషమార్గ ఇతి(1)। తత్ర శేషమార్గగామినః శేషం పురోధాయ గచ్ఛన్తీతి ప్రమేయస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాద్ బలభద్రస్యాపి శేషత్వాదితి భావః ।। 60 ।।

వ్రజామ వ్రజగోపాలా యమునామమునాఽధ్వనా।

పదాని పథి కృష్ణస్య లక్ష్యన్తే లక్షణైః సహ ।। 61 ।।

వ్రజామేతి। హే వ్రజగోపాలాః అమునా అధ్వనా మార్గేణ యమునాం నదీం వ్రజామ గచ్ఛామః యతః పథి మార్గే కృష్ణస్య పదాని చరణచిహ్నాని లక్షణైర్ధ్వజవజ్రాదిభిః సహ లక్ష్యన్తే దృశ్యన్తే ।। 61 ।।

ఇత్థం విమర్శతః ప్రాప్తాన్ దృష్ట్వా స్వాన్ సర్పమూర్ధ్ని సః।

ననర్త కిల నర్నర్తి సుహృదాగమనే న కః ।। 62 ।।

ఇత్థమితి। ఇత్థముక్తప్రకారేణ విమర్శతః ప్రాప్తాన్ విచారేణాగతాన్స్వానాత్మీయాన దృష్ట్వా స కృష్ణః సర్పమూర్ధ్ని ననర్త కిల। తథాహి సుహృదాగమనే సతి కః పుమాన్ న నర్నర్తి అతిశయేన న నృత్యతి। నృతీ గాత్రవిక్షేపే। విమర్శతః శ్రవణాదివిచారేణాగతాన్ శేషమార్గేణ వైకుణ్ఠం ప్రత్యాగతాన్స్వన్భృత్యాన్ దృష్ట్వా పరమాత్మా సర్పమూర్ధ్ని తదీయమృత్యులక్షణకాలోరగశిరసి నృత్యతీతి ధ్వనితోఽర్థః।।

సరత్నకృష్ణాహిఫణాఙ్కణేషు ననర్త కృష్ణః కిల లోకవన్ద్యః।

పదం గరుత్మత్కరముఖ్యదైవమివౌషధం తద్దమనే విధిత్సన్ ।। 63 ।।

సరత్నేతి। లోకవన్ద్యః భువనస్తుత్యః కృష్ణః సరత్నాః రత్నసహితాః కృష్ణాహిఫణాః కృష్ణసర్పశిరాంసి తేషామఙ్కణేషు ప్రదేశేషు గరుత్మత్కరముఖ్యదైవం

F.N. 1. అనువ్యాఖ్యానే (4/2/15)

గరుడహస్తయోర్ముఖ్యదైవం పదం పాదమ్। స్కన్ధాధిరూఢస్య కృష్ణస్య పాదయోర్గరుడకరగతత్వాదిత భావః। తద్దమనే తస్య కాలియస్య దమనే విషనిఃసరణరూపశిక్షణే ఔషధం నిర్విషం విధిత్సన్నివ కుర్వన్నివ ననర్త। గరుడస్మరణమాత్రేణ విషపరిహారో జాయతే కిల, కిం పునర్గరుడకరస్పర్శికృష్ణపాదసమ్బన్ధేనేతి భావః ।। 63 ।।

ఉన్నీయ కాలియఫణీన్ద్రవిరాజిపుచ్ఛం

స్విన్నం మమర్ద విషదూషితమస్య వక్త్రమ్।

తస్యాన్తరాశ్రితమశేషమసావసహ్యం

నిష్కాసయన్నివ విషం వితనాననేన ।। 64 ।।

ఉన్నీయేతి। అసౌ కృష్ణః కాలియస్య ఫణీన్ద్రస్య విరాజిపుచ్ఛం విశోభిబాలం ఉన్నీయ ఉన్నమయ్య విషదూషితం విషదుష్టం ఖిన్నం శ్రమేణోత్పన్నఖేదమ్ అస్య కాలియస్య వక్త్రం తస్య వక్త్రస్యాన్తరాశ్రితం అన్తర్గతమసహ్యం సోఢుమశక్యమ్ అశేషం సమస్తం బిషం వినతాననేన అధః కృతముఖేన నిష్కాసయన్నివ బహిః కుర్వన్నివ మమర్ద పాదకుట్టనైర్మర్దయామాస। యథా చీలాదిస్థితం తణ్డులాదికం నిఃశేషతయా నిష్కాసయితుం చీలపుచ్ఛమూర్ధ్వీకృత్య ముఖమధఃకారయన్తి తథేతి భావః ।। 64 ।।

స దన్దశూకస్య ముఖం విభిన్దన్ తదీయపుచ్ఛం జగృహే కరేణ।

యథాపరాధం నను దణ్డదాతా నిరాగసం కం వరయేన్న శౌరిః ।। 65 ।।

స ఇతి। స కృష్ణః అతిశయేన దంశతీతి దన్దశూకః పన్నగః। దన్దశూకో బిలేశయః ఉరగః పన్నగో భోగీత్యమరః। తస్య ముఖం విభిన్దన్ పాదఘాతేన విదారయన్ కరేణ హస్తేన తదీయపుచ్ఛం కాలియసమ్బన్ధిపుచ్ఛం జగృహే। పదా యావత్కుట్టనం కరోతి తావత్పుచ్ఛం సమ్యగ్గృహీతవానిత్యర్థః। అర్థాన్తరం న్యస్యతి। శౌరిః కృష్ణః యథాపరాధమ్ అపరాధమనతిక్రమ్య అపరాధానుసారేణేత్యర్థః। దణ్డదాతా నను శిక్షాప్రదో హి। నిరాగసమ్ అపరాధరహితం కం నరం న వరయేత్ న పరిగృహ్ణీయాత్। ముఖేన దంశతీతి అపరాధినో ముఖస్య దమనముచితమ్। నిపరాధినః పుచ్ఛస్య పరిగ్రహణం చోచితమితి భావః ।। 65 ।।

విదారయన్నప్యహిరాజమౌలిం కరేణ పస్పర్శం తమార్తబన్ధః।

నిజేషు శిక్షాఽపి హి తస్య విష్ణోః పరం పరానుగ్రహహేతురేవ ।। 66 ।।

విదారయన్నితి। ఆర్తబన్ధుః కృష్ణః అహిరాజమౌలిం సర్వరాజశిరః విదారయన్నపి విభిన్దన్నపి తం కాలియం కరేణ పస్పర్శ అగ్రహీత్। అర్థాన్తరం న్యస్యతి। తథాహి। తస్య విష్ణోః నిజేషు స్వభక్తేషు శిక్షాఽపి పరమ్ అతిశయేన పరానుగ్రహహేతురేవ ఉత్తమనుగ్రహకారణమేవ। అనుగ్రహార్థం విష్ణుర్భక్తాంచ్ఛిక్షయతి న త్వసురవత్తమః ప్రాపయితుమితి భావః ।। 66 ।।

నృత్యన్తమేనం నిజనాథమేత్య భృత్యా భవాబ్జాసనముఖ్యదేవాః।

విష్వగ్గృణన్తః కిల తస్థురార్తసర్పాశ్రితాజ్ఞానమివాపహర్తుమ్ ।। 67 ।।

నృత్యంతమితి। భవః రుద్రశ్చ అబ్జం ఆసనం యస్య సః అబ్జాసనః బ్రహ్మా చ తౌ ముఖ్యౌ యేషాం తే దేవాః। నిజః స్వకీయః నాథః స్వామీ తమ్। నృత్యన్తం ఏనం కృష్ణం విష్వక్ సమాన్తాత్ గృణన్తః స్తువన్తః సన్తః ఆర్తసర్పాశ్రితం యదజ్ఞానం కృష్ణవిషయకాజ్ఞానమపహర్తుమివం విష్వక్ పరితః తస్థుః కిల। దేవైరస్మాభిః కృష్ణపరిచర్యాయాం కృతాయాం అయం కృష్ణః సాక్షాత్పరమాత్మేతి జానీయాత్ కాలియ ఇతీవోపతస్థురిత్యర్థః।। 67 ।।

అనీనదత్పద్మభవో మృదఙ్గం జగౌ హనూమాన్ జగతామధీశమ్।

అదర్శయత్తాలగతీః కపర్దీ ననర్త గోపాలకబాలమౌలిః(1) ।। 68 ।।

అనీనదదితి। పద్మభవో బ్రహ్మా మృదఙ్గం మర్దలమ్ అనీనదత్ నాదయామాస। హనూమాన్ జగౌ గానం చకార। కపర్దీ శివః। ఉగ్రః కపర్దీత్యమరః। తాలస్య కాంస్యవాద్యస్య గతీః ద్రుతవిలమ్బితాదిలయభేదమదర్శయత్। గోపాలకానాం యే బాలాః తేషు మౌలిః కృష్ణః ననర్త నృత్తం చకార। అనేన ఏతాదృశకృష్ణస్య గోపాలకత్వం లోకవిడమ్బనార్థమితి ధ్వన్యతే ।। 68 ।।

తతోఽహిపత్నీప్రియమఞ్జువాక్యం నిశమ్య తం నిర్భయమాశు చక్రే।

తథాహి నారిమృదుభాషణేన న కస్య చిత్తం మృదుతాముపైతి ।। 69 ।।

F.N. 1. డోలిన మేల్కయ్య బరమప్ప హాక్యాను

తాళవ శివనప్ప కళేదాన్మ్యా।

ఒళ్ళోళ్ళో పదగళ ఇనుమప్ప హాడ్యాను

చేలువ కనకప్ప కుణిదాన్మ్యా।। - ఇతి కనకదాసాః

తత ఇతి । తతః కృష్ణః అహే సర్పస్య కాలియస్య పత్న్యాస్తాసాం ప్రియమఞ్జువాక్యం ప్రియమధురోక్తిం నిశమ్య శ్రుత్వా తం కాలియమ్ ఆశు నిర్భయం భయరహితమ్ చక్రే। తథాహి తదుక్తమ్। నారీమృదుభాషణేన కామినీకోమలవచనేన కస్య ప్రాణినశ్చిత్తం మృదుతాం మార్దవం నోపైతి। అతిపరుషోఽపి పురుషః కామినీవచనేన మృదుర్భవతీతి భావః ।। 69 ।।

విషాశ్రయత్వేన గుణేన నామ్నా ద్వయోః స సామ్యేఽపి భుజఙ్గమం తమ్।

నిపీడ్య భాస్వత్తనయాం జుగోప న కస్య యోషిత్సు హి పక్షపాతః ।। 70 ।।

విషాశ్రయత్వేనేతి। సః కృష్ణః ద్వయోః కాలియకాలిన్ద్యోః విషాశ్రయత్వేన విషాధారత్వేన। విషం తు గరలే జల ఇత్యభిధానాత్। ఏకస్య గరలాశ్రయత్వేన అన్యస్యాః జలాశ్రయత్వేనేత్యుభయోర్విషాశ్రయత్వసామ్యాదితి భావః। గుణేన ఉభయోరపి నీలగుణవిశిష్టత్వేన నామ్నా కృష్ణః కృష్ణేత్యభిధయా సామ్యేఽపి స్వనామధారకత్వసామ్యేఽపీత్యర్థః। తం భుజఙ్గమం నిపీడ్య భాస్వత్తనయాం సూర్యతనయాం యమునాం జుగోప విషమపసార్య లోకే సేవ్యతాం కృత్వా రరక్ష। నను ద్వయోః సామ్యే ఏకస్య శిక్షణమపరరస్యాః రక్షణం కథం ఘటత ఇత్యత ఆహ। న కస్యేతి। యోషిత్సు స్త్రీషు కస్య పురుషస్య పక్షపాతో న భవేత్। సర్వేషాం స్త్రీపక్షపాతో భవేదేవేత్యర్థః ।। 70 ।।

ఆగస్కృతం నాగపతిం స కృష్ణః పాదేన శిక్షన్నపి తత్కృతాఙ్కైః।

తార్క్ష్యాద్భయం తస్య జహార భక్తే క్రోధోఽపి దేవస్య వరేణ తుల్యః ।। 71 ।।

ఆగస్కృతమితి। స కృష్ణః ఆగస్కృతమ్ అపరాధకృతం నాగపతిం కాలియం పాదేన శిక్షన్నపి తత్కృతాఙ్కైః పాదకృతచిహ్నైః తస్య గరుడభీత్యా యమునాం ప్రవిష్టస్య కాలియస్య తార్క్ష్యాత్ గరుడాత్ భయం జహార పరిహృతవాన్। దేవస్య విష్ణోః భక్తే క్రోధోఽపి వరేమ

అనుగ్రహేణ తుల్యః సదృశః। `క్రోధోఽపి దేవస్య వరేణ తుల్య' ఇత్యేతద్వచనం భక్తజనవిషయమ్। నాభక్తజనవిషయమితి భావః ॥ 71 ॥

స్వపక్షపాతిప్రియమక్షికర్ణవిమర్దనాన్నీనమసౌ ప్రసాధ్య।

విధాయ చాస్యాభయమఞ్జసాఽన్తే ముదం స్వతల్పాయ దదావనల్పామ్ ॥ 72 ॥

స్వపక్షపాతీతి। అసౌ కృష్ణః అక్షిణీ ఏవ కర్ణౌ యస్య కాలియస్య సర్పస్య విమర్దనాత్స్వపక్షపాతిప్రియం పక్షాభ్యాం పాతో అస్యాస్తీతి పక్షపాతీ గరుడః స్వస్య పక్షపాతీ స్వపక్షపాతీ। అనేన గరుడస్య కృష్ణపక్షపాతిత్వం వ్యజ్యతే। తస్య ప్రియమిష్టం ప్రసాధ్య। సపత్నవిమర్దనాదితి భావః। అన్తే అస్య కాలియస్యాంజసా సమ్యక్ అభయం గరుడభయాభావం విధాయ స్వతల్పాయ స్వశయనీయాయ శేషాయ స్వజాతీయస్యాభయదానాదనల్పాం బహ్వీం ముదం సన్తోషం దదౌ। శేషగరుడయోః సమానత్వాదుభయప్రీతికరణస్యావశ్యకత్వాదితి భావః ॥ 72 ॥

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషుః మహితః సర్గశ్చతుర్థో మదామ్ ॥ 73 ॥

॥ శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే చతుర్థః సర్గః ॥ 4 ॥

రోమ్ణామితి। ఉక్త ఏవార్థః ॥ 73 ॥

॥ ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం చతుర్థః సర్గః ॥

*****************************************************************************

.

పఞ్చమః సర్గః

స యామునామ్బుస్యవగాహనోత్థశరీశైత్యం శమయన్నివేశః।
నిశి ప్రవృద్ధం నవకాననాగ్నిం పపౌ దయాలుః స్వజనస్య గుప్త్యై ।। 1 ।।

వన్దేఽన్దిరాసదావాసం శ్రయే కృష్ణసరోరుహమ్।

యల్లీలామకరన్దేన సన్తుష్టః సజ్జనాలయః ।। 1 ।।

స ఇతి। స ఈశఃసమర్థః దయాలుః శ్రీకృష్ణః యామునం యమునాసమ్బన్ధి అమ్బః జలం తస్మిన్ అవగాహనేన నిమజ్జనేన ఉత్థముత్పన్నం శరీరశైత్యం శమయన్నివ పరిహరన్నివ। "అగ్నిర్హిమస్య భేషజ" మితి(1) శ్రుతేరితి భావః। నిశి రాత్రౌ ప్రవృద్ధం నవకాననాగ్నిం నూతనదావాగ్నిం స్వజనస్య బన్ధుజనస్య గుప్త్యై రక్షాయై పపౌ పీతవాన్।।

F.N. 1. వాజసతేయీసంహితా - 23/10,, తైత్తిరీయ సం. 7/4/18

స్తువన్తు సర్వే వనవహ్నిపానకృతానుభావం న వయం మురారేః।

స్వజన్మభమిం(1) శిఖిని ప్రవిష్టే క ఈశితుస్తేన కృతోఽనుభావః ।। 2 ।।

స్తువన్త్వితి। సర్వే జనాః మురారేః శ్రీకృష్ణస్య వనష్నిపానకృతానుభావం దావాగ్నిపానకృతసామర్థ్యం స్తువన్తు వర్ణయన్తు। వయం న స్తుమః। కుతః। శిఖిని వహ్నౌ। శిఖీ కేతుగ్రహే వహ్నౌ మయూరే కుక్కుటే ద్రుమ ఇతి రత్నమాలా। స్వజన్మభూమిం స్వోత్పత్తిస్థానం ముఖమ్। "ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ" తి శ్రుతేః।। ప్రవిష్టే సతి తేన ఈశితుః సమర్థస్య శ్రీకృష్ణస్య కోఽనుభావః కః ప్రభావః। కుతః సమ్పాదితః। వహ్నౌ స్వజన్మభూమిం ప్రవిష్టే సతి శ్రీకృష్ణస్తుతికరణం వ్యధికరణమితి భావః। వ్యాజస్తుతిరలఙ్కారః।। 2 ।।

స్వజనైర్నిజపాదాబ్జభజనైః సహితస్తతః।

ప్రమార్జితసర్వార్థవ్రజం నివివిశేఽచ్యుతః ।। 3 ।।

స్వజనైరితి। నిజపాదాబ్జయోర్భజనమ్ ఏషాం తైః స్వజనైః సహితః అచ్యుతః తతః కాలీయహ్రదాత్ ఆర్జితః ఉపార్జితః సర్వార్థవ్రజః సమస్తపురుషార్థసమూహః యస్య స తథోక్తః। తం వ్రజం గోష్ఠమ్। వ్రజా గోష్ఠాధ్వసఙ్ఘయా ఇతి రత్నమాలా। నివివిశే ప్రవిష్టవాన్। విశ ప్రవేశనేలిట్ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ।। 3 ।।

నిజబలకరమగ్నిం కృష్ణపీతం నిశమ్య

జ్వలిత ఇవ ససూర్యః ప్రాదురాసీన్నిదాఘః।
స్వకృతిమథ సనామ్నా నిర్ణినీషుర్విచిన్త్య
ద్రుతమృతుపతినేవ ప్రాప గోపో వనాన్తమ్ ।। 4 ।।

గ్రీష్మర్తుం వర్ణయతి। నిజేతి। నిదాఘః గ్రీష్మః। గ్రీష్మ ఊష్మకః। నిదాఘ ఉష్ణోపగమ ఉష్ణ ఊష్మాగమస్తప ఇత్యమరః। నిజస్య స్వస్య బలం పరసన్తాపకరణసామర్థ్యం కరోతీతి నిజబలకరమ్। గ్రీష్మోఽహి దావాగ్నినా లోకాన్ సన్తాపయతీతి భావః। అగ్నిం దావాగ్నిం కృష్ణేన పీతం నిశమ్యం శ్రుత్వా జ్వలిత ఇవ

F.N. 1. ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ప్రాణాద్వాయురజాయత। - ఇతి పురుషసూక్తే (ఋ.)

స్వసహాయనాశజన్యకోపాత్ ప్రజ్వలిత ఇవ ససూర్యః ఏకస్మిన్ సహాయే గతే సహాయాన్తరేణ కార్యం సాధయామీతి వా సూర్యేణ సహితః సన్ గ్రీష్మే సూర్యస్యాతి తైక్ష్ణ్యాదితి భావః। ప్రాదురాసీత్ప్రాదుర్బభూవ। అథ గ్రీష్మప్రాదుర్భావానన్తరం గోపః శ్రీకృష్ణః స్వకృతిం స్వకార్యం సనామ్నా మాధవ ఇతి సమానం నామధేయం ధస్య తేన ఋతుపతినాం ఋతుశ్రేష్ఠేన వసనతేన సహ విచిన్త్య నిర్నినీషురివ నిర్ణేతుమిచ్ఛురివ ద్రుతం శీఘ్రం వనాన్తం వనాన్తం వనమధ్యం ప్రాప। ప్రతిరోధిని ఆగతే తత్ప్రతిక్రియాయాః సహృదా సహ విచార్య కర్తవ్యత్వాత్। ఏకనామ్నోః సదా ప్రీతిరితి వసన్తస్య సమాననామత్వేన శ్రీకృష్ణసుహృత్త్వమితి భావః ।। 4 ।।

తాపే తద్వనమాధవేన విజితే భాస్వత్ప్రభాసమ్భవే
దావే చ వ్రజమాధవేన దమితే గ్రీష్మో జజృమ్భే క్షణాత్।
కోపేనేవ వసన్తపుష్పనిచయం శుష్కం విధాయానిలం
తప్తం చమ్పకకమ్పితాంశ్చ మధుపాన్ మూకాన్ పికాదీన్ ఖగాన్ ।। 5 ।।

తాప ఇతి। భాస్వతః సూర్యస్య ప్రభయా సమ్భవో ఉత్పత్తిర్యస్య స తథా తస్మిన్ తాపే సన్తాపే తద్వనస్య వృన్దావనస్య సమ్బన్ధినా మాధవేన వసన్తేన విజితే తరుచ్ఛాయాదినా నిర్జితే సతి। అనేన గ్రీష్మసహాయసూర్యస్య కృష్ణసహాయేన వసన్తేన పరాభావో జాత ఇతి

ద్రష్టవ్యమ్। దావే చ వనాగ్నౌ చ। వచవన్యానలౌ దావావితి రత్నమాలా। మాధవేన గోకులస్థకృష్ణేన దమితే శిక్షితే సతి గ్రీష్మః కోపేనేవ స్వసహాయభూతయోర్వృష్టిసూర్యయోః పరాభవజన్యామర్షేణేవ వసన్తపుష్పనిచయం వసన్తుర్తు సమ్బన్ధికుసుమసమూహం శుష్కం మ్లానం విధాయానిలం మన్దవాయుం సన్తప్తం విధాయ మధుపాన భ్రమరాన్ చమ్పకకమ్పితాన్ చమ్పకకుసుమైశ్చలితాన్ భృఙ్గాణాం చమ్పకగన్ధస్యానిష్టత్వాదితి భావః। పికాదీన్ ఖగాన్ పక్షిగణాన్ మూకాంశ్చ విధాయ ఉష్ణకాలే పక్షిణో వృక్షకోటరేషు మూకీభూయ తిష్ఠన్తీతి భావః। క్షణాత్ తత్క్షణాత్ జజృమ్భే దిదీపే ।। 5 ।।

పాథః శీతమశీతలోష్ణధరిణీం భాస్వద్బలేనోష్ణయ-

న్నూర్ధ్వం గన్ధవహం నయన్ త్రివృతమప్యమ్మాత్రపాత్రం వపుః।

కుర్వన్ కృష్ణకృతేర్విరోధమివ తద్వాసం చ వాః శోషయన్

విశ్వం తస్య వశం దవేన చ దహన్ వైరీవ సోఽదృశ్యత ।। 6 ।।

పాథ ఇతి। స గ్రీష్మః "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త" ఇతి(1) శ్రుతేః। విశ్వస్య కృష్ణసంసృష్టత్వం నిశమ్య కృష్ణకృతేః శ్రీకృష్ణకర్మణః విరోధం కుర్వన్నివ। కృష్ణేన యద్యద్వస్తు యాదృశం యాదృశం కృతం తస్య తస్య వస్తునః వైపరీత్యం కుర్వన్నివ శీతం శీతస్పర్శయుక్తం పాథః ఉదకమ్। కబన్ధముదకం పాథ ఇత్యమరః। శీతలా చ సా ఉష్ణా చ శీతలోష్ణా పాథః ఉదకమ్। కబన్ధముదకం పాథ ఇత్యమరః। శఈతలా చ సా ఉష్ణా చ శీతలోష్ణా సా న భవతీతి అశీతలోష్ణా సా చాసౌ ధరిణీ చ తామ్ అనుష్ణాశీతస్పర్శవతీం భూమిమిత్యర్థః। ఆస్వద్బలేన సూర్యసామర్థ్యేన ఉష్ణయన్ ఔష్ణ్యం ప్రాపయన్ ఉభయమప్యుష్ణస్పర్శవత్కుర్వన్నిత్యర్థః। గన్ధవహం వాయుం నిర్యగ్గమనస్వభావం వాయుం ఊర్ధ్వమ్ ఉపరి నయన్ ప్రాపయన్ గ్రీష్మే చక్రవాత్యాయా ఊర్ధ్వగమనాదితి భావః। త్రిభిస్తేజోఽబన్నైః వృతం ఆవతం వపుః శరీరమ్ అమ్మాత్రపాత్రం జలమాత్రయోగ్యమ్। గ్రీష్మే బహుజలపానకరణాదితి భావః। కుర్వన్ తద్వాసం తస్య శ్రీకృష్ణస్య వాసం నివాసస్థానం వాః వారి చ శోషయన్ ఉదకశోషణే తదాశ్రయత్వనిమిత్తకనారాయణనామ్నైవ నాశితం భవేదితి భావః। కిఞ్చ శ్రీకృషణస్య వశమధీనం విశ్వం జగత్ దవేన దావాగ్నినా దహన్ శ్రీకృష్ణేన స్థితౌ క్రియమాణాయాం మయా సంహారః క్రియత ఇతి భావేన భస్మీకుర్వన్ వైరీవ శత్రురివాదృశ్యత। అనేనార్కస్య తైక్ష్ణ్యం భూజలాదీనామౌష్ణ్యం చక్రవాతోత్పత్తిః పిపాసా జలశోషమం దావాగ్నినా వనస్థప్రాణినాశశ్చేతి గ్రీష్మధర్మా వర్ణితాః ।। 6 ।।

సుచ్ఛాయైః శుకమణ్డితైః శుభఫలైరుద్యత్ప్రసూనోద్గమై-

ర్వృక్షైర్మాధవపక్షగైః ప్రశమితే ఖేదే నిదాఘోద్భవే।

దైత్యః కోఽపి తరుత్వమేత్య వరతస్తత్పక్షపాతీవ త-

చ్ఛాయావాససుఖాత్సహస్రగుణితం శోకం వితేనే వనే ।। 7 ।।

సుచ్ఛాయైరితి। సు నిబిడా ఛాయా యేషాం తైః శుకైః కీరీర్మణ్డితైరలఙ్కృతైః శుభాని ఫలాని యేషాం తైః ఉద్యత్ప్రసూనానాం ప్రకాశమానకుసుమానామ్ ఉద్గమో యేషాం తైః మాధవపక్షగైః వసన్తపక్షపాతిభిః వృక్షైః నిదాఘోద్భవే గ్రీష్మోద్భవే ఖేదే శ్రమే ప్రశమితే సతి కోపి కశ్చన దైత్యః వరతః బ్రహ్మదత్తవరాత్ వనే వృన్దావనే తరుత్వం విషవృక్షత్వమ్ ఏత్య తత్పరక్షపాతీవ గ్రీష్మపక్షపాతీవ తచ్ఛాయావాయుసుఖాత్ తేషాం

F.N. 1. తైత్తిరియ.ఉ. 3/1

వృక్షాణాం ఛాయానివాసజన్యసుఖాత్ సహస్రగుణితం సహస్రగుణపరిమితం తతోఽప్యధికమిత్యర్థః। శోకం దుఃఖం వితేనే చక్రే ।। 7 ।।

తరుత్వమప్యాప్య వనం మురారేరదూషయద్ధన్త విషైః సమన్తాత్।

స్వనాసికాచ్ఛేదమపీహ సోఢ్వా ఖలో నిరున్ధే ఖలు సత్ప్రయాణమ్ ।। 8 ।।

తరుత్వమితి। స దైత్యః తరుత్వమపి దర్శనాభివాదనహీనయోనిమపి ఆప్య ప్రాప్య మురారేః శ్రీకృష్ణస్య వనం వృన్దావనం సమన్తాత్పరితః విషైరదూషయత్ దుష్టమకరోత్। హన్త కష్టమ్। హన్త హర్షే విషాదే చ వాక్యారమ్భానుకమ్పయోరితి రత్నమాలా। తథాహి। ఇహ లోకే ఖలో దుర్జనః స్వనాసికాచ్ఛేదమపి సోఢ్వా మర్షిత్వా స్వనాసికాం ఛిత్వాఽపీత్యర్థః। సతాం ప్రయాణం గమనం నిరున్ధే ఖలు అపశకునం కృత్వా గమనప్రతిబన్ధం కరోతి హీత్యర్థః।। 8 ।।

వినాశ్య వృన్దావనవాసిపక్షిమృగాదినానావిధజీవవర్గమ్।

వరప్రదాతుస్తరసా విధాతురసౌ విశఙ్కో విదధే ప్రతీతమ్।। 9 ।।

వినాశ్యేతి। అసౌ విషవృక్షరూపీ దైత్యః విశఙ్కః నిఃశఙ్కః సన్ వృన్దావనవాసినాం పక్షిమృగాదినానావిధజీవానాం వర్గం సమూహమ్। తరసా జవేన వినాశ్య వరప్రదాతుః స్వస్య వరప్రదాతుః। విధత్తే ఇతి సృష్టిం కరోతీతి విధాతా సృష్టికర్తాం తస్య బ్రహ్మణః ప్రతీపం విరోధం విదధే తత్సృష్టస్య జీవవర్గస్య నాశకరణాదితి భావః। కృతఘ్నాః ఖలు దుర్జనాః స్వోపకారిణామపి అపకారం కుర్వన్తీతి భావః ।। 9 ।।

తదీయగన్ధేన ఫలేన పుష్పకులేన మూలాశ్రయణేన లోకః।

తదైవ నాశం కిల యాతి కృష్ణవిపక్షమైత్రీ కిము సౌఖ్యదాత్రీ ।। 10 ।।

తదీయేతి। లోకో జనః తదీయేన విషవృక్షసమ్బన్ధినా గన్ధేన పరిమలేన ఫలేన పుష్పకులేన మూలాశ్రయణేన తదైవ తత్క్షణాదేవ నాశం యాతి కిల। తథాహి। కృష్ణవిపక్షమైత్రీ శ్రీకృష్ణవిద్వేషిసఖ్యం సౌఖ్యదాత్రీ సుఖమేవ సౌఖ్యం తస్య దాత్రీ కిము। దుర్జనమైత్ర్యా దుఃఖకరత్వాదితి భావః।। 10 ।।

కిం వాచ్యమస్యాతివిషోల్బణత్వం యస్మాత్స దర్వీకరవర్గమౌలిః।

రామోఽపి తత్సఙ్గతవాయునైవ గ్లానిం సతాం గ్లానిహరోఽప్యవాప ।। 11 ।।

కిం వాచ్యమితి। అస్య విషవృక్షస్యాతివిషోల్బణత్వం అత్యన్తవిషోత్కృత్వం కిం వాచ్యం కిం వక్తవ్యమ్। యస్మాత్కారణాద్దర్వీకరాణాం సర్పాణామ్। దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠో దన్దశూకో బిలేశయ ఇత్యమరః। వర్గస్య సమూహస్య మౌలిరపి ప్రధానోఽపి సతాం సజ్జనానాం గ్లానిహరోఽపి శ్రమహరోఽపి స రామోఽపి శేషాత్మకో బలభద్రః తత్సఙ్గతవాయునైవ తద్విషవృక్షసమ్బన్ధివాయుమాత్రేణ గ్లానిమవాప। శేషాత్మకబలభద్రస్యాపి గ్లానికరత్వాదస్య విషోత్కట్యం కిం వర్ణనీయమిత్యర్థః ।। 11 ।।

ఫలైః ప్రసూనైర్విలసత్ప్రవాలైర్దలైర్విలోలైః స శుభాయితోఽపి।

బిభర్తి హాలాహలమేవ మధ్యే ఖలః ప్రకృత్యా ఖలు గూఢవృత్తిః ।। 12 ।।

ఫలైరితి। ఫలైః ప్రసూనైః కుసుమైః విలసత్ప్రవాలైః విలోలైః చఞ్చలైః దలైః పర్ణైః। దలం పర్ణం ఛదః పుమానిత్యమరః। శుభాయితోఽపి శుభవదాచరమాణోఽపి

సజ్జనవత్ర్పతీయమానోఽపి స వృక్షః మధ్యే హాలాహలమేవ కాలకూటమేవ విభర్తి। తథాహి ఖలః దుర్జనః ప్రకృత్యా స్వభావేన గూఢవృత్తిః గూఢచేష్టః। ఖలు ।। 12 ।।

పతత్త్రిణాం పత్రఫలాశనానాం వనేఽతిరమ్యే వసతాం సతాం చ।

నిరాగసాం ద్రోహమహో వ్యధాద్యస్తముగ్రనామార్హచరిత్రమూహే ।। 13 ।।

పతత్రిణామితి। రమ్యే మనోహరే వనే వృన్దావనే వసతాం నివసతాం పత్రఫలాన్యేవాశనం యేషాం తేషాం అత ఏవ నిరాగసాం నిరపరాధినాం పతత్రిణాం పక్షిణాం సతాం చ యః వృక్షరూపీ దైత్యః ద్రోహమ్ అపకారం వ్యధాత్ వ్యతనోత్। అహో నిరపరాధిష్వపకారకరణమాశ్చర్యమ్। అత ఏవ తం దైత్యమ్ ఉగ్రనామార్హచరిత్రమ్ ఉగ్ర ఇతి యన్నామ తస్య అర్హం యోగ్యం చరిత్రం వ్యాపారో యస్య సః తమ్ ఊహే ప్రతర్కే। అనేనాస్య దైత్యస్యోగ్రనామకత్వం ధ్వన్యతే।। 13 ।।

నగం తముత్పాట్య సమం సమాధికృచ్ఛ్రమాఖ్యవృక్షేణ స గోస్వరూపిణః।

ఖలాంశ్చ తేనైవ జఘాన లీలయా ప్రభోః క్రియౌకాఽప్యురుకార్యసాధికా(1) ।। 14 ।।

F.N. 1. ఏకా క్రియా ద్వ్యర్థకరీ బభూవ।

నగం తమితి। స కృష్ణః తం నగం విషవృక్షం సమాధికృతాం ఏకాగ్రచిత్తానాం ఋషీణాం శ్రమాఖ్యవృక్షేణ సమం సాకముత్పాట్య గోస్వరూపిణః గోరూపధారిణః ఖలాన్ అసురాంశ్చ తేనైవ విపాటితవిషవృక్షేణైవ లీలయా విలాసేన న తు ప్రయాసేన జఘాన। ప్రభో సమర్థస్య శ్రీకృష్ణస్య ఏకాఽపి క్రియా ఉరూకార్యసాధికా। విషవృక్షోత్పాటనం సతాం శ్రమనిర్హరణమ్ గోరూపాసురవధశ్చేతి బహుకార్యసాధికా ।। 14 ।।

అహో నిధాఘోత్థభయాదివేశో బిభర్తిం గఙ్గాం జలధౌ స శేతే।

రమాపతిః పఙ్కజవిష్టరశ్చ చతుర్ముఖస్తం విషహేత కోఽన్యః ।। 15 ।।

ప్రాసఙ్గికం సమాప్య పునర్నిదాఘం వర్ణయతి। అహో ఇతి ఈశః శివః నిదోఘోత్థభయాదివ ఘర్మభయాదివ గఙ్గాం సురనిమ్నగాం బిభర్తి। స రమాపతిర్లక్ష్మీపతిః సముద్రే శేతే। చతుర్ముఖః పఙ్కజవిష్టరో బభూవ। తం నిదాఘమ్ అన్యః శివాద్యతిరిక్తః కః పుమాన్ విషహేత్ సోఢుం శక్నుయాత్। న కోఽపీత్యర్థః।। 15 ।।

తదాఽపి సిద్ధాశ్చతురగ్నిమధ్యే ప్రహృష్టరోమావలయః స్మరన్తి।

నిమీలితాక్షాః పరమం పుమాంసం ఫలార్థినాం కిం న విషహ్యమస్తి ।। 16 ।।

తదాఽపీతి। తదాఽపి ఘర్మకాలేఽపి సిద్ధాస్తపస్వినః ప్రహృష్టరోమావలయః హరిస్మరణజన్యహర్షాజ్జాతరోమాఞ్చాః సన్త- నిమీలితాక్షాః ముకులీకృతాక్షాః సన్తః చతుర్దిక్షు స్థితానాం చతుర్ణామగ్నీనాం మధ్యే స్థిత్వా పరమం పుమాంసం పురుషోత్తమం స్మరన్తి। తథాహి ఫలార్థినాం ఫలాకాంక్షిణాం విషహ్యం సోఢవ్యం కిం నాస్తి। ఫలార్థినో హి సర్వం కష్టం సహన్త ఇత్యర్థః। సిద్ధాస్తు మోక్షరూపఫలార్థిన ఇతి భావః ।। 16 ।।

సుశీతలః కృష్ణపదాబ్జయుగ్మమితః స్పృశత్యుజ్జ్వలకాననాగ్నిమ్।

తతః సముత్థాపయతి స్మ వాయురయం స్వభావః ఖలు చఞ్చలానామ్ ।। 17 ।।

సుశీతల ఇతి। వాయుః ఇతః వృన్దావనే సుశీతలః సన్ శ్రీకృష్ణపదాబ్జయుగ్మం స్పృశతి స్మ। తతః వృన్దావనాత్ బహిరుజ్వలకాననాగ్నిం సముత్థాపయతి। వాయువశాత్ వృక్షసఙ్ఘర్షేణ దావాగ్న్యుత్పత్తేరితి భావః। తథాహి। తఞ్చలానామ్ అస్థిరాణామయం సుజనసమీపే సౌజన్యం దుర్జనసమీపే దౌర్జన్యమిత్యనేకప్రకారః స్వభావః ఖలు ।। 17 ।।

ప్రియాస్తనాఖ్యాపన్పరిరభ్య కుంభానుస్సుధాం తదీయాధరజాం పిబన్తః।

విందంత్యహో నాగరికా న తాపం న వా పిపాసాం గిరికుఞ్చవాసాః ।। 18 ।।

ప్రియేతి। గిరౌ పర్వతే యే కుఞ్జాః లతాదిపిహితానాతపప్రదేశాః తేషు తాపపరిహారాయ వసన్తీతి గిరికుఞ్జవాసాః నాగరికా నగరే భవాః విలాసినః ప్రియాణాం స్తనాః కుచా ఇత్యాఖ్య యేషాం తే తథా తాన్ కుమ్భాన్ పయఃపూర్ణకలశాన్ పరిరభ్యాలిఙ్గ్య తదీయాధరజాం ప్రియాధరజన్యాం పిబన్తః సన్తః తాపం పిపాసాం వా న విన్దన్తి। గిరికుఞ్జావాసేన

స్తనపరిరమ్భణేన చ తాపం న విన్దన్తి। "కూపోదకం వటఛాయా తామ్బూలం తరుణీస్తనా" వితి వచనాత్। అధరామృతపానేన చ పిపాసాం న విన్దన్తీత్యర్థః।। 18 ।।

జహార కృష్ణస్తపనోత్థతాపం ముఖేన్దునా దృష్టిపథం గతేన।
సుధార్ద్రవీక్షామయవృష్టిభిశ్చ వ్రజౌకసాం కాననావాసినాం చ ।। 19 ।।

జహారేతి। శ్రీకృష్ణః వ్రజోకసాం గోష్ఠాలయానాం కాననవాసినాం వృన్దావనవాసినాం తపనోత్థతాపం సూర్యజన్యసన్తాపం దృష్టిపథం గతేన లోచనవిషయేణ ముఖేందునా ముఖచన్ద్రేణ। సుధార్ద్రా అమృతక్లిన్నా వీక్షా అవలోకనమ్। వీక్షైవ వీక్షామయాః తాశ్చ తా వృష్టయః తాభిః తన్మయవృష్టిభిర్జహార పరిహృతవాన్। చన్ద్రోదయే వృష్టౌ చ తపనతాపనివృత్తేరితి భావః ।। 19 ।।

నీలాం (1)కుమ్భకసమ్భవామలభత స్వీయాం స జిత్వా వృషాన్
శౌరిః సప్త స చాపి నీలమణిభిర్నీలాం కరే తత్పురీమ్।
ధాతూన్సప్త నిగృహ్య కుమ్భకబలాచ్ఛృఙ్గప్రహారైర్ద్రవ-
త్కమ్పాభాఙ్గయుజోఽపరేఽపి బహవో నీలాం ముఖస్య ప్రభామ్ ।। 20 ।।

F.N. 1. సప్తోక్షణోఽతిబలవీర్యయుతానదమ్యాన్ సర్వైర్గిరీశవరతో దితిజప్రధానాన్।
హత్వా సుతామలభదాశు విభుర్యశోదాభ్రాతుః స కుంభకసమాహ్వయినోఽపి నీలామ్।
యా పూర్వజన్మని తపః ప్రథమైవ భార్యాం భూయాసమిత్యచరదస్య హి సంగమో మే।
స్యాత్ కృష్ణజన్మని సమస్తవరాఙ్గనాభ్యః పూర్వం త్వితి స్మ తదిమాం ప్రథమం స ఆప।।
అగే ద్విజత్వత ఉపావహదేష నీలాం గోపాఙ్గనా అపి పురా వరమాపిరే యత్।
సంస్కారతః ప్రథమమేవ సుసంగమో నో భూయాత్తవేతి పరమాప్సరసః పురా యాః ।।
- ఇతి మ.భా.తా.ని. (13/48-50)

నీలామితి। స శౌరిః సప్త వృషాన్ ఉక్ష్ణః। వృషో ధర్మేఽక్షకుఞ్జేష్వితి రత్నమాలా। జిత్వా నిగృహ్య కుమ్భకసమ్భవాం కుమ్భకో నామ కశ్చన గోపాలః। తత్సమ్భవాం తత్పుత్రీం స్వీయాం నీలాం నీలానామ్నీం స్త్రియం అలభత। స చ నీలాపితా కుమ్భకోఽపి సప్తధాతూన్ త్వక్చర్మమాంసరుధిరమేదోమజ్జాస్థ్యాఖ్యాన్ కుమ్భకబలాత్ కుమ్భాఖ్యప్రాణాయామబలాత్ నిగృహ్య ప్రాణాయామబలేన సప్తధాత్వాత్మకశరీరే అనాస్థాం సమ్పాద్యేత్యర్థః। నీలమణిభిరిన్ద్రనీలరత్నైః నీలాం శ్యామాం తస్య కృష్ణస్య పురీం వైకుణ్ఠనగరీం కరే హస్తే అలభత। శ్రీకృష్ణాయ కన్యాదానపుణ్యేన కుమ్భకస్య మోక్షః కరస్థో జాత ఇత్యర్థః। అపరే బహవో నీలాశయాగతా రాజానశ్చ శృఙ్గప్రహారైః వృషాణాం శృఙ్గాభిఘాతైః ద్రవత్కుమ్భానాం ద్రవద్ఘటానాం ఆభేవ ఆభా యేషాం తైః అఙ్గైర్గాత్రైర్యుజో యుక్తాః సన్తః శృఙ్గాభిఘాతేన స్రవద్రక్తాఙ్గా ఇత్యర్థః। నీలాం మేచకాం ముఖస్య ప్రభాం కాన్తిమ్। అలభన్త। కృష్ణో నీలాం స్త్రియం కుమ్భకో నీలాం పురీమ్ అన్యే నీలాం ముఖకాన్తిమితి త్రయాణామపి నీలాప్రాప్తిరభూదితి భావః। నీలాయాఃకుమ్భకగోపజన్యత్వాత్। వైకుణ్ఠప్రాప్తేరన్తఃకరణశుద్ధిద్వారా కుమ్భకప్రాణాయామజన్యత్వాత్। ముఖనైల్యస్య కుమ్భసదృశశరీరక్షతజన్యత్వాత్తత్ప్రాప్తనీంలాయా అప్యేవం కుమ్భకసమ్భవత్వాదిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 20 ।।

అథాపరో రాసభవేషధారీ వనం సమాక్రమ్య ముకున్దయోగయమ్।

జఘాన జన్తబన్వత తాదృశోఽసౌ ఖరః ప్రకృత్యేతి మమ ప్రతర్కః।। 21 ।।

అథేతి। అథానన్తరమ్ అపరః ఉగ్రవిధారివృరూపుదైత్యాత్ అన్యో అసురః రాసభవేషధారీ సన్ ముకున్దయోగ్యం వనం వృన్దావనం సమాక్రమ్య జన్తూన్ప్రాణినః జఘాన బత ఖేదే। తాదృశస్తథావిధో ముకున్దయోగ్యవనదూషక ఇత్యర్థః। అసౌ దైత్యః ప్రకృత్యా స్వరూపేణ ఖరో రాసభ ఇతి మమ ప్రతర్క ఊహః। అత్యన్తావివేకినో లోకే రాసభత్వేన వ్యవహారాత్ప్రకృత్యా ఖర ఇత్యుక్తమ్। పుణ్యక్షేత్రదూషకస్య రాసభత్వమాజానదమిత్యర్థః। ।। 21 ।।

క్షుధాఽతిలోలాః కిల గోపబాలాః సహాచ్యుతేనాభియయుర్వనం తత్।

తథా హి దుష్టస్య వనాశతోఽన్యత్సతాం మనస్తృప్తికరం కిమస్తి ।। 22 ।।

క్షుధేతి। క్షుధయా బుభుక్షయా అతిలోలా అధికతృష్ణాః। లోలశ్చలసతృష్ణయోరితి భాస్కరః। గోపబాలాః అచ్యుతేన కృష్ణేన సహ తత్ఖరాక్రాన్తవనమభియయుః। క్షుత్పరీతానాం వనస్థఖరనాశేన కథం తత్పరిహార ఇత్యత ఆహ। తథాహీతి। తథాహి తదుక్తం హి। దుష్టస్య

దుర్జనస్య నాశతోఽన్యత్ వ్యతిరిక్తం సతాం సజ్జనానాం మనస్తృప్తికరం చిత్తాహ్లాదకరం కిమస్తి న కిమపీత్యర్థః ।। 22 ।।

అథాససాదాసురవర్గవర్యో బలశ్చ తం ప్రత్యగమద్బలాఢ్యః।

నిజధ్వజక్ష్మాజసమాజరాజద్వనం తదాక్రాన్తమివేర్ష్యమాణః ।। 23 ।।

అథేతి। అథ శ్రీకృష్ణగమనానన్తరమ్ అసురవర్గవర్యః అసురశ్రేష్ఠే ధేనుక ఆససాద యుద్ధార్థం శ్రీకృష్ణమగమత్। బలాఢ్యో బలసమ్పన్నో బలశ్చ బలభద్రశ్చ నిజధ్వజాః నిజధ్వజజాతీయాః క్ష్మాజాః తాలవృక్షాః బలస్య తాలధ్వజత్వాదితి భావః। తేషాం సమాజేన సమూహేన రాజత్ శోభమానం వనం తాలవనం తదాక్రాన్తం ధేనుకాక్రాన్తమ్ ఈర్ష్యమాణ ఇవ తం ధేనుకం ప్రత్యగమత్ ప్రతియయౌ। స్వధ్వజఛత్రాదీనాం సపత్నాక్రమణోపేక్షా శూరాణామయశస్కరీతి భావేనేవ బలరామః స్వయం యుద్ధార్థ మగమదిత్యుత్ప్రేక్షా।। 23 ।।

స(1) ధేనుకస్తం నిజపార్ష్ణిపద్భ్యాం ప్రతాడయన్ గాఢమసహ్యసత్త్వః।

ప్రగృహ్య తావుత్క్షిపతో బలస్య ఖలః సహాయోఽభవదస్తమాయః ।। 24 ।।

స ఇతి । అసహ్యసత్వః అన్యైర్దుఃసహసామర్థ్యః అస్తమాయః నిజరూపేణైవాగమనాదితి భావః। ఖలో దుష్టో స ధేనుకో నిజపార్ష్ణిపబ్ద్యాం తం బలభద్రం ప్రతాడయన్ తౌ పాదౌ గాఢం దృఢం ప్రగృహ్య ఉత్క్షిపతో బలస్య సహాయో అనుకూలోఽభవత్ ఆభిముఖ్యేనాగమనే పార్ష్ణిపాదగ్రహణాయోగాది భావః ।। 24 ।।

ఉత్క్షిప్య తం తాలమహీరుహాగ్రే సమ్ప్రేషయామాస సతాం విపక్షమ్।

విష్వక్ఫలాలమ్బిని పాదపాగ్రే ధృత్వోపలం బాల ఇవాత్తలీలః ।। 25 ।।

ఉత్క్షిప్యేతి। స బలభద్రః సతాం సజ్జనానాం విపక్షం శత్రుం తం ధేనుకం ఉత్క్షిప్య ఉన్నమయ్య తాలమహీరుహాగ్రే తాలవృక్షోపరి విష్వక్ సర్వతః ఫలైరాలమ్బిని అవస్తంసిని పాదపాగ్రే వృక్షాగ్రే ఉపలం పాషణం ధృత్వా ఆత్తలీలః ఆత్తా ఉపాత్తా లీలా యేన సః తథా బాల ఇవ ప్రేషయామాస ప్రేషితవాన్ ।। 25 ।।

F.N. 1. విఘ్నేశతో వరమవాప్య సుదుష్టదైత్యః దీర్ఘాయురత్తమబలః కదనప్రియోఽభూత్ ।।

మ.భా.తా.ని. 13/52

వ్యసురథ నిపతన్ స స్వాంఘ్రిపానేవ కాంశ్చి-

ద్గురుతమతనురుచ్చైః పాతయామాస దైత్యః।

హరిపదవిముఖానాం పోషణయస్యోచితం తే

ఫలమలభిషతాలం సైః సహేత్యస్మదూహః ।। 26 ।।

వ్యసురితి। అథానన్తరం గురుతమతనుః స్థూలశరీరః వ్యసుర్విగతప్రాణో దైత్యః ధేనుకః నిపతన్ కాంశ్చిత్ స్వాంఘ్రిపానేన స్వీయవృక్షానేవోచ్చైః పాతయామాస। తే వృక్షాః హరిపదవిముఖానాం శ్రీవిష్ణుద్వేషిణాం పోషణస్య ఫలపుష్పాదినా కృతభరణస్య ఉచితమర్హం ఫలం తైః శ్రీవిష్ణుపదవిముఖైః సహ అలం సమ్యక్ అలభిషత అలభన్తేత్యస్మదూహః అస్మత్ప్రతర్కః। శ్రీహరివిముఖపోషకాణాం తైః సహ పాతో యుక్త ఇతి భావః ।। 26 ।।

మునికృతాగ్రజనామ గుణోచితం విరచయన్నివ సానుగధేనుకమ్।

హలధరేణ హతం సమకారయత్సురనతో రణతోషితనాకినా ।। 27 ।।

మునికృతేతి। సురైర్నతః ప్రణతః శ్రీకృష్ణః మునినా గర్గేణ కృతం యదగ్రజస్య నామ బలభద్ర ఇతి నామధేయం తత్ గుణోచితమ్ అన్వర్థం విచయన్నివ। సానుగధేనుకం భృత్యసహితం ధేనుకాసురమ్। రణతోషితనాకినా రణేన యుద్ధేన తోషితాః నాకినో దేవాః యేన స తేన హలధరేణ బలరామేణ హతం సమకారయత్। బలకార్యదర్శనేన బలభద్ర ఇతి నామ్నోఽవైయర్థ్యమితి భావః ।। 27 ।।

గ్రీష్మే భాస్వతి చాపరాధకృతి సఙ్క్రుద్ధః ప్రలమ్బం హలీ

లీలాయాశ్చలతో జఘాన మురజిద్వ్యోమం మయస్యాత్మజమ్।

యుక్తం తద్ధిః మనఃప్రియాన్ జనయితా సన్తర్జయన్ స్వాన్ శిశూన్

తత్ర్రాన్తస్థశిలాదిహస్తలగుడైస్తప్తోఽపి యత్తాడయేత్ ।। 28 ।।

గ్రీష్మేతి। గ్రీష్మే గ్రీష్మర్తౌ భాస్వతి సూర్యే చ అపరాధకృతి సతి హలీ బలః క్రుద్ధః సన్ లీలాయాః క్రీడాయాః ఛలతో వ్యాజేన ప్రలమ్బం ప్రలమ్బనామకాసురం జఘాన। మురజిత్ కృష్ణః మయనామకస్యాసురస్య త్వష్టురాత్మజం తనూజం వ్యోమం వ్యోమనామమ్ అసురం లీలాయాః ఛలతో జఘాన। నను గ్రీష్మసూర్యయోరపరాధే అసురయోరనయోః శిక్షా కథం యుజ్యత ఇత్యత ఆహ। యుక్తమితి తద్యుక్తం హి। తప్తోఽపి స్వశిశుదౌర్జన్యేన క్రుద్ధోఽపి జనయితా పితా మనఃప్రియాన్ ఇష్టాన్ స్వాన్స్వకీయాన్ శిశూన్స_ర్జయన్ భీషయన్ హస్తలగుడైః కరస్థదణ్డైః తత్ర్రాన్తస్థశిలాది తేషాం శిశూనాం సమీపస్థశిలాస్తమ్భాది వస్తు తాడయేత్। యథా లోకే పితా స్వసుతాదీన్ తత్సమీపస్థస్తమ్భభిత్త్యాది ప్రతాడ్య భీషయతి తద్వదితి భావః। అనేన గ్రీష్మసూర్యయోః స్వకీయత్వం ధ్వన్యతే ।। 28 ।।

పరాభవం వీక్ష్య తతో నిదాఘః ససర్జ దావానలముజ్జ్వలన్తమ్।

హరిః పపౌ తం చ జగన్నివాసో వినాశశూన్యస్య హి కిం న కార్యమ్ ।। 29 ।।

పరాభవమితి। తదా అనన్తరం నిదాఘః శ్రీకృష్ణాత్పరాభవం వీక్ష్య ఉజ్జ్వలన్తం దావానలం దావాగ్నిం సరజ్ సృష్టవాన్। జగతాం నివాసో హరిః శ్రీకృష్ణస్తఞ్చ దావాగ్నిఞ్చ పపౌ పీతవాన్। చశబ్దేన పూర్వకృతదావాగ్నిపానం సముచ్చినోతి। తథాహి వినాశశూన్యస్య మృతిరహితస్య కిం న కార్యం మరణభయాభావాదితి భావః ।। 29 ।।

మేఘాః సవర్ణస్య హరేః సహాయం ప్రాయో విధాతుం పరితః సమేత్య।

భాస్వన్తమఙ్గైః పయసా నిదాఘమాచ్ఛాద్య విశ్వం పుపుషుస్తదీయమ్ ।। 30 ।।

వర్షర్తుం వర్ణయతి। మేఘా ఇతి। మేఘాః సవర్ణస్య శ్యామత్వేన సమానవర్ణస్య హరేః కృష్ణస్య సహాయం ప్రాయో విధాతుమివేత్యుత్ర్పేక్షా। పరితః సమన్తాత్ సమేత్య అఙ్గైః శరీరైః భాస్వన్తం సూర్యమ్ ఆచ్ఛాద్య పయసా జలేన నిదాఘం ఘర్మమాచ్ఛాద్య పరిహృత్య తదీయం కృష్ణసమ్బన్ధి విశ్వం పుపుషః పోషితవన్తః ।। 30 ।।

ఆశ్రిత్య విష్ణుపదమర్థిషు యచ్ఛతోఽమ్బు

మేఘస్య సారథిరభూజ్జలనాయకోऽపి।
నిత్యం ముకున్దచరణార్పితవైభవస్య
మర్త్యోపకారనిరతస్య న కః సహాయః ।। 31 ।।

ఆశ్రిత్యేతి। విష్ణుపదమాకాశమాశ్రిత్య అర్థిషు జలార్థిషు అమ్బు జలం యచ్ఛతః ప్రయచ్ఛతో మేఘస్య జలనాయకోऽపి సముద్రోऽపి సారథిరభూత్। అపిపదాత్ జలం నీరే జడే త్రిష్వితృభిధానాత్। మూర్ఖోऽపీత్యర్థో వ్యజ్యతే। సముద్రాజ్జలస్వీకారాదితి భావః। అర్థాన్తరం న్యస్యతి। నిత్యమితి। నిత్యం సదా ముకున్దచరణే శ్రీకృష్ణపాదే అర్పితం వైభవమైశ్వర్యం యేన తస్య శ్రీకృష్ణార్పణీకృతసమస్తభాగ్యచస్యేత్యర్థః। మర్త్యోపకారనిరతస్య పురుషస్య కః సహాయో న। సర్వోऽపి సహాయో భవతీత్యర్థః। మేఘస్యాపి విష్ణుపదార్పితవిభవత్వాజ్జీవనదానేన మనుష్యోపకారిత్వాదితి భావః ।। 31 ।।

లోకస్య శోకహరవార్యభివర్షతోऽలం మేఘస్య యోగకృదభూదమతోऽపి వాతః।
కామం పరోపకృతిలగ్నమనోరథానాం క్షేమఙ్కరత్వముపయాన్తి హి శత్రవోऽపి।। 32 ।।

లోకస్యేతి। లోకస్య జనస్య। లోకస్తు భువనే జన ఇత్యమరః। శోకహరవారి శ్రమహరజలమ్ అలం సమ్యక్ అభివర్షతో మేఘస్య అమతోऽపి శత్రురపి। వాతో వాయుః। ఝంఝానిలేన మేఘానామపసారణాదితి భావః। యోగకృత్ ఆకాశో మేఘాన్తరేణ సఙ్ఘతికృత్ అభూత్। పురోవాతస్య మేఘమేలనకారిత్వాదితి భావః। అర్థాన్తరన్యాసమాహ। కామం యథేష్టం పరోపకృతిషు పరోపకారేషు లగ్నమనోరథానాం ప్రాణినాం శత్రవోऽపి క్షేమఙ్కరత్వం హితకరత్వమ్ ఉపయాన్తి హి ।। 32 ।।

ఉద్యద్విద్యుతి వక్త్రశక్రధనుషి వ్యోమాగ్రసీమాశ్రయే
వర్షత్యూర్జితగర్జితేऽతిచకితా మర్త్యాః పయోధారిణి।
నేత్రాన్తభ్రుకుటీబలం కృశలసన్మధ్యోర్ధ్వభాగోదితం
నారీపీనపయోధరం భయహరం భేజుః క్వణద్భూషణమ్ ।। 33 ।।

ఉద్యదితి। ఉద్యన్తీ ప్రకాశమానా విద్యుత్ సౌదామినీ యస్య తత్। తటిత్సౌదామినీ విద్యుదిత్యమరః। తస్మిన్ వక్రం కుటిలం శక్రధనురిన్ద్రాయుధం యస్య తస్మిన్। ధనుషశ్చేతి(1) ప్రాప్తస్యానఙో వాసఙ్జ్ఞాయామితి(2) వైకల్పికత్వాత్। వ్యోమాగ్రసీమైవాకాశాగ్రభాగ ఏవాశ్రయో యస్య తస్మిన్ ఊర్జితమ్ ఉచ్చం జర్జితం యస్య తస్మిన్ పయోధారిణి మేఘే వర్షతి సతి మర్త్యాః వియోగిమనుజాః అతిచకితాః సన్తః నేత్రాన్తభ్రుకుట్యోః కటాక్షభ్రూభంగయోః బలం యస్య స తథోక్తః తమ్। స్తనపరిరమ్భణస్య కటాక్షవిక్షేపణాదినా పురుషవశకిరణానన్తరభావిత్వాదితి భావః।

F.N. 1. పా.సూ. 5/4/132

2. పా.సూ. 5/4/133

అనేన తటిదిద్రచాపయోః ప్రతికృతిరుక్తా। కృశలసన్మధ్యస్య తనుమనోహరోదరస్య ఊర్ధ్వభాగే ఉదితం జాతమ్। అనేన వ్యోమాగ్రసీమాశ్రయ ఇత్యస్య ప్రతికృతిరుక్తా। క్వణన్తి భూషణాని యస్య స తథోక్తః। అనేన గర్జితస్య ప్రతికృతిరుక్తా। భయహరం కామభయహరం నారీపీనపయోధరం కాన్తాపీనకుచం భేజుః ఆశ్రితవన్తః। రాజభయస్య తత్సదృశరాజాన్తరాశ్రయణేన పరిహారవత్ పయోధరజన్యభయస్య తత్సదృశపయోధరాన్తరం సమాశ్రిత్య పరిహర్తవ్యత్వాదితి భావః। విద్యుదాదీనాం బిమ్బప్రతిబిమ్బభావగతత్వేన దృష్టాన్తాలఙ్కారః ।। 33 ।।

కాదమ్బిన్యై వితరతి పయోబిన్దుమాత్రం పయోధా-

వాసీద్వృద్ధిః సకలసరితాం స్వాత్మనశ్చేతి యుక్తమ్।

నిత్యం విష్ణోః పదమధిగతా యాత్యుదారాయ దానా-

దబ్బిన్దూనామపి శతగుణా వృద్ధిరద్ధా స్వవర్గే ।। 34 ।।

కాదమ్బిన్యా ఇతి। పయోధౌ సముద్రే కాదమ్బిన్యై మేఘమాలాయై। కాదమ్బినీ మేఘమాలేత్యమరః। పయసః బిన్దుః లవః పయోబిన్దుః। కేవలం పయోబిన్దుః పయోబిన్దుమాత్రమ్। తత్ వితరతి దదతి సతి సకలసరితాం సమస్తనదీనాం స్వాత్మనశ్చ స్వస్యాపి వృద్ధిరాసీత్। వర్షాకాలే సకలనదీనాం సముద్రస్యాపి

జలాభివృద్ధేర్జాయమానత్వాదితి భావః। ఇతి యత్తద్యుక్తమ్। నిత్యం సర్వదా విష్ణోః పదమాకాశం హరిచరణమితి ధ్వనిః। అధిగతాయ ఆశ్రితాయ అత్యుదారాయ యావదార్జితం తావద్వ్యయం కుర్వతే మేఘాయ దానశీలాయేతి ధ్వనిః। అబ్బిన్దూనామపి దానాత్ స్వవర్గే స్వజనసమూహే శతగుణా శతగుణితా వృద్ధిరభివృద్ధిర్భవతి। అద్ధా నిశ్చయః। సరితాం పత్నీత్వాత్ సముద్రస్య పతిత్వాచ్చ సరిదాదివృద్ధిరపి స్వవర్గవృద్ధిరేవేతి భావః। అనేన మేఘస్వభావః సత్పాత్రే దానఞ్చ వర్ణితం భవతి। మన్దాక్రాన్తావృత్తమ్। మన్దాక్రాన్తా జలధిషడగైర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేత్ ।। 34 ।।

మేఘాగమోఽసహ్యమపి ప్రజహ్రే గ్రీష్మస్య సత్త్వం సకలం తథా తత్।

సర్వంసహాజీవనహర్తురస్య దుర్వారతేజోఽపి కిమేతి వృద్ధిమ్ ।। 35 ।।

మేఘాగమ ఇతి। మేఘాగమః అసహ్యమపి సోఢుమశక్యమపి గ్రీష్మస్య సకలం సత్త్వం సర్వం సామర్థ్యం ఆహృతవాన్। తత్ గ్రీష్మసామర్థ్యాపహరణం తథా యుక్తమిత్యర్థః। సర్వంసహాయా భూమేర్జీవనముదకంహరతీతి సర్వంసహాజీవనహర్తా తస్య। అనేన సహనశీలాయా నార్యాః ప్రాణాపహరమలక్షణదౌర్జన్యం వ్యజ్యతే। అస్య గ్రీష్మస్య దుర్వారతేజోఽపి దుర్నివార్యసామర్థ్యమపి వృద్ధిమ్ అభివృద్ధిం ఏతి ప్రాప్నోతి కిమ్। న ప్రాప్నోతీత్యర్థః।। 35 ।।

సాధూనాం వరమానసాకృతి సరః సంశోధయత్తన్ముఖ-

ప్రఖ్యం పద్మచయం ప్రహర్షయదలం పఙ్కం చ సఙ్ఖణ్డయత్।

హృద్వ్యోమేవ ఘనాపిధానరహితం కుర్వన్నభః సంహర-

త్తామిస్రం హరివీర్యకీర్తిసదృశౌ సూర్యోడుపౌ స్పష్టయత్ ।। 36 ।।

శరత్కాలం వర్ణయతి। సాధూనామితి। ఉజ్జృమ్భితముద్భూతం శరత్సామ్రాజ్యం శరత్కాలైశ్వర్యం సచ్ఛాస్త్రమేవ శ్రీమద్భాగవతశాస్త్రమేవ ప్రతికృతిరుపమానం యస్య తత్తథోక్తం సత్। అలక్ష్యత సచ్ఛాస్త్రవదదృశ్యతేత్యర్థః। కింకుర్వత్ సాధూనాం వరమానసస్య ఆకృతిరివాకృతిర్యస్య తత్తథోక్తమ్। సరః సరోవరం సంశోధయత్ నిర్మలీకుర్వన్। శరదో జలనైర్మల్యహేతుత్వాదితి భావః। శాస్త్రమపి సతామన్తఃకరణశుద్ధికృత్। పునః కిఙ్కుర్వత్ తన్ముఖప్రఖ్యం తన్ముఖానాం సాధుముఖానాం ప్రఖ్యేన ప్రఖ్యా అభిఖ్యా యస్య స తథోక్తః తమ్। సుషభా పరమా శోభాభిఖ్యా కాన్తిర్ద్యుతిశ్ఛవిరిత్యమరః। సాధుముఖసదృశమిత్యర్థః। సాధుముఖైః ప్రఖ్యః సమానః తమితి వా। ప్రఖ్యః ప్రకాశః ప్రతిమ ఇతి హలః। తం పద్మచయం

కమలసమూహం ప్రహర్షయత్ మేఘావృతేరభావాదర్కకిరణసమ్పర్కేణోద్బోధయత్। శాస్త్రఞ్చ తన్ముఖవిలాసకృత్। పునః కిఙ్కుర్వత్। పఙ్కఢ్చ కర్దమఞ్చ అలమత్యర్థం సఙ్ఖణ్డయత్ శాస్త్రఞ్చ శ్రవణమాత్రేణ పాపపరిహారకృత్। పఙ్కః కర్దమపాపయోరిత్యభిధానాత్। పునః కిఙ్కుర్వత్ హృష్ట్యేమేవ సాధూనామిత్యేతదత్రాపి సమ్బధ్యతే। సాధూనాం హృష్ట్యేమేవ హృదయాకాశమివ నభః గగనం ఘనాపిధానరహితం మేఘావరణరహితం కుర్వత్। శాస్త్రమపి సతాం హృదయాకాశగతప్రకృతిబన్ధనలక్షణనిబిడావరణనిరాసకృత్। పునః కిఙ్కుర్వత్ తామిస్త్రం వర్షాకాలీనతమః సంహరత్ శాస్త్రమపి అజ్ఞానధ్వంసకృత్। పునః కిఙ్కుర్వత్ హరివీర్యకీర్తిసదృశౌ సూర్యోడుపౌ సూర్యాచన్ద్రమసౌ స్పష్టయత్ శరది చన్ద్రార్కయోః ప్రకాశవైశద్యాదితి భావః। శాస్త్రమపి విష్ణుమహిమాప్రకటనకృత్ ।। 36 ।।

సంసారాఖ్యమభేద్యబన్ధనమివ ప్రావృట్కృతం బన్ధనం
భిక్షూమాం వణిజామధఃకృతజలం విచ్ఛేదయన్మోదయత్।
మోక్షానన్దమహాప్రవాహతులనైర్గోక్షీరపానైర్జనాన్
సచ్ఛాస్త్రప్రతికృత్యలక్ష్యత శరత్సామ్రాజ్యముజ్జృమ్భితమ్ ।। 37 ।।

సంసారాఖ్యమితి। పునః కిఙ్కుర్వత్ అధఃకృతమ్ అల్పీకృతం జలమ్ ఉదకం యేన తత్తథా సత్। సంసారాఖ్యమభేద్యబన్ధనమివ భిక్షూణాం సన్న్యాసినాం వణిజాం విశాఞ్చ ప్రావృట్కృతం బన్ధనం బర్షాకృతపర్యటనప్రతిబన్ధనమ్। వర్షాకాలే సన్న్యాసినాం సఞ్చరణస్య నిషిద్ధత్వాదితి। భావః। విశాఞ్చ బలీవర్దాదీనాం మార్గస్య కర్దమబద్ధత్వేన సఞ్చరణానర్హత్వాదితి భావః। విచ్ఛేదయత్। శాస్త్రమప్యధఃకృతజలమ్ అధరీకృతమూర్ఖం సంసారబన్ధధ్వంసకృత్। పునః కిఙ్కుర్వత్ మోక్షానన్దమహాప్రవాహతులనైః ముక్తిముఖప్రవాహసదృశైః గోక్షీరపానైః జనాన్మోదయత్ హర్షయత్ శరది పిత్తోపశమనాయ గోక్షీరపానస్య వైద్యశాస్త్రే విహితత్వాదితి భావః। ఇతి శ్లోకద్వయస్య ఏకాన్వయః। అన్తః కరణశుద్ధిర్ముఖవికాసః పాపపరిహారః ప్రాకృతావరణనివృత్తిరజ్ఞాధ్వంసః అపరోక్షజ్ఞానం సంసారనివృత్తిః స్వరూపానన్దావిర్భావశ్చ శాస్త్రాద్భవతీతి భావః। ప్రతివస్తూపమాలఙ్కారః ।। 37 ।।

పద్మాసేవ్యగుణౌఘవిస్తృతికరః స్పష్టీభవచ్చారదా-
నన్దః కమ్పితభోగిరాజిరసా మాన్యాగమః సన్తతమ్।
సన్మార్గాశ్రితపఙ్కశోషణకరః సత్పాన్థఘర్మాపహో

నిత్యం విష్ణుపదాశ్రయః పరిలసత్పుణ్యామ్బుపూతోఽసకృత్ ॥ 38 ॥

పద్మేతి। అత్రాపి పూర్వవత్ శ్లోకద్వయస్యైకాన్వయః। పద్మానాం కమలానామ్ ఆసేవ్యా ఆదరణీయా యే గుమాః పరిమలాః తేషామోఘస్య సమూహస్య విస్తృతిం కరోతీతి పద్మాసేవ్యగుణౌఘవిస్తృతికరః। అన్యత్ర పద్మయా లక్ష్మ్యా సేవ్యో నారాయణః తస్య గుణా జ్ఞానానన్దాదయః తేషామోఘస్య విస్తృతికృత్ శ్రీమదాచార్యైరేవ "ఏష సర్వజ్ఞ ఏష సర్వేశ్వర" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః "ఆ(1)నన్దమయోభ్యాసాదనన్తస్తద్ధర్మోపదేశా"(2)దిత్యాది "సూత్రై ర్మయ్యనన్తగుణేఽనన్త"(3) ఇత్యాదిస్మృతిభిశ్చ

F.N. 1. బ్రహ్మసూత్రమ్ -1/1/12

2. బ్రహ్మసూత్రమ్ -1/1/20

3. భా. 6/4/48.

విష్ణోర్గణానాం ప్రతిపాదితత్వాదితి భావః। శరది విద్యమానః శారదః స చాసావానన్దశ్చేతి శారదానన్దః స్పష్టీభవత్ శారదానన్దో యస్మాత్సః తథా। అన్యత్ర శారదాయా భారత్యా ఆనన్దః శారదానన్దః స్పష్టీభవత్శారదానన్దో యస్మాచ్చాస్త్రదితి। విచిత్రశబ్దప్రయోగేణ వాగ్దేవ్యాః సన్తోషజననాదితి భావః। కమ్పితేన చలితేన భోగః స్త్రీసమ్భోగసుఖమేషామస్తీతి భోగినో రాజానః తేషాం శిరసా మాన్యః ఆగమః ఆగమనం యస్య సః స్త్రీసమ్భోగజశ్రమపరిహారాయ మన్దవాయోర్మాన్యత్వాదితి భావః। అన్యత్ర కమ్పితభోగిరాజశిరసా సన్తోషేణాన్దోలితశేషమూర్ధ్నా। భోగః సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యుభయత్రాప్యమరః। మాన్య ఆదరణీయః ఆగమః శాస్త్రం యస్య స తథోక్తః। సన్మార్గాశ్రితస్య సఞ్చరణార్థమార్గస్థితస్య పఙ్కస్య శోషణకలః అన్యత్ర సతాం మార్గః శాస్త్రమార్గః తదాశ్రితానామ్ అన్తఃకరణవిషయ పఙ్కః మిథ్యాజ్ఞానం తస్య శోషణకరః। సత్పాన్థాః సత్పథికాస్తేషాం ఘర్మాపహః ఘరమజన్యఖేదాపహః అన్యత్ర సత్పాన్థాః మోక్షమార్గచరాః తేషాం ఘర్మాపహః తాపాపహః। నిత్యం విష్ణుపదాశ్రయః ఆకాశాశ్రయః అన్యత్ర హరిచరణాసక్తః అసకృత్ బహుశః పుణ్యామ్బుభిః భాగీరథ్యాదితీర్థతోయైః పూతః శుద్ధః అన్యత్ర పరిలసత్పుణ్యాన్యేవ అమ్బూని జలాని తైః పూతః శుద్ధః ॥ 38 ॥

రామాయోగిజనస్య భీమచరితః సద్వంశజాతం ముహుః

ప్రేమాలమ్బనశబ్దహృద్యవదనం కుర్వన్ స్వకీయాగమైః।

సుక్షేమం సుమనశ్చ యస్య విదధత్సువ్యాప్తమూర్తిః క్షితౌ

సచ్చాస్త్రే సుఖతీర్థవన్మరుభూన్మూర్ధాభిషిక్తస్తదా ।। 39 ।।

రామాయోగీతి। రామాయోగిజనస్య కాన్తావియోగిజనస్య భీమచరితః భయఙ్కరసఞ్చారః అన్యత్ర రామే రఘుతౌ అయోగిజనః భక్తియోగరహితజనస్తస్య భీమచరితః భయఙ్కరచారిత్రః (1)సహస్రచతుష్టయకదలీఫలభక్షణేన బహుక్షీరపానాదినా భఈమసేనచరిత ఇతి వా। అనేన శ్రీమదాచార్యస్య భీమాత్మకత్వం ద్యోత్యతే।

F.N. 1. స శఙ్కరపదద్విజోపహృతమాప్య గోవాఖ్యగాం

గరిష్ఠకదలీసద్ధశశతీచతుష్కం చరన్।

పయః కలశపఞ్చకత్రికయుగాభిపూర్ణం పపా-

వదృష్టగతిరప్యభూన్నృపనృమణ్డలైరుద్యతైః ।। ఇతి సుమధ్వవిజయే 10/52

స్వకీయాగమైః స్వాగమనైః సద్వంశజాతం సద్వేణుసమూహం ముహుః పునఃపునః ప్రేమాలమ్బనశబ్దేన స్నేహాస్పదధ్వనినా హృద్యవదనం మనోహరరన్ధ్రం కుర్వన్ అన్యత్ర స్వకీయాగమైః స్వశాస్త్రైః సద్వంశజాతం సత్కులప్రసూతం ప్రేమాలమ్బనశబ్దహృద్యవదనమ్ ఆదరాశ్రయీభూతశబ్దైః హృద్యం ముఖం కుర్వన్ సుమనశ్చయస్య పుష్పసమూహస్య సుక్షేమం సమ్యక్కుశలం విదధత్ అన్యత్ర సుమనసాం దేవానాం చయస్య సఙ్ఘస్య సుక్షేమం మోక్షం విదధత్ క్షితౌ భూమౌ సువ్యాప్తమూర్తిః సమ్యగ్వితతమూర్తిః ఇదముభయత్రాపి సమానమ్। మరుత్ వాయుః తదా శకత్కాలే సచ్చాస్త్రే సమీచీనబ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రే సుఖతీర్థవత్ శ్రీమదానన్దతీర్థవత్ మూర్ధాభిషిక్తః పట్టాభిషిక్తః అభూత్। విశిష్టస్యాశ్లిష్టత్వాత్ తుల్యయోగిత్వమలఙ్కారః ।। 39 ।।

వియుక్తనారీముఖపద్మపుఞ్జైః సహామ్బుజాతం శిథిలం వితన్వన్।

ప్రబోధకల్పం రవిమల్పకాన్తిం విధాయ హేమన్త ఉపాజగామ ।। 40 ।।

హేమన్తర్తుం వర్ణయతి। వియుక్తేతి। అమ్బుజాతం కమలం వియుక్తనారీముఖపద్మపుఞ్జైః విరహిణీవదనామ్బుజసమూహైః సహ శిథిలం క్షీణం వితన్వన్। హిమస్య పద్మశైథిల్యకారిత్వాదితి భావః। ప్రబోధకల్పం ఈషదూనః ప్రబోధః ప్రబోధకల్పః తం జ్ఞానసదృశమిత్యర్థః। రవిం సూర్యమ్ అల్పకాన్తిం తనుప్రకాశం విధాయ హిమకాలే నీహారావృతత్వేన సూర్యస్యాల్పకాన్తిత్వాదితి భావః। హేమన్తః హేమన్తర్తుః ఉపాజగామ ప్రాప్తవాన్ ।। 40 ।।

హిమార్దితాఙ్గః సకృదుష్ణరశ్మిరపి స్మ వహ్నిం స్వకరైర్దధానః।

విశత్యజస్రం జలధిం తతస్తాం కథం హిమానీమబలాః సహన్తే ।। 41 ।।

హిమార్దితాఙ్గ ఇతి। ఉష్ణరశ్మిః సూర్యోఽపి సకృత్ ఏకవారం హిమార్దితాఙ్గః శీతేన వ్యథితాఙ్గః సన్ స్వకరైః స్వకిరణైః వహ్నిం దధానః అజస్రం నిత్యం జలధిం సముద్రం విశతి ప్రవిశతి స్మ। సాయం సూర్యః స్వకిరణాన్ వహ్నౌ నిధాయాస్తం యాతీత్యాగమప్రసిద్ధిః। తతః కారణాత్ తాం హిమానీం హింమసంహతిమ్ అబలాః బలరహితాః నార్యః కథం సహన్తే। హిమమసహమానా మానిన్యః ప్రార్థనాం వినా స్వరమణానఙ్గీకుర్వన్తీతి భావః ।। 41 ।।

పతిం వశీకర్తుమయం హి కాల ఇతీవ కృష్ణం పతిమాప్తుకామాః।

వ్రతం వితేనుః కిల గోపకన్యా వితర్క్య తస్యాసమధామ ధన్యాః ।। 42 ।।

పతిమితి। శ్రీకృష్ణం యశోదాతనయం పతం భర్తారమ్ ఆప్తుకామాః ప్రాప్తుం కామవత్యో గోపకన్యాః పతిం భర్తారం వశీకర్తుం అయం కాలః సమయో హి। హిమకాలే పురుషాః ప్రయత్నం వినా స్వయమేవ స్త్ర్యధీనా భవన్తి కాన్తాకుచాలిఙ్గనేన హిమనివృత్తేరితి భావః। ఇతి ధియేవ ఇతి బుద్ధ్యేవ ధన్యాః సత్యః దుర్గాపూజాసాధనసమ్పత్తిమత్యః సత్యః తస్య శ్రీకృష్ణస్య అసమధామ అసదృశతేజో వితర్క్య మత్వా। అనేన శ్రీకృష్ణః లౌకికకవల్లభ్యో న భవతి కిన్తు ప్రయత్నలభ్య ఇతి సూచ్యతే। అత ఏవ వ్రతం దుర్గాపూజానియమం వితేనుః చక్రుః ।। 42 ।।

పుమాంసమభ్యర్చయితుం సలజ్జాః సమాన్తరఙ్గా వరవర్ణినీశ్చ।

సహోదరీం శ్రీరమణస్య దుర్గామపూజయంస్తాః కృతవిశ్వసర్గామ్ ।। 43 ।।

ఇన్ద్రాదిపురుషాన్ ఉర్వశ్యాదినారీశ్చ విహాయ దుర్గావ్రతచరణే నిమిత్తముత్ప్రేక్షయన్నాహ। పుమాంసమితి। తాః గోపకన్యాః పుమాంసం పురుషం శ్రీకృష్ణం శ్రీకృష్ణోఽస్మాకం పతిర్భూయాదితి అభ్యర్థయితుం సమాన్తరఙ్గాః సమానాన్తః కరణాః సమానకామాః ఇత్యర్థః। వరవర్ణినీః అఙ్గనాశ్చ ఉర్వశ్యాద్యప్సరసశ్చ శ్రీకృష్ణసౌన్దర్యదర్శనేన సర్వాసామపి స్పృహోత్పత్తిరితి భావః। అభ్యర్థయితుం సలజ్జాః లజ్జాయుక్తాః సత్యః। నను దుర్గాయా అపి విష్ణుపత్నీత్వాత్ కథం సతత్నీప్రార్థనా ఘటత ఇత్యత ఆహ। సహోదరీమితి। శ్రీరమణస్య శ్రీకృష్ణస్య సహోదరీం స్వసారం నన్దవసుదేవయోర్మాతృభేదేఽపి శూరాఖ్యపిత్రైక్యేన జ్యేష్ఠకనిష్ఠత్వాత్(1) నన్దకుమార్యపి దుర్గా శ్రీకృష్ణస్య సహోదరీతి భావః। కృతః విశ్వస్య సర్గో యయా తాం దుర్గామపూజయన్। దుర్గాయా విష్ణుపత్నీత్వేఽపి శ్రీకృష్ణావతారే తత్సహజాతత్వాత్తత్ప్రార్థనా యుక్తేతి భావః। కృతవిశ్వసర్గామిత్యనేన దుర్గాయా మాతృత్వాత్ మాతరి స్వాభిలషితకథనం న లజ్జాకరమితి ద్యోత్యతే। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 43 ।।

కృష్ణం పతిం తాః కిల కామన్త్యో లక్ష్మీం ప్రసన్నాం విదధుర్వ్రతేన।

స్వప్రేయసీవైరివధూ కథం తాస్తుష్టాః ప్రభుః సోఽపరథా విదధ్యాత్ ।। 44 ।।

కృష్ణమితి తాః గోపకుమారికాః శ్రీకృష్ణం పతిం కామయన్త్యః సత్యః లక్ష్మీం దుర్గా వ్రతేన పూజానియమేన ప్రసన్నాం విదధుః। కిల। అపరథా లక్ష్మీప్రసాదాభావే స

F.N. 1. స చ శూరతాతసుతస్య వైశ్యాప్రభవోఽథ గోపః। ఇతి మ.భా.తా.ని 11/28

ప్రభుః శ్రీకృష్ణః స్వప్రేయసీవైరివధూః స్వప్రేయస్యాః స్వప్రాణకాన్తాయాః లక్ష్మ్యాః వైరివధూః సపత్నీః తాః గోపకన్యాః తుష్టాః స్వసమ్భోగాదినా సన్తుష్టాః కథం విదధ్యాత్। ప్రేమాస్పదీభూతజ్యేష్ఠపత్న్యనుమతిం వినా పత్న్యన్తరప్రతిగ్రహస్యాశక్యత్వాత్ ఇతి భావః ।। 44 ।।

నేముస్తాం ప్రణయాపరాధశమనే నమ్రోఽస్తు కృష్ణస్త్వితి

ప్రేమ్ణా పుష్పమవేదయన్ స్వకబరీం తైః సన్ధాత్విత్యలమ్।

ధూపం మజ్జనమారచయ్య సహ తద్ధూమేన తాం శోషయ-

త్వాలిఙ్గ్యాతనుతాదితీవ తిలకం గన్ధం చ తస్యై దదుః ।। 45 ।।

నేముస్తామితి । గోపకన్యాః ప్రణయాపరాధశమనే కర్తవ్యే శ్రీకృష్ణః అస్మాకం నమ్రః ప్రణతోఽస్త్వితి తాం దుర్గాం నేముః।। నమస్కారేణ ప్రహ్వీభూతాః జాతాః। స కృష్ణః కబరీం అస్మద్ధమ్మిల్లం తైః కుసుమైః అలమత్యర్థః సన్దధాతు సంయోజయత్విత్వితి ప్రేమ్ణా భక్త్యా పుష్పమ్ అవేదయన్ అర్పితబత్యః। స కృష్ణః అస్మాభిః సహ మజ్జనం మఙ్గలస్నానం ఆరచయ్య కృత్వా తామ్ అస్మత్కబరీం తద్ధూమేన ధూపధూమేన శోషయత్విత్వితి ధూపమవేదయన్ శ్రీకృష్ణః అస్మానాలిఙ్గ్య స్వతిలకేన స్వగన్ధేన అస్మాకం తిలకం విశేషకం గన్ధమ్ అనులేపం అతనుతాత్ కుర్యాదితి తిలకం గన్ధఞ్చ తస్యై దుర్గాయై దదుః। (1)సేవానుసారిఫలస్య దాతవ్యత్వాదితి భావః ।। 45 ।।

తామ్బూలం చ ముకున్దచర్వితలసత్తామ్బూలసిద్ధ్యై పయ-

స్తద్బిమ్బోష్ఠసుధాప్తయే మృదుతనౌ భూషావలీం సన్దధుః।

రత్యన్తే సమలఙ్కరోతు గలితాకల్పౌఘమస్మత్తను-

ష్విత్యాదీప్సితలబ్ధయేఽతికుశలాస్తామర్చయాఞ్చక్రిరే ।। 46 ।।

తామ్బూలమితి । అతికుశలా అతిప్రౌఢా గోపకన్యాః ముకున్దచర్వితలసత్తామ్బూలసిద్ధ్యై శ్రీకృష్ణభక్షితమనోహరతామ్బూలప్రాప్త్యర్థమిత్యర్థః। తామ్బూలఞ్చ దదుః। తద్బిమ్బోష్ఠసుధాప్తయే శ్రీకృష్ణాధరామృతప్రాప్తయే పయః క్షీరం దదుః। స కృష్ణః రత్యన్తే సురతాన్తే గలితాకల్పౌఘం విభ్రష్టాభరణసమూహమ్ అస్మత్తనుషు అస్మదవయవేషు నిధాయ

F.N. 1. యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే తాంస్తథైవ భజామ్యహమ్ । (గీ. 4/11)

సమలఙ్కరోతు సమ్యగలఙ్కురుతాత్ । వ్రజకుమార్యవయవానాం భూషణభూషణత్వాతి భావః। మృదుతనౌ దుర్గాయాః కోమలశరీరే భూషావలీం భూషణశ్రేణీం సన్దధుః సంయోజయామాసుః। ఇత్యాదీప్సితలబ్ధయే। ఇత్యేవమ్ ఆదిః యస్య తదిత్యాది తచ్చ తత్ ఈప్సితఞ్చ తస్య సిద్ధయే తాం దుర్గాం అర్చయాఞ్చక్రిరే పూజయామాసుః ।। 46 ।।

తతః సపత్న్యర్చనతత్పరాణాం వ్రతం విరుద్ధం వ్రజబాలికానామ్।
స భగ్నమాధాతుమివామ్బరాణి జహార ధీరోఽమ్బువిహారకాలే ॥ 47 ॥

తత ఇతి। తతః దుర్గాపూజానన్తరం సపత్న్యర్చనతత్పరాణాం సపత్న్యాః లక్ష్మ్యాః అర్చనే పూజనే తత్పరాణామ్ ఆసక్తానాం వ్రజబాలికానాం విరుద్ధం వ్రతం దుర్గాపూజానియమం పతికామనయా సపత్నీప్రార్థనాయా విరుద్ధత్వాదితి భావః। భగ్నమాధాతుమివ కర్తుమివ ధీరః మనీషీ శ్రీకృష్ణః అమ్బువిహారకాలే జలక్రీడాసమయే అమ్బరాణి వస్త్రాణి జహార అపహృతవాన్ ॥ 47 ॥

దేహీశామ్బరమస్మదీయమబలా దత్తం త్వ తద్వర్తతే
మధ్యే వః ప్రతిభాతి తర్హి న కథం సన్దృశ్యతేఽస్మద్దృశా।
ముగ్ధాస్తార్కికమౌలియుక్త్యకలితం తన్నైవ వః శక్యతే
ద్రుష్టుం చఞ్చలలోచనైరితివదన్కృష్ణః స పుష్ణాతు మామ్ ॥ 48 ॥

దేహీతి। హే ఈశ శ్రీకృష్ణ అస్మదీయమ్ అస్మత్సమ్బన్ధి అమ్బరం వస్త్రమ్। అమ్బరం వ్యోమ్ని వాససీత్యమరః। దేహి దిశేతి గోపీనాం వచనమ్। హే అబలాః అమ్బరం దత్తమితి గూఢాభిసన్ధేః శ్రీకృష్ణస్య (1)ఛలోత్తరం శ్రీకృష్ణస్య సర్వస్రష్టృత్వాద్గాపికానాం మధ్యస్యాపి తత్స్రష్టత్వాద్దత్తమిత్యుచితమ్। హే ఈశ త్వయా దత్తమమ్బరం క్వ కుత్ర వర్తత ఇత్యభిసన్ధిమజానతీనాం గోపీనాం ప్రత్యుక్తిః। హే అబలాః మయా దత్తమమ్బరం వో యుష్మాకం మధ్యే। దాత్యేకవచనమ్। మధ్యేషు ప్రతిభాతి। ఇతి గూఢాభిసన్ధేః శ్రీకృష్ణస్య పునర్వచనమ్। స్త్రీణాం మధ్యస్యాతిసౌక్ష్మ్యాదప్రకాశమానత్వేనామ్బరత్వవ్యపదేశః। అనేన గోపీషు శ్రీకృష్ణేన తనుమధ్యా ఇతి స్వానురాగనివేదనరూపా

F.N. 1. పరోక్తస్య తదభిప్రేతార్థాన్తరం పరికల్ప్య తద్దూషణేన పరోక్తభఙ్గః ఛలమ్।
యథా గృష్టివివక్షయా గామానయేత్యుక్తే పృథివీవివక్షయా గవానయనమశక్యమితి।
ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ

స్తుతిః కృతేతి వ్యజ్యతే। యది అమ్బరమస్మాకం మధ్యే తిష్ఠతి తర్హ్యస్మద్దృశ అస్మద్దృష్ట్యా కథం న సన్దృశ్యత ఇతి గోపీనాం పునర్వచనమ్। శ్రీకృష్ణః స్వాభిప్రాయముద్ఘాటయతి। ముగ్ధా ఇతి। హే ముగ్ధాః మూఢాస్తార్కికమౌలీనాం తార్కికశ్రేష్ఠానాం గౌతమాదీనాం యుక్తిభిరనుమానైరకలిమతజ్ఞాతం తదమ్బరం వ్యోమ వో యుష్మాకం చఞ్చలలోచనైః చపలనయనైః। అనేన వ్యోమ్నః సుతరాం లోచనాగోచరత్వం గగనస్య చక్షుషా ద్రష్టుమశక్యత్వాదితి భావః। ఇతి వదన్ శ్రీకృష్టణః మాం పుష్ణాతు పోషయతు ।। 48 ।।

తతః క్రమేణాఙ్కురితాఙ్గజాతా నిరీక్ష్య తాశ్చఞ్చలలోచనాన్తాః।

స్వసఙ్గయోగ్యా ఇతి తర్కయన్స దదౌ ముదా తద్వసనాని మానీ ।। 49 ।।

తత ఇతి। తతః వస్త్రయాచనానన్తరం సః మానీ అభిమానీ శ్రీకృష్ణః చఞ్చలలోచనాన్తాః లోలటాక్షాన్తాః గోపకుమారీః క్రమేణ అభ్యాసపరిపాట్యా అఙ్కురితాఙ్గజాతాః సఞ్జాతాభిలాషాః। అనేనాసాం కామజననీత్వం ద్యోత్యతే। నిరీక్ష్య దృష్ట్వా స్వసంయోగయోగ్యాః స్వపరిగ్రహార్హాః కామమాతుః శ్రీకృష్ణస్య పత్నీత్వాదితి భావః। తర్కయన్నివ జానన్నివ ముదా సన్తోషేణ తద్వసనాని తాసాం వస్త్రాణి దదౌ దత్తవాన్ ।। 49 ।।

తతో వనే సఞ్చరణాదతిశ్రాన్తాః కదాచన।

అన్నార్థినో యయుర్గోపాః పూర్ణాం యజ్ఞసభాం ద్విజైః ।। 50 ।।

తత ఇతి। తతోఽనన్తరం కదాచన కదాచిత్ వనే వృన్దావనే సఞ్చరణాత్ పర్యటనాత్ అతిశ్రాన్తా అత్యన్తఖిన్నాః గోపా అన్నార్థినో అన్నకాఙ్క్షిణః సన్తః ద్విజైర్విప్రైః। దన్తవిప్రాణ్డజా ద్విజా ఇత్యమరః। పూర్ణాం జుష్టాం యజ్ఞసభాం యజ్ఞవాటికాం యయుః ।। 50 ।।

క్షుత్పీడితాఽపి పరమానుగమణ్డలీ సా

కృష్ణాయ భోజ్యమితి విప్రచయం యయాచే।

యుక్తం హి తన్మురరిపోరనుగా విరాగా

యత్నం కదాచిదపి న స్వకృతే ప్రకుర్యుః ।। 51 ।।

క్షుత్పీడితేతి। సా పరమానుగమణ్డలీ శ్రీకృషణభృత్యవర్గః క్షుత్పీడితాఽపి క్షుధార్దింతాఽపి శ్రీకృష్ణాయ భోజ్యమన్నం దేయమితి విప్రచయం బ్రాహ్మణసమూహం యయాచే యాచితవతీ। తత్ స్వస్యాః క్షుద్బాధే కృష్ణాయాన్నాభ్యర్థనం యుక్తం హి। విరాగాః స్వోదరభరణే అనాస్థావన్తః మురరిపోరనుగాః మురారిభృత్యాః కదాచిదపి స్వకృతే స్వార్థం యత్నం న కుర్యః। హరిభక్తా హి న స్వోదరభరణే ప్రయన్తం కుర్వన్తి కిన్తు శ్రీవిష్ణుపూజార్థమేవ యతన్తే ఇతి భావః ।। 51 ।।

స్వీయక్రియాభఙ్గభయేన విప్రాః శ్రేయస్కృతే తే న దదుః కిలాన్నమ్।

భృత్యైః సహాశ్నాతి మఖేఽస్మదీయ ఇత్థం విదిత్వేతి మమ ప్రతర్కః ।। 52 ।।

స్వీయేతి। త్రైర్గోపైః అభ్యర్థితా విప్రాః స్వీయక్రియాభఙ్గభయేన స్వీయకర్మవైగుణ్యభియా శ్రేయస్కృతే మోక్షదాత్రే శ్రీకృష్ణాయాన్నం న దదుః కిల కిలేత్యస్వరసే। కృష్ణో మదీయే అస్మత్సమ్బన్ధితి మఖే యజ్ఞే। యజ్ఞః సవోఽధ్వరో యాగః సప్తతన్తుర్మఖః క్రతురిత్యమరః। భృత్యైః బ్రహ్మాదిభిః సహ అశ్నాతి భునక్తి। ఇత్థమనేన ప్రకారేణ విదిత్వైవాన్నం న దదురితి మమ ప్రతర్కః కర్మవైగుణ్యభియా అన్నం న దదురితి న, కిన్తు మఖే భృత్యైః సహాశ్నాతి। నహ్యశ్నతః క్షుత్పీడా భవతీతి భావేనైవాన్నం న దదురిత్యర్థః। స్వపత్నీభిరన్నదానానన్తరం పశ్చాత్తాపస్య జాతత్వాత్ బ్రాహ్మణానాం శుభజీవత్వముత్ప్రేక్షితుః కవేర్హృదయమ్ ।। 52 ।।

విప్రాఙ్గనాః స్వప్రభవే ప్రహృష్టాః ప్రత్యర్ప్య సర్పిర్దధిపాయసాది।

ముక్తిం కరస్థాం కిల తా వితేనుః పుంస్త్వేన కిం పురుషమౌలిభాజామ్ ।। 53 ।।

విప్రాఙ్గనా ఇతి। విప్రాఙ్గనా బ్రాహ్మణపత్న్యః ప్రహృష్టాః కృష్ణాయాన్నం దేయమితి వాక్యం శ్రుత్వా సన్తుష్టాః సత్యః స్వప్రభవే స్వనాథాయ శ్రీకృష్ణాయ। నాథః పరివృఢః ప్రభురితి ధనఞ్జయః। సర్పిర్దధిపాయసాది ఘృతదధిపరమాన్నభక్ష్యాది సమర్ప్య ముక్తిం మోక్షం కరస్థాం హస్తస్థితాం వితేనుః కృతవత్యః కిల। నను స్త్రీణాం కథం మోక్ష ఇత్యత ఆహ। పుంస్త్వేతి। పూరుషమౌలిభాజాం పురుషోత్తమభక్తానాం పుంస్త్వేన పురుషత్వేన కిం ప్రయోజనమ్। ముక్తౌ పుంస్త్వం న ప్రయోజకం హరిభక్తిరేవ ప్రయోజికేత్యర్థః ।। 53 ।।

స విప్రపత్న్యర్పితభక్తభుక్త్యా విభుః సమాసక్తమనా ఇవైన్ద్రమ్।

అభుఙ్క్త భోజ్యం గతభీర్గిరీన్ద్రవపుః స్వకీయార్పితమప్రతీతః ।। 54 ।।

స ఇతి। విభుః సమర్థః అత ఏవ గతభీః నిర్గతేన్ద్రభయః గిరీన్ద్రః పర్వతశ్రేష్ఠ ఇవ వపుర్యస్య స తథోక్తః। అప్రతీతః అదృశ్యః స కృష్ణః విప్రపత్న్యర్పితం యద్భక్తమన్నం తస్య భుక్త్వా భోజనేన సమాసక్తమనాః సంసక్తమనా ఇవ వైకుణ్ఠే ప్రాకృతాన్నభోజనస్య కదాఽప్యసత్వేన అపూర్వరసవిశేషసల్లగ్నచిత్త ఇవేత్యర్థః। స్వకీయైర్గోపైరర్పితమైన్ద్రమ్ ఇన్ద్రాయ దీయమానం భోజ్యమ్ అభుఙ్క్త। ఇన్ద్రాయ యాగం త్యాదయిత్వా తదర్థం కల్పితం బలిం స్వయం జగ్రాసేత్యర్థః ।। 54 ।।

ప్రదక్షిణీకృత్య గిరిం స్వవర్గైర్ముదాఽర్పితం పర్వతరూపధారీ।

బలిం చ కృష్ణః శతమన్యుమన్యువివర్ధనోఽసావురరీచకార ।। 55 ।।

ప్రదక్షిణీకృత్యేతి। శతం మన్యవః క్రతవో యస్య సః శతమన్యురిన్ద్రః తస్య మన్యుం కోపం వివర్ధయతీతి శతమన్యుమన్యువివర్ధనః। మన్యుః క్రోధే ఇతి రత్నమాలా। అసౌ శ్రీకృష్ణః గిరం గోవర్ధనపర్వతం ప్రదక్షిణీకృత్య పర్వతరూపధారీ సన్ స్వవర్గైః స్వాత్మీయైః ముదా సన్తోషేణ అర్పితం బలిం పూజోపహారం ఉరరీచకారాఙ్గీకృతవాన్। ఉపేన్ద్రరూపేణ అస్మాత్పక్షపాతీ కృష్ణః। బలిః పూజోపహారే చ కరే దైత్యాన్తరేఽపి చ ఇత్యభిధానాత్। ఇదానీమస్మద్విరోధినం బల్యాఖ్యదైత్యమఙ్గీకరోతి పర్వతఇఛ్ మానయతీతి శతమన్యోః కోపాభివృద్ధిజననాయ తావఙ్గీచకారేతి ధ్వనితోఽర్థః ।। 55 ।।

సహస్రనేత్రోఽపి స కృష్ణసత్త్వం మనాగవిజ్ఞాయ దిదేశ మేఘాన్।

ప్రవర్షణార్థం నిగమైకవేద్యే కిమక్షిబాహుల్యముపైతి కృత్యమ్(1) ।। 56 ।।

సహస్రనేత్ర ఇతి। స ఇన్ద్రః సహస్రాణి నేత్రాణి యస్య స తథోక్తోఽపి దర్శనే బహుసాధనవానపీత్యర్థః। శ్రీకృష్ణస్య సత్వం సామర్థ్యం మనాక్ స్వల్పమవిజ్ఞాయ అజ్ఞాత్వా ప్రవర్షణార్థం ప్రకృష్టవృష్ట్యర్థం మేఘాన్ దిదేశ ఆజ్ఞాపయామాస। తథాహి। నిగమేకవేద్యే వేదైకబోధ్యే శ్రీకృష్ణే అక్షిబాహుల్యం నేత్రబహుత్వం కిఙ్కృత్యం కిమ్ప్రయోజనముపైతి। కిమపి నోపైతీత్యర్థః। "నేన్ద్రియాణి నానుమానం వేదా హ్యేవైనం వేదయన్తీతి" శ్రుతేః। లోచనావిషయే వస్తుని లోచనబాహుల్యమప్రయోజకమితి భావః ।। 56 ।।

F.N. 1. నేన్ద్రియాణి నానుమానం వేదా హ్యేవైవం వేదయన్తి తస్మాదుర్వేదా ఇతి

- ఇతి విష్ణుతత్త్వవినిర్ణయోద్ధృత పిప్పలాదశ్రుతిః

శతక్రతౌ వర్షతి వాసుదేవో గిరిం సముద్ధృత్య బభూవ తూష్ణీమ్।

జిహీర్షుభిః స్వాసమశత్రుశౌర్యం తదాద్యవైర్యుద్ధరణం హి కార్యమ్ ।। 57 ।।

శతక్రతావితి। వాసుదేవః శ్రీకృష్ణః శతక్రతౌ ఇన్ద్రే వర్షతి సతి గిరిం గోవర్ధనం సముద్ధృత్య తూష్ణీం బభూవ। ఏతదుయ్యక్తమిత్యాహ। జిహీర్షుభిరితి। స్వాసమశత్రుశౌర్యం స్వాసదృశవైరిసామర్థ్యం జిహీర్షుభిః పరిహర్తుమిచ్ఛుభిః తదాద్యవైర్యుద్ధరణం తస్య శత్రోరాద్యః ప్రథమికో యో వైరీ తస్యోద్ధరణం ధనాదిదానేనోన్నమనం కార్యం హి। నాల్పశత్రుర్మహాశూరేణ గన్తవ్య ఇతి మహాశూరస్య శ్రీకృష్ణస్య అల్పసురేన్ద్రం ప్రతి గమనాదేర్హీనత్వాత్। ఇన్ద్రస్య శత్రుం పర్వతం సముద్ధృత్య తూష్ణీంభావో యుక్త ఏవేత్యర్థః ।। 58 ।।

మయీశ్వరే భూభృతి జాగరూకే స్వయం చ భూభృత్కిల బుద్ధిశూన్యః।

స ఇత్యమర్షాదివ భూధరేన్ద్రం కరేణ భూమేరుదబీభిదత్తమ్ ।। 58 ।।

మయీతి। స కృష్ణః ఈశ్వరే సమర్థే మయి భూభృతి కూర్మాదిరూపేణ భూధారిణి జాగరూకే సతి జాగ్రతి సతి బుద్ధిశూన్యః వివేకరహితః గోవర్ధనపర్వతః స్వయఞ్చ భూభృత్కిల। కిలేత్యస్వరసే। యది త్వమపి భూభృత్ తర్హి త్వన్దున్మూలనే భూమేః పాతః స్యాదిత్యమర్షాదివ కోపాదివ భూధరేన్ద్రం పర్వతశ్రేష్ఠం తం గోవర్ధనం కరేణ హస్తేన భూమేః సకాశాత్ ఉదబీభిదత్ భేదయామాస ।। 58 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గో ముదాం పఞ్చమః ।। 59 ।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే పఞ్చమః సర్గః ।। 5 ।।

రోమ్ణామితి। వ్యాఖ్యాతమేతత్ ।। 59 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం పఞ్చమః సర్గః ।।

****************************************************************************

.

షష్ఠః సర్గః

మహేన్ద్రవిజ్ఞప్తఘనాలిముక్తపయఃప్రవాహావృతభిన్నభాగమ్।
ముకున్దహస్తోద్ధృతమద్రిరాజమనుద్ధృతం తం మనుజా వ్యజానన్ ॥1॥

ఖర్వీకృతసుపర్వేశగర్వసర్వస్వపావకః॥
ఉర్వీతాపహరః కృష్ణవార్వాహః స్యాన్ముదే మమ ॥1॥

మహేన్ద్రేతి। మనుజాః గోపాః మహేన్ద్రేణ దేవేన్ద్రేణ విజ్ఞప్తానాం ప్రేరితానాం మేఘానామ్ ఆలిభిః సమూహైః ముక్తస్య పయసో జలస్య ప్రవాహేణ ఆవృత ఆచ్ఛన్నః భిన్నభాగో ఉన్మీలితప్రదేశో యస్య తమ్। ముకున్దహస్తేన ఉద్ధృతమున్మీల్య ధృతమపి తమద్రిరాజం గోవర్ధనమ్ అనుద్ధృతమనున్మీలితం వ్యజానన్ విదుః।
వృష్టిబాహుల్యాదవిచ్ఛిన్నపయఃప్రవాహైః ఖండద్వయాన్తరస్యాచ్ఛాదనాదితి భావః।
భ్రాన్తిరలఙ్కారః। భ్రాన్తిర్విపర్యయజ్ఞానమిత్యుక్తత్వాదితి ॥1॥

వర్షాసు వర్షసహతామధిగమ్య వార్షు తప్తం తపః కృతపదస్య పదం ప్రపేదే।
శర్మాన్యజన్మని సిషాధయిషోర్మహీధ్రో హృన్మధ్యలబ్ధపరస్య తదోపమాయాః ॥2॥

వర్షాస్వితి। మహీధ్రః పర్వతః తదా వర్షణకాలే వర్షాసు వర్షాకాలేషు। స్త్రియాం ప్రావృట్ స్త్రియాం భూమ్ని వర్షా ఇత్యమరః। వర్షసహతాం వృష్టిసహిష్ణుతామ్। వృష్టిర్వర్షమిత్యమరః। అధిగమ్య ప్రాప్య వార్షు జలేషు। వార్వారి సలిలం జలమిత్యమరః। తపః తప్తం కృతపదస్య। కృతం పదం స్థానం యేన సః తథా తస్య అన్యజన్మని జన్మాన్తరే శర్మ సుఖం సిసాధయిషోః సాధయితుమిచ్ఛోః హృన్మధ్యలబ్ధపరమస్య హృన్మధ్యగతపరమపురుషస్య పరమాత్మధ్యానయుక్తస్యేత్యర్థః। ఏతాదృశస్య కస్యచిదృషేః ఉపమాయాః సాదృశస్య పదం

స్థానం ప్రపేదే। జలమధ్యస్థితత్వాత్ శిరసి పతద్వృష్టిత్వాత్ స్వాన్తర్గతకృష్ణత్వాచ్చేతి భావః। ఉపమాలఙ్కారః ।।2।।

అన్తః కృపావిపులధారవిలోచనశ్రీ-

కాన్తాఖ్యమేఘవిభవేక్షలోలనేత్రైః।

సన్తోషహేతుషు గుహాసు గతైః స సత్త్వైః

క్రాన్తో బహిశ్చ ఘనదర్శిభిరద్రిరాసీత్ ।।3।।

అన్తరితి। సః అద్రిః గోవర్ధనపర్వతః కృపావిపులధారే దయాఖ్యనిబిడజలధారే లోచనే యస్య శ్రీకాన్తాఖ్యమేఘస్య కృష్ణాఖ్యమేఘస్య విభవేక్షణే సమ్పద్దర్శనే లోలాని సతృష్ణాని నేత్రాణి యేషాం తైః సత్త్వైః గోగోపాదిప్రాణిభిః అన్తః బహిశ్చ ఘనదర్శిభిః మేఘదర్శిభిః సన్తోషహేతుషు వృష్టిభయాభావాత్ సన్తోషకారణీభూతాసు గుహాసు గతైః స్థితైః సత్త్వైర్మృగాదిభిః క్రాన్త ఆసీత్। పర్వతాన్తర్బహిస్థితానాముభయేషాం ధారాధరేక్షణం తుల్యమాసీదితి భావః ।।3।।

సువర్ణశృఙ్గైః కలశోపమానైర్మృగాదిభిః కృత్రిమసన్నిభైశ్చ।

గుహోల్లసద్ద్వారగణైః సమన్తాద్వృతో గిరిర్గోపురతీవ విష్ణోః ।।4।।

సువర్ణశృఙ్గైరితి। కలశా ఏవ ఉపమానమ్ యేషాన్తాని తైః సువర్ణశృఙ్గైః హేమశిఖరైః। కూటోఽస్త్రీ శిఖరం శృఙ్గమిత్యమరః।। కృత్రిమసన్నిభైః శీతభయాత్ నిశ్చలాఙ్గత్వేన కృత్రిమప్రతిమాసదృశైః మృగాదిభిః సమన్తాచ్చతుర్దిక్షు గుహోల్లసద్ద్వారగణైః గుహాఖ్యశోభమానద్వారసమూహైశ్చ వృతః యుక్తో గిరిః పర్వతః విష్ణోః స్వాన్తస్థితస్య గోపురతీవ ఉపమానాదాచార(1) ఇతి గోపురశబ్దాత్ క్విప్। సనాద్యన్తాధాతవ(2) ఇతి ధాతుసజ్ఞాయాం బాదయః। ప్రాసాదతీవ। ప్రాసాదవిశేషవద్భాతీత్యర్థః। గోపురస్యాపి సువర్ణకలశోపేతత్వాత్ చిత్రలిఖితమృగాదియుక్తత్వాచ్చతుర్దిక్షు ద్వారసమేతత్వాచ్చేతి భావః ।।4।।

ॅ

బభౌ సముత్తుఙ్గనగం దధానః స భావిమల్లేన్ద్రజయోపయోగి।

తదీయవిద్యాభ్యసనం విధాతుం శిలోచ్చయం బిభ్రదివాభ్రలగ్నమ్ ।।5।।

బభావితి। సముత్తుఙ్గనగమ్ అత్యుచ్ఛ్రితపర్వతం దధానః స కృష్ణః భావిని భవిష్యతి మల్లేన్ద్రస్య మల్లశ్రేష్ఠస్య చాణూరస్య జయే ఉపయోగి ఉపయుక్తం తదీయయాః మల్లేన్ద్రసమ్బన్ధిన్యాః విద్యాయాః। పుంవత్కర్మధారయేత్యాదినా(3) పుంవద్భావః। అభ్యసన్ అభ్యాసం విధాతుం మల్లవిద్యాభ్యాసం కర్తుమ్ అభ్రలగ్నం గగనచుమ్బి శిలోచ్చయం శిలాసమూహం బిభ్రదివ బభౌ। మల్లా హి స్వవిద్యభ్యససమయే శిలాభారం

F.N. 1. పా.సూ. 3/1/10

2. పా.సూ. 3/1/32

3. పుంవత్కర్మధారయజాతీయదేశీయేషు పా.సూ. 6/4/42

హస్తేనోద్ధృత్య ఇతస్తతశ్చాలయన్తి తథేతి భావః। అన్యథా పర్వతధారణే ప్రయోజనాభావాత్ గోపాదిరక్షణస్య ప్రకారాన్తరేణాపి సమ్భవాదితి భావః ।। 5 ।।

కృష్ణధృతః సురవిస్మయకారీ విస్తృతపుష్కరమధ్యగతార్ద్రః।

సిన్ధుకబన్ధసముద్ధృతభాస్వన్మన్దరకాన్తిమచుచురదద్రిః ।। 6 ।।

కృష్ణధృత ఇతి। కృష్ణేన ధృతః సురాణాం దేవానాం విస్మయమాశ్చర్యం కరోతీతి తథోక్తః। విస్తృతస్య పుష్కరస్య జలస్య మధ్యం గతః। కబన్ధముదకం పాథః పుష్కరం సర్వతోముఖమిత్యమరః। అత ఏవార్ద్రః క్లిన్నః అద్రిః సిన్ధోః సముద్రస్య కబన్ధాదుదకాత్సముద్ధృతస్య భాస్వన్మన్దరస్య లసన్మన్దరపర్వతస్య కాన్తిం శోభామచూచురత్ చోరితవాన్। చుర స్తేయే లుఙ్। మన్దరోఽరి శ్రీకృష్ణేన కూర్మరూపేణ నారాయణేన ధృతః। స్పష్టమన్యత్। పూర్ణోపమా। దోధకవృత్తమ్। దోధకవృత్తమిదం భభభాద్గౌ ।। 6 ।।

అనుచక్రేఽమ్బుసాఙ్చక్రే లసతా తేన భూభృతా।

తితీర్షోర్వ్రజవర్గస్య శమితోపప్లవః ప్లవః ।। 7 ।।

అనుచక్ర ఇతి। అమ్బుసాం జలానాం చక్రే సమూహే లసతా ప్రకాశమానేన భూభృతా మహీధరేణ తితీర్షోస్తర్తుమిచ్ఛోః వృష్టిజన్యభయాబ్ధిమితి శేషః। నాదృశ్యత నగోన్నతిమితి వచనాత్। స్వపరితః స్థితాగాధసముద్రోపమజలం వా తితీర్షోరిత్యర్థః। వ్రజవర్గస్య గోష్ఠసమూహస్య శమితో నాశితః ఉపప్లవః వృష్ట్యాతపాదిబాధో యేన స తథోక్తః। వర్షాకాలే వృష్టినివారణాయ స్వోపరి నారికేలపత్రాదినా అద్రిశృఙ్గవత్కృతగృహ ఇత్యర్థః। ప్లవః తరీ। ఉడుపన్తు ప్లవః కోల ఇత్యమరః। అనుచక్ర అనుకృతః। ఉపమాలఙ్కారః ॥ 7 ॥

ఖగానవృష్టేర్ద్రుమకోటరేషు మృగాన్ జుగోప స్వగుహాగృహేషు।

మునీన్ఘనాత్యుచ్ఛ్రితమేఖలాసు విపత్సు కః స్వీయముపేక్షతేఽగ్ర్యః ॥ 8 ॥

ఖగానితి। స భూధరః ఖగాన్ పక్షిణః ద్రుమకోటరేషు మృగాన కృష్ణసారాదీన్ స్వగుహాగృహేషు స్వగుహాఖ్యాలయేషు మునీంస్తపస్తప్తుం సమాగతాన్ ఋషీన్ ఘనేభ్యః మేఘేభ్యః। అత్యుచ్ఛ్రితాః మేఖలాః అధిత్యకాః తాసు నిధాయ వృష్టేః సకాశాజ్జుగోప రరక్ష। యుక్తమేతదిత్యాహ। విపత్స్వితి। విపత్సు స్వీయమాశ్రితం కో వా అగ్ర్యః ఆర్య ఉపేక్షతే। స్వాశ్రితపరిపాలనమగ్ర్యాణాం సహజమిత్యర్థః ॥ 8 ॥

ప్రసూనకోశైర్ఘనవర్షపాతనిపాతితైరఙ్కితసర్వగాత్ర(భృఙ్గజాలః)।

ముకున్దహస్తామ్బుజసఙ్గసౌఖ్యప్రహృష్టరోమాలిరివాద్రిరాస్తే ॥ 9 ॥

ప్రసూనేతి। ఘనవర్షపాతేన నిబిడవృష్టిపాతేన నిపాతితైః ప్రసూనకోశైః కుసుమకుడ్మలైః। కోశోఽస్త్రీ కుడ్మలే దివ్యే శాస్త్రార్థౌఘే గృహే తథేతి యాదవః। అఙ్కితం భూషితం సర్వగాత్రం సర్వావయవో యస్య స తథోక్తః। అఙ్కితభృఙ్గజలా ఇతి పాఠే స్పష్టోఽర్థః। అద్రిః పర్వతః ముకున్దస్య శ్రీకృష్ణస్య హస్తామ్బుజసఙ్గేన కరకమలసమ్బన్ధేన జాతం యత్సౌఖ్యం సుఖం తేన ప్రహృష్టా ఉద్గతా రోమాలిః రోమరాజిః యస్య స ఇవాస్తే ॥ 9 ॥

స భూధరః సాశనివర్షపాతసమాహతోఽప్యణ్వపి నో చకమ్పే।

తథాహి గోబ్రాహ్మణరక్షకస్య క్వ కృష్ణదోర్దణ్డధృతస్య కమ్పః ॥ 10 ॥

స ఇతి। సః భూధరో గోవర్ధనః అశనినా సహితం సాశని తచ్చ తత్ వర్షఇ్చ తస్య పాతేన వజ్రనిర్ఘోషసహితవృష్టిపాతేన సమాహతోఽపి పీడితోఽపి అణ్వపి కిఇ్చిదపి నో చకమ్పే కమ్పం న ప్రాప। తథాహి తదుక్తం హి। గోబ్రాహ్మణరక్షకస్య శ్రీకృష్ణస్య దోర్దణ్డేన భుజదణ్డేన ధృతస్యాస్య పర్వతస్య కమ్పః క్వ గోవిప్రపూజకస్య శ్రీహరిభక్తస్య కిమపి భయం న భవతీతి భావః ।। 10 ।।

పయఃశ్రితస్వప్రతిబిమ్బలోలం పతత్రప్రసూనాఇ్చితశృఙ్గజాలమ్।

స్వకుక్షిమధ్యార్పితనన్దబాలం జనోఽద్భుతం సమ్పుటమాశశఙ్కే ।। 11 ।।

పయఃశ్రితేతి। పయసి జలే శ్రితమ్ ఆశ్రితం యస్త్వప్రతిబిమ్బం స్వచ్ఛాయా తేన లోలం మనోహరం సమ్పుటత్వోపపాదనాయేదమ్। ప్రతిఫలనస్య వైపరీత్యేన జాయమానత్వాత్ప్రతిబిమ్బస్య సమ్పుటపూర్వార్ధతా ఉపరిస్థితబిమ్బభూతస్య పర్వతస్య ఉత్తరార్ధతేతి సమ్పుటత్వముపపద్యత ఇతి భావః। వృష్టిపాతవశాత్పతన్తి ప్రసూనాని తైరఇ్చితం పూజితం శృఙ్గజాలం శిఖరసమూహో యస్య తం స్వకుక్షిమధ్యే స్వోదరమధ్యే అర్పితః స్థాపితః నన్దబాలః శ్రీకృష్ణో యేన తం పర్వతం జనో లోకః అద్భుతమ్ ఆశ్చర్యం సమ్పుటం దేవస్థాపనయోగ్యకరణ్డికావిశేషమాశశఙ్కే అతర్కయత్ ।। 11 ।।

త్రివిష్టపాభ్రప్రతిరూపధారీ స పర్వతః స్ఫాటికతుఙ్గశృఙ్గే।

హరేర్నిదేశాదపరాధిశక్రఘనాలయౌ తౌ గ్రసతీవ లోకౌ ।। 12 ।।

త్రివిష్టపేతి। స్ఫాటికతుఙ్గశృఙ్గే స్ఫటికమయోచ్చశిఖరే త్రివిష్టపస్యస్వర్గస్య అభ్రస్య ఆకాశస్య చ ప్రతిరూపం ప్రతిబిమ్బం ధరతీతి త్రివిష్టపభ్రప్రతిరూపధారీ సః పర్వతః హరేః శ్రీకృష్ణస్య నిదేశాదనుశాసనాత్ అపరాధినోః శక్రఘనయోః ఇన్ద్రమేఘయోః ఆలయౌ ఆశ్రయౌ తౌ త్రివిష్టపాభ్రాఖ్యౌ లోకౌ గ్రసతీవ కవలీకరోతీవ।। 12 ।।

స పర్యటత్కుఞ్జరపుఞ్జశోభం ధరం యదా శ్రీపతిరుద్దధార।

తదా సమస్యాం పరిపూరయన్తి శిశోః కరే హస్తిసహస్రమస్తి ।। 13 ।।

స ఇతి। సః శ్రీపతిః శ్రీకృష్ణః పర్యటతాం కుఞ్జరాణాం గజానాం పుఞ్జస్య శోబా కాన్తిర్యస్య తమ్। అనేన వృష్ట్యుపరమః సూచ్యతే। ధరం పర్వతం యదా ఉద్దధార హస్తేనోద్ధృతవాన్ తదా తస్మిన్కాలే కవయః శిశోర్బాలస్య కరే హస్తే హస్తిసహస్రం గజసహస్రమస్తి తిష్ఠతీతి సమస్యాం పరిపూరయన్తి। కవీనాం "శిశోః కరే హస్తసహస్రమస్తి" ఇతి విషమసమస్యాపూరణస్యావకాశో జాత ఇత్యర్థః ।। 13 ।।

స భాసురశ్రీశకపోలలగ్న నఖోల్లసద్రత్నకరాగ్రసంస్థః।

బిభర్తి కూర్మాశ్రితనాగరాజఫమాశ్రపృథ్వీశ్రియమద్రిరాజః ।। 14 ।।

స ఇతి। స అద్రిరాజః పర్వతశ్రేష్ఠో గోవర్ధనః భాసురే మనోహరే శ్రీశస్య శ్రీకృష్ణస్య కపోలే గణ్డస్థలే లగ్నః సమ్బద్ధః స చాసౌ నఖోల్లసద్రత్నకరశ్చ తస్యాగ్రే సన్తిష్ఠతీతి తథోక్తః। నఖాఖ్యోల్లసద్రత్నక్తహస్తాగ్రసంస్థః సన్నిత్యర్థః। కూర్మాశ్రితస్య నాగరాజస్య శేషస్య ఫణాస్థా ఫణాశ్రితా యా పృథ్వీ తస్యాః శ్రియం విభర్తి। పర్వతోద్ధరణసమయే ఫణాసదృశహస్తాగ్రయుక్తబాహుమూలస్య కూర్మసదృశకపోలసఙ్గతత్వాద్బాహోః కూర్మాశ్రితశేషోపమా ।। 14 ।।

ఉద్గచ్ఛదూష్మావలిధూమలిఙ్గమద్రిం ద్రవద్ధాతురసార్ద్రశృఙ్గమ్।

విష్వక్పతద్రత్నచయస్ఫులిఙ్గమగ్న్యస్త్రమీశాచరితం ప్రతర్కే ।। 15 ।।

ఉద్గచ్ఛదితి। ఉద్గచ్ఛదూష్మణామ్ ఆవిర్భవద్బాష్పాణామ్। గ్రీష్మోష్ణబాష్పా ఊష్మాణ ఇతి రత్నమాలా। ఆవలిరేవ రాజిరేవ ధూమః స ఏవ లిఙ్గం చిహ్నం యస్య తమ్ అగ్నేర్ధూమధ్వజత్వాదితి భావః। ద్రవద్ధాతూనాం నిష్యన్దద్గైరికాణాం రసేన జలేన। ధాతుః స్వర్ణే కఫాదౌ చ గైరికాశ్మవికారయోరితి ధనఞ్జయః। ఆర్ద్రాణి క్లిన్నాని శృఙ్గాణి సానూని యస్య తమ్। శృఙ్గం ప్రాధాన్యసాన్వోరిత్యమరః। రక్తధాతురసార్ద్రత్వేన అఙ్గారసదృశశృఙ్గవన్తమితి భావః। విష్వక్ సమన్తాత్పతతాం రత్నానాం చయః సమూహః స ఏవ స్ఫులిఙ్గో అగ్నికణో యస్య తమ్। అద్రిం పర్వతమ్ ఈశేన కృష్ణేన ఆచరితం వృష్టిశాన్త్యై ప్రయుక్తం అగ్న్యస్త్ర అగ్నిదేవతాకం బాణం ప్రతర్కే। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। బాష్పాదీనాం ధూమాదిత్వనిరూపమాదద్రిః అగ్న్యస్త్రరూపేణ సఙ్కీర్త్యతే। అనేన వృష్టిః సర్వథా గతేతి ధ్వన్యతే ।। 15 ।।

అద్రిస్తం ఘనమిన్ద్రనీలధరణీకాన్త్యా శిఖణ్డిశ్రియా

తస్యాఖణ్డలచాపమమ్బునిచయం ముక్తాఫలానాం రుచా।

సౌవర్ణస్థలశోభయా చ తటితం పఞ్చాస్యనాదేన త-

న్నాదం సాధు జిగాయ కిం న సుకరం నిత్యం క్షమాధారిణః ।। 16 ।।

అద్రిరితి। అద్రిః పర్వతః ఇన్ద్రనీలధరిణీకాన్త్యా తం ఘనం శిఖణ్డిశ్రియా పిచ్ఛకాన్త్యా। పిచ్ఛబర్హే నపుమ్సక ఇత్యమరః। తస్య మేఘస్యాఖణ్డలచాపమ్ ఇన్ద్రచాపమ్। ముక్తాఫలానాం రుచా। వృష్ట్యా క్షాలితత్వాదుద్గచ్ఛన్మౌక్తికాన్త్యా అమ్బునిచయం జలసమూహం సౌవర్ణస్థలశోభయా సువర్ణభూప్రదేశకాన్త్యా అస్య మేఘస్య తటితం సౌదామినీం పఞ్చాస్యనాదేన సింహధ్వనినా। సింహో మృగేన్ద్రః పఞ్చాస్య ఇత్యమరః। తన్నాదం తస్య మేఘస్య ధ్వనిం చ సాధు సమ్యగ్జిగాయ అజయత్। ఆద్రిస్థనీలరత్నాదికాన్త్యా ఆవిర్భూతమేఘనైల్యాదికం నష్టమితి యావత్। వృష్టిః సర్వథా గతేతి భావః। తదుక్తమిత్యాహ। నిత్యమనవరతం క్షమాధారిణః భూధరస్య తితిక్షావత ఇతి ధ్వనిః। క్షమా క్షోణ్యాం తితిక్షాయామితి భాస్కరః। కిం న సుకరం "క్షమయా కిం న సాధ్యత" ఇతి వచనాత్సర్వం సుకరమిత్యర్థః। ఇన్ద్రనీలధరిణీకాన్త్యేత్యాదినా ఉపమాయాః జిగాయేతి క్రియాపదస్య ప్రత్యేకం సమ్బన్ధాద్దీపకస్య క్షమాధారిణ ఇతి శ్లిష్టస్య చ కిం న సుకరమిత్యర్థాన్తరన్యాసస్య చ గమ్యమానత్వాదేతేషాం సఙ్కరోఽలఙ్కారః ।। 16 ।।

నిర్గత్య పశ్యతాటోపః కిమద్యాప్యస్తి వార్ముచామ్।

ఇత్యుక్తః కోఽపి గోపస్తద్విదిత్వా వక్తి మాధవమ్ ।। 17 ।।

నిర్గత్యేతి। హే గోపాః వార్ముచాం జలదానాం ఆటోపః ఆడమ్బరః అద్యాపి అనునాఽపి అధునాఽపి అస్తి కిం నిర్గత్య బహిర్గత్వా పశ్యత ఇతి కృష్ణేనోక్తః కోపి కశ్చన గోపః తద్విదిత్వా బహిర్నిర్గత్య తత్ మేఘవృత్తాన్తం జ్ఞాత్వా పునరాగత్య మాధవం శ్రీకృష్ణం వక్తి వదతి ।। 17 ।।

ధారా నైవ పయోముచాం యదుపతే ప్రేమాశ్రుధారా పరం

స్వానాం నాపి చ గర్జితం స్తుతికృతాం సిద్ధేశ్వరాణాం ధ్వనిః।

విద్యున్నామరనర్తకీకరచయాలఙ్కారకాన్తిః ప్రభో

నో వాయుః సురవృష్టపుష్పసహగానల్పాలిపక్షైర్మరుత్ ।। 18 ।।

ధారేతి। హే యదుపతే కృష్ణ పయోముచాం మేఘానాం ధారా ఆసారః। ధారా సమ్పాత ఆసార ఇత్యమరః। నైవ నాస్త్యేవ। అన్యా ధారాఽస్తీత్యాహ। స్వానామ్ అస్మజ్జాతీయానామ్। స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామితి(1) జ్ఞాతివాచినః స్వశబ్దస్య సర్వనామతానిషేధాత్। ప్రేమాశ్రుధారా స్వరక్షార్థం త్వత్కృతగిర్యుద్ధరణాఖ్యమహాప్రయత్నదర్శనదజనితస్నేహజానన్దాశ్రధారా పరం కేవలమ్ అస్తి। వృష్టిర్గతా, తత ఉద్వేజితానాం స్వకీయానాం ఆనన్దో జాత ఇతి భావః। గర్జితం మఘనిర్ఘోషో నాస్తి కిన్తు స్తుతికృతాం స్తోత్రం కుర్వతాం సిద్ధేశ్వరాణాం దేవశ్రేష్ఠానాం ధ్వనిరస్తి। పర్వతధారణాద్యద్భుతం కర్మ దృష్ట్వా సిద్ధేశ్వరాః స్తువన్తీత్యర్థః। విద్యుత్సౌదామినీ న కిన్త్వమరనర్తకీనమప్సరసాం కరచయే హస్తసమూహే యోఽలఙ్కారః రత్నఖచితవిభూషణం తస్య కాన్తిరస్తి। నృత్యసమయే ఇతస్తతో హస్తవిక్షేపాదలఙ్కారకానతేర్విద్యుద్వచ్చలనాదితి భావః। తవ మహిమనం దృష్ట్వా అప్సరసో నృత్యన్తీత్యర్థః। వాయుర్వాతోఽపి నో నాస్తి వర్షవాతో గతః। అన్యో వాతోఽస్తీత్యాహ। సురైర్వృష్టానాం పుష్పాణాం సహగానామ్ అనుచరాణాం వ్యధికరణషష్ఠీ। అనల్పాలీనాం బహుభ్రమరాణాం పక్షైః పక్షపాతైః జాతో మరుత్ వాయురస్తి। దేవైర్బహుతరపుష్పవృష్టిః కృతేత్యర్థః మేఘాటోపః

F.N. 1. పా.సూ. 1/1/35

సర్వోఽపి గతః స్వకీయానాం దేవాదీనాం సన్తోషో జాత ఇతీమమర్థం భంగ్యన్తరేణ వదతో గోపస్య ప్రాగల్భాతిశయః కథం కథనీయ ఇతి భావః। వినిమయాలఙ్కారః। "సదృశవస్తునోస్తుల్యాయవ్యయత్వే వినిమయః" ఇత్యుక్తేః ।। 18 ।।

నీలం నైవ నభః సులజ్జితశచీభర్తుర్ముఖే నీలిమా

మేఘాః క్వాపి న సన్తి కిన్తు దివిజభ్రాజద్విమానామ్బుదాః।

తామిస్రం నహి దిశ్యర్థదృశమపి త్వాం మానుషం మన్వతాం

చిత్తేష్వస్తి న వేపథుర్నిజజనే భీతేన్ద్రగాత్రే పరమ్ ।। 19 ।।

నీలమితి। హే యదుపతే శ్రీకృష్ణ నభః గగనం నీలం నైవ నిర్ముక్తజలమేఘత్వాన్నభసి నీలిమా నాస్తి। అన్యత్రాస్తీత్యాహ। సులజ్జితస్య పరాభవేన సమ్యగ్లజ్జాయుక్తస్య శచ్యా ఇన్ద్రాణ్యాః భర్తుర్దేవేన్ద్రస్య ముఖే వక్త్రే నీలిమాఽస్తి। శచీభర్తురిత్యనేన అభిమానినాం స్త్రీసమక్షం జాతః పరాభవో అతిలజ్జాకర ఇతి ధ్వన్యతే। కిఞ్చ మేఘాః క్వాపి కుత్రాపి న సన్తి కిన్తు దివిజానాం దేవానాం భ్రాజద్విమానాన్యేవ లసత్పుష్పకాణ్యేవామ్బుదాః మేఘాః సన్తి। మేఘాః న సన్తి। నభస్తు ఇన్ద్రజయాదిమాహాత్మ్యం దృష్ట్వా కృష్ణదర్శనాయాగతానాం దేవనాం పుష్పకైః సఙ్కులం దృశ్యత ఇత్యర్థః। అపి చ దిశి తామిస్త్రం మేఘావరణజన్యం తమో నాస్తి। హిశబ్దో వాక్యాలఙ్కారే। అథ తమోఽన్యత్రాస్తీత్యాహ। ఈదృశమరి మహాపర్వతోద్ధరణేన్ద్రజయసిద్ధస్తుత్యత్వస్వగోకులరక్షణాద్యమానుషగుణ్యుక్తమపి త్వాం మానుషం మనుష్యమితి మన్వతాం మూర్ఖాణాం చిత్తేషు హృదయేషు తమోఽజ్ఞానమస్తి। అపి చ నిజజనే స్వకీయవర్గే వేపథుః శీతజన్యకమ్పో నాస్తి పరన్తు భీతేన్ద్రగాత్రే కృష్ణః కోపాత్కిం కరిష్యతీతి భయయుక్తేనద్రశరీరే వేపథురస్తి। ఇన్ద్రశ్చకితో జాత ఇత్యర్థః ।। 19 ।।

తతః పరీతః స్వైర్గోపీభిర్గోధనైరపి।

ప్రతస్థే ప్రయతం గోష్ఠం స్తూయమానః సురైర్నరైః ।। 20 ।।

తత ఇతి। తతః వృష్టిశాన్త్యనన్తరం శ్రీకృష్ణః స్వైః స్వకీయైర్గోపైర్గోపీభిః గోరూపధనైరపి। అపిశబ్దః సముచ్చయే। పరీతః సన్ సురైర్దేవైర్నరైరపి స్తూయమానః సన్ ప్రయతం స్వపాదస్పర్శాత్పవిత్రం గోష్ఠం ప్రతస్థే ।। 20 ।।

నాథాపరాధకృదుపేత్య సులజ్జితోఽథో

శక్రోఽచ్యుతం రహసి రమ్యతమం త్రిలోక్యామ్।

మూర్ధ్నా ప్రణమ్య సదయం సుధయాఽభ్యషిఞ్చ-

ద్గోవిన్దనామ(1) చ పఠన్స్వకృతాఘశాన్త్యై ।। 21 ।।

నాథేతి। అథో గిర్యుదరాన్నిర్గమనానన్తరం నాథస్య స్వామినః కృష్ణస్యాపరాధం కరోతీతి స తథోక్తః। అత ఏవ సులజ్జితః శక్రః త్రయాణాం లోకానాం సమాహారస్త్రిలోకీ। తద్ధితార్థేత్యాదినా(2) సమాసః। సంఖ్యాపూర్వో(3) ద్విగురితి ద్విగుసఞ్జ్ఞా। అకారాన్తోత్తరపదో ద్విగుః స్త్రియాం భాష్యత(4) ఇతి స్త్రీత్వం ద్విగోరితి జీప్। తస్యాం రమ్యతమమతిసున్దరం సదయం దయాసహితం అచ్యుతం శ్రీకృష్ణం రహస్యేకానతే ఉపేత్య స్వకృతాఘశాన్త్యై

స్వాచరితస్వామిద్రోహలక్షణపాపపరిహారాయ మూర్ధ్నా ప్రణమ్య గోవిన్దనామ చ పఠన్।
ఇన్ద్రేణ గోవిన్దనామ న దత్తం కిన్తు అచ్యుతానన్తగోవిన్దేతి(5) నామత్రయపాఠస్య ప్రాయశ్చిత్తవిధిషు విహితత్వాత్పూర్వం విద్యమానస్యైవ గోవిన్దనామ్నః పాఠ ఏవ కృత ఇతి భావః। అనేన శ్రీకృష్ణస్య గోవిన్దనామేన్ద్రేణ దత్తమితి(6) పురాణవచనస్య తాత్పర్యముక్తం భవి।
సుధయా అమృతేనాభ్యషిఞ్చత్ అభిషేకం కృతవాన్।
విష్ణుప్రణామాభిషేకనామోచ్చారణానాం మహాపాపపరిహారహేతుత్వం విష్ణుద్రోహస్య మహాపాతకత్వఞ్చానేన ద్యోత్యతే ।। 21 ।।

బధ్వా నినాయ కిల నన్దమకాలవారి-
మధ్యప్రవిష్టమనుగః సలిలేశ్వరస్య।
భృత్యచ్ఛలేన స సమన్యురముం బబన్ధ
శ్రుత్వా స్వనాథపితరం త్వితి మే ప్రతర్కః ।। 22 ।।

F.N. 1. గోవిన్దమేనమభిషచ్య స గోగణేశో గోభిర్జగామ పుణపూర్ణమముం ప్రణమ్య।
గోపైర్గిరాంపతిరపి ప్రణతోఽభిగమ్య గోవర్ధనోద్ధరణసంగతసంశయైః సః ।।
- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే (13/70)

2. పా.సూ. 2/1/51

3. తద్ధితోత్తరపదసమాహారే చ। పా.సూ. 2/1/51

4. వార్తిక

5. అచ్యుతానన్తగోవిన్దనామోచ్చారణభేషజాత్।
నశ్యన్తి సకలా రోగాః సత్యం సత్యం వదామ్యహమ్।। ఇతి కృష్ణామృతమహార్ణవే।

6. అభ్యషిఞ్చత దాశార్హం గోవిన్ద ఇతి చాభ్యధాత్ । భా. 10/27/23

బధ్వేతి। సలిలేశ్వరస్య వరుణస్యానుగో భృత్యః అకాలే ద్వాదశ్యతిలఙ్ఘనభయాత్స్నానకాలవ్యతిరిక్తకాలే వారిమధ్యప్రవిష్టం స్నాతుం జలమధ్యప్రవిష్టం నన్దం నన్దగోపం బధ్వా నినాయ కిల। వరుణాలయమితి శేషః। కిలేత్యనేన

కథాయాః (1)పౌరాణికత్వమభిప్రైతి। స వరుణః స్వనాథస్య స్వస్వామినః కృష్ణస్య పితరం శ్రుత్వా సమన్యుః కోపసహితః సన్ నన్దగోపస్య కృష్ణపితృత్వమసహమానః సన్ భృత్యచ్ఛలేన భృత్యవ్యాజేన స్వయమేవాముం నన్దం బబన్ధేతి మే మమ తు ప్రతర్కః ఊహః ।। 22 ।।

కృష్ణోఽపి వీక్ష్య దృఢభక్తిమివ ప్రతుష్టః

కృత్యచ్ఛలేన నిజదర్శనమేవ దిత్సన్।

గత్వాఽమ్బురాశినిలయం జనకేన సా-

మభ్యర్చితః స్వభవనం పునరాజగామ ।। 23 ।।

కృష్ణోఽపీతి। కృష్ణోఽపి దృఢభక్తిం వరుణస్య నిశ్చలభక్తిం పితృత్వప్రథామాత్రమప్యసహమానత్వాదితి భావః। వీక్ష్య ప్రతుష్టః సన్తుష్ట ఇవ కృత్యచ్ఛలేన నన్దానయనరూపకార్యవ్యాజేన నిజదర్శనం స్వదర్శనం దిత్సన్దాతుమిచ్ఛన్నేవ అమ్బురాశినిలయం సముద్రగృహం గత్వా వరుణేనాభ్యర్చితః పూజితః సన్ జనకేన నన్దేన సాకం సార్ధం స్వభవనం పునరాజగామ ।। 23 ।।

తప్తం హేమకృశానుసఙ్గిం గగనే వాతాయనే భాజనే

మాహేన్ద్ర్యాః శుభకుణ్డలం రచయితుం దేవైరుపాయాద్దిశః।

సంగృహ్యామ్బుని సన్నివేశితమివోత్తుఙ్గస్ఫులిఙ్గావృతం

తేజోరాశిరినో జగామ జలధిం రాగాఞ్చితః పశ్చిమమ్ ।। 24 ।।

ఇదానీం కతిపయపద్యైః సూర్యాస్తమయం వర్ణయన్తి। తప్తమితి। వాతాయనే వాతమార్గే గగనే గగనాఖ్యే భాజనే పాత్రే ఆకాశమూషాయామిత్యర్థః। కృశానోరగ్నేః సఙ్గిసంయోగి। దివాఽగ్నిః సూర్యం ప్రవిశతీతి స్మార్తప్రసిద్ధేః। అత ఏవ తప్తమ్ అత ఏవ ఉత్తుఙ్గస్ఫులిఙ్గై-ఉద్గచ్ఛదర్చిభిః ఆవృతం యుక్తం మాహెన్ద్ర్యా మహేన్ద్రసమ్బన్ధిన్యాః దిశః ప్రాచీదిగఙ్గనాయా ఇత్యర్థః। శుభకుణ్డలం శోభనతాటఙ్కం రచయితుం కర్తుమ్।

F.N. 1. భా. 10/28

ప్రాతేః కుణ్డలాకారేణ ప్రాచ్యాముదేష్యమాణత్వాదిత్యర్థః। మాహేన్ద్ర్యా ఇత్యనేన ఇన్ద్రవదిన్ద్రపత్న్యపి దేవైర్మాన్యేతి ధ్వన్యతే। జ్యోతిశ్చక్రస్య దేవైశ్చాల్యమానత్వాత్। అమరైరుపాయాత్సఙ్గృహ్య అగ్నితప్తస్య సాక్షాద్ధస్తేన స్ప్రష్టుమశక్యత్వాదితి భావః। అమ్భుని జలే సన్నివేశితం నిక్షిప్తం హేమేవ సువర్ణమివ। తేజోరాశిః। స్ఫులిఙ్గావృతత్వోపపాదనాయేదమ్। రాగేణ రక్తిమ్నాఽఙ్కితః। తప్తత్వోపపాదనాయేదమ్। ఇనః సూర్యః పశ్చిమం జలధిం సముద్రం జగామ ప్రాప। యథా ఆభరణకర్తారః కారవో ధమన్యాదివాతసఞ్చారయోగ్యమూషాయాం సువర్ణం నిధాయ అనలసంయోగేన తప్తం కృత్వాఽయోమయదణ్డేనోద్ధృత్య జలే ప్రక్షిపన్తి తద్వదితి భావః। సూర్యాస్తమయో జాత ఇత్యర్థః। ఉపమామూలకోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 24 ।।

కరైర్గిరీంద్రాన్పరితో దధానోఽప్యసౌ వివస్వాన్పతితః కిలాబ్ధౌ।

మమేత్థమాభాతి సరిచ్ఛరీరవిశోషకం తత్పతిరగ్రసీత్తమ్ ।। 25 ।।

కరైరితి। అసౌ వివస్వాన్ సూర్యః కరైః కిరణైః। బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః। గిరీన్ద్రాన్ పర్వతశ్రేష్ఠాన్ పరితః సమన్తాత్ దధానోఽపి సాయమ్ అర్కకిరణానాం పర్వతాగ్రభాగే నిపతనాదితి భావః। అబ్ధౌ సముద్రే పతితః కిల కిలేత్యాశ్చర్యే। అనేకకరైర్గిరీన్ద్రానవలమ్బ్య స్థితస్యాపి కథం పాత ఇత్యత్ర నిమిత్తముత్ప్రేక్షతే। సరితాం నదీనాం శరీరాణి శరరిభూతజలాని విశోషయతీతి సరిచ్ఛరిరవిశోషకః। తం సూర్యం తత్పతిః సరిత్పతిః సముద్రః స్వయమేవాగ్రసీదితి ఇత్థం మమ భాతి అహమిత్థం తర్కయామీత్యర్థః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। స్త్రీవిషయే పరైరపకృత్య గూఢమన్యవః పురుషాః స్వానుకూలకాలే బహుసాధనవన్తమపి స్వవిరోధినం పాతయన్తీత్యలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః ।। 25 ।।

త్యక్త్వా క్రమేణ సహజాతమపి స్వరాగం

చక్రాబ్జ(తి) మానితకరః ప్రతతోర్ధ్వపాదః।

ఆశ్రిత్య విష్ణుపదముగ్రతపోఽతపద్య-

స్తస్యైవ ధామ స జగామ కుతోఽస్య పాతః ।। 26 ।।

సూర్యస్య పాతమసహమాన ఆహ। త్యక్త్వేతి। చక్రైశ్చక్రవాకైః అబ్జైః కమలైః మానితాః సత్కృతాః కరాః కిరణా యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర చక్రాబ్జాభ్యాం మానితౌ అలఙ్కృతౌ కరౌ బాహూ యస్య స తథోక్తః। లవణామ్బుజయోరబ్జం క్లీబే శఙ్ఖే తు పుంసి చేతి భాస్కరః।

"చక్రాతిమానితకరః ఇతి పాఠే" చక్రైశ్చక్రవాకైరతిమానితాః బహుమానితాః కరాః కిరణా యస్య సః। తపస్విపక్షే చక్రేణ సుదర్శనేనాతిమానితః కరో యస్య। ప్రతతః వితతాః ఊర్ధ్వం గతాః పాదాః కిరణా యస్య స తథోక్తః। పాదో బుధ్నే తురీయాంశే శైలప్రత్యన్తపర్వతే। చరణే కిరణే చాథేతి రత్నమాలా। మూర్ధానమధరీకృత్య తపస్విభిస్తపశ్చరణాదితి భావః। యః సూర్యః సహజాతమపి ఉదయకాలీనతయా సహజమపి స్వరాగం స్వగతరక్తిమానం క్రమేణ త్యక్త్వా ఉదయకాలీనార్కగతరాగస్య ప్రహరాదుపర్యభావాదితి భావః। అన్యత్ర సహజాతమపి స్వాభావికమపి దుస్త్యజమపీత్యర్థః। రాగం విషయతృష్ణాం క్రమేణాభ్యాసపరిపాటవాత్ త్యక్త్వా తపస్వినో వైరాగ్యార్జనస్యావశ్యకత్వాదితి భావః। విష్ణుపదమాకాశమాశ్రిత్య। అన్యత్ర విష్ణోః పదం చరణమ్ ఆశ్రిత్య మనసా ధ్యాత్వేత్యర్థః। ఉగ్రతపస్తీవ్రసన్తాపమ్। తప సన్తాప ఇతి ధాతోః। అతపత్ అకరోత్। అన్యత్రోగ్రతపస్యమతమపత్। స సూర్యః తస్యైవ ధామ యముద్దిశ్య తపశ్చకార తస్యైవ విష్ణోర్ధామ గృహభూతం జలధిం జగామ। విష్ణోః సముద్రశాయిత్వాదితి భావః। అస్య విష్ణుసాలోక్యం గతస్య పాతః కుతః అనేన ముక్తస్య కదాఽపి సంసారే పాతో నాస్తీతి ధ్వన్యతే ।। 26 ।।

తప్తం తపస్వినివహం భువి యస్తతాన

పృథ్వ్యాశ్చ జీవనమహో స్వకరైర్జహార।

లక్ష్మీం తథోడునికరస్య వృథైవ భానో-

స్తస్యాస్య పాతమపి యుక్తిసహం వదామః ।। 27 ।।

తప్తమితిః। యః సూర్యః స్వకరైః స్వకిరణైః స్వహస్తేనేతి ధ్వన్యతే। భువి తపస్వివివహం తపస్వినాం నివహం తప్తం తతాన చకార। పృథ్వ్యాః జీవనం జలం చ। జీవితమితి ధ్వనిః। స్వకరైర్జహార అపహృతవాన్ అహో స్వహస్తేనైవ వృథా స్త్రీహననాచరణమాశ్చర్యతమమిత్యర్థః। తథా యథా పృథ్వీజీవనం జహార తథేత్యర్థః। ఉడునికరస్య నక్షత్రసమూహస్య లక్ష్మీం కాన్తిం సమ్పత్తిమితి ధ్వనిః। వృథా జహార। తస్య తాదృసస్యాస్య భానోః పాతమపి। అపిపదేన పాతస్య గర్హితత్వం వ్యజ్యతే। యుక్తిసహం గర్హితమపి పాతం యుక్త్యా సహ్యత ఇతి యుక్తిసహః తమ్। యుక్తియుక్తం వదామః। పాపనిః పాతో యుక్త ఏవేతి భావః। తప్తమిత్యాదిపదార్థైః పాతస్యోపపాదనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః ।। 27 ।।

స లబ్ధజన్మా దిశి వజ్రపాణేః ప్రవృద్ధగాత్రో గగనస్య మధ్యే।

అగాద్వినాశం ద్యుమణిః ప్రతీచ్యాం విధేర్నిదేశో మహతాఽప్యలంధ్యః ।। 28 ।।

స ఇతి। స ద్యుమణిః సూర్యః। ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్ర ఇత్యమరః। వజ్రం పాణౌ యస్య స వజ్రపాణిః। ప్రహరమార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ ఇతి పాణిశబ్దస్య పరనిపాతః। ఇన్ద్రస్య దిశి ప్రాచ్యాం లబ్ధజన్మా లబ్ధోదయః సన్ గగనస్యాకాశస్య మధ్యే ప్రవృద్ధం గాత్రం వపుర్యస్య స తథోక్తః సన్ ప్రతీచ్యాం దిశి వినాశమస్తమయం అగమత్। తేజస్వినః సూర్యస్య ఏకత్రోత్పత్తిరపరత్రాభివృద్ధిః అన్యత్ర మృతిః కథమిత్యాశఙ్క్య శఇరోలిఖితం కేనాప్యలఙ్ఘ్యమిత్యాహ। విధేర్నిదేశ ఇతి। విధేర్బ్రహ్మణః నిదేశః కుత్రచిద్భవితవ్యం కుత్రచిత్ స్థాతవ్యం కుత్రచిన్మర్తవ్యమితి లలాటలిఖితలక్షణః మహతా తేజస్వినాఽప్యలఙ్ఘ్యః లఙ్ఘయితుమశక్యః ।। 28 ।।

రాగం పయోధరతటే హరిదఙ్గనానాం రాగీం సమర్ప్య సవితా సమగాదగాన్తమ్।

కూజద్విహఙ్గమరవైరివ తా రుదన్త్యో భేజుస్తమస్తతిమథాన్తరివోరుమూర్చామ్।। 29 ।।

రాగమితి। రాగీ రాగవాన్ అనురావానితి ధ్వనిః। సవితా సూర్యః హరిదఙ్గనానాం దిగఙ్గనానాం పయోధరతటే మేఘప్రాన్తే స్తనతట ఇతి ధ్వనిః। రాగం రక్తిమానమ్। సాయం మేఘేషు రక్తతాదర్శనాత్। అనురాగం చేతి ధ్వనిః। సమర్ప్యాగస్య పర్వతస్యాన్తమగాత్ అగమత్। యథా విదశగమనోద్యుక్తః కాముకః స్వానురాగం స్వాంకనతాకుచమణ్డలే సమర్ప్య తదేవ ధ్యాత్వా గచ్ఛతి తద్వదితి భావః। కూజద్విహఙ్గమరవైః ధ్వనత్పక్షినినదైః సాయం వృక్షేషు స్థిత్వా పక్షిమో ధ్వనన్తీతి భావః। రుదన్త్య ఇవ వ్యవస్థితాస్తా హరిదఙ్గనా ఉరుమూర్చామివాన్తస్తమస్తతిమన్ధకారసమూహం భేజుః। సాయం దిశస్తమోవ్యాప్తా బభూవురిత్యర్థః। విప్రలమ్భః శృఙ్గారః। అయుక్తయోస్తరుణయోర్యోఽనురాగః పరస్పరమ్। దర్శనస్పర్శనాదీనమనవాప్తౌ ప్రకృష్యతే। స విప్రలమ్భో విజ్ఞేయ ఇత్యుక్తేః। అయం తు రాగపయోధరశబ్దయోః శ్లిష్టత్వాత్తదుజ్జీవితోత్ప్రేక్షాలఙ్కారేణ ధ్వన్యత ఇతి అలఙ్కారేణ రసధ్వనిః ।। 29 ।।

అమ్భోధిహృత్కృతపదం ప్రతిరూపమర్కః

సన్దృశ్య సాధు ధవలీకృతతజ్జలౌఘమ్।

శాన్తో హి సర్వహృదయఙ్గమతాముపైతీ-

త్యన్తే శమం సమధిగమ్య వివేశ సోఽబ్ధిమ్ ।। 30 ।।

అమ్భోధీతి। సః అర్కః సూర్యః అమ్భోధేః సముద్రస్య హృది అన్తః కృతం పదం స్థానం యేన తత్ సాధు సమ్యక్ ధవలీకృతః శుభ్రీకృతః తస్య సముద్రస్య ఓఘో జలప్రవాహో యేన తత్ ప్రతిరూపం స్వప్కతిబిమ్బరూపం సందృశ్యం దృష్ట్వా మమ బహిరవస్థానే కిం నిబన్ధనమితి విచార్య శాన్తః పురుషః సర్వహృదయఙ్గమతాం సర్వలోకప్రియతామ్ ఉపైతి। హి। ప్రతిబిమ్బస్య కాన్తిమత్వేఽపి ఔష్ణ్యాభావాదితి భావః। ఇతి నిశ్చిత్యాన్తే అస్తమయసమయే క్రౌర్యం త్యక్త్వా శమం శాన్తిం సమధిగమ్యాబ్ధిం సముద్రం వివేశ ప్రివష్టవాన్ ।। 30 ।।

మిత్రేఽమ్బుజాతనికరస్య నితాన్తమిత్రే

హ్యస్తం సమీయుషి ముఖం ముకులీబభూవ।

పద్మస్య శుద్ధజలగస్య చ ముద్రయన్తి

నష్టాః ప్రియాః ఖలు సమృద్ధియుజోఽపి వక్త్రమ్ ।। 31 ।।

మిత్ర ఇతి। అమ్బుజానికురమ్బస్య కమలసమూహస్య నితాన్తమిత్రే అత్యన్త సుహృది। అథ మిత్రం సఖా సుహృదిత్యమరః। మిత్రే ద్యుమణౌ। ద్యుమణిస్తరణిర్మిత్ర ఇత్యమరః। అస్తమ్ అస్తమయం సమీయుషి గచ్ఛతి సతి శుద్ధజలగస్య స్వచ్ఛోదకస్థస్య చ। చశబ్దోఽప్యర్థే। ఉదకస్థస్యాపీత్యర్థః। పద్మస్య కమలస్య ముఖం ముకులీబభూవ। సూర్యాస్తమయే సతి కమలానాం ముకులీభావో జాత ఇత్యర్థః। అర్థాన్తరం న్యస్యతి। నష్టాః వినిష్టాః ప్రియాః సఖాయః సమృద్ధియుజోఽపి సమ్పన్నస్యాపి స్వీయస్య వక్త్రం ముఖం ముద్రయన్తి ఖలు। ఇష్టనాశే కస్య ముద్రణం న జాయత ఇత్యర్థః।। 31 ।।

ఆకణ్ఠోదకవాసి హృద్గమధుకృర్ఝుఙ్కారరమ్యోంకృతి

భ్రాజత్కణ్టకకణ్టకద్యుతి ముహుర్మన్త్రార్థసాఙ్చిన్తయా।

ఈషత్కమ్పితమూర్ధశోభి నలినం హంసౌఘసంశిక్షితం

స్వాన్తఃస్థాపితధాతృ సాధు తపతీవాకాంక్ష్య మిత్రోదయమ్ ।। 32 ।।

ఆకణ్ఠేతి। ఆకణ్ఠం కణ్ఠపర్యన్తముదకే వసతీత్యాకణ్ఠోదకవాసి। తపస్వ్యపి కణ్ఠదఘ్నోదకే స్థిత్వా తపశ్చరణాత్తథావిధః హృద్గస్య ముకులీభావసమయే ఉదరగతస్య మధుకృతో మధుకరస్య ఢఙ్కార ఏవ రమ్యా రమణీయా ఓం కృతిరోఙ్కారః ప్రణవో యస్య తత్తథోక్తమ్।

భ్రాజన్తః లస్నః కణ్టకా కమలనాలస్థకణ్టకా ఏవ కణ్టకా రోమాఞ్చాః। రోమహర్షే తు కణ్టక ఇత్యమరః। తేషాం ద్యుతిః కాన్తిర్యస్య తత్తథోక్తమ్। తపస్వ్యపి ధ్యానజానన్దేన పులకితో భవతి। ముహుర్మన్త్రార్థసఞ్చిన్తయేవ। మన్త్రస్య యోఽర్థః తస్య అనుసన్ధానేనేవ। ఈషత్ కిఞ్చితి కమ్పితేనాన్తఃస్థభ్రమచలనేన చాలితేన మూర్ధ్నా శోభత ఇతి తథోక్తమ్। తపస్వినోఽరి స్వజప్యమ్త్రార్థధ్యానేన శిరఃకమ్పో జాయతే। స్వాన్తః స్వోదరే స్థాపితః సన్నిదాపితః ధాతా చతుర్ముఖో యేన తత్తథోక్తమ్। చతుర్ముఖస్య కమలాసనత్వాదితి భావః। తపస్వ్యపి స్వేష్టదేవతాం హృది ధ్యాత్వా తపః కరోతి। ప్రకృతే మిత్రసృష్టేరపేక్షితత్వాత్సృష్టికర్తృశ్చతుర్ముఖస్యాన్తఃస్థాపనం యుక్తమితి భావః। హంసౌఘైః హంసపక్షిసమూహైః సంశిక్షితం తుణ్డైర్వ్రణీకృతమ్। తపస్వ్యపి పరమహంసైర్గురుభిః సంశిక్షితో భవతి। నలినం పద్మం మిత్రస్య సుహృదో మిత్రస్య సూర్యస్యోదయముత్పత్తిమాకాంక్ష్య సాధు సమ్యక్ తపతీవ తపస్యాం కరోతీవ। అత్రాప్రకృతతపస్విసామ్యేనౌపమ్యాదప్రకృతగోచరాత్ తుల్యయోగితా। న తు శ్లేషః। తస్య విశేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వనియమాత్। "ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః। ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర మతా తుల్యయోగితే" త్యుక్తేః। ఉత్ప్రేక్షావ్యఞ్జకేవశబ్దప్రయోగాత్స్వోజ్జీవితోత్ప్రేక్షయా సఙ్కీర్యతే ।। 32 ।।

దిగాయతాక్షీమపరాముపేత్య దిశాపతౌ రాగముపేయుషీన్దుః।

దృశ్యత్యైన్ద్ర్యాం దిశి రోషరక్తం నిబద్ధనీభ్రుకుటీవ వక్త్రమ్ ।। 33 ।।

చన్ద్రోదయం వర్ణయతి। దిగాయతాక్షీమితి। దిశాపతౌ దిక్పతౌ। టాపం చైవ హలంతానామితి టాపో విధానాత్। సూర్యే అపరామన్యాం దిగాయతాక్షీం దిగఙ్గనాం ప్రతీచీదిశమిత్యర్థః। ఉపేత్య గత్వా। అనేన కస్యచిత్కాన్తస్యాన్యాసఙ్గో ధ్వన్యతే। రాగం రక్తిమానమ్ ఉపేయుషి గచఛతి సతి। న కేవలం సపత్నీగమనమాత్రం తత్రానురాగమపి సమ్పాదితవానితి ధ్వనిః। ఇన్దుశ్చన్ద్రః ఐన్ద్ర్యాదిశి ఇన్ద్రసమ్బన్ధిన్యాం దిశి ప్రాచ్యామిత్యర్థః। అనేన నాయికాయా ఉత్తమత్వం ధ్వన్యత। అదృశ్యత। సూర్యాస్తమయానన్తరం చన్ద్రోదయోఽపి జాత ఇత్యర్థః। కథమివ ప్రియేఽన్యాసఙ్గిని సతి రోషణామర్షేణ రక్తం నిబద్ధా నీలా భ్రకుటీ భ్రూభఙ్గో యస్య తత్తథోక్తమ్। అపరాధినం నాయకం రోషేణ పశ్యన్త్యా ఐన్ద్ర్యాః నాయికాయాః వక్త్రమివ। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। అత్ర ప్రస్తుతాపరాధినాయకస్య ఖణ్డితాయాః నాయికాయాః ప్రతీతేః సమాసోక్త్యా సఙ్కీర్యతే। నాయకో దక్షిణః। తుల్యో నైకత్ర దక్షణ ఇత్యుక్తేః। నాయికా విప్రలబ్ధా ఖణ్డితా చ। జ్ఞాతేఽన్యాసఙ్గవికృతే ఖణ్డితేర్ష్యాకషాయితేత్యుక్తేః।।

నక్షత్రాలిభిరిన్ద్రజిజ్మృగదృశం సన్ధాయ పూర్వం పున-

స్తత్పాదే ప్రణతిం విధాయ నితరామాశాన్తరాసక్తిజమ్।
తస్యాః కోపసమం తమః పరిహరన్ స్వీయైః కరైస్తాం స్పృశన్
వక్త్రామ్భోరుహచుమ్బనాయ శనకైరుద్యాతి నూనం శశీ ।। 34 ।।

నక్షత్రాలిభిరితి। శశీ చన్ద్రః పూర్వం ప్రథమతః ఇన్ద్రదిఙ్మృగదృశం ప్రాచీదిగఙ్గనాం నక్షత్రాలిభిః తారాఖ్యసరవీభిః కరణైః। ఆలిః సఖీ వయస్యా చేత్యమరః। సన్ధాయ సన్ధిం కృత్వా చన్ద్రోదయాత్పూర్వం నక్షత్రోదయస్య జాయమానత్వాత్। చన్ద్రస్య నక్షత్రాధిపతిత్వేన నక్షత్రస్యాపి చన్ద్రప్రేష్యత్వమితి భావః। పునస్తస్యాః దిశః పాదే చరణే ప్రణతిం నమస్కారం విధాయ దిగధోభాగే చన్ద్రోదయస్య జాయమానత్వాదితి భావః। సఖీద్వారా కిఞ్చిత్కోపశాంతావపి పాదప్రణామం వినా సర్వథా కోపశాన్తేరభావాత్। పాదప్రణామమపి కృత్వేత్యర్థః। ఆశాన్తరాసక్తిజం దిగన్తరసమ్బన్ధజన్యం తమసశ్చన్ద్రదేశాదన్యప్రదేశస్థితేః। తస్యా ఇన్ద్రదృఙ్మృగలోచనాయాః కోపసమం కోపసదృశం తమోఽన్ధకారం పరిహరన్ స్వకీయైః కరైః కిరణైః తాం దిశం స్పృశన్। చన్ద్రోదయానన్తరం కిరణప్రసారైః ప్రథమతస్తస్యాం దిశ్యేవ తమోనాశాదితి భావః। వక్త్రామ్భోరుహచుమ్బనాయ ముఖారవిన్దచుమ్బనాయ శనకైః మన్దమ్ ఉద్యాతి ఊర్ధ్వం యాతి నూనం నిశ్చయః। యథా అపరాధీ నాయకః కుపితాం నాయికాం స్వసఖీప్రేషణప్రణామకరగ్రహణాదినా కోపం పరిహృత్య ఆననచుమ్బనం కరోతి తద్వదితి భావః। ఉపమాసమాసోక్త్యోః సంకరః। నాయికానాయకవిభేదస్తు గ్రన్థగౌరవభయాన్న లిఖ్యతే।। 34 ।।

చన్ద్రస్య కోమలకరై రచితాఙ్గసఙ్గాః
సాన్ద్రాన్ధకారమపి తాః సహసా విహాయ।
ఈశం స్వపత్స్వఖిలజన్తుషు వవ్రురేన-
మాశా హి నూత్నవిషయా గణయన్తి నైనః।। 35 ।।

చన్ద్రస్యేతి। తాః సూర్యభార్యాత్వేనోక్తాః దిశః పరాఙ్గనా ఇతి ధ్వనిః। చన్ద్రస్య సున్దరపురుషస్యేతి ధ్వనిః। కోమలకరైర్మృదుకిరణైః హస్తేనేతి ధ్వనిః। రచితః అఙ్గసఙ్గో యాసాం తాః ఆలిఙ్గితా ఇతి ధ్వనిః। సాన్ద్రాన్ధకారమపి నిబిడాన్ధకారమపి భర్తృవిరహజదుఃఖమపీతి ధ్వనిః। విహాయ త్యక్త్వా అఖిలజన్తుషు సకలప్రాణిషు స్వపత్సు నిద్రితేషు తస్తు పరపురుషగమనస్య జనశఙ్కారరహితకాలికత్వాదితి భావః। ఏనం చన్ద్రమ్ ఈసం ప్రాణేశం వవ్రుః అఙ్గీకృతవత్యః। అన్యస్త్రీణాం అన్యపురుషస్వీకారః కథం యుజ్యత

ఇత్యత్ర ఆహ। ఆశా హీతి। నూత్నవిషయాః నూతనవస్తువిషయాః ఆశా అభిలాషాః। ఆశా దిగభిలాషయోరితి భాస్కరః। ఏనః పాపం న గణయన్తి హి। దిశామప్యాశాత్వాదితి భావః। అర్థాన్తరన్యాసః। తేనోత్కటో రాగః వివేకినామపి బలవదనిష్టవిషయకం జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతీతి వస్తు వ్యజ్యతే। నాయక ఉపపతిః। "లఙ్ఘితాచారయా యస్తు వినాఽపి విధినా స్త్రియా। సఙ్కేతం నీయతే ప్రోక్తో బుధైరుపపతిస్తు స" ఇత్యుక్తేః। నాయికా జారిణ్యః అభిసారికాశ్చ। "స్మరార్తాఽభిసరేత్కాన్తం సారయేద్వాఽభిసారికే" త్యుక్తేః। సమ్భోగః శృఙ్గారః। "అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శనస్పర్శనాదీని సమ్భోగోఽయముదాహృత" ఇత్యుక్తేః ।। 35 ।।

పూర్వాబ్ధావవగాహ్య ఫేననిచయశ్రీఖణ్డలేపద్యుతిః

స్వాఙ్కలాఙ్కృతిమూలనీలతిలకస్తారౌఘహారాన్ దిశన్।

వ్యోమాఖ్యాం కబరీం ప్రగృహ్య సుకరైరాశ్లిష్య దిక్కామినీ-

మైన్ద్రీమిన్దురసౌ చుచుమ్బ సరసో రాగేణ తాం రఞ్జయన్ ।। 36 ।।

పూర్వాబ్ధావితి। సరసో విలాసీ అసావిన్దుశ్చన్ద్రః పూర్వాబ్ధౌ ప్రాచీసముద్రే అవగాహ్య స్నాత్వా ప్రసాధనవిధే స్నానపూర్వకత్వాదితి భావః। ఫేననిచయ ఏవ శ్రీఖణ్డలేపః శ్రీగన్ధానులేపః తస్య ద్యుతిః కాన్తిర్యస్య సః। శ్రీఖణ్డలేపేన ద్యోత్యత ఇతి వా। స్వస్యాఙ్క ఏవ కలకం ఏవాలఙ్కృతేరలఙ్కారస్య మూలమాద్యం నీలం కస్తూర్యాదిరచితత్వేన శ్యామం తిలకం విశేషకో యస్య స తథోక్తః। తమాలపత్రతిలకచిత్రకాణి విశేషకమిత్యమరః। తారౌఘహారాన్ నక్షత్రచయాఖ్యముక్తాహారాన్ దిశన్ వితరన్ సుకరైః శోభనకిరణైః। ఊర్ధ్వముఖైర్హస్తేనేతి ధ్వనిః। వ్యోమాఖ్యామ్ ఆకాశస్య నీలత్వాత్తద్రూపాం కబరీం కేశవేశమ్। కబరీ కేశవేశోఽథ ధమ్మిల్లః సంయతాః కచా ఇత్యమరః। ప్రగృహ్య గృహీత్వా ఐన్ద్రీం ఇన్ద్రసమ్బన్ధినీం దిగఙ్గనాం ప్రాచీదిశమిత్యర్థః। సుకరైస్తిర్యగాయతైః కిరణైశ్చ ఆశ్లిష్యాలిఙ్గ్య తాం దిక్కామినీం రాగేణ స్వరక్తిమ్నా అనురాగేణేతి ధ్వనిః। రఞ్జయన్ రాగయుక్తం కుర్వన్ చుచుమ్బ చుమ్బనం కృతవాన్। క్రమేణ చన్ద్ర ఊర్ధ్వం గత ఇత్యర్థః। రూపకమలఙ్కారః। అత్ర నాయకో దయితః। "వాసోఽఙ్గరాగమాల్యాద్యైః హృద్యైర్యః ప్రేయసీం రహః। ప్రసాదయన్ రమయిత దయితః సోఽభిధీయత" ఇత్యుక్తేః। ఐన్ద్రీమిత్యయాద్యుక్త్యా అలఙ్కారదానేన చ నాయికా పరకీయేతి ధ్వన్యతే। సమ్భోగః శృఙ్గారః ।। 36 ।।

సువర్ణసంవీతవరేన్ద్రనీలసుమధ్యనిష్కాఙ్కితకృష్ణవక్షః।

సహారమన్వేత్యుదితోర్ధ్వరశ్మిశశాఙ్కసఙ్ఘ్యభ్రముదారతారమ్ ।। 37 ।।

సువర్ణేతి। ఉదారాః ఉత్కృష్టాః తారాః నక్షత్రాణి యస్య తత్తథోక్తమ్। ఉదితస్య ఊర్ధ్వం రశ్మయః కిరణాః యస్య తస్య శశాఙ్కస్య చన్ద్రస్య సఙ్ఘః సమ్బన్ధః అస్యాస్తీతి తత్తథోక్తమ్। అభ్రం గగనమ్। సహారం ముక్తాహారసహితం సువర్ణసంవీతమ్ తప్తహేమపరివీతమ్। వరేన్ద్రనీలిమ్ ఉత్తమనీలరత్నం సుమధ్యే యస్య తేన నిష్కేణ గ్రైవేయేణ అఞ్చితమలఙ్కృతం తచ్చ తత్ శ్రీకృష్ణస్య వక్షః ఉరః స్థలమన్వేతి అనుకరోతి। తత్సామ్యం ప్రాప్నోతీత్యర్థః। పూర్ణోపమా। అనయా గోపీనాం కామోద్ధీపనకారిత్వం చన్ద్రస్య ధ్వన్యత ఇత్యాలఙ్కారేణ ధర్మధ్వనిః ।। 37 ।।

వార్వాహావృతసర్వభాగముదితం బిమ్బం శశాఙ్కం విధో-

రీషద్దర్శితకోణమచ్యుతమనస్తోషం నభోఽగ్రస్థితమ్।

రేజే కుఙ్కుమశోభి రమ్యవసనచ్ఛన్నం మరుద్దర్శిత-

ప్రాన్తం శ్రీకుచకోశమీషదుదయన్మధ్యోపరిష్టాదివ ।। 38 ।।

వార్వాహావృతేతి। వార్వాహైర్మేఘైః ఆవృతః ఆచ్ఛన్నః సర్వభాగః సర్వప్రదేశో యస్య తత్। శశ ఏవాఙ్కశ్చిహ్నం యస్య తత్తథోక్తమ్। ఈషద్దర్శితః కోణః ఏకదేశో యస్య తత్తథోక్తమ్। నభసః ఆకాశస్యాగ్రే స్థితమ్ అచ్యుతస్య శ్రీకృష్ణస్య మనస్తోషో యస్మాత్తదుదితం విధోశ్చన్ద్రస్య బిమ్బం మణ్డలం రమ్యవసనేన మనోహరోత్తరీయేణ ఛన్నమ్ ఆచ్ఛన్నమ్। కుఙ్కుమేన కాశ్మీరజేన। అథ కుఙ్కుమమ్ కాశ్మీరజన్మాగ్రిశిఖమిత్యమరః। శోభత ఇతి కుఙ్కుమశోభి మరుతా వాయునా ఉత్తరీయావధూనాద్దర్శితః ప్రాన్తో యస్య తత్। మధ్యోపరిష్ఠాత్ మధ్యోర్ధ్వభాగే ఈషదుదయత్ కిఞ్చిదావిర్భవత్ శ్రియః లక్ష్మ్యాః కుచకోశమివ స్తనముకులమివ। కోశోఽస్త్రీ కుడ్మలేఽర్థౌఘే గుహ్యాణ్డే శస్త్రాదివ్యయోరితి రత్నమాలా। అత ఏవాచ్యుతమనస్తోషమిత్యుక్తమ్। రేజే శుశుభే। పూర్ణోపమా ।। 38 ।।

గతే దిశాం భర్తరి దేశమన్యం దివాకరే మన్దముపేత్య చన్ద్రః।

తదమ్బరం యజ్జగృహే కరైః స్వైస్తతః కలఙ్కీతి మమ ప్రతర్కః ।। 39 ।।

గత ఇతి। దిశాం భర్తరి భరణకర్తరి పత్యౌ। కర్తృకర్మణోః కృతీతి (1)షష్ఠీ। దివాకరే సూర్యే అన్యదేశం దేశాన్తరం గతే సతి చన్ద్రః మన్దం శనైః ఉపేత్య। అనేన చౌర్యేణ మన్దం శనైః ఉపేత్య। అనేన చౌర్యేణ గమనం ద్యోత్యతే। తదమ్బరం తాసాం దిశామమ్బరమ్ ఆకాశమ్ అవకాశమిత్యర్థః। వస్త్రమితి ధ్వనిః। స్వకరైః అంశుభిః హస్తేనేతి ధ్వనిః। యద్యస్మాజ్జగృహే గృహీతవాన్ తతః పరదారామ్బరగ్రహణాత్ కారణాత్ కలఙ్కీతి అపావాదవాన్ న తు లాఞ్ఛనవానితి మమ్ ప్రతర్కః। కలఙ్కోఽఙ్కాపవాదయోరిత్యమరః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః॥

యత్పూర్ణం పౌర్ణమాస్యాముదయతి నిశి తత్కీర్తినార్యాః కుమార్యా

వక్త్రం కస్తూరికాక్తం ప్రవిరలకచవిన్యస్తపుష్పం హి మన్యే।

స్తోత్రవ్యాజేన దేవైర్వదనవినిహితం నన్దసూనోర్న చేత్త-

త్ప్రీత్యై గోపాఙ్గనానాం కథమహితవధూర్వతాపాయ చ స్యాత్ ॥ 40 ॥

యదితి। పౌర్ణమాస్యాం పూర్ణమాయాం యత్పూర్ణం పుష్కలం వస్తు నిశి రాత్రౌ ఉదయతి। తత్ నన్దసూనోః శ్రీకృష్ణస్య కుమార్యాః బాలాయాః కీర్తినార్యాః యశోఙ్గనాయాః వక్త్రం

F.N. 1. పా.సూ. 2/3/65

ముఖం మన్యే। కీదృశం వక్త్రం కస్తూరికయా ఆక్తం నిక్తమ్। కస్తూరీతిలకోపేతమిత్యర్థః। అనేన కలఙ్కస్య నిర్వాహః కృతః। పునః కీదృశం ప్రవిరలాని ప్రకీర్ణాని కచవిన్యస్తాని కేశపాశనిహితాని పుష్పాణి యస్య తత్తథోక్తమ్। అనేన నక్షత్రాణాం నిర్వాహః కృతః। పునః కీదృశం స్తోత్రవ్యాజేన స్తుతికరణవ్యపదేశేన దేవైర్వదనే ముఖే వినిహితం నిక్షిప్తమ్। అనేన ప్రతిదినం క్రియమాణకలాపానస్య గతిరుక్తా। న చేచ్ఛ్రీకృష్ణకీర్తినారీముఖం న భవతి చేత్ గోపాఙ్గనానాం గోపస్త్రీణాం ప్రీత్యై హర్షాయ। అహితానాం కృష్ణవిరోధినాం వధూవర్గస్య కాన్తాసమూహస్య తాపాయ సన్తాపాయ చ కథం స్యాత్। గోపీనాం సన్తోషం అహితవధూనాం సన్తాపఞ్చ కథం దద్యదితి భావః। వ్యాజేనేతి సత్యార్థాపహ్నవప్రతితేరపహ్నవగర్భితోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। స చోక్తార్థాపత్తిప్రసాదేన లబ్ధ ఇతి తయోః సఙ్కరః। స్రగ్ధరావృత్తమ్। మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమిత్యుక్తేః॥ 40 ॥

దివసకరే హృతతస్కరప్రచారే నరనయనస్య విదూరవర్త్మ యాతే।
రజనికరోఽయముపేత్య మానవానాం శ్రమమధరీకురుతే స్మ పూర్ణబిమ్బః।। 41 ।।

దివసకర ఇతి। హృతః పరిహృతః తస్కరాణాం చోరాణాం ప్రచారః సఞ్చారో యేన తస్మిన్ దివసకరే సూర్యే నరాణాం మనుష్యాణాం నయనస్య లోచనస్య। జాత్యేకవచనమ్। విదూరవర్త్మ విదూరమార్గం యాతే గతే సతి పూర్ణబిమ్బః సమ్పూర్ణమణ్డలః అయం రజనికరః చన్ద్రః ఉపేత్యా ఆగత్య మానవానాం శ్రమం ఖేదమ్ అధరీకురుతే స్మ అపాకరోత్। అనేన ప్రజాపాలకే వృద్ధే రాజ్ఞి గతే సతి అర్వాచీనోఽపి తత్పుత్రస్తతోఽప్యధికం ప్రజాః సుఖయతీత్యయమర్థో ధ్వన్యతే। తురగరయం వృత్తమ్। తురగరయం కథిత నజౌ జరౌగః ।। 41 ।।

స మారమౌర్వీస్థితమల్లికేషురివ వ్రజస్త్రీహృదయం విజిత్య।
హరే పదం ప్రాప శనైః స్మరేణ తమాత్మసాత్కర్తుమివోత్ప్రయుక్తః ।। 42 ।।

స ఇతి। స్మరేణ మన్మథేన తం శ్రీకృష్ణమ్ ఆత్మసాత్కర్తుమ్ ఆత్మాధీనం కర్తుమివ ఉత్ప్రయుక్తః ఉత్ ఊర్ధ్వం ప్రయుక్తః ముక్తః మారస్య మదనస్య మౌర్వ్యాం సిఞ్జిన్యాం సంస్థితో మల్లికేషుః మల్లికాకుసుమాఖ్యబాణ ఇవ స్థితః స చన్ద్రః వ్రజస్త్రీహృదయం విజిత్య హరేః పదమాకాశం హరేః శ్రీకృష్ణస్య పదం పాదమితి ధ్వనిః। శ్రీకృష్ణమపి జేతుమాగత ఇత్యర్థః। త్రివిక్రమరూపశ్రీకృష్ణపాదస్యాపి తత్ర సత్త్వాదితి భావః। హరేః పదమిత్యనేన వ్రజస్త్రీజయవన్న। శ్రీకృష్ణజయః కిన్తు పాదప్రణామాదినా అభిముకీకరణమాత్రమితి ధ్వన్యతే। చన్ద్రోదయం వీక్ష్య వ్రజాఙ్గనానాం శ్రీకృష్ణేన రన్తుమిచ్ఛా శ్రీకృష్ణస్య తాభిః సహ రన్తుమిచ్ఛా చోత్పన్నేతి భావః ।। 42 ।।

గన్ధర్వగీతవృతమభ్రమపారతారం చన్ద్రేణ రఞ్జితముదీక్ష్య ముదా ముకున్దః।
వృన్దావనం మధుపమఞ్జరవం ప్రసూనసన్దోహసాన్ద్రమవిశత్తరుజాలనీలమ్ ।। 43 ।।

గన్ధర్వేతి। ముకున్దః శ్రీకృష్ణః గన్ధర్వాణాం గీతేన గానేన వృతం ఆవృతం అపారతారమ్ అనేకనక్షత్రం చన్ద్రేణ రఞ్జితమ్ అభ్రం గగనముదీక్ష్య దృష్ట్వా మధుపానాం భ్రమరాణాం మఞ్జు మనోహరో రవో యస్మిన్ తత్। అనేన గన్ధర్వగీతప్రతిరూపకముక్తం ప్రసూనసన్దోహైః

పుష్పనిచయైః సాన్ద్రం నిబిడమ్। అనేన నక్షత్రప్రతిరూపకముక్తమ్। తరూణాం జాలైః సమూహైః నీలం శ్యామలమ్। అభ్రసామ్యార్థమిదమ్। వృన్దావనం ముదా సన్తోషేణ అవిశత్ ప్రవిష్టవాన్। చన్ద్రస్య శ్రీకృష్ణః ప్రతినిధిరితి బోధ్యమ్। అత్ర బిమ్బప్రతిబిమ్బభావేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ ఉపమాలఙ్కారః ।। 43 ।।

ఇన్దుః స్వరమ్యకిరణైర్విపినం పుపూర
మన్దానిలశ్చ ముదితోత్పలమాన్యగన్ధైః।
సాన్ద్రప్రసూననిచయైస్తరవః సమన్తాత్
కన్దర్పతాతమవలోక్య పికాశ్చ గీతైః ।। 44 ।।

ఇన్దురితి। కన్దర్పతాతం మన్మథజనకం శ్రీకృష్ణమభివీక్ష్య ఇన్దుశ్చన్ద్రః స్వరమ్యకిరణైః విపినం వృన్దావనం పుపూర ఆపూరయత్। మదనమిత్రత్వాచ్చన్ద్రః స్వమిత్రతాతప్రవిష్టే వనే స్వకిరణాన్ప్రసారితవానితి భావః। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। మన్దానిలశ్చ ముదితస్య చన్ద్రకిరణసమ్పర్కాత్ప్రమోదయుక్తస్య వికసితస్యేత్యర్థః। ఉత్పలస్య కుముదస్య మాన్యగన్ధైః సేవ్యపరిమలైః పుపూరేతి ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। తరవో వృక్షాః సాన్ద్రప్రసూననిచయైః నిబిడకుసుమసమూహైః పికాః కోకిలాశ్చ గీతైః రుతైః పుపూరుః। దీపకమలఙ్కారః ।। 44 ।।

విశ్వస్య మోహన ఇతీశ యశో మదీయం
విస్తారయేహ లలనాసహితో విహృత్య।
ఇత్యర్థనాకృదివ వృక్షతలప్రవిష్టైః
కృష్ణాఙ్ఘ్రిమాస్పృశతి హృద్యకరైర్హిమాంశుః ।। 45 ।।

విశ్వస్యేతి। హిమాంశుశ్చన్ద్రః హే ఈశ స్వామిన్ శ్రీకృష్ణ విశ్వస్య జగతః కర్తృకర్మణోః కృతీతి(1) షష్ఠీ। మోహయతీతి మోహనః। కర్తరి ల్యుట్ టిత్కరణసామర్థ్యాల్ల్యుటః స్త్రీలిఙ్గత్వమ్। వశీకరణశక్తిమానిని మదీయం యశః కీర్తిం లలనాభిః కామినీభిః సహితస్త్వమ్ ఇహ వృన్దావనే విహృత్య విస్తారయ విస్తృతిం కురు। శ్రీకృష్ణస్యాపి మోహకశ్చన్ద్ర ఇతి మమ యశోవిస్తారో భవేత్ ఇత్యనేన ప్రకారేణ। ఇతి హేతుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః। అర్థనాకృదివ యాఞ్చాం కుర్వన్నివ వృక్షతలప్రవిష్టైః తరుపత్రాన్తరేణ వృక్షమూలగతైః ద్యకరైః మనోహరకిరణైః కృష్ణాఙ్ఘ్రిం శ్రీకృష్ణచరణమ్ ఆస్పృశతి ఆ సమన్తాత్ స్పృశతి। యత్ర

యత్ర గచ్ఛతి తత్ర తత్ర స్పృశతీత్యర్థః। పౌనఃపున్యేన ప్రార్థనాలక్షణమిదమ్। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః॥

వ్యాకీర్ణకామ ఇవ తైర్వివిధైర్విభావైరాకర్షయన్ వ్రజవధూర్నిజసఙ్గయోగ్యాః।

వేణుం క్రమేణ రణయన్ బహుతానగానమానజ్ఞమౌలిరుదగాయదధీశ్వరోఽసౌ ॥ 46 ॥

వ్యాకీర్ణకామ ఇతి। వివిధైః నానాప్రకారైః తైః పూర్వోక్తైః విభావైః రత్యాఖ్యస్థాయిభావస్య రసత్వాపాదకైః చన్ద్రాద్యుద్దీపనవిభావైః। తదుక్తమ్। "విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానః స్వాదుత్వం స్థాయిభావో రసః స్మృత" ఇతి। తత్ర విభావాస్తు ద్వివిధాః। ఆలమ్బనవిభావా ఉద్దీపనవిభావాశ్చేతి। "చన్ద్రోదయో ఘనధ్వానః కోకిలారణితం మధుః। ఉద్దీపనవిభావాః స్యు" రితి। వ్యాకీర్ణః రసీభూతః కామః రతిరిచ్ఛావిశేషో యస్య స ఇవ కామోద్రేకవానివేత్యర్థః। నిజసఙ్గస్య స్వసమ్బన్ధస్య యోగ్యాః పాత్రీభూతాః వ్రజవధూః వ్రజాఙ్గనాః ఆకర్షయన్ బహవస్తానాః స్వరవిశేషాస్తైర్యుక్తం గానం గీతం తస్య మానం ప్రమాణం జానన్తీతి తథోక్తాస్తేషాం మౌలిర్మకుటభూతః శ్రేష్ఠ

F.N. 1. పా.సూ. 2/3/65

ఇత్యర్థః। ధమ్మిల్లే ముకుటే మౌలిరితి భాస్కరః। అధీశ్వరః జగదీశ్వరః అసౌ శ్రీకృష్ణః క్రమేణ వేణు రణయన్ ఉదగాయత్ ఉత్కృష్టతయా గానం కృతవాన్ ॥ 46॥

హృద్యం హృద్యనురఞ్జయన్సవయసః సంహర్షయన్కర్షయన్

గోపస్త్రీహృదయం పశూనృషిగణాన్నిశ్లేషయన్ స్పష్టయన్।

విశ్వం స్వస్య వశం వయద్గృహవధూః సమ్మూర్ఛయంశ్చారణాన్

సిద్ధాన్సన్తపయన్ సురాన్వినమయన్ వేణుం పుపోషాచ్యుతః ॥ 47 ॥

హృద్యమితి। అచ్యుతః శ్రీకృష్ణః హృద్యం హృదయగతం కుక్షిస్థమిత్యర్థః। జగత్ హృద్యేవానురఞ్జయన్ అనురక్తం కుర్వన్ సవయసః స్నిగ్ధాన్ సంహర్షయన్ సమ్యక్సుఖయన్ గోపస్త్రీణాం హృదయం మనః కర్షయన్ ఆకర్షయన్ పశూన్ గవాదితిర్యక్ప్రాణినః ఋషీన్

మునీంశ్చ నిశ్చేష్టయన్ నిర్వ్యాపారీకుర్వన్ వియదేవాకాశ ఏవం గృహం యాసాం తాః వియద్గృహాః తాశ్చ తా వధ్వశ్చ తాః। శ్రీకృష్ణగీతశ్రవణాయాకాశగతసురవధూరిత్యర్థః। సంమూర్చయన్ వివశీకుర్వన్ చారణాన్ సిద్ధాన్ సఙ్గీతాభిజ్ఞదేవయోనిభేదాన్ సన్త్రపయన్ స్వసఙ్గీతవిద్యాయామేతాదృశప్రావీణ్యాభావత్ లజ్జాసహితాన్ కుర్వన్సురాన్దేవాన్వినమయన్ నమ్రాన్ కుర్వన్ విశ్వం జగత్ ఉక్తప్రకారేణ స్వస్య వశమధీనం స్పష్టయన్ ప్రకటయన్వేషం మురలీం పుపోష ధ్వనయామాసేత్యర్థః ।। 47 ।।

శుష్కామపి స్మ సరసామధరామృతేన

హృద్యస్వనామపి విధాయ మృదూక్తిశూన్యామ్।

ఛిద్రం నిగూహ్య మురలీం మురజిచ్చుచుమ్బే

సద్వంశజాతలలనాసు న కస్య పక్షః ।। 48 ।।

శుష్కామితి। మురం మురనామకాసురం జయతీతి మురజిత్ శ్రీకృష్ణః శుష్కామపి నీరసామపి। వంశస్యార్ద్రతాయాం స్వరాణామభివ్యక్తేరభావాదితి భావః। మురలీం వేణుమ్ అధరామృతేన అధరోష్ఠసుధయా సరసామార్ద్రాం విధాయ। అనేన కఠిణ హృదయా యా నాయికా తామప్యుపాయేన మృదుచిత్తాం కుర్వన్ నాయకశ్చ ధ్వన్యతే। మృదూక్తిశూన్యామపి జడత్వాన్మృదువచనరహితామపి హృద్యః మనోహరః స్వనో ధ్వనిర్యస్యాః తాం విధాయ। పూర్వవత్ ధ్వనిః। ఛిద్రం రన్ధ్రభాగం నిగూహ్య అఙ్గులిభిః పిధాయ దోషమాచ్ఛాద్యేతి ధ్వనిః। చుచుమ్బే ఆచుమ్బితవా। న్వేతావన్తం ప్రయాసమ్। అనుభూయ తదఙ్గీకారే కిం నిమిత్తమిత్యత ఆహ। సద్వంశజాతేతి। సద్వంశే సత్కులే జాతాసూత్పన్నాసు లలనాసు కస్య ఆభిజాత్యకామస్య పక్షః పక్షపాతో న। ఆభిజాత్యకామాః పురుషాః కులలోభాద్గుణహీనామపి గుణవతీం కృత్వా రమయన్తీత్యర్థః। కీచకాన్వయయోర్వంశ ఇత్యభిధానాత్ మురల్యా అపి వక్రవ్రణాదిదోషరహితవంసజాతత్వాదితి భావః। సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః। ప్రకృతమురలీవిశేషణసామాన్యాదప్రకృతగుణహీనకులాఙ్గాప్రతీతేః సమాసోక్త్యా సఙ్కీర్యత ఇతి। "ప్రకృతానాం తథాన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః। ఉక్తిః సంక్షేపరూపత్వాత్ సమాసోక్తిర్మతే" త్యుక్తేః ।। 48 ।।

అపరవశమపీశం స్వానురక్తం విధత్తే

సహజమపి విరోధం హన్తి జన్తుష్వభేద్యమ్।

వశయతి జగదేతన్మాన్యతామాప వేణు-

ర్మధురనినదభాజాం కిం న సాధ్యం హి లోకే ।। 49 ।।

అపరవశమపీతి। వేణుః పరవశో న భవతీత్యపరవశఋ। తమపి స్వతన్త్రమపీత్యర్థః। ఈశం శ్రీకృష్ణం స్వానురక్తం స్వస్మిన్ననురక్తం విధత్తే కరోతి। జన్తుషు గోవ్యాఘ్రాదిషు సహజమపి స్వాభావికమపి అత ఏవాభేద్యం కేనాప్యనాశ్యం విరోఘం వైరం హన్తి। వేణుగీత రసశ్రవణపారవశ్యాత్ జన్తవః స్వాభావికమపి విరోధం న స్మరన్తీతి భావః। గోవ్యాఘ్రౌ సర్పనకులౌ గజసింహౌ శ్రీకృష్ణగీతపారవశ్యాత్ స్వవైరం విహాయ సహైవ పరితః స్థితాః ఇతి పౌరాణికప్రసిద్ధేః। ఏతజ్జగత్ విశ్వం వశయతి స్వాధీనం కరోతి। మాన్యతాం కవివర్ణ్యతామ్ ఆప। వేణోరేతద్యుక్తమిత్యాహ। హీతి। తథాహి। మధురనినదభాజాం మధురస్వనభాజాం మృదుభాషిణామిత్యర్థః। లోకే కిం న సాధ్యమ్। వాఙ్మాధుర్యాత్సర్వమపి కార్యం సాధయితుం శక్యత ఇత్యర్థః। "వాఙ్మాధుర్యాత్సర్వలోకప్రియత్వ" మిత్యన్యత్రోక్తేః ।। 49 ।।

స జయతి యదునాథఋ శ్రావితానేకగీతః

కరధృతవరవేణుః కామినీకామధేనుః।

సులలితవనమాలః సున్దరాపాఙ్గలీలః

సజలజలదమూర్తిః సాధుభిర్గీతకీర్తిః ।। 50 ।।

స ఇతి। కరేణ ధృతః వరః ఉత్తమః వేణుర్యేన స తథోక్తః। శ్రావితాని అనేకాని గీతాని యేన స తథోక్తః। కామినీనాం గోపీనాం కామధేనురివ కామధేనుః అభీష్టదాతేత్యర్థః। సులలితా అతిమనోహరా వనమాలా యస్య స తథోక్తః। సున్దరా రమణీయా అపాఙ్గస్య నేత్రస్య లీలా విలాసో యస్య స తథోక్తః। సజలః జలసహితః జలదో మేఘస్తద్వన్మూర్తియస్య స తథోక్తః। సాధుభిః సజ్జనైర్గీతా కీర్తిర్యస్య స తథోక్తః। యదూనాం నాథః స్వామీ స కృష్ణః జయతి ఉత్కృష్టో వర్తతే। గోపీనాం చిత్తం పరాభావయతీతి వా। "జయేర్జయాభిభవయోరాద్యేఽర్థేసావకర్మకః। ఉత్కర్షప్రాప్తిరాద్యోఽర్థో ద్వితీయేఽర్థే సకర్మక(1)" ఇతి వచనాత్ ।। 50 ।।

చన్ద్రే జృంభతి తన్ముఖత్విషి ముహుర్మన్దానిలే తద్వపు-

ర్గన్ధే వాతి వియోగవహ్నిసచివే తత్కోమలాలాపవత్।

వేణౌ కూజతి పఞ్చబాణవిశిఖైః శాణాశితైస్తాడితా

మానిన్యోఽపి యయుర్మనోభవపితుః శ్రేయోనిధిం సన్నిధమ్ ।। 51 ।।

చన్ద్ర ఇతి। తన్ముఖస్య శ్రీకృష్ణవదనస్య త్విడివ త్విట్ కాన్తిర్యస్య సః। స్యుః ప్రభారుగ్రుచిస్త్విట్భాభాశ్ఛవిద్యుతిదీప్తయ ఇత్యమరః తస్మిన్ చన్ద్రే జృమ్భతి వికసతి సతి తద్వపుషః శ్రీకృష్ణశరీరస్య గన్ధ ఇవ గన్ధో యస్య తస్మిన్। వయోగవహ్నిసచివే విరహాగ్నిసహాయే మన్దానిలే మన్దానిలస్యోద్దీపనవిభావత్వాదితి భావః। ముహుర్వాతి సతి సఞ్చరతి సతి తస్య శ్రీకృష్ణస్య కోమలాలాపవత్ మృదువచనవత్ వేణౌ కూజతి సతి ధ్వనతి సతి మానిన్యో మానవత్యోఽపి సగర్వా అపీత్యర్థః। మానశ్చిత్తసమున్నతిరిత్యమరః। గోప్యః శాణయా శస్త్రాణాం తైక్ష్ణ్యపాదకయస్త్రోపలేన శితైస్తీక్ష్ణైః పఞ్చబాణస్య కామస్య విశిఖైః బాణైః। పృషత్కబాణవిశిఖా ఇత్యమరః। తాడితాః సత్యః కామార్తాః ఇత్యర్థః। ఉద్దీపనవిభావానామపి చన్ద్రాదీనాం శ్రీకృష్ణసమ్బన్ధిత్వేనైవ మోహకత్వోక్త్యా శ్రీకృష్ణస్య సౌన్దర్యగుణాతిశయః తాసాం శ్రీకృష్ణైకశరణత్వఞ్చ ధ్వన్యతే। శ్రేయాంసి నిధీయన్తే అస్మిన్నితి శ్రేయోనిధిః తం శ్రేయసామాశ్రయమిత్యర్థః। మనోభవస్య మనసిజస్య

F.N. 1. మాయావాదఖణ్డతటీకాయాం దీకాకృత్భిరుద్ధృతమ్।

పితుః శ్రీకృష్ణస్య సన్నిధిం సమీపం యయుః ప్రాపుః। యథా పుత్రదౌర్జన్యమావేదయితుం తత్పితృసమీపం గచ్ఛన్తి తద్వదితి భావం ద్యోతయితుం మనోభవపితురిత్యుక్తమ్ ।। 51 ।।

దోహం కాపి విహాయ కృష్ణసురభిః దోగ్ధుం సమస్తేప్సితం
తద్బిమ్బోష్ఠసుధాతిలుబ్ధహృదయా భుక్తిం విసృజ్యాపరా।
కాన్తం కాఞ్చనసద్గుణార్ణవభృతే భర్త్రే స్పృహాం బిభ్రతీ
తోకం కృష్ణవిహారయోగ్యవిభవా కన్యేతి కాచిద్గతా ।। 52 ।।

వేణునాదేన విమోహితానాం గోపీనాం శ్రీకృష్ణం ప్రతి గమనప్రకారం వర్ణయతి। దోహమిత్యాదినా। కాపి కాచిత్ స్త్రీ దోహం దోనక్రియాం విహాయ త్యక్త్వా కృష్ణసురభిం కృష్ణాఖ్యకామధేనుం సమస్తేప్సితం సకలేష్టం దోగ్ధుమ్। దుహేర్ద్వికర్మకత్వాత్। గతా యాతా। సత్యాం కామధేనౌ ధేనుమాత్రదోహనస్యానుచితత్వాదితి భావః। అపరా అన్యా గోపీ తస్య

శ్రీకృష్ణస్య ఓష్ఠో బిమ్బమివ బిమ్బోష్ఠం తత్ర యా సుధా తత్రాపి లుబ్ధమ్ అతిలాలసం హృదయం చిత్తం యస్యాః సా సతీ భుక్తిం భోజనం విసృజ్య గతా। అమృతభోజనం విద్యమానే మానుషాన్నభోజనస్యాయుక్తత్వాదితి భావః। కాచన గోపీ సన్తో గుణాః జ్ఞానానన్దాదయ ఏవార్ణవస్తం బిభర్తీతి తస్మై భర్త్రే సర్వదా పోషణకర్త్రే శ్రీకృష్ణాయ స్పృహాం బిభ్రతీ। స్పృహేరీప్సితః(1) ఇతి చతుర్థీ। సతీ కృష్ణం పతిమాకాంక్షమాణా సతీత్యర్థః। కాన్తం స్వపతిం విసృజ్య గతా। గణభరితం కాన్తం విహాయ నిర్గుణపురుషగ్రహణస్యాప్రౌఢిహేతుత్వాదితి భావః। అన్యా స్త్రీ శ్రీకృష్ణస్య విహారయోగ్యో విభవః తారుణ్యాదిసమ్పత్తిర్యస్యాః సా అహం కన్యేతి ప్రదర్శనాయ తోకం శిశుం స్తనన్ధయం బాలమ్। తుక్ తోకస్తనయశ్చ నన్దన ఇతి ప్రాజ్ఞైరపత్యం స్మృతమితి హలః। విహాయ గతా నూనం నిశ్చయః। శిశునా సహ గమనే గతయౌవనేతి మాం నఙ్గీకుర్యాదితి ధియేతి భావః ।। 52 ।।

గోప్యన్యాఽఞ్జనరూషితం స్వనయనం కుర్వన్త్యగాత్సత్వరా
తజ్జ్ఞానాఞ్జనతుష్టధీరివ పదోర్భూషాం స్వదోష్ణీతరా।
సన్ధాయాచ్యుతసన్నిధిం సమగమత్కృష్ణాఙ్ఘ్రిసేవాం సదా
తన్వన్త్యాః కరభూషణం మమ భవేత్తత్పాదయోర్భూషణమ్।। 53 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 1/4/36

గోపీతి। స్వనయనమ్ అఞ్జనేన నేత్రాలఙ్కారమమష్య రూషితం యుక్తం కుర్వతీ అన్యా గోపీ తస్య శ్రీకృష్ణస్య జ్ఞానం సాక్షాద్దర్శనమేవాఞ్జనం తేన తుష్టధీరివ సన్తుష్టబుద్ధిరివ శ్రీకృష్ణదర్శనమేవ నేత్రాలఙ్కారో నాన్య ఇతి నిశ్చిత్యేవేతి భావః। సత్వరా త్వరయా సహితా అగాత్। ఇతరా కృష్ణాఙ్ఘ్రిసేవాం కరభూషణం హస్తాలఙ్కారో భవేత్। పాదసేవాకరణసమయే శ్రీకృష్ణపాదభూష్ణానాం కరసమ్బన్ధాదితి భావః। ఇతీవ పదోః పాదయోః సమ్బన్ధినీం భూషామాభరణం స్వదోష్ణి స్వబాహౌ సన్ధాయ సమర్ప్యాచ్యుతసన్నిధిం శ్రీకృష్ణసన్నిధిమగమత్ యయౌ ।। 53 ।।

ఆనన్దపూర్ణతాం కృష్ణః స్వానాం సన్దర్శయన్విభుః।

ఆనతా అపి తాః ప్రీతా మానినీరిత్యచీకథత్ ।। 54 ।।

ఆనన్దపూర్ణతామితి। విభుః శ్రీకృష్ణః స్వస్యానన్దపూర్ణతామ్ ఆనన్దేన పూర్ణభావం స్వానాం స్వకీయానాం సన్దర్శయన్ ఆనతా అపి నమ్రీభూతా అపి ప్రీతాః ఆత్మానం దృష్ట్వా సన్తుష్టాస్తాః మానినీః గోపీః ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ అచీకథత్ అకథయత్ ।। 54 ।।

పితృభర్తృజనన్యాదేః పరిచర్యా యతోఽర్థదా।

వ్రజత వ్రజమేవాతః కురుత స్మరతాం హితమ్ ।। 55 ।।

పిత్రితి। హే గోప్యః పితా జనకః భర్తా పతిః జననీ మాతా చ తా ఆదిర్యస్య బన్ధుజనస్య తస్య పరిచర్యా సేవా యతః కారణాత్ అర్థదా పురుషార్యదాత్రీ అతః కారణాత్ వ్రజం గో,్ఠమేవ వ్రజత గచ్ఛత। స్మరతామ్। భవతీరితి శేషః। పిత్రాదీనాం హితం కురుత ఆచరత ఇత్యచీకథదితి పూర్వేణాన్వయః ।। 55 ।।

యదీశ తేషాం హితమేవ కార్యం తదాఽఙ్గ నాజ్ఞాపయ గన్తుమస్మాన్।

వియోగదగ్ధైర్బత నః శరీరైర్మహీం న తాం ప్రేతమహీం విధేహి ।। 56 ।।

యదీతి। హే ఈశ స్వామిన్ అఙ్గ ప్రియ శ్రీకృష్ణ యద్యస్మాభిః తేషాం పిత్రాదీనాంి హితమేవ కార్యం తదా తర్హ్యస్మాన్ గన్తుం వ్రజం ప్రతి గన్తుం నాజ్ఞాపయ ఆజ్ఞాం న కురు। అస్మాన్ గన్తుమ్ ఆజ్ఞాపయసి చేత్తేషాం హితం న భవిష్యతి ప్రత్యుతానర్థ ఏవ భవిష్యతీత్యాహుః। వియోగదగ్ధైరితి। వియోగేన విరహాగ్నినా దగ్ధైర్భస్మీకృతైర్నోఽస్మాకం శరీరైస్తాం మహీం గోష్ఠభూమిం ప్రేతమహీం శ్మశానభూమిం న విధేహి న కురు। బత। వ్రజేతి వచనశ్రవణమాత్రేణ అఙ్కురితో వియోగాగ్నిర్మార్గే కిఞ్చిత్కిదభివృద్ధః గృహం ప్రతి గమనే నైరాశ్యాత్సమ్యగభివృద్ధోఽస్మాన్దక్షతి। తదా బహుసఙ్ఖ్యాకాస్మద్దేహహానేన సా మహీ త్యాజ్యైవ స్యాదితి భావః। ఆక్షేపాలఙ్కారః। ఆక్షేపః ప్రతిషేధోక్తిరిత్యుక్తేః।। 56 ।।

పత్యాదిసేవాఽపి భవత్ప్రసాదప్రాప్త్యర్థమేవేతి వదన్తి సన్తః।

త్వత్పాదమూలం విధినోపనీతాః కస్మాన్ముధాఽఽజ్ఞాపయసీశ గన్తుమ్ ।। 57 ।।

పత్యాదీతి। హే ఈశ కృష్ణ సన్తో బుధాః। సన్సుధీః కోవిదో బుధ ఇత్యమరః। పత్యాదిసేవాపి పతిపిత్రాదిపరిచర్యాఽపి భవత్ప్రసాదస్య పాదమూలప్రాప్తిలక్షణమోక్షసాధనస్య ప్రాప్త్యర్థమేవ సిద్ధ్యర్థమేవ కర్తవ్యేతి వదన్తి। అధునా త్వత్పాదమూలం భవచ్చరణతలం విధినా భాగధేయేన। దైవం దిష్టం భాగధేయం భాగ్యం స్త్రీ నియతిర్విధిరిత్యమరః। ఉపనీతాః ప్రాపితాః అస్మాన్కస్మాత్కారణాద్ధన్తుం ముధా వృథా ఆజ్ఞాపయసి। నిష్పన్నఫలం ప్రతి పరమ్పరాసాధనవిధ్యనుశాసనస్య వ్యర్థత్వాదితి భావః। అత్రాపి ఆక్షేపాలఙ్కారః ।। 57 ।।

నానాయోనిషు సమ్భవే సతి కతి శ్రీనాథ నో మాతృతాం

మాన్యత్వం పితృతాం ప్రియత్వమగమంస్తత్కుత్ర కుర్మోఽర్చనమ్।

వైరం వా కతివారమేషు న కృతం విశ్వాన్తరాత్మన్విభో

తన్నిత్యం పితరం(1) పతిం చ జననీం త్వామేవ సేవామహే ।। 58 ।।

నానేతి। హే శ్రీనాథ లక్ష్మీపతే శ్రీకృష్ణ నోఽస్మాకం నానాయోనిషు సమ్భవే సతి ఉత్పత్తౌ సత్యాం కతి కియన్తోః జనః మాతృతాం మాతృత్వం మాన్యతాం పూజ్యత్వం పితృతాం పితృత్వం ప్రియత్వం భర్తృత్వమ్। ధవః ప్రియః పతిర్భర్తేత్యమరః। అగమన్ అగఛన్। తత్తస్మాత్కారణాత్ కుత్ర కస్మిన్ జన్మని విద్యమానస్య పిత్రాదేరర్చనం కుర్మః కరవామః। పితృత్వాదేర్వ్యభిచారిత్వాదితి భావః। న కేవలం పితృత్వాదేర్వ్య-

F.N. 1. తం దేవం పితరం పతిం గురుతమం వన్దే రమావల్లభమ్।।

- ఇతి శ్రీ జయతీర్థాః తత్త్వనిర్ణయటీకాయామ్।

భిచరితత్వాత్తత్సేవా వ్యర్థా కింత్విదానీన్తనపిత్రాదిసేవాఽపి ఏతజ్జన్మని పితృత్వం ప్రప్తస్యైవ జన్మాన్తరే శత్రుత్వప్రాప్తేః సమ్భావితత్వేన తదానీన్తనవైరరస్య చ తుల్యాయవ్యయత్వాదపీత్యాహుః। వైరమితి। ఏషు పిత్రాదిషు వైరం వా కతివారం కియద్వారం న కృతమ్। బహుధా వైరకరణస్య సమ్భావితత్వాదితి భావః। తత్తస్మాద్యస్మాత్పితృత్వాదేర్వ్యభిచరితత్వాత్। మానావమానయోస్తుల్యాయవ్యయత్వాచ్చ తత్సేవావ్యర్థా। తస్మాత్కారణాదిత్యర్థః। హే విశ్వాన్తరాత్మన్ జగదన్తరాత్మన్ విభో సమర్థ శ్రీకృష్ణ

నిత్యం సర్వదా పితరం పతిం చ జననీం మాతరఞ్చ త్వామేవ సేవామహే పరిచరామహే పరిచరామః। పూర్వోక్తదోషద్వయాభావాదితి భావః। కావ్యలిఙ్గమలఙ్కారః ।। 58 ।।

జగత్పితా త్వం న పితా కిమాసాం జగత్ప్రసూతిర్జననీ న కిం నః।

జగత్పతిః కిం న పతిః సఖే నస్తదన్యజుష్ట్యాఽలమరిష్టవష్ట్యా ।। 59 ।।

శ్రీకృష్ణస్య పతిత్వాదికముపపాదయన్త్యో వదన్తి। జగత్పితేతి। హే సఖే శ్రీకృష్ణ జగత్పితా విశ్వజనకస్త్వమ్ ఆసాం జగదన్తర్గతానాం గోపీనాం నః పితా న కిమ్। జగతో విశ్వస్య ప్రసూతిరవ్యవధానేనోత్పత్తిర్యస్మాత్స తథా త్వం నః జననీ మాతా న కిమ్। జగత్పతిస్త్వం నోఽస్మాకం పతిః న కిం। కస్మాన్న భవసి యత్ యస్మాత్పితృత్వాదికం త్వయ్యేవాస్తి తత్తస్మాత్కారణాదరిష్టస్యానిష్టస్య వృష్టిర్వర్షం యస్యాః తయా అన్యజుష్ట్యా త్వద్వ్యతిరిక్తపిత్రాదిసేవయాఽలమ్। అన్యసేవా మాఽస్త్విత్యర్థః। త్వత్పరిత్యాగ ఏవ పిత్రాదిపరిత్యాగదోషాపత్తేరితి భావః। "యస్మిన్విరుద్ధగతయోఽప్యనిశం పతన్తీ" తి(1) స్మృతేః। త్వత్సహజపత్న్యా అపి లక్ష్మ్యాః స్వేతరసర్వకర్తా త్వం కర్తైవేతి యుక్తేశ్చ త్వయి పితృత్వం పతిత్వం చ న విరుద్ధమితి గోపీనాం హృదయమ్।। 59 ।।

కాన్తః స ఏవ యః స్థైర్యశౌర్యసౌన్దర్యసాగరః।

సుఖస్యాన్తకరం కాన్తమపరం తర్కయామహే ।। 60 ।।

కాన్త ఇతి। యః పుమాన్ స్థైర్యమచాఞ్చల్యం శౌర్యం పరాక్రమః సౌన్దర్యం లావణ్యమేతైః సాగర ఇవ స్థైర్యాదిగుణభరిత ఇత్యర్థః। స ఏవ కాన్తః ప్రియో భవేత్।

F.N.   1. భా. 4/9/16

అపరం అన్యం కాన్తం సుఖస్యాన్తకరం తర్కయామహే తర్కయామః। కం సుఖం తస్యాన్తో నాశో యస్మాదితి వ్యుత్పత్తేరితి భావః।। 60 ।।

యః సారభాగమనుభూయ శరీరభాజాం

శిష్టం ప్రయచ్ఛసి కిలారసమల్పభోగ్యమ్।

దుఃఖాతిదూర గతపార సుఖైకభోక్తు-

స్తస్యేశ యోగ్యమఖిలం తవ తర్కయామః ।। 61 ।।

పరదారగమనం నిషిద్ధం కథం కర్తుం శక్యత ఇత్యాశఙ్క్య అయం నిషేధో లౌకికానాం నత్వలౌకిస్య తవేత్యాహుః। య ఇతి। హే ఈశ యస్త్వం సారభాగం శరీరిభిరనుభూయమానం విషయసారాంశమనుభూయ భుక్త్వా। "శుభం పిబత్యసౌ నిత్యమి" తి స్మృతేః। శిష్టముచ్ఛిష్టమరసం రసరహితమల్పభోగ్యం కిఞ్చిద్భోగ్యం విషయజాతం శరీరభాజాం శరీరిణాం ప్రయచ్ఛసి కిల కిలేత్యుక్తేఽర్థే ప్రమాణప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి। దుఃఖాతిదూరం దుఃఖాసంస్పృష్టం గతపారం అనన్తమిత్యర్థః। యత్సుఖం తస్య ఏకభోక్తుర్ముఖ్యభోక్తుస్తస్య తవ అఖిలం వస్తు భోగ్య భోగార్హం తర్కయామః। అఖిలసారభోక్తృత్వాత్పతిభిరస్మాభిః సహ క్రియమాణభోగస్యాపి ముఖ్యతః త్వమేవ భోక్తేతి। వయమపి తవైవ భోగ్యా ఇత్యస్మన్నిషేధస్తవ న యుక్త ఇతి భావః ।। 61 ।।

ధర్మో న వోఽయం శ్రుతిసఙ్గతాక్ష్యో ధర్మో నవోఽయం శ్రుతిసఙ్గతాక్ష।

మాఽన్యం భజధ్వం రమణం విహాయ మాన్యం భజామో రమణం విహాయ ।। 62 ।।

ఆపాతతోఽనఙ్గీకారమన్తతోఽఙ్గీకారం ఏకయైవోక్త్యా గూఢాభిసన్ధినా వదతః శ్రీకృష్ణస్య అభిసన్ధిం జానన్తీనాం గోపీనామ్ ఉక్తిప్రత్యుక్తీః వర్ణయతి। ధర్మ ఇతి। హే శ్రుతిసఙ్గతాక్ష్యః శ్రుతింభిర్వేదైః సఙ్గతాని సమ్బద్ధాని అక్షీణి యాసాం తాస్తాసాం సమ్బుద్ధిః। "జుగుప్సితఞ్చ సర్వత్ర త్యౌపపత్యం కులస్త్రియః"(1) ఇత్యాద్యాగమజ్ఞా ఇత్యర్థః। అయం పరపురుషపరిగ్రహః వో యుష్మాకం ధర్మో న భవతి। తస్మాద్గన్తవ్యమిత్యనఙ్గీకారో బాహ్యః। ఆన్తరస్తు హే శ్రుతిసఙ్గతాక్ష్యః శ్రుతిభిః శ్రవణైః సఙ్గతాని అక్షీణి లోచనన యాసాం తాః। బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోరితి(2)

F.N. 1. భా. 10/29/26

2. పా.సూ. 5/14/113

షచ్। షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి(1) జీష్। ఆకర్ణన్తలోచనా ఇతి గోపీనాం చితాకర్షణార్థం స్తుతిః। స్తుతిః। శ్రవణామ్నాయయోః శ్రుతిరిత్యుభయత్రాపి యాదవః। అయం పత్యాదికం పరిత్యజ్య మత్సేవైవ కర్తవ్యేతి భవతీభిరుక్తో ధర్మో నవః నూతనః అపూర్వ ఇత్యర్థః। "సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజే" తి(2) ప్రమాణప్రసిద్ధత్వాదితి భావః। ఇతి కృష్ణోక్తాః గోప్యః శ్రీకృష్ణస్యాభిసన్ధిముద్ఘాటయన్తి। ధర్మ ఇతి। శ్రుతిభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం సఙ్గతే అక్షిణీ యస్య స తథా। హే శ్రుతిసఙ్గతాక్ష కర్ణాన్తాయతలోచన శ్రీకృష్ణ అయం గోపీనాం ప్రేమోద్రేకోత్సవాత్త్వత్సేవారూపో ధర్మో నవః నూతనః విషయాసక్తైరజ్ఞాతచరః। పునర్గుఢాసన్ధిః కృష్ణో వదతి। మాఽన్యమితి। రమణం స్వపతిం విహాయాన్యం మా భజధ్వమ్ ఇదం తు బాహ్యమ్। రమణం విహాయ మాన్యం జగత్పూజ్యం మామేవ భజధ్వం ఔపపత్యనిషేధస్తు లౌకికపురుషనిషేధపర ఇతి హృదయమ్। గోప్యోఽపి హృదయముద్ఘాటయన్తి। మాన్యమితి। హే కృష్ణ రమణం పతిం విహాయ మాన్యం పూజ్యం త్వామేవ భజామః।। 62 ।।

హితాహితాజ్ఞా బత యూయమఙ్గనా యతో హ్యధర్మే మతిరస్తి నిశ్చలా।

హితాహితజ్ఞా వయమచ్యుత ప్రభో యతో హ్యధర్మే మతిరస్తి నిశ్చలా ।। 63 ।।

హితాహితేతి। హే అఙ్గనాః గోప్యః యూయం హితమిష్టం అహితమనిష్టశ్చ న జానన్తీతి హితాహితాజ్ఞాః। కుతః యతః కారణాత్ అధర్మే నిషిద్ధే నిశ్చలా దృఢా మతిర్బుద్ధిరస్తి హి। వత ఖేదే ఇతి బాహ్యమ్। హే అఙ్గనాః శుభాఙ్గ్య ఇతి స్తుతిః। యూయం హితేన సర్వభూతానాం హితోపదేష్ట్రా పితామహేనాహితా దత్తా ఆజ్ఞా యాసాం తాః। "జనిష్యతే తత్ప్రియార్థం సమ్భవన్తు సురస్త్రియ" ఇతి (3)భాగవత వచనాదితి భావః। కుతః యతః కారణాత్ అస్య అకారవాచ్యస్య పరమాత్మనః సమ్బధిని। అ ఇతి బ్రహ్మేతి శ్రుతేః(4)। ధర్మే వైష్ణవధర్మ ఇత్యర్థః। నిశ్చలా మతిరస్తీతి హృదయమ్। హృదయముద్ఘాటయన్తి। హే అచ్యుత ప్రభో శ్రీకృష్ణ వయం హితాహితజ్ఞాః యతః అధర్మే నిశ్చలా మతిరస్తి। అక్షరార్థస్తూక్తః। వాకోవాక్యమలఙ్కారః "ఉక్తిప్రత్యుక్తిచాతుర్యం వాకోవాక్య" మిత్యుక్తేః।। 63 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 4/1/41

2. గీ. 18/66

3. భా. 10/1/23

4. ఐతరేయోపనిషత్ 13/8/6.

వాగ్వైఖరీమివ నిరీక్ష్య స బల్లవీనాం
 ప్రీతః ప్రియోక్తిపరిరమ్భణచుమ్బనాద్యైః।
సుప్తం ప్రబోధ్య మదనం సమభూదదృశ్యః
 సత్యాం విధాతుమివ కామివిదూరతాం స్వామ్ ।। 64 ।।

వాగ్వైఖరీమితి। స కృష్ణః వాగ్వైఖరీం పరవచనేనైవ పరస్యోత్తరరూపాం వాక్ప్రౌఢిం నిరీక్ష్యేవ ప్రీతః సన్తుష్టః సన్ ప్రియోక్తిపరిరమ్భణచుమ్బనాద్యైః ప్రియవచనాలిఙ్గనచుమ్బనాదిభిః సుప్తమనావిర్భూతం మదనం కామం ప్రబోధ్యావిర్భూతం కృత్వా స్వాం స్వకీయాం కామివిదూరతాం కామిజనాప్రాప్యతాం సత్యామ్ అబాధ్యాం విధాతుం కర్తుమివ బల్లవీనాం గోపీనామ్ అదృష్యః సమభూత్ అన్తర్దధే। శాన్తావస్థాయాం తాభిః సహ సమ్భాషణం కృత్వా తాసాం కామితాయాం సత్యామ్ అదృశ్యత్వే స్వస్య కామివిదూరత్వం స్పష్టం భవతీతి భావః। అత ఏవ సుప్తం ప్రబోధ్యేత్యుక్తమ్।। 64 ।।

తాః పత్యపత్యభవనేషు విరక్తచిత్తాః
 శ్రీపుణ్డరీకనయనేక్షణకార్యసక్త(క్తా)ః।
ఆరణ్యకేషు మునివర్గ ఇవాతిముగ్ధా-
 శ్చేరుర్విమృగ్య బహుధా తమరణ్యకేషు ।। 65 ।।

తా ఇతి। పత్యపత్యభవనేషు పతిపుత్రాగారేషు విరక్తం రాగరహితం చిత్తం యాసాం తాః విషయద్వేషావస్థాం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః। పుణ్డరీకవత్ శ్వేతాంబుజవత్। పుణ్డరీకం సితాంభోజ ఇత్యమరః। నయనే యస్య శ్రీపుణ్డరీకాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య ఈక్షణమేవ దర్శనమేవ కార్యం కర్తవ్యం తత్ర సక్తా ఆసక్తా అతిముగ్ధా అతిమనోహరాః। మోహావస్థాం ప్రాప్తా ఇతి వా। తాః గోప్యః ఆరణ్యకేషు విపినేషు తం శ్రీకృష్ణం బహుధా విమృగ్యాన్విష్య చేరుః ఇతస్తతః పర్యటనం చక్రుః। కథమివ పత్యపత్యభవనేషు విరక్తచిత్తః వైరాగ్యరూపప్రథమసాధనవాన్ శ్రీపుణ్డరీకనయనేక్షణకార్యసక్తః అపరోక్షజ్ఞానార్థీత్యర్థః। మునివర్గః మునిసమూహః ఆరణ్యకేషు ఉపనిషత్స్వివ ।। 65 ।।

సమముదితవిమోహావస్థయా క్వాపి ముగ్ధాః
సముదతిఘనచిన్తావస్థయా క్వాపి శాన్తాః।
వశయితుమివ కాన్తం యోగిపూగైకచిన్త్యం
మధురవచనదక్షాస్తం జగుస్తాః పరోక్షమ్ ।।66।।

సమముదితేతి। సమం యథా భవతి తథా ఉదితా సంజాతా విమోహావస్థా ఉన్మాదావస్థా తయా క్వాపి క్వచిత్ ముగ్ధాః వక్తవ్యావక్తవ్యవివేకశూన్యాః సముదితా సముత్పన్నా ఘనా నిబిడా చిన్తావస్థా ధ్యానావస్థా తయా క్వాపి క్వచిత్ శాన్తా వివేకవత్యస్తా గోప్యః యోగిపూగైకచింత్యం మునివృన్దైర్ముఖ్యతో ధ్యేయం కాన్తం శ్రీకృష్ణం వశయితుమివ వశీకర్తుమివ। ఇవేత్యనేన యోగిభిరపి ధ్యేయస్యాస్య వశీకరణం దుఃసహమితి ద్యోతయతి। మధురవచనక్షాః మధురోక్తౌ సమర్థాః సత్యః పరోక్షమదృశ్యం శ్రీకృష్ణం జగుర్గానం చక్రుః ।।66।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గశ్చ షష్ఠో ముదామ్ ।।67।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే షష్ఠః సర్గః ।।6।।

రోమ్ణామితి। వ్యాఖ్యాతమేతత్ ।।67।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం షష్ఠః సర్గః ।।

*************************************************************************

.

సప్తమః సర్గః

యదుతిలకగతోఽస్మాన్దైర్యమాత్రేణ హిత్వా
త్యజసి కథమయాఞ్జాప్రాప్తసఙ్గం న చేత్త్వమ్।
తదిదముచితమస్య శ్రీభృతో యత్సమర్థా
చరణకమలధూలిస్తన్వి తన్వీం విధాతుమ్ ।।1।।

రాసక్రీడారసోత్కణ్ఠమానినీమానసాలయః।।
పద్మాపద్మభవస్తుత్యః కృష్ణః పుష్ణాతు మాం విభుః ।।1 ।।

హయగ్రీవకృపాదృష్టిదృష్టేన కృతినా మయా।।
గురూపదేశాతిశయాద్విశేషోఽప్యత్ర లిఖ్యతే।।2 ।।

యదుతిలకేతి। హే యదుతిలక హే శ్రీకృష్ణ అస్మాన్ధైర్యమాత్రేణ ఏతాః కిఞ్చిదాయాసయిష్యామీతి ధార్ష్ట్యమాలంబ్యైవ నత్వస్మత్పరిత్యాగసామర్థ్యసద్భావేనాపీత్యర్థః।। హిత్వా త్యక్త్వా గతోఽసి యథా త్వద్విరహాసహిష్ణుత్వమస్మాకం తథాఽస్మద్విరిహాసహిష్ణుత్వం తవాప్యస్తీతి భావః। న చేదేవం న చేత్త్వమయాఞ్చాప్రాప్తసఙ్గమ్ అప్రార్థనాలబ్ధసున్దరీసమ్బన్ధం కథం త్యజసి "స్వయమేవాగతా వరే" త్యుక్తేః। ఇతి మోహావస్థాపన్నానాం వచనమ్। ఏతాదృశీః ప్రతి శాన్తావస్థాపన్నా కాచనం గోపీ వదతి। తదిదమితి। హే తన్వి కృశాఙ్గి। జాత్యేకవచనమ్। ఉరసి శ్రియం బిభర్తీతి శ్రీభృత్తస్య శ్రీకృష్ణస్య తదిదమస్మత్పరిత్యాగలక్షణం కార్యమ్ ఉచితం యక్తమేవ లక్ష్మీపతేః కిం త్వయేతి భావః। యద్యస్మాత్కారణాదస్య శ్రీకృష్ణస్య చరణకమలధూలిః పాదమ్బుజరేణుః తన్వీం నారీం బిధాతుం కర్తుం సమర్థా భవతి। రామావతారే శిలీభూతాయా యోషిత్కరణాత్। అనేన రామ ఏవ కృష్ణ ఇతి సూచ్యతే। పాదధూలిమాత్రేణాస్మత్తోఽప్యధికస్త్రీకరణసమర్థస్య కిమస్మాభిః కృత్యమితి భావః ।।1 ।।

అశ్వత్థద్రుమ నః ప్రియః కిల భవన్మధ్యే(1) సదా వర్తతే
తస్మై జ్ఞాపయ బల్లవీజనదశాం కష్టామదృష్టప్రియామ్।
నో చేత్త్వద్ధృది లగ్నమగ్నిమథవా త్వత్సంస్థితిం తేఽభిధాం
నో దేహ్యఙ్గ వియోగరోగరహితాం త్వం మర్త్యతామాశ్రయ ।।2 ।।

శ్రీకృష్ణాన్వేషణాయేతస్తతో వనే చరన్త్యో మోహావస్థాం ప్రాప్తా అశ్వత్థాదివృక్షాన్ప్రతి వదన్తి। అశ్వత్థేత్యాదినా। హే అశ్వత్థద్రుమ పిప్పలతరో నోఽస్మాకం ప్రియః ప్రాణేశ్వరః శ్రీకృష్ణః భవన్మధ్యే త్వదుదరే సదా వర్తతే తిష్ఠతి కిల। కిలేత్యనేన "మూలతో బ్రహ్మరూపాయ మధ్యతో విష్ణురూపిణే।। అగ్రతః శివరూపాయ వృక్షరాజాయ తే నమ"(2) ఇతి స్మార్తప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి। భవన్మధ్యే వర్తత ఇత్యనేన

F.N. 1. మూలతో బ్రహ్మరూపాయ మధ్యతో విష్ణురూపిణే।

అగ్రతః శివరూపాయ వృక్షరాజాయ తే నమః।। - ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణే

`మధ్యస్థకృష్ణ పరిపాలయ భక్తవర్గమ్' ఇతి తీర్థప్రబన్ధే (1/69)

2. బ్రహ్మాణ్డపురాణాతర్గత - అశ్వత్థనారాయణస్తోత్రవచనమ్।

ఉక్తవచనే రూపశబ్దస్య ప్రతిమార్థకత్వముక్తం భవతి। తతశ్చ కిమిత్యత ఆహుః। తస్మా ఇతి। అదృష్టః ప్రియో యస్యాం సా అత ఏవ కష్టాం క్లేశదాయినీం బల్లవీజనానాం గోపీజనానాం దశమవస్థాం తస్మై త్వన్మధ్యస్థితాయ జ్ఞాపయ విజ్ఞాపయ భవద్విరహేణ గోప్యోఽతికష్టమాపన్నా ఇతి కథయేత్యర్థః। నో చేత్ మయా కిమర్థం కథనీయమతి అస్మానుపేక్ష్య న జ్ఞాపయసి చేత్ అఙ్గ అశ్వత్థ త్వద్ధృది త్వదుదరే లగ్నం సమ్బద్ధం స్థితమిత్యర్థః। అగ్నిం వహ్నిమ్। వహ్నిగర్భః శమీగర్భ ఇత్యశ్వత్థస్యాగ్నిగర్భత్వోక్తేరితి భావః। అథవా త్వత్సంస్థితిం తవ సంస్థాం తరుత్వమిత్యర్థః। అథవా తే తవాభిధాం అశ్వత్థ ఇతి నామ నో దేహి। తతః కిమిత్యత ఆహుః। వియోగరేగరహితామితి। వియోగ ఏవ రోగస్తేన రహితామ్। ఇదఞ్చ విశేషణం సర్వత్ర సమ్బధ్యతే। త్వద్దత్తాగ్నినాఽస్మాకం భస్మీభావే తరుత్వావస్థాయాం వా శ్వో న తిష్ఠతీత్యశ్వత్థ ఇతి నామధారణే వా అద్యైవ మరణప్రాప్త్యా వియోగస్యాకిఞ్చిత్కరత్వాదితి భావః। శ్వో న తిష్ఠతీత్యశ్వత్థ ఇత్యత్ర వహ్నిరశ్వరూపేణాత్ర తిష్ఠతీత్యశ్వత్థః। ఇతి నైఘణ్టుకనిరుక్తవన్నిరూక్తత్వాత్సకారలోపః। మదీయం సర్వం యుష్మభ్యం దత్తే చేత్ మయా కథం స్థాతవ్యమిత్యత ఆహుః। త్వదితి। త్వం మర్త్యతామస్మదీయమనుష్యతామాశ్రయ భజ। శ్రీకృష్ణకృపావిధురాణాం మరణం వా వరమితి భావః ।। 2 ।।

మూలాసేచనపూర్వకం పరిససంస్త్వామార్ద్రవస్త్రః పుమాన్

స్వాభీష్టం లభతే కిల ప్రతివనం విష్వక్చరన్తీర్భత।

కాయక్లేశవశాత్సముత్థితఘనస్వేదామ్బునాఽఽర్ద్రామ్బరా-

శ్చాస్తొషైః కిముపేక్షసే విదధతీరార్ద్రాం భవద్వేదికామ్ ।। 3 ।।

మూలాసేచనేతి। ఆర్ద్రం క్లిన్నం వస్త్రం యస్య స పుమాన్పురుషః మూలే అఙ్ఘ్రిప్రదేశే ఆసేచనపూర్వకం జలప్రక్షేపపూర్వకం యథా తథా పరిసరన్ పరితో గచ్ఛన్ ప్రదక్షిణీకుర్వన్నిత్యర్థః। స్వాభీష్టం స్వస్య పుత్రధనాద్యభీష్టం లభతే ప్రాప్నోతి కిల। కిలేత్యనేన స్మార్తప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి బత ఆశ్చర్యే। హే అశ్వ_థానేనైవ విధినా ప్రదక్షిణీకుర్వన్తీషు అస్మాసు ఉపేక్షా కిమర్థం క్రియత ఇత్యాహుః। ప్రతివనమితి। వనే వనే ప్రతివనమ్ । (1)లక్షణేనాభిప్రతీ ఆభిముఖ్య ఇత్యవ్యయీభావః। విష్వక్ సమంతాచ్చ-

F.N. 1. పా.సూ. 2/1/14

రన్తీః కృష్ణాన్వేషణార్థం పరితో గచ్ఛన్తీః న కేవలం తవైవ ప్రదక్షిణమస్మాభిః క్రియతే కిన్తు త్వజ్జాతీయానామపీతి భావః। నన్వార్ద్రవస్త్రాద్యఙ్గాభావే కథం ఫలం భవిష్యతీత్యత ఆహుః। కాయేతి। కాయక్లేశవశాత్ వ్యాయామజన్యశరీరాయాసవశాద్ధేతోః సముత్థితం యద్ఘనం బహుతరం స్వేదామ్బు తేనార్ద్రాణి క్లిన్నాన్యమ్బరాణి యాసాం తాః అనేనార్ద్రాంబరతా సమ్పాదితా। అస్త్రౌఘైః శ్రీకృష్ణవిరహజనితాశ్రుప్రవాహైః। రోదనం చాస్త్రమశ్రు చేత్యమరః। భవతస్తవ వేదికాం వితర్ద్రిమ్। స్యాద్వితర్ద్దిస్తు వేదికేత్యమరః। ఆర్ద్రాం క్లిన్నాం విదధతీః కుర్వతీః న కేవలం మూలమాత్రస్యాసేచనం కృతం కింత్వాధారబన్ధస్యాపీతి భావః। ఏవం సాఙ్గం ప్రదక్షిణకర్మ చరతీర్నః కిం కిమర్థముపేక్షసే శ్రీకృష్ణసన్దర్శనలక్షణఫలం కిమర్థం న దదాసీతి భావః। కింశబ్ద ఆక్షేపే। వైదికస్య సాఙ్గస్య కర్మణః ఫలవైకల్యే వేదాప్రామాణ్యప్రసఙ్గాదితి భావః। అత్ర మూలాసేచనాద్యసమ్బధేఽపి సమ్బన్ధోక్త్యా సమ్బన్ధాతిశయోక్త్యలఙ్కారః। కిం శబ్దేనోపేక్షాం న కుర్విత్యాక్షేపాత్ ఆక్షేపాలఙ్కారేణ సఙ్కీర్యతే ।। 3 ।।

న వదతి బత సఖ్యో నః ప్రియం విప్రియం వా
న దిశతి ఫలమిష్టం స్వైరమారాధితోఽపి।
హరిచరణవిదూరాః కోఽను సమ్భాషయేన్నః
సుకృతమపి తదాజ్ఞారూపమాపాదయేత్కిమ్ ।। 4 ।।

న వదతీతి। హే సఖ్యః అయమశ్వత్థో నోఽస్మాకం ప్రియమప్రియం వా న వదతి। బత ఖేదే। స్వైరం యథేష్టమారాధితోఽపి పూజితోఽపి ఇష్టమభిలషితం శ్రీకృష్ణదర్శనలక్షణం ఫలం న

దిశతి న దదాతి। ఇతి ముగ్ధావచనమ్। కాచనాఽర్ధముగ్ధా వదతి। హరిచరణౌ విదూరే యాసాం తాః శ్రీకృష్ణవైముఖ్యం గతా ఇత్యర్థః। నోఽస్మాన్ కో ను కో వా సమ్ప్రాపయేత్తదాజ్ఞారూపం శ్రీకృష్ణాజ్ఞారూపం సుకృతమపి పుణ్యమపి కిమ్ఫలమాపాదయేత్సమ్పాదయేత్। హరివిముఖః సర్వజనవైముఖ్యం ప్రాప్నోతీతి భావః। తరుత్వాన్న వదతీత్యజ్ఞానాదస్మిన్నంశో మోహః హరివిముఖానాం కిమపి న భవతీత్యంశే వివేకః। అత ఏవావతారికాయామమర్ధముగ్ధేత్యుక్తమ్। విభావనమలఙ్కారః ॥4॥

ప్రేష్ఠం స్వాన్తరసంస్థితం న దిశతీత్యార్తాః సమస్తా భృశం

కోపాచ్ఛాపమయోజయన్నివ సతాం స్యాత్త్వత్ఫలం నిష్ఫలమ్।

విష్ఠాతో జనిరస్తు తే నిశి తవ ఛాయా విగేయాఽస్త్వియం

క్రూరస్తే హృది వహ్నిరస్తు న సదా స్పర్శస్య యోగ్యో భవ ॥5॥

ప్రేష్ఠంమితి। అయమశ్వత్థః స్వాన్తరే స్వమధ్యే స్థితం ప్రేష్ఠం ప్రియం శ్రీకృష్ణం న దిశతి న దదాతీతి కృత్వా భృశమత్యర్థమార్తాః దుఃఖితాః గోప్యః కోపాదశ్వత్థోపరి క్రోధాత్ శాపమయోజయన్నివ దదురివ। కథమిత్యాశఙ్కాయామాహ। హే అశ్వత్థ త్వత్ఫలం సతాం సన్నరాణాం నిష్ఫలమనుపాదేయం స్యాత్। తే తవ విష్ఠాతః కాకవిష్ఠాతః జనిరుత్పత్తిరస్తు। "కాకవిష్ఠాసముద్భవ" ఇత్యుక్తేః। ఇయం తవ ఛాయా నిశి రాత్రౌ విగేయా నిన్దితాఽస్తు। "దివా బిభీతకచ్ఛాయా రాత్రావశ్వత్థసమ్భవా। దివానిశి నరఛాయా హన్తి పుణ్యం పురాకృత" మితి వచనాదితి భావః। నిశీత్యనేన రాత్రౌ స్వేష్టాప్రదానేన నిశ్యేవ ఛాయాయాః విగేయత్వరూపశాపప్రదానధ్గోపీభిరపి అపరాధానుసారిదణ్డః కృత ఇతి ద్యోత్యతే। తే హృది తవోదరే క్రూరస్తీక్ష్ణో వహ్నిరస్తు। వహ్నిస్తవోదరం దహత్విత్యభిశాపః। కుపితస్త్రీణామియం జాతిః। సదా సర్వదా స్పర్శస్య యోగ్యో న భవ అస్పృశ్యో భవేత్యర్థః। "అశ్వత్థసాగరౌ సేవ్యౌ న స్ప్రష్టవ్యౌ కదాచనే" తి స్మృతేః। ఉచ్ఛనీచాశ్వత్థస్వభావాభ్యాం గుణదోషత్వకల్పనయా స్తుతిశాపపర్యవసానాదుత్ ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః। అనేన కార్యార్థితయా అగుణమపి గుణీకృత్య స్తవనాత్తదసిద్ధావదోషమపి దోషీకృత్యాభిశాపప్రదానాద్గోపీనాం కృష్ణదర్శనకార్యే ఆగ్రహాతిశయో వర్ణితో భవతి। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవమ్॥5॥

అస్మాకం నహి యః శృణోతి వచనం ప్రత్యుత్తరం వక్తి నో

ముకోఽసౌ బధిరాగ్రణీశ్చ భవతు స్వాన్తస్థితోఽప్యచ్యుతః।

నైతద్దృష్టిపథం ప్రయాతు రమణం యో దర్శయేన్నైవ న-

స్తత్పార్శ్వే వసతాదసౌ ద్విజకులే యః ప్రేత్య న స్వర్గతః ।। 6 ।।

అస్మాకమితి। యో అశ్వత్థః అస్మాకం వచనం న శృణోతి ప్రత్యుత్తరం వా నో వక్తి న వదతి అతః కారణాదసావశ్వత్థః బధిరాగ్రణీః కర్ణశూన్యాగ్రేసరః మూకశ్చ వాగ్వ్యాపారశూన్యశ్చ భవతు అపరాధానుసారాదితి భావః। యోఽశ్వత్థో నోఽస్మాకం రమణం కాన్తం శ్రీకృష్ణం నైవ దర్శయేన్న దర్శయతి। అతః స్వాన్తస్థితోఽప్యచ్యుతః శ్రీకృష్ణః ఏతస్యాశ్వత్థస్య దృష్టిపథం లోచనమార్గం న ప్రయాతు స్వసన్నిహితమపి శ్రీకృష్ణం న పశ్యత్విత్యర్థః। కిమ్బహునా తస్య అశ్వత్థస్య పార్శ్వే అసౌ పురుషః వసతాత్తిష్ఠతు। యః ద్విజకులే ప్రేత్య మృత్వా స్వః స్వర్గం న గతః పిశాచత్వం ప్రాప్తః బ్రహ్మరాక్షసస్తస్యాశ్రయో భవతు నాత్రాస్మాభిః స్థాతవ్యమిత్యర్థః। అశ్వత్థమూలే బ్రహ్మరాక్షసస్తిష్ఠతీతి లోకప్రసిద్ధేరితి భావః ।। 6 ।।

హే జాతి మాలతి తులస్యపి మల్లికేఽగ్రే

యోగం సమాదిశత యోగిజనప్రియస్య।

యర్హ్యేకజన్మని కదాపి తదఙ్ఘ్రిసఙ్గో

యుష్మభ్యమాభిరబలాభిరదాయి సాధ్వ్యః ।। 7 ।।

హే జాతీతి। హే జాతి హై మాలతి హే అగ్రే తులసి అయి మల్లికే యోగిజనప్రియస్య పరమహంసప్రియస్య కృష్ణస్య అనేన శ్రీకృష్ణస్య కాముకత్వం ధ్వన్యతే। యోగం సమ్బన్ధం సమాదిశత దదత। హే సాధ్వ్యః శోభనాః యర్హి యది అనన్తజన్మమధ్యే ఏకజన్మని తత్రాపి కదాఽపి కదాచిదాభిరబలాభిరస్మాభిస్తస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్రిసఙ్గః చరణసమ్బన్ధో యుష్మభ్యమదాయి దత్తః యద్యస్మాభిర్భవతీనాం శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రిసఙ్గో దత్తస్తర్హీదానీమస్మాకం భవతీభిరపి శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రిసఙ్గో దేయ ఇత్యర్థః। ఉపకారస్య ప్రత్యుపకారచారితార్థ్యాదితి బాహ్యో భావః। ఆన్తరస్తు జన్మాన్తరే పుష్పైః శ్రీకృష్ణః సమారాధితశ్చేత్స లభ్యతామితి ।। 7 ।।

తుళసి మిలసి కృష్ణాంఘ్య్రమ్బుజే పుణ్యభూజే

వరయ వరయతీన్ద్రైర్వన్దితేఽస్మాన్వయస్యాః।

మనసి మనసిజాదేర్నిర్వృతిం నిర్మిమీతే

వనజ వనజగన్ధోఽప్యన్తరేణామ్బ న త్వామ్ ।। 8 ।।

తులసీతి। పుణ్యభూజే పవిత్రభూరుహే వరయతీన్ద్రైః పరమహంసైః వన్దితే నమస్కృతే హే తులసి త్వం కృష్ణాఙ్ఘ్ర్యమ్బుజే శ్రీకృష్ణచరమకమలే మిలసి మేలనం ప్రాప్నోషి। వయస్యాః సఖీరస్మాన్వరయాఙ్గీకురు। మేలనసమయేఽస్మానపి శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రిం నయేత్యర్థః। హే అమ్బ మాతస్తులసి త్వామన్తరేణ వినా। అన్తరాన్తరేణ యుక్త(1) ఇతి ద్వితీయా। వనే జలే జాయన్త ఇతి వనజాని కమలాని। జీవనం భువనం వనమిత్యమరః। తేషాం వనం సమూహః తజ్జో గన్ధః ఆమోదః। అనేన గన్ధస్య బాహుల్యం సూచ్యతే। మనసిజస్య మన్మథస్యాదేర్హేతుభూతస్య పితురిత్యర్థః। కృష్ణస్య మనసి చిత్తే నిర్వృతిం సుఖం న నిర్మీతే న జనయతి తులసీం వినా కేవలపుష్పైర్విష్ణ్వర్చనస్య నిషిద్ధత్వాదితి(2) భావః ।। 8 ।।

వృన్దావనం కిల వనం భవదీయవాస-

శ్చాన్ద్రప్రమోదకరచారుకరాభిరామమ్।

కన్దర్పబాణదలితం బత యూయమాసాం

వృన్దం వృథా కురుథ హా వ్రజసున్దరీణామ్ ।। 9 ।।

వృన్దావనమితి। హే బత జాత్యాదిపుష్పలతాః చన్ద్రస్య సమ్బన్ధినశ్చాన్ద్రాః ప్రమోదం కుర్వన్తీతి ప్రమోదకరాః తే చ తే చారుకరాశ్చ మనోహరకిరణాశ్చ తైరభిరామం సున్దరం వృన్దస్యావనం రక్షణం యస్మాత్తద్వృన్దావనం వృన్దావనాఖ్యం వనం విపినం భవదీయవాసః కిల భవతీనాం నివాసస్థానం కిల। యద్యపి వృన్దాయాః స్త్రియో వనం వృన్దావనమితి వస్తుస్థితిః। తథాపి విమోహాద్వా కార్యార్థితయా వా వృన్దస్యావనం యస్మాదితి పదచ్ఛేదాదియముక్తిః। భవన్మాతృస్థానీయస్యాపి వనస్య వృన్దరక్షకత్వం కిల కిము భవతీనామపీతి భావః। ఏతాదృశస్థలే వర్తమానాం యూయం వ్రజసున్దరీణాం వ్రజవధూనాం వృన్దం సమూహం వృథా నిరర్థకం కన్దర్పస్య మదనస్య బాణైః శరైర్దలితం ఛిన్నమ్। దాత్యాదీనాం కామోద్దీపనత్వాదితి భావః। కురుథ। హా కష్టమ్। వృన్దవిఘాతకత్వానర్హస్థలే ఉత్పన్నానాం భవతీనాం వ్రజాఙ్గనావృన్దవిఘాతకత్వం కులోచితం నేత్యర్థః। ఉత్తమాః స్వకులానుసారేణ కార్యం కుర్వన్తీతి భావః ।। 9 ।।

F.N. 1. పా.సూ 2/3/4

2. త్వత్పత్రరహితం యత్తు పత్రం వా పుష్పమేవ వా।

సువర్ణేన కృతం పుష్పం రజతం రత్నమేవ వా।।

మమ పాదాబ్జపూజాయామనర్థం భవతి ధ్రువమ్ ॥ స్మృతిః।

నః సన్దిశన్తు నయనోత్సవమచ్యుతం తం
నక్రాతిభీతగజగీతచరిత్రజాతమ్।
పశ్చాత్తదఙ్ఘ్రియుగలే వినివేశ్య కుర్మః
పద్మాసనాదిసురసఞ్చయసత్కృతా వః ॥ 10 ॥

స్తుతికులప్రశంసాభ్యామజాయమానే కార్యే మధ్యమప్రకృతయ ఏతా ఇతి మత్వోపకారం నివేద్యాపి స్వాభీష్టం ప్రార్థయన్తే। నః సన్దిశంత్వితి। హే సాధ్వ్యః భవత్యః నక్రాత్ గ్రాహాత్। గ్రాహోఽవహారో నక్ర ఇత్యమరః। అతిభీతో యో గజేన్ద్రః తేన గీతమ్ అభివర్ణితం చరిత్రజాతం చరిత్రసమూహో యస్య స తథోక్తస్తమ్। అనేన మన్దబుద్ధిత్వాన్నాస్మదుపేక్షా కర్తవ్యేతి సూచ్యతే। నయనానాముత్సవో హర్షో యస్మాత్తమచ్యుతం తం కృష్ణం నోఽస్మాకం సన్దిశన్తు ప్రదిశన్తు। పశ్చాత్కృష్ణప్రాప్త్యనన్తరం వో యుష్మాన్ తస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్రియుగలే వినివేశ్య సమర్ప్య। పద్మాసనో బ్రహ్మ ఆదిర్యేషాం తే సురాః దేవాః తేషాం సఞ్చయేన సమూహేన సత్కృతాః మానితాః కుర్మః। పూర్వమనర్పితబుద్ధ్యాఽనఙ్గీకృతాః వః అస్మాభిః శ్రీకృష్ణపాదార్పణే కృతే బ్రహ్మాదయో దేవాః హరినిర్మాల్యబుద్ధ్యా శిరసా ధారయిష్యన్తీతి మహానుపకారో భవతీతి భావః। యద్యపి పూర్వస్మిన్ శ్లోకేఽప్యుపకారో నివేదితః తథాపి తస్యాతీతత్వేన తమనుస్మృత్య కార్యకరణముత్తమస్వభావ ఇతి నాసౌ మధ్యకోటౌ నివేశితః। అత ఏవాత్ర పశ్చాదిత్యుక్తమ్ ॥ 10 ॥

బత నజజనబన్ధుం సాన్ద్రసౌన్దర్యసిన్ధుం
యదునృపకులసారం యచ్చతోదారహారమ్।
తదను శిరసి యుష్మాన్ ధారయామః కృతేష్టాః
పరమదయుగాబ్జే పూరయామః ప్రహృష్టాః ॥ 11 ॥

ఉపకారాన్తరమపి నివేదయన్తి। బతేతి। హే బత జాత్యాదయః నతజనస్య నమ్రజనస్య బన్ధుం సుహృదం సాన్ద్రం ఘనీభూతం యత్సౌన్దర్యం లావణ్యం తేన సిన్ధురివ తమ్। ఉదారహారమ్ ఉత్కృష్టముక్తాహారం యదునృపస్య కులం వంశస్తత్ర సారం శ్రేష్ఠం

యదుకులావతంసమిత్యర్థః। కృష్ణం యచ్చత ప్రయచ్చత తదను శ్రీకృష్ణప్రదానానన్తరం ప్రహృష్టాః సన్తుష్టాః వయం కృతమ్ ఇష్టం యాభిస్తాః యుష్మాన్ పరమదయుగాబ్జే కృష్ణపాదయుగలారవిన్దే పూరయామః సమర్పయామః। తదను సమర్పణానన్తరం శిరసి ఘారయామః। ఇదానీం కృష్ణవిరహాత్ స్రగాద్యసహిష్ణుతాలక్షణవిషయద్వేషేణాస్మాభిః పరిత్యక్తా వః శ్రీకృష్ణప్రాప్త్యనన్తరం శ్రీకృష్ణాయ సమర్ప్య శృఙ్గారార్థం ధారయామ ఇతి హృదయమ్। శిరసా ధారణలక్షణః ప్రత్యపకారః ప్రాతీతికః ।। 11 ।।

గచ్చన్తు పత్యుర్గతిమాసు నైతా వక్ష్యన్తి గాఢం పరిరమ్భణే నః।

స్వాయాసమాశఙ్క్య తదీయగేయమాలాః సమాలమ్బ్య కృతాఙ్గసఙ్గాః ।। 12 ।।

ఇదానీం స్వాపకారమాశఙ్క్యాస్మద్యాఞ్చాం నిఘ్నన్త్య ఏతా ఉదరమ్భరత్వేనాధమా ఇత్యభిప్రాయేణాహుః। గచ్చన్త్వితి। తదీయాః కృష్ణసమ్బన్ధిన్యః గేయమాలాః స్తుత్యమాలాః కర్మ సమాలమ్బ్య ఆశ్రిత్య కృతో అఙ్గసఙ్గః శ్రీకృష్ణస్యోరోలక్షణాఙ్గసమ్బన్ధో యాభిస్తాః। అనేన సపత్నీత్వం ధ్వనయన్తి। ఏతా జాత్యాదయః గాఢం దృఢం నో అస్మాకం పరిరమ్భణే ఆలిఙ్గనే శ్రీకృష్ణేన కృతే సతి స్వాయాసం స్వప్రయాసమ్ ఉభయోరఙ్గసఙ్గేన మధ్యస్థితానాం చూర్ణీభావేన స్వరూపహానిమిత్యర్థః। ఆశఙ్క్య ఆసు గోపీషు పత్యుః కృష్ణస్య గతిం అనేన మార్గేణైవ కృష్ణో గత ఇతి గమనం న వక్ష్యన్తి న వదిష్యన్తి యతోఽతోఽన్యత్ర గచ్ఛంత్వితి కస్యాశ్చిద్వచనమ్। తరుత్వాదవచనే ఆయాసశఙ్కాయా నిమిత్తత్వకల్పనాత్ విభావనాలఙ్కారః। కల్పనమపి విమోహేనేతి భ్రమమూలకః। అనేన శ్రీకృష్ణో లభ్యతే చేద్దృఢం పరిరమ్భణం కరిష్యామ ఇతి గోపీనాం రణరణికా వ్యజ్యతే ।। 12 ।।

అన్యాఞ్చనాన్ముకులితం సరసీరుహాస్య-

మన్వేతి మన్దమరుతా చలితం ద్విరేఫః।

సన్నాథ పశ్య సదయాగ్రగ సాధువశ్య

కిం నః పరిత్యజసి ఖిన్నహృదస్త్వదర్థే ।। 13 ।।

వాయునా చలితం ముకులితం కమలమ్ అన్వీయమానం భ్రమరం దృష్ట్వాం దమ్పతీ ప్రకల్ప్య శ్రీకృష్ణం ప్రతి వదన్తి। అన్యాఞ్చనాదితి। ద్విరేఫః అన్యస్యాం వల్యామ్ అఞ్చనాత్ గమనాత్ అన్యస్త్రీగమనాదితి ధ్వనిః। అఞ్చనాదిత్యనేనార్థణపూర్వకం గమనం న తు యదృచ్ఛయేతి। ధ్వన్యతే। ముకులితం ముద్రితం కానతాఙ్గీకారే వైముఖ్యమితి ధ్వనిః।

మన్దమరుతా మన్దానిలేన చలితం కమ్పితమ్। మన్దేత్యనేన నాయకస్యాపరాధితయా భీరత్వం ద్యోత్యతే। చలితమిత్యనేన కాన్తప్రార్థనానఙ్గీకారసూచకం శిరోఽవధూననం ద్యోత్యతే। సరసీరుహస్య కమలస్య ఆస్యం ముఖమన్వేతి అనుసరతి। సరసీరుహమిత్యనేన నాయికాయాః కిఞ్చిత్కోపశాన్తర్వ్యన్యతే। అన్వేతీత్యనేన రసికపురుషః అఙ్గీకారపరాఙ్ముఖీమపి స్వచాటూక్త్యాదినా అభిముఖీకరోతీతి సూచ్యతే తథా ప్రియవచఃస్వభావేన దక్షిణత్వం ద్యోత్యతే। హే సన్నాత సతాం పతే సదయాగ్రగ దయయా సహితాః సదయాః తేషామగ్రగ అగ్రేసర। సాధువశ్య సజ్జనాధీన హే కృష్ణ విముఖీమపి అనుసరన్తం ద్విరేఫం పశ్య। వయం తు కమలినీవత్ సాపరాధేఽపి త్వయి న విముఖాః ఇత్యాహుః।। త్వదర్థే త్వత్ప్రాప్త్యర్థే ఖిన్నహృదయాః ఇతస్తతః పర్యటనాత్ఖేదయుక్తచిత్తాః నోఽస్మాన్ కిం కిమర్థం పరిత్యజసి। సత్పతిత్వాత్కృపాయుక్తత్వాత్త్వత్సఙ్గాభిముఖీనామ్ అస్మాకాం పరిత్యాగో నోచిత ఇతి భావః ।। 13 ।।

హే పద్మిని ప్రియముదీరయ పీవరాంసం

నారాయణః స తు తవాస్త్యుదరే నిగూఢః।

త్వం హి స్వభావమధురేతి బతార్థ్యసేఽమ్బ

నో చేదృగమ్బునికరైః కలుషా ఖలు స్యాః ।। 14 ।।

హే పద్మినీతి। హే పద్మిని పద్మవతి సరసి। పీవరౌ పీనావంసౌ స్కన్ధౌ యస్య తమ్। స్కన్ధో భుజశిరోంసో స్త్రీత్యమరః। ప్రియం ప్రాణకాన్తమస్మాకమ్ ఉదీరయ శ్రీకృష్ణః క్వ తిష్ఠతి తత్కథయ। శ్రీకృష్ణః కుత్ర తిష్ఠతీతి న జ్ఞాయతే కథం వక్తవ్యమిత్యత ఆహుః। స ఇతి। స తు నారాయణః నారా ఆపో అయనమ్ ఆశ్రయో యస్య స నారాయణః శ్రీకృష్ణః। "ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః। అయనం తస్య తాః పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః" ఇతి(1) వచనాత్। జలవాసిత్వాత్తవోదరే। సరస్యా జలాత్మకత్వాదితి భావః। నిగూఢః సన్నస్తి తిష్ఠతి అతస్తవ శ్రీకృష్ణాజ్ఞానం నాస్తీత్యర్థః। భవతీషు మయా కిమర్థం కథనీయమ్ ఇత్యత ఆహుః। త్వం హీతి। వత హే అమ్బ పాద్మిని త్వం స్వభావతో మధురా మాధుర్యోపేతా అపాం మధురసస్య స్వాభావిక్యాద్రసాన్తరస్యాపాధికత్వాదితి భావః। మృదుస్వభావేతి ధ్వనిః। ఇతి కృత్వా అర్థ్యసే ప్రార్థ్యసే। సరలహృదయేషు యాఞ్చా న

F.N. 1. మనుస్మృతిః 10/1

వ్యర్థా భవతీతి భావః। విపక్షే బాధకమప్యాహు। నో చేదితి। నో చేత్ కృష్ణం న వదసి చేత్ దృశాం అమ్బునికరైః అశ్రుసమూహైః త్వం కలుషా ఆవిలా స్యాః ఖలు। అస్మచ్ఛోకాశ్రుప్రవాహస్యోష్ణత్వేన తవ మాధుర్యహానిః స్యాదితి భావః ।। 14 ।।

పత్యా సమం తవ జలే విమలే విహృత్య

కుర్మః కుచౌఘకృతకుఙ్కుమరఞ్జితాం త్వామ్।

ముగ్ధప్రసన్నముఖసారసశోభమానాం

స్వర్ముక్తపుష్పనికరైః పరితః సుపూర్ణామ్ ।। 15 ।।

పత్యేతి। హే పద్మిని విమలే నిర్మలే తవ జలే సలిలే పత్యా శ్రీకృష్ణేన సమం సార్ధం విహృత్య త్వాం కుచౌఘే స్తనసమూహే కృతేన లిప్తేన కుంకుమేన రఞ్జితామ్। ముగ్ధాని మనోహరాణి ప్రసన్నాని ముఖాన్యేవ సారసాని సరసీరుహాణి తైః శోభమానామ్। స్వః స్వర్గాత్ ముక్తాని దేవైర్వృష్టాని పుష్పాణి తేషాం నికరైః సమూహైః పరితః సమన్తాత్ పూర్ణాం చ కుర్మః। స్వర్ముక్తేత్యాదినా స్త్రీక్రీడాసమయే బ్రహ్మాదిదేవైః పుష్పవర్షస్య క్రియమాణత్వాత్ శ్రీకృష్ణస్య సాక్షాత్పరబ్రహ్మత్వం ద్యోత్యతే ।। 15 ।।

నైషా నవామ్బుదతనుం కథయేన్నిజం నః

స్వీయప్రవాహభరధిక్కృతలోకవార్తా।

సా చుమ్బితాఖిలసరోరుహకోమలాస్యా

భృఙ్గావలీభిరితరార్తిమజానతీ యా ।। 16 ।।

ఇదానీం పద్మినీమాక్షిపన్తి। నైషేతి। యా పద్మినీ స్వీయప్రవాహస్య నిర్ఝరస్య భరేణ ధిక్కృతా ఆక్షిప్తా శ్రవణపథం న ప్రాపితేత్యర్థః। లోకస్య జనస్య వార్తా వృత్తాన్తో యయా సా సేయం భృఙ్గావలీభిః భ్రమరసమూహైశ్చుమ్బితాని అఖిలాని సరోరుహాణ్యేవ కోమలం మనోజ్ఞమాస్యం ముఖం యస్యాః అత ఏవేతరార్తిం పరదుఃఖమజానతీ "నహి వన్ధ్యా విజానాతి గుర్వీం ప్రసవవేదనా" మితి న్యాయాత్ స్వయం సుఖితయా పరదుఃఖానభిజ్ఞేత్యర్థః। సైషా పద్మినీ నవామబుదతను నూతనమేఘసదృశం శరీరం యస్య తం నిజం శ్రీకృష్ణం నో అస్మాకం న కథయేత్। స్వీయప్రవాహభరేత్యాదినా ఐశ్వర్యమత్తః పురుషః న కేవలం పరైః సార్ధం న వదతి

కిన్తు పరేషాం వచనమపి న శృణోతీతి ద్యోత్యతే। అతోఽస్మత్ప్రయోజనమత్ర న భవత్యతోఽన్యత్ర గచ్ఛామ ఇతి భావః ।। 16 ।।

పద్మాని శంసత పయోబ్ధిసుతాకలత్రం

యుష్మద్వనేషు వసతీతి వదన్తి సన్తః।

కుక్షిస్థితాయ విధయేఽపరథా లలాట-

లేఖాం స్మ జీవనకృతే రచితాం విమార్ష్టుమ్ ।। 17 ।।

పద్మానీతి। హే పద్మాని కమలాని పయోబ్ధేః క్షీరసాగరస్య సుతా లక్ష్మీః సైవ కలత్రం జాయా యస్య తం శ్రీకృష్ణం శంసత కథయత। స కుత్ర తిష్ఠతీత్యత ఆహుః। యుష్మదితి। యుష్మద్వనేషు వసతీతి సన్తో సజ్జనా వదన్తి ఆహుః। "తులసీకాననం యత్ర యత్ర పద్మవనాని చ। వసన్తి వైష్ణవా యత్ర తత్ర సన్నిహితో హరి" రితి(1) వచనాదితి భావః। అపరథా భవత్యః శ్రీకృష్ణం న కథయన్తి చేత్ ఇదం వా కర్తవ్యమిత్యాహుః। జీవనకృతేతి। జీవనకృతే ప్రాణధారణాయ రచితాం లిఖితాం లలాటలేఖాం లలాటాక్షం విమార్ష్టుం మార్జయితుంమ కుక్షిస్థితాయ కమలాసనత్వాత్త్వదుదరస్థితాయ విధయే బ్రహ్మణే వా శంసత। కథయత శ్రీకృష్ణవిరహం సోఢ్వా క్షణమాత్రమపి జీవనాన్మరణమేవ వరమితి భావః ।। 17 ।।

ఇమాని లక్ష్మ్యాః కిల నః సపత్న్యాః

సమాననామాని సదా గృహాణి।

అస్త్రాణి చాస్మాన్ ద్విషతస్తదీయ-

పుత్రస్య తద్గచ్ఛత దేశమన్యమ్ ।। 18 ।।

పద్మానాం స్వాభావికమేవ ధర్మం స్వప్రయోజనాసిద్ధౌ నిమిత్తం మత్వాఽఽహుః। ఇమానీతి। యద్యస్మాదిమాని పద్మాని నోఽస్మాకం సపత్న్యాః సమాన ఏకః పతిర్యస్యాస్తస్యాః లక్ష్మ్యాః శ్రీదేవ్యాః సమానం పద్మేత్యేకం నామ నామధేయమ్ ఏషాం తాని సపత్నీనామధారణాత్తద్దాసభూతానీత్యర్థః। అతోఽస్మత్ప్రయోజనమత్ర న భవతీతి భావః। కిఞ్చ తస్యాః సదా గృహాణి మన్దిరాణి లక్ష్మ్యాః (2)పద్మాలయత్వాదితి

F.N. 1. ఇతి తులసీమహాత్మ్యే

2. వాచాం పద్మాలయాం పద్మామ్' ఇతి లక్ష్మ్యష్టోత్తరశతనామస్తోత్రే।

అరవిన్దమశోకం చ చూతం చ తవమల్లికా నీలోత్పలం చ పంచైతే పంథవాణస్య సాయకాః।।

భావః। అపి చాస్మాన్ ద్విషతః తస్యాః లక్ష్మ్యాః సమ్బన్ధీః తదీయః స చాసౌ పుత్రశ్చేతి తదీయపుతః తస్య కామస్యాస్త్రాణి చ అరవిన్దమశోకశ్చేతి తద్బాణేషు పాఠాదితి భావః। తత్తస్మాత్కారణాదన్యం దేశం గచ్ఛత వ్రజత। నహి శత్రుసమ్బన్ధినోఽస్మత్ప్రయోజనం సిద్ధ్యతీతి భావః ।। 18 ।।

హే చూత కృష్ణపదవీం వద నః కృశానాం

హే నారికేల పనసామ్ల పరాన్ హి యూయమ్।

పుష్ణీథ పుష్పలవల్కలమూలపత్ర-

చ్ఛాయాసముల్లసితపల్లవకోటరాద్యైః ।। 19 ।।

చూతాదీన్ప్రత్యాహుః। హే చూతేతి। హే చూత కృశానాం నో అస్మాకం కృష్ణపదవీం శ్రీకృష్ణమార్గం వద శంస। హే నారికేల హే పనస కణ్టకిఫల హే ఆమ్ల తింత్రిణి శ్రీకృష్ణపదవీం వదేత్యస్య ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। హి యస్మాద్యూయం పుష్పాణి ఫలాని వల్కలాని త్వచః మూలాని పత్రాణి ఛాయా సముల్లసితపల్లవాః శోభమానకిసలయాని కోటరాణి సుషిరాణి ఆద్యాని నిర్యాసాదీని తైః పరాన్ పుష్ణీథ పోషణం కురుథ। సర్వస్త్వైరపి పరపోషణం కుర్వతాం వాఙ్మాత్రేణాస్మత్ప్రయోజనసాధనే కః ప్రయాస ఇతి భావః ।। 19 ।।

తిన్త్రిణ్యాస్స్వ యతః ఫలాన్యపి సదా వక్త్రాణి తే ప్రాణినాం

సా త్వం తాడనకర్మసూపకురుషే కిం నారికేలేన నః।

మస్తే యః ఫలమభ్రచుమ్బిని నరాలభ్యే త్వచా పక్షిణాఽ-

ప్యగ్రాహ్యం దధదధ్వనీనమృతిదం శస్త్రేణ సాధ్యం బలాత్ ।। 20 ।।

ప్రతివచనాదానాత్తానధిక్షిపన్తి। తిన్త్రిణీత్యాదినా। హే తిన్త్రిణి త్వమాస్వ తూష్ణీం తిష్ఠ। త్వత్తో అస్మత్ప్రయోజనాభావాదితి భావః। యతః కారణాత్తే తవ ఫలాన్యపి సదా సర్వదా వక్రాణి కుటిలాని ఫలప్రదానసమయేఽపి కౌటిల్యం న త్యజసీత్యర్థః। తిన్త్రిమీఫలానాం వక్రత్వాదితి భావః। త్వం కేవలం నోపకారిణీతి ప్రత్యుతాపకారిణీత్యాహుః। సేతి। సా ఫలదానసమయే వక్రా త్వం ప్రాణినాం తాడనకర్మసూపకురుషే త్రోపయుక్తాఽసీత్యర్థః। అతస్తూష్ణీమాస్వేతి పూర్వేణాన్వయః। నోఽస్మాకం నారికేలేన కిం ప్రయోజనం న కిమపీత్యర్థః। హే నారికేల యస్త్వమ్ అభ్రచుమ్బిన్యభ్రఙ్కషే అత ఏవ నరాలభ్యే మనుష్యాప్రాప్యే మస్తే మస్తకే త్వచా పక్షిణా శుకాదిపతత్రిణాపి అమ్బరచరణసమర్థేనాపీతి భావః। అగ్రాహ్యం గృహీతుమశక్యమ్ అధ్వనీనానాం పాన్థానామ్। అధ్వనీనోఽధ్వగో ధ్వన్యః పాన్థః పథిక ఇత్యపీత్యమరః। మృతిదం మరణప్రదం స్వచ్ఛాయాశ్రితానాం ఉపరిపతనాదితి భావః। బలాత్ బలాత్కారేణ శస్త్రేణ లవిత్రాద్యాయుధేన సాధ్యం ఫలం దధత్ స త్వమ్ ఆస్వేతి పూర్వేణాన్వయః। అనేన యాచకానుపకారిరాజాద్యపహార్యవిత్తసఙ్గ్రహీ నిష్ఠురప్రకృతిర్లుబ్ధో ధ్వన్యతే।। 20 ।।

యః పక్వం ఫలసమ్మితం భువ గతైరజ్ఞేయమావేష్టితం

ధత్తే దుర్జరకణ్టకైః స పనసః ప్రాక్వాకభోగ్యో ధ్రువమ్।

చూతోఽయం ఫలపుష్పతోషితఖగః స్వోపాన్తగానాం నృణాం

పక్వాని ప్రదిశన్స చాపి మనసస్తోషాయ నః స్యాత్సఖి ।। 21 ।।

య ఇతి। యః పనసః పక్వం పాకావస్థాం ప్రాప్తం ఫలసమ్మితమపక్వం ఫలసదృశం పాకాపాకయోరపి కదలీఫవద్వర్ణవిసేషాభావాత్ అత ఏవ భువి గతైః స్థితైరజ్ఞేయం దుర్జరకణ్టకైర్దుఃసహకణ్టకైః ఆవేష్టితః ఫలం ధత్తే। సః పనసః ప్రాక్ ప్రథమం కాకభోగ్యః కాకభక్ష్యః ధ్రువం నిశ్చయః। వృక్షే పక్వస్య పనసఫలస్య ప్రాక్వాకభోగ్యత్వనియమాదితి భావః। అత్రాపి పూర్వవల్లుబ్ధో ధ్వన్యతే। త్మాత్పనసాదపి నాస్మదిష్టసిద్ధిరితి భావః। హే సఖి ఫలపుష్పైస్తోషితాః ఖగాః పక్షిణో యేన సః స్వోపాన్తగానాం స్వసమీపఙ్గతానాం నృణాం ప్రక్వాని ఫలాని ప్రదిశన్ యోఽయం చూతః స చాపి నోఽస్మాకం మనస్తోషాయ న స్యాత్ ।। 21 ।।

కన్దర్పమన్త్రిణి సమీయుషి యః సరాగ-

స్తత్పక్షపాతిపికగాయకహర్షహేతుః।

తద్బన్దినః శుకచయస్య సఖా తదీయ-

బాణౌఘజన్మధరణీ స హి చూత ఏవ ।। 22 ।।

పూర్వవత్పరిత్యాగనిమిత్తాభావేఽపి నిమిత్తాన్తరమస్తీత్యాహుః। కన్దర్పమన్త్రిణీతి। హి యస్మాత్కారణాత్స ఏవ చూతః కన్దర్పమన్త్రిణి వసన్తే సమీయుషి సమాగతే సతి। ఇణ్ గతావితి ధాతోర్లిటః క్వసుః। సరాగః పల్వరాగేణ సహితః స్నేహవానితి ధ్వనిః। తస్య కన్దర్పస్య పక్షపాతీ తక్షీ హిత ఇతి ధ్వనిః। స చాసౌ పికశ్చ స ఏవ గాయకః తస్య హర్షహేతుః పల్లవాఙ్కురప్రత్యర్పణేన సన్తోషహేతుః తస్య కామస్య బన్దినస్తుతిపాఠకస్య శుకచస్య మఞ్జులవాక్యత్వాదితి భావః। సఖా సుహృత్ తదీయబాణౌఘస్య కామసమ్బన్ధిశరవ్రాతస్య జన్మధరిణీ ఉత్పత్తిమహీ ఉత్పత్తిస్థానం భవతి। చూతచ్చ నవమల్లికేత్యుక్తేః। అస్మద్విరోధిమదనపరివారస్య సర్వస్య సహాయభూతత్వాన్మనస్తోషాయ న స్యాదితి భావః ।। 22 ।।

హే మాధవి ప్రాన్తనిగూఢవల్లి శ్రీమానినీమానదమాదిశేహ।

దేహి త్వదీయాం స్థితిమేవ నోచేన్నామ్నాఽపి యత్రాస్తి హి మాధవీ త్వమ్ ।। 23 ।।

హే మాధవీతి। ప్రాన్తే సమీపే నిగూఢా ఉత్పన్నాః వల్యః లతాః యస్యాః సా తస్యాః సమ్బుద్ధిః। అనేన యోషిదన్తరాసహిష్ణుత్వం నాస్తీతి ధ్వన్యతే। హే మాధవి మాధవీతి కాచన లతా హే వాసన్తి ఇహాస్మాసు శ్రీమానిన్యా లక్ష్మ్యాః। మానం చిత్తసమున్నతిం దదాతీతి స తథోక్తస్తం శ్రీకృష్ణమ్। అనేన శ్రీకృష్ణస్య శ్రీప్రియత్వమస్మదభావేఽప్యాలస్యాభావశ్చ ధ్వన్యతే। ఆదిశ ప్రదిశ। నో చేత్ శ్రీకృష్ణం న దిశసి చేత్ త్వదీయాం త్వత్సమ్బన్ధినీం స్థితిమవస్థాం మాధవీలత్వాత్వమిత్యర్థః। దేహి హి యస్మాద్యత్ర మాధవీలతాత్వే నామ్నాఽపి నామమాత్రేణాపి మాధవీత్వమస్తి। మాధవస్యేమాః మాధవ్య ఇతి వ్యుత్పత్తేః। నామ్నా వా తదీయా భవామ ఇత్యాశయః।।

అశోక ఏషోఽపరవేదనాజ్ఞః పదాహతదేరేవ పరోపకర్తా।

న కార్యకారీ శిథిలాత్మనాం నస్తతోఽపరత్ర ప్రతియాత సఖ్యః ।। 24 ।।

అశోక ఇతి। ఏషః పురోవర్తీ అశోకో వృక్షవిశేషః శోకరహిత ఇతి ధ్వనిః। అత ఏవ పరేషామన్యేషాం వేదనాం న జానతీత్యపరవేదనాజ్ఞః కిఞ్చ పదస్యాహతేస్తాడనాదేవ పరోపకర్తా పరోపకారశీలః స్త్రీవామపాదతాడనాదశోకః పుష్పితో భవతీతి దోహదే (1)కథితత్వాదితి భావః।

శిథిలాత్మనాం శ్రీకృష్ణవియోగేన శిథిలాఙ్గనాం పాదప్రహారసమర్థానామితి భావః। నోఽస్మాకం కార్యకారీ ప్రయోజనకారీ న స్యాన్న భవతి। తతస్తస్మాత్కారణాత్ హే సఖ్యో పరత్రాన్యత్ర ప్రతియాత గచ్ఛత। యాతేర్లోట్ ।। 24 ।।

F.N. 1. పాదాఘాతాదశోకం వికసతి- సాహిత్యదర్పణే ఇతి పాదాహతః ప్రమదయయా వికసత్యశోకః। ఇతి అన్యత్ర.

హే పారిజాత సురసంసది గీత దాతః

శ్రీనన్దనన్దనముదీరయ సిద్ధగమ్యమ్।

రత్నాని రాస్యురువిధాని కిలాశరితానా-

మస్మభ్యమచ్యుతహరిన్మణిమేవ దేహి ।। 25 ।।

హే పారిజాతేతి। సురసంసది దేవసభాయాం గీత స్తుత। సురతరుత్వాదితి భావః। దాతర్దానశీల। కల్పతరుత్వాదితి భావః। హే పారిజాత హే పారిజాతతరో సిద్ధగమ్యం శ్రీనన్దనన్దనం శ్రీకృష్ణముదీరయ కథయ। త్వమాశ్రితానాం ఉరూవిధాని ఇన్ద్రనీలాదిరత్నాని రాసి కిల దదాసి। కిల। అస్మభ్యమ్ అచ్యుతహరిన్మణిం శ్రీకృష్ణాఖ్యమరకతమేవ దేహి। ఏవేత్యనేన తదతిరిక్తరత్నాశారాహిత్యేన వైరాగ్యం వ్యజ్యతే ।। 25 ।।

తదఙ్ఘ్రిలాభేన నిజావమానవిశఙ్కిచేతా న దిశేన్నిజం నః।

సహోదరోఽయం నను సిన్ధుపుత్ర్యాః సహస్రనేత్రార్చణదృష్టవృత్తిః ।। 26 ।।

ఇదానీం పారిజాతమధిక్షిపన్తి। తదఙ్ఘ్రీతి। తస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్రేస్తస్య లాభేన ప్రాప్త్యా నిజస్య స్వస్యావమానమ్ అవజ్ఞాం విశఙ్కత ఇతి నిజావమానవిశఙ్కి తచ్చేతో యస్య సః తథోక్తః। అయం పారిజాతః పారిజాతాదపి శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రేః సహస్రగుణితఫలదాతృత్వమస్తీతి భావః। అత ఏవ నిజం శ్రీకృష్ణం నోఽస్మాకం నదిశేత్ శ్రీకృష్ణపాదప్రాప్తౌ న స్వాత్మానమేతాః ప్రార్థయిష్యన్తీతి భీత్యేతి భావః। కిఞ్చ అయం పారిజాతః సిన్ధుపుత్ర్యాః నః సపత్న్యా లక్ష్మ్యాః సహోదరో భ్రాతా నను ఉభయోరపి క్షీరసముద్రోత్పన్నత్వాత్। అపి చ సహస్రనేత్రస్య ఇన్ద్రస్యార్చణేన పూజయా జలాదిదానేన దృష్టా వృత్తిర్వర్తనం యస్య స తథోక్తః। తస్మాన్న దిశేదితి పూర్వేమాన్వయః ।। 26 ।।

గీతేన తే గీష్పతిశర్వపూర్వగీర్వాణవర్యాః కిల నమ్రభావమ్।

నీతాస్తదస్మాన్స్వవశే విధాతుమేతావతా కిం కమనీయమూర్తే ॥ 27 ॥

గీతేనేతి। హే కమనీయమూర్తే మనోహరవిగ్రహ శ్రీకృష్ణ దర్శనమాత్రేణ వశీకరణసమర్థేత్యర్థః। తే తవ గీతేన గానేన గిరః సరస్వత్యాః పతిః గీష్పతిః బ్రహ్మా శర్వః శివః ఏతౌ పూర్వౌ ప్రాథమికౌ ఏషాం తే గీర్వణవర్యాః దేవశ్రేష్ఠాః నమ్ర భావం నమ్రత్వం నీతాః ప్రాపితాః కిల। కిలేత్యనేన "శర్వశక్రపరమేష్ఠిపురోగాః కవయ ఆనతకన్ధరగాత్రా" ఇతి(1) పురాణప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి। తత్తస్మాత్కారణాత్ అస్మాన్ స్వవశే విధాతుం కర్తుమేతావతా అదృశ్యత్వదూరగమనాదినా కిం ప్రయోజనమ్ ॥ 27 ॥

మురలి మురరిపుం తం మోహనం శంస హంసా-

భ్యుదయముదయదిన్దుశ్రీముఖం వీతశోకమ్।

విరహదహనభాసా నిర్దహామోఽత్ర నోచేత్

తరుణి కులమిదం తే హన్త వృన్దావనాన్తే ॥ 28 ॥

మురలీతి। హే మురలి మోహనం మనోహరం హంసానాం యతీనామ్। అభ్యుదయో అభివృద్ధిర్యస్మాత్తమ్ ఉదయదిన్దువత్ శ్రీముఖం యస్య తం వీతః గతః శోకో యస్మాత్స తథోక్తః। తం మురరిపుం శ్రీకృష్ణం శంస వద నో చేత్ తం న వదసి చేత్ హే తరుణి మురలి అత్రాస్మిన్వృన్దావనాన్తే ఇదం దృశ్యమానం తే తవ కులం వంశం కీచకసమూహమత్యర్థః। విరహదహనభాసా అస్మన్నిష్ఠకృష్ణవియోగాఖ్యాగ్నితేజసా నిర్దహామః భస్మీకుర్మః। హన్త ఖేదే। కులనాశస్త్వయా కథం సోఢవ్యం ఇతి భావః। త్వం తు సదా శ్రీకృష్ణసంయోగినీం నాస్మాభిశ్చాలయితుమపి శక్యా కులనాశభయాదేవ సశంసేతి భావః ॥ 28 ॥

హే వృన్దావన కృష్ణవర్త్మ వద నో నోచేత్పుమాంసం హి తం

దాస్యామః ప్రియవిప్రయోగజనితం తేన త్వదీయోదయైః।

సాకం ప్రజ్వలితేఽఙ్గ గోపలలనాభాస్వచ్చకోరీచయే

లోకే నామ నిరర్థకం తవ పునః కో వా కవిః కీర్తయేత్ ॥ 29 ॥

హే వృన్దావనేతి। హే వృన్దావన్ నోఽస్మాకం కృష్ణవర్త్మ శ్రీకృష్ణస్య మార్గం వద శంస। నో చేన్న వదస చేత్ ప్రియస్య శ్రీకృష్ణస్య విప్రయోగో విరహః తేన జనితముత్పన్నం పుమాంసం (పుల్లిఙ్గం) తం కృష్ణవర్త్మానమ్ అగ్నిమిత్యర్థః। హీత్యనేన (పుల్లిఙ్గతాయాం) కృష్ణవర్త్మశబ్దస్యాగ్నివాచకత్వే నిఘణ్టుప్రసిద్ధిం ద్యోతయన్తి। బర్హిః

F.N. 1. భా.తా. 10/35/15

శుష్మా కష్ణవర్త్మేత్యమరః। దాస్యామః తుభ్యమితి శేషః। తతశ్చ కిమిత్యత ఆహుః। తేనేతి। హే అఙ్గ తేనాగ్నినా త్వదీయోదయైస్తవాభ్యుదయైః లతవృక్షాదిరూపైః సాకం సార్ధం గోపలలనాః గోపస్త్రియః తా ఏవ భాస్వచ్చకోర్యః తాసాం చయస్తస్మిన్। చకోరీచయ ఇత్యనేన శ్రీకృషణస్య చన్ద్రసదృశత్వం ధ్వనయతి। ప్రజ్వలితే సతి పునస్తవ నిరర్థకమ్ అర్థరహితం వృక్షాదిదాహే సతి బహువృక్షసమూహాత్మకవనత్వాయోగాదితి భావః। నామ నామధేయం కో వా కవిః కీర్తయేత్ కథయేత్। మిథ్యావాదిత్వప్రసఙ్గాదితి భావః ।। 29 ।।

సఖి తరురయమజ్ఞో నైవ జానాతి కృష్ణం
కిమితి విధినిదేశాజ్జ్ఞానశూన్యో హి వృక్షః।
యదుతిలకవియోగాదస్తు మే జ్ఞానహాని-
ర్గతవిరహభయస్య జ్ఞానహానిః కతోఽస్య।। 30 ।।

సఖీతి। హే సఖిః అజ్ఞః జ్ఞానరహితః లౌకికేఽపి బాహుల్యేన జ్ఞానరహితోఽయం తరురేతావత్కాలం త్వయా ప్రార్థ్యమానో వృక్షః జాత్యేకవచనమ్। కృష్ణం న జానాత్యేవ। ఏవకారేణ శ్రీకృష్ణస్యాలౌకికత్వం ధ్వన్యతే। ఇతి శాన్తాయా వచనమ్। కిమితి కస్మాదితి ముగ్ధాయా వచనమ్। విధేర్బ్రహ్మణో నిధేశాదాజ్ఞాతః వృక్షో జ్ఞానశూన్యో హి యస్మాత్తస్మాదితి పునః శాన్తాయా వచనమ్। యదుతిలకస్య శ్రీకృష్ణస్య వియోగాద్విరహాత్ మమ జ్ఞానహానిరస్తు ప్రియవిరహస్య చిత్తవైకల్యహేతుత్వాదితి భావః। గతం విరహభయం యస్య తస్య వృక్షస్య జ్ఞానహానిః కుతః చిత్తవైకల్యహేతుప్రియవియోగాభావాదితి భావః ఇతి పునర్ముగ్ధోక్తిః ।। 30 ।।

సఖి కథయ స కోఽయం తన్వి పీయూషరశ్మి-

ర్దిశతి కథముదగ్రం తర్హి మే కాలకూటమ్।
హరిరివ పదమాత్రశ్లాఘ్యధర్మః స నూనం
వహతి గరమగౌరం హ్నాసభాగేష చన్ద్రః।। 31 ।।

సఖీతి। హే సఖి అయం గగనే దృశ్యమానః క ఇతి ముగ్ధావచనమ్। బే తన్వి కృశాఙ్గి పీయూషరశ్మిరమృతకిరణశ్చన్ద్రం ఇతి శాన్తావచనమ్। యద్యేవం తర్హి మే ఉదగ్రం తీక్ష్ణం కాలకూటం కథం దిశతి ఇతి పునర్ముగ్ధోక్తిః। ఇతి చన్ద్రప్రసఙ్గాచ్ఛాన్తాఽపి విమోహితా సతీ తాం ప్రత్యాహ। హరిరితి। స ఏషః చన్ద్రః హరిరివ శ్రీకృష్ణ ఇవ పదమాత్రశ్లాఘ్యధర్మా పదమాత్రేణ నామమాత్రేణ శ్లాఘ్యః యథా హరిపదావాచ్యతా ఇత్యాక్రోశాద్ధృష్టాన్తీకరణమ్। హ్నాసభాక్ అగౌరం శ్యామం గరం విషం హృది వహతి నూనం నిశ్చయః। అత ఏవ హ్రాసభాగిత్యుక్తమ్ ।। 31 ।।

ధన్యే యామిని కామినీవ శశినం సానన్దమాచుమ్బ్య యా
మాన్యైస్తస్య కరైః సుధారసధరైరాలఙ్గితాఙ్గీ సదా।
విశ్లేషాచ్చకితాఽనుయాసి బత తం దేశాన్తరే ప్రస్థితం
కృష్ణాయాధ్వని శంస కఞ్జనయనాయాస్మన్మనోవేదనామ్ ।। 32 ।।

ధన్య ఇతి। ధన్యే కృతార్థే హే యామిని రజని। రజనీ యామినీ తమీత్యమరః। యా త్వం కామినీవ కామవతీ నారీవ సానన్దం ఆనన్దేన సహితం యథా భవతి తథా మాన్యైః సుధారసం ధారయన్తీతి సుధారసధరాః తైస్తస్య కరైః కిరణైః సదాలిఙ్గితాఙ్గీ సతీ యావత్ప్రదేశే రాత్రిః తావచ్చన్ద్రకిరణవ్యాప్తేరితి భావః। శశినం పతిమ్। చన్ద్రస్య నిశాపతిత్వాదితి భావః। ఆచుంబ్య చుంబనం కృత్వా రాత్రేరుపరిభాగే అన్తరక్షే చన్ద్రస్య స్థితేస్తథోక్తిః। దేశాన్తరే మేరోరపదేశే ప్రస్థితం యాన్తం విశ్లేషాత్ వియోగాత్ చకితా సతీ అనుయాసి। గచ్ఛసి బత యత్ర యత్ర చన్ద్రస్తత్ర తత్ర రాత్రేర్గమనాదితి భావః। అధ్వని మార్గే। అనేన కృష్ణస్య వ్యాప్త్వం సూచయన్తి। కఞ్జనయనాయ పుణ్డరీకాక్షాయ నేత్రసౌన్దర్యలక్షణతచ్ఛిహ్నోక్త్యర్థమిదమ్। శ్రీకృష్ణాయాస్మన్మనోవేదనాం మనోదుఃఖం శంస కథయ। అనేన శ్రీకృష్ణవిరహాన్నితమ్బగౌరవేమ గమనే ఆయాసవిశేషాచ్చ అతీతా అల్పాఽపి రాత్రిర్బహ్వీ ఉర్వరితా బహ్వీ అప్యల్పీయసీతి తాసాం భ్రమో వ్యజ్యతే। అత్ ఏవ భ్రమాలఙ్కారస్య వ్యఙ్గ్యతా।।

నిశాచరాః ప్రాణహరాశ్చ చోరాశ్చరన్తి యస్యాం న బుధాః సుబోధాః।

స్వయం చ కృష్ణాప్రియసౌభాగ యా కిమస్మదానన్దకరీయమార్యాః ॥ 33 ॥

జడత్వాత్ప్రత్యుత్తరాదానే గర్వేణానుక్తిరితి భ్రాన్త్యాఽధిక్షిపన్తి। నిశాచరా ఇతి। యస్యాం రాత్ర్యాం నిశాచరాః రాక్షసాః ప్రాణహరాశ్చోరాశ్చ ప్రాణహరా ఇతి గవాక్షదీపికాన్యాయేనోభయత్రాన్వేతి। చరన్తి సఞ్చరన్తి సుబోధాః శోభనబుద్ధయో బుధాః విద్వాంసో న చరన్తీతి పూర్వేణాన్వయః। నిశీథే పిశాచాదీనాం సఞ్చారాదన్యేషామసఞ్చారాదితి భావః। యా యామినీ స్వయఞ్చ కృష్ణే కృష్ణపక్షే అప్రియం క్రుద్ధభావేన లోకానామప్రియం సౌభగం సౌభాగ్యం యస్యాః సా తథోక్తా। అస్మత్ప్రియస్య శ్రీ కృష్ణస్య అప్రియసౌభగేతి ధ్వనిః। హే ఆర్యాః ఇయం రాత్రిరస్మదానన్దకరీ కిం శ్రీ కృష్ణభక్తానాం గోపీనామస్మాకం సన్తోషకారిణీ కిం న సన్తోషకారిణీత్యర్థః।।।

కాలిన్ది తం కథయ కఞ్జదలాయతాక్షం

నామ్నా గుణేన సదృశీ నను నన్దసూనోః।

బ్రహ్మణ్యదేవమృషయః సఖి శాన్తగమ్యం

బ్రహ్మహ్నదే కృతగృహం బ్రువతే భవత్యాః ॥ 34 ॥

కాలిన్దీతి। హే కాలిన్ది యమునే కఞ్జవద్విశాలే అక్షిణీ యస్య తం శ్రీకృష్ణం కథయ। శ్రీకృష్ణస్త్వద్వాక్యం శ్రోష్యతీత్యాశయేనాహుః। నామ్నేతి। నామ్నా శ్రీకృష్ణేతి। నామ్నా గుణేన నైల్యేన నన్దసూనోః శ్రీకృష్ణస్య త్వం సదృశీ సమానా ను నిశ్చయః। తమహం న జానామీత్యత ఆహుః। బ్రహ్మణ్యదేవమితి। హే సఖి కాలిన్ది। సఖీత్యాభిముఖ్యకరణోపాయః। ఋషయః శాన్తగమ్యం జ్ఞానిగమ్యమ్ అనేనాక్రూరగమ్య ఇతి తాసామనాగతజ్ఞానం గమ్యతే। బ్రహ్మణ్యో బ్రాహ్మణప్రియః స చాసౌ తం శ్రీకృష్ణం భవత్యాః బ్రహ్మహ్రదే బ్రహ్మహ్రదాఖ్యతీర్థే అక్రూరాయ శ్రీకృష్ణః స్వాత్మానం యత్రాదర్శయత్ తస్మ నామ బ్రహ్మహ్రద ఇతి। తస్మిన్ కృతగృహం కృతాలయం సన్నిహితమిత్యర్థః। వైకుణ్ఠలోకస్య తత్ర ప్రదర్శితత్వాత్కృతగృహమిత్యుక్తమ్। బ్రువతే వదన్తి। అతస్త్వం జానాసీతి భావః ॥ 34 ॥

కాలిన్ది త్వమఘాన్వితానపి సతః కృత్వా పవిత్రాత్మనో

గన్తుం నైవ కదాపి ముఞ్చసి తవ భ్రాతుర్నికేతం ప్రతి।

కిన్తు క్షీరపయోబ్ధివాసనిరతాన్ప్రీతా కరోష్యాశ్రితాన్

స్నిగ్ధే భర్తరి కామినీజనరుచిస్తత్పక్ష ఏవ హ్యలమ్(1) ।। 35 ।।

F.N. 1. అథ శ్లోకః తీర్థప్రబన్ధేఽపి దృశ్యతే (7/35), తత్రత్యవ్యాఖ్యానం తు- కాలిన్దీతి। హే కాలిన్ది త్వం అఘేన పాపేనాన్వితాన్ యుక్తానపి సతః సజ్జనాన్పవిత్రాత్మనః పూతాత్మనః కృత్వా తవ భ్రాతుర్యమస్య నికేతం ప్రతచి గృహం ప్రతి గన్తుమేవ న ముఞ్చసి। యాతన తు దూరతోఽపాస్తేతి భావః। కిన్తు ప్రీతా త్వమాశ్రితాన్ తాన్ క్షీరపయోబ్ధివాసనిరతాన్ క్షీరసముద్రమధ్యస్థశ్వేతద్వీపవాసినః కరోపి। కాలిన్దీని షేవణానన్తరం నరకాదర్శనం కర్మక్ష్యః సాక్షాన్ముక్తిశ్చ భవతీతి భావః। తథాహి భర్తరి స్నిగ్ధే స్నేహయుక్తే సతి। క్షీరసముద్రస్య తు చిక్కణతాఖ్యగుణయుక్తత్వాత్స్నిగ్ధ ఇత్యుక్తమ్। అత ఏవ శ్లిష్టగర్భోఽర్థాన్తరవిన్యాసః। కామినీనాం కామవతీనాం నారీణాం జనస్య రుచిః ప్రీతిరలమత్యర్థం తస్య భర్తుః పక్ష ఏవ హి భర్తృప్రమాతిజన్మసుఖాభిజ్ఞత్వాత్। అస్మాకమపి భర్తారం దిశేతి భావః। శ్వేతద్వీపం ప్రతి ప్రేషణేన శ్రీకృష్ణసంఘటత్వశక్తిరస్తీతి ధ్వన్యతే। పూర్వార్ధేన శ్రీకృష్ణవిరహేణ త్వత్తీరస్థానామస్మాకం యమలోకప్రాప్తిరపి త్వయా పరిహార్యా। శ్రీకృష్ణసంగమప్రతిబన్ధకదురితధ్వంసోఽపి కార్య ఇతి ధ్వన్యతే।" ఇతి

కాలిన్దీతి। హే కాలిన్దు త్వమ్ అఘేన పాపేనాన్వితాన్ యుక్తానపి సతః సజ్జనాన్పవిత్రాత్మనః పూతాత్మనః కృత్వా తవ భ్రాతుర్యమస్య నికేతం ప్రతి గృహం ప్రతి గన్తుమేవ న ముఞ్చసి। యాతనా తు దూరతోఽపాస్తేతి భావః। కిన్తు ప్రీతా త్వమాశ్రితాన్ తాన్ క్షీరపయోబ్ధివాసనిరతాన్। భర్తరి స్నహర్యుక్తే సతి క్షీరసముద్రస్య తు చిక్కణతాఖ్యగుణయుక్తత్వాత్స్నిగ్ధ ఇత్యుక్తమ్। అత ఏవ శ్లిష్టగర్భోఽర్థాన్తరవిన్యాసః। కామినీనాం కామవతీనాం నారీణాం జనస్య రుచిః ప్రీతిరలమత్యర్థం తస్య భర్తుః పక్ష ఏవ హి భర్తృప్రేమాతిజన్యసుఖాభిజ్ఞాత్వాత్। అస్మాకమపి భర్తారం దిశేతి భావః। శ్వేతద్వీపం ప్రతి ప్రేషణేన శ్రీకృష్ణసఙ్ఘటకత్వశక్తిరస్తీతి ధ్వన్యతే। పూర్వార్ధేన శ్రీకృష్ణవిరహేణ త్వత్తీరస్థానామస్మాకం యమలోకప్రాప్తిరపి త్వయా పరిహార్యా। శ్రీకృష్ణసఙ్గమప్రతిబన్ధకదురితధ్వంసోఽపి కార్య ఇతి ధ్వన్యతే।।

రఙ్గత్తరఙ్గచయసఙ్గతవాయునా త్వం

మాఙ్గల్యదా కిల సమీపకృతాలయానామ్।

భృఙ్గీరివాన్తికవనే తవ సఞ్చరన్తీః

సఙ్గీతకృష్ణచరితాః కిముపేక్షసే నః ।। 36 ।।

రఙ్గదితి। హే కాలిన్ది రఙ్గన్తశ్చలన్తస్తరఙ్గాస్తేషాం చయేన సఙ్గతః సమ్బద్ధః స చాసౌ వాయుశ్చ తేన సమీపే తవ నికటే కృతాలయానాం స్థితానామిత్యర్థః। మాఙ్గల్యదా శోభనదా కిల భృఙ్గీరివ భ్రమరీరివ తవాన్తికవనే సమీపవనే సఞ్చరన్తీః సఙ్గీతం సమ్యగ్గీతం కృష్ణస్య చరితం యాభిస్తాః నోఽస్మాన్కిం కస్మాదుపేక్షసే। త్వత్తీరవాసమాత్రేణ ఫలదాయాస్తవ హరిప్రసఙ్గసాధనవతీషూపేక్షా నోచితేతి భావః ।। 36 ।।

హే మన్దమారుత ముకున్దపదాబ్జగన్ధ-

శ్రీమాననీయ తమిహానయ మాన్యగమ్యమ్।

నో చేద్బహిర్నయ తవాఙ్గసమానజాతిం

ప్రాణం హృది స్థితమథార్పయ కృష్ణపాదే ।। 37 ।।

హే మన్దమారుతేతి। ముకున్దస్య మోక్షప్రదస్య శ్రీకృష్ణస్య పదాబ్జగన్ధశ్రియా చరణారవిన్దామోదసమ్పదా మాననీయ పూజ్య హే మన్దమారుత మానిభిరహఙ్కారిభిరగమ్యమప్రాప్యం తం శ్రీకృష్ణమ్ ఇహాస్మన్నికటే ఆనయ। వాయోరున్నయనానయనసామర్థ్యాదితి భావః। హే అఙ్గ ప్రియ వాయో నోచేన్ తం నానయసి చేత్ నో హృది స్తితం తవ సమానజాతిమేకజాతిం ప్రాణం బహిర్నయ। అస్మదనుపకర్తుస్తవ జాతిమేవ న సహామ ఇతి బాహ్యో భావః। ఆన్తరం తు మరణం ధ్వన్యతే। అథ హృదయదేసాన్నయనాన్తరం కృష్ణపాదే అర్పయత్వద్ద్విషయసమ్బన్ధో మాఽస్త్వితి భావః। అనేన మరణానంతరమపి శ్రీకృష్ణసమ్బన్ధాభిలాషో ధ్వన్యతే ।। 37 ।।

అతీన్ద్రియస్యామితవిక్రమస్య ప్రదర్శయస్యఙ్గ పదాబ్జగన్ధమ్।

అపేక్షసే కిం పరమస్య సామ్యమదృశ్య దృశ్యాత్మవిశేషధర్మన్ ।। 38 ।।

అతీన్ద్రియస్యేతి। అతీన్ద్రియస్యేన్ద్రియాగోచరస్యామితవిక్మస్యాపరిమితిపరాక్రమస్య శ్రీకృష్ణస్య పదాబ్జగన్ధం ప్రదర్శయసి హే అదృశ్య అతీన్ద్రియ। దృశ్యః ప్రత్యక్షయోగ్యః ఆత్మనః స్వస్య విశేషధర్మః అపాకజానుష్ణాశీతస్పర్శాఖ్యో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః దృశ్యాత్మవిశేషధర్మన్ వాయో। పరమస్య కృష్ణస్య సామ్యమపేక్షసే కిమ్। స్వరూపేణాతీన్ద్రియత్వం ధర్మేణైన్ద్రియకత్వమితి త్వదీయోఽర్ధజరతీయన్యాయః

యోగ్యానాం సగుణతయా దృశ్యరూపస్యాయోగ్యనాం సర్వాత్మనాఽదృశ్యస్యాస్మత్కృష్ణస్య న సంయోజనీయ ఇతి భావః ।। 38 ।।

హే పక్షిణః కృష్ణముదీరయధ్వం పాపాపహం పావనపావనం తమ్।

నోచేద్భవత్కణ్ఠవిశోషణైర్నః శ్రోత్రస్య శల్యోపమితైః కిమేతైః ।। 39 ।।

హే పక్షిణ ఇతి హే పక్షిణః పాపాపహం పాపఘ్నం పావనాపావనం పవిత్రాణాం పవిత్రం(1) శ్రీకృష్ణముదీరయధ్వమ్। శ్రీకృష్ణోఽత్రాస్తీతి కథయధ్వమ్। తేన పాపనాశనాదినా భవతాం శ్రీకృష్ణప్రాప్త్యా అస్మాకమపి సాఫల్యమితి భావః। నో చేత్ భవతాం కణ్ఠశోషణైర్నోఽస్మాకం శ్రోత్రస్య। జాత్యేకవచనమ్। శ్రోత్రాణామిత్యర్థః। శల్యోపమితైః వక్రశరోపమైరేతైర్వృథాస్వరైః కిమ్ ఉభయేషామప్యనిష్టప్రాప్తేరితి భావః ।। 39 ।।

స్వరేణ స్మారయన్ శౌరిం ప్రయచ్ఛతి న నః సఖి।

పరపుష్టః స విస్పష్టం పోష్టుర్వై విప్రలమ్భకః ।। 40 ।।

స్వరేణేతి। హే సఖి స్వరేణ కృష్ణసదృశస్వరేణ శౌరిం శ్రీకృష్ణం స్మారయన్ అయం పరపుష్టః కోకిలో నోఽస్మాకం న ప్రయచ్ఛతి। తథాహి। స పరపుష్టః పరేణ కాకేన పుష్టః అనేన పరాన్నోపజీవీ లుబ్ధో ధ్వన్యతే। విశేషేణ స్పష్టం యథా భవతి తథా పోష్టుః పోషకస్య విప్రలమ్భకో వై వఞ్చకః ఖలు। పక్షోత్పత్తిపర్యన్తం కాకైః పోషితస్తదనన్తరం తాన్ వఞ్చయిత్వా అన్యత్ర గచ్ఛతీతీ ప్రసిద్ధిః। ఏతాదృశస్యాస్మద్వఞ్చనం న దుష్కరమితి భావః ।। 40 ।।

హే కృష్ణసార కృతకౌతుకమాత్మదృష్టేః

శ్రీకృష్ణవర్ష్మ కిమలక్షి భరం బిభర్షి।

నేత్రోదయస్య మురలీవరరఞ్జితస్య

శ్రోత్రస్య చోన్నతిరియం భవతశ్చకాస్తి ।। 41 ।।

హే కృష్ణసారేతి। హే కృష్ణసార మృగ ఆత్మదృష్టేః స్వనయనస్య కృతం కౌతుకం కౌతూహలం యేన తత్ శ్రీకృష్ణవర్ష్మ శరీరమ్। శరీరం వర్ష్మ విగ్రహ ఇత్యమరః। త్వయా అలక్షి

కిమ అదర్శి కిమ్। లక్షతేః కర్మణి లుజ్। కిమితి ప్రశ్నే। తత్ర నిమిత్తమాహుః। యతస్త్వం నేత్రోదయస్య నేత్రోత్సవస్య భరమతిశయమ్। భరోఽతిశయభారయోరిత్యమరః। విభర్షి దధాసి। మురలీరవేణ వేణునాదేన రఞ్జితస్య భవతః శ్రోత్ర స్యేయమున్నతిరౌన్నత్యం చ చకాస్తి శోభతే। అనేన శ్రీకృష్ణవిలాసదర్శనం వినా నయనాద్యుత్సవకారణమన్యం నాస్తీత్యన్యభక్తియోగో ధ్వన్యతే। ఇతః పూర్వతనపద్యేషు వృక్షాదీనామామన్త్రణాత్ప్రాయో మోహావస్థా। ఉన్మాదశ్చిత్తవకైల్యాదిత్యుక్తేః ।। 41 ।।

F.N. 1. పవిత్రాణాం పవిత్రం యో మఙ్గలానాం చ మఙ్గమ్। - ఇతి విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రే.

యది నిగమవిదూరస్త్వం నృణాం దూరదూరో
హృదయకమలతః కిం నాథ నాపైషి తర్హి।
తరుణి తనువియోగః కిం మత స్తే మనోజ్ఞే
ప్రియపురుషవియోగాద్దుస్సహం తం న మన్యే ।। 42 ।।

అన్యతః స్వకార్యమలభమానాః శ్రీకృష్ణమేవ ప్రార్థయన్తే। యదీతి। హే నాథ కృష్ణ నిగమస్య వేదస్య విదూరో అగోచరో "యతో వాచో నివర్తన్త"(1) ఇతి శ్రుతేః। త్వం నృణాం దూరదూరః(2) అతిశయేనాగోచరః యది తర్హి అతిసమీపాద్ధృదయకమలతః కిం కిమర్థం నాపైషి అన్యత్ర న గచ్ఛేతి గచ్ఛత్యర్థః। అన్యా ఏవం వదన్త్యాః ఆశయముద్ఘాటయతి। హే తరుణి అనేన మరణయోగ్యకాలో ధ్వన్యతే। తనువియోగః శరీరత్యాగః తే తవం సమతః అభిమతః కిమితి ప్రశ్నే। హృదయాత్కృష్ణాపసరణస్య "బ్రహ్మణా త్యక్తదేహస్యు మృత ఇత్యుచ్యతే నర" ఇతి(3) స్మృతేస్తస్యా మరణరూపత్వాదితి భావః। ఏవముక్తా సాఽప్యనుమతిం సయుక్తికం కరోతి। హేఽమనోజ్ఞే హృదయజ్ఞే తం తనువియోగం ప్రియస్య ప్రేమాస్పదస్య పురుషస్య వియోగాద్విరహాద్దుఃసహం సోఢుమమశక్యం న మన్యే। శ్రీకృష్ణకృపారహితానాం మరణమేవ వరమితి భావః।। 42 ।।

త్వయి న వహతి మానం న ప్రగల్భేతి కృష్ణో
యదజని తనుకార్శ్యం దైన్యమన్తః క్షణేన।
న హి సఖి మమ దైన్యం దీననాథప్రయుక్తం

కృశతరనిఖిలాఙ్గ్యాః కిన్తు విశ్లేషవహ్నైః ।। 43 ।।

త్వయీతి। హే తరుణి శ్రీకృష్ణః త్వం ప్రౌఢా ప్రగల్భా న భవసీతి త్వయి మానం బహుమానం న వహతి। అప్రౌఢో హేతుమాహ। యద్యస్మాత్కృష్ణవిరహేక్షణమాత్రేణ తనుకార్శ్యం శరీరస్య కృశతా అజని జాతమ్। అనేన తనుతాలక్షణావస్థా దర్శితా। తదభావాత్తనోః కామజ్వరేణ తనుతా యథేత్యుక్తత్వాత్। అన్తః హృదయాన్తః దైన్యం

F.N. 1. తైత్తిరీయోపనిషత్ (2/4)

2. దూరాద్దరతరం యత్తు తదేకాన్తికమన్తికాత్। ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే.

3. విష్ణుతత్త్వవినిర్ణయోద్ధృతమహాభారతవచనమ్।

దీనభావశ్చ। అనేన నాయికాయాః అధీరతా ద్యోత్యతే। అజనీతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః। ప్రగల్భా హి ఉత్పన్నమపి దుఃఖం నిగృహ్య ధీరేవ తిష్ఠతి। త్వన్తు న తథా। తస్మాన్న ప్రగల్భేతి భావః। ఏవముక్తా ప్రత్యాహ। హే సఖి కృశతరనిఖిలాఙ్గ్యాః అత్యన్తకృశీభూతసర్వావయవాయాః మమ దైన్యం దీననాథేన శ్రీకృష్ణేన ప్రయుక్త్ం నహి కిన్తు విశ్లేషవహ్నేః విరహాగ్నేః ప్రయుక్తమితి శేషః। అనేన స్వధీరతాప్రదర్శనాయ శ్రీకృష్ణం ధిక్కర్తుం కామనయాఽపి ఘట్టకుట్టీప్రభాతదృష్టాన్తేన వాచో భఙ్గ్యన్తరేణ శ్రీకృష్ణమేవ హేతూకృత్య స్వప్రేమాతిశయః ప్రదర్శితో భవతి। అత ఏవ తత్రప్రయుక్తస్వదైన్యదృఢీకరణాయ గీననాథేత్యేవముక్తమ్। ఉద్బోధితయాఽపి మయా శ్రీకృష్ణోఽవజ్ఞాతుం న శక్యత ఇతి భావః। శ్రీకృష్ణావజ్ఞాకరణోద్యోగాత్స్పష్టమవజ్ఞానే అకౌశల్యాచ్చ మధ్యేయం నాయికేతి జ్ఞాతవ్యమ్ ।। 43 ।।

అనృతలపితమేవ నార్థయధ్వం తథా త-

ద్విదధతి బత చేతః ప్రార్థనాశీలమేతే।

పరభృతశఉకభృఙ్గా గీతవాక్యాలకాభాః

పథి పథి పరమస్య శ్రీముఖశ్రీశ్చ చన్ద్రః ।। 44 ।।

తత్రైకా సర్వాః ప్రత్యాహ। అనృతేతి। అనృతం లపితం భాషితం యస్య తమ్। వ్యాహార ఉక్తిర్లపితమిత్యమరః। యుష్మాన్సుఖయిష్యామీత్యార్యావ్రతచర్యాసమయే

ఉక్తస్యేదానీమన్యథాకరణాదితి భావః। ఏతం కృష్ణం నార్థయధ్వం న ప్రార్థయధ్వమ్। ఏవముక్తాః ప్రత్యాహుః। తత్ త్వయోక్తం తథా పరన్తు శ్రీకృష్ణస్య గీతం గానం వాక్యం వచనమ్। అలకాః కున్తలాః తేషామాభేవాభా యేషాం తే తథోక్తాః। పరభృతః గాయన్తః పికాః। శుకాః చాటువచనాః కీరాః। భృఙ్గాః నీలవర్తులభ్రమరాశ్చ తే పరభృతశుకభృఙ్గాః। అస్య శ్రీకృష్ణస్య శ్రీముఖస్య శ్రీరివ శ్రీర్యస్య స చన్ద్ర ఇత్యేతే పథి పథి ప్రతిమార్గం చేతశ్చిత్తం ప్రార్థనాశీలం విదధతి కుర్వన్తి బత తూష్ణీం గచ్ఛామ ఇత్యుక్తేఽ ప్యేతే స్మారయన్తి కిం కుర్మ ఇతి భావః। అత్రాపి పూర్వవదేవ ద్యోత్యం ద్రష్టవ్యమ్।। 44 ।।

రమణి రుచిరరూపః కిం ను దూరే తవాసీ-

న్నహి నహి మమ పుణ్యం తన్వి దూరే ప్రయాతమ్।

బత యదుకులనాథః స త్వయా మృగ్యతే కిం

నహి సఖి సహ నీతం చిత్తమన్వేషయామి ।। 45 ।।

కృష్ణేన స్వసమూహాద్యా ప్రేమ్ణేవ నీతా తామపి వియుక్తాం దృష్ట్వా సోపహాసమాహుః। రమణీతి। హే రమణి మనోహరే ఇత్యుపహాసః రుచిరరూపః మనోజ్ఞరూపః బలాద్ధైర్యమాలమ్బితుం ఉద్యుక్తాయాః రూపస్మారణేన ధైర్యం ప్రచ్యావయితుం మయైవ త్యక్త ఇత్యహఙ్కారోక్త్యనవసరార్థం చేదమ్। సౌన్దర్యాతిశయేన త్యాగాయోగాత్। శ్రీకృష్ణస్తవాపి దూర ఆసీత్కిం। ప్రత్యాహ। నహి నహీతి। ద్విరుక్తిః స్వాహఙ్కారపరిరక్షణాయ। కృష్ణో న దూరం గత ఇత్యర్థః। కిన్తు హే తన్వి బహ్వీష్వేకవచనప్రయోగో (1)విరజనితచిత్తవైకల్యేన। మమ పుణ్యమేవ సుకృతమేవ దూరే ప్రయాతం గతమ్। అత్రాపి పుణ్యలభ్యః శ్రీకృష్ణః పుణ్యహీనాయాః కథం మమ లభ్య ఇతి భావః। తథా చైతదుపహాసపరిహారాయ వాచో భఙ్గ్యా స్వాహఙ్కారం రక్షితుముద్యుక్తాయా అపి పుణ్యహీనాయా మమ కథం స లభ్య ఇతి పుణ్యహీనత్వశ్రీకృష్ణవియుక్తత్వాభ్యాం దైన్యప్రదర్శనేన సుతరామహఙ్కారప్రతచ్యుతిరేవ కృతా భవతీతి కృష్ణాఖ్యవస్త్వతిశయః స్వప్రేమాతిశయశ్చ ద్యోత్యతే। హే బత సఖి యదుకులనాథః కృష్ణస్త్వయా మృగ్యతేఽన్విష్యతే కిమితి పునః సర్వాసాం వచనం ప్రత్యాహ। సఖీతి। మదుపహాసేనాలమిత్యాభిముఖ్యసమ్పాదనాయ సఖీతి సమ్బుద్ధిః। అత్రాపి బహుష్వేకవచనం లజ్జాకృతభ్రమేణ(2)। నహి శ్రీకృష్ణాన్వేషణం న క్రియతే। కిన్తు సహ శ్రీకృష్ణేన సాకం నీతం మనోఽన్వేషయామి మృగయామి। అత్రాపి పూర్వవద్వస్త్వతిశయాదికం ద్యోత్యమూహ్యమ్ ।। 45 ।।

వితనుత బత సఖ్యః సురస్థిరం చిత్తమస్మ-

న్మృదులహృదవలోక్య స్థైర్యమాలమ్బయత్సః।

అనువనమయి కాన్తం సఞ్చరన్తం సమన్తా-

దనుసరదనురక్తం కారయేత్కః స్థిరం తత్ ।। 46 ।।

వితనుతేతి। బత హే సఖ్యః చిత్త సుస్థిరం సమ్యక్ స్థిరం వితనుత కురుత యస్మాత్కారణాత్ అస్మాకం మృదులం హృద్ధృదయమవలోక్యం స కృష్ణః స్థైర్యమాగమనే స్థిరతామ్ ఆలమ్బయేదాశ్రయేత్। అయి సఖి అనువనం ప్రతివనం సమన్తాత్పరితః

F.N. 1. పరిహాసప్రలాపాదిష్వతర్థా వాక్ క్వచిత్ భేవత్।

- ఇతి భాగవతతాత్పర్యాద్ధృత శబ్దనిర్ణయే। (5/2/7)

2. సన్తాపక్రోధరాగాదిష్వనర్థకవచః క్వచిత్।।

- ఇతి చ భాగవతతాత్పర్యోద్ధృత శబ్దనిర్ణయే। 6/4/58

సఞ్చరన్తం కాన్తం కమనీయం శ్రీకృష్ణమ్ అనుసరత్ అనుసృత్య గచ్ఛత్। అనురక్తం స్నేహయుక్తం తత్ చిత్తం కః స్థిరం కారయేత్ కుర్యాత్ ।। 46 ।।

స విధిరపి నిదేశం తస్య నూనం విధత్తే

విరహదహనశాన్తిం యన్న మూర్చాం దదాతి।

అపి నిశి హృదయాన్తః కృష్ణసంశ్లేషశఙ్కీ

న దిశతి చ సుషుప్తిం హా హతాః కి విధేయమ్ ।। 47 ।।

స ఇతి। స ప్రసిద్ధః బ్రహ్మాఽపి తస్య శ్రీకృష్ణస్య నిదేశమ్ ఆజ్ఞాం నూనం నిశ్చయేన విధత్తే కురుతే యద్యస్మాత్కారణాత్ విరహదహనస్య విరహాగ్నేః శాన్తిః శమనం యస్యాం తాం మూర్చాం న దదాతి। అపి చ హృదయాన్తః హృదయమధ్యే శ్రీకృష్ణసంశ్లేషశఙ్కీ సుప్తిదశాయాం శ్రీకృష్ణాలిఙ్గనమాసాం స్యాదితి శఙ్కీ సన్। "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేదే" తి శ్రుతేః। నిశి రాత్రౌ సుషుప్తిం నిద్రాం న దిశతి। హా కష్టం హతాః నష్టాః స్మః। అత్ర కిం విధేయం కి కర్తవ్యమ్। స్వవిరహేణాస్మాన్క్లేశయతః శ్రీకృష్ణస్యాజ్ఞాధర ఇవ

మూర్చాస్వప్న యోరప్రదానేన స్వయమపి క్లేశయతీతి భావః। కేనచిద్వ్యాజేన శ్రీకృష్ణస్య బ్రహ్మాదినియామకత్వరూపమహామహాత్మ్యమేవ కథితం భవతి। అనేన జాగరావస్థా దర్శితా। "ప్రియానవాప్త్యా తచ్చిత్తసాతత్యాజ్జాగరో యథే" త్యుక్తేః ।। 47 ।।

యది మధురమపాయి స్వీయగాథామృతం ప్రాక్

స్ఫురదధరసుధాం స్వాం తర్హి యచ్ఛేన్ముకున్దః।

క్వచిదపి నిజధామ స్థావరం జఙ్గమం వా

యది విమలమదర్శి స్వం తదా దర్శయేన్నః ।। 48 ।।

యదీతి। యద్యస్మాభిః మధురం స్వాదుతరం స్వీయం శ్రీకృష్ణసమ్బన్ధి గాథామృతం కథాపీయూషం ప్రాక్ పూర్వమపాయి పీతమ్। పిబతేః కర్మణి లుఙ్। తర్హి ముకున్దః శ్రీకృష్ణః స్వాం స్వకీయాం స్ఫురతో లసతః అధరస్య సుధామ్ అస్మాకం యచ్ఛేత్ ప్రయచ్ఛేత్ ప్రాగప్యమృతపానస్యౌచిత్యాదధునాఽప్యమృతమేవ దేయమితి బాహ్యో భావః। శ్రీకృష్ణకథాకథనాదినా పుణ్యమస్తి చేత్కృష్ణో లభ్యతామితి హృదయమ్। ఏవమ్ ఉత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। కిఞ్చ క్వచిదపి కుత్రచిత్ప్రదేశే విమలం స్థావరం జడం జఙ్గమం చరం వా నిజధామ స్వసన్నిధానమన్దిరం ప్రతిమేత్యర్థః। యద్యదర్శి దృష్టమ్। దృశేః కర్మణి లుఙ్। తదా తర్హి స్వమాత్మానం దర్శయేత్।। 48 ।।

కరరుహపదభాస్వద్గాత్రవిశ్లేషభీత్యా

న మృతిరనుమతా నః కృష్ణ తేఽదర్శనాచ్చ।

అసుభృతిరపి తస్మాత్సౌమ్య సౌన్దర్యధామ-

న్నధిగహనముభాభ్యాం బద్ధకణ్ఠా ఇవ స్మః ।। 49 ।।

కరరుహేతి।। హే సౌమ్యం హే సుముఖ సౌన్దర్యస్య ధామ మన్దిరం యస్మిన్నః। గమకత్వాద్వ్యధికరణబహుబ్రీహిః। తస్య సమ్బుద్ధిః కృష్ణ। కరరుహాణాం నఖానాం పదం స్థానం క్షతమిత్యర్థః। తేన భాస్వత్ లసత్ గాత్రం శరీరం తస్య విశ్లేషో వియోగః తస్మాద్భీతిః తయా నోఽస్మాకం మృతిర్మరణం అనుమతా సమ్మతా న భవతి। శరీరలోభాన్న మృతిరనిష్టా కిన్తు తవ విలాసచిహ్నలోభాదితి వదన్తీభిః కృష్ణస్నేహాతిశయః ప్రదర్శితో భవతి। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। తే తవాదర్శనాద్దర్శనాభావాదసుభృతిశ్చ ప్రాణధారణం చానుమతా

యస్మాత్తస్మాదధిగహనం వనమధ్యే ఉభాభ్యాం పురుషాభ్యాముభయతో బద్ధకణ్ఠా ఇవ స్మః వర్తయామః ।। 49 ।।

నయనగనలినేషు కాన్తవక్త్రేన్దుకాన్త్యా

నవపదరవిభాసా నః కుచస్థోత్పలేషుమ్।

శమయ సదయ గాఢాలిఙ్గనేనార్ధగాత్రీ-

ర్విరచయ తవ దాసీస్తేన కన్దర్పదర్పమ్ ।। 50 ।।

నయనగేతి। నయనం నేత్రం గతః ప్రాప్తో నయనగః స చాసౌ నలినేషుశ్చ కామస్య పద్మశరః తమ్ అనేన స్వభావత ఏవ స్వకీయమరవిన్దవత్ఫుల్లం లోచనమ్ అరవిన్దశరఘాతేన ఫుల్లం విభావయన్తీభిః శ్రీకృష్ణదర్శనౌత్కణ్ఠ్యం సూచితం భవతి। అత ఏవ వభావనాలఙ్కారేణ వస్తుసూచనమ్। హే కాన్త కృష్ణ తే తవ వక్త్రేన్దుకాన్త్యా ముఖచన్ద్రశ్రియా శమయ నాశయ। చన్ద్రస్యారవిన్దవిరోధిత్వాత్ త్వన్ముఖదర్శనావధిః చక్షుఃకామ ఇతి భావః। నవపదరవిభాసా నూతనపాదాఖ్యసూర్యతేజసా నోఽస్మాకం కుచస్థముత్పలేషుం కామస్యోత్పలశరం శమయ। సూర్యస్య కుముదవిరోధిత్వాత్। అత్రాపి స్వభావత ఏవ నీలస్య కుచాగ్రస్య నీలోత్పలశరఘాతేన నీలతాం బిభావయన్తీభిః హృద్గతకామాతిశయః తస్య కృష్ణపాదస్పర్శావధిత్వం చ సూచితమ్ హే సదయ దయాసహిత శ్రీకృష్ణ తవ దాసీర్నః గాఢాలిఙ్గనేనార్ద్ధగాత్రీః పరిదృశ్యమానార్ధశరీరవతీః విరచయ। అర్ధమస్మద్గాత్రమర్ధం త్వద్గాత్రమితి మిలిత్వా యథా ఏకం శరీరమితి ప్రతీతిః స్యాత్తథా గాఢాలిఙ్గనం కుర్విత్యర్థః। తేన బహుసఙ్ఖ్యాకార్ధనారీశ్వరప్రతీత్యా ఏకస్మాదప్యర్ధనారీశ్వరాద్బిభ్యతః కన్దర్పస్య దర్పం గర్వం శమయ। అస్మత్పూర్ణకామోద్రేకస్తవ గాఢాలిఙ్గనావధిరితి భావః। అనేన త్రపానాశావస్థా సూచితా। "మానత్యాగస్త్రపానాశో గౌరవాగణనా యథే" త్యుక్తేః ।। 50 ।।

అయి రమణ మురారే సున్దరీకాన్త శౌరే

నరకమథన కృష్ణ ప్రౌఢ వారాశిధిష్ణ్య।

కరజితసురవృక్షాహంకృతాత్మీయశిక్ష

స్వకవిజయసహాయ ధ్వస్తధర్మాన్తరాయ ।। 51 ।।

అయీతి। అయి హే రమణ మురారే। అనేన మురనామకదైత్యం హనిష్యసీతి స్వాసామనాగతజ్ఞానిత్వం సూచ్యతే। సున్దరీణాం రమణీనాం కాన్త మనోహర। నరకరుద్ధనారీపరిణయస్యానాగతస్య జ్ఞానమనేన సూచ్యతే। శౌరే శూరపుత్ర ఇదానీం నన్దసూనుతయా ప్రతీయమానస్త్వం వస్తుగత్యా వసుదేవసూనురిత్యతీతజ్ఞాం నకరమథన స్మరతాం నిరయవినాశన। నరకాసురం హనిష్యసీత్యనాగతజ్ఞానమ్। ప్రౌఢ కుశల। అనేనాస్మదుక్తిచాతుర్యజ్ఞస్త్వమేవేతి సూచితమ్। వారాశిధిష్ణ్య క్షీరాబ్ధిమన్దిర। అనేన సముద్రమధ్యే ద్వారావతీనిర్మాణస్యానాగతస్య జ్ఞానమ్। కరేణ హస్తేన దానశక్త్యేత్యర్థః। జితస్తిరస్కృతః సురతరుః కల్పవృక్షో యేన స తథోక్తస్తస్య సమ్బుద్ధిః। స్వకరేణ పారిజాతహరణమనాగతం సూచ్యతే। అహఙ్కృతానామహఙ్కారిణామ్ ఆత్మీయానాం స్వభక్తానాం శిక్షా యస్మాత్స తథా తస్య సమ్బుద్ధిః। అనేన పారిజాతాపహారకాలే అహఙ్కారేణ యుద్ధార్థమాగతానాం దేవానామాగామినీ శిక్షా ద్యోత్యతే। స్వకానాం స్వభక్తానాం విజయస్యోత్కర్షస్య సహాయ సమ్పాదక। అనేన స్వభక్తస్య విజయస్యార్జునస్య సారథ్యకరణమనాగతం సూచితమ్। ధ్వస్తః ధర్మస్య పుణ్యస్యాన్తరాయో విఘ్నో యేన సః తస్య సమ్బుద్ధిః। అనేన ధర్మస్య యుధిష్ఠిరస్య అన్తరాయభూతదుర్యోధనసేనాసంహారోఽప్యాగామీ సూచితః। హే కృష్ణ గాఢాలిఙ్గనేనార్ద్రగాత్రీర్విరచయేతి పూర్వేమాన్వయః। జ్ఞానిప్రియస్త్వమతీతానాగతజ్ఞానవతీరస్మాన్నో పేక్ష స్వేతి భావః ।। 51 ।।

వృక్షేషు పక్షిషు మృగేషు విచారయన్తీః

ప్రేక్ష్య ప్రముగ్ధహృదయాః శ్రుతతత్త్వకాన్తీః।

ఆవిర్బుభూషురపి రమ్యతదీయవాక్య-

భావం పునర్వివిదిషుః స తదా తిరోఽభూత్ ।। 52 ।।

వృక్షేష్వితి। వృక్షేషు పక్షిషు మృగేషు కృష్ణం విచారయన్తీః ప్రముగ్ధహృదయాః మోహావస్థాం ప్రాప్తాః శ్రుతం తత్త్వం యైస్తే శ్రుతతత్త్వాః తత్త్వజ్ఞానినస్తేషాం కాన్తిరివ కాన్తిర్యాసాం తాః వృక్షాదిషు కృష్ణవిచారేణ స్వసర్వవ్యాప్తిరూపతత్త్వజ్ఞానవతాం సదృశీరిత్యర్థః। ప్రేక్ష్యావిర్బుభూషురపి ప్రత్యక్షీభవితుమిచ్ఛురపి రమ్యాణాం మనోహరాణాం తదీయానాం గోపస్త్రీణాం సమ్బన్ధినాం వాక్యానాం భావమభిప్రాయం పునర్వివిదిషుర్విజ్ఞాతుమిచ్ఛుః అథాపి కిఞ్చిత్కాలమేవం స్తువన్త్వితి ఇచ్ఛావానిత్యర్థః। స కృష్ణః తదా తస్మిన్కాలే తిరోభూత్ తిరోదధే ।। 52 ।।

కామినీతి జితాపద్యాం నినాయ సుఖయన్సుఖీ।

కామినీతిజితా పద్యాం కాఙ్క్షిదాసాద్య సోజ్ఝితా ।। 53 ।।

కామినీతి। జితా ఆపత్ దుఃఖం యేన స సుఖీ కృష్ణః కామినీ రాగవతీతి కృత్వా యాం గోపీం సుఖయన్ హర్షయన్ నినాయ నీతవాన్। జితాపత్సుఖీత్యనేన పరార్థమేవ కృష్ణస్య ప్రవృత్తిః(1) న తు స్వదుఃఖపరిహారాయ సుఖప్రాప్తయే వేతి ద్యోత్యతే। కామినాం కాముకానాం నీతం రీతిం జయతీతి కామినీతిజిత్ తేన కృష్ణేన కాఙ్క్షిత్పద్యాం మార్గమ్। సరణిః పద్ధతిః పద్యేత్యమరః। ఆసాద్య ప్రాప్య సా నారీ ఉజ్ఝితా త్యక్తా కామీ చేత్ తాం న త్యజేదేవ త్యాగాత్కామినాం స్వభావో జిత ఇతి భావః। యమకలమఙ్కారః। అర్థాలఙ్కారస్తు స్వభావాదిర్యథాసమ్భవమూహ్యః।

F.N. 1. `న ప్రయోజనవత్త్వాత్' ఇతి బ్రహ్మసూత్రే। 2/1/33

2. `నానవాప్తమవాప్తవ్యమ్' ఇతి గీతా। 3/22

యమకలక్షణన్తు దణ్డినోక్తమ్। "అవ్యోతవ్యపేతాత్మా వ్యాహృతిర్వర్ణసంహతేః। యమకం తచ్చ పాదానామ్ ఆదిమధ్యాన్తగోచరమ్। ఏకద్విత్రిచతుష్పాదయమకానాం వికల్పనా। ఆదిమధ్యాంమధ్యాన్తమధ్యాద్యాద్యన్తసర్వతః। అత్యన్తబహవస్తేషాం భేదాః సమ్భేదయోనయః। సుకరా దుష్కరాశ్చైవ వర్ణ్యన్తే తత్ర కేచనే" తి। అస్మిన్ శ్లోకే ఆదిపాదయమకమ్ ।। 53 ।।

సాఽరసాఽసారసంసారే ససారం సురసూరసమ్।

సుసారసరసారోరఃసరసీసరసారసీ ।। 54 ।।

సారసేతి। సా అరసా అసారసంసారే ససార సురసూరసం సుసారసరసారోరఃసరసీసరసారసీతి పదచ్ఛేదః। న విద్యతే సారః సుఖం యస్మిన్సః స చాసౌ సంసారశ్చ తస్మిన్నరసా రాగరహితా। నిర్యాసరాగగరలద్రవపారదేష్వితి రత్నమాలా। సా కృష్ణేన త్యక్తా గోపీ సురాన్ దేవా సూతే ప్రసూత ఇతి సురసూః సురమాతా లక్ష్మీః ఉరసి యస్య తం కృష్ణమ్। సురసువః సురమాతుర్లక్ష్మ్యాః రసః శృఙ్గారో యస్మాదితి వా। సురసువః ఉరః శ్రేష్ఠో వర ఇతి వా। ఉరసీ శ్రేష్ఠవక్షసీ ఇతి రత్నమాలా। ససార అనుససార అనుగతేత్యర్థః। శ్రీలలనాసహితః కృష్ణః అనయైవానుసర్తవ్య ఇతి ద్యోతనాయేదమ్। సా కథంభూతా సుసారాః

అత్యన్తం వరా సరాః ముక్తాసరాస్తైః సారం శ్రేష్ఠం తచ్చ తదురశ్చ తదేవ సరసీ సరోవరం సుసారసరా ఏవం సారం జలం యస్యా ఇతి వా। సారో బలే స్థిరాంశేఽర్థే పుమాన్న్యాయ్యేఽమ్బరే త్రిషు। క్లీబమమ్బునీతి రత్నమాలా। తాం సరతి గచఛతీతి సుసారసరసారోరః సరసీసరా సా చ సా। సారసీ చ సారసపక్షిణః స్త్రీభూతా సతీ ససారేతి పూర్వేమాన్వయః। సారసీ ప్రాక్ స్వావాససరోవమివ కృష్ణేనోరసి ధృత్వా ప్రాజ్ఞీతా గోపీ తత్రైవ స్నేహాదనుససారేతి భావః। యద్వా సుసారసరసారోరఃసరసీసరే స్వోరస్థలాఖ్యసరసీసరే స్వోరసి చలన్త్యావిత్యర్థః। సారస్యౌ కుచాఖ్యౌ సారాస్యౌ యస్యాః సా ద్రుతగమనాచ్చలత్కుచా సతీ దుద్రావేతి భావః। సారసేతిపాఠే కుచాఖ్యకమలకోశవతీత్యర్థః। ద్రుతగమనవశాత్ వక్షసి పతితశిరోలఙ్కారభూతకమలవతీతి వా। ద్వ్యక్షరయమకమిదమ్ ।। 54 ।।

అలక్షయన్తీ స్మరతాతమేనం హృదాత్తఖేదా స్మరతా తమేనమ్।

జగాద సౌమ్యం నయనాతిదూరం విధే న కుర్యా నయనాతిదూరమ్ ।। 55 ।।

అలక్షయన్తీతి। స్మరస్య తాతం పితరమ్ అతిసున్దరత్వాదసహ్యం తదదర్శనమితి సూచనాయేదమ్। ఏనం కృష్ణమలక్షయన్తీ అపశ్యన్తీ తం పరోక్షమేనం కృష్ణం స్మరతా చిన్తయతా హృదా హృదయేన। ఆత్తః ధృతః ఖేదో దుఃఖం యయా సా గోపీ జగాద కిమితి హే విధే సౌమ్యం సుముఖం కృష్ణమ్ అతిదూరం న నయ న ప్రాపయ। రూపవిశేషేమ గతస్యాపి కృష్ణస్య ఏకరూపేణ త్వత్సమీపే స్థితత్వాత్కుతః ప్రార్థనేత్యత ఆహ। నయనేతి। నయనయోర్నేత్రయోరతిదూరం న కుర్యాః న కురు। సమీపే స్థితస్యాపి తస్య లోచనావిషయత్వాదేవ చిన్తేతి భావః। అఙ్గాలిఙ్గనాదావాశావత్యా మమ స్మరణమాత్రేణ న తృప్తిరితి తు స్మరతా హృదా ఆత్తఖేదేత్యనేనైవ సూచితమ్ ।। 55 ।।

కాన్తోపమానేనేతి। హే ఈశ కాన్త దివాఽపి కుట్యామపి గుహేఽపి। గేహం కుట్టీ చ మన్దిరమితి హలః। అన్తర్హితం వనగమనేన వ్యవహితం యం త్వాం కలభస్య కరిశావకస్య బాలగజస్యేత్యర్థః। సమ్బన్ధి కాలభమ్। కలభః కరిశావక ఇత్యమరః। తచ్చ తత్తేజశ్చ తేన ఉపమానేన దృష్టాన్తేన। పుష్టత్వనీలత్వమన్దగమనాదిసాదృశ్యాత్। స్వానతే హృదయే। స్వాన్తం హృన్మానసం మన ఇత్యమరః। బిభర్మి ధారయామి ధ్యాయామీత్యర్థః। అనేన చిత్తాసక్తిలక్షణా అవస్థా దర్శితా। "చిత్తాసక్తిర్ముహుశ్చిన్తా ప్రతికృత్యాదిభిర్వ్యథే" త్యుక్తత్వాత్। ఇహ వనే సాయం తం త్వాం వినా హే అజ జననరహిత కృష్ణ కా నారీ అన్తర్హితం సుఖం లభతే ప్రాప్నోతి। న కాపీత్యర్థః। అస్తి మన్దిరేఽపి త్వద్వ్యవధానం మమ దుఃఖప్రదం రాత్రౌ వనే దుఃఖప్రదమితి కిం వక్తవ్యమితి భావః। మధ్యాన్తపాదయమకమిదమ్।। 56 ।।

రాసి సారోఽసి సురసమేహి హేమహి మామిహ।
దాసీం ససాదాం సదసి వేదవాదవిదో వద ।। 57 ।।

రాసీతి। హే ఈశ త్వం సారః శ్రేష్ఠోఽసి కుతః సు శోభనం రసం సుఖం శృఙ్గారం వా రాసి దదాసి। రా దాన ఇతి ధాతోర్లట్। తస్మాదేహి ఆగచ్ఛ హే మహి పృథ్వి ఇహ వనే దాసీం మాం ససాదాం దుఃఖసహితాం వేదవాదవిదః కుష్ణస్య సదసి సభాయాం వద కథయ ద్వ్యక్షరపాదోపేతయమకమిదమ్ ।। 57 ।।

మధుపాలిరీశ సరసా సరసాముపకణ్ఠమేత్య ముదితాముదితా।
అనుయాతి పశ్య సభాయా సభయామనునీయ చాలిమధునా మధునా ।। 58 ।।

మధుపాలిరితి ।। హే ఈశ కృష్ణ సరసా సస్నేహా మధుపానామాలిః పఙ్క్తిః సరసాం సరోవరాణాముపకణ్ఠం సమీపమేత్య మధునా మకరన్దేన ముదితాం సన్తుష్టాం సభయా అనుష్ఠాతృబ్రాహ్మణసంసదా కారణేన సభయాం భయసహితాం ఆలిం సఖీం భృఙ్గీం అనునీయ సాన్త్వయిత్వా ఉదితా ఊర్ధ్వఙ్గతా సతీ। అనేన భృఙ్గ్యా అప్యూర్ధ్వగమనమునీ్నయతే అధునా ఇదానీం వసన్తకాల ఇత్యర్థః। అనుయాతి అనుసరతి చ పశ్య। ఇదానీం భృఙ్గోఽపి భృఙ్గీమనుసరతి త్వయా తు అనుసరన్త్యప్యహమ్ ఉపేక్షితేత్యన్యాపదేశః। మత్తోఽపి భార్యాం న ముఞ్చతి కిము వివేకీతి సూచనాయ మధుపేత్యుక్తమ్। ప్రమితాక్షరావృత్తమ్। ప్రమితాక్షరా సజససైరుదితా। చతుష్పదాన్తయమకమ్ ।। 58 ।।

నగాయతాకాశమితాగసాను సమేత్య పుంస్కోకిలసుస్వనేన।
న గాయతా కా శమితాగసా ను త్వయా మృగాక్షీ విమదీకృతాఙ్గః ।। 59 ।।

న గాయతేతి। హే అఙ్గ ప్రియ కృష్ణ నగైర్వృక్షైః। అగో నగశ్చ భుజగే భానౌ భూరుహి భూధరే ఇతి రత్నమాలా। ఆయతః విస్తృతః ఆకామితః ఆకాశపరిమితిః అభ్రఙ్కష ఇత్యర్థః। ఏతాదృశోఽగః పర్వతః గోవర్ధనః తస్య సానుతటం నగాయతాకాశమితాగసాను కర్మ సమేత్య ప్రాప్య గాయతా గానం కుర్వతా పుంస్కోకిలవత్ సుస్వనేన శోభనస్వనవతా అత ఏవ శమితాగసా పరిహృతాపరాధేన। ఆగోఽపరాధో మన్తుశ్చేత్యమరః। త్వద్గానశ్రవణమాత్రేణ

త్వత్కృతసర్వాపరాధశాన్తిర్భవతీతి భావః। ఏతాదృశేన త్వయా కా ను కా వా మృగాక్షీ మృగలోచనా న విమదీకృతా మదరహితా కృతా న భవతి। గానశ్రవణేనాస్మన్మనసి స్థితః సర్వోఽపి గర్వో గతః తత్కిమదర్శనేనేతి భావః। ఇదమపి ఆదిపాదద్వయమకమ్ ।। 59 ।।

కన్దర్పసర్పతల్పస్య నన్దనానన్దకారణ।

తం దేశం నయ మాం యత్ర బన్ధురాస్తే సతాం హరిః ।। 60 ।।

సోపద్రవకారిణం కామం ప్రత్యాహ। కన్దర్పేతి। సర్పతల్పస్య సర్పశయనస్య కృష్ణస్య నన్దన కుమార ఆనన్దకారణ కన్దర్ప కామ మాం తం దేశం నయ ప్రాపయ। యత్ర యస్మిన్ దేశే సతాం సజ్జనానాం బన్ధుః సుహృత్ హరిః కృష్ణః ఆస్తే తిష్ఠతి। మాతృస్థానీయానామస్మాకం హానిర్న ద్రష్టవ్యా త్వయేతి భావః ।। 60 ।।

ర మా నయాహంకృతిదూరవృత్తిరమానయాఽహంకృతిదూరవృత్తిః।

రమా న యాఽహం కృతిదూరవృత్తిరమానయాహంకృతిదూరవృత్తిః।। 61 ।।

రమేతి। రమా నయ అహం కృతిదూరవృత్తిః అమానయా అహఙ్కృతిదూరవృత్తిః రమా న యా అహం కృతిదూరవృత్తిః అమానయాహఙ్కృతిదూరవృత్తిరితి పదచ్ఛేదః। హే ర కామ। రః పుమాన్ పావకే కామ ఇతి రత్నమాలా। యా అహం కృతే గమనాదివ్యాపారస్య దూరవృత్తిః వర్తనం యస్యాః సా అస్మి అత ఏవామానయా అహఙ్కారరహితయా మయా కారణే నాహఙ్కృతేరహఙ్కారస్య దూరా వృత్తిర్వర్తనం యస్య స త్వం అహఙ్కారరహితాయాం మయి త్వయాఽప్యహఙ్కారో న కర్తవ్య ఇతి భావః। మా మాం నయ కృష్ణసమీపం ప్రాపయ। మానయత్యేకం పదం వా। తదా మామితి పూర్వశ్లోకాదావర్తనీయమ్। మాం మానయ సత్కురు కృష్ణసమీపప్రాపణమేవ మానమితి సూచనాయ పూర్వయోజనా। అథవా హే కన్దర్పేతి పూర్వశ్లోకాదావర్తనీయమ్। హే కన్దర్ప రమత ఇతి రః తం రమణం కృష్ణమ్। రమతేః కర్తరి ఔణాదికో డప్రత్యయః। ఆనయ ఇహానయ మయీవ తస్మిన్నపర్యుజ్జృమ్భితో భవేతి భావః। యద్వా అమానయా అనయా మయా సహ హే కృష్ణ అహఙ్కృతిదూరవృత్తిః త్వం రమ రమస్వేతి కృష్ణం ప్రత్యేవ ప్రార్థనా। తవ రమణమస్మదర్థమేవ న తు స్వప్రయోజనమితి సూచనాయ। "చన్ద్రాదయస్తు మన్యన్తే సర్వస్మాదుభయం పద" మిత్యనుశాసనమనుసృత్య రమేతి పరస్మైపదప్రయోగః। సకృదప్యహఙ్కారః కృతః ఖల్విత్యత ఆహ। రమేతి। యా కృతేః ఉత్పత్తేర్దూరా వృత్తిః వర్తనం దేహాద్యవస్థానం యస్యాః సా అప్రాకృతవిగ్రహేత్యర్థః। అత ఏవామాయాః అజ్ఞానస్య అనయస్యాన్యాయస్యాహఙ్కృతేరహఙ్కారస్య దూరా వృత్తిరన్తః

కరణం యస్యాః సా రమా లక్ష్మీః సా అహం న భవామి హి। ప్రాకృతాస్వస్మాసు తద్వత్సర్వదాऽహఙ్కారాదిదోషవిరహస్యాయోగాదితి భావః। అథవా సర్వత్ర విద్యమానస్య కృష్ణస్య వియోగ ఏవ వియోగ ఇతి భావః। అహఙ్కృతేరహఙ్కారతత్త్వస్య దూరా తతోऽప్యధికదేశకాలవ్యాపినీ వృత్తిరవస్థితిర్యస్యా ఇతి విశేషః। మర్త్యావతారత్వాదత్ర రమాఘటనానుపదర్శనేऽపి సమవ్యాప్త్యా। అన్యత్ర స్పష్టమ్। కృష్ణాలిఙ్గనే రమాయాః అదూరతోక్త్యా అజ్ఞానాభావేన నిత్యాపరోక్షత్వాత్తద్దర్శనేన సన్తుష్టా స్యామితి భావః। పాదచతుష్టయస్యాప్యేకప్రకారత్వాత్ సమ్పూర్ణచతుష్పాదయమకమ్॥ 61 ॥

తతాతతాతీతతత్త్వతతితాతోऽతతతే తు తత్।

తత్తాతౌతాతితేతీ తేऽతాతతీతే తతోऽత్తి తామ్ ॥ 62 ॥

తతేతి॥ తతాతతాతీతతత్వతతితాతః। అతతే తు తత్ తత్తాతౌతాతితేతీ తే అతతాత అతీతే తతః అత్తి తామితి పదచ్ఛేదః। హే అతాత జనకరహిత అనుత్పన్న కృష్ణ భవాన్ యద్యస్మాత్కారణాత్ తతం వ్యాప్తం గగనాది అతతమ్ అవ్యాప్తం పృథివ్యాది అతీతమ్ అతిశయేన ఇతం త్వత్సమీపం ప్రాప్తం సంసారమతిక్రమ్యం ఇతం ప్రాప్తమితి వా అతీతం ముక్తమిత్యర్థః। ఇణ్ గతావితి ధాతోః కర్తరి క్తః। తతాతతాతీతతాని చ తాని తత్త్వాని ముక్తాముక్తప్రపఞ్చానీత్యర్థః తేషాం తతిః సమూహః తస్యాస్తాతో జనకః సకలజగత్స్రష్టేత్యర్థః। యస్మాద్భవాన్ తా పూర్వోక్తతత్త్వతతిం తు విశేషేణ నియామకతయేత్యర్థః। అతతే వ్యాప్నోతి। అత సాతత్యగమన ఇతి ధాతోః కర్తరి లట్। యస్మాచ్చ తతః స్థిత్యనన్తరం తాం పూర్వోక్తాం తత్త్వతతిమ్ అత్తి భక్షయతి సంహరతీత్యర్థః। తత్తస్మాత్కారణాత్ తే తవ తత్తా తస్య జగతో భావస్తత్తా మాయావాద్యుక్తం జగత్తాదాత్మ్యమిత్యర్థః। తౌతాతితానాం మీమాంసకానామ్ ఈతిర్బాధా। మీమాంసకోక్తనిరీశ్వరత్వలక్షణస్వరూపబాధేత్యర్థః। తత్తా చ తౌ తాతితేతిశ్చ తత్తాతౌతాతితేతీ అతీతే అతిక్రాన్తే పరిహృతే ఇత్యర్థః। అనేన తవానుత్పన్నత్వాజ్జగతః ఉత్పన్నత్వాత్ తవ స్రష్టృత్వాజ్జగతః సృజ్యత్వాద్భవతో నియామకత్వాజ్జగతో నియమ్యత్వాత్తవ సంహర్తృత్వాజ్జగతః సంహార్యత్వాత్ ఉత్పన్నానుత్పన్నయోః సృద్యస్రష్ట్రోః నియమ్యనియామకయోః సంహర్తృసంహార్యయోష్చ భేదావశ్యమ్భావాదితి తాదాత్మ్యనిరాసే యుక్తిచతుష్టయముక్తం భవతి। అతీతపదేన ముక్తానాం గ్రహణాత్ తన్నియామకత్వాన్ముక్తాముక్తయభేదస్యవిద్యానివృత్తిరూపముక్తికాలీనత్వేనావిద్యకత్వం నేతి చోక్తం భవతి। సృష్టినియమనసంహారాణాం కార్యత్వేన సకర్తృకత్వావశ్యమ్భావాద్వ్యాప్తగగనాదికర్తృత్ వస్యాస్మదాదిష్వసమ్భవాత్ కర్తురీశ్వరస్య సిద్ధ్యా నిరీశ్వరత్వఞ్చ నిరస్తం భవతి। అత ఏవ తత్త్వేత్యుక్తమ్। తత్త్వపదేనానారోపితతత్వరూపజగత్సత్యత్వం సూచితమ్। ఉపపాదనం తూత్తరత్ర కరిష్యత ఇత్యలమ్ ॥ 62 ॥

అధరామృతం ప్రదిశ తే దిశతే తనుమర్పయే విహరతేహ రతే ।
విహితే హతి విరచయేఽరచయే స్ఫుటమిత్యదాపి భవతాఽభవతా ॥ 63 ॥

అధరామృతమితి। హే కృష్ణ తే తవ అధరామృతమ్ అధరోష్ఠసుధాం ప్రదిశ దేహి। దిశతే అధరామృతం దదతే తుభ్యమ్। తనుం మచ్ఛరీరమ్ అర్పయే దదామి విహరతా క్రీడతా త్వయా ఇహ తనౌ రతే సురతే విహితే కృతే సతి అరాణాం పాపానాం చయే సమూహే ఇతిం విరచయే కరోమి। త్వదఙ్గసఙ్గాత్పాపం సంహరామీత్యర్థః। ఇత్యనేన ప్రకారేణ భవతా త్వయా న విద్యతే భవః సంసారో యస్య సోఽభవః తస్య భావో అభవతా ముక్తత్వమిత్యర్థః। స్ఫుటం స్పష్టమ్ అదాయి దత్తా। అన్తతః సర్వపాపక్షయేన మోక్షస్యావశ్యంభావాదితి భావః ॥ 63 ॥

ఇత్థం గిరా కాపి తమర్చయన్తీ యం తీవ్రయోగైర్మునయోఽగురన్తే।
రన్తేతి మత్వా గలితాత్మహారా హా రామ కృష్ణేత్యపతచ్చుచార్తా ॥ 64 ॥

ఇత్థమితి। మునయస్తీవ్రయోగైః ఉత్కృష్టధ్యానైః అన్తే యం కృష్ణమ్ అగుః ప్రాపుః తం హరిం రన్తా రతిశీల ఇతి మత్వా నిరూప్య గిరా వాచా ఇత్థమనేన ప్రకారేణార్చయన్తీ గలితాః విరహవశాద్విగలితాః ఆత్మనః స్వస్యాః హారాః యస్యాః సా హే రామ హే కృష్ణ హా కష్టమితి శుచా దుఃఖేనార్తా కాపి గోపీ అపతత్ భూమౌ నిపతితా। అనేన మూర్చావస్థా దర్శితా। "ముహురిన్ద్రియవైకల్యాన్మూర్చా జ్ఞానక్షయసతీ" త్యుక్తేః ॥ 64 ॥

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గో ముదాం సప్తమః ॥ 66 ॥

॥ ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే సప్తమః సర్గః ॥ 7 ॥

రోష్ణామితి। ఉక్తోఽర్థః ।। 65 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం సప్తమః సర్గః ।।

*****************************************************************************

.

అష్టమః సర్గః

విరహవహ్నిబలా మలయానిలా
  జగదివాఖిలధామ లయానిలాః।
చలతి వీక్ష్య భియాఽమల యానిలా
  బత తుదన్తితరామలయానిలాః ॥1 ॥

వ్యాహారైర్దీనతాధారైరుదారైర్మధురైరపి।
కృష్ణం గోపీభిరాకృష్టం నౌమి నావం భవామ్బుధేః ॥1 ॥

విరహేతి॥ పదచ్ఛేదః। విరహవహ్నిబలాః మలయానిలాః జగత్ ఇవ అఖిలధామ లయానలాః చలతి వీక్ష్య భియా అమల యాన్ ఇలా బత తుదన్తితరామ్ అలయానిలాః। హే బత అమల నిర్దోష శ్రీకృష్ణ యాన్ మలయానిలాన్ వీక్ష్య భియా భీత్యా ఇలాఽపి భూరపి చలతి। వాయౌ వాతి సతి ధూలేరుత్థానాద్భృత్యా చలతీతి భ్రమః। విరహవహ్నేః వియోగాగ్నేః బలం యేభ్యస్తే న విద్యతే లయానిలో మన్దవాయూపఘాతకో ఝంఝానిలో యేషాం తే అలయః నాశరహితః అనిలః ప్రాణవాయుః యాసాం తాః జీవవతీరిత్యర్థః। అస్మానితి వా। మలయానలాః మలయమారుతాః అస్మాన్ తుదన్తితరామతిశయేన వ్యథన్తి। తిఙ్శ్చేతి(1) తరప్ "కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే"(2) ఇత్యాముప్రత్యయశ్చ। కథమివ। అఖిలానాం ధామ ఆశ్రయం జగత్ భువనం లయానిలా ఇవ ప్రలయకాలీనవాతా ఇవ। అనేన విషయద్వేషావస్థా సూచితా। ప్రియవాదినీ వృత్తమ్। భువి భవేన్నభజరైః ప్రియవాదినీ ॥1 ॥

దేవేశ దేవేఽశనివర్షహేతౌ పాతాఽసి పాతాసితఘాతకల్పే।
దావేఽష్టదావేష్టయతీహయోఽభూర్మా నః సమానః స నిజే త్యజాద్య॥2 ॥

దేవేశేతి। హే అష్టద అణిమాద్యష్టైశ్వర్యప్రద రక్షాశక్తిద్యోతనాయేదమ్। దేవేశ దేవశ్రేష్ఠ శ్రీకృష్ణ దేవే ఇన్ద్రే అశనిసహితవర్షస్య మధ్యమపదలోపీసమాసః। హేతౌ కారణభూతే సతి వర్షతి సతీత్యర్థః। అసిపాతాత్ ఖఢ్గపాతాజ్జాతః అసితః

F.N. 1. పా.సూ. 5/3/56

2. పా.సూ. 5/4/11

ఖఢ్గనిష్ఠతైలధారయా శ్యామః। అథవా షిఙ్ బన్ధన ఇతి ధాతోస్తన్తునా త్వచోఽన్యోన్యబన్ధరహితః అకృతపరిహార ఇతి యావత్। యో ఘాతః క్షతం తస్య కల్పే సమానే నిశితఖఢ్గప్రహారసదృశః ఇత్యర్థః। దావే వనాగ్నౌ। వనవహ్నిర్దవో దావ ఇతి హలాయుధః। ఆవేష్టయతి సతి ఇహాస్మాన్పరితో వేష్టయతి సతి యస్త్వం పాతా రక్షితా అభూః। నిజే స్వభక్తే సమానః అభిమానసహితః స త్వమద్యాధునా నోఽస్మాన్ మా త్యజ న పరిత్యజ। ఇదానీం త్యాగే పూర్వమస్మద్రక్షార్థం కృతప్రయాసవైయ్యర్థాపత్తేరితి భావః। గృహీతగ్రాహిపాదచతుష్టయం యమకమిదమ్ ॥ 2 ॥

నానాననాననున్నూనం నైనోఽనన్నేఽన్నినాం ను నౌః।

నానాన్ననున్నేనాననేన నోనో నేన న నో నను ॥ 3 ॥

కృతాపరాధాసు కథం రక్షేత్యత ఆహుః। నానేతి। పదచ్ఛేదః। నానాననానననుత్ నూనం న ఏనః అనన్నే అన్నినాం ను నౌః నానాన్ననున్నేన అనేన న ఊనః నా ఇన న నః నను। హే నానాననాననుత్ నానా అనేకాని ఆననాని ముఖాని యస్య సః చతుర్ముఖః పఞ్చముఖో రుద్రో వా। అనః ప్రాణో ముఖ్యప్రాణః తౌ నుదపి ప్రేరయతీతి నానాననాననుత్। తస్య సమ్బుద్ధిః। బ్రహ్మరుద్రాదీనామపి త్వత్ప్రేరణయైవ దోషపరిహారః కిమస్మాకమితి ద్యోతయితుమిదం విశేషణమ్। హే ఇన స్వామిన్ కృష్ణ ఏనః పాపమ్। ఏనః కల్మషమశుభమితి హలః। నూనం ప్రాయేణ అనన్నే అన్నరహితే త్యక్తాహారే పురుష ఇత్యర్థః। న నాస్తి। అన్నజన్యచిత్తవికారాభావాత్తస్యైవ నిర్దోషత్వమితి భావః। "విషయా వినివర్తన్తే నిరాహారస్య దేహినః" ఇతి(1) వచనాత్। విపక్షే బాధకం చాహుః। అన్నినామితి। అన్నమ్ ఏషామస్తీతి అన్నినః తేషామన్నవతాం విషయలాలసానామ్। సః అనన్నః పురుషః నౌః తరీ ననుః। అన్నరహితస్య యోగినోఽపి దోషిత్వే సంసారోదధిమగ్నానామ్ అస్మదాదీనాం ఉత్తారకాభావేనానిర్మోక్షప్రసఙ్గ ఇతి భావః। నానాన్నః నానావిధాన్నైః షడ్రసాన్నైరిత్యర్థః। నున్నేన ప్రేరితేన ఉత్పన్నేనేత్యర్థః। అనేన ఏనసా నా పురుషోఽపి। పురుషాః పూరుషా నర

ఇత్యమరః। ఊనః న్యూనః రహిత ఇత్యర్థః। న న భవతి। "మానుషాన్నోపభోగేనే" తి వచనాత్ వేదశాస్త్రవిదః దేవాంశపురుషస్యాపి అన్నకృతవికారోఽస్త్యేవేతి భావః। కేవలం నో అస్మాకమేవ న నను న భవతి ఖలు। ఏకాక్షరమిదమ్ ।। 3 ।।

F.N. 1. గీ. 2/59

మనసామహిత స్వరమిత్రహృదామనసామహితస్వరమిత్ర హృదా।

మనసా మహిత స్వరమిత్రహృదామనాసాఽమహితస్వర మిత్ర హృదా ।। 4 ।।

మనసామితి। పదచ్ఛేదః। మనసామ్ అహిత స్వరమిత్రహృదామ్ అనసామహితస్వరమిత్ర హృదా మనసా మహిత స్వరమిత్రహృదామ్ అనసా అమహితస్వర మిత్ర హృదా। స్వః స్వర్గస్య అమిత్రం విరోధి హృత్ మనో యేషాం తే స్వరమిత్రహృదః। దైత్యా ఇత్యర్థః। తేషాం మనసాం చిత్తానామ్ అహిత దుఃఖద। అనేన త్వయా దుఃఖం దైత్యానామేవ దేయం నాస్మాకమితి సూచితమ్। హృదా హృదయేన అనస్య శ్రీముఖ్యప్రాణస్య సామాని బృహద్రథన్తరాదీని శ్రీముఖ్యప్రాణేన గీయమానసామాని ఇత్యర్థః। తేషాం హితాః సుఖకరాః స్వరాః నిషాదాదిసప్తస్వరాః తేషాం మిత్ర ప్రియ మనఃపూర్వకం శ్రీముఖ్యప్రాణగీతసామవేదప్రియేత్యర్థః। అనేన వేదాభ్యాసేన త్వత్ప్రీతిసమ్పాదకత్వం శ్రీముఖ్యప్రాణస్యైవ నాస్మాకమితి సూచ్యతే। స్వరే ప్రణవే మిత్రం స్నేహయుక్తం హృత్ హృదయం యేషాం తే ప్రణవోపాసకాః పరమహంసా ఇత్యర్థః। స్వరేణ మన్త్రేణేతి ప్రయోగాత్। అచః స్వరా ఇతి వా। స్వరశబ్దః ప్రణవవాచీ తేషాం మనసా చిత్తేన మహిత పూజిత। అనేన మానసపూజాదినా త్వత్ప్రీతిసమ్పాదకత్వం పరమహంసానామేవేతి సూచ్యతే। అనసా శకటాసురేణ అమహితోఽసత్కృతః స్వరః రోదనస్వరో యస్య తస్య సంబుద్ధిః। "రుదతాఽనేన పాదేన క్షిప్తమేతన్న సంశయ" ఇతి(1) భాగవతోక్తేః। రుదతా శ్రీకృష్ణేన శకటస్య చూర్ణితత్వాత్। అనేన పూర్వోక్తం దైత్యాహితత్వం దర్శితం భవతి। హృదా వక్షయా మిత్ర ఇవ సూర్యవద్దీప్యమానవక్షస్థలయుక్తేత్యర్థః। శ్రీకృష్ణ। అనేన సరూపత్వసావయవత్వాదినా ఏకైకావయవమాత్రధ్యానమస్మాకమప్యస్తీతి సూచితమ్। ఏతావతైవాస్మాన్వరయ ఇత్యుత్తరేణాన్వయః। ఏకపాదయమకమిదమ్। తోటకవృత్తమ్। ఇహ తోటకమమ్బుధిసైః కథితమ్ ।। 4 ।।

వరయాసురమోదారే తరసా కిఙ్కరీరిమాః।

వర యాసు రమోదారే త్వయి నేదం గుమోచితమ్ ।। 5 ।।

వరయేతి। హే అసురమోదారే అసురాణామ్ దైత్యానాం మోదస్య హర్షస్య అరే శత్రో వర శ్రేష్ఠ కృష్ణ యాసు అస్మాసు రమా లక్ష్మీః వర్తతే। తా ఇమాః కిఙ్కరీః దాసీః

F.N. 1. భా. 10/7/9

తరసా శీఘ్రేణ వరయాఙ్గీకురు। యాసురమేత్యనేన శ్రీలక్ష్మీసన్నిధానరూపం స్వవరణే కారణాన్తరమ్। అస్మత్త్యాగే స్వపరమప్రియలక్ష్మీత్యాగోఽపి స్యాదితి బాధకం సూచయన్తి। నిమిత్తాన్తరమప్యాహుః। ఉదారే ఔదార్యగుణయోగిని త్వయి ఇదమస్మదుపేక్షణం గుణోచితం న భవతి। అస్మదభీప్సితాప్రదానేన ఔదార్యం భజ్యేతేతి భావః। పదచ్ఛేదః। వరయ అసురమోదారే తరసా కిఙ్కరీః(1) ఇమాః వర యాసు రమా ఉదారే త్వయి న ఇదం గుణోచితమ్ ।। 5 ।।

వృణీత దాసీర్యది నో వనే నః కవీశ గౌరీశ హృతాఽఽత్మవృత్తా।

కవీశగౌరీశహృతాత్మవృత్తావృణీ తదాసీర్యదినోఽవనే నః ।। 6 ।।

స్వవరణే నిమితితాన్రమప్యాహుః। వృణీతేతి। హే కవీశ కవీనాం జ్ఞానినామీశ స్వామిన్ కృష్ణ యది భవాన్ వనే అరణ్యే దాసీర్నః అస్మాన్ నో వృణీత నాఙ్గీకుర్యాత్। తర్హి హే ఈశ ఆత్మవృత్తా ఆత్మనః స్వస్మాద్వృత్తా ప్రవృత్తా। త్వత్సేవార్థం సమ్భవన్తు సురస్త్రియ(2) ఇతి స్వోక్తేత్యర్థః। యద్యపీదం చతుర్ముఖవచనం। తథాపి "గాం పౌరుషీం మే శృణుతే" తి వచనాచ్చీకృష్ణోక్తస్యైవ తేనాపి కథనాదాత్మవృత్తేత్యుక్తమ్। గౌర్వాక్। స్వర్గేషు పశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలే। లక్ష్యదృష్ట్యోః స్త్రియాం పుంసి గౌరిత్యమరః। హృతా అపహృతా త్యక్తేత్యర్థః। స్వవచనవ్యాఘాతభియాఽస్మాన్వరయేతి భావః। ఆత్మవృత్తౌ స్వాన్తః కరణే కవీశగౌరీశహృతా కః బ్రహ్మ వీశః గరుడః గౌరీశః శివః తైర్వృత బలాదాస్థాపితా తద్ధ్యాతేత్యర్థః। యద్యస్మాత్ త్వం నోఽస్మాకమవనే రక్షణే ఇనః సమర్థః తత్తస్మాత్కారణాత్ తదనఙ్గీకారే ఋణీ ఋణకః ఆసీః అభవః। (3)వాగ్దత్తస్యాప్రదానే ఋణిత్వస్య స్మృతిసిద్ధత్వాదితి భావః। అనేన ఋణభియా వా వరయేతి నిమిత్తాన్తరం సూచితం భవి। పదచ్ఛేదః। వృణీత దాసీః యది నో వనే నః కవీశ గౌః ఈశ హృతా ఆత్మవృత్తా కవీశగౌరీశహృత ఆత్మవృత్తౌ ఋణీ తత్ ఆసీః యత్ ఇనః అవనే నః ।। 6 ।।

జానతీర్న స్తవామానవేషు స్థితిం న త్యజేమాః ప్రభో మా నవేషు స్థితిమ్।

కుర్వసౌ కిం ప్రియా మా నవేషుః స్థితిం నేహ కిన్తు ప్రియేమా నవేషుస్థితిమ్ ।। 7 ।।

F.N. 1. భజ సఖే భవేః కింకరీః స్మ నః। ఇతి గోపీగీతే 10/31/6.

2. భా. 10/123

3. ` సకృదాహ దదానీతి' ఇతి భారతే

జ్ఞానశూన్యత్వాద్భుక్తభోగత్వాన్నాఙ్గీకరోమీత్యత ఆహుః। జానతీరితి। హే ప్రభో శ్రీకృష్ణ తవ అమానవేషు దేవేషు। నిర్ధారణే సప్తమీ। దేవానాం మధ్యే ఇత్యర్థః। తేన శ్రేష్ఠేతి లభ్యతే స్థితిమవస్థితిం జానతీః ఇమాః నః న త్యజ। నవేషు నూతనేషు అభుక్తపూర్వేష్విత్యర్థః। స్త్రీజనేషు స్థితిమవస్థానం మా కురు। అసౌ తవ ప్రియా ప్రాణకాన్తా మా లక్ష్మీః నవా నూతనా అభుక్తపర్వా కిం నైవ। కుత ఇత్యతః తస్యా అనాదిపత్నీత్వాదితి యుక్తిసూచనాయాసావిత్యుక్తమ్। ప్రలయకాలేఽపి విద్యమానేత్యర్థః। స్వానఙ్గీకారే మరణాఖ్యదశమావస్థాఽపి స్యాదిత్యాహుః। హే ప్రియ ఇమాః గోప్యః ఇహ భూలోకే స్థితిమవస్థానం న ఈషుః నైచ్ఛన్ కిన్తు నవే నూతనే ఇషౌ శరే శరాగ్ర ఇత్యర్థః। శరాగ్రస్యాతితైక్ష్ణ్యసూచనాయ నవేత్యుక్తమ్। స్థితిమవస్థానం బలాత్పాతమిత్యర్థః। ఈషుః ఐచ్ఛన్। త్వదనఙ్గీకారే శరముఖే దేహం పాతయిత్వా మరిష్యామ ఇతి భావః। స్రగ్విణీవృత్తమ్। రైశ్చతుర్భిర్యుతా స్రగ్విణీ సమ్మతా। పదచ్ఛేదః। జానతీః నః తవ అమానవేషు స్థితిం న త్యజ ఇమాః ప్రభో మా నవేషు స్థితిం కురు అసౌ కిం ప్రియా మా నవా ఈషుః స్థితిం న ఇహ కిన్తు ప్రియ ఇమాః నవేషుస్థితిమ్।।

వ్రజే మహం తోషసితం వికుణ్ఠం భజేగ చక్షుర్విషయే త్వయీశ।

వ్రజేమ హంతోషసి తం వికుణ్ఠం న చేత్త్వదీక్షోత్సవభఙ్గహీనమ్ ।। 8 ।।

మరణేఽపి మద్వియోగో న పరిహరిష్యత ఇత్యత ఆహుః। వ్రజ ఇతి। హే ఈశ స్వామిన్ త్వయి చక్షుర్విషయే సతి వ్రజే గోకులే తోషేణ సన్తోషేణ సితం బద్ధమ్। షిఞ్ బన్ధన ఇతి ధాతోః క్తప్రత్యయే ధాత్వాదేః షః స ఇతి షస్య సకారః। వికుణ్ఠం కుణ్ఠనరహితం నాసరహితమిత్యర్థః। మహమ్ ఉత్సవమ్। మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః। భజేమ సేవేమహి। సన్తోషేణ గోకులే వసామ ఇత్యర్థః। న చేత్ చక్షుర్విషయో న భవసి చేత్ తవేక్షా దర్శనం సైవోత్సవః తస్య భఙ్గో నాశః తేన హీనం రహితం ప్రసిద్ధం వికుణ్ఠం వైకుణ్ఠలోకమ్। వికుణ్ఠం

నాశరహితం తం ప్రసిద్ధం లోకమితి వా। ఉషసి ప్రాతః వ్రజేమ గచ్ఛేమ। హన్త మరణానన్తరం త్వద్వియోగభయరహితం త్వల్లోకమేవ గచ్ఛామేతి భావః। పదచ్ఛేదః। వ్రజే మహం తోషసితం వికుణఠం భజేమ చక్షుర్విషయే త్వయి ఈశ వ్రజేమ హన్త ఉషసి తం వికుణ్ఠం న చేత్ త్వదీక్షోత్సవభఙ్గహీనమ్ ।। 8 ।।

వియోగే తవ గోవిన్ద దివసోఽపి భయఙ్కరః।

ఇయం నిశా దిశావ్యాప్తతమిస్రా కాన్త కిం పునః ।। 9 ।।

వియోగ ఇతి । హే గోవిన్ద వేదప్రతిపాద్య శ్రీకృష్ణ తవ వియోగే సతి దివసోఽపి వాసరోఽపి భయఙ్కరః భయజనకః। హే కాన్త శ్రీకృష్ణ దిశాసు వ్యాప్తం తమిస్రం యస్యాం సా ఇయం నిశా రాత్రిః భయఙ్కరీతి కిం వక్తవ్యమ్।। 9 ।।

సమాయతేయం న శరైః సమాఽయతే సమాయతే స్వేషు కిలాసమాయతే।

సమాయ తేనాఙ్గ నమః సమాయ తే స మ యతేర్వర్త్మ భజాసమాయ తే ।। 10 ।।

సమాయతేతి। పదచ్ఛేదః। సమాయతా ఇయం న శరైః సమా అయతే సమాయతే స్వేషు కిల అసమాయతే సమాయ తేన అఙ్గ నమః సమాయ తే సః మా యతేః వర్త్మ భజ అసమాయ తే। హే శ్రీకృష్ణ శరైః శల్యైః సమా సదృశీ సమాయతా సమ్యగ్దీర్ఘా। హిమకాలే రాత్రేర్బాహుల్యాత్ ఇయం నిశా నాయతే న గచ్ఛతి। అయ గతావితి ధాతుః। హే అసమాయతే అసమా అసదృశీ ఆయతిర్వ్యాప్తిర్యస్య తస్య సమృద్ధిః శ్రీకృష్ణ భవాన్ స్వేషు స్వభక్తేషు సమాయతే కిల సమవదాచరతి కిల। సర్వానపి భక్తాననుగృహ్ణాతీత్యర్థః। తేన భక్తేషు వైషమ్యాభావేన హే సమాయ మాయాసహిత మాయావిన్ అఙ్గ శ్రీకృష్ణ మయా లక్ష్మ్యా సహితః సమః తస్మై సమాయ తే తుభ్యం నమః। హే అసమాయ అసమః అసదృశః ఆయః లాభో యస్య తస్య సమృద్ధిః। అవాప్తసకలకామేత్యర్థః। స త్వం తే తవ సమ్బన్ధితః యతేః సన్యాసినః। "భిక్షుభిఃశ్లాఘితా ముధేతి"(2) శ్రీకృష్ణేనైవోక్తత్వాత్। తవ యతేరిత్యుక్తమ్। వర్త్మ కాన్తాపరిత్యాగలక్షణం మార్గం మా భజ మా శ్రయ। అవాప్తసకలకామత్వేన సన్యాసిమార్గాశ్రయణస్యాప్రయోజకత్వాదితి భావః।। 10 ।।

కరోఽతికార్యే దధిమన్థసఙ్గమపి స్మ కర్తుం యతతే న తేన।

త్వదఙ్ఘ్రిజుష్టేరపరం మురారే కరోతి కాఽఽర్యోదధిమన్థసఙ్గః ।। 11 ।।

కరోతీతి। హే ఉదధిమన్థసఙ్గ ఉదధేర్మన్థా మన్థానో మన్దరస్తస్య సఙ్గో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। మన్థా మన్థశ్చ మన్థాన ఇతి హలాయుధః। మురారే శ్రీకృష్ణ యేన

F.N. 1. భాగవతే 10/60/16, శ్రీకృష్ణరుగ్మిణీప్రేమకలహప్రసఙ్గే।

కారణేన అతిక్రాన్తం కార్యం కర్మ యేన సోఽతికార్యః। కార్యకారీత్యర్థః। కరోఽస్మద్ధస్తః దధ్నో మన్థా నిర్మథనదణ్డః తస్య సఙ్గం సమ్బన్ధమపి కర్తుం న యతతే స్మ ప్రయత్నం నాకరోతి। స్మాతీతే। గోకులే భవద్విరహదశాయామేవ మాభూదిత్యర్థః। తేన కారణేన త్వదఙ్ఘ్రిజుష్టేః త్వత్పాదసేవాయాః అపరమన్యత్కార్యం కా వా ఆర్యా శ్రేష్ఠా నారీ కరోతి। న కాపీత్యర్థః। పదచ్ఛేదః। కరః అతికార్యః దధిమన్థసఙ్గమ్ అపి స్మ కర్తుం యతతే న తేన త్వదఙ్ఘ్రిజుష్టే అపరం మురారే కరోతి కా ఆర్యా ఉదధిమన్థసఙ్గ ।। 11 ।।

దయాఽఙ్గ యద్యాసు న దీనబన్ధో ప్రియేయమాప్యా హి నదీనబన్ధో।

హృతోఽరిరస్యా యదసౌ భగస్య తవౌజసా తోయదసౌభగస్య ।। 12 ।।

దయేతి। దీనానామార్తానాం బన్ధో సుహృత్ హే అఙ్గ ప్రియ శ్రీకృష్ణ యది యద్యప్యాస్వస్మాసు తవ దయా కృపా న నాస్తి। తథాపి ఇనస్య సూర్యస్య బన్ధో శ్రీకృష్ణ సదా సూర్యమణ్డలే స్థిత్వాదితి భావః। అత ఏవ పియా ఇయం నదీ సూర్యపుత్రీ తవ ఆప్యా ప్రాప్యా హి। ప్రియత్వమేవోపపాదయన్తి। హృత ఇతి। అస్యాః యమునాయాః భగస్య సర్వజనసేవ్యత్వరూపభాగ్యస్య అరిర్విరోధీ అసౌ కాలీయః యద్యస్మాత్కారణాత్ తోయదస్య మేఘస్య సౌభగం సౌభాగ్యమివ సౌభాగ్యం యస్య నీలమేఘశ్యామస్యేత్యర్థః। తవౌజసా సామర్థ్యేన హృతః నదీతో నిష్కాసిత ఇత్యర్థః। పదచ్ఛేదః। దయా అఙ్గ యది ఆసు న దీనబన్ధో ప్రియా ఇయమ్ ఆప్యా హి నదీ ఇనబన్ధో హృతః అరిః అస్యాః యత్ అసౌ భగస్య తవ ఓజసా తోదయసౌభగస్య।।

ఇహాగతా హన్త సురానుదారానముం చ రామావర సిద్ధభద్రాః।

విహాయ లోకం తవ సఙ్గసిద్ధ్యై న ముఞ్చ రామా వరసిద్ధభద్రాః ।। 13 ।।

ఇహేతి। హే రామావర బలరామానుజ। శ్రీకృష్ణ హన్త ఉదారాన్ శ్రేష్ఠాన్ సురాన్ అముం లోకం దేవలోకం చ విహాయ త్యక్త్వా తవ సఙ్గసిద్ధ్యై ఇహ భూమౌ ఆగతాః ఆప్తాః। అనేన స్వాసామప్సరస్త్వం సూచయన్తి(1)। వరేణ భవతీనాం కృష్ణాఙ్గసఙ్గో

F.N. 1. విముక్తావపి కామిన్యో విష్ణుకామా వ్రజస్త్రియః। - ఇతి భాగవతతాత్పర్యే 10/26/12

కామభక్త్యాఽప్సరః స్త్రీణామన్యేషాం నైవ కామతః।

జారత్వేనాప్సరః స్త్రీణామన్యేషాం నైవ కామతః॥

- ఇతి భాగవతతాత్పర్యోద్ధృత భద్రికా వచనమ్ ॥ 10/26/12

భవత్వితి అస్మదారాధితదేవప్రదత్తవరేణ సిద్ధం సమ్పన్నం భద్రం మఙ్గలం యాసాం తాః। సిద్ధానాం దేవయోనిభేదానామపి భద్రాః మనోహరాః రామాః సున్దరీః న ముఞ్చ న త్యజా పుణ్యహీనత్వలావణ్యవిధురత్వరూపత్యాగకారణాభావాత్స్వయమేవాగతత్వరూపాఙ్గీకారకారణ సద్భావాచ్చేతి భావః ॥ 13 ॥

ఉచితైవ నాథ సుదయాసు దయా చకితాసు దుష్టభయదాభ యదా।

న భవాంస్తదా గృహమదోహమదో భయదం కిముత్స్వనవనం న వనమ్ ॥ 14 ॥

ఉచితైవేతి। సుదయ శోభదనయాయుక్త దుష్టానాం భయదాయినీ ఆభా శోభా యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। తేజోమాత్రేణ దుష్టానాం భయజనకేత్యర్థః। హే నాథ శ్రీకృష్ణ చకితాసు భీతాసు ఆసు అస్మాసు గోపీషు దయా కృపా ఉచితైవ। తవార్తబన్ధుత్వాదితి భావః। యదా భవాన్ న వర్తతే న తిష్ఠతి తదా అదోహం న విద్యతే దోహో యస్మిన్ తదదోహం దోహనక్రియయా రహితమ్ అదో ఏతతే గృహమ్ అస్మద్గృహమపి భయదం త్వద్విరహదశాయాం గృహేఽపి కష్టమేవేతి భావః। ఉత్ ఉత్కృష్టః స్వనో ధ్వనిః యస్మాత్ ఉత్స్వనం నిర్ఘరోదకం యస్మిన్ తద్వనమరణ్యం భయదం నకిం భయదమేవేత్యర్థః। వనం కాననసీరయోరితి రత్నమాలా ॥ 14 ॥

భ్రమరఙ్జితస్తవ పదాబ్జయుగే భ్రమరం జితారికుల నః సదయ।

హృదయం వియుక్తతరుణీస్థిరతాహృదయం విభో ఽర్దయతి భృఙ్గచయః ।। 15 ।।

భ్రమరఞ్జిత ఇతి। జితమరికులం శత్రుకులం యేన తస్య సమ్బుద్ధిః। సదయ దయాసహిత। విభో శ్రీకృష్ణ భ్రమేణ పరిభ్రమణేన రఞ్జితః శోభితః వియుక్తానాం తరుణీనాం కాన్తానాం స్థిరతాం స్థైర్యం హరతీతి వియుక్తతరుణీస్థిరతాహృత్। అయం భృఙ్గావన్యః భ్రమరసమూహః తవ పదాబ్జయుగే భ్రమరం భృఙ్గాయమాణం నః హృదయం చిత్తమ్ అర్దయతి వ్యథయతి। జితారిణా త్వయా త్వత్పాదాబ్జభ్రమరస్యాస్మన్మనసః భ్రమరాన్తరకృతపరాభవః పరిహరణీయ ఇతి భావః ।। 15 ।।

చరణామ్బుజం కరసరోజరుచం కవివర్ణనాకరసరోజరుచమ్।

తవ నాభిమచ్యుత దిదృక్షతి దృగ్విషయేక్షయా సపది దృక్క్షతిదృక్ ।। 16 ।।

చరణామ్బుజమితి। హే అచ్యుత శ్రీకృష్ణ విషయేక్షయా విషయదర్శనేన సపది తత్క్షణే దృశః జ్ఞానస్య క్షతిః వినాశః దృక్క్షతిః తాం పశ్యతీతి దృక్క్షతిదృక్। ఏతాదృశీ దృక్ అసమదృష్టిః తవ చరణామ్బుజం పాదారవిన్దం కరసరోజరుచం కరపద్మకాన్తిం కవీనాం వర్ణనస్యాకరః ఆశ్రయభూతం యత్సరః తద్రూపకం అజస్య బ్రహ్మణః రుక్ కాన్తిర్యస్మాత్ తమ్ అజరుచిం నాభిం చ దిదృక్షతి ద్రష్టుమిచ్ఛతి। ప్రమితాక్షరా వృత్తమ్। ప్రమితాక్షరా సజససైరుదితా ।। 16 ।।

పదారవిన్దం హృది దేహి నః ప్రియం సదాస్మరన్నిర్మలదేహినః ప్రియమ్।

తదేహి శాన్తస్తవనన్దనో ఽజ యన్నిహన్తి శాన్తస్తవ నన్దనో జయన్ ।। 17 ।।

పదారవిన్దమితి। సదా సర్వదా స్మరతః నిర్మలస్య నిర్దోషస్య దేహినః ప్రియమిష్టం నః అస్మాకం ప్రియం ప్రీతిజనకం తే పదారవిన్దం హృది వక్షసి దేహి స్థాపయేత్యర్థః। హే అజ శ్రీకృష్ణ యద్యస్మాత్కారణాత్ శాన్తానాం గర్వరహితానాం స్తవం స్తోత్రం నన్దతి హృష్యతీతి శాన్తస్తవనన్దనః స్తోత్రప్రియ ఇత్యర్థః। తత్తస్మాదేహి ఆగచ్ఛ। శాన్తః పూర్వం తవ పరిరమ్భణాదినా ఈషచ్ఛాన్తః తవ నన్దనః కుమారః కామః అధునా విరహవశాజ్జయన్ ఉత్కృష్టః సన్ యన్ నః అస్మాన్ నిహన్తి తత్ ఏహీతి పూర్వేణాన్వయః ।। 17 ।।

నను చమ్పకాచ్యుపదామ్బుజయోదయమస్తి తేఽచ్యుతపదామ్బుజయోః।

ఉచితం చ పుష్పమలినాకలితం తమిహేక్షయాశు మలినాకలితమ్ ।। 18 ।।

నన్వితి। హే చమ్పక వృక్ష జయస్యాభివృద్ధేః ఉదయః యస్మాత్తత్ జయోదయమ్ అచ్యుతపదాత్ శ్రీవిష్ణుపదాదాకాశాత్ వృష్టమ్ అమ్బు జలం తే తవాస్తి నను। అచ్యుతస్య శ్రీకృష్ణస్య పదామ్బుజయోః పాదపద్మయోః ఉచితం యోగ్యమ్ అలినా భృఙ్గేన అకలితమ్ అనాకలితమ్ అనాఘ్రాతమిత్యర్థః। పుష్పం చాస్తి। నను। అతస్త్వం శ్రీకృష్ణం పరిచినోషీతి భావః। మలినైర్దోషిభిః అకలితమజ్ఞాతం తం శ్రీకృష్ణమిహాశు ఈక్షయ దర్శయ ।। 18 ।।

అలిరరయం నహి వేత్తి మధుద్విషం తదపి నాత్ర శివేఽత్తి మధు ద్విషన్।

బహుపదే ప్రకృతిర్విషమస్థితిః పరమిహాతనుతే విషమస్థితిః ।। 19 ।।

అలిరితి। అయమలిర్భ్రమరః మధుద్విషం శ్రీకృష్ణం నహి వేత్తి హి। న జానాతి హి। యేన తద్వత్ సరసానాం పరిత్యాగః సమ్భవేత్ తదపి తథాపి శివే శోభనే అత్ర చమ్పకకుసుమే ద్విషన్ కుర్వన్ మధు మకరన్దం నాత్తి నాస్వాదయతి। ఏతదుక్తమిత్యాహుః। బహ్వితి। బహూని పదాని యస్య తస్మిన్ షట్పద ఇత్యర్థః। బహుషు స్త్రీజనేషు పదం స్థానం యస్యేతి బహుస్త్రీవల్లభ ఇతి। శ్రీకృష్ణం కటాక్షీకృత్యేతి ధ్వనిః। విషమా ఏకత్ర ప్రీతిః అపరత్రాప్రీతిరిత్యేవమాకారా స్థితిః అవస్థితిః యస్య సా తథా। ప్రకృతిః స్వభావః ఇహ అస్మిన్నికటే అస్థితిః శ్రీకృష్ణస్యానవస్థానం పరం కేవలం విషం కామకబటమ్ ఆతనుతే విస్తారయతి। తస్యాయం స్వభావ ఏవాస్మాకం తు మహానాయాస ఇతి భావః ।। 19 ।।

మురలీ మనో విజయతేఽజ యతేరపి మోహదాగ్ర్యవలయేవ లయే।

కమలా తవాధరసుధారసుధాః పిబతి త్వదుద్యమహితా మహితా ।। 20 ।।

మురలీతి। హే అజ శ్రీకృష్ణ యతేరపి సన్న్యాసినోఽపి మోహదా త్వదుద్యమస్య తవోద్యోగస్య అస్మదాకర్షణలక్షణస్య హితా అనుకూలా మహితా పూజితా తవ మురలీ వేణుః మనః అస్మచ్చితం విజయతే పరాభావయతి। యా లయే ప్రలయకాలే అగ్ర్యః శ్రేష్ఠః వలయః కటకం యస్యాః సా కమలేవ లక్ష్మీరివ తవాధరస్య శోభనా ధారా యాసాం తాః సుధారాః తాశ్చ తాః

సుధా అధరసుధాః పిబతి పానం కరోతి అస్మద్యోద్యత్వదధరపానస్య స్వయం కరణాత్ అస్మాకం మనోగ్లానిరితి భావః ।। 20 ।।

తవ వేణునా సురనతా రణతా వినతా వధూతతిజితాతిజితా।

యమునా గతాన్తికమలం కమలం దదతీవ తే కరముదార ముదా ।। 21 ।।

తవేతి। హే ఉదార శ్రీకృష్ణ రణతా ధ్వనిం కుర్వతా వధూనాం స్త్రీణాం తతిం జయతీతి వధూతతిజిత్ తేన తవ వేణునా సురైఃనతా సురనతా దేవశ్రేష్ఠేత్యర్థః। వినతా నమ్రీభావం ప్రాప్తా। ఏతాదృశేన వేణునా అతిజితా అతిశయేన జితా యమునా నదీ తే తుభ్యం ముదా హర్షేణ కమలం పద్మ కరమ్ ఉపాయనం దదతీవ అర్పయన్తీవ అలమత్యర్థమ్ అన్తికం సమీపమ్ ప్రాప్తా। ఏతాదృశానామపి తవ వేణునాదేన వశీకరణే అస్మాకమాగమనం కి వక్తవ్యమితి। భావః ।। 21 ।।

కరజప్రసక్త్యురురుచా రురుచార్వవలోకనాకలితయాలి తయా।

కమలాఽన్వకారి రుచిరారుచిరాశ్యపహప్రియోష్ఠరసతీరసతీ ।। 22 ।।

కరజేతి। హే ఆలి సఖి కరజానాం నఖానాం ప్రసక్త్యా సమ్బన్ధేన ఉర్వీ రుక్ శోభా యస్యాః సా తయా రురువత్ కృష్ణసారవత్ చారు మనోహరమ్ అవలేకనం తేన ఆకలితయా దృష్ట్యా తయా మురల్యా రుచిరా మనోహరా అరుచీనామ్ అస్వరసానాం రాశిః సమూహః తమ్ అపహన్తీత్యరుచిరాశ్యపహః స చాసౌ ప్రియోష్ఠః భర్తురోష్ఠశ్చ తత్రత్యో రసః ప్రవహమానః తస్య తీరే సతీ తిష్ఠతీ ఆచుమ్బనం కుర్వతీత్యర్థః। ఏతాదృశీ కమలా లక్ష్మీః అన్వకారి అనుకృతా। ఏతాని విశేషణాని విభక్తివిపరిణామేన ఉభయత్ర ద్రష్టవ్యాని ।। 22 ।।

మురలీమమానయ తవాయవాగ్జితచేతసాన్తికమితాః కమితా।

విసృజేన్నిజేఽభినవధూర్న వధూర్న చకాస్తి సాధ్వి వినతావినతా ।। 23 ।।

మురలీతి। హే మురలి ఇమం శ్రీకృష్ణం ఆనయ। తవ ఆయతవాక్ విస్తృతవాక్ గీతప్రబన్ధాద్యనుకారీ శబ్దః తయా జితచేతసా హృతచిత్తేన కారణేనాన్తికం సమీపం ఇతాః ప్రాప్తాః వధూః నః। నిజే భక్తజనే అభినవా నూతనా ధూః భారో యస్య సః కమితా కాన్తః శ్రీకృష్ణః న

విసృజేత్ న త్యజేత్। హే సాధ్వి మురలి వినతౌ సత్యాం నమ్రీభావే సతి ఇనతా ప్రభుత్వం న చకాస్తి న శోభతే। నమ్రేషు ప్రభుత్వదర్శనమనుచితమితి భావః।। 23 ।।

వ్రజభూరియం భువి తతావితతాఽప్యదభూత్తవేశ్వర జనేరజనే।

కమలాఽపి తత్ర లసతేఽలసతేఽత్యధునోత్సృజేత్సురమణే రమణే ।। 24 ।।

వ్రజభూరితి। హే అజనే జననరహిత ఈశ్వర శ్రీకృష్ణ తవ జనేః ప్రాదుర్భావాత్ అవిభిరురణ్యైః తతాఽపి వ్యాప్తాఽపి ఇయం వ్రజభూః గోష్ఠభూమిః భువి లోకే తతా ఖ్యాతా ఉదభూత్। హే సురమణే సురాణాం మణిః శ్రేష్ఠః తస్య సమ్బుద్ధిః। సురశ్రేష్ఠ శ్రీకృష్ణ కమలాఽపి శ్రీరపి తత్ర గోష్ఠే లసతే చకాస్తి। అధునా సా కమలా రమణే త్వయి అలసస్య భావః అలసతా ఆలస్యం కిం గోష్ఠవాసేనేత్యుపేక్షణమస్తీతి కృత్వా ఉత్సృజేత్ గోష్ఠం త్యజేత్ ।। 24 ।।

విజనే వనే స్వజనముత్సృజతస్తవ నాగమం యది మనో మనుతే।

వినిహంసి హంసనుతపుణ్యయశస్తవనాగమం పరమ తర్హి తవ ।। 25 ।।

విజనే ఇతి। హే పరమ ఉత్తమ శ్రీకృష్ణ విజనే జనరహితే వనే విపినే భక్తజనముత్సృజతః పరిత్యజతః తవ మనః చిత్తమాగమమ్ ఆగమనం యది న మనుతే నాఙ్గీకరోతి। తర్హి తవ హంసైః సన్యాసిభిః నుతం స్తుతం పుణ్యం పవిత్రం యశః తత్ స్తౌతీతి పుణ్యయశస్తవనః స చాసావాగమః గీతాశాస్త్రమ్। "తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహ" (1)మిత్యాదికం వినిహంసి నాశయసి। తవ భక్తానామస్మాకం పరిత్యాగే నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహామ్యహమితి ప్రతిజ్ఞాయా హానిరితి భావః ।। 25 ।।

అయోగేతి। హే శ్రీకృష్ణ ఈశమానీ అతః పరమేతాసామ్ అహమేవేశ్వరః ఇత్యభిమానవాన్ గదణ్డపాణిబు అయోగేన తవ విరహేణ భిన్నాః విశీర్ణాః తవాఙ్ఘ్రేః శ్రీపాదస్య దాసీర్నః నయతి బత ఖేదే। తథాహి। తేన దణ్డపాణినా భవద్వియోగే విరహే సతి అయః అశ్మసారమ్ అగం చ పర్వచం చ భినత్తీత్యయోగభిత్ అతిసమర్థ ఇత్యర్థః। ఏతాదృశః నా పురుషః యతీశమానీ యతీశ్వర ఇత్యభిమానవాన్ యోగీ వా కః నమ్రియేత। అతిసున్దరస్య తవ వియోగే సర్వేషామపి దశమావస్థా స్యాదేవేతి భావః ।। 26 ।।

వినాశనానామయదేహపుష్టీరనాదితస్త్వం పరముజ్ఝసీశ।

వినాశనానామయదేహపుష్టీర్లభేమహి త్వత్తులనాం వయం చ ।। 27 ।।

వినాశేతి। హే ఈశ శ్రీకృష్ణ అనాదితః అనాదికాలమారమ్భ వినాశః మృతిః నానామయః నానావిధవ్యాధయః దేహపుష్టిః శరీరపోషణం తాః పరం కేవలం త్వముజ్ఝసి। ఇదానీం వయం చ వయమపి అశనం భోజనమ్ అనామయః వ్యాధిపరిహారః దేహపుష్టిర్దేహపోషణం తాః వినా త్యక్త్వేత్యర్థః। త్వత్తులనాం తవ సామ్యం లభేమహి। త్వద్విరహాత్ యేనకేనచిత్ప్రకారేణ దేహం త్యక్త్వా ముక్తౌ త్వత్సామ్యమ్ అనుప్రాప్స్యామ ఇతి భావః ।। 27 ।।

F.N. గీ (9/22)

విధిశర్వపూర్వసుమనఃసుమనఃసరసీవనివాస జగతాజ గతా।

త్వదభిన్నతా తుహినతోఽహి నతో దహనోఽపరోఽసదృశ తాదృశతా ।। 28 ।।

అధునా జ్ఞానిత్వం విస్తారయన్తి। విధీతి। విధిర్బ్రహ్మా శర్వః శివః తౌ పూర్వౌ యేషాం తే తే చ తే సుమనసః దేవాః తేషాం సు శోభనం మనశ్చిత్తం తదేవ సరసీ సరోవరం తత్ర నివసతీతి విధిశర్వపూర్వసుమనఃసరసీనివాసః తస్య సమ్బుద్ధిః। అనేన ధ్యేయత్వతదభావరూపవిరుద్ధధర్మాక్రాన్తత్వమ్ అభేదనిరాసహేతుః సూచితో భవతి। హే అజ జనిరహిత శ్రీకృష్ణ జగతా ప్రపఞ్చేన సహ త్వదభిన్నతా తవాభేదః గతా నిరస్తేత్యర్థః। తత్ర దృష్టాన్తమాహుః। తుహినతః హిమాత్ నతః యజ్విభిర్నమస్కృతః దహనో వహ్నిః అపరో హి భిన్నో హి। అనేన దహనతుహినయోర్దార్ష్టాన్తికానుసారేణ నమ్యత్వానమ్యత్వరూపవిరుద్ధధర్మః ప్రదర్శితో భవతి। నిగమనం కుర్వన్తి। హే అసదృశ సదృశరహిత శ్రీకృష్ణ యువయోరపి తాదృశతా తత్సదృశతా దహనతుహినవత్ విరుద్ధధర్మవత్తయా భిన్నతేత్యర్థః। అనేన జీవపరమౌ పరస్పరం భిన్నౌ విరుద్ధధర్మాక్రాన్తత్వాత్ దహనతుహినవత్ ఇమౌ చ తాదృశౌ తస్మాద్భిన్నావితి పఞ్చావయవానుమానముక్తమ్ భవతి ।। 28 ।।

కమలాసనాచ్చ(1) భవతోఽభవతో మహతీన్దిరా కిల తయా లతయా।

తరువద్భవాన్పరివృతోఽరివృతోదయదావ సేదమను తే మనుతే ।। 29 ।।

F.N. 1. వ్యాఖ్యాతోఽయం శ్లోకః శ్రీవాదిరాజశ్రీచరణైరివ ఉపన్యాసరత్నమాలాయామ్-

కమలాసనాచ్చ భవతోఽభవతో మహతీన్దిరా కిల తయా లతయా।
తరువద్భవాన్పరివృతోఽరివృతోదయదావ సేదమను తే మనుతే ।।

జడాజడముక్తాముక్తసకలప్రపఞ్చాత్సవిస్తరం శ్రియో మహత్త్వం నిరూప్య తస్యాశ్చ పతిత్వేన హరేర్నిరవధికమహత్త్వం ప్రతిపాదయితుమిదం పద్యం ప్రవృత్తమ్। భవతః త్వత్తః, భవతః జాయమానాత్ భవాన్ న భవతీత్యభవాన్ తస్మాత్, అభవతః భవద్వ్యతిరిక్తాత్, కమలాసనాత్ బ్రహ్మణః, కమలాసనాద్భవతః జాయమానాత్। అభవతః భవద్వ్యతిరిక్తాత్ భవతః శివాత్। బ్రహ్మశివాఖ్యతదన్తర్యామిభగవద్రూపద్వయవ్యవచ్ఛేదాయోభయత్రాప్యభవత ఇతి విశేషణమ్। అనేన బ్రహ్మ స్వాన్తర్యామిబ్రహ్మరూపాద్భిన్నః తత్పుత్రత్వాత్, శివః స్వాన్తర్యామిశివరూపాద్భిన్నః తత్పౌత్రత్వాదిత్యనుమానద్వయం బ్రహ్మశివయోరుక్తస్వస్వాన్తర్యామిరూపాద్భిన్నత్వే ప్రమాణం సూచితమ్ ।। `తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ' దితి*

* తైత్తిరీయ.ఉ. (2/14)

శ్రుతేః `శమ్భోః పితామహో బ్రహ్మపితా శక్రాద్యధీశ్వరః' ఇతి స్మృతేః। స్వస్వస్రష్టృమూలరూపస్యైవోభయత్రాపి ప్రవేశాన్నాసిద్ధో హేతుః। కమలాయాః లక్ష్మ్యాః ఆసనాత్ పత్యా సహ శయనే శయ్యారూపాచ్ఛేషాత్। `భూ ప్రాప్తౌ' వితి ధాతోః భవతః గచ్ఛతః భవతః తవ షష్ఠ్యర్థభూతవాహకభావేన విద్యమానాద్గరుడాత్ కానాం జలానాం మలేన ఫేనేన అస్యతి నిరస్యతి శత్రుమితి కమలాసనః ఇన్ద్రః తస్మాత్ "అపాం ఫేనేన నముచేః శిర ఇన్ద్రోదవర్తయత్" ఇతి శ్రుతేః। భవతః త్వత్తో, భవతో జాయమానాత్ కామాత్ కమలాసనాత్ `పద్మాసనం పద్మకర' మతి శ్రుత్యా పద్మవిష్టరసూర్యాత్ కమలమ్ అస్యతి కామాత్ కమలాసనాత్ `పద్మాసనం పద్మకర' మితి శ్రుత్యా పద్మవిష్టరసూర్యాత్ కమలమ్ అస్యతి ముద్రణప్రాపణేన నిరస్యతీతి, కమలాసనాత్ చన్ద్రాత్। భవతో భవతః శివాద్భవతః జాయమానాద్వినాయకాత్ షణ్ముఖాచ్చ కమలాసనాత్ బ్రహ్మణః, భవతః జాయమానాన్మరీచేః భవతో జాయమానాత్కశ్యపాత్, భవతః తవ, మనోఽనుకూలతయా విద్యమానాత్ దేవనాగాదిసమూహాత్ భవతః తవ, అభవతః అననుకూలాత్ దైత్యాదిదుర్జీవసమూహాచ్చ

ఉక్తవ్యుత్పత్త్యా కమలాసనాత్ సూర్యాత్, భవతో జాయమానాత్ కమలాసనాత్ చన్ద్రాచ్చ భవతః జాయమానాత్, ఉభయవంసజాతచక్రవర్తిసమూహాదిత్యర్థః। కమలాసనాద్భవతః జాయమానాద్వసిష్ఠనారదాదిఋషిసమూహాత్ కమలాసనాత్ బ్రహ్మః ఉక్తవ్యుత్పత్త్యా, కమలాసనాత్ సూర్యాచ్చ భవతః జాయమానాత్ మనుసమూహాత్ తస్మాద్భవతో జాయమానాన్మనవసమూహాచ్చ భవతః శివాత్, భవతః ప్రతికల్పం జాయమానాన్మహదహఙ్కారాదేః పాతాలరసాతలాదేశ్చ జడప్రపఞ్చాత్ కమలాసనాత్ ప్రహ్మణః, భవతశ్చ అభవతః అజాయమానాత్ అపౌరుషేయవేదాదేః కమలాసనాత్ కమలసనాన్నిమిత్తాత్, తదర్థమిత్యర్థః। భవతః మూలరూపాద్వ్యాసాదిరూపాచ్చ భవతః జాయమానాత్పఞ్చరాత్రభారతపురాణబ్రహ్మసూత్రాదిపౌరుషేయగ్రన్థసమూహాత్। కమలాయాః సమ్పదః అసనాత్ నిరసనాత్, వైరాగ్యాదిత్యర్థః కశబ్దవాచ్యసిరసో మలభూతకేశానామ్ అసనాత్ నిరసనాత్ సన్న్యాసాశ్రమగ్రహణాదితి యావత్। ముక్తియోగ్యజీవేషు యథాయోగ్యం వైరాగ్యసమ్పత్తేరనన్తరమివి భావః। భవతః త్వత్తః, త్వదాజ్ఞయేత్యర్థః। భవతః భూమౌ జాయమానాత్ కమలాసనాత్ ఉక్తవిధయా విరక్తాద్యతిరూపిణో భావిబ్రహ్మణో మధ్వాద్ భవతః జాయమానస్య తత్కృతభాష్యాదిగ్రన్థస్య భవతః అనుభవితృగణాదిత్యర్థః "కానీన్ద్రియాణీ" తి శ్రుతేః కమలాసనాత్ కశబ్దవాచ్యమనోమలభూతమిథ్యాజ్ఞాననిరసనాన్మననాదిత్యర్థః। ల్యబ్లోపనిమిత్తపఞ్చమీమపేక్ష్య కమలాసనాత్ కమలాసనం, భవతః భవం భవతః శివాత్ భవతః భవన్తం జాయమానం, షణ్ముఖవినాయకాదికం పరదేవతాత్వేనానఙ్గీకృత్య చ గురుత్వేనాఙ్గీకృత్య చ భవత ఏవ భవతః పరదేవతాత్వేనానుభావత్ కమలాసనాత్ కమలాయా విష్టరస్థానీయవక్షస్స్థలాన్నారాయణాత్ ప్రసిద్ధకమలాసనాచ్చ గురోః భవతః జాయమానాత్ భవతః తవ భవతః భవాత్ భక్తేర్భావనాఖ్యధ్యానాత్ ప్రాప్త్యర్థధాతోర్జ్ఞానార్థత్వాత్, భవతః అపరోక్షజ్ఞానాచ్చ భవతో జాయమానాత్, కమలాసనాత్ కశబ్దవాచ్యమౌక్తసుఖస్య మలరూపదుఃఖోదర్కసాంసారికసుఖనిరసనాదనన్తరం భవతః తవ భవతః సాయుజ్యసామీప్యాదిసమ్బన్ధవత్తయా జాయమానాద్యథాయోగ్యం చతుర్విధముక్తేః పాత్రీభూతాదితి భావః। అభవతః న విద్యతే భవః సంసారో యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా ముక్తాత్ ప్రాగుక్తవ్యుత్పత్త్యైవ కమలాసనాదిశబ్దవాచ్యాన్ముక్తబ్రహ్మాదిసజ్జీవాదిసమూహాదితి యావత్। ఏవం చాన్తర్బహిర్వర్తిప్రపఞ్చప్రతీతత్వాదభూతపూర్వత్రైవిక్రమపదత్రయోపమమిదం పదత్రయమితి జ్ఞాతవ్యమ్।

ఇన్దిరా లక్ష్మీః, మహతీ కిల విష్ణువ్యతిరిక్తచేతనాచేతనాత్మకసకలప్రపఞ్చాదభ్యధికేత్యర్థః। హే అరివృతోదయదావ కృష్ణ ఇతరావధ్యకంసాదివధేనాపి భాగవతస్సర్వోత్తమత్వాదిసూచనాయేదం విశేషణమ్। లతయా తరువత్ తయా లక్ష్మ్యా భవాన్ పరివృతః పరితః సర్వతో వృతః అవతారాదిష్వపి సేవాలోలుపా సా త్వాం న ముఞ్చతీత్యర్థః। గుణత్రయాదుపరి వ్యాప్తావ్యాకృతమహాకాయస్య హరేః శ్రీరేవ కటకముకుటాద్యాకారేణ సర్వాఙ్గమావృత్య తిష్ఠతీతి సూచయితుం పరివృత ఇత్యుక్తమ్।

తరుదృష్టాన్తేన `యస్యాఙ్ఘ్రిరేణు జుషతోఽనభీప్సో' రితి స్మృత్యుక్త భగవతో నైరపేక్ష్యం సూచ్యతే।

ఏవం చ సకలజగదుత్తమలక్ష్మీతత్త్వాదప్యుత్తమత్వాద్భగవానేన నిరవధికసర్వోత్తమ ఇతి గోపీనాం హృదయమ్। కిలేత్యనేనాస్మిన్నర్థేఽమ్భృణీసూక్తవర్గద్వయం,

మయాపి బాల్యే స్వపితుః ప్రజా దృష్టా బుభుక్షితాః।

దుఃఖాదశక్తయా పోష్టుం శ్రియమారాధ్య వై భృతాః॥

తయా సంవర్ధితాభ్యశ్చ ప్రజాభ్యో భవదాదయః।

విలసన్తీశశక్రాద్యాః ససుహృన్మిత్రబాన్ధవాః॥

తయా వినా క్వ దేవత్వం క్వైశ్వర్యం క్వ పరిగ్రహః।

సర్వే భవన్తి జీవన్తో యాతనాస్విహ సంస్థితాః॥

తామృతే నైవ ధర్మోఽర్థః కామమోక్షౌ విదూరతః।

క్షుధితానాం దుర్భగానాం కుతో యోగసమాధయః॥

స చ సంసారసారైకః సర్వలోకైకనాయకః।

వశగా కమలా యస్య త్యక్త్వా త్వామపి శఙ్కరః॥

అనౌద్ధత్యేన శౌచేన రూపేణార్జవసమ్పదా।

సర్వాతిశాయివీర్యేణ సమ్పూర్ణస్య మహాత్మనః॥

కస్తేన సమతామేతి దేవదేవేన విష్ణునా।

యస్యాంశాంశావతారేణ వినా సద్యో విలీయతే॥

జగదేతత్తథాఽప్యాహుర్ద్వేపానస్య విమోహితాః।

నాస్య జన్మ జరా మృత్యుర్నాప్రాప్యం స్వార్థ ఏవ వా॥ ( పద్మపురాణే) (ఉత్తరఖణ్డే. 71)

- ఇతి వాసుదేవసహస్రనామ్ని పార్వతీవచనరూపస్మృతిం చ సూచయతి।

తత్రామ్భృణీసూక్తస్య లక్ష్మీసూక్తత్వే నిరుక్తమేవ ప్రమాణయన్తే యథాశక్తి సూక్తార్థం వదామః। `అమ్భృణీవాగాత్మానం తుష్టావే' తి నిరుక్తాత్ అం పరమాత్మానం స్వహృది స్వాభిమన్యమానవేదప్రతిపాద్యత్వేన చ బిభర్తి। `వేదగర్భో విభుర్విష్ణుః శ్రీమాంస్త్రైలోక్యభూషణ' ఇతి విష్ణునామసు పాఠాత్ అం బిభర్తిం నయతి చేతి విగ్రహః। నయతి వేదాధ్యేతృసజ్జనమనస్సు చేతి అమ్భృణీశబ్దవాచ్యా వాగ్వేదాభిమానినీ లక్ష్మీరాత్మానం తుష్టావ। `అ ఇతి బ్రహ్మే' తి శ్రుతేః। `భృఇఞ్ భరణే, ణీఞ్ ప్రాపణే' ఇతి ధాతోశ్చ నాపూర్వోఽయమర్థః। రూఢ్యా అమ్భృణీశబ్దవాచ్యదేవతాయాః క్వాప్యప్రసిద్ధేః। ఉక్తయోగాశ్రయణేన శ్రీరేవాత్ర ప్రతిపాద్యా నతు సరస్వతీ। అమ్భృణీసబ్దవిరోధాత్। సరస్వత్యాదేః బ్రహ్మలయేఽపి విద్యమానవేదాభిమానిత్వాయోగాత్। తం బ్రహ్మాణం కృణోమి। అస్య జగతః పితరం స్రష్టారం చతుర్ముఖం, మూర్ధన్ మూర్ధ్ని, సర్వలోకోపరిస్థితసత్యలోకపరిపాలనాయ। తాదర్థ్యే సప్తమీ। సువే = యోనిద్వారా సృజమి అప్స్వన్తః = సముద్రోదకమధ్యే। మమ యోనిః = భరణాదౌ హేతుభూతో భర్తా నారాయణస్తిష్ఠతి ఇత్యాదివక్ష్యమాణసూక్తస్థవహ్వర్థానాం లక్ష్మ్యా అన్యత్రాయోగాచ్చ।

అహం రుద్రేభిః = ఏకాదశరుద్రైః వేదోక్తసకలరుద్రపరిగ్రహాయ ఛాన్దసః ప్రయోగః। వసుభిః = అష్టవసుభిః సహ చరామీత్యేకాన్వయః। అత్ర బహుమూర్తేస్స్వస్యాః ప్రత్యేకం మూర్తావపి సహసఞ్చారసూచనాయ ద్విరహంపదప్రయోగః। ఆదిత్యైర్విశ్వేదేవైశ్చ సహ చరామి। మమ సఞ్చారసమయే ఏతే సర్వే మమానుచరా ఇతి భావః। మిత్రావరుణా = మిత్రావరుణౌ ఉభా = ఉభావిన్ద్రాగ్నీ ఉభా = ఉభౌ అశ్వినా = అశ్వినౌ చ బిభర్మి ।। 1 ।।

ఆహనసం = ఆ సమన్తాత్ హన్యత ఇతి ఆహనాః ఆ సమన్తాద్ధన్యమానసోమలతాభిమానినమిత్యర్థః। సోమం = చన్ద్రం త్వష్టారం = విశ్వకర్మాణం త్వష్టృనామకసూర్యం వా పూషణముత = పూషణం చ భగం భగనామకం చ ఏవావపి సూర్యౌ। విష్టిగృహీతానాం పూర్వబుచ్యుక్తరుద్రాదీనాం న మయా సహ సఞ్చరణమ్। కింతు ధనదానాదినా పోషితానామేవేతి సూచనాయ బిభర్మీత్యుత్తరర్చ్యపి ప్రాగాదిత్యశబ్దోక్తపూషాదీనామేవ సర్వోపలక్షణకతయా పునర్వచనమ్। అత్రౌపోక్తేన్ద్రాదీనాం చ పాల్యత్వాదేవ లక్ష్మ్యనుచరత్వం జ్ఞేయమ్। భరణం చ నాధారాధేయభావేన, కింతు ద్రవ్యదానేన చేత్యాహ అహమితి। సుప్రావ్యే = సుష్ఠు ప్రకర్షేమ రాజాదిభ్యోఽప్యతిశయేనాన్తరపి స్థిత్వేత్యర్థః। అవ్యే = రక్షణయోగ్యే ఇతి లోకత్రయసంగ్రాహక్। ప్రమామనుపమృద్యైవ దదామీతి సూచనాయ లోక ఇత్యనుక్త్వా అవ్య ఇత్యుక్తమ్। సున్వతే = బ్రహ్మేన్ద్రాదిరూపయజమానాయ ద్రవిణం దధామి। "తృతీయోఽతిశయ" ఇతి మహావ్యాకరణవచనాదతిశయేన దదామి। దత్తం చ `డుధాఞ్ ధారణపోషణయోరితి ధాతోః, దధామి ధారయామి చోరాదిభయం నివార్య రక్షామి వృద్ధ్యాదినా పోషయామి చ।। 2 ।।

రాష్ట్రాదేవ ద్రవ్యసమ్పత్తిః కిం త్వయేత్యాశఙ్కాం వారయితుమాహ అహం రాష్ట్రీతి। అహం రాష్ట్రీ = భూరూపేణ రాష్ట్రాభిమానినీ వసూనాం = ధనధాన్యరత్నాదీనాం సఙ్గమనీ = సమ్యక్ప్రాపయన్తీ యజ్ఞియానాం వసూనాం ప్రథమా = ఆదిభూతా చికితుషీ = కర్త్రీ పుణ్యహేతుత్వాత్ యజ్ఞయోగ్యవసూనామితరద్రవ్యేభ్యోఽప్యాదిత ఏవ కర్త్రీత్యర్థః। ధనాదిదానం చ న త్రివిధజీవానామేకప్రకారేణ కిన్తు తత్తద్యోగ్యతామర్యాదయేత్యాహ తామితి। యాఽహం పురుత్రా = పురూణి బ్రహ్మాదిజగన్తి పాలయన్తీ, తాం మా = మాం, దేవా భూరిస్థాత్రాం = భూరీణి ద్రవ్యాణి స్థాత్రీం స్థాపయన్తీం, స్థిరీకుర్వాణాం భూరి = బహువిధద్రవ్యం ఆ = తేషాం తేషాం యోగ్యతామర్యాదయా వేశయన్తీం = తత్తద్గృహే ప్రవేశయన్తీమ్ ఉత్తమానాం గృహే చిరకాలస్థాయి, అధమానామల్పకాలస్థాపి, మిశ్రాణాముభయవిధం చ వేశయన్తీమిత్యర్థః వ్యదధుః = కృతవన్తః। "ఋతే భవత్పాదపరాయణం న మాం విదన్త్యహం త్వద్ధృదయా యతోఽజిత" ఇతి భాగవతోక్తస్యాభిప్రాయం స్ఫోరయితుం ఆ ఇత్యుపసర్గః ।। 3 ।।

అత ఏవ యో విరుద్ధతయా పశ్యతి మదుక్తత్త్వాద్వైపరీత్యేన పశ్యతి, యః ప్రాణితి = జీవనమాత్రం కృత్వా తిష్ఠతి యః ఈం = ఇత్థం ఉక్తం = మదుక్తం సకలం తత్త్వం శృణోతి = శిష్యత్వేన శృణోతి వాక్యఖణ్డత్రయస్య జీవత్రయపరత్వసూచనాయ త్రిశోఽపి యచ్ఛబ్దగ్రహణమ్। స సర్వోఽపి మయా అన్నమత్తి అయోగ్యదత్తాన్నస్య బహుకాలాసమ్బన్ధసూచనాయ విసన్ధీకరణమ్। తస్యైవాదావుక్తత్వాత్తదేవ స్పష్టయతి। మాం అమన్తవః = అవమన్తారః, మాం భగవదైశ్వర్యం చావమన్తారో యే తే ఉప = సమీపే క్షియన్తి = క్షయం ప్రాప్నువన్తి అహం శ్రద్ధివం = శ్రద్ధావద్భిః ప్రాప్యం వచనం `వా గతిగన్ధనయో' రితి ధాతోః తే = తవ, వదామి। తత్ త్వం శ్రుధి = శృణు తటస్థా అపి శృణుత ।। 4 ।।

దేవేభిః = దేవైః మానుషేభిః = ఉత్తమమానుషైశ్చ జుష్టం = ఇదం వచనం అహమేవ స్వయం వదామి, నతు గీతాపాఠదన్యవచనానువాదరూపమిదం యేన వక్ష్యమాణమహిమా మమ న సిద్ధ్యేదితి భావః। యం యముగ్రం రుద్రపదయోగ్యం జీవమ్ ఉగ్రం = రుద్రం, కర్తుం కామయే తం తమితి రుద్రం కృణోమి। `ఉగ్రః కపర్దీ శ్రీకణ్ఠ' ఇత్యభిధానాత్। యం యం బ్రహ్మాణం ఋషిం సుమేధసం చ కర్తుం కామయే, తం తం బ్రహ్మాణమృషిం సుమేధసం శ్రియో భావః। స్వభర్తృసమతయా ప్రసిద్ధరుద్రబ్రహ్మాదీనామప్యుత్పాదేన స్థాపనే చాహమేవ సమర్థేతి శ్రియో భావః। స్వభర్తృసమతయా ప్రసిద్ధరుద్రబ్రహ్మాదీనాం స్వతోఽప్యధఃకరణాత్ స్వభర్తృభక్తైరత్యాదరణీయమిదమితి సూచనాయ ప్రాగస్య ప్రశంసా। అత ఏవ న తుచ్ఛార్థస్య ప్రవేశః।
రుద్రాదిసకలసురసేవ్యత్వప్రతిపాదకపూర్వవాక్యాన్యప్రస్తూయాతిప్రశంసాపూర్వకముక్తేఽస్మి

న్వాక్యే తతోఽప్యతిశయితార్థస్యైవ వక్తవ్యతయా ఉగ్రో రుద్ర ఏవ, బ్రహ్మా చతుర్ముఖ ఏవ, ఋషిః సర్వజ్ఞః సుమేధాః అపరోక్షజ్ఞానీ పరమముక్తో వా। అత ఏవ సుమేధామితి శభనమేధాత్వోక్తిః। ఏవం చ హరీతరసకలజపగత్రప్రవర్తకతయోక్తాయాః స్వస్యాః వక్ష్యమాణయోనిరపి హర్యాఖ్యపరదేవత్రైవ ।।5 ।।

అహం ప్రలయకాలే బ్రహ్మద్విషే = బ్రహ్మణః పఞ్చమశిరశ్ఛేత్రే, `శౄ హింసాయా' మితి ధాతౌ శరవే = జగత్సంహర్త్రే। రుద్రాయ హన్తవే = హన్తుమేవ। తుమర్థే సే సేనసేఽసేన్క్సే కసేనధ్యైఽధ్యైన్కధ్యై కధ్యైన్ శధ్యై శధ్యైన్ తవై తవేఙ్ తవేన' ఇత్యనేన సూత్రేణ తుమర్థే తవేన్ ప్రత్యయః। స్వకృతరుద్రహననానన్తరం కల్పాన్తరే శేషపదప్రాప్తావపి రుద్రపదస్య సర్వథా త్యాగాద్ధన్తుమేవేత్యుక్తమ్। మహారుద్రస్యైవ పరిగ్రహాయ బ్రహ్మద్విషే శరవే ఇతి విశేషణద్వయముక్తమ్। అతః ప్రాగుక్తరుద్రో మహారుద్ర ఏవేతి జ్ఞాతవ్యమ్। బ్రహ్మవధాజ్జగద్వధాచ్చ మత్ప్రత్యుర్నారాయణస్యైవాలేపో న రుద్రస్యేతి సూచనాయ విశేషమద్వయమ్। ఏవం చ మహతాం ద్రోహిణో హిసా సర్వథా కార్యేతి సూచనాయ వా హన్తుమేవేత్యుక్తమ్। ధనుః ఆతనోమి = ఆకర్ణమాకర్షయామి, అహం జనాయ సమదం = సన్తోషేణ సహితం కైవల్యమపి కృణోమి, ద్యావాపృథివీ = ద్యావాపృథివ్యౌ, ఆ = సమ్యక్, వివేశ = అభిమానితయా ప్రవిష్టఽస్మి।।6 ।।

అస్య పితరం = బ్రహ్మణ, మృర్ధన్ = మూర్ధ్ని అస్య జగతో మూర్ధ్ని సత్యలోకే, జగతో మూర్ధ్ని ధర్తుం యోగ్యం సర్వోగ్రేసరమితి వాఽర్థః। అహం సువే। సముద్రే అన్తః అప్సు మధ్యే మమ యోనిరస్తి। స్వపతేర్వామథః ఉక్తసమస్తమహిమవత్యా అపి మమ సకలచేష్టాకారణభూతః కశ్చన పురుషోత్తమోఽస్తి। అహమేవ నిరవధికసర్వోత్తమా న భవామీత్యర్థః। అభిమాన్యభిమన్యమానయోః సముద్రలయోరుభయోరప్యాధారత్వోక్త్యా సర్వాన్తర్యామీ హరిరేవ యోనిరితి శ్రియో హృదయమ్। ప్రాగ్వరుణస్య స్వపోష్యత్వోక్త్యా చ న తస్యాత్ర ప్రవేశః। ప్రలయే స్వపతినా సహ స్థితాయాః స్వస్యాః ఉత్పత్తేరేవాసమ్భవాచ్చ నాన్యో యోనిః। ఉతాస్యామ్భచి వక్ష్యమాణసర్వాధారత్వాదేరన్యత్రాసమ్భవాచ్చ సాక్షాత్ స్వస్యా అపి నియామకో హరిరేవ యోనిః। హరేరేవ స్వోక్తశ్రుత్యుక్తయోనిత్వే హేత్వన్తరం చాహ తత ఇతి। విశ్వా = విశ్వాని మదాదీని, భువనా = భువనాని, తతః = మమ యోనిభూతాన్నారాయణాత్ = వితిష్ఠే = విశ్వాని మదాదీని, భువనా = భువనాని, తతః =మమ యోనభూతాన్నారాయణాత్ వితిష్ఠే = విశేషేణ తిష్ఠే తస్థే తస్థిర ఇథ్యర్థః। విశేషేణ ధృతాన్యాసన్నితి యావత్। కరతలమిలితామలకవల్లీలయా ధృతమితి సూచనాయైకవచనాన్తక్రియాపదప్రయోగః। స్వాతన్త్ర్యేణ ధారణం తస్యైవేతి సూచనాయ వీత్యుపసర్గః। అను ఇత్యనేన స్వోక్తార్థస్య "ఏకో దాధారే" తి శ్రుత్యనుసారితాం సూచయతి। నను త్వయాఽపి సకలధారణం క్రియతే ఖల్విత్యత ఆహ, అహం చ అమూం పృథివీం, ద్యాముత = ద్యాం చ వర్ష్మణా = దేహేన ఉప =

సమీపే, స్పృశామి = భగవతైవ ధృతే జగతి నిమిత్తమాత్రతయా అహమపి స్పృష్ట్వా తిష్ఠామి। ధారకస్తు స ఏవ। పూర్వోక్తః సర్వోఽపి మే మహిమా స్వాతన్త్ర్యేణ మదన్తర్యామిణస్తస్యైవేతి భావః ।। 7 ।।

తత్కృపయా మయి `అన్నం హి ప్రాణ' ఇతి శ్రుతేరన్నవస్త్రహిరణ్యాదిపదవాచ్యాయాః స్వస్యాః ప్రాణాద్యాధారత్వస్య స్పష్టముక్తత్వాత్ప్రాణపదప్రయోగాదేవ ప్రాణినాం ప్రాణాధీనత్వస్యైవ సూచితత్వాన్మమ పుత్రస్య ముఖ్యప్రాణస్యాయం మహిమా నాన్యస్యేత్యాహ। విశ్వ భువనాని కర్తుం ధర్తుం హర్తుం చారభమాణా అహమేవ వాత ఇవ ముఖ్యప్రాణ ఇవ ప్రవామి భగవద్దత్తయశసా జగత్ప్రకర్షేణ సురభీకరోమి। `వా గతిగన్ధనయో' రితి ధాతుః। విష్ణోః బ్రహ్మాద్యుత్తమలక్ష్మీతత్త్వాదప్యుత్తమత్వేన నిరవధికసర్వోత్తమత్వమ్। లక్ష్మ్యాదీనాం చాల్పమహిమత్వేన తద్భృత్యతాం చ స్ఫోరయన్తీ ఉపసంహరతి పర ఇతి ఏనా = అస్యాః పృథివ్యాః పృథివ్యభిమానిభూరూపాదిత్యర్థః। దివా = దివః ద్యులోకాభిమాని శ్రీరూపాదిత్యర్థః। `సుపాం సుపో భవన్తీ' తి వచనాత్తృతీయా పఞ్చమ్యర్థే। బ్రహ్మాద్యుత్తమలక్ష్మీరూపపత్న్యాః సర్వోత్తమత్వే పతిః సర్వోత్తమ ఇతి భగవదుత్తమత్వజ్ఞాపనే లిఙ్గతయా "తతో వితిష్ఠ" ఇత్యాదినా ఉపదేష్టృతయా చ కరణత్వమపి జ్ఞాపయితుం తృతీయా। స పరమాత్మా పరః = ఉత్తమః। అహం తు మహినా = మహిమ్నా ఏతావతీ బభూవ = ఇయత్తాపరిమాణవతీ బభూవ। మదాద్యాః సర్వేఽపి పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానసుఖాదిగుణవన్తః భగవాంస్తు నిరవధికసకలగుణపరిపూర్ణ ఇతి వర్గద్వయాభిప్రాయః।

స్మృతేరర్థస్తు స్పష్ట ఏవ।

కృష్ణస్య సర్వోత్తమత్వే లక్ష్మీమపి సాక్షిత్వేన ప్రమాణయన్తీత్యాహుః। సా ఇన్దిరా ఇదం జగత్ తే = తవ సకాశాత్, అను = అనన్తరం నీచమిత్యర్థః మనుతే = జానాతి। ఇదం చ

త్వం న్యస్తదణ్డమునిభిర్గదితానుభావ

ఆత్మాఽత్మదశ్చ జగతామితి మే వృతోఽసి।

హిత్వా భవద్భ్రువదుదీరితకాలగన్ధ-

ధ్వస్తాశిషోఽబ్జభవనాకపతీన్కుతోఽన్యాన్।

నూనం తపో యత్ర న మన్యునిర్జయో జ్ఞానం క్వచిత్తచ్చ న సఙ్గవర్జితమ్।

కశ్చిన్మహాంస్తస్య న కామనిర్జయః స ఈశ్వరః కిం పరతో వ్యపాశ్రయః।

ధర్మః క్వచిత్తత్ర న భూతసౌహృదం త్యాగః క్వచిత్తచ్చ న ముక్తికారణమ్।

వీర్యం న పుంసోఽస్త్యదవేగనిష్కృతం న హి ద్వితీయో గుణసఙ్గవర్జితః॥

క్వచిచ్చిరాయుర్న హి శీలమఙ్గలం క్వచిత్తదప్యస్తి న వేద్యమాయుషః।

యతోఽభయం కుత్ర చ సోఽప్యమఙ్గలః సుమఙ్గలః కశ్చన కాంక్షతే హి మామ్॥

ఏవం విమృశ్యావ్యభిచారిసద్గుణం పదం నిజైకాశ్రయిసద్గుణాశ్రయమ్।

వవ్రే వరం సర్వగుణైరపేక్షితం రమా ముకున్దం నరపేక్షమీప్సితమ్ ॥ 22 ॥

ఇతి భాగవతవచనాదుక్తసూక్తాచ్చావగమ్యతే। జగతామాత్మదః = ఆత్మానం త్రివిధజగత్స్వభావం అన్తే దదాతీతి తథోక్తః। అత ఏవ "తనుభృత్స్వభావ సమ్భూతయ" ఇత్యాహుః। ఆత్మా = పరమాత్మా `స్వభావే పరమాత్మని' ఇతి వచనాత్। త్వం భవతః = త్వత్తః, భవత్ = జాయమానమ్, ఉదీరితమ్ = ఉదీరణం యస్య స తథోక్తః। తస్య కాలస్య గన్ధేన పరనామనిమేషకాఖ్యలేశేన ధ్వస్తా ఆశిషః అఖిలైకసమ్పదో యేషాం తాన్ అబ్జో బ్రహ్మా `అద్భ్యః సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ' ఇతి వచనాత్, భవః = శివః నాకపతిః = ఇన్ద్రః బహువచనబలాదేవమేవార్థో వక్తవ్యః। హిత్వా మే మయా వృతోఽసి। అన్యాన్హిత్వా వృతోఽసీతి। కుతః కిం వక్తవ్యమితి పూర్వశ్లోకార్థః। అనేన స్వస్యాః స్వైశ్వర్యస్య భగవతో భగవదైశ్వర్యస్య చ మహాప్రలయేఽపి నాశాభావం సూచయతి। యత్ర తపనం, యత్ర దహనం, వసిష్ఠవిశ్వామిత్రాదౌ। తప సన్తాపే, తప ఆలోచనే, ఇతి ధాతోరౌష్ణ్యరూపధాయనరూపం తపో నూనమస్తి మన్యునిగ్రహో న। ప్రలయకాలే దహనతపనయోర్జగద్దాహకత్వవత్ ఋణీణాం శాపాదిదానేన చ మన్యుఫలదర్శనాదితి భావః। క్వచిద్ = బృహస్పతిశుక్రాదౌ జ్ఞానం = విద్యాఽస్తి తజ్జ్ఞానం సఙ్గేన =ధనాసక్త్యా వర్జితం న। దేవదానవపౌరోహిత్యాశ్రయణాత్। కశ్చిత్ = బ్రహ్మా మహాన్ = సకలజీవేభ్యః శ్రేష్ఠః। తస్య కామనిర్జయో న

వాచం దుహితరం తన్వీం స్వయమ్భూర్హరతీం మనః।

అకామాం చకమే క్షత్తః సకామ ఇతి నః శ్రుతమ్॥

ఇతి భాగవతే అవిహితస్వదుహితృకామదరశనాదితిభావః। వ్యపగతోఽన్య ఆశ్రయో యస్య సోఽయం వ్యపాశ్రయః।

రుద్రం సమాశ్రితా దేవా రుద్రో బ్రహ్మణమాశ్రితః।

బ్రహ్మ మామాశ్రితో నిత్యం నాహం కఞ్చిదుపాశ్రితః॥

ఇతి వచనాత్ ఇన్ద్రాద్యాశ్రయరుద్రాదివత్ అయం ఆశ్రయ ఏవ స్వయం పునరాశ్రయాన్తరసాపేక్షో న భవతీతి యావత్। పరతః = పరమపురుషాత్ ఏతాదృశో వ్యపాశ్రయో యస్య రుద్రస్య స పరతో వ్యపాశ్రయః। స్వతన్త్రనారాయణమాశ్రిత్య తద్బలేనైవ స్వవైరిణం భస్మాసురం నాశయన్ స్వాత్మానం రక్షంశ్చేతి యావత్। స రుద్ర ఈశ్వరః కిము = ఈశ్వరశబ్దవాచ్యసర్వేశ్వరత్వవాన కిము, నైవ। భగవన్నామధారకతయైవాయమీశ్వరో నతు భగవానివ పరమముఖ్యయా వృత్త్యా తచ్ఛబ్దవాచ్య ఇతి భావః।

ముముచుః పుష్పవర్షాణి హతే తాపే వృకాసురే।

దేవర్షిపితృగన్ధర్వా మోచితః సఙ్కటాచ్ఛివః॥

య ఏవమవ్యాకృతశక్త్యుదన్వతః పరస్య సాక్షాత్పరమాత్మనో హరేః।

గిరీశమోక్షం కథయేచ్ఛృణోతి వా విముచ్యతే సంసృతిభిస్తథాఽరిభిః॥

ఇతి భాగవతవచనాత్సిద్ధోఽయమర్థః। క్వచిత్ = యమేఽపి ధర్మోఽస్తి, ధర్మరాజత్వాత్। భూతసౌహృదం న। క్వచిత్ = మనుబల్యాదౌ త్యాగః = స్వాధికారసమాప్తౌ మనూనామీశ్వరభయాదైశ్వర్యత్యాగః। బలేశ్చ వామనభయాదన్యాయార్జితత్రైలోక్యత్యాగః। అత ఏవ న ముక్తికారణమ్। అజః = కాలః తస్య వేగేన నిష్కృతం = అపరిహృతం, వీర్యం = సామర్థ్యం పుంసః = పుంమాత్రస్య న। ద్వితీయః =భగవతోఽన్యః, గుణసఙ్గవర్జితః = గుణత్రయనిమిత్తకకామక్రోధలోభమోహాదిదోషసఙ్గవర్జితో నహి। ఇమౌ దోషౌ సకలచేతనసాధారణౌ। క్వచిత్ = జగన్మారకమృత్యుదేవ చిరాయురస్తి కల్పావసానపర్యన్తం సర్వమారకత్వేనాశవేశషితత్వాత్ శీలమఙ్గలం = పరోపకారదయాలుత్వాదిశీలం, దమ్పత్యోర్వైధవ్యద్వైధుర్యాద్యమఙ్గలహేతుత్వాన్మఙ్గలం చ నహి। క్వచిత్ = కామాదౌ తచ్ఛీలం మఙ్గలమస్తి పుత్రపౌత్రాదివృద్ధిహేతుత్వాత్। ఆయుషః వేద్యం జాతకాదినా వేదనయోగ్యం స్వరూపం న। ఇతరదేవేషు జీవత్స్వేవాస్య శివేన భస్మీకృతత్వాత్। యతః = యత్ర కుత్రచిచ్చన్ద్రాదౌ అభయం = ఘర్మశ్రమాదిహరమమస్తి, ఆహ్లాదహేతుత్వాత్। సోఽప్యమఙ్గలః = స్వోచ్చవృహస్పతిదారధర్షణాన్మఙ్గలశూన్యః। కశ్చన = ఇన్ద్రః సుమఙ్గలో భవతి। శతక్రతుత్వేన విధూతసకలపాపత్వాత్ "ఇన్ద్రో వృత్రం హత్వా మహానభవత్" ఇతి హి శ్రుతిః। సోఽపి మాం కాంక్షతే, ఐశ్వర్యాభివృద్ధ్యర్థమ్। బ్రహ్మాదీనాం సర్వేషాం స్వసన్తానత్వాత్,

విష్ణుభక్తత్వాచ్చ తేషు వాత్సల్యవతీ తత్తద్దోషోద్ఘాటనసమయే విశిష్య న తన్నామ జగ్రాహ ఇతి జ్ఞాతవ్యమ్। ఏవముక్తప్రకారేణ రమా సర్వాన్దేవాన్విమృశ్య ఏకైకగుణవత్త్వేఽపి గుణాన్తరరహితాన్ ఇతరసాధారణగుణవతశ్చ విచార్య అవ్యభిచారిసద్రుణం ప్రమేయత్వస్యేవ వివక్షితస్థలాదన్యత్రాపి వృత్తిరేకో వ్యభిచారః। కృతకత్వం నిత్యత్వం వినేవ గుణాన్తరం విహాయ గుణాన్తరస్యాప్యవస్థితిరపరో వ్యభిచారః। తదుభయవ్యభిచారరహితా ఇతరసాధారణ్యేనావర్తమానాః సకలశుభగుణైః సహైవ వర్తమానశ్చ సద్గుణా యస్య తం, అవ్యభిచారిసద్గుణమ్। ఏవముక్తప్రకారేణ భగవద్వ్యతిరిక్తం లోకే క్వాప్యవిద్యమానం విమృశ్య నిజైకాశ్రయిసద్గుణాశ్రయం నిజైకాశ్రయిణః = ఇతరసాధారణ్యం వినా కేవలం స్వస్మిన్నేవ విద్యమానాః సద్గుణాః సర్వేశ్వరత్వసర్వకర్తృత్వస్వతన్త్రత్వనిరవధికసర్వజ్ఞత్వపూర్వా గుణాః తేషామాశ్రయమ్। తే చ ఏకేనాపి శుభగుణేన వ్యభిచారవన్తో న కిన్తు సర్వగుణైరపేక్షితమ్। భగవద్గుణానాం చేతనత్వాత్ భగవానేవాస్మాకమాధారో భవేత్, న త్వన్య ఇత్యపేక్షితమ్। పదం = పద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఉక్తద్వివిధగుమవత్తయా వేదప్రతిపాద్యం ముకున్దమేవ అవ్యభిచారిసద్గుణం = ఉక్తవ్యభిచారద్వయరహితసద్గుణవన్తం విమృశ్య = నిశ్చిత్య, నిరపేక్షం = స్వస్మిన్నప్యపేక్షారహితం ఈప్సితం = సర్వైరప్యపేక్షితం తమేవ వరం వవ్రే ఇతి యోజనా। తత్ర "త్వం న్యస్తదణ్డమునిభి" రిత్యేకం పద్యం ప్రణయకలహసమయే రుగ్మిణీవాక్యమ్। "నూనం తప" ఇత్యాదిపద్యాని స్వయంవరస్థలక్ష్మీవాక్యాని। తత్రాద్యపద్యే స్వనాశస్యైశ్వర్యనాశాఖ్యదోషద్వయేన స్వనీచత్వస్య రుగ్మిణీరూపశ్రియైవ కథనాత్। ఉత్తరపద్యేషు తు బ్రహ్మాది సకలదేవానామపి వివిచ్య కామక్రోధాదిదోషగ్రస్తత్వేన భగవత్సకాశాత్, నీచత్వస్య మూలరూపశ్రియైవ కథనాచ్చ "యద్ధి మనసా ధ్యాయతి తద్వాచా వదతీ" తి ప్రమితత్వాత్ సా ఇదం జగత తే అనుమనుత ఇతి గోపీభిరుక్తం యుక్తమితి స్థితమ్॥

నను జీవపరయోర్భేదేఽపి సామ్యమేవాస్త్విత్యత అమ్భృణీసూక్తోక్తప్రమేయేన సర్వోత్తమత్వం సమర్థయన్తే। కమలాసనాదితి। ఇన్దిరా శ్రీమహాలక్ష్మీః కమలాసనాచ్చతుర్ముఖాద్భవాత్ శివాదభవతః న విద్యతే భవః సంసారో యస్యేతి అభవాన్ముక్తాదిత్యర్థః। జాత్యేకవచనమ్। మహతీ కిల ఉత్తమా కిల కిలేత్యనేన "యం కామయే తన్తముగ్రం కృణోమీతి" శ్రుతిః సూచితా। అరిభిః శత్రుభిః వృతః ప్రాప్తః ఉదయః అభ్యుదయః తస్య దావ వనాగ్నే। నాశకేత్యర్థః। ఏతాదృశ హే శ్రీకృష్ణ తయా లక్ష్మ్యా భవాన్ లతయా వల్ల్యా తరువత్ తరురివ పరివృతః కిల అఙ్గీకృతః। అత్రాపి కిలేత్యనేన మమ యోనిరితి శ్రుతిం సూచయన్తి। అస్తు బ్రహ్మభవోత్తమతా సర్వోత్తమతా తు కథమిత్యత ఆహుః। సేతి। తే తవ సమ్బన్ధినీ సా లక్ష్మీః ఇదం సర్వం జగత్ అనుస్వస్యాః అనన్తరం నికృష్టమిత్యర్థః। మనుతే జానాతి కిల। కిలేత్యనేన "అహం

రుద్రేభిరితి" సమగ్రా శ్రుతిః సూచితా। బ్రహ్మాదిసకలజగదభ్యధికలక్ష్మీపతిత్వం శ్రౌతం సర్వోత్తమత్వే కేవలవ్యతిరేకీ హేతుః సూచితో భవతీత్యర్థః।। 29 ।।

నిగమోఽస్తి తే మతిమతోఽతిమతో నిఖిలేశ్వరత్వమసమయేఽసమయే।

తమపి త్యజన్త్యసుభృతః సుభృతః స్వనయః కుతోఽక్షరహితైరహితైః।। 30 ।।

నిగమ ఇతి। హే అసమ అసదృశ శ్రీకృష్ణ తే తవ నిఖిలేశ్వరత్వసమయే నిరవధికసర్వోత్తమత్వసిద్ధాన్తే మతిమతః బుద్ధిమతః పురుషస్య అతిమతః అతిశయేన సంమతః నిగమః సాక్షాత్సర్వోత్తమతాప్రతిపాదకః "ఏష సర్వేశ్వరః"(1)। "న తే విష్ణో జాయమానః"। "న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్య" ఇత్యాదికో వేదోఽస్తి। యే అసుభృతః పురుషాః తం ప్రసిద్ధం వేదమపి అతత్త్వావేదకత్వోక్త్యా త్యజన్తి। ఉపేక్షన్తే। అక్షరహితైరన్యైస్తైరహితైరస్మన్మతవైరిభిరిత్యర్థః। స్వనయః అద్వైతాదిరూపః స్వసిద్ధాన్తః కుతః ప్రమాణాత్ సుభృతః సుష్ఠు ధృతః వేదత్వావిశేషాదస్మదీయవేవత్స్వాభిమతవేదస్యాఽపి త్యాగసమ్భవేన స్వమతేఽపి ప్రమాణాభావాదితి భావః। అత ఏవ స్వవ్యాఘాతమపశ్యన్తః అక్షరహితా ఇత్యుక్తమ్ ।। 30 ।।

అనృతం జగత్కలయతేఽలయ తే యది కోఽపి మానసహితం స హితమ్।

రుచిరం కథం నిజనయేజనయేన్న హి రజ్జ్వహేః క్షతిరభూతిరభూత్ ।। 31 ।।

నను బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వాద్భవదుక్తభేదాదిప్రమేయం తత్ప్రతిపాదకం వేదాదిప్రమాణం వా కిమపి నాస్తీత్యత ఉక్తమేవ ప్రమేయముపపాదయన్తి। అనృతమితి। హే అలయ నాశరహిత శ్రీకృష్ణ యః కోపి వాదీ మానేన ప్రమాణేన సహితం తే జగత్ త్వదధీనం విశ్వమ్ అనృతం మిథ్యాభూతం కలయతే మనుతే। స వాదీ నిజనయే స్వసిద్ధాన్తే హితమిష్టం ఐక్యాదికం రుచిరం మనోహరం పరాఙ్గీకారార్హమిత్యర్థః। కథం జనయేత్। ప్రమాణాభావేన పరబోధనాసమ్భవాత్ మిథ్యాభూతప్రమాణేన బోధయామీత్యతస్తస్య స్వరూపత ఏవాభావాత్ న సాధకత్వం సమ్భవతీత్యాహుః। నహీతి। రజ్జ్వహేః రజ్జౌ ఆరోపితసర్పాత్ అభూతిః మరణహేతుత్వాదమఙ్గలా క్షతిః క్షతం నాభూత్ హి। యది మిథ్యాభూతమప్యర్థం సాధయేత్తర్హి రజ్జుసర్పాదపి దంశనం స్యాదితి భావః। అతో జ్ఞాయతే న మిథ్యాభూతమర్థసాధకమితి। నచ ప్రాతిభాసికత్వమేవ తత్రాసాధకత్వే తన్త్రమితి। వాచ్యమ్। ప్రాతిభాసికే అసతి చ అసాధకత్వప్రయోజకతయా ప్రసిద్ధస్య స్వరూపాభావస్యైవాసాధకత్వప్రయోజకతయా

వక్తవ్యత్వాత్ ఉభయోః ప్రయోజకత్వే గౌరవాత్। ఇదమపి ప్రసిద్ధిద్యోతకేన హిశబ్దేన సూచతమ్।।

F.N. 1. గీ. (11/43)

భయహేతుతాఽస్య న చ కమ్పకతోభయహేతుతాఽస్య చిత ఏవ పరమ్।

న హి చిధ్గతేఽర్థమహిమా నిశితానహిచిద్గతేఽర్థ ఇహ రాతి హి తాన్ ।। 32 ।।

భయకమ్పాదిహేతుత్వం రజ్జుసర్పస్యాస్తీత్యత ఆహుః। భయేతి। అస్య రజ్జుసర్పస్య న కేవలం దంశనహేతుత్వాభావః భయహేతుతా భయజనకత్వం కమ్పకస్య భావః కమ్పకతా కమ్పజనకత్వమిత్యర్థః। న నాస్తి తర్హి కుతో భయాద్యుత్పత్తిరిత్యత ఆహుః। అస్య రజ్జుసర్పస్య చిత ఏవ జ్ఞానస్యైవ భయహేతుతా బయకమ్ప హేతుత్వమ్। కుత ఇత్యతః తయోర్జ్ఞానకార్యత్వే అన్వయవ్యతిరేకౌ దర్శయన్తి। నహీతి। నిశి రాత్రౌ చిత్ జ్ఞానం గతా యస్మాత్స చిద్గతః సుప్త ఇత్యర్థః। తస్మిన్పురుషే అర్థమహిమా సర్పరూపార్థస్య సామర్థ్యం సుప్తస్యోపరి సర్పోపసర్పణేఽపీతి భావః। తాన్ ఉభయాన్ భయకమ్పాఖ్యాన్ న రాతి న ప్రదిశతి హి। అనేన సత్యప్యర్థే జ్ఞానాభావాన్న భయకమ్పాదీతి వ్యతిరేకో దర్శితః। ఇహ రజ్జుసర్పస్థలే అర్థే గతేఽపి సర్పరూపార్థాభావేఽపీత్యర్థః। అహిచిత్ సర్పజ్ఞానమ్ అయం సర్ప ఇతి భ్రమమాత్రమిత్యర్థః। తాన్ ఉభయాన్ భయాదీన్ రాతి హి దిశతి హి। అనేనార్థాభావేఽపి జ్ఞానే సతి భయకమ్పాదికమిత్యన్వయో దర్శితః। అర్థస్య పూర్వపాదే అన్వయతో వ్యభిచారః। ఉత్తరపాదే వ్యతిరేకతో వ్యభిచారశ్చ హేతుతాసమర్థనాయ నిరూపితో భవతి। అత ఏవ తత్రార్థమహిమా అత్ర తు గతేఽర్థ ఇత్యుక్తమ్ ।। 32 ।।

యది భేదశూన్యమఖిలం మఖిలఙ్ఘ్యసురార్దితా సురసభాఽఽర సభా।

తవ ధామ కిం మురరిపోఽరరిపో స్తుతిరప్యుదారచరితాచరితా ।। 33 ।।

ఇదానీం దసమస్కన్ధోక్తప్రమేయేనైవాభేదం దూషయన్తి। యదీతి। హే అరరిపో దోషశత్రో ఉదారచరిత ఉత్కృష్టచరిత్ర మురరిపో శ్రీకృష్ణ యది అఖిలం సమస్తం జగత్ భేదశూన్యం భేదరహితం తర్హి మఖినః యాజ్ఞికాన్ లఙ్ఘయన్తీతి మఖిలఙ్ఘినః తే చ తే అసురాశ్చ తైరర్దితా పీడితా సభా భాసా కాన్త్యా సహితా సురాణాం బ్రహ్మరుద్రాదీనాం సభా తవ ధామ మన్దిరం క్షీరసముద్రం కి కిమర్థమ్ ఆర ప్రాప। కాకతాలీయం గమనమిత్యత ఆహుః। స్తుతిరపి

పుంసూక్తేన స్తోత్రమపి కిం కిమర్థమాచరితా కృతా। అనేన భేదే గమ్యగన్తృభావస్తోతృస్తుత్యభావసమర్థాసమర్థభావరూపాః విరుద్ధధర్మాః స్మార్తాః కథితా భవన్తి। "జగామ సత్రినయనః తీరం క్షీరపయోనిధే"(1) రిత్యాదేః ।। 33 ।।

F.N. 1. భా. 10/1/19

అమితోరువిక్రమ తవామతవాగభిదాం వదన్ ఖరమతే రమతే।

క్వ విరుద్ధధర్మజలధీజలధీకలితాభిదా క్వ నిజయోనిజయోః ।। 34 ।।

ఉపపాదితాభేదనిరాసముపసంహరన్తి। అమితేతి। అమితా అపరిమితాః ఉరవః శ్రేష్ఠాః విక్రమాః పరాక్రమా యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। శ్రీకృష్ణ తవాభిదామైక్యం వదన్ అమతవాక్ శ్రుత్యాద్యసమ్మతవచనః। వాదీ ఖరమతే రాసభసిద్ధాన్తే రమతే ఐక్యవాదీ ఖర ఇత్యర్థః। విరుద్ధధర్మైః పూర్వోక్తైః జలధీ ఇవ సముద్రావివ విద్యమానౌ జీవపరమౌ క్వ పూర్ణత్వాపూర్ణత్వోపజీవ్యత్వోపజీవకత్వబద్ధత్వముక్తత్వాద్యనన్తవిరుద్ధ-ధర్మసఙ్గ్రహాయ జలధిపదమ్। నిజశ్చ యోనిజశ్చ నిజయోనిజౌ తయోరుత్పన్నానుత్పన్నయోరిత్యర్థః। ప్రలయకాలేఽప్శాయినః శ్రీనారాయణస్య సృష్టికాలమాత్రవర్తినో జీవస్య చ నిజయోనిజత్వాఖ్యవిరుద్ధధర్మావపి బోధయితుమిదం విశేషణమ్। జీవపరమయోః జలానాం జడానాం మూర్ఖాణామిత్యర్థః। ధియ బుద్ధ్యా కలితా నిరూపితా జడైః స్వకపోలకల్పితేత్యర్థః। డలయోరభేదాన్న యమకభఙ్గః। అభిదా అభేదః క్వ అభేదస్త్వత్యన్తాసమ్భవీతి భావః ।। 34 ।।

స్మృతిభారతావ్రణపురాణపురాతనవేదశాస్త్రవిభవం విభవమ్।

పరమం చ మానసమయైః సమయైరనృతం వదన్న సుసభాసు సభాః ।। 35 ।।

ఇదానీం పూర్వోక్తమిథ్యాత్వనిరాకరణముపసంహరన్తి। స్మృతీతి। స్మృతయశ్చ భారతం చ న విద్యన్తే వ్రణాని యేషాం తాని అవ్రణాని నిర్దోషాణి యాని పురాణాని చ సాత్వికపురాణానీత్యర్థః। పురాతనః అపౌరుషేయో వేదశ్చ శాస్త్రం చ బ్రహ్మమీమాంసా చ తేషాం విభవం సమ్పదమ్। విగతః భవః సంసారో యస్మాత్స విభవః అవిద్యాబన్ధరహిత ఇత్యర్థః। తమ్। పరమం శ్రీనారాయణం చ మానసమయైర్మానసవికారైః స్వమనోవికారమాత్రకృతైరిత్యర్థః। సమయైః సిద్ధాన్తైః అనృతం వదన్ మాయీ సుసభాసు

శోభనసభాసు శ్రోత్రియసభాస్విత్యర్థః। సభాః భాసా సహితో న న భవతి। ఏతాదృశవాదినం బౌద్ధ ఇతి శ్రోత్రియాః తిరస్కుర్వన్తీతి భావః ।। 35 ।।

ఫణిరాజగర్వశమనః శమనః క్షయకారకః స కురుతాత్కురుతాత్।

చకితాత్మనామిహ వనే హవనే వినుతః కృపావసుహృదాం సుహృదామ్ ।। 36 ।।

ఫణిరాజేతి। పణిరాజః కాలియః తస్య గర్వం శమయతీతి ఫణిరాజగర్వశమనః। అనసః శకటాసురస్య క్షయం కరోతీతి స తథోక్తః। హవనే యజ్ఞే వినుతః స్తుతః స శ్రీకృష్ణః ఇహ వనే కురుతాన్ కుత్సితఘూకసింహాదిరవాత్। తిరశ్చాం వాసితం రుతమిత్యమరః। చకితాత్మనాం భీతమనసాం కృపైవ వసు ద్రవ్యం తస్మిన్హృత్ హృదయం యాసాం తాసాం సుహృదాం బన్ధూనాం అస్మాకం శం సుఖం కురుతాత్ కరోతు ।। 36 ।।

ముఖసారసం చ సురసం సురసంస్తుతచారుభావయుగలం యుగల్।

నయనాబ్జయోరజ మనోజమనోజయి సుస్మితం హృదయతేఽదయ తే ।। 37 ।।

ముఖసారసమితి। అజ జననరహిత అదయ దయాహితేత్యాక్రోశేన సమ్బుద్ధిః। హే శ్రీకృష్ణ నోఽస్మాకం హృన్మనః। సురసం లావణ్యరసభరితం తే తవ ముఖసారసం ముఖారవిన్దమ్ అలమత్యర్థం సురైః సంస్తుతః చారుభావః మనోహరత్వం తేన యుజ్యత ఇతి యుక్। నయనాబ్జయోః యుగలం యుగ్మం మనోజస్య కామస్య మనశ్చిత్తం జయతీతి మనోజమనోజయి। తత్ సుస్మితం చ అయతే గచ్ఛతి స్మరతీత్యర్థః।। 37 ।।

గోపీనాం పరితాపమిత్యుడుపతిః కృష్ణాయ శంసన్నివ

ప్రాపాబ్ధ్యన్తికమచ్యుతేన్దురుదితస్తత్పుణ్యపుఞ్జాచలాత్।

వక్షోజాఖ్యగిరిం కరైః పరిమృజన్నేత్రోత్పలం హర్షయన్

హృద్వ్యోమాప్యనురఞ్జయన్విరచయన్వృద్ధిం ప్రమోదామ్బుధేః ।। 38 ।।

గోపీనామితి। ఉడుపతిశ్చన్ద్రః ఇత్యనేన ప్రకారేణ గోపీనాం గోపస్త్రీణాం పరితాపం శ్రీకృష్ణనివాసభూతసముద్రస్య సన్తాపం శ్రీకృష్ణాయ సంశన్నివ కథయన్నివ అబ్ధేః

శ్రీకృష్ణనివాసభూతసముద్రస్య అన్తికం సమీపం ప్రాప। చన్ద్రః ప్రతీచ్యాం దిశి గత ఇత్యర్థః। ఏతస్య చన్ద్రస్యాపసరణే సతి గోపీనాం వక్షోజాఖ్యగిరిం స్తనాఖ్యపర్వతం కరైర్హస్తైః పరిమృజన్ స్పృశన్ చన్ద్రోఽప్యుదయకాలే పర్వతాగ్రే కరాన్ప్రసారయతి। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। నేత్రోత్పలం తాసాం నయనేన్దీవరం హర్షయన్ సన్తోషయన్ హృద్వ్యోమ తాసాం హృదయాకాశమపి అనురఞ్జయన్ రాగయుక్తం కుర్వన్। చన్ద్రపక్షే రాగో రక్తిమా ప్రమోదామ్బుధేః తాసాం సన్తోషసముద్రస్య వృద్ధిమభివృద్ధిం విరచయన్ అచ్యుతేన్దుః శ్రీకృష్ణాఖ్యచన్ద్రః తాసాం పుణ్యపుఞ్జః పుణ్యసమూహః స ఏవాచలః పర్వతస్తస్మాదుదితః దర్శనసమయ ఏవ విలాసం కుర్వన్ తాసాం పుణ్యవశాదాగత ఇత్యర్థః। ఏకపక్షేఽపి కలాచ్యుతిరాహిత్యసూచనాయాచ్యుతపదమ్। "వినిమయాలఙ్కారః"। స చ రూపకేణ గర్భితః ।। 38 ।।

కాచిన్ముకున్దముఖసారససౌరభాఢ్యం తామ్బూలచర్వితమభక్షయదమ్బుజాక్షీ।

అన్తర్నిలీనమదనాయుధజాతఘాతశాన్తిం విధాతుమివ సఞ్చితపుణ్యశేషా ।। 39 ।।

కాచిదితి। సఞ్చితస్యార్జితస్య పుణ్యస్య శేషో యస్యాః సా అమ్బుజవదక్షిణీ యస్యాః సా హర్షోద్రేకేణ వికసితనయనేత్యర్థః। కాచిద్గోపీ అన్తః హృది నిలీనః గూఢః మదనస్తస్యాయుధైః శరైర్జాతః ఘాతః క్షతం తస్య శాన్తిం పరిహారం విధాతుమివ। ముఖస్థవీటికయా ఆయుధఘాతశాన్తిర్భవతీతి ప్రసిద్ధిః। ముకున్దస్య శ్రీకృష్ణస్య ముఖసారసం ముఖారవిన్దం తస్య సౌరభేణ పరిమలేనాఢ్యం సమ్పన్నం తామ్బూలచర్వితం చిత్తస్థవ్రణపరిహారాయ తామ్బూలచర్వితస్యాన్తః ప్రవేశనమేవ న్యాయ్యమితి మన్వానేవాభక్షయత్। శ్రీకృష్ణోచ్ఛిష్టవీటికాభక్షణేనైవ విరహజన్యమదనవేదనా పరిహృతేత్యతః శ్రీకృష్ణస్య సౌన్దర్యం కిం వర్ణనీయమితి భావః ।। 39 ।।

అనయా తదంసపరిలమ్బితపాణిపద్మా ధన్యా స్ఫురన్మకరకుణ్డలశోభిగణ్డమ్।

ప్రేష్ఠాన్తరాఙ్కురితరాసవిలాసతృష్ణాపుష్టిప్రదేవ మృదుహృష్టముఖీ చుచుమ్బే ।। 40 ।।

అన్యేతి। తస్య శ్రీకృష్ణస్యాంసే బాహుమూలే పరిలమ్బితం పాణిపద్మం కరసరోజం యస్యాః సా అత ఏవ ధన్యా పుణ్యవతీ హృష్టం హర్షయుక్తం ముఖం యస్యాః సా అపరా గోపీ ప్రేష్ఠస్య ప్రియస్య శ్రీకృష్ణస్యాన్తరే హృది అఙ్కురితా ఈషదుత్పన్నా రాసవిలాసస్య రాసక్రీడాయాః తృష్ణా ఆకాంక్షా తస్యాః పుష్టిమభివృద్ధిం ప్రదదాతి తథోక్తా సేవ। పరస్పరమంసాలమ్బితపాణిపద్మయోః స్త్రీపుంసయోః చుమ్బనాదివిలాసః రాసవిలాసః

అనయాఽపి తథైవ చుమ్బనాత్జ్ఞాతాస్వాదస్య శ్రీకృష్ణస్య తత్ర తృష్ణాఽభివర్ధిష్యత ఇతి బుద్ధ్యైవేతి భావః। స్ఫురతీ లసతీ మకరకుణ్డలే తాభ్యాం శోభిగణ్డః తం మృదు యథా భవాతి తథా చుచుమ్బే ।। 40 ।।

కాచిచ్చ దష్టమృదులోష్ఠపుటీ ముకున్దం తన్వీ తతాన తరలాత్మకటాక్షలక్ష్యమ్।

భ్రూసంజ్ఞయైవ రమణం ప్రతి దర్శయన్తీ బిమ్బోష్ఠచుమ్బనరుచిం రుచిరాలకాస్యమ్ ।। 40 ।।

కాచిదితి। కాచిచ్చ తన్వీ గోపీ రుచిరాః అలకాః చూర్ణకున్తలాః యస్య తత్ రుచిరాలకమ్ ఆస్యం ముఖం యస్య సః తం రమణం శ్రీకృష్ణం ప్రతి బిమ్బోష్ఠస్య చుమ్బనస్య రుచిమభిరుచిం భ్రూసఞ్జ్ఞయా దర్శయన్తీవ దష్టం మృదులం పేశలమ్ ఓష్ఠస్య పుటం యస్యాః సా తథా సతీ తం ముకున్దం తరలస్య చఞ్చలస్యాత్మకటాక్షస్య స్వకీయాపాఙ్గదర్శనస్య లక్ష్మయం తతాన చకార। అనేన చ హార్దీ ప్రీతిరేవాస్యా దర్శితా ।। 41 ।।

న స్వైరిణీతి నయకోవిదమయ్యుపేక్షా యుక్తా తవేతి తమివ ప్రతిబోధయన్తీ।

పస్పర్శ పాణికమలం సుఖజాశ్రుధారాహస్తేన హర్షకరకఙ్కణసుస్వనేన ।। 42 ।।

న స్వైరిణీతి। కాచిద్గోపీ నయే నీతౌ కోవిద కుశల హే శ్రీకృష్ణ అహం స్వైరిణీ వ్యభిచారిణీతి కృత్వా మయి తవోపేక్షా న యుక్తేతి తం శ్రీకృష్ణం ప్రతి బోధయన్తీవ విజ్ఞాపయన్తీవ సుఖాత్ ఆనన్దాత్ జాతాని ఉత్పన్నాని అశ్రూణి తేషాం ధారా యస్యాః సాః సుఖజాశ్రుధారా సతీ। అనేన కన్యాదానధారోదకం సమ్పాదితమ్। హర్షం కుర్వన్తీతి హర్షకారాః కఙ్కణానాం కరభూషణానాం సుస్వనా యస్య సః। అనేన వివాహోచితతూర్యస్వనశ్చ సమ్పాదితః। తేన హస్తేన స్వహస్తేన పాణికమలం శ్రీకృష్ణస్య పాణిపద్మం పస్పర్శ కిల। జగ్రాహ కిల। కిలేత్యనేన పౌరాణికీ ప్రసిద్ధిః(1) సూచితా। అనేన భార్యాత్వోచితపాణిగ్రహణం సూచితమ్ ।। 42 ।।

రత్యుత్సవార్థతనుమన్దిరసాఙ్గితుఙ్గవక్షోజసత్కలశమణ్డనధీరివాన్యా।

సంయోజ్య తచ్చరణపల్లవమాశు మారధిక్కారచిహ్నమఖనద్ధ్వజముత్పతాకమ్ ।। 43 ।।

రతీతి। అన్యా గోపీ రత్యుత్సవార్థం సురతోత్సవయోగ్యం తనుమన్దిరం స్వశరీరాఖ్యగృహం తత్ర సఙ్గినౌ సమ్బన్ధవన్తౌ తుఙ్గౌ ఉచ్చౌ వక్షోజౌ కుచౌ తావేవ సత్కలశౌ శోభనపూర్ణకుమ్భౌ యథా క్రీడాగృహం పూర్ణకుమ్భాదినా అలఙ్కుర్వన్తి తద్వచ్చీకృష్ణసమ్భోగగృహస్థానీయస్య స్వశరీరస్య స్తనావేవ పూర్ణకుమ్భావితి భావః। తయోర్మణ్డనం వికసితపలఙ్కారః తస్మిన్ ధీః బుధిర్యస్యాః సేవ అలఙ్కర్తుకామేవేత్యర్థః। తచ్చరణపల్లవం శ్రీకృష్ణపాదపల్లవం సంయోజ్య స్వకుచే స్థాపయిత్వా ఆశు శీఘ్రం మారస్య కామస్య ధిక్కారః పరాభావః తస్య చిహ్నమ్ ఉత్పతాకమ్ ఉచ్ఛ్రితః పతాకః ధ్వజపటో యస్య తం ధ్వజం అఖనత్ స్థాపితవతీ।

F.N. 1. తవైకాంసగతం బాహుం కృష్ణస్యోత్పలసౌరభమ్।

చన్దనాలిప్తమాఘ్రాయ హృష్టరోమా చచుమ్బ హ ॥ -భా. 10/33/12

శ్రీకృష్ణపాదసమ్బన్ధమాత్రేణ కామశాన్తౌ స్వకుచకుమ్భోపరిదృశ్యమానతత్పాదస్థపతాకధ్వజరేఖయా కామజయసూచకధ్వజం నచఖానేతి భావః। పల్లవైః కుచకుమ్భాలఙ్కరణ్యా పాదపల్లవం నిక్షిపన్త్యాః ధ్వజాదివిజయచిహ్నప్రాప్త్యుక్త్యా హరికిఙ్కరాణామేకోద్దేశేన ప్రవృత్తావనుద్దిష్టప్రయోజనాన్తరం సిద్ధ్యతీతి ద్యోతితమ్ ॥ 43 ॥

అన్యా చ తం హృది నిధాయ నిమీలితాక్షీ

ధన్యా ప్రియం పులకశోభితసర్వగాత్రీ।

సర్వాభిరాభిరనుభూతమభుఙ్క్త భోగం

కిం నామ నాస్తి మునిమార్గజుషాం హి లోకే ॥ 44 ॥

అన్యా చేతి। పులకైః రోమాఞ్చైః శోభితాని గాత్రాణి అవయవాః యస్యాః సా ధన్యా కృతార్థా అనయా చ కాచిత్ తం శ్రీకృష్ణం హృది నిధాయ ధ్యాత్వా నిమీలితాక్షీ ముకులితాక్షీ సతీ ఆభిః పూర్వోక్తాభిః సర్వాభిః గోపీభిః అనుభూతం భోగం వీటికాభక్షణకణ్ఠాలిఙ్గనచుమ్బనపాణిస్పర్శాదికమ్ అభుఙ్క్త అనుభూతవతీ। తథాహి। లోకే మునిమార్గజుషామ్ ఋషిమార్గసేవినాం కింనామ ఫలం నాస్తి। సర్వఫలమస్త్యేవేత్యర్థః।

ధ్యానధారణాదేర్మునిమార్గత్వాదితి భావః। అనేన సఙ్కల్పావస్థా దర్శితా। "మనోరథైః ప్రియావాప్తిః సఙ్కల్ప" ఇత్యుక్తత్వాత్ ।।44 ।।

నయనైర్దధుర్ముఖవిధుం ఖవిధుం విహసన్తమస్య చరణే చ రణే।

జయదాయిని స్తనయుగేన యుగే క్షణతాం శమావధితేఽధిగతే ।।45 ।।

నయనైరితి। గోప్యః ఖే గగనే విధిశ్చన్ద్రః తం విహసన్తం విశేషేణ పరిహసన్తం తతోఽప్యధికకాన్తిమితి యావత్। అస్య శ్రీకృష్ణస్య ముఖవిధుం ముఖచన్ద్రం నయనైః స్వనేత్రైః దధుః ధృతవత్యః। సోత్కణ్ఠమీక్షితవత్య ఇత్యర్థః। అనేన చక్షుఃప్రీత్యవస్థా దర్శితా। రణే యుద్ధే జయదాయిని జయప్రదే స్మరతామితి శేషః। అస్య శ్రీకృష్ణస్య చరమే పాదౌ। పదఙ్ఘ్రిశ్చరణోఽస్త్రియామిత్యమరః। స్తనయుగేన కుచయుగ్మేన దధుః। శమస్య స్వగర్వశమనస్య అవధిం పర్యన్తం గతే స్వగర్వవినశపర్యన్తమ్ అదర్శనం గత ఇత్యర్థః। శ్రీకృష్ణే అధిగతే సతి దృష్టే సతి యుగే యుగపరిమితకాలే క్షణతామ్ అల్పకాలతాం దధుః। ప్రియాగమసన్తోషేమ మహానపి (1)కాలోఽల్ప ఇవాభవదితి భావః ।।45 ।।

స్వానన్దం ప్రకటీచతార సుఖదం సాయుజ్యమాలిఙ్గ్య తాః

సాధర్మ్యం స్వకృతానులేపతిలకైర్మోక్షం హృదిస్థావృతేః।

తాభిః సస్మితమీక్షితో యదుపతిః సారూప్యసార్ష్టీ దిశన్

రాసాఖ్యం చ తథోత్సవం నహి కథా వ్యర్థా పరబ్రహ్మణః ।।46 ।।

స్వానన్దమితి। తాభిః గోపీభిః సస్మితం స్మితేన సహితం యథా భవతి తథా ఈక్షితః దృష్టః శ్రవణజన్యాపరోక్ష ఇతి ధ్వనిః। యదుపతిః శ్రీకృష్ణః హృదిస్థాయాః ఆవృతేరాచ్ఛాదనస్య కుచాచ్ఛాదనవస్త్రస్యేత్యర్థః। హృన్నిష్ఠప్రకృతిరూపాచ్ఛాదనస్యేతి ధ్వనిః। మోక్షమపసరణం ప్రకటీచకార। స్వానన్దం స్వవిలాసజనితసుఖమ్। స్వరూపం సుకమితి ధ్వనిః। ప్రకటీచకారేత్యస్య సర్వత్రాన్వయః। తాః గోపీః ఆలిఙ్గ్య సుఖదం సాయుజ్యం దృఢసంయోగమ్। సాయుజ్యాఖ్యమోక్షమితి ధ్వనిః। స్వేన కృతః గాఢాలిఙ్గనవశాద్గోపీషు కృతః అనులేపాః అఙ్గాలఙ్కారభూతచన్దనానులేపనాని। తిలకాః లలాటాలఙ్కారభూతకస్తూరితిలకాశ్చ తైః సాధర్మ్యం సమానధర్మత్వమ్। శ్రీకృష్ణాఙ్గానులేపనతిలకవత్ గాఢాలిఙ్గనే సతి తాసామప్యఙ్గానులేపనతిలకానాం జాతత్వాదితి భావః। సాధర్మ్యం మోక్షమితి ధ్వనిః। సారూప్యసార్ష్టీ సమానరూపత్వం సారూప్యమ్। "కృత్వా

తావన్తమాత్మానం యావతీర్గోపయోషిత"(2) ఇతి వచనాదితి భావః। సారూప్యమోక్షమితి ధ్వనిః। అన్యోన్యకణ్ఠాలమ్బితపాణితయా ఖేలనం సార్ష్టిః। సార్ష్టినామకమోక్షమితి ధ్వనిః। తే ఉభేదిశన్ ప్రదిశన్ తథా రాసాఖ్యముత్సవఞ్చ ప్రకటీచకారేతి పూర్వేణాన్వయః। తదుక్తమిత్యాహ। నహీతి। పరబ్రహ్మణః శ్రీకృష్ణస్య కథా వ్యర్థా నహి। యథా పరబ్రహ్మకథాశ్రవణాదినా అపరోక్షంజ్ఞానం తజ్జన్మయమోక్షావస్థావిశేషశ్చ భవతి। తథా శ్రీకృష్ణస్యాపి పరబ్రహ్మస్వరూపత్వాద్రమణాశయా గోపీభిః కృతాఽపి తత్కథా మోక్షసదృశవి-

F.N. 1. అహస్తు మాసశబ్దోక్త యత్ర చిన్తాయుతం బ్రజేత్।

ఏవం వత్సరభాద్యం చ విపరీతే విపర్యయః।।

- ఇతి భాగవతతాత్పర్యోద్ధృత (4/13/2) నామమహోదధివచనమ్

2. భా. 10/33/20

లాసానేవ తత్ఫలతయా దదావితి। పరబ్రహ్మఖ్యవస్తుస్వభావోఽపి దర్శితః। యద్యపి సాధర్మ్యం సారూప్యం చాన్యేషామేకమేవ తథాపి గోపీనాం ముక్తావపి ఏవమేవ రాసక్రీడాదివిలాససమ్భవాత్సమసఙ్ఖ్యరూపత్వాఖ్యసారూప్యమన్యదేవేతి ద్రష్టవ్యమ్।। 46 ।।

రమ్యస్థలీం రాసమహాయ శౌరిరగాదసౌ సారజనీహితాయ।

ఆసామభూదీప్సితదాతరీశే రాగాదసౌ సా రజనీ హితాయ ।। 47 ।।

రమ్యస్థలీమితి। అసౌ శౌరిః శ్రీకృష్ణః సారా శ్రేష్ఠా జనిరుత్పత్తిర్యాసాం తాసాం గోపీనామీహితాయా ఇష్టాయ రామహాయ రాసాఖ్యోత్సవాయ రమ్యాం సమాయతాం స్థలీమ్ అగాత్ అగమత్। ఆసాం గోపీనామీప్సితదాతరి ఈశే శ్రీకృష్ణే రాగాత్ స్నేహాత్ సా రజనీ రాత్రిః అసుః ప్రణః తస్మిన్విషయే హితాయానుక్రమణరూపహితాయ అభూత్। పూర్వం శ్రీకృష్ణవియోగే యస్యాం రాత్ర్యాం ప్రాణోఽప్యసహ్య ఆసీత్। తదానీం తత్సమాగమే సహ్య ఏవాసీదితి భావః ।। 47 ।।

కణ్ఠాశ్లేషకరాగ్రపాతమధురవ్యాహారమన్దస్మితై-

ర్లోలాపాఙ్గనిరీక్షణేన మరుతా గీతేన శీతాంశునా।

శ్రృఙ్గారం రసముచ్చకైః కుసుమితే వృన్దావనే పోషయన్

గోపీమణ్డలమణ్డితం మధుపతీ రాసోత్సవం నిర్మమే ।। 48 ।।

కణ్ఠేతి। మధుపతిః శ్రీకృష్ణః కణ్ఠస్యాశ్లేషో ఆలిఙ్గనం కరాగ్రస్య నఖస్య పాతః ప్రక్షేపః మధురః మనోహరః వ్యాహార ఉక్తిః మన్దస్మితం మన్దహాసః తైః లోలా పాఙ్గనిరీక్షణేన చఞ్చలకటాక్షవీక్షణేన ఏతైరాలమ్బనవిభావైః మరుతా మన్దవాయునా గీతేన సఙ్గీతేన శీతాంశునా చన్ద్రేణ ఏతైరుద్దీపనవిభావైశ్చ శృఙ్గారరసం పోషయన్ పుష్టీకుర్వన్ ఉచ్చైకః సమ్యక్ కుసుమితే పుష్పితే వృన్దావనే। అయమప్యుద్దీపనవిభావః। గోపీనాం మణ్డలేన సమూహేన మణ్డితమలఙ్కృతం రాసోత్సవం రససమ్బన్ధీ రాసః స చాసౌ ఉత్సవశ్చ తం శృఙ్గారరసభరితోత్సవమిత్యర్థః। నిర్మమే కృతవాన్।। 48 ।।

ప్రేష్ఠస్యాంసయుగం కరైరుభయతః ప్రేమోత్థరోమోద్గమైః

సుష్ఠ్వాలిఙ్గ్యః పునః పలాయనభియేవౌత్సుక్యతో వీక్షతామ్।

సిద్ధానాం నయనైః సమం సముదితం శ్రృఙ్గారసంజ్ఞం రసం

మధ్యస్థం ముముచుర్మిథో ధృతకరా గన్తుం బహిర్న క్వచిత్ ।। 49 ।।

ప్రేష్ఠస్యేతి। ప్రేమ్ణా ఉత్సవేన స్నేహేనోత్థాః ఉత్పన్నాః రోమోద్గమాః రోమాఞ్చాః యేషాం తైః కరైః స్వహస్తైః ప్రేష్ఠస్య పరమప్రియస్య శ్రీకృష్ణస్యాంసయుగం పునః పలాయనభియేవోభయతః పార్శ్వద్వయే సుష్ఠు దృఢమాలిఙ్గ్య ఔత్సుక్యతః కౌతూహలాత్ వీక్షతాం పశ్యతాం సిద్ధానాం నయనైః సమం సాకం సముదితముత్పన్నం మధ్యస్థం మణ్డలాకారేణ స్థితానాం స్వాసాం మధ్యే స్థితం శృఙ్గారసఞ్జ్ఞం రసం మిథః పరస్పరం ధృతాః కరాః యాభిస్తాః బహిః క్వచిదపి గన్తుం న ముముచుః। యథా స్నేహాస్పదం కాన్తం మిథః గృహీతప్రసారితహస్తాః నాయికాః బహిర్నిర్గన్తుం న ముఞ్చన్తి। తద్వన్మధ్యస్థరససిద్ధనయనయోర్బహిర్గమననిరోధాయ మిథః హస్తం జగుహ్యరివేత్యర్థః। మనోహరస్త్రీపురుషవిలాసైరుజ్జృమ్భితః శృఙ్గారరసః రాసమణ్డలమధ్య ఏవ తిష్ఠతి సిద్ధానాం నయనాని చ తదీక్షణోత్సుకాని తత్రైవ తస్థురితి భావః ।। 49 ।।

స నేష్యతి ప్రాగివ కాఞ్చిదాసాం మనోరమాం శౌరిరితీవ భీత్యా।

పరస్పరాబద్ధమనోజ్ఞహస్తా విరేజురిన్దీవరలోచనాస్తాః ।। 50 ।।

స ఇతి। ఇన్దివరలోచనాః గోప్యః సః శౌరిః ప్రాగివ పూర్వవత్ ఆసామస్మాకం మధ్యే మనోరమాం కాఞ్చిన్నారీం నేష్యతీతి భియేవ పరస్పరాబద్ధమనోజ్ఞహస్తాః సత్యః విరేజుః ।। 50 ।।

విష్వగ్విసర్పినయనాః పరిముచ్యమాన-

వక్షోజవస్త్రకబరీభరభవ్యనీవ్యః।

సిఞ్జద్విభూషణగణా మిషతామలౌల్యం

నాట్యచ్ఛలేన చరణైః కణశౌ వితేనుః ।। 51 ।।

విష్వగితి। విష్వక్ సమన్తాత్ విసర్పీణి రసవిశేషప్రదర్శనాయ పతన్తి నయనాని యాసాం తాః పరిముచ్యమానం విశ్లథమానం వక్షోజవస్త్రం కుచవస్త్రం కబరీభరః కేశపాశశ్చ భవ్యా శోబనా నీవీ చ యాసాం తాః సిఞ్జన్ శబ్దం కుర్వన్ విభూషణగణః ఆభరణసమూహో యాసాం తాః। గోప్యః నాట్యచ్ఛలేన నృత్యవ్యాజేన మిషతాం పశ్యతాం సిద్ధాదీనామ్ అలౌల్యమచాఞ్చల్యం ధైర్యమిత్యర్థః। చరణైః కణశః కణాన్ చూర్ణమిత్యర్థః। వితేనుః యథా కిఞ్చిత్కఠినం వస్తు పాదఘాతేన చూర్ణయన్తి తద్వదితి భావః ।। 51 ।।

కృష్ణాంసవిన్యస్తకరాబ్జమాలాహృష్టాః స్త్రియస్తా ననృతుః సలీలాః।

ఆనన్దమూర్తిం పరిరభ్య మర్త్యః కో నామ నో నృత్యతి సిద్ధకృత్యః ।। 52 ।।

కృష్ణాంసమితి। శ్రీకృష్ణస్యాంసే వినయస్తా నిహితా కరాబ్జమాలా యాసాం తాః హృష్టాః సంహృష్టాః సలీలాః విలాససహితాః తాః స్త్రియః ననృతుః। తథాహి। ఆనన్దమూర్తి పరిరభ్య సద్ధకృత్యః కృతకృత్యః కో నామ మర్త్యః మనుష్యః నో నృత్యతి సర్వోఽపి నృత్యత్యేవేత్యర్థః।। 52 ।।

ఆబధ్య ముక్తగణవల్లభకణ్ఠమేకా బాలా విముక్తకబరీభరబన్ధనాయ

చక్రే న యత్నమలసా గురుకార్యలాభే లఘ్వర్థసాధనకృతిర్నహి దృష్టపూర్వా।। 53 ।।

ఆబధ్యేతి। ఏకా బాలా ముక్తానాం గణస్య వల్లభః శ్రీకృష్ణస్తస్య కణ్ఠమ్ ఆబధ్య బాహులతయా వధ్వా ఆశ్లిష్యేత్యర్థః। విముక్తకబరీభరబన్ధనాయ శ్లథధమ్మిల్లబన్ధనాయ అలసా జడా సతీ యత్నం ప్రయత్నం న చక్రే న కృతవతీ। తథాహి। గురుకార్యస్య మహాకార్యస్య లాభే సతి లఘ్వర్థస్య తుచ్ఛప్రయోజనస్య సాధనే సమ్పాదనే కృతిః ప్రయత్నః దృష్టపూర్వా పూర్వం దృష్టా నహి। నిత్యముక్తస్య బన్ధలక్షణమహాప్రయోజనే లబ్ధే సద్యోముక్తమాత్రకబరీభరబన్ధనాయాసాయోగాదితి భావః ।। 53 ।।

కృష్ణాలిఙ్గనభఙ్గశఙ్కిహృదయాః స్రస్తం కచం ప్రచ్యుతం
వక్షోజామ్బరముద్గతామపి న తా నీవీం బబన్ధుః కిల।
తద్భర్త్రా రతిసూచకం మృగదృశో దృష్ట్వా ప్రహృష్టాననా
రత్యన్తోచికర్మ చక్రురమతం నైవేతి చేతో మమ ।। 54 ।।

కృష్ణేతి। కృష్ణాలిఙ్గనస్య భఙ్గం విచ్ఛేదం శఙ్కత ఇతి కృష్ణాలిఙ్గనభఙ్గశఙ్కి తచ్చ తత్ హృదయం మనో యాసాం తాః గోప్యః స్రస్తం కచం ప్రచ్యుతం యద్వక్షోజామ్బరమ్ ఉద్గతాం ముచ్యమానాం నీవీం చ న బబన్ధుః। కిల। కిలేత్యస్వరసే। భర్త్రా శ్రీకృష్ణేన సహ రతిసూచకం తత్ కబరీవక్షోజామ్బరనీవీమోచనం దృష్ట్వా ప్రహృష్టాననాః రతిర్భవిష్యతీతి ప్రహృష్టముఖ్యః మృగదృశః అమతమనభిమతం రత్యన్తోచితకర్మ సురతాన్తే క్రియమాణం కర్మ కబరీబన్ధనాదికం న చక్రురేవేతి మమ చేతః మమ హృదయం మమాభిప్రాయ ఇత్యర్థః।। 54 ।।

కాచిచ్చుచుమ్బే కమలేక్షణస్య కారుణ్యసిన్ధోః కరమబ్జనేత్రా।
ఆశ్లిష్య కణ్ఠం బత పూర్వవన్మాం స్వీయాం న ముఞ్చేతి తమఞ్చయన్తీ ।। 55 ।।

కాచిదితి। అబ్జనేత్రా కమలాక్షీ కాచిత్ కారుణ్యసిన్ధోః కమలేక్షణస్య శ్రీకృష్ణస్య కరం హస్తం మమ కణ్ఠమాశ్లిష్య పూర్వవత్ బత హే శ్రీకృష్ణకర స్వీయాం మాం న ముఞ్చేతి తం కరమ్ అఞ్చయన్తీవ చుచుమ్బే ।। 55 ।।

శ్రీలోలకోమలకపోలవిలగ్నగణ్డలోలం కయాఽప్యబలయాఽఽననమన్యవధ్వాః।

జఘ్నే స్వవక్త్రగతవీటికయా తదేవకృష్ణస్య సూచకమభూదివ దిత్సతస్తామ్ ।। 56 ।।

శ్రీలోలేతి। శ్రియాం లోలః ఆసక్తః తస్య లక్ష్మీపతేః శ్రీకృష్ణస్య కోమలే కపోలే విలగ్నః సమ్బన్ధః గణ్డః తేన లోలం మనోహరమ్ అన్యా చ సా వధూశ్చ తస్యాః ఆననం కయాఽప్యబలయా గోప్యా స్వవక్త్రగతవీటికయా జఘ్నే తాడితమ్। తదేవ వీటికాతాడనమేవ తాం వక్త్రగతవీటికాం తస్యాః దిత్సతః దాతుమిచ్ఛతః శ్రీకృష్ణస్య సూచకమభూదివేతి ఉత్ప్రేక్షా। శ్రీకృష్ణః స్వకపోలలగ్నకపోలాయాః తస్యాః స్వవక్త్రవీటికాం దదావితి కథాన్తరం సూచితం భవతి। "గణ్డే గణ్డం సన్దధత్యా అధాత్తామ్బూలచర్చిత" మితి క్వచిత్పాఠః। అదాదితి క్వచిత్। పాఠద్వయార్థసూచనాయేత్థముదితమ్ ।। 56 ।।

విలాసమస్యాం వరసిద్ధసత్కృతావిలాఽసమస్యాంబరసిద్ధసత్కృతా।

తతాన వీణాధ్వనిగానవిద్యయాఽఽతతా నవీనాధ్వని గానవిద్యాయా।। 56 ।।

విలాసమితి। విలాసన్ అస్యాం వరసిద్ధసత్కృతావిలా। వబయోరభేదాన్న యమకభఙ్గః। అసమస్య అమ్బరసిద్ధసత్కృతా తతాన। వీణాధ్వనిగానవిద్యయా। ఆతతా। నణయోరభేదాన్నవీనాధ్వనిగానవిత్ యయా ఇతి పదచ్ఛేదః। అస్యాం రాసక్రీడాయాం వరేణ సిద్ధం లబ్ధం సత్కృతం సత్కర్మ పుణ్యమిత్యర్థః। తేనావిలా సమ్మిశ్రా అమ్బరసిద్ధైః ఆకాశస్థితసిద్ధైః సత్కృతా మానితా వీణాయాః ధ్వనివత్ మనోహరా యా గానవిద్యా తయా ఆతతా ఆ సమన్తాత్ పూర్ణా కాచిత్ అసమస్యాసదృశస్య విలాసం తతాన। శ్రీకృష్ణవత్స్వయమప్యగాయదిత్యర్థః। యయా నార్యా లోకో ఇతరో జనః నవీనధ్వని నూతనగానమార్గే గానవిత్ గానజ్ఞః అభూత్।

సేతి శేషః। "కాచిత్సమం ముకున్దేన స్వరజాతీరమిశ్రితాః। ఉన్నిన్యే" ఇతి(1) కథాసూచనార్థమిదమ్ ।। 57 ।।

భర్తుర్మృదుస్వరకృతానుకృతిః స్వగీతం

విస్తార్య హృద్యకలకణ్ఠవధూరివాద్ధా।

ముగ్ధీభవత్సు సకలేషు ముకున్దవక్త్రం

స్నిగ్ధా చుచుమ్బ రహసీవ విశఙ్కమేకా ।। 58 ।।

భర్తురితి। భర్తుః శ్రీకృష్ణస్య మృదుస్వరేణ మనోహరసఙ్గీతస్వరేణ కృతా అనుకృతిః అనుకరణం యయా సా కాచిద్గోపీ। హృద్యకలకణ్ఠవధూరివ మనోహరపికపత్నీవ। స్వగీతం విస్తార్య వితస్య సకలేషు జనేషు అద్ధా నిశ్చయేన ముగ్ధీభవత్సు వివశీభూతేషు సత్సు రహసీవ ఏకాన్త ఇవ విశఙ్కం నిఃశఙ్కం యథా తథా స్నిగ్ధా సతీముకున్దవక్త్రం చుచుమ్బ। సఙ్గీతరసాతిశయాత్సమ్మోహనాస్త్రాదివ అఖిలేషు తదేకవిధతాం గతేషు వ్యాపారాన్తరానభిజ్ఞేషు సత్సు స్వయం చుచుమ్బ ఇత్యర్థః।। 58 ।।

కిమాప్తకామస్య తవాభిరీశ తథాపి నస్తోషయసే విలాసైః।

ఇతీరయన్తీవ కరం మురారేః స్తనే న్యధాత్కాపి బలేన బాలా ।। 59 ।।

కిమితి। హే ఈశ శ్రీకృష్ణ ఆప్తకామస్య అవాప్తసకలకామస్య పూర్ణస్యేత్యర్థః। తవ ఆభిః అస్మాభిః కిం కార్యం న కిమపీత్యర్థః। తథాపి విలాసైః స్వవిలాసైః నః అస్మాన్ తోషయసే సుఖయసీతి ఇత్థమ్ ఈరయన్తీ వదన్తీవ కాపి బాలా మురారేః శ్రీకృష్ణస్య కరం హస్తం స్తనే స్వకుచే బలేన బలాత్కారేణ న్యధాదర్పితవతీ। "పార్శ్వస్థాచ్యుతహస్తాబ్జం శ్రాన్తాఽధాత్స్తనయోః శివ" మితి కథా(2) సూచనాయేదమ్ ।। 59 ।।

ఉరోజయుగ్మాఙ్కితకుఙ్కుమాఙ్కమసావసాధారణమాత్మభర్తుః।

కరే స్థిరీకృత్య చకార చారుం తమన్యమానిన్యభిరుచ్యయోగ్యమ్।। 60 ।।

F.N. 1. భా. 10/33/10

2. భా. 10/33/14

ఉరోజేతి। యా బాలా శ్రీకృష్ణకరం స్వస్తనే న్యధాత్। అసౌ గోపీ అసాధారణం సాధారణో న భవతీత్యసాధారణః తమ్। ఆత్మనిష్ఠమిత్యర్థః। ఉరోజయుగ్మే స్వకుచయుగ్మే అఙ్కితస్య చిహ్నితస్య కుంకుమస్య అఙ్కం చిహ్నమ్ ఆత్మభర్తుః స్వరమణస్య శ్రీకృష్ణస్య కరే స్వస్తనసఙ్గిహస్తే స్థిరీకృత్య చిరస్థాపనేన దృఢీకృత్య చారుం మనోహరం తం శ్రీకృష్ణకరమ్ అన్యాసాం మానినీనామ్ అభిరుచేః ఆకాఙ్క్షాయాః అయోగ్యం

సపత్నీకుచకుంకుమాభఙ్కసాహిత్యాదనర్థం చకార। స్వవిలాసైకయోగ్యం చకారేత్యర్థః।। 60 ।।

ముదావహా భాసురహీతశోభా విభాతి వృన్దావనరాసలీలా।

హరేశ్చ మూర్తిః శతశోఽఙ్గనాల్యాముదావహాభా సురగీతశోభా ।। 61 ।।

ముదావహేతి। ముదం సన్తోషమావహతి ప్రాపయతీతి ముదావహా భాసురం శోభమానం యద్గీతం గానం తస్య శోభా కాన్తిర్యస్యాఃసా వృన్దావనే రాసలీలా రాసాఖ్యక్రీడా విభాతి। అఙ్గనాల్యాం స్త్రీసమూహే ఉదమ్ ఉదకమ్ ఆవహతి ప్రాపయతీతి ఉదావహో మేఘః। తస్యాభేవాభా యస్యాః సా సురైర్గీతా వర్ణితా శోభా కాన్తిర్యస్యాః సాః తథా। హరేః శ్రీకృష్ణస్య మూర్తిః ఏకైవ శతశః బహుసఙ్ఖ్యాకా భూత్వా విభాతి। యావత్యో గోప్యః తావతభూత్వేత్యర్థః। అత ఏవ సారూప్యమితి ప్రాగుక్తమ్ ।। 61 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గోఽష్టమోఽయం ముదామ్ ।। 62 ।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే అష్టమః సర్గః ।। 8 ।।

రోమ్ణామితి। ఉక్తోఽర్థః ।। 62 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం అష్టమః సర్గః ।।

************************************************************************

.

నవమః సర్గః

మణ్డలీకృతమనోరమరామా కుణ్డలద్యుతిసుదీపితసీమా।
గణ్డచుమ్బనకుతూహలకామా ఖణ్డితాననసరోరుహధామా ॥ 1 ॥

రాసక్రీడావితృష్ణాయ కృష్ణాయానన్దమూర్తయే।
నమః కారుణ్యధిష్ణ్యాయ విష్ణవే కేశిజిష్ణవే ॥ 1 ॥

తురఙ్గతుణ్డకరుణామణ్డితః ఖణ్డితేషణః।।

ధరాసురాగ్రణీర్దగ్యాద్వాదిరాజగురుర్వృశమ ।। 2 ।।

ఇదానీమేకాదశపద్యైః రాసవిలాసం వర్ణయతి। మణ్డలీకృతేతి। మణ్డలీకృతానాం మణ్డలాకారతయా స్థితానాం మనోరమాణాం రామాణాం స్త్రీణాం కుణ్డలద్యుతిభిః తాటఙ్కకాన్తిభిః సుదీపితా సమ్యక్ప్రకాశితా సీమా రాసభూప్రదేశో యస్మిన్స తథోక్తః। గణ్డచుమ్బనే కపోలచుమ్బనే కుతూహలం కౌతుకం యేషాం తాని కామేన రాగేమ అఖణ్డితాని అభగ్నాని యుక్తానీత్యర్థః। అతిర్యక్కృతానీతి వా। ఆననాన్యేవ సరోరుహాణి తేషాం ధామ యస్మిన్నసౌ రాసవిలాసః జయతీత్యుత్తరకులకమ్। స్వాగతా వృత్తమ్। స్వాగతేతి రనభాద్గురుయుగ్మమ్ ।। 1 ।।

ముచ్యమానకవరీభరబన్ధః ప్రోచ్యమానరసదాతృముకున్దః।

ప్రథ్యమాననఖలాంఛనచన్ద్రః కథ్యమానహరివిక్రమవృన్దః ।। 2 ।।

ముచ్యమానేతి। నృత్తాతిశయాన్ముచ్యమానకబరీభరబన్ధః ధమ్మిల్లస్య బన్ధః యస్మిన్స తథా। ప్రోచ్యమానః కథ్యమానః గోపీభిర్వాచ్యాన ఇత్యర్థః। రసః సుఖం తస్య దాతా ముకున్దో యస్మిన్స తథోక్తః। ప్రథ్యమానః కుచకణ్ఠపార్శ్వాదౌ విస్తీర్యమాణః నఖలాఞ్ఛనమేవ చన్ద్రః యస్మిన్స తథోక్తః। నఖలాఞ్ఛనస్యార్ధచన్ద్రాకారత్వాత్। కథ్యమానం హరివిక్రమాణాం కృష్ణపరాక్రమాణాం వృన్దం సమూహః యస్మిన్ స తథోక్తః।। 2 ।।

హృష్టరోమనికరైర్వనసత్త్వైర్దృష్టరమ్యవిభవో హృతచిత్తైః।

తుష్టనిర్జహగణైర్గగనస్థైర్వేష్టితః స్తుతముకున్దచరిత్రైః।। 3 ।।

హృష్టేతి। హృష్టరోమనికరైః ప్రహృష్టరోమోద్గమైః హృతం చిత్తం యేషాం తైః వనసత్త్వైః। వృన్దావనస్థమృగాదిప్రాణిభిర్దృష్టః రమ్యః విభవః సమ్పత్ యస్య స తథోక్తః। గగనస్థైః స్తుతాని ముకున్దస్య చరిత్రాణి యైస్తైః తుష్టనిర్జరగణైః సన్తుష్టదేవసమూహైః వేష్టితః ఆవేష్టితః ।। 3 ।।

చారుపాదతలసన్నఖాన్త్యా ధీరనూపురరుచా విచరన్త్యా।

సారరత్నమయమణ్టపపఙ్క్త్యాహారిభూమివిభవో విలసన్త్యా ।।4।।

చార్వితి। విలసన్త్యా చారుపాదతలసన్నకాన్త్యా పద్మరాగమౌక్తికప్రతినిధిభూతయా విచరన్త్యా నృత్యవశాత్ ప్రసర్పంత్యా అధీరనూపురరుచా చఞ్చలనానారత్నఖచిమఞ్జీరకాన్త్యా సారరత్నమయమణ్టపాః ఉత్తమాతిశతియితరత్నఖచితమణ్టపాః తేషాం పఙ్క్తి ఆహరతే జయతీతి తథోక్తః భూమేః క్రీడాభువః విభవో యస్య స తథోక్తః।।4।।

వేణువాద్యపటునా వ్రజనారీమానదేవ హరిణాన్తరహారీ।

ఆనతాబ్జజనిమారుతగౌరీప్రాణనాథనయనోత్సవకారీ।।5।।

వేణువాద్యేతి। వేణువాద్యపటునా వేణువాద్యవాదనకుశలేన వ్రజనారీమానదేన హరిణా కృష్ణేన అన్తరహారీ మనోహరః ఆనతాః నమ్రాః అబ్జజనిః బ్రహ్మా మారుతో ముఖ్యప్రాణః గౌరీప్రాణనాథః శివః తేషాం నయనోత్సవకారీ ।।5।।

పాదసఞ్చరణదర్శితతాలః స్వాదుహీతవరవిభ్రమజాలః।

మోదితద్విజమృగాఙ్ఘ్రిపశైలః శ్రీధరేక్షణరసాయనలోలః ।।6।।

పాదేతి। పాదసఞ్చరణేన దర్శితః తాలో యత్ర స తథోక్తః। స్వాదూని గీతానాం గానానాం వరవిభ్రమాణాం శ్రేష్ఠవిలాసానాం వీక్షణచుమ్బనస్మితాదీనాం జాలాని యస్మిన్ స తథోక్తః। మోదితాః। ద్విజాః పక్షిణః మృగాః హరిణాః అఙ్ఘ్రిపాః వృక్షాః శైలాః పర్వతాః యేన స తథోక్తః। స్థావరతిరశ్చామప్యానన్దకారీ కిమన్యేషామితి। భావః। శ్రీధరస్య శ్రీకృష్ణస్య ఈక్షణం దయావలోకనం తదేవ రసాయనమమృతం తేన లోలః మనోహరః ।।6।।

కృష్ణమూర్తిశతవాసవనీలః పుష్టగోపతరుణీమణిమాలః।

ఘృష్టపాణివరదామవిలోలశ్చిత్రహారసరహారణశీలః ।।7।।

కృష్ణమూర్తీతి। కృష్ణస్య మూర్తినాం శతం తదేవ వాసవనీలాని ఇన్ద్రనీలరత్నాని యస్మిన్స తథోక్తః। పుష్టగోపతరుణ్య ఏవ మణయః స్వర్ణమణయః మౌక్తకాని వా తేషాం మాలా పఙ్క్తి యస్మిన్స తథోక్తః। ఘృష్టా అన్యోన్యసమ్బద్ధాః పాణయ ఏవ వరం శ్రేష్ఠం దామ సూత్రం తేన విలోలః మనోహరః। చిత్రహారసరస్య ఇన్ద్రనీలరత్నమౌక్తికాభ్యాం రచితకణ్ఠమాలాయాః హారణం విద్రావణం తిరస్కార ఇత్యర్థః। తత్ర శీలం స్వభావో యస్య స తథోక్తః। అన్యోన్యాబద్ధబాహుసూత్రనద్ధానాం గోపీనాం మధ్యే మధ్యే స్థితకృష్ణమూర్తీనాఞ్చ మణ్డలాకారతయా ఏకైకానన్తర్యేణావస్థానాదితి భావః ।। 7 ।।

హారభాస్వదురసా సకలాశాపూరితస్మరశతాధికభాసా।

శారదామ్బుజదృశా వరభూషాధారిణాతిరుచిరః కమలేశా ।। 8 ।।

హారభాస్వదితి। హారేణ భాస్వత్ ఉరో యస్య తేన సకలాశాసు సర్వదిక్షు పూరితాః స్మరశతాధికాః కామశతాదప్యూర్జితాః భాసః అవయవశోభా యస్య తేన శారదామ్బుజదృశా శరత్కాలకమలవత్ వికాసినయనేన వరభూషాధారిణా ఉత్తమాలఙ్కారధారిణా కమలాయాః లక్ష్మ్యాః ఈట్ ఈశః తేన కృష్ణేనాతిరుచిరః అత్యన్తమనోహరః ।। 8 ।।

సప్రియామరవిమానవితానస్తృప్తబన్దిచయమానవితానః।

స్వల్పమేఘరవమర్ద్దలసాన్ద్రః స్వఃప్రసూనరుచిమద్ధలసాన్ద్రః।। 9 ।।

సప్రియేతి। ప్రియాభిః ప్రాణకాన్తాభిః సహితాః తే చ తే అమరాశ్చ తేషాం విమానాన్యేవ వితానాని యస్మిన్ తృప్తానాం తుష్టానాం వన్దినాం స్తుతిపాఠకానాం చయస్య సమూహస్య మానమ్ ఉపమానం యస్య సః వీనాం పక్షిణాం తానః విస్తారః యస్మిన్ స తథోక్తః। బన్దివత్ స్తోతృశుకాదిపక్షిసమూహైః పరితః అవస్థితః స్వల్పమేఘరవః ఈషన్మేఘరవః స ఏవ మర్దలః వాద్యవిశేషః తేన సాన్ద్రః నిరన్తరః స్వఃప్రసూనానాం స్వర్గాద్వృష్టపుష్పాణాం రుచిమన్తి కాంతిమంతి చ దలాని పాదఘాతాద్దలీభూతాని తైః సాన్ద్రః నిబిడః।। 9 ।।

జృమ్భమాణనవపల్లవశోభే శమ్బరారిపితృపల్లవశోభే।

అమ్బుజేఽర్పితహృదా హిమదాత్రా జృమ్భితశ్చ మరుతాఽహిమదాత్రా।। 10 ।।

జృమ్భమాణేతి। జృమ్భమాణానాం వికచానాం నవపల్లవానాం నూతనకిసలయానాం శోభా యస్య త్స్మిన్ శమ్బరారిపితుః మనసిజపితుః కృష్ణస్య పత్ పాదస్తస్య లవశోభా అల్పకాన్తిర్యస్మిన్ తస్మిన్ అమ్బుజే అరవిన్దే అర్పితం స్థాపితం హృత్ యస్య తేన। అనేన మాన్ద్యసౌరభ్యే దర్శితే। హిమస్య శీతస్య దాతా తేన అహిః సర్పః మది హర్షే ఇతి ధాతోః మదాయ హర్షాయ అత్తా భక్షకః యస్య సర్పాహారో యోగ్య ఇత్యర్థః। అహిమమ్ ఉష్ణం ద్యతి ఖణ్డయతీత్యహిమదాతా తేనేతి వా। తేన మరుతా మన్దవాయునా జృమ్భితః ఉజ్జృమ్భితః ।। 10 ।।

మఞ్జుశిఞ్జదతిభాసురభూషః కఞ్జనాభబహుసున్దరవేషః।

అంసలగ్నకరసారసపాశః సంశ్రుతో జయతి రాసవిలాసః ।। 11 ।।

మఞ్జుసిఞ్జదితి। మఞ్జు యథా తథా సిఞ్జత్యః అతిభాసురా భూషాః నూపురవలయాద్యాభరణాని యస్మిన్స తథా। కఞ్జనాభస్య కృష్ణస్య బహవః సున్దరా మనోహరాః వేషాః రూపాణి యస్మిన్ సః అంసలగ్నాః కరసారసపాశాః కరకమలపాశాః యస్మిన్సః। సంశ్రుతః ప్రథితః రాసవిలాసః రాసమహోత్సవో జయతి ।। 11 ।।

పుణ్డరీకముఖముఖ్యవికాసః ఖణ్డితారితిమిరోరుతరాశః।

శౌణ్డమధ్వకవివర్ణ్యవిలాసః పాణ్డురఙ్గరవిరత్ర లలాస ।। 12 ।।

పుణ్డరీకేతి। పుణ్డరీకముఖస్య పుణ్డరీకాఖ్యమునిముఖస్య ముఖ్యః శ్రేష్ఠః వికాసో యస్మాత్ అన్యత్ర సితామ్భోజముఖస్య ఖణ్డితాః నాశితాః అరయః శత్రవో దైత్యా ఏవ తిమిరాణి తమాంసి తేషామురుతరా బహులా ఆశా అభిలాషో యేన। అన్యత్ర ఖణ్డితాని నాశితాని అరితిమిరామి యాసాం తాః। ఉరుతరాః ఆశా దిశో యస్య స తథోక్తః। శౌణ్డః కుశలః మధ్వకవిః మధ్వాఖ్యకవిః తేన వర్ణ్యః విలాసః యస్యా సః। అన్యత్ర కవివర్ణ్యవిలాసః సూర్యోదయస్య కావ్యేషు వర్ణనాత్ పాణ్డురఙ్గరవిః శ్రీవిఠ్ఠలాఖ్యరవిః అత్ర రాసక్రీడాయాం లలాస బభాసే।।

గాతృకోకిలరవశ్రుతిపూర్తౌ స్ఫీతభృఙ్గనినదైః శ్రుతిపూర్తౌ।

జాతు యత్పదమసిద్ధమృగాద్యైర్ధ్యాతమేతదిహ సిద్ధమృగాద్యైః ।। 13 ।।

గాత్రుకోకిలేతి। యత్పదం యస్య కృష్ణస్య పాదః జాతు సకృదపి ఋగాద్యైః వేదైః అసిద్ధం సాకల్యేనాజ్ఞాతమ్। "యతో వాచో వివర్తన్త" ఇతి(1) శ్రుతేః। ఏతత్కృష్ణపదం గాత్రూణాం గాయకానాం కోకిలానాం రవేణ ధ్వనినా శ్రుతేః శ్రవణస్య పూర్తిః పూరణం యస్మిన్ స్ఫీతాః వ్యాప్తాః భృఙ్గనినదాః భ్రమరధ్వనయః తైః శ్రుతేః తానప్రదానస్య పూర్తిః సమ్పూర్తిః యస్మిన్ ఇహ రాసోత్సవే సిద్ధమృగాద్యైరపి ప్రసిద్ధమృగప్రభృతిభిరపి ధ్యాతం చిన్తితమ్। రాసోత్సవే కృష్ణః సకలదృగ్విషయోఽభూదిత్యర్థః ।। 13 ।।

హస్తినీశతరమాకృతిపూరః కృష్ణమూర్తిసురపాదపసారః।

ధిక్చకార స పయోబ్ధిముదారః సుద్యుతిస్మితపయోమృతధారః ।। 14 ।।

హస్తినీశతేతి। హస్తినీనాం హ్తినీజాతీనాం గోపీనాం శతమేవ రమాకృతయః లక్ష్మ్యాకారాః తాసాం పూరో యస్మిన్స తథోక్తః। కృష్ణమూర్తయ ఏవ సురపాదపసారాః పారిజాతవృక్షశ్రేష్ఠాః యస్మిన్స తథోక్తః। అత ఏవ ఉదారః ఉత్కృష్టః సుద్యుతయః శోబనకాన్తయశ్చ స్మితాని చ హసితాని చ తాన్యేవ పయాంసి క్షీరాణి అమృతధారాశ్చ యస్మిన్సః రాసవిలాసః పయోబ్ధిమ్ ఏకైకరమాకల్పద్రుమలసితం క్షీరసముద్రం ధిక్చకార తిరస్కృతవాన్ ।। 14 ।।

రాసోత్సవస్య హి రసం భువి వర్ణయేత్కః

శ్రీశోడురాజనిజసౌభగరఞ్జితస్య।

యద్భృఙ్గహంసశుకకోకిలకేకిముఖ్యా ద్రష్టుం

ప్రహృష్టమనసః పరితః సమీయుః ।। 15 ।।

రాసోత్సవస్యేతి। శ్రీశ ఏవ కృష్ణ ఏవ ఉడురాజః చన్ద్రః తస్య నిజం సహజం సౌభగం సౌన్దర్యాద్యైశ్వర్యం తేన రఞ్జితస్య అలఙ్కృతస్య రాసోత్సవస్య రసం సౌభాగ్యం భువిః కః వర్ణయేత్। యద్యస్మాత్కారణాత్ భృఙ్గాః భ్రమరాః హంసాః రాజహంసాః శుకాః

F.N. 1. తైత్తిరీయోపనిషత్ 2/4

కీరాః కోకిలాః పికాః కేకినః మయూరాః ముఖ్యాః యేషాన్తే విలాసానభిజ్ఞతిర్యగ్యోన్యుత్పన్నా ఇత్యర్థః। ప్రహృష్టమనసః సన్తః ఇమం రామం ద్రష్టుం పరితః సమీయుః ప్రాప్తాః ।। 15 ।।

యత్తాణ్డవం పక్షిమృగాఙ్ఘ్రిపాద్రీనుద్భూతహర్షామ్బుదృశో హ్యకార్షీత్।

ఉన్నమ్రరోమ్ణః స మదన్తరఙ్గే నర్నర్తు మామీదృశమేవ కుర్వన్ ।। 16 ।।

రాసోత్సవర్ణనేన కృష్ణే జాతప్రేమాతిశయః కవిః స్వాభీష్టం ప్రార్థయతే। యత్తాణ్డవమితి। యస్య కృష్ణస్య తాణ్డవం నాట్యమ్। పక్షిణః మృగాః అఙ్ఘ్రిపాః వృక్షాః అద్రయశ్చ తాన్ ఉద్భూతమ్ ఉత్పన్నం హర్షాంబు దృశోః నయనయోః యేషాం తాన్। ఉన్నమ్రాణి ఉన్ముఖాని రోమాణి యేషాం తాన్। అకార్షీద్ధి అకరోద్ధి। హీత్యనేన "హృష్యత్త్వచోఽశ్రుముముచుస్తరవః సదర్భా" ఇతి పురాణప్రసిద్ధిం సూచయతి। స కృష్ణః మామపి ఈధృశమేవానన్దాశ్రుపూర్ణన నయనం పులకితాఙ్గం చ కుర్వన్ మదన్తరఙ్గే మచ్చిత్తే నర్నర్తు నర్తనం కరోతు। చిత్తద్రవాయోగ్యపర్వతాదీనామపి చిత్తద్రవదానాత్ మమ మానుషజాతేః చిత్తద్రవో న దుష్కర ఇతి భావః ।। 16 ।।

బర్హీ తర్హి ననర్త యం ప్రతి నగాః పుష్పం సమర్ప్యార్చయన్

స్త్వైరం మఞ్జురవా జగుర్మధుకరాః ప్రైక్షన్త సాక్షాన్మృగాః।

ఉత్క్షిప్తోచ్చఫణాః ఫణీశ్వరగణాః కమ్పేన యం పర్యగుః

సోఽయం శ్రీరమణో మయా రచితయా ప్రీమాతు దేవోఽర్చయా ।। 17 ।।

బర్హీతి। యం కృష్ణం ప్రతి తర్హి తదా కృష్ణస్య తాణ్డవసమయే బర్హీ మయూరః ననర్త। నగాః వృక్షాః పుష్పం సమర్ప్య యం అర్చయన్ ఆనర్చుః। మఞ్జురవాః మనోహరధ్వనయో మధుకరాః భ్రమరాః స్వైరై స్వేచ్ఛానుసారేణ జగుః గానం చక్రుః। మృగాః హరిణాః యం సాక్షాత్ ప్రైక్షన్త। ఉత్క్షిప్తాః ఊర్ధ్వం నిక్షిప్తాః ఉచ్చాః ఫణాః యేషాం తే ఫణీశ్వరగణాః సర్పశ్రేష్ఠసమూహాః కంపేన కృష్ణగానాస్వాదనజన్యశిరఃకమ్పేన యం పర్యగుః ప్రక్షిణీచక్రుః। సోఽయం బర్హినర్తనవృక్షార్చనమృగవీక్షణసర్పప్రదక్షిణాద్యనేకోపచారేణ ప్రీతః శ్రీరమణః కృష్ణః మయా రచితయా అర్చయా రాసక్రీడావర్ణనలక్షణపూజయా ప్రీణాతు ప్రీతో భవతు ।। 17 ।।

రాసోత్సవస్మరణలాలసమానసానాం నాసహ్యబన్ధమిహ మోచయతీత్యపూర్వమ్।

యత్కేశపక్షకుచకఞ్చుకరమ్యనీవీబన్ధం స విశ్లథయతే వ్రజబల్లవీనామ్॥ 18 ॥

శృఙ్గారేణ శాన్తరసం సమర్థయమాన ఆహ। రాసోత్సవ ఇతి। ఇహ లోకే రాసోత్సవః కృష్ణకృతరాసక్రీడా తస్య స్మరణే లాలసమ్ ఉత్కణ్ఠం మానసం యేషాం తేషామ్ అసహ్యబ్ధం మోచయతీతి నాపూర్వ నాశ్చర్యం యత్ యస్మాత్సః రాసః వ్రజవల్లవీనాం గోపీనాం కేశపక్షస్య కేశాపాశస్య। హస్తః పక్షః పాశః కేశేషు బహుత్వవాచకాః శబ్దా ఇతి హలః। కుచకఞ్చుకస్య రమ్యనీవ్యాశ్చ బన్ధం గ్రన్థిం విశ్లథయతే శిథిలీకరోతి। ఏకైకాఙ్గనానిష్ఠబన్ధత్రయమోచకస్య రాసస్య స్మరతామే కబన్ధమోక్షణం కిమాశ్చర్యామితి భావః ॥ 18 ॥

యస్మిన్నుద్యతి నాగకేకినకులాః ఫేరుణ్డసింహద్విపా

గోశార్దూలమృగాః కిరాతవిహగా వైరం విసృజ్య స్ఫుటమ్।

మిత్రామిత్రకలత్రపుత్రవిరసాస్తస్థుః సమం షడ్రిపూం-

స్తద్వృన్దావనరాసమణ్డలమహః స్వాన్తస్థితాన్కృన్తతు ॥ 19 ॥

యస్మిన్నితి। యస్మిన్ రాసోత్సవే ఉద్యపి ఉదయతి సతి నాగకేకినకులాః సర్పమయూరనకులాః పరస్పరసహజవైరమత్సరోపేతాః న చాత్ర యేషాం విరోధః శశ్వతిక ఇతి ద్వన్ద్వైకవద్భావః కిం న స్యాదితి వాచ్యమ్। నాగైర్యుక్తాః కేకిన ఇతి మధ్యమపదలోపిసమాససమ్భవాత్। ఏవముత్తరత్రాపి। ఫేరుణ్డసింహద్విపాః ఫేరణ్డో గజవిరోధీ పక్షివిశేషః। సింహో మృగేన్ద్రః ద్విపాః గజాః గోశార్దూలమృగాః గోవ్యాఘ్రహరిణాః కిరాతవిహగాః వ్యాధపక్షిణః స్ఫుటం స్పష్టం వైరం విరోధం మత్సరం చేత్యపి ద్రష్టవ్యమ్। విసృజ్య మిత్రేషు అమిత్రేషు వైరిషు కలత్రేషు భార్యాసు పుత్రేషు విరసాః స్నేహరహితాః సన్తః అనేన కామలోభమోహమదానాం పరిహారః ప్రదర్శితో భవతి। సమం సార్ధం తస్థుః। తద్వృన్దావనరాసమణ్డలమహః రాసమణ్డలశ్రీః స్వాన్తః స్థితాన్ మమ చిత్తస్థాన్ షడ్రిపూన్ కామక్రోధాదిశత్రూన్ కృన్తతు ఛిన్ద్యాత్ ॥ 19 ॥

అంసాలమ్బితపాణిపద్మలలనాసంసక్తకపోలస్థలీ-

సంసక్తోజ్జ్వలగణ్డమణ్డలరుచం హంసాసనాద్యైః స్తుతమ్।

వంశస్థాపితమఙ్గలాఙ్గులిదలం స్రంసద్విభూషావలిం

తం సేవే హరినీలనీలమమలం సంసారసారం హరిమ్(1) ।। 20 ।।

రాససమయే స్థితమూర్తిం వర్ణయన్ అభ్యర్థయతే। అంసేతి। అంసే కృష్ణాంసే ఆలమ్బితాని పాణిపద్మాని హస్తకమలాని యాసాం తాః లలనాః స్త్రియః తాసాం సంసదః సమూహస్య కపోలస్థలీషు గణ్డస్థలేషు సంసక్తం సమ్యక్ సమ్బద్ధమ్ ఉజ్జ్వలం యద్గణ్డమణ్డలం తస్య రుక్ కాన్తిర్యస్య స తథోక్తః తం హంసాసనాద్యైః బ్రహ్మాద్యైః స్తుత్। వంశే వేణౌ స్థాపితాని మఙ్గలాఙ్గులిదలాని యేన స తథోక్తస్తమ్। స్రంసన్తీ విలాసపారవశ్యేన విగలన్తీ భూషావలిః హారయాభరణపఙ్క్తి యస్య తం హరినీలనీలమ్ ఇన్ద్రనీలవత్ శ్యామమ్ అమలం నిర్దోషం సంసారసారం సంసారే సారభూతం(2) హరిం రాసాధ్యక్షం సేవే భజే ।। 20 ।।

హారాధారమనోహరోరసి లసన్నారీకరామ్భోరుహం

తారాధీశముఖం విహారసరసోదారస్ఫురద్వీక్షణమ్।

స్మేరం చారుపరార్ధ్యభూషణధరం కారుణ్యవారాంనిధిం

కారాగారమిదం విహాయ భజ తం ధారాధరశ్యామలమ్ ।। 21 ।।

హారేతి। హారాః కణ్ఠమాలాః తేషామాధారే మనోహరే ఉరసి అధికరణే లసత్ నారీణాం కరామ్భోరుహం యస్య తమ్। అన్యోన్యాంసాలమ్బితపాణిపద్మయోర్గోపీకృష్ణయోః అన్యోన్యోరఃస్థలమన్యోన్యపాణి-పద్మయోరాధార ఇతి భావః। తారాధీశముఖం చన్ద్రముఖం విహారేణ సరసం రసయుక్తమ్ ఉదారముత్కృష్టం స్ఫురద్వీక్షణం శోభమానావలోకనం యస్య తం స్మేరం స్మితాననం చారూణి మనోహరాణి పరార్ధ్యాణి శ్రేష్ఠాని భూషణాని ధరతీతి స తథోక్తస్తం కారుణ్యవారాంనిధిం కృపాసముద్రం ధారాధరవన్మేఘవచ్ఛాయామలం తం కష్ణమ్ ఇదం శరీరలక్షణం కారాగారమ్। కారా స్యాద్బన్ధనాలయ ఇత్యనుశాసనాత్। బన్ధనగృహం విహాయ ఉపేక్ష్య భజ సేవస్వ ।। 21 ।।

విస్తీర్ణామరశాఖిరత్నభవనే ఛత్రాయితాహీశ్వరే

సత్సింహాసనశోభిమూలవిభవే విభ్రాజమానం విభుమ్ ।

F.N. 1. అసారే ఖలు సంసారే సారాత్సారతరో హరిః ।। - ఇతి కృష్ణామృతమహార్ణవే (71)

భృత్యైర్బ్రహ్మభవాదిభిః పరివృతం సద్భన్దిభిః సంస్తుతం

చిత్తోపాస్వ(1) విలోలగోపలలనానేత్రాన్తసచ్చామరమ్ ।। 22 ।।

ఇదానీ కృష్ణం మహారాజత్వేన వర్ణయతి। విస్తీర్ణేతి। విస్తీర్ణః విశాలః అమరశాఖీ నవరత్నభరితసురతరు స ఏవ రత్నభవనం సత్నఖచజితమన్దిరం తస్మిన్। కథంభూతే ఛత్రాయితః ఛత్రవదాచరితః అహీశ్వరః శేషో యస్మిన్। పునః కథమ్భూతే। సత్సింహాసనవత్ రత్నాలఙ్కృతసింహాసనవత్ శోభీ మూలవిభవో యస్య తస్మిన్। నవరత్నమయపారిజాతమూలస్యాపి రత్నకుట్టిమావశ్యమ్భావాదితి భావః। వైడూర్యాదిరత్నఖచితం కల్పద్రుమమూలమితి ప్రసిద్ధిః। తత్ర విభ్రాజమానం దేదీప్యమానం విభుం ప్రభుం భృత్యైః బ్రహ్మరుద్రాదిభిః పరివృతమ్। సన్తో నారదాద్యా ఏవ బన్దితః తైః సంస్తుతం విలోలా లజ్జావశాత్ సకృత్ ప్రవ్రజ్య నివర్తితాః గోపలలనానేత్రాన్తా ఏవ సచ్చామరాణి యస్య తం కృష్ణం హే చిత్త ఉపాస్వ సేవస్వ ।। 22 ।।

హే చేతఃక్షితిపాల భక్తిరమణీయుక్తేఽక్షిమీనాశ్రయే

నాభ్యావర్తవతి శ్రుతిహ్రదయుతే కేశోఘశైవాలిని।

సుభ్రూసద్వలిపఙ్క్తిమన్దహసితోత్తుఙ్గోర్మిఫేనావిలే

హస్తాంఘ్ర్యబ్జిని విఠ్ఠలాఖ్యసరసీతోయే రమస్వానిశమ్ ।। 23 ।।

హే చేత ఇతి। హే చేతఃక్షితిపాల చిత్తాఖ్యభూపాల జలక్రీడౌచిత్యప్రదర్శనాయ క్షితిపాలత్వేన నిరూపణమ్। "ఇన్ద్రియాణాం మనశ్చాస్మి" తి (2)స్మృతేశ్చ। భక్తిరమణీయుక్తః త్వం కామినీరహితతయా జలక్రీడాయాః సన్యాసిమజ్జనవదప్రయోజకత్వాత్ భక్తిరహితధ్యానస్యాపి కంసాదిధ్యానవదప్రయోజనకత్వాదిదం విశేషణ్। అక్షీణి లోచనాన్యేవ మీనాః మత్స్యాః। "విశ్వతః పాణిపాదం తద్విశ్వతోక్షిశిరోముఖ" మిత(3) స్మృతేః। తేషామాశ్రయే। నాభిరేవావర్తః భ్రమః తద్వతి శ్రుతిః శ్రోత్రమేవ హ్రదః అగాధస్థలం తేన యుక్తే। కేశౌఘ ఏవ కేశసమూహ ఏవ

F.N. 1. హే చిత్త చిన్తయస్వేహ వాసుదేవమహర్నిశమ్।

నూనం యశ్చింతితః పుంసాం హన్తి సంసారబంధనమ్ ।। - ఇతి కృష్ణామృతమహార్ణవే (52)

2. గీ. 10/22

3. సర్వతః పాణిపాదం తత్ సర్వతోఽక్షి శిరోసుఖమ్ - ఇతి గీ. 13/14.

శైవాలం జలనీలీ సోఽస్యాస్తీతి తథోక్తః తస్మిన్। సుభ్రూః శోభనభ్రూః సద్వలిపఙ్క్తిః సమీచీనా వలిరాజిః త్రివలిరిత్యర్థః। ఊర్మిస్థానీయే ఇమే చ మన్దహసితం చ క్రమేణోత్తుఙ్గోర్మి ఫేనశ్చ తాభ్యామ్। ఆవిలే యుక్తే హస్తౌ చ అఙ్ఘ్రయశ్చ త ఏవాబ్జాని సరోజాని అస్య తథోక్తః। విఠ్ఠలాఙ్గమేవ సరసీతోయం సరోవరజలం శ్యామత్వాన్నిర్మలత్వాచ్చ తత్రానిశం రమస్వ విహరస్వ। ఏతాదృశం విఠ్ఠలం సదా ధ్యాయస్వేత్యర్థః ।। 23 ।।

హే హస్తామ్బుజ విఠ్ఠలాఙ్ఘ్రితరమిం మా ముఞ్చ దృక్కైరవ

శ్రీమన్తం ముఖచన్ద్రమస్థిరమనశ్చోరాలకాఖ్యం తమః।

జిహ్వాదర్దురం తత్కథాసుజలధిం వక్షఃకవాటం సదా

హృద్గేహ శ్రుతిపఞ్జర ప్రతిదినం బృద్యం శుకస్యోదితమ్ ।। 24 ।।

హే హస్తామ్బుజేతి। హే హస్తామ్బుజ కరారవిన్ద విఠ్ఠలస్య కృష్ణస్య అఙ్ఘ్రితరణిం పాదాఖ్యబాలసూర్యం మా ముఞ్చ సూర్యం విహాయ కమలస్య సౌరభ్యాయోగాత్। హస్తస్య హరిపాదార్చాం వినా సార్థక్యాయోగాత్। హస్తస్య కమలోపమత్వాత్। హరిపాదస్య బాలసూర్యోపమత్వాచ్చేతథముక్తిః। ఏవముత్తరత్రాపి హేతుహేతుమద్భావో ద్రష్టవ్యః। దృక్కైరవ నేత్రనీలోత్పల శ్రీమన్తః ముఖచన్ద్రం విఠ్ఠలస్యేతి శేషః। మా ముఞ్చేతి ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। అస్థిర ఏకత్రస్థిరహిత హే మనశ్చోర అలకాఖ్యం తమః మా ముఞ్చ। హే జిహ్వాదర్దుర జిహ్వాఖ్యమణ్డూక। నిరర్థకశబ్దసమేతత్వాదియముక్తిః। తత్కథాసుజలధిం కృష్ణకథామృతసముద్రం మా ముఞ్చ। హే హృద్గేహ హృదయాఖ్యబ్రహ్మమన్దిర వక్షఃకవాటం మా ముఞ్చ। కవాటరహితగేహస్యాస్పృశ్యప్రవేసాదపావిత్ర్యప్రాప్తేః। హరిసన్నిధానరహితహృదయస్య కల్యాదిప్రవేశనేన అశద్ధత్వప్రాప్తేః। తస్యేదమేవ శిర ఇత్యాదిశ్రుత్యా అన్నమయకోశహృదయే హరిహృదయస్యాపి స్థితత్వాత్ స్వాసాం తాదృశధ్యానకౌశలదర్శనాయ చేయమక్తిః। హే శ్రుతిపఞ్జర శ్రోత్రపఞ్జర ప్రతిదినం హృద్యం మనోహరం శుకస్య శుకాచార్యస్య కీరస్యేతి ధ్వనిః। ఉదితం వచనం భాగవతమిత్యర్థః। మా ముఞ్చ।। 24 ।।

భ్రాన్త స్వాన్త వినిన్దితైః క్రిమిశతైర్విష్ఠాతిపుష్టైర్వృతం

మూత్రామత్రమమేయపూయమబలాకాయం విగేయం త్యజ।

నిత్యం నిర్మలవిగ్రహం నిజవశం నీలోత్పలశ్యామలం

ప్రేష్ఠం సంస్మర విఠ్ఠలం వ్రజవధూతృష్ణాసముజ్జృమ్భకమ్ ।। 25 ।।

భ్రాన్తేతి । భ్రాన్త భ్రాన్తియుక్త । హే స్వాన్త చిత్త వినిన్దితైః జుగుప్సితైః విష్ఠయా ఉదరస్థామేధ్యేన అతిపుష్టైః క్రిమిశతైః జన్తుశతైః వృతమ్ ఆవృతం మూత్రస్యామత్రం పాత్రం అమేయమ్ అసఙ్ఖ్యేయం పూయం యస్య తమ్ అత ఏవ విగేయ నిన్ద్యం అబలాకాయం స్త్రీశరీరం త్యజ। తత్రాసక్తిం న కువిత్యర్థః। కస్తర్హిం మమాధర ఇత్యత ఆహ। నిత్యమితి। నిత్యం సార్వకాలీనం నిర్మలవిగ్రహం నిర్దోషచిదానన్దాద్యాత్మకశరీరమ్। అనేన పూర్వోక్తసకలదోషవిరహః సూచితః। నిజవశం భక్తాధీనం నీలోత్పలవత్ శ్యామలం ప్రేష్ఠం పరమప్రేమాస్పదం వ్రజవధూతృష్ణాసముజ్జృమ్భకం విఠ్ఠలం కృష్ణం సంస్మర ।। 25 ।।

హృద్యేతః క్వ గతోఽసి నాథ మృగయాం కర్తుం కథం సా ప్రభో-

రద్యైవాంకురితాన్తరే పరిలసత్కుమ్భీన్ద్రకుమ్భత్విషి।

లుబ్ధాన్కేసరిణస్తవ స్తనతటే స్పర్ధాయుతాంశ్చ ద్విపాన్

ముగ్ధే వేద్ధుమితీరయన్మురరిపుర్బుద్ధిం స దద్యాన్మమ ।। 26 ।।

ఇదానీం ప్రాకృతాపరాధం సూచయన్తీషు గోపీషు తత్పరిహారచాతుర్యం వర్ణయతి। హృద్యేతి। హే హృద్య నాథ కృష్ణ ఇతః అస్మన్నికటాత్ క్వ కుత్ర గతోఽసి। హే ముగ్ధే మృగయా కర్తుం గతో స్మి। సా మృగయా ప్రభోః సమర్థస్య తవాన్తరే చిత్తే అద్యైవాస్మదాగమనకాల ఏవ కథమఙ్కురితా ఉత్పన్నా। అద్యైవేతి వదన్త్యా అస్మద్వఞ్చనార్థమేవ వదసీతి హృదయమ్। తదేవ కారణీకృత్య కృష్ణః ప్రతివక్తి। పరిలసతః శోభమానస్య కుమ్భీన్ద్రకుమ్భస్య గజేన్ద్రమూర్ధాగ్రస్య త్విడివ త్విట్ కాన్తిర్యస్య తస్మింస్తవ స్తనతటే లుబ్ధాన్ స్వసాధ్యబుద్ధ్యా లాలసాన్ కేసరిణః సింహాన్ స్పర్ధాయుతా ప్రతిగజబుద్ధ్యా మత్సరోపేతాన్ ద్విపాంశ్చ గజాంశ్చ వేద్ధుం శరేణ హన్తుం ఇతీరయన్ కథయన్ స మురరిపుః కృష్ణః మమ బుద్ధి దద్యాత్। ।। 26 ।।

సాజాత్యేన వరాహసింహనివహం సామ్యేన తే చక్షుషోః

సారఙ్గాన్విధుగర్వశఙ్క్యపి శశాన్ నామ్నా శిఖణ్డివ్రజమ్।

త్వత్పుష్పాఞ్చితకేశహస్తతులయా సన్త్యజ్య సఖ్యాగమం

కృత్వా త్వద్దురితే మృగాక్షి మృగయామిత్యాలపన్ పాత్వసౌ ।। 29 ।।

తర్హ్యమోఘవ్యాపారస్య తవ మృగయాలబ్ధం వస్తు కిమిత్యత ఆహ। సాజాత్యేనేతి। హే సఖి వరాహాణాం సింహానాం నివహం సమూహం సాజాత్యేన మత్సమానజాతితయా స్వస్య వరాహనరసింహాఖ్యరూపద్వయసద్భావాత్ సజాతిహననం నిషిద్ధమితి సన్త్యజ్య పరిత్యజ్య సారఙ్గాన్ కురఙ్గాన్ తే తవ చక్షుషోః సామ్యేన సాదృశ్యేన ప్రియాసదృశవస్తునః ప్రేమాస్పదత్వాత్సన్త్యజ్య విధోశ్చన్ద్రస్య గర్వశఙ్కే అహఙ్కారశఙ్కే శశానపి సన్త్యజ్య ఏకం కాకాసురం లక్షీకృత్య శరప్రయోగేఽపి సకలకాకానాం (1)తత్ఫలభోగవత్ ఏకం శశం లక్షీకృత్య శరే ప్రయుక్తే చన్ద్రకలఙ్కాపాదకశశస్యాపి వినాశమాశఙ్క్యేతి భావః। శిఖణ్డివ్రజం మయూరసమూహం నామ్నా శిఖణ్డినామ్నా। నహి వీరేణ శిఖణ్డీ హన్తుం యోగ్య ఇతి భావః। త్వత్పుష్పాఞ్చితకేశహస్తతులయా తవ పుష్పాలఙ్కృతకేశసమూహసాదృశ్యేన రతివిగలితబన్ధపుష్పాలఙ్కృతప్రియాకేశపాశస్య బర్హాణాం సామ్యాదితి భావః। సన్త్యజ్య హే మృగాక్షి త్వద్దురితే తవ మత్సఙ్గప్రితబన్ధకీభూతాని ష్టే మృగయాం కృత్వా। అనేనామోఘవ్యాపారత్వం సమాహితం భవతి। ఆగమం అత్రగతోఽస్మీత్యనేన ప్రకారేణ ఆలపన్ వదన్ అసౌ కృష్ణః పాతు రక్షతు ।। 27 ।।

కస్మాన్నాథ విహాయ నస్త్వమగమః కర్తుం భవన్మార్గణం

వృక్షాభ్యన్తరవర్తిచన్ద్రమహసో యుష్మాన్ శుకౌఘాక్షరాత్।

యుష్మన్మఞ్జుగిరః పికౌఘనినదాన్ముగ్ధా బవత్సుస్వరా-

నజ్ఞాత్వా పృథగిత్యుదీర్య శమయన్ సౌఖ్యం స దద్యాన్మమ ।। 28 ।।

ఏకాం ప్రత్యుక్త్వా ఇదానీం సర్వాః ప్రత్యాహ। కస్మాదితి। హే నాథ కృష్ణ నోస్మాన్ విహాయ త్యక్త్వా కస్మాత్కారణాదగమః అన్యత్రాగచ్ఛః। ఇతి సర్వాసాం వచనం ప్రత్యాహ। హే ముగ్ధాః వృక్షాభ్యన్తరవర్తిచన్ద్రమహసః సకాశాత్ యుష్మాన్పృథక్ పార్థక్యేనాజ్ఞాత్వా। పత్రాన్తరపతితచన్ద్రకిరణానాం మనుష్యపరిమాణేన తత్ర తత్ర పరిచ్ఛిన్నత్వేన గోపీవత్ప్రతీతేః ధమ్మిల్లస్య చ సమీపస్తపత్రఛాయోపమితత్వేన పృథగజ్ఞానమితి భావః। అత ఏవ వృక్షాభ్యన్తరవర్తీత్యుక్తమ్। శుకౌఘాక్షరాత్

F.N. 1. స వాయసానామసురోఽఖిలానాం వరాదుమేశస్య బభూవ సాక్షిగః।

నిపాతితోఽసౌ సహ వాయసాక్షిభిస్తృణేన రామస్య బభూవ భస్మసాత్ ।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. 5/13

కీరసమూహోక్తవచనాత్ యుష్మన్మఞ్జుగిరః భవన్మనోహరవచనాని పృథగజ్ఞాత్వాపికౌఘనినదాత్ భవత్సుస్వరాన్పృథగజ్ఞాత్వా భవన్మార్గణం కర్తుమగమమిత్యుదీర్య శమయన్దుఃఖరహితాః కుర్వన్స కృష్ణః మమ సౌఖ్యం దద్యాత్।। 28 ।।

దన్తక్షతస్ఫురితగణ్డరుచః కరాబ్జసమ్బద్ధమధ్యమధురః కుచకుమ్భపార్శ్వే।

సఞ్జాతమఞ్జులనఖవ్రణరఞ్జితాస్తాః సాన్ద్రాపరాధఫలమాపురివేన్దుముఖ్యః।। 29 ।।

దన్తక్షతే। దన్తక్షతేన స్ఫురితస్య శోభితస్య గణ్డస్య కపోలస్య రుక్ కానతిర్యాసాం తాః కరాబ్జేన కృష్ణకరాబ్జేన సమ్యక్ బద్ధమధ్యాస్తేన మధురాః కుచకుమ్భయోః పార్శ్వే సఞ్జాతాని మఞ్జులాని నఖవ్రణాని తైరఞ్జితాః ఇన్దుముఖ్యః స్త్రియః సాన్ద్రస్య దృఢస్యాపరాధస్యాహఙ్కారరూపస్య ఫల్ ఆపురివ। అపరాధినమపి దంశనబన్ధననఖతాడనాదినా శఇక్షన్తి తద్వదితి భావః ।। 29 ।।

పరభృతమధుపాద్యైః సేవితో గన్ధలుబ్ధైః

కరపదధరహాసాపాఙ్గతుఙ్గేషుసఙ్గః।

సులలితవనమాలాకార్ముకాంసో విరేజే

స్మర ఇవ వరరూపీ దృప్తయోషిత్సహాయః ।। 30 ।।

పరభృతేతి। గన్ధలుబ్ధైః పరభృతః కోకిలః మధుపో భృఙ్గః తావేవాద్యౌ యేషాం తైః శుకాదిభిః సేవితః పరిసేవితః కరశ్చ పచ్చాధరశ్చ హాసశ్చాపాఙ్గశ్చ త ఏవ తుఙ్గా ఇషవః అసనోకారవిన్దచూతమల్లికానీలోత్పలాఖ్యాః తేషాం సఙ్గో యస్య సః కృష్ణస్య కరాద్యవయవాః తథా చిత్తాకర్షకరా ఇత్యత ఇషవ ఇవేత్యుక్తమ్। సులలితవనమాలైవ కార్ముకం పౌష్పం ధనుః అంసే యస్య సః దృప్తాః యోషితః స్త్రియ ఏవ సహాయో యస్య సః కృష్ణః వరరూపీ స్మర ఇవ కామ ఇవ విరేజే ।। 30 ।।

నాలీకాగారమారత్రిపురహరముఖైర్గీయమానాఽమ్బరస్థై-

ర్మాలాలఙ్కారకాన్త్యా విఘటితహృదయగ్రన్థిరిన్దీవరాభా।
కాలిన్దీతీరసంస్థాం కరధృతమురలీ కామినీకేలిలోలా
లీలాపాఙ్గావలోకా లసతు మమ హృది ప్రేయసీ దేవతా సా ॥ 31 ॥

నాలీకేతి। నాలీకం పద్మ తదేవాగారం గృహం యస్య చతుర్ముఖస్య స తథోక్తః నాలీకం పద్మబాణయోరిత్యమరః। మారః కామః త్రిపురహరః పురత్రయజేతా శివః తే ముఖం యేషాం త్తైరమ్బరస్థైర్గగనస్థైర్దేవైర్గీయమానా। మాలాయాః వనమాలాయాః అలఙ్కారస్య కుణ్డలాదే కాన్త్యా విఘటితః విమోచితః హృదయగ్రన్థిః కఞ్చుకగ్రన్థిః మనోరమపురుషదర్శనే కఞ్చుకగ్రన్థిర్విభిద్యత ఇతి ప్రసిద్ధిః। అవిద్యాగ్రన్థిరితి ధ్వనిః। ఇన్దీవరస్యాభేవాభా యస్యాః సా కాలిన్దీతీరసంస్థా। అనేన రాసక్రీడాస్థలాత్ యమునాతీరం ప్రత్యాగత ఇతి సూచితమ్। కరేణ ధృతా మురలీ వేణుర్యయా సా కామినీనాం కేలిః క్రీడా తస్యాం లోలా సతృష్ణా। లీలాపాఙ్గావలోకా ప్రేయసీ పరమప్రియా సా దేవతా కృష్ణాఖ్యా మమ హృది చిత్తే లసతు ॥ 31 ॥

లీలాసఙ్గీతమఞ్జుస్తనితకృతరుచిః పుష్టిహేతుః స్రవన్త్యాః
సాలోక్యాద్యమ్బువర్షీ నిజతనుమహసాఽఽచ్ఛాదితార్కోడురాజః।
బాలా నేత్రోత్సవశ్రీర్జయతి సరవరస్తోమహృద్వ్యోమధామా
నీలామ్భోదోపమోఽసౌ వరవసనతటిత్సాన్ద్రమాల్యేన్ద్రచాపః ॥ 32 ॥

లీలేతి। లీలయా విలాసేన కృతం సఙ్గీతం గానం తదేవ మఞ్జు మనోహరం స్తనితం మేఘనిర్ఘోషస్తేన కృతా రుచిః కాన్తిర్యస్య సః స్రవన్త్యాః నిమ్నగాయాః పుష్టిహేతుః। స్రవన్తీ నిమ్నగాపగేత్యమరః। కృష్ణపాదస్పర్శార్థం స్రోతోనివృత్త్యా యమునాయాః అభివృద్ధిర్జాతేతి హి భాగవతీ ప్రసిద్ధిః। సాలోక్యసామీప్యాదికమేవామ్బు తాపాపనోదిత్వాజ్జలం వర్షతీత్యమ్బువర్షీ తథోక్తః। నిజతనుమహసా స్వశరీరకానత్యా ఆచ్ఛాదితౌ తిరస్కృతౌ అర్కోడురాజౌ సూర్యచన్ద్రౌ యేన తతోఽప్యధికకాన్తిరిత్యర్థః। బాలానాం గోపీనాం నేత్రాణామ్ ఉత్సవ ఏవ శ్రీర్యస్య సః। సురవరాణాం స్తోమస్య సమూహస్య హృద్వ్యోమ హృదయాకాశమేవ ధామ గృహం యస్య సః। వరం వసనం పీతామ్బరమేవ తటిత్ యస్య సః। సాన్ద్రనానాపుష్పైః నిబిడం మాల్యమేవేన్ద్రచాపం యస్య సః। అత ఏవ నీలామ్భోదోపమః అసౌ కృష్ణః జయతి। అనేన కృష్ణే తీరం ప్రత్యాగతే యమునాయాః హర్షోద్రేకేణాభివృద్ధిర్జాతేతి సూచితమ్ ॥ 32 ॥

యమునాజఘననివాసం కమనీయం వ్రహ్మ కామినీకలితమ్।

శమయత్వఘం మదీయం విమృశద్యోగీశచేతసో దూరమ్ ।। 33 ।।

యమునేతి। యమునాయాః జఘనే తటే నివసతీతి తథోక్తః తమ్। కమనీయం మనోహరమ్। కామినీభిః స్త్రీభిః కలితం జ్ఞాతమ్। విమృశతాం విచారయతాం యోగీశానాం చేతసః చిత్తస్య దూరం బ్రహ్మ కృష్ణాఖ్యం పరంబ్రహ్మ మదీయమఘం శమయతు। ఆర్యావృత్తమ్ ।। 33 ।।

శ్రాన్తాలిభిః పరివృతోఽమ్బుసి గాహమానః

కాన్తాకరేణుసహితః కనకోజ్జ్వలాఙ్గః।

ప్రాన్తస్థితాబ్జచయచుమ్బికరో ముకున్ద

దన్తీ నికృన్తతు మమాన్తరమోహమోచాః ।। 34 ।।

శ్రాన్తేతి। శ్రాన్తైః గన్ధలోభేన దూరమనుగమనాత్పరిశ్రాన్తైః అలిభిః పరివృతః। దానలుబ్ధైరలిభిః పరివృత ఇత్యన్యత్ర। అమ్బుసి గాహమానః అవగాహమానః। కాన్తాః మనోహరాః గోప్యః తా ఏవ కరేణవః కరిణ్యః తాభిః సహితః కనకోజ్జ్వలాఙ్గ స్వర్ణాలఙ్కృతావయవః ప్రాన్తే సమీపే స్థితానమబ్జానాం చయం చుమ్బతీతి తథోక్తః। కరో హస్తే యస్య సః। అన్యత్ర శుణ్డా యస్యేతి। ముకున్దదన్తీ కృష్ణాఖ్యగజః మమాన్తరే మమ హృదయే విద్యమానాః మోహమోచాః మోహాఖ్యకదలీః। రమ్భా కదలీ మోచేతి హలః। నికృన్తను ఛినత్తు। కృతీ ఛేదన ఇతి ధాతుః ।। 34 ।।

అభిగతిజలదానప్రేమసంశ్లేషవేగాత్

ప్రకటితకుచభాగా దృశ్యమానోరుదేశాః।

కచవిగలితమాల్యాః సఙ్గతైరఙ్గరాగైః

సరితమపి సరాగం చక్రురాసాం కిమన్యే ।। 35 ।।

జలక్రీడాం వర్ణయతి। అభిగతీతి। అభిగతిః ఆభిముఖ్యేన గమనం జలదానం జలప్రక్షేపః ప్రేమసంశ్లేషః ప్రేమాలిఙ్గనం తేషాం వేగాత్ భరాత్ ప్రకటితః కుచయోర్భాగః యాసాం తాః।

దృశ్యమానః ఊరుదేశో యాసాం తాః। కచాత్ కబరీభరాత్ విగలితాని మాల్యాని యాసాం తాః గోప్యః సఙ్గతః జలసంయుక్తైః క్షాలితైరిత్యర్థః। అఙ్గరాగైః కుంకుమాద్యనులేపనైః సరితమపి యమునానదీమపి। అపిపదేన రసానభిజ్ఞత్వమభిప్రైతి। స్త్రీలిఙ్గపదప్రయోగేన స్త్రీత్వం చ। తథా చ రసానభిజ్ఞాం స్వసమానజాతీయాం స్త్రియమపీత్యర్థః। సరాగాం రక్తిమ్నా సహితామ్। సకామామితి ధ్వనిః। చక్రుః। ఆసామ్ అన్యే పురుషాః కిం న కిమపీత్యర్థః ।। 35 ।।

సత్కైరవాస్యవిభవోత్పలలోలనేత్రా

వ్యక్తస్తనాభమధుపాఙ్కితపద్మకోశా।

ఆవర్తనాభిరుచిరా యమునోర్మిహస్తా

గోపీవ లక్ష్యజఘనాఽస్తి సుఫేనహాస ।। 36 ।।

సత్కైరవేతి। సద్వికసితం కైరవం రక్తోత్పలమేవాస్యం తస్య విభవః సమ్పత్ యస్యాః సా తథోక్తా। ఉత్పలమేవ నీలోత్పలమేవ లోలం చఞ్చలం నేత్రం యస్యాః సా। వ్యక్తస్య ప్రకటీభూతస్య స్తనస్యాభేవాభా యస్య సః మధుపేన అఙ్కితశ్చిహ్నితః పద్మకోశో యస్యాః సా। ఆవర్త ఏవ భ్రమ ఏవ నాభిస్తేన రుచిరా మనోహరా ఊర్మిస్తరఙ్గ ఏవ హస్తో యస్యాః సా। లక్ష్యజఘనా దృశ్యతీరా। దృశ్యనతమ్బాఽన్యత్ర। సుఫేన ఏవ హాసో యస్యాః సా। యమునా గోపీవాస్తి।। 36 ।।

గాఢాలిఙ్గితవల్లభామధిజలం నిఃశబ్దభూషావలీ-

మబ్జాస్యామవిమృశ్య కాప్యుపగతా సీత్కారనాదశ్రుతేః।

క్రుద్ధా భ్రూదృఢచాపలగ్ననయనప్రాన్తేషుపాతాత్పురా

కృష్ణేనాపరరూపిణా శశిముఖీ సామ్నా సమాలిఙ్గితా ।। 37 ।।

గాఢేతి। అధిజలం జలమధ్యే ఆకణ్ఠోదక ఇత్యర్థః। అనేన ముఖాతిరిక్తావయవాదర్శనే హేతురుక్తో భవతి। గాఢం దృఢమాలిఙ్గితో వల్లభః ప్రియః కృష్ణః యయా తామ్। అత ఏవ నిఃశబ్దభూషావలీం అబ్జాస్యాం అబ్జముఖీమ్। అనేన జలస్థితాబ్జభ్రాన్త్యా ముఖస్యాప్యజ్ఞానం సూచితమ్। ఏతాదృశీం గోపీమవిమృశ్యాజ్ఞాత్వా ఉపగతా తయాఽఽలిఙ్గితకృష్ణస్య సమీపం విలాసం కర్తుం ప్రాప్తా కాఽప్యన్యా గోపీ తదా సీత్కారనాదశ్రుతేః। తయా క్రియమాణకృష్ణాధరచుమ్బనశబ్దశ్రవణాత్ సపత్నీవశం కృష్ణం జ్ఞాత్వా క్రుద్ధా శశిముఖీ

భ్రూదృఢచాపే లగ్నః నయనప్రాన్తః ఏవ కటాక్షః ఏవేషుః శరః తస్య పాతాత్ పూర్వం కుపితాయాః నిబద్ధభ్రుకుట్యాఽవలోకనాత్ పూర్వమిత్యర్థః। అపరరూపిణా రూపాన్తరవతా కృష్ణేన సామ్నా సామోక్త్యా సమాలిఙ్గితా ।। 37 ।।

కరధృతదృతితోయైః స్నాపయిత్వా ముకున్దం
కుచతటగతగన్ధాలిప్తమాలిఙ్గ్యం కృత్వా।
శిరసి నిహితమామల్యైరర్చ్యమానర్చురేనం
గతిమివ యతియోగ్యాం సాదయన్త్యోఽబలాస్తాః ।। 38 ।।

కరధృతేతి। కరధృతానాం దృతీనాం సేచనచర్మపాత్రాణాం తోయైరుదకైః ముకున్దం స్నాపయిత్వా ఆలిఙ్గ్య కుచతటే గతః సమ్బద్ధః గన్ధ తేన లిప్తం కృత్వా యతియోగ్యాం సన్యాసియోగ్యాం గతిం ముక్తిమిత్యర్థః। సాధయన్త్య ఇవ తాః అబలాః గోప్యాః శిరసి నిహిమాల్యైః పుష్పైరర్చ్యమేన కృష్ణమ్ ఆనర్చుః అర్చయామాసుః। ముముక్షవోఽపి స్నాపనగన్ధమాల్యాద్యైరర్చయన్తి ।। 38 ।।

సిక్తోఽపి రమ్యలలనాకరపద్మపత్రైర్భృత్యామరావలిసమర్పితపుష్పపుఞ్జే।
విస్తీర్ణరేమునికరం దధదాత్మనోఽఙ్గే హస్తీశ్వరప్రకృతిమార్జయదేవ దేవః ।। 39 ।।

సిక్త ఇతి। రమ్యలలనానాం కరా ఏవ పద్మపత్రాణి తైః సిక్తోఽపి స్నాపితోఽపి భృత్యానామమరాణామావల్యా సమర్పితపుష్పాణాం పుఞ్జే విస్తీర్ణానాం రేణూనాం పుష్పరజసాం నికరం సమూహమ్ ఆత్మనోఽఙ్గే దధత్ దేవః కృష్ణః ఉన్మజ్జనాన్తరం సమయే సమయే సురవృష్టపుష్పరజసా దిగ్ధాఙ్గ ఇత్యర్థః। హస్తీశ్వరస్య గజరాజస్య ప్రకృతిం స్వభావమార్జయత్ అర్జితవాన్। ప్రాప్తవానిత్యర్థః। పూర్వం గజత్వేన కృతవర్ణనం గుణోచితమభూదిత్యర్థః। గజోఽపి స్నానాన్తరం పునః పాంసుదిగ్ధో భవతీతి గజస్వభావః। "క్వచిన్నవర్తతే భద్రాత్క్వ చాచరతి తత్పునః। ప్రాయశ్చిత్తమతో పార్థం మన్యే కుఞ్జరశౌచవ"(1) దిత్యాదౌ ప్రసిద్ధిః ।। 39 ।।

ద్విరేఫశావాఙ్కితశోభివక్త్రం కృతక్షతం సుస్వరరాజహంసైః।

మనోరమం సారసకోశమేకా ఘనస్తనస్పర్ధి చకర్త బాలా ।। 40 ।।

ఇదానీం పుష్పాపచయం వర్ణయతి। ద్విరేఫేతి। ద్విరేఫస్య భ్రమరస్య శావేన శిశునా అఙ్కితం శోభి వక్త్రం యస్య తత్। సుస్వరరాజహంసైః శోభనః స్వరో యేషాం తైః రాజహంసైః। మధురవచనకృష్ణూర్తిభిరితి ధ్వనిః। కృతక్షతం సారసకోశం కమలకోశమేకా బాలా ఘనస్తనస్పర్ధి బాలా ఘనస్తనస్పర్ధి దృష్ట్వా చకర్త అలునాత్ ।। 40 ।।

మాద్యద్ద్విరేఫైః కృతగీతజాతం పద్మాసనేష్టం పవనేన జుష్టమ్।

పద్మం సుగన్ధిం న్యలునాత్సపత్నీసద్మాభిశఙ్క్యేవ ముకున్దయోగ్యమ్ ।। 41 ।।

మాద్యదితి। మాద్యద్ద్విరేఫైః మత్తద్విరేఫైః కృతం గీతజాతం గీతసమూహో యస్మిన్ శ్రీమతాం గేహం తాదృశం హి। అబ్జాసనస్య బ్రహ్మణః ఇష్టం పవనేన వాయునా జుష్టం సేవితం లక్ష్మీగృహమితి పుత్రయోరేతయోరిష్టం సుగన్ధి శోభనగన్ధయుక్తం పదమం ముకున్దయోగ్యం కృష్ణయోగ్యం సపత్న్యాః లక్ష్మ్యాః సద్మ గృహమ్। లక్ష్మ్యాః పద్మాలయత్వాత్ అభిశఙ్క్యేవ న్యలునాత్ ।। 41 ।।

శ్రీపతేరధరసీత్కృతికాలే గోపికేక్షయతి మామితరేతి।

కోపతప్తహృదయేవ సరాగం కాపి కోకనదమేత్య జహార ।। 42 ।।

శ్రీపతేరితి। శ్రీపతేః కృష్ణస్య అధరసీత్కృతికాలే అధరచుమ్బనకాలే ఇతరా గోపికా మామీక్షయతి పశ్యతీతి కోపతప్తహృదయేవ కాపి గోపీ ఏత్య గత్వా సరాగం రాగసహితమ్। కామవశాదనురాగసహితమితి ధ్వనిః। కోకనదం రక్తోత్పలం జహార అపహృతవతీ। స్వాగతావృత్తమ్। స్వాగతేతి రనభాద్గురుయుగ్మమ్ ।। 42 ।।

దృప్తభృఙ్గసదపాఙ్గవిలోలం సత్సరోజమలునాత్కిల కాచిత్।

సీత్కరిష్యతి హరిః స మదీయం వక్త్రమేతదితి భీతియుతేవ ।। 43 ।।

దృప్టభృఙ్గేతి। దృప్తభృఙ్గ ఏవ సదపాఙ్గః తేన విలోలం చఞ్చలం సత్సరోజం కాచిన్నారీ స హరిః కృషణః ఏతత్పద్మం మదీయం వక్త్రమితి సీత్కరిష్యతి। చుమ్బిష్యతీతి భీతియుతేవ అలునాత్ చకర్త ।। 43 ।।

ఆకణ్ఠమమ్బుసి గతస్య హరేరమనోజ్ఞమాస్యం సమీపగసఖీజనజాతలజ్జా।

నీలోత్పలం విలసదేతదధీరభృఙ్గమాతామ్రకేసరమితి ప్రవదన్త్యజిఘ్రత్ ।। 44 ।।

ఆకణ్ఠమితి। ఆకణ్ఠమ్ అమ్బుసి గతస్య హరేః కృష్ణస్య మనోజ్ఞమ్ ఆస్యం సమీపగాత్సఖీజనాజ్జాతలజ్జా కాచిత్ అధీరో చఞ్చలౌ భృఙ్గౌ యస్య కటాక్షరూపకమేతత్। ఆతామ్రకేసరమ్ ఈషద్రక్తకిఞ్చల్కయుక్తం విమ్బోష్ఠరూపకమేతత్। అనేనాన్యాచుమ్బితత్వం లజ్జాకారణం సూచ్యతే। ఏతత్ దృశ్యమానం నీలోత్పలమితి ప్రవదన్తీ సతీ అడిఘ్రత్ ఆఘ్రాతవతీ। అన్యాచుమ్బితమపి కృష్ణాధరం త్యుక్తమసమర్థా నీలోత్పలబుద్ధ్యేవాఘ్రాతవతీ న తు సాపరాదస్య కృష్ణస్య ముఖమితి స్వమానం రక్షితవతీతి భావః। అన్యత్స్పష్టమ్ ।। 44 ।।

ఆర్యాయాది గృహం త్వయా విరహితం సన్త్యజ్య సా సత్వరా

ద్వార్యాస్తే న పునర్వివిక్షతి తనుం త్వద్యోగహీనామివ।

చిత్తం త్వచ్చరణే నిధాయ వివశా చిత్రార్పితేవ ప్రభో

నో చేత్తత్తనుశాఖినేశ భవనం స్యాదేవ తత్కాననమ్ ।। 45 ।।

ఇదానీం వ్రజస్థనాం గోపీనాం దూతీప్రేషణాదినా కృష్ణం స్వగృహమానీయ తేన సహ విలాసప్రకారం దర్శయతి। ఆర్యేతి। హే ఆర్య శ్రేష్ఠ కృష్ణ ఆయాది ఆగచ్చ। త్వయా రహితం గృహం సన్త్యజ్య సత్వరా త్వరయా సహితా సా తవ నాయికా త్వచ్చరణే చిచత్త నిధాయ వివశా సతీ చిత్రార్పితేవ చిత్రలిఖితేన ద్వారి గృహద్వారి త్వదాగమనదర్శనోత్సుకా ఆస్తే తిష్ఠతి। త్వద్యోగహీనాం తవాలిఙ్గనాదిసమ్బన్ధరహితాం తనుమివ పునస్తద్గృహం న వివిక్షతి న ప్రవేష్టుమిచ్చతి। తనుమివేతి దృష్టాన్తేన కృష్ణస్యానాగమనే తస్యా మరణమేవ హి నిరణాయి। హే ఈశ ప్రభో కృష్ణ నో చేత్ తస్యాః నాయికాయాః తనురేవ శాఖీ వృక్షః నిశ్చేష్టత్వాత్తేన తద్భవనం తస్యాః గృహం కాననమేవ స్యాత్। అనేన దూత్యా స్వస్యా అప్యప్రవేశః సూచితః ।। 45 ।।

నిర్యాన్తీ ప్రవిశన్త్యదో గృహమసౌ ప్రత్యాక్షిపన్తీ మమ
ప్రేమాలాపమపి శ్వసంత్యురుశుచా హస్తే నివేశ్యాననమ్।
పశ్యన్తీ తవ వర్త్మ సాశ్రునయనా మాం యాచమానా ముహు-
ర్మోహం క్వాపి వహన్త్యసౌ న సదయం కస్యేశ కుర్యాన్మనః ।। 46 ।।

నిర్యాన్తీతి। హే ఈశ కృష్ణ అదో గృహం ప్రవశన్తీ నిర్యాన్తీచ తదా మమ ప్రేమాలాపమపి త్వదాగమనవిషయకప్రియవచనమపి ప్రత్యాక్షిపన్తీ నిరాకుర్వన్తీ క్వాపి కర్హిచిత్ ఆననం హస్తే పాణౌ నివేశ్యం ఉరుశుచా అతీవ దుఃఖేన శ్వసన్తీ తవ వర్త్మ మార్గం పశ్యన్తీ సాశ్రునయనా సతీ ముహుః మాం యాచమానాం క్వాపి కదాచిత్ మోహం భ్రాన్త్యవస్థాం పహన్తీ అసౌ తవ నాయికా కస్య పశ్యతః ప్రాణితః మనః సదయం దయాసహితం దయార్ద్రమిత్యర్థః। న కుర్యాత్కుర్యాదేవేత్యర్థః ।। 46 ।।

సాయం హీన న హీయం సా మారతాత తతా రమా।
క్షీణాఽదేవవదేణాక్షీ చారురాజజరుచా ।। 47 ।।

సాయంహీతి। మారస్య కామస్య తాత పితః అత ఏవ చారురాజ మనోహరశ్రేష్ఠ ఇన స్వామిన్ కృష్ణ ఇదానీం సాయం హి సాయంకాలో హి రతికాలో హీత్యర్థః। ఇయం గోపీ సా ప్రసిద్ధా తతా వ్యాప్తా రమా నహి। యేన తవానాగమనేఽపి ఇహైవ త్వత్సఙ్గేన సన్తుష్టా స్యాత్। ఏణాక్షీ హరిణలోచనా గోపీ జరయా ప్రాప్తా అరుక్ అకాన్తిః తయా జరైవ రుక్ రోగః తయేతి వా అత ఏవాదేవవత్ మనుష్యవత్ యథా మానుషః జరయా ప్రశిథిలో భవతి తద్వదిత్యర్థః। క్షీణా శిథిలాఙ్గీ జాతా। గతాగతయమకమిదమ్ ।। 47 ।।

ఇత్థం నిగద్య నిగమాకలితం నయన్తి
దూత్యో వితానమణిశోభిగృహం నిశాసు।
నృత్యన్మయూరశుకకోకిలమత్తభృఙ్గ-
తత్యాదృతోపవనవాసితమఙ్గనాయాః ।। 48 ।।

ఇత్థమితి। దూత్యః ఇత్థమనేన ప్రకారేణ నిగద్యోక్త్వా నృత్యన్తో మయూరాః శుకాః కోకిలాః మత్తభృఙ్గాశ్చ తేషాం తతిః సమూహః తయా ఆదృత్ ఉపవనం గృహారామః తేన వాసితం సురభీకృతమ్ అఙ్గనాయాః స్వసఖ్యాః గోప్యాః వితానైః ఉల్లోచైః మణిభిః శోభిగృహమ్। నిగమాకలితం వేదేనాప్యజ్ఞేయం కృష్ణం నిశాసు నయన్తి ।। 48 ।।

నేత్రానన్దజలేన మఞ్జుకలశప్రఖ్యస్తనస్థాయినా

పాద్యార్ఘ్యే హిమవారిణేవ మధుభిః స్నానం ప్రసూనస్రుతైః।

ఆశ్లిష్యాఙ్గకలాపరమ్యతిలకశ్రీఖణ్డలేపాంశ్చ సా

లోలేక్షోత్పలమాల్యమోష్ఠజసుధాం ప్రాదాత్ప్రియేఽభ్యాగతే ।। 49 ।।

నేత్రేతి। సా గోపీ ప్రియే కృష్ణే అభ్యాగతే సతి మఞ్జుకలశప్రఖ్యౌ మనోహరపూర్ణకుమ్భసమానౌ స్తనౌ తత్ర స్థాయినా స్థితేన స్తనయోర్నిరన్తరత్వాత్స్నానాధః అపతితేనేత్యర్థః। నేత్రానన్దజలేన నయనానన్దవారిమా హిమవారిణేవ పాద్యార్ఘ్యే పాదే దీయమానం జలం పాద్యం హస్తే దీయమానం జలమర్ఘ్యం తదుభయమిత్యర్థః। అనేన కృష్ణస్య గమనకాల ఏవ గోపీ తత్పాదావభివన్ద్య ప్రేమ్ణా స్వస్తనయోః కృష్ణకరౌ స్థాపితవతీ తేన చ కరేణ తస్యాః స్తనస్పర్శః కృత ఇతి ద్యోత్యతే। స్త్రీపుంసయోః ప్రాథమికౌ హీమౌ విలాసౌ పూజాయామపి హీమౌ ప్రాథమికవుపచారౌ ప్రసూనస్రుతైః పుష్పేభ్యః స్రవద్భిః మధుభిర్మకరన్దైః స్నానమ్। అనేన కృష్ణమౌలౌ పుష్పైరలఙ్కృతిః కణ్ఠే పుష్పమాలాసమర్పణం పుష్పవృష్టిశ్చ ద్యోత్యతే। ఆశ్లిష్య కృష్ణమాలిఙ్గ్య అఙ్గకలాపః స్వాఙ్గస్థాలఙ్కారః నీలమేఘశ్యామస్య తస్య తటిత్ప్రభః స్వాఙ్గమేవాలఙ్కారో వా రమ్యచిలకః కస్తూరీతిలకః శ్రీఖణ్డలేపః స్వవక్షఃస్థలచర్చితచన్దనలేపః తాన్। అనేన కృష్ణమలఙ్కృత్య తచ్చేష్టేమ స్వాలఙ్కరణమపి ద్యోత్యతే। లోలా చఞ్చలా ఈక్షా అవలోకనమేవోత్పలమాల్యం నీలోత్పలమాల్యమ్ అసితాపాఙ్గత్వాత్। అనేన పాదమారభ్య కణ్ఠపర్యన్తం తాన్యః కృష్ణావయవసౌన్దర్యావలోకనం ద్యోత్యతే। ఓష్ఠజసుధామ్ అధరామృతఞ్చ ప్రాదాత్ కృష్ణాయాదిశత్। అనేన శ్రుఙ్గారవిలాసాః నైవేద్యాన్తోపచారాశ్చ దర్శితా భవన్తి।। 49 ।।

కాన్తాననద్యుతినివృత్తకటాక్షగణ్డ-

బిమ్బోష్ఠరమ్యరుచిభిర్మిలితా స్మితశ్రీః।

ఇన్దీవరామ్బురుహకోకనదైః సుగన్ధి

సాన్ద్రం తయాఽనుకురుతే మధు పీయమానమ్।। 50 ।।

కాన్తేతి। కాన్తస్య కృష్ణస్య ఆననద్యుతిభిః శ్రీముఖకాన్తిభిః నివృత్తాభిః చుమ్బనకాలే తదభిభూతతయా పరావృత్తాభిః కటాక్షశ్చ నీలోత్పలదలస్థానీయః గణ్డః కమలదలస్థానీయః కపోలః బిమ్బోష్ఠః కోకనదస్థానీయ అధరః తేషాం రమ్యాభిః రుచిభిః కాన్తిభిర్మిలితా మిశ్రితా స్మితశ్రీః మదిరస్థానీయా గోపీముఖస్య మన్దహాసకాన్తి ఇన్దీవరం నీలోత్పలమ్ అమ్బురుహఞ్చ కోకనదం రక్తోత్పలఞ్చ తైః సుగన్ధి తయా గోప్యా పీయమానం సాన్ద్రం మధు మద్యం అనుకురుతే అనుకరోతి। తత్సామ్యం భజతీత్యర్థః। అనేన కావ్యే వర్ణనీయం మధుపానం వస్తుతోఽభావాదౌత్ప్రేక్షికం వర్ణిత భవతి ।। 50 ।।

విష్వగ్వ్యాపిమణిప్రభాభిధపయఃసిన్ధౌ స్ఫురన్మణ్డప-

ప్రఖ్యే వేశ్మని భోగికల్పకశిపౌ సాకం వ్రజస్త్రీజనైః।

భిత్తిశ్రీపతిమౌలిరత్నమహసోత్సర్పిస్వరత్నశ్రియా

పుష్టోన్నమ్రఫణత్విషాం ముషి లసంస్తుష్టోఽస్త్వసౌ విఠ్ఠలః ।। 51 ।।

విష్వగితి। విష్వక్ సమన్తాద్వ్యాపినీ మణీనాం ముక్తామణీనాం ప్రభా భాః సైవ అభిధా ఆఖ్యా యస్య స చాసౌ పయఃసిన్ధుః క్షీరసముద్రః తస్మిన్ గృహబహిర్భిత్తిఖచితమౌక్తికకాన్తిః హగృహం పరితో వ్యాపినీ క్షీరసముద్రవత్తిష్ఠతీతి భావః। స్ఫురతః క్షీరసముద్రమధ్యే లసతః మణ్డపస్య రత్నమయమణ్డపస్య ప్రఖ్యే సమానే। వేశ్మని రత్నమయభిత్తేః శ్రీపతిమౌలేః ్న్తఃశయితకృష్ణముకుటస్య చ రత్నానాం మహసా కాన్త్యా ఉత్సర్పిణీ ఊర్ధ్వం ప్రసరన్తీ స్వరత్నశ్రీః కశిపుఖచితరత్నకాన్తిః। భిత్తముకుటకాన్తీ ఉభయతో ఘనీభూతే నిర్భేత్తుమసమర్థా ఊర్ధ్వమేవ లబ్ధావసరతయా ప్రసృతేత్యర్థః। తథా పుష్టోన్నమ్రఫణానాం త్విషః కాన్తయః తాసాం ముషి అపహారిణి బోగికల్పకశిపౌ శేషసమానశయ్యాయామ్। అస్త్రీ కశిపు శయ్యాయామితి రత్నమాలా। వ్రజస్త్రీజనైః సాకం లసన్ అసౌ విఠ్ఠలస్తుష్టోఽస్తు సన్తుష్టో భూయాత్ ।। 51 ।।

గోపీ కాచన ధీరతాం హృది బలాదాలమ్బ్య రత్యుత్సుకే

కోపేనవ నిమీల్య నేత్రయుగలం తల్పే శయానా సకృత్।

కాన్తం నిద్రితమాకలయ్య శనకైరాలిఙ్గ్య బిమ్బాధరం

సీత్కుర్వన్త్యథ వీక్షితాఽపి వివశా మానం న సస్మార సా ।। 52 ।।

గోపీతి। కాచన గోపీ। రత్యుత్సుకే హృది బలాత్ ధీరతాం ధైర్యమ్ ఆలంబ్య కోపేనేవ నేత్రయుగలమ్ అన్తః స్నేహయుక్తత్వాదేవేత్యుక్తమ్। నిమీల్య తల్పే శయానా సతీ సకృదేకవారం కిఞ్చిత్కాలమిత్యర్థః। కాన్తం కృష్ణం నిద్రితమ్ ఆకలయ్య మత్వా శనకైర్మన్దమ్ ఆలిఙ్గ్య బిమ్బాధరం సీత్కుర్వన్తీ చుమ్బతీ అథానన్తరం వీక్షితాఽపి కృష్ణేన దృష్టాఽపి వివశా తత్సుఖపరవశా సా మానం కోపం న సస్మార న స్మృతవతీ చుమ్బనం నైవ త్యక్తవతీత్యర్థః॥ 52 ॥

గన్తుం కుత్ర సముద్యతోఽసి తరుణి త్వద్ధామ తత్పద్ధతిః

కిం తత్రాస్తి ముకున్దమానిని తవ స్వచ్ఛోర్జితాభీశునా।

కాన్తం ద్వారమలక్షయన్ కృశమిదం గాత్రం చ తస్యాన్తరే

గన్తాస్మీత్యభిధాయ తన్మృదుకరం గృహ్ణన్స గృహ్ణాతు మామ్ ॥ 53 ॥

గన్తుమితి। హే ముకున్ద కృష్ణ కుత్ర గన్తుముద్యతోఽసి ఇతి స్వాత్మానం వఞ్చయిత్వాఽన్యత్ర గచ్ఛన్తం కృష్ణం ప్రతి ఏకస్యాః గోప్యాః వచనమ్। హే తరుణి కాన్తే త్వద్ధామ తవ గేహం గన్తుముద్యతోఽస్మీతి స్వకృతవఞ్చనమాచ్ఛాదయతః కృష్ణస్య వచనమ్। తస్య మద్గృహస్య పద్ధతిః మార్గః తత్ర మద్గృహమతిక్రమ్య తతోఽపి దూరేఽస్తి కిమిత్యపరాధం స్థిరీకుర్వన్త్యా వచనమ్। హే మానిని తవ స్వచ్ఛోర్జితాభీశునా నిర్మలోత్కృష్టకాన్త్యా క్రాన్తమాక్రాన్తమ్। ద్వారం త్వద్గృహద్వారమ్ అలక్షయన్ అపశ్యన్ తస్యాభీశోః పుఞ్జీభూతస్య అన్తరే మధ్యే కృశమ్ ఇదం తవ గాత్రం శరీరఞ్చాలక్షయన్ అహం గన్తాస్మి న త్వన్యాముద్దిశ్యేత్యర్థః। ఇత్యభిధాయ తన్మృదుకరం గృహ్ణన్ కృష్ణః మాం గృహ్ణాతు అఙ్గీకరోతు॥ 53 ॥

యద్యాయాసి రిరంసయేశ మహితం మద్ధామ తర్హ్యధ్వని

స్నిగ్ధాం మామవలోక్య భీతపదవీం సద్యోఽలభిష్ఠాః కుతః।

ఉద్వీక్ష్య స్తనజృమ్భికుమ్భయుగలం కుమ్భీశ్వరాశఙ్కయా

పద్మాక్షీతి నిగద్య సుస్మితముఖీం చుమ్బన్ సతాం జృమ్భతే ॥ 54 ॥

యదీతి। హే ఈశ కృష్ణ యది రిరంసయా రన్తుమిచ్ఛయా। రమతేః సన్నన్తాదా్రప్రత్యయః। మహితమలఙ్కృతం మద్ధామ మమ గృహం ఆయాసి ఆగచ్ఛసి తర్హి అధ్వని మార్గే స్నేహభరితామతిక్రమ్య గచ్ఛతః తవ స్థాపనార్థం పృష్టతః సమాగతాం మామవలోక్య సద్యః తత్క్షణం భీతపదవీం భయగ్రస్తస్య మార్గం కుతః కస్మాదలభీష్టాః। భీతః కస్మాదభూరిత్యర్థః। ఇతి పునర్నాయికావచనమ్। హే పద్మాక్షి కఞ్జనయనే। తవ స్తనావేన జృమ్భిణౌ కుమ్భౌ కరిమస్తకోర్ధ్వభాగౌ తయోర్యుగలముద్వీక్ష్య కుమ్భిశ్వరాశఙ్కయా గజశ్రేష్ఠ ఏవ పృష్ఠతః సమాగతః ఇత్యాసఙ్కయ భీతపదవీం గతోఽస్మీతి నిగద్య ఉక్త్వా సుస్మితముఖీమ్ అపరాధపరిహారవ్యాజేన స్వలావణ్యస్యైవ వర్ణనాత్స్మేరాననాం తాం నాయికాం చుమ్బన్ అతః పరమపి కథఞ్చిత్స్వాపరాధముద్ఘాటయిష్యతీతి భియా వాగ్బన్ధనార్థం ముఖమేవ చుమ్బన్నః కృష్ణః జృమ్భతే ప్రకాశతే ।। 54 ।।

అన్యా చుమ్బనజాతచిహ్నమధఉనా బిమ్బాధరే దృశ్యతే

తన్మాం రఞ్జయసీశ కిం ప్రియగిరా ధన్యాఽబలా సైవ హి।

మన్యూద్రిక్తహృదా ముహుః సఖి భవచ్ఛూన్యాం సభాం పశ్యత-

స్తన్మేఽభూద్వ్రవర్ణినీతి శమయన్మన్మానసే స్యాదసౌ ।। 55 ।।

అన్యేతి। హే ఈశ కృష్ణ అన్యయా అపరయా కృతమ్ ఆచుమ్బనం తేన జాతం చిహ్నం దన్తక్షతరూపమ్ అధునా ఇదానీం తవ బిమ్బాధరే దృశ్యతే। తత్తస్మాన్మాం ప్రియగిరా ప్రియోక్త్యా కిం రఞ్జయసి సాంత్వయసి। సైవాబలా ధన్యా కృతార్థా హి। యయా త్వమాచుమ్బితః। వాగ్బన్ధనాయ చుమ్బనం కర్తుమ్ ఉపనీతే ముఖే అధరవ్రణదర్శనాత్ తవాపరాధపరిహారోపాయ ఏవ అపాయో జాత ఇతి పునః ప్రత్యువాచేతి భావః। హే సఖి మన్యూద్రిక్తహృదా కోపోద్రిక్తహృదయేన। దష్టోష్ఠతయేతి భావః। భవచ్ఛూన్యాం త్వద్రహితాం సభాం ముహుర్మార్గే మార్గే పశ్యతః మే తదధరవ్రణమ్ అభూత్। కోపేన ద్రష్టారోఽపి దష్టోష్ఠా భవన్తీతి భావః। ఇతి తస్మాః కోపం శమయన్ అసౌ కృష్ణః మన్మానసే మమ మనసి స్యాత్ తిష్ఠతు ।। 55 ।।

వృన్దారణ్యనికుఞ్జమన్దిరగతం మన్దానిలైర్వీజితం

చన్ద్రామన్దకరేణ సేవితపదం కన్దర్పతాతం నిశి।

మన్దారాదిలసత్ప్రసూననిచయైర్వృన్దారకప్రేషితైః

స్తన్మేఽభూద్వ్రవర్ణినీతి శమయన్మన్మానసే స్యాదసౌ ।। 55 ।।

అన్యేతి। హే ఈశ కృష్ణ అన్యయా అపరయా కృతమ్ ఆచుమ్బనం తేన జాతం చిహ్నం దన్తక్షతరూపమ్ అధునా ఇదానీం తవ బిమ్బాధరే దృశ్యతే। తత్తస్మాన్మాం ప్రియగిరా ప్రియోక్త్యా కిం రఞ్జయసి సాంత్వయసి। సైవాబలా ధన్యా కృతార్థా హి। యథా త్వమాచుమ్బితః। వాగ్బన్ధనాయ చుమ్బనం కర్తుమ్ ఉపనీతే ముఖే అధరవ్రణదర్శనాత్ తవాపరాధపరిహారోపాయ ఏవ అపాయో జాత ఇతి పునః ప్రచ్యావాచేతి భావః। హే సఖి మన్యూద్రిక్తహృదా కోపోద్రిక్తహృదయేన। దష్టోష్ఠతయేతి భావః। భవచ్ఛూన్యాం త్వద్రహితాం సభాం ముహుర్మార్గే మార్గే పశ్యతః మే తదధరవ్రణమ్ అభూత్। కోపేన ద్రష్టారోఽపి దష్టోష్ఠా భవన్తీతి భావః। ఇతి తస్యాః కోపం శమయన్ అసౌ కృష్ణః మన్మానసే మమ మనసి స్యాత్ తిష్ఠతు ॥ 55 ॥

వృన్దారణ్యనికుఞ్జమన్దిరగతం మన్దానిలైర్వీజితం

చన్ద్రామన్దకరేణ సేవితపదం కన్దర్పతాతం నిశి।

మన్దారాదిలసత్ప్రసూననిచయైర్వృన్దారకప్రేషితైః

సన్దృశ్య ప్రియవర్త్మ గోపలలనావృన్దం శనైః పద్యతే ॥ 56 ॥

వృన్దారణ్యేతి। గోపలలనావృన్దమ్। వృన్దారకప్రేషితైః సురవృష్టైః మన్దారాదిలత్ప్రసూననికరైః। ప్రియస్య కృష్ణస్య వర్త్మ సందృశ్య దృష్ట్వా స్త్రీరమణార్థం గచ్ఛతోఽపి కృష్ణస్య దేవాః పదే పదే పుష్పాణి వర్షన్తీతి భావః। వృన్దారణ్యస్య వృన్దావనస్య నికుఞ్జః లతాపిహితస్థలమ్। తదేవ మన్దిరం తస్మిన్ గతం మన్దానిలైర్వీజితం చన్ద్రస్యామన్దకరేణ లతాగృహం ప్రవిష్టేన చన్ద్రకిరణేన సేవితపదం కన్దర్పతాతం కృష్ణం నిశి శనైః పద్యతే ప్రాప్నోతి ॥ 56 ॥

నృత్యత్కేకిని చిత్రపుష్పతిలకారత్నస్ఫురత్తోరణైః

విష్వక్శోభిని పల్లవాఖ్యవిలసత్తల్పే ప్రదీపత్విషి।

విస్తీర్ణౌషధిభిః ప్రసూనవిలసత్పత్రైర్వితానప్రభే

మత్తాలివ్రజగాయకే హరిరభాత్కుఞ్జే నిజాం రఞ్జయన్ ॥ 57 ॥

నృత్యదితి। మేఘశ్యామం కృష్ణం దృష్ట్వా నృత్యన్తః కేకినో మయూరాః యస్మిన్। చిత్రాణి పుష్పాణి యాసాం తాః తిలకా ఏవ రత్నస్ఫురత్తోరణాః సత్నబద్ధతోరణాః త్రైర్విష్వక్పరితః శోభిని। పల్లవాఖ్యం కిసలయాభిధం విలసత్తల్పం శయ్యా యస్మిన్। విస్తీర్ణౌషధిభిః విస్తృతజ్యోతిర్లతాభిః ప్రదీపానాం త్విట్ యస్మిన్। ప్రసూనవిలసత్పత్రైః వితానప్రభా యస్మిన్। మత్తాలివ్రజ ఏవ గాయకో యస్మిన్ తస్మిన్ కుఞ్జే నిజాం గోపీం రఞ్జయన్ సుఖయన్ హరిః కృష్ణః అభాత్ అశోభత। మహారాజం కృష్ణం లతాగృహేఽపి రాజవైభవం నాముఞ్చదితి భావః ।। 57 ।।

స్నాతః సౌన్దర్యనద్యాం పరిహృతవసనో గోపికాలేపనశ్రీ-

ర్వక్షోజాబ్జాసనస్థః కృతవనసతిర్హారమాలాకరాగ్రః।

విభ్రత్కేశౌఘకాశానధరజనిపయోమాత్రవృత్తిర్వినిద్రః

ప్రేష్ఠః శ్రీవిఠ్ఠలోఽసౌ జయతి మునిగణం జారవార్తా కుతోఽస్య ।। 58 ।।

స్నాత ఇతి। సౌన్దర్యనద్యాం లావణ్యసిన్ధౌ స్నాతః లావణ్యభరిత ఇత్యర్థః। మునిరపి నద్యాం స్నాతో భవతి। పరిహృతం రతికాలే త్యక్తం వసనం యేన సః। మునిరపి దిగమ్బరో భవతి గోపికానామాలేపనస్య అనులేపనస్య గోపీచన్దనధారీ భవతి। వక్షోజ ఏవ కుచ ఏవాబ్జాసనం పద్మాసనం తత్ర తిష్ఠతీతి తథోక్తః। మునిః పద్మాసన ఇతి స్ఫుటమ్। కృతా వనే వృన్దావనే వసతిర్యేన। మునిరపి వనవాసీ। హారమాలా మౌక్తకకణ్ఠమాలా కరాగ్రే యస్య ప్రేయస్యాః దాతుం కరధృతహారమాల ఇత్యర్థః। మునిరపి జపమాలాధారీ। కేశౌఘకాశాన్ కేశపాశదర్భాన్ గృహ్ణాన్ అధరజనిపయోమాత్రవృత్తిః అధరజన్యామృతమాత్రేణ జీవనం యస్య స తథోక్తః। మునిరప్యప్భక్షత్వాత్పయోమాత్రవృత్తిర్భవతి। వినిద్రః ప్రేష్ఠః అసౌ శ్రీవిఠ్ఠలః కృష్ణః మునిగణం జయతి। అస్యైతాదృశస్య మునిమార్గజుష్టస్య కృష్ణస్య జారవార్తా కుతః న కుతోఽపీత్యర్థః। మునిగణం జయతీత్యనేన స్త్రీభిః సహ శయనేఽపి ఊర్ధ్వరేతస్కః కృష్ణ ఇతి ద్యోత్యతే। ఇదం మునేరపి న ఘటత ఇతి మునిగణం జయతీత్యుక్తమ్।। 58 ।।

చుమ్బన్త్యః సరసాధరం పులకితైరఙ్గైర్వలద్భూషణై-

స్తం గాఢం పరిరభ్య సుస్మితముఖం సౌన్దర్యసిన్ధుం ముదా।

తుఙ్గాత్మీయమనోరమస్తనతటే సన్దర్శితాఙ్గం నఖై-

ర్వృన్దారణ్యమదో ననన్దురబలా మన్దానిలైర్మఞ్జులమ్ ।। 59 ।।

చుమ్బన్త్య ఇతి। సౌన్దర్యసిన్ధుం సుస్మితముఖం తుఙ్గాత్మీయమనోరమస్తనతటే నఖైః సన్దర్శితాఙ్గం కృష్ణం పులకితైః గలన్తి స్ఖలన్తి భూషణాని యేషాం తైః అఙ్గైః స్వాఙ్గైః గాఢం దృఢం పరిరభ్యాలిఙ్గ్య కృష్ణస్య సరసాధరం చుమ్బన్త్యాః తాః అబలాః గోప్యః మన్దానిలైః మఞ్జులం మనోహరమ్। అదః తద్వృన్దారణ్యం వృన్దావనం దృష్ట్వా ననన్దుః హృషితా బభూవుః ।। 59 ।।

కాన్తాకదమ్బకుచకుఞ్జరకుమ్భసఙ్గిసన్తాపహారినఖమణ్డలమణ్డితోఽలమ్।

గణ్డానుషక్తవిలసన్ముఖచన్ద్రచుమ్బీ కుఞ్జేషు సఞ్చరతి కృష్ణవిచిత్రసింహః।। 60 ।।

కాన్తేతి। కాన్తాకదమ్బస్య కుచావేవ కుఞ్జరకుమ్భౌ గజకుమ్భౌ తత్ర సఙ్గి చ తత్ సన్తాపహారి చ తన్నఖణ్డలం తేనాలమత్యర్థః మణ్డితో అలఙ్కృతో గణ్డానుషక్తః స్వకపోలసంసక్తః। విలసన్ముఖచన్ద్రః బల్లవీముఖచన్ద్రస్తం చుమ్బతీతి తథోక్తః। కృష్ణవిచిత్రసింహః కృష్ణాఖ్యాద్భుతసిహః। కుఞ్జరకుమ్భసఙ్గినఖతయా సింహసామ్యమ్ తస్య నఖస్య సన్తాపహారిత్వాదద్భుత్వం చన్ద్రసింహరాశ్యో సమ్బన్ధోఽస్తీతి సింహసామ్యమ్। సింహశ్చన్ద్రమాశ్రయతీత్యపూర్వమితి భావః। కుఞ్జేషు సఞ్చరతి। ఇదముభయత్ర సమమ్ ।। 60 ।।

కృష్ణాఙ్ఘ్ర్యమ్బుజలక్ష్మలక్ష్యమఖిలం యత్ర స్థలం సాచలం

సస్త్రీకా మునయశ్చ పక్షిహరిణీహర్యక్షవృక్షాదయః।

యత్పాథః సురసిన్ధుసిన్ధుమహితం యస్మిన్వ్రజస్త్రీవశం

శ్రుత్యన్తాన్తరితం మహః పరమదో వృన్దావనం స్యాన్ముదే ।। 61 ।।

కృష్ణాఙ్ఘ్రీతి। యత్ర యస్మిన్ వృన్దావనే సాచలం గోవర్ధనాచలసహితమ్। అఖిలం స్థలం భూప్రదేశః। కృష్ణస్యాఙ్ఘ్రీ చరణావేవామ్బుజే తత్ర యాని లక్ష్మాణి ధ్వజాదిచిహ్నాని తైర్లక్ష్యం దృశ్యం మనోహరమిత్యర్థః। యత్ర యస్మిన్వృన్దావనే। సస్త్రీకాః స్త్రీసహితాః పక్ష ఇణః హరిణ్యః హర్యక్షాః సింహాః వృక్షాశ్చ తేఽప్యాదయో యేషాం లతాదీనాం తే తథోక్తాః। మునయ ఏవ కిల। వృన్దావనే విద్యమానానాం స్త్ర్యాదీనాం మున్యవతారత్వాదితి భావః। యత్పాథః యత్ర వృన్దావనే పాథః ఉదకం సురసిన్ధుః దేవనదీ సిన్ధుః సముద్రః తాభ్యాం మహితం సత్కృతమ్।

సదా కృష్ణపానాదినేతి భావః। యస్మిన్వృన్దావనే శ్రుత్యన్తాన్తరితం వేదాన్తవిదూరం మహః కృష్ణాఖ్యం తేజః। వ్రజస్త్రీవశం వ్రజాఙ్గనాధీనం సత్ తిష్ఠతి। అదః తత్ పరముత్తమం వృన్దావనం ముదే అస్మత్సన్తోషాయ స్యాత్ ।। 61 ।।

యుత్కుఞ్జా(1) మురవైరిసఙ్గతవధూవిక్రీడనైర్వాసితా

యత్సఞ్జాతసురద్రుమౌఘమహసా విద్యోతితాశాముఖమ్।

యచ్చన్ద్రేశసురేశముఖ్యవిబుధైః సంసేవ్యమానం సదా

తద్వృన్దావనమావిరస్తు సతతం చిత్తే ప్రమత్తే మమ ।। 62 ।।

F.N. 1. వృందావనం వర్ణయతి। యదిధి। యత్కుంజాః వస్మిన్ వృందావనే కుంజాః లతాగృహాః। "నికుఞ్జకుఞ్జౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదరే" ఇత్యమరః। మురవైరిసంగతవధూవిక్రీడనైః మురవైరిణా శ్రీకృష్ణేన సంగతాః యా వధ్వః గోప్యస్తాసాం విక్రీడనైశ్చరితైః వాసితాః పరిమలీకృతాః। యత్సంజాతసురద్రుమౌఘమహసా యస్మిన్ సంజాతాః సురద్రుమాః దేవతరవః మన్దారపారిజాతాదయః తేషామోఘాః సమూహాః తేషాం మహసా రత్నమయఫలపుష్పాదికాన్త్యా। "కాన్త్యుత్సవౌ తు మహసీ" త్యమరః। విద్యోతితాశాముఖం విద్యోతితాని ప్రకాశితాని ఆశముఖాని దిఙ్ముఖాని యస్య తత్ తథోక్తమ్। యత్పాథః యస్మిన్ వృందావనే పాతుం యోగ్యం పాథః। జలమ్। సురసిన్ధుసిన్ధుమహితం సురసిన్ధుః సురనదీ, సిన్ధుస్సముద్రస్తాభ్యాం మహితం పూజ్యమధికపావిత్ర్యోపేతమిత్యర్థః। యత్ర వృందావనే। శ్రుత్యన్తాన్తరితం శ్రుత్యన్తస్యోపనిషదః అన్తరితం దూరిభూతమ్। పరమ్ ఉత్కృష్టం మహః కృష్ణాఖ్యం తేజః। తేజోరూపత్వాన్మహ ఇత్యుక్తమ్। అఖిలైః స్త్రీబాలపశుపక్ష్యాదిభిః లక్షితం దృష్టమ్। ఉపనిషదవిషయస్య స్త్రీవాలపశుపక్షిచక్షుర్విషయత్వమ్। అహో ఆశ్చర్యమ్। (అతస్తత్) వృన్దావనం పావనం పవిత్రమ్ ।

ఇత తీర్థప్రబన్ధః- గురుభావప్రకాశికాయామ్ (1/31)

యదితి। యస్య వృన్దావనస్య కుఞ్జాః లతామణ్టపాః మురవైరిణా కృష్ణేన సఙ్గతానాం వధూనాం స్త్రీణాం విక్రీడనైః సురతక్రీడాభిః వాసితాః తయోర్ద్వివ్యాఙ్గసహజగన్ధేన తద్ధృతచన్దనకుంకుమకస్తూర్యాదిగన్ధేన చ పరిమలీకృతాః। యద్వృన్దావనం సఞ్జాతానాం సముద్భూతానాం కల్పవృక్షాణామోఘస్య సమూహస్య మహసా కాన్త్యా విద్యోతితాని ప్రకాశితాని ఆశానాం దిశాం ముఖాని యస్య తత్తథోక్తమ్। యద్వృన్దావనం చన్ద్రః ఈశః శివః సురేశః

దేవేన్ద్రశ్చ త ఏవ ముఖ్యా యేషాం తైర్విబుధైః సురైః సదా స్తూయమానమ్। తద్వృన్దావనం ప్రమత్తే మమ చిత్తే సతతం సన్తతం ఆవిరస్తు ఆవిర్భవతు ।। 62 ।।

కస్త్వం కశ్చనం నిర్జరోఽహమిహం తే స్వర్గః క్వ తత్త్వద్గృహం

పీయూషం క్వ తవాధరేఽస్తి సుభగే క్వాస్తే తవానిద్రాతా।

త్వన్నేత్రేష్ణాం సఖి చిన్తయానిమిషతా కుత్ర ప్రియే పశ్యత-

స్త్వద్రూపం త్వితి బల్లవీం ప్రియగిరా చక్రీ స చక్రే నిజామ్ ।। 63 ।।

కస్త్వమితి। త్వం క ఇతి కృష్ణం ప్రతి కస్యాశ్చిద్గోప్యాః నర్మవచనం హే సుభగే అహం కశ్చన నిర్జరో దేవః ఇతి కృష్ణస్య ప్రత్యుక్తిః। దేవశ్చేదిహ తే తవ స్వర్గః క్వేతి గోపీవచనమ్। తత్స్వర్గః త్వద్గృహం తవ ధామేతి కృష్ణవచనమ్। పీయూషమమృతం క్వాస్తీతి పునస్తస్యా వచనమ్। తవాధరే పీయూషమస్తీతి కృష్ణప్రత్యుక్తిః। తవానిద్రతా అస్వప్నతా క్వాస్తే కుత్రాస్తీతి పునస్తస్యా వచనమ్। హే సఖి త్వన్నేత్రేష్ణాం త్వత్కృతస్నేహానాం చిన్తయా స్మరణేన మమానిద్రతేతి కృష్ణోక్తిః। అనిమిషతా కుత్రేతి పునః తస్యా ఉక్తిః। హే ప్రియే త్వద్రూపం తవ సౌన్దర్యం పశ్యతో మమ అనిమిషతా। సౌన్దర్యాతిశయాత్ త్వద్దర్శనోత్సుకం చక్షుర్నిమేషమపి న సహత ఇతి భావః। ఇతి ప్రియగిరా ప్రియోక్త్యా ప్రత్యుత్తరవ్యాజేన తస్యా ఏవ స్తవనాత్ సః చక్రీ చక్రధరః కృష్ణః బల్లవీం గోపీం నిజాం స్వకీయాం సస్వానురక్తచిత్తాం చక్రే కృతవాన్ ।। 63 ।।

ప్రీతేర్లాభమవేక్ష్య చిత్తమపి యా తస్మై దదావఙ్కగాం

తాం కృత్వా రతిసఙ్గరస్థహృదయామాలిఙ్గ్య రమ్యైర్భుజైః।

తస్యా దృష్టిపథం గతం ముఖమలం చిత్తాయ సంరోచయన్

కస్తూరితిలకేన భూషయి యః స స్యాన్ముదే విఠ్ఠలః ।। 64 ।।

ప్రీతేరితి। యా నారీ ప్రీతేః సుఖస్య లాభమవేక్ష్య చిత్తమపి। అపిపదే నాన్తరత్వేనాదేయతాం సూచయతి। తస్మై కృష్ణాయ దదౌ। అదేయమపి చిత్తం లాభాతిశయాదదిశత్। చిత్తదానఞ్చ సదా తత్స్మరణమ్। అతిశయితమనోహరస్య కృష్ణస్య స్మరణమాత్రేణ బహుసుఖం లబ్ధ్వా సదా తం సస్మారేతి భావః। అనేన బహుద్రవ్యలాభమవేక్ష్యాన్తరస్యాపి వస్తునో దానాద్వైశ్యధర్మోఽపి ధ్వన్యతే। కృష్ణస్తామఙ్కగామ్ ఉత్సఙ్గాం కృత్వా స్వాఙ్కమారోప్యేత్యర్థః।

"ఊరు తదస్య యద్వైశ్య" ఇతి స్వాఙ్కస్య వైశ్యస్థానత్వాద్వైశ్యధర్మవతీం తామఙ్కమారోప్యేతి ధ్వనిః। రతిసఙ్గరస్థహృదయాం సురతయుద్ధే దత్తచిత్తాం రమ్యైర్భుజైరాలిఙ్గ్య ద్వౌ భుజౌ నాలమితి చతుర్భుజైః సమాలిఙ్గ్యేతి భావః। యుద్ధకామనయా క్షత్రియధర్మవతీమ్। "బాహూ రాజన్యః కృత" ఇతి క్షత్రియోచితబాహుభిరాశ్లిష్యేతి ధ్వనిః। దృష్టిపథం స్వదృష్టిమార్గం గతం ప్రాప్తం తస్యా ముఖం పూర్వం విరహోచ్ఛ్వాసాదినా ఔష్ణ్యతయా తిలకాభావేన చ సూర్యసదృశం ముఖం "చక్షోః సూర్యో అజాయతే" తి సూర్యస్థానే చక్షుషి నిక్షిప్యేతి ధ్వనిః। ఇతి తత్కృపయా వీతతిలకతయా కేవలం చక్షుషైవ దృష్టం న తు మనసో హర్షకరమభూదితి యథాశ్రుతస్య భావః। అత ఏవ చిత్తాయ సంరోచయన్సమ్యక్ప్రీతిం జనయన్ యః కృష్ణః కస్తూరీతిలకేన భూషయతి అలఙ్కరోతి। అలఙ్కారతుల్యతిలకకరణే ప్రియప్రేమాతిశయదర్శనేన విరహనిమిత్తౌష్ణశాన్త్యా చ ముఖస్య చన్ద్రసామ్యాత్ "చన్ద్రమా మనసో జాత" ఇతి చన్ద్రస్థానే మనసి ఘటయిత్వేతి ధ్వనిః। స విఠ్ఠలః నో ముదే సన్తోషాయ స్యాత్ ।।64।।

రోష్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు నవమః సర్గో ముదాం సత్కృతః ।।65।।

ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే నవమః సర్గః ।।9।।

రోష్ణామితి। ఏతత్పద్యం వ్యాఖ్యాతమపి వ్యవహితత్వాత్పునరపి వ్యాక్రియతే। రోష్ణాం హర్షణం రోమోద్గమం కరోతీతి తథోక్తస్తస్మిన్। శ్రవణతః శ్రవణమాత్రాత్ పాపానాం దురితనామోఘం సమూహం విధ్వంసయతీతి తథోక్తస్తస్మిన్। ప్రేమ్ణా భక్త్యా చిన్తయతాం స్మరతాం విచిత్రా ఆశ్చర్యభూతాః విమలాః నిర్మలాః శ్లాఘ్యాః స్తుత్యాః అర్థా ధర్మాదిచతుర్విధపురుషార్థాస్తాన్ సమ్యక్ దదాతీతి తథోక్తస్తస్మిన్। సన్తో వాదిరాజః వాదిశ్రేష్ఠాః శుకాదయస్తైరుదతే అభివర్ణితే రుగ్మిణీశస్య కృష్ణస్య విజయే పరాక్రమే భూవి భుమౌ సఞ్జాతే సతి ఉజ్జృమ్భితే సతి సురమణ్డలీషు సత్కృతః ముదాం సన్తోషాణాం నవమః సర్గాః సృష్టిః సఞ్జాతః అభవత్। పౌనఃపున్యేన సన్తోషపరమ్పరా జాతేత్యర్థః। కావ్యపక్షే శబ్దార్థచమత్కారదర్శనేన రోష్ణాం హర్షణకారిణి। రోమాఞ్చజనకే। ప్రేమ్ణా ఆదరేణ చిన్తయతాం చిన్తనికాం కువతామ్। విచిత్రః అనేకప్రకారః। విమలః జుగుప్సాశ్లీలాదిదోషరహితః। శ్లాఘ్యో వర్ణనీయోఽర్థ అభిధేయః తం సమ్యక్ దదాతీతి తథోక్తః। తత్ప్రకాశక ఇత్యర్థః తస్మిన్। సన్

కామాదిదోషశూన్యః। సత్పురుషవత్ విష్ణుభక్తత్వాదుత్తమ్ ఇతి వా। స చాసౌ వాదిరాజశ్చ వాదిరాజాఖ్యో యతి స్తేనోదితే కృతే భువి సఞ్జాతే సమ్భూతే। రుగ్మిణీశవిజయే రుగ్మిణీశవిజయాఖ్యకావ్యే అధికరమే సురమణ్డలీషు సత్కృతః నవమః ముదాం సన్తోషాణాం సర్గః పరిచ్ఛేదః। సర్గశబ్దస్యావృత్యా యోజనా। సఞ్జాతః సమభవత్। నవమః సర్గో జాత ఇత్యర్థః।। 65 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం నవమః సర్గః ।।

***************************************************************************

.

దశమః సర్గః

ఇత్థం స రాత్రౌ వివిధాన్విలాసాన్కృత్వా నిశాన్తే విససర్జ గోపీః।

ప్రీత్యై వోఢోరనవయజః స్వలీలాం మిత్రం న సన్దర్శయతి స్మ నూనమ్॥1॥

ఆక్రాన్తగోపికాచక్రమక్రూరస్తుతవిక్రమమ్॥

వక్రాలకోల్లసద్వక్త్రం శక్రనీలచ్ఛవిం నుమః ॥1॥

ఇత్థమితి। స కృష్ణః। ఇత్థమనేన ప్రకారేణ। రాత్రౌ వివిధాన్విలాసాన్। కృత్వా। నిశాన్తే ప్రభాతే। గోపీః। విససర్జ తత్యాజ। ప్రీత్యై సన్తోషాయ। విధోరన్వయజః వంశోత్పన్నః। చన్ద్రప్రీత్యర్థం సోమవంశోత్పన్న ఇత్యర్థః। కృష్ణః। స్వలీలాం స్వేన కృతరాసక్రీడాలీలామ్। మిత్రం సూర్యమ్। న సన్దర్శయతి స్మ న సమదర్శయత్। నూనం నిశ్చయః। రాత్రౌ విలాసకరణాత్ దినేశేన న దృష్టమితి వస్తుస్థితిః। తత్ర హేతూత్ప్రేక్షా॥1 ॥

దుర్గావనే వ్రతధరం నిశి నన్దగోపం

సర్పోఽగ్రసీత్కిల బుభుక్షితచిత్తవృత్తిః।

కృష్ణం విసృజ్య సకలేశ్వరమన్యదైవ-

ప్రత్యర్చణాభిరతమిత్యహమూహయామి ॥2 ॥

దుర్గావన ఇతి। దుర్గావనే అమ్బికావనే। వ్రతధరముపవాసవ్రతధరమ్। నన్దగోపమ్। నిశి। బుభుక్షితా సఞ్జాతభోజనేచ్ఛా చిత్తవృత్తిర్యస్య సః సర్పః। అగ్రసీత్కిల జగ్రాస కిల। కిలేత్యస్వరసే। సకలేశ్వరం కృష్ణం విసృజ్య। అన్యదైవప్రత్యర్చణే దేవతాన్తరపూజాయామ్। అభిరతం నన్దమ్ అగ్రసీదిత్యహమూహయామి। సర్వోత్తమం కృష్ణం విహాయాన్యదేవతాభక్తికరణదోషేణైవ సర్పోఽగ్రసీదిత్యహమూహయామి॥

కృష్ణః స్వదర్శనసుదర్శనమేనమాత్మవిద్యాధరాన్వయమమూచుచదబ్జనేత్రః।

తత్పాదపూతతనురుత్తమపూరుషాఙ్ఘ్రిప్రీత్యైవ తస్య పదమేవ జగామ సోఽపి ॥ 3 ॥

సుదర్శన ఇతి తస్య నామ్నాఽన్వర్థతాం సమ్పాదయన్నాహ। కృష్ణ ఇతి। అబ్జనేత్రః కృష్ణః స్వస్య కృష్ణస్య దర్శనేన సుదర్శనం సుష్ఠు దర్శనమ్ అవలోకనమ్ యస్య తమ్। అనేన ప్రసిద్ధసుదర్శననామ్నః కృష్ణసమ్బన్ధేనాన్వర్థతా సమ్పాదితా। ఆత్మనః స్వస్య విద్యాం ధరన్తీతి ఆత్మవిద్యాధరాః। తేషామన్వయో వంశో యస్య సః తత్రోత్పన్న ఇత్యర్థః। అనేన విద్యాధర ఇతి తత్కులనామ్నోఽపి పూర్వవదన్వర్థతా సమ్పాదితా। ఏవం సర్పరూపం గన్ధర్వమ్ అమూముచత్ మోచయామాస। ముచేర్ణ్యన్తాల్లుఙిణిశ్రీతిన్వఙ్। తత్పాదపూతతనుః సోఽపి ఉత్తమపూరుషస్య కృష్ణస్యాఙ్ఘ్రిప్రీత్యైవ స్వోద్ధారకపాదప్రేమ్ణైవ। తస్య విష్ణోః పదమేవాకాశమేవ జగామ। గగనవిష్ణుపదయోరపి విష్ణుపదవాచ్యత్వాదితి భావః ॥ 3 ॥

అసహ్యనక్తఞ్చరనాశకత్వం ప్రకాశయన్స్వాత్మని విద్యమానమ్।

స శఙ్ఖచూడం దితిజం నిగూఢం మమర్ద శార్దూలమివ క్షపాయామ్ ॥ 4 ॥

అసహ్యేతి। సః కృష్ణః। స్వాత్మని విద్యమానమ్। అసహ్యాః నక్తఞ్చరాః రాక్షసాః తేషాం నాశకత్వం ప్రకాశయన్ సన్ నిగూఢం నిలీనతయా ఆగతం సంఖచూడం దితిజం సఙ్ఖచూడాఖ్యం రాక్షసం శార్దూలమివ వ్యాఘ్రమివ। క్షపాయాం రాత్రౌ మమర్ద జఘాన। నక్తం రాత్రౌ చరన్తీతి వ్యుత్పత్తేః। అస్య రాత్రావేవ చరతో హననాత్ రాత్రిచరనాశకత్వం ప్రకాశితమేవేతి భావః ॥ 4 ॥

శిరోమణిం తస్య వధావాప్తం బలాయ దత్వా బుభుజే స్వయం సః।

యశోమణిం చన్ద్రచయాతిచారుం మనోజ్ఞకాన్తామణిభిః సమేతమ్ ॥ 5 ॥

శిరోమణిమితి। స కృష్ణః। తస్య సఙ్ఖచూడస్య వధాత్ అవాప్తం ప్రాప్తం శిరోమణిం శిరోరత్నమ్। బలాయ బలరామాయ దత్వా। స్వయం మనోజ్ఞకాన్తామణిభిః మనోహరస్త్రీరత్నైః సమేతం చన్ద్రచయాతిచారుం చన్ద్రసమూహాదప్యతిమనోహరమ్। యశోమణిం కీర్తిరత్నం బుభుజే పాలితవాన్ ॥ 5 ॥

ధూలీపాలిభిరమ్బరం మలినయన్విష్ణోః పదం తోయదాన్।
లాఙ్గూలేన విదారయన్సమరుచస్తజ్జన్మమూలం త్వితి।
దేవేన్ద్రం కకుదద్రిణా ఖురపుటైః పృథ్వీం చ స క్లేశయ-
న్నభ్యాయాత్స్వవిషాణలక్ష్యమజితం కుర్వన్నరిష్టాసురః ।। 6 ।।

ధూలీతి। ధూలీపాలిభిః ఖురపుటోత్థధూలీసమూహైః। అమ్బరం గగనం విష్ణోఃపదమితి కృత్వా మలినయన్। (1)నిఘణ్ట్వాదిషు విష్ణుపదశబ్దశ్రవణాత్ కృష్ణపదభ్రాన్త్యా తస్మిన్ ద్వేషేణ మలినయన్నిత్యుత్ప్రేక్షా। తోయదాన్మేఘాన్ సమరుచః కృష్ణసమానకాన్తీన్ లాఙ్గూలేన బాలేన విదారయన్। కకుదద్రిణా కకుదాఖ్యపర్వతేన। దేవేన్ద్రం ఖురపుటైః పృథ్వీం చ। తజ్జన్మమూలం కృష్ణావతారనిమిత్తి క్లేశయన్ క్లేశేన సహితం కూర్వన్। అజితం కృష్ణమ్। స్వవిషాణలక్ష్యం స్వశృఙ్గలక్ష్యం కుర్వన్ సః అరిష్టాసురః అభ్యాయాత్। అయం విష్ణువైష్ణవద్వేషీత్యేవముత్ప్రేక్షితుః కవేర్హృదయమ్ ।। 6 ।।

అగ్రే నిధాయ స్వవిషాణయుగ్మముగ్రోఽచ్యుతం ప్రత్యగమత్సహాయమ్।
దోష్ణా తదుత్పాటయతో మురారేః కుర్వన్ శిరోభారజిహీర్షయేవ।। 7 ।।

F.N. 1. వియద్విష్ణుపదం వా తు పుంస్యాకాశవిహాయసీ ।। - ఇత్యమరః।

అగ్ర ఇతి। ఉగ్రః క్రూరః అరిష్టాసురః స్వవిషాణయుగ్మమగ్రే నిధాయ పురో నిధాయ। తచ్ఛృఙ్గయుగ్మం దోష్ణా హస్తేనోత్పాటయతః ఉన్మూలయతః మురారేః కృష్ణస్య। శిరోభారజిహీర్షయా స్వమస్తకభారపరిహారేచ్ఛయా। సహాయం కుర్వన్నివ అచ్యుతం ప్రత్యగమత్। పూర్వమజితేతి ప్రోగేణేదానీమచ్యుతేతి ప్రయోగేణ కృష్ణస్య న పరాభవం ఇతి సూచితమ్।। 7 ।।

యదుపతిమృదుహస్తేనోద్ధం శృఙ్గయుగ్మం
వ్యసుమసురకార్షీత్తత్క్షణేనేతి యుక్తమ్।
అపి శిరసి ధృతో యత్స్వయ ఏవాన్తకాలే

వరవశముపయాతః శత్రుతామేతి శత్రోః ।। 8 ।।

యదుపతీతి। యదుపతిమృదుహస్తేన కృష్ణకోమలకరేణ। ఉద్ధృతం శ్రృఙ్గయుగ్మ। అసురమరిష్టాసురమ్। వ్యసుం విగతప్రాణమ్। అకార్షీత్ అకరోత్। తదీయశ్రృఙ్గేణైవ తం జఘానేతి(1) పురాణప్రసిద్ధిః। ఇతీదం యుక్తముచితమ్। యద్యస్మాత్కారణాచ్చిరసి ధృతః స్వీయోఽప్యంతకాలే వినాశకాలే ప్రాప్తే సతి శత్రోః కరవశం శత్రుదత్తద్రవ్యవశమ్ ఉపయాతః శత్రుతామేతి। బలిహస్తాంశవః కరా ఇతి హస్తస్యాపి కరత్వాచ్ఛ్లిష్టగర్భార్థాన్తరన్యాసః ।। 8 ।।

యదీయనామ స్మరతాం మునీనామరిష్టమాత్యన్తికనాశమేతి।

తదేకనాథం వ్రజమేత్య జైత్రమరిష్టపుష్టిర్నహి దృష్టపూర్వా।। 9 ।।

యదీయేతి। యస్య కృష్ణస్య సమ్బన్ధి యదీయం నామ నామధేయమ్। స్మరతాం మునీనామనిష్టమ్ ఆత్యన్తికనాశమేతి। సాకల్యేన నాశం ప్రాప్నోతి। స ఏవ ఏకో నాథో ముఖ్యః స్వామీ యస్య తదేకనాథమ్। అత ఏవ జైత్రం జయశీలమ్। వ్రజమేత్య అరిష్టస్య పుష్టిరభివృద్ధిః దృష్టపూర్వా న హి। పూర్వమదృష్టా హి। అస్యాసురస్య అశుభస్య చారిష్టశబ్దవాచ్యత్వాదియముక్తిః ।। 9 ।।

F.N. 1. నిష్పీడయామాస యథాఽఽర్ద్రమమ్బరం కృత్వా విషాణేన జఘాన సోఽపతత్।।

భా. 10/36/19

కృష్ణస్య ప్రథమానవీర్యతరణిం దృష్ట్వా సపత్నాఙ్గనాః

చిన్తాక్రాన్తమనోరథాః స్వనయనద్వారాశ్రుధారా దధుః।

భావిస్వీయపయోధరద్వయమహాశుష్కత్వసంప్రాప్తయే

హృద్గేదగ్రపయోవియోగకరణోద్యుక్తా ఇవార్తా భృశమ్ ।। 10 ।।

కృష్ణస్యేతి। భృశమార్తాః సపత్నాఙ్గనాః శత్రుభూతచాణూరకంసాదీనామఙ్గనాః। కృష్ణస్య ప్రథమానః జృమ్భమాణః శౌర్యతరణిః ప్రతాపసూర్యః తం దృష్ట్వా గోకులే గతస్య తస్య వధదర్శనాత్ చిన్తాక్రాన్తమనోరథాః సత్యః స్వనయనద్వారా జలం ససృజుః।

అనిమిషదృష్ట్యా సూర్యదర్శనే చక్షుషి అస్త్రోదయస్య లోకసిద్ధత్వాత్తరణిమిత్యుక్తమ్। తదా కథంభూతాః। భావ భవిష్యమ్। స్వీయపయోధరద్వయస్య స్వకీయకుచయుగ్మస్య। యన్మహాశుష్కత్వం కేవలశుష్కత్వం తస్య సమ్ప్రాప్తయే లబ్ధ్యై హృద్యాని హృదయస్థితాని ఉదగ్రాణి పయాంసి తేషాం వియోగో విశ్లేషః అపసరణమిత్యర్థః తస్య కరణే కృతౌ ఉద్యుక్తా ఇవ విద్యమానాః। కుచస్థౌల్యహేతుపయసః అపరిత్యాగే తచ్ఛుష్కత్వాయోగా "త్పయఃపానీయ-దుగ్ధయో" రిత్యభిధానాత్ జలస్యాపి పయః శబ్దవాచ్యత్వాత్ తదపసారయన్త్య ఇవ తిష్ఠన్తీతి భావః। ఆమరణం చిన్తయా శరీరకార్శ్యం ప్రాపురితి హృదయమ్।। 10 ।।

ముకున్దమాజౌ ప్రతి యాస్యతో మే న జీవితాశా నను విద్యతే శ్వః।

ఇతీవ నిశ్చిన్త్య జగామ కేశీ జవేన నన్దవ్రజమశ్వరూపీ ।। 11 ।।

ముకున్దమితి। ఆజౌ యుద్ధే ముకున్దం ప్రతి యాస్యతో మే మమ శ్వః జీవితాశా జీవనే ప్రత్యాశా న విద్యతే నను। నన్వితి నిశ్చయే। ఇతి నిశ్చిత్యేవ కేశీ దైత్యః అశ్వరూపీ సన్ శ్వో న విద్యత ఇత్యశ్వ(2) ఇతి వ్యుత్పత్తేరితి భావః। జవేన శీఘ్రేణ వ్రజం నన్దవ్రజం జగామ ।। 11 ।।

స విస్తృతాస్యః కిల విశ్వమూర్తిం గ్రసష్ణురభ్యాగమదగ్ర్యకీర్తిమ్।

అదో యదోర్వంశమణిః స్వపాణిం ప్రవేశయన్నీప్సితమేవ మేన ।। 12 ।।

F.N. 1. శ్వోఽప్యేకప్రకారేణ న తిష్ఠతీత్యశ్వత్యః (గీతాభాష్యే. 15/1) ఇతి వత్।

స ఇతి। అగ్ర్యకీర్తిమ్ ఉత్తమయశసమ్। విశ్వం జగత్ మూర్తౌ తనౌ యస్య తం కృష్ణమ్। అనేన స్థూలమూర్తితయా గ్రాసాయోగ్యత్వం సూచితమ్। గ్రసిష్ణుః గ్రసితుమిచ్ఛుః। స కేశీ విస్తృతాస్యః వ్యాత్తముఖః సన్ అభ్యాగమత్। యదోః యదునృపతేః వంశే మణిరివ మణిః। తద్వంశ్యేషు శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః। కృష్ణః స్వపాణిం నివేశయన్ తన్ముఖే ప్రవేశయన్। అదః విస్తృతాస్యతయా అభ్యాగమనమీప్సితమిష్టమేవ మేన ।। 12 ।।

స కేశిదైత్యస్య ముఖే మురారిర్ని వేశయామాస కరం స్వకీయమ్।

తదీయహార్దామ్బర మధ్యసంస్థమసుం బహిష్కర్తుమివేహమానః ।। 13 ।।

స ఇతి। స మురారిః కృష్ణః తదీయహార్దామ్బరమధ్యసంస్థం తస్య కేశినః హృది విద్యమానమ్బరమ్ ఆకాశమ్। తస్య మధ్యే స్థితమసుం ప్రాణమ్। బహిష్కర్తుమ్ ఈహమాన ఇవ చేష్టమాన ఇవ కేశిదైత్యస్య ముఖే స్వకీయం కరం నివేశయామాస ప్రవేశయామాస। హస్తప్రవేశమాత్రేణ తస్య మరణం భవిష్యతీతి భావః ।। 13 ।।

తద్ధైర్యం జరయన్బలం చ శమయన్నఙ్గం ముహుః కమ్పయ-

న్నక్షేభ్యోఽపటుతాం దిశన్ దృఢతరాన్దన్తాన్బలాత్పాటయన్।

తచ్ఛ్వాసం స్థలయన్ జరేవ బహుశస్తద్యౌవనం దూరయన్

హస్తోఽసౌ వవృధేఽన్తరన్తకపురాతిథ్యం ద్విషః సూచయన్ ।। 14 ।।

తద్ధైర్యమితి। అసౌ హస్తః కృష్ణకరః జరేవ తస్య కేశినో ధైర్యం జరయన్ నాశయన్। బలం శరీరబలం చ। శమయన్ మన్దీర్కుర్వన్। అఙ్గం శరీరం ముహుః కమ్పయన్। అక్షేభ్యశ్చక్షురాదీన్ద్రియేభ్యః అపటుతాం అసామర్థ్యం దిశన్। దృఢతరాన్ దన్తాన్ బలాత్పాటయన్। తస్య కేశినః శ్వాసం నిఃశ్వాసం స్థలయన్। జరాపక్షే కాసాదినా శ్వాసస్థలనం బోధ్యమ్। తస్య యౌవనం దూరయన్ దూరీకుర్వన్ ద్విషః శత్రోః కేశినః అన్తకపురస్య యమపురస్యాతిథ్యమ్ అతిథిభావం మరణమిత్యర్థః। సూచయన్। అన్తః వదనాన్తః బహుశః వవృధే అభివృద్ధిం గతవాన్ ।। 14 ।।

స కృష్ణదోర్దణ్డవరాభివృద్ధ్యా ఖలాగ్రగణ్యో విససర్జ కాయమ్।

కరోదయాన్వీక్ష్య పరస్య జాతానసూనసూయాభిరతాస్త్యజన్తి ।। 15 ।।

స ఇతి। ఖలాగ్రగణ్యః స కేశీ। కృష్ణస్య దోర్దణ్డవరస్యాభివృద్ధ్యా కాయం శరీరం విససర్జ మృత ఇత్యర్థః। తథాహి। పరస్యాన్యస్య జాతాన్ కరోదయాన్। పరితః ప్రాప్తద్రవ్యాభివృద్ధీః వీక్ష్య। ప్రకృతే తు పరస్య పరమాత్మనః కృష్ణస్య కరోదయో హస్తాభివృద్ధిః। అసూయాభిరతాః మాత్సర్యనిరతాః పురుషాః। అసూన్ ప్రాణానపి త్యజన్తి।। 15 ।।

అథో విపక్షం కుశలేన నిన్దన్ సురర్షిరభ్యేత్య శశంస కంసమ్।

పితా న సోఽయం తవ భోజరాజస్త్వమఙ్గ మాయామయజారజాతః ।। 16 ।।

అథో ఇతి। అథో కేశివధానన్తరమ్। సురర్షిః నారదః। నారదాద్యాః సురర్షయ ఇత్యమరః। కుశలేన వాక్కౌశలేన। విపక్షం శత్రుపక్షం నిన్దయన్ దూషయన్। ఉపలక్షణం చైతత్। స్వపక్షం స్తువన్నితి ద్రష్టవ్యమ్। కంసమభ్యేత్య హే అఙ్గ కంస। సోఽయం భోజరాజః ఉగ్రసేనః। తవ పితా జనకో న భవతి। త్వం మాయామయాత్ ఉగ్రసేనవేషధరాత్ కపటినో జారాదుపపతోర్జాతోఽసి। అనేన స్వైరిణీపుత్రః పరజాత ఇతి గాలీద్వయమ్ ఉక్తమ్ భవతి ।। 16 ।।

తవానుగా యే భువి దానవాస్తే త్వమగ్రగణ్యోఽసురసఞ్చయేషు।

సురేశ్వరోఽసౌ వసుదేవసూనుః సురాశ్చ తత్పక్షగతాః సమస్తాః ।। 17 ।।

తవేతి। హే అఙ్గ కంస। భువి యే తవానుగా భృత్యాః తే దానవాః। త్వమసురసఞ్చయేషు రాక్షససమూహేషు। అగ్రగణ్యః శ్రేష్ఠః। అనేన త్వదీయాః సర్వే రాక్షసాః త్వమపి రాక్షస ఇతి గాలీ చోక్తా। అసౌ వసుదేవసూనుః కృష్ణః సురేశ్వరః దేవశ్రేష్ఠః। తత్పక్షగాః కృష్ణపక్షపాతినః సమస్తాశ్చ సురాః దేవాః। అనేన కృష్ణో న మనుష్యమాత్రం కిన్తు దేవోత్తమః। తదీయా అపి న మనుష్యమాత్రా అపి తు దేవా ఇతి స్తుతిరుక్తా ।। 17 ।।

ధృతః స గర్భే వసుదేవపత్న్యా తతః ప్రసూతస్తవ మన్దిరేఽస్మిన్।

త్వదీయభీత్యాఽఽనకదున్దుభిస్తం నినాయ మిత్రాలయమాలయాత్తే ।। 18 ।।

ధృత ఇతి। స కృష్ణః। వసుదేవపత్న్యా దేవక్యా। తతో వసుదేవాదేవ గర్భే ధృతః। అనేన పరజాతత్వస్వైరిణీసుతత్వలక్షణదూషణద్వయం న స్వపక్ష ఇతి సూచితమ్। అస్మిన్ తవ మన్దిరే ప్రసూతః। కథం తర్హి నన్దసూనురితి ఖ్యాతిరిత్యత ఆహ। త్వదీయభీత్యా ఆనకదున్దుభిః వసుదేవః తం కృష్ణం తే తవాలయాత్ గృహాత్ మిత్రస్య నన్దగోపస్యాలయం నినాయ నీతవాన్। అనేన నన్దపోషితత్వాన్నన్దసూనురితి ఖ్యాతిః। నతు త్వద్వత్పరజాతత్వాదితి సూచితమ్। ఇతి శశంసేతి శ్లోకత్రయస్యైక ఏవాన్వయః। కథా తు భాగవతాదౌ(1) స్పష్టైవ ।। 18 ।।

ఇతీరితే శౌరివధోద్యతం తం నిషిధ్యం బుద్ధ్యా స తు దేవయోగీ।

న వారయామాస తదీయబన్ధం మతం ముకున్దస్య తదా విజానన్ ।। 19 ।।

ఇతీతీ। ఇత్యనేన ప్రకారేణ ఈరితే సతి నారదేనోక్తే ఇతి। శౌరివధోద్యతం వసుదేవహననోద్యుక్తం తం కంసమ్। స తు దేవయోగీ దేవర్షిర్నారదో బుద్ధ్యా ఉపాయేనేత్యర్థః। నిషిధ్య నివార్య తదీయబన్ధం వసుదేవస్య శృఙ్ఖలాబన్ధమ్। తదా తస్మిన్సమయే ముకున్దస్య కృష్ణస్య మతమ్। సాపరాధత్వం సమ్పాద్య హనిష్యతోఽభిమతం విజానన్। న వారయామాస ।। 19 ।।

ఋషిస్తమేవ రచితాపరాధం విధాయ కృష్ణాన్తికమాజగామ।

యథాపరాధం ఖలదణ్డకర్తుః పురః పురారిప్రతిమస్తమూచే ।। 20 ।।

ఋషిరితి। ఋషిర్నారదః తం కంసమ్ ఏవం వసుదేవస్య శృఙ్ఖలాబన్ధనేన। రచితాపరాధం కృతాపరాధం విధాయ కృత్వా। కృష్ణస్యాన్తికం సమీపమ్ ఆజగామ। పురారిః శివః ప్రతిమా ఉపమా యస్య స నారదః యథాపరాధమ్ అపరాధమనతిక్రమ్య అపరాధానుసారేణేత్యర్థః। ఖలానాం దుష్టానాం దణ్డకర్తుః శిక్షాకర్తుః కృష్ణస్య పురః అగ్రే తం కంసం కృతాపరాధమూచే ।। 20 ।।

తథాపి పూర్ణస్య న కృత్యమస్తీత్యసౌ భవిష్యత్సకలం బభాషే।

ఋతం విధాతుం వచనం మదీయమపీహ కార్యాణి కరిష్యతీతి ।। 21 ।।

తథాపీతి। తథాపి అపరాధే సూచితేఽపి పూర్ణస్య అవాప్తసకలకామస్య కృష్ణస్య కృత్యం కర్తవ్య నాస్తీతి అసౌ నారదః మదీయం వచనం ఋతం సత్యం విధాతుమపి కర్తుం వా ఇహ లోకే కార్యాణి కర్తవ్యాని కరిష్యేతి

F.N. 1. భా. 10/96/16-18

హేతోర్భవిష్యదాగామి సకలం మధురాగమనకంసవధాదికం బభాషే। అతః పరం న కృతశ్చేత్ భక్తస్యాస్య వచనం మిథ్యా భవిష్యతీతి సర్వం కరిష్యతీతి భావః। "సత్యం విధాతు నిజభృత్యభాషిత" మితి(1) స్మృతేః ॥ 21 ॥

ఇతీరయిత్వాఽబ్జజనేః సుతే గతే వ్యదృశ్యతారిప్రహితః శ్వఫల్కజః।

మృగాధిపగ్రస్తవిముక్తవీక్షితస్వవర్గహృష్యన్మృగశావవిభ్రమః ॥ 22 ॥

ఇతీతి। ఇత్యనేన ప్రకారేణ ఈరయిత్వా ఉక్త్వా అబ్జజనేః కమలోద్భవస్య బ్రహ్మణః సుతే నారదే గతే సతి। అరిణా కంసేన ప్రహితః ప్రేషితః మృగాధిపేన సింహేన గ్రస్తః కవలీకృతశ్చాసౌ విముక్తశ్చ యదృచ్ఛయా విగలితశ్చాసౌ వీక్షితః దృష్టః స్వవర్గో యేన అత ఏవ హృష్యన్మృగశావః హరిణపోతః తస్య విభ్రమ ఇవ విభ్రమో యస్య సః। మృగాధిపగ్రస్తవిముక్తవీక్షితస్వవర్గహృష్యన్మృగశావవిభ్రమః। శ్వఫల్కజః అక్రూరః। వ్యదృశ్యత అలక్ష్యత। దృశేః కర్మణి లఙ్ ॥ 22 ॥

వ్రజే స గోదోహనకర్మణి స్థితం నిజం ప్రభుం నీరదనీలవిగ్రహమ్।

దదర్శ సన్దర్శయితుం సముద్యతం స్వభక్తసర్వేప్సితదోహదక్షతామ్ ॥ 23 ॥

వ్రజ ఇతి। సోఽక్రూరః వ్రజే గోదోహనకర్మణి స్థితం దోగ్ధరామిత్యర్థః। నీరదవత్ జలదవత్ నీలం విగ్రహః శరీరం యస్య తం స్వభక్తానాం సర్వేప్సితదోహే సకలేష్టదానే దక్షతాం సన్దర్శయితుం సముద్యతం నిజం స్వకీయం ప్రభుం సమర్థం కృష్ణం దదర్శ॥

ననామ నారాయణమాదిపూరుషం ననర్త నవ్యోత్సవజాతసమ్భ్రమః।

ననాద నానాదురితౌఘమర్దయన్ననన్ద నన్దస్య తపఃఫలోదయమ్ ॥ 24 ॥

ననామేతి। స అక్రూరః ఆదిపూరుషం పురాణపురుషం నారాయణం కృష్ణం ననామ నమస్కృతవాన్। నవ్యోత్సవాత్ నవీనకృష్ణదర్శనలక్షణోత్సవాత్ జాతః సమ్భ్రమో యస్య స తథోక్తః సన్ ననర్త నృత్యం కృతవాన్। నానాదురితౌఘమ్ అనేకపాపరాశిమ్। అర్దయన్ నాశయన్ ననాద జగర్జ। నన్దస్య తపఃఫలోదయం నన్ద తుతోష ॥ 24 ॥

తమాలిలిఙ్గే దృఢమచ్యుతః ప్రియం సశఙ్కమేణాఙ్కశుచిస్మితాననః।

అనాదిసిద్ధం భవరూపబన్ధనం తదాశ్రితం విశ్లథయన్నివాఞ్జసా ।। 25 ।।

F.N. 1. భా. 7/8/18

తమితి। ఏణాఙ్కవత్ చన్ద్రవత్ శుచి శుభ్రం స్మితమాననం యస్య స తథోక్తః। అచ్యుతః కృష్ణః సశఙ్కం శఙ్కయా సహితం ప్రియం తమక్రూరం తదాశ్రితమక్రూరాశ్రితమ్। అనాదిసిద్ధమ్ అనాదికాలమారభ్యాగతం భవరూపబన్ధనమ్। అఞ్జసా సమ్యక్ విశ్లథయన్నివ శిథిలీకుర్వన్నివ। దృఢం యథా భవతి తథా ఆలిలిఙ్గే ఆలిఙ్గనం కృతవాన్। పూర్వకృతరజ్వాదిబన్ధనస్య తతోఽపి దృఢతరబన్ధనాన్తరే సతి విశ్లథనం భవతీతి లోకసిద్ధమ్ ।। 25 ।।

హీనం మహీనం మథితు నినీషుమక్రూరమక్రూరజనప్రియః స్వమ్।

గీర్వాణగీర్వాణగణాతిదూరో రక్షోభరక్షోబకృదిత్యవోచత్ ।। 26 ।।

హీనమితి। అక్రూరజనస్య శాన్తజనస్య ప్రియః। గీర్వాణానాం దేవానాం గిర ఏవ వాచ ఏవ బాణాః అతివేగిత్వాత్ తేషాం గణః తస్యాతిదూరః। రక్షాంస్యేవ భరో భూభారః తస్య క్షోభం నాశం కరోతీతి రక్షోభరక్షోభకృత్ కృష్ణః హీనం నీచం మహీనం మహ్యాః ఇనం పతిం కసం మథితు హన్తుం స్వమాత్మానం నినీషు మధురాం నేతుమిచ్ఛుమక్రూరం ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణావోచత్ ।। 26 ।।

క్షేమః కిం తవ నః పితా చ కుశలీ స్వాధ్యాయతీర్థాప్లుతి-

స్వర్గ్యారాధనముఖ్యశోభనకృతిర్విఘ్నోజ్ఝితా వర్తతే।

కిం సంసారవిముక్తయే ప్రయతసే కంసస్య కా వా స్పృహా

స త్వం వేత్స్యఖిలం యదద్య హి మయా కార్యం చ తజ్జ్ఞాపయ ।। 27 ।।

క్షేమ ఇతి। హే అక్రూర తవ క్షేమః కుశలం కిమ్। కుశలం క్షేమమస్త్రియామిత్యమరః। నః అస్మాకం పితా వసుదేవః కుశలీ కిమ్। తవ స్వాధ్యాయో వేదపాఠఋ తీర్థ్యాప్లుతిః తీర్థస్నానం స్వర్గిణాం దేవానామ్। ఆరాధనం పూజా ఏతాని ముఖ్యాని యస్యాః సా శోభనకృతిః పుణ్యకర్మ। విఘ్నైర్ఘ్నితా వర్తతే కిమ్। సంసారవిముక్తయే మోక్షాయ ప్రయతసే కిమ్। కంసస్య కా వా స్పృహా ఇచ్ఛా। స త్వమ్ అఖిలం వేత్సి సర్వం జానాసి। అద్య మయా యద్ధి కార్యం తచ్ఛ జ్ఞాపయ ఇత్యవోచదిత్యన్వయః।। 27 ।।

క్షేమస్తావదనన్త హృత్సరసిజే యావద్భవాన్వర్తతే

స్వీయక్లేశవనానలే త్వయి సతి క్లేశః క్వ పిత్రోస్తవ।

కిన్తు త్వత్ప్రియతృతాపవాదజనితం తచ్ఛృఙ్ఖలాబన్ధనం

చిన్తాసన్తతి హేతురేవ న తయో సన్తాపకారి ప్రభో ।। 28 ।।

క్షేమ ఇతి। హే అనన్త దేశకాలాద్యన్తశూన్య కృష్ణ। క్షేమః కుశలం తావత్తత్పర్యన్తం భవాన్ హృత్సరసిజే మద్ధృత్కలమలే యావద్వర్తతే। "బ్రహ్మణా త్యక్తదేహస్తు మృత ఇత్యుచ్యతే నర"(1) ఇతి వచనాత్। స్వీయానాం స్వాశ్రితానాం క్లేశవనస్య దుఃఖకాననస్య అనలే అగ్నౌ త్వయి సతి తవ పిత్రోః క్లేశః క్వ। కిన్తు త్వత్పితృతాపవాదజనితం తచ్ఛృఙ్ఖలాబన్ధనం తయోః కంసకృతశృఙ్ఖలాబన్ధనమ్। అపవాదేతి వదతా లోకాపవాద ఏవ। న వస్తుస్థిత్యా పితృత్వమితి సూచితం శృఙ్ఖలాబన్ధస్య తజ్జనితత్వోక్త్యా కంసద్వేషోఽపి సూచితః। భగవత్పితృత్వవార్తాఽపి క్లేశకరీతి సూచితమ్। చిన్తాసన్తతి హేతురేవ నిరన్తరస్మరణకారణమేవ। హే ప్రభో తయోః తవ పిత్రోః సన్తాపకారి న భవతీతి దూతోచితం బాహ్యమ్। హృదయం తు నతయోః నమ్రయోస్తయోః సన్తాపకారీతి కంసకృతాపరాధసూచనమ్।। 28 ।।

తీర్థం సేవితమేవ యత్పదరజోదుష్టం సురాః సత్కృతా

యేనాలిఙ్గితవానహం తవ వపుశ్చర్చా చ పుణ్యక్రియా

యల్లబ్ధం తవ దర్శనం పరిచితో వేదశ్చ యత్తే శ్రుతం

కల్యాణం వచనం భవోఽపి న భవత్సామీప్యభాజో మమ ।। 29 ।।

తీర్థమితి। యద్యస్మాత్కారణాత్ తే పదరజః జుష్టం సేవితం తత్తస్మాత్తీర్థం సేవితమేవ। త్వత్పాదధూల్యాం సకలతీర్థసన్నిధేరితి భావః। అహం యేన కారణేన। తవ వపుః

శరీరమాలిఙ్గితవానస్మి। తేన సురాః దేవాః సన్కృతాః సర్వదేవాశ్రితత్వదఙ్గతవానస్మి। తేన సురాః దేవాః సన్కృతాః సర్వదేవాశ్రితత్వదఙ్గాలిఙ్గనే సతి దేవతాలిఙ్గనస్యాపి కృతత్వాదితి భావః। యద్యస్మాత్తవ దర్శన లబ్ధం తత్తస్మాత్పుణ్యక్రియా చీర్ణా కృతా। "కర్మణా జ్ఞానమాతనో" తీతి శ్రుతేః। పుణ్యాభావే తవ దర్శనాభావాదితి భావః। యద్యస్మాత్తే కల్యాణం శుభం వచనం శ్రుతమ్। తత్తస్మాత్ వేదశ్చ పరిచితః అభ్యస్తః। త్వద్వచనస్య సకలవేదోపబృంహితత్వాదితి భావః। భవత్సామీప్యభాజః భవత్సమీప-

F.N. 1. విష్ణుతత్త్వవినిర్ణయాద్యుద్ధృత భారత (ఆశ్వమేధిక. 17/24) వచనమ్।

స్థితస్యేత్యర్థః। మమ భవః సంసారోఽపి న। ఏతత్ కిం సమ్సారవిముక్తయే ప్రయతసే। ఇత్యస్య సంసారం ఏవ నాస్తి కిమర్థం ప్రయత్న ఇత్యుక్తరమ్। సామీప్యాదీనాం మోక్షరూపత్వాదితి భావః ।। 29 ।।

కిం విష్ణో బహునోదితేన విదితం విశ్వం భవద్దర్శనా-

చ్ఛత్రుర్మిత్రమభూద్భవోఽపి యదహం కంసేన సమ్ప్రేషితః।

అద్రక్షం తవ సున్దరం వపురయం సర్వజ్ఞచూడామణే

ప్రశ్న స్తే నృవిడమ్బనాయ మమ చ ప్రత్యుక్తిరీశేదృశీ ।। 30 ।।

కిమితి। హే విష్ణో కృష్ణ బహునా ఉదితేన ఉక్తేన కిమ్। అవద్దర్శనాద్విశ్వం జగద్విదితం విదితప్రాయమ్। విశ్వవేదనఫలస్య త్వద్దర్శనాదేవ సిద్ధేః। యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి(1) శ్రుతేరితి భావః। అఖిలం వేత్సీత్యస్యోత్తరమేతత్। శత్రురపి భవః సంసారో మమ మిత్రమభూత్। త్వద్దర్శనస్పర్శనలాభాత్ ఇదం సంసారవిముక్తయే ప్రయతసే కిమిత్యస్య అధునా సంసారోఽపి సారతయా ప్రతీయతే కిం తద్విముక్త్యా ఇత్యుత్తరాన్తరమ్। తత్కుత ఇత్యత ఆహ। యద్యస్మాత్ కారణాత్ కంసేన శత్రుభూతచేన సమప్రేషితోఽహం తవ సున్దరం వపురద్రక్షమ్ అపశ్యమ్। శత్రోరపి కంసస్య హితకారిత్వాత్ శత్రురూపో భవోఽప్యేవమేవేతి భావః। హే సర్వజ్ఞచూడామణే అయం తే తవ ప్రశ్నః నృవిడమ్బనాయ మనుష్యానుకరణాయ। న త్వజ్ఞానాదితి భావః। హే ఈశా మమ ప్రత్యుక్తిశ్చేదృశీ విడమ్బనార్థేత్యర్థః। న తు తవాజ్ఞానమాశఙ్క్యేతి భావః ।। 30 ।।

కంసః సంప్రతి కార్ముకోత్సవకథావ్యాజేన తే విప్రియం
కర్తుం వాఞ్ఛతి తేన మాతులమహం సార్ధం విధాతుం భవాన్।
గత్వా తత్ర విభుర్ధునోతు సబలం శత్రుం పునః ప్రస్ఫుర-
ద్భ్రూచాపోత్సవమారచయ్య భజతామాధిం సమాధిప్రియః ।। 31 ।।

కంస ఇతి। సమ్ప్రతీదానీం కంసః కార్ముకోత్సవస్య కథావ్యాజేన। తే విప్రియం విశేషణ ప్రియమితి దూతోచితం చ వచనమ్। విప్రియమనిష్టమితి హృదయం కర్తుం వాఞ్ఛతి। ఇదం కంసస్య కా వా స్పృహేత్యస్యోత్తరమ్। తేన కారణేన భవాన్

F.N. 1. ఛాందోగ్యోపనిషత్ 6/1/3

మాతులమహం మాతులేన క్రియమాణోత్సవం సార్ధం సప్రయోజనమ్। ధనురుత్సవస్య యత్ఫలం హి శత్రువధః తత్సహితమిత్యర్థః। విధాతుం కర్తుం తత్ర మధురాయాం గత్వా సబలం సేనాసహితం శత్రుం మాతులస్య శత్రుమిత్యాపాతతః శత్రుభూతం కంసమేవేతి హార్దమ్। అత ఏవ శత్రుమితి సామాన్యపదప్రయోగః। తవేతి హార్దమ్। ధునోతు సంహరతు। పునస్తద్వధానన్తరం సమాధిప్రియః భవాన్ స్ఫురద్భ్రూచాపోత్సవం భ్రూవిక్షేపధనురుత్సవం సభ్రూభఙ్గావలోకనమిత్యర్థః। ఆరచయ్య కృత్వా భజతాం సేవమానానామ్। తత్రత్యస్త్రీపురుషాణామ్। ఆధిం మనఃపీడాం ధునోతు। ఏతత్ యదద్య మయా కార్యం తజ్ఞాపయేత్యస్య దుష్టవధః శిష్టపరిపాలనం చేతి కార్యద్వయం కార్యమిత్యుత్తరమ్ ।। 31 ।।

మధురా మధురాకేశమహసా మహసాఽధికా।
సహసా సహ సాఽఽప్యా స్వైర్భవతా భవతారక ।। 32 ।।

మధురేతి। హే భవతారక సంసారోత్తారక కృష్ణ। భవతా మధునః పుష్పరసస్య రాకేశస్య పూర్ణిమాచన్ద్రస్య మహసా కాన్త్యా। పూర్ణే రాకానిశాకర ఇత్యమరః। మహస్య చిత్తోల్లాసస్య సాధికా సా మధురా పురీ స్వైః స్వకీయైః సహ సార్ధమ్। సహసా శీఘ్రమ్। ఆప్యా ప్రాప్యా। మధురాం ప్రత్యాగచ్ఛేత్యర్థః ।। 32 ।।

స తతః సతతధ్యానశుద్ధవృద్ధజనాశ్రితామ్।

మధురాం మధురాం కర్తుం గమనాయోపచక్రమే ।। 33 ।।

స ఇతి। స కృష్ణః। తతః అక్రూరవచనశ్రవణానన్తరమ్। సతతధ్యానేన నిరన్తరకృష్ణధ్యానేన। శుద్ధాః పవిత్రాః వృద్ధజనాః తైరాశ్రితాం మధురాం పురీ మధురాం స్వప్రవేశేన మనోహరాం కర్తుం గమనాయ యాత్రాయై ఉపచక్రమే ఉద్యుక్తవాన్ ।। 33 ।।

హరిం మధుపురీం యాన్తం విలోక్యం వ్రజయోషితః।

విలేపుర్వివిధాలాపైర్వినివర్తయితుం ధియా ।। 34 ।।

హరిమితి। హరిం కృష్ణం మధుపురీం యాన్తం గచ్ఛన్తం నిరీక్ష్య వ్రజయోషితః నివర్తయితుం ధియా వివిధాలాపైర్నానావిధప్రలాపైః విలేపుః పరిదేవనం చక్రుః ।। 34 ।।

రమ్యాధరోష్ఠసుధయా రచితాత్మవృత్తీర్న త్యుక్తుమర్హసి నవామ్బుదనీలమూర్తే।

త్వత్సఙ్గభఙ్కరణోద్యతపాపమఙ్గ శక్నోతి హి క్షపయితుం తవ లోచనాన్తః ।। 35 ।।

రమ్యేతి। నవామ్బుదనీలమూర్తే కృష్ణ తవ రమ్యాధరోష్ఠసుధయా రచితా ఆత్మవృత్తిః స్వజీవనం యాభిస్తా అస్మాన్ త్యక్తుం నార్హసి। భవతీనాం దురదృష్టప్రతిబన్ధకవశాత్ గచ్ఛామీత్యత ఆహుః। హే అఙ్గ ప్రియ। త్వత్సఙ్గస్య తవాఙ్గసఙ్గస్య। భఙ్గకరణే విచ్ఛేదకరణే। ఉద్తమ్ ఉద్యుక్తం పాపం దురదృష్టమ్। తవ లోచనాన్తః అపాఙ్గః। క్షపయితుం శక్రోతి హి। త్వత్కృపాకటాక్షవీక్షితేషు పాపావస్థినిర్న ఘటత ఇత్యర్థః। కంసవధాఖ్యకార్యార్థం గచ్ఛామీత్యతో వాఽఽహుః। హే అఙ్గ వత్స త్వత్సఙ్గభఙ్గకరణోద్యతం పాపం పాపిష్ఠం కంసం తవ లోచనాన్త ఏవ క్షపయితుం హన్తుం శక్రోతి హి। కుపితత్వత్కటాక్షవీక్షణేన బ్రహ్మాణ్డమపి భస్మీభవతి। కిము కంస ఇతి భావః। హిశబ్దః "భ్రూభఙ్గమాత్రేణ హి సన్ధిధిక్షో" రితి ప్రసిద్ధిం సూచయతి ।।

యియాసుం త్వాం సమాలోక్య నః ప్రాణోఽపి(1) యియాసతి।

యువయోరవినాభావమక్షైరీక్షామహేఽధునా ।। 36 ।।

యియాసుమితి। హే కృష్ణ మధురాం ప్రతి యియాసుం యాతుమిచ్ఛన్తం త్వాం సమాలోక్య దృష్ట్వా నో అస్మాకం ప్రాణః ప్రాణవాయుః యియాసతి దేహాత్ గన్తుమిచ్ఛతి। యాతేః సన్। యువయోరవినాభావం "దేహేఽపి యత్ర పవనోఽత్ర హరిర్యతోఽసా"(2) విత్యాద్యాగమశ్రుతం సాహచర్యనియమమ్ అధునాఽక్షైరిన్ద్రియైః। ఈక్షామహే ప్రత్యక్షత ఏవ పశ్యామః ।। 36 ।।

కిము దురితమకారి యేన కంసప్రకటికార్ముకసంభ్రమే శరణామ్।

విధిరకృత పదం వివేకహీనో మృదులకలేవరమస్మదీయమాదౌ ।। 37 ।।

కిమ్వితి। అస్మాభిః కిం కీదృశమ్। దురితం పాపమ్ అకారి కృతమ్। యేన వివేకహీనో విధిః దైవం అస్మదీయమ్। మృదులకలేవరం కోమలశరీరం కంసేన ప్రకటితకార్ముకసమ్భ్రమే శరాణాం పదమ్। లక్ష్యం "వేధ్యం లక్ష్యం శరవ్యం చ నిమిత్తఞ్చ

F.N. 1. దేహేఽపి యత్ర పవనః తత్ర హరిర్యతోఽసౌ

తత్రైవ వాయురితి వేదవచః ప్రసిద్ధమ్।। - ఇతి తాత్పర్యనిర్ణయే (5/46)

కస్మిన్న్వహంముత్క్రాన్త ఉత్క్రమిష్యామి కస్మిన్న్వహన్త్వితి స్థితే స్థాస్యామీత్యాది శ్రుతిః (షట్ప్రశ్న. ఉ. 6/2) చ।

2. మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయవచనమ్ - 5/46

పదం విదురి" తి హలాయుధః। ఆదౌ ప్రథమమ్ అకృత కృతవాన్। కంసకృతకార్ముకోత్సవార్థం కృష్ణగమనేన అస్మాకం శరవిద్ధవత్ క్లేశో జాయత ఇతి భావః। పుష్పితాగ్రావృత్తమ్। అయుజితయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌరగాశ్చ పుష్పితాగ్రా।।

అహో విధే త్వద్వచసాఽతితృప్తా యదూద్వహాలిఙ్గనలుబ్ధచిత్తాః।

తదీక్షణేనాపి కథం విహీనా దయాతిదూరాద్య కరోషి దీనాః ।। 38 ।।

అహో ఇతి। దయాతిదూర కృపావిధుర హే విధే। త్వద్వచసా ఆజ్ఞారూపేణ వాక్యేనాతితృప్తాః అతిహృష్టాః। కుతః యదూద్వహస్య కృష్ణస్యాలిఙ్గనే లుబ్ధం లోభయుక్తం చిత్తం యాసాం తాః। దీనాః కృపణాః నః అద్యాధునా తదీక్షణేనాపి కృష్ణదర్శనేనాపి విహీనాః రహితాః కథం కరోషి। ఏతాదృశయం వచనం న కార్యమితి భావః। అక్రూరే చతుర్ముఖావేశోఽస్తీతి(1) ప్రసిద్ధేః। ఏతత్కృతం తత్కృతమిత్యయమాక్రోశః ।। 38 ।।

అయమపి చ విరుద్ధనామధేయో నయతి విలాపముపేక్ష్య కామినీనామ్।

ప్రియసరసవిలాసమగ్ర్యవేషం కమలదృశం కమనీయచారుహాసమ్ ।। 39 ।।

అయమితి। విరుద్ధనామధేయః పరమప్రియకృష్ణవియోగకరణేన విరుద్ధమ్ అర్థాననుకూలం నామధేయమ్ అక్రూర ఇతి నామ యస్య సః। అయమపి చ కంసదూతః కామినీనాం విలాపం ఉపేక్ష్య ప్రియాః సరసాః విలాసాః యస్య తమ్ అగ్ర్యవేషం శ్రేష్ఠాకారం కమలదృశం అరవిన్దనేత్రం కమనీయచారుహాసం కృష్ణం నయతి ।। 39 ।।

భృత్యోఽయం కిము సన్తనోతు స పరం ప్రత్యర్థిభూతః సతాం

కంసస్తద్ధనురుత్సవోఽస్తు నిహతో భగ్నం చ భూయాద్ధనుః।

యోఽస్మత్ప్రాణసమం వియోజయతి హా స్మేరాననం శ్రీపతిం

తం ప్రాణేన వియోజయత్వతిమదం దేవోఽస్మదీయో విభుః ।। 40 ।।

భృత్య ఇతి। భృత్యః అయమక్రూరః కిము సన్తనోతు కిం కరోతు। వైష్ణవస్యాస్య వహ్న్యభిశాపకరణే ఇచ్ఛాభావాదియముక్తిః। పరన్తు సః కంసః సతాం ప్రత్యర్థిభూతః

F.N. 1. సంసేవనాయ స హరేరభవత్పురైవ నామ్నా కిశోర ఇతి యః సురగాయకోఽభూత్।

స్వాయమ్భువస్య చ మనోః పరమాంశయుక్త ఆవేశయుక్ కమలజస్య స బభూవ విద్వాన్।।

- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే 13/85

శత్రుభూతః। తద్ధనురుత్సవో నిహతోఽస్తు। ధనురపి భగ్న ఇవ భూయాత్। యః కంసః అస్మత్ప్రాణసమం స్మేరాననం స్మితముఖమ్। శ్రీపతిం వియోజయతి హా కష్టమ్। అతిమదమత్యన్తాహంకారిణం తం కంసం విభుః సమర్థః అస్మదీయో దేవః ప్రాణేన వియోజయతు వియోగం ప్రాపయుత। అనేన శపవ్యాజేన భావ్యర్థనిరూపణమ్। గచ్ఛతః కృష్ణస్యాశీర్వచనం వా కృతం భవతి ।। 40 ।।

జిగమిషసి మురారో రాజధానీం యదీతః

శ్రుతితతిజిత యాహి శ్రీః శుభా తత్ర తేఽస్తు।

సుఖద తదుపసర్గం సౌమ్య సన్ధేహి శీఘ్రం

ఘటయ ఘటక నో చేన్నస్తవైవోపసర్గమ్ ।। 41 ।।

జిగమిషసీతి। హే మురారే ఇతః గోష్ఠాత్ యది రాజధానీం మధురాపురీం జిగమిషసి గన్తుమిచ్ఛసి తర్హి శ్రుతితతిః వేదసమూహో జితో యేన తస్య సమ్బుద్ధిః। వేదాన్తవేదినామప్యగోచరేత్యర్థః। అనేనాస్మదాదీనాం కథం వశ్య ఇతి సూచితమ్। యాహి గచ్ఛ। యాతేర్లోట్। తత్ర మధురాయాం శుభా శ్రీః సమ్పత్ తే తవాస్తు బలాత్కారేణ గచ్ఛన్తం ప్రతి తత్ర రాజ్యం కుర్వితి తదాక్రోశోఽయమ్। హే సౌమ్య సుఖం దదాతీతి సుఖదః తస్య పూర్వోక్తయాహీతి పదస్య యః ఉపసర్గః తం శీఘ్రం సన్ధేహి। యాదీతి పదే సుఖదోపసర్గస్య సన్ధిం కుర్విత్యర్థః। ప్రేత్యాద్యుపసర్గాణాం గమనోపోద్బలకత్వేన అస్మాకమసుఖదత్వాత్ పునరాగమనార్థకమ్ సన్ధేహీత్యర్థః। శీఘ్రమాయాహీత్యుక్తం భవతి। గచ్ఛతి కాన్తే శీఘ్రమాయాహీతి వక్తు్ం మానవశాత్ అసమర్థానాం నిగూఢోక్తిరియమ్। హే ఘటక అఘటితఘటక కృష్ణ నో చేత్ సుఖదముపసర్గం న సన్ధధాసి చేత్। నోఽస్మాకం తవైవ ఉప సమీపే సర్గం సృష్టిం ఘటయ సమ్పాదయ అనేనానాగమనే మరణం సూచ్యతే। తం వా ఉపసర్గం ఇమం వా ఉపసర్గం దేహీతి। వాగ్వైఖరీ చ దర్శితా। అనేన స్వాసాం వైయ్యాకరణమర్యాదాభిజ్ఞత్వం దర్శితమ్ ।। 41 ।।

ప్రియం నినీషోర్ను యస్య ధాతా పిపర్తి కఙ్క్షాం నిజసౌఖ్యదాతా।

స ఏష గర్భీకృతపద్మజన్మా జిఘృక్షతి శ్రీశపదామ్బుజన్మ ।। 42 ।।

ప్రియమితి। ప్రియం కృష్ణం నినీషోర్నేతుమిచ్ఛోః యస్యాక్రూరస్య కాఙ్క్షామాకాఙ్క్షాం నిజసౌఖ్యదాతా ధాతా బ్రహ్మా పిపర్తి పుష్ణాతి। పౄ పాలనపూరణయోరితి ధాతుః। అత ఏవ

గర్భీకృతః అన్తరావేశితః పద్మజన్మా కమలోద్భవో యేన సః। బ్రహ్మణా ఆవిష్టో అక్రూర ఇతి తత్త్వస్య అక్రూరకృతకార్యానుకూలత్వరూపకారణావాన్తరకథనేన విభావయన్తి। అత ఏవ విభావనాలఙ్కారః। స ఏషః అక్రూరః శ్రీశస్య కృష్ణస్య పదామ్బుజన్మ పాదారవిన్దం జిఘృక్షతి గ్రహీతుమిచ్ఛతి। కమలాశ్రయణేనాపి బ్రహ్మావేశం దృఢయంతి ।। 42 ।।

ఇతి విరహజభీత్యా వేపమానాః కృశాఙ్గీ-

గ్గలితవలయహారాశ్చిత్రలేఖ్యానుసారాః।

మురభిదమృతకల్పైః ప్రీణయన్ప్రేమవాక్యైః

సకరుణమసకృత్తా వీక్షమాణః ప్రతస్థే ।। 43 ।।

ఇతీతి। ఇతీత్థం విరహజభీత్యా వేపమానాః కమ్పమానాః అత ఏవ కృశాఙ్గీః గలితవలయహారాః చిత్రలేఖ్యమనుసరన్తీతి చిత్రలేఖ్యానుసారాః। నిర్వ్యాపారా ఇత్యర్థః। తాః గోపీః అమృతకల్పైః ప్రేమవాక్యైః ప్రియవచనైః ప్రీణయన్ హర్షయన్ సకరుణం యథా తథా అసకృత్ పునః పునః వీక్షమాణః మురభిత్ కృష్ణః ప్రతస్థే।।

పాదస్పర్శకరగ్రహప్రియతమాఙ్గాశ్లేషకేశగ్రహ-

ప్రేక్షాధఃకరణోపరిస్థితిమిథోముష్ట్యాదిజుష్టే రతే।

గోపీనాం కుచకుమ్భమర్దనకృతా మల్లేన్ద్రవిద్యార్జితా

యేనేభార్దనవైఖరీ చ స కథం తాస్త్యక్తుమీష్టే ప్రభుః ।। 44 ।।

పాదస్పర్శేతి। పాదస్పర్శః కరగ్రహః అన్యోన్యహస్తగ్రహణం ప్రియతమస్య అఙ్గస్య మధ్యాద్యవయవస్యాశ్లేషః కేశగ్రహః కచగ్రహణం ప్రేక్షా పరస్పరవీక్షణమ్ అధః కరణమ్ ఉపరిస్థితః బన్ధవిశేషః మిథోముష్టిః పరస్పరముష్టాముష్టీ ఏతదాదిభిర్విలాసైర్జుష్టే రతే సురతే గోపీనాం కుచాఖ్యకుమ్భస్య కుఞ్జరమూర్ధాగ్రస్య మర్దనం కరోతీతి స తథోక్తః। తేన యేన కృష్ణేన। కుమ్భః కుఞ్జరమూర్ధాగ్రే కౌమ్భకర్ణే ఘటే విట ఇతి రత్నమాలా। మల్లేన్ద్రవిద్యా మల్లనియుద్ధవిద్యా ఆర్జితా అభ్యస్తా పాదస్పర్శాదిమిథోముష్టపర్యన్తవిభ్రమాణాం సురతమల్లనియుద్ధయోః సామ్యాదితి భావః। ఇభార్దనవైఖరీ చ గజమర్దనప్రౌఢిశ్చార్జితేతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః। అనేన స్త్రీభిః సమం విలాసీభూయ స్థితేనాపి కృష్ణేన మధురాయాం మల్లేన్ద్రాదమర్దనాత్తస్య రేతఃపాతాభావః సహజవిద్యాకౌశల్యఞ్చ ద్యోత్యతే। స ప్రభుః శ్రీకృష్ణః

తాః విద్యాద్వయే గురుస్థానీయాః గోపీః కథం త్యక్తు_మీష్టే సమర్థో భవతి। స్వకృతవిలాసపాత్రీభూతత్వాత్ కృష్ణస్య పౌనఃపున్యేన గోపీషు దయేతి భావః ।। 44 ।।

స బల్లవీనాం ప్రణయాఖ్యదామ్నా నిబధ్యమానోఽపి రిపూన్జిఘాంసుః।

జగామ శౌరిర్న విజేతుకామో నివార్యమాణోఽపి నివర్తతే స్మ ।। 45 ।।

స ఇతి। స శౌరిః కృష్ణః వల్లవీనాం గోపీనాం ప్రణయాఖ్యదామ్నా నిబధ్య మానోఽపి రిపూన్ కంసాదీన్ జిఘాంసుః హన్తుమిచ్ఛుః సన్ జగామ। తథాహి। విజేతుకామో జయార్థీ భటః నివార్యమాణోఽపి న నివర్తతే రజ్వాదినా నిబద్ధా అపి జయార్థినో భటాః బలాద్గచ్ఛన్తీతి లోకసిద్ధమ్। అతిప్రేమాస్పదీభూతా అపి గోపీః కార్యాన్తరగౌరవాత్ యక్త్వా గత ఇత్యభిప్రాయః ।। 45 ।।

రథేన దూరే రమణం వ్రజన్తం వ్రజస్త్రియస్తం పరితోఽనుజగ్ముః।

దృగశ్వభాజా దృఢభక్తిదామ్నా మనోరథేనామలబుద్ధియన్త్రా ।। 46 ।।

రథేనేతి। రథేన దూరే వ్రజన్తం తం రమణం కృష్ణం పరితః వ్రజస్త్రియః దృగశ్వభాజా నేత్రాఖ్యాశ్వభాజా దృఢా భక్తిరేవ దామ రథశ్మిర్థయస్య స తథోక్తః తేన। రథాశ్వయోః సఙ్ఘటకో హి రథరశ్మిః నికటదర్శనే అరుచి స్యాత్ అతస్తత్పరిహాయాయ స్నేహః పాశత్వేన నిరూపితః। అమలబుద్ధియన్త్రా నిర్మలబుద్ధిసూతేన। యనతా హస్తిపసూతయోరితి రత్నమాలా। మనోరథేనానుజగ్ముః యావద్దృష్టిపాతం చక్షుషా పశ్యన్త్యః తతో మనసా ధ్యాయన్త్యః స్నేహకాతరాః స్థితా ఇతి భావః ।। 46 ।।

నయన్నసౌ నన్దకిశోరమీశం శ్వఫల్కసూర్నుర్యమునామ్బుమధ్యే।

దదర్శ సేవాఫలరూపమన్యైరదృశ్యమస్యైవ విచిత్రరూపమ్ ।। 47 ।।

నయన్నితి। ఈశం నన్దకిశోరం నన్దబాలకం కృష్ణం నయన్ అసౌ శ్వఫల్కసూనుః అక్రూరః। శ్వఫల్క ఇత్యక్రూరపితా। యమునామ్బుమధ్యే సేవాఫలరూపం సారథ్యకరణలక్షణసేవాఫలాత్మకమ్ అన్యైరదృశ్యమ్ అస్యైవ కృష్ణస్యైవ విచిత్రరూపమ్ అలౌకికరూపం దదర్శ।। 47 ।।

పుణ్యక్షేత్రనివాసినాం సువిమలజ్ఞానానురక్తాత్మనాం

పారమ్పర్యసమాగతం ప్రభుమపి శ్రీకృష్ణపక్షాప్రియమ్।

దూరేణోత్సృజతాం సుశాన్తమనసాం తీర్థాటనం కుర్వతాం

వేద్యం హృద్యమపశ్యదమ్బుని హరే రూపం శ్వఫల్కాత్మజః ।। 48 ।।

పుణ్యక్షేత్రేతి। పుణ్యక్షేత్రే నివాసో యేషాం తేషామ్। సువిమలజ్ఞానే అత్యన్తవిమలజ్ఞానే అనురక్తాత్మనాం స్నిగ్ధమనసాం పారమ్పర్యసమాగతం వృద్ధపరమ్పరయా సమాగతమపి ప్రభుం రాజానం కృష్ణపక్షాప్రియం కృష్ణసహాయాప్రియం దూరేణోత్సృజతాం సుశాన్తమనసాం తీర్థాటనం కుర్వతాం పురుషాణాం వేద్యం జ్ఞేయం హృద్యం మనోహరం హరేః కృష్ణస్య రూపం శ్వఫల్కాత్మజః అమ్బుని యమునాజలే అపశ్యత్। నన్వేతాదృశానాం వేద్యమ్ అక్రూరేణ కథం దృష్టమిత్యతోఽక్రూరస్యాపి మధురాక్షేత్రవాసిత్వాత్ కృష్ణోత్తమతాభిజ్ఞత్వాత్ కంసాఖ్యప్రభుపరిత్యాగాత్ స్వయమక్రూరత్వాత్ యమునాతీర్థం ప్రత్యాగమనాచ్చోక్తగుణవత్త్వాదితి భావః ।। 48 ।।

భక్తో నామ స ఏవ యః కరగతే కృష్ణేఽపి వేదోదితం

తత్కర్మాచరదేతదేవ దురితప్రధ్వంసి కర్మ క్షితౌ।

తీర్థం చాపి తదేవ జాత్వపి తయోః సంసేవయా శ్రావ్యయా

దృశ్యం రూపమదర్శయన్మురరిపుర్దాస్యైకవశ్యః ప్రభుః ।। 49 ।।

భక్త ఇతి। భక్తో నామ స ఏవ। అక్రూర ఏవ। యోఽక్రూరః కృష్ణే పరబ్రహ్మణి కరగతే హస్తగతే సత్యపి వేదోదిత "మహరహః సన్ధ్యాముపాసీతే" తి వేదోక్తం మాధ్యాంహ్నికసన్ధ్యావన్దనరూపమ్। తత్కర్మ కృష్ణపూజాత్మకం కర్మ ఆచరత్। తత్కర్మేత్యనేన నిత్యనైమిత్తికకర్మణాం విష్ణుపూజాత్మకత్వమభిప్రైతి। "అతీతానాగతజ్ఞానీ త్రైలోక్యోద్ధరణక్షమః। ఏతాదృశోఽపి నాచారం శ్రౌతం స్మార్తం పరిత్యజేది" తి(1) వచనాత్। క్షితౌ భూమ్యాం దురితప్రధ్వంసి అఘమర్షణం కర్మ ఏవతదేవాక్రూరకృతమేవ। క్షితౌ తీర్థం చాపి తదేవ యమునాజలమధ్యస్థబ్రహ్మహ్రదాఖ్యమేవ జాత్వపి సకృదపి శ్రావ్యయా శ్వరణార్హయా తయోః కర్మ తీర్థయోః సంసోవయా

F.N. 1. కృష్ణామృతమహార్ణవోద్ధృతపురాణవచనమ్ ।। 225.

దాస్యైకవశ్యః కేవలకైఙ్కర్యేణ వశీకర్తుం యోగ్యః కృష్ణరథరశ్మిగ్రహణేనైవాక్రూరస్య మహాఫలసిద్ధేః దాస్యైకవశ్య ఇత్యుక్తమ్। మురరిపుః ప్రభుః కృష్ణః అదృశ్యం యోగిభిరదర్శనీయం రూపమదర్శయత్ ।। 49 ।।

స సహస్రసహస్రాంశుమరీచివ్యాప్తదిక్తటమ్।

కమలాకరపద్మార్ఘ్యచరణారుణభాస్కరమ్ ।। 50 ।।

స ఇతి। స అక్రూర సహస్రాణి అంశవో యేషాం తే సహస్రాంశవః సూర్యాః సహస్రం సహస్రాంశవః తేషాం మరీచయ ఇవ మరీచయః స్వాఙ్గకాన్తయః తాభిర్వ్యాప్తం దిక్తటం యేన తం కమలాయాః కరాఖ్యం పద్మం తేనార్ఘ్యః ప్రార్థనీయః చరణ ఏవారుణభాస్కరో యస్య తం కృష్ణమైక్షతేత్యుత్తరేణాన్వయః ।। 50 ।।

వజ్రాఙ్కుశపతాకాబ్జలక్ష్యపాదతలోజ్జ్వలమ్।

భిన్నప్రవాలవిలసదఙ్గులీదలమణ్డితమ్ ।। 51 ।।

వజ్రేతి। వజ్రాఙ్కుశపతాకాబ్జరేఖాభిః లక్ష్యం దర్శనీయం పాదతలం తేనోజ్వలన్తం భిన్నప్రవాలవత్ ఛిన్నవిద్రుమఖణ్డవత్ విలసన్త్యః అఙ్గుల్యః దలానీవ తైర్మణ్డితమలఙ్కృత్ ।। 51 ।।

పుష్కలేన్దుసమశ్రీమన్నిష్కలఙ్కనఖావలిమ్।

ఉత్తుఙ్గరత్నఖచితనూత్ననూపురశోభితమ్ ।। 52 ।।

పుష్కలేతి పుష్కలేన్దునా పూర్ణచన్ద్రేణ సమాః శ్రీమన్తో నిష్కలఙ్కాః నిర్దోషా నఖాస్తేషామావలిర్యస్య తమ్। ఉత్తుఙ్గరత్నఖచితే నూత్ననూపురే నవీనమఞ్జీరే తాభ్యాం శోభితమ్।। 52 ।।

లక్ష్మీకరాబ్జసంసక్తవృత్తజఙ్ఘం వృషాకపిమ్।
రత్నదర్పణసఙ్కాశశస్తజానుద్వయం విభుమ్ ।। 53 ।।

లక్ష్మీతి। లక్ష్మ్యాః కరాబ్జేన సంసక్తే సమ్బద్ధే వృత్తే వర్తులే జఙ్ఘే యస్య తమ్। రత్నదర్పణస్య సకాశం సదృశం శస్తం ప్రశస్తం జానుద్వయం యస్య తమ్। విభుం వృషాకపికృష్ణమ్।। 53 ।।

మృదువర్తులసమ్భాస్వద్రమ్భాస్తమ్భోరుమవ్యయమ్।
కరిపోతలసత్కుమ్భసమరమ్యకటిద్వయమ్ ।। 54 ।।

మృద్వితి। మృదు కోమలం వర్తులం సమ్భాస్వత్ రమ్భాస్తమ్భవత్ కదలీస్తమ్భవత్ ఊరూ యస్య తమ్। అవ్యయం నాశరహితం కరిపోతలసత్కుమ్భస్య బాలగజలసన్మూర్ధాగ్రస్య సమం రమ్యకటిద్వయం స్య తమ్ ।। 54 ।।

ఉద్యదర్కశతోద్రిక్తహృద్యకౌశేయవాససమ్।
విచిత్రత్నసంశోభిహైమకాఞ్చీగుణద్యుతిమ్ ।। 55 ।।

ఉద్యదితి। ఉద్యదర్కశతాత్ బాలసూర్యశతాత్ ఉద్రిక్తమతిశయతిం హృద్యం కౌశేయవాసః పట్టవస్త్రం యస్య తమ్। విచిత్రరత్నైః నానారత్నైః। సంశోభీ హైమః సౌవర్ణః కాఞ్చీగుణః కాఞ్చీదామ తస్య ద్యుతిర్యస్య తమ్ ।। 55 ।।

అనేకభువనాధారతనూదరవలిత్రయమ్।
విరిఞ్చిభృఙ్గశోభాబ్జస్ఫురన్నాభిసరోవరమ్ ।। 56 ।।

అనేనేతి। అనేకేషాం భువనానాం లోకానామాధారం తనూదరం కృశోదరం తస్మిన్వలిత్రయం యస్య తం విరిఞ్చభృఙ్గేణ విరిఞ్చాఖ్యభ్రమరేణ శోభా యస్య తత్ అబ్జం కమలం తేన స్ఫురత్ లసత్ నాభ్యాఖ్యసరోవరం యస్య తమ్ ।। 56 ।।

వలిపల్లవసత్కాన్త్యా జ్వలితోదరబన్ధనమ్।
కృశమధ్యవిశాలోరఃస్థలచర్చితచన్దనమ్ ॥ 57 ॥

వలీతి। వలిపల్లవస్య త్రివల్యాఖ్యకిసలయస్య సత్కాన్త్యా తమీచీనతేజసా జ్వలితం ప్రకాశితమ్ ఉదరబన్ధనమ్ ఉదరస్థాభరణవిశేషో యస్య తమ్। కృశమధ్యం తనుమధ్యమ్। విశాలోరఃస్థలే విస్తృతోరఃస్థలే చర్చితమ్ అనులిప్తం చన్దనం యస్య తమ్ ॥ 57 ॥

లక్ష్మీధరాశ్లిష్టపుష్టపార్శ్వయుగ్మం పరాత్పరమ్।
అఙ్కస్థితరమావక్షఃకుఙ్కుమాఙ్కోపలక్షితమ్ ॥ 58 ॥

లక్ష్మీతి(1)। లక్ష్మీధరాభ్యాం శ్రీభూభ్యామ్ ఆశ్లిష్టమాలిఙ్గితం పుష్టం పార్శ్వయుగ్మం యస్య తమ్। అఙ్కస్థితరమాయా ఉత్సఙ్గస్థరమాయా వక్షఃస్థితకుంకుమస్య। అఙ్కేన చిహ్నేన ఉపలక్షితం వ్యావర్తితమ్। పరాత్పరమ్ ఉత్తమాదుత్తమం కృష్ణమ్॥ 58 ॥

శ్రీవత్సవక్షసం శ్రీమద్వనమాలావిభూషితమ్।
స్ఫురదిన్దుసమామన్దవరకౌస్తుభమణ్డనమ్ ॥ 59 ॥

శ్రీవత్సేతి। శ్రీర్వసత్యస్మిన్నితి శ్రీవత్సం భృగోః పాదతలలాఞ్ఛనం వక్షసి యస్య తం శ్రీమద్వనమాలాయా విభూషితమ్। స్ఫురదిన్దుసమః ఉద్యదిన్దుసమః అమన్దః శ్రేష్ఠః వరకౌస్తుభ ఏవ మణ్డనం భూషణం యస్య తమ్॥ 59 ॥

విలసద్రత్నకటకకఙ్కణైరంగులీయకైః।
శఙ్ఖచక్రగగదాపద్మైశ్చాఙ్కితశ్రీకరామ్బుజమ్ ॥ 60 ॥

విలసదితి। విలసద్రత్నకటకాని అఙ్గదాని కఙ్కణాని కరభూషణాని తైః అఙ్గులీయకైః ముద్రికాభిశ్చ శఙ్ఖచక్రగదాపద్మైశ్చాఙ్కితాని శ్రీమన్తి కరాంబుజాని యస్య తమ్ ॥ 60 ॥

త్రిరేఖకమ్బుసఙ్కాశస్ఫురన్నిష్కశిరోధరమ్।

అగణ్యలావణ్యపూర్ణప్రసన్నముఖసారసమ్ ।। 61 ।।

త్రిరేఖేతి। త్రిస్రో రేఖా స చాసౌ కమ్బుః శఙ్ఖః తస్య సఙ్కాశః సదృశః స్ఫురన్నిష్కణ్ఠకాభరణవిశేషో యస్య సః శిరోధరో గ్రీవా యస్య తమ్। అగణ్యలావణ్యమ్ అపరిమితసౌన్దర్యం తేన పూర్ణం ప్రసన్నం ముఖసారసం ముఖకమలం యస్య తమ్।।

అతిరక్తమృదుస్నిగ్ధపక్వబిమ్బనిభాధరమ్।

కున్దకుడ్మలసంశోభిదన్తపఙ్క్తిం దయానిధిమ్ ।। 62 ।।

అతిరిక్తేతి। అతిరిక్తం చ తత్ మృదు చ తత్ స్నిగ్ధం మనోహరం చ తత్ పక్వబిమ్బం చ తస్య నిభః సదృశః అధరో యస్య తమ్। కున్దకుణ్మలవత్ సంశోభినో దన్తాః తేషాం పఙ్క్తిర్యస్య తమ్। దయానిధిం దయాశ్రయమ్ ।। 62 ।।

F.N. 1. లక్ష్మీధరాభ్యామాశ్లిష్టః। - ఇతి తన్త్రసారసఙ్గ్రహే 1

చన్ద్రికాసౌభగస్పర్ధిమన్దహాసం మనోహరమ్।

హరినీలజ్వలద్వప్రవిలసద్గణ్డమణ్డలమ్ ।। 63 ।।

చన్ద్రికేతి। చన్ద్రికాయాః కౌముద్యాః సౌభగం సమ్పదం స్పర్ధత ఇతి తథోక్తః స చాసౌ మన్దహాసో యస్య తం మనోరమం హరినీలమయః జ్వలన్ వప్రో భిత్తిః తద్వద్విలసద్గణ్డమణ్డలం కపోలచక్రం యస్య తమ్ ।। 63 ।।

తరుణాదిత్యసఙ్కాశవరకుణ్డలమణ్డితమ్।

లసన్నాసాప్రభాముష్టనవచమ్పకసమ్పదమ్ ।। 64 ।।

తరుణేతి। తరుణాదిత్యస్య బాలసూర్యస్య సదృశాభ్యాం వరకుణ్డలాభ్యాం మణ్డితమ్। లసన్నాసా స్ఫురన్నాసికా తస్యాః ప్రభయా ముష్టా అపహృతా నవచమ్పకస్య సమ్పద్యేన తమ్।। 64 ।।

చలన్మధుకరాసక్తజలజోపమలోచనమ్।

ఇన్ద్రనీలోత్పలమయశార్ఙ్గసౌన్దర్యజిద్భ్రువమ్ ।। 65 ।।

చలదితి। చలద్భ్యాం మధుకరాభ్యామ్ ఆసక్తే సమ్బద్ధే జలజే అరవిన్దే ఉపమా యయోస్తే లోచనే యస్య తమ్। ఇన్ద్రనీలోత్పలమయం చ తత్ శార్ఙ్గశృఙ్గనిర్మితధనుశ్చ తస్య సౌన్దర్యం జయతీతి తథోక్తా భ్రూర్యస్య తమ్ ।। 65 ।।

శ్రీభూముఖామ్బుజాసక్తలోలాపాఙ్గమధువ్రతమ్।

హృద్యోర్ధ్వపుణ్డ్రమధ్యస్థసద్రత్నతిలకోజ్జ్వలమ్ ।। 66 ।।

శ్రీభూముఖామ్బుజేతి। శ్రీభూముఖామ్బుజయోః ఆసక్తౌ లోలాపాఙ్గావేవ మధువ్రతౌ భృఙ్గౌ యస్య తం హృద్యోర్ధ్వపుణ్డ్రస్య మనోహరోర్ధ్వపుణ్డ్రస్య మధ్యే తిష్ఠతీతి స తథోక్తః। సద్రత్నమయతిలకః తేనోజ్వలస్తమ్ ।। 66 ।।

అలకాసక్తవిలసన్ముకుటాద్భుతభాస్కరమ్।

అనర్ఘ్యహారకేయూరనూపురాద్యైర్విరాజితమ్ ।। 67 ।।

అలకేతి। అలకేష్వాసక్తం విలసన్ముకుటమేవ భాస్కరో యస్య నమ। అనర్ఘ్యః హారకేయూరనూపురాద్యైః ఆభరణైర్విరాజితమ్ ।। 67 ।।

కన్దర్పకోటిలావణ్యమన్దిరాకారమచ్యుతమ్।

సువర్ణమణ్టపాన్తఃస్థం కమలామలవిష్టరమ్ ।। 67 ।।

విశ్వస్థేమలయోత్పత్తిముక్త్యాదేర్ముఖ్యకారణమ్।
అచ్ఛశేషఫణారత్నచ్ఛత్రశోభితమైక్షత ।। 69 ।।

విశ్వేతి। విశ్వస్య ప్రపఞ్చస్య స్థేమా(1) స్థితిః లయః సంహారః ఉత్పత్తి ర్ముక్తిర్మోక్షః త ఏవాదిర్యస్య నియమాదేః ముఖ్యకారణమ్। అచ్ఛాః శుభ్రాః శేషస్య ఫణా ఏవ రత్నఛత్రాణి రత్నాతపత్రాణి తైః శోభి తం కృష్ణమైక్షతాపశ్యత ।। 69 ।।

విధిముఖ్యైః సురగణైర్ముదితైర్మునిపుఙ్గవైః।
గీయమానం దయాదృష్టిక్షాలితాశ్రితకల్మషమ్ ।। 70 ।।

విధిముఖ్యైరితి। విధిముఖ్యైర్బ్రహ్మాదిభిః సురగణైః ముదితైః సన్తుష్టైర్మునిపుఙ్గవైః మునిశ్రేష్ఠైర్నారదాదిభిః గీయమానం స్తూయమానం దయాయుక్తదృష్ట్యా క్షాలితమ్ ఆశ్రితానాం స్వసేవినాం కల్మషం పాపం యేన తమైక్షతేతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః ।। 70 ।।

దృష్ట్వా తమమ్బోరుహపత్రనేత్రం తుష్టావ తుష్టాఖిలచిత్తవృత్తిః।
పశ్చాత్సిషేవే రథసంస్థితం తం ముక్తోఽపి నైవోజ్ఝతి కృష్ణసేవామ్ ।। 71 ।।

దృష్ట్వేతి। అమ్బోరుహపత్రనేత్రం తం కృష్ణం దృష్ట్వా జలే అపరోక్షీకృత్య తుష్టా సన్తుష్టా అఖిలా సర్వా చిత్తవృత్తిర్యస్య స తథోక్తః। అక్రూరస్తుష్టావాస్తౌత్।

F.N. 1. జగజ్జన్మస్థేమప్రలయరచతాశీలవపుషే - ఇతి న్యాయసుధాయామ్।

స్థేమా స్థైర్యం రక్షేత్యర్థః। ఉక్తం హి శ్రుతప్రకాశేఽపి। `అఖిలభువనజన్మస్థేమభఙ్గాదిలీల' ఇతి భాష్యవ్యాఖ్యానావసరే స్థేమా స్థితిరితి। స్థిరశబ్దాదిమనిచ్ప్రత్యయే ప్రియస్థిరేత్యాదిసూత్రేణ స్థిరశబ్దస్య స్థాదేశే ఆద్గుణ ఇతి గుణే చ స్థేమేతి రూపమ్। యద్యపి వామనవృత్త్యాదౌ ముగ్ధప్రౌఢస్థిరశబ్దానామ్ పృథ్వ్యాదిష్వపాఠాత్పృథ్వ్యాదిభ్య ఇమనిజ్వేత్యుక్తేమనిజప్రాప్తేరిమనిజన్తప్రయోగోఽసాధురితి ఉక్తమ్। తథాపి నైషధద్వాదససర్గస్థస్య `యత్కస్యామపి భానుమాన్న కకుభి స్థేమానమాలమ్బత' ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానే `వర్ణదృఢాదిభ్యః ష్యఞ్ చే' తి సూత్రే చకారేణేమనిజః సముచ్చితత్వాత్స్థిరశబ్దస్య

దృఢాదిషు పాఠాదిమనిజిత్యుక్తత్వాత్సాధురేవాయం ధ్యేయః। యద్వా తిష్ఠతేరౌణాదికే మనిచి గుణే రూపం స్థేమేతి। స్థితిరిత్యర్థః .... ఇతి పరిమలే।

పశ్చాత్సు స్నాత్యనన్తరమ్। రథసంస్థితమ్ తం కృష్ణం సిషేవే। తథాహి। ముక్తోఽపి జీవన్ముక్తోఽపి కృష్ణసేవాం నోర్ఝుత్యేవ ।। 71 ।।

యమునా సా విజయతే యమినాం పరమప్రియా।

ప్రదర్శయతి యా కృష్ణం సుధియః స్నానమాత్రతః ।। 72 ।।

యమునేతి। యమినాం సన్న్యాసినాం పరమప్రియా సా యమునా విజయతే యా స్నానమాత్రతః స్నానమాత్రేమ సుధియః శోభనజ్ఞానినః పురుషాన్ కృష్ణం ప్రదర్శయతి।।

మధురాముపగమ్యాథ కృతస్థానః పురాద్బహిః।

పురతస్త్వం పురం యాహత్యవదద్గాన్దినీసుతమ్ ।। 73 ।।

మధురామితి। అథానన్తరం మధురాం పురీమ్ ఉపగమ్య ప్రాప్య పురాద్బహిః కృతస్థానః కృతవసతిః కృష్ణః గాన్దినీసుతమక్రూరం గాన్దినీత్యక్రూరమాతా(1)। త్వం పురతః పూర్వం పురం మధురాపురం యాహి గచ్ఛేత్యవదత్ ।। 73 ।।

ప్రియసఙ్గమవిచ్ఛేదభయనిర్విణ్ణధీరసౌ।

గృగపుత్రకలత్రేచ్ఛారహితో వక్తి మాధవమ్ ।। 74 ।।

ప్రియతి। ప్రియస్య కృష్ణస్య సఙ్గమవిచ్ఛేదః సమ్బన్ధాశః తస్మాద్భయం తేన నిర్విణ్ణా విషయవైరాగ్యం ప్రాప్తా ధీర్యస్య సః అత ఏవ గృహపుత్రకలత్రేషు ఇచ్ఛారహితః కామరహితోఽసావక్రూరః మాధవం వక్తి ।। 74 ।।

సంసారాసారసిన్ధోర్జనిమరణజరాద్యూర్మిభిర్బాధితానాం(2)

దారాగారాదిభారాః కిమిహ సుఖకరాః ప్రేమపాశైర్నిబద్ధాః।

కృష్ణ త్వత్పాదపోతం(3) ప్రదిశ తదనిశం సత్పతాకం సకేతుం

రమ్యం కర్మన్దిగమ్యం భవజలధిభవత్ఖేదవిచ్ఛేదహేతుమ్ ॥ 75 ॥

సంసారేతి। సంసారాసారసిన్ధోః సమ్సారాఖ్యాసారసముద్రస్య జనిరుత్పత్తిర్మరణం జరా చ ఆదయో యేషాం తే త ఏవోర్మయః తైర్బాధితానాం పీడితానాం నః ప్రేమపాశైః

F.N. 1. శ్వఫల్కః కాశిరాజస్య సుతాం భార్యామవిన్దత।

గాందినీం నామ సా గాం తు దదౌ విప్రేషు నిత్యశః॥ - ఇతి హరివంశే 1/34/7

2. శోకమోహౌ జరామృత్యూ క్షుత్పిపాసే షడూర్మయః। - ఇతి స్మృతిః

నిబద్ధాః దారాగారాదిభారాః స్త్రీగృహాదిభారాః ఇహ జగతి సుఖకరాః కిం నేత్యర్థః। ప్రాగేవ సముద్రపతితస్య పునర్భారప్రక్షే పే సుతరాం నిమజ్జనప్రసఙ్గాదితి భావః। తత్తస్మాత్సముద్రజలపతితస్య మహానావం వినోద్ధారాభావాత్। హే కృష్ణ సత్పతాకం సకేతుం సద్ధ్వజం రమ్యం రమణీయం కర్మన్దిగమ్యం సన్యాసిభిరపి ప్రాప్యమ్। భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్మన్దీత్యమరః। భవజలధౌ సంసారసముద్రే భవన్తో జాయమానాః ఖేదాః తేషాం విచ్ఛేదో వినాశః తస్య హేతుం కారణం తవ త్వత్పాదపోతం పాదాఖ్యనావం అనిశం ప్రదిశ దేహి ॥ 75 ॥

ప్రాయో వ్రజస్త్రీజనదత్తశాపో మామస్పృశద్యేన భవాన్ వియుఙ్క్తే।

లావణ్యవారాంనిధిపూర్ణమూర్తిః శ్రేయో వినా పుణ్యముపార్జయేత్కః॥ 76 ॥

ప్రాయ ఇతి। హే కృష్ణ వ్రజస్త్రీజనదత్తశాపః ప్రాయః మామస్పృశత్। యేన కారణేన లావణ్యవారాంనిధినా సౌన్దర్యసముద్రేణ పూర్ణా పరిపూర్ణా మూర్తిః శరీరం యస్య సః సర్వాఙ్గసున్దర ఇత్యర్థః। భవాన్ వియుఙ్క్తే వియునక్తి। పూర్వం మయా తాసాం

త్వద్వియోగకరణపాపాత్ ఇదానీం మమాపి త్వద్వియోగో జాయత ఇతి భావః। తథాహి। కః పురుషం పుణ్యం వినా శ్రేయః భాగ్యముపార్జయేత్।। 76 ।।

పుణ్యశ్రేణ్యతిదూరమప్యనుదినం మూకం సతాం దూషణే-

ష్వన్ధం మీనదృగీక్షణేషు బధిరం త్వద్భిన్నగోష్ఠీషు మామ్।

పఙ్గుం పాపకరప్రయాణకరణే పాణిం చ తత్కర్మసు

క్లీబం గ్రామ్యరతౌ ముకున్ద కురు మాం మూఢం తదీయస్మృతౌ ।। 77 ।।

పుణ్యేతి। హే ముకున్ద హే కృష్ణ పుణ్యానాం శ్రేణ్యాః సమూహస్యాతిదూరం పుణ్యహీనమపీత్యర్థః। మాం సతాం సజ్జనానాం దూషణేషు విషయేషు మూకం కురు। యథా మూకో న వదత్యేవ తథా వాగిన్ద్రియవతాఽపి మయా సతాం దోషః కదాపి న వాచ్య

F.N. 3. భగవత్పాదపోతోఽసౌ నాన్యపోతసమో భవేత్।

సన్నిధాయాపి శిష్యేషు తమేవ ప్రాప్నుయుర్యతః।। ఇతి వామనే

భగవత్పాదనౌకా యా నేయం నౌకోపమా భవేత్।

తయా తీర్త్వా తు తామేవ ప్రాప్య తిష్ఠన్తి యత్ర తత్।। - ఇతి బ్రాహ్మే

- ఇతి భాగవతతాత్పర్యే (10/3/31)

ఇతి భావః। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। మీనదృగీక్షణేషు సరాగం మీనాక్షీణాం స్త్రీమాం దర్శనేషు అన్ధం కురు। త్వద్భిన్నగోష్ఠీషు త్వదన్యకథాసు బధిరం శ్రవణేన్ద్రియరహితం కురు। పాపకరప్రయాణకరణే పాపజనకపరదారాదిగృహయాత్రాయాం పఙ్గుం పాదరహితం కురు। పూర్వవదేవ భావః। తత్కర్మసు పాపకరకర్మసు అపాణిం హస్తరహితం కుర। గ్రామ్యరతౌ నిషిద్ధరతౌ క్లీబం నపుంసకం కురు। తదీయస్మృతౌ తేషాం పూర్వోక్తానాం నిషిద్ధవిషయాణాం సమ్బన్ధినీ స్మృతిస్తస్యాం మూఢం పూర్వోత్తరవిచారానభిజ్ఞం కురు। మహాపుణ్యఫలానామప్యేతేషాం మూకత్వాన్ధత్వబధిరత్వాదీనామ్ ఆపాతతః పాపఫలత్వదృష్ట్యా పుణ్యాభావేఽపి దిశేతి వ్యాజోక్తిః ।। 77 ।।

కామస్తేఽఙ్ఘ్రిగార్చనేఽమలధియాం లోభః సుపుణ్యార్జనే

మాత్సర్యం చరితానుకీర్తనసుధాపానాన్మదః శత్రుషు।
క్రోధో భక్తజనేషు రాగ ఉదయాచ్ఛ్రీవిఠ్ఠలాన్యత్ర నో
యచ్ఛత్రుర్న హి శత్రురుచ్చనిలయస్యాన్యస్య శత్రుర్భవేత్।। 78 ।।

ఇదానీం కామాదిదోషాణామపి సయుక్తికం గుణత్వం వర్ణయన్నాహ। కామ ఇతి। హే శ్రీవిఠ్ఠల తే తవాఙ్ఘ్రియుగార్చనే పాదయుగలపూజనే మమ కామ ఇచ్ఛా ఉదయాత్ ఉదయతు। యథా కామీ పురుషః వనీతాదివిషయేష్వాసక్తో భవతి తథాఽహమపి హర్యర్చన ఏవాసక్తో భూయాసమితి కామపదప్రయోక్తుర్భావః। తే అమలధియాం నిర్మలసర్వోత్తమత్వబుద్ధౌ లోభః పునః పునర్గురుముఖాదార్జయామీత్యాశాతిశయః రక్షోత్సాహః పరిత్యాగాసహిష్ణుతా చ ఉదాయదితి సర్వత్ర సమ్బన్ధః। యథా లోభీ యత్నేన ధనమార్జయతి నానోపాయైః రక్షతి। కదాఽపి న విసృజతి చ। తథా విష్ణోః సర్వోత్తమత్వబుద్ధిం గురుముకాదార్జయామి శ్రుతిస్మృతియుక్తిభిః సర్వదా హృది స్థిరీకరోమి। మరణేఽపి న పరిత్యజామీతి భావః। సుపుణ్యార్జనే హరిపూజాత్వేన క్రియమాణశోభనపుణ్యార్జనే మాత్సర్యం పుణ్యార్జకపురుషాన్తరాదప్యధికో భవామీతి స్పర్ధా। యథా మత్సరగ్రస్తః ధనవన్తమన్యం దృష్ట్వా తతోఽప్యధికధనం మయాఽఽర్జనీయమితి ప్రయత్నం కుర్యాత్। తథా మహాపుణ్యే విషయే మమాపి ప్రయత్నః స్యాదితి భావః। తవ చరితానామనుకీర్తనమేవ సుధాతస్యాః పానాత్ నిరన్తరచరితసఙ్కీర్తనసమ్భ్రమాదితి యావత్। మదః తదతిరిక్తసకలవిషయేషు విస్మరణమ్। యథా మదాన్ధః నర్తనాదితత్కార్యవ్యతిరిక్తేషు కార్యేష్వనుద్యోగీ స్యాత్। తథా మమాపి హరికథాకథనసమ్భ్రమసమయే కార్యాన్తరస్యానుద్యోగః స్యాదితి భావః। తవ శత్రుషు విరోధిషు క్రోధః సంహారేచ్ఛా। యథా క్రుద్ధః స్వశత్రుం సదా సంహర్తుమిచ్ఛేత్తథా మమాప తవ విరోధిమతం తదవలమ్బినో దుర్జనాంశ్చ యుక్తిభిః శక్తిభిశ్చ సదా పరాభావయామీతి సన్నాహః స్యాదితి భావః। తవ భక్తజనేషు రాగః స్నేహః। యథా స్వబన్ధుషు స్నేహో భవేత్ తతోఽప్యతిశయితస్నేహః వైష్ణవేషు మమ స్యాదితి భావః। అన్యత్ర ఉక్తషట్కస్థలాదన్యత్ర కామో నోదయాదిత్యాద్యాకారేణ సమ్బన్ధః। నను శత్రుత్వేన శాస్త్రసిద్ధకామాదిషు కథమేకైకాశాఙ్గీకార ఇత్యత ఉక్తమ్। యదితి। యద్యస్మాల్లోకే ఉచ్చః సర్వాధికో రాజాదిః నిలయ ఆధారో యస్య తస్య రాజాతిస్నిగ్ధపురుషస్యేర్థః। శత్రుః శత్రురపి శత్రుః శాత్రవం కుర్వన్న హి। అన్యస్య రాజాధారరహితస్య శత్రుః శాతనాదికర్మ కుర్వన్భవేద్ధి। తస్మాదుక్తం షడ్విషయేషు కామాదిషట్కముదయాదితి పర్వవత్సమ్బన్ధః। మహారాజాఙ్గీకారవతః పురుషస్య శత్రవోఽపి రాజభీత్యా పాదాక్రాన్తా భవన్తి। యథేష్టధనదానాదినా ఉపకుర్వన్తి చ। తదనఙ్గీకారదశాయాం మారయన్త్యేవ హరికథాకథేన హరిద్వేషిషు ద్వేషే హరిభక్తే చ స్నేహే చ హర్యాఖ్యమహారాజసద్భావాదుక్తకామాదయః సర్వే మమానుకూలా ఏవ సన్తః మోక్షాదిపురుషార్థానపి దద్యుః। ఇతోఽన్యత్ర కామాదికరణే హర్యాఖ్యమహారాజానుగ్రహాభావాత్

మామన్వేతమసి పాతయిత్వా హన్యురేవ। అత ఉక్తైకైకాదేశేష్వేవ తదఙ్గీకారో న సర్వత్రేతి భావః ।।

రుద్ర త్వం హి(1) మనోభిమాన్యసి తతస్త్వచ్ఛత్రుమిత్రం మనో
మా కుర్వచ్యుతచిన్తనార్చనరతం కుర్వీశ హే భాస్కర(2)।
చక్షుర్మాన్యసి తచ్చ విఠ్ఠలవపుఃసన్దర్శనైకాధ్వరం
కృత్వా మా కురు కైరవాక్ష్యనుచరం యత్తః సపత్నాశ్రయాః ।। 79 ।।

మనశ్చక్షురభిమనిదేవయోః రుద్రసూర్యయోరేవ ఉపకారం ఘటయన్ స్వాపేక్షితఫలాదౌ తావదాపాదయతి। రుద్రేతి। హే రుద్ర యతస్త్వం మనోభిమాన్యసి హి। హీత్యనేన

F.N. 1. మనోభిమానినో రుద్రవీన్ద్రశేషాస్తయోఽపి తు ।। - ఇతి కాఠకోపనిషద్భాష్యే।

2. `చక్షుఃసూర్యశ్చక్షయతి' - ఇతి గీతాతాత్పర్యనిర్ణయోద్ధృతప్రమాణవచనమ్। (13/27)

శ్రౌతస్మార్తప్రసిద్ధిం సూచయతి। తతః మనః త్వదభిమన్యమానం మనః తవ శత్రోః కామస్య మిత్రం కామానుచరమితి యావత్। మా కురు। స్వాభిమన్యమానభటస్య స్వవైరివశే దానం తవ నోచితమితి భావః। హే ఈశ అచ్యుతస్య తవ పితామహస్య నారాయణస్య చిన్తనార్చనయోః రతం కరు। స్వభటేన స్వపితామహకైఙ్కర్యకరణస్య శ్లఘ్యత్వాదితి భావః। హే భాస్కర త్వం చక్షుషః మానీ అభిమానీ అసి। తచ్చ చక్షుశ్చ విఠ్ఠలస్య వపుషః కేవలసన్దర్శన ఏవ అధ్వరో వ్యాపారో యస్య తత్ కృత్వా విఠ్ఠలాఖ్యనారాయణస్య త్వన్మణ్డలమధ్యగతత్వేన తత్సేవాకరణస్య న్యాయ్యత్వాదితి భావః। కైరవాక్షీణాం నారీణామనుచరం మాకురు। యద్యస్మాత్తాః కైరవాక్ష్యః సపత్నానాం తవ వైరిభూతకుముదానాం ఆశ్రయాః ఉపమానోపమానయోరేకత్వాభిప్రాయేణోక్తిరియమ్। తవ వైరిభూతకుముదం స్వచక్షుషి నిక్షిప్య రక్షన్తీత్యర్థస్య కైరవాక్షిపదేన ధ్వనితత్వాత్సాక్షాద్వైరివత్ వైర్యాధారభూతస్యాపి వైరపాత్రత్వాదితి భావః। తదితి పూర్వేణాన్వయః ।। 79 ।।

స్వామిన్విఠ్ఠల సజ్జనశ్వశురతః ప్రాప్తాం దిగన్తామ్బరా-

ముత్క్రాన్తావపి యోగినీం మననసజ్జ్ఞానాదిభిర్భూషితామ్।
మోక్షాపత్యవతీం విరక్తిరమణీం సంశ్లిష్యతోఽహర్నిశం
కాలో గచ్ఛతు నాన్యథా కురు తదా కామో యదాలమ్బతే ॥ 80 ॥

సన్న్యాసినాం నారీసుఖం తామ్బూలచర్వణసుఖం చ నాస్తీతి కేనచిద్వినోదే కృతే స్వయోగ్యనారీతామ్బూలమ్పాదనాయోక్తముత్తరం పద్యద్వయమ్। విరక్త్యాదేః సర్వాపేక్షితత్వాచ్చలోకద్వయోక్తాభ్యర్థనమక్రూరస్యాపి యుక్తమేవేతి జ్ఞేయమ్। స్వామిన్నితి। హే స్వామిన్విఠ్ఠల సజ్జనాఖ్యశ్వశురాత్ ప్రాప్తామ్। కన్యాం జనయితారో హి శ్వశురా ఇత్యుచ్యన్తే। సజ్జనసమాగమేన చ విరక్తిరుత్పద్యతే। తే చ సన్తః అతః సత్కులప్రసూతా స్వవిరక్తిరమణీతి భావః। దిగన్తో దిశామన్త ఏవామ్బరం వస్త్రం యస్యాః సా తామ్। నారీణామభిమానరక్షకం హి వస్త్రం దిగన్తసఞ్చారాభావే విరక్తేరపి హాస్యాత్వాద్దిగన్తస్యామ్బరత్వమితి భావః। ఆశ్లేషసమయే దిగమ్బరత్వస్యైవ న్యాయ్యత్వాచ్చేదముక్తమ్। ఉత్క్రాన్తౌ మరణేఽపి యోగినీం సమ్బన్ధవతీం మరణసమయేఽపి విరక్తిభక్త్యాదిగుణానాం సహైవాగమనాదితి భావః। ఇదఞ్చ లౌకికనారీతోఽప్యతిశయకథనాయోక్తమ్। మననం యుక్తిభిరనుచిన్తనమ్। సత్ నిర్దుష్టం జ్ఞానం తే ఆదీ యేషాం పూజానమస్కారాదీనాం తైర్విభూషితాం శుష్కవిరక్తేరప్రయోజకత్వాజ్జ్ఞానాదికం భూషణమితి భావః। మోక్ష ఏవాపత్యం పుమపత్యం యస్యాః సా తథోక్తా। మోక్షస్య పుల్లిఙ్గశబ్దవాచ్యత్వాద్విరక్తిసాధ్యత్వాచ్చ। "అప్రజాం దశమే వర్షే స్త్రీప్రజాం ద్వాదశే త్యజేది" తి వచనేన వన్ధ్యాయాః స్త్రీప్రజాయాశ్చాసశ్లాఘ్యత్వాచ్చేదముక్తమితి భావః। విరక్తిరమణీం విరక్త్యాఖ్యనారీమ్। "తదామిషం పరిత్యజ్య ససుఖం సమవిన్దతే" తి(1) వచనేన విరక్తేః సుఖహేతుత్వాత్ స్త్రీలిఙ్గాన్తశబ్దవాచ్యత్వాచ్చ రమణీత్వమితి భావః। వస్త్రాన్నపానాద్యర్థనేన దుఃఖదాత్రీభ్యో లౌకికనారీభ్యః అతిశయసూచనార్థః। కాలో గచ్ఛతు। విరక్తిః కదాపి మాం న ముఞ్చత్వితి భావః। అన్యథా విరక్తిరమణీమనాలిఙ్గ్య స్థితిం న కురు। యద్యస్మాత్తదా విరక్తిరమణీవిశ్లేషదశాయాం కామః మనఃస్వాస్థ్యాదికామః అన్యత్ర తు మనఃక్లేశహేతుర్మన్మథ ఏవ కామః ఆలమ్బతే ఆశ్రయతి। తదితి పూర్వేణాన్వయః। స్వతోఽపి మహతాం పుత్రీస్వాతన్త్ర్యం దేశాధిపతినైవ నివారణీయమిత్యతః స్వామిన్నితి విశేషణమ్ ॥ 80 ॥

యస్మిన్విఠ్ఠలనామవర్ణయుగలం సత్పర్ణచూర్ణే పరో
వర్ణః పూగఫలం గుణౌఘణనాకర్పూరఖణ్డం మహత్।
భిక్షుశ్లాఘ్యమనఙ్గవైరి తదిదం సంసర్పిరాగాపహం
జక్షత్సంసృతిరోగమేష్యతి కథం తామ్బూలమాకస్మికమ్ ॥ 81 ॥

యస్మిన్నితి। యస్మిన్విఠ్ఠలాఖ్యతామ్బూలే విఠ్ఠలనామ్నః వర్ణయుగలం వికారః ఠకారశ్చేతి వర్ణద్వయం సతీ నిర్దోషే పర్ణం నాగవల్లీ పత్రం చూర్ణఞ్చేతి ద్వయమ్। తామ్బూలేఽపి పర్ణానాం బహులతయా విశిష్టత్వాద్వివర్ణః పర్ణమ్। ఠకారస్య శూన్యార్థకత్వాత్ చూర్ణత్వమిత్యర్థః। పరః వర్ణద్వయోపరి విద్యమానః లకారాఖ్యో వర్ణః పూగఫలం నామైకదేశే నామకగ్రహణమితి న్యాయాత్ క్రముకఫలమ్। గుణౌఘానాం విఠలగుణసమూహానాం గణనా కీర్తిరూపత్వేన శుభ్రత్వాత్ మహత్ ఉత్తమం కరపూరఖణ్డమ్। ప్రభూణాం తామ్బూలం కర్పూరఖణ్డస్యాపోక్షితత్వాత్। శుష్కనామోచ్చారణస్య బహుఫలదాయక

F.N. 1. భా. 11/9/2

త్వాభావాచ్చ గుణధ్యానం కర్పూరఖణ్డమిత్యర్థః। భిక్షుభిః శ్లాఘ్యమ్ అనఘస్య కామస్య వైరిసంసర్పివిషయేషు క్షణే క్షణే సమ్బృధ్నన్ రాగః అభిలాషః రక్తిమేతి ధ్వనిః। తమపహన్తీతి తథోక్తమ్। భిక్షూణామయోగ్యత్వాత్కామోద్దీపనాత్ అధరరక్తిమోత్తేజకత్వాచ్చ లౌకికతామ్బూలాదతిశయసూచనాయ విశేషణత్రయమ్। విషపరాగాపహారిత్వేఽపి హరివిషయకరాగోత్తేజకత్వాత్ న సర్వథా తామ్బూలసామ్యాభావః। కిన్త్వలౌకికతామ్బూలమేవేతి జ్ఞేయమ్। అత ఏవాకస్మికం అద్భూతం ద్రవ్యదానాదికం వినా అకస్మాదేవ ప్రాప్తం చ ఇదమపి లౌకికతామ్బూలాదతిశయసూచనార్థమ్। తదిదం విఠ్ఠలనామాఖ్యతామ్బూలం జక్షత్। భక్షత్। జక్ష భక్షహసనయోరితి ధాతుః। స్వరసనాగ్రే నిక్షిప్య పునః పునరావర్తయన్నిత్యర్థః। సంసృతిరోగం సంసారాఖ్యారోగం కథమేష్యతి కథఞ్చిదపీత్యర్థః। ముఖేనావర్తనం రోగాపహననం చోభయోరపి తామ్బూలయోః సమమ్। ఆకస్మికత్వాత్సకలరోగమూలీభూతసంసారాఖ్యరోగమేవాపహన్తీతి భావః॥

స్వాన్తం తదేవ యత్తేఽఙ్ఘ్రికమలే చఞ్చరీకతి।
స్వాన్తకారీతరన్మన్యే భ్రమద్భుజగసన్నిభమ్॥ 82 ॥

స్వాన్తమితి। హే కృష్ణ యచ్చితం తే అఙ్ఘ్రికమలే చఞ్చరీకతి భృఙ్గదాచరతి। తదేవ స్వాన్తం చిత్తం ఇతరత్ దుర్విషయేష్వాసక్తమ్ అత ఏవ భ్రమద్భుజగసన్నిభం భక్షణాశయా ఇతస్తతశ్చలత్సర్పసదృశం చిత్తం స్వాన్తకారి స్వస్యాన్తం నాశం కరోతీతి తథోక్తం మన్యే

నిరూపయే। నాఖణ్డవృత్త్యా తస్య స్వాన్తపదావాచ్యతా అపి తు స్వస్యాన్తో యస్మాదితి స్వాన్తపదవాచ్యం తదితి భావః ।। 82 ।।

ఇతి బ్రువన్తమక్రూరమాశ్వారస్య మధురోక్తిభిః।

విససర్జ ప్రభోరాజ్ఞాం విధిత్సుః సోఽప్యగాద్గృహాన్ ।। 83 ।।

ఇతీతి। ఇతి బ్రువన్తమక్రూరం మధురోక్తిభిః ఆశ్వాస్య విససర్జ। సోఽపి అక్రూరోఽపి కృష్ణస్యాజ్ఞాం విధిత్సుః కర్తుమిచ్ఛుః సన్ గృహాన్ స్వగృహమగాత్। గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యమరః। కృష్ణాజ్ఞాభఙ్గభియైవ అగాత్। నతు స్వగృహస్నేహాదితి భావః ।। 83 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్ధాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు దశమః సర్గో ముదాం సత్కృతః ।। 84 ।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే దశమః సర్గః ।।

రోమ్ణామితి। వ్యాఖ్యాతమేతత్ ।। 84 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం దశమః సర్గః ।।

************************************************************************

.

ఏకాదశః సర్గః

ప్రవిశ్య వ్రజతస్తస్య హృదయాఖ్యపురీం హరిః।
ఇనోదయే నిర్వివిశే మధురాం మధురాపురీమ్ ।।1 ।।

ఋజ్వీం చకార యః ప్రేమ్ణా కుబ్జామబ్జాలయాప్రియః।।
మధఉరాం కంసవిధురాం తం వన్దే యదునన్దనమ్ ।।1 ।।

ప్రవిశ్యేతి। హరిః శ్రీకృష్ణః వ్రజతః గృహం ప్రతి గచ్ఛతః। తస్యాక్రూరస్య। హృదయాఖ్యపూరీం ప్రవిశ్య। శ్రీకృష్ణం హృది స్మరన్నేవాక్రూరో గత ఇతి భావః। ఇనోదయే సూర్యోదయే। మధురాం మనోహరామ్। మధురాపురీం నిర్వివిశే ప్రవిష్టవాన్। నిర్వివిశేం ఆత్మనేపదమ్ ।। 1 ।।

ద్వారి ద్వారి స్వభక్తాహృతవివిధబలిర్వాయునోద్యానవాపీ-

ప్రోత్ఫుల్లామ్భోజకున్దప్రకరసురభిణా సేవ్యమానోఽధివర్త్మ।

సిక్తాం సన్మార్గనాడీమవిశదురుగుణః పుష్పపీయూషవృష్ట్యా

పాపవ్రాతం దిధక్షుః ప్రథితనిజపురో బ్రహ్మనాడీమివేశః ।। 2 ।।

ద్వారి ద్వారీతి। ప్రతిద్వారం స్వభక్తైః నాగరికనారీనరాదిభిః। ఆహృతాః ఉపహృతాః వివిధబలయః తామ్బూలనారికేలాదిపూజోపహారాః యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర చక్షురాదిద్వారేషు సూర్యాదిదేవైరుపహృతతత్తదిన్ద్రియజన్యసుఖరూపబలిః। ఉద్యానే ఉపవనే యా వాప్యః తాసు ప్రోత్ఫుల్లామ్భోజాని కున్దప్రకరాః కున్దసమూహాస్తైః సురభిః తేన వాయునా మన్దమారుతేన అధివర్త్మ ప్రతిమార్గం సేవ్యమానః ఉరుగుణః ఈశః శ్రీకృష్ణః। అన్యత్ర వాయునా ప్రాణాపానాదిరూపేణ ప్రాణాయామాదివాయునా వా సేవ్యమానః పుష్పపీయూషవృష్ట్యా పుష్పరసామృతవృష్ట్యా సిక్తామ్। అన్యత్ర మూర్ధ్ని స్థితవరుణమణ్డలాత్ నిఃసృతామృతవృష్ట్యా సిక్తాం ప్లావితాం సన్మార్గనాడీం రాజమార్గప్రనాడీం ప్రథితనిజపురః "హృదయం బ్రహ్మపుర" మితి శ్రుతిసిద్ధస్వభక్తశరీరాఖ్యా యా పూః పురీ తస్యాః బ్రహ్మనాడిమివ హృన్మధ్యస్థసుషుమ్నానాడీమివ పాపవ్రాతం చాణూరకంసాదిపాపసమూహమ్। అన్యత్ర వామకుక్షిస్థపాపపురుషావయవభూతబ్రహ్మహత్యాదిపాపసమూహం దిధక్షుః దగ్ధుమిచ్ఛుః సన్నవిశత్ ప్రవివేశ।। 2 ।।

రజకం రజసా గ్రస్తం దర్శయన్నివ సోఽధ్వని।

వసనం పీతవసనః సమయాచత సర్వవిత్ ।। 3 ।।

రజకమితి। రజకం రజసా రజోగుణేన గ్రస్తమ్ ఆక్రాన్తం దర్శయన్నివ సర్వవిత్ సర్వజ్ఞః పీతవసనః పీతామ్బరః శ్రీకృష్ణః అధ్వని మార్గే వసనం సమయాచత। స్వయాఞ్చాభఙ్గకరణే రాజసోఽమితి ప్రదర్శనాయైవ యాఞ్చా న తు వస్త్రాభావాదితి భావః। అత ఏవ పీతవసన ఇత్యుక్తమ్।।

తతస్తస్య దురాలాపం నిశమ్య సుదురాత్మనః।
శిరో జహార కిం కార్యం కరోత్యకృతకిల్బిషమ్ ।। 4 ।।

తత ఇతి ।। తతః అనన్తరమ్। సుదురాత్మనః అతిదుష్టస్వరూపస్య తస్య దురాలాపం దుష్టవచనం నిశమ్య శిరో జహార చకర్త। దురాలాపే హేతుభూతవదనాశ్రయత్వాత్। అకృతకిల్విషమ్ అకృతాపరాధం కాయం శరీరం కిఙ్కరోతు। అపరాధానుసారేణ శిక్షాయాః కార్యత్వాదితి భావః। అకృతకిల్బిషమిత్యనేన దుర్వచనమాత్రం నిమితమిత్యుక్తమ్। న తు శ్రీకృష్ణం ప్రతి హన్తుం హస్తోద్యోగః కృత ఇతి సూచితమ్।। 4 ।।

పథి పథి నవ సౌధాన్తస్థముగ్ధాఙ్గనాభిః
కుసుమనికరలాజైః కీర్యమాణోఽపి కృష్ణః।
అవిదితగుణకర్మోపేత్య వవ్రే త్రివక్రాం
చతురపురుషకాంక్షాం వక్రయోషిత్సు నూనమ్ ।। 5 ।।

పథీతి। పథి పథి మార్గే మార్గే ప్రతిమార్గమిత్యర్థః। నవసౌధానాం నూతనరాజసదనానామ్ అన్తస్తిష్ఠన్తీతి తథోక్తాః। తాశ్చ తా ముగ్ధాఙ్గనాశ్చ మనోహరనార్థః తాభిః కుసుమనికరైః పుష్పసమూహైః లాజైశ్చాకీర్యమాణో అవకీర్యమాణోఽపి అవిదితగుణకర్మా సాకల్యేనాజ్ఞాతగుణకర్మ శ్రీకృష్ణః త్రివక్రాం త్రిషు జానుమధ్యకటిషు వక్రామ్। త్రిషు కాలేష్వపి వక్రామితి ధ్వనిః। కుబ్జాముపేత్య వవ్రే అఙ్గీకృతవాన్। అవిదితేత్యాదినా మన్దదృష్ట్యా కాముకవత్ప్రతీయమానోఽపి శ్రీకృష్ణః పిఙ్గలాతనౌ(1) తత్కృతతపః ఫలప్రదానాయైవ కుబ్జామఙ్గీకృతవానితి సూచ్యతే। అర్థాన్తరం న్యస్యతి। తథాహి చతురపురుషస్య ప్రౌఢపురుషస్య కాఙ్క్షా ఇచ్ఛా వక్రయోషిత్సు కుటిలాఙ్గనాసు ప్రణయకోపాదినా నాఙ్గీకరోమీతి మనఃకౌటిల్యవతీషు నూనం నిశ్చయః। ప్రౌఢపురుషాణాం వక్రాఙ్గనావశీకరణచాతుర్యస్య సత్త్వాదితి భావః ।। 5 ।।

ముష్టిప్రమాణతనుమధ్యవతీం స్వకర్ణవిశ్రాన్తనిర్మలగుణాం రుచిరాం త్రివక్రామ్।
విష్వక్ప్రయుక్తనయనాన్తశరాం నిరీక్ష్య కోదణ్డముద్ధవకథావిషయం స మేనే ।। 6 ।।

ముష్టిప్రమాణేతి। స కృష్ణః ముష్టిప్రమాణతనుమధ్యవతీం ముష్టినా దధత్సూక్ష్మమధ్యామ్। ఏకత్రకృశోదరీత్వాదపరత్ర ధనుషో మధ్యస్య ముష్టిగ్రాహ్యత్వాత్। స్వకర్ణవిశ్రాన్తగుణాం స్వకర్ణవిశ్రాన్తాః కర్ణప్రాప్తాః గుణాః యస్యాః సా। అన్యత్ర యోక్తుః కర్ణవిశ్రాన్తః గుణః మౌర్వీ యస్యాః। రుచిరాం మనోహరాం త్రివక్రాం త్రిష్వఙ్గేషు వక్రాం శార్ఙ్గస్య త్రిషు సన్ధిషు వక్రత్వాత్। కృష్ణమేవ ద్రష్టుం లజ్జావశాత్ విష్వక్ సమాన్తాత్ ప్రయుక్తనయనాన్త అపాఙ్గ ఏవ శరో యస్యాః తామ్। సైరన్ధ్రీం నిరీక్ష్య స కృష్ణః ఉద్ధవస్య ధనురుత్సవస్య కథావిషయమ్। మహ ఉద్ధవ ఉత్సవ ఇత్యమరః। అన్యత్ర ఉద్ధవస్య యాదవస్య దూతతయా ప్రేషణాత్ ఉద్ధవకథావిషయత్వమ్। కోదణ్డం ధనుః। మేనే నిరూపితవాన్ ।। 6 ।।

మధురవచనమాత్రేణాఙ్గరాగం దదౌ యా

పులకితరుచిరాఙ్గీ చఞ్చలాపాఙ్గభృఙ్గీ।

F.N. 1. భగవద్భార్యతాయోగ్యాః కాశ్చిదప్సరసః స్త్రియః।

రమావేశాత్ కదాచిత్ స్యుస్తాస్వేకా పింగలాఽభవత్।।

తదన్యాసాం మహాన్ దోషో భగవద్భార్యతాస్మృతౌ।।

- ఇతి స్వాభావ్యే (భాగవతతాత్పర్యే 11/8/34)

అనుచితమభిధానం త్యాజయన్వాసుదేవః

ఖలకులవనదావస్తాం తతానుర్జుగాత్రీమ్ ।। 7 ।।

మధురవచనేతి మధురవచనమాత్రేణ పులకితరుచిరాఙ్గీ చఞ్చలాపాఙ్గ ఏవ భృఙ్గాః తస్యాః సా సతీ అఙ్గరాగం విలేపనం దదౌ। తస్యేతి శేషః। ఖలకులవనదావః దుర్జనకులదహనః। వాసుదేవః శ్రీకృష్ణః। అనుచితమభిధానం త్రివక్రేతి నామ ప్రియోక్తిశ్రవణమాత్రేణ అఙ్గరాగార్పణాత్ ఏకత్రాప్యవక్రాయాః త్రివక్రత్వమనుచితమితి భావః। త్యాజయన్ హాపయన్ తాం త్రివక్రాం ఋజుగాత్రీమ్ అవక్రాఙ్గీం తతాన ।। 7 ।।

ప్రపదనిహితపాదామ్భోజపుల్లప్రసూనో

వదనముపగతేన ద్వ్యంగులోత్తానదోష్ణా।

ఋజుతనుమతనోత్తామున్నమయ్య త్రివక్రాం
చుబుకగతకరాణామఞ్చతాం క్వాస్తి వక్రా ॥ 8 ॥

ప్రపదేతి। ప్రపదే పాదాగ్రే। పాదాగ్రం ప్రపదం పాదమిత్యమరః। నిహితం నిక్షిప్తం పదామ్భోజాఖ్యం ఫుల్లం వికసితం ప్రసూనం పుష్పం యేన సః। తద్వక్త్రోన్నమనసమయే పదయోః స్థిరీకరణాయ తత్పాదాగ్రే న్యస్తస్వపాద ఇత్యర్థః। కుపితాయా కోపపరిహారాయ పాదే పుష్పసమర్పణాఖ్యధ్వనిసమ్పాదనాత్పాదయోరమ్భోజత్వేన వర్ణనమ్। శ్రీకృష్ణః వదనం ముఖముపగతేన ప్రాప్తేన ద్వ్యఙ్గులోత్తానదోష్ణా। ద్వే అఙ్గులీ సమాహృతే ఇత్ ద్వ్యఙ్గులమ్। తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చేతి(1) ద్విగుః। తత్పురుషస్యాఙ్గులేః సఙ్ఖ్యావ్యయాదేరితి(2) టచ్। యస్యేతి చేత్ ఇకారలోపః। ద్వ్యఙ్గులమేవోత్తానం ఊర్ధ్వముఖం యస్య స చాసౌ దోశ్చ తేన। తాం త్రివక్రామ్ ఉన్నమయ్యోర్ధ్వం ప్రాపయిత్వా ఋజుతనుం ఋజ్వఙ్గీ అతనోత్। యథా విలాసీ ప్రణయకోపే వక్రాయాః పాదే పుష్పం సమర్ప్య వదనం సఙ్గృహ్య స్తుత్వా అనుకూలయతి తథేతి ధ్వనిః।అత ఏవార్థాన్తరం న్యస్యతి। చుబుకేతి। తథాహి। చుబుకగతకరాణామ్ అఞ్చతాం పుష్పాదినా మానయతాం వక్రా విముఖా క్వాస్తి। న క్వాపీత్యర్థః॥ 8 ॥

వక్రామపి చ తాం తన్వీమృజ్వీం కృష్ణకరోఽకరోత్।
అనుకూలయితుం బాలాం కర ఏవ హి కారణమ్ ॥ 9 ॥

F.N. 1. పా.సూ. 2/1/51

2. పా.సూ. 5/4/86

వక్రామపీతి। శ్రీకృష్ణకరః కృష్ణహస్తః। శ్రీకృష్ణదత్తపుష్పహారాదిప్రదానరూపో బలిరితి ధ్వనిః। బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః। వక్రామపి చ అననుకూలామితి ధ్వనిః। తాం తన్వీం నారీం ఋజ్వీమకరోత్। తథాహి బాలాం కుపితాం కోపేన వక్రచిత్తాం ప్రియామనుకూలయితుమ్ అభిముఖీకర్తుం కర ఏవ ద్రవ్యదానమేవ కారణం హి। బలిహస్తాంశవః కరా ఇతి కరశబ్దస్య శ్లిష్టత్వాత్ శ్లేషమూలోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ 9 ॥

గన్ధార్పణాద్రుచిరవేషకృతేర్మనోజ్ఞకున్దప్రసూనరచితామలమాల్యదానాత్।

కుబ్జాదయస్తమలభన్త మహాప్రసాదం కిం నామ సర్వవిధిభిర్విభుమర్చయన్తః ।। 10 ।।

గన్ధేతి। కుబ్జాదయః కుబ్జా ఆదిర్యనోర్నాపితమాలాకారయోస్తే తథోక్తాః। తస్మైః గన్ధార్పణాత్ గన్ధాఖ్యోపచారసమర్పణాత్। రుచిరో మనోజ్ఞో వేషో నఖకృన్తనాలక్తకలాపాదిరలఙ్కారః తస్య కృతేః కరణాత్ మనోజ్ఞకున్దప్రసూనరచితస్యామలమాల్యస్య దానాత్ ఏకైకోపచారసమర్పణాదితి భావ-। తం మోక్షప్రదత్వేన ప్రసిద్ధం మహాప్రసాదమ్ ఉత్తమానుగ్రహమ్ అలభన్త। విభుం శ్రీకృష్ణం సర్వవిధిభిః సమస్తవిహితోపచారైః షోడశోపచారైరిత్యర్థః। అర్చయన్తః పూజయన్తః। మహాప్రసాదమ్ అలభన్తేతి కిం వాచ్యమిత్యర్థః।। 10 ।।

రాజాధ్వనా సమధిగమ్య ధనుర్వివాసం కోదణ్డఖణ్డనమథో చకమే రమేశః।

యుక్తం హి తత్సకలదైవతముఖ్యదేవః కృష్ణః కథం జడతమస్య బలిం సహేత।। 11 ।।

రాజేతి। అత రమేశః శ్రీకృష్ణః। రాజాధ్వనా రాజమార్గేణ। ధనుర్నివాసం చాపపూజాగృహమ్। సమధిగమ్య కోదణ్డస్య ధనుషః। ఖణ్డనం చకమే ఐచ్ఛత్। తత్ కోదణ్డఖణ్డనం యుక్తం హి ఉచితం హి। సకలదేవతానాం ముఖ్యదేవః। సకలజగన్ముఖ్య ఇత్యర్థః। శ్రీకృష్ణః జడతమస్య ధనుషః। మూర్ఖతమస్యేతి ధ్వనిః। బలిం పూజాం కథం సహేత। శివభక్తేన కంసేన ధనుషి శివస్యైవ పూజనాత్ కృష్ణం వినా దేవతాన్తరపూజనమనిష్టహేతురిత్యేకో భావః। ఉత్తమస్యాగ్రే అధమపూజనమధమస్యైవ వినాశహేతురిత్యపరో భావః ।। 11 ।।

సద్వంశజాతోఽపి గుణాన్వితోఽపి శిక్షానురుపోఽపి స తేన చాపః।

భగ్నః శనైర్వక్రహృదో హి పుంసః కో వా గుణః కోవిదమానయోగ్యః ।। 12 ।।

సద్వంశేతి। సద్వంశే కీటాద్యుపఘాతవర్జితే వంశే వేణౌ జాతోఽపి సత్కులప్రసూత ఇతి ధ్వనిః। గుణేన మౌర్వ్యాఽన్వితోఽపి యుక్తోఽపి వినయాదిగుణోపేతే ఇతి ధ్వనిః। శిక్షాయా ఆకర్షణాదిరూపాయాః అనురూపోఽపి అనుకూలోఽపి గుర్వాజ్ఞానువర్తీతి ధ్వనిః। స చాపః తేన కృష్ణేన శనైర్భగ్నః ద్వైధీభావం ప్రాపితః। తథాహి। లోకే వక్రహృదః కుటిలచిత్తస్య పుంసః అధిజ్యధనుషో వక్రమధ్యత్వాత్ తదర్థాన్తరన్యాసస్యోత్థానమితి హృదయమ్।

కోవిదమానయోగ్యః పణ్డితసత్కారార్హో గుణః కోఽపి న కోపీత్యర్థః। కుటిలచిత్తస్య జాత్యాదిగుణో న శ్లాఘనీయ ఇతి భావః ।। 12 ।।

కరేణోద్ధృత్య ప్రాగవ్యతనుత గుణావేదనమసౌ

ప్రభుః పాదాఘాతం తదను విరచయ్యాశ్వనమయత్।

అథో లీలాబాలః ఖలమివ ధనుర్భగ్నమకరో-

ద్బలాన్నమ్రీభూతే కిమిహ కరుణా శుష్కహృదయే ।। 13 ।।

కరేణేతి। అసౌ లీలాబాలః శ్రీకృష్ణః ప్రాక్ ప్రథమం ఖలమివ దుర్జనమివ తద్ధనుః కరేణ హస్తేన అన్యత్ర హారకటకాదినా ఉద్ధృత్యోర్ధ్వమాదాయ అన్యత్ర సత్కృత్య గుణావేదనం మౌర్వీసమ్బన్ధం అన్యత్ర వినయాదిగుణావేదనం వ్యతనుత అకరోత్। తదను తదనన్తరమ్ ఏతావతాఽప్యననుకూలం ప్రభుః సమర్థః శ్రీకృష్ణః పాదాఘాతం పాదేన విరచయ్య జానువిన్యాసం కృత్వేతి। ధ్వనిః। ఆశు అనమయత్ నమ్రమకరోత్। అథో నమ్రీకరణానన్తరం భగ్నం భిన్నమకరోత్। నమ్రస్య భగ్నకరణమనుచితమిత్యతో అర్థాన్తరం న్యస్యతి ఇహ లోకే బలాత్। బలాత్కారేణ నమ్రీభూతే శుష్కహృదయే స్వస్మిన్ స్నేహవిధురచిత్తే ధనుఃపక్షే శుష్కమధ్యే ఆర్ద్రవంశేన ధనుఃకరణాయోగాదితి భావః। కరుణా దయా కిం నేత్యర్థః। శిఖరిణీవృత్తమ్। రసైరుద్రైఃఛిన్నా యమనసభలాగః శికరిణీత్యుక్తేః ।। 13 ।।

భగ్నశ్చాపః స్వభర్తుః ప్రతిభయనినదైర్ధైర్యచౌర్యం తతాన

వ్యగ్రస్వాన్తాన్స్వపాలాన్ దృఢతరశకలద్వన్ద్వఘాతైర్జఘాన।

భఙ్గేనైవోగ్రమల్లప్రకరహృది భయం భల్లకల్పం చఖాన

ద్వైధీభావం విపక్షే విరచయతి వత స్వీయ ఏవ స్వశత్రుః ।। 14 ।।

భగ్న ఇతి। భగ్నః చాపః ప్రతిభయనినదైః భయఙ్కరచటచటధ్వానైః। భయఙ్కరం ప్రతిభయమిత్యమరః। స్వభర్తుః కంసస్య ధైర్యచౌర్యం తతాన। భజ్యమానచాపధ్వనిశ్రవణేన కంసశ్చకిత ఆసీదితి పురాణప్రసిద్ధేః। సమర్థోఽసౌ శత్రుః నాస్మాభిరిహస్థేయమిత్యాదివిప్రియవచనైరితి ధ్వనిః। వ్యగ్రస్వాన్తాన్ ఉద్విగ్నచిత్తాన్ స్వపాలాన్ స్వరక్షకాన్ దృఢతరశకలద్వన్ద్వఘాతైః దృఢతరస్వఖణ్డద్వయ-కృతప్రహారైః జఘాన। ఏవం న వక్తవ్యమితి స్వప్రతిషేద్ధౄన్ స్వహస్తప్రహారేణేతి ధ్వనిః। భఙ్గేనైవ

స్వభఙ్గేనైవ ఉగ్రమల్లప్రకరస్య క్రూరమల్లసమూహస్య హృది చిత్తే భల్లకల్పం శరసమం భయం చఖాన అన్తర్నిదధే। అహమేతాదృశోఽపి భగ్నః కిం యూయమితి స్వరాజకీయభటానాం భీషణేనేతి ధ్వనిః। తథాహి। విపక్షే శత్రౌ ద్వైధీభావమ్ అన్తర్భేదం విరచయతి సతి। ధనుఃపక్షే ఖణ్డనాఖ్యద్వైధీభావో ద్రష్టవ్యః। స్వీయ ఏవ స్వకీయ ఏవ స్వస్య శత్రుర్భవతి హి బత ఖేదే। అద్యాపి హి నయజ్ఞైః నృపైర్విత్తదానాదినా దుర్గస్థానామ్ అన్తర్భేదే కారితే సతి త ఏవ దుర్గద్వారముపదిశన్తః తత్ర తత్ర దృశ్యన్తే ఇతి అర్థాన్తరన్యాసః। స చోక్తధ్వనినా ఉజ్జీవితః ।। 14 ।।

ఇతి వివిధచరిత్రం శ్రీపతేస్తద్విచిత్రం

కథయితుమివ భానుః సిద్ధవిద్యాధరాణామ్।

అగమదమలమేరోర్భాగమన్యం ముకున్దోఽ-

ప్యగణితవిభవః స్వం జ్ఞాతిజుష్టం నివాసమ్ ।। 15 ।।

ఇతీతి। భానుః సూర్యః శ్రీపతేః శ్రీకృష్ణస్య విచిత్రమద్భుతం తత్ కుబ్జోన్నమనాదివివిధచరిత్రం సిద్ధవిద్యాధరాణాం మేరోరపరభాగస్థితానాం కథయితుమివ నిర్మలమేరోః అన్యం భాగదం పార్శ్వమగమత్। తదా సూర్యః అస్తఙ్గత ఇత్యర్థః। అగణితవిభవః ముకున్దోఽపి శ్రీకృష్ణోఽపి జ్ఞాతిజుష్టం నన్దాదిభిర్వ్యాప్తం స్వం స్వకీయం నివాసమగమత్।। 15 ।।

తమః సమన్తాత్కాష్ఠాసు పుపూర స గతో రవిః।

బహిర్గతో ముకున్దోఽపి భయాఖ్యం తత్స్వశత్రుషు ।। 16 ।।

తమ ఇతి। అస్తఙ్గతః రవిః కాష్ఠాసు దిక్షు సమన్తాత్ తమః పుపూర పూరయామాస। పురాద్బహిర్గతః ముకున్దోఽపి భయాఖ్యం తత్తమః పూర్వోత్తరాపరిస్ఫూర్తిహేతుత్వాత్। స్వశత్రుషు పుపూర। ధనుర్భఙ్గదర్శనేన తస్యాం రాత్రౌ శత్రుషు భయముత్పన్నమితి భావః। దీపకమలఙ్కారః ।। 16 ।।

ఔదార్యధైర్యశౌర్యాణి గర్వయన్ స భయోచ్చయః।

మనో మమర్ద కంసస్య మధుసూదనదూతవత్ ।। 17 ।।

శత్రావుత్పన్నభయం శ్రీకృష్ణదూతతయా వర్ణయతి। దూతవర్ణనస్య కావ్యాఙ్గత్వాత్। ఔదార్యేతి। ఔదార్యముదారత్వం ధైర్యం ధీరత్వం శౌర్యం శూరత్వం తాని శత్రునిష్ఠాని గర్హయన్ తిరస్కుర్వన్ స్వనాయకగుణకీర్తనం శత్రుగుణతిరస్కారశ్చ దూతధర్మః। సః భయోచ్చయః భయసమూహః మధుసూదనదూతవత్ శ్రీకృష్ణదూతవత్ కంసస్య మనః మమర్ద। భీతానాం తేషాం ధైర్యాదిహానిర్జాతేతి భావః ।। 17 ।।

కస్త్వం సోఽహమరే త్వదన్తకతటాదభ్యాగతో వై భటః

పృథ్వ్యాం క్వాస్తి మమాన్తకః స భువనేష్వన్తర్బహిర్వర్తతే।

నామాప్యస్య న దేవకీసుత ఇతి ఖ్యాతః స తన్నన్దనో

ధ్వస్తో హ్యఙ్గ మృతిర్న తస్య నిహతాస్తేన త్వదీయాః పరమ్ ।। 18 ।।

కస్త్వమితి। మమ ధైర్యాద్యపహర్తా త్వం క ఇతి కంసవచనమ్। అరే కంస సోఽహమ్। త్వదన్తకస్య శ్రీకృష్ణస్య తటాత్ సమీపాదభ్యాగతః భటో వై। దూతః ఖలు। శ్రీకృష్ణనిమిత్తేన భయోత్పత్తేరియముక్తిః। ఇతి భయాఖ్యదూతవచనమ్। త్వదన్తకేతి భయాఖ్యదూతవచనమసహమానః కంసో వక్తి। పృథివ్యాం మమాన్తకః నాశకః క్వ కుత్రాస్తి న కుత్రాపీత్యర్థః। సః త్వదన్తకః భువనేషు అన్తర్బహిశ్చ వర్తతే। శ్రీకృష్ణస్య వ్యాప్తత్వాదితి భావః। ఇతి భయదూతవచనమ్। అన్తకస్య నామాపి న శ్రూయత ఇతి కంసవాక్। సః దేవకీసుత ఇతి ఖ్యాత ఇతి భయదూతవచనమ్ ।। "అస్యాస్త్వామష్టమో గర్భో హన్తాఽయాం వహసేఽబుధ"(1) ఇత్యశరీరవాక్। హే అఙ్గ తస్యాః దేవక్యాః నన్దనః జాత్యేకవచనమిదమ్। ధ్వస్తః శిలాపృష్ఠే చూర్ణితో హి। తస్య త్వదన్తకస్య న మృతిర్న మృత్యుః నిత్యత్వాత్। పరం కేవలమ్ అన్యాసహాయేన తేన శ్రీకృష్ణేన త్వదీయాస్త్వత్సమన్ధిన్యః పూతనాదయః నిహతాః

F.N. 1. భా. 10/1/34

దేవకీనన్దనస్య శ్రీకృష్ణస్య హతత్వే త్వత్ప్రేషితపూతనాదీనాం కుతో నాశ ఇతి భావః। భజనానన్తరం భీతస్య భయావస్థాయాం యద్వచనం తత్సర్వం దూతవచనత్వేన

వర్ణితమ్। ధైర్యావస్థాయాం యద్వచనం తత్కంసవచనత్వేన వర్ణిత్। ఏవముత్తరత్రాపి జ్ఞాతవ్యమ్॥

మల్లాః శైలసమా బలం చ జగతి ప్రఖ్యాతమస్త్యేవ మే
హస్తీ హస్తిసహస్రసమ్మితబలస్తత్క్వాస్తి మృత్యుర్మమ।
రాజన్మృత్యురివాహమేవ భవతాం చిత్తం సముజ్జృమ్భితో
దృష్టం వస్తు భయఙ్కరం విరచయే శఙ్కాసహస్రార్పకః ॥ 19 ॥

మల్లా ఇతి। శైలసమాః పర్వతసన్నిభాః మల్లాః సన్తి। జగతి లోకే ప్రఖ్యాతం ప్రసిద్ధం బలం చాత్స్త్యేవ। హస్తిసహస్రస్య గజసహస్రస్య సమ్మితం సమానం బలం సత్వం యస్య సః। హస్తీ కువలయాపీడాఖ్యో గజశ్చ। తత్తస్మాన్మమ మృత్యుః క్వ కుత్రాస్తి। న కుత్రాపీత్యర్థః। ఇతి పునః కంసవచనమ్। హే రాజన్ కంస భవతాం చిత్తే సముజ్జృమ్భితః ఉత్పన్నః అహమేవ శఙ్కాసహస్రార్పకః శత్రువచ్ఛత్రురితి శఙ్కాసహస్రజనకః సన్ మృత్యురివ దృష్టం భవద్దృష్టిపథం ప్రాప్తం వస్తు భయఙ్కరం విరచయే। అతిభీతానాం స్తమ్భాదావపి శత్రుభ్రాన్త్యా పతనస్ఖలనాదిదర్శనాదియముక్తిః। మృతాదప్యధికాం దుర్దశాం భీతః ప్రాప్నోతీతి భావః ॥ 19 ॥

యస్మిన్నుత్సృజతి స్వభక్తనికరైః సాకం హృదోకో నృణాం
ప్రాగన్ధా బధిరా వివేకరహితా మూకాయితాశ్చ క్షణాత్।
అన్తే ప్రేతపురీం ప్రయాన్తి జగతామీశస్య తస్యాగ్రతః
కిం మల్లైః కిము హస్తినాఽతిబలినా కిం వా త్వయా కిం భటైః॥ 20 ॥

స్వపరాక్రమేణ శత్రుం ధిక్కృత్య స్వస్వామిసామర్థ్యేనాపి నిరాకుర్వన్ భయాఖ్యదూతో వక్తి। యస్మిన్నితి। స్వభక్తనికరైః చక్షురాద్యభిమనిసూర్యాదిదేవైః సాకం నృణాం అస్మత్స్వామిగృహత్వేన న భవదధీనం కిమన్యదితి వ్యఙ్గ్యమ్। "హృదయం బ్రహ్మపుర" మితి శ్రుతేః। ఉత్సృజతి సతి ప్రాక్ ప్రథమం క్షమాత్ అన్ధాః బధిరాః శ్రోత్రేన్ద్రియవిధురాః। వివేకరహితాః జ్ఞానశూన్యాః। మూకాయితాశ్చ వాగ్వ్యాపారశూన్యాశ్చ సన్తః। అనేన ఇన్ద్రియాభిమానిదేవతానిర్గమనఫలమిత్యుత్కమ్। భవతి। అన్తే అవసానం యస్మిన్క్షణే తస్మిన్। ప్రేతపురీం ప్రయాన్తి మ్రియన్త ఇత్యర్థః। అనేన కృష్ణనిర్గమనఫలముక్తం భవతి।

"బ్రహ్మణా త్యక్తదేహస్తు మృత ఇత్యుచ్యతే నరః" ఇతి శ్రుతేః। "శుభజీవప్రకాశేన కదాచిచ్ఛుభబుద్ధయః" ఇత(1) వచనాత్ భీతస్య కంసస్య ఏతాదృశో విచారో నాసమ్భావితః। జగతామీశస్య కృష్ణస్యాగ్రతః పురతః మల్లైః కింప్రయోజనమ్। హస్తినా గజేన కిమ్। అతిబలేన త్వయా కిమ్। భటైః కిమ్। జీవతాం భవతాం ఖలు సర్వం యుద్ధాయోపకరోతి। తన్నిర్గమనమాత్రేణ జీవనహానౌ కిమేతైరితి భావః ।। 20 ।।

కిం భ్రాన్తోఽసి విరుద్ధభాషణమిదం మా బ్రూహి భో దుర్మతే

భ్రాన్తిస్తే విపరీతవగపి మనో యత్తే మయా నిర్జితమ్।

మత్ఖడ్గాభిహతిం కిమిచ్ఛసి శనైర్హస్తాద్గలంశ్చఞ్చలాత్

స త్వామేవ హనిష్యతీశ్వరభటం మాం హన్తుమీశోఽస్తి కః ।। 21 ।।

కిమితి। దుష్టా మతిర్యస్య సః తత్సమ్బుద్ధిః హే దుర్మతే భయదూత భ్రాన్తోఽసి కిమ్। ఇదం విరుద్ధభాషణం విరుద్ధవచనం మా బ్రూహి మా వదేతి భయం ధిక్కుర్వతః కంసస్య వచనమ్। హే కంస యత్ యస్మాత్ తే మనః మయా నిర్జితమ్। తత్తస్మాద్భ్రాన్తిర్విపరీతవాగపి తే తవైవ భీతానాం సభాకమ్పాదినా భ్రమవిపరీతవచనదర్శనాదితి భావః। ఇతి భయదూతవచనమ్। మత్ఖడ్గాభిహతమ్। ఇచ్ఛసి కిమితి పునః కంసవచనమ్। చఞ్చలాత్ భీత్యా కమ్పమానాత్ తవ హస్తాత్ శనైర్గలన్ ముష్టేః శైథిల్యాత్ స ఖడ్గః త్వామేవ హనిష్యతి। ఈశ్వరభటం మాం హన్తుం ఈశః సమర్థః కోఽస్తి। న కోఽపి సమర్థః। ఇత్యర్థః। అన్యస్మాద్భయం కథఞ్చిత్పరిహర్తుం శక్యమ్। "బ్రహ్మణోఽపి భయం మత్తః ద్విపరార్ధపరాయుషః" ఇతి వచనాత్। కృష్ణాదాగతభయం న కేనాపి పరిహర్తుం శక్యమితి భావః ।। 21 ।।

క్లీబః కిం కురుషే త్వమజ్ఞ భవతః క్లీబోపమాం దిత్సయా

తద్భావం శిరసా దధామి బహునా కిం జల్పితేనాధునా।

నిత్యం మన్నియతః స వాతి పవనః పాకం విధత్తేఽనలః

సూర్యోఽసౌ సముదేతి తం హరిమృతే సర్వం జగన్మద్వశమ్ ।। 22 ।।

F.N. 1.భాగవతతాత్పర్యోద్ధృతగరుడపురాణవచనమ్। 10/5/18

క్లీబ ఇతి హే అజ్ఞ భయదూత। క్లీబః అసమర్థః త్వం కిం కురుషే। భయశబ్దస్య నపుంసకత్వాదియముక్తిః। ఇతి కంసవచనమ్। హే కంస భవతస్తవ క్లీబోపమాం దిత్సయా క్లీబసామ్యదానేచ్ఛయా తద్భావం క్లీబభావం శిరసా దధామి। కాష్ఠభారవాహకవత్ తదర్థమేవ ధ్రియత ఇత్యర్థః। భీతానాం నపుంసకప్రాయత్వాదితి భావః। అధునా బహునా జల్పితేన బహుభాషితేన కిమ్। ఏకేనైవ వచనేన మత్సామర్థ్యం దర్శయామీతి భావః। మన్నియతః సన్ సః పవనో వాయుర్వాతి చలతి। మన్నియతోఽనలోఽగ్నిః పాకం విధత్తే। మన్నియతోఽసౌ సూర్యః సముదేతి। "భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః" ఇతి శ్రుతేః(1)। తం హరిం ఋతే వినా సర్వం జగత్ ముక్తాముక్తాత్మకం విశ్వం మద్వశం మదధీనమ్। హరిరేక ఏవాకుతోభయః, అన్యే యథాయోగ్యం సభయా ఇతి భావః ।। 22 ।।

సత్త్వం నిష్కలమాతనోమి మలినం ఖిన్నం ముఖం వేపథు-

గ్రస్తం గాత్రమధీరమక్షియుగలం చిత్తం చ చిన్తాకులమ్।

దైన్యం వాచి విరక్తతాం చ విభవే త్యాంగం చ భోగావలే-

ర్లజ్జామానయశశ్చ్యుతిం విరచయే చిత్తేఽహముజ్జృమ్భితః ।। 23 ।।

స త్వమితి। హే కంస చిత్తే ఉజ్జృమ్భితః అహం సత్వం సామర్థ్యం నిష్ఫలం నిరర్థకమ్ ఆతమనోమి। సేనాదిబలోపేతస్యాపి భీతేః పలాయనదర్శనాదితి భావః। ముఖం మలినమ్। ఖిన్నం ఖేదయుక్తమ్। గాత్రం శరీరమ్। వేపథునా కమ్పేన గ్రస్తమ్ అక్షియుగలమ్ అధీరమ్ ఇతస్తతో దర్శనేన చఞ్చలం చిత్తం చ కిమద్య కరోమీతి చిన్తయా ఆకులం వాచి వచనే దైన్యం దాసస్తవేత్యాది। విభవే ఐశ్వర్యే విరక్తతామ్। భోగావలేర్భోగసమూహస్య త్యాగం చ భీతానాం వనితారాజ్యాదికం విహాయ పలాయనదర్శనాదితి భావః। లజ్జాయాః మానస్య గర్వస్య యశశః చ్యుతిం హాని విరచయే। భీతానామేతద్భవతీతి భావః। ఇదం భయదూతవచనమ్।। 23 ।।

రే రే మన్ద బహిః ప్రయాహి యది భో భోజేశ కృష్ణాశ్రితో

భూయాస్తర్హి తథా కరోమ్యపరథా త్వాం నోభయత్రోత్సృజే।

F.N. 1. తైత్తిరీయ. 2/8

ధైర్యస్థైర్యయుతాచ్యుతప్రియ మనో మహ్యం న వై రోచతే

క్షేమాయాభ్యుదయాయ చ ప్రతిదినం తద్వైరిచేతో మమ ।। 24 ।।

రే రే మన్దేతి। రే రే భో భో। మన్ద మూఢ దూత బహిః ప్రయాహి। మచ్చిత్తాన్నిర్గచ్ఛ। స్థైర్యమర్దమానస్య కంసస్య వచనమ్। భో భోజేశ కృష్ణం శ్రితః ఆశ్రితో భూయాః। తర్హి తథా కరోమి బహిర్గచ్ఛామీత్యర్థః। శ్రీకృష్ణస్యాభయప్రదత్వాదితి భావః। అపరథా కృష్ణాశ్రయాభావే। ఉభయత్ర సంసారే తమసి చ। త్వాం నోత్సృజే। "భయేన భయాత్మకతా" మితి వచనాత్ తత్కృత ఇత్యత ఆహ। ధైర్యస్థైర్యయుతస్య అచ్యుతస్య ప్రియాణాం విష్ణుభక్తానాం మనః మహ్యం న రోచతే వై। "అభిభూయమనా వ్యసనైర్యథాఽధోక్షజచేతసః" ఇతి వచనాత్। తస్య శ్రీకృష్ణస్య ద్వేషిచేతః ప్రతిదినం మమ క్షేమాయ స్థితరక్షాయై అభ్యుదయాయ అభివృద్ధయే చ భవతి। విష్ణుద్వేషిణాం ప్రతిదినం భయాధిక్యమితి భావః ।। 24 ।।

శమ్భం సమ్భజ పద్మయోనిమథవా చన్ద్రేన్ద్రవీన్ద్రాదికాన్

స్వర్గం గచ్ఛ తమో వ్రజ ప్రవిశ వా పాతాలమత్రైవ వా।

రక్షాం భిత్తిసహస్రవారిధిమహాశైలజ్వలత్పావకైః

కృత్వా తిష్ఠ తథాపి కృష్ణవిమతం త్యక్ష్యామి న త్వామహమ్ ।। 25 ।।

శమ్భుమితి। హే కంస స త్వం శమ్భుం రుద్రం సమ్భజ। తథాపి కృష్ణస్య విమతం విరోధినం త్వామహం న త్యక్ష్యామీత్యేవం సర్వత్రాన్వయః। రుద్రాశ్రితస్యాపి బాణస్య భయదర్శనాదితి భావః। అథవా పద్మయోనిం బ్రహ్మాణమ్। బ్రహ్మాశ్రితస్యాపి హిరణ్యకశిపోః భయదర్శనాదితి భావః। చన్ద్రః ఇన్ద్రః వీన్ద్రః గరుడశ్చాదయో యేషాం తే తాన్ చన్ద్రాదీనామపి రాహ్వాదిభ్యో భయచదర్శనాదితి రాహ్వాదిభ్యో భయదర్శనాదితి భావః। పాతాలం ప్రవిశ పాతాలం ప్రవష్టస్యాపి హిరణ్యాక్షస్య భయదర్శనాదితి భావః। అత్రైవ భూమౌ వా భిత్తీనాం ప్రాకారాణాం సహస్రమ్। వారిధిః సముద్రః మహాశైలః కులపర్వతః జ్వలత్పావకశ్చ తైః పరితో రక్షాం కృత్వా తిష్ఠ। ఏతాదృశస్య నరకాసురస్య మృతిదర్శనాదితి భావః। తథాపి త్వాం న త్యక్ష్యామీతి సమ్బన్ధః। విష్ణుద్వేషిణో యత్ర కుత్రాపి గమనే భయం న ముఞ్చతీతి భావః ।। 25 ।।

యుద్ధార్థం న కదాపి గచ్ఛతి గతోఽప్యోజస్వినాం పృష్ఠత-

స్తిష్ఠత్యన్యమవేక్ష్య శస్త్రనికరం పృథ్వ్యాం క్షమేనోజ్ఝతి।

శత్రుం స్తౌతి తృణాఙ్గులీదలమదన్ కమ్పీ పతన్ ధావతి

స్తబ్ధేత్థం బహులోకనిన్దితదశాం సంప్రాపయిష్యామ్యహమ్ ।। 26 ।।

యుద్ధార్థమితి। హే స్తబ్ధ కంస యస్య చిత్తేఽహముజ్జృభితః సః యుద్ధార్థం యుద్ధం కర్తుం కదాపి న గచ్ఛతి। గతోహి ఓజస్వినాం శూరాణాం పృష్ఠతః పశ్చాద్భాగే తిష్ఠతి। భీతః యుద్ధం కర్తుం పురో న గచ్ఛతీతి భావః। కథఞ్చిత్ పురతో గచ్ఛన్ అన్యం శత్రుమ్ అవేక్ష్య శస్త్రనికరమ్ ఆయుధసమూహే క్షణేన పృథ్వ్యాం భూమ్యామ్ ఉత్సృజతి ముఞ్చతి। సాయుధత్వేనావస్థానే శత్రు ర్మారయతీతి భీత్యేతి భావః। తృణాని చాఙ్గులీదలాని చ తృణాఙ్గులీదలమ్। ఏకవద్భావః। అదన్ భక్షన్ శత్రుం స్తౌతి। కథఞ్చిచ్ఛత్రుణా ముక్తః కమ్పీ కమ్పవాన్ పతన్ ధావతి పలాయనం కరోతి। పృష్ఠతః పలాయమానోఽపి న సుఖం లభత ఇతి భావః। ఇత్థమనేన ప్రకారేణ। బహులోకనిన్దితదశాం లోకగర్హితావస్థామ్ అహం ప్రాపయిష్యామీతి భయదూతవచనమ్ ।। 26 ।।

గాథా తిష్ఠతు భూప సమ్ప్రతి భవాన్ నిద్రాని కిం నిద్రితః

స్వప్నం శోభనమేవ పశ్యతి రిపుం కిం నానిశం శఙ్కతే।

ధైర్యం కి హృది సన్దధాత్యనుచరాన్ ధీరాన్ కిముద్వీక్ష్య తే

స్వైరం మద్వశమానసస్య భవతః సౌఖ్యం క్వ సౌఖ్యార్థినః ।। 27 ।।

గాథేతి। హే భూప కంస గాథా లోకకథా తిష్ఠతుత్త్వయ్యేవ। సర్వం మత్కృతవికారం విచారయేత్యాహ। సంప్రతీతి। భవాన్ సంప్రతి ఇదానీం మదుజ్జృమ్భణకాల ఇత్యర్థః। నిద్రాతి కిం నిద్రాం గచ్ఛతి కిమ్। కథఞ్చన నిద్రితః శోభనమేవ శుభయూచకమేవ స్వప్నం పశ్యతి కిమ్। కిం మరిష్యామీతి చిన్తయా సుప్తస్య తాదృశః స్వప్నో జాయత ఇతి భావః। స్వప్నమిత్యుపలక్షణమ్। "అదర్శనం స్వశిరసః ప్రతిరూపేషు సత్స్వపీ"(1) త్యాదిభాగవతోక్తజాగ్రద్దృష్టసమస్తానిష్టదర్శనమపి గ్రాహ్యమ్। రిపుమనిశం న శఙ్కతే కిమ్। హృది ధైర్యం సన్దధాతి కిమ్। అనుచరాన్ త్వద్భృత్యాన్ ధీరాన్ ధైర్యవతః ఉద్వీక్ష్యతే కిమ్। స్వైరమ్ అనాయాసేన మద్వశమానసస్య మదధీనచిత్తస్య

F.N. 1. భా. 10/42/28

భయగ్రస్తస్యేత్యర్థః। సౌఖ్యార్థినో భవతః సౌఖ్యం సుఖం క్వ। "గోప్యః కామాత్ భయాత్కంస"(1) ఇతి వచనాత్। కంసస్యేవ భయాతిశయాదేవముక్తమితి జ్ఞాతవ్యమ్।।

ఇత్థం సాధ్వససన్దిగ్ధబుద్ధిర్నిద్రాం న సోఽధ్యగాత్।

లబ్ధనిద్రోఽపి దుఃస్వప్నైః స్పర్ధోన్నద్ధో వ్యబోధ్యత ।। 28 ।।

భయదూతవచనం సమాపయతి। ఇత్థమితి। ఇత్థమనేన ప్రకారేణ సాధ్వసేన భయేన। భీతిర్భీః సాధ్వసం భయమిత్యమరః। సన్దిగ్ధా కోటిద్వయావలమ్బినీ బుద్ధిర్యస్య సః కంసః నిద్రా నాధ్యగాత్ న ప్రాప్తవాన్। లబ్ధనిద్రోఽపి దుఃస్వప్నైర్మరణసూచకైః స్వప్నైః స్పర్ధయా ఉన్నద్ధః ఉద్రిక్తః సన్ వ్యబోధ్యత ప్రబోధం ప్రాపితవాన్।।

తతస్తమిస్రం పరిహర్తుమర్కః సమాససాదాభ్రగరాజమార్గమ్।

అసత్తమిస్రం స్వకరైర్జిహీర్షుర్వ్రజేశ్చ గోపైః సహ రాజమార్గమ్ ।। 29 ।।

తత ఇతి తతోఽనన్తరం అర్కః సూర్యః తమిస్రం తిమిరం పరిహర్తుం అభ్రగరాజమార్గమ్ ఆకాశగతచన్ద్రమార్గం సమాససాద। "సోమో రాజేతి"(2) శ్రుతిః। చన్ద్రాస్తమయే తన్మార్గే సూర్యః సమాగత ఇత్యర్థః। స్వకరైః స్వహస్తైః అసత్తమిస్రం దుర్జనాఖ్యాన్ధకారం జిహీర్షుః గౌపైః సహ రాజమార్గం మధురాపురీం సమాససాద ।। 29 ।।

గచ్ఛన్విలోక్యం గజరమ్యగతిః స రఙ్గ-

ద్వారి స్థితేభమథ హస్తిపమిత్యవోచత్।

మార్గం ప్రదేహి కరిణా హ దూరమేహి

నో చేత్ప్రయాస్యసి విదూరకృతాన్తలోకమ్ ।। 30 ।।

గచ్ఛన్నితి। గజవత్ రమ్యా గతిర్గమనం యస్య స తథోక్తః। గచ్ఛన్ కృష్ణః రఙ్గద్వారి మల్లయుద్ధకరణద్వారే స్థితేభయం స్థితగజం విలోక్య అథ విలోకనానన్తరం ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ హస్తిపం యన్తారమ్ అవోచత్ ఉక్తవాన్। హే హస్తిప మార్గమ్ అన్తఃప్రవేష్టుం పన్థానం ప్రదేహి। కరిణా సహ గజేన సాకం దూరమేహి గచ్ఛ। నో చేత్ మార్గం విహాయ

అల్పదూరం న గచ్ఛసి చేత్ తర్హి విశేషేణ దూరః కృతాన్తస్య యమస్య లోకస్తం ప్రయాస్యసి। గమిష్యసి। నో చేద్ధనిష్యామీతి భావః ।। 30 ।।

F.N. 1. భా. 7/1/30

2. కౌషీతకీబ్రాహ్మణోపనిషత్ 4/3

భో తిష్ఠ తిష్ఠ వనవాసిజనైకమాన్య

ప్రౌఢిర్బలం కుశలమస్తి న తాదృశం తే।

యాదృగ్విదగ్ధపురవాసిజనేషు శత్రు

సన్దర్భకేసరిసమేషు జితశ్రమేషు ।। 31 ।।

అల్పదూరాగమనే బహుదూరగమనం స్యాదితి కృష్ణస్య వాక్ప్రౌఢిమసహమానః అమ్బష్ఠః అధిక్షిపన్నాహ। భో తిష్ఠేతి। భో వనవాసిజనైకమాన్య కేవలవనవాసిజనైకమాన్య వనే సఞ్చరతః గోపాలస్య తవ ప్రౌఢిర్నాస్తీతి భావః। శ్రీకృష్ణ తిష్ఠ తిష్ఠ। ఆక్రోశేన ద్విరుక్తిః। తే తవ తాదృశీ ప్రౌఢిః వాగ్వైఖరీ తాదృశం బలం సత్వం తాదృశం కుశలం కర్మ కౌశల్యం చ నాస్తి। శత్రుసన్దర్భస్య శత్రుసమూహస్య కేసరిసమేషు సింహసదృశేషు జితశ్రమేషు సదాఽభ్యాసేన జితాలస్యేషు విదగ్ధేషు ప్రౌఢేషు పురవాసిజనేషు యాదృక్ప్రౌఢ్యాదికం తాదృశమితి పూర్వేణాన్వయః ।। 31 ।।

ప్రౌఢిం విచారయత మన్దమతేః స్వహస్తి-

విధ్వంసనోద్యతకరస్య వనే నివాసః।

కిం దూషణం విమతకేసరిసమ్మితానాం

కిం భూషణం ప్రతిదినం నగరే నివాసః ।। 32 ।।

ఏవమధిక్షిప్తః కృష్ణః అన్యత్రాస్య ప్రౌఢిః కింవక్తవ్యా। మదధిక్షేపార్థముక్తేః అస్మిన్నేవ వచనే తత్ప్రౌఢిం పశ్యతేత్యాహ। ప్రౌఢిమితి। హే జనాః మన్దమతేః అస్యామ్బష్ఠస్య ప్రౌఢిం

విచారయత పశ్యత। స్వస్య హస్తినో గజస్య విధ్వంసనే హననే ఉద్యతకరస్య స్వరిపుగజరిపుత్వేన సింహసమస్య మమ వనే నివాసః అవస్థానం దూషణం కిమ్। సింహస్య వనే స్థితిరేవోచితేతి భూషణమిత్యర్థః। విమతేషు శత్రుషు కేసరిసమ్మితానాం సింహసదృశానాం స్వేషామ్। ప్రతిదినం అనుదినమ్। నగరే నివాసః అవస్థానం భూషణం కిమ్। నగరే నివాసే సతి స్వేషాం గ్రామసింహత్వాపత్తేర్దూషణమేవేతి భావః ।। 32 ।।

ప్రౌఢిస్తథాఽస్తు బలకౌశలమస్మదీయం

పశ్యేత్యుదీర్య తరసా కరిణం నిహత్య।

తస్యాఽక్షిమధ్యమధిగమ్య విభుర్విలిల్యే

హస్తీ వ్యకమ్పత తదా జగృహే న శౌరిమ్ ।। 33 ।।

ప్రౌఢిరితి। విభుః సమర్థః శ్రీకృష్ణః అస్మదీయప్రౌఢిస్తథాఽస్తు తథా తిష్ఠతు। అస్మదీయం బలం చ కౌశలం చ బలకౌశలమ్ ఏకవద్భావః। పశ్యేతి ఉదీర్య ఉక్త్వా తరసా బలేన కరిణం గజం నిహత్య తస్య కరిణః అక్ష్ణోణాం మధ్యే అధిగమ్య ప్రాప్య విలిల్యే నిలీనో అభవత్। తదా కృష్ణకరతాడనే సతి హస్తీ వ్యకమ్పత। అనేన బలం ప్రదర్శితమ్। శౌరిం కృష్ణం న జగృహే న గృహీతవాన్। అనేన కౌశలం ప్రదర్శితం భవతి ।। 33 ।।

పుచ్ఛే ప్రగృహ్య పురుసత్త్వమముం పునశ్చ కృష్ణశ్చకర్ష బహుదూరమపారశక్తిః।

ధావన్విభుర్విజవిపాతవిశఙ్కినోఽస్య భూలగ్నదన్తయుగలం శిథిలీచకార।। 34 ।।

ప్రకారాన్తరేణ బలకౌశలం ప్రదర్శయతి। పుచ్ఛ ఇతి। అపారా అపరిమితా శక్తిః సామర్థ్యం యస్య స తథోక్తః। శ్రీకృష్ణః పురుసత్త్వమముం గజం పుచ్ఛే ప్రగృహ్య బహుదూరం చకర్ష। అనేనాపి బలం ప్రదర్శితమ్। ధావన్ గజాగ్రే ధావనం కుర్వన్ విభుః కృష్ణః నిజస్య విపాతమ్ అల్పపాతేఽపి విశేషేణ పాతమ్। శఙ్కత ఇతి స తథోక్తః। తస్యాస్య గజస్య లాఘవేన కిఞ్చిత్పతిత్వా తత్క్షణ ఏవోత్థితస్య స్వస్య విపాతమాశఙ్కమానస్యేత్యర్థః। భూలగ్రదన్తయుగలం శ్రీకృష్ణతాడనార్థం స్వసత్త్వేన భువి నిక్షిప్తదన్తయుగలం శిథిలీచకార। దన్తమూలయోః శైథిల్యం సమ్పాదయామాస। అనేన కౌశలం ప్రదర్శితమ్।। 34 ।।

కృష్ణం విశఙ్క్య పతితం భువి సంహతాత్మ-

దన్తానుషక్తబహుధూలిరిభో విరేజే।

సిద్ధాత్మబుద్ధ్యుచితసిద్ధిరివామ్బరస్థ-

సిద్ధేశ్వరస్తుతిగిరా పథి వర్ణ్యమానః ।। 35 ।।

కృష్ణమితి। కృష్ణం భువి పతితం విశఙ్క్య సంహతే కృష్ణసత్వతాడనార్థం భువి క్షిప్తే ఆత్మదన్తే అనుషక్తా సమ్బద్ధా బహులిర్యస్య స తథోక్తః। ఇభః గజః సిద్ధా జాతా ఆత్మనో గజస్య యా బుద్ధిః అస్ఖలితస్య శ్రీకృష్ణస్య స్ఖలనవిషయిణీ। తాడనాయోగ్యస్య తాడనకరణవిషయిణీ దుర్బుద్ధిః తస్యాః ఉచితా సిద్ధిః ఫలం యస్య స ఇవ తాదృశమిథ్యాజ్ఞానినో వదనే ధూలిపాతస్య ఫలత్వాదితి భావః। అమ్బరస్థసిద్ధేశ్వరాణాం స్తుతిగిరా శ్రీకృష్ణవిషయగిరా పథి మార్గే వర్ణ్యమానః శ్రీకృష్ణవిషయకమిథ్యాజ్ఞానేనైవ గజముఖే ధూలిపాతో జాత ఇత్యభివర్ణ్యమానః ఇభో గజః విరేజే ।। 35 ।।

ఇత్థం ప్రదర్శ్య బలకౌశలమమ్బుజాక్షః

పద్భ్యాం ప్రపీడ్య తరసా కరిణం మమర్ద।

ఉత్ఖాతతద్ధవలదన్తకరః క్షణేన

తత్స్వామినం తదనుగాంశ్చ స లీలయైవ ।। 36 ।।

ఇత్థమితి। అమ్బుజాక్షః శ్రీకృష్ణః ఇత్థముక్తప్రకారేణ బలకౌశలం ప్రదర్శ్య ప్రదర్శయిత్వా కరిణం కువలయాపీడం పద్భ్యాం పాదాభ్యాం తరసా ప్రపీడ్య మమర్ద మర్దయామాస। పాదఘాతేన హిసితవానిత్యర్థః। ఉత్ఖాతః ఉన్మూలితః తస్య ఇభస్య ధవలదన్తః కరే యస్య స తథోక్తః కృష్ణ లీలయైవ క్షణేన తత్స్వామినం హస్తిపం తదనుగాన్ తత్పరిచారకాంశ్చ మమర్ద కరస్థదన్తేనైవ హింసితవానిత్యర్థః।। 36 ।।

పాదప్రహారవివశః కిల వారణోఽసౌ-

కుర్వన్నపాత భువి నామ గుణానుకూలమ్।

తస్యాఙ్ఘ్రిసఙ్ఘసహజాఙ్కుశరమ్యరేఖా

శఙ్కేవ కమ్పితమహీధరభూప్రదేశః ।। 37 ।।

పాదేతి। తస్య కృష్ణస్య అఙ్ఘ్రౌ సఙ్గతానాం అహజాఙ్కుశరమ్యరేఖానాం స్వాభావికాఙ్కుశమనోహరరమ్యరేఖానాం శఙ్కత ఇతి తథోక్తః। అఙ్కుశరేఖాతో భీత ఇవేత్యర్థః। పాదప్రహారేణ కృష్ణచరణతాడనేన వివశః। అసౌ వారణో గజః కమ్పితాః స్వపాదేన చాలితాః మహీధరాః పర్వతాః। భూప్రదేశః భూభాగో యేన స తథోక్తః। అత ఏవ స్వనామ కువలయాపీడ ఇతి అభిధామ్ అనుకూలగుణమ్। కోః పృథివ్యాః వలయం మణ్డలమ్ ఆ సమ్యక్పీడయతీతి లబ్ధగుణానుకూలం కుర్వన్ భువి పపాత ।। 37 ।।

అసంస్థదన్తపరిశోభితరక్తబిన్దుసంసక్తనిర్మలతనుర్హరిరాబభాసే।

రక్షోవిదారణవిలాసధృతాన్త్రమాలావక్షః స్థలాద్భుతనృసింహ ఇవ ద్విపారః ।। 38 ।।

అంసస్థేతి। అంసస్థస్య స్వకన్ధరస్థస్య దన్తస్య ఉత్ఖాతమూలప్రదేశస్య పరి సమన్తాత్ శోభితం రక్తం తస్య బిన్దుభిః సంసిక్తా నిర్మలా తనుర్యస్య స తథోక్తః। ద్విపారిః గజరిపుః కృష్ణః రక్షసః హిరణ్యకశిపోః విదారణాఖ్యవిలాసేన ధృతాఽఽన్త్రమాలా యేన తద్వక్షఃస్థలం యస్య స తథోక్తః। అద్భుతనృసింహ ఇవాబభాసే।।

లోకద్వయసుఖవ్యూహప్రత్యూహౌ ద్విషతామివ।

ఏకైకదన్తావశ్రాన్తౌ రఙ్గం వివిశతుర్విభూ ।। 39 ।।

లోకద్వయేతి। ద్విషతాం ద్వేషిణాం లోకద్వయే ఇహ పరత్ర భోక్తవ్యస్య సుఖసమూహస్య ప్రత్యూహః విఘ్నో యాభ్యాం తావివ విఘ్నేశ్వరావివేత్యర్థః। విఘ్నోఽన్తరాయః ప్రత్యూహ ఇత్యమరః। ఏకైకో దన్తో యయోస్తౌ। ఉద్ధృతగజదన్తమధ్యే ఏకస్య దన్తస్య బలభద్రేణ ధారణాత్ అపరస్య కృష్ణేన ధారణాత్। అశ్రాన్తౌ విభూ సమర్థౌ బలరామశ్రీకృష్ణౌ రఙ్గం మల్లయుద్ధస్థలం వివిశతుః ప్రవిష్టవన్తౌ। "అప్యేకదన్తహేరమ్బలమ్బోదరగజాననా" ఇతి(1) వినాయకస్యాప్యేకదన్తత్వాత్ తథాభూతావివ ద్వౌ వినాయకావివ స్థితావితి భావః ।। 39 ।।

తతః ప్రవవృతే యుద్ధం మల్లాభ్యాం రామకృష్ణయోః।

గజాభ్యామివ మత్తాభ్యాం ఖ్యాతయోః సింహయోస్తయోః ।। 40 ।।

తత ఇతి। తతో రఙ్గప్రవేశానన్తరం శ్రీకృష్ణరామయోః మల్లాభ్యాం చాణూరముష్టికాభ్యాం సహ ఖ్యాతయోః సింహయోస్తయోః మత్తాభ్యాం గజాభ్యామివ యుద్ధం ప్రవవృతే ప్రవృత్తమ్।। 40 ।।

స్వభక్తిరివ సంసారం కృష్ణశ్చాణూరమభ్యగాత్।

తజ్జ్ఞానమివ పాపౌఘం ముష్టికం రోహిణీసుతః ।। 41 ।।

F.N. 1. అమరకోషః

స్వభక్తిరితి। శ్రీకృష్ణః స్వభక్తిః సంసారమివ చాణూరమభ్యగాత్। యుద్ధం కర్తుమభిముఖేనాగమత్। రోహిణ్యాః సుతో బలరామో తజ్జ్ఞానం శ్రీకృష్ణమాహాత్మ్యజ్ఞానం పాపౌఘమివ ముష్టికమభ్యగాత్। "మయి భక్తిర్హిం లోకానామమృతత్వాయ కల్పతే"(1)। "జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతేఽతథా"(2) త్యాద్యుక్తమాహాత్మ్యమ్। ఏతాదృశస్య కృష్ణస్య నేమౌ ప్రతిభటావితి చ ఖ్యాపయితుమేవం దృష్టాన్తోక్తిః ।। 41 ।।

అపిస వివిదతదీయామ్యాసకౌశల్యమాసీత్

ఫణిపతియదుపత్యోరగ్రతోఽవ్యగ్రమత్యోః।

గతఫలమతియత్నాభ్యస్తవిద్యాఽనవస్థా

ఫలతి సహజతేజో బుద్ధిభాజాం కిమగ్రే ।। 42 ।।

అపీతి। వివిధం తదీయం చాణూరముష్టికసమ్బన్ధి అభ్యాసకౌశల్యమపి శవ్యాగ్రా అనుద్విగ్నా మతిర్యయోః సర్వజ్ఞయోరిత్యర్థః। ఫణిపతిర్బలరామః శ్రీయదుపతిః శ్రీకృష్ణః తయోరగ్రతః పురతః గతఫలం నిష్ఫలమాసీత్। తథాహి। అనవస్థా అతిప్రయత్నేనాభ్యస్తవిద్యా। సహజతేజోబుద్ధిభాజాం స్వాభావికసామర్థ్యజ్ఞానే భజన్త ఇతి తథోక్తః। తేషామగ్రే ఫలతి కిమ్। అభ్యస్తవిద్యాయాః విస్మరణసమ్భవాత్ పరిమితత్వాచ్చ। స్వాభావికవిద్యాయాః అపరిమితత్వాద్విస్మరణాసమ్భవాచ్చేతి భావః ।। 42 ।।

అఙ్గాలిఙ్గనతత్పరస్య చరణస్పర్శోద్యతస్యాప్యలం

నమ్రస్య స్వముపేయుషోఽపి పరితశ్చాణూరనామ్నో వశే।

కృష్ణోఽభూన్న చ ముష్టికస్య సమరే సఙ్కర్షణః సత్కృతిం

దుష్టైరాచరితాం కిమత్ర మతిమాన్మృత్యుప్రదాం విశ్వసేత్(3)।। 43 ।।

అఙ్గేతి। శ్రీకృష్ణః సమరే యుద్ధే। అఙ్గాలిఙ్గనే శరీరాశ్లేషే। తత్పరస్యాసక్తస్య। మల్లాః అభ్యాసేనాఙ్గమాశ్లిష్య పాతయన్తి। ఆలిఙ్గనం సత్కారశ్చ। అత ఏవ సత్కృతిమితి అర్థాన్తరం న్యస్యతి। చరణస్పర్శే పాదగ్రహణే ఉద్యతస్యోద్యుక్తస్య। మల్లా అపి పాదం గృహీత్వా పాతయన్తి। పాదస్పర్శస్తు నమస్కారరూపసత్కారశ్చ।

F.N. 1. భా. 10/82/45 (2) గీ. 4/37 (3) న విశ్వసేదవిశ్వస్తే - భారతే (5/38/9)

అలమత్యర్థం నమ్రస్య అవనతస్య। మల్లాస్తు స్వాఙ్గం పరాగ్రాహ్యం కర్తుమ్ అవనతా శ్చరన్తి। నమ్రీభావోఽపి సత్కార ఇత్యమరః। స్వం స్వాత్మానం పరితః ఉపేయుషోఽపి। మల్లాః ప్రతిమల్లగ్రహణావసరసాధనాయ మణ్డలాకారేణ చరన్తి। పరితః సఞ్చరణం ప్రదక్షిణరూపసత్కారశ్చ భవతి। చాణూరనామ్నో మల్లస్య వశే నాభూత్। సఙ్కర్షణశ్చ ముష్టికవశే నాభూత్। దుష్టైర్వఞ్చనయా పరాఘాతకైరాచరితామ్। అత ఏవ మృత్యుప్రదాం సత్కృతిమ్ ఆలిఙ్గనభోజనసత్కారమ్ అత్ర లోకే మతిమాన్ బుద్ధిమాన్ విశ్వసేత్కిమ్। న విశ్వసేదిత్యర్థః ।। 43 ।।

అశనిసమకఠోరమల్లఘాతో మృదుని హరేరఫలః కలేవరేఽభూత్।

మృదుసరసకవేః పురః కిమీడ్యా కఠినపదప్రియకావ్యకారశీలా ।। 44 ।।

అశనిసమేతి। అశనిసమః వజ్రప్రహారసమః। కఠోరస్య మల్లస్య ఘాతః హస్తఘాతః మృదుని మార్దవోపేతే। హరేః శ్రీకృష్ణస్య కలేవరే కాయే। అఫలః నిష్ఫలోఽభూత్। తథాహి। మృదుసరసకవేః మృదోరకఠిణపదప్రయోక్తుః సరసకవేః శృఙ్గారాదినవసరసోపేతకావ్యకర్తుః పురః పురతః కఠిణపదప్రియకావ్యకారశీలా ఈడ్యా కిం స్తుత్యా కిమ్। అత ఏవ "నీరసతరురిహ విలసతి పురత" ఇతి మృదుకావ్యకారాగ్రే "శుష్కో వృక్షస్తిష్ఠత్యగ్ర" ఇతి కఠోరకవితాం సన్తో న మానయన్తి। నిదర్శనాలఙ్కారః।। 44 ।।

తల్లభ్యాం జయకామినీమివ లషన్పాదౌ గృహీత్వా రిపో-

స్తత్కాలార్హమివ భ్రమం ప్రతిదిశన్ తం భ్రామయిత్వా ముహుః।

తన్మూర్ధానమతాడయత్క్షితితలే దుష్టేభపఞ్చానన-

స్తస్యాభ్యాససమేధితాం కఠినతాం పశ్యన్నివాఙ్గే ద్విషః ।। 45 ।।

తల్లభ్యామితి। దుష్టేభపఞ్చాననః దుర్జనగజసింహః ప్రభుః శ్రీకృష్ణః తల్లభ్యాం తస్మాత్ చాణూరాత్ ప్రాప్యామ్। జయ ఏవ కామినీ స్త్రీ తాం లషన్నివ అభిలషన్నివ। రిపోః చాణూరస్య పాదౌ గృహీత్వా దాతుః పాదగ్రహణాదిపూర్వకం కన్యాయా గ్రాహ్యత్వాదితి భావః। కన్యార్థనోఽపి పాదగ్రహణాదినా స్నేహం సఙ్ఘట్టయన్తి। తత్కాలార్హమ్ అసురవధకాలార్హమ్ కన్యానయనకాలార్హం చ। భ్రమం పరితోభ్రమణం విపరీతజ్ఞానం చ। మరణకాలే దైత్యాః విపరీతమతయో భవన్తీతి ప్రసిద్ధిః। కన్యాపక్షే దాతుః చిత్తవైకల్యఞ్చ ప్రతిదిశన్నివ తం రిపుం ముహుః భ్రామయిత్వా అభ్యాసేన మల్లయుద్ధాభ్యాసేన। సమేధితామ్ అభివర్ధితామ్। తస్య ద్విషః చాణూరస్యాఙ్గే కఠిణతాం కాఠిణ్యం పశ్యన్నివ క్షితితలే తస్య మూర్ధానమతాడయత్। ఇత్యుపహాసోక్తిః ।। 45 ।।

బాలమల్లకరచూర్ణితభాస్వన్నారికేలతులనాం స జగామ।

అన్యలోకగమనోద్యతభీతోత్తంసకంసపరిపన్థిసుశాన్త్యై।। 46 ।।

బాలేతి। సః పృథివ్యాం చూర్ణితో మల్లస్య మూర్ధా అన్యలోకగమనాయ ఉద్యతస్య భీతోత్తంసస్య భీతశ్రేష్ఠస్య మహాభీతస్యేత్యర్థః। కంసస్య పరిపన్థిశుశాన్త్యై విఘ్నపరిహారాయ బాలమల్లస్య కృష్ణస్య కరేణ చూర్ణితం భాస్వన్నారికేలఫలం తస్య తులనాం సామ్యం జగామ। యథా రాజ్ఞో యాత్రాదౌ విఘ్నపరిహారాయ తదాశ్రితా మల్లా నారికేలఫలాని చూర్ణయన్తి తథేత్యర్థః। ఏతన్మరణానన్తరం కంసః శీఘ్రం మరిష్యతీతి భావః ।। 46 ।।

పదోః ప్రగృహ్య ప్రసభం నిపాత్య సంచూర్ణయన్మల్లవరం ధరణ్యామ్।

సహోదరోన్మూలనకర్మయోగ్యప్రతిక్రియాం ప్రౌఢపతిః ప్రచక్రే ।। 47 ।।

పదోరితి। మల్లవరం మల్లశ్రేష్ఠమ్। పదోః పాదయోః ప్రగృహ్య। ధరిణ్యాం ప్రసభం బలాత్ నిపాత్య చూర్ణయన్। ప్రౌఢపతిః శ్రీకృష్ణః సహోదరాణాం దేవకీశిశూనామ్ ఉన్మూలనకర్మ కంసకృతచూర్ణితకర్మ తస్య యోగ్యామ్ ఉచితాం ప్రతిక్రియాం ప్రత్యపకారం చక్రే। యే సాధూన్ నిరపరాధాన్ వృథా బాధన్తే తేషాం హరిరేవ బాధకో భవతీతి భావః ।। 47 ।।

బలస్య తలఘాతేన నష్టం ముష్టికమీక్షితుమ్।

హ్రియేవ చూర్ణితం రేజే చాణూరస్య శిరః పురా ।। 48 ।।

బలస్యేతి। బలస్య బలరామస్య తలఘాతేన హస్తతలతాడనేన నష్టం మృతం ముష్టికమ్ ఈక్షితుం ద్రుషు హ్రియేవ లజ్జయేవ స్వసమానబలస్య మల్లస్య సలీలం తలఘాతమాత్రేణ వధం ద్రుష్టు లజ్జయేవేత్యర్థః। పురా పూర్వం చూర్ణితం చాణూరస్య శిరః రేజే ।। 48 ।।

న మే ముష్టిప్రహారస్య లక్ష్యోఽయమితి లక్షయన్।

రామస్తం తలఘాతేన జఘానాపార్థనామకమ్ ।। 49 ।।

నేతి। రామో బలభద్రః మన్ముష్టిప్రహారస్య మమ ముష్టిప్రహారస్య అయం ముష్టికః లక్ష్యో న భవతి। అతిప్రబలముష్టేర్దుర్బలోఽయం న విషయ ఇత్యర్థః। ఇతి లక్షయన్ అపార్థనామకం నిరర్థనామకం ముష్టితలేన కరతలేన జఘాన। ముష్టిః కే శిరసి యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా తన్నామ సార్థకం మా భూదిత్యతో న ముష్టినా జఘానేత్యర్థస్తలేన జఘానేత్యనేన సూచితః ।। 49 ।।

కృష్ణం మన్నగరాద్బహిష్కురుత తత్పక్షైః సమం మద్భటా

నన్దం మారయతాశు మర్దయత తం హీనోగ్రసేన భువి।

కంసేనేత్థముదీరితేఽఖిలఖలశ్రేణీవనోగ్రానల-

స్తస్యాజ్ఞాధరవజ్జగామ సుజనస్తోమాన్తకస్యాన్తికమ్ ।। 50 ।।

కృష్ణేతి। హే మద్భటాః శ్రీకృష్ణం మన్నగరాత్ మదీయమధురాపురాత్ తత్పక్షైః శ్రీకుష్ణపక్షీయైః గోపైః। సమం సహ। బహిః కురుత। ఆశు నన్దం నన్దగోపం మారయత। తమ్ హీనశ్చాసావుగ్రసేనశ్చ తం భువి మర్దయత। కంసేనేత్థముదీరితే సతి। అఖిలఖలశ్రేణ్యేవ

వనం తస్యోగ్రానలః తీక్ష్ణదహనః శ్రీకృష్ణస్తస్య కంసస్య ఆజ్ఞాధరవత్ ఉక్తకారీవ। మరణే మధురాం త్యక్త్వా గచ్ఛతః కంసస్య సా మధురా మన్నగరశబ్దేన నాభిప్రేతా। అపి తు స్వనాశేన సహ వినాశవత్స్వశరీరమేవ మన్నగరపదేనాభిప్రేతమ్। అస్మాచ్చ నగరాత్ స్వీయైస్తత్త్వాభిమానిదేవైః సహ కృష్ణస్య బహిర్నిః సరణం తన్మరణమేవ యతః అతస్తత్కృతే కంససమీపం గచ్ఛన్ కృష్ణస్తదాజ్ఞాధర ఇవ భవతి। ఏవం నన్దం మారయతేత్యత్ర కంసభటానాం ప్రథమమేవ మృతత్వాత్ భటా ఇతి స్వభటాన్ప్రతి ఆదేశాసమ్భవాత్ భటానామానన్దం భటానన్దమిత్యేవార్థో లభ్యతే। తన్మారకత్వాదపి। శ్రీకృష్ణః ఆజ్ఞాధర ఇవ। హీనోగ్రసేన మర్దయతేత్యత్రాపి కంసోగ్రసేనయోరపి వినాశే అరాజకత్వాపత్తేః హీనశ్చాసావుగ్రసేనశ్చేతి నార్థః। కిన్తు హీనదైత్యరూపతయా ఉగ్రా సేనా పూతనాదిరూపా యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా కంస ఏవం లభ్యతే। తన్మర్దనార్థం శ్రీకృష్ణః ఆజ్ఞాధర ఇవ సుజనస్తోమాన్తకస్య సజ్జనసమూహహింసకస్యాన్తికం సమీపం జగామ। ఇమమేవ భావం కృష్ణో బహిరాజగామేత్యుత్తరపద్యే స్ఫుటీకరిష్యతి ।। 50 ।।

తదా మదాన్ధాః పరివవ్రురేన చమూభిరన్యే చతురఙ్గిణీభిః।

యథా పతఙ్గా జ్వలనం జ్వలన్తం తమఃసమూహస్తరణిం యథా వా ।। 51 ।।

తదేతి। తదా కృష్ణగమనసమయే మదేన గర్వేణాన్ధాః పూర్వోత్తరానభిజ్ఞాః అన్యే ఉర్వరితాః కేచిత్కంసభటాః చత్వారి హస్త్యశ్వరథపదాత్యాఖ్యాని అఙ్గాని ఆసు సన్తీతి చతురఙిగణ్యః తాభిశ్చమూభిః సేనాభిరేనం కృష్ణం పరివవ్రుః పరితోఽభిజగ్ముః। తత్కథమివ। పతఙ్గా ఇవ శలభా ఇవ జ్వలన్తం జ్వలనం అగ్నిం యథా। తమఃసమూహస్తరణిం యథా తథేత్యర్థః। అనేన కంససేనాయా ఏవ పరాభవో న తు శ్రీకృష్ణస్యేతి సూచితమ్ ।। 51 ।।

రణే పదాభ్యాం చరతో మురారే రథం ససూతం స సహస్రనేత్రః।

సమాదిశత్స్వాభ్యుదయప్రదస్య పరస్య సేవాం భువి కర్తుకామః ।। 52 ।।

రణ ఇతి। సహస్రనేత్రః ఇన్ద్రః రణే యుద్ధే పదాభ్యాం చరతః సఞ్చరతః స్వాభ్యుదయప్రదస్య। మురారేః శ్రీకృష్ణస్య భువి సేవాం కుర్తుకామః సన్ ససూతం సారథిసహితం రథం సమాదిశత్ ।। 52 ।।

అథో రథాగ్యోఽవతతార తారావృతః శశీవాతివిచిత్రరత్నః।

ముకున్దసన్దర్శనధూతపాపం మునిం ఖలాన్నేతుమివోర్ధ్వలోకమ్ ।। 53 ।।

అథో ఇతి। అతివిచిత్రాణి రత్నాని యస్య స తథోక్తః। తారావృతః నక్షత్రావృతః శశీ చన్ద్ర ఇవ స్థితః రథాగ్ర్యః రథశ్రేష్ఠః ముకున్దస్య కృష్ణస్య సన్దర్శనేన ధూతపాపం నిర్ధూతదురితం కంసావిష్టభృగుమునిమ్। "కంసావిష్టో భృగుః స్వయ"(1) మితి వచనాత్। ఖలాత్ దుష్టకంసాత్ ఊర్ధ్వలోకం నేతుమివావతతార ఆజగామ ।। 53 ।।

సహస్రనేత్రోఽనిమిషప్రభుః సః శతక్రతుర్వజ్రధరో హి లోకే।

సుపావనీం యః శతధారధుర్యాం హరేః సపర్యాం క్షణశః కరోతి ।। 54 ।।

సహస్రనేత్ర ఇతి। స ఇన్ద్రః సహస్రనేత్రః అనిమిషాణాం నిమేషరహితానాం ప్రభుః శతం క్రతవో యస్య స శతక్రతుః। వజ్రధరశ్చ లోకే భవతి। యః సుపావనీం

F.N. 1. భాగవతతాత్పర్యోద్ధృతప్రమాణవచనమ్ 7/1/31

అతిశయేన పవిత్రామ్। అనేన శతక్రతుత్వముపపాదితమ్। శతధారస్య వజ్రస్య ధురం వహతీతి శతధారధుర్యామ్। సేవకానాం వజ్రపుఞ్జభూతామిత్యర్థః। అనేన వజ్రదరత్వముపపాదితమ్। హరేః శ్రీకృష్ణస్య సపర్యాం పూజామ్। క్షణశః క్షణే సహస్రసఙ్ఖ్యాకదైత్యానాం వధకాల ఇత్యర్థః। అనేన సహస్రకార్యాణాం యుగపత్ప్రతీక్షణాత్ సహస్రనేత్రత్వమనిమిషప్రభుత్వం చోపపాదితమ్ ।। 54 ।।

రథం సమారుహ్య సపత్నసేనాం జఘాన హస్త్యశ్వపదాతిపీనామ్।

పరిస్థితాత్మీయమనోరథస్థో దురిష్టసేనామపి దేవదేవః ।। 55 ।।

రథమితి। దేవదేవః శ్రీకృష్ణః। రథమ్ ఇన్ద్రదత్తరథమ్। సమారుహ్య హస్త్యశ్వరథపదాతిభిః పీనాం పూర్ణాం సపత్నసేనాం జఘాన। కిం చ పరితః స్థితానామ్ ఆత్మీయానాం స్వభక్తానాం

మనోరథస్యః సన్ దురిష్టసేనాం తత్పాపసేనామపి జఘానేత్యర్థః। తదా శ్రీకృష్ణద్రష్టౄణాం సజ్జనానాం సమస్తపాపక్షయో జాత ఇతి భావః ।। 56 ।।

శరైరితి। స కృష్ణః శస్త్రం అమన్త్రితాయుధమ్ అస్త్రం మన్త్రితమ్। తద్విదాం రిపూణాం కరోర్వఙ్ఘ్రిశిరోధరాదీన్ శిరోధరః కణ్ఠః శరైశ్చకర్త చిచ్ఛేద। తదా స్వయం శ్రీకృష్ణః కామినీనాం ముదా సన్తోషేణ ఉన్మీలితాః వికసితాః లోచనాన్తాః కటాక్షాః తైరతాడ్యత। కామినీభిః సస్నేహమీక్షిత ఇతి భావః।। 56 ।।

చిరం పురా వైష్ణవసేవనేన ముకున్దసామీప్యఫలం ప్రపన్నః।

స మాతలిస్తస్య విచిత్రవీర్యమభూన్నిరీక్ష్యోభయథాఽపి సూతః ।। 57 ।।

చిరమితి। పురా చిరం బహుకాలం వైష్ణవస్యేన్ద్రస్య సేవనేన ముకున్దస్య శ్రీకృష్ణస్య సామీప్యం సమీపగమనలక్షణం ఫలం ప్రపన్నః ప్రాప్తః సః మాతలిరిన్ద్రస్య సూతః తస్య కృష్ణస్య విచిత్రవీర్యం యుద్ధే హస్తలాఘవాద్భుతపరాక్రమం నిరీక్ష్య ఉభయథాఽపి రథే నేతృతయా శ్రీకృష్ణగుణస్తోతృతయా చ సూతః అభూత్। సూతౌ సారథివన్దినావితి భాస్కరః ।। 47 ।।

ధాత్రీం ప్రాక్పరిపోషణాయ పతగం వాతం విలాసాయ తాన్

వత్సానోవృషధేనుకాదిదితిజాంస్తద్భారవోఢానివ।

అశ్వేభౌ రజకం చ మాతులకృతే సమ్ప్రేష్య మల్లాంశ్చ త-

త్సేనాం ప్రేషయతి స్మ గాఢతమసే సమ్ప్రేషయిష్యన్ క్రమాత్ ।। 58 ।।

ధాత్రీమితి। గాఢతమసే అన్ధతమసాయ। తం కంసం క్రమాత్ క్రమేణ సమ్ప్రేషయిష్యన్ శ్రీకృష్ణః ప్రాక్ పరిపోషణాయ ధాత్రీం పూతనాం విలాసాయ చ పతగం బకం వాతం తృణావర్తం చ రాజానః పక్షిమన్దమారుతేన క్రీడన్తే తాన్ హతాన్ వత్సో వత్సాసురః అనః శకటాసురః వృషః వృషభాసురః ధేనుకో రాసభాసురశ్చ తే ఆదయో యేషాం తే దితిజాః దైత్యాః తాన్। తస్య కంసస్య భారవోఢానివ భారవాహకానివల మాతులకృతే కంసస్య కృతే ఆరోహణవస్త్రక్షాలనాఙ్గమర్దనార్థమ్। అశ్వేభౌ కేశికువలయాపీడౌ రజకమల్లాంశ్చ సమ్ప్రేష్య

తత్సేనాం కంససేనాం సమ్ప్రేషయతి స్మ। శ్రీకృష్ణనిహతాః కంససమ్బన్ధినః సర్వేఽప్యన్ధన్తమః ప్రాప్తా ఇతి భావః ।। 58 ।।

విస్తీర్ణైర్వరహారచామరసితచ్ఛత్రాదివిత్తైః సితా

నీలా స్రస్తకచాసినీలమణిభిః సా రఙ్గభూమిర్మృధే।

రక్తా రక్తచయేన హైమకవచనాకల్పైశ్చ పీతాఽఽత్మనో

నామాసృక్సరిదోఘమగ్నకుణపా చక్రేఽనుకూలం తదా ।। 59 ।।

విస్తీర్ణైరితి। సా రఙ్గభూమిః యుద్ధరఙ్గభూమిః। మృధే యుద్ధే విస్తీర్ణైః పృథివ్యాం వికీర్ణైః వరాః శ్రేష్ఠాః హారాః చామరాణి సితఛత్రాణి శ్వేతాతపత్రాణి తాన్యాదీని యేషాం తాని తైర్విత్తైః ద్రవ్యైః సితా క్వచిత్। స్రస్తః ముక్తగ్రన్థిః కచః కేశభారః అసిః ఖఢ్గః నీలమణయః ఇన్ద్రనీలమణిరత్నాని తైర్నీలా క్వచిత్। రక్తచయేనాసృక్సమూహేన క్వచిద్రక్తా। హైమకవచాకల్పైః సువర్ణవర్మాభరణైః క్వచిత్పీతా సతీ ఆత్మనః స్వస్య నామ రఙ్గభూమిరితి నామ అనుకూలం చక్రే। హరిద్రాదినానావర్ణవస్తుభిః రఞ్జితా భూమిః రఙ్గభూమిరిత్యుచ్యతే। నను కుణపాదీనామమఙ్గలాదీనాం సత్వాత్కథం రఙ్గభూమిత్వమిత్యత ఆహ। అసృక్సరితాం రక్తనదీనాం ఓఘే ప్రవాహే మగ్నాః కుణపాః యస్యాం సా తథోక్తా। బహురక్తప్రవాహే భారవశాత్ కుణపానాం మగ్నత్వేన అదర్శనాదితి భావః ।। 59 ।।

కోపాటోపవశేన రక్తనయనం తం ఖఙ్గచర్మోల్లస-

త్పాణి పాపమివోత్పతన్తమమతం మూర్ధ్ని ప్రగృహ్య ప్రభుః।

పృథ్వీమేత్య నిపాత్య విస్తృతకచం త్రస్తం చకర్షాచ్యుతః

ప్రేమప్రావిలసాధుసజ్జనయనైః సానన్దమాలోకితః ।। 60 ।।

కోపేతి। ప్రభుః అచ్యుతః చతుర్విధనాశరహితః శ్రీకృష్ణః కోపస్య క్రోధస్యాటోపః సమ్భ్రమః తద్వశేన రక్తే నయనే యస్య తమ్। ఖడ్గచర్మభ్యామ్ ఉల్లసన్తౌ పాణీ యస్య తమ్ ఉత్పతన్తం కంసం పాపమివ పాపపురుషమివ। "రక్తశ్మశ్రువిలోచనమ్"। "ఖడ్గచర్మధరం కృష్ణ" మితి వచనాత్। (1)పాపపురుషస్యాప్యేతాదృశత్వాత్ మూర్ధ్ని ప్రగృహ్య పృథువీమేత్య కంసం ప్రేమ్ణా స్నేహేన ప్రావిలాని ఆర్ద్రాణి సాధుసజ్జనయనాని తైః। సానన్దం యథా తథా ఆలోకితః సన్ చకర్ష ఇతస్తతశ్చాకర్షణం కృతవాన ।। 60 ।।

కృష్ణోఽథో బహిరాజగామ నగరాత్కంసస్య దేహాభిధా-

చ్చక్షుఃశ్రోత్రముఖాక్షిపాలనపరైః స్వీయైః సమేతః సురైః।

నష్టానిష్టజనాన్నిరీక్ష్య విమతం దృష్ట్వాఽతిపుష్టం భటా-

నన్యోఽపి క్షయమేయివాన్స చ ఖలో హీనోగ్రసేనో హతః ।। 61 ।।

కృష్ణ ఇతి। అథోఽనన్తరమ్। చక్షుఃశ్రోత్రముఖాక్షిపాలనపరైః చక్షుఃశ్రోత్రాదీన్ద్రియపాలనపరైః స్వీయైః స్వభక్తైః సురైః తత్త్వాభిమానిదేవైః। సమేతః శ్రీకృష్ణః। కంసస్య దేహ ఇత అభిధా నామ యస్య తస్యాత్ నగరాత్ బహిరాజగామ। ఇష్టాన్ జనాన్ నష్టాన్ మృతాన్నిరీక్ష్య విమతం శత్రుం శ్రీకృష్ణమ్ అతిపుష్టం దృష్టవా భటానాం కంసభృత్యానామానన్యోఽపి క్షయమేయివాన్ ప్రాప్తవాన్। హీనా ఉగ్రసేనా యస్య స ఖలః కంసశ్చ హతః। భావస్తు ప్రాగేవ వివృతః ।। 61 ।।

F.N. 1. బ్రహ్మహత్యాశిరస్కం చ స్వర్ణస్తేపభుజద్వయమ్।

సురాపానహృదా యుక్తం గురుతల్పకదిద్వయమ్।।

తత్సంయోగమపదద్వమఙ్గప్రత్యఙ్గపాతకమ్।

ఉపపాతకరోమాణం రక్తశ్మశ్రువిలోచనమ్।।

ఖఙ్గచర్మధరం కృష్ణం కుక్షౌ వామే విచింతయేత్।। - ఇతి వాయుపురాణమాధమహాత్మ్యే।

కంసోఽన్తర్వృతగర్వపర్వతవరః పోతస్య ఘాతాహతో

వక్త్రం దర్శయితుం సులజ్జిత ఇవ ప్రాపోగ్రమన్ధం తమః।

అన్యః శ్రీరమణస్య ధామ సుమహస్తోమం జగామ ద్విషా

యుక్తం మాం హరిరగ్రహీత్కరుణయేత్యాశ్రావ్యభవ్యోత్సవః ।। 62 ।।

కంస ఇతి। అన్తర్వృతః అన్తరాచ్ఛాదితః గర్వాఖ్యః పర్వతశ్రేష్ఠో యేన స తథోక్తః। నాగాయుతబలోఽహమిత్యహఙ్కారవానిత్యర్థః। కంసః పోతస్య శిశోః శ్రీకృష్ణస్య ఘాతేన హస్తఘాతేనాహతః సన్ వక్త్రం దర్శయితుం సులజ్జిత ఇవ ఉగ్రం క్రూరమన్ధతమః

పరస్పరదర్శనశూన్యం తమః ప్రాప యయౌ। ద్విషా ద్వేషిణా కంసేన యుక్తం మాం హరిః కరుణయా అగ్రహీత్ గృహీతవానితి। ఆశ్రావ్యః సర్వజనశ్రవణయోగ్యః భవ్యః శోభనః ఉత్సవో యస్యా సోఽన్యః కంసావిష్టో భృగుః। సుమహసాం శోభనకాన్తీనామ్। కాన్త్యుత్సవౌ తు మహసీ ఇత్యమరః। స్తోమః సమూహో యస్మిన్ తత్। శ్రీరమణస్య లక్ష్మీపతేః। ధామ జగామ। యథా మహోత్సవే వీథ్యాం స్వాత్మానమాఘోషయన్తి తథేతి భావః ॥ 62 ॥

సఞ్చూర్ణితాఙ్గాన్కతిచిత్స హత్వా ఛిన్నాఙ్గసన్ధీంశ్చ తథా న కంసమ్।

జఘాన కాయం పరిరభ్య దోర్భ్యాం పత్న్యా రుదన్త్యా ఇవ దర్శయిష్యన్ ॥ 63 ॥

సఞ్చూర్ణేతి। స కృష్ణః కతిచిత్ చాణూరాదీన్ సఞ్చూర్ణితాఙ్గాన్ సమ్యక్ చూర్ణితశరీరాన్ కతిచిచ్చ కాంశ్చిచ్ఛిన్నాఙ్గసన్ధీన్ శకలీకృతహస్తపాదాద్యవయవాన్ హతచ్వా దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం పరిరభ్య ఆలిఙ్గనం కృత్వా రుదంత్యాః కంసపత్న్యాః। కాయం కంసదేహం దర్శయిష్యన్నివ। కంసం తథా చాణూరాదివత్ న జఘాన। మఞ్చాత్ అధః పతనవేగేనైవ కంసం గతాసు చకారేతి భావః ॥ 63 ॥

యమివృన్దమనశ్చన్ద్రః శ్రమం పరిహరన్నివ(1)।

యమునాకూలమగమద్విమలీకర్తుమఞ్జసా ॥ 64 ॥

F.N. 1. సంసారసంరణఖేదవిభేదకారి కంసారిసశ్రితతటీగతచారువారి।

విశ్రాంతితీర్థమమలం హరిలోకవాసవిశ్రాంతిదం దిశతు నః సకలేప్సితాని ॥ 32 ॥

మఖకోటిసహస్రాణాం ముఖం మ్లానయతో ముహుః।

అఘశ్రాంతికరస్యాస్యా కథం విశ్రాంతితీర్థతా ॥ ఇతి తీర్థప్రబన్ధే। (2/32,33)

యమివృన్దేతి। యమినాం మునీనాం యద్వృన్దం తస్య యన్మనస్తస్య చన్ద్ర ఇవ చన్ద్రస్తన్మనస్తాపశాన్తికృదిత్యర్థః। శ్రీకృష్ణస్య శ్రమాభావే హేతురిదం విశేషణమ్। శ్రీకృష్ణః లోకదృష్ట్యా శ్రమం పరిహరన్నివాఞ్జసా విమలీకర్తుం స్వపాదస్పర్శాదినా తీర్థమేవ నిర్మలీకర్తుం యమునాకూలమగమత్ ప్రాప ॥ 64 ॥

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
 ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
 సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గోఽయమేకాదశః ।। 65 ।।

।। ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే ఏకాదశః సర్గః ।।

రోమ్ణామితి। ఉక్తోఽర్థః ।। 65 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం ఏకాదశః సర్గః ।।

**********************************************************************

.

ద్వాదశః సర్గః

తతః సదస్యుగ్రసేనమాహూయ మధురాపతిః।
యదూనామధిపం చక్రే ముదాం ప్రణతవత్సలః ॥ 1 ॥

హత్వా పూతనికాం విధూయ శకటం జిత్వాఽర్జునౌ దానవాన్
సప్తారుజ్య వినాశ్య కాలియవిషం నిష్పీడ్య శిష్టేతరమ్ ॥
భిత్వా కేశినమున్మదం విషతరుం చోద్ధృత్య గోవర్ధనం
యః కంసం సగజేన్ద్రమల్లమవధీత్తస్మై నమో విష్ణవే ॥ 1 ॥
యో విద్యాధిపతిర్విద్యామగాద్విశ్వగురుర్గురోః ॥
సమ్పూర్ణైశ్వర్యసమ్పన్నం తం శౌరిం సముపాస్మహే ॥

తత ఇతి ॥ తతః అనన్తరమ్। ప్రమతేషు వత్సలః స్నిగ్ధః మధురాపతిః శ్రీకృష్ణః ముదా ప్రీత్యా సదసి ఉగ్రసేనమాహూయ యదూనామధిపం చక్రే ॥ 1 ॥

రాజ్యం మే తవ శాస్త్రమేవ నియమాః సేనా తితిక్షాఙ్గనా

నిత్యం భక్తివిరక్తిదైన్యశమనజ్ఞానాదిలాభో ధనమ్।

మచ్ఛ్రోత్రాన్తిసఙ్గతే తవ యశోధారే స్ఫురచ్చామరే

ఛత్రం మూర్ధ్ని కృతం భవాతపహరం హస్తారవిన్దం తవ ॥ 2 ॥

కృష్ణదత్తం సామ్రాజ్యమ్ అరోచయమానః ఉగ్రసేనః శ్రీకృష్ణం ప్రణమ్యాహ॥ రాజ్యమితి। శ్రీకృష్ణ మే మమ రాజ్యం తవ శాస్త్రమేవ త్వన్మహిమాప్రతిపాదకవేదాన్తశాస్త్రమేవ। యథా రాజ్యాధిపతిః జగూత్పూజ్యః ఏవం వేదాన్తాభ్యాయసీ సర్వజనపూజ్య(1) ఇతి భావః। సేనా చమూః। నియమాః వైష్ణవవ్రతాని। నియమో వ్రతమస్త్రీత్యమరః। యథా సేనయా రాజ్యసిద్ధిః తథా నియమేన శుద్ధాన్తఃకరమస్య శాస్త్రాసమ్పత్తిరితి భావః। అఙ్గనా తితిక్షా ద్వన్ద్వసహిష్ణుతా। యథా నార్యామభిరతస్య సుఖం తథా సహనశీలస్య సర్వదా సుఖమేవేతి భావః। ధనం ద్రవిణం నిత్యం సర్వదా భక్తిశ్చ విరక్తిశ్చ దైన్యశమనం దీననతాశామకం జ్ఞానఞ్చ ఏతాదీనాం సదుగుణానాం లాభః। ప్రాప్తిరేవ। యథా ధనవతాం న దారిద్ర్యాదిక్లేశః తథా విరక్త్యాదిమతాం న కుతశ్చిత్క్లేశ ఇతి భావః। స్ఫురతీ చామరే మమ శ్రోత్రయోరన్తికే సమీపే సఙ్గతే సమ్బద్ధే తవ యశోధారే గుణగమనాత్మకకీర్తిధారే। కీర్తేః శుభ్రత్వాచ్చామరత్వేన నిరూపణమ్। యథా చామరం రాజ్యచిహ్నమ్ ఏవం వేదవిచారచిహ్నం గురుముఖాత్ శ్రీకృష్ణస్య మాహాత్మ్యశ్రవణమేవ। న తు నైర్గుణ్యశ్రవణమితి భావః। పార్శ్వద్వయే కర్ణాన్తికే దోధూయమనచామరయోః సామ్యోపపాదనాయ శ్రోత్రాన్తికే సఙ్గత ఇత్యుక్తమ్। ఛత్రం మమ మూర్ధ్ని శిరసి కృతం నిహితం భవాతపహరం సంసారతాపనివర్తకమ్। తవ హస్తారవిన్దమేవ। స్పష్టోఽత్ర భావః ॥ 2 ॥

త్వత్క్షేత్రం మమ దుర్గమార్యకరుణా వర్మ త్వదఙ్ఘ్రిధ్వజా-

సక్తః సౌమ్యమనోరథో మమ రథశ్ఛన్దాంస్యమన్దా హయాః।

ప్రాణః సారథిరాయుధం త్వదభిధాః జేయః కలిస్తద్భటాః

షట్ తేషాం నగరీ చ సంసృతిరథో లభ్యా విముక్తిః పురీ ॥ 3 ॥

F.N. 1. విత్తం బన్ధుర్వయః కర్మ విద్యా చైవ తు పఞ్చమీ।

ఏతాని మాన్యస్యానాని గరీయో హ్యుత్తరోత్తరమ్ ॥

- ఇతి గీతాభాష్యోద్ధృత 6/9 మనుస్మృతివచనమ్।

త్వదితి। మమ దుర్గం త్వత్క్షేత్రమేవ। యథా దుర్గాశ్రితస్య న శత్రుకృతవిఘ్నః। తథా విష్ణుక్షేత్రమాశ్రిత్య సద్విద్యామభ్యసతః మే న విఘ్నమితి భావః। వర్మ కవచమ్। ఆర్యాణాం గురూణామ్। యథా కవచం న శత్రుశరైస్తాడ్యతే తథా గురుకృపావాన్న కామాద్యుపద్రవైరభిభూయతే ఇతి భావః। హే సౌమ్య మనోరథః త్వదంఘ్రౌ తవ పాదయోః యః ధ్వజరేఖారూపః తస్మిననాసక్తః ధ్యాతృధ్యేయభావేవ సమ్బద్ధః మమ రథః రథోఽపి ధ్వజవానిత్యతోఽఙ్ఘ్రిధ్వజాసక్త ఇత్యుక్తమ్। యథా రథవాన్సర్వత్రాకుణ్ఠితగతిః తథా హరిచరణస్మరణవానపీతి భావః। అమన్దాః శీఘ్రగామినో హయాః అశ్వా ఛన్దాంసి చత్వారో వేదాః। యథా హయాః రథం సన్మార్గే ప్రవర్తయన్తి। తథా జ్ఞాతార్థాః వేదాః మనోరథమితి భావః। సారథిః సూతో ప్రాణః ముఖ్యప్రాణః యథా సారథిః హయధురంధరః తథా ప్రాణోఽపి భాష్యాదినా వేదోపోద్బలక ఇతి భావః। ఆయుధం త్వదభిధా త్వదానన్దమయాదీని పుణ్యనామాని। అభిధేత్యనేన ఆనన్దమయాదినామ్నాం న లక్షణయా బ్రహ్మణి ప్రవృత్తిరితి సూచితమ్। ఆయుధేన యథా శత్రుర్హన్యతే తథా నిరన్తరగుణస్మరణరూపతైలధారాయితైరేతైర్నామభిః సంసృతేః పరిక్షయ ఇతి భావః। జేతుం యోగ్యో జేయః జేతవ్యః మమ శత్రుః కలిరేకః తద్భటాః కలిభటాః షట్ కామాదయః తేషాం కలికామాదీనాం నగరీ సంసృతిః సంసారః సంసార ఏవకామాదీనాం స్వోల్లాసప్రవృత్తేః తేషాం నగరీత్యుక్తమ్। అథోఽనన్తరం విముక్తిః పురీ మోక్షాఖ్యా పురీ జేయా లభ్యా। పూర్వోక్తసేనాదిబలేన ప్రాప్యా ।। 3 ।।

యథా త్వం సతతం పూర్ణః సామ్రాజ్యం నేచ్ఛసి ప్రభో।

తథా త్వత్సేవయా పూర్ణా వయమప్యబ్జలోచన ।। 4 ।।

యథేతి। హే అబ్జలోచనం ప్రభో కృష్ణ యథా త్వం సతతం సంపూర్ణః స్వభావత ఏవ పూర్ణః। సామ్రాజ్యం నేచ్ఛసి। తథా త్వత్సేవయా పూర్ణా వయమపి నేచ్ఛామః ।। 4 ।।

యే త్వాం శాస్త్రవిచారవిస్తృతధియః శ్రేయస్కరం శ్రీకరం

సేవన్తే పులకాఙ్కితాఙ్గముదితప్రేమాశ్రుధారాధరాః।

తేషాం నైహికసంపదస్తి విదుషామిత్యఙ్గగీతాం కథాం

నాథోన్మూలయితుం కరోమి గదితం న స్యాన్మృదో మే యది ।। 5 ।।

యే ఇతి। శాస్త్రవిచారే విస్తృతా ధీర్యేషాన్తే తథోక్తాః। ఉదితాని ప్రేమాశ్రూణి ఆనన్దబాష్పజలాని తేషాం ధారాం ధరన్తీతి తథోక్తాః। యే పురుషాః పులకాఙ్కితాఙ్గం యథా భవతి తథా। శ్రేయస్కరం మోక్షప్రదమ్। శ్రీకరమ్ ఐహికసమ్పత్ప్రదం త్వాం సేవన్తే। హే నాథ శ్రీకృష్ణ తేషాం విదుషాం ఐహికసమ్పన్నాస్తీతి అజ్ఞగీతాం మిథ్యావాదిభిరాఘోషితాం కథాం గాథామ్ ఉన్మూలయితుమ్। గదితం రాజ్యం కుర్వితి వచనమ్। కరోమి। మే మమ మదః ధనమదః యది న స్యాత్తర్హీతి పూర్వేణాన్వయః ।। 5 ।।

ఉగ్రసేన యదుపతిం చక్రే చక్రధరః కిల।

యదుమాత్రాధిపత్యేన తస్య విశ్వేశ్వరస్య కిమ్ ।। 6 ।।

ఉగ్రసేనమితి। చక్రధరః శ్రీకృష్ణః। ఉగ్రసేన యదుపతిం యాదవానాం పతిం చక్రే కిల। స్వయమేవ రాజ్యం కుతో న బుభుజ ఇత్యత ఆహ। విశ్వేశ్వరస్య సకలభువనధీశ్వరస్య యదుమాత్రాధిపత్యేన కిం కింఫలమ్। న కిమపీత్యర్థః। నహి సార్వభౌమః ఏకగ్రామాధిపత్యం వాఞ్ఛతీతి భావః ।। 6 ।।

స కృష్ణః కంసవిధ్వంసీ తత్పిత్రే తన్మహీం దదౌ।

పరార్థైకఫలః (1)సాక్షాత్పురాణపురుషో హ్యసౌ ।। 7 ।।

ప్రకారాన్తరేణోగ్రసేనస్య రాజ్యదానం సఙ్ఘటయతే। స ఇతి। కంసవిధ్వంసీ స కృష్ణః। తన్మహీం కంసరాజ్యం తత్పిత్రే కంసపిత్రే ఉగ్రసేనాయ। దదౌ దత్తవాన్। తత్పిత్ర ఇత్యనేన సతి పితరి తమవజ్ఞాయ స్వయమేవ రాజ్యపరిపాలనరూపం కంసవధకారణం చ సూచితమ్। తథాహి। అసౌ కృష్ణః। పరార్థైకం కేవలపరప్రయోజనమేవ ఫలమ్। స్వకృతస్య సృష్ట్యాదేః(1) యస్యః స తథోక్తః। సాక్షాత్ పురాణపురుషో హి। ఆదిపురుషో హి। మహాప్రయత్నసాధ్యజగత్సృష్ట్యాదికమపి యస్య పరార్థం తస్యేదం న స్వార్థమితి కిం వాచ్యమితి భావః ।। 7 ।।

F.N. 1. `న ప్రయోజనవత్త్వాత్' - ఇతి బ్రహ్మసూత్రమ్। (2/1/33)

`నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి' - ఇతి గీతా। (3/22)

`అస్మదిష్టైకకార్యాయ పూర్ణాయ హరయే నమః' - ఇతి ద్వాదశస్తోత్రమ్। (2/9)

ఈశ్వరప్రవృత్తేః సర్వత్ర స్వప్రయోజనహీనత్వాత్ - ఇతి తత్త్వనిర్ణయటీకా।

త్వదుక్తికారిణః సర్వే వయమిత్యబ్రవీద్ధరిః।

భక్తమాత్రోక్తకర్తుస్తత్కిమపూర్వం కృపామ్బుధేః ।। 8 ।।

త్వదుక్తీతి। హరిః శ్రీకృష్ణః వయం సర్వే బలరామాదయః। తవాజ్ఞాధరా ఇతి యదబ్రవీత్। తద్భక్తమాత్రోక్తకర్తుః సకలభక్తోక్తకారిణః। కృపాంబుధేః శ్రీకృష్ణస్యాపూర్వం కిం నూతనం కిమ్। వాత్సల్యేన ప్రవృత్తేస్తదపి నేహాన్యాయ్యమితి భావః ।। 8 ।।

సేనామధ్యగతా రాజన్ వయమిత్యాహ మాధవః।

విశ్వమధ్యగతస్యాస్య సేనాన్తః కిం ను దూషణమ్ ।। 9 ।।

సేనేతి। మాధవః లక్ష్మీపతిః। మధుకులోత్పన్నత్వాత ఇతి వా। కృష్ణః। హే రాజన్ ఉగ్రసేన। వయం తవ సేనామధ్యగతాః వయం తవ యోధా ఇతిభావేనోగ్రసేన ప్రత్యాహ। విశ్వమధ్యగతస్య అణురేణుతృణకాష్ఠాదీనామపి మధ్యగతస్య సేనాభ్యన్తరేఽవస్థిత్యా కిం దూషణమ్। తత్తదాకారేణ సకలజగన్తఃప్రవిష్టస్య నాయమపి దోష ఇతి భావః ।। 9 ।।

వక్రం సర్వమవక్రయత్వనుదినం కుబ్జాతనూజ్జృమ్భకో

మల్లానాం లయకృద్ధునోతు స రిపూన్కంసస్య హింసాకరః।

బన్ధూన్ బన్ధకరాన్వియోజయతు మే రమ్యాం ధురం మాధురః

సన్ధాద్యాద్ధరిరన్తరఙ్గవిభవం రఙ్గస్థలీరఞ్జకః ।। 10 ।।

కవిరుక్తకథా అనువదన్ స్వాభీష్టం ప్రార్థయతే। వక్రమితి। కుబ్జాతన్వాః సైరంధ్రీశరీరస్య ఉజ్జృంభకః ఉన్నమనకర్తా। కుబ్జీభావేన వక్రశరీరస్యావక్రతాసంపాదక ఇత్యర్థః। అత ఏవ వక్రం దుర్విషయానురక్తతయా సద్విషయేషు కుటిలమ్। సవ చక్షురాదీన్ద్రియజాతమ్।

అవక్రయతు సద్విషయేషు అజిహ్మం కరోతు।   మల్లానాం లయకృత్ వినాశకారీ స కృష్ణః రిపూన్ అస్మత్ప్రతిపక్షిణః ధునోతు సంహరతు। కంసస్య మాతులతయా బన్ధుభూతస్య స్వపితృబన్ధనకరస్య హిసాకరః। బన్ధకరాన్ మమతాఖ్యపాశసమ్పాదకతయా బన్ధనహేతూన్ బన్ధూన్ సుహృదో విజయోజయతు విఘ

యతు। మాధురః శబ్దతోఽర్థతశ్చ మధురాయాః పుర్యాః పాతా। శ్రీకృష్ణః మే మహ్యం మధురామ్। ధురం వ్యాఖ్యానాదివ్యాపారభారం సన్దద్యాత్। దదాతు। రఙ్గస్థలీరఙ్కకః మల్లరఙ్గస్థలీర్ఙ్కకః హరిః కృష్ణః అన్తరఙ్గవిభవం అన్తః కరణస్య నైర్మల్యాదివిభవం సన్దద్యాత్। శబ్దసామ్యాత్ హేతురలఙ్కారో ద్రష్టవ్యః ।। 10 ।।

మధురా మధురా యేన సమభూత్సమభూజ్ఝితా।

స్మరత స్మరతాతం తం మహాతామహతార్థదమ్ ।। 11 ।।

మధురేతి। మధురా మనోహరా। మధురా మధురాపురీ। యేన కృష్ణేన సమభూర్ఝితా సమయా సదృశయా భువా ఉర్ఝితా రహితా। అసదృశీత్యర్థః। సమభూత్। మహతాం జ్ఞానినాం అహతః అవినష్టః అర్థః పురుషార్థః అసదృశో మోక్ష ఇత్యర్థః తం దదాతీతి తథోక్తః। తం స్మరతాతమ్ మన్యథజనకం కృష్ణం స్మరత చిన్తయత ।। 11 ।।

కృష్ణోదారవిహారఖణ్డితమలం యస్యాం జలం మఙ్గలం

తత్పాదామ్బుజలక్ష్మలక్ష్యవిభవా ధన్యస్థలీ యత్స్థలీ।

యద్గేహాని కృతస్పృహాణి రమయా నిత్యం స్వభర్తుః స్థితేః

దద్యాత్సా మధురా పురీ శుభకరీ శ్రేయాంసి భూయాంసి నః ।। 12 ।।

కృష్ణేతి। యస్యాం పుర్యాం జలమ్ ఉదకం శ్రీకృష్ణస్య ఉదారః ఉత్కృష్టో విహారః క్రీడా తేన ఖణ్డితం మలం యస్య తత్తథోక్తమ్। మఙ్గలం పరమపావనమాస్తే। యస్యాః స్థలీ స్థలమ్। ద్వావప్యన్లిఙ్గౌ స్థలం స్థలీత్యమరః। తస్య శ్రీకృష్ణస్య పాదాంబుజే యల్లక్ష్మ వజ్రాంకుశాదిచిహ్నమ్। లాంచ్ఛనం తేన లక్ష్యః దర్శనీయః విభవః సంపత్ దేవైరపి శ్లాఘనీయత్వరూపా యస్యాః సా తథా సతి। ధన్యస్థలీ పుణ్యకరస్థలీ। జాతా। యస్యాం గేహాని మన్దిరాణి। నిత్యం స్వభర్తుః శ్రీకృష్ణస్య స్థితేః రమయా లక్ష్మ్యా కృతా స్పృహా యేషు తాని

కృతస్పృహాణి। స్వనివాసార్థం వాంఛితాని జాతాని సా శుభకరీ మధురాపురీ। నో అస్మాకమ్। భూయాంసి బహూని శ్రేయాంసి సుఖాని దద్యాత్ ।। 12 ।।

జగత్పిత్రాఽథ పితరౌ మృదుభాషణపూర్వకమ్।

నతౌ న తౌ పుత్రబుద్ధిం చక్రతుశ్చక్రిణీశ్వరే ।। 13 ।।

జగదితి। అథ కంసవధానన్తరమ్। జగత్పిత్రా కృష్ణేన। మృదుభాషణపూర్వకం యథా భవతి తథా। నతౌ నమస్కృతౌ తౌ పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ। ఈశ్వరే జగత్స్వామిని చక్రిణి। శ్రీకృష్ణే పుత్రబుద్ధిం పుత్రోఽయమితి బుద్ధిం న చక్రతుః। అవతారసమయే చతుర్భుజమూలమూర్తేరేవ దృష్టత్వేన తత్సంస్కారస్య జాగరూకత్వాత్ నతావపి పరదేవతాబుద్ధ్యా ఆలిఙ్గనాదికం న చక్రతురితి భావః ।। 13 ।।

విముచ్య నిగడాదీశః స్మితవక్త్రః ప్రియం వదన్।

కృత స్నేహోఽథ నిగడం (1)మాయామయమయూయుజత్ ।। 14 ।।

విముచ్యేతి। ఈశః కృష్ణః। పితరౌ దేవకీవసుదేవౌ నిగడాత్ శృంఖలాత్ విముచ్య స్మితం వక్త్రం యస్యసః। హాసో జనోన్మాదకరీ చ మాయేతి వచనాత్। మాయోపోద్బలకమన్దహసితయుఙ్ముఖః। ప్రియం అంబ తాతేతి ప్రియవచనం దధన్। కృత స్నేహః సన్। అథాస్మిన్నేవ క్షణే మాయామయం పుత్రోఽహమితి వ్యామోహాత్మకమ్। నిగడం శృంఖలమ్ అయోజయత్ యోజయామాస। యుజిర్యోగ ఇతి లుఙ్ ।। 14 ।।

అథ ధర్మపథాధ్యక్షో జగదే జగదేకరాట్।

వార్తయాఽహం భవత్పుత్రో యశ్చకార న వాం హితమ్ ।। 15 ।।

అథేతి అథానన్తరమ్। ధర్మపథస్య పిత్రాదిషు ప్రియం వక్తవ్యమితి ధర్మమార్గస్యాధ్యక్షః స్వామీ। జగదేకరాట్ శ్రీకృష్ణః జగదే జగాద। కిమితి। యోఽహం వాం వృద్ధయోర్వ్యవయోర్హితం పోషణాదికం న చకార నాకరవమ్। సోఽహం వార్తయా కేవలం వార్తామాత్రేణ। భవతోః పుత్రః భవత్పుత్రః। పుత్రేణ కర్తవ్యం కిమపి నో కృతమితి ఆపాతతః లోకాః పుత్ర ఇతి వదన్తి వస్తుతో నాహం భవత్పుత్ర ఇతి హృదయమ్ ।। 15 ।।

సర్వం తాత కృతం త్వయా యదుదితం ప్రీత్యాఽస్మదీయాన్వయే
తేనేదం తిలకీబభూవ హి కులం కీర్తిశ్చ మే విస్తృతా।
యేనానేకఖలాన్నిహత్య బలినం కంసం చ వంశద్రుహం
బన్ధగ్రన్థిరయం వ్యయోజి దయయా కిం కిం కృతం న త్వయా ।। 16 ।।

ఏవముక్తో వసుదేవః ప్రతివక్తి। సర్వమితి। హే తాత పుత్ర శ్రీకృష్ణ। త్వయా సర్వం పుత్రేణ కర్తవ్యం సమస్తం కృతమ్। యత్ యస్మాత్కారణాత్। త్వయా అస్మదీయాన్వయే

F.N. 1. దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా ।। - ఇతి గీతా (7/14)

అస్మత్కులే ఉదితముత్పన్నమ్। తేన కారణేన ఇదం కులం తిలకీబభూవ। యాదవః శ్రీకృష్ణ ఇతి కులస్య శ్రీకృష్ణనామ్నా సహ సర్వైః సంపఠ్యమానాత్సర్వలోకవిభూషణం బభూవ హి। మే కీర్తిశ్చ విస్తృతా బభూవ। వాసుదేవ ఇతి సాదరం సర్వైరభ్యస్య మానత్వాదితి భావః। యేన త్వయా అనేకఖలాన్ పూతనాదీన్। వంశద్రుహమ్ బలినం బలిష్ఠం కంసం చ నిహత్య దయయా అయం బన్ధగ్రన్థిః శృఙ్ఖలాబన్ధగ్రన్థిః। వ్యయోజి విమోచితః। స్వావతారప్రయోజనతయా కృతమపి పూతనాదిహననమ్ ఆత్మవిమోచనార్థం కృతమిత్యనుసన్దధతా వసుదేవేన సజ్జనస్వభావో దర్శితః। త్వయా ఏతావత్కృతత్వాత్కిం కిం న కృతం సర్వమపి కృతమిత్యర్థః ।। 16 ।।

అమ్బా తం పరిరభ్య ఫుల్లకరసన్మాల్యేన తస్యార్చనం
నేత్రానన్దజలేన సిఞ్చనమురోజోద్యత్పయోధారయా।
నైవేద్యం చ నివేద్య వీక్షణలసన్నీరాజనం శోభనం
భావిస్వీయవిముక్తకల్పలతికాబీజం నిజం నిర్మమే ।। 17 ।।

అమ్బేతి। అమ్బా మాతా దేవకీ। శ్రీకృష్ణం పరిరభ్య ఆలింగ్య। ఫుల్లౌ పులకితౌ కరావేవ సన్మాల్యం సమీచీనపుష్పమాలా తేన। తస్య కృష్ణార్చనం పూజనమ్। నేత్రానన్దజలేన సించనం స్నానమ్। ఉరోజాభ్యాం స్తనాభ్యామ్ ఉద్యతః స్రవతః పయసః క్షీరస్య ధారయా నైవేద్యం శోభనం మనోహరం వీక్షమమవలోకనమేవ। లసత్ప్రకాశమానం నీరాజనం చ నివేద్య శ్రీకృష్ణం దోర్భ్యామాలింగ్య సానన్దం ముఖం పశ్యతీ క్షీరం పాయయామాసేతి భావః। ఇదమేవ పూజాత్వేన వర్ణయతా కవినా సాక్షాత్పరబ్రహ్మణి మాతృభావేనాపి కృతమేతన్మహాఫలసాధనమితి సూచితమ్। ఏతదేవ స్పష్టయతి। భావీతి। భావినీ స్వయముక్తకల్పలతికా స్వీయమోక్షాఖ్యకల్పలతా తస్యాః బీజం కారణం నిజం స్వసంబంధి నిర్మమే చక్రే ।। 17 ।।

వ్రజే గృహస్థోచితరమ్యలీలాః ప్రచక్రతుర్యౌ సమమఙ్గనాభిః।

అథోపనీతౌ విధినోపనీతౌ సుతౌ వితేనే కిల శూరసూనుః ।। 18 ।।

వ్రజ ఇతి। యౌ రామకృష్ణౌ వ్రజే గోకులే అఙ్గనాభిః గోపీభిః సమం సార్ధం గృహస్థానాం గృహస్థాశ్రమిణామ్ ఉచితాః యోగ్యాః లీలాః రతిపుత్రోత్పత్త్యాదిలీలాః విలాసాన్। ప్రచక్రతుః। అథానన్తరం శూరసూనుః వసుదేవః విధినా భాగధేయేన ఉపనీతౌ సమీపప్రాపితౌ సుతౌ ఉపనీతౌ ఉపనయనాఖ్యసంస్కారవన్తౌ। వితేనే కిల చకార కిల। కిలేత్యస్వారస్యే। నటనమత్రమేతదితి సూచనార్థమ్ ।। 18 ।।

మునయ ఉపయయుర్మహేక్షణోత్సుకా ధృతనియమాః కిల సర్వతః సమేతాః।

జనిమివ పరిహర్తుముత్తరత్ర హ్యుపనయనాదినిదానమాప్తకామాః ।। 19 ।।

మనుయ ఇతి। మహస్య కృష్ణోత్సవస్య ఈక్షణే దర్శనే ఉత్సుకాః। ధృతనియమాః ధృతవ్రతాః। ఆప్తకామాః పూర్ణకామాః। మునయః ఋషయః ఉత్తరత్ర ఏతజ్జన్మోత్తరకాలే। ఉపనయనాదినిదానం స్వేషాముపనయనాదిసంస్కారమూలకారణమ్। జనిముత్పత్తిమ్। పరిహర్తుమివ సమేతాః మిలితాః సన్తః। సర్వతః ఉపయయుర్థీం కిల। శ్రీకృష్ణోపనయనదర్శనే సత్యపునర్భవ ఏవ భవతీతి భావః। ధృతనియమా ఇత్యనేన మహావ్రతధరైరపి విష్ణూత్సవదర్శనాదివైష్ణవధర్మాః అనుష్ఠేయా ఇతి సూచితమ్ ।। 19 ।।

వాద్యాని నేదుర్మునయశ్చ మన్త్రానుచ్చారయన్తః సహ బన్దివృన్దైః।

వృన్దారకాణాం స్తుతయశ్చ రమ్యగన్ధర్వగీతైస్సహ నాకిలోకే ।। 20 ।।

వాద్యానీతి। వాద్యాని భేరీమృదంగాదీని మన్త్రాన్ వేదానుచ్చారయన్తః మునయశ్చ బన్దివృన్దైః పాఠకసమూహైః సహ నేదుః। దేవలోకే వృన్దారకాణాం స్తుతయశ్చ రమ్యగన్ధర్వగీతైః మనోహరగన్ధర్వగానైః సహ నేదుః ।। 20 ।।

నార్యః సమస్తా నయనోత్సవం తం రక్తాక్షతై రాగయుతా ముకున్దమ్।

అవాకిరంస్తత్పరిరమ్భమోత్కా కుబ్జా దురన్తాం ధ్రువమాప చిన్తామ్।। 21 ।।

నార్య ఇతి। రాగయుతాః అనురాగయుక్తాః సమస్తా నార్యః నయనోత్సవం నేత్రానన్దకరమిత్యర్థః। తం ముకున్దం శ్రీకృష్ణం రక్తాక్షతైరవాకిరన్। తస్య శ్రీకృష్ణస్య పరిరంభణే ఆలిఙ్గనే ఉత్కా ఉత్సుకా కుబ్జా దురన్తామ్ అపారాం చిన్తాం బ్రహ్మచారిణా సహ మమ కథం రమణం స్యాదితి చిన్తామాప। ధ్రువం నిశ్చయః। ఉపరికరిష్యమాణకుబ్జారత్యాఽపి ఇదం నటనమేవేతి భావః ।। 21 ।।

అమ్బాయాః పితురఞ్చతామపి సతాం సత్ప్రేమదామోపమం

సమ్బద్ధం విశదం గలే త్రిగుణితం యజ్ఞోపవీతం తయోః।

రేజే తద్విలసద్గుణైర్బహుగుణైరన్తర్గరిష్ఠం త్రయం

స్తోతృస్తవ్యతయా తదాశ్రయయుతం స్వచ్ఛం శ్రుతీనామివ ।। 22 ।।

అమ్బాయా ఇతి। అమ్బాయాః దేవక్యాః। పితుర్వసుదవేస్య అఞ్చతాం సతామ్। అపి సముచ్చయే। సత్ప్రేమదామాని నిర్దుష్టస్నేహపాశాని తాన్యేవోపమా యస్య తత్తథోక్తమ్। అమ్బాదిత్రివర్గకృతప్రేమ్ణామపి త్ర్యాత్మకత్వాత్ శ్రీకృష్ణరామవిషయకత్వేన తత్సమ్బన్ధిత్వాచ్చోపవీతసామ్యమితి భావః। తయోః శ్రీకృష్ణరామయోః గలే కణ్ఠే సమ్బద్ధం సల్లగ్నం విశదం స్వచ్ఛం త్రిగుణితం త్రిభిరావర్తితం తన్తుత్రయాత్మకత్వాదిత్యర్థః। యజ్ఞోపవీతం రేజే। కథమివ। తస్య శ్రీకృష్ణస్య బహుగుణైర్బహవో గుణాః యేషాం తే తథా తైః। ప్రత్యేకమసఙ్ఖ్యాతైః విలసద్గుణైః జ్ఞానానన్దాదిభిరుపవీతస్య ఏకైకగుణస్యాపి ప్రత్యేకం త్రిగుణాత్మకత్వాద్బహుగుణత్వమ్। అన్తర్గరిష్ఠ దృఢమ్।

నైర్గుణ్యసాధకకుతర్కైరనపోహ్యామిత్యర్థః। స్తోత్రస్తవ్యతయా తావేవాశ్రయౌ తాభ్యం యుత్। స్తోతృతయా శేషాత్మకబలరామాశ్రితమ్। స్తుతివిషయతయా శ్రీకృష్ణాశ్రితమ్। ఏవముభయాశ్రితమిత్యర్థః। స్వచ్ఛమపౌరుషేయత్వేన కర్తృదోషనిమిత్తదోషరహిత్। శ్రుతీనాం త్రయమివ రేజే ఇతి సమ్బన్ధః। సకలవేదపారంగతస్య బలస్య సకలవేదప్రతిపాద్యస్య శ్రీకృష్ణస్యేదానీం కృతోపవీతధారణం నటనమేవేతి భావః ।। 22 ।।

లోకం విడమ్బయితుమేవమిహోపనీతః

సత్యాం కరిష్యతి హరిర్మదపత్యవాఞ్ఛామ్(2)।

ఇత్థం ప్రహృష్టహృదివాగ్నిరసౌ విశఙ్కో

జజ్వాల యజ్వవరమన్త్రహుతైర్హవిర్భిః ।। 23 ।।

లోకమితి। ఇహ భూమౌ లోకం జనం విడంబయితుమనుకర్తుమేవ ఉపనీతః శ్రీకృష్ణః మమ అపత్యానాం అర్చిర్నామ్నాం కుమారాణాం శ్రీకృష్ణాఖ్యపతికాంక్షయా కన్యాత్వం తపసా గతానామ్। అగ్నికుమారాః ఖలు శ్రీకృష్ణపత్నీనాం షోడశసహస్రాణీతి పౌరాణికీప్రసిద్ధిః(1)। తేషాం వాంఛా మనోరథః తాం సత్యాం యథావత్సిద్ధార్థవిషయిణీం కరిష్యతి। లోకవిడమ్బనాయోద్వాహమపి కరిష్యన్ మదపత్యకృతతపఃఫలదానాయ తా ఏవ పరిణేష్యతి। ఇత్థమనేన భావేనైవ। ప్రహృష్టహృ-దివ తుష్టచిత్త ఇవ। విశంకః విఘ్నశంకారహితః। అసౌ ఉపనయనమణ్డపస్థోఽగ్నిః। యజ్వనాం యాజ్ఞికానాం వరాః శ్రేష్ఠాః। యజ్వా తు విధినేష్టవానిత్యమరః। తేషాం మన్త్రహుతైః హవిర్భిః సాధనైః జజ్వాల జ్వలితవాన్ ।। 23 ।।

ఆచార్యః సకలవిదే పురాణపుంసే గాయత్రీమనుమదిశన్మమేత్థమూహః।

తద్వ్యాజాత్తవ గుణచిన్తకాయ మహ్యం సద్బుద్ధిం దిశ దయయేత్యసౌ యయాచే ।। 24 ।।

ఆచార్య ఇతి। ఆచార్యః గర్గః। సకలవిదే సర్వజ్ఞాయ। పురాణపుంసే ఆదిపురుషాయ। శ్రీకృష్ణస్యనుపదేశ్యత్వే హేతుగర్భమిదం విశేషణద్వయమ్। శ్రీకృష్ణాయ గాయత్రీమనుంమ గాయత్రీమన్త్రమ్। అదిశత్ ఉపదిదేశ। అత్రోత్ప్రేక్షతే। తద్వ్యాజాత్ ఉపదేశవ్యాజాత్। అసౌ గర్గః। తవ గుణచిన్తకాయ వరేణ్యత్వాదిగుణధ్యానరతాయ। అనేన ధీమహీత్యన్తస్య పాదద్వయస్యార్థసూచనం కృతమ్। మహ్యమితి। ఆత్మని బహువచనప్రయోగేఽప్యేకత్వాపరిహారాత్ ధీమహీత్యుత్తమపురుషప్రయోగస్య ఫలితకథనమ్। దయయా సద్బుద్ధిం దిశ దేహి। అనేన యః జ్ఞానరూపీ పరమాత్మా నోఽస్మాకం

ధియః సద్బుద్ధీః ప్రచోదయాత్ ప్రేరయేత్। ఇతి "ధియో యో న" ఇత్యాదితృతీయపాదస్యార్థః సూచితః। ప్రచోదయాదిత్యస్య లోడన్తస్య ప్రార్థనార్థత్వాత్ ఇతి యయాచే। ఇత్థం మమోహస్తర్కః।। 24 ।।

ఇతః పరం శ్రౌతపథస్థితోఽయం న యాతి గోపాలకబాలలీలామ్।

ఇతీవ శౌరిః సహ దక్షిణాభిర్దదౌ ముదా గాః సుభగా మునిభ్యః ।। 25 ।।

F.N. 1. అగ్నిపుత్రా సహాత్మానస్తపసా స్త్రీత్వమాపిరే।

భర్తారం చ జగద్యోనిం వాసుదేవమజం విభుమ్ ।।

- ఇతి భాగవతతాత్పర్యోద్ధృతమహాకౌర్మవచనమ్ ।। 1/10/31

ఇతః పరమిత। శ్రౌతపథస్థితః గురుకులవాసాదిశ్రుత్యుక్తమార్గనిష్ఠః। అయం శ్రీకృష్ణః ఇతః పరం ఇతః ప్రభృతి। గోపాలకబాలానాం గోరక్షకబాలకానాం లీలాం న యాతి। ఇతీవ ఇతి మత్యేవ రక్షకరహితగోభిః కిమస్మాకమితి బుద్ధ్యేవేత్యర్థః। శౌరిర్వసుదేవః దక్షిణాభిః సహ సుభగాః మనోహరాః గాః ముదా హర్షేణ మునిభ్యో దదౌ। శ్రీకృష్ణావతారసమయే(1) సఙ్కల్పితగోప్రదానం కృతవానిత్యర్థః ।। 25 ।।

యజ్ఞోపవీతోజ్జ్వలకణ్ఠదేశః కృష్ణాజిశ్రీర్మునిసజ్ఞమాన్యః।

ప్రాణప్రణేతా ధృతతర్కముద్రో ధ్యాయనం మనుం వ్యాస ఇవాన్వశిక్షత్ ।। 26 ।।

యజ్ఞోపవీతేతి। యజ్ఞోపవీతేనోజ్వలః కణ్ఠదేశో యస్య స తథోక్తః। కృష్ణాజినధారీత్యర్థః। మునిసజ్ఞైః ఋషిసజ్ఞైః మాన్యః ప్రాణప్రణేతా ప్రాణాయామకర్తా। అన్యత్ర ప్రాణాపరరూపస్య శ్రీమధ్వాచార్యస్య ప్రణేతా వ్యాఖ్యాతా। అన్యత్ర వ్యాసపక్షే స్ఫుటమ్। ధృతా తర్కముద్రా జ్ఞానముద్రా యేన సః శ్రీకృష్ణః। ధ్యాయన్ ధ్యానం కుర్వన్। వ్యాస ఇవ శ్రీవేదవ్యాస ఇవ। మనుం గాయత్రీమన్త్రమ్। అన్వశిక్షత్ అభ్యస్తవాన్। జజాపేత్యర్థః ।। 26 ।।

దినే దినేఽగ్నౌ సమిధో జుహావ తథా శ్రుతీనాం జననీం జజాప।

స్వకుక్షిపూర్తౌ న రతిర్ద్వికస్య నిజాతుభావస్మరణోత్సవే చ ।। 27 ।।

దినే దిన ఇతి। శ్రీకృష్ణః దినే దినే ప్రతిదినమ్। అగ్నౌ సమిధః జుహావ। అగ్నికార్యం కృతవానిత్యర్థః। తథా దినే దినే శ్రుతీనాం వేదానాం జననీం మాతరం గాయత్రీమ్। "వేదమాతా తు గాయత్రీ" తి వచనాత్। జజాప। తథాహి। స్వకుక్షిపూర్త్యై స్వోదరపూరణే రతిరిచ్ఛా। వాకస్య నహి। సంర్వస్యాప్యస్తీత్యర్థః। అగ్నౌ క్రియమాణ హోమస్య భోక్తా శ్రీకృష్ణః స్వయమేవేతి భావః। నిజానుభావస్మరణోత్సవే స్వమాహాత్మ్యధ్యానోత్సవే। స్తుతావిత్యర్థః। రతిః కస్య న స్యాత్। అనేన గాయత్రీ శ్రీకృష్ణమాహాత్మ్యప్రతిపాదికేతి జ్ఞాయతే ।। 27 ।।

తం బ్రహ్మచర్యవ్రతధుర్యమార్యాః సందృశ్య హృష్టాః పరమబ్ధిపుత్రీ।

వక్షఃస్థలస్థా త్రపయాఽఽకులాసీదభ్యర్థ్యమానౌ చ దినేశవహ్నీ ।। 28 ।।

F.N. 1. కృష్ణావతారోత్సవసమ్భ్రమోఽస్పృశత్।

ముదా ద్విజేభ్యోఽయుతమాప్లుతో గవామ్ ।। భా. 10/3/11

తమితి। ఆర్యాః శ్రేష్ఠాః ఉపనయనదర్శనార్థమాగతా విప్రర్ష్యాదయః కర్తారో వసుదేవాదయశ్చ తం శ్రీకృష్ణం బ్రహ్మచర్యవ్రతధుర్యం బ్రహ్మచర్యవ్రతస్య ధురన్ధరం సన్దృశ్య హృష్టాః సన్తుష్టాః పరం కేవలం వక్షఃస్థలస్థా అబ్ధిపుత్రీ సముద్రపుత్రీ లక్ష్మీస్త్రపయా లజ్జయా ఆకులా వ్యాకులా ఆసీత్। బ్రహ్మచర్యవ్రతనిష్ఠపురుషవతక్షసి తరుణీనాం స్థితిర్లజ్జాకరీతి భావః। కిఞ్చాభ్యర్థ్యమానో "హృద్రోగం మమ సూర్య హరిమాణం చ నాశయే" త్యాదిమన్త్రేణ। "ఆయుష్యం తేజ ఆరోగ్యం దేహి మే హవ్యవాహనే" త్యాది మన్త్రేణ చ। శ్రీకృష్ణేన ప్రార్థ్యమానో దినేశః సూర్యః వహ్నిర్హవ్యవాహనస్తౌ చ త్రపయా ఆకులావాస్తామ్। దాసానుదాసయోస్తయోః స్వామినా శ్రీకృష్ణేన క్రియమాణం ప్రార్థనం కథం న లజ్జాకరీతి భావః ।। 28 ।।

గురోర్గృహం సర్వవిదగ్రగణ్యావుపేయతుస్తౌ (1)సమిధః సమర్ప్య।

భవాన్ భావరణ్యమిదం చిదగ్నావతః పరం నిర్దహతాదితీవ ।। 29 ।।

గురోరితి। సర్వవిదగ్రగణ్యౌ సర్వజ్ఞశ్రేష్ఠౌ తౌ శ్రీకృష్ణరామౌ। అస్మద్గురుర్భవాన్। ఇదం భవారణ్యం సంసారవనమ్। అతః అస్మదాగమనాన్తరమ్। చిదగ్నౌ జ్ఞానాగ్నౌ నిర్దహతాత్ నిర్దహతు। ఇతీవ కేవలబ్జైః దాహకత్వాసంభవాత్ సమిద్భిరేతాభిర్దాహం కుర్వితీవ। సమిధః

సమర్ప్య గురునికటే నక్షిప్య గురోః సాన్దీపినో గృహం ఉపేయతుః ప్రాపతుః। ఇతీవ సమిధః సమర్ప్యేత్యనేన సమిత్సమర్పణాదినా గురుత్వేన వర్ణనం నావయోపర్జ్ఞానాయ కిన్తు తవైవ జ్ఞానాభివృద్ధయ ఇతి సూచితమ్। విద్యాభ్యాసవ్యాజేన తస్య గురోర్మోక్షమేవ దాతుం గతావితి బావః ।। 29 ।।

అథో చతుఃషష్టిదినైః స తావత్కలాః ప్రజగ్రాహ బలశ్చ ధీమాన్।

గురోస్తతోఽప్యల్పదినైర్యదాసాం సకృత్సముచ్చారణమప్యశక్యమ్ ।। 30 ।।

అథో ఇతి। యద్యస్మాత్కారణాత్। తతోఽపి చతుఃషష్ఠిదినేభ్యోఽపి అల్పదినైః చతుఃపఞ్చదివసైః ఆసాం వేదాదిచతుఃషష్ఠికలానాం సకృదేకవారం సముచ్చారణమపి గురోరశక్యమ్। అథో తస్మాత్కారణాత్ స కృష్ణః చతుఃషష్ఠిదినైః తావత్కలాః

F.N. 1. ధర్మో హి సర్వవిదుషామపి దైవతానాం ప్రాప్తే నరేషు జనేన నరవత్ప్రవృత్తిః।

జ్ఞానాదిగూహనముతాధ్యయనాదిరత్ర తజ్జ్ఞాపనాథమవసద్భహవాన్ గురౌ చ ।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (14/4)

ప్రజగ్రాహ గృహీతవాన్। ధీమాన్ బలశ్చ బలరామశ్చ ప్రజగ్రాహ। గుర్వశక్త్యైవ తావన్తి దినాని లగ్నాని। న శిష్యయోరశక్త్యేతి భావః ।। 30 ।।

గురుం తతోఽపృచ్ఛదుపాయనం దిశన్ సుతం యయాచే విమలీకృతాన్వయః।

ముహుర్మురారేః సదయావలోకనైస్తమప్యవద్యాత్పరిపాలయన్నివ ।। 31 ।।

గురుమితి। తతో విద్యాభ్యాసానన్తరమ్। ఉపాయనం గురుదక్షిణాం దిశన్ శ్రీకృష్ణః గురుమపృచ్ఛత్ కిం దేయమితి విచారితవాన్ మురారేః శ్రీకృష్ణస్య ముహుః సదయావలోకనైః విమలీకృతః పవిత్రీకృతః అన్వయః వంశః యస్య స తథాభూతః గురుః తమపి। పురా మృతం బాలకమపి। మురారేః సదయావలోకనైః అవద్యాద్దోషాత్ పరిపాలయన్నివ సుతం యయాచే। ఆనీయ దిశేతి ప్రార్థితవాన్ ।। 31 ।।

సుతం విజానన్నపి మృత్యునీతం సశఙ్ఖదైత్యం వినిహన్తుకామః।
సముద్రమాసాద్య నిహత్య రక్షో లసద్యశః సమ్మితమాప శఙ్ఖమ్ ।। 32 ।।

సుతమితి। స కృష్ణః సుతం గురుసుతమ్। మృత్యునీతం మృత్యునా సంహృతం విజానన్నపి శంఖదైత్యం పఞ్చజనం వినిహన్తుకామః సముద్రమాసాద్య రక్షః శఙ్ఖదైత్యం నిహత్య లసద్యశః సంమితం శోభనకీర్తిసదృశం సఙ్ఖం పాఞ్చజన్యమాప ।। 32 ।।

స పఞ్చజనదేహస్థాన్ ప్రాణాన్నిష్కాస్య పఞ్చ చ।
అపఞ్చజనమాతేనే సాకం తేన పయోనిధిమ్ ।। 33 ।।

స ఇతి। సః శ్రీకృష్ణః పఞ్చజనస్య పఞ్చజనాఖ్యాసురస్య దేహస్థాన్ పఞ్చసఙ్ఖ్యాకాంశ్చ ప్రాణాన్ ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాఖ్యాన్। నిష్కాస్య తద్దేహతో బహిర్నిష్కాస్య। తేన దైత్యేన సాకం పయోనిధిం సముద్రమ్ అపంచజనమాతేనే చకార। న విద్యతే పఞ్చజనః పఞ్చజనాఖ్యో దైత్యః యస్మిన్నితి। న విద్యతే పఞ్చ జనాః పఞ్చసఙ్ఖ్యాకా జనాః(1) ప్రాణాదయో యస్మిన్నితి వ్యుత్పత్త్యా ఉభయోరపఞ్చజనత్వం ద్రష్టవ్యమ్ ।। 33 ।।

F.N. 1. `యాస్మిన్న పఞ్చ పఞ్చజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః' ఇతి శ్రుతిః।
`పఞ్చ పఞ్చజనానాహా।' ఇతి బ్రహ్మసూత్రభాష్యమ్।
`ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత' - ఇతి బ్రహ్మ సూత్రమ్ 1/4/13

యమాలయం ప్రాప్య స కమ్బుముద్ధృతం విభుః ప్రదధ్మౌ రిపుదర్పహారిణమ్।
గురోః సుతం దేహి న చేదియం దశా భవేత్తవాపీతి నిదర్శయన్నివ ।। 34 ।।

యమాలయమితి। ప్రభుః స కృష్ణః యమాలయం యమగృహం గత్వా ఉద్ధృతం రిపుదర్పహారిణమ్। కంబు పాఞ్చజన్యమ్। మే గురోః సాన్దీపినః సుతం దేహి। న చేత్ న దదాసి చేత్। తవాపీయం దశా వైరిణం హత్వా తదఙ్గాదస్థ్యుదుద్ధరణరుపాఽవస్థా భవేత్। మదాజ్ఞాం

న కరోషి చేత్ త్వామపి హనిష్యామీత్యర్థః। ఇతి యమాయ నిదర్శయన్నివ। స్వకరస్థశఙ్ఖాఖ్యదృష్టాన్తేన బోధయన్నివ। ప్రదధ్మౌ నాదయామాస ।। 34 ।।

అముష్య లక్ష్మీశగురోః సుతస్య ధ్రువం విముక్తిః కరసఙ్గతాఽభూత్।

త్వదాగమాత్ప్రాగపి తం జిహాసుం విభుస్త్వమాజ్ఞాపయశీశ కిం మామ్ ।। 35 ।।

అముష్యేతి। ఈశ శ్రీకృష్ణ। లక్ష్మీశస్య తవ గురోః సుతస్య అముష్య బాలస్య విముక్తిర్మోక్షః కరసఙ్గతా కరస్థాఽభూత్ ధ్రువమ్। అత ఏవ త్వదాగమాత్ప్రాగపి పూర్వమపి తం తవ గురుపుత్రం జిహాసుం హాతుమిచ్ఛుమ్। విమానమారోప్య మోక్షం ప్రతి ప్రస్థాపయితుకామమిత్యర్థః। మాం ప్రభుస్త్వం కిమర్థమాజ్ఞాపయసి ।। 35 ।।

ఇతీవ తత్త్యాగవిశఙ్కమానసో యమః సమభ్యర్చ్య సుతం సమాదిశత్।

అలభ్యతద్దర్శనజాతసమ్భ్రమః ప్రహృష్టరోమా ప్రణమన్ముహుర్ముహుః ।। 36 ।।

ఇతీవేతి। ఇతీవ ఇతి మత్వేవ। గురుపుత్రస్య త్యాగే ప్రత్యర్పణే విశఙ్కమానసః నిఃశఙ్కచిత్తః। అలభ్యం తద్దర్శనం శ్రీకృష్ణదర్శనం తేన జాతః సంభ్రమో యస్య స తథోక్తః। ప్రహృష్టరోమా ముహుర్ముహుః పునః పునః ప్రణమన్ యమః సమభ్యర్చ్య కృష్ణమితి శేషః। సుతం గురుసుతం సమాదిశత్ దదౌ ।। 36 ।।

సుతం సమానీయ తతోఽన్తకాన్తికాత్ప్రదాయ శౌరిర్గురవే స్వకాం పురీమ్।

ఉపేత్య పిత్రోరపి దక్షిణామివ ప్రదర్శయామాస నిజం స్వవిగ్రహమ్ ।। 37 ।।

సుతమితి। శౌరిః శ్రీకృష్ణః। తతః అన్తకాన్తికాత్। యమసమీపాత్ సుతం గురుసుతం సమానీయ గురవే ప్రదాయ దత్వా స్వకాం మధురాముపేత్య పిత్రోరపి దేవకీవసుదేవయోరపి దక్షిణామివ నిజం స్వవిగ్రహం దర్శయామాస। యథా మృతపుత్రదర్శనేన గురోః ప్రీతిరేవమేతావత్కాలమదృష్టస్వవిగ్రహదర్శనేన పిత్రోరపి ప్రీతిరభూదితి భావః ।। 37 ।।

రాజధానీ జయతి సా భోజవృష్ణ్యన్ధకాశ్రితా।

రాజరాజపదత్రాతా రాజా యత్ర రమాపతిః ।। 38 ।।

రాజధానీతి। భోజా వృష్ణయః అన్ధకాః యాదవవిశేషాః తైరాశ్రితా సా రాజధానీ। రాజనో ధీయన్తేఽస్యామితి రాజధానీ। మధురా జయతి ఉత్కృష్టతయా వర్తతే। నను నగరీమాత్రస్య రాజాశ్రయత్వేన రాజధానీత్వాత్ కథముత్కర్షోఽస్యా ఇత్యత ఆహ। రాజరాజస్య కుబేరస్య పదం స్థానమ్। తస్య త్రాతా రక్షకః। రాజరాజస్యాపి రాజేత్యర్థః। రమాపతిః శ్రీకృష్ణః యత్ర యస్యాం పుర్యాం రాజా అతః సా జయతీతి సంబన్ధః ।। 38 ।।

ఉగ్రసేనో విజయతే స్వర్గిభిర్గీతవైభవః।

అగ్రేసరా యద్ధ్వజిన్యాముగ్రా రామాదయో ద్విషామ్ ।। 39 ।।

ఉగ్రసేన ఇతి। యద్ధ్వజిన్యాం యస్యోగ్రసేనస్య ధ్వజిన్యాం వాహిన్యామ్। ధ్వజినీ వాహినీ చమూరిత్యమరః। ద్విషాం శత్రూణాముగ్రా భయఙ్కరాః రామాదయో బలరామాదయో అగ్రేసరాః పురఃసరాః। స్వర్గిభిర్దేవైర్గీతవైభవః। ఏవం చోగ్రా సేనా యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా అన్వర్థనామా స ఉగ్రసేనో విజయతే ।। 39 ।।

హృదయజ్ఞా రాజనీతేః సభాయాం శార్ఙ్గధన్వనః।

మన్త్రిణో మన్త్రతన్త్రజ్ఞా మన్త్రయన్తీత్థమన్వహమ్ ।। 40 ।।

ఇదానీం కావ్యాఙ్గత్వేన వర్ణనీయం మన్త్రిమన్త్రప్రకారం వర్ణయతి। హృదయజ్ఞా ఇతి। రాజనీతేః నీతిశాస్త్రస్య హృదయజ్ఞాః రహస్యజ్ఞాః। మన్త్రః షాడ్గుణ్యచిన్తనమ్। తన్త్రం సామాద్యుపాయః। తచ్చ జానన్తీతి తథోక్తాః మన్త్రిణః ప్రధానపురుషాః। శార్ఙ్గధన్వనః శ్రీకృష్ణస్య సభాయాం ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ। అన్వహం ప్రతిదినమ్। మన్త్రయన్తి ఆలోచయన్తి ।। 40 ।।

రణే యదాజ్ఞాశరశఙ్కిచిత్తా భటాః పరావృత్య న లక్షయన్తి।

జయాఙ్గనాం వా దివిజాఙ్గనాం వా స్పృశన్తి రాజా విజయీ స ఏవ ।। 41 ।।

రణ ఇతి। యస్య రాజ్ఞః। ఆజ్ఞైవ శరస్తం శఙ్కత ఇతి తథోక్తం చిత్తం యేషాం తే తథోక్తాః। యుద్ధాత్పరావృత్య గమనే శిరశ్చేదం కరిష్యతీతి భీతా ఇత్యర్థః। భటాః భృత్యాః పరావృత్య న లక్షయన్తి పృష్ఠతో న పశ్యన్తి। జయాఙ్గనాం వా జయ ఏవాఙ్గనా తాం వా దివిజాఙ్గనాం వా దేవలోకస్త్రియం వా స్పృశన్తి। కరేణ గృహ్ణన్తి। శత్రుం విజయన్తే వా। "హతో వా ప్రాప్స్యసి స్వర్గ" మితి(1) వచనాత్। యుద్ధాభిముఖ్యేన మరణద్వారా స్వర్గం గచ్ఛన్తి వేతి భావః। స ఏవ రాజా విజయీ విజయశీలవాన్। రాజ్ఞః ప్రభుశక్తిరావశ్యకీతి భావః ।। 41 ।।

చారేణ యో వేత్తి రిపోర్విచారం సదా రణోపస్కరణం యునక్తి।

అగమ్యభూమిః పరిఖాదినాన్యైః స ఏవ రాజా విజయీ న చాన్యః ।। 42 ।।

చారేణేతి। యః చారేణ గూఢభూత్యేన(2) రిపోర్విచారం మన్త్రం వేత్తి। యః సదా రణోపస్కరణమ్ యుద్ధసాధనం అశ్వరథాదికం యునక్తి యోజయతి। సమ్పాదయతీత్యర్థః। యో రాజా అన్యైః శత్రుభిః పరిఖాదినా అగమ్యా అప్రాప్యా భూమిః స్వస్థానం యస్య స తథోక్తః। స ఏవ తాదృశ ఏవ రాజా విజయీ అన్యో విజయీ న చేత్యర్థః। విజిగీషుణా పరవృత్తాన్తజ్ఞేన స్వశక్త్యుపచయవతాఽపి భావ్యమితి భావః ।। 42 ।।

స్వసంసది ప్రౌఢజనేషు మన్త్రివరేషు నీత్యాగమతత్త్వవిత్సు।

విచార్య కుర్యాద్ద్విషతాముపాయైర్మిథో విభేదం సుఖభాక్ స భూపః ।। 43 ।।

మన్త్రోపాయౌ రాజ్ఞామవశ్యాపేక్షితావిత్యాహుః। స్వసంసదీతి। యః స్వసంసది స్వసభాయామ్। ప్రౌఢజనేషు పురాతనవృత్తాన్తజ్ఞేషు మన్త్రివరేషు అమాత్యశ్రేష్ఠేషు నీత్యాగమస్య నీతిశాస్త్రస్య తత్త్వవిత్సు విచార్య కార్యాకార్యం మన్త్రయిత్వా ఉపాయైః ధనదానాద్యుపాయైః। ద్విషతాం మిథో విభేదం పరస్పరబుద్ధివైషమ్యం కుర్యాత్స భూపః సుఖభాక్ ।। 43 ।।

ఉత్సాహసఙ్గతా నీతిః సూతే నరవరోచితౌ।

కీర్తిప్రతాపౌ రాజేన్ద్ర తత్రాలస్యం ప్రతీపకృత్ ।। 44 ।।

F.N. 1. గీ. 2/37

2. `చారైః పశ్యన్తి రాజానః' ఇతి భారతే (ఉద్యోగపర్వణి)

నీత్యుత్సాహౌ రాజ్ఞాऽవశ్యాపేక్షితావిత్యేతచ్ఛబ్దకౌశల్యేనైవ ప్రదర్శయతి। ఉత్సాహేతి। హే రాజేన్ద్ర ఉగ్రసేన। ఉత్సాహేన యాత్రాదౌ ఉద్యోగేన సఙ్గతా సంబద్ధా నీతిః మన్త్రశక్తిః। నరవరోచితౌ రాజయోగ్యౌ కీర్తిప్రతాపౌ సూతే। ఋతుకాలే పురుషసఙ్గతస్త్రీవత్ ఉత్సాహసఙ్గతైవ నీతిః ఫలతీతి భావః। ఉత్సాహశబ్దస్య పుల్లిఙ్గత్వాత్ నీతిశబ్దస్య స్త్రీలిఙ్గత్వాచ్చ తయోః స్త్రీపురుషసామ్యమ్। ఏవం కీర్తిశబ్దస్య స్త్రీలిఙ్గత్వాత్ ప్రతాపశబ్దస్య పులిఙ్గత్వాత్తయోఃస కుమారీకుమారసామ్యమ్। ప్రాయః స్త్రీణాం స్త్ర్యపత్యాపేక్షిత్వాత్పుంసః పుమపత్యాపేక్షిత్వాచ్చ నీత్యా కీర్తిః ఉత్సాహాత్ప్రతాప ఇతి వివేకో ద్రష్టవ్యః। తత్ర నీత్యామ్ ఆలస్యమ్ అలసతా అనుత్సాహ ఇత్యర్థః। ప్రతీపకృత్ విపరీతకారీ క్లీబసఙ్గతా నారీ వాऽऽలస్యయుక్తా నీతిర్న ఫలతి। వాచా ఇదం కర్తవ్యం న కర్తవ్యమితి నీతిపాఠం కరోతి। తాదృశం ప్రయత్నం న కురుతే చేత్ కార్యసిద్ధిర్న భవతీతి భావః। అమాలస్యశబ్దస్య నపుంసకత్వాత్క్లీబత్వం ద్రష్టవ్యమ్ ।। 44 ।।

సామాద్యుపాయావసరజ్ఞానశూన్యస్య శూరతా।

ఆమ్నాయార్థాపరిస్ఫూర్తేః సామర్థ్యమివ వాదినః ।। 45 ।।

సామాద్యుపాయా ఇతి। సామాదిచతురుపాయానాం అవసరః ప్రయోగకాలః తస్య జ్ఞానం తేన శూన్యః తస్య రాజ్ఞః శూరతా శౌర్యమ్। ఆగ్మనాయానాం ఋగాదిచతుర్వేదానామ్ అర్థస్య అపరిస్ఫూర్తేః। అస్మిన్విషయే ఋగ్వాక్యం ప్రయోక్తవ్యం అస్మిన్యజుర్వేదాదివాక్యమితి స్ఫూర్తిరహితస్య వాదినః సామర్థ్యమివ। యథాయం వాదీ (1)అప్రాప్తకాలత్వాదినా నిగృహ్యతే తథాऽయమపి రాజా శత్రుభిః నిగృహ్యత ఇతి భావః ।। 45 ।।

యః సన్ధిముఖ్యామలనీతికాలమజ్ఞాన్యవిజ్ఞాయ రణం విధత్తే।

షణ్నిగ్రహాణాం సమయానభిజ్ఞవాదీవ సంసత్సు స యాత్యకీర్తిమ్ ।। 46 ।।

యం ఇతి। అజ్ఞానీ అవివేకీ యో రాజా। సన్ధిః సన్ధానం ముఖ్యో యస్యాః విగ్రహయానాసనద్వైధీభావసంశ్రయణలక్షణషడ్గుణాత్మికాయాః సా సన్ధిముఖ్యా। సా చాసావలమనీతిశ్చ తస్యాః కాలం సన్ధ్యాదిషడ్గుణప్రయోగకాలమ్। సన్ధిర్నా

F.N. 1. క్రమవిపర్యాసో అప్రాప్తకాలమ్। యథా కృతకత్వాదనిత్యః శబ్ద ఇత్యాది।

ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ।

విగ్రహో యానమాసనం ద్వైధమాశ్రయః। పడ్గుణ ఇత్యమరః। అవిజ్ఞాయ। అన్య కాలేఽన్యం ప్రయుజ్య రణం యుద్ధం విధత్తే। సః సంసత్సు విద్వత్సభాసు। షట్ చ తే నిగ్రహాః సంవాదానుక్తివిరోధాసఙ్గతీన్యూనాధిక్యే చేతి నిగ్రహస్థానాని(1) తేషాం సమయః ఉద్భావనావసరః తస్యానభిజ్ఞో యో వాదీ స ఇవ సంసత్సు అకీర్తిమ్ అపకార్తిం యాతి। ఏకస్మిన్నిగ్రహస్థానే ప్రాప్తే తదనుద్భావ్య నిగ్రహాన్తరం సముద్భావయన్నిర-నుయోజ్యానుయోగేన(2) స వాదీ యథా ప్రతివాదినా నిగృహ్యతే। ఏవం స్వాసామర్థ్యదశాయాం ప్రాప్తం సన్ధిమకృత్వా యః విగ్రహాదికం కురుతే సోఽపి శత్రుణా నిగృహ్యత ఇతి భావః ।। 46 ।।

నానాప్రకారైర్దశదిక్షు శత్రూన్ యో నైవ జేతుం యతతే క్షితీశః।

బతావశీభూతదశేన్ద్రియౌఘో వ్రతీవ నాసౌ సుఖభాక్వాదాపి ।। 47 ।।

నానేతి। యః క్షితీశః నానాప్రకారైః సామాదిచతురుపాయైః। దశదిక్షు స్థితాన్ శత్రూన్ జేతుం నైవ యతతే। అసౌ రాజా అవశీభూతః అజితః దశేన్ద్రియాణాం ఘ్రాణరసనచక్షుస్త్వక్శ్రోత్రవాక్పాణిపాదపాయూపస్థానాం ఓఘః సమూహో యేన సః। వ్రతీవ సంన్యాసీవ। కదాపి సుఖభాక్ న భవతి బత। యథా రసనాదిజ్ఞానేన్ద్రియాణాం ఉపస్థాదికర్మేన్ద్రియాణాం చ జయాభావే అభక్ష్యభక్షణాగమ్యాగమనాదిదుష్కర్మప్రాప్త్యా ఇహ అపయశసా పరత్ర నరకప్రాప్త్యా చ యథా వ్రతీ దుఃఖభాగీ తథేతి భావః ।। 47 ।।

యత్సైన్యకున్తాః స్వసపత్నచిన్తాం శార్దూలదన్తా ఇవ సాధయన్తి।

స్వరాష్ట్రసన్తోషమపి స్వతన్త్రౌ తదీయదంష్ట్రా ఇవ సోఽవనీశః ।। 48 ।।

యదితి। యస్య రాజ్ఞః సైన్యకున్తాః సేనాస్థభటానాం కున్తాఖ్యాయుధాని। శార్దూలస్య వ్యాఘ్రస్య దన్తా ఇవ। స్వసపత్నానాం స్వశత్రూణాం చిన్తాం మనోవ్యథాం

F.N. 1. విరోధశ్చ తథాఽఽధిక్యం న్యూనతాఽసఙ్గతిస్తథా।

నిగ్రహా ఏత ఏవ స్యుః సంవాదానుక్తిసంయుతాః।।

- ఇతి విష్ణుతత్త్వవినిర్ణయోద్ధృత బ్రహ్మతర్కవచనమ్।

2. అతన్నిగ్రహప్రాప్తౌ తన్నిగ్రహోద్భావనమ్ నిరనుయోజ్యానుయోగః। స చతుర్విధః ఛలమ్ జాతిః, హేన్యాద్యాభాస అప్రాప్తకాలే గ్రహణం చేతి। - ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ।

సాధయన్తి। ఏతాదృశవీరభటోపేతో రాజా కిమస్మాన్కరిష్యతీతి వ్యాకులాన్కుర్వన్తీత్యర్థః। స్వతన్తౌ స్వసన్తానే। తదీయాః శార్దూలసంబన్ధిన్యో దంష్ట్రా ఇవ స్వరాష్ట్రస్య సన్తోషమపి సాధయన్తి। యథా క్రూరా అపి శార్దూలదంష్ట్రాః స్వశిశువిషయే సుఖకరాః। "వ్యాఘ్రీ హరేద్యథా పుత్రం దంష్ట్రాభ్యాం న చ పీడయే" దితి(1) వచనాత్। ఏవమస్మాకం రాజభటకరస్థకున్తేషు సత్సు న శత్రుభ్యో భయమస్తీతి వివృతగృహద్వారాః సన్తః రాష్ట్రేషు సుఖనిద్రాం కుర్వన్తీతి భావః। స ఏవ తాదృశ ఏవావనీశః రాజా నాన్యః ప్రజాక్షోభకృద్భృత్యోపేత ఇత్యర్థః ।। 48 ।।

రాజన్ముక్తోఽపి తే బాణో నిహన్తి దిశి దిశ్యరీన్।

గుణసఙ్గస్యార్జవస్య వంశస్య హి ఫలం చ తత్ ।। 49 ।।

రాజన్నితి। హే రాజన్ ఉగ్రసేన। తే తవ బాణః శరః। త్వయా ముక్తోఽపి దిశి దిశి। తే తవ అరీన్ నిహంతి నాశయతి। మయా పరిత్యక్తస్య మత్కార్యకారిత్వం కథముక్తమిత్యత ఆహ। గుణీతి। గుణో మౌర్వీ సోఽస్యాస్తీతి గుణీ చాపః తేన్ సఙ్గః సంబన్ధస్తస్య। పురుషపక్షే। గుణిపురుషసహవాసలక్షణసంసర్గస్యేత్యర్థః। ఆర్జవస్య అవక్రగతేః। పురుషపక్షే। అవక్రచేతస ఇత్యర్థః। వంశస్య వంశస్వరూపస్య శరస్య వంశవిశేషజాతత్వాదితి భావః। పురుషపక్షే। కులీనస్యేత్యర్థః। తత్ పరిత్యక్తేఽపి స్వామికార్యకరత్వం ఫలం హి। సజ్జనసంసర్గశుద్ధమనస్కత్వకులీనత్వాదిగుణయుక్తః। పురుషః స్వస్వామినా పరిత్యక్తోఽపి స్వామికార్యం సాధయతీత్యత్ర శరో దృష్టాన్త ఇత్యతో తాదృశపురుషాః రాజ్ఞా సంపాదనీయా ఇతి భావః ।। 49 ।।

పాన్థాన్సమన్తాద్దివసే దినేశప్రఖ్యో రజన్యాం రజనీశకల్పః।

యస్తస్కరేభ్యోఽవతి దుష్కరాజ్ఞః స ఏవ కీర్త్యేతి దిశాముపాన్తమ్ ।। 50 ।।

పాన్థానితి। దుష్కరా కర్తుమశక్యా। ఆజ్ఞా శాసనమ్। యస్య సః। దుష్కరాజ్ఞః। ఉగ్రశాసనో యో రాజా దివసేఽహ్ని దినేశప్రఖ్యః సూర్యసమః సన్ సర్వతః పాన్థాన్ పథికాన్ తస్కరేభ్యః చోరేభ్యోఽవతి రక్షతి। యథా రాత్రౌ సంచరతాం చోరాణామ్ ఉదితః సూర్యః నివర్తకః తథా తస్కరభయం పరిహృత్య రక్షతీత్యర్థః।

F.N. 1. పాణినీయశిక్షాయామ్।

రజన్యాం రాత్రౌ రజనీశకల్పః చన్ద్రసదృశః సన్ తస్కరేభ్యః అవతి। యథా తమసి సంచరన్తః చోరాః చన్ద్రోదయే సతి బిభ్యన్తి। తథా చణ్డశాసనాత్ రాజ్ఞః రాత్రావపి చోరా బిభ్యన్తీతి భావః। స ఏవ రాజా సూర్యాచన్ద్రమసౌ స్వప్రభయేవ కీర్త్యైవ స్వయశసా దిశాముపాన్తం సమీపం ఏతి గచ్ఛతి। ఏవ రక్షితాః పాన్థాః దిశి దిశి తం కీర్తయన్తీతి భావః ।। 50 ।।

న్యాసం సఙ్గృహ్య నృపతిరన్యాయం యస్తు సన్త్యజేత్।

పదే పదే తమన్యాయః సన్నమ్యాభ్యర్థయిష్యతే ।। 51 ।।

న్యాయమితి। యః నృపతిః న్యాయం వ్యవహారపదేషు న్యాయం సంగృహ్య అన్యాయం సంత్యజేత్। అన్యాయః అన్యాయః అన్యేభ్యః పరిపాలితన్యాయేభ్యః పౌరజనపదేభ్యః ఆయః ద్రవ్యప్రాప్తిః రాజ్ఞా త్యక్తః స ఏవ న్యాయ ఇతి ధ్వనిః। తం నృపతిం పదేపదే సన్నమ్య నత్వా అభ్యంర్థయిష్యతే మాం గృహాణేతి ప్రార్థయిష్యతే। కృతోపకారాః తే ప్రార్థనపూర్వకం ద్రవ్యం దిశన్తీతి భావః। యథా రాజ్ఞా పరిత్యక్తః పురుషః మాం పరిపాలయేతి నత్వా ప్రార్థయతే ఏవం పరిత్యక్తః స అన్యాయః తమభ్యర్థయతే ఇత్యాపాతచమత్కారః ।। 51 ।।

దినే దినేశప్రఖ్యో యో రాత్రౌ రాత్రీశసన్నిభః।

కాపథేభ్యః ప్రజా రున్ధే స రాజా స విశామినః ॥ 52 ॥

దిన ఇతి। దినేఽహ్ని దినేశప్రఖ్యః సూర్యసదృశః। రాత్రౌ రాత్రీశసంనిభ్యః। చన్ద్రసమః। యో రాజా ప్రజాః కాపథేభ్యః కుత్సితమార్గేభ్యః అగమ్యాగమనాదిశ్రుతినిషిద్ధమార్గేభ్యః। వ్యధ్వో దురధ్వో విపయః కదధ్వా కాపథః సమా ఇత్యమరః। రుంధే నిరుణద్ధి। యథా సూర్యాచన్ద్రమసౌ ప్రకాశేన దుర్మార్గప్రతిబన్ధకౌ తథా దణ్డనీత్యా యో రాజా దుర్మార్గం రుణద్ధీత్యర్థః। సః విశాం ప్రజానాం రాజా ఇనశ్చ స్వామీ చ। చన్ద్రసూర్యసామ్యాత్ చన్ద్రసూర్యవాచకౌ రాజేనశబ్దౌ అస్యాప్యుచితావితి భావః॥ 52 ॥

ప్రాయేణ ధనవానేవ జాయతే క్లేశవానపి।

ఫలవానేవ హి తరుః కణ్టకైరుపరుధ్యతే ॥ 53 ॥

ప్రాయేణేతి। ప్రాయేణ ప్రాయశః ధనవానేవ ద్రవ్యవానేవ క్లేశవానపి రక్షణపోషమప్రయాసవానపి జాయతే। ఫలవానేవ హి తరుర్వృక్షః కణ్టకైరావృతిరూపతయా ఫలరక్షార్థం వృక్షస్య పరితో నిక్షిప్తైరుపరుధ్యతే ॥ 56 ॥

కాలే కాలే ధనం నూనమర్థిభ్యో వితరేద్ధి యః।

ముచ్యతే సర్వదుఃఖేభ్యః కణ్టకేభ్య ఇవ ద్రుమః ॥ 54 ॥

కాలే కాల ఇతి। యః కాలే కాలేఽర్థిభ్యః ధనం వితరేద్ధి దద్యాద్ధి। స రాజా దుఃఖేభ్యో నూనం నిశ్చయేన ముచ్యతే। కథమివ కణ్టకేభ్యో పరితో నిక్షిప్తేభ్యః ద్రుమ ఇవ ఉపాత్తఫలో వృక్ష ఇవ। రాజ్ఞా దానశూరేణ భవితవ్యమ్। అన్యథా పూర్వపద్యోక్తానర్థప్రసఙ్గ ఇత్యర్థః ॥ 54 ॥

విత్తైః కీర్తిం శరైః శౌర్యం ప్రత్యహం యః సమార్జయేత్।

స ఏవ ధనవాన్సమ్రాడన్యం మన్యే హ్యకిఞ్చనమ్ ॥ 55 ॥

విత్తైరితి యః విత్తైః న్యాయార్జితధనైః కీర్తిం దానదేవతాసన్తర్పణాదినా యశః। శరైర్బాణైః। శౌర్యం శత్రుసంహరణాదినా ప్రతాపమ్। సమార్జయేత్ సంపాదయేత్। స ఏవ సమ్రాట్

సార్వభౌమో నృపః। ధనవాన్ అన్యమ్ అశూరమదత్తధనమ్ అకిఞ్చనం దరిద్రం మన్యే। కీర్తిప్రతాపావేవ రాజ్ఞో ధనమ్। న వణిజామివ ధనం ధనమితి భావః ॥

అర్థిభ్యోఽర్థమనాదిశ్య యస్తన్నిక్షిపతి క్షితౌ।

మృత్స్నాం స్వయోగ్యామాదాయ విత్తం భూమ్యై ప్రదత్తవాన్ ॥ 56 ॥

అర్థిభ్య ఇతి। యః అర్థిభ్యః అర్థ ధనమనాదిశ్యాదత్వా తం అర్థం క్షితౌ నిక్షిపతి భూమౌ గర్తం కృత్వా స్థాపయతి। సః గర్తకరణసమయ ఏవ। స్వయోగ్యాం మృత్స్నాం మృత్తికామాదాయ గృహీత్వా గర్తకర్తా పుమాన్ స్వాభిముఖ్యేన గర్తాత్ మృదముత్క్షిపతీతి లోకసిద్ధమ్। విత్తం భూమ్యై వసున్ధరాయై దత్తవాన్। ఏతాదృశలుబ్ధముఖే ధూలీపాతో భవతీతి భావః ॥ 56 ॥

సర్వేశే భువి యస్య భక్తిరమలా నైవైతదాజ్ఞాత్మకే

ధర్మే వా న రతిస్తదాశ్రితజనే సన్మానలేశోఽపి వా।

దుష్టప్రీతిరతస్య నిష్ఠురగిరో దుర్మన్త్రదత్తశ్రుతేః

సామ్రాజ్యం నిజవంశపాంసనకృతేః కంసస్య సంసారవత్ ॥ 57 ॥

ఐహికసామ్రాజ్యోచితాం నీతిముక్త్వా ఐహికపారత్రికసామ్రాజ్యోచితాం నీతిం వర్ణయతి। సర్వేశ ఇతి। యస్య రాజ్ఞః భువి సర్వేశే శ్రీకృష్ణే। అమలా నిర్మలా భక్తిర్నైవ నాస్త్యేవ। ఏతస్య శ్రీకృష్ణస్య ఆజ్ఞాత్మకే ధర్మే న రతిః। తదాశ్రితజనే సజ్జనే సన్మానలేశోఽపి వా నాస్తి। దుష్టప్రీతిరతస్య దుర్జనస్నేహరతస్య। నిష్ఠురగిరః పరుషవాక్యస్య। దుర్మన్త్రే పిశనోక్తదురాలోచనే। దత్తశ్రుతేః దత్తకర్ణస్య। రాజ్ఞః సామ్రాజ్యమ్। నిజవంశపాంసనకృతేః నిజకులమలినకారివ్యాపారస్య। కంసస్య। సంసారవత్ కంససామ్రాజ్యవత్కులనాశక ఇత్యర్థః। తే దుర్గుమాః కంసే స్పష్టా ఏవ ॥ 57 ॥

విష్ణుభక్తిరతం భూపం నైవ త్యక్ష్యతి తత్ప్రియా

తద్ద్వేషిణి న సా స్థాతుముత్సహేత పతివ్రతా(1) ॥ 58 ॥

విష్ణుభక్తిరతమితి। విష్ణుభక్తిరతం భూపం భూపతిమ్। తస్య విష్ణోః ప్రియా అఙ్గనా లక్ష్మీః నైవ త్యక్ష్యతి। నోజ్ఝిత్యేవ। తద్ద్వేషిణి తస్మిన్ విష్ణౌ ద్వేషోఽస్యాస్తీతి తద్ద్వేషీ తస్మిన్। పతివ్రతా సా లక్ష్మీః స్థాతుం నోత్సహతే। పతివ్రతా నారీ స్వభర్తృద్వేషినికటే న తిష్ఠతీతి లోకసిద్ధమితి భావః। అనేన "సర్వేశే భువి యస్య భక్తిరమలే" తి పూర్వపద్యోక్తవిష్ణుభక్తేరావశ్యకత్వముపపాదితమ్ ।। 58 ।।

ధర్మద్వితీయం నృపతిం ధర్మోఽన్యో నైవ పీడయేత్।(2)

అన్యథా ప్రతిమల్లోఽసౌ సాన్వయం సంహరిష్యతి ।। 59 ।।

ధర్మేతి। ధర్మద్వితీయం వైష్ణవధర్మసహాయం నృపతిమన్యో ధర్మః యమః న పీడయేదేవ। మహామల్లే స్వసమీపవర్తిని సతి యథా న మల్లాన్తరాద్భయమ్। తథా

F.N. 1. క్లేశోఽధికతరస్తేషామవ్యక్తాసక్తచేతసామ్।

అవ్యక్తా హి గతిర్దుఃఖం దేహవద్భిరవాప్యతే।। - ఇతి గీతా। (12/5)

క్లేశోఽధికతరస్తేషాం పృథక్ శ్రియముపాసతామ్। - ఇతి గీతాభాష్యే। (12/5)

ధర్మనిత్యే మహాబుద్ధౌ బ్రహ్మణ్యే సత్యవాదిని।

ప్రశ్రితే దానశీలే చ సదైవ నివసామ్యహమ్।। - ఇతి మోక్షధర్మేషు। (228/26)

విష్ణునా సహితా ధ్యాతా సా హి తుష్టిం పరాం వ్రజేత్।।

- ఇతి గీతాతాత్పర్యోద్ధృత పరమశ్రుతివచనమ్ ।। (12/3)

2. ధర్మ ఏవ హతో హన్తి ధర్మో రక్షతి రక్షితః।। - ఇతి భారతే (వన/313/128)

సకలపాపపరిహారకవైష్ణవధర్మోపేతస్య న యమాఖ్యధర్మాత్ భయమితి భావః। అన్యథా వైష్ణవధర్మసహాయాభావేఽప్రతిమల్లః స్వభీషకవైష్ణవధర్మాఖ్యప్రతిభటరహితః అసౌ యమః సాన్వయం సకులం నృపతిం సంహరిష్యతి। అనేన ప్రాక్తనపద్యోక్తధర్మరతేరావశ్యకత్వముపపాదితమ్ ।। 59 ।।

విష్ణోరర్భకసఙ్కాశాన్వైష్ణవాన్యస్తు నిన్దతి।

తత్రాపి న స్థిరా శ్రీః స్యాత్పుత్రద్వేషిణి మాతృవత్ ।। 60 ।।

విష్ణోరితి। యస్తు రాజా విష్ణోరర్భకసంకాశాన్ శిశుసమాన్ వైష్ణవాన్ నిన్దతి। తత్ర తస్మిన్నపి రాజ్ఞి। విఋద్వేషిణీవ సా శ్రీః లక్ష్మీః పుత్రద్వేషిణి మాతృవత్ స్థిరా న స్యాత్। విష్ణ్వర్భకసమానానాం తేషాం విష్ణుపత్న్యా లక్ష్మ్యా అపి పుత్రసమత్వాదితి భావః। అనేన పూర్వోక్తవైష్ణవసమ్మానః సమర్థితో భవతి ।। 60 ।।

దుష్టప్రీతిరతం భూపం దోషోఽపి స్పృశతి క్రమాత్।

దోషిణం గుణలుబ్ధా శ్రీర్నాశ్రయేదితి మే మతిః ।। 61 ।।

దుష్టేతి। దుష్టేషు ప్రీతిరతం స్నేహరతం భూపం క్రమాత్ దోషోఽపి స్పృశతి। సంసర్గజా దోషగుణా ఇతి వచనాత్ స్పర్శం కరిష్యతి। సోఽపి క్రమేణ దోషీ భవిష్యతీతి భావః। గుణలుబ్ధా వినయాదిగుణలుబ్ధా। శ్రీర్మహాలక్ష్మీర్దోషిణం నాశ్రయేదితి మే మతిః। అనేన ప్రాగుక్తదుర్జనసంసర్గదోషస్య హేయత్వముపపాదితమ్ ।। 61 ।।

కఠోరగిరముత్సృజ్య వృణోత్యపరమిన్దిరా।

ఘనం పురోగ్రస్తనితాద్విహాయేవ తటిద్దిశః ।। 62 ।।

కఠోరేతి। ఇన్దిరా లక్ష్మీః కఠోరగిరం నిష్ఠురభాషిణమ్। నృపముత్సృజ్య। అపరం మృదువచనం వృణోతి। తత్కథమిత్యత ఆహ। తటిదితి। తటిత్ విద్యుత్। కఠోరమేఘస్తనితాత్। పరా పూర్వమేవ। ఘనం మేఘం విహాయ। దిశ ఇవ దిగన్తానివ। భావినిర్ఘోషసూచకతయా। తత్పూర్వం విద్యుత్స్ఫురణం భవతీతి ప్రసిద్ధిః। తస్యాశ్చ కాన్తిరూపతయా శ్రీసామ్యమ్। అనేన పూర్వోక్తని,్ఠురవచనస్య హేయత్వముపపాదితమ్ ।। 62 ।।

సన్మన్త్రశీర్ణో దుర్మన్త్రః ప్రయోక్తారం క్షిణోతి హి।(1)

యథా నృసింహసూర్యాగ్రే భైరవః కైరవద్యుతిః ।। 63 ।।

సన్మన్త్రేతి। సన్మన్త్రశీర్ణః సమీచీనాలోచనేన క్షీణశక్తిః। దుర్మన్త్రః దురాలోచనమ్। ప్రయోక్తారం పిశునమేవ క్షిణోతి నాశయతి। ఆపాతరమణీయం దురాలోచనం శృణ్వన్నపి రాజా తతః అనర్థప్రాప్త్యా దుర్మన్త్రప్రయోక్తారం పిశునమేవ దండ్యతీతి భావః। తత్ర నిదర్శనమాహ। యథేతి। నృసింహమన్త్రాఖ్యసూర్యస్యాగ్నే కైరవద్యుతిః కుముదసదృశః। సూర్యాగ్రే కుముదమివ ప్రక్షీణశక్తిరిత్యర్థః। భైరవః భైరవమన్త్రః యథా స్వర్యోక్తారమేవ నాశయతి తథేత్యర్థః। మహామన్త్రజ్ఞేషు ప్రయుక్తా కృత్యా పరావృత్య ప్రయోక్తృఘాతినీతి కాశిరాజపుత్రసుదక్షిణాదౌ ప్రసిద్ధమ్। అనేన పూర్వోక్తదుర్మన్త్రశ్రవణస్యానర్థహేతుత్వముక్తం భవతి ।। 63 ।।

ప్రజా యం న ప్రశంసన్తి న స్తుతశ్చార్థిభిశ్చ యః।

విషయాసక్తకుమతేర్న సుఖం తస్య భూపతేః ।। 64 ।।

ప్రజా ఇతి। యం రాజానమ్। ప్రజాః న ప్రశంసన్తి న స్తువన్తి అర్థిభిశ్చ యః న స్తుతః। విషయేష్వాసక్తా కుమతిః దుర్బుద్ధిః యస్య స తథా। తస్య నృపతేః సుఖం న భవతి ।। 64 ।।

ప్రజానాం పీడనం కృత్వా యో లుబ్ధో ధనమార్జయేత్।

విక్రీయ స్వసుతానేవ స వై సఞ్చినుతే వసు ।। 65 ।।

ప్రజానామితి। యో లుబ్ధో రాజా। ప్రజానాం పీడనం కృత్వా ధనమార్జయేత్। సః రాజా। స్వసుతానేవ విక్రీయ వసు ద్రవ్యమ్। సంచినుతే వై ఆర్జయతే వై। స్వపోష్యప్రజానామ్ అర్థతః శబ్దతశ్చ। ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జన ఇత్యభిధానాత్స్వసుతోపమాత్వమితి భావః ।। 65 ।।

ప్రజాపరమ్పరామేతి ప్రజారఞ్జనకృన్నృపః।

పీడితా సా సనామ్నీం తాం నోత్పాదయతి తత్కులే ।। 66 ।।

F.N. 1. కో నామ్ సత్సు విషమః ప్రభవేత్ సుఖాయ। మ.భా.తా.ని. 19/45.

ప్రజేతి। ప్రజానాం రంజనమ్। ధర్మతః పరిపాలనేన సన్తోషః। తస్య కృత్ కర్తా నృపః। ప్రజాపరంపరాం సన్తతిపరంపరామ్। పుత్రపౌత్రాదివృద్ధిమిత్యర్థః। ఏతి ప్రాప్నోతి। పీడితా సా ప్రజా। సమానం నామ ప్రజేతి నామ యస్యాః సా సనామ్నీ। తాం ప్రజాం సన్తతిమిత్యర్థః। తత్కులం తస్య ప్రజానాం పీడనకర్తుః। నృపస్య కులం గోత్రమ్। తస్మిన్నోత్పాదయతి। యథా నిష్కాసితో యాచకః స్వనిష్కాసప్రకారదర్శనేన యాచకాన్తరం నివర్తయతి। తథా పీడితా ప్రజా ప్రజాన్తరమపి నివతయతీతి భావః ।। 66 ।।

అపూజితోఽతిథిః స్వీయమతిథిత్వమపార్థకమ్।

సమర్పయతి తత్తిథ్యామపూజ్యత్వమివార్పయన్ ।। 67 ।।

అపూజిత ఇతి। అపూజితః అతిథిః। అపగతః అర్థః వాచ్యార్థః యస్య తదపార్థకమ్। స్వీయమతిథిత్వమ్। న విద్యతే తిథిర్యస్య సోఽతిథిస్తస్య భావస్తత్త్వమ్। తత్। అతిథిపురుషే విద్యమానతిథిరాహిత్యలక్షణాతిథిత్త్వమిత్యర్థః। తత్తిథ్యామ్। తస్య యేన పుంసా అతిథిర్న పూజితస్తస్య। తిథ్యామితి జాత్యేకవచనమ్। ప్రతిపదాదితిథిష్విత్యర్థః। అపూజ్యత్వమ్। తత్తిథ్యుచితపితృదేవపూజారహితత్మవ్। అర్పయన్నివ। అతిథిత్వాశ్రయాస్తిథయో న పూజ్యా భవన్త్వితి మన్వాన ఇవ। అర్పయతి సంగమయతి। న తిథయోఽతిథయాః వ్యర్థతిథయ ఇత్యపూజితాతిథేర్మర్త్యస్య తిథీనామతిథిత్వం దద్యాదితి భావః ।। 67 ।।

విషయేషూపభుక్తేషు తృతీయాంశోఽస్య జీర్యతే।

శిష్టం తు విషసారూప్యాత్కష్టాయ పరికల్ప్యతే ।। 68 ।।

విషయేష్వితి। విషయేషు స్రక్చన్దనాదిషు। ఉపభుక్తేషు సత్సు। అస్య ఉపభుక్తస్య విషయస్య। తృతీయోంఽశః తృతీయభాగః అస్య విషయభోక్తుః పురుషస్య జీర్యతే జీర్ణం భవతి। మహత్సేవాదిజనితపుణ్యేన న నరకసాధనం భవతీతి భావః। శిష్టం తు అవశిటం భాగద్వయమ్। విషస్య యత్సారూప్యం దుర్జనత్వరూపం విషసామ్యమ్। తస్మాత్ విషయేత్యత్ర తృతీయాంశే యకారే జీర్ణే గతే సతి। అవశిష్టవర్ణద్వయస్య విషవాచకత్వాద్విషసారూప్యమిత భావః। కష్టాయ। నరకరూపానర్థాయ। పరికల్ప్యతే ।। 38 ।।

ఇత్యాద్యమాత్యవర్గోక్తనీత్యా పృథ్వీం స పాలయన్।

భక్తిం ముకున్దే బిభ్రాణస్తత్యాజ విషయయస్పృహామ్ ।। 69 ।।

మన్త్రవర్ణనం సమాపయతి। ఇతీతి। ఇతి ఆదిర్యస్యాః సా ఇత్యాదికా। ఉక్తప్రకారేత్యర్థః। యా అమాత్యవర్గోక్తనీతిః అమాత్యానాం వర్గః సమూహః తేనోక్తా నీతిః। తయా। పృథ్వీం పాలయన్ ముకున్దే శ్రీకృష్ణే। భక్తిం విభ్రాణః। స ఉగ్రసేనః। విషయస్పృహాం తత్యాజ త్యక్తవాన్ ।। 69 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్ధాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గో ముదాం ద్వాదశః ।। 70 ।।

ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే ద్వాదశః సర్గః।।

రోమ్ణామితి। అస్యార్థః ప్రాగుక్తః ।। 70 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం ద్వాదశః సర్గః ।।

**************************************************************************

.

## త్రయోదశః సర్గః

నిజాగమాశాధృతజీవనానాం వ్రజాఙ్గనానాం హృది ఖేదశఙ్కీ।
ఇమాం స్థితిం స్వస్య నిశమ్య రమ్యాం స్వసూనుతాశాపగమాచ్చ పిత్రోః ॥ 1 ॥

వ్రజం వ్రజేత్యాదిశదుద్ధవం స్వం వ్రజేశ్వరోఽథాత్మవియోగవహ్నేః।
ప్రతప్తముజ్జీవయితుం స్వవర్గం సుఖార్థసన్దేశసుధాప్రవాహైః ॥ 2 ॥

యద్దూతోద్ధవనిర్ధూతతాపా గోప్యో ముదం దధుః।
తస్మై నమశ్చిదానన్దసిన్ధవే దీనబన్ధవే ॥ 1 ॥

నిజేతి। అథానన్తరమ్। వ్రజేశ్వరః కృష్ణః। స్వస్య రమ్యామిమాం స్థితిమ్। బ్రహ్మచర్యావస్థామ్। నిశమ్య నిజాగమాశయా। ధృతజీవానాం వ్రజాఙ్గనానామ్। స్వసూనుతాసాయాః వసుదేవోపనీతే

కృష్ణే స్వపుత్రోఽయమిత్యాశాయాః। అపగమాత్। పిత్రోర్యశోదానన్దయోశ్చ। హృది ఖేదశఙ్కీ సన్। ఆత్మవియోగవహ్నేః స్వవిరహాగ్నేః సకాశాత్। సన్తప్తం స్వవర్గం నన్దాదిబన్ధువర్గమ్। సుఖమేవార్థః ప్రయోజనం యేషాంతే సుఖార్థాః తే చ తే సన్దేశాశ్చ త ఏవ సుధాప్రవాహాః తైః ఉజ్జీవయితుం స్వం స్వకీయముద్ధవం వ్రజం ప్రతి గచ్ఛేత్యాదిశత్ ఆజ్ఞాపయామాసేతి శ్లోకద్వయస్యైకాన్వయః ।।1 ।।2 ।।

స చ ప్రియాయోగసముత్థసాధ్వసం తదీయసన్దేశవరైర్విదూరయన్।

ప్రపన్నవాత్సల్యమదో మధుద్విషః స్మరన్ శ్రమం వర్త్మని విస్మరన్యయౌ ।।3 ।।

స చేతి। ప్రియస్య కృష్ణస్య అయోగః విరహః తేన సముత్థం సాధ్వసం స్వీయభయమ్। తదీయసన్దేశవరైః। ఆకాశవద్వ్యాప్తేన మయా సహ విరహో న ఘటత ఇతి తస్య శ్రీకృష్ణస్య విద్యమానసన్దేశవరైర్విదూరయన్మధుద్విషః శ్రీకృషణస్య అదః తత్ ప్రపన్నవాత్సల్యం స్మరన్ స ఉద్ధవః యయౌ గోకులసమీపం గతవాన ।।3 ।।

నిశాముఖే గోనికురమ్బమీశితుర్వ్రజం విశన్సోఽథ దదర్శ మణ్డితమ్।

పరిస్ఫురద్రేణువినోదవేదితస్వభర్తృలీలారసగోపబాలకైః ।।4 ।।

నిశాముఖ ఇతి। అథ స ఉద్ధవః నిశాముఖే ప్రదోషే ఈశితుః కృష్ణస్య వ్రజం గోకులం విశన్ ప్రవిశన్। పరిస్ఫురద్వేణునా విలసద్వేణునా। క్రియమాణసఙ్గీతవినోదేన। వేదితః జ్ఞాపితః। స్వభర్తృలీలారసః స్వస్వామిశ్రీకృష్ణకృతవాలలీలారసౌ యైస్తైర్గోపబాలకైర్మండితమలంకృతమ్। గోనికురమ్బం గోసమూహం దదర్శ।।

ఉత్క్షిప్తపుచ్ఛముదితాల్పరవాభిరామం

వత్సం స్మ ధావనవిలాసవికమ్పితాఙ్గమ్।

వీక్ష్యానుధావనపరాధ్వని గౌః స్వవర్గ-

మన్వేతు కృష్ణ ఇతి వక్తి తదోద్ధవాయ।।5 ।।

ఉత్క్షిప్తేతి। తదా గోకులప్రవేశకాలే। అధ్వని మార్గే। ఉత్క్షిప్తపుచ్ఛమున్నతలాఙ్గూలమ్ ఉదితాల్పరవేణ ఉత్పన్నాల్పరవేణాభిరామం మనోహరమ్। ధావనవిలాసేన ఇతస్తతః పరిధావనలీలయా। వికంపితాన్యఙ్గాని చరణాదీని యస్య స తథోక్తస్తమ్। వత్సం వీక్ష్య అనుధావనపరా అనుధావనం కుర్వంతీ గౌః శ్రీకృష్ణః స్వవర్గమ్। స్వపోప్యబన్ధుజనవర్గమ్। అన్వేతు అహమివానుగచ్ఛతు। ఇత్యుద్ధవాయ వక్తి నూనమ్ ।। 5 ।।

గోధూలిధూసరమనోజ్ఞశరీరకాన్తీన్

గోపాన్నిరీక్ష్య కరసఙ్గతవేణుశృఙ్గాన్।

కృష్ణస్య శైశవవిలాసమనుస్మరన్స

మోదామ్బుపూర్ణనయనః పులకాఙ్కితోఽభూత్ ।। 6 ।।

గోధూలీతి। గవాం ధూల్యా ఖురోత్థరజసా। ధూసరాణి మనోజ్ఞశరీరాణి తేషాం కాన్తిర్యేషాం తే తాన్। కరసఙ్గతవేణుశృఙ్గాన్ కరస్థవేణుశృంగాఖ్యవాద్యాన్। గోపాన్నిరీక్ష్య శ్రీకృష్ణస్య శైశవవిలాసమనుస్మరన్సః ఉద్ధవః। మోదామ్బునా ఆనన్దవారిణా పూర్ణనయనః పులకైరఙ్కితశ్చాభూత్ ।। 6 ।।

తాః కృష్ణభుక్తవరభూషణవస్త్రమాల్యం(1)

భృత్యం నిరీక్ష్య నిజనాథధియేవ గావః।

ఉన్నమ్రకన్ధరముదీరితకర్ణయుగ్మం

పశ్యన్త్య ఉద్ధవమనోఽభ్యుదయం వితేనుః ।। 7 ।।

తా ఇతి। శ్రీకృష్ణేన భుక్తాని వరభూషణని వస్త్రాణి మాల్యాని యస్య స తథోక్తస్తమ్। భృత్యం శ్రీకృష్ణభృత్యమ్। ఉద్ధవం నిరీక్ష్య నిజనాథధియా స్వస్వామీ శ్రీకృష్ణోఽయమితి బుద్ధ్యేవోన్నమ్రో ఊర్ధ్వంకృతః కన్ధరో కణ్ఠో యథా భవతి తథోన్నమ్రకన్ధరమ్। ఉదీరితకర్ణయుగ్మమ్ ఊర్ధ్వం ప్రేరతకర్ణద్వయం యథా భవతి తథా పశ్యన్త్యః తాః గావః ఉద్భవమనోఽభ్యుదయం వితేనుః ।। 7 ।।

F.N. 1. త్వయోపభుక్తస్రగ్గంధవాసోఽలఙ్కారచర్చితాః।

ఉచ్ఛిష్టభోజినో దాసాః తవ మాయాం జయేమహి।। భా. 11/6/46

దిదేశ యం ప్రీతిమనాః స్వవర్గే నిజం వ్రజం ప్రత్యరవిన్దనేత్రః।

వివేశ సోఽప్యుద్ధవమేవ దూరాన్నివేశయన్ ద్రష్టృవిలోచనేషు ।। 8 ।।

దిదేశేతి। స్వవర్గే భక్తవర్గే ప్రీతమనాః అరవిన్దనేత్రః శ్రీకృష్ణః యముద్ధవం నిజమాత్మీయం వ్రజం ప్రతి దిదేశ। సోఽపి శ్రీకృష్ణేనాజ్ఞప్త ఉద్ధవోఽపి దూరాద్ద్రష్టవిలోచనేషు ఉద్ధవమేవోత్సవమేవ। నివేశయన్ప్రవేసయన్ వివేశ। వ్రజం ప్రవిష్టవాన్। ఉద్ధవద్రష్టణాం నేత్రోత్సవో జాత ఇతి భావః ।। 8 ।।

గృహే గృహే కృష్ణకథామృతాతతం తదర్చనాయాహృతధూపవాసితమ్।

స్రగమ్బరాలఙ్కృతిచన్దనాదిభిర్విభూషితస్త్రీపురుషం తదర్పితైః ।। 9 ।।

గృహే గృహ ఇతి। స ఉద్ధవః గృహే గృహే ప్రతిగృహమ్। శ్రీకృష్ణస్య కథామృతేనాతతం వ్యాప్తమ్। తదర్చనాయ కృష్ణపూజార్థమాహృతేనానీతేన ధూపేన వాసితం సురభీకృతమ్। తదర్పితైః శ్రీకృష్ణసమర్పితైః స్నగంబరాలంకృతిచన్దనాదిభిరలంకృతిరాభరణమ్। విభూషితస్త్రీపురుషం గోకులమాపేత్యన్వ్యకులకమేతత్ ।। 9 ।।

శుకైర్హరేర్నామ గృణద్భిరావృతం పికైశ్చ తద్వేణురవానువాదిభిః।

ముకున్దపాదామ్బుజశోభినీరజస్థిరద్విరేఫైర్హరికిఙ్కరప్రభైః ।। 10 ।।

శుకైరితి। హరేః శ్రీకృష్ణస్య నామ గృణద్భిరుచ్చారయద్భిః శుకైః కీరైస్తస్య శ్రీకృష్ణస్య వేణురవానువాదిభిర్వేణురవవత్ ధ్వనద్భిః పికైః కోకిలైః ముకున్దపాదాంబుజవత్ శ్రీకృష్ణచరణకమలవత్ శోభినీ నీరజే కమలే స్థిరా ద్విరేఫాః భ్రమరాః తైః విష్ణుపాదాంబుజసామ్యాదేవ స్థిరాః। న తు మకరన్దాతిశయేనేతి భావః। అత ఏవ హరికిఙ్కరప్రభైరేతైః శుకాదిభిరావృతం గోకులమాపేత్యన్వయః ।। 10 ।।

సదా ముకున్దాగమనానుశఙ్కయా సుపూర్ణకుమ్భైః శుభతోరణధ్వజైః।

అలఙ్కృతద్వారచయం ఫలోచ్చయైర్విచిత్రరఙ్గావలిభిశ్చ రఞ్జితమ్ ।।11 ।।

సదేతి। సదా ముకున్దస్యాగమనాభిశఙ్కయా సుపూర్ణకుమ్భైః పూర్ణకలశైః శుభతోరణైర్మఙ్గలకిసలయబద్ధమాలాభిః ధ్వజైః పతాకాభిః పలోచ్చయైః ఫలసమూహైరలఙ్కృతో ద్వారచయో ద్వారసమూహో యస్మిన్। విచిత్రరఙ్గావలిభిశ్చ నానావర్ణరఙ్గసమూహైశ్చ రఞ్జితం గోకులమాపేత్యన్వయః ।।11 ।।

ముకున్దవీక్షాఫలకామ్యయాఽన్వహం త్రికాలచీర్ణద్విజదేవతార్చనైః।

తదీయలీలామృతపూర్ణసత్కథాధృతాశుభిః సఙ్కులమాప గోకులమ్ ।।12 ।।

ముకున్దేతి। స ఉద్ధవః అన్వహం ప్రతిదినం ముకున్దస్య కృష్ణస్య వీక్షైవ దర్శనమేవ పలం తస్య కామ్యయా ఇచ్ఛయా త్రికాలేషు చీర్ణం కృతం ద్విజదేవతార్చనం యైస్తైస్తదీయేన లీలామృతేన పూర్ణసత్కథా తయా ధృతా అసవో యైస్తైర్జనైః సంకులం గోకులమాప ।।12 ।।

తతో వివేశ నన్దస్య సదనం సహసోద్ధవః।

అన్యేషామపి చేతఃసు న్యయుఙ్క్త పరముద్ధవమ ।।13 ।।

తత ఇతి। తతః గోకులప్రవేశానన్తరమ్। స ఉద్ధవః నన్దస్య నన్దగోపస్య సదనం గృహం సహసా శీఘ్రం వివేశ। అన్యేషామపి చేతస్సు చిత్తేసు పరముద్ధవం స్వసమాననామానముత్సవం న్యయుఙ్క్త। పూర్వం దూరాద్దర్శనేన దృష్ట్యుత్సవో జాత ఇదానీం సర్వేషాం మనఃసు మహానుత్సవో జాత ఇత్యర్థః।। 13 ।।

తమర్చయామాస స నన్దగోపః స్వనన్దనాంఘ్ర్యమ్బుజలుబ్ధభృఙ్గమ్।

తథాహి లక్ష్మీశపదైకభక్తాస్తదన్యదర్చన్తి తదీయబుద్ధ్యా(1) ।।14 ।।

తమితి। సః నన్దగోపః స్వనన్దనస్య కృష్ణస్యాఙ్ఘ్ర్యంబుజలుబ్ధభృఙ్గం తముద్ధవమర్చయామాస। తథాహి। లక్ష్మీశపాదైకభక్తాః శ్రీకృష్ణైకాన్తభక్తాః తదన్యత్ కృష్ణాద్భిన్నం జగత్ తదీయబుధ్యా తద్భృత్యబుధ్యా(2) అర్చన్తి అర్చయన్తి హి। నతు తత్త్వేన స్వాతంత్ర్యేణ వా పూజయన్తీతి భావః ।। 14 ।।

కృపాం హరేరాత్మని వర్ణ్యమానాం నిశమ్య నన్దః సహ జాయయాఽభూత్।

ప్రహృష్టరోమా ప్రతిరుద్ధకణ్ఠః ప్రహర్షవార్యఙ్కితలోలనేత్రః ।। 15 ।।

కృపామితి। నన్దః హరేః కృష్ణస్య ఆత్మని నన్దే వర్ణ్యమానాం కృపాం నిశామ్య ఉద్ధవాత్ శ్రుత్వా జాయయా సహ ప్రహృష్టరోమా। ప్రతిరుద్ధకణ్ఠః గద్గదీభూతకణ్ఠః। ప్రహర్షవారిణా ఆనన్దజలేన। అంకితే లోచనే నేత్రే యస్య స తథోక్తో బభూవ।।

విజృమ్భితే యస్య ముఖే సతీయమపశ్యదాత్మానమిదం జగచ్చ।

వియోగవార్తామమునోత్సృజధ్వం పరం పరంబ్రహ్మధియా భజధ్వమ్।। 16 ।।

F.N. 1. రమాబ్రహ్మాదయస్తస్య పరివారతయైవ తు। - ఇతి సదాచారస్మృతౌ।

పరివారతయా ధ్యేయా అపి హేయాః ప్రధానతః।। - ఇతి అనువ్యాఖ్యానే।

విజృంభిత ఇతి। విజృంభితే యస్య శ్రీకృష్ణస్య ముఖే వదనే ఇయం సతీ తవ పత్నీ యశోదా ఆత్మానం స్వమ్ ఇదం జగచ్చాపశ్యత్(1)। అమునా ఏతాదృశేన కృష్ణేన సహ వియోగవార్తాం విరహవార్తాముత్సృజధ్వం త్యజధ్వమ్। పరం కేవలం పరంబ్రహ్మధియా భజధ్వమ్ ।। 16 ।।

స నన్దమానన్దనిధిం విధాయ జగామ్ గోపీజనమన్దిరాణి।

సుదుష్కరోగ్రవ్రతకర్శితాఙ్గమునీన్ద్రవృన్దాశ్రమసమ్మితాని ।। 17 ।।

స ఇతి। స ఉద్ధవః నన్దం నన్దగోపమ్। ఆనన్దనిధిం సుఖాశ్రయమ్। విధాయ। దుష్కరాణి ఉగ్రాణి వ్రతాని త్రైః కర్శితాఙ్గాః మునీన్ద్రాస్తేషాం వృన్దస్య సమూహస్య ఆశ్రమసంమితాని గోపీజనమన్దిరాణి జగామ ।। 17 ।।

కాచిన్ముకున్దేన సహైకశయ్యాం ప్రాప్తుం బతాధః శయనవ్రతస్థా।

తజ్జుష్టతామ్బూలఫలాయ ధన్యా తత్యాజ తామ్బూలరుచిం కిలాన్యా ।। 18 ।।

కాచిదితి। కాచిద్గోపీ ముకున్దేన సహైవ శయ్యాం ప్రాప్తుం అధఃశయనవ్రతస్థాఽభూద్బత ఖేదే। ధన్యాఽన్యా గోపీ తజ్జుష్టతాంబూలఫలాయ కృష్ణచర్చితతాంబూలలక్షణఫలసిద్ధయే తాంబూలం రుచిం ప్రీతిం తత్యాజ కిల। శ్రీకృష్ణవియోగజవిషయద్వేషావస్థయా కృతస్యాపి అధఃశయనస్య తాంబూలపరిత్యాగస్య చ మునివ్రతసాధారణ్యాత్ మునీన్ద్రవృన్దాశ్రమసంమితానీతి ప్రాగుక్మత్। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్।।

F.N. 1. స ప్రాకృతం శిశుమాత్మానముచ్చైర్విజానంత్యా మాతురాదర్శనాయ।

విజృమ్భమాణోఽఖిలత్మమృసంస్థం ప్రదర్శమాస కదాచిదీశః।।

సాణ్డం మహాభూతమనోభిమానమహత్ప్రకృత్యావృతమబ్జజాదిభిః।

సురైః శివేత్రైర్నరదైత్యసంఘైర్యుతం దదర్శాస్య తనౌ యశోదా।।

- ఇతి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే 12/114,115

ఏకదాఽర్భకమాదాయ సాఽఙ్కమారోప్య భామినీ।

ప్రస్తుతం పాయయామాస స్తనం స్నేహపరిప్లుతా।।

పీతప్రాయస్య జననీ సా తస్య రుచిరస్మితమ్।

ముఖం లాలయతీ రాజన్ జృమ్భతో దదృశో ఇదమ్।।

ఖం రోదసీ ద్యోతిరనీకమాశాః సూర్యేన్దువహ్నిశ్వసనామ్బుధీంశ్చ।

ద్వీపాత్ నగాన్స్తద్దుహితౄర్వతాని భూతాని యాని స్థిరజఙ్గమాని।।

సా వీక్ష్య. విశ్వం సహసా రాజన్ సంజాతవేపథుః।

సమ్మీల్య మృగశావక్షీ నేత్రే ఆసీత్ సువిస్మితా।। - ఇతి భా. 10/7/34-37

తద్భుక్తశేషోదనలుబ్ధచిత్తా నిత్యం కిలైకానశనవ్రతస్థా।
స్వప్నేఽపి తత్సఙ్గమివాప్తుకామా స్వస్థాపి శేతే కిల కాఽపి దీనా ।। 19 ।।

తద్భుక్తేతి। తద్భుక్తశేషోదనే శ్రీకృష్ణభోజనోచ్ఛిష్టాన్నే లుబ్ధచిత్తా ఏకా గోప నిత్యమనశనవ్రతస్థా ఉపవాసవ్రతస్థా కిల। దీనా కాపి గోపీ స్వప్నే తత్సఙ్గమాప్తుకామేవ స్వస్థాఽపి తన్నిద్రీరహితాఽపి శేతే కిల। గృహకార్యం త్యక్త్వా సర్వదా శయనం విరహిణీనాం స్వభావః ।। 19 ।।

కాన్తం హరిం తత్ప్రభవం కుమారం తజ్జుష్టగేహం గృహమూహమానా।
పత్యుర్న పూజాం న చ పుత్రరక్షాం కృత్యం న గృహ్యం వితనోతి తన్వీ ।। 20 ।।

కాన్తమితి। కాన్తం స్వపతిం హరిం హరిమేవ ఊహమానా। తత్ప్రభవం తస్మాజ్జాతం కుమారం పుత్రమ్। తజ్జుష్టగేహం శ్రీకృష్ణోషితగృహమేవ గృహం స్వగృహం ఊహమానా తర్కయన్తీ కాచిత్తన్వీ పత్యుః స్వభర్తుః పూజాం పరిచర్యాం పుత్రరక్షాం గృహ్యం గృహసంబన్ధికృత్యం సంమార్జనాదికార్యం చ న వితనోతి ।। 20 ।।

రతావసానే మురజిత్కరేణ నిబద్ధమేకోజ్ఝితకేశబన్ధా।
తదైవ తత్సంహితభూషణేచ్ఛా న భూషణం కాపి బిభర్తి బాలా ।। 21 ।।

రతేతి। రతావసానే రత్యన్తే। మురజితః కృష్ణస్య కరేణ నిబద్ధం కబరీబన్ధం కర్తుం ఏకా నారీ ఉజ్ఝితః కేశబన్ధో యస్యాః సా ఆస్తే। తదైవ రతావసాన ఏవ తేన శ్రీకృష్ణేన సంహితాని ఆసజ్జితాని భూషణాని ఇచ్ఛతీతి సా తథోక్తా। కాఽపి బాలా భూషణం న బిభర్తి ।। 21 ।।

ప్రదక్షిణీకృత్య దినే దినేఽన్యాః స్వధామ వృన్దావనమర్థయన్తే।
వికస్వరక్ష్మారుహపుఞ్జమఞ్జుముకున్దవృన్దావనరాసలీలామ్ ।। 22 ।।

ప్రదక్షిణీకృత్యేతి। అన్యాః గోప్యో దినే దినే స్వధామ వృన్దావనం స్వగృహస్థితతులసీవృన్దావనం ప్రదక్షిణీకృత్య వికస్వరాః వికాసమానాః క్ష్మారుహాః వృక్షాస్తేషాం పుంజేన మంజు మనోజ్ఞే ముకున్దవృన్దావనే రాసలీలాం రాసక్రీడాం అర్థయన్తే ప్రార్థయన్తే। తస్యాపి ముకున్దవృన్దావనత్వాత్। రాసలీలాయాశ్చ ప్రదక్షిణాకారత్వాత్ సామ్యేన ఫలత్వోక్తిః ।। 22 ।।

నిజైర్జనన్యా జనకేన సాకం న భాషతే కిఞ్చన కాపి గోపీ।

ప్రియేణ సార్ధం బత రమ్యగోష్ఠీమకుర్వతీ కిం వచసేతి దీనా ।। 23 ।।

నిజైరితి। కాపి గోపీ ప్రియేణ శ్రీకృష్ణేన సార్ధం రమ్యాం గోష్ఠీమకుర్వతా వచసా కిం కిం ఫలమితి దీనా కృపణా సతీ నిజైర్బన్ధుభిర్జనన్యా మాత్రా చ జనకేన చ సాకం కించన న భాషతే ।। 23 ।।

మన్దానిలం చన్దనరమ్యగన్ధిమిన్దీవరాక్షీ సహతే న కాచిత్।

విశ్లేషవహ్నేర్దహతో నిజాఙ్గం వృద్ధిం విదధ్యాదితి చిన్తయేవ ।। 24 ।।

మన్దానిలమితి। కాచిదిన్దీవరాక్షీ గోపీ నిజాఙ్గం దహతో విశ్లేషవహ్నేర్విరహాగ్ేర్వృద్ధిం విదధ్యాదితి చిన్తయేవ చన్దనరమ్యగన్ధిమ్। అనేన చన్దనస్య శైత్యాత్సురభిత్వాచ్చ శైత్యసౌరభ్యాఖ్యగుణద్వయముక్తమ్। మన్దానిలం మన్దమారుతమ్। స్పష్టోఽత్ర మాల్యాఖ్యగుణః న సహతే ।। 24 ।।

ఆలాపమాల్యాః ప్రియమప్యపార్థమాలోచ్య బాలా నహి శుశ్రువేఽన్యా।

సేయం ముకున్దాగమనం వదన్తీ జాతేదృశీత్యుత్థితతీవ్రతాపా ।। 25 ।।

ఆలాపమాల్యా ఇతి। అన్యా బాలా ఏతావత్కాలం ముకున్దాగమనం త్వద్గృహం ప్రతి శ్రీకృష్ణ ఆయాతీతి వదన్తీ సేయం సఖీఈదృశీ తదతిరిక్తలోకగోష్ఠకథకా జాతేతి। ఉత్థితతీవ్రతాపా సతీ ఆల్యాః సఖ్యాః ప్రియమపి ఆలాపమ్ అపార్థమాలోచ్య నహి శుశ్రువే న శ్రుతవతీ హి ।। 25 ।।

కర్పూరకుఙ్కుమలసన్మృగనాభిశోభి-

నేచ్ఛత్యహో మలయజామలచూర్ణమన్యా।

కృష్ణాఙ్గసఙ్గి తదలం పరిరభ్య దోర్భ్యాం

ధర్తుం ధియేవ వరవైష్ణవవర్గయోగ్యమ్॥ 26 ॥

కర్పూరేతి। అన్యా కృష్ణాఙ్గసఙ్గి కృష్ణోపభుక్తమ్ అత ఏవ వరవైష్ణవవర్గయోగ్యం తత్ మలయజామలచూర్ణమే అలమత్యర్థం దోర్భ్యాం హస్తాభ్యాం శ్రీకృష్ణం పరిరభ్య ఆలిఙ్గ్య ధర్తుం స్వాఙ్గే ధారణం కర్తుం ధియేవ కర్పూరకుంకుమలసన్మృగనాభిభిః శోభితం మలయజామలచూర్ణం శ్రీగన్ధచూర్ణం నేచ్ఛతి॥ 26 ॥

కీరేన్దుకోకిలమధువ్రతమాన్యగన్ధపుష్పాణి కాపి న హృదో విషయీకరోతి।

కృష్ణోక్తిసన్ముఖమృదుస్వరకున్తలాఙ్గసౌరభ్యసఙ్గతతదీయసమస్తవృత్తిః॥ 27 ॥

కీరేతి। శ్రీకృష్ణస్యోక్తిః వచనమ్। సన్ముఖం మృదుస్వరః కున్తలాః అఙ్గసౌరభ్యం తేషు సఙ్గతా తదీయా తత్సంబన్ధినీ సమస్తవృత్తిర్యస్యాః సా కాఽపి గోపీ కీరః శుకః ఇన్దుః కోకిలః మధువ్రతో భ్రమరస్తైర్మాన్యో గన్ధో యేషాం తాని పుష్పాణి హృదో మనసో న విషయీకరోతి నా రోచయదిత్యర్థః। వియుక్తభర్తృప్రియోక్త్యా హి స్మారకతయా విరహక్లేశోద్బోధకత్వాన్న సహత ఇతి భావః। విషయద్వేషం శ్రీకృష్ణసంబన్ధిఫలోత్సుకతయా చక్రురిత్యుక్త్యా సర్వత్రోత్ప్రేక్షా ద్రష్టవ్యా ॥ 27 ॥

కృష్ణాఙ్ఘ్రిభృఙ్గం తం వీక్ష్యం లజ్జాక్లేశవశంగతాః।

శ్లిష్టోక్త్యేచుస్తథా భృఙ్గం లక్షీకృత్యాన్యమగ్రతః ॥ 28 ॥

కృష్ణాఙ్ఘ్రిభృఙ్గమితి। తాః గోప్యః కృష్ణాఙ్ఘ్రిభృఙ్గం తముద్ధవం వీక్ష్య లజ్జాక్లేశవశఙ్గతాః సత్యః సాక్షాద్వచనే లజ్జా నిష్ఠురోక్తౌ క్లేశః కారణమితి ద్రష్టవ్యమ్। ఉద్ధవం తథాఽగ్రతః స్థితమన్యం తం భృఙ్గం చ లక్షీకృత్య శ్లిష్టోక్త్యా వ్యర్థకవచనేనోచుః ॥ 28 ॥

మధుప చరసి కస్మాదస్మదగ్రే త్వమగ్ర్య-

ద్విరదవరదమూర్ధారోహయోగ్యోఽసి నూనమ్।

విషమవిరహవహ్నౌ నిర్దహత్యస్మదఙ్గ

కిమిహ పతితుమిచ్ఛస్యఙ్ఘ్ర దూరే ప్రయాహి ।। 29 ।।

మధుపేతి। హే మధుప మధుకులోత్పన్నత్వాన్మధూన్యాతీతి మధుపస్తస్య సంబుద్ధిః ఉద్ధవ। అస్మదగ్రే అస్మత్పురతః కస్మాత్కిమర్థం చరసి సంచరసి। ప్రయోజనాభావాన్నాస్మదగ్రే చరేత్యర్థః। అగ్ర్యద్విరదస్య శ్రేష్ఠగజస్య వరదః సంతోషదో యో మూర్ధా తదారోహయోగ్యోఽసి నూనమ్। తవ స్వామీ శ్రీకృష్ణో మహాప్రభుర్జాతః ఇదానీం త్వం గజమారహ్య సంచారం కుర్విత్యర్థః। అస్మాకం స్త్రీణామఙ్గం నిర్దహతి దాహం కుర్వతి ఇహ విషమవిరహవహ్నౌ దుఃసహవిరహాగ్నౌ పతితుమిచ్ఛసి కిమ్। హే అఙ్ఘ్ర దూరే ప్రయాహి దూరం గచ్ఛ। అసమన్నికటే అవస్థిత్యా త్వమపి శ్రీకృష్ణవిరహదుఃఖం నానుభవేతి భావః। భృఙ్గపక్షే తు హే మధుప మధు మకరన్దం పిబతీతి తథోక్తస్తస్య సంబుద్ధిః। అస్మదగ్రే కస్మాచ్చరసి। విషయద్వేషేణ స్త్రగాదిపరిత్యాగాదస్మన్నికటే మకరన్దాభావాదితి భావః। త్వం ద్విరదస్య గజస్య వరదో మదగన్ధాఖ్యవరదో మూర్ధా తదారోహణయోగ్యోఽసి తత్ర సంచరితుం యోగ్యోఽసి నూనమ్। అఙ్గనాఙ్గం నిర్దహతి। ఇహ విషమవిరహవహ్నౌ పతితుమిచ్ఛసి కిమ్। హే అఙ్ఘ్ర దూరే ప్రయాహి। విరహాగ్నేరుత్కటత్వేనాస్మత్సమీపే సంచరతస్తవాపి దాహో భవేదితి మోహావస్థోపోద్బలితేతి భావః।। 29 ।।

సదసి సుమనసాం త్వం ప్రౌఢిమాదర్శయాలం

విధురవివిధయోషిత్తాపమాపాదయేః కమ్।

గ్రహగతిరియమార్యా యత్పురస్తాదయం నో

వసతి వసతిపుత్రామిత్రవార్త్రోజ్ఝితానామ్ ।। 30 ।।

సదసీతి। విధుశ్చన్ద్రో రవిః సూర్యః తయోర్విధా ప్రకారో యస్య స తథోక్తః। ఉద్ధవస్య బృహస్పత్యవతారత్వేన ఆదిత్యాదిగ్రహనవకే పఠితత్వాదిత్యర్థః। తస్య సంబుద్ధిర్హేవిధురవివిధ ఉద్ధవ। త్వం సుమనసాం దేవానాం సదసి సభాయాం ప్రౌఢిమలమత్యర్థమ్ ఆదర్శయ। ఉద్ధవస్య సురగురుత్వాదితి భావః। యోషితామస్మాకం తాపం పునః శ్రీకృష్ణప్రసఙ్గకథనేన శ్రీకృష్ణస్మారకతయా తాపం కిం కిమర్థమాపాదయేః సమ్పాదయసి। హే ఆర్యాః ఉత్తమనార్యః। అయముద్ధవః వసత్యస్మిన్నితి వసతిః గృహమ్।

పుత్రాశ్చ అమిత్రాశ్చ తేషామ్। వార్తోర్ఝితానాం వార్తారహితానాం నోఽస్మాకం పురస్తాత్పురతః వసతీతి యద్గచ్ఛేత్యుక్తేఽపి వసతీతి యత్ ఇయం గ్రహగతిః। అస్మాకం గ్రహచారః। దురదృష్టమిత్యాక్రోశః। గ్రహస్య నవగ్రహమధ్యే పఠితస్య బృహస్పతేర్యా గతిరేకవర్షపర్యన్తా ఏకరాశౌ స్థఇతేరస్య స్వభావత్వాత్ గచ్ఛేత్యుక్తేపి న గచ్ఛతీతి హృదయమ్। ఇయమితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః "శైత్యం హి యత్సా ప్రకృతిర్జలస్యే" తివత్ విశేష్యప్రాధాన్యవివక్షయా। భ్రమరపక్షేతు హే మధుప త్వం సుమనసాం కుసుమానాం సదసి ప్రౌఢిం ఝుంకారాదికమ్ ఆదర్శయ దర్శయస్వ। విధురాణాం విరహిణీనామ్ అత ఏవ వివిధానామ్। అన్నత్యాగతాంబూలత్యాగాదినానావిధావస్థాపన్నానాం యోషితాం స్త్రీణాం తాపం కిమర్థమాపాదయేః। భ్రమరస్యోద్దీపనవిభావనత్వాదితి భావః। వసతి పుత్రమిత్రవార్తోర్ఝితానాం నోఽస్మాకం పురస్తాద్వసతీతి యత్ నివారితోఽపి న గచ్ఛతీతి యదిత్యర్థః। ఇయం గృహగతిర్దుర్గ్రహస్థితిరిత్యాక్రోశః ।। 30 ।।

వరుణదిశి గతేఽపి స్వైరముద్యాతి సోఽపి
బత దిశి బలభేత్తుః కామదః కామినీనామ్।
గురురివ సఖి కర్ణోపాన్తమభ్యేత్య గీతం
హరిపదకృతవృత్తిః శ్రావయత్యేష ధీరః ।। 31 ।।

వరుణదిశీతి। హే సఖి కామినీనామ్ అస్మాకం కామదః శ్రీకృష్ణవిషయకకామోద్బోధకోఽయం బృహస్తపితరూప ఉద్ధవః వరుణదిశి గతోఽపి పశ్చిమదిశి గతోఽపి పశ్చిమే అస్తంగతోఽపీత్యర్థః। బలభేత్తురిన్ద్రస్య। బలారాతిః శచీపతిరిత్యమరః। దిశి పూర్వస్యాం దిశీత్యర్థః। స్వైరం స్వేచ్ఛయా ఉద్యాతి ఉదేతి। బత ఖేదే। గురురివ దేవజాతీనాం అస్మాకం గురుర్బృహస్పతిరివ। హరిపదకృతవృత్తిర్హరిపదే కృష్ణపదే కృతా అన్తఃకరణవృత్తిర్యేన స తథోక్తః। శ్రీకృష్ణభక్త ఇత్యర్థః। ధీర ఏష ఉద్ధవః। కర్ణోపాంతం కర్ణసమీపమ్ అభ్యేత్య గీతం శ్రీకృష్ణసన్దేశరూపం గానం శ్రావయతి। భ్రమరపక్షేతు కామినీనాం కామదః కామోద్దీపకః సోఽయం భ్రమరః। వరుణదిశి గతోఽపి బలభేత్తుర్దిశి ఉద్యాతి పశ్చిమదిశి గతోఽపి చంచరీకత్వాత్పునరాయాతి। వతేత్యాక్రోశః ఇతస్తతః సంభ్రమణం భ్రమరస్య స్వభావః। హే సఖి హరిపదకృతవృత్తిః ఆకాశకృతవర్తనః। ధీరో భయరహితః। ఏషో భ్రమరః। గురువివోపదేష్టేవ। కర్ణోపాన్తే ఢంకారం కరోతీతి భావః ।। 31 ।।

గగనచర కిమస్మత్సన్నిధౌ తేఽస్తి కృత్యం
హరిపదముపయాయా దూరమస్మద్వ్రజస్య।

సమరుచిమలకాల్యా వక్రయా నన్దసూనోః

కథయ కథమిహ త్వాం సమ్భజామస్త్యజామః ।। 32 ।।

గగనేతి। గగనే నక్షత్రమార్గే చరతీతి గగనచరః। బృహస్పతిరూప ఉద్ధవ అస్మత్సన్నిధావస్మిన్నికటే తే తవ కృత్యం కార్యం కిమస్తి। శ్రీకృష్ణకృపావిధురాణామ్ అస్మాకం సన్నిధౌ తవ కిమపి తవ కిమపి ప్రయోజనం న భవతీత్యర్థః। అస్మద్వ్రజస్య దూరం దూరే మధురాయాం స్థితం హరిపదం శ్రీకృష్ణపదమ్ ఉపయాయాః ప్రయాహి। శబ్దతత్త్వాభిమానితయా(1) దక్షిణపాదాఙ్గుష్ఠస్థితస్త్వం తత్రైవ యాహీతి భావః। వక్రయా కుటిలయా అలకాల్యా నన్దసూనోః కృష్ణస్య సమరుచిం సమానకాన్తిమిహాస్యామవస్థాయాం కథం సంభజామః కథం వా త్యజామః। కథయ వద। త్వన్నిష్ఠకాన్త్యా శ్రీకృష్ణసాదృశ్యదర్శనలోభేన త్యాగాయోగాత్। శ్రీకృష్ణభిన్నతయా అన్తత ఆలిఙ్గనాదిఫలాభావేన భజనాయోగాదితి భావః। భృఙ్గపక్షే గగచర ఆకాశచర భృఙ్గాస్మత్సంనిధౌ విరహిణీనాం నికటే తవ కృత్యమస్మచ్చిత్తహ్లాదాదికం కార్యమస్తి కిమ్। అస్మద్వ్రజస్య దూరం హరిపదమాకాశముపయాయాః। నన్దసూనోః వక్రయా అలకాల్యా సమరుచిం సమానకాన్తిం తద్వన్నీలం వర్తులం చేత్యర్థః। ఇహ వియోగావస్థాయాం కథం సంభజామః కథం వా త్యజామః। అస్మత్ప్రియకృష్ణస్య కుటిలాలకౌపమ్యాన్న త్యక్తుం శక్తాః మన్మథోద్దీపకత్వాన్నాఙ్గీకర్తుం చ శక్తా ఇత్యర్థః ।। 32 ।।

వనభవనగతానాం దర్శయిత్వా స్వరూపం

కతిపయదినమధ్యే మాధవోఽసౌ త్వదీయః।

న దిశతి పునరీక్షాం హన్త తస్యానువర్తీ

త్వమపి చపల తాదృక్కిం తదస్మాసు మైత్ర్యా ।। 33 ।।

వనేతి। హే ఉద్ధవ అసౌ త్వదీయస్త్వత్స్వామీ మాధవః శ్రీకృష్ణో వనభవనగతానాం వనస్థితగృహేషు గోష్ఠేషు స్థితానామస్మాకం కతిపయదినమధ్యేఽల్పదివసాభ్యన్తరే స్వస్య రూపం దర్శయిత్వా పునరిదానీమీక్షాం దర్శనమ్। న దిశతి న ప్రయచ్ఛతి। హన్త ఖేదే। హే చపల నక్షత్రమార్గే సదా సంచరణశీల ఉద్ధవ తస్య శ్రీకృష్ణస్యానువర్తీ అనుచరస్త్వమపి తాదృక్ తత్సదృశః కదాచిద్వ్యోమ్ని దృశ్యమానోఽపి అస్తఙ్గతో న దృశ్యత ఇతి భావః। తత్ తస్మాత్కారణాదస్మాసు మైత్ర్యా కిమ్। అస్థిరస్యాస్మన్మైత్ర్యా ప్రయోజనం నాస్తీత్యర్థః। భృఙ్గపక్షే తు హే మధుప అసౌ త్వదీయో మాధవో వసన్తః। విష్ణౌ వసన్తే వైశాఖే మాధవ ఇతి రత్నమాలా। వనభవనగతానాం వనే సంచరతాం కతిపయదినమధ్యే

చైత్రవైశాఖాఖ్యమాసద్వయమధ్యే స్వరూపం స్వావిర్భావం దర్శయిత్వా చిత్రకుసుమసంపత్తిమలయమారుతాదినా దర్శయిత్వా

F.N. 1. శబ్దనామా బృహస్పతిరుదాహృతః। - ఇతి తంత్రసారసంగ్రహే. (3)

పునః ఋత్వన్తరే ఈక్షాం న దిశతి। హే చపలం చంచల తస్యాస్థిరస్య వసంతస్యానువర్తీ వసన్తర్తావేవోల్లాసవానిత్యర్థః। త్వమపి తాదృగస్థిరః వర్షాకాలాదౌ సోల్లాసభృఙ్గసఞ్చారాభావాదితి భావః। తత్తస్మాదస్మాసు మైత్ర్యా కిమ్। వసన్తసఖస్మరోన్మథితచిత్తాసు మైత్ర్యం విరుద్ధమితి భావః ।। 33 ।।

అయి సఖి చరతోఽస్య స్వైరమస్మత్పురస్తా-

న్మరుదపి సహకారీ సాధయత్యగ్ర్యశక్తిమ్।

అభిముఖమనుపార్శ్వం విష్వగూర్ధ్వం తథాధ-

శ్చరణచతురశీలః శిక్షయేదేష వీరాన్ ।। 34 ।।

అయీతి। అయి సఖి। అస్మత్పురస్తాదస్మదగ్రే స్వైరం చరత అస్యోద్ధవస్య మరుత్ ముఖ్యప్రాణోఽపి సహకారీ ఏనమావిశ్య శ్రీకృష్ణపరిచర్యాదికమనేన కుర్వన్సన్ అగ్ర్యశక్తిమ్ అభ్యధికశక్తిం సాధయతి సంపాదయతి। ముఖ్యప్రాణావేశమహిమ్నా అన్యేభ్య ఆధిక్యేన శ్రీకృష్ణసఖ్యాదికముద్ధవస్యాభూదితి భావః। ఏషః వీరపురుషాకారవానుద్ధవః। అభిముఖమాభిముఖ్యేనానుపార్శ్వం పార్శ్వద్వయే విష్వక్ మణ్డలాకారతయా ఊర్ధ్వం లఙ్ఘనేన। అధః కేనచిత్ ఉత్క్షిప్తరథాత్పూర్వమేవాధస్తాచ్చరమే సఞ్చరణే చతురం కుశలం శీలం యస్య స తథోక్తః। సః వీరానర్జునాదీన్ శిక్షయేత్। ద్రోణాచార్యాదిరూపేణార్జునాదీనాం క్షత్రియకుమారాణాం విచిత్రశస్త్రాభ్యాసశిక్షకోఽప్యేష ఏవేతి భావః। భృఙ్గపక్షే తు। అయి సఖి అస్మత్పురస్తాత్స్వైరం చరతోఽస్య భృఙ్గస్య మరుదపి మన్దవాయురప్యగ్ర్యశక్తిమ్ అతిశయేనాస్మన్మోహకశక్తి సాధయతి। అభిముఖమిత్యాదినా। చఞ్చరీకస్యాభిముఖపార్శ్వం విష్వగూర్ధ్వమధశ్చ సఞ్చరణస్వభావేన వీరాభ్యాసశిక్షకగురుత్వముత్ప్రేక్షితమితి ద్రష్టవ్యమ్।। 34 ।।

సురపతిరపి నూనం గానమేతన్నిశమ్య

ప్రియనినదం మహిష్యా మానయిష్యత్యవశ్యమ్।
సమమమల విలోక్య త్వద్వశః శిష్యవత్స్యాత్
కిమిహ ఫలమిదానీం గాయతోఽప్యస్మదగ్రే ।। 35 ।।

సురపతిరితి। హే ప్రియనినద ప్రియంవద। అమల ఉద్ధవ సురపతిరిన్ద్రోఽపి తే తవైతద్గానం నిశమ్య మహిష్యాః శచ్యాః సమం సమానం త్వామ్। "రతిమనుగురవో దక్షశచ్యౌ చ పాంత్వి" తి (1)వచనాత్। విలోక్య అవశ్యం మానయిష్యతి। శిష్యవత్ త్వద్వశః స్యాత్। శిష్యవదేవ న తు శిష్యః। బృహస్పతేఽపి ఇన్ద్రస్యాధికత్వాదితి తాత్పర్యదోతనాయ శిష్యవదుత్యుక్తమ్। ఇదానీమస్మదగ్రే గాయతోఽపి తవ కిం ఫలమ్। ఇన్ద్రమానితస్యాస్మత్తః కిం ఫలం భవతీతి భావః। అథవా వయమపి యదాఽప్సరసో భూత్వా స్వర్గస్థితాస్తదా తవ సన్మానః కృతః। ధవస్యేన్ద్రస్యాస్మదనుకూలత్వాత్ శ్రీకృష్ణస్య భర్తృతయా స్నేహస్యాసంపాదితత్వేన విరహభాయాభావాచ్చ। ఇదీనీం తు భర్తృతయా సంపాదితశ్రీకృష్ణవిరహేణ దుఃఖితేభ్యో గోపీభ్యస్తవ కిమపి ప్రయోజనం న భవతీతి భావః। భృఙ్గపక్షే। హే ప్రియనినద అమల భృఙ్గ। సురపతిరప్యేతద్గానం ఝుంకారలక్షణగీతం నిశమ్య మహిష్యా। అస్మిన్పక్షే మహిష్యేతి పదచ్ఛేదః। శచ్యా సమం సార్ధం విలాసదశాయామపీత్యర్థః। త్వాం విలాక్య మానయిష్యతి ఆలమ్బనభూతయోరిన్ద్రశచ్యోః భృఙ్గస్య తవ ఉద్దీపనవిభావత్వాదితి భావః। శిష్యవత్। త్వద్వశః స్యాత్। యథా త్వం భృఙ్గ్యా సహ చరసి తథా శచ్యా సమం విహరిష్యతీతి భావః। అస్మదగ్రే గాయతోఽపి తవ కిం ఫలమ్। విషయద్వేషేణ కర్ణకబర్యోః పుష్పాలఙ్కారాద్యభావాత్ మకరన్దపానమపి న లభ్యత ఇతి భావః ।। 35 ।।

అపి మధుకర విద్మో మాదవే పక్షపాతీ
కుజరవిజయిచాపే తస్య జీవాయితోఽసి।
విరచయ వివశం తం నః సమీపే వసన్తం
వివిధరసవిలాసశ్రేణివిశ్రాణనజ్ఞమ్ ।। 36 ।।

అసీతి। హే మధుకర సుఖకర। కామానలం మధులవైరితి వచనేన మధుశబ్దస్య(2) సుఖే ప్రయోగాత్। మధుకులవృద్ధిం కరోతీతి వా। ఉద్ధవ త్వం మాధవే శ్రీకృష్ణే।

F.N. 1. తారతమ్యస్తోత్రమ్।

2. మధు నామ సుఖం విన్ద్యాన్మాధుర్యం సుఖహేతుతా।

సుఖే రతిర్వా సమ్ప్రోక్తా శబ్దతత్త్వవిచక్షణైః।।

- ఇతి శబ్దనిర్ణయే (భాగవతతాత్పర్యే 11/7/45)

పక్షపాతీ అభిమానవిశేషవానిత్యర్థః। అసీతి విద్మః జానీమః। కుత ఇత్యత ఆహ। కుజేతి కుజరే విజయిచాపే తస్య కౌ భూమౌ జాతః కుజః స చాసౌ రవిశ్చ భూమావుత్పన్నః సూర్యరూపీ కర్ణ ఇత్యర్థః। తం జయతీతి కుజరవిజయీ స చాసౌ చాపశ్చ గాణ్డీవమిత్యర్థః తేన ఇతః సహితః తస్య గాండీవధన్వనోఽర్జునస్యేత్యర్థః। జీవాయితః ప్రాణసమానోఽసి। ద్రోణరూపేణ సకలవిద్యాప్రదానేనాతిప్రియోఽసీత్యర్థః। శ్రీకృష్ణసఖ్యర్జునప్రియత్వాత్త్వం శ్రీకృష్ణపక్షపాతీతి భావః। వివశం వేః పక్షిణో గరుడస్య వశం అధీనమిత్యర్థః విఃపక్షిపరమాత్మనోరిత్యమరః। భక్తాధీనమితి వాఽర్థః। వివిధరసవిలాసశ్రేణివిశ్రాణనజ్ఞం వివిధాః నానాప్రకారాః రసాః శృఙ్గారాదయో యేషు తే విలాసాః తేషాం శ్రేణిః తస్య విశ్రాణనం వితరణం జానాతీతి స తథోక్తః। తం శ్రీకృష్ణమ్। నః సమీపే వసన్తం నివసన్తం విరచయ కురు। భృఙ్గపక్షే తు హే మధుకర। మాధవే వసన్తర్తౌ పక్షపాతీ పక్షాభ్యాం పాతోఽస్యాస్తీతి స తథోక్తః। తం శ్రీకృష్ణమ్। నః సమీపే వసన్తం నివసన్తం విరచయ కురు। భృఙ్గపక్షే తు హే మధుకర। మాధవే వస్తర్తౌ పక్షపాతీ పక్షాభ్యాం పాతోఽస్యాస్తీతి స తథోక్తః। అసి వసన్తర్తావేవ బహుసఞ్చారవానసీతి విద్మః। వసన్తస్య కుసుమాకరత్వాదితి భావః। కుత్సితా జరా యైస్తే కుజరాః। జరాం కుత్సయన్తః యువాన ఇత్యర్థః। తాన్విజయత ఇతి తథోక్తః। చాపః కన్దర్పధనుః పుష్పమిత్యర్థః। తస్మిన్ జీవాయితః మౌర్వీవదాచారమాణోఽసి। "ధనుః పుష్పం మౌర్వీమధుకరమయీ" త్యుక్తేః। వివిధరసవిలాసశ్రేణివిశ్రాణనజ్ఞమ్। వివిధరసానాం నానాపుష్పరసానాం తథా విలాసానాం మిథునీభూతస్త్రీపురుషపశుపక్ష్యాదిచిత్తసమున్నతీనామ్। శేషం పూర్వవత్। వివశం శుకాదిపక్షివశమ్। తేషామనుకూలమిత్యర్థః। తం వసన్తం ఋతుం నః సమీపే విరచయ। తం కృష్ణం నః సమీపే వసన్తం కుర్వితి ప్రాగుద్ధవం ప్రతి ప్రార్థితత్వాత్। స ఉద్ధవః తం కృష్ణం ఆనేష్యతీత్యాశయా వసన్తకాలాభ్యర్థనమితి భావః ।। 36 ।।

వితన్యమానస్వప్రేష్ఠవియోగార్తీరథోద్ధవః।

ప్రియోక్తిభిః ప్రీణయిత్వా ప్రయయౌ కృష్ణసన్నిధిమ్।। 37 ।।

వితన్యమాన ఇతి। అథ అనన్తరముద్ధవః వితన్యమానాః విస్తార్యమాణాః। స్వప్రేష్ఠస్య స్వప్రియతమస్య శ్రీకృష్ణస్య వియోగార్త్తయః వియోగజనితక్లేశాః యాసాం తాః గోపీః ప్రియోక్తిభిః ప్రీణయిత్వా శ్రీకృష్ణసన్నిధిం ప్రయయౌ ।। 37 ।।

కంసే బలైః సహ మృతే సతి యాఽవశిష్టా

వంశం స్వమాతురపి తాదృశమస్తినామ్నీ।

కృత్వోచితం విదధతీవ నిజాభిధానం

పిత్రే న్యవేదయదథాచ్యుతకృత్యమార్తా ।। 38 ।।

కంస ఇతి। అథ కంసే బలైః సేనాభిః సహ మృతే సతి అవశిష్టా అత ఏవ అస్తినామ్నీ యా కంసపత్నీ ఆర్తా సా స్వమాతుర్వంశమపి తాదృశం బలైః సహ మృతం కృత్వా నిజాభిధానం అస్తీతి స్వనామ ఉచితం విదధతీవ స్వభర్తృకులస్థేషు స్వమాతృకులస్థేషు సర్వేషు మృతేషు సత్సు స్వయమేవ భూమౌ అస్తీతి వ్యుత్పత్త్యా స్వకీయమస్తినామ సార్థకం కుర్వన్తీవ। స్వపిత్రే జరాసన్ధాయ అచ్యుతస్య చతుర్విధనాశరహితస్య శ్రీకృష్ణస్య కృత్యం స్వభర్తృవధరూపం కార్యం న్యవేదయత్। అచ్యుతస్యేత్యనేన జరాసన్ధాగమనేఽపి శ్రీకృష్ణస్య న చ్యుతిరితి సూచితమ్ ।। 38 ।।

స మాగధః సాధితసైన్యసిన్ధుర్మదాన్ధబుద్ధిర్మధురాం జగామ।

అనేకదేశాశ్రితభూమిభారహరస్య సారథ్యకృదచ్యుతస్య ।। 39 ।।

స ఇతి। సాధితసైన్యసిన్ధుః సంపాదితసేనాసముద్రో మదాంధబుద్ధిః సః మాగధో జరాసన్ధః। అనేకదేశాశ్రితదుర్జనాఖ్యభూమిభారహరస్య శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యకృత్। నానాదేశస్థితాన్ దుర్జనాన్ పుంజీకృత్య యుద్ధవ్యాజేన శ్రీకృష్ణసమీపం ప్రతి ఆనీయ దానేన సహాయకృదివ మధఉరాం ప్రతి జగామ। జరాసన్ధానీతానాం సర్వేషాం సైన్యానాం మధురాయాం సంహారో భవిష్యతీతి భావః ।। 39 ।।

గజై రథౌఘైర్గగనం స్పృశద్భిర్బలైర్హయైర్భాసురభూషణౌఘైః।

జగామ జామాతృపథేన తస్మై చమూమముం ప్రేషయితుం ధియేవ ।। 40 ।।

గజైరితి। స జరాసన్ధః అముం చమూం జామాతృపథేన దుహితృభర్తమార్గేణ తస్మై జామాత్రే కంసాయ ప్రేషయితుం ధియేవ। గగనం స్పృశద్భిః గజైః రథౌఘైః భాసురభూషణానాం ఓఘో యేషాం తైః భటైః హయైశ్చ సహ మధురాం ప్రతిజగామ మృతః కంసో యత్రాంధేతమసి గతః తత్రేయం సేనాఽపి గమిష్యతీతి భావః ।। 40 ।।

కున్తైః కుఠారైః కుద్దాలైర్బభఞ్జుర్భగవత్పురీమ్।

ఆద్యాముపనిషద్విద్యాం కుతర్కైరివ వాదినః ।। 41 ।।

కుంత్రైరితి। తే జరాసుతభటాః కున్తైస్తోమరైః కుఠారైః పరశ్వధైః కుద్దాలైర్భూఖననార్థం కృతదారుప్రాన్తస్థూలాయోదణ్డవిశేషైర్భగవతః శ్రీకృష్ణస్య పురీం మధురాం బభంజుః। కథమివ। వాదినో దుర్వాదినః కుతర్కైః కుత్సితతర్కైః ఆద్యామనాదిభూతాం ఉపనిషద్విద్యామివ ।। 41 ।।

ఉపవనముపవేదప్రాయమున్మూలయన్తః సుకృతసమముదారం ద్వారమారాద్బభఞ్జుః।

ప్రతిభయవరశక్త్యాద్యూర్జితాధారయుక్తాః ఖలమతిహృతచిత్తా దూష్యదుర్మన్త్రదృప్తాః।। 42 ।।

అతఃపరం మధురాపురీముపనిషద్విద్యాసామ్యేన నిరూప్య శ్రీకృష్ణసేనాం జరాసన్ధసేనాం చ తత్త్వవాదిమాయావాదిసామ్యేన వర్ణయన్ తద్యుద్ధం చ తయోర్వాదసమతయా సమర్థయతే। ఉపవనమిత్యాదినా। ప్రతిభయాని భయఙ్కరాణి వరశక్త్యాదీన్యాయుధాన్యేవోర్జితాధారః ఉత్తమాశ్రయః తేన। యుక్తాః। అన్యత్ర ప్రతిభయో భయఙ్కరో వరో యాభ్యస్తాః శక్త్యాదయో దుర్దేవతాః। ఆదిపదేన భైరవీకుక్కుటాదయో గృహ్యన్తే। తా ఏవోర్జితాధారస్తేన యుక్తాః శక్త్యాదిపూజయా సంపాదితకుబుద్ధస్య ఇత్యర్థః। ఖలస్య జరాసన్ధస్య మతేనానుమత్యా హృతచిత్తాః। అన్యత్ర ఖలస్య సంకరస్య మతేన దుఃసిద్ధాన్తేన హృతమపహృతం చిత్తం యేషాం తే తథోక్తాః। దూష్యదుర్మన్త్రః దురాలోచనం తేన దృప్తాః। అన్యత్రోచ్ఛిష్టగణపత్యాదిదుర్దేవతామన్త్రజపేన దృప్తాః జరాసన్ధభటాః ఉపవేదప్రాయమాయుర్వేదధనుర్వేదగాన్ధర్వవేదశస్త్రశాస్త్రాఖ్యోపవేదసమముపవనం ఆరామం ఉన్మూలయన్తః సన్తో మధురాయా ఉపనిషత్సామ్యస్యోక్తత్వాత్సమీపస్థోపవనానాముపవేదప్రాయత్వాదితి భావః। సుకృతసమం

పుణ్యేన సమమ్। ఉదారముత్కృష్టం ద్వారం గోపురమ్। "కర్ణణాజ్ఞానమాతనోతీ" తి శ్రుతేః సుకృతస్య జ్ఞానహేతూపనిషత్సు ప్రవేశహేతుత్వాద్వారత్వమ్। ఆరాత్సమీపే బభంజుః ।। 42 ।।

బాధ్యాం తాం సహ నిశ్చలార్థనికరైః క్రుద్ధాః ఖలా నిర్గుణా-

గారామన్తరహో విధాతుమమతా యత్నం వితేనుః కిల।

కృష్ణేనాపి సముజ్ఝితాం సమయినో యుక్త్యాఽఽత్మపక్షేఽఞ్జసా

కృత్వైక్యం సమయోజయన్ గతభయా దుర్భాష్యపుఞ్జైరపి ।। 43 ।।

బాధ్యామితి। సమయినః ఏవం కుర్మ ఇతి సఙ్కేతవన్తః అన్యత్ర దుఃసిద్ధాన్తినః। గతభయాః భయరహితాః। క్రుద్ధాః ఖలాః అమతాః వైరిణః। యుక్త్యా సామదానాద్యుపాయేన। ఆత్మపక్షే స్వసైన్యే అఞ్జసా సమ్యగైక్యం ఐకమత్యం కృత్వా సంపాద్య। కృత్వేత్యనేన స్వకటకే విద్యమానానాం బలాదానీతానాం సజ్జీవానాం దణ్డభీత్యైవైకమత్యమితి ధ్వనయతి। అన్యత్ర యుక్త్యా। విమతా ఆత్మానః పరమాత్మనస్తత్త్వతో న భిద్యన్తే ఆత్మత్వాత్పరమాత్మవదిత్యాదియుక్త్యా। ఆత్మపక్షే జీవపరమాత్మరూపచేతనపక్షే। అఞ్జసైక్యమద్వైతం కృత్వా। అత్రాపి కృత్వేత్యనేన అవిద్యమానమేవైక్యం కల్పితవన్త ఇతి ధ్వనిః తాం పురీం మధురాం నిశ్చలార్థనికరైః సమ్యక్సంబద్ధతయా నిశ్చలైః। అచలైః అర్థనికరైః కలశధ్వజపటతోరణాద్యర్థసమూహైః సహ బాధ్యాం వినాశ్యాం వితేనుః। కిల। బహిః స్థిత్వైవ అర్ధచన్ద్రాకారశరైః క్షేపణీయాదిభిశ్చ ప్రాకారాదికం పాతితవన్త ఇత్యర్థః। అన్యత్ర నిశ్చలార్థనికరైః క్షేపణీయాదిభిశ్చ ప్రకారాదికం పాతితవన్త ఇత్యర్థః। అన్యత్ర నిశ్చలార్థనికరైః ప్రమాణాన్తరాబాధ్యప్రతిపాద్యసమూహైః। పఞ్చభేదసహితసత్యభూతపృథివ్యాదిప్రపఞ్చైః సహ తాముపనిషద్విద్యాం బాధ్యాం అర్థతః శబ్దతోఽపి మిథ్యాభూతామిత్యర్థః। వితేనుః కిల। అన్తః అభ్యన్తరే నిర్గుణాని భిత్త్యాదిషు ఖచితపద్మరాగాదిరత్నపాతనేన శోభారూప-గుణరహితాన్యాగారాణి గృహాణి యస్యాం సా తామ్। అన్యత్ర నిర్గుణస్య నిర్గుణ-బ్రహ్మణ ఆగారం యస్యాం తామ్। అన్తర్నిర్గుణప్రతిపాదికామిత్యర్థః। విధాతు యత్నం వితేనుః కిల। అహో నిర్గుణస్య ప్రవత్తినిమిత్తధర్మసాపేక్షనిర్గుణశబ్దప్రతిపాద్యత్వమసంభావితమిత్యత అహో ఇత్యుక్తమ్। కృష్ణేన సముఝ్ఝితాం విధాతుం యత్నం వితేనురితి పూర్వేణ సంబన్ధః। దుర్భాష్యపుంజైరపి పురీం భిన్ధి ఛిన్ధి దహేత్యాదిదుర్వాక్యసహైరపి। సమయోజయన్ యోజితవన్తః। అన్యత్ర ద్వాత్రింశద్దుర్భాష్యపుఞ్జైః సమయోజయన్ ద్వాత్రింశదుపనిషదామాపాతరమణీయపూర్వోత్తరవిరుద్ధార్థకద్వాత్రింశద్దుర్భాష్యాణ్యపి చక్రురిత్యర్థః। యద్వా ఏకవింశతికుభాష్యైః సమయోజయన్నిత్యర్థః ।। 43 ।।

కృష్ణోఽపి స్వచమూం సువర్ణఖచితాం కృత్వా చతుర్ధా ప్రభు-
స్తత్రాగ్ర్యాంశ్చతురో విధాయ నగరీరక్షార్థమీశోఽదిశత్।
భాస్వత్సూత్రచమూమివోపనిషదాం రక్షార్థమత్యూర్జితా-
మధ్యాయైః సహితాం చతుర్భిరమలైస్తన్మానపాదోజ్జ్వలైః ।। 44 ।।

కృష్ణోఽపీతి। ప్రభుః సమర్థః ఈశః। స్వామీ కృష్ణోఽపి సువర్ణఖచితాం సువర్ణాలంకృతాం స్వచమూం స్వసేనాం చతుర్ధా కృత్వా చతుర్దిక్షు చతుర్వ్యూహీకృత్య తత్రైకైకసమూహే అగ్ర్యాన్సేనానాయకాంశ్చతురో విధాయ నగరీరక్షార్థమాదిశత్ ఆజ్ఞాపయామాస। తత్కథమివ। తన్మానపాదోజ్వలైః తేషాం అధ్యాయానాం మానం సంఖ్యాం పరిమితిర్యేషాం తే తన్మానాః యే పాదాః తైరుజ్వలాః శోభమానాస్తైః। ప్రత్యేకం పాదచతుష్టయోపేతైరిత్యర్థః। అమలైర్నిదుష్టైః చతుర్భిరధ్యాయైః సహితామత్యూర్జితామత్యన్తోత్కృష్టాం శోభనవర్ణాత్మకత్వేన సువర్ణఖచిత త్వమత్రాప్యనుసన్ధేయమ్। భాస్వత్సూత్రచమూం లసత్సహ్మసూత్రాత్మకసేనామ్। ఉపనిషదాం రక్షారరథం శ్రీకృష్ణో వేదవ్యాస ఇవ అదిశదితి సంబన్ధః। శ్రీకృష్ణః స్వసేనాం చతుర్వ్యూహీకృత్య తత్రైకైకత్ర చతురగ్రేసరాన్ కృత్వా ప్రేషితవానితి భాగవతే స్పష్టమ్। కృష్ణసేనాయాశ్చతుర్దిక్షు చతుర్ధా విభాగవత్సూత్ర సేనాయా అపి చతరురధ్యాయాత్మనా విభాగః। ఏకైకస్మిన్ వ్యూహేః చతుఃచతుఃసఖ్యాకసేనానాయకవత్ ఏకైకస్మిన్నధ్యాయే చతుశ్చతుఃపాదాత్మనా అపరో విభాగః। మధఉరాపురీరక్షార్థం యదుసేనా ఉపనిషత్పురీరక్షార్థం సూత్ర సేనా సువర్ణాలఙ్కారఖచితత్వమేకత్ర శోభనవర్ణాఖ్యాలఙ్కారఖచితత్వమన్యత్రేతి వివేకో ద్రష్టవ్యః। అత ఏవ శ్లిష్టగర్భితేయముపమా ।। 44 ।।

పక్షీన్ద్రాయతనః పరస్య వసతిర్వృష్ణిప్రమోదోఽభ్యగా-
ద్విఖ్యాతాశ్చచతుష్టయః కిల రథో విభ్రాజమానధ్వజః।
మధ్వస్యేవ మనోరథో నిగమసమ్బుద్ధః ఖగేన్ద్రావృతో
విష్ణోర్ధామ తదఙ్ఘ్రికేతునిలయః సూత్రౌఘపుష్టిప్రదః ।। 45 ।।

పక్షీన్ద్రేతి। పక్షీన్ద్రస్య గరుడస్యాయతనం ధ్వజాగ్రస్థానం యస్మిన్స తథోక్తః। పరస్య శ్రీకృష్ణస్య వసతిః నివాసః వృష్ణీనాం యాదవానాం ప్రమోదో యస్మాత్స తథోక్తః। విఖ్యాతమశ్వచతుష్టయం యస్య సః। విభ్రాజమానధ్వజః రథః అభ్యగాత్కిల।

వైకుణ్ఠలోకాదాగతః కిల। కిలేత్త్యైతిహ్య(1)। కథమివ నిగమైః ఋుగాదిచతుర్వేదైః సంబద్ధః చతుర్వేదవిచారసమర్థ ఇత్యర్థః। ఖగేన్ద్రావృతః గరుడేన

F.N. 1. ఏవం ధ్యాయతి గోవిన్దే ఆకాశాత్ సూర్యవర్చసౌ।

రథావుపస్థితౌ సద్యః ససూతౌ సపరిచ్ఛదౌ ।। - ఇతి భా. 10/50/11

మనోభిమానినా ఆవృతః। యదా మనః పఞ్చరాత్రాదిసచ్ఛాస్త్రవిచారాయాభినివిష్టం తదా గరుడోఽభిమానీతి పురాణాదిప్రసిద్ధిః। విష్ణోర్ధామ మన్దిరం సంనిధియోగ్యమిత్యర్థః। తస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్రౌ పాదతలే కేతోః రేఖారూపధ్వజస్య నిలయ ఆశ్రమః సదా తద్ధ్యానరత ఇత్యర్థః। సూత్రౌఘపుష్టిదః బ్రహ్మసూత్రసమూహస్యార్థపుష్టిదః మధ్వస్య శ్రీమధ్వాచార్యస్య మనోరథ ఇవ భాష్యకరణోద్యుక్తమనోరథ ఇవేత్యర్థః। ఇయమపి సమగ్రోపమా ।। 45 ।।

కౌమోదకీ వాదనివిష్టమధ్వవాచః సమా ప్రాదురభూద్ధరణ్యామ్।

కమ్బుర్గురోర్మఞ్జునినాదకణ్ఠకాన్తిః సమస్తాగమగానకర్తుః ।। 46 ।।

కౌమోదకీతి। తదా యుద్ధసమయే వాదనివిష్టః వాదార్థముపవిష్టః। మధ్వః శ్రీమధ్వాచార్యస్తస్య వాచః సమా వాదే శ్రీమధ్వాచార్యస్య ఏకైకం వచనం గదాప్రహారసదృశమితి భావః। కౌమోదకీ గదా ధరిణ్యాం ప్రాదురభూత్। సమస్తాగమగానకర్తుర్గురోరాచార్యస్య మంజునినాదో యః కణ్ఠస్తస్య కాన్తిర్యస్య సః। కంబుః పాఞ్చజన్యశఙ్ఖః। శఙ్ఖః స్యాత్కంబురస్త్రియామిత్యమరః। ప్రాదురభూత్ ప్రాదుర్బభూవ ।। 46 ।।

వ్యక్తాభేద్యసహస్రవక్త్రరుచిరం నిత్యం మురారేః ప్రియం

(1)ముక్తిద్వారమహీశముఖ్యవిబుధైర్గీతం తమిస్రాపహమ్।

దైత్యధ్వంసి సుదర్శనం దినకరోద్రిక్తం దిగన్తాతతం

పృథ్వ్యాం మధ్వసుదర్శనప్రతికృతి ప్రాదృశ్యత ప్రోజ్వలమ్ ।। 47 ।।

వ్యక్తేతి। వ్యక్తాన్యభేద్యాని సహస్రవక్త్రాణి వక్త్రస్థానీయాన్యపరాణి తైః రుచిరం మనోహరమ్। శాస్త్రపక్షే బహ్వావృత్త్యా యోజనాదేకైకం వాక్యం సహస్రముఖమిత్యర్థః। మురారేః శ్రీకృష్ణస్య నిత్యం ప్రియమ్ ముక్తిద్వారమ్। లోకస్య ద్వారమర్చిష్మత్యవిన్నమితి శ్రుతేః। అనన్తాసనగమనసమయే అన్ధే తమసి ద్వారకమాన్ముక్తిద్వారం సుదర్శనమ్। అన్యత్రాభ్యాసేనావర్తనాన్ముక్తిద్వారమ్। అహీశముఖ్యవిబుధైర్గీతం స్తుతమ్। ఇదముభయత్రాపి సమమ్। తమిస్రాపహం తమోనివారణమ్। అన్యత్రాజ్ఞాననివారణమ్।

F.N. 1. సుదర్శన మహాజ్వాల కోటిసూర్యసమప్రభ।

అజ్ఞానాన్ధస్య మే నిత్యం విష్ణోర్మార్గం ప్రదర్శయ।। ఇతి చక్రస్తుతిః।

దైత్యధ్వంసి శిశుపాలాదిదైత్యానాం శిరఃశ్ఛేతృ। అన్యత్ర దైత్యానాం దుర్మతప్రవర్తకానాం ధ్వంసి। దినకరాదుద్రిక్తం శ్రేష్ఠమత ఏవ ప్రోజ్వలం ప్రకాశమానమ్। దిగన్తాతం సకలదిగ్వ్యాప్తమ్। మధ్వస్య శ్రీమధ్వాచార్యస్య సుదర్శనం సత్సిద్ధాన్తస్తదేవ ప్రతికృతిరుపమా యస్య స తథోక్తం ఈదృశం సుదర్శనం చక్రం పృథివ్యాం ప్రాదృశ్యత। శ్లిష్టోపమయోః సంకరః ।। 47 ।।

కృష్ణశ్రైష్ఠ్యసమర్థనేఽతిచతురైస్తద్భిన్నలోకే భిదాం

నిత్యం సాధయితుం క్షమైర్మతిమతాఽప్యచ్ఛేద్యహృద్యాత్మభిః।

విఖ్యాతైః శరసఞ్చయైః సురుచిరం ప్రాప్తం నిషఙ్గద్వయం

భాస్వన్మానసహస్రభాష్యసదనువ్యాఖ్యానకల్పం తదా ।। 48 ।।

కృష్ణేతి। శ్రీకృష్ణస్య శ్రైష్ఠ్యస్య బలకౌశల్యాధిక్యం తస్య సమర్థనే। ప్రమాణపక్షే తు విష్ణుసర్వోత్తమత్వసమర్థనేఽతిచతురైఃస్తద్భిన్నలోకే తద్వైరిజనే। అన్యత్ర తద్వ్యతిరిక్తజనే భిదాం విదారణమ్। అన్యత్రాన్యోన్యభావం సాధయితుం నిత్యం క్షమైః సమర్థైః మతిమతాఽపి బుద్ధిమతాఽప్యచ్ఛేద్యహృద్యాత్మభిః అఛేద్యమనోహర స్వరూపైర్విఖ్యాతైః। ప్రమాణపక్షేఽపి సమమేతత్। శరసంచయైః సురుచిరమ్। భాస్వంతి మానసహస్రాణి యయోస్తే భాష్యసదనువ్యాఖ్యానే తయోః కల్పం సదృశమ్। నిషఙ్గద్వయం తూణీరద్వయమ్। తదా తస్మిన్కాలే ప్రాప్తమ్ ।। 48 ।।

సద్వంశజాతం సుగుణం ముకున్దహస్తామ్బుజాధారమభేద్యమన్యైః।

శార్ఙ్గం సతాం వృన్దమివావిరాసీన్మానోపమానేషుభిరన్యజిష్ణు ।। 49 ।।

సద్వంశేతి। సద్వంశజాతం సమీచీనవేణుప్రభవమ్। యద్యపి శార్ఙ్గం శృఙ్గజన్యం తథాఽపి ధనుర్జాతిత్వాత్సమీచీనవంశవత్ వర్తులాకారేణ నిర్మితత్వాచ్ఛృంగాచ్ఛరో జాయత ఇతి వచనాత్ కార్యకారణయోరభేదాద్వా సద్వంశజాతమిత్యుక్తమ్। అన్యత్ర సమీచీనకులోత్పన్నమ్। సుగుణం శోభనజ్యమ్। అన్యత్ర వైరాగ్యాదిగుణోపేతమ్। ముకున్దహస్తాంబుజమేవ ఆధారో యస్య తత్ ఏతదుభయత్ర సమానమ్। అన్యైః శత్రుభిరభేద్యమ్। ఇదమప్యుభయత్ర సమానమ్। మానోపమానేషుభిః ప్రమాణసదృశశరైః। అన్యజిష్ణు విపక్షజయశీలమ్। సమానమేతదుభయత్ర। శార్ఙ్గధనుః సతాం సజ్జనానాం వృన్దమివావిరాసీత్ ।। 49 ।।

ద్విడ్వర్గదైన్యకరనన్దకసఞ్జ్ఞితాసిం భక్తౌఘనన్దకమసావురరీచకార।

సద్వాదినాం సమయముద్ధతశత్రువర్గవిధ్వంసనం స్వజనహర్షకరం యుధీవ ।। 50 ।।

ద్విడ్వర్గేతి। అసౌ కృష్ణః భక్తౌఘనందకం భక్తసమూహస్య హర్షకరమ్। ద్విషాం వర్గస్య దైన్యకరశ్చాసౌ నన్దకసంజ్ఞితాసిశ్చ తమురరీచకార అఙ్గీకృతవాన్। కథమివ। యుధి వాదయుద్ధే ఉద్ధతశత్రువర్గవిధ్వంసనం స్వజనహర్షకరమ్। సద్వాదినాం శ్రీమదాచార్యపక్షీయవాదినాం సమయమివ ప్రతిత్రామివ ।। 50 ।।

శ్రుత్యన్తవిశ్రాన్తశరౌఘయుక్తిశూరా హరేః పక్షధరా విధాయ।

సిద్ధాన్తమత్యూర్జితపూర్వపక్షం జఘ్నుః క్రమేణోత్తరపక్షమన్తే ।। 51 ।।

శ్రుత్యన్త ఇతి। శ్రుతేః కర్ణస్యాన్తే సమీపే విశ్రాన్తానామ్ అవస్థితానాం శరౌఘానాం యుక్తిర్యోజనా తయా శూరాః హరేః శ్రీకృష్ణస్య పక్షధరాః సహాయినో భటాః। అత్యూర్జితః అతివృద్ధః పూర్వపక్షః పూర్వద్వారి స్థితశత్రుపక్షః తమ్। సిద్ధాన్తమ్। సిద్ధః సమ్పన్నః అన్తో నాశో యస్య స తథోక్తః తం విధాయ అన్తే అవసానే। ఉత్తరద్వారి స్థితశత్రుపక్షం క్రమేణ జఘ్నుః। అన్యత్ర। శ్రుత్యన్తేషు వేదాన్తేషు విశ్రాన్తాః శరౌఘవత్తూత్కారాః యుక్తయస్తాభిః సాధనభూతాభిః శూరాః హరేః పక్షధరాః వైష్ణవాః। అత్యూర్జితపూర్వపక్షమ్ అతిప్రబలమాయిభిః స్వగ్రన్థే పూర్వపక్షీకృతమ్।

భేదవద్విశ్వం సత్యమిత్యాదిప్రమేయమేవ సిద్ధాన్తం విధాయ। భేదాదిప్రమేయమేవ స్వసిద్ధాన్తం విధాయ ద్వాసుపర్ణేత్యాదితల్లిఖితవాక్యాన్యేవ ప్రబలీకృత్యాన్తేఽన్తతః క్రమేణోత్తరపక్షం మాయిభిః సిద్ధాన్తితాద్వైతాదిపక్షమేవ జఘ్నుః। తత్ర ప్రమాణీకృత "నేహనానేత్యా"(1) దివాక్యానాం పూర్వోత్తరవిరోధం ప్రదర్శ్య నిరాకృతవన్తః ।। 51 ।।

ఆప్యాయితాః కిల మురాన్తకముఖ్యవాత-

సఞ్జాతశఙ్ఖమధురశ్రుతిరమ్యశబ్దైః।

శత్రూన్నిహత్య సమరే పరితః పురీం తాం

చక్రుర్ముకున్దగుణవర్ణనశోభమానామ్ ।। 52 ।।

F.N. 1. కఠోపనిషమ్ (4/11) బృహదారణ్యకోపనిషత్ (4/4/19)

ఆప్యాయితా ఇతి। మురాన్తకస్య శ్రీకృష్ణస్య ముఖ్యః ముఖాజ్జాతో వాయుస్తేన సంజాతైర్వాయునా పూర్యమాణే సతి జాతైరిత్యర్థః। శఙ్ఖస్య మధురైర్మనోహరైః శ్రుతిరమ్యైః శ్రుతిసుఖైః శబ్దైర్ధ్వనిభిః శ్రీకృష్ణధ్మాతపాఞ్చజన్యధ్వనిభిరిత్యర్థః। ఆప్యాయితాః పరిహృతశ్రమాః భటాః సమరే యుద్ధే శత్రీన్నిహత్య పరితః సమన్తాత్పురీం మధురామ్। ముకున్దస్య గుణవర్ణనేన శౌర్యాదిగుణకీర్తనేన శోభమానాం చక్రుః। జరాసన్ధపరాజయే సతి సర్వే పౌరాః శ్రీకృష్ణం తుష్టువురిత్యర్థః। అన్యత్ర మురాన్తకస్య సమ్బన్ధీ ముఖ్యవాతో ముఖ్యప్రాణస్తస్మాత్సంజాతస్తదవతారరూపః శ్రీమదాచార్యస్తస్య శఙ్ఖవత్ శఙ్ఖనాదవన్మధురైః శ్రుతిరమ్యైర్వేదవచనేన రమ్యైః శ్లాఘ్యైః శబ్దైః వ్యఖ్యానాదిషు ప్రయుజ్యమానవాక్యైరాప్యాయితాః యుక్తిపుష్ఠిం ప్రాపితాస్తచ్ఛిష్యాః సమరే వాదయుద్ధే శత్రూన్మాయినో నిహత్య నిర్జిత్య తాం పురీముపనిషదం పరితః సర్వత్ర ముకుందగుణవర్ణనేన శోభమానాం చక్రుః। సకలాముపనిషదం శ్రీకృష్ణగుణప్రతిపాదికాం చక్రురిత్యర్థః।।

కృష్ణాఙ్ఘ్రిసంగ్యుజ్జ్వలశార్ఙ్గజన్మా సత్పక్షపాతేన గృహీతవేగః।

ఏకోఽపి నానావదనైః సమన్తాద్యుధ్యన్నసౌ మధ్వ ఇవాస్తి బాణః(1) ।। 53 ।।

కృష్ణేతి। కృష్ణాఙ్గసంగ్యుజ్జ్వలశార్ఙ్గాత్ జన్మ బహిర్నిర్గమనం యస్య స తథోక్తః। మధ్వవిషయే తు కృష్ణాఙ్గసఙ్గ్యుజ్జ్వలశార్ఙ్గజన్మా శ్రీకృష్ణాలిఙ్గితశార్ఙ్గా భిమానిదుర్గాత్మకలక్ష్మీప్రభవః ముఖ్యప్రాణాత్మకమధ్వస్య (2)లక్ష్మీపుత్రత్వాదితి భావః। సత్పక్షపాతేన సమీచీనగరుతః పాతేన చలనేన గృహీతః స్వీకృతో వేగః శీఘ్రగమనం యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర। సత్సు పక్షపాతేన గృహీతో వేగః శాస్త్రకరణత్వరా యేన సః। ఏకోఽపి నానావదనైరనేకముఖైః సమన్తాద్యుధ్యన్ శత్రువధం కుర్వన్। అన్యత్ర ఏకోఽపి నానావదనైశ్చతుర్ముఖత్వాదనేకవదనైః సమన్తాద్దిక్చతుష్టయమధ్యే యుధ్యన్ వాదం కుర్వన్ అసౌ బాణః మధ్వ ఇవాస్తి। "పఞ్చాత్మకో మారుత ఏవ బాణ"(3) ఇతి వచనాత్ ఆచార్యస్య బాణసామ్యమ్ ।। 53 ।।

F.N. 1. పంచాత్మకో మారుత ఏవ బాణాః। - ఇతి మ.భా.తా.ని. (3/76)

కర్ణాన్తమానీయ గుణగ్రహీత్రా రామేణ ముక్తో రణకోవిదేన।

స్ఫురన్నసౌ వైరిభయంకరోఽభూత్ సత్పక్షపాతీ ప్రదరో యథాఽగ్ర్యః।।

- ఇతి సుమధ్వవిజయే। (1/14)

2. దశప్రమతిం జనయన్త దోషణః। ఇతి బళిత్థాసూక్తమ్।

3. మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే (3/76)

అయఃస్థిరాప్త్యాఽరిభటైరసహ్యః సువర్ణశోభీ శుభవంశజన్మా।

దిగష్టకవ్యాప్తతనుః సమన్తాజ్జిగాయ మాయావినికాయమాజౌ ।। 54 ।।

అయఃస్థిరేతి। అయఃస్థిరాప్త్యా అయసః బాణాగ్రవర్తికృష్ణాయసస్య స్థిరా దృఢా ఆప్తిః సంబన్ధస్తయా అరిభటైరరేర్జరాసన్ధస్య భటైర్యోద్ధైరసహ్యః సోఢుమశక్యః బాణస్య నిశితాయోముఖత్వాదితి భావః। అన్యత్ర। అయే శుభప్రదే దేవే హరౌ। అయః శుభావహో విధిరిత్యమరః। స్థిరా దృఢా ఆప్తిర్విశ్వాసో భక్తిరితి యావత్। తయా అరిభటైః సంకరాదిభిరసహ్యః। సువర్ణశోభీ సువర్ణనిర్మితముఖేన శోభత ఇతి తథోక్తః। ఆచార్యపక్షే తు సోభనవర్ణైరక్షరైః। స్తుతౌ వర్ణస్తు వాక్షర ఇత్యమరః। శోభీ శుభవంశజన్మా శుభః వ్రణవక్రత్వాదిదోషశూన్యో వంశో వేణుస్తస్మాజ్జన్మ యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర। శుభకులోత్పన్నః। దిశామష్టకం దిక్షు వ్యాప్తా సంబద్ధా తనుర్యస్య స తథోక్తః। శ్రీకృష్ణముక్తః శరః

ఏకోఽపి బహ్వీభూయ వైరిభటాన్ హన్తీత్యర్థః। అన్యత్ర దిగష్టకవ్యాప్తా తనుర్మూర్తిర్యస్య స తథోక్తః। ఏవంవిధః పూర్వోక్తో బాణః ఆజౌ యుద్ధే సమంతాత్సర్వత్ర మాయావినాం రాక్షసానాం జరాసన్ధభటానాం నికాయం పుఞ్జం జిగాయ। ఆచార్యోఽపి వాగ్యుద్ధే సర్వత్ర మాయావినాం మాయావాదనాం నికాయం జితవాన్ ।। 54 ।।

నత్యుద్యతానాం నయవాక్యభాజాం న్యస్తాయుధానాం నికురమ్బమాజౌ।

హిత్వోద్ధతానేవ జయన్స పూర్ణమత్యాహ్వయార్థాచరణం బిభర్తి ।। 55 ।।

చరిత్రేణ బాణస్య సామ్యముక్త్వా నామ్నాఽప్యాచార్యసామ్యం ప్రతిపాదయన్నాహ। నత్యుద్యతానామితి। స బాణః ఆజౌ యుద్ధే నత్యుద్యతానాం శ్రీకృష్ణబాణం దృష్టవా అయస్మాన్। హనిష్యతీతి భియా నత్యాం నమస్కారే ఉద్యతానాం సన్నద్ధానామ్। ఉపలక్షణమేతత్। తృణాఙ్గులీభక్షణాదికమపి ద్రష్టవ్యమ్। నయవాక్యభాజాం వయం న హన్తవ్యా ఇతి దైన్యవచసామ్। న్యస్తాయుధానాం న్యస్తశస్త్రాణాం నికురంబం సమూహం హిత్వా త్యక్త్వా ఉద్ధతానేవ గర్వేణ యుద్ధాయాభిముఖం గతానేవాజయన్। అనేన శరణం రణే యాతా ఏతాదృశా న హన్తవ్యా ఇతి యుద్ధధర్మోఽపి ప్రదర్శితః। పూర్ణమత్యాహ్వయస్య పూర్ణప్రజ్ఞాభిధానస్యార్థముచితమాచరణమ్ అనుష్ఠానం బిభర్తి। బాణస్య పూర్ణమత్యభావే అనేకశత్రుసమూహే నత్యుద్యతాదీన్విహాయోద్ధతానాం జయః కథం స్యాదితి భావః। ఆచార్యపక్షే పూర్ణప్రజ్ఞాఖ్యా సుప్రసిద్ధా ।। 55 ।।

హృన్మధ్యాలయతః స నిర్గతతనుః పృథ్వీభుజామచ్యుత-

ప్రేక్షావాప్తమహోదయః పవనవద్విఖ్యాతవేగః క్షితౌ।

సచ్ఛాస్త్రోదితకృష్ణవిక్రమచయం విఖ్యాపయన్స్వర్గిణాం

సుప్రీతిం జనయన్మురాన్తకచమూం పుష్ణన్నజైషీద్ద్విషః ।। 56 ।।

ప్రకారాన్తరేణ కతిపయపద్యైర్బాణస్యాచార్యసామ్యం ప్రతిపాదయన్నాహ। హృన్మధ్యేత్యాదినా। పృథ్వీభుజాం శత్రుమహీభుజామ్। హృన్మధ్యాలయతః హృన్మధ్యాఖ్యగేహాత్ నిర్గతా బహిర్నిర్గతా తనుః స్వరూపం యస్య స తథోక్తః। శ్రీకృష్ణహస్తలాఘవాత్ పృథివీభుజాం హృదయమధ్యం భిత్వా పృష్ఠతో బహిర్నిర్గత ఇత్యర్థః। ఆచార్యోఽపి మధ్యాలయతః మధ్యగేహాఖ్యబ్రాహ్మణాజ్జాతః। అచ్యుతా యా ప్రేక్షా। లక్ష్యశరాగ్రయోః సమతయాఽభివీక్షా తయా అవాప్తః ప్రాప్తః మహోదయః అమోఘత్వరూపః

అభ్యుదయః యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర అచ్యుతప్రేక్షాఖ్యయతీశ్వరాత్ అవాప్తః మహోదయః సంన్యాసలక్షణాభ్యుదయో యస్య స తథా। పవనవత్ వాయువత్ విఖ్యాతః వేగో యస్ ఆచార్యోఽపి వాయురూపత్వాద్బదరికాశ్రమగమనే పవనవేగవాన్ క్షితౌ భూమౌ సచ్ఛాస్త్రేషు భారతాదిషు ఉదితానాం శ్రీకృష్ణపరాక్రమాణాం చయం సమూహం విఖ్యాపయన్ విశేషేణ ప్రకథయన్। శత్రుసమూహేషు బాణస్యాతిక్రూరతరసంచారేణ శ్రీకృష్ణస్య పరాక్రమః ప్రకటీకృతో భవతీత్యర్థః। అన్యత్ర। సచ్ఛాస్త్రేషు ఋుగాదివేదేషు ఉదితానాం "విష్ణోర్ను కం వీర్యాణి ప్రవోచ"(1) మిత్యాదినోక్తానాం శ్రీకృష్ణస్య విష్ణోః విక్రమాణామ్। చయం విఖ్యాపయన్ స్వవ్యాఖ్యానేన ప్రకటయన్। స్వర్గిణాం దేవానాం సుప్రీతిం హర్షం జనయన్। ఏతదుభయత్ర సమానమ్। మురాన్తకస్య శ్రీకృష్ణస్య చమూం సేనాం శత్రుశరసంఘాతపరిహారేణ పుష్ణన్ పోషయన్ స బాణః। అన్యత్ర। వైష్ణవాన్ పుష్ణన్ ద్విషో వైరిణః అజైషీత్। అన్యత్ర ద్విషో మాయావాదినోఽజైషీత్ ।। 56 ।।

శస్త్రైరస్త్రగణైః శరైరరిధృతైర్వేధం విభేదం ఛిదాం
కృష్ణే స్వాగమకౌశలైః పరిహరన్స్వానన్దమాత్రాకృతిమ్।
నిర్బాధాం ప్రతిపాదయన్నవయవాన్నిత్యాంశ్చ విజ్ఞాపయన్
యుధ్యగ్రాహ్యమతీన్ద్రియం వ్యతనుతాగణ్యప్రతాపం ప్రభుమ్ ।। 57 ।।

F.N. 1. ఋ. 2/2/24/1

శస్త్రైరితి। స బాణోఽరిధృతైః శత్రుధృతైః శస్త్రైః ఖడ్గాదిభిః। అస్త్రగణైర్మంత్రసమూహైః। శరైరిషుభిః। శ్రీకృష్ణే వేధం ఘాతమ్। బిభేదం విదారణమ్। ఛిదాం ద్వైధీభావమ్। స్వాగమకౌశలైః స్వస్యాగమః ఇతస్తతః సఞ్చరణం తస్య కౌశలైశ్చమత్కారైః పరిహరన్। శ్రీకృష్ణస్య విచ్ఛేదనాయ బహుశః ప్రయత్నే కృతేఽపి శ్రీకృష్ణశరకౌశలైర్వైరిశరాణామేవ ఖణ్డితత్వాదితి భావః। ఆచార్యపక్షే స్వాగమకౌశలైః। స్వాగమః స్వేనోదాహృతాగమః "విద్ధవన్మృద్వచ్చైవ కేశవో వేదనార్తవత్। ప్రదర్శయతి మోహాయ నైవ విష్ణుస్తతా భవేత్"(1)। "అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయ(2)" మిత్యాదిశాస్త్రం తస్య కౌశలైః నిరవకాశత్వాదికౌశలైః। శ్రీకృష్ణే వేధభేదాదికం పరిహరన్ స్వానన్దమాత్రాకృతిం సుష్టుం ఆనన్దః స్వానన్దః తన్మాత్రాకృతిం దుఃఖాసంభిన్నానన్దమూర్తిమిత్యర్థః। నిర్బాధాం వాధరహితాం శత్రుభిః స్వశరైః శ్రీకృష్ణస్యానన్దఛేదనాయ బహుశః ప్రయత్నే కృతేఽపి కృష్ణశరేణ శత్రుశరాణామేవ ఛేదనాదితి భావః। ఆచార్యపక్షే కేవలో హ్యానన్దమయ ఇత శ్రుతేః కేవలానన్దమయవిగ్రహమ్

అప్రాకృతశరీరమిత్యర్థః। నిర్బాధాం ప్రమాణాబాధితాం ప్రతిపాదయన్ అవయవాన కరచరణాదీంశ్చ నిత్యానవినాశ్యాన్ విజ్ఞాపయన్ విఖ్యాపయన్ శ్రీకృష్ణశరః శత్రుముక్తశరాన్ శ్రీకృష్ణస్య రోమచ్ఛేదనమపి కర్తుం న ముంచతీతి భావః। అన్యత్రావయవాన్ నిత్యాన్। "సహస్రాక్షః సహస్రాపాత్"। "ఉతామృతత్వస్యేశాన" ఇత్యాదివేదవచనైర్విజ్ఞాపయన్। అగణ్యప్రతాపమ్ అసంఖ్యేయపరాక్రమం ప్రభుం శ్రీకృష్ణం యుధి యుద్ధే। అగ్రాహ్యం గృహీతుమశక్యమ్ అతీన్ద్రియం ఇన్ద్రియాగోచరం ద్రష్టుమశక్యమిత్యర్థః। వ్యతనుత చకార। అన్యత్రాగ్రాహ్యం సాకల్యేన జ్ఞాతుమశక్యమ్ అతీన్ద్రియమ్ ఇన్ద్రియాగోచరమ్। "నేన్ద్రియాణి నానుమాన" మిత(3) శ్రుతేః వ్యతనుతేతి। అత్రాపి స్వాగమకౌశలైరిత్యనుసన్ధేయమ్ ।। 57 ।।

హృష్టాం స కృష్ణస్య చమూం వితన్వన్దుష్టాన్వినష్టాన్విశిఖో విధాయ।

తుష్టః సురైర్వ్యోమచరైర్మురారేః స్పష్టీచకారోత్తమతాం జితారేః ।। 58 ।।

హృష్టామితి। స విశిఖో బాణః। పృషత్కబామవిశిఖా ఇత్యమరః। అన్యత్ర పరమహంసత్వాత్ విగతిశిఖః। ఆచార్యః శ్రీకృష్ణస్య చమూం సేనాం హృష్టాం

F.N. 1. ఇతి మ.భా.తా.ని. (11/96)

2. గీ (2/24)

3. ఇతి తత్త్వనిర్ణయోద్ధృతపిప్పలాదశ్రుతిః।

శత్రుపరాజయేన సంతుష్టాం వితన్వన్ కుర్వన్। అన్యత్ర శ్రీకష్ణస్య విష్ణోశ్చమూం వైష్ణవసమూహమిత్యర్థః। హృష్టాం వితన్వన్ దుష్టాన్ శత్రూన్ వినష్టాన్విధాయ వ్యోమచరైర్యుద్ధం ద్రష్టుమాగతైర్గగనచరైః సురైర్దేవైః తుష్టః సన్తుష్ట సన్ జితారేః మురారేః శ్రీకృష్ణస్యోత్తమతాం సర్వోత్తమత్వం స్పష్టీచకార। జరాసన్ధాహృత సేనామధ్యే దేవగన్ధర్వావతారాత్మకభూపానాం విద్యమానత్వాత్తేషాం సర్వేషాం జయేన శ్రీకృష్ణస్య సర్వోత్తమత్వం స్పష్టీభవతీతి భావః ।। 58 ।।

పౌరాణికం వాక్యమివోగ్రసేనమగ్రే జరాసూనురసౌ జహాస।

జీవేశయోర్భేదమివాత్మయుక్త్యా భేదం స చాసాధయదస్య చాపే ।। 59 ।।

పౌరాణికమితి। అసౌ జరాసూనుః అగ్రే పురతః స్థితముగ్రసేనమ్। మాయావాదీ తత్త్వవాదినా ఉపన్యస్తమ్।

సుపర్ణావేతౌ సహితౌ సఖాయౌ యదృచ్ఛయా కృతనీడౌ చ వృక్షే।

ఏకస్తయోః ఖాదతి పిప్పలాన్నమన్యో నిరన్నోఽపి బలేన భూయాన్ ।।(1)

ఇతి మత్వాఽచ్యుతం మూఢః స్వపదా తమతాడయదితి పురాణే భవం పౌరాణికం వాక్యమివ జహాస। "త్వం జీర్ణబస్తసదృశ"(2) ఇత్యాదిపరిహాసవచనైరుపహాసం కృతవాన్। స చోగ్రసేనః తత్త్వవాదీ ముచుకున్దే జీవే పరమాత్మబుద్ధిం కృతవతః కాలయవనస్య మూఢ ఇతి మిథ్యాజ్ఞానిత్వకథనరూపినిదార్ఢ్యవాదరూపయుక్త్యా సుపర్ణావేతావిత్యాదేర్నిరవకాశత్వకథనరూపాత్మయుక్యా చ దీవేశయోర్భేదమివాస్య జరాసన్ధస్య। చాపే భేదం ద్వైధీభావమసాధయత్। జరాసన్ధస్య చాపమచ్ఛినదిత్యర్థః। అనేన యుద్ధవర్ణనం భేదవాందశ్చ సమర్థితో భవతి ।। 59 ।।

గుణోజ్ఝితం శ్రీరమణం విధాతుం శరోఽరివర్గం యతమానమాశు।

గుణైర్విహీనం విరచయ్య కృష్ణమనన్తసఞ్చిన్త్యగుణం వితేనే ।। 60 ।।

గుణోర్ఝితమితి। సః కృష్ణముక్తశరః। శ్రీరమణం శ్రీకృష్ణమ్। గుణోర్ఝితం గుణేన మౌర్వ్యా మౌర్వీజ్యాశింజనీగుణ ఇత్యమరః। ఉర్ఝితం రహితం విధాతుం శ్రీకృష్ణధనుషో మౌర్వీం ఛేత్తుమిత్యర్థః యతమానమ్। నారాచప్రయోగాదినా

F.N. 1. భా. (11/11/6)

2. మ.భా.తా.ని. (14/26)

ప్రయతమానమరివర్గం శత్రుసమూహమాశు శీఘ్రగుణైర్మౌర్వీభిర్విహీనం విరచయ్య కృత్వా శరప్రయోగాత్పూర్వమేవ శత్రూణాం మౌర్విచ్ఛేదం కృత్వేత్యర్థః। శ్రీకృష్ణమనన్తః నాశరహితః సచ్చిన్త్యః సజ్జనచిన్త్యః గుణో మౌర్వీ యస్య తమ్। తేనే కృతవాన్। అన్యత్ర। స ఆచార్యః

శ్రీరమణం లక్ష్మీపతిం గుణోర్జితమ్ ఆనన్దాదిగుణరహితం విధాతుమ్। గుణైర్బ్రహ్మమీమాంసాభ్యాసాదిసద్గుణైర్విహీనం విరచయ్య। శ్రీకృష్ణమనన్తా అపరిమితా సచ్చిన్త్యాః సజ్జనధ్యేయాః గుణాః జ్ఞానానన్దాదయో యస్య తమ్। వితేనే సాధితవాన్। అనేన యుద్ధరీతిః సగుణవాదశ్చ సమర్థితతో భవతి ।। 60 ।।

అన్ధానామపి కృష్ణసద్గుణమణిం సన్దర్శయిత్వా జగ-

ద్వన్ద్యాం కీర్తివధూం పరానలసమాం సన్ధాయ లోకత్రయే।

సాన్ద్రే రక్తజలే చ రత్నదృషదాం వృన్దం స సమ్ప్లావయన్

ఛన్దోఽన్వర్థమలం సమర్థసుధియాం సన్దేహమాశ్వచ్ఛినత్ ।। 61 ।।

ఇదానీం ప్రకృతయుద్ధభూమివర్ణనవ్యాజేన వేదస్య ప్రామాణ్యం సమర్థయమాన ఆహ। అన్ధానామితి। స కృష్ణశరః అన్ధానామపి మూర్ఖాణామపి శ్రీకృష్ణసద్గుమణిం శ్రీకృష్ణస్య సద్గణా ఏవ శౌర్యధైర్యపరాక్రమాదిసద్గుణా ఏవ మణిః రత్నం తం దర్శయిత్వా గుణానాం ప్రకాశరూపత్వాన్మణిసామ్యమ్। ఆవిపాలగోపాలముఖైరపి యుద్ధే శ్రీకృష్ణశౌర్యాదేర్దర్శనాదన్ధానాం మణిదర్శనం వర్ణితమితి జ్ఞాతవ్యమ్। అనేనా "న్ధో మణిమవిన్ద"(1) దిత్యాదివేదవాక్యస్యానుపపన్నార్థతయాఽప్రామాణ్యశఙ్కా నిరస్తా। జగద్వన్ద్యాం విశ్వస్తుత్యాం కీర్తివధూం శ్రీకృష్ణకీర్తియోషితమ్। లోకత్రయే భువనత్రయే। పరానలసమాం పరేషాం శత్రూణామనలసమామగ్నిసమామ్। జగద్వ్యాప్తాం శ్రీకృష్ణకీర్తి సంచింత్య శత్రవోఽదహ్యన్తేతి భావః। సన్ధాయ స్థాపయిత్వా। అనేన "యోషితమగ్నిం ధ్యాయీతే" తివాక్యస్యానుపపన్నార్థతతాఽప్రామాణ్యశఙ్కా నిరస్తా భవతి। సాంద్రే రక్తజలే చ రత్నదృషదాం రత్నరూపగ్రాణ్ణాం వృందం సమూహం సంప్లావయన్ యుద్ధభూమిస్థనిబిడరక్తాఖ్యజలే ఛిన్నాఙ్గభూషణానాం ప్లావనాదితి భావః। అనేన "గ్రావాణః ప్లవన్త" ఇతి వాక్యస్యానుపపన్నార్థతయాఽప్రామాణ్యశఙ్కా నిరస్తా। ఛన్దః "అన్ధో

F.N. 1.తైత్తిరీయారణ్యకే (1/11/5)

మణిమవిన్ద" దిత్యాదివేదః। అలమన్వర్థమ్ ఉపపన్నార్థం సమర్థ్య సుధియాం శోభనజ్ఞానవతాం సన్దేహం వేదప్రామాణ్యవిషయకం సన్దేహమాశు శీఘ్రేణాచ్ఛినత్ ఆచార్యోఽపి బౌద్ధైరనుపపన్నార్థతయా వేదస్యాప్రామాణ్యే శఙ్కితే దేవతావిషత్వాదినా ఉపపన్నార్థతాం సమర్థ్య సజ్జనానాం వేదప్రామాణ్యసన్దేహమచ్ఛినదితి ।। 61 ।।

శస్త్రాస్త్రప్రకరేషు శార్ఙ్గధరతో భేదం ద్విపాశ్వద్విప-

ద్వర్గేష్వాత్తసరాసనాన్మురభిదో నిర్భిన్నగాత్రేషు చ।

మృత్యోర్లోకమితేషు తం స్వజనతః కాయాన్మిథః ఖణ్డితే

హస్తాదౌ యుధి సాధయన్ స విదధే వ్యక్తం భిదాం పఞ్చకమ్ ।। 62 ।।

యుద్ధవర్ణనవ్యాజేన భేదపఞ్చకం సమర్థయమాన ఆహ। శస్త్రాస్త్రప్రకరేష్వితి। భేదపఞ్చకం తు।

జీవేశయోర్భిదా చైవ జీవభేదః పరస్పరమ్।

జడేశయోర్భిదా చైవ జడజీవభిదా తథా।

జడానాం చ మిథో భేదః సత్యోఽయం భేదపఞ్చకః ।।(1)

ఇతి వాక్యాదవగన్తవ్య ఇతి। స శరః యుధి శస్త్రాస్త్రప్రకరేషు శత్రూణాం శస్త్రాస్త్రసమూహేషు। శార్ఙ్గధనుర్ధరాచ్ఛ్రీకృష్ణాద్భేదం విదారణం సాధయన్। ఆచార్యపక్షే తు భేదమన్యోన్యాభావమ్। అనేన జడేశ్వరభేదః ప్రదర్శితః। ద్విపాశ్వద్విపద్వర్గేషు ద్విపాః గజాః అశ్వా హయాః ద్విపదః పదాతస్తేషాం సమూహేషు। ఆత్తశరాసనాత్ గృహీతకార్ముకాన్మురభిదః శ్రీకృష్ణాత్ భేదం కరచరణాదివిదారణం సాధయన్। అనేన వధ్యఘాతకయోర్భేదావశ్యం భావాజ్జీవేశ్వరభేదః ప్రదర్శితః। ఆత్తశరాసనాన్మురభిదః। నిర్భిన్నగాత్రేషు త్యాజితశరీరేషు ద్విపాశ్వాదిషు చ భేదం దేహవియోగలక్షణం భేదం సాధయన్। అనేన నష్టదేహేభ్యో వీరస్వర్గస్థానాం నష్టజీవానాం భేదః ప్రదర్శితః। మృత్యోర్యమస్య లోకం ఇతరేషు ప్రాప్తేషు ద్విపాశ్వాదిషు స్వజనతః స్వబాన్ధవాత్ తం భేదం వియోగలక్షణం సాధయన్। అనేన జీవన్తం స్వజనం పరిత్యజ్య మృత్యులోకం గాతానాం జీవానాం పరస్పరభేదః ప్రదర్శితః। కాయాత్ఖణ్డితే మిథః ఖణ్డితే హస్తాదౌ చ తం

F.N. 1. తత్త్వనిర్ణయోదాహృత పరమశ్రుతిః।

భేదం ద్వైధీభావం సాధయన్। అనేన శరీరాదవయవానాం ఖణ్డనాత్ మిథః అవయవానాం ఖణ్డనాచ్చ ద్వధా అన్యోన్యాభావరూపజడభేదః ప్రదర్శితః। భిదాం పఞ్చకం శరో మధ్వశ్చ। వ్యక్తం స్పష్టం విదధే కృతవాన్। యుధి కృష్ణః స్వశరేణ శత్రూణాం శస్త్రాదికం చిచ్ఛేద ద్విపాశ్వాదికం హతవాన్। గాత్రాణి శిరాంశి హస్తపాదాదీంశ్చాచ్ఛినదిత్యర్థః॥

అరిప్రయుక్తైర్యుధి తైః శరౌఘైర్హరిప్రియాస్తద్ధ్వజినీం నిజఘ్నుః।

స్వపక్షమాస్థాప్య పరోక్తవాక్యైర్విపక్షపక్షానివ మధ్వశిష్యాః ॥63 ॥

అరిప్రయుక్తైరితి। హరిప్రియాః శ్రీకృష్ణభటాః యుధి అరిప్రయుక్తైః శత్రుముక్తైర్నిశితైః శరౌఘైరుపలక్షణం చైతత్। శక్తిగదాతోమరాద్యాయుధైశ్చ। తద్ధ్వజినీం తస్య జరాసన్ధస్య ధ్వజినీం సేనామేవ। ధ్వజినీ వాహినీ సేనేత్యమరః। నిజఘ్నుః। కథమివ। మధ్వశిష్యాః శ్రీమదాచార్యశిష్యాః। పరోక్తవాక్యైర్మాయావాద్యుక్త "నేహనానా" స్తీత్యాదివాక్యైః। స్వపక్షం జగత్సత్యత్వాద్యాత్మపక్షమ్ ఆస్థాప్య సంస్థాప్యేహ బ్రహ్మణి నానాభూతం జగన్నాస్తి చేత్ స్వకారేణ అస్తీత్యాయాస్యతి, నతు జగతో మిథ్యాత్వమిత్యుక్త్వా పరోక్తవచనైరేవ విపక్షపక్షానివి మాయావాదిపక్షానివ। ప్రౌఢాస్తత్త్వవాదినః పరోక్తవాక్యైరేవ పరాన్ దూషయన్తీతి భావః ॥63 ॥

ప్రాణాయోగపలాయనప్రపతనాఘాతార్తివిత్తవ్యయ-

స్వేదాస్రోదయవక్త్రనైల్యభయదుష్కీర్త్యాదివిశ్వం యుధి।

సత్యం శత్రుచయేషు చక్రురఖిలం యద్బ్రహ్మసాక్షాత్కృతే-

ర్లబ్ధం తద్విపరీతమాత్మసు తతః సిద్ధం మురారేర్భటాః ॥64 ॥

యుద్ధే శత్రూణామవస్థావర్ణనవ్యాజేన విశ్వస్య సత్యత్వం ప్రతిపాదయితుమాహ। ప్రాణాయోగేతి। మురారేః। శ్రీకృష్ణస్య భటాః యుధి బ్రహ్మసాక్షాత్కృతేర్బ్రహ్మణః శ్రీకృష్ణస్య సాక్షాత్కృతేర్దర్శనాల్లబ్ధం ప్రాప్తం యత్తత్ప్రాణానామయోగో వియోగః। పలాయనం ప్రపతనమ్। ఆఘాతస్తాడనమార్తిర్దుఃఖమ్। విత్తవ్యయో హారకేయూరాదిద్రవ్యనాశః। స్వేద అస్రోదయోఽస్రస్యాశ్రుణః ఉదయ ఉత్పత్తిర్వక్త్రనైల్యం భయం దుష్కీర్తిశ్చేత్యాద్యఖిలం విశ్వమ్। శత్రుచయేషు సత్యం యథార్థం చక్రుః। ఆత్మసుతతో బ్రహ్మసాక్షాత్కృతేః శ్రీకృష్ణముఖావలోకనాత్సిద్ధమ్। తద్విపరీతం తేషాం ప్రాణాయోగాదీనాం విపరీతమ్ అప్రాణాయోగాపలాయనాప్రపతనాదికం సత్యం చక్రుః। నేదం వ్యవహారికం బ్రహ్మజ్ఞానాబాధ్యత్వాదన్యథా బ్రహ్మణోఽపి వ్యవహారికత్వప్రసఙ్గ ఇతి భావః। ఏవం చ

కృష్ణభటాః స్వసైన్యం నానాప్రకారేణ జయమ్। పరసైన్యే నానాప్రకారేణ పరాజయం చ సాధితవన్తః। తం చ జయం సస్నేహం శ్రీకృష్ణమూర్తిదర్శనేన సిద్ధత్వాత్స్వసైన్యే స్థిరీచక్రుః। పరసైన్యే పరాజయం చ విస్నేహం శ్రీకృష్ణమూర్తిదర్శనేన సిద్ధత్వాత్స్థిరీచక్రుః। మధ్వశిష్యాస్తు। పరబ్రహ్మరూపశ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారవతా సర్వజ్ఞమునినా సాధితత్వాద్భావాభావరూపప్రఞ్చస్య పారమార్థికసత్యతాం సాధితవన్తః। న చ కృష్ణోఽపి న బ్రహ్మేతి వాచ్యమ్। బృహబృహివృద్ధావితి ధాత్వర్థభూతవృద్ధిరూపగుణవతి శైశవదశాయాం ప్రపఞ్చోదరే పార్థసారథ్యకరణదశాయామపి "నాన్తం న మధ్యం(1) న పనస్తవాది" మిత్యుక్తకృష్ణ ఏవ సంభవాత్। "అథ కస్మాదుచ్యతే బ్రహ్మేతి బృహన్తో హ్యస్మిన్ గుణా" ఇతి శ్రుతేః ధాతువ్యాఖ్యానరూపస్మృతేశ్చైకార్థ్యాయ బహుగుణవృద్ధత్వరూపపరబ్రహ్మశబ్దార్థభూతబ్రహ్మత్వస్యాపి "మయ్యనన్తగుణే"(2) "గుణకర్మాభిధానాని సన్తి మేఽఙ్గ సహస్రశ"(3) ఇత్యాదివాక్యార్థరూపకృష్ణ ఏవ సమ్భవాదిత్యుక్తం భవతి ।। 64 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
సఞ్జాతోఽయమభూత్త్రయోదశమితః సర్గో ముదాం స్వర్గిషు ।। 65 ।।

ఇతి శ్రీవాదిరజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే త్రయోదశః సర్గః ।। 13 ।।

రోమ్ణామితి। వ్యాఖ్యాతం పురస్తాత్ ।। 65 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుబావప్రకాశికాయాం త్రయోదశః సర్గః ।।

F.N. 1. గీ 11/16

2. భా. (6/4/48)

3. భా. (10/51/37)

************************************************************************

.

చతుర్దశః సర్గః

ఛత్రం ధ్వజం చామరచర్మవర్మహస్త్యశ్వపత్త్యాదిసమస్తవిత్తమ్।

కృత్వా సఖణ్డం యుధి కృష్ణభృత్యాశ్చక్రుర్వ్యఖణ్డార్థమవిద్యమానమ్ ।। 1 ।।

నమోఽస్తు వాదిరాజాయ గురవే దీనబన్ధవే।।

యో మాం వరాకం కృపయా మృత్యుగ్రస్తమమూముచత్ ।। 1 ।।

జరాసన్ధమహాసేనావరుణాలయవాడవః।।

మురారిః కరుణారాశిః పరమః ప్రీయతాం మమ్ ।। 2 ।।

నిర్మాయ ద్వారకాం కాలయవనం ముచుకున్దతః।।

భస్మీచకార యో భైష్మీప్రాణనాథః స మే గతిః ।। 3 ।।

ఛత్రమితి। శ్రీకృష్ణభృత్యాః యుధి శత్రూమాం ఛత్రమ్ ఆతపత్రమ్। ధ్వజం కేతనమ్। కేతనం ధ్వజమస్త్రియామిత్యమరః। చామరాణి। చర్మాణి। చర్మశబ్దేన పరాయుధఘాతపరిహారాయ వర్తులాకారేణ చర్మకృతావరణవిశేష ఉచ్యతే। ఆవరణం చర్మ చోచ్యత ఇత్యమరః। వర్మాణి తనుత్రాణి। తనుత్రం వర్మ దంశనమిత్యమరః। హస్తినో గజాః అశ్వాః పత్తయః పదాతయః। ఆదిశబ్దేన రథాస్త్రాదయో గృహ్యన్తే। ఏవమాదిసమస్తవిత్తం సకలం వస్తు సఖణ్డం ఖణ్డసహితం కృత్వా ఛిత్త్వేత్యర్థః। అఖణ్డార్థమ్ అచ్ఛిన్నపదార్థమ్ అవిద్యమానం చక్రుర్హి। తత్త్వవాదినః బ్రహ్మణః సత్యత్వసర్వజ్ఞత్వాదిగుణవైశిష్ట్యరూపసఖణ్డత్వసంపాదనేన మాయావాద్యభిమతా ఖణ్డత్వమవిద్యమానం చక్రురితి భావః ।। 1 ।।

సఙ్గ్రామకౌశల్యచిదుజ్ఝితానాం భఙ్గం సమాలింగ్య సుమూర్ఛితానామ్।

సిద్ధామవిద్యాం విదధుర్విపక్షే విజ్ఞాప్యభావాకృతిమేవ యుద్ధే ।। 2 ।।

యుద్ధవర్ణనేన భావరూపావిద్యానిరసనం ధ్వనయన్నాహ। సఙ్గ్రామేతి। కృష్ణభృత్యాః యుద్ధే విపక్షే శత్రుపక్షే సఙ్గ్రామకౌశల్యం యుద్ధకౌశల్యం తస్య చిత్ జ్ఞానం తయోర్ఝితానాం తత్కౌశల్యజ్ఞానం కిఞ్చిదపి నాసీదితి తజ్జ్ఞానాభావ ఏవ రిపుషు ప్రాప్నోతి। ఈషజ్జ్ఞానానుకూలం హ్యజ్ఞానం భావరూపాజ్ఞానమితి మాయావాదినో వదన్తి। జరాసన్ధసైన్యేషు స్వజ్ఞానస్య ప్రతియోగిభూతవైరిజ్ఞానస్య చ సర్వథాఽభావాత్ జ్ఞానాభావమేవాజ్ఞానమితి భావః। భఙ్గం పరాభవం దృఢశస్త్రఘాతమిత్యర్థః। సమాలిఙ్గ్య ప్రాప్య సుమూర్ఛితానాం సమ్యఙ్మూర్ఛితానామ్। దృఢమూర్ఛావశాత్ స్వపరజ్ఞానం కిమపి

నాసీదితి తదభావ ఏవ ప్రాప్నోతీతి భావః। శత్రూణాం సిద్ధాం జాతామవిద్యాం అజ్ఞానం విజ్ఞప్త్యభావాకృతిమేవ। ఉక్తప్రకారేణ జ్ఞానాభావాకృతిమేవ విదధుః చక్రుః। తత్త్వవాదినస్తు ఇతరాసాధ్యయుద్ధచమత్కారవతి శ్రీకృష్ణే సర్వథాఽజ్ఞానస్యాభావాన్న భావరూపాజ్ఞానస్యావసరః। ఇతరేషు యోగ్యేషు జీవేషు మాయాజవనికాఛన్నత్వేన కుడ్యావృతఘటస్యేవేదానీం భగవదపరోక్షజ్ఞానాదేరభావః మాయాపగమేఽపి సామస్త్యేన జ్ఞానాభావ ఏవేతి అయోగ్యేషు సర్వథా భగవన్మాహాత్మ్యజ్ఞానాభావ ఏవేతి భావరపాజ్ఞానానవసరం ఇతి సాధితవన్తః ।।2।।

పలాయనం యే విదధుర్నృపాంస్తాన్విధాయ సత్కోటిషు కృష్ణభృత్యాః।

అన్యానసత్కోటిషు సన్నివేశ్య శూన్యం ప్రచక్రుః సదసద్విభిన్నమ్ ।।3।।

యుద్ధవర్ణనవ్యాజేనానిర్వచనీయత్వపక్షం ప్రతిపక్షయతి పలాయనమితి। యే నృపాః పలాయనం యుద్ధాఙ్గణాదన్యత్ర పలాయనం విదధుః। శ్రీకృష్ణభృత్యాః తాన్ నృపాన్ సత్కోటిషు సతాం విద్యమానానాం జీవతామిత్యర్థః। కోటిషు పక్షేషు నిధాయ యే పలాయితాస్తైరేవ జీవితమితి భావః। అన్యాన్పలాయనమకృత్వా యుద్ధాభిముఖ్యేన స్థితానసత్కోటిషు అసతామవిద్యమానానాం కోటిషు సన్నివేశ్య। సచ్చాసచ్చ సదసతీ తాభ్యాం విభిన్నం విలక్షణం శూన్యమవిద్యమానం ప్రచక్రః। జరాసన్ధకటకే ప్రాయశః సర్వే మృతాః। ఉర్వరితాః పలాయితా ఇత్యర్థః। అన్యత్ర బ్రహ్మవత్సత్వం గతాన్ సత్కోటిషు నిక్షిప్య। అన్యాన్ శుక్తిరజతశశశృఙ్గాదీనసత్కోటిషు సన్నివేశ్య సదసద్విలక్షణం మాయావాద్యభిమతమ్ అనిర్వచనీయం శూన్యం చక్రుః ।।3।।

తే బ్రహ్మణః శార్ఙ్గధరాద్విభిన్నానాహూయ హేయానపి గర్వీణస్తాన్।

స్వేభ్యోఽపి భిన్నాన్విరచయ్య యుద్ధే ధానుష్కచడామణయో నిజఘ్నుః ।।4।।

జీవభేదే జీవపరమాత్మభేదే చ తాత్పర్యప్రదర్శనాయ పునరపి తావాహ। త ఇతి। ధానుష్కచూడామణయః ధన్విశ్రేష్ఠాః। ధన్వీ ధనుష్మాన్ ధానుష్క ఇత్యమరః। తే శ్రీకృష్ణభటాః బ్రహ్మణః శార్ఙ్గధరాత్ శ్రీకృష్ణాద్విభిన్నాన్। అత ఏవ హేయానపి త్యాజ్యానపి। గర్విణోఽహఙ్కారిణః తాన్ శత్రూన్ యుద్ధే ఆహూయ స్వేభ్యోఽపి భిన్నాన్ ఛిన్నాన్ స్వహస్తముక్తశరచ్ఛిన్నానిత్యర్థః। విరచయ్య నిజఘ్నుః। అన్యత్ర బ్రహ్మణో విభిన్నాన్ ప్రతిపాద్యజీవేభ్యోఽపి భిన్నాన్నృత్యపీపదన్నిత్యర్థః।।4।।

సురర్షిసిద్ధస్తుతిభిః సమన్తాత్సముత్థితాభిః సమదూషయంస్తే।

అనన్యయోగ్యాభిరవాచ్యభావం ముకున్దముఖ్యార్థపరాభిరస్య ।।5।।

అవాచ్యత్వఖణ్డనం హృది నిధాయాహ। సురర్షిసిద్ధేతి। తే కృష్ణభటాః అన్యేషు శ్రీకృష్ణవ్యతిరిక్తేషు యోగ్యా న భవంతీత్యనన్యయోగ్యాః తాభిరత ఏవ ముకున్ద ఏవ ముఖ్యార్థో వాచ్య ఇత్యర్థః। తత్పరాభిః సమంతాత్ శ్రీకృష్ణస్యాసాధారణజయే సతి సర్వదిక్షు సముత్థితాభిః। సురాః ఋషయః సిద్ధాశ్చ తేషాం స్తుతిభిః "సర్వోత్తమసర్వజ్ఞచూడామణే భగ్నజరాసన్ధే" త్యాదిశ్రీకృష్ణపుణ్యనామస్తుతిభిః ఏతేషాం నామ్నా శ్రీకృష్ణైకనిష్ఠతా స్ఫుటైవ। అస్య శ్రీకృష్ణస్యావాచ్యభావం అవాచ్యత్వం లక్ష్యత్వమిత్యర్థః। సమదూషయన్ సమ్యగ్దూషితవన్తః। గఙ్గయాం ఘోష ఇత్యాదౌ యథా ప్రవాహాదిరూపో వాచ్యోఽన్యోఽర్థో భవేత్తథాఽత్ర భగ్నజరాసన్ధేత్యాదినామ్నామన్యత్రాయోగాత్। ఉక్తపుణ్యనామభిః। కృష్ణస్యాప్యవాచ్యత్వే శబ్దస్య నిరర్థకత్వాపాతేన శబ్దతైవ న స్యాత్। అతో భగవానేవ వాచ్య ఇతి భావః ।।5।।

భస్మీభూతమివారచయ్య గిరిశో యం బాహ్యదృష్ట్యా పున-

శ్చిత్తాన్తస్థితమార్పయద్గిరిసుతాగర్భే హ్యనేకాననమ్।

తం పఞ్చావయవేషుమఙ్గరుచిరం సృష్ట్వాఽగ్ర్యతర్కోపమం

ఛన్దోబాహ్యకుతర్కకల్పమజయత్తేనైకలవ్యం విభుః ।।6।।

భస్మీభూతమితి। గిరౌ కైలాసే శేత ఇతి గిరిశః। యం కామం బాహ్యదృష్ట్యా లలాటస్థలోచనేన భస్మీభూతమివ పునశ్చిత్తజన్యత్వేన కామస్యావస్థానాదివేత్యుక్తమ్ ఆరచయ్య కృత్వా అగ్ర్యతర్కం విష్ణుసర్వోత్తమత్వసాధకసమీచీనయుక్తం బాహ్యదృష్ట్యా "త్వం చ రుద్రే"(1)త్యాదిహర్యాజ్ఞాశృఙ్ఖలాబద్ధత్వేన ఆపాతత ఏవ న తు మనఃపూర్వకమిత్యర్థః। భస్మీభూతమివ స్వకృతపాశుపతాద్యాగమైః ఖణ్డితమివ నిరాకుర్వతాఽపి శివేన విష్ణుసర్వోత్తమత్వసాధకయుక్తీనాం స్వచిత్తేఽనుసన్ధీయమానత్వేన సర్వథా

F.N. 1. మ.భా.తా.నిర్ణయోద్ధృత వరాహపురాణవచనమ్। (1/48, 49)

నిరాకరణే తాత్పర్యాభావాదివేత్యుక్తమ్ I ఆరచయ్య అత ఏవ చిత్తాన్తః స్థితం చిత్తజం అనేకాననం షణ్ముఖాత్మకమ్ I గిరిసుతాగర్భే పార్వతీగర్భే పునరార్పయద్ధి అర్పితవాన్ హి I కామస్య షణ్ముఖావతారత్వం "యం స్కాన్ద ఇత్యవక్ష్య"(1)దితి శ్రుతిపురాణాదౌ ప్రసిద్ధమ్ I అన్యత్ర చిత్తాన్తః స్థితం మనసాऽనుసంధీయమానం అనేకాననమ్ ఆత్మాశ్రయాన్యోన్యాశ్రయచక్రకానవస్థకేవలానిష్టాపాదనరూపేణ పఞ్చముఖమ్ I అనుమానపక్షే అన్వయవ్యతిరేకాదిరూపేణ అనేకముఖమ్ I పునర్గిరిసుతాగర్భే పార్వతీహృది అర్పయత్ I రహసి పార్వతీం ప్రత్యుపదిష్టవానిత్యర్థః I గర్భ ఇతి వదతా I "ఇదం భద్రే త్వయా గోప్యం పాఠ్యం స్వార్థైకసిద్ధయ"(2) ఇతి వచనాదన్తరేర్భ్విధారయ I న బహిః ప్రకాశయేత్యుపదేశోऽపి సూచితః I విభుః శ్రీకృష్ణః పఞ్చావయవాః లతాద్యవయవాః పుష్పాణీత్యర్థః I త ఏవ ఇషవో బాణాః యస్య తమ్ I అఙ్గైః కరచరణాదిభిః రుచిరం మనోహరమ్ I తర్కపక్షే తు పఞ్చావయవాః ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణోపనయనిగమనాన్యేవ ఇషవో యస్య తమ్ I ప్రతివాదినిరాకరణపటుత్వద్యోతనాయ ఇషవ ఇత్యుక్తమ్ I అఙ్గైః వ్యాప్తిః ప్రతితర్కాప్రతిహతిః విపర్యయాపర్యవసానానిష్టాననుకూలత్వరూపతర్కాఙ్గైః రుచిరం మనోహరమ్ I అనుమానపక్షే తు వ్యాప్తిసముచితదేశవృత్తిత్వాఖ్యాఙ్గోపేతమ్(3) I వ్యాప్త్యాదీనామక్లిష్టత్వద్యోతనాయ రుచిరమిత్యుక్తమ్ I అన్యతర్కోపమమ్ ఉక్తప్రకారేణ సత్తర్కసదృశమ్ I తం ప్రద్యుమ్నరూపిణం కామం మనసా సృష్ట్వా తేన ప్రద్యుమ్నేన ఛన్దోబాహ్యకుతర్కకల్పమ్ అవైదికదుస్తర్కసదృశమ్ I ఏకలవ్యమ్ ఏకలవ్యాఖ్యాసురమ్ I తసయ నిషాదత్వాదవైదికత్వమ్ I అసురత్వాదేవ దుస్తర్కసదృశత్వం జ్ఞేయమ్ I అజయత్ జితవాన్ I శ్రీకృష్ణః యుద్ధే మనసా ప్రద్యుమ్నం సృష్టవా తేనైకలవ్యం ఘాతయామాస I

ప్రద్యుమ్నోऽథ గదాపాణిరేకలవ్యం జఘాన హ I

తతః క్రుద్ధో మహాబాహుః ప్రద్యుమ్నో యాదవేశ్వరః I

ఆజఘ్నే ముష్టినా తం తు జరాసన్ధస్య పశ్యతః

ఇతి హరివంశాదౌ స్పష్టమ్ II 6 II

F.N. 1. సుదర్శనశ్చ భరతః ప్రద్యమ్నః స్కన్ద ఏవ చ I

సనత్కుమారః కామశ్చేత్యేక ఏవ వ్యవస్థితః II

- ఇతి బృహదారణ్యకభాష్యోద్ధృత పైగిశ్రుతిః (3/5)

2. పద్మపురాణాన్తర్గ వాసుదేవసహస్రనామస్తోత్రే ఉమాం ప్రతి మహేశ్వరవచనమ్ I (71/306)

3. తతశ్చ అనుమానస్య ద్వంయ సామర్థ్యమ్। వ్యాప్తిః సముచితదేశాదౌ సిద్ధిశ్చేతి।

ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ।

రణే క్షణేనాఙ్గజముజ్జ్వలాఙ్గైః సమం సముత్పాద్య (1)స సర్వశక్తిః।

భవానుభావాగతతత్పితృత్వప్రథాం శ్రితాత్మీయగతిర్ద్యతి స్మ ।। 7 ।।

రణ ఇతి। శ్రితాత్మీయగతిః శ్రితాః ఆశ్రితాః ఆత్మీయాః స్వభక్తాః తేషాం గతిః ఆశ్రయః సర్వశక్తిః అపరిమితాత్మశక్తిః సర్వవిషయిణీ యస్యేతి వ। సః శ్రీకృష్ణః రణే యుద్ధే క్షణేన। అఙ్గజం ప్రద్యుమ్నరూపిణం కామమ్ ఉజ్వలాఙ్గైః ప్రకాశమానావయవైః సమం సహ సముత్పాద్య సృష్ట్వా భవస్య అనుభావం సామర్థ్యం తేనాగతమ్। తస్య కామస్య పితృత్వం తస్య ప్రథం కైలాసయాత్రాదినా శివప్రసాదం సంపాద్య ప్రద్యుమ్నాఖ్యపుత్రం లేభ ఇతి ప్రసిద్ధిం ద్యతి స్మ అఖణ్డయత్। దోఽవఖణ్డన ఇతి ధాతుః ।। 7 ।।

ఈశాపరోక్షసమకాలమశేషవిద్యాబాధ్యం ప్రసాధ్య సకలం తదిదం ద్విషత్సు।

శ్రీసార్ఙ్గపాణిచరణే నిఖిలం సమర్ప్య స్వోపార్జితం సమలభన్త మహాప్రసాదమ్ ।। 8 ।।

ఈశేతి। శ్రీకృష్ణభృత్యాః ఈశస్య శ్రీకృషణస్యాపరోక్షస్య సమకాలమ్ అపరోక్షసమకాలికమిత్యర్థః। శ్రీకృష్ణదర్శనోజ్జృంభితసామర్థ్యకృతమితి యావత్। సకలం సమస్తం తదిదం పూర్వోక్తశస్త్రఘాతపలాయనాదికం ద్విషత్సు శత్రుషు అశేషవిద్యాబాధ్యం తదీయమాయావిద్యాదినా అబాధ్యమ్ అపరిహార్యమ్। బ్రహ్మాపరోక్షసమకాలికతయా తదానీం బాధ్యం నేతి పారమార్థికమితి ధ్వనిః। ప్రసాధ్య స్వోపార్జితం యుద్ధే స్వోపార్జితమ। నిఖిలశత్రుసమ్పధిఛత్రాదికం శార్ఙ్గపాణిచరణే శ్రీకృష్ణపాదే సమర్ప్యాద్వైతపక్షనిరాకరణోపార్జితం పుణ్యమితి ధ్వనిః। మహాప్రసాదం మోక్షలక్షణప్రసాదం సమలభన్త। ప్రాప్నువన్తః ।। 8 ।।

సమ్ప్రేష్య శైవీం ప్రథమం గదాం యో జరాభిధానాం జననీం జఘాన।

జాత్యుత్తరేణైవ పరాజితోఽభూదాత్మోదితవ్యాహతి హేతునఽసౌ ।। 9 ।।

పరపరాజనకథనేన వాదే నిగ్రహస్థానగమనమపి సూచయన్నాహ। సమ్ప్రేష్యేతి। యో జరాసన్ధః ప్రథమమాదౌ శైవీం శివదత్తాం గదాం సంప్రేష్య శ్రీకృష్ణవధాయ క్షిప్త్వా

F.N. 1. భీతేన తేన సమరం భగవాననిచ్ఛన్ ప్రద్యుమ్నమాశ్వసృజదాత్మసుతం మనోజమ్।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (14/39)

జరాభిధానాం జరాఖ్యాం స్వా జననీం స్వమాతరం జఘాన హింసితవాన్। అసౌ జరాసుతః ఆత్మోదితవ్యాహతి హేతునా ఆత్మనా స్వేన ఉదితం యద్వచనం తస్య వ్యాహతిః వ్యాఘాతః తస్య హేతునా జాత్యుత్తరేణైవ పరాజితోఽభూత్। యథా వాదే మాయావాదీ జాత్యుత్తరేణ పరాజితో భవతి। తథా పరాజితోఽభూత్। స్వవ్యాఘాతాదికముత్తరం జాతిరితి హి జాతిలక్షణమ్(1)। అయమపి స్వగదయా స్వమాతరమేవ హిసింతవానితి జాతిరూపనిగ్రహస్థానం ప్రాప్తైవేతి భావః ।। 9 ।।

సంవాదం కిల కేఽపి బభ్రురపరేఽనుక్తిం శరైస్తాడితా

నిర్యాన్తః కటకాన్నిరున్ధతి నిజే క్రుద్ధా విరోధం పరే।

ధ్వస్తాః కేచిదసఙ్గతిం నిజజనైః సర్వే జయైర్న్యూనతా-

మాధిక్యం హతిభిః పరాజితమభూదిత్థం తదద్వైతివత్ ।। 10 ।।

సంవాదమితి। కేఽపి కేచన సంవాదం "కేచిన్మధవమాసాద్య విజయస్వేతి చాబ్రువన్ని" తి(2) భాగవతోక్త ప్రకారేణ సమీచీనవచనం బభ్రుః దధుః కిల। సమీచీనవచనముక్తవన్తః। బభ్రురిత్యనేన సంవాదవచనస్య దార్ఢ్యం సూచితమ్। యుద్ధే పరాన్ప్రతి మధురవచనస్యాపి పరాభవరూపత్వాదితి భావః। వాదపక్షే తు పరోక్తవచనార్థస్యాఙ్గీకారరూపసంవాదలక్షణనిగ్రహస్థానమితి భావః। విప్రతిపన్నప్రేయాఙ్గీకారః సంవాద ఇతి(2) సంవాదాఖ్యనిగ్రహస్థానస్య లక్షణత్వేన పరోక్తవచనాఙ్గీకారస్య సంవాదరూపత్వాత్ అపరే భటాః శరైస్తాడితాః సన్తః। ఉక్త్యభావోఽనుక్తిః(3) తామ్ అనుక్తిమ్। అవచనం బభ్రుః। శరనిర్భిన్నహృదయాః వక్తుమప్యసమర్థా అభూవన్నిత్యర్థః। అన్యత్ర తూష్ణీంభావోఽనుక్తిరితి ఉక్తలక్షణకతూష్ణీభావరూపానుక్త్యాఖ్యనిగ్రహస్తానమిత్యర్థః। క్రుద్ధా పరే కటకాత్

F.N. 1. సిద్ధమపి దూషణాసమర్థముత్తరం జాతిః। ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ।

జాతిర్న మేయే మానాపేక్షేత్యాదికా। మేయే మానోపేక్షాఽస్తీతి తేనైవ న్యాయేన సిద్ధత్వాత్ మానవిరోధశ్చ। ఇతి ప్రమాణలక్షణే।

జనకస్యాత్యయో జాతిః స్వస్య వాఽన్యస్య వా భేవత్।

స్వస్యార్థస్య ప్రకాశనాత్।। - ఇతి తత్త్వనిర్ణయోద్ధృతబ్రహ్మతర్కవచనమ్।

2. జనకం ప్రమాణముద్దిష్టం

3. పరబోధనార్థస్యావశ్యం వక్తవ్యస్యావచనమనుక్తిః। ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ।

సేనాముఖాత్ నిర్యాన్తో నిర్గచ్ఛన్తో బహిః పలాయనం కుర్వన్త ఇత్యర్థః। నిరున్ధతి న బహిర్నిర్గచ్ఛంతి నిరోధం కుర్వతి। నిజే స్వకీయే విరోధం కలహం బభ్రుః నిరున్ధానమేవ తాడయిత్వా పలాయనం చక్రురితి భావః అన్యత్ర ప్రతిజ్ఞాదీనాం వ్యాఘాతలక్షణం విరోధాఖ్యనిగ్రహస్థానమిత్యర్థః। ధ్వస్తా చూర్ణీకృతసర్వాఙ్గాః కేచిద్భటాః నిజజనైః స్వబన్ధుజనైః అసఙ్గతిమ్ అసంబన్ధం బభ్రుః। చూర్ణీకృతసర్వావయవత్వాదస్థిమాత్రమపి స్వబన్ధుభిర్న లబ్ధమితి భావః। వాదే తు
(1)ఆకాంక్షావిరహోఽసఙ్గతిరిత్యుక్తలక్షణకాకాంక్షావిరహరూపాసఙ్గతిలక్షణం నగ్రహస్థానమిత్యర్థః। సర్వే శత్రవః। జయైః న్యూనతాం రాహిత్యం బభ్రుః। ఏకస్యాపి జయో నాభూదితి భావః। అన్యత్రోపాదేయానాం అన్యతమానుపాదానలక్షణం న్యూనం నామ నిగ్రహస్తానమిత్యర్థః। సర్వే శత్రవః హతిభిః శస్త్రాఘాతైరాధిక్యం బభ్రుః। శ్రీకృష్ణభటానాం హస్తలాఘవాదేకైకస్యాఙ్గే బహవో ఘాతా జాతా ఇతి భావః। వాదపక్షే అన్వితోపయుక్తిపునరుక్తకృతకార్యప్రయోగలక్షణాధిక్యం నామనిగ్రహస్థానమిత్యర్థః। తత్ జరాసన్ధబలమ్ అద్వైతివత్ ఐక్యవాదివత్ ఇత్థముక్తప్రకారేణ పరాజితమభూత్। సంవాదానుక్తీ విరోధాసఙ్గతీ న్యూనాధిక్యే చేతి షడేవ (2)నిగ్రహస్థానానీత్యాచార్యపక్షమవలమ్బ్యేత్థముక్తమితి ధ్యేయమ్ ।। 10 ।।

సఞ్చూర్ణితాఙ్గః సమరే శరౌఘైః సఞ్ఛిన్నపాదోదరకణ్ఠహస్తాః।

విరేజురశ్నన్త ఇవాసృగబ్ధౌ ఫలం నిరాకారమతస్య తావత్ ।। 11 ।।

బ్రహ్మణో నిరాకారత్వమతం హారయితుం "తం యథా యథోపాసతే తదేవ భవతీ" తి శ్రుతి మనుసృత్య నిందారూపార్థవాదమాహ। సంచూర్ణితేతి। సమరే శరౌఘైః శరసమూహైః। సంచూర్ణితాఙ్గాః సమ్యక్ చూర్ణితావయవాః। సంఛిన్నపాదోదరకంఠహస్తాః జరాసన్ధభటాః।

ఏవం నరకే పచ్యమానా మాయినశ్చాసృగంబుధౌ రక్తసముద్రే నిరాకారమతస్య ఫలమ్। ఈశ్వరస్యాకారశూన్యతాభావనోచితం స్వహస్తపాదశిరశ్ఛేదాదిరూపఫలం తావదశ్నన్త ఇవ విరేజుః। ఉపరి తమసి ఇతోఽప్యధికదుఃఖస్య భోక్తృత్వాత్తావదిత్యుక్తమ్॥ 11 ॥

F.N. 1. ప్రమాణపద్ధతౌ।

2. విరోధాసఙ్గతీ న్యూనాధికే సంవాదానుక్తీ ఇతి షడేవ నిగ్రహస్థానాని।

- ఇతి ప్రమాణపద్ధతౌ।

స్వాఙ్గాచ్ఛాదితశత్రుశౌర్యతరణిః శార్ఙ్గేన్ద్రచాపోజ్జ్వలః

శ్రీదేవీస్థిరవిద్యుదద్భుతరథశ్రీమత్సమీరేరితః।

కావ్యోద్గీతకథః శరౌఘకరకావర్షైః స కృష్ణామ్బుదో

రాజన్యాననపాణిపాదకమలవ్రాతానలావీత్క్షణే ॥ 12 ॥

స్వాఙ్గేతి। స్వకీయహస్త్యశ్వాదిచతురంగబలైరాచ్ఛాదితశత్రుశౌర్యాఖ్యతరణిర్యేన స తథోక్తః। అన్యత్ర స్వశరీరేణాచ్ఛాదితసూర్యః। శార్ఙ్గాఖ్యేన్ద్రచాపేనోజ్వలః ప్రకాశమానః నానారత్నఖచితత్వేన శార్ఙ్గస్యేన్ద్రచాపసామ్యమ్। శ్రీదేవీ రమైవ స్థిరా నిశ్చలా విద్యుద్యస్య స తథోక్తః। అద్భుతః ఆశుగైరశ్వైః క్షిప్రమితస్తతో నీయమానత్వేనాశ్చర్యజనకః రథః స ఏవ శ్రీమత్సమీరః వాయుః తేన ప్రేరితః మేఘోఽపి వాయునా నీతః తత్ర తత్ర వర్షతి సతి। వాయుః నీరూపః అయన్తు భాస్వరరూప ఇతి ద్యోతనాయ శ్రీమనిత్యుక్తమ్। అత ఏవాత్యద్భుతత్వమ్। కావ్యే ఉద్గీతా కథా యస్య స తథోక్తః। ఋతువర్ణనావసరే మేఘోఽపి కావ్యోద్గీతకథః। సః కృష్ణామ్బుదః శ్రీకృష్ణాఖ్యో మేఘః। వర్ణన్మేఘోఽపి కృష్ణ ఇతి ద్యోతనాయ కృష్ణామ్బుదః ఇత్యుక్తమ్। శరౌఘకరకావర్షైః శరసమూహాఖ్యవర్షోపలవృష్టిభిః। వర్షోపలస్తు కరకేత్యమరః। రాజన్యానాం క్షత్రియాణామ్ ఆననపాణిపాదాఖ్యకమలవ్రాతాన్। క్షణే అలావీత్ ఛేదితవాన్। దృఢతరవర్షధారాభిః కమలచ్ఛేదస్తు ప్రసిద్ధ ఏవ ॥ 12 ॥

ముహుః సమాకృష్య రణావనౌ రిపూన్ కఠోరమృత్పిణ్డసమాన్ప్రచూర్ణయన్।

హలాయుధః సన్ముసలో హ్యసాధయద్యశోంఽకురాన్ శౌర్యమనోజ్ఞబీజజాన్ ॥ 13 ॥

ఇదానీం బలరామస్య యుద్ధం కృషీవలసామ్యేన వర్ణయతి। ముహురితి। సత్సమీచీనం ముసలం ముసలాఖ్యాయుధం యస్య స తథా। పిణ్డీభూతమృచ్చూర్ణనాయ కృషీవలస్యాపి ముసకలధరత్వం ప్రసిద్ధమేవ। హలం లాఙ్గూలమ్ ఆయుధం యస్య స తథోక్తః బలరామః। కృషీవలస్యాపి భూకర్షణార్థం హలధారిత్వం ప్రసిద్ధమేవ। రణావనౌ యుద్ధభూమౌ రిపూన్ శత్రూన్ సమాకృష్య గలే లాఙ్గలం నిధాయాకర్షణం కృత్వా। కఠోరమృత్పిణ్డసమాన్ కఠిణమృత్పిణ్డసదృశాన్ ప్రచూర్ణయన్। ముసలేన చూర్ణీకూర్వన్ సన్। శౌర్యమేవ మనోజ్ఞం బీజం తస్మాజ్జాతాన్। శౌర్యవతః కీర్తిసంభవాత్ శౌర్యస్య కీర్తిబీజత్వమ్। యశోఽఙ్కురాన్ సాధయద్ధి। కృషీవలపక్షే తు బీజావాపేనాఙ్కురసాధనం ప్రసిద్ధమేవ॥

తతశ్చైద్యః క్రుద్ధః కరధృతధనుర్మార్గణగణాన్

విభౌ వర్షన్ విష్ణోః ప్రశిఖవిశిఖైర్గ్లానిమగమత్।

తదా భూపాః కోపోజ్జ్వలితవదనాః కార్ముకకరాః

పరీయుః పాపాన్ధాః పరమపురుషం పావకమివ ॥ 14 ॥

తత ఇతి। తతః క్రుద్ధః కరధృతధనుః చైద్యః శిశుపాలః మార్గణగణాన్ బాణసమూహాన్ విభౌ శ్రీకృష్ణే వర్షన్। విష్ణోః శ్రీకృష్ణస్య ప్రశిఖాః ప్రకృష్టాగ్రభాగాః బాణాస్తైః గ్లానిం ఖేదమగమత్। తదా తస్మిన్సమయే కోపేనోజ్వలితవదనాః దీప్తముఖాః పాపైరంధీభూతాః పాపిన ఇత్యర్థః। భూపాః కార్ముకకరాః ధనుష్పాణయః సన్తః పరమపురుషం పావకమివి పరీయుః పరితః కృష్ణం యయుః ॥ 14 ॥

కృష్ణోఽపి వక్షసి ముఖే ద్విషతాం లలాటే

లగ్నైః శరైర్లసితలాఞ్ఛనచిత్రపత్రైః।

స్వధ్యానకీర్తనసదూర్ధ్వలలామశూన్యాన్

సార్థాభిధానకృతశోమితశోణగాత్రాన్ ॥ 15 ॥

కృష్ణోఽపీతి। ద్విషతాం వక్షసి హృదయే ముఖే ఆస్యే లలాటే లగ్నైః సమ్బద్ధైః లసితం లాఞ్ఛితం శ్రీకృష్ణనామాఙ్కితత్వరూపం చిహ్నం తచ్చ చిత్రాణి పత్రాణి కఙ్కగృధ్రాదిపత్రాణి యేషాం తైః శరైః కరణైః స్వధ్యానం స్వస్య ధ్యానం కీర్తనం సత్సమీచీనమ్। ఊర్ధ్వలలామం ఊర్ధ్వపుండ్రః తై శూన్యాన్ లలాటాన్తావయవత్రయ ఏవ శరప్రహారే హేతుగర్భవిశేషణమ్

ఉక్తమ్। వైష్ణవచిహ్నరహితానామ్ అవయవాః ఛేదార్హా ఇతి భావః। శోణితేన రక్తేన శోణం రక్తం గాత్రం యేషాం తాన్ రాజ్ఞః సార్థాభిధాన్ అన్వర్థసంజ్ఞాన్ అకృత అకర్షీత్ ప్రత్యాసన్నమరణత్వేన ప్రజారఞ్జనరూపార్థసంభవాభావాత్ రక్తరఞ్జితగాత్రత్వేనైవ రాజనో బభూవుః ।। 15 ।।

మాద్యన్తం శిశుపాలమేత్య మధుజిచ్చార్ఙ్గచ్యుతైః సాయకై-

శ్చాపచ్ఛత్రకిరీటకేతురహితం చక్రే శిశూనాం ప్రభుమ్।

రామశ్చూర్ణితవాజిసారథిరథం కృత్వా జరాసంహిత-

ప్రాయం మాగధమాగృహీతమపి తం వాచా ముమోచ ప్రభోః ।। 16 ।।

మాద్యన్తమితి। మధుజిత్ మధునామకదైత్యజిత్। శ్రీకృష్ణః। మాద్యన్తం మత్తం శిశుపాలమేత్య ప్రాప్య। శార్ఙ్గచ్యుతై సాయకైః చాపఛత్రకిరీటకేతురహితం కృత్వా శిశూనాం ప్రభుమ్ ఆఢ్యం చక్రే। యథా స్తనంధయః శిశుః కిమపి కర్తుం న శక్రోతి తథా నిశ్చేష్టం కృత్వా శిశూనాం పాలః ప్రభురాఢ్య ఇత్యర్థసంభవేన శిశుపాలం చక్ర ఇత్యుపహాసః। బలరామచూర్ణితవాజిసారథిరథం మాగధమ్। జరయా జరసా సంహతప్రాయం జరాగ్రస్తప్రాయమత్యర్థః। కృత్వా యథా జరఠః న ప్రయతతే తథా ప్రతియత్నశూన్యం విధాయ జరాగ్రస్తశరీరోపమయా జరాసన్ధనామానం కృత్వేత్యుపహాసః। తం మాగధం ఆగృహీతమపి ప్రభోః శ్రీకృష్ణస్య వాచేదానీం ముంచేతి వచనేన ముమోచ ।। 16 ।।

పునశ్చ తావతీం సేనాం సమ్పాద్య స తు దుర్మతిః।

మధురాం విధురీకర్తుం పరం పారముపాగమత్ ।। 17 ।।

పునరితి। దుర్మతిః దుష్టబుద్ధిః స మాగధస్తు పునశ్చ తావతీం త్రయోర్విశత్యక్షోహిణీసంమిత సేనాం సంపాద్య మధురాం పురీం విధురీకర్తుం విధురవత్సంపద్యతే। యథా స్యాత్తథా కర్తుం సౌభాగ్యరహితాం కర్తుం పరమ్ అన్యద్యత్ పారం యమునోత్తరకూలముపాగమత్।

అపి పుణ్యనదీతీరముపవ్రజ్య స మాగధఃయ

అమూముదధ్గీయమానో విమూఢప్రకృతిర్హి సా ।। 18 ।।

అపీతి। స మాగధో జరాసన్ధః పునర్నదీతీరముపవ్రజ్యాపి గీయమానః బన్దిభిర్గీయమానః సన్నాత్మానమమూముదత్ మోదయామాస। సా పుణ్యనదీతీరేఽపి స్నానవిష్ణుస్మరణాదిపుణ్యవృత్తి విహాయ స్వోదరభరణరూపా స్థితిః విముగ్ధానాం మిధ్యాజ్ఞానినాం ప్రకృతిర్హి।। 18 ।।

కుహకస్య కుబుద్ధిం తామభివీక్ష్యైవ భాస్కరః।

కుపితస్తద్విఘాతార్థం పరదేశమపీపదత్ ।। 19 ।।

కుహకస్యేతి। భాస్కరః సూర్యః కుహకస్య కుత్సితజరాసన్ధస్య తాం కుబుద్ధిం మధురాం నాశయిష్యామితి దుర్బుద్ధిమభివీక్ష్య దృష్ట్వా కుపిత ఇవ తస్యైవోద్యోగస్య విఘాతార్థం పునశ్చోదయపర్యన్తం విఘాతార్థమిత్యర్థః। పరదేశం మేరోరన్యప్రదేశమ్ అపీపదత్ గతవాన్। తదా సూర్యాస్తమయో జాత ఇత్యర్థః ।। 19 ।।

అథోషః సమయే శౌరీ రథమారుహ్య నిర్యయౌ।

సవితేవ సహ స్వీయైర్నిశాచరబలాన్తకః ।। 20 ।।

అథేతి। అథానన్తరం నిశాచరబలాన్తకః శౌరిః కృష్ణః ఉషఃసమయే ఉషఃకాలే రథమారుహ్య స్వీయైర్బలైః నిశాచరణాం చోరోలూకాదీనాం బలాన్తకః సవితేవ సూర్య ఇవ నిర్యయౌ యుద్ధార్థం నిర్గతవాన్ ।। 20 ।।

రాజనీతిం ప్రకటయన్ రాజీవనయనస్త్రిధా।

అమేయవిభవ- స్వీయామయూయుజదనీకినీమ్ ।। 21 ।।

రాజనీతిమితి। అమేయవిభవః అపరిమితసామర్థ్యః రాజీవనయనః శ్రీకృష్ణః। రాజనీతి అల్పబలేన రాజ్ఞోపాయేన శత్రుర్జేతవ్య ఇతి రాజనీతిం ప్రకటయన్ సన్ నత్వశక్త్యా।

స్వీయాం అనీకినీం చమూం త్రిధా అగ్రే పార్శ్వద్వయే చాయూయుజత్ ప్రేషితవానిత్యర్థః ।। 21 ।।

సూర్యేణోదయశైలమూర్ధ్ని లసతా శౌర్యోన్నతిం శ్రీపతే-

స్తత్పోష్యోదయమమ్బుజైర్మధుకరైస్తద్బన్దినాం సమ్పదమ్।

ధ్వస్తైః సన్తమసైశ్చ తామసదశాం నీడే క్వణద్భిః ఖగై-

ర్వేశ్మాన్తః పరవైభవం ప్రకటయన్ స స్యాన్ముహూర్తో ముదే।। 22 ।।

"రాత్రౌ చోరప్రసఙ్గేన వంచితోఽస్మి దురాత్మనే" తి। భాగవతస్థ జరాసన్ధవచనస్యాప్రామాణ్యప్రదర్శనాయ శ్రీకృష్ణప్రయాణముహూర్తం వర్ణయతి। సూర్యేణేతి। ఉదయశైలమూర్ధ్ని లసతా ప్రకాశమానేన సూర్యేణ శ్రీపతేః శ్రీకృష్ణస్య శౌర్యోన్నతిం ప్రతాపోదయం ప్రకటయన్సూర్యస్య దేవపక్షీయత్వాత్ క్రూరత్వాచ్చ శ్రీకృష్ణశౌర్యప్రతినిధిత్వమ్। అంబుజైర్వికసితకమలైః। తత్పోష్యోదయం తేన శ్రీకృష్ణేన పోష్యాః రక్ష్యాః యాదవాః తేషాముదయమభ్యుదయం ప్రకటయన్ మధుకరైః కమలసమీపే కూజద్భిః భ్రమరైః తద్బందినాం తేషాం యాదవానాం వన్దినస్స్తుతిపాఠకాస్తేషాం సమ్పదం ప్రకటయన్ ధ్వస్తైః సన్తమసైః అన్ధకారైః। తామసానాం జరాసన్ధభటానాం దశాం మరణరూపావస్థాం ప్రకటయన్ ఉభయేషామపి తామసశబ్దవాచ్యత్వాద్బిమ్బప్రతిబిమ్బభావః। నీడే కులాయే క్వణద్భిః ఖగైః పక్షిభిః వేశ్మాంతః స్వపటుకుట్యంతః పరవైభవం శత్రుసన్నాహం ప్రకటయన్ సః సుముహూర్తః ముదే సంతోషాయ స్యాత్ ।। 22 ।।

త్రిషు స్థానేషు విస్తీర్ణా మధుసూదనవాహినీ।

త్రిపదీ వేదమాతేవ రిపుసేనామహన్క్షణాత్ ।। 23 ।।

త్రిష్వితి। త్రిషు స్థానేషు అగ్రే పార్శ్వద్వయే విస్తీర్ణా మధుసూదనవాహినీ శ్రీకృష్ణసేనా త్రిపదా వేదమాతేవ గాయత్రీవ గాయత్ర్యభిమన్త్రితా ఆప ఇత్యర్థః। ఆప ఊర్ధ్వం క్షిపన్తి। తా ఏతచా ఆపో వజ్రీభూత్వా తాని రక్షాంసి మన్దేహారుణీ ద్వీపే ప్రక్షిపతీతి(1) శ్రుతేః। రిపుసేనాం శత్రుసేనాం క్షణాదహన్ జఘాన। సవితేవేతి ప్రాక్। శ్రీకృష్ణస్య సూర్యసామ్యకథనాత్ శ్రీకృష్ణసేనాయాః సూర్యసేనాస్థానీయగాయత్రీసామ్యకథనమ్ ।। 23 ।।

అమూముచన్ శరవ్రాతమమతేషు హరేర్భటాః।

ఖలేషు త్రిదశాధీశా జ్వలత్తాపత్రయం యథా ।। 24 ।।

అమూముచన్నితి। హరేర్భటాః అమతేషు శత్రుషు శరవ్రాతమమూచుచన్ మోచయామాసుః తత్కథం త్రిదశాధీశాః దేవశ్రేష్ఠాః పాపపుణ్యఫలదానాధికారిణః। ఖలేషు దుర్జనేషు జ్వలత్తాపత్రయమివ ।। 24 ।।

ప్రమత్తా ధ్వజినీ శత్రోర్యమునాతీరగాఽప్యభూత్।

అసతాం పుణ్యసరిదప్యనిష్టస్య హి కారణమ్ ।। 25 ।।

ప్రమత్తేతి। శత్రోర్జరాసన్ధస్య ధ్వజినీ సేనా యమునాతీరగాఽపి ప్రమత్తా యుద్ధవిచారరహితా అభూత్। తథాహి। పుణ్యసరిదప్యసతాం దుర్జనానామనిష్టస్య కారణం హి।।

శరైరపారైస్తత్సైన్యం చతురఙ్గం స పూరయన్।

మమేషువారిధేర్నాలం తవ సేనేతి శంసతి ।। 26 ।।

F.N. 1. సమాహితో జపేత్ తస్మాత్ సావిత్ర్యా చాభిమన్త్ర్య చ।

మన్దేహానాం వినాశాయ రక్షసాం నిక్షపేజ్జలమ్ ।। ఇతి భారతే (ఆశ్వ. 92)

"ఏకైకస్మిన్ దశ దశ భటే చాశ్వే శతం శతమ్"। రథే రథే చ సాహస్రమయుతం చ గజే గజ" ఇతి భాగవత్ వచనోక్తస్య ఏకైకత్రానేకశరప్రయోగస్య భావం వర్ణయతి। శరైరితి। అపారైర్దశశతసహస్రాదిరూపైర్బహుభిః శరైశ్చతురఙ్గం చత్వార్యఙ్గాని యస్య స తథోక్తమ్। తత్సైన్యం జరసన్ధసైన్యమ్। పూరయన్ స కృష్ణః మమోషువారిధేః శరసముద్రస్య తవ సేనా త్రయోవింశత్యక్షోహిణీపరిమితాఽపి నాలం న పర్యాప్తేతి శంసతి ।। 26 ।।

శార్ఙ్గం బిభ్రన్నిషఙ్గాన్నిశితశరచయానాదదానో ముహుర్జ్యా-

మాకర్ణాన్తం వికర్షన్ ప్రబలరిపువపుః పూరయన్ మార్గణౌఘైః।

అన్యాతఙ్కం స్వశఙ్ఖం రణధురి రణయన్నఙ్ఘ్రిమూలే నతానాం

తన్వన్దోష్ణాఽభయం చ ప్రథయతి మురజిద్విశ్వతః పాణితాం స్వామ్ ।। 27 ।।

శార్ఙ్గమితి। రణధురి దోష్ణా హస్తేన శార్ఙ్గ బిభ్రన్ పునర్దోష్ణా నిషఙ్గాదిషుధేః నిశితశరచయాన్ ఆదదానః పునః దోష్ణా జ్యాం సింజినీమ్ ఆకర్ణాన్తం ముహుర్వికర్షయన్ పునర్దోష్ణా ప్రబలరిపువపుః మార్గమౌఘైః పూరయన్ పునర్దోష్ణా అన్యేషాం శత్రూణామాతంకం భయం యస్మాత్। ఆతంకం తు జ్వరే రోగే సాధ్వసే మూత్రజధ్వనావితి రత్నమాలా। తం స్వశఙ్ఖం రణయన్ నాదయన్ పునర్దోష్ణాఙ్ఘ్రిమూలే నతానామభయం చ తన్వన్మురజిత్ శ్రీకృష్ణః స్వాం స్వకీయాం విశ్వతః పాణయో హస్తా యస్య తస్య భావః తాం ప్రథయతి ప్రకటయతి ।। 27 ।।

యే సన్ధ్యాసమయేఽపి భాస్వదుదయే నిద్రాం(1) ద్విషోఽచీకరం-

స్తేభ్యోఽదీదిశదచ్యుతః శుభకృతేః సాక్షీ సుదీర్ఘాం హి తామ్।

యైరీక్షా న కృతా రవేః కుమతిభిస్తేషాం దృశో మీలయత్

యే శుద్ధామ్బుని నో మమజ్జురహితాంస్తాంశ్శోణితేఽమజ్జయత్ ।। 28 ।।

య ఇతి। యే ద్విషః భాస్వతః సూర్యస్య ఉదయో యస్మిన్ తస్మింన్ సంధ్యాసమయేఽపి నిద్రామచీకరన్ అకుర్వన్। శుభకృతేః శుభకర్మణః సాక్షీ అచ్యుతః శ్రీకృష్ణః। తేభ్యః శత్రుభ్యో సుదీర్ఘా తాం నిద్రాం మరణమిత్యర్థః। అదీదిశద్ధి। మరణమిత్యనుక్త్వా దీర్ఘనిద్రామితి వదతా నద్రాళూనాం నిద్రైవ దత్తేత్యౌచిత్యం ప్రదర్శితమ్।

F.N. 1. నిద్రా చైవ సునిద్రా చ ద్విధా నిద్రా ప్రకీర్తితా।

తత్ర నిద్రా భవేన్నిత్యా సునిద్రా మృతికాలగా।। భా.తా. 11/28/2

ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్। యైః కుమతిభిః దుర్మతిభిః। రవేః సూర్యస్యేక్షా దర్శనం న కృతా తేషాం దృశః లోచనాని అమీలయత్। యే శుద్ధామ్బుని నో మమజ్జుః న స్నాతవన్తః। తానహితాన్ తచ్ఛోణితే శత్రురక్తే అమజ్జయత్ ।। 28 ।।

పాదాబ్జే స్వమనీనమన్కతిపయే మూర్ధానమాత్మేశితుః

శార్ఙ్గాన్ముక్తశరైర్విశీర్ణతనవః కేఽప్యాత్మనోఽమీమరన్।
అన్యే కేఽపి హరిం జరాసుతమపి త్యక్త్వా తతో దుద్రువు-
ర్జీవానాం త్రితయేన సఞ్చితదశాం సన్దర్శయన్తో యుధి ।। 29 ।।

పాదాబ్జ ఇతి। యుధి జీవానాం త్రితయేనోత్తమమధ్యమాధమరూపత్రయేణ(1) సంచితదశామార్జితావస్థాం సన్దర్శయన్తో వైరిభటాః కతిపయే కేచన ఆత్మేశితుః స్వస్వాభినః శ్రీకృష్ణస్య పాదాబ్జే స్వమాత్మీయం మూర్ధానం శిరః అనీనమన్ నమయామాసుః। "కేచిన్మాధవమాసాద్య విజస్యేతి చాబ్రువన్ని" తి వచనాత్। కేఽపి కేచన శార్ఙ్గాత్ ముక్తశరైః విశీర్ణతనవః చూర్ణీకృతశరీరాః సంతః ఆత్మనః స్వానమీమరన్ మారయామాసుః। అన్యే కేఽపి హరిం శ్రీకృష్ణం జరాసుతమపి త్యక్త్వా తతో యుద్ధాఙ్గణాద్దుద్రువుః పలాయనం చక్రుః ।। 29 ।।

యో మాగధస్య సాధర్మ్యమాపన్నానపి నావధీత్।
స మాగధవధం హీనం మేనే వీరశిరోమణిః ।। 30 ।।

య ఇతి। యో వీరశిరోమణిః శ్రీకృష్ణః మాగధస్య స్తుతిపాఠకస్య సాధర్మ్యం సాదృశ్యమప్యాపన్నాన్మాగధవత్ స్తుతిం కుర్వంత ఇత్యర్థః। నావధీత్ న హింసితవాన్।

F.N. 1. త్రివిధా జీవసఙ్ఘాసు దేవమానుషదానవాః।
తత్ర దేవా ముక్తియోగ్యా మానుషేషూత్తమాస్తథా।।
మధ్యమా మానుషా యే తు సృతియోగ్యాః సదైవ హి।
అధమా నిరయాయైవ దానవాస్తు తమోలయాః।।
- ఇతి మ.భా.తా. నిర్ణయోద్ధృత (1/86-87) భవిష్యత్పర్వవచనమ్।।

త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా।
సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు।। గీ. 17/2
ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః।

జఘన్యగుమవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛన్తి తామసాః ।। గీ. 14/18

యద్వా మాగధస్య జరాసంధస్య సాధర్మ్యం సామ్యం మాగధేతి సంజ్ఞాయాః జరాసంధే స్తుతిపాఠకోఽపి ప్రయోగాత్। ఆపన్నాన్స్తుతిపాఠకాన్ నావధీత్ న హింసితవాన్। స కృష్ణః మాగధవధం జరాసంవధం మాగధనామసామ్యాత్ హీనమయశస్కరం మేనే ।। 30 ।।

స ఇత్థమాజౌ (1)బహువారమేనం విజిత్య బార్హద్రథముగ్రసేనమ్।

పురం హిరణ్యామలరత్నచిత్రమరిన్దమోఽచీకరదబ్ధిమధ్యే ।। 31 ।।

స ఇతి। అరిన్దమః కృష్ణః। ఇత్థముక్తప్రకారేణాజౌ యుద్ధే ఉగ్రా సేనా యస్య తమ్। ఏవం బార్హద్రథం జరాసన్ధం బహువారం బహుశో విజిత్య హిరణ్యైః సువర్ణైః అమలైః రత్నైః చిత్రమాశ్చర్యం పురం పత్తనం అబ్ధిమధ్యే సముద్రమధ్యే అచీకరత్ కారయామాస। అరిందమ ఇత్యనేన రాజనీతిమనుసృత్యేదం కృతం న శత్రుభీత్యేతి ద్యోత్యతే ।। 31 ।।

నిధాయ తస్యాం మధఉరాపురస్థాన్నిజాన్క్షణేనాపరిమేయశక్తిః।

విదుద్రువేఽథో యవనం దిధక్షుః స్వభక్తహర్యక్షదరీమరిఘ్నః ।। 32 ।।

నిధాయేతి। అపరిమేయశక్తిః అరిఘ్నః శత్రుసంహారకః శ్రీకృష్ణః తస్యాం పురి ద్వారకాయాం క్షణేన మధురాపురస్థాన్ స్వబంధూన్ నిధాయాథో అనన్తరం యవనం దిధక్షుః దగ్ధుమిచ్ఛుః సన్ స్వభక్తో ముచుకుందః స ఏవ హర్యక్షః సింహః తస్య దరీం గుహాం ప్రతి విదుద్రువే ।। 32 ।।

పరాఙ్ముఖోఽసౌ పరమః పలాయన్ ఖలాగ్రతః కఞ్జదలాయతాక్షః।

దురాత్మనాం వక్త్రనిరీక్షణం స్వైర్జనైర్న కార్యం త్వితి శంసతి స్మ।। 33 ।।

పరాఙ్ముఖ ఇతి। కంజదలాయతాక్షః పరాఙ్ముఖః సన్ యవననభిముఖః సన్ ఖలస్య యవనస్యాగ్రతః పలాయన్ అసౌ పరమః శ్రీకృష్ణః స్వీయైః స్వకీయైర్నరైః దురాత్మనాం వక్త్రనిరీక్షణం న కార్యమితి శంసతి స్మ ।। 33 ।।

అధిక్షిప్తోఽపి తేనాధ్వన్యదత్తోత్తర ఈశ్వరః।

అసల్లాపమసద్వర్గైః సతాం సంశిక్షయన్నివ।। 34।।

అధిక్షిప్త ఇతి। తేన యవనేన అధ్వని మార్గే అధిక్షిప్తోఽపి దురుక్తిభిర్నిరాకృతోఽపి అదత్తముత్తరం యేన స తథోక్తః। స ఈశ్వరః శ్రీకృష్ణః సతాం

F.N. 1. బహువారం అష్టాదశవారమ్। తథా హి మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయే।। (14/83)

యుద్ధాయ జగ్మురమునాఽష్టదశేషు యుద్ధేష్వత్యన్తభగ్నబలదర్పమదా నివృత్తాః।। ఇతి

అసద్వర్గైః అసజ్జనసమూహైః సహ అసల్లాపమ్ అసంభాషణమ్। సల్లాపో భాషణం మిథ ఇత్యమరః। స్ఫుటం శిక్షతి స్మ ।। 34 ।।

నిద్రాలోర్ముచుకున్దభూవరమణేర్విద్యోతమానాం గుహా-

మధ్యాసీనమగమ్యమల్పమతిభిశ్శుద్ధం ప్రబుద్ధం స్వతః।

హృద్వ్యోమస్థితముగ్ధజీవనికరాద్దుర్ధీరభిన్నం వద-

న్నద్వైతీవ నృపాత్సభేదరహితం బుద్ధ్యాఽన్వమంస్తాసురః ।। 35 ।।

నిద్రాలోరితి। సోఽసురః కాలయవనః నిద్రాలోర్నిద్రితస్య ముచున్దభూవరమణేః ముచకుందాఖ్యరాజశ్రేష్ఠా విద్యోతమానాం శోభమానాం గుహాం రైవతాచలగుహాయాం ముచుకుందో నిద్రాం కుర్వన్నాసీదితి పౌరాణికీ కథా। అధ్యాసీనం గుహాయాం స్థితమిత్యర్థః। అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేత్యాధారస్య కర్మత్వమ్(1)। అతః "కర్మణి ద్వితీయే" తి(2) ద్వితీయా। అల్పమతిభిరగమ్యం స్వతః ప్రబుద్ధం నిద్రాహితమ్। అనేనాభేదం మన్యమానస్య నిద్రితత్వమనిద్రితత్వఞ్చేతి విరుద్ధౌ ధర్మౌ బాధకౌ సూచితౌ। శుద్ధం పరమాత్మానం శ్రీకృష్ణం నృపాత్ ముచుకున్దాత్ భేదరహితం బుద్ధ్యా అన్వమంస్త అమన్యత। కథమివ హృద్వ్యోమస్థితముగ్ధజీవనికరాత్। శుద్ధం అజ్ఞానరహితం బ్రహ్మాభిన్నం వదన్ దుర్ధీః దుష్టబుద్ధిః అద్వైతీవ ।। 35 ।।

ఐక్యం సిసాధయిషితం యది తత్కిమర్థం
రక్షోఽచ్యుతత్వమతిరాజ్ఞి శుకో న సేహే।
అస్మ్యచ్యుతోఽహమితి దిక్షు(3) బిఘోషయన్తం
కస్మాత్స పౌణ్డ్రకమగర్హయదర్హణీయః ।। 36 ।।

F.N. 1. పా.సూ. 1/4/46

2. పా.సూ. 2/3/2

3. అహం బ్రహ్మేతి వేనస్తు ధ్యాయన్నాపాధరం తమః।
తద్రాద్ధాన్తో మహీం వ్యాప్తో భేర్యా ఖ్యాపయతోఽనిశమ్।।
అసురా రాక్షసాశ్చైవ పిశాచాస్తత్పథి స్థితాః।।
భూమౌ తత్పృథునా సర్వం నిరస్తం మహితాత్మనా।
పునః కలియుగే ప్రాప్త అష్టావింశతిమే మనోః।
వైవస్వతస్య సమయే జాతాః క్రోధవశా భువి।।
ఖ్యాపయన్తి దురాత్మానో మణిమాంస్తపురఃసరః।। - ఇతి భవిష్యత్పురాణే
- ఇతి భాగవతతాత్పర్యే (4/13/22)

ఐక్యమితి। యద్యైక్యం శుకాచార్యస్య సిసాధిషితం సాధయితుమీప్సితమ్। తత్తర్హిం శుకః శుకాచార్యః రాజ్ఞి ముచుకున్దే అచ్యుతత్వస్య మతిర్యస్మిన్ తదచ్యుతత్వమతి తత్ ముచుకున్దం దృష్ట్వా అయమేవాచ్యుత ఇతి మన్యమానమిత్యర్థః। రక్షః రాక్షసం కాలయవనం కిమర్థం కుతో న సేహే న క్షమాంబభూవ। "ఇతి మత్వాఽచ్యుతం మూఢః స్వపదా తమతాడయ" దితి(1) భాగవతే। ముచుకున్దే అచ్యుతత్వబుద్ధిం కుర్వతో యవనస్య మూఢ ఇతి శుకేనాచార్యేణ ధిక్కృతత్వాదితి భావః। అర్హణీయః పూజ్యః శుకః అహమచ్యుతోఽస్మి శ్రీకృష్ణోఽస్మీతి దిక్షు విఘోషయన్తం రౌ్వడ్రకం కస్మాదగర్హయత్ "స్తోభితో బాలవాక్యేన మేనే స్వాత్మానమచ్యుతమ్। కథితం తదుపాకర్ణ్యం" త్యాదౌ నిన్దితవాన్ ప్రసఙ్గాదిదముక్తమ్ ।। 36 ।।

ప్రదాహ్య నయనాగ్నినా యవనకాననం భూపతే-

ర్భవాఖ్యగహనం పునః స్వపదపద్మవీక్షాగ్నినా।

వినాశ్య ముచుకున్దహృత్సరసిజాతభానుశ్శనై-

రియాయ పురమాత్మనో జలధిమధ్యరత్నాయితామ్ ।। 37 ।।

ప్రదాహ్యేతి। ముచుకున్దహృత్సరసిజాతస్య। సరసి జాయత ఇత్యలుక్। హృత్కమలస్య భానుః ముచుకున్దహృదయవికాసకః శ్రీకృష్ణః భూపతేః ముచుకున్దస్య నయనాగ్నినా నేత్రోద్భూతవహ్నినా యవనకాననం కాలయవనాఖ్యవనం ప్రదాహ్య పునర్భూపతేః భవాఖ్యం గహనం సంసారవనం స్వపదపద్మస్య వీక్షా విశేషేణేక్షా అపరోక్షజ్ఞానమిత్యర్థః। స ఏవాగ్నిః తేన వినాశ్య శనైః జలధిమధ్యే రత్నాయితామాత్మనః పురం ద్వారవతీమ్। పూః స్త్రీ పురీ నగర్యౌవా పత్తనం పుటభేదనమిత్యమరః। ఇయాయ యయౌ। పృథ్వీవృత్తమ్। జసౌజసలావసురగ్రన్థయతి పృథ్వీ గురురితి తల్లక్షణాత్ ।। 37 ।।

నిజైః సహ ద్వారవత్యాం నివసత్యమ్బుజేక్షణే।

అజయా ప్రేషితం పత్రం ద్విజః కశ్చిదుపాహరత్ ।। 38 ।।

నిజైరితి। అబుజేక్షణే శ్రీకృష్ణే నిజైః బన్ధుభిః సహ ద్వారవత్యాం నివసతి సతి కశ్చిద్ద్విజో బ్రాహ్మణో అజయా జనిశూన్యయా రుగ్మిణ్యా ప్రేషితం పత్రమోలఖ్యముపాహరత్ ।। 38 ।।

F.N. 1. భా. 10/5/10

ధాన్యాఽబలా సా విభవే భవేద్యా వేద్యాయ భూమ్నే పురుషాయ సామ్నా।

సామ్నాయశాస్త్రోదితధర్మపాత్రే పాత్రేషు దత్తాత్మపదాయ దత్తా ।। 39 ।।

ధన్యేతి। యా అబలా కన్యా విభవే సమర్థాయ భూమ్నే పూర్ణాయ సామ్నా సామవేదేన వేద్యాయ ప్రతిపాద్యాయ సామ్నాయం వేదసహితం యత్ శాస్త్రం బ్రహ్మమీమాంసాశాస్త్రం తేనోదితః ధర్మస్తస్య పాతా రక్షకః తస్మై। పాత్రేషు యోగ్యజీవేషు దత్తమాత్మపదం వైకుంఠాద్యాత్మస్థానం యేన స తథా తస్మై। పురుషాయ పూర్ణషడ్గుణాయ శ్రీకృష్ణాయ దత్తా భవేత్। సా కన్యా ధన్యా కృతార్థా ।। 39 ।।

కుర్వన్తి కామవశగా మయి చిత్తమన్యే

కుర్వన్తి కాగతయమానుచరా్రణే తాన్।

దేహ్యఙ్గజాకృతిశతోర్జితరమ్యరూప

దేహ్యఙ్గజాతనిలయా్ఙ్ఘ్రిసరోజసేవామ్ ।। 40 ।।

కుర్వన్తీతి। అఙ్గజస్య కామస్యాకృతిశతం తస్మాదూర్జితమ్ ఉత్కృష్టం రూపం యస్య తస్యం సంబుద్ధిః। అనేన వరోచితసౌన్దర్యాతిశయ(1) ఉక్తో భవతి। దేహినాం ప్రాణినామ్ అఙ్గజాతం శరీరసమూహః తదేవ నిలయో యస్య తస్య సంబుద్ధిః। నియామకతయా సర్వసన్నిహితేత్యర్థః। అనేన స్వవరణవిధినా కుత్సితరాజజయశక్తిః సూచితా భవతి। హే శ్రీకృష్ణ కామవశగాః కామవశం ప్రాప్తాః కాముకా ఇత్యర్థః। అన్యే రాజానః మయి చిత్తం కుర్వన్తి తాన్ రాజ్ఞః రణే యుద్ధే అన్తికం సమీపం ఆగతాః యమానుచరాః యమదూతాః యేషాం తే తథా తాన్త కురు మారయేత్యర్థః। అఙ్ఘ్రిసరోజసేవాం మే దేహి ।। 40 ।।

భవతాపహరాపాఙ్గ భవతాఽపహృతైవ ధీః।

చరణాఙ్కకృతాఙ్కాం మా చ రణాఙ్గణతో నయ ।। 41 ।।

భవేతి। భవతాపహరః సంసారతాపహరః అపాఙ్గో యస్య తస్య సంబుద్ధిః హే కృష్ణ భవతా త్వయా ధీః బుద్ధిః అపహృతైవ। నారదవచనశ్రవణమారభ్య మమ బుద్ధిస్త్వయ్యేవ

F.N. 1. కన్యా వరయతే రూపమిత్యుక్తేః।

లగ్నేత్యర్థః। చరణస్యాఙ్కైః ధ్వజాదిభిః కృతః అఙ్కః వక్షఃస్థలస్థచన్దనాదిషు చిహ్నం యస్యాః తామ్। మాం చ మామపి రణాఙ్గణతో యుద్ధభూమేః నయ। చరమాఙ్కకృతాఙ్కామిత్యేనన శ్రీరూపాయా మమ ప్రాగేవ లబ్ధత్వదఙ్గసఙ్గత్వాత్ అన్యాయోగ్యత్వం సూచయతి ।।

ఘిక్కృత్యాహముమేశహంసగమనౌ స్వర్గీశ్వరాగ్నీ భవ-

త్సూక్తాసక్తహృదఙ్ఘ లోకమఖిలం దేవౌఘమాన్యాన్మునీన్।

సచ్ఛాస్త్రాధ్వని కోవిదానపి బుధాంస్త్వయ్యేవ యత్సస్పృహా

విశ్వాధీశ్వరతాం భవఘ్ను భవతస్తన్నిశ్చినోమి ప్రభో ।। 42 ।।

ధిక్కృత్యేతి। భవఘ్న ప్రభో హే అఙ్ఘ ప్రియ శ్రీకృష్ణ భవతః సూక్తం సమీచీనవచనం రుగ్మిణీం వరయామీతి నారదం ప్రత్యుక్తవచనం తేనాసక్తం త్వయి హృన్మనో యస్యాః సా తథోక్తా। అహమ్ ఉమేశహంసగమనౌ హరవిరిఞ్చౌ స్వర్గేశ్వరాగ్నీ ఇన్ద్రాగ్నీ అఖిలం లోకం జనం దేవౌఘమాన్యాన్ మునీన్ నారదాదీన్। సచ్ఛాస్త్రాధ్వని సచ్ఛాస్త్రమార్గే। కోవిదాన్ బుధానపి ధిక్కృత్య నిరాకృత్య యద్యస్మాత్ త్వయ్యేవ సస్పృహా సాకాంక్షా తస్మాద్భవతః విశ్వాఘీశ్వరతాం సర్వోత్తమతాం నిశ్చినోమి। త్వాం వినా మమ సర్వత్రారుచిం తేషామసారత్వం తవ సారత్వమ్। మమ సాక్షిప్రమాణేన నిశ్చీయత ఇత్యాపాతతోఽయం భావః। హృదయం తు భవత్సూక్తమ్ అంభ్రణీసూక్తం లక్ష్మీసూక్తస్యాప్యన్తతో అవాన్తరప్రతిపాద్యతయా తత్సంనిహితేత్యర్థః। అహమ్ ఉమేశహంసగమనౌ "అహం రుద్రాయ ధనురాతనోమి। అహం సువే పితరమస్య। యం కామయే తం తముగ్రం కృణోమి తం బ్రహ్మాణ" మితి ధిక్కృతయోర్మత్తోఽప్యవరత్వమేవ। ఏతత్ శ్రుతిసిద్ధమితి భావః। స్వర్గేశ్వరాగ్నీ "బిభర్మ్యహమిన్ద్రాగ్నీ" త్యత్ర ధిక్కృత్య తయోః పోష్యత్వేన స్వతోఽవరత్వమితి భావః। "యో విపశ్యతి యః ప్రాణితి య ఈం శృణోతి మయా సోఽన్నమత్తీ" తి। తత్రాఖిలలోకం ధిక్కృత్య "తం ఋషిం సుమేధా" మిత్యత్ర

F.N. 1. `వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్యః' ఇతి గీ. 15/16

దేవతా సర్వవిద్యానాం స్వయం నారాయణః ప్రభుః।

ఋతే తత్ర ప్రసిద్ధాశ్చ దేవతా శ్రీస్తథాఽత్ర చ।।

ఋతే ప్రసిద్ధా బ్రహ్మైవ తత స్తేన క్రమేణ చ।

పూర్వప్రసిద్ధవర్జం తు శక్రాన్తా దేవతా మతాః ।। - ఇతి ఋగ్భాష్యే 46,27

దేవౌఘమాన్యాన్మునీనస్సచ్ఛాస్త్రాధ్వని కోవిదాన్బుధానపి ధిక్కృత్య "మమ యోనిరప్స్వంతం సముద్ర" ఇత్యత్ర యద్యస్మాత్వయ్యేవ స్పృహావతీ త్వామేవ మత్తోఽత్యుత్తమత్వేన ప్రతిపాదితవతీత్యర్థః। అతః సర్వాధికలక్ష్మీపతిత్వేన విశ్వాధీశ్వరతాం సర్వోత్తమత్వం

నిస్చినోమి। అపౌరుషేయవేదమూలకత్వేన నిర్ణయామి। సర్వోత్తమత్వాత్త్వమేవ మత్స్పృహావిషయో మాం న వరయసి చేదేతద్వేదప్రామాణ్యం భజ్యేతేతి భావః ।। 42 ।।

శంభుః పుత్రసమః స మే పురరిషుః పౌత్రః శశీ సోదరః
సిన్ధుర్మే జనకాయితో మధుసఖో మత్పూనుకల్పః ప్రభో।
అమ్బాఽహం సకలస్య చేతి కమలా కృష్ణైకలగ్నం మనో-
భృఙ్గం దర్శయితుం కృతోగ్రశపథా స్వం రూపమస్పష్టయత్ ।। 43 ।।

శమ్భురితి। కమలా రుగ్మిణీ। మనోభృఙ్గం స్వమనోభృఙ్గమ్। కృష్ణైకలగ్నం కేవలకృష్ణసంబద్ధమ్। దర్శయితుం ప్రభో కృష్ణ। శంభుర్బ్రహ్మా మే పుత్రసమః। సః పురరిపుః పురత్రయసంహారీ శివః మే పౌత్రః। శశీ చన్ద్రః మే సోదరః। భ్రాతా సింధుర్మే జనకాయితః పితృవదాచరితః। మధోర్వసన్తస్య సఖా కామః మత్పూనుకల్పః। మత్పుత్రసదృశః। అహం సకలస్య జగతః అమ్బా మాతేతి। కృతోగ్రశపథా కృతః ఉగ్రః శపథః అనివర్త్యప్రమాణరూపవచనం యయా సా తథోక్తా సతీ యథా లోకే కాచన నారీ అనభిమతే పురుషే స్వస్యానఙ్గీకారం ప్రదర్శయితుం త్వం మమ పితేతి శపథం కరోతి తథా విష్ణోరన్యత్రారుచిం ప్రదర్శయితుమ్ ఉక్తప్రకారేణ కృతోగ్రప్రమాణవచనా తథాసతీ। స్వం స్వకీయం రూపమ్। కేవలం శ్రీరేవాహమితి స్వస్వరూపమస్పష్టయత్ స్పష్టీచకార। చతుర్ముకమాతృత్వం సముద్రసహోదరీత్వం లోకమాతృత్వాదికం లక్ష్మ్యాః ప్రసిద్ధమేవ। లక్ష్మ్యా అప్రాకృతవిగ్రహత్వేన స్వభావతః ఉత్పత్త్యభావాత్। సహజరేతసో వికారాభావాచ్చ పుత్రసమః జనకాయిత ఇత్యాద్యుక్తమ్ ।। 43 ।।

నిత్యానన్దచిదాకృతిం యదుపతే త్వామేవ మన్యే పతిం
యత్తేఽస్త్యచ్యుతనామ విశ్వవిదితం వీరాగ్ర్యనానన్యగమ్।
తచ్చిన్మాత్రసమీక్షయా యది తదా సర్వేఽపి కిం నాచ్యుతా
యద్యేతచ్చిరకాలసంస్థితికృతం పుత్రే తవ స్యాత్తదా ।। 44 ।।

నిత్యేతి।। వీరాగ్ర్య వీరాగ్రేసర హే యదుపతే శ్రీకృష్ణ। ఆనన్దశ్చ చిచ్చ ఆనన్దచితౌ। నిత్యే ఆనన్దచితావేవ ఆకృతిర్యస్య స తథోక్తః। తం త్వామేవ పతిం మన్యే। నిత్యపతివరణే నిత్యసువాసినీత్వప్రాప్తేరితి భావః। శ్రీకృష్ణస్యాకృతేర్నిత్యత్వం కుత ఇత్యత ఆహ। యదితి।

యద్యస్మాత్కారణాత్తే తవ విశ్వవిదితం లోకప్రసిద్ధమ్ అనన్యగం అన్యత్రాప్రయుజ్యమానం అచ్యుతనామ అచ్యుతేతి సంజ్ఞా అస్తి। తస్మాన్నిత్యానన్దచిదాకృతిమితి పూర్వేమాన్వయః। నన్వన్యేనాపి చ్యుతిరాహిత్యం లభ్యతే। దేహచ్యుతిరాహిత్యం కుత ఇత్యతః పరిశేషాదిత్యాహ। తదితి। తత్ చ్యుతిరహితత్వం నిమిత్తీకృత్య ప్రవర్తమానమచ్యుత నామ చిన్మాత్రసమీక్షయా శరీరాధిష్ఠాతృకేవలచితః స్వరూపచితః చ్యుతిరాహిత్యవివక్షయా యది దేహస్య నిత్యత్వాభావేఽపి దేహాధిష్ఠాతృచిత ఏవ నిత్యత్వాదియముక్తిరితి శఙ్కితురభిప్రాయః। ఉత్తరమాహ। తదేతి। తదా చిత ఏవ నిత్యత్వాదచ్యుతశబ్దవాచ్యతేవ సర్వేఽపి జీవా అచ్యుతశబ్దవాచ్యాః కిం న భవేయుః। జీవచితో నిత్యత్వస్య సర్వప్రాణిసాధారణ్యాదితి భావః। పక్షాన్తరమాశఙ్క్య ప్రతి షేధతి। యద్యేతదితి। ఏతదతచ్యుతనామ చిరకాలసంస్థితికృతం దేహస్య బహుకాలావస్థానేన కృతం యది తదా తవ పుత్రే ద్విపరార్ధాయుషి చతుర్ముఖేఽచ్యుతనామ స్యాత్। ఇతరేభ్యో దేహబహుకాలవస్థానస్య తత్ర విద్యమానత్వాదితి భావః। తస్మాత్పక్షాన్తరస్యానుపపన్నత్వాద్దేహనిత్యతాప్రయుక్తం తవాచ్యుతనామేతి ఫలితోఽర్థః।। 44 ।।

శేషేఽఙ్గ శేషే యదయేషమన్తే బిభ్రత్త్వమభ్రద్యుతిరాత్మగర్భే।

ఆనన్దసాన్ద్రాకృతిమచ్యుతం త్వాం శ్రీశం తదీశం వరయామి నాన్యమ్ ।। 45 ।।

సర్వేషాం ప్రలయేఽపి సదేహస్య తవావస్థానాద్దేహస్య నిత్యత్వమిత్యాశయేనాహ। శేషితి। హే అఙ్గ ప్రియ శ్రీకృష్ణ యతో యస్మాదన్తే ప్రలయే అశేషం జగత్ ఆత్మగర్భే స్వోదరే బిభ్రత్ సూక్ష్మరూపేణ విభ్రత్ అభ్రస్య మేఘస్య ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యస్య సః త్వం శేషే విముక్తఫణిపతౌ అథవా శిష్యతే ప్రలయేఽప్యవశిష్యత ఇతి వ్యుతత్పత్యా లక్ష్మ్యాత్మకవటపత్రే శేషే శయానోఽసి। తత్తస్మాత్సర్వప్రలయేఽప్యవినష్టదేహత్వాదానన్దసాన్ద్రాకృతిం కేవలానన్దవిగ్రహమ్ అచ్యుతం శ్రీలక్ష్మీపతిం త్వామీశం పతిం వరయామి। అన్యం త్వద్వ్యతిరిక్తం వరముత్తమం న వరయామి ।। 45 ।।

దశావృతీదం కిల పద్మజాణ్డమనేకధా యస్య హి రోమకూపే।

పరాణువత్తిష్ఠతి పఞ్చభూతభవః కథం తస్య తవాష్టదేహః ।। 46 ।।

పాఞ్చభౌతికత్వానుపపత్తేశ్చ త్వచ్ఛరీరస్య అనాదినిత్యత్వమేవేత్యాహ। దశేతి। హే అఙ్గ ప్రియ హి యస్మాద్దశ ఆవృతయః ఆదౌ పఞ్చమహాభూతాని తదుపరి అహఙ్కారతత్వం మహత్తత్వ గుణత్రయం చేతి దశావరణాని యస్య తత్తథోక్తమ్। ఇదం పద్మజాణ్డం బ్రహ్మాణ్డమ్

అనేకధా అనేకప్రకారేణ యస్య తవ రోమకూపే పరమాణువత్తిష్ఠతి కిల। కిలేత్యనే "నాణ్డకోశో బహిరయం పఞ్చాశత్కోటివిస్తృతః। దశోత్తరాధికైర్యత్ర ప్రవిష్ఠః పరమాణువత్। లక్ష్యంతేఽన్తర్గతాశ్చాన్యే కోటిశో హ్యణ్డరాశయ" ఇతి పురాణ ప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి। తస్య తవ దేహః పఞ్చభూతభవః పఞ్చభూతోపాదానకః కథం భవేత్। అహఙ్కారాదర్వాక్ పరిమితాని పఞ్చభూతాని తతోఽప్యధికపరిమామావరమ పఞ్చకోపేతానేకబ్రహ్మణ్డానామవకాశదత్వేనాతిబహుపరిమాణస్య శరీరైకదేశరూపస్య రోమకూపస్య పూరణేఽప్యసామర్థ్యాద్దేహకరణే అసమర్థానీతి కిము వక్తవ్యమ్। అతః కారణాన్నోత్పన్నో దేహ ఇతి భావః ।। 46 ।।

గోపీరగోపీః కిల లోకనాథ స్వాపచ్ఛిదాపానవిక్రమౌఘ।

ఏవం విభో వఞ్చితదుర్దశాం మాం స్వీయాం దయావారినిధే విధేహి ।। 47 ।।

గోపీరితి। హే లోకనాథ స్వానామాపాత్ విపత్ తస్యాః ఛిత్ ఛేదనం తస్యాః ఆపాదనం యేన స తథోక్తః। తాదృశః విక్రమౌఘః పరాక్రమసమూహో యస్య తస్య సంబుద్ధిః। దయావారినిధే కృపాసముద్ర త్వం గోపీః గోపాఙ్గనాః అగోపీః కిల అరక్షః కిల। కిలేత్యనేన అప్సరోరూపతయా స్వైరిణీరపి గోపీరఙ్గీకృతవానసీత్యస్వరసం సూచయతి। వఞ్చితా దుర్దశా దుష్టానాం శిశుపాలాదీనామ్ అవస్థా యయా సా తామ్। స్వస్యాః పాతివ్రత్యసూచనార్థమిదం విశేషణం మామ్ ఏవం గోపీవత్ స్వీయాం విధేహి ।। 47 ।।

కిం రుగ్మిణా భీష్మకేణ కిమన్యైర్నృపసంజ్ఞితైః।

అనాదిసిద్ధాం మాం జాయాం నయత స్తే ప్రయోజనమ్ ।। 48 ।।

బన్ధుభిరనఙ్గీకృతా త్వం కథం నేయేత్యత ఆహ। కిమితి। హే శ్రీకృష్ణ అనాదిసిద్ధాం మం జాయాం స్వాం లక్ష్మీమితి యావత్। నయత స్తే ప్రయోజనం రుగ్మిణా భీష్మకేణ నృపసంజ్ఞితైరన్యైః కిం నృపసంజ్ఞితైరిత్యనేన పురుషాదరూపాణాం తేషాం నృపాలనరూపయోగాయోగం సూచయతి। రుక్మ్యాదీనామనంగీకారస్త్వప్రయోజనక ఇతి భావః।। 48 ।।

నయేశ మామన్యజనైరభోగ్యాం త్వదఙ్ఘ్రియుగ్మార్చనకర్మయోగ్యామ్।

ఇమామవస్థామవధూయ నో చేద్భవామి భూమ్నో హృదయస్య యోగ్యా ।। 49 ।।

నయేశేతి। హే ఈశ శ్రీకృష్ణ త్వద్ధ్విఘ్రియుగ్మార్చనకర్మయోగ్యాం అన్యజనైరభోగ్యాం మాం నయ। నోచేన్న నయసి చేదిమామవస్థాం రుగ్మిణీరూపావస్థామ్ అవధూయ తిరోధాయ భూమ్నః పూర్ణస్య తవ హృదయస్య మనసో యోగ్యా భవామి। దేహం త్యక్త్వా జన్మాన్తరే తవ చిత్తస్య యోగ్యా భవామితి లౌకికోఽర్థః। వస్తుతస్తు రుగ్మిణీరూపాం మాం న వరయసి చేచ్ఛ్రీరూపతయా తవ వక్షస్యేవ స్థాస్యామీతి హృదయమ్।। 49 ।।

దిశాసునాథేక్షణమాశ్రితాయా ముకున్దసౌన్దర్యసముద్రసాన్ద్ర।

దిశాసునాథేక్షణమాశ్రితాయాస్తదీయభాగ్యస్య న చైచ్చరన్తీ ।। 50 ।।

దిశేతి। హే సౌన్దర్యసముద్రసాన్ద్ర। అసునాథ ప్రాణనాథ ముకున్ద శ్రీకృష్ణ ఆశ్రితాయా మమేక్షణం తవ దర్శనం దిశ ప్రదిశ। న చేత్ ప్రదర్శనం న దిశసి చేత్ దిశాసు దిక్షు చరన్తి అహం యాః నార్యః త్వాం క్షణమాణశ్రితాః తదీయభాగ్యస్య తదీయభాగ్యం నాథే యాచే। తదీయభాగ్యం మే భూయాదితి యాచ ఇత్యర్థః। ఆశిషి నాథ ఇతి। భాగ్యస్యేతి కర్మణి షష్ఠీ ।। 50 ।।

త్వద్రైక్యమన్తః స్మరతాం జనానాం భవత్యనిష్టం కిల ద్రైత్యజుష్టమ్।

త్వదేకపత్నీమభికాఙ్క్షతస్తదుపేక్షితుం నార్హసి తానిమాంస్త్వమ్।। 51 ।।

త్వద్రైక్యమితి। హే కృష్ణాన్తః హృదయే త్వద్రైక్యం త్వదద్వైతం స్మరతాం జనానాం ద్రైత్యజుష్టం ద్రైత్యైరనుభూయమానమ్ అనిష్టమ్ అన్ధన్తమో భవతి కిల। తత్తస్మాత్కారణాత్ త్వదేకపత్నీం మామభికాంక్షతః పరిగృహీతుమిచ్ఛతః తాన్ శిశుపాలాదీన్ ఉపేక్షితుం నార్హసి। ఐక్యస్మరణాదపి సాక్షాత్ప్రత్యపహారో గరీయానితి భావః ।। 51 ।।

త్వమఙ్గ లక్ష్మీరమణః స్వతన్త్రస్త్వదీయజాయా కమలాఽహమస్మి।

అసజ్జనానామభిమానహానిం మదర్థితాయాశ్చలతో విధత్స్వ ।। 52 ।।

త్వమితి। అఙ్గ శ్రీకృష్ణ త్వం స్వతన్త్రః లక్ష్మీరమణః అహం త్వదీయా జాయా లక్ష్మీరస్మి। తర్హి కిమర్థమర్థితమిత్యత ఆహ। మదర్థితాయాః మద్విషయకప్రార్థనాయాః ఛలతో వ్యాజేన అసజ్జనానాం శిశుపాలాదీనాం అభిమానహానిం విధత్స్వం కురు ।। 52 ।।

ఇతి పత్రగతాలాపం సమాలోక్య స మాధవః।

రథమారుహ్య తరసా ప్రతస్థే యత్ర సా ప్రియా ।। 53 ।।

ఇతీతి। స మాధవః శ్రీకృష్ణః ఇత్యుక్తప్రకారేణ పత్రగతాలాపం సమాలోక్య దృష్ట్వేత్యర్థః। తరసా శీఘ్రేణ రథమారుహ్య యత్ర సా ప్రియా రుగ్మిణీ తిష్ఠతి తత్ర ప్రతస్థే ప్రయయౌ।। 53 ।।

సన్దేశం భీష్మకన్యాయః సన్దృశ్య కమలేక్షణః।

తం దేశం దయయా గచ్ఛన్మన్దస్మితముఖోఽచ్యుతః ।। 54 ।।

సందేశమితి। కమలేక్షణో శ్రీకృష్ణః భీష్మకకన్యాయాః సన్దేశం పత్రం సందృశ్య ప్రేక్ష్య మన్దస్మితముఖః సన్ దయయా తం దేశం విదర్భదేశమగచ్ఛత్ ।। 54 ।।

భైష్మీకరగ్రహణమేష కరిష్యతీతి వక్తవ్యమస్తి కిమిహాశ్రితపక్షపాతీ।

యద్బ్రాహ్మణస్య సదయః కరపల్లవేన ప్రత్యగ్రహీద్వచనమాత్రహృతోఽపి హస్తమ్ ।। 55 ।।

భైష్మీతి। ఆశ్రితపక్షపాతీ ఏషః శ్రీకృష్ణః భైష్మ్యాః రుగ్మిణ్యాః కరగ్రహణం పాణిగ్రహణం కరిష్యతీతి ఇహాత్ర వక్తవ్యం కిమస్తి। యద్యస్మాత్సదయః సన్ వచనమాత్రహృతోఽపి రుగ్మిణ్యాః సన్దేసమాత్రహృతోఽపి బ్రాహ్మణస్య హస్తం కరపల్లవేన హస్తపల్లవేన ప్రత్యగ్రహీత్ ।। 55 ।।

ఉద్యన్మరీచిశతభాసితసర్వదేశః

పద్మోదయాయ స నిశాచరఘూకశోకమ్।

పుష్ణన్ లలాస దినరాడివ పూర్వసిన్ధోః

సచ్చక్రమానితగతిర్విం తదోపకణ్ఠే ।। 56 ।।

ఉద్యదితి। తదా తస్మిన్నేవ దినే పద్మాయాః లక్ష్మీరూపాయాః రుగ్మిణ్యాః ఉదయాయ అభ్యుదయాయ। అన్యత్ర కమలవిలాసాయ। ఉద్యత్ప్రకాశమానం మరీచిశతం తేన భాసితః ప్రకాశితః సర్వదేశో యేన వివాహసమయత్వాద్బహుసౌన్దర్థం ప్రకాశయతీతి భావః। అన్యత్రోద్యత్కిరణశతభాసితసర్వదేశః। నిశాచరాః రాక్షసా ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః తేషాం శోకం దుఃఖమ్। అన్యత్ర రాత్రౌ చరతాం ఘూకానాం శోకం పుష్ణన్ వర్ధయన్ సతాం సజ్జనానాం చక్రేణ సమూహేన మానితా గతిరాగమనం యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర సమీచీనచక్రవాకమానితగతిః సః శ్రీకృష్ణః దినరాడివ దినేశ ఇవ పూర్వసిన్ధోః ప్రాచీసముద్రస్యోపకంఠే సమీపే లలాస హి ।। 56 ।।

దుష్టౌఘపూర్ణా నగరీం ప్రవేష్టుం కృష్ణో హ్యనిచ్ఛన్బహిరేవ వాసమ్।

చక్రే స్థలీ నాగరికైర్వృతా సా తదీక్షణోత్కైరజయత్పురీం తామ్ ।। 57 ।।

దుష్టౌఘేతి। కృష్ణః దుష్టౌఘపూర్ణాం దుర్జనసమూహపూర్ణా నగరీం ప్రవేష్టుమనిచ్ఛన్ సన్ బహిరేవ వాసం చక్రే। నతు దుర్జనజరాసన్ధాదిభేయేనేతి భావః। తదీక్షణే శ్రీకష్ణసన్దర్శనే ఉత్కైః ఉత్సుకైః నాగరికైః నగరస్థైః వృతా సా శ్రీకృష్ణాధిష్ఠితా స్థలీ తాం పురీమజయత్। నగరాదప్యధికం కృష్ణాధిష్ఠితస్థలీ శుశుభ ఇత్యర్థః ।।

శౌరిం తదోపాయనపాణయస్తమాలోక్యం సౌన్దర్యసముద్రసాన్ద్రమ్।

వీరానపార్థానపరానుపేక్ష్య పౌరాః సదారాః కిల తే ప్రచక్రుః ।। 58 ।।

శౌరిమితి। సదారాః సస్త్రీకాః। పురే భవాః పౌరాః తదా సౌన్దర్యసముద్రసాన్ద్రం శౌరిం శ్రీకృష్ణమ్ ఉపాయనపాణయః సన్తః ఆలోక్య అపరాన్ శిశుపాలాదీన్ వీరాన్ ఉపేక్ష్య। అపగతః అర్థః యేభ్యస్తే అపార్థాః తాన్ వ్యర్థాన్ప్రచక్రుః కిల। శ్రీకృష్ణం ప్రసంసద్భిః రౌప్రైరేవ శ్రీకృష్ణస్పర్థినశ్చైద్యాదీనుపేక్ష్యైవ ధిక్కృత్య శ్రీకృష్ణకార్యం సాధితమితి భావః ।। 58 ।।

నాయం స్మరః శ్యామలకోమలాఙ్గో నాయం శశీ వీతకలఙ్కశఙ్కః।

నాయం రవిర్లోకదృగార్తిహారీ సోఽయం పురాణః పురుషోఽద్వితీయః ।। 59 ।।

ప్రశంసాప్రకారమాహ నాయమితి। శ్యామలమ్ కోమలమ్ అఙ్గం యస్య సః అయం పురుషః స్మరః కామో న। తస్యానఙ్గత్వాదితి భావః। వీతా కలఙ్కశఙ్కా యస్య సః అయం చన్ద్రో న భవతి। తస్య కలఙ్కిత్వాదితి భావః। లోకదృశామ్ ఆర్తిహారీ దుఃఖహరః అయం హరిః రవిర్న। తస్యోష్ణకిరణతయా తాపనక్లేశకత్వాదితి భావః। సోఽయమద్వితీయః అసదృశః పురాణః పురుష ఏవ వ్యతిరేకాలఙ్కారః(1) ।। 59 ।।

శ్రీరేవ సా భీష్మసుతా మనోజ్ఞా శ్రీవల్లభోఽయం సుభగాగ్రగణ్యః।

ఏతౌ సమేతౌ భవతామితీమే ధాతారమాత్మేష్టదమర్థయన్తే(2)।। 60 ।।

శ్రీరేవేతి। మనోజ్ఞా మనోహరా సా రుగ్మిణీ శ్రీరేవ సాక్షాద్రమైవ। అన్యస్యాస్తాదృశసౌన్దర్యయోగాత్। సుభగేషు శోభనైశ్వర్యవత్సు। అగ్రగణ్యః శ్రేష్ఠః అయం పురుషః శ్రీవల్లభ ఏవ సాక్షాల్లక్ష్మీపతిరేవ। అన్యస్య తాదృశసౌన్దర్యాయోగాత్। ఇమే శ్రీకృష్ణసన్దర్శనార్థం సమాగతాః పౌరా ఆత్మేష్టదం పాతారం విధిం ఏతౌ రుగ్మిణీకృష్ణౌ సమేతౌ సంయుక్తౌ పతిపత్నీభావం సమేతౌ బవతామిత్యర్థయన్తే యాచన్తే ।। 60 ।।

గృహ్ణాతి యర్హ్యేణదృశీకరం నః పుణ్యేన సోఽయం పురుషాగ్రగణ్యః।

స్వర్ణే తదా నీలమణిం సమేతం మన్యామహే లోహమథోఽన్యథా చేత్ ।। 61 ।।

గృహ్ణాతీతి। పురుషాగ్రగణ్యః సోఽయం శ్రీకృష్ణః నః పుణ్యేన ఏణదృశః హరిమాక్ష్యాః రుగ్మిణ్యాః కరం యర్హి గృహ్ణాతి। నీలమణిమ్ ఇన్ద్రనీలరత్నం స్వర్ణే సువర్ణే ఖచితం మన్యామహే। అతోఽన్యథా చేత్ శ్రీకృష్ణాదన్యపురుషో గృహ్ణాతి చేత్ స్వర్ణే సమేతం లోహమయఃపిణ్డం మన్యామహే ।। 61 ।।

ఇత్థం గృణన్తః కిల వృన్దశస్తం నత్వా ముకున్దం నయనైః పపుస్తే।

కృష్ణోఽపి సర్వాన్సదయావలోకైర్ముగ్ధస్మితోఽరఞ్జయదఞ్జసా తాన్ ।। 62 ।।

F.N. 1. అతిశాన్తవపుర్నిశాకరః స్వయమేకాన్తఖరో దివాకరః।

ఇతి నాస్య గుణార్ణవాకృతేరుపమానం భువనేషు లభ్యతే ।। సుమధ్వవిజయే (7/7)

2. కృష్ణమాగతమాకర్ణ్య విదర్భపురవాసినః।

ఆగత్య నేత్రంజలిభిః పపుస్తన్ముఖపంకజమ్।।

అస్యైవ భార్యాం భవితుం రుక్మిణ్యర్హతి నాపరా।

అసావప్యనవద్యాత్మా భైష్మ్యాః సముచితః పతిః।।

కించిత్ సుచరితం యన్న స్తేన తుష్టస్త్రిలోకకృత్।

అనుగృష్ణాతు గృష్ణాతు వేదర్భ్యాః పాణిమచ్యుతః।।

ఏవం ప్రేమకలాబద్ధా వదన్తి స్మ పురౌకసః । - ఇతి భాగవతే (10/53/36-39)

ఇత్థమితి। ఇత్థముక్తప్రకారేణ వృన్దశః యథూశః గృణన్తో వదన్తః తే పౌరాస్తం ముకున్దం శ్రీకృష్ణం నత్వా నయనైః పపుః సాదరం దదృశురిత్యర్థః। ముగ్ధం మనోహరం స్మితం యస్య సః శ్రీకృష్ణోఽపి సర్వానేతాన్సదయావలోకైరంజసా సమ్యగరాఞ్జయత్। నయనైరుచపచారైః కృతే నయనైరేవానుజగ్రాహేత్యౌచిత్యం ప్రదర్శితమ్ ।। 62 ।।

చలత్పతాకోదజ్జ్వలచామరౌఘాం పరిస్ఫురచ్ఛత్రసస్త్రశోభామ్।

విచిత్రతూర్యధ్వనిపూరితాశామథో వితేనుః కులదేవయాత్రామ్(1) ।। 63 ।।

చలదితి। పౌరాః అథో అనన్తరం పతాకాశ్చ చామరాణి చ తేషామ్ ఓఘాః సమూహాః చలన్తః పాతకోజ్వలచామరౌఘాః యస్యాం తామ్। పరిస్ఫురన్తీ ఛత్రసహస్రస్య శోభా యస్యాం తామ్। విచిత్రాణి తూర్యాణి వాద్యాని తేషాం ధ్వనిభిః పూరితాః ఆశాః దిశో యస్యాం తామ్। కులదేవయాత్రాం వితేనుః ।। 63 ।।

స్వజనకగృహదేవం పాత్రమారాధ్య భైష్మీ

నిదమథ గృహదేవం మాధవం ద్రష్టుకామా।

అపి పురమభియాన్తీ సా రథం నారురోహ

ప్రియచరణసకాశం తేవనేన(2) వ్రజన్తీ ।। 64 ।।

స్వజనకేతి। భైష్మీ రుగ్మిణీ స్వజనకస్య భీష్మకస్య గృహదేవం కులదైవతమ్। పౌత్రం స్వస్యాః పుత్రపుత్రం చతుర్ముఖపుత్రం పశుపతిమారాధ్య సంపూజ్య। పౌత్రమిత్యనేన తదారాధనామత్ర వాత్సల్యనిమిత్తం న తు మాహాత్మ్యనిమిత్తమితి సూచ్యతే। స్వజనకగృగదేవమిత్యనేన పారంపర్యనిమిత్తం చేతి సూచ్యతే। అథ నిజగృహదేవం స్వగృహపతిం మాధవం ద్రష్టుకామా సా పురమభియాన్త్యపి ప్రియచరణసకాశం తేవనేన పాదచారేణ। తేవనం పాదచారణమితి హలః। వ్రజన్తీ సతీ రథం నారురోహ। ఔపచారికగృహదేవయాత్రాయాం పాదచారో విహితః కిము స్వాభావికగృహదేవయాత్రాయామితి మత్వైవ రథారోహణం న కృతవతీ। అన్యథా పురాభిగమనే రథారోహస్యోచితత్వాదితి భావః ।। 64 ।।

F.N. 1. పూర్వేద్యురస్తి మహతీ కులదేవియాత్రా - ఇతి భాగవతే (X/53/42)

2. పదా చలంతీ కలహంసగామినీం- ఇతి భాగవతే (X/53/52)

అలసవిలసదక్షిస్తమ్భితాన్యాక్షవృత్తి-

ర్జలజకులజగన్ధస్పర్ధిసౌరభ్యసాన్ద్రా।।

వదనమదనశస్త్రాగణ్యలావణ్యచిత్రా

గజగతిరజతాతం భీష్మపుత్ర్యైక్షత్రైనమ్(1) ।। 65 ।।

అలసేతి। అలసం లజ్జావశాల్లక్ష్యాత్ నివృత్తమ్। విలసచ్ఛబ్దేన వలితముచ్యతే। విలసద్వలితం ప్రేమవశాత్పునః ప్రవృత్తమ్। తచ్చ తత్ అక్షి చ అలసం తదభీష్టార్థాత్ వ్రీడాద్యైర్యన్నివర్తితమ్। "వలితం తు ప్రవృత్తం స్యాత్పునస్తత్రావలోకన" మిత్యుక్తత్వాత్। తేన అక్ష్ణా నయనేన స్తమ్భితాం అన్యేషాం రాజ్ఞామక్షవృత్తిరిన్ద్రియవృత్తిర్యయా సా। నయనవిలాసదర్శనమాత్రేణ సర్వే ముముహురిత్యర్థః। అనేన రుగ్మిణ్యాః విలాసాతిశయః సూచ్యతే। జలజానాం కమలానాం కులం సమూహస్తత్ర జాతో గన్ధస్తం స్పర్ధత ఇతి జలజకులజగన్ధస్పర్ధి తచ్చ తత్ సౌరభ్యం చ తేన సాన్ద్రా ఘన। అనేన రుగ్మిణ్యాః పద్మినీజాతిత్వం సూచ్యతే। వదనమేవ ముఖమేవ మదనశస్త్రం యస్యాః సా। తన్ముఖేనైవ

కామః సర్వాన్ జయతీతి భావః। అరవిన్దస్య మదనశస్త్రత్వాన్ముఖస్య చారవిన్దసామ్యాదిదం రూపకమ్। అగణ్యేన లావణ్యేన చిత్రా విచిత్రా। చిత్రేత్యనేన తదయవోచితసౌన్దర్యం తత్ర పరిపూర్ణమితి సూచ్యతే। గజగామినీ భీష్మపుత్రీ అజతాతం చతుర్ముఖతాతం ఏనం శ్రీకృష్ణమ్ ఐక్షత అపశ్యత్ అధునాఽపి శ్రీకృష్ణో మాం నేతు నాగమిష్యత్కిమితి శ్రీకృష్ణం దృష్టవతీతి భావః। గజగతిరిత్యనేన శ్రీకృష్ణాగమనప్రత్యాశయా గతేరతిమాంద్యం ద్యోత్యతే ।। 65 ।।

కృష్ణేన నేయా జననీ మమేయమిత్యుత్సుకోఽసౌ స్మర ఏవ నూనమ్।

మూర్చావశానాత్మశరైరకార్షీత్తద్దృష్టిజన్మా సకలాన్నృపాలాన(2) ।। 66 ।।

కృష్ణేనేతి। మమ జననీయం కృష్ణేనైవ నేయా। తదాఽహం కృష్ణపుత్రో భవామీత్యాశయా ఉత్సుకః తస్యాః రుగ్మిణ్యాః దృష్టిర్దర్శనం తతో జన్మ యస్యాసౌ స్మర

F.N. 1. సైవం శనైశ్చలయతీ చలపద్మకోశౌ ప్రాప్తిం తదా భగవతః ప్రసమీక్షమాణా।

ఉత్సార్య వామకరజైరలకాతపాంగైః ప్రాప్తాత్ హ్రియైక్షత నృపాన్ దదృశేఽచ్యుతం సా।।

- ఇతి భాగవతే (X/53/54)

2. విలోక్య వీరా ముముహుః సమాగతా యశస్వినస్తత్కృతహృచ్ఛయార్దితాః।।

- ఇతి భాగవతే (X/53/52)

ఏవ। తద్దృష్టిజన్మేత్యనేనేదానీమపి రుగ్మిణ్యాః మాతృత్వం సూచ్యతే। ఆత్మశరైః సకలాన్ నృపాలాన్ మూర్చాపశానకార్షీత్। నూనం నిశ్చయః। రుగ్మిణీం దృష్ట్వా కామోద్రేకాత్ మూర్చితా ఇత్యత్రేయముత్ప్రేక్షా ।। 66 ।।

తదను మదనమన్దీభూతచిత్తేషు భూపే-

ష్వవిదితగతిరుద్యద్రోమరాజిం ప్రహర్షాత్।

వికసితనయనాబ్జోద్భూతహర్షామ్బుధారాం

నిజరథమధిరోప్య స్వాం ప్రపేదే స్వతన్త్రః ।। 67 ।।

తదితి। తదను భూపేషు మదనమన్దీభూతచిత్తేషు సత్సు మూర్చితేష్విత్యర్థః। అవిదితగతిః అవిదితగమనః స్వతన్త్రః శ్రీకృష్ణః ప్రమోదాదుద్యద్రోమరాజిమ్ ఉద్గతా రోమరాజిః రోమపులకో యస్యాః సా తథోక్తా తామ్। వికసితనయనాబ్జోద్భూతా హర్షామ్బుధారా యస్యాస్తామ్। స్వాం స్వకీయాం భైష్మీం నిజరథమధిరోప్య ప్రపేదే గతవాన్ ।। 67 ।।

పునర్వివాహేన కిమిన్దిరాయా ఇతీవ లక్ష్మీరమణః స కృష్ణః।

అపాఙ్గదూతివినివేదితాత్మమనోనురాగామతనోత్సుయోగామ్ ।। 68 ।।

పునరితి। లక్ష్మీరమణః స శ్రీకృష్ణః ఇన్దిరాయాః భైష్మ్యాః పునర్వివాహేన విధిసహితవివాహేన। కిమితీవ అపాఙ్గ ఏవ దూతీ తయా వినివేదితః ఆత్మమనోనురాగో యయా తామ్। కృతోద్వాహానామపి దూతికా సంఘటనకర్త్రీతి భావః। సుయోగాం సుసంగతామ్ అతనోత్ ।। 68 ।।

కృష్ణాస్యేన్దుసమీపలగ్నముదితభ్రాజత్కపోలా ప్రభో-

ర్హస్తామ్భోజయుగేన వేష్టితలసన్మధ్యా భియేవాఙ్కసా।

భర్త్రంసద్వయసంహితాయతభుజా మోదామ్బుధౌ మగ్నధీః

సా పాణిగ్రహణాదపీమమధికం మేనే వివాహోత్సవమ్ ।। 69 ।।

కృష్ణేతి। భూమిస్థితాం గృహీత్వా స్వరథమారోపయతః శ్రీకృష్ణస్యాస్యేన్దుః ముఖేన్దుః తస్య సమీపే లగ్నః సంబద్ధః ముదితః భ్రాజత్కపోలో యస్యాః సా। అనేన ఆచుంబనం ధ్వన్యతే। ప్రభోః శ్రీకృష్ణస్య హస్తావేవ అమ్భోజే కమలే తయోః యుగేన యుగ్మేనే వేష్టితమాలిఙ్గితం లసన్మధ్యం యస్యాః సా పృథుశ్రోణ్యాః ఉద్ధారే హస్తద్వయావేష్ఠనస్యోచితత్వాదిత భావః। అనేనాలిఙ్గనం సూచితమ్। భియేవ పతనభీత్యేవాఙ్కసా సమ్యగ్భర్తుః శ్రీకృష్ణస్యాంసద్వయే సంహితౌ ఆయతౌ భుజౌ యస్యాః సా దృఢం గృహీతభర్తృకణ్ఠేత్యర్థః। అనేన రుగ్మిణ్యాః పురుషాలిఙ్గనం సూచ్యతే। ఉక్తరీత్యా కపోలయోః సమాగమాత్ పరస్పరాలిఙ్గనాచ్చ మోదాంబుధౌ మగ్నధీః సా రుగ్మిణీ పాణిగ్రహణాదపి ఇమం వివాహోత్సవన్ అధికం మేనే। పాణిగ్రహణాదిత్యనేన లజ్జయా దృష్టపరస్పరముఖయోః పాణిగ్రహణమాత్రమ్। అత్ర ఉక్తరీత్యా ఆలిఙ్గనాదేర్జాతత్వాదధికమిత్యుక్తమ్ ।। 69 ।।

రోష్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
ప్రేష్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
సఞ్జాతోఽయమభూచ్చతుర్దశమితః సర్గో ముదాం స్వర్గిషు ।। 70 ।।

ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిశవిజయే చతుర్దశః సర్గః ।। 14 ।।

రోష్ణామితి। స్వర్గిషు దేవేషు చతుర్దశమితః శ్రీకృష్ణజననపూతనాదిహననకంసహననజరాసన్ధజయాన్తమహోత్సవానాం కయాచిద్వివక్షయా పరిగణనాయాం త్రయోదశసఙ్ఖ్యా। రుగ్మిణ్యా హరణస్య చతుర్దశత్వమితి భావః। చతుర్దశమితః చతుర్దశసఙ్ఖ్యాపరిమితః ముదామయం సర్గోఽభూత్। కావ్యపక్షే చతుర్దశసర్గోఽభూదిత్యర్థః ।। 70 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం చతుర్దశః సర్గః ।।

*******************************************************************************

.

## పఞ్చదశః సర్గః

తరణిమివ తమస్తమన్వధావన్ మదనవశాః కిల మానినో మహీశాః।
విషమమృగదృశీవియోగరోగాత్ స్వతనుమివోజ్ఝితముద్యతాః పురస్తాత్ ॥ 1 ॥

ఓజస్తోజో బలం ధీర్ద్యుతిరతిమహిమా శ్రీర్యశో రూపమాజ్ఞా
వీర్యం చేత్యేవమాదీన్ పరమగుణగణాన్ యే స్మరన్తో లభన్తే॥
యద్భక్తానాం యమాజ్ఞాఽప్యఖిలజనమనఃక్షోభిణీ నైతి పార్శ్వం
చేతస్త్వం తస్య శశ్వచ్చరణకమలయోర్భృఙ్గతాం యాహి విష్ణోః ॥ 1 ॥
వివాహీకృతవిద్వేషనివహో రుగ్మిణీశితుః।
వివాహో మమ హర్షాయ భవతాద్భవతాపః ॥ 2 ॥

తరణిమితి। మదనవశాః కాముకాః మానినోఽహంకారిణో మహీశాః రాజానః విషమోఽసహ్యో మృగదృశీ రుగ్మిణీ తస్యాః వియోగః విరహః స ఏవ రోగః తస్మాత్ తస్యాః పురస్తాత్ స్వతనుం స్వశరీరమ్। జాత్యేకవచనమ్। ఉజ్ఝితుం త్యక్తుం ఉద్యుక్తా ఇవ। యథా స్త్రిగ్ధపురుషః ప్రేయసీవియోగే సతి శరీరం త్యజతి। తథేతి యుద్ధే మ్రియమాణానామయమపహాసః। తం కృష్ణమన్వధావన్। కిం కమివ। తమస్తరణిమివ ।। 1 ।।

యే భైష్మ్యాః పరిరమ్భణం చకమిరే తేషాం భుజాంశ్చిచ్ఛిదు-

రే వా తన్ముఖచన్ద్రచుమ్బనరుచిం తేషాం శిరాంశి ద్విషామ్।

యే తల్పే శయనం తయా సహ ఖలా లోకామ్బయా సఙ్గరే

ప్రేతైః సార్ధమశీశయన్ హరిభటాస్తాన్ దుర్మదాన్ సాయకైః ।। 2 ।।

యుద్ధే స్వభావతః కృతహస్తచ్ఛేదాదీనాం యథాపరాధం విభజన్నుత్ప్రేక్షతే। య ఇతి। యే రాజానో భైష్మ్యాః పరిరంభణమ్ ఆలింగనం చకమిరం ఐచ్ఛన్। హరిభటాః శ్రీకృష్ణభటాః సఙ్గరే యుద్ధే తేషాం భుజాన్ చిచ్ఛిదుః। పరిరంభణస్య హస్తాపరాధత్వాదితి భావః। యే వా రాజానః తస్యాః ముకచన్ద్రచుంబనరుచిం చకమిరే తేషాం శిరాంసి చిచ్ఛిదుః। చుంబనస్య ముఖాపరాధత్వాదితి భావః। యే ఖలాః లోకామ్బయా ఇన్ద్రిరయా। ఇన్ద్రిరా లోకమాతా మేత్యమరః। తయా రుగ్మిణ్యా సహ తల్పే శయ్యాయాం శయనం చకమిరే। దుర్మదాన్ తాన్ సాయకైః శరైః ప్రేతైః కుణపైః సార్ధం అశీశయన్ శయనం కారయామాసుః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 2 ।।

సాహాయ్యం క్వ చకార శంభుదయితా తద్వైరిమాతుః కథం

దేవ్యాః శ్రీపతివిప్రయోగమహరత్తద్విప్రయోగోఽపి వా।

కిన్తు శ్రీపతిరేవ తాం స్వవిరహాయోగ్యాం సమవ్యాపినీం

నిన్యేఽశ్లేషకథాం ఖలైః సహ ముహుః శిక్షన్ స రక్షన్ శ్రుతిమ్ ।। 3 ।।

కటాక్షవీక్షణమాత్రేణ సర్వజగత్సర్జనసమర్థాయాః శ్రీరుగ్మిణ్యాః పార్వతీప్రార్థనయా విప్రదౌత్యేన చ శ్రీకృష్ణసమాగమో జాత ఇత్యత్రాస్వరసం కౌషల్యేన ప్రదర్శయన్నహ। సాహాయ్యమితి। శంభోః శివస్య దయితా పార్వతీ। తస్య శివస్య వైరీ కామః తన్మాతుః రుగ్మిణ్యాః సహాయ్యం సహాయత్వం క్వ చ కార। స్వభర్తురనిష్టం భార్యా సాధయతీత్యేతదయుక్తమితి

భావః। దేవ్యాః రుగ్మిణ్యాః శ్రీపతివియోగం శ్రీకృష్ణవియోగం తస్య శ్రీకృష్ణస్య విప్రస్య చ యోగః సమాగమః తద్విప్రయోగోఽపి వా కథమ్ అహరత్। విప్రయోగే సతి విప్రయోగ ఏవ స్యాత్। న తు తన్నాశ ఇతి శబ్దశ్లేషమూలకోఽయమస్వరసః కిన్తు అశ్లేషకథాం రుగ్మిణీకృష్ణవియోగకథాం ఖలైః సహ ముహుః శిక్షన్। ఖలాన్ రుగ్మిణ్యా వియోగవార్తాం చ సంహరిన్నిత్యర్థః। శ్రుతిమ్ రుగ్మిణీకృష్ణయోర్నిత్యసమాగమప్రతిపాదికాం రక్షన్ సః శ్రీపతిరేవ కృష్ణ ఏవ సమవ్యాపినీం "యత్ర కృష్ణస్తత్ర సా" "యత్ర సా తత్ర స"(1) ఇతి సమవ్యాప్తిమతీమ్। అత ఏవ స్వవిరహాయోగ్యామ్। తాం రుగ్మిణీం నిన్యే ।। 3 ।।

రక్తామ్భోనిచయే గజాద్రినికరైరాబధ్య సేతుం హతైః

సుగ్రీవోద్ధతసైన్యమాత్రబలవాన్ శ్రీపూర్వరామో(2) యుధి।

F.N. 1. సమనా చాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య।। - ఇతి బ్రహ్మసూత్రమ్ (4/2/7)

దేశతః కాలతశ్చ వ్యాప్త్యా సమో నా పరమపురుషో యస్యాః స సమనా।।

- ఇతి తద్భాష్యమ్।

దేశతః కాలతశ్చైవ సమా ప్రకృతిరీశ్వరే।। - ఇతి చ తత్రైవ (4/2/10)

2. `పూర్వభీమాజ్ఞయా తే' (వాయుస్తుతిః) ఇతివత్।

ప్రాచీనావజిజాం నినాయ స నిజామవ్యగ్రవక్త్రామ్బుజాం

జిత్వా ప్రాక్తనరావణం హతబలం తల్లగ్నచిత్తం ఖలమ్ ।। 4 ।।

రక్తేతి। తురగాః సైన్యసుగ్రీవమేఘపుణ్యబలాహకా ఇతి వచనాత్। సుగ్రీవః సైన్య ఇతి రథాశ్వౌ। సుగ్రీవశ్చోద్ధతసైన్యశ్చ సుగ్రీవోద్ధతసైన్యౌ కేవలౌ తౌ తన్మాత్రం తదేవ బలం తదస్యాస్తీతి తథోక్తః ద్వావేవాశ్వౌ రథాగ్రబద్ధౌ పురతః గమనాయాపేక్షితౌ పార్ష్ణినిబద్ధమేఘపుష్పబలాహకాఖ్యాశ్వద్వయమప్యనపేక్షితం సైన్యం తు సుతరామితి అసహాయశూర ఇత్యభిప్రేతమ్। అన్యత్ర సుగ్రీవస్య కపేః ఉద్ధతం సైన్యం సేనా తదేవ బలమస్యాస్తీతి తథోక్తః। కపికటకసహాయ ఇత్యర్థః। శ్రీపూర్వరామః శ్రియా సహితః పూర్వరామః శ్రీకృష్ణః। యుధి హతైః గజాఖ్యాద్రినికరైః। రుగ్మిణః గజపతిత్వాత్ గజా ఏవ బహవో హతా ఇతి

భావః। రక్తాంభోనిచయే శోణితసముద్రే సేతుమాబధ్య ఆగతానాం గజానాం క్రమేణైవ హింసనాత్తద్దేహానాం సేతుత్వమితి భావః। తల్లగ్నచిత్తం పర్వసీతాత్మికాయాం రుగ్మిణ్యాం లగ్నచిత్తం హతబలం నిహతసైన్యం ప్రాక్తనరావణమ్। ఖలం దుష్టమ్। శిశుపాలం జిత్వా నిజాం స్వీయామ్। అవ్యగ్రవక్త్రామ్బుజాం ప్రసన్నముఖీమిత్యర్థః ప్రాచీనావనిజాం భూమిజామ్। సీతారూపాం రుగ్మిణీం నిన్యే నినాయ ।। 4 ।।

అహయీదహయీ కశ్చిదనంసీదపరోఽచ్యుతమ్।

నాక్రమీదపరో విద్ధో విక్రమార్కోదయే హరేః ।। 5 ।।

అహయీదితి। హరేః శ్రీకృష్ణస్య విక్రమార్కోదయే సతి పరాక్రమసూర్యోదయే సతి। కశ్చిత్ హయోఽస్యాస్తీతి హయీ స న భవతీత్యహయీ సన్ అహయీత్ గతవాన్। తురగారూఢః తురగాదవరుహ్య పలాయితవానిత్యర్థః। హయగతావిత్యస్మాలుఙి రుపమ్। యాన్తత్వాద్బృద్ధ్యభావః। మధ్యమజీవస్వభావోఽయమ్। అపరో భటః అచ్యుతం శ్రీకృష్ణమ్ అనంసీత్। అనమత్। ణమ్ప్రహ్వత్వే శబ్దే చేత్యస్మాలుఙి రూపమ్। ఉత్తమస్వభావోఽయమ్। అపరః శరైః విద్ధః సన్ నాక్రమీత్ పాదవిక్షేపమపి నాకరోత్। మూర్ఛయా ఏకపదమపి విక్షేప్తుమ్ అసమర్థోఽభూదిత్యర్థః। క్రము పాదవిక్షేణ ఇత్యస్మాలుఙి రూపమ్। అధమప్రకృతిరియమ్ ।। 5 ।।

హత్వా శత్రుసమూహమున్ముఖశిఖస్వీయప్రతాపానలే

కృత్వా రక్తరసార్ద్రతామపి శరభ్రాజద్ధృతిశ్రేణిభిః।

స్వస్థప్రేషితపుష్పలాజనికరాకీర్ణః క్షితీశార్పితై-

ర్విత్తైస్తత్సమయోచితైః సహ నిజాం నిన్యే నిసర్గప్రియామ్ ।। 6 ।।

వివాహప్రక్రియయా యుద్ధం వర్ణయతి। హుత్వేతి। శ్రీకృష్ణః। ఉన్ముఖీ శిఖా యస్య స ఉన్ముఖశిఖః। ప్రతిక్షణమేధమాన ఇత్యర్థః। స చాసౌ స్వీయప్రతాపానిలశ్చ తస్మిన్ శత్రుసమూహం సమిత్స్థానీయం వైరినిచయం హుత్వా। శరా ఏవ భ్రాజద్ధృతయః వసంతోత్సవజలసేకోచితచర్మశృఙ్గాదికృతపాత్రవిశేషాః। తాసాం శ్రేణిభిః రక్తరసేనార్ద్రాః తేషాం భావో రక్తరసార్ద్రతా తామ్। కృత్వా। యథా వివాహోత్సవే కుంకుమోదకసేకేన రక్తతా భవతి తథేత్యర్థః। స్వస్థాః స్వర్గస్థాః। స్వరవ్యయం స్వర్గనాకే ఇత్యమరః। దేవాః। తైః ప్రేషితపుష్పాణ్యేవ లాజనికరాస్తైరాకీర్ణః సన్ క్షితీశార్పితైః తత్సమయోచితైః

వివాహసమయోచితైః పలాయితరిపుసేనాలబ్ధగజాదివిత్తైః సహ నిసర్గప్రియాం స్వభావతః ప్రీతివిషయాం నిజాం భార్యాం నిన్యే నీతవాన్ ।। 6 ।।

కృష్ణే స్వాం దయితాం నయత్యురుబలే తద్బన్ధుయోగ్యాం దశా-
మాపన్నా ఇవ భూభుజోఽన్తకపురీమన్వాగతా వై గతాః।
అన్యే ఖిన్నముఖా దృగమ్బుః ససృజుః కేచిచ్చ మూర్చాం శ్రితా-
శ్చైద్యాద్యా మలినాననా గతగిరశ్చిన్తాం దురన్తాం యయుః ।। 7 ।।

కృష్ణేతి। ఉరుబలే శ్రీకృష్ణే స్వాం దయితాం రుగ్మిణీం నయతి సతి భూభుజః తద్బన్ధూనాం రుగ్మిణీబన్ధూనాం యోగ్యామ్ ఉచితాం దశామ్ అవస్థామాపన్నా ఇవ ప్రాప్తా ఇవ అన్వాగాతాః రుగ్మిణీమన్వాగతాః సన్తోఽన్తకపురీం గతా వై యయుర్హి। యథా సుహృదోఽత్యన్తబన్ధువియోగే సతి మరణం ప్రాప్నువన్తి తథేత్యర్థః। అన్యే ఖిన్నముఖాః సన్తః దృగమ్బు నేత్రజలం ససృజుః। పరాభవజనితదుఃఖేనాశ్రూణ్యముఞ్చన్ అశ్రుపాతోఽపి బన్ధువియోగోచితః। కేచిచ్చ మూర్చాం శస్త్రఘాతవశాత్ మూర్చాం శ్రితాః। చైద్యాద్యాః మలినాననాః కాన్తిరహితముఖాః గతగిరః సన్తో దురన్తాం చిన్తాం యయుః మూర్చావక్త్రమాలపిన్యవ్యవహారాసామర్థ్యాదికం బన్ధుష్వపి సాధారణమ్ ।। 7 ।।

న కృష్ణో నాపి తత్సేనా జఘాన రిపువాహినీమ్।
జననీద్రోహకృచ్చైద్యపక్షపాతేన సా హతా ।। 8 ।।

నేతి। శ్రీకృష్ణః రిపువాహినీం రిపుసేనాం న జఘాన। శ్రీకృష్ణసేనాఽపి న జఘాన। కిన్తు సా సేనా జనన్యాః లోకమాతుః రుగ్మిణ్యాః ద్రోహం పాణిగ్రహణోద్యోహరుపమపరాధం కరోతీతి స తథోక్తః। స చాసౌ చైద్యశ్చ తత్పక్షపాతేన హతా మృతా ।। 8 ।।

రుక్మీ స రుక్మీవ యదా విరోధం చక్రే తదా చక్రధరస్య రౌక్మమ్।
ఛిత్వా ధనుస్తస్య ముహుర్బవిష్యదుద్యోగముత్థాపయతి స్మ దేవః ।। 9 ।।

రుగ్మీతి। రుగ్మిణీభ్రాతా రుగ్మీ యదా రుగ్మీవ ధనవానివ। యథా ధనమదాన్ధో మహతా సహ విరుధ్యతి తథా విరోధం కృతవాన్। తదా చక్రధరః దేవః శ్రీకృష్ణః సాగ్రం సువర్ణఖచితం తస్య రుగ్మిణో ధనుర్ముహుర్వారం వారం ఛిత్వా తస్య భవిష్యదుద్యోగమ్ అక్షయ్యధనుః ప్రాప్త్యర్థం శివం ప్రతి తపఃకరణపరూపం ప్రయత్నముత్థాపయతి స్మ। ఉత్పాదయతి స్మ। ఉత్పాదయతి స్మ। ముహుర్ధనుఃశతచ్ఛేదే సతి అక్షయ్యధనుఃప్రాప్త్యర్థం తపఃకరణేనానుభూతబహుతరక్లేశమ్ ఏనం పశ్చాన్మోకయిష్యామీతి బుద్ధ్యా ధనురేవాఛినదితి భావః ।। 9 ।।

అచీక్లృపన్ముణ్డితమూర్ధజం తం శచీపతిస్తుత్యకృతిర్మురారిః।

ఉపేక్ష్య యద్గేహమగాద్ధి లక్ష్మీస్తదేతదస్తానుగుణం ఖలస్య ।। 10 ।।

అచీక్లృపదితి। శచీపతిస్తుత్యకృతిః ఇన్ద్రస్తుత్యకర్మా। మురారిః శ్రీకృష్ణః। తం రుగ్మిణం ముణ్డితకేశమ్ శచీక్లృపత్ కృతవాన్। స్వార్థే కర్తరి లిట్। యద్గేహం యస్య రుగ్మిణో మృహముపేక్ష్య లక్ష్మీః రుగ్మిణీరూపా అగాద్ధి। అస్య ఖలస్య రుగ్మిణః తదేతచ్ఛిరోవపనం అనుగుణం హి। గతశ్రియో హి సంన్యాసాదినా ముణ్డితకేశా భవన్తీత్యర్థః।। 10 ।।

సహస్రసఙ్ఖ్యావనిపాలభఙ్గసముత్థభాస్వజ్జయకామినీభిః।

సహాత్మదాసీభిరనన్యకాన్తా జగామ సా చఞ్చలలోచనాన్తా ।। 11 ।।

సహస్రేతి। చఞ్చలలోచనాన్తా చఞ్చలాపాఙ్గీ। అనేన నవోఢోచితలజ్జా సూచ్యతే। అనన్యకాన్తా శ్రీకృష్ణైకపత్నీ సా రుగ్మిణీ ఆత్మదాసీభిః స్వకిఙ్కరీభిః సహ। సహస్రసంఖ్యావనిపాలానాం భఙ్గేన సముత్థితాః భాస్వజ్జయకామిన్యః తాభిః। ఆత్మదాసీభిరిత్యనేన శ్రీకటాక్షజయవతామ్ ఈదృశీ కామిన్యః స్వయమేవాయాస్యన్తీత్యర్థోఽవగమ్యతే। "యదపాఙ్గలేశమాశ్రితత్య విశ్వవిజయం విసృజత్యచిన్త్యా శ్రీరి" తి(1) వచనాత్। సహ సారధం జగామ। యథా రాజకుమారీ దాసీసహస్రేణ సహ గచ్ఛతి తథేతి భావః ।। 11 ।।

తద్యోధా జయకామినీజనయుతా గర్జన్తి ధైర్యోర్జితాః

యుద్ధాప్తా వడవా నిరీక్ష్య తురగా హ్రేషాం ముహుస్తన్వతే।

హస్తీన్ద్రాః కరిణీః సమేత్య పరితః కుర్వన్త్యహో బృంహితం

భక్తాభీష్టకరో హరిర్నను పురా స్వీయాన్సజాయాన్ వ్యధాత్ ।। 12 ।।

తద్యేధేతి। ధైర్యోర్జితాః తస్య కృష్ణస్య యోధాః భటాః జయకామినీజనయుతాః సన్తో గర్జన్తి। తురగాః యుద్ధాప్తాః యుద్ధే ప్రాప్తాః వడవాః స్వస్త్రీరూపాః వాఽమీః నిరీక్ష్య హ్రేషాం తన్వతే కుర్వన్తి। హస్తీన్ద్రాః కరీన్ద్రాః యుద్ధాప్తాః కరిణీః కరిస్త్రియః కరిణ్యః తాః సమేత్య పరితో బృహితం గర్జితం కుర్వన్తి। బృంహితం కరగర్జితమిత్యమరః। భక్తాభీష్టకరో హరిః శ్రీకృష్ణః పురా స్వవివాహాత్పూర్వమేవ స్వీయాన్ స్వకీయాన్ భటాదీన్ సజాయాన్ నను నూనమ్। వ్యధాత్ అహో ఆశ్చర్యమ్।।

అలఙ్కృతం నిజపురీం జలజాయతలోచనః।

హయహస్తిరథోపేతః ప్రియయా సహితోఽవిశత్ ।। 13 ।।

అలఙ్కృతమితి। హయహస్తిరథోపేతః। ప్రియయా రుగ్మిణ్యా సహితః। జలజాయతలోచనః శ్రీకృష్ణః అలఙ్కృతాం నిదపురీమ్ అవిశత్ ।। 13 ।।

కరం జిఘృక్షుర్వైదర్భ్యాః శరణ్యోఽథ యథావిధి।

ప్రియయా బన్ధుభిః సార్ధం ప్రయయౌ మూలమాధవమ్ ।। 14 ।।

F.N. 1. ద్వాదశస్తోత్రమ్ (7/1)

కరమితి। అథానన్తరం యథావిధి వైదర్భ్యాః భైష్మ్యాః కరం పాణిం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుః శరణ్యః శరణప్రదః శ్రీకృష్ణః ప్రియయా రుగ్మిణ్యా బన్ధుభిశ్చ సార్ధం మూలమాధవాఖ్యం ద్వారకోపవనం ప్రతి యయౌ। మూలమాధవాఖ్యక్షేత్రే రుగ్మిణీవివాహో జాత ఇతి ద్వారవతీకల్పోక్తానుసారేణేదముదితమ్ ।। 14 ।।

గచ్ఛన్తమాస్థాపయతీవ కృష్ణం ద్వారావతీ తత్కృతరమ్యశోభా।

కాన్త్యోల్లసన్త్యోబయభాగహేమ్నా ద్వార్యఞ్చలేనాభిముఖే మురారేః ।। 15 ।।

గచ్ఛన్తమితి। తత్కృతరమ్యశోభా శ్రీకృష్ణావస్థానకృతమనోహరకాన్తిః। ద్వారవతీ మురారేః అభిముఖే అగ్ర ఇత్యర్థః। ఉల్లసంత్యా ద్వార్యుభయభాగహేమ్నాం రత్నఖచితద్వారోభయపార్శ్వస్థిత హేమ్నాం కాన్త్యా అఞ్చలేన కాన్త్యాఖ్యస్వచిత్రవసనాఞ్చలేనేత్యర్థః। గచ్ఛన్తం శ్రీకృష్ణం స్థాపయతీవ యథా ప్రియా గచ్ఛన్తం ప్రియం చైలాఞ్చలేన బధ్వా గన్తుం న ముఞ్చతి తథేత్యర్థః।। 15 ।।

కృష్ణే బలాద్వ్రజతి సా ద్రవదిన్దుకాన్తై-

స్తన్మన్దహాసనవచన్ద్రికయాఽశ్రుధారామ్।

తత్సైన్యసమ్భ్రమసముత్థరజోభిరాస్య-

మాలిన్యముద్ధతవచో రభసా బభార ।। 16 ।।

కృష్ణ ఇతి। శ్రీకృష్ణే బలాద్ వ్రజతి సతి సా పురీ తస్య మన్దహాసనవచన్దిరకయా మన్దస్మితాఖ్యనూతనజ్యోత్స్నయా ద్రవద్భిః జలధారాం ముఞ్చద్భిః ఇన్దుకాన్తైః చన్ద్రకాన్తైః అశ్రుధారాం బభార। ఉద్ధతవచో రభసా సర్వేషాం నిర్గమనాత్ ఉద్గతవచనవ్యాపారా సతీవ తత్సైన్యస్య సంభ్రమేణ తస్య ఇతస్తతో ధావనేన సముత్థరజోభిః ఉద్భూతధూలిభిః ఆస్యమాలిన్యమ్ ఆస్యస్థానీయగోపురప్రాకారాదౌ మాలిన్యం బభార అనేన తత్కాలే వియుక్తస్త్రీస్వభావో ధ్వన్యతే ।। 16 ।।

భర్తుస్తతః ప్రతికృతిం స్ఫురదాత్మవప్రలగ్నోచ్చరత్ననికరేషు నిధాయ దీనా।

తస్థావివాథ ఫలితాచ్యుతభూషణేషు విశ్లేషశఙ్కిహృదయాఽనుయయావివేశమ్ ।। 17 ।।

భర్తురితి। తతోఽనన్తరం సా ద్వారవతీ దీనా సతీ స్ఫురన్తీ। ఆత్మవప్రలగ్నాన్యుచ్చరత్నాని తేషాం నికరేషు భర్తుః శ్రీకృష్ణస్య ప్రతికృతిం ప్రతిబిమ్బం నిధాయ తస్థావివ। తద్గమనేఽపి తత్రప్రతికృతిమాలిఙ్గ్య కథఞ్చిత్కాలం నేష్యామీతి స్థితేవేత్యర్థః। అథాచ్యుతభూషణేషు రత్నఖచితభూషణేషు ఫలితా ప్రతిఫలితా సా పురీ విశ్లేషశఙ్కిహృదయా సతీ ఈశాం కాన్తం శ్రీకృష్ణమ్ అనుయయావివ రూపాన్తరేణానుజగామేవ ।। 17 ।।

చలత్పతాకానిలనిర్మలీకృతే రథౌఘచక్రావలిభిః సమీకృతే।

సురాలిముక్తామలపుష్పలాంఛితే గజేన్ద్రదానామ్బుకదమ్బసించితే ।। 18 ।।

కృష్ణస్య ప్రయాణప్రకారం వర్ణయన్మార్గే పుఞ్జీభూయస్థిత సేనాలఙ్కారం వర్ణయతి చలదితి। మన్మథకోటిరూపః కృష్ణః చలత్పతాకానిలేన శుష్కతృణపటఖణ్డాపగమేన సంమార్జనేనైవ నిర్మలీకృతే రథౌఘచక్రావలిభిః సమీకృతే సురాలిముక్తామలపుష్పలాఞ్ఛితే గజేన్ద్రాణాం దానాంబుకదంబేన మదజలసమూహేన సిఞ్చితరాజమార్గే మన్దం యథా భవతి తథా యయావిత్యుత్తరశ్లోకేనాన్వయః ।। 18 ।।

వరాశ్వవారోచ్చయసూచితైర్హయైరితస్తతో మణ్డలధావనోద్యతైః।

పరిస్ఫురద్భూషణచామరోజ్జ్వలైర్విరాజితే హ్రేషితభూషితాననైః ।। 19 ।।

వరాశ్వేతి। వరాశ్వవారాః ఉత్తమసాదినః తేషాముచ్చయేన సూచితైరితస్తతతః మణ్డలధావనోద్యతైః మణ్డలాకరేణ ధావనే ఉద్యుక్తైః। పరిస్ఫురద్రషణచామరోజ్వలైః హ్రిషితేన శబ్దేన భూషితాని ఆననాని ఏషాం తైః హయైః విరాజితే రాజమార్గే యయావిత్యన్వయః ।। 19 ।।

పార్శ్వద్వయస్థేభకదమ్బరఞ్జీకుమ్భైః సమేతే కలశోపమానైః।

అన్యోన్యసక్తోన్ముఖకుఞ్చితాగ్రహస్తైశ్చ నీలోత్పలతోరణాభైః ।। 20 ।।

పార్శ్వద్వయేతి। కలశోపమానైః పూర్ణకుమ్భసదృశైః పార్శ్వద్వయస్థేబకదంబానాం రాజనిర్గమనావసరత్వాత్పార్శ్వద్వయే వ్యూహీకృత్య స్థితగజసమూహానాం రఞ్జీకుమ్భైః ధాతురఞ్జితకుమ్భైః సమేతే। నీలోత్పలతోరణాభైః అన్యోన్యసక్తాః సంబద్ధాః ఉన్ముఖా ఊర్ధ్వముఖాః కుంచితాగ్రాః ఈషదవనతాగ్రాః శుణ్డాః తైః సమేతే। రాజోపచారార్థం యన్తార ఏవ గజహస్తానాం ఉన్ముఖతాం ప్రాపయన్తీతి ప్రసిద్ధమ్ ।। 20 ।।

విచిత్రరత్నోజ్జ్వలభూషణౌఘైః పాదామ్బుజైః ప్రాహుణికాఙ్గనానామ్।

రఙ్గప్రభాం ముష్ణతి రాజమార్గే మన్దం యయౌ మన్మథకోటిరూపః ।। 21 ।।

విచిత్రేతి। విచిత్రరత్నైః పద్మరాగఇన్ద్రనీలమౌక్తికవైడుర్యాదిరత్నైః ఉజ్వలాః ప్రకాశమానాః భూషణౌఘాః యేషాం తైః। ప్రాహుణికాఙ్గనానాం వివాహార్థమాగతబన్ధువధూనాం పదామ్బుజైః రఙ్గప్రభాం నీలపీతరక్తశుభ్రాదివర్ణైః కృతరఙ్గకాన్తిం ముష్ణాతి అపహరతి। రాజమార్గే మన్మథకోటిరూపః కృష్ణః మన్దం యయౌ ।। 21 ।।

మధ్యస్థాపితమాధవా స్మితలసత్ఫేనా చలచ్చామర-
వ్రాతోర్మిర్వితతాతపత్రకమఠా హస్త్యశ్వపత్త్యావృతా।
వీణావేణునినాదగర్జితయుతా వార్ధేః సమా సా చమూ-
రాచ్ఛన్నా నిమిషాన్తరాగతమహీపాలౌఘసేనాసరిత్ ।। 22 ।।

మధ్యేతి। మధ్యే స్థాపితో మాధవో యయా సా। సముద్రపక్షే సముద్రశాయిత్వాత్ శ్రీకృష్ణస్య వార్ధిరపి మధ్యస్థాపితమాధవః। స్మితమేవ లసత్ఫేనో యస్యా సా చలన్తి చామరవ్రాతాన్యేవ ఊర్మయో యస్యాః సా హస్త్యశ్వపత్త్యావృతా హస్త్యశ్వపత్తిభిరావృతా। వితతాన్యాతపత్రాణ్యేవ కమఠాః కూర్మాః సా। యావన్తో దృశ్యన్తే నరకరితురగాదయః స్థలే జీవాః। తావన్తః సలిలేష్వపి నరపూర్వాస్తేఽపి విజ్ఞేయా ఇతి వచనాత్। సముద్రస్య హస్త్యశ్వపత్త్యాద్యావృతత్వం ద్రష్టవ్యమ్। వీణావేణునినాద ఏవ గర్జితం తేన యుతా। ఆచ్ఛన్నాః మనుష్యరూపేణాచ్ఛన్నాః అనిమిషా దేవా యస్యాం సా। సముద్రోఽప్యాఛన్నమీనః। సురమత్స్యావనిమిషావిత్యమరః। అన్తరా మధ్యే ఆగతా మహీపాలౌఘసేనైవ సరిత్ యస్యాః సా। వార్ధేః సముద్రస్య సమా చమూః శ్రీకృష్ణసేనా మన్దం యయౌ ।। 22 ।।

లక్ష్మీశవాహరథహస్తిటౌఘవేగాజ్జాతం వ్రజత్త్రిదివమాత్తరయం రజస్తత్।
కృష్ణానుషఙ్గిచిదచేతనసఙ్గభాజో వక్తి త్రివిష్టపగతిం గతమేధసోఽపి ।। 23 ।।

లక్ష్మీశేతి। లక్ష్మీశస్య శ్రీకృష్ణస్య వాహరథహస్తిభటౌఘానాం వేగాత్ జాతం త్రిదివం స్వర్గం వ్రజత్ స్వర్గపర్యన్తమూర్ధ్వం గచ్ఛదిత్యర్థః। ఆత్తరయమ్ ఆత్తవేగతిత్యర్థః। తత్ రజః। కృష్ణానుషఙ్గిణౌ చిదచేతనౌ సజ్జనసాలిగ్రామౌ తయోః సఙ్గం సఙ్గమం భజన్ స తథోక్తః తస్య। గతమేధసోఽపి జ్ఞానరహితస్యాపి త్రివిష్టపతిం వక్తి। హస్త్యశ్వపదాతీనాం చేతనరూపత్వాత్

రథస్యాచేతనత్వాత్ ఉభయోరపి శ్రీకృష్ణసేనాఙ్గత్వేన తదనుషఙ్గిత్వాదుత్పన్నరజసో జడత్వేన బుద్ధిరహితత్వాచ్చైవం నిదర్శనమ్ ।। 23 ।।

విచిత్రరత్నద్యుతిరఙ్గకాన్త్యా సుమౌక్తికౌఘాక్షతలాజరాజ్యా ।
మన్దానిలాఖ్యవ్యజనైః స్వతీరే సిన్ధుః స్వజామాతరమర్చతీవ ।। 24 ।।

విచిత్రేతి । సిన్ధుః సముద్రః స్వతీరే విచిత్రరత్నద్యుతిరేవ రఙ్గకాన్తిః తయా సుమౌక్తికౌఘా ఏవ అక్షతాశ్చ లాజాశ్చ తేషాం రాజిః తయా । మన్దానిలాఖ్యవ్యజనైరిత్యనేన ప్రతిపదం మన్దానిలాగమః సూచ్యతే । జామాతరం స్వదుహితృభర్తారం శ్రీకృష్ణమ్ అఞ్చతీవ పూజయతీవ ।। 24 ।।

తుఙ్గైస్తఙ్గైర్ధృతశఙ్ఖచక్రైః కీర్ణః పయః ఫేనసితం వితన్వన్ ।
హస్తైర్మురారేర్వ్రజతోఽధిమార్గం వస్త్రాణి విస్తారయతీవ వార్ధిః ।। 25 ।।

తుఙ్గైః ఇతి । తుఙ్గైః ధృతాః శఙ్ఖాః శఙ్ఖమచ్చాః చక్రాణి చక్రాఙ్కాశ్చ యైస్తే తథోక్తాః తైః । ద్వారవత్యాః సమూపే సముద్రాత్ శఙ్ఖచక్రాఙ్కయోరుత్పత్తేరిదముదితమ్(1) । శఙ్ఖచక్రధరైరితి వైష్ణవధర్మో ద్యోత్యతే । తరఙ్గైః ఫేనసితం ఫేనేన శుభ్రం పయో జలం కీర్ణం తీరే విస్తృతం వితన్వన్ ఫేనజలం ఊర్మిభిః తీరే ప్రసార్య పునఃపునర్నివర్తయన్నిత్యర్థః । వార్ధిః సముద్రః వ్రజతో గచ్ఛతో మురారేః అధిమార్గం మార్గే మార్గే వస్త్రాణి హస్తైర్విస్తారయతీవ యథా మహాప్రభోర్గచ్ఛతః ఉపచారార్థ అధిమార్గం వస్త్రాణి విస్తారయన్తి తద్వదాచరతీతి భావః ।। 25 ।।

నీలాశ్మద్యుతిపత్రశోభిభిరధో వ్యాలమ్బిపుష్పస్ఫుర-
న్ముక్తాదామభిరుల్లస్కిసలయశ్రేణీవితానోజ్జ్వలైః ।
సిన్ధుప్రేషితరత్నసంహితతలైర్వృక్షైః సువర్ణోన్నత-
స్తమ్భాఙ్గైర్మణిమణ్డపానుకృతిభిర్యుక్తం సమానాయతైః ।। 26 ।।

F.N. 1. చక్రతీర్థస్య మహిమా వర్ణితుం కేన శక్యతే ।

యచ్ఛిలామపి సంగేన విధత్తే విశ్వవన్దితామ్ ।। ఇతి తీర్థప్రబన్ధే। (1/95)

నీలాశ్మద్యుతీతి। నీలాశ్మనామిన్ద్రనీలరత్నానాం ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాం తైః పత్రైః పర్ణైః శోభన్త ఇతి తైః అధో వ్యాలమ్బీని పుష్పాణ్యేవ స్ఫురన్మక్తాదామాని యేషాం తైః ఉల్లసత్కిసలయానాం శోభమానపల్లవానాం శ్రేణ్యేవ వితానం తేన ఉజ్వలైః। సిన్ధునా సముద్రేణ ప్రేషితైః రత్నైః సంహితాని ఖచితాని తలాని యేషాం తైః। సువర్ణోన్నతస్తంభవత్ అఙ్గాని ప్రకాణ్డాః యేషాం తైః సమానాయతైః సమానప్రమాణైః మణిమణ్టపానుకృతిభిః రత్నమంటపానుకృతిభిః। వృక్షైర్యుక్తం వనం అవిశదిత్యుత్తరేణాన్వయః ।। 26 ।।

విష్వగ్లమ్బిఫలోచ్చయం కలపికైరారబ్ధగీతం వనం

గర్జద్వారిధిమర్ధలం శుకవచస్తోత్రం స్వతన్వీక్షయా।

నృత్యత్కేకినటీమనోజ్ఞమలిగీర్వీణానినాదం పత-

త్పుష్పౌఘాక్షతలాజవృన్దమవిశన్మాఙ్గల్యవేశ్మోపమమ్ ।। 27 ।।

విష్వగితి। అయం శ్రీకృష్ణః విష్వక్ సమన్తాత్ లమ్బినః ఫలోచ్చయాః యస్మిన్ తత్తథోక్తం కలపికైర్మనోహరకోకిలైరారబ్ధగీతమ్। గర్జద్వారిధిరేవ మర్ధలం వాద్యవిశేషః యస్మిన్ తత్। శఉకవచస్తోత్రమ్। స్వతనోః నీలమేఘోపమస్య శరీరస్యేక్షయా దర్శనేన నృత్యన్తః కేకిన ఏవ మయూరా ఏవ నట్యః నర్తక్యః తాభిర్మనోజ్ఞమలీనాం భ్రమరాణాం గిర ఏవ వీణానినాదో యస్మిన్ తత్। పతాకాచలనోత్పన్నవాయువశాత్ పతతాం పుష్పాణామ్ ఓఘ ఏవ అక్షతలాజవృన్దం యస్మిన్ తత్ మాఙ్గల్యవేశ్మోపమం వివాహమణ్టపోపమమ్। మూలమాధవం తదాఖ్యం వనమ్ అవిశత్ ।।

యదిన్దిరాయాస్తదభూద్ధి మూలం ప్రియాఙ్గసంశ్లేషమహోత్సవశ్రియః।

తతస్తదార్యాః ప్రవదన్తి నూనం స్థలం స్థలజ్ఞా భువి మూలమాధవమ్ ।। 28 ।।

యదితి। యద్యస్మాత్కారణాత్ తత్ వనం ఇన్దిరాయాః రుగ్మిణ్యాః ప్రియస్యాఙ్గసంశ్లేష ఏవ మహోత్సవః తస్య శ్రీః సంపత్ తస్య మూలం కారణమ్ అభూద్ధి। తతః కారణాత్ స్థలవాచకశబ్ధప్రవృత్తినిమిత్తజ్ఞాః ఆర్యాః భువి తత్స్థలం మూలమాధవం ప్రవదన్తి। మాయాః లక్ష్మ్యాః ధవస్య పత్యుః మూలం మూలమాధవమితి వ్యుత్పత్తేరితి భావః ।। 28 ।।

ఆసన్నృపాః కేచన భీష్మపుత్ర్యాః పక్షే సదారా అపరే మురారేః।

వార్ధిస్తదా గర్జతి వారిజాక్ష్యాః పక్షేఽహమేవేతి వదన్నివోచ్చైః ।। 29 ।।

ఆసన్నితి। అథానన్తరం కేచన నృపాః సదారాః సన్తః భీష్మపుత్ర్యాః పక్షే ఆసన్। ఏకాకిన్యాః రుగ్మిణ్యాః ఆనీతత్వాత్ వివాహోచితవినోదకరణాయ రుగ్మిణీపక్షేఽపి స్త్రీపురుషాణామపేక్షితత్వాత్। అపరే నృపాః మురారేః పక్షే ఆసన్। తదా బలాదానీతస్వపుత్రీసహాయమసహమానః వార్ధి సముద్రః వారిజాక్ష్యా రుగ్మిణ్యాః పక్షేఽహమేవేతి వదన్నివోచ్చైర్గర్జతి ।। 29 ।।

రత్నౌఘపూర్ణరవివర్ణసువర్ణపాత్రే సత్కర్ణపత్రముకశోభనవస్తురాశిమ్।

విస్తీర్య శఙ్ఖపటహధ్వనిపూరితాశా జగ్ముర్వధూగృహమథోత్సవనిర్ణయాయ ।। 30 ।।

రత్నౌఘేతి। రత్నౌఘైః పూర్ణం రవివర్ణం బాలసూర్యప్రభం సువర్ణపత్రం తస్మిన్ సత్కర్ణపత్రం కర్ణాలఙ్కారం సనీచీనతాలపత్రం ముఖం ప్రభృతి యస్య తత్। శోభనవస్తు హరిద్రాది। తద్రాశిం విస్తీర్య। శఙ్ఖపటహధ్వనిపూరితాశాః సన్తః ఉత్సవినిర్ణయాయ వివాహోత్సవనిశ్చయాయ। వధూగృహం జగ్ముః గతవన్తః ।। 30 ।।

వివిచ్య సర్వాఙ్గవిచారకాలే తయోః సమన్తాద్ఘటనా కిలాసీత్।

సుపీనదేవీస్తనమధ్యదేశే సుదూర్లభా సా పరమచ్యుతస్య ।। 31 ।।

వివిచ్యేతి। తయోః రుగ్మిణీకృష్ణయోః సర్వేషామఙ్గానాం వివాహాఙ్గానాం రాశ్యాదికూటానాం హస్తముఖాద్యవయవానామితి ధ్వనిః వివిచ్య పృథద్విచారకాలే ఘటనాఘటనారూపవిచారావసరే తాదృశకూటేష్వపి సర్వావయవేష్వపీతి ధ్వనిః। ఘటనా ఆసీత్కిల। ధ్వనిలబ్ధార్యేష్వేకస్యాక్షేపమాహ। సుపీనేత్యాదినా। అచ్యుతస్య శ్రీకృష్ణస్య పరం కేవలం సుపీనౌ నిబిడౌ దేవ్యాః స్తనౌ తయోర్మధ్యదేశే సా ఘటనా సమ్బన్ధః దుర్లభా ఆసీత్। ఆలిఙ్గనాదౌ సర్వావయవేషు ఘటనా సమ్భావితా। నిబిడస్తనాభ్యన్తరేషు దుర్లభేతి శృఙ్గారలబ్ధో వినోదః ।। 31 ।।

కన్యామిమాం కనకదామకదమ్బగౌరీం ధన్యాం దిశన్తు హరయే హరినీలభాసే।

యుక్తస్తయా యముదవాహ ఇవాత్తవిద్యుద్విష్వక్కరిష్యతి సమస్తపుమర్థవర్షమ్ ।। 32 ।।

వాగ్దానప్రక్రియాం వర్ణయతి। కన్యామితి। కనకదామకదంబగౌరీం సువర్ణమాలావత్ కదంబపుష్పవచ్చ గౌరీం ధన్యాం కృతార్థామ్ ఇమాం కన్యాం రుగ్మిణీం హరినీలభాసే ఇన్ద్రనీలప్రభాయ హరయే శ్రీకృష్ణాయ దిశతు। తేన ఇన్ద్రనీలఖచితసువర్ణాలఙ్కృతివద్భవిష్యతీతి భావః। తయా కనకదామగౌర్యా రుగ్మిణ్యా అయమిన్ద్రనీలప్రభః శ్రీకృష్ణః ఆత్తా స్వీకృతా విద్యుత్సౌదామినీ యేన స తథోక్తః। ఉదవాహ ఇవ మేఘ ఇవ విష్వక్ సమన్తాత్ సమస్తపుమర్థవర్ష సకలపురుషార్థాభివృష్టిమ్। కరిష్యతి। రుగ్మిణీప్రదానేన సకలపురుషార్థం దాస్తతీత్యర్థః ।। 32 ।।

వైదర్భవంశోదధిజాతరత్నమియం సతీ సోఽప్యుడునాయకస్య।

కులోద్భవాలఙ్కృతిరేతయోస్తత్పరమ్పరాయోగ్యమవైత యోగమ్ ।। 33 ।।

"కులమగ్రే పరీక్షేతే" త్యుక్తేః కులవిచారప్రకారమాహ। వైదర్భేతి। ఇయం సతీ రుగ్మిణీ వైదర్భస్య భీష్మకస్య వంశ ఏవ ఉదధివదుదధిః సముద్రః తత్ర జాతం రత్నమ్। అథవా విగతాః దర్భవంశాః కుశవేణవో యస్మిన్ స చాసౌ ఉదధిశ్చ క్షీరసముద్ర ఇత్యర్థః। తజ్జాతరత్నం ఇయం సాక్షాద్రమైవ। సోఽపి కృష్ణః ఉడునాయకస్య కులే ఉద్భవో యేషాం తేషాం యాదవానాం అలఙ్కృతిరలఙ్కారభూతః తత్తస్మాదేతత్కులమూలభూతయోః సముద్రసోమయోః సహజమిత్రత్వాదేతయోః రుగ్మిణీకృష్ణయోః। పరమ్పరాయోగ్యం వంశపరంపరోచితం యోగం సంబన్ధమ్। అవైత జానీత। విదర్భాణాం యాదవానాం చ పరంపరాయోగ్యయోగ ఇత్యేకః। క్షీరసముద్రజాతత్వేన రుగ్మిణ్యాః లక్ష్మీత్వోక్త్యా సోమకులోద్భవానాం పురుషాణాం అలంకృతిరితి పురుషోత్తమత్వోక్త్యా లక్ష్మీనారాయణయోః మూలరూపయోగాఖ్యపరంపరాయోగోఽపరః। రత్నమలఙ్కృతిరిత్యనేన రత్నస్య సువర్ణభరణస్యేవ మనోహరస్త్రీపురుషయోరేవ సాక్షాన్మిథో యోగ ఏక ఇతి త్రేధా సమ్బన్ధఘటన ప్రదర్శితేతి జ్ఞాతవ్యమ్ ।। 33 ।।

పద్మాలయా సా కిల పావనాఙ్గీ నారాయణోఽయం నవనీరదాభః।

తేనానయోః సుస్థిరమేవ యోగం మన్యామహేఽన్యోన్యవిభూతి హేతుమ్ ।। 34 ।।

ప్రకారాన్తరేణ సంబన్ధఘటనామాహుః। పద్మేతి। సా పావనాఙ్గీ రుగ్మిణీ పద్మమేవాలయో యస్యాః సా కిల। "లక్ష్మీః పద్మాలయే" త్యుక్తేః। నవనీరదాభః అయం శ్రీకృష్ణః। నారాః ఆపః అయనం యస్య స నారాయణః కిల। తేన జలపద్మయోర్నిత్యసమాగమనకారణేన పద్మాలయానారాయణరూపయోః యోగం సుస్థిరమేవ మన్యామహే। పద్మజలయోః పరస్పరశోభాకారిత్వేన తద్వాసినోరనయోరపి యోగమ్ అన్యోన్యవిభూతి హేతుం పరస్పరశోభాకారణం మన్యామహే। పద్మస్య జలశోభాకారిత్వమాత్రమ్। జలస్య తు పద్మోజ్జీవకత్వేన వరత్వం ద్యోత్యతే। నవనీరదాభ ఇత్యనేన నీరదం ప్రతి స్పర్ధితయా శ్రీకృష్ణస్య తదపహారకత్వేన పద్మానిష్టాపహారకత్వే ధ్వనిః రుగ్మిణీవైరినాశకత్వం చ ద్యోత్యతే ।। 34 ।।

ఆర్యః స్వభార్యాం యది భారకార్యే నైవోపదిశ్యాన్న పునః కదాఽపి।

ఏనాం త్యజేజ్జాత్వపి నాత్ర కుప్యేద్గృహ్ణాతు తుర్వ్యబ్జముఖీకరం నః ।। 35 ।।

ఆర్య ఇతి। ఆర్యః శ్రీకృష్ణః స్వభార్యాం యది భారకార్యే స్థూలకార్యే నైవోపదిశ్యాన్నాజ్ఞాపయేత। పునః కదాపి ఏనాం న త్యజేత్। అత్ర అస్యాం యది జాత్వపి కదాపి న కుప్యేత్ కోపం న కుర్యాత్ తర్వ్యస్మాకమబ్జముఖీకరం గృహ్ణాతు ।। 35 ।।

సన్దేశమాత్రమభివీక్ష్య హరే గృహం నః

సంప్రేషయిష్యసి కరిష్యసి నాన్యపత్నీమ్।

బన్ధూన్ స్మరిష్యసి విభో యది విశ్వదో న-

స్త్వాం తర్హి వల్గువదనా వరయేద్వరిష్ఠమ్ ।। 36 ।।

సన్దేశమాత్రమితి। హే విభో హే హరే శ్రీకృష్ణ। నో విశ్వదః సర్వదః త్వం ఏనాం నః సన్దేశమాత్రం పత్రికామాత్రమభివీక్ష్య యది నోఽస్మాకం గృహం సంప్రేషయిష్యసి। అన్యా చ సా పత్నీ చ అన్యపత్నీ పత్న్యన్తరం యది న కరిష్యసి పత్న్యన్తరపరిగ్రహం న కరిష్యసీత్యర్థః। యది బన్ధూన్నః స్మరిష్యసి కన్యావరణానన్తరం కృతకృత్యతయా వయం న విస్మరణీయ ఇథ్యర్థః। తర్హి వల్గువదనా మోహరవదనా। వరిష్ఠం వరం త్వాం వరయేదితి కన్యాపక్షీయానాం వచనమ్ ।। 36 ।।

బ్రహ్మాణ్డాఖ్యగృహం చతుర్దశలసత్ప్రాసాదశోభం హరేః

సాధ్వీయం సతతం విచారయతు సన్మధ్యే గృహస్యోచితమ్।

స్వర్ణాద్రిక్షితిధాన్యరత్నలవణక్షీరేక్షుసర్పిర్దధి-

స్వాదూదాది సుతాంశ్చ పద్మజముఖాంస్తేషాం ధురం మన్దిరమ్ ।। 37 ।।

ఇదానీం వరపక్షీయానాం వచనమాహ। బ్రహ్మాణ్డేతి। ఇయం సాధ్వీ చతుర్దశ పాతాలాద్యాః లోకా ఏవ సత్ప్రాసాదాః తైః శోభత ఇతి తథోక్తమ్। బ్రహ్మాణ్డాఖ్యగృహం సతతం చిచారయతు। తన్మధ్యే బ్రహ్మాణ్డాఖ్యగృహమధ్యే గృహస్యోచితం స్వర్ణాద్రిశ్చ క్షితిశ్చ ధాన్యాని రత్నాని సముద్రాకారేణ విద్యమానాని లవణం చ క్షీరం చేక్షుశ్చ సర్పిశ్చ దధి చ స్వాదు చ తదుదకఞ్చ తాన్యాదీని యస్య తత్। ఆదిపదేన సురాసముద్రాదికం గృహ్యతే। బృహచ్ఛరీరతయా మహాగృహస్థత్వేన గృహాదీనాం స్థూలత్వముక్తమితి ద్రష్టవ్యమ్। పద్మజముఖాన్ సుతాంశ్చ హరేః సర్వస్రష్టృత్వాదస్యాశ్చ లోకమాతృత్వాదితి భావః।। తేషాం ధురం సత్యలోకాధిపత్యాదికం సత్యలోకాదికం మన్దిరం చ విచారయతు। బ్రహ్మాణ్డాదీనామేతేషాం సంపద్రూపత్వే నాస్యాశఅచ సంపదభిమానిశ్రీత్వేనైవ తద్విచార్యభితి భావః ।। 37 ।।

కార్యం గృహిణ్యా గృహకృత్యమేతన్నో భారకార్యన్యజనైరసాధ్యమ్।

తన్వీ తదేతత్సకలం స్వలోలలీలాకటాక్షేణ కరిష్యతీయమ్।। 38 ।।

నను భారకార్యే నైవోపదిశ్యాదిత్యుక్తే ర్మహాకార్యమిదం కథముపదిశ్యత ఇత్యత ఆహుః। కార్యమితి। ఏతద్గృహకృత్యం గృహిణ్యం రుగ్మిణ్యా కార్యమ్। కార్యాకార్యవిచార్యతయా గృహమస్యా వేశే వర్తత ఇతి గృహిణీతి వ్యుత్పత్తేరితి భావః। అన్యజనైరసాధ్యం ఏతత్ గృహాన్తః ప్రాసాదాదేః రత్నాదేర్విచార ఇతి లౌకికమ్। బ్రహ్మాణ్డపాలనాదేరనన్యసాధ్యమితి హృదయమ్। భారకారి నో భవతి। భారరూపత్వేఽపి గృహకృత్యమిదమనయైవ కర్తవ్యమిత్యర్థః। అన్యస్యాః భారకార్యత్వేఽపి అస్యా నైవ భారకార్యమిత్యాహ। తన్వీతి। ఇయం తన్వీ తదేతత్సకలం బ్రహ్మాణ్డపోషణాదికమ్। స్వలోలలీలాకటాక్షేణ స్వచఞ్చలాపాఙ్గకటాక్షనిరీక్షణమాత్రేణ కరిష్యతి। "విశ్చస్థితిప్రలయసర్గమహావిభూతివృత్తిప్రకాశనియమావృతిబన్ధమోక్షాః। యస్యా అపాఙ్గలవమాత్రత ఊర్జితా సా శ్రీర్యత్కటాక్షబలవత్యజితం నమామీ"(2) త్యుక్తేః। భారకార్యే నైవోపదిశ్యాదిత్యస్యేదముత్తరమ్ ।। 38 ।।

నైనాం సంసది సన్త్యజేన్న రహసి స్వైరావతారేషు వా
స్నానాభ్యఞ్జనభోజనాదివివిధక్రీడాసు వాఽస్యై దిశేత్।

F.N. 1. ద్వాదశస్తోత్రమ్ (7/1)

స్వాఙ్గాశ్లేషసుఖం విభూషణగతం బిమ్బోష్ఠజం చామృతం
వంశాద్యాశ్రితమేతయా విరహితం దేశం పరం సన్త్యజేత్ ।। 39 ।।

నైనామితి। స కృష్ణః ఏనాం రుగ్మిణీం సంసది సభాయామపి న సంత్యజేత్। సభాయాం లక్ష్మీనారాయణరూపతయా అవస్థితేరితి భావః। రహసి కథం సంత్యజేత్। ప్రలయేఽపి శ్రియాఽసహ అవస్థిరేరితి భావః। స్వైరేణ అవతారేషు రామకృష్ణాద్యవతారేషు। న సంత్యజేత్। సీతాదిరూపేణ లక్ష్మ్యా అపి సహావతారాదితి భావః। స్నానమభ్యంజనమభ్యంగః భోజనాని ఆదయో యాసాం తాః వివిధక్రీడాః తాసు। వివధక్రీడాస్విత్యనేన స్నానాదికమపి క్రీడార్థం నతు సుఖావాప్త్యర్థమితి ద్యోత్యతే। ఏనాం న సంత్యజేదిత్యన్వయః। సశ్రీకతయా అభిషేకాదిసర్వపూజాస్వీకారాదితి భావః। విభూషణగతం కణ్ఠమాలాద్యాభరణగతం స్వాఙ్గాశ్లేషసుకం స్వశరీరసంబన్ధసౌఖ్యమ్ అస్యై రుగ్మిణ్యై దిశేత్। లక్ష్మ్యా ఏవ భూషణాకారతయా స్థితత్వాదితి భావః। వంశః వేణువాద్యం తదాదిముఖచుంబివస్తుషు ఆశ్రితం బింబోష్ఠజమ్ అమృతమ్ అధరామృతం చాప్యస్యై దిశేత్। "శ్రీదేవీ వేణుమాశ్రిత్యే" తి(1) వచనాత్। పరం కేవలమేతయా రుగ్మిణ్యా విరహితం దేశం సంత్యజేత్। దేశతః కాలతశ్చ రుగ్మిణ్యా సమవ్యాప్తేరితి భావః। ఏతద్రహితం దేశమేవ త్యజేదిత్యుక్త్యా సుతరామస్యాః వియోగో నేతి సూచితమ్। న పునః కదాపి ఏనాం త్యదేదిత్యస్యోత్తరమ్ ।। 39 ।।

క్రుద్ధోఽపి సర్వభువనాయ న భీష్మపుత్ర్యాం
క్రోధం కరిష్యతి పరం పరిరభ్య దోర్భ్యామ్।
ఏనాం తదాఽపి రమయేత్కిల కోమలాఙ్గీం
కోపోఽస్య తత్ర య ఇమాం కలయేద్వియుక్తామ్ ।। 40 ।।

క్రుద్ధోఽపీతి। అయం శ్రీకృష్ణః సర్వభువనాయ క్రుద్ధోఽపి సంహృతసర్వలోకోఽపీత్యర్థః। "క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానాం యం ప్రతి కోప"(2) ఇతి చతుర్థీ। భీష్మపుత్ర్యాం రుగ్మిణ్యాం క్రోధం న కరిష్యతి పరన్తు। తదాఽప్యేనాం లక్ష్మీరూపిణీం

F.N. 1. భాగవతతాత్పర్యమ్ (10/19/10)

2. పా.సూ (1/4/37)

రుగ్మిణీం కోమలాఙ్గీం దోర్భ్యాం పరిరభ్య రమయేత్కిలి। కిలేత్యనేన "లక్ష్మీభుజాన్తరగతః స్వరతోఽపి చాగ్రే"(1) ఇతి పురాణప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే। యః ఇమాం రుగ్మిణీం వియుక్తాం సీతావతారాదిషు వియోగవతీం కలయేత్। జానీయాత్। అస్య శ్రీకృష్ణస్య కోపస్తస్మిన్నేవ। లక్ష్మ్యాః వియోగం వదతః సురాణకాదేః(2) తమోదానాదితి భావః। అవిద్యమానవియోగజ్ఞాతరి కోప ఇత్యుక్త్యా అస్యాం కదాపి న క్రోధ ఇతి సూచితమ్॥ 40 ॥

కేశం ప్రగృహ్య కరజైః కుచకుమ్భపార్శ్వే

కుర్వన్ వ్రణాని మృదులోష్ఠపుటం స దంశన్।

దన్తక్షతం విరచయేద్దయితః స్వపుంసాం

క్రోధం తదా న కలయద్ధ్వమసౌ విలాసః ॥ 41 ॥

కేశమితి। స్వపుంసాం స్వభక్తానాం దయితః ప్రియః శ్రీకృష్ణః రుగ్మిణ్యాః కేశం ప్రగృహ్య కరజైః నఖైః। కుచకుంభపార్శ్వే వ్రణాని క్షతాని కుర్వన్ మృదులోష్ఠపుటం దంశన్

F.N. 1. మ.భా.తా.ని. (1/2)

2. అథ కేచిదాసురసురాః సురాణకాః ఇత్యురుప్రథితపౌరుషాః పురా।

తే తపః సుమహదాస్థితా విభుం పద్మసంభవమవేత్య (క్ష్య) చోచిరే॥

భూరిపాపకృతినోఽపి నిశ్చయాన్ముక్తిమాప్నుమ ఉదారసద్గుణ।

ఇత్యుదీరితమజోఽవధార్యం తాన్ప్రాహ చ ప్రహసితాననః ప్రభుః॥

యావదేవ రమయా రమేశ్వరం నో వియోజయథ సద్గుణార్ణవమ్।
తావదుచ్చమపి దుష్కృతం భవన్మోక్షమార్గపరిపన్థి నో భవేత్॥
ఇత్యుదీరితమవేత్య తేఽసురాః క్షిప్రమోక్షగమనోత్సుకాః క్షితౌ।
సాధనోపచయకాంక్షిమో హరౌ శాసతి క్షితిమశేషతోఽభవమ్॥
తాననాదికృతదోషసంచయైర్మోక్షమార్గగతియోగ్యతోజ్ఝితాత్।
మైథిలస్య తనయా వ్యచాలయన్మాయయా స్వతనువా స్వమార్గతః॥
ఆజ్ఞయైవ హరేస్తు మాయయా మోహితాస్తు దితిజా వ్యనిన్దయన్।
రాఘవో నిశిచరాహృతాం పునర్జానకీం జగృహ ఇత్యేనకసః॥
బ్రహ్మవాక్యమృతమేవ కారయన్ పాతయంస్తమసి చాన్ధ ఆసురాన్।
నిత్యమేవ సహితోఽపి సీతయా సోఽజ్ఞసాక్షికమభూద్వియుక్తవత్॥
తేన చాన్ధతమ ఈయురాసురా - ఇతి మ.భా.తా.ని. (9/27-34)

దశనం క్రుర్వత్ దన్తక్షతం యదా విరచయేత్తదా క్రోధం న కలయధ్వం న జానీధ్వమ్। కేశగ్రహణవ్రణకరణదన్తక్షతాదేః కోపేఽపి దర్శనాదితి భావః। తర్హి కిమర్థం కచగ్రహణాదికమిత్యత ఆహ। అసౌ కేశగ్రహణాదిర్విలాసః వినోదయః। కోపభ్రమనివారణవ్యాజేనోపరికరిష్యమాణవిలాసకథనమిదమ్। కన్యాయాః చిత్తాకర్షణార్థం జాత్వపి నాత్ర కుప్యేదిత్యస్యోత్తరమ్ ॥ 41 ॥

ప్రాయః స న ప్రేషయతి స్వభక్తగేహేష్వమాం తేఽపి న తాం లషన్తి।
అథ ప్రదత్తామపి తామిదానీం ధీరాః పరావృత్య న కిం దిశధ్వమ్ ॥ 42 ॥

ప్రాయ ఇతి। శ్రీకృష్ణః స్వభక్తగేహేషు ప్రాయః ఇమాం శ్రీం రుగ్మిణీం న ప్రేషయతి। "తం భ్రంశయామి సంపద్భ్యో యస్య చేచ్చామ్యనుగ్రహ" మితి(1) వచనాత్। తేఽపి భక్తా అపి తాం సంపదం న లషన్తి న వాంఛంతి। "తథాపి మత్పరా రాజన్నైవ వాఞ్ఛతి కిఞ్చనేతి" వచనాత్। హే ధీరాః ఇదానీమథ ద్వారకాయాం నివాసకాలే ప్రదత్తామపి గృహనిధిపశ్వాదిరూపేణ దత్తామపి। అచ ఉపసర్గాత్త(2) ఇతి దకారస్యతకారాదేశః। ఇమాం శ్రియమ్।

"ఆచణ్డాలాదికప్రాప్యద్వారకానిధికోటికృది" తి వచనాత్(3)। పరావృత్య దాత్రే శ్రీకృష్ణాయేతి శేషః। న దిశధ్వం కిమ్। "దారాన్సుతాన్ ప్రియాన్ప్రాణాన్పరస్మై సన్నివేశయే" దితి(4) వచనాత్। దిశధ్వమేవేత్యర్థః। గృహం నః సంప్రేషయిష్యసీత్యస్యోత్తరమ్ ।। 42 ।।

నైవాన్యాం వరయేత్కన్యాం పూర్ణోఽయం పురుషాగ్రణీః।

వృతోఽప్యన్యాఙ్గనాదేహే రమయేత్ప్రేయసీమిమామ్ ।। 43 ।।

నైవాన్యామితి। పూర్ణః రుగ్మిణీమాత్రేణాప్తకామః అయం పురుషాగ్రణీః అన్యాం కన్యాం న వరయేత్। వృతోఽపి షోడశసహస్రకన్యాభిః గోపీభిశ్చ యుక్తోఽపి అనేన స్వస్యాకాంక్షాభావేఽపి తాసామ్ ఆకాంక్షానుసారేణ వరణమితి సూచితమ్। అన్యాఙ్గనాదేహేఽపి ఇమాం ప్రేయసీం రమయేత్। అనేనానుభూయమానాసు సర్వాసు లక్ష్మీసంనిధానాదితి భావః। "కరిష్యసి నాన్యపత్నీ" మిత్యస్యోత్తరమ్ ।। 43 ।।

F.N. 1. భా. 10/27/16

2. పా.సూ. 7/4/47

3. పద్మపురాణాన్తర్గతవాసుదేవసహస్రనామవచనమ్। (ఉత్తరఖణ్డే. 71/267)

4. భా. 11/3/28

సదాపరోక్షీకృతసర్వవిశ్వః కథం స్మరేద్వః స్మరణీయశీలః।

తథాపి యుష్మాసు కృపాం స కుర్యాత్స్మృతేః ఫలం స్వాశ్రియుగాశ్రయేషు ।। 44 ।।

బన్ధూన్స్మరిష్యసీత్యస్యానఙ్గీకారేణోత్తరమఙ్గీకారయతి। సదేతి। సదాపరోక్షీకృతసర్వవిశ్వః సాక్షాచ్చక్షుషా దృశ్యమానసకలపదార్థః। స్మరణీయశీలః శ్రీకృష్ణః కథం వః స్మరే। చక్షుషా దర్శనే జాగరూకే సతి తజ్జన్యసంస్కారోత్తరకాలీనస్మరణస్యాసంభవాదిత్యర్థః। స్మరణీయశీల ఇత్యనేన "యత్తదద్రేశ్య" మిత్యాదినా స్వానుగ్రహమన్తరా సాక్షాదదృశ్యవిషయస్య తస్య స్మరణం భవద్భిరేవ కార్యమితి సూచితమ్। తథాపి స్వాశ్రియుగాశ్రయేషు యుష్మాసు స్మృతేః స్మరణస్య ఫలం ఫలరూపాం కృపాం కుర్యాత్। స్మరణేఽపి కృపాం కర్తవ్యామేవ కరిష్యతీతి భావః ।। 44 ।।

న పారిబర్హం బహు దాతుమీశా రథాశ్వహస్త్యాదిబలాని చాస్మై।
ఇమాం పరం పద్మముఖీం దిశామస్తిథిజ్ఞమాహూయ తిథిర్విచార్యతామ్ ।। 45 ।।

నేతి। వయమస్మై కృష్ణాయ పారిబర్హం వరాయ దీయమానం ద్రవిణం బహు దాతుం నేశాః న సమర్థాః। రథాశ్వహస్త్యాదిబలాని వా దాతుం న సమర్థః పరం కేవలం ఇమాం పద్మముఖీం దిశామః। తిథిజ్ఞం జ్యోతిర్విదమ్ ఆహూయ వివాహయోగ్యా తిథిర్విచార్యతామ్ ।। 45 ।।

న పారివర్హం స వృణోతి పూర్ణసుఖః పరం కాఙ్క్షతి తత్కటాక్షమ్(1)।
విరిఞ్చివైరిఞ్చిముఖామరాణామగణ్యభాగ్యం హి యతో బభూవ ।। 46 ।।

న పారిబర్హమితి। పూర్ణసుఖః శ్రీకృష్ణః పారిబర్హం న వృణోతి। పరన్తు తస్యాః పటాక్షం లీలావీక్షణం కాంక్షతి యతః కటాక్షాత్। విరిఞ్చ వైరిఞ్చః శివః। తౌ ముఖౌ ప్రముఖౌ యేషాం తేషామ్ అమరాణామ్ అగణ్యం భాగ్యం బభూవ హి ।। 46 ।।

యద్వక్త్రే విధుమామనన్తి సుబుధం ముగ్ధస్మితే హస్తయో-
రుద్యద్వ్యోమమణిం గురుం కటితటే మధ్యం చ కావ్యాస్పదమ్।
యత్పాదస్పృశి మఙ్గలం పదతలే కేతుం గతౌ మన్దగం
యద్రోచిశ్చకితం త్స్తదనయోర్నిత్యం ముహూర్తోదయః ।। 47 ।।

రుగ్మిణీకృష్ణయోరవయవవర్ణనవ్యాజేన పఞ్చానాం శుభగ్రహాణాం ముఖాద్యుచ్చస్థానస్థితత్వం చతుర్ణామశఉభగ్రహాణాం పాదాద్యధమస్థానస్థితిం చ వర్ణయన్ శుభానాం పఞ్చగ్రహాణామ్ ఉచ్చస్థానస్థితత్వే అశుభానాం నీచస్థానస్థితత్వే సుముహూర్తత్వస్య జ్యోతిఃశాస్త్రప్రసిద్ధత్వాత్ సర్వాఽపి తిథిరనయోరనుకూలేత్యాహ। యద్వక్త్రేతి। యద్వక్త్రే యయోః రుగ్మిణీకృష్ణయోః వక్త్రే। జాత్యేకవచనమ్। విధుం చన్ద్రం ఆమనన్తి వదన్తి। చన్ద్రోపమముఖత్వాదితి భావః। మన్దస్మితే మనోహరమన్దహాసే। సు శోభనం బుధం సౌమ్యమ్ ఆమనన్తి। స్మితస్య మన్దత్వేన అల్పప్రకాశబుధసదృశత్వాదితి భావః। యద్వా ముగ్ధస్మితే సతి సుబుధం సమ్యగ్జ్ఞానినమామనన్తి। యముద్దిశ్య కృపయా మన్దస్మితం

కురుతః సః సమ్యగ్జ్ఞానీ భవతీత్యర్థః। హస్తయోః కరతలయోః ఉద్యద్వ్యోమమణిం బాలసూర్యమామనన్తి। కరతలస్య రక్తత్వేన బాలసూర్యోపమేత్యర్థః। కటితచే గురుం పృథుత్వాత్। గురుం బృహస్పతిమితి ధ్వనిః। గురుర్నిషేకాదికరే పురోధసి బృహస్పతావిత్యభిధానాత్। మధ్యం కావ్యాస్పదం కావ్యవిషయం బహుగుణవదిదమ్ అనేకకావ్యేన వర్ణయితుం యోగ్యమితి అనేకగుణవదితి భావః। శుక్రాస్పదమితి ధ్వనిః। ఉశనాః శుక్రః కావ్య ఇతి హలః। పఞ్చానాం గ్రహాణామ్ ఉచ్చస్థానస్థితిరుక్తేతి ద్రష్టవ్యమ్। యత్పాదస్పృశి యయోః పాదార్చనం కుర్వతీత్యర్థః। మఙ్గలమామనన్తి। అఙ్గారకమితి ధ్వనిః। పాదతలే కేతుం రేఖారూపాఖ్యధ్వజమ్। కేత్వాఖ్యగ్రహమితి ధ్వనిః। గతౌ గమనే శనైశ్చరమ్ ఆమనన్తి। గతేర్మన్దత్వేన శనైశ్చరసామ్యమితి భావః। తమః అన్ధకారం యద్రోచిషా యయోర్దంపత్యోః రుగ్మిణీకృష్ణయోః కాన్త్యా శఙ్కితమామనన్తి। రాహుమితి ధ్వనిబు। తమో రాహౌ గుణే ధ్వాన్త ఇతి రత్నమాలోక్తేః। తస్మాత్కారణాదనయోః రుగ్మిణీకృష్ణయోః నిత్యం ముహూర్తోదయః శుభముహూర్తోదయః। మహాశుబలక్షణసపన్నయోరనయోః కిం ముహూర్తవిచారేణేతి హృదయమ్ ।। 47 ।।

యదీయవీక్షావిషయస్య నత్యం విధోర్బలం తారబలం(1) చ సుష్ఠు।

యదీయతారం జపతస్తదస్య సదా ముహూర్తోదయమేవ మన్యే ।। 48 ।।

F.N. 1. తదేవ లగ్నం సుదినం తదేవ తారాబలం చంద్రబలం తదేవ।

విద్యాబలం దైవబలం తదేవ లక్ష్మీపతే తేఽఙ్ఘ్రియుగం స్మరామి ।।

యదియేతి। యదీయవీక్షావిషయస్య యత్సంబన్ధికృపాకటాక్షవిషయస్య నిత్యం విధోశ్చన్ద్రస్య బలమస్తి। "సూర్యాచన్ద్రమసావస్య చక్షుషీ" తి శ్రుతేః। వీక్షాయాశ్చన్ద్రాశ్రితత్వాదితి భావః। యదీయతారం యత్ప్రతిపాదకప్రణవం జపతః సుష్ఠు తారబలం తారస్య నక్షత్రస్య బలమస్తి। నక్షత్రప్రణవయోరపిం తారశబ్దవాచ్యత్వాత్తత్తజపేన తద్బలే సతి నక్షత్రాదే రప్యనుకూలత్వావశ్యంభావాత్ శబ్దస్య సామ్యాచ్చైతదుక్తమ్। తత్తస్మాదస్య కృష్ణస్య సదా ముహూర్తోదయం చన్ద్రతారాబలోపేతం ముహూర్తోదయం మన్యే ।। 48 ।।

ద్విత్రైర్దినైరన్తరితాఽపి సాఽభూజ్జ్యోతిష్పృథఙ్నోక్తతిథిః క్షణాభా।

ఉద్యన్మహర్ధిం మిషతాం జనానాం బైష్మ్యాస్తు కల్పాయుతసంమితా(1)ఽఽసీత్ ।। 49 ।।

ద్విత్రైరితి। సా జ్యోతిషాం పన్థానం జానన్తీతి జ్యోతిష్పథజ్ఞాస్తైరుక్తా తిథిః ద్విత్రైః ద్వౌ వా త్రయో వా మానం యేషాం తాని ద్విత్రాణి త్రైః "సఙ్ఖ్యావ్యయేత్యా" దినా(2) సమాసః। "బహువ్రీహౌ సఙ్ఖ్యేయే డజబహుగణాదితి"(3) డచ్। దినైరన్తరితాఽపి వ్యవహితాఽపి మహస్య వివాహోత్సవస్య ఋద్ధిః అభివృద్ధిః ఉద్యన్తీ చ సా మహర్ధిశ్చ తాం వివాహోత్సవార్థం సంపాదితాం వస్తుసంపత్తిమిత్యర్థః। మిషతాం పశ్యతాం నారీనరాణాం క్షణాభా క్షణేన సమానా ఆసీత్। నానావిధసంభ్రమదర్శనార్థం ఇతస్తతో గచ్ఛతాం క్షణప్రాయోఽభూదితి భావః। భైష్మ్యాస్తు కల్పాయుతసంమితా ఆసీత్। కల్పానాం అయుతేన సమానీతా ఆసీత్ తావత్పర్యన్తం శ్రీకృష్ణకరగ్రహణప్రత్యూహహేతుత్వాదితి భావః ।। 49 ।।

తామ్బూలపత్రం కిలం పూగయుక్తమాసీద్వివాహోత్సవనిర్ణయాయ।

చేతఃసునిశ్చాయయతి స్మ యూనాం మాఙ్గల్యదీక్షోత్సవమేతదేవ।। 50 ।।

తామ్బూలపత్రమితి। పూగయుక్తం క్రముకయుక్తం తాంబూలపత్రం వివాహోత్సవనిర్ణయాయ ఆసీత్కిల। నిశ్చయతాంబూలమితి లోకప్రసిద్ధేరితి భావః। తథాహి। యూనాం చేతఃసు చిత్తేషు ఏతదేవ తాంబూలమేవ మాంగల్యదీక్షోత్సవం నిశ్చాయయతి స్మ। కామోద్రేకకారిత్వేన తచ్చర్వణేన మనోద్దీపితం చేతః వివాహదీక్షామాకాంక్షతీతి భావః ।। 50 ।।

F.N. 1. త్రుటి యుగాయతే త్వామపశ్యతామ్ -(భా.10/31/15)

2. పా.సూ. 2/2/25

3. పా.సూ. 5/4/73

తతః క్రమేణోభయవర్గనార్యో గృహే గృహే తైలయుతాం హరిద్రామ్।

దదుర్వివాహోత్సవమూలభూతాం పరస్పరం స్నేహమివార్పయన్త్యః ।। 51 ।।

తత ఇతి। తతోఽనన్తరం క్రమేణ ఉభయవర్గనార్యః కన్యావరపక్షీయాః సువాసిన్యః తైలయుతాం హరిద్రాం వివాహోత్సవమూలభూతాం వివాహస్య స్నేహమూలత్వాదితి భావః।

స్నేహం పరస్పరమర్పయంత్య ఇవ గృహే గృహే దదుః। తైలస్య స్నేహశబ్దవాచ్యత్వాదితి శ్లిష్టమూలేయముత్ప్రేక్షా ।। 51 ।।

కన్యావరౌ చక్రతురర్థకామావన్యేద్యురర్చాం పితృదేవతానామ్।

మన్యే కిలాన్యోన్యమమూ తదగ్రే చీర్ణోత్సవౌ సమ్ప్రతి జాతలజ్జౌ ।। 52 ।।

కన్యావరావితి। అర్థకామావభ్యుదయరూపపురుషార్థకామౌ కన్యావరౌ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణౌ। అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్ దివసే పితృదేవతానాం నాన్దీముఖానాం అర్చాం చక్రతుః కిల। కిలేత్యనేన సర్వపితృదేవతాపూజ్యస్య తత్పూజమనమౌపచారికమితి ద్యోత్యతే। కవిరాజస్తు నిమిత్తాన్తరముత్ప్రేక్షతే। తదగ్రేతి। తదగ్రే తాసాం పితృదేవతానాం పురతోఽన్యోన్యం చీర్ణోత్సవౌ కృతవివాహోత్సవౌ। క్షీరసముద్రమథనానన్తరం దేవతాసభామధ్యే వివాహస్య జాతత్వాదితి భావః। అమూ రుగ్మిణీకృష్ణౌ సమ్ప్రతి ఇదానీం తత్సన్నిధానే పునర్వివాహోద్యోగే సతి అపహసిష్యన్తీతి జాతలజ్జౌ తన్ముఖముద్రణాయార్చాం చక్రతురిత్యహం మన్యే ।। 52 ।।

అథ స్నాతకసాధర్మ్యం సంప్రాప్య యదునన్దనః।

స్నాతుం జిగమిషుస్తీర్థం ప్రీత్యేత్థం ప్రత్యషిధ్యత ।। 53 ।।

అథేతి। అథ స్నాతకసాధర్మ్యం స్నాతకవ్రతినః సాధర్మ్యం సంప్రాప్య కృతస్నాతకవ్రత ఇత్యర్థః। తీర్థం స్నాతుం జిగమిషుః గన్తుమిచ్ఛుః యదునన్దనః శ్రీకృష్ణః ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రీత్యా శ్వశురపక్షీయేన ప్రత్యషిధ్యత నివారితః ।। 53 ।।

పరిహృతభవపాశ శ్రీశ మా యాది శౌరే

త్రిభువనపరిగీతం తీర్థజాతం త్వయీశే।

వ్రజతి సకలమాసీత్పృషతః స్పష్టయుష్మ-

చ్చరణవరణభూమ్యాం క్వాస్తి తీర్థం త్వదగ్రే ।। 54 ।।

పరిహృతేతి। పరిహృతభవపాశ శ్రీలక్ష్మీపతే శౌరే శ్రీకృష్ణ మా యాహి ఇదం విశేషమద్వయం హేతుగర్భమ్। సంసారాభావాన్నైతత్పరిహారరూపపారత్రికఫలాయ యాత్రా। లక్ష్మీపతిత్వాన్న సంపదాద్యైహికఫలాయ వా సంభవితేతి హేతుసూచనాత్। స్పష్టం చ హేతుమాహ। త్రిభువనేత్యాదినా। ఈశే స్వామిని త్వయి వ్రజతి గచ్ఛతి సతి। త్రిభువనపరిగీతం సకలం తీర్థజాతం తీర్థసమూహః। పృష్ఠతః పృష్ఠభాగే। ధ్వజవజ్రాదిచిహ్నోపేతత్వేన సర్వవిలక్షణత్వాత్కృష్ణచరణ ఏవాయమితి స్పష్టీకర్తుం శక్యస్య యుష్మచ్చరణస్య వరణమఙ్గీకారః సమ్బన్ధః ఇత్యర్థః। యస్యాః సా తథోక్తా భూమిః తస్యా తవ పాదరజోరాజితాయాం పూర్వం క్షిప్తపదభూమ్యామిత్యర్థః। అత ఏవ ప్రాక్ పృష్ఠత ఇత్యుక్తమాసీత్। శ్రీకృష్ణాదధూల్యాం గఙ్గాదిసకలతీర్థానాం సన్నిధానాదితి భావః। తత్తత్తీర్థోద్దేశేనాగ్రతో గమనే ఉద్దిష్ఠతీర్థానాం పృష్ఠతః అవస్థానాత్ కారణాదగ్రే పురోభాగే తీర్థం క్వాస్తి। యస్య పాదరజసి సకలతీర్థనీత్యుక్తం తస్య తవ కిం తీర్థయాత్రయేతి। యది లోకనటనార్థం వ్రజసి తదాఽపి స్పష్టం విష్ణుపాదాఙ్కదర్శనేన విష్ణుపాదరజస్త్వబుద్ధ్యా సర్వైరపి సకలతీర్థవత్తయా జ్ఞాతే ప్రాచీనపదాఙ్కే స్నాతుం పరావృత్త్యైవాగచ్ఛ। ఉత్తరత్ర పాదవిక్షేపాభావేన సకలతీర్థస్యైవాభావాన్న గచ్ఛేతి। స్థితపాదే మానుషాకారత్వాత్ పాదస్య శ్రీవిష్ణుపాదత్వజ్ఞాపకధ్వజాద్యసాధారణచిహ్నానాం స్పష్టమితరాదృశ్యతయా తీర్థబుద్ధ్యభావేన లోకరఞ్జనార్థం యాత్రాం న కుర్యాదతస్తిష్ఠేతి భావః ।। 54 ।।

యర్హీశ తే సకలతీర్థనిషేవణేచ్ఛా
తర్హి త్వదీయమునయః కిల తత్ర తత్ర।
త్వాం స్నాపయన్తి జలమధ్యగతం వివేకైః
కుర్వన్తి తత్తవ కిమద్య విధేయమస్తి ।। 55 ।।

యర్హీతి। హే ఈశ శ్రీకృష్ణ। యర్హి తే తవ। సకలతీర్థనిషేవరణేచ్ఛా తర్హి త్వదీయమునయః తత్ర తత్ర తీర్థే త్వాం స్నాపయన్తి। సాలిగ్రామాదిషు సన్నిహితం త్వాం పురుషసూక్తాదిభిర్మన్త్రైరభిషిచన్తీతి భావః। ఉద్ధతజలేనైవేదం స్నానం న మజ్జనమిత్యత ఆహ। జలమధ్యేత్యాదినా వివేకైర్ధ్యానవిశేషైర్జలమధ్యగతం కుర్వన్తి। అఘమర్షణస్నానావసరే "ఋతం చేత్యా" దిమన్త్రైః జలాన్తః సన్నిధాపయన్తి। తత్తస్మాదద్యేదానీం తవ విధేయం కర్తవ్యం కిమస్తి న కిమపీత్యర్థః।। 55 ।।

యత్ర త్వదీయగుణకీర్తననర్తనాది
తత్రైవ తీర్థనికరాః కిల సంవసన్తి।

యత్రార్పయన్తి సుజనాః సుకృతం సమస్తం

తస్యేశ తే సకలమాకలమామి పూర్ణమ్ ।। 56 ।।

యత్రేతి। యత్ర యస్మిన్ దేశే త్వదీయగుణకీర్తనవర్తనాది భవతి। తత్రైవ తీర్థనికరాః సంవసన్తి। కిలేత్యనేన "సర్వాణి తీర్థాని వసన్తి తత్ర యత్రాచ్యుతోదారకథాప్రసఙ్గ" ఇతి పురాణప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యత ఇతి। యది తీర్థం జిగమిషుః స్యాత్తర్హి త్వదీయం శ్రీకృష్ణముకున్దాదిద్విత్రినామనాముచ్చారణం కర్తవ్యమ్। తేన తీర్థాని స్వయమేవాయాస్యన్తీతి భావః। సుజనాః సజ్జనాః సమస్తం నిత్యనైమిత్తికకామ్యకర్మానుష్ఠానజనితం సుకృతం పుణ్యం యత్ర యస్మిన్ త్వయ్యర్పయన్తి। "కరోతి యద్యత్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయేత్తది" తి(1) వచనాత్। హే హరే ఈశ తే తవ సకలం కృత్యం పూర్ణమ్ ఆకలయామి కృతకృత్యో భవానీత్యర్థః ।। 56 ।।

గఙ్గాదితీర్థనికరాః కిల యత్పదాబ్జః

సఙ్గాత్పునన్తి భువి తానపి పావయన్తి।

అఙ్గానుషఙ్గకరణాద్భవదన్తరఙ్గాః

కిం గాహనేన తవ తీర్థచయేషు తస్య ।। 57 ।।

గఙ్గదీతి। ఈశ గఙ్గాదితీర్థనికరాః యస్య తవ పాదాబ్జసఙ్గాత్ పునన్తి। "యా వై లసచ్ఛ్రీతులసీవిమిశ్రకృష్ణాఙ్ఘ్రిరేణవభ్యధికాంబునేత్రీ" తి(2) వచనాత్। భువి భవానన్తరఙ్గే చిత్తే యేషాం తే తథోక్తాః। మునయోఽఙ్గానాం శరీరాణాం సమ్బన్ధః తస్య కరణాత్ విధానాత్। తాన్ తీర్థనికరాన్ పావయన్తి కిల। కిలేత్యనేన "తీర్థీకుర్వన్తి తీర్థాని స్వాన్తఃస్థేన గదాభృతే" తి వచనం స్మారయన్తి। తస్య తీర్థపవిత్రీకరణసమర్థపాదస్య స్వసన్నిధానోపేతమునిస్పర్శమాత్రేణాపి తీర్థపవిత్రీకరణసమర్థస్య తవ తీర్థచయేషు గాహనేన కిం న కిమపి ప్రయోజనమిత్యర్థః ।। 57 ।।

F.N. 1. భా. 11/2/36

2. భా. 1/19/6

యద్రోమకూపమపి పూరయితుం న శేకు-

బ్రహ్మాణ్డఖర్వరశతాయుతకోటయోఽపి।
గఙ్గాఽపి యచ్చరణసన్నకసేకమాత్రం
తత్క్వాస్తి మజ్జనవిధౌ తవ తీర్థముర్వ్యామ్॥ 58 ॥

యద్రోమేతి। బ్రహ్మాణ్డఖర్వరశతాయుతకోటయోఽపి యస్య తవ రోమకూపమపి పూరయితుం న శేకుః। న సమర్థాః। గఙ్గాఽపి యచ్చరణసన్నఖసేకమాత్రమ్। తస్మాదేతాదృశబృహచ్ఛరీరస్య తవ మజ్జనవిధౌ ఉర్వ్యాం తీర్థం కుత్రాస్తి। రోమమాత్రమపి మజ్జయితుం తీర్థం న పశ్యామీతి భావః ॥ 58 ॥

భ్రూకాశీం వరనాభిమానసవతీం హారావలీజాహ్నవీం
నీవీదివ్యసరస్వతీం ప్రవిలసద్రోమాలిసూర్యాత్మజామ్।
కాఞ్చీశోభికటిం కుచోచ్చబదరీం నేత్రాన్తయుగ్మప్రభా-
కావేర్యన్తరగాస్యచన్ద్రసరసీం యాత్రాఽస్తు భైష్మీం ప్రతి ॥ 59 ॥

ఉద్వాహ్యారుగ్మిణ్యాం శ్రీకృష్ణమనోఞ్చయితుం తదవయవవర్ణనం కుర్వన్ సకలదేవతాగ్రగణ్యయాయా రుగ్మిణ్యాః యాత్రయా సకలతీర్థయాత్రాఫలం స్యాదితి భావేనాహ। భ్రూకాశీమితి। భ్రూరేవ కాశీ యస్యాస్తామ్। కాశ్యాః ధనురాకారతయా భ్రూసదృశత్వాత్। వరనాభిరేవ మానసం మానససరోవరమ్ అస్యాః వర్తత ఇథి సా తథోక్తా తామ్। సరోవరవన్నాభేర్నిమ్నత్వాత్। హారావల్యేవ జాహ్నవీ యస్యాస్తామ్। హారావల్యాః గఙ్గావద్ధవలత్వాత్। నీవ్యేవ దివ్యా సరస్వతీ యస్యాస్తామ్। సరస్వత్యాః పీతవర్ణత్వాత్। దేవ్యాః పీతామ్బరత్వాత్। ప్రవిలసద్రోమావిలిరేవ సూర్యాత్మజా యమునా యస్యాస్తామ్। ఉభయోరపి నీలత్వాత్। కాంచ్యా రశనయా శోభినీ కటిః యస్యాస్తామ్। ధ్వనితా కాంచీ। కుచావేవ ఉచ్చే స్థూలే వదర్యౌ బదరీఫలే యస్యాస్తామ్। అభినవరాజకన్యాత్వాత్ ఉచ్చవదరీఫలసమౌ కుచావితి భావః। బదరికాశ్రమౌ ధ్వనిలబ్ధౌ। నేత్రాన్తయుగ్మయోః ప్రభే ఏవ కావేర్యౌ। ద్వేధా విశీర్ణకావేరీప్రవాహౌ తయోరన్తరం మధ్యం గచ్ఛతీతి తథోక్తమ్। ఆస్యమేవ చన్ద్రముఖీత్వాదితి భావః భైష్మీం ప్రతి తవ యాత్రాఽస్తు। ఏకత్రైవ సకలతీర్థనిషేవణస్య లాభాదితి భావః ॥ 59 ॥

క్షేత్రే త్వమస్మిన్ పరిగృహ్య భైష్మ్యాః పాణిం జగత్యప్రతిమం తదేతత్।
తీర్థం విధేహీశ న కృష్ణ యాత్రాం వ్యాప్తస్య తే సమ్ప్రతి నన్దయామః॥ 60 ॥

క్షేత్ర ఇతి। హై ఈసాస్మిన్ క్షేత్రే మూలమాధవాఖ్యే। త్వం భైష్మ్యాః భీష్మపుత్ర్యాః రుగ్మిణ్యాః పాణిం పరిహృహ్య తదేతత్తీర్థం జగతి అప్రతిమమ్ అసదృశం విధేహి। అత్రైవ రుగ్మిణీవివాహోత్సవే సత్యస్యైవ సకలతీర్థోత్తమత్వప్రాప్తేరితి భావః। హే కృష్ణ సమ్ప్రతి ఇదానీం వ్యాప్తస్య తే తవ యాత్రాగమనం న నన్దయామః నాఙ్గీకుర్మః। వ్యాప్తస్య గగనవచ్చలనాయోగాత్। కథఞ్చిత్స్వశక్త్యా చలనసంభవేఽపి యత్ర జిగమిషా తత్రాపి వ్యాప్తతయా తవావస్థితేః కిం యాత్రయేతి భావః ।। 60 ।।

నిత్యం నిజోరుస్థితభూష్మపుత్రీనృత్యద్ఘనోత్తుఙ్గకుచగ్రహస్య।

ప్రత్యూహశాన్తీరివ కాఙ్క్షమాణశ్చక్రే స శౌరిర్గ్రహశాన్తికర్మ ।। 61 ।।

నిత్యమితి। స శౌరిః శ్రీకృష్ణః నిత్యం సర్వదా నిజోరుస్థితాయాః లక్ష్మీరూపేణ స్వాఙ్కస్థితాయాః భీష్మపత్ర్యాః రుగ్మిణ్యాః నృత్యన్తౌ ఘనౌ దృఢౌ ఉత్తుఙ్గావున్నతౌ కుచౌ తయోర్గ్రహస్య ప్రత్యూహశాన్తీ విఘ్నపరిహారాన్ కాంక్షమాణ ఇవ గ్రహశాన్తికర్మ ఆదిత్యాదిగ్రహపూజాకర్మ చక్రే। గ్రహశాన్తకర్మణి కృతే కుచగ్రహణవిఘ్నశాన్తిర్భవిష్యతీత్యభిప్రాయేణ గృహశాన్తికర్మ కృతమిత్యుపహాసః। అనేన సకలదేవతాపూజ్యస్య కృష్ణస్య గ్రహపూజాకరణమౌపచారికమితి ద్యోత్యతే।।

రోష్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేష్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజదితే

సర్గః పఞ్చదశో ముదామయమభూత్స్వర్గీశ్వరాణాం కులే ।। 62 ।।

ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే పఞ్చదశః సర్గః ।। 15 ।।

రోష్ణామితి। స్వర్గీశ్వరాణాం దేవశ్రేష్ఠానాం కులే ముదాం సన్తోషాణాం పఞ్చదశః సర్గః సృష్టిరభూత్। బహువారం సన్తోషో జాత ఇత్యర్థః। కావ్యపక్షే పఞ్చదశసర్గోఽభూదిత్యర్థః।। 62 ।।

॥ ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం పఞ్చదశః సర్గః ॥

***********************************************************************

.

షోడశః సర్గః

స్వయంవరసముద్యోగే స్వయమ్భుప్రముఖాన్ సురాన్।

సమాగతాన్సమీక్ష్యేత్థం బభాషే రుక్మిణీం సఖీ ।।1 ।।

స్వయంవరాశా రుగ్మిణ్యాః స్వయంవరవిచారధీః।।

శుద్ధిం విదధ్యాదస్మాకం బుద్ధేర్బుధమనోరమా ।।1 ।।

శ్రీకృష్ణస్య సకలదేవోత్తమత్వం ప్రతిపాదయితుం రుగ్మిణ్యాః స్వయంవరం వర్ణయత్యస్మిన్ సర్గే। అత్రాదౌ బ్రహ్మాదీన్ యథాస్వరూపం వర్ణయన్తీ సఖీ తేష్వస్వరసబీజం ప్రదర్శయతి। స్వయంవరేతి। రుగ్మిణ్యాః స్వయంవరసముద్యోగే స్వయమేవ పతివరణోద్యోగే సతి సమాగతాన్ వివాహదర్శనార్థమాగతాన్ స్వయంభుప్రముఖాన్ సురాన్ సమీక్ష్య సఖీ బుద్ధిలక్షణా సఖీ ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారేణ రుగ్మిణీం బభాషే। రుగ్మిణీ స్వవివాహదర్శనార్థమాగతాన్ వీక్ష్య స్వబుద్ధ్యా ఇత్థం విచారితవతీత్యభిప్రాయః ।।1 ।।

కల్పాదివార్షు కమనీయఫణీన్ద్రతల్పే

లక్ష్మ్యా సహాదిపురుషస్య కృతాలయస్య।

ముక్తౌఘసేవితపదః కిల నాభిదేశాత్

పద్మం పురాఽజని తతః సఖి పద్మయోనిః ।।2 ।।

కల్పాదితి। పురా కల్పస్య బ్రహ్మకల్పస్య ఆదిః తస్య వారీణి ఉదకాని తేషు కల్పాదివార్షు ప్రలయోదకేష్విత్యర్థః। కమనీయఫణీన్ద్రతల్పే లక్ష్మ్యా సహ కృతాలయస్య ముక్తౌఘైః సేవితః పత్ పాదౌ యస్య స తథోక్తస్తస్య। (1)పద్ధన్నిత్యాదినా పదాదేశః। ఆదిపురుషస్య శ్రీనారాయణస్య నాభిదేశాత్ పద్మమ్ అజని। జాతమ్। హే సఖి రుగ్మిణి తతః పద్మాత్ పద్మయోనిః పద్మం యోనిర్యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా పద్మయోనిపదవాచ్యో బ్రహ్మా అజని। తస్య పద్మాజ్జాతత్వే వివదమానం ప్రతి తన్నామైవ ప్రమాణీకృతం భవతి। అనేన నారాయణోత్పన్నత్వేన తత్సదృశత్వాభావోఽనఙ్గీకారేఽస్వరసబీజం సూచితమ్ ।।2 ।।

ఆత్మాభిధః స్వయమితి ప్రథితో హ్యవాచ్య-

స్తాతోఽస్య యన్మురరిపుస్తదముం మునీన్ద్రాః।

ఖ్యాత్యా స్వయమ్భువమజం విదురాత్మయోనిం

చేతఃస్థితశ్రుతితతిం సఖి వేదగర్భమ్ ।।3।।

నను స్వయమ్భువాదిపదవాచ్యతయా అనుత్పత్తిరిత్యత ఆహ। ఆత్మాభిధ ఇతి। యద్యస్మాత్కారణాత్ ఆత్మేత్యభిధా నామ యస్య సః। స్వయమితి ప్రథితః ప్రసిద్ధః స్వయంశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః। అ ఇతి శబ్దేన వాచ్యః అవాచ్యః మురరిపుః నారాయణః అస్య చతుర్ముఖస్య తాతః జనకః। తత్తస్మాత్ మునీన్ద్రాః ఖ్యాత్యా నామ్నా స్వయం శ్రీకృష్ణః భూః ఉత్పత్తిస్థానం యస్యేతి స్వయంభూః తమ్। ఆత్ అకారవాచ్యాత్ జాత ఇతి అజః తమ్। ఆత్మా యోనిః ఉత్పత్తికారణం యస్యేత్యాత్మయోనిః తం విదుః। అన్యథా "పద్మయోనిర్నాభిజన్మా అణ్డజ" ఇత్యాదిజన్మప్రతిపాదకనిరవకాశశబ్దవిరోధాదితి భావః। వేదానాం గర్భః ప్రతిపాద్య ఇతి భ్రాన్తి నివారయన్నాహ చేతఃస్థితేతి। హే సఖి రుగ్మిణ చేతసి స్థితస్య తస్య విష్ణోః ప్రతిపాదికా శ్రుతితతిర్యస్యేతి అముం చతుర్ముఖం వేదా గర్భే యస్యేతి తం వేదగర్భం విదుః ।।3।।

మహోర్మిసఙ్ఘాతసాతతామ్బుస్యదృష్టసద్విష్టరపద్మమూలః।

విధిర్విధిజ్ఞో విజితాక్షవృత్తిస్తపః స తేపే పితరం దిదృక్షుః ।।4।।

మహోర్మీతి। మహోర్మిసంఘాతశతైః ఆతతం వ్యాప్తమ్ అమ్బుః ప్రలయజలం తత్రాదృష్టం సద్విష్టరమ్। స్వస్య సమీచీనపీఠం పద్మం తస్య మూలం కారణం యేన స తథోక్తః। యతః పరమాత్మనో నాభేరిదం పద్మముత్పన్నం తద్దర్శనశూన్య ఇత్యర్థః। విధిం తదుచితకర్మ జానాతీతి విధిజ్ఞః। విజితాక్షవృత్తిః విజితః అక్షవృత్తిః ఇన్ద్రియవ్యాపారో యేన స తథోక్తః। స విధిః బ్రహ్మ పితరం దిదృక్షుః సన్ తపస్తేపే। అజ్ఞానం తపఃకరణం చాత్రాస్వరసబీజమ్ ।।4।।

అథామ్బుకల్లోలవిలోలడోలాన్తరస్థనాగాధిపభోగశయ్యామ్।

ఫణాసహస్రామలరత్నరశ్మితృణీకృతార్కోడుపలక్షలక్ష్మీమ్ ।।5।।

అథేతి। అథ తపఃకరమానన్తరం సః బ్రహ్మా ఫణాసహస్రేషు స్థితామలరత్నరశ్మిభిః తృష్ణీకృతా అర్కోడుపయోః సూర్యాచన్ద్రమసోః లక్షస్య శతసహస్రస్య లక్ష్మీః కాన్తిర్యయా సా తామ్। అంబుకల్లోలా ఏవ ప్రలయోదకమహాతరఙ్గా ఏవ మహత్సూల్లోలకల్లోలావిత్యమరః। విలోలడోలాయాః అన్తరే మధ్యే స్థితస్య నాగాధిపస్య శేషస్య భోగ ఏవ శరీరమేవ శయ్యా తామ్। అపశ్యదితుయుత్తరేణాన్వయః। ముక్తౌఘసేవితపద ఇత్యుక్తత్వాన్ముక్తోఽయం శేష ఇతి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 5 ।।

అపశ్యదస్యాం సహ సిన్ధుపుత్ర్యా శయానమమ్భోజవిశాలనేత్రమ్।

మనోజ్ఞదోర్దణ్డసహస్రభాసం ప్రవాలమృద్వఙ్ఘ్ర్యరుణీకృతాశమ్ ।। 6 ।।

అపశ్యదితి। అస్యాం ఫణీన్ద్రభోగశయ్యాయాం సిన్ధుపుత్ర్యా లక్ష్మ్యా సహ శయానమ్ అంభోజవిశాలనేత్రం మనోజ్ఞదోర్దణ్డానాం సహస్రస్య భాః కాన్తిర్యస్య తమ్। ప్రవాలవత్ కిసలయవత్ మృదునా అఙ్ఘ్రిణా అరుణీకృతాః ఆశాః దిశో యేన తం శ్రీవిష్ణుమపశ్యత్ ।। 6 ।।

సువర్ణవర్ణామ్బరశోభిమధ్యమగణ్యలావణ్యసముద్రహృద్యమ్।

విశాలనీలాచలకల్పమల్పస్మితాననాధఃకృతచన్ద్రదర్పమ్ ।। 7 ।।

సువర్ణేతి। సువర్ణవద్వర్ణో యస్య తత్ అమ్బరం పీతామ్బరమిత్యర్థః। తేన శోభి మధ్యో యస్య తత్। అగణ్యలావణ్యసముద్రేణ అపరిమితసౌన్దరర్యసముద్రేణ హృద్యం మనోహరమ్। విశాలనీలాచలకల్పం విస్తృతనీలపర్వతోపమమ్। అల్పం స్మితం యస్య తేన ఆననేనాధఃకృతః చన్ద్రదర్పో యేన తమపశ్యదిత్యన్వయః ।। 7 ।।

పరిస్ఫురత్కుణ్డలహారకాఞ్చీకిరీటముద్రాఙ్గదనూపురాద్యైః।

విరాజితం తిగ్మమరీచిరోచిఃశరీరసమ్భాసితసర్వదేశమ్ ।। 8 ।।

పరిస్ఫురదితి। పరిశ్ఫురత్కుణ్డలహారకాంచీకిరీటముద్రాఙ్గదనూపురాద్యైః ఆభరణౌఘైః విరాజితమ్। తిగ్మమరీచిః సూర్యః తస్య రోచిరివ రోచిర్యస్య తత్ శరీరం తేన సమ్భాసితః ప్రకాశితః సర్వదేశో యేన తమపశ్యత్ ।। 8 ।।

విశాలవక్షఃస్థలశోభిరత్నం విముక్తశక్రార్కవిరిఞ్చముఖ్యైః।

విచిత్రభూషావలిభూషితాఙ్గైర్వివృద్ధభక్త్యాఽవనతైః పరీతమ్ ।।9।।

విశాలేతి। విశాలవక్షఃస్థలే శోభి రత్నం కౌస్తుభం యస్య తమ్। విచిత్రభూషావలిభఇః భూషితాని అఙ్గాని యేషాం తేః। వివృద్ధభక్త్యా అవనతైర్నమ్రైః। విముక్తశక్రార్కవిరిఞ్చముఖ్యైః దేవైః పరీతం తమపశ్యదితి యోజనా ।।9।।

ఉన్నాలాబ్జవరాతపత్రమహిరాడున్నమ్రసింహాసనం

సన్నద్ధోర్జితముక్తభృత్యనికరం మాన్యోర్మిసచ్చామరమ్।

తన్నాదాభిధదున్దుభిం శుభయశశ్చిహ్నోక్తిభిర్బన్దివత్

త్నారాయణచక్రవర్తినమసావున్మీలితాక్షం వ్యధాత్ ।।10।।

ఉన్నాలేతి। అసౌ బ్రహ్మా। ఉద్గతం నాలమేవోర్ధ్వనాలం ఛత్రదణ్డస్థానీయం యస్య తత్। అబ్జం నాభిపద్మమేవ వరమ్ ఆతపత్రం ఛత్రం యస్య తమ్। అహిరాడేవ శేష ఏవ ఉన్నమ్రమ్ ఉన్నతం ఫణావలిభిః ఊర్ధ్వభాగే నమ్రఞ్చ సింహాసనం యస్య తమ్। సన్నద్ధాః సఙ్ఖచక్రాదిసన్నాహయుక్తాః ఊర్జితా ముక్తా ఏవ భృత్యాస్తేషాం నికరో యస్య తమ్। మాన్యాః ఊర్మయ ఏవ సచ్చామరాణి యస్య తమ్। తేషామూర్మీణాం నాదాభిధః దుందుభిర్యస్య తమ్। నారాయణచక్రవర్తినం బన్దివత్ స్తుతిపాఠక ఇవ శుభాని యశాంసి చిహ్నాని యాసాం తాభిః ఉక్తిభిః। శ్రీకృష్ణయశోఙ్కితవచనైరిత్యర్థః। ఉన్మీలితాక్షం వ్యధాత్। సుదర్శనధారిణి నారాయణే చక్రం వర్తయతీతి వ్యుత్పత్త్యా సాక్షాదజేవ చక్రవర్తిత్వస్య స్వభావసిద్ధత్వాదేకాన్తేఽపి చక్రవర్తినశ్చిహ్నం న ముంచతీతి భావః।।

రమారమేశానుగృహీత ఏష క్రమాత్ససర్జాగ్ర ఇదం సమస్తమ్।

సదాఽత్యుతాఙ్ఘ్రిస్మరణేన(1) ధన్యస్తదీయభక్తేష్వయమగ్రగణ్యః ।।11।।

రమేతి। రమారమేశాభ్యామ్ అనుగృహీతః ఏష బ్రహ్మా అగ్రే క్రమాత్ ఇదం సమస్తం జగత్ ససర్జ సృష్టవాన్। "సృజామి తన్నియుక్తోఽహ" మితి(2) వచనాత్। సదా అచ్యుతాఙ్ఘ్రిస్మరణేన

ధన్యోఽయమ్। "యన్మే హృదౌత్కంఠ్యవతా ధృతో హరి" రితి(3) వచనాత్। తదీయభక్తేషు విష్ణుభక్తేషు అగ్రగణ్యః శ్రేష్ఠః। శ్రీవిష్ణుప్రేరణాభావే సృష్టౌ సామర్థ్యాభావః। తద్ధ్యానేన ధన్యత్వం చాత్రాస్వరసబీజమితి బ్రహ్మణముద్దిశ్య వచనమిదమ్ ॥ 11 ॥

F.N. 1. యన్మే హృదౌత్కణ్ఠ్యవతా ధృతో హరిః॥

- ఇతి నారదం ప్రతి బ్రహ్మవచనమ్ (భాగవతే 2/6/33)

2. భా. 2/6/31

3. 2/6/33

అయం సఖి ప్రాణగణాధినాథః స్వయమ్భువా సర్వగుణైః సమానః।

శివాదిదేవా వ్యవదన్త పూర్వం తతోఽస్య సత్త్వం ప్రకటీబభూవ ॥ 12 ॥

ఇదానీం వాయుస్వరూపం వర్ణయతి। అయమితి। హే సఖి రుగ్మిణి అయం పురోవర్తీ ప్రాణగణానమిన్ద్రియగణానామ్ అధినాథః ముఖ్యప్రాణః స్వయంభువా బ్రహ్మణా సర్వగుణైః సమానః పూర్వం ఆదికాలే శివాదిదేవాః వ్యవదన్తః। అహం శ్రేష్ఠోఽహం శ్రేష్ఠ ఇతి వివాదమకుర్వన్త। "అహముక్థమస్మ్యహముక్థమస్మీతి తా అబ్రువన్ని" తి(1) శ్రుతేః। తతో వివాదానన్తరమ్। అస్య ముక్థప్రాణస్య సత్వం బలం ప్రకటీబభూవ। "తత్ప్రాణే ఉత్క్రాన్తేఽపద్యత తత్ప్రాణే ప్రపన్న ఉదతిష్ఠా। తం దేవా అబ్రువన్। త్వముక్థమసీ" తిశ్రుతేః(2)। ఏవం శివాద్యుత్తమత్వేన సిద్ధోఽప్యయం పూర్వోక్తబ్రహ్మసమాన ఏవ। న తత్పితృశ్రీకృష్ణసమాన ఇత్యేతదత్రాస్వరసబీజమ్ ॥ 12 ॥

హరేర్మనుం జీవనికాయకాయే జపన్నయం జీవయతీహ విశ్వమ్।

నిజాఙ్కమారోప్య(3) కిలైనమార్యే జగత్పతిర్జాతసుఖం విధత్తే ॥ 13 ॥

హరేరితి। హరేర్మనుం హంసమన్త్రం జీవనికాయకాయే ప్రాణిసమూహశరీరే స్థిత్వా జపన్నయం ముఖ్యప్రాణః ఇహ లోకే విశ్వం సర్వం జీవయతి। హంసమన్త్రస్య శ్వాసోచ్ఛ్వాసరూపత్వాదిత భావః। హే ఆర్యే రుగ్మిణి జగత్పతిర్విష్ణుః ఏనం ముఖ్యప్రాణం నిజాఙ్కం స్వోత్సఙ్గమారోప్య జాతసుఖం సమ్పన్నానన్దం విధత్తే కిల। "అచ్యుతాఙ్కే స్వాసీన"

మితి(4) ముఖ్యప్రాణధ్యానాదితి భావః। అత్ర విష్ణుమనుజాపకత్వేన తద్దాసత్వం తల్లాలనార్హశిశుత్వం చాస్వరసబీజమ్ ।। 13 ।।

క్వచిద్ధి రక్షోవశతా సురాణాం భవేదముష్మిన్న కదాపి సాఽస్తి।
అయం కిలాచ్ఛిముకున్దధర్మో విరిఞ్చతామేష్యతి భావికల్పే(6) ।। 14 ।।

F.N. 1. ఐతరేయోపనిషత్ (1/4)

2. ఐతరేయోపనిషత్ (1/4)

3. "ఉద్యద్రవిప్రకరసన్నిభమచ్యుతాంకే స్వాసీనమ్" - ఇథి తన్త్రసారసంగ్రహే ।। (4/69)

ఏకవింశత్సహస్రాత్మా సషట్శతమహర్నిశమ్

4. తంత్రసారసంగ్రహ వచనాత్ 4/66

5. శుద్ధే భాగవతే ధర్మే నిరతో యద్వృకోదరః। - ఇతి మ.భా.తా.ని. (18/4)

శ్వాసరూపో జపో నిత్యముభయోర్విద్వదజ్ఞయోః।

ఏకవింశత్సహస్రాత్మా సషట్శతమహర్నిశమ్ ।। - తన్త్రసారసఙ్గ్రహే (4/22)

6. సోఽయం నవవ్యాకరణార్థవేత్తా బ్రహ్మా భవిష్యత్యపి త్వత్ప్రసాదాత్ ।।

ఇతి వాల్మీకి రామాయణే (7/36/47)

క్వచిదితి। హే ఆర్యే సురాణాం శివాదీనామ్। క్వచిత్కాలే రక్షోవశతా అసురావేశేన తద్వశతా భవేత్। అముష్మిన్ ముఖ్యప్రాణే కదాపి రక్షోవశతా నాస్తి "తం వా హాసురాం ఋుత్వా విదధ్వసురి" తి(1) శ్రుతేః అచ్ఛిన్నాః కదాచిదపి విచ్ఛేదరహితాః ముకున్దధర్మాః హరిభక్త్యాదయో యస్య సోఽయం(2) ముఖ్యప్రాణః భావికల్పే భవిష్యత్కల్పే విరిఞ్చతామ్ ఏష్యతి ।। 14 ।।

పయోఽబ్ధిజం దుర్విషహం విషం ప్రాక్ స్వయం పపౌ నష్టజవం శివోఽల్పమ్।
విముక్తమప్యేష హరేర్నిశాత్ప్రియాయ దాతుం ప్రభురమ్బుజాక్షి ।। 15 ।।

పయోబ్ధిజమితి। హే అంబుజాక్షి ఏషః ముఖ్యప్రాణః స్వయం పయోబ్ధిజం క్షీరసముద్రమథనేనోత్పన్నమ్। దుర్విషహం సోఢుమశక్యం విషం ప్రాక్పూర్వం పపౌ। శివో నష్టజవం వాయునా కరాభ్యాం మథనేన నష్టః జవః శీఘ్రమారకత్వరూపో వేగః యస్య తత్। అల్పం ముఖ్యప్రాణభక్తశేషం స్వల్పం విషం పపౌ। "వాయురస్మా ఉపామంథత్పినష్టి స్మా కునన్నమా। కేశీ విషస్య పాత్రేణ యద్రుద్రేణాపిబత్సహే" తి(3) శ్రుతేః। ఏష ముఖ్యప్రాణః హరేర్నిదేశాత్ ప్రియాయ భక్తాయ విముక్తమపి మోక్షమపి దాతుం ప్రభుః సమర్థః। "విష్ణుర్హి దాతా మోక్షస్య వాయుశ్చ తదనుజ్ఞయే" తి(4) వచనాత్ ।। 15 ।।

ఇహావతీర్యాథ హనూమదాఖ్యో (5)వ్యధత్త సేవాం స తు భీమరూపః।

విభోర్విధత్తేఽద్య స మధ్వరూపీ విధాస్యతేఽన్యైస్త్రిదశైరసాధ్యామ్ ।। 16 ।।

F.N. 1. ఛాందోగ్యోపనిషత్ ()

2. శుద్ధే భాగవతే ధర్మే నిరతో యద్వృకోదరః।। మ.భా.తా.ని. (18/4)

3. ఋ (10/136/7). వ్యాఖ్యాతోఽయం మన్త్రః శ్రీవాదిరాజశ్రీచరణైః

మహాభారతతాత్పర్యనిర్ణయభావప్రకాశికాయామ్। (10/16)

4. మ.భా.తా.ని (1/78)

5. ప్రథమో హనుమాన్ నామ ద్వితీయో భీమ ఏవ చ।

పూర్ణప్రజ్ఞస్తృతీయస్తు భగవత్కార్యసాధకః ।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (2/129) ఉద్ధృత భవిష్యత్పర్వవచనమ్।

యస్య త్రీణ్యుదితాని వేదవచనే రూపాణి దివ్యాన్యలం

బటం తద్దర్శతమిత్థమేవ నిహితం దేవస్య భర్గో మహత్।

మధ్వో యత్తు తృతీయమేతదమునా గ్రన్థః కృతః కేశవే।। - ఇతి శ్రీమదాచార్యవచనమ్ ।।

సహస్రమూర్ధ్నోఽస్య బలైకమూర్ధ్ని ససప్తపాతాలగిరీన్ద్రసాగరా।

ధరాఽఖిలేయం నతు సర్షపాయతి ।। - ఇతి మ.భా.తా.ని. (8/89)

ఇహేతి। హే సఖిః సః వాయుః ఇహ భూమౌ అవతీర్య హనూమదాఖ్యః సన్ విభోః స్వామినః శ్రీమస్య అన్యైః త్రిదశైః దేవైః అసాధ్యాం అశక్యాం సేవాం వ్యధత్త। భీమరూపః సన్ విభో శ్రీకృష్ణస్య సేవామ్ అద్యాధునా విధత్తే। మధ్వరూపీ సన్ విభోర్వేదవ్యాసస్య సేవాం కరిష్యతి(1)। అత్రాపి సేవాకరత్వమేవాస్వరసబీజమ్।।

స్వబుద్ధిసఖ్యేత్థముదీరితా సా కృపాకటాక్షేణ నిరీక్ష్య భైష్మీ।

నిజాఙ్ఘ్రిపద్మావనతౌ సుతౌ తౌ స్వకాన్తమేతత్ప్రభుమేవ మేనే ।। 17 ।।

స్వబుద్ధిసఖ్యేతి। సా భైష్మీ రుగ్మిణీ స్వబుద్ధిసఖ్యా ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ ఉదీరితా సతీ నిజాఙ్ఘ్రిపద్మావనతౌ తౌ సుతౌ బ్రహ్మవాయూ కృపాకటాక్షేమ నిరీక్ష్య ఏతత్ప్రభుమేవ ఏతయోర్బ్రహ్మవాయ్వోః ప్రభుం స్వామినం శ్రీకృష్ణమేవ స్వకాన్తం స్వపతిం మేనే ।। 17 ।।

భవోఽయమబ్జాసనలబ్ధజన్మా విహఙ్గరాజోఽయమహీశ్వరోఽయమ్।

సమానవిజ్ఞానబలప్రమోదా ముకున్దసేవాభిరతాః కిలైతే ।। 18 ।।

భవోఽయమితి। హే సఖి అబ్జాసనాత్ చతుర్ముఖాత్ లబ్ధం జన్మ యస్య సోఽయం భవః శివః(2) అయం పురోవర్తీ విహఙ్గానాం పక్షిణాం రాజా గరుడః। అయమ్ అహీనాం సర్పాణామ్ ఈశః శ్రేష్ఠః శేషః ముకున్దసేవాభిరతాః ఏతే శివగరుడఫణీశ్వరాః సమానాః విజ్ఞానబలప్రమోదాః యేషాం తే తథోక్తాః। కిలేత్యనేనాత్రాస్వరసబీజం స్పష్టమ్ ।। 18 ।।

శర్వః సుపర్వరిపుగర్వవిభేదదక్షః పూర్వం పురత్రయమయం కిల దేవ్యజైషీత్।

హర్యఙ్ఘ్రితీర్థపరిపూర్ణకపర్దమేనం గౌర్యత్యసాధ్యమపి తం వశయామ్బభూవ ।। 19 ।।

సంముగ్ధాకారేణోక్తం క్రమేణైకైకం వివిచ్య వర్ణయతి। శర్వ ఇతి। హే దేవి రుగ్మిణి అయం శర్వః సుపర్వాణాం దేవానాం రిపవో అప్రియా రాక్షసాస్తేషాం గర్వవిభేదే దక్షః సమర్థః అతిశౌర్యవానిత్యర్థః। తదేవ శౌర్యమేకత్ర శృఙ్గిగ్రాహికయా దర్శయతి।

F.N. 1. అద్యాపి వదరీశైలే బదరీషణ్డమణ్డితే।

మధ్యే మునినామధ్యాస్తే విద్వాన్ వ్యాసస్య సన్నిధౌ ।। - ఇతి సరసభారతీవిలాసే। (7/10)

2. అగ్రే శివోఽహం భవ ఏవ - ఇతి మ.భా.తా.ని. (3/28)

పూర్వం పురా పురత్రయమ్ అజేయదైత్యసమేతపురత్రయమ్ అజైషీత్కిల। గుణాన్తరం వదతి। గౌరీ పార్వతీ హరేః శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్రితీర్థం పాదతీర్థం తేన పరిపూతః కపర్దో జటాజూటో యస్య సః తమ్। అత్యసాధ్యం వైరాగ్యాభిమానిత్వాత్ స్త్రీభిః వశీకర్తుమశక్యమపితమేనం శివం వశయాంబభూవ వశీచకరా। అత్ర శ్రీవిష్ణుపాదోదకధారణం స్త్ర్యంతరపరిగ్రహశ్చాస్వరసబీజమ్। గౌరీత్యనేన పరిగృహీతస్త్ర్యంతరస్యాతిసౌన్దర్యమ్ అస్వరసబీజం చ ద్యోత్యతే। అతిసౌన్దర్యవద్వనితాన్తరోపేతస్త్యాజ్య ఇతి భావః ।। 19 ।।

పుచ్ఛేన కచ్ఛపతనోః పవనస్య పృష్ఠ-

మచ్ఛోఽబలమ్బ్య సరిదర్ణవశైలపూర్ణామ్।

సిద్ధార్థఖణ్డమివ కుణ్డలిరాట్ సుపృథ్వీం

పృథ్వీమయం కిల బిభర్తిం ఫణాతపత్రే ।। 20 ।।

ఇదానీం శేషమభివర్ణయతి। పుచ్ఛేనేతి। అచ్ఛః శుభ్రః అయం కుణ్డలిరాట్ అహీశ్వరః కచ్ఛపతనోః పవనస్య వాయోః పృష్ఠం పుచ్ఛేన స్వపుచ్ఛేనావలంబ్య ఆశ్రిత్య సరిదర్ణవశైలపూర్ణామ్ అత ఏవ సుపృథ్వీం బహువిస్తారవతీం పృథ్వీం భూమిం ఫణాతపత్రే సిద్ధార్యఖణ్డమివ సర్షపఖండమివ బిభర్తిం కిల। ఏతాదృశోఽపి శ్రీకృష్ణపుత్రవాయుకూర్మాశ్రయ ఇత్యత్రాస్వరసబీజమ్ ।। 20 ।।

సోఽయం గరుజ్జనిమరుజ్జవచాలితాద్రి-

ద్వీపామ్బురాశిరహివర్జ్యబలః సుపర్ణః(1)।

ప్రాదాన్నియుధ్య బలినా బలినా సమం యో

గోమన్తమూర్ధ్ని ముకుటం నిజదేవతాయై ।। 21 ।।

గరుడం ప్రతి వదతి। సోఽయమితి। హే సఖి అహిభిః శత్రుభిః సర్వైర్వర్ణ్యం స్తుత్యం బలం యస్య సోఽయం సుపర్ణః గరుద్భ్యాం పక్షాభ్యాం జనిరుత్పత్తిర్యస్య తస్య మరుతో వాయోః జవేన వేగేన చాలితాః అద్రిద్వీపామ్బురాశయో యేన స తథోక్తః। అతిసమర్థ

F.N. 1. సుపర్ణః। గత్వా పాతాలం యుధి జిత్వా బలిం చ కిరీటమాదాయాభ్యయాద్యత్ర కృష్ణః।

తత్తస్య శీర్ష్ణి ప్రతిముచ్య నత్వా ఖగః స్తుత్వా దేవదేవం రమేశమ్।

స్మృత ఆగచ్ఛేత్యేవ విసర్జితోఽమునా యయౌ దుగ్ధాబ్ధిం యత్ర నారాయణోఽసౌ।।

- ఇత్యాది మ.భా.తా.ని. (16/7,8)

ఇత్యర్థః। యః సుపర్ణః బలినా సామర్థ్యవతా। బలినా శ్రీవిష్ణుముకుటాపహారిణా మహాబలినా సమం నియుధ్య గోమన్తమూర్ధ్ని గోమన్తాఖ్యపర్వతాగ్రే నిజదేవతాయై స్వస్వామినే శ్రీకృష్ణాయ ముకుటం ప్రాదాత్। కథా తు భాగవతాదౌ(1) స్పష్టా ద్రష్టవ్యా। అత్రాన్యసేవాకారిత్వం శ్రీవిష్ణుపరదేవతాకత్వం చాస్వరసబీజమ్ ।। 21 ।।

స విష్ణువాహత్వమవాప(2) తార్క్ష్యస్తపోభిరప్యన్యసురైరసాధ్యమ్।

తదీయతల్పత్వమహీశ్వరోఽయం విముక్తిమార్గౌ కిల తౌ సురాణామ్ ।। 22 ।।

పునరపి సుపర్ణశేషయోః స్వరూపం వర్ణయతి। స ఇతి। స తార్క్ష్యో గరుడః అన్యసురైరిన్ద్రాదిభిః తపోభిరప్యసాధ్యమ్ కర్తృకరణయోస్తృతీయా(3) శ్రీవిష్ణువాహత్వం శ్రీవిష్ణువాహనత్వం తపోభిరవాప। అయమహీశ్వరోఽపి తపోభిస్తదీయతల్పత్వమవాప। తౌ గరుడశేషౌ సురాణాం స్వావరదేవానామ్। విముక్తిమార్గౌ మోక్షస్య మార్గభూతౌ కిలేత్యనేన కేచన దేవాః గరుడమావిశ్య విముక్తిం గచ్ఛన్తి। కేచన శేషమావిశ్యేతి శాస్త్రప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి ।। 22 ।।

గరుత్మదంసాచలనీలమేఘం ఫణీన్ద్రహారోచ్చయనీలరత్నమ్।

ఉమేశహంసప్రియపాదపద్మం పతిం సతీ సా చకమే రమేశమ్ ।। 23 ।।

పూర్వోక్తాస్వరసబీజం స్పష్టయన్తీ రుగ్మిణీ తాన్విహాయ తత్పతిం శ్రీకృష్ణమేవైచ్ఛదిత్యాహ కవిః। గరుత్మదంసేతి। సా సతీ రుగ్మిణీ గరుత్మదంస ఏవాచలః పర్వతః తత్ర నీలమేఘ ఇవ తమ్। గరుడాంసమారూఢమిత్యర్థః। ఫణీన్ద్రః శేష ఏవ హారోచ్ఛ్రయస్తత్ర్ మధ్యనాయకత్వేన విద్యమానం నీలరత్నం ఫణీన్ద్రతల్పే స్థితమిత్యర్థః। ఉమేశ ఏవ హంసః హంసపక్షీ తస్య ప్రియమిష్టం పాదపద్మం యస్య తమ్। పాదోదకస్య శివేన శిరసి ధృతత్వాదితి భావః। రమేశం శ్రీకృష్ణం పతిం చకమే ఐచ్ఛమ్ ।। 23 ।।

F.N. 1. హరివంశే (2/37-48); మ.భా.తా.ని. (16/4-9)

2. నాగారిరుగ్రబలపౌరుష ఆప విష్ణోర్వాహత్వముత్తమజవో యదపాంగలేశమ్।

ఆశ్రిత్య శక్రముఖదేవగణైరచింత్యం శ్రీర్యత్కటాక్షబలవత్యజితం నమామి।।

- ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే। (7/8)

3. పా.సూ. 2/3/18

త్రివిష్టపేశోఽయమభూద్బలారిస్త్రివిక్రమశ్రీచరణప్రసాదాత్।

విమథ్నతా తేన పయః పయోధిం విచిత్రసౌభాగ్యవృతః కృతోఽసౌ ।। 24 ।।

ఇన్ద్రం వర్ణయతి। త్రివిష్టపేశ ఇతి। హే సఖి అయం బలస్య బలనామకస్యాసురస్యారిః శత్రుః ఇన్ద్రః త్రివిక్రమస్య ఉపేన్ద్రస్య నారాయణస్య శ్రీచరణప్రసాదాత్ త్రివిష్టపస్య స్వర్గస్య ఈశః అభూత్ పయాంస్యేవ క్షీరాణ్యేవ। పయాంసి ఉదకాని ధీయన్తే పూర్యన్తే అస్మిన్నితి స తథా తమ్। పయః పయోబ్ధిః క్షీరసముద్రం విమథ్నతా తేన నారాయణేనాసావిన్ద్రః విచిత్రసౌభాగ్యైః మహార్ఘరత్నపారిజాతాదిభాగ్యైః వృతః కృతః। అత్రాస్వరసబీజం స్పష్టమ్ ।। 24 ।।

కల్పద్రుమః కరివరః కవివర్ణ్యవాజీ

నిత్యం వశేఽస్య కిల దేవి సభాం స దైవీమ్।

మధ్యే మహాసనగతః పరిపాత్యజస్త్ర-

మిన్ద్రోఽయమిన్ద్రపదయోగ్యమహావిభూతిః ।। 25 ।।

తదేవ సౌభాగ్యం వివిచ్య వదతి కల్పద్రుమ ఇతి। హే దేవి కల్పద్రుమః కల్పవృక్షః కరివరః ఐరావతః। కవివర్ణ్యః స్తుత్యః వాజీ ఉచ్చైఃశ్రవాః అస్యేన్ద్రస్య వశే నిత్య సన్తి కిల। హే సఖి ఇన్ద్ర ఇతి పదస్య శబ్దస్య యోగ్యా ఉచితా మహావిభూతిః పరమైశ్వర్యం యస్య స తథోక్తః। ఇది పరమైశ్వర్య ఇతి ధాతోః(1)। సోఽయమిన్ద్రః మధ్యే సభామధ్యే మహాసనగతః సింహాసనగతః సన్ దైవీం దేవతాసంబన్ధినీం సభాం అజస్రం పాతి శాస్తి ।। 25 ।।

అయం సురాణాం గురురేష ధర్మః సుధాకరోఽసౌ స సహస్రరశ్మిః।

అయం చ రత్నాకరశబ్దితోఽగ్ర్యే మహత్త్వమేషామభిధైవ వక్తి ।। 26 ।।

ఇదానీం దేవతాసముదాయం ప్రతి వదతి। అయమితి। హే అగ్ర్యే శ్రేష్ఠే రుగ్మిణి। అగ్ర్య ఇతి సంబోధయన్తీ సఖీ త్వమేతేభ్యోఽపి శ్రేష్ఠా కథమవరాన్ వరయసీతి ధ్వనయతి। అయం బృహస్పతిః సురాణాం గురుః ఏషః యమః ధర్మః ధర్మప్రవర్తకత్వాద్ధర్మనామా అసౌ చన్ద్రః సుధాకరః అమృతకరః। స సూర్యః

F.N. 1. ఐతరేయభాష్యే

సహస్రరశ్మిః। అయం వరుణశ్చ రత్నాకరశబ్దితః రత్నాకరశబ్దవాచ్యః। ఏతేషాం బృహస్పత్యాదీనాం మహత్వం శ్రైష్ఠ్యమ్ అభిధైవ నామైవ వక్తి ।। 26 ।।

ఇమే సురాః శ్రీపతినిత్యసేవావియోగభీత్యాఽనిమిషా వినిద్రాః।

ప్రపేదిరే తత్కరుణాప్రభూతసుధారసాస్వాదనతోఽమరత్వమ్ ।। 27 ।।

ఇమే సురా ఇతి। హే అగ్ర్యే శ్రీపతేః శ్రీకృష్ణస్య నిత్యసేవావియోగభూత్యా అనిమిషాః నిమేషరహితాః వినిద్రాః అస్వప్నాః ఇమే సురాస్తస్య లక్ష్మీపతేః కరుణయా ప్రభూతః సుధారసస్తస్యాస్వాదనతోఽమరత్వం ప్రపేదిరే ।। 27 ।।

మరుత్వదత్యుచ్చ్రితభాగ్యహేతుం సురౌఘసఞ్జీవనమూలభూతమ్।

నరాంస్తృణీకృత్య జగామ భైష్మీ పరిస్ఫురద్భూషణభూషణాఙ్గీ ।। 28 ।।

మరుత్వదితి। మరుత్వత ఇన్ద్రస్య అత్యుచ్చ్రితభాగ్యహేతుం సురౌఘస్య సంజీవనమమృతం తస్య మూలభూతం కారణభూతం శ్రీకృష్ణం పరిస్ఫురద్భూషణానాం భూషణభూతాని అఙ్గాని యస్యా సా భైష్మీ నరాన్ తృణీకృత్య శ్రీకృష్ణవరణార్థం జగామ ।। 28 ।।

అయం ముకుందః సఖి చిత్ప్రమోదమయావ్యయాఙ్గోఽఖిలదోషశూన్యః।

అవాతరద్విశ్వజనస్య గుప్త్యై గుణామ్బురాశిః కిల భూతలేఽస్మిన్ ।। 29 ।।

ఇదానీం వరణీయశ్రీకృష్ణస్య మహత్త్వం పూర్వోక్తేభ్యో విశినష్టి। అయమితి। హే సఖి అయం శ్రీకృష్ణః ముకున్దః మోక్షప్రదః కిల। చిత్ జ్ఞానం సా చ ప్రమోదో ఆనన్దః స చ చిత్ప్రమోదౌ। తావేవ తన్మయాని అవ్యయాఙ్గాని నాశరహితాఙ్గాని యస్య స తథోక్తః తమ్। అఖిలదోషశూన్యః। గుణైరమ్బురాశిరివ సముద్ర ఇవ। గుణామ్బురాశిః మోక్షప్రదత్వాదిగుణసముద్రః శ్రీకృష్ణః విశ్వజనస్య గుప్త్యై రక్షణాయాస్మిన్ భూతలే అవాతరత్కిల ।। 29 ।।

జగజ్జని స్థేమలయాదిధర్మో భవన్త్యముష్మాత్కిల శాస్త్రయోనేః।

అముష్య సామ్యం కతమః సురాణాముపైతి యద్రోమసు విశ్వకోశాః ।। 30 ।।

జగదితి। హే సఖి జగతః విశ్వస్య జనిరుత్పత్తిః స్థేమా స్థితిః లయో నాశః ఏతే ఆదయో యేషాం ధర్మాణామ్। ఆదిశబ్దేన జ్ఞానాజ్ఞానబన్ధమోక్షాది గృహ్యన్తే శాస్త్రం యోనిః ప్రమాణం యస్య। అనేన ఉక్తవక్ష్యమాణశ్రీకృష్ణమాహాత్మ్యప్రతిపాదకశాస్త్రం ప్రమాణముక్తం భవతి। "జన్మాద్యస్య యతః" (1) "శాస్త్రయోనిత్వా"(2) దిత్యాదిసూత్రముఖ్యార్థోఽయమితి సూచ్యతే। తస్మాదముష్మాత్ భవన్తి కిల। యద్రోమసు విశ్వకోశాః బ్రహ్మాణ్డాని తిష్ఠన్తీతి। అముష్య శ్రీకృష్ణస్య సామ్యం సురాణాం మధ్యే కతమః సురః ఉపైతి। న కోఽపీత్యర్థః। ఏతాదృశమాహాత్మ్యస్యాన్యత్రాభావాదితి భావః ।। 30 ।।

సమస్తవేదాః కిల సేతిహాసాః పురాణ్యుక్తాః స్మృతిభిః (3)సహైనమ్।

సమానశూన్యం ప్రభుమామనన్తి ప్రమథ్య యోఽబ్ధిం లభతే స్మ లక్ష్మీమ్ ।। 31 ।।

సమస్తేతి। సేతిహాసాః పురాణయుక్తాః సమస్తవేదాః ఋ స్మృతిభిః సహ ఏనం ప్రభుం శ్రీకృష్ణం సమానశూన్యం ఆమనన్తి। "న తే విష్ణో జాయమానో న జాతో దేవ మహిమ్నః పరమంతమాప"(4)। "నాస్తి నారాయణసమమి" త్యాదేః(5)। యుక్తిం చాహ। యః కృష్ణః అబ్ధిం విమథ్య లక్ష్మీం లభతే స్మ। అలభత। తవ మూలరూపే పతిరయమ్ అధునాఽపి వరణార్హ ఇతి సూచితమ్ ।। 31 ।।

యదీయపాదోఽణ్డకటాహభేదీ విధాతృహస్తార్పణసారవేదీ।

మృగాక్షి సోఽయం వివిధావతారవియోజితాత్యుద్ధతభూమిభారః ।। 32 ।।

యదీయేతి। అణ్డకటాహభేదీ బ్రహ్మాణ్డాఖ్యకటాహవిశేషభేదీ యస్య శ్రీకృష్ణస్య సమ్బన్ధీ యదీయః స చాసౌ పాదః విధాతుర్బ్రహ్మణః హస్తేన క్రియమాణం

F.N. 1. బ్రహ్మసూత్రమ్ (1/1/2)

2. బ్రహ్మసూత్రమ్ (1/1/3)

3. వేదే రామాయణే చైవ పురాణే భారతే తథా।

ఆదావంతే చ మధ్యే చ విష్ణుః సర్వత్ర గీయతే ।। - ఇతి హరివంశేషు।।

ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్యం చ పునః పునః।

ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణః సదా।। - ఇతి భారతే

అర్థోఽయమేవ నిఖిలైరపి వేదవాక్యై రామాయణైః సహితభారతపంచరాత్రైః।

అన్యైశ్చ శాస్త్రవచనైః సహ తత్త్వసూత్రైర్నిర్ణీయతే సహృదయం హరిణా సదైవ।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని।। (1/22)

4. ఋ. 7/99/2

5. మ.భా.తా.నిర్ణయోద్ధృత భారతవచనమ్ (1/1/11) P.P.S. Sastry Edition.

పాదప్రక్షాలనరూపా పూజా తస్య సారవేదీ। హే మృగాక్షి సోఽయం శ్రీకృష్ణః వివిధావతారైః వియోజితః ఉద్ధతః అత్యుద్ధతః అతిశయితః భూమిభారో యేన స తథోక్తః। అనేనాపి సర్వోత్తమత్వమేవ స్పష్టీకృతం భవతి ॥ 32 ॥

వివేకసఖ్యేతి విబోధితా సా బభూవ తూష్ణీం కమలాఽఽత్తమాలా।

ప్రహర్షచిహ్నాని పరం తదోచుః ప్రభుం తమాకాఙ్క్షతి రుక్మిణీతి ॥ 33 ॥

వివేకేతి। వివేకసఖ్యా బుద్ధిసఖ్యా। ఇతి ఉక్తప్రకారేణ విబోధితా సా ఆత్తమాలా గృహీతమాలా కమలా రుగ్మిణీ తృష్ణీం బభూవ। లజ్జావశాదయమేవ మే పతిర్భూయాదితి నోక్తవతీత్యర్థః। తదా పరం కేవలం ప్రహర్షచిహ్నాని రోమోద్గమాదీని తం ప్రభుం శ్రీకృష్ణం రుగ్మిణీ ఆకాంక్షతీత్యూచుః ॥ 33 ॥

తయోర్ముహూర్తావధి మధ్యదత్తపటం వినిర్భిద్య మిథః స్పృశన్త్యః।

ప్రభాః సదాఽఖణ్డితయోగభాగ్యం విబోధయన్తి స్మ వివేకభాజః ॥ 34 ॥

తయోరితి। ముహూర్తావధి పాణిగ్రహణముహూర్తపర్యన్తమ్। తయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోర్మధ్యే దత్తపటం తిరస్కరణీయరూపపటం వినిర్భిద్య మిథఋ రుగ్మిణీప్రభాః శ్రీకృష్ణం శ్రీకృష్ణప్రభాః రుగ్మిణీమితి పరస్పరం స్పృశన్త్యః పటస్య సూక్ష్మత్వాత్ కాన్తేరతిశయితత్వాచ్చాన్యోన్యాభిగమనమితి భావః। ప్రభాః కానతయః। వివేకభాజః జ్ఞానినః పురుషాన్ ప్రతి సదా అఖణ్డితయోగస్య భాగ్యం విబోధయన్తి స్మ। యోగవిఘటనార్థం తయోర్మధ్యే పటే దత్తేఽపి యోగవిఘటనాభావాదితి భావః ॥ 34 ॥

సీతాస్వయంవరమహోత్సవగానకాలే

జాతౌ రమాపులకమాధవమన్దహాసౌ।

సా జానకీయమయమేవ హి రామచన్ద్రః

కిం తన్ముహూర్తకథయేతి హి శంసతః స్మ ॥ 35 ॥

సీతేతి। సీతాయాః స్వయంవరమహోత్సవగానకాలే మఙ్గలార్థం సీతాస్వయంవరవర్ణనగాథాకాలే జాతౌ రమాయాః రుగ్మిణ్యాః పులకః మాధవస్య శ్రీకృష్ణస్య మన్దహాసశ్చ రమాపులకమాధవమందహాసౌ। సా జానకీ సీతా ఇయం రుగ్మిణీ స రామచన్ద్రః అయమేవ శ్రీకృష్ణ ఏవ అతః తన్ముహూర్తకథయా రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణుహూర్తావధికథనేన కిం ప్రయోజనమితి శంసతః స్మ। అన్యయోర్వివాహవార్తాయాం తతోఽన్యయోః పులకాదౌ కారణాభావేన ఇమావేవ సీతారామావితి దృష్టౄణాం మతిరాసీదితి భావః ।। 35 ।।

ఆసీత్పరస్పరనిరీక్షణకర్మకాలే భైష్మీముఖామ్బుజగతం నయనం మురారేః।

తస్యాశ్చ నాభిసరసీనిలయం తదేతద్యుక్తం యదర్కదృగసావియముత్పలాక్షీ ।। 36 ।।

ఆసీదితి। పరస్పరనిరీక్షణకర్మకాలే మురారేః శ్రీకృష్ణస్య నయనం భైష్మీముఖామ్బుజగతం రుగ్మిణిముఖారవిన్దే నిపతితమాసీత్। తస్యాః రుగ్మిణ్యాః నయనం చ మురారేః నాభిరేవ సరసీ సరోవరం సైవ నిలయో గృహం యస్య స తథోక్తమాసీత్। తత్ర నిపతితమిత్యర్థః। అనేన నవోఢాయాః లజ్జా సూచ్యతే। తదేతత్కృష్ణనయనస్య ముఖామ్బుజే పాతః రుగ్మిణీనయనస్య నాభిసరస్యాం పాత ఇత్యేతద్యుక్తం హి ఉచితం హి। యద్యస్మాత్కారణాదసౌ శ్రీకృష్ణః అర్కః దృశి యస్యాసౌ అర్కదృక్ ఇయం రుగ్మిణీ ఉత్పలాక్షీ। అర్కస్య కమలప్రియత్వాదుత్పలస్య సరసిజాతత్వాత్ స్థిత్యర్థం తదపేక్షణాదితి భావః ।। 36 ।।

గుడాన్వితాభిః శుభజీరికాభిః పరస్పరం వర్షతి బన్ధువర్గే।

వక్షఃస్థితామ్భోధిసుతాజితస్తత్పక్ష్యైః ప్రయుక్తం ప్రథమం బభార ।। 37 ।।

గుడేతి। బన్ధువర్గే। సుడాన్వితాభిః శుభజీరికాభిః శోభనజీరికాభిః। పరస్పరం పరస్పరముపరి వర్షతి సతి వక్షఃస్థితామ్భోధిసుతాజితః శ్రీకృష్ణః రమాయాః శ్రీకృష్ణవక్షః సమాక్రమ్య స్థితత్వేన తయా జిత ఇత్యర్థః। తత్పక్షైః రుగ్మిణీపక్షీయైః ప్రయుక్తం గుడజీరికాసమూహం ప్రథమం కన్యోపరి పతతి చేత్ పురుషో జయవాన్ కన్యాప్రయుక్తం పురుషోపరి పతతి చేత్ కన్యా జయవతీతి లోకప్రవాదః। అత్ర రమారుపేణ వక్షః సమాక్రమ్య స్థితాయాః కన్యాయాః జయః స్పష్ట ఏవేతి తత్ర్పయుక్తజీరికాః శ్రీకృష్ణ ఏవ ప్రథమం బభారేతి భావః ।। 37 ।।

ఆకణ్ఠమాపాదతలాన్మురారేర్నేత్రాన్తనీలోత్పలచారుమాలామ్।

శ్రీః సన్దధే తత్క్షణహృష్టరోమసత్కఞ్చుకం శ్రీపతిరాత్మపత్న్యామ్ ।। 38 ।।

ఆకణ్ఠమితి। శ్రీః రుగ్మిణీ నేత్రాన్త ఏవ నీలోత్పలాన తేషామ్। చారుమాలాం మురారేః శ్రీకృష్ణస్యాపాదతలాత్ పాదమారభ్య కణ్ఠాత్ ఆ ఆకణ్ఠమ్। అవ్యయీభావసమాసస్యానిత్యత్వాదాపాదతలాదిత్యత్ర ఆ ఇతి భిన్నం పదమ్। ఆకణ్ఠమిత్యత్ర సమస్తమ్। సన్దధే సంక్షిప్తవతీ। లజ్జావశాత్ ముఖమదృష్ట్వా పాదతలమారభ్య క్రమేణ కణ్ఠపర్యన్తం దృష్ట్వతీ। మాలాఽపి పాదమారభ్య కణ్ఠపర్యన్తం స్థాపనీయేత్యర్థః। శ్రీపతిః శ్రీకృష్ణః ఆత్మపత్న్యాం స్వభార్యాయాం రుగ్మిణ్యామ్। తత్క్షణే లావణ్యభరితస్వగాత్రావయవనిరీక్షణకాలే హృష్టరోమాఖ్యసత్కంచుకంసన్దధే। శ్రీకృష్ణసన్దర్శనేన రుగ్మిణ్యా రోమాఞ్చో జాత ఇత్యర్థః। భర్తృజనితానన్దస్య హృదన్తరజృంభణాత్। బహిస్తు పరితః స్థితేషు కరోరఃపృష్ఠదేశేష్వేవ రోమోద్గమస్య జాతత్వాత్ తస్యైవ కంచుకోపమాత్వమ్। వివాహకాలే కన్యయా మాలా దాతవ్యా। వరేణ కంచుకాదికం త్వితి తదుభయమలౌకియోః స్త్రీపురుషయోరలౌకికమేవ భవేదిత్యాశయేన ఏవం కృతమితి భావః ।। 38 ।।

ఉగ్రోఽయం సఖి చఞ్చలోఽయమమలే సోఽయం రమే గూఢపా-

దృద్ధోఽసౌ జ్వలనోఽయమేష తపనః సద్వక్రతుణ్డో హ్యసౌ।

ముగ్ధేఽదన్తక ఏష దేవి జలరాట్ గోత్రాసహోఽసౌ క్షితా-

విత్యాద్యాభిధయైవ ధిక్కృతసురా శ్రీరాససాదాచ్యుతమ్ ।। 39 ।।

ఉగ్రోఽయమితి। హే సఖి అయం శివః ఉగ్రః। ఉగ్రః కపర్దీత్యభిధానాత్। క్రూరత్వేనోగ్రనామ హి। అమలే అయం వాయుః చఞ్చలః హే రమే సోఽయం శేషః గూఢపాత్। అసౌ బ్రహ్మ వృద్ధః। అయమగ్నిర్జ్వలనః। ఏష సూర్యస్తపనః। అసౌ గరుడః సద్వత్కతుణ్డః వక్రముఖః। హే రమే ముగ్ధే ఏష పూషా అదన్తః దన్తరహితః। "పూషా ప్రమిష్టభాగే అదన్త" ఇతి శ్రుతేః। హే దేవి అసౌ వరుణః జలరాట్। డలయోరభేదాన్మూర్ఖ ఇతి నిందాధ్వనిః। అసావిన్ద్రః క్షితౌ గోత్రాసహః పర్వతవిరోధీ కులవిరోధీతి ధ్వనిః। ఇత్యాద్యయా అభిధయైవ వివిధదోషసూచకతన్నామ్నైవ ధిక్కృతసురా శ్రీరుగ్మిణీ అచ్యుతం శ్రీకృష్ణమాససాద। మాలాదానార్థం శ్రీకృష్ణసమీపం గతవతీ ।। 39 ।।

వేధా వైదికమౌలిరేష పవనో మన్త్రం జపన్ సన్తతం

శర్వోఽసౌ సువిరక్తధీః స మఘవా వ్యాపారభారాకులః।

సూర్యః పర్యటనప్రియః స తు శశీ దోషాకరోఽసౌ స్మరోఽ-

నఙ్గశ్చేత్యఖిలానుపేక్ష్య కమలా వవ్రే యదూనాం పతిమ్ ।। 40 ।।

భఙ్గ్యన్తరేణ దేవోపేక్షానిమిత్తమాహ। వేధా ఇతి। వేధాః బ్రహ్మా వైదికమౌలిః ఛాందసశిరోమణిరిత్యర్థః। ఏష పవనః సన్తతం మన్త్రం హంసమన్త్రం జపన్ జపశీల ఇత్యర్థః। అసౌ శర్వః సువిరక్తధీర్విరక్త ఇత్యర్థః। స మఘవాన్ ఇన్ద్రః వ్యాపారభారేణ త్రైలోక్యపరిపాలనరూపేణాకులః। సూర్యః పర్యటనప్రియః। సదా సంచరణశీల ఇత్యర్థః। సః శశీ దోషాకరః నిశాకరః దోషాశ్రయ ఇతి ధ్వనిః। అసౌ స్మరః అనఙ్గః శరీరరహితః। చ శబ్దేనాకర్ణః శేషః పక్షపాతీ గరుడః ప్రేతపతిర్యమః ఇత్యాదిదోషం సముచ్చనోతి। ఇతి ఉక్త ప్రకారేణ తేషు తేషు దోషస్య విద్యమానత్వాత్। అఖిలాన్ పూర్వోక్తాన్ అమరాన్ ఉపేక్ష్య కమలా రుగ్మిణీ యదూనాం పతిం శ్రీకృష్ణం వవ్రే ।। 40 ।।

పుత్రో(1) యస్య స పద్మభూః ఫణిపతిః శయ్యా ఖగేశో రథః

శమ్భుర్యచ్చరణామ్బుమౌలిరగభిత్తద్దత్తసామ్రాజ్యభుక్।

నిత్యం యత్పదసఙ్గతౌ విధురవీ యద్వల్లభా శ్రీవధూ-

స్తం వర్యం వరయామ్బభూవ సుదతీ సా ద్వారకానాయకమ్।। 41 ।।

పుత్ర ఇతి। సః పద్మభూర్బ్రహ్మా। యస్య పుత్రః ఫణిపతిః శేషః యస్య శయ్యా। ఖగేశో గరుడః యస్య రథః। శంభుః శివః యస్య చరణామ్బు పాదజలం మౌలౌ యస్య స తథోక్తః। అగభిత్ గోత్రభిత్ ఇన్ద్రః యద్దత్తం సామ్రాజ్యం భునక్తీతి తథోక్తః। విధురవీ చన్ద్రసూర్యౌ। నిత్యం సర్వదా యస్య విష్ణోః పదమ్ ఆకాశం సఙ్గతౌ। ప్రాప్తౌ। హరిచరణభజకావితి ధ్వనితోఽర్థః। శ్రీవధూః లక్ష్మీ యద్వల్లభా యస్య ప్రియా। తం వర్యమ్ ఉత్తమం ద్వారకాయాః నాయకమ్। పతిం శ్రీకృష్ణం సా సుదతీ సున్దరీ శ్రీరుగ్మిణీ వరయాం బభూవ ।। 41 ।।

F.N. 1. కలత్రం కమలా యస్య పుత్రః కమలసంభవః।

శివాధ్యాః సేవకాస్తస్మై నమో వశ్వకుటుంబినే।। - ఇతి తత్త్వనిర్ణయటీకాయామ్
లక్ష్మీర్యస్య పరిగ్రహః కమలభూః సూనుర్గరుత్మాన్ రథః

పౌత్రశ్చన్ద్రవిభూషణః సురగురుః శేషశ్చ శయ్యా పునః।

బ్రహ్మాణ్డం వరమన్దిరం సురగణ స్య ప్రభోః సేవకాః॥

స త్రైలోక్యకుటుమ్బపాలనపరః కుర్యాద్ హరిర్మంగలమ్॥ - ఇతి మంగలాష్టకే॥

యా వై చమ్పకసమ్పదాఽబ్జవసతేర్దూర్వాశ్రియా స్వాత్మనః

కేతక్యా విభవేన కృత్తివసనస్యామ్భోజకాన్త్యా విధోః।

సన్నీలోత్పలశోబయా దినమణేః శ్రీమత్తులస్యాఽమతా

హేరమ్బస్య హరేః పరం సముచితా సా మాలికా శోభతే ॥42॥

యా వై ఇతి। యా మాలికా చమ్పకసంపదా చమ్పకానాం మాలాయామర్పితచమ్పకపుష్పాణాం సమ్పదా శ్రియా। అబ్జమేవ వసతిర్యస్య తస్య బ్రహ్మణః। భ్రమరేతి ధ్వనిః। తస్యాపి మధుపానార్థిత్వేనాబ్జవసతిత్వాత్। అమతా వై అప్రియా వై। భ్రమరచమ్పకయోర్విరోధాదితి భావః। దూర్వాశ్రియా దూర్వాణాం కాన్త్యా। స్వాత్మనః దుర్గారూపాయాః స్వస్యాః। అమతా। "దూర్వాభిర్నార్చయేద్దుర్గా" మితి(1) భావః। కేతక్యావిభవేన కృత్తివసనస్య కృత్తి గజచర్మ వసనం తస్య శఙ్కరస్యామతా। "న కేతక్యా చ శఙ్కర" మితి స్మృతేః। అమ్భోజకాన్త్యా విధోఃస చన్ద్రమసః అమతా। చన్ద్రామ్భోజయోర్విరోధాదితి భావః। సన్నీలోత్పలశోభయా దినమణేః సూర్యస్యామతా। సూర్యోత్పలయోర్విరోధాదితి భావః। శ్రీమత్తులస్యా హేరంబస్య వినాయకస్యామతా। "న తులస్యా వినాయక" మితి(2)। పరం కేవలం హరేః శ్రీకృష్ణస్య సముచితా యోగ్యా। సకలపుష్పైరపి హరిపూజాయాః కర్తుం శక్యత్వాత్। "నాక్షతైరర్చయేద్విష్ణు" మిత్యుక్తాక్షతాయాః మాలాయామప్రవేశాచ్చేతి భావః। సా మాలికా శోభతే ॥42॥

హరేః ప్రసాదైకభుజాం సురాణామిమాం ప్రదాస్యామి కథం త్వితీవ।

రమా ప్రమోదోత్థితరోమరాజిః (3)సమర్పయామాస ముకున్దకణ్ఠే ॥43॥

F.N. 1. దూర్వాభిర్నార్థయేద్ దుర్గాం న కేతక్యా చ శంకరమ్।

నాక్షతైరర్చయేద్విష్ణుం న తులస్యా వినాయకమ్ ॥ ఇతి స్మృతిః

2. న త్వవిహిపుష్పైః

"న త్వవిహితపత్రాది తస్యాపరాధత్వోక్తే_ర్వారాహాదౌ॥

- ఇతి గీతాభాష్యవచనాత్ (9/26)

"ఉర్వారుకపలాశోత్థైః పుష్పైః కుర్యాత్మమార్చనమ్"

(మహాపరాధాన్ జానీహి ద్వాత్రింశన్న క్షమాపితాన్॥) - ఇతి వారాహే।

3. అథో కరాభ్యాం ప్రతిగృహ్య మాలామమ్లానపద్మాం జలజాయతాక్షీ।

ఉపేత్య మందం లలితైః పదైస్తాం తదసం ఆసజ్య చ పార్శ్వతోఽభవత్॥

ఇతి మ.భా.తా.ని. (4/28)

హరేరితి। ప్రమోదోత్థితరోమరాజిః సన్తోషాదుత్థితా రోమరాజిః రోమ్ణాం పరంపరా యస్యాః సా తథోక్తా। రమా రుగ్మిణీ। "విష్ణోర్ని వేదితాన్నేన యష్టవ్యం దేవతాన్తరమితి" స్మృతేః। హరేః ప్రసాదైకభుజాం హరిభుక్తనైవేద్యగన్ధమాల్యాదిధారణశీలానాం సురాణామ్। ఇమామప్రసాదైకరూపాం మాలాం కథం ప్రదాస్యామీతీవ। ముకున్దకణ్ఠే శ్రీకృష్ణకణ్ఠే సమర్పయామాస ॥43॥

సా ధారామ్బుకదమ్బకేన సహ సుప్రేమాశ్రుధారాం హరే-

ర్భ్రాజన్మాలికయా సమం ప్రణయసన్మాలాం సునీరాజనమ్।

నేత్రాన్తేన శుచిస్మితాఽమృతరసైర్నై వేద్యమావేద్య త-

త్పార్శ్వం మన్దముపాశ్రయత్ఫలమివ వ్యాలోలహారోజ్జ్వలా ॥44॥

సేతి। వ్యాలోలహారోజ్జ్వలా సా రుగ్మిణీ। ధారామ్బుకదమ్బకేన ధారోదకసమూహేన। సహ। ప్రేమాశ్రుధారాం హరేః శ్రీకృష్ణస్య ఆవేద్య భ్రాజన్మాలికయా సమం ప్రణయాఖ్యసన్మాలాం ఆవేద్య నేత్రాన్తేన కటాక్షేణ సునీరాజనం ఆవేద్య శుచిస్మితామృతరసైః నైవేద్యమావేద్య ఫలమివాభిషేకపుష్పమాలానీరాజననైవేద్యాదిభిర్హరేః పూజాయాం కృతాయాం తత్సామీప్యగమనమోక్షలక్షణఫలమివ। తత్పార్శ్వం శ్రీకృష్ణపార్శ్వం మన్దం శనైరుపాశ్రయత్॥44॥

నార్యోఽక్షతాన్ ప్రవవృషుర్నవకుఙ్కుమాభాన్

సఙ్గీతమఙ్గలకథః సమలఙ్కృతాఙ్గ్యః।

సౌవర్ణవిష్టరగతౌ సదయైరపాఙ్గైః

కన్యావరౌ చ ఫలమక్షయమేవ తాసామ్ ।। 45 ।।

నార్య ఇతి। సమలంకృతాంగ్యః। సఙ్గీతాః సమ్యగ్గీతాః మఙ్గలకథాః యాభిస్తాః నార్యః నవకుంకుమాభాన్ అక్షతాన్ ప్రవవృషుః। సౌవర్ణవిష్టరగతౌ సువర్ణనిర్మితాసనగతౌ కన్యావరౌ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణౌ చ సదయైః దయాసహితైః అపాఙ్గైః నేత్రప్రాన్తైః తాసాం స్త్రీణామక్షతమేవ ఫలం నాశరహితం మోక్షాఖ్యం వవర్షతుః। అక్షతదానస్యాక్షయఫలదానముచితమితి భావః ।। 45 ।।

గృహీతపాణీ కిల చక్రతుస్తౌ ప్రదక్షిణం లాజసమేధితాగ్నేః।

వధూవరౌ రమ్యరహస్యగోష్ఠ్యాం విధాతుమాత్మీయమివాస్యగం తమ్ ।। 46 ।।

గృహీతేతి। గృహీతౌ పాణీ యాభ్యాం తౌ వధూవరౌ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణౌ। ఆస్యగం స్వముఖే స్థితమ్। "ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చేతి" శ్రుతేః। తమగ్నిం రమ్యరహస్యగోష్ఠ్యాం రమ్యా చ సా రహస్యగోష్ఠీ చ తస్యామ్। రమణసమయే మనోహరశృఙ్గారవచనగోష్ఠ్యామిత్యర్థః। ఆత్మీయం స్వకీయం విధాతుం కర్తుమివ। లాజసమేధితాగ్నేః ప్రదక్షిణం ప్రచక్రతుః ।। 46 ।।

తతశ్చతుర్థే దివసే కిలైతౌ చిరం రతౌ తల్పతనౌ ఫణీన్ద్రే।

విలమ్బిని క్ష్మాం వహతేతి నూనం ప్రచక్రతుర్నాగబలిం ప్రహృష్టౌ ।। 47 ।।

తత ఇతి। తతోఽనన్తరమ్। చతుర్థే దివసే ప్రహృష్టావేతౌ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణౌ। చిరం రతౌ ఆవయోః సురతే సతి తల్పతనౌ తల్పాకారా తనుః యస్య తస్మిన్ ఫణీన్ద్రే శేషే విలమ్బిని రతావసానపర్యన్తం తల్పతయా అస్మత్సన్నిధావేవ స్థితే సతి క్ష్మాం భూమిం వహత ధారయత ఇతి నాగవలిం నాగానాం గజానాం పూజాం ప్రచక్రతుః కిల। దిగ్గజైర్యుష్మాభిః సహ భూమణ్డలధారిశేషే అస్మదుపభోగార్థం తల్పతయా భూమేరుపర్యేవ స్థితే సతి యూయమౌదాసీన్యం విహాయ క్ష్మాం ధారయతేతి ధియా తద్బలిరితి ఉత్ప్రేక్షా ।। 47 ।।

సా మన్దస్మితమౌక్తికేన సదపాఙ్గాఖ్యైర్వయైర్వృతుపరా

వక్షోజద్విరదేన కాయకనకేనోద్భూతరోమానుగైః।
తత్సంసక్తమనోరథేన వివిధాఙ్గశ్రీవిచిత్రామ్బరై-
స్తద్యోగ్యామృతసాధనాధరభువా సన్తర్పయామాస తమ్ ।। 48 ।।

సేతి। సా రుగ్మిణీ। మన్దస్మితమేవ మౌక్తికం తేన సదపాంగాఖ్యైర్హయైః సన్తః యే అపాఙ్గాః త ఇతి ఆఖ్యా నామ యేషాం తే తథోక్తాః। తే చ తే హయాశ్చ తైః। అపాఙ్గానామితస్తతః సఞ్చరణశీలత్వాదితి భావః। హృదేవ పూస్తద్యోగ్యం పురం తయా। "హృదయం బ్రహ్మపుర" మితి శ్రుతేః। సర్వప్రలయేఽపి "లక్ష్మీభుజాన్తరగత" (1) ఇత్యుక్త్యా

F.N. 1. మ.భా.తా.ని (1/2)

హరేర్లక్ష్మీవక్షస్యవస్థితేః। వైకుణ్ఠాది లోకత్రయస్యాపి శ్రీరూపత్వాత్ రుగ్మిణీహృదేవ భగవతో యోగ్యా పూరితి భావః। వక్షోజ ఏవ కుచ ఏవ ద్విరదః గజః తేన। కరికుమ్భద్వయాకారేణ కుచస్యోత్తుఙ్గత్వాదితి భావః। కాయాఖ్యకనకేన సువర్ణేన ఉద్భూతరోమానుగైరుద్భూతరోమాఖ్యానుగైః। శ్రీకృష్ణసఙ్గమనుసృత్య గమనాద్ బహుత్వాచ్చేతి భావః। తస్మిన్ శ్రీకృష్ణే సంసక్తం యన్మనః తదేవ రథః తేన। వివిధానామఙ్గానాం పాదహస్తతలనఖకటాక్షకుచానాం శ్రియం ఏవ కాన్తయః త ఏవ చిత్రామ్బరాణి రక్తశుభ్రనీల శ్యామవర్ణోపేతాని వస్త్రాణి తైః। ప్రణయాపరాధశమనాలిఙ్గననఖక్షతనిరీక్షమోపరిసురతకాలే పాదాదికాన్తీనాం శ్రీకృష్ణాఙ్గస్పర్శయోగ్యత్వాత్ తాసాం తద్వస్త్రత్వమ్। శ్రీకృష్ణాంతఃపురదాసీ చ స్వయమేవేత్యతః స్వాఙ్గేషు తాన్యూఢ్వా కాలే కాలే స్వభూర్తురర్పయతీతి భావః। తస్య ఏవం రూపస్య శ్రీకృష్ణస్య యోగ్యం యదమృతం తస్య। సాధనం చ సా అధరాఖ్యభూశ్చ తయా। దుగ్ధాబ్ధిమథనోద్భూతామృతస్యాపి స్వయమపీత్వా దేవేష్వేవ దానాదిదమేవామృతం భగవద్యోగ్యమితి భావః। తం శ్రీకృష్ణం సన్తర్పయామాస ।। 48 ।।

జ్వలత్కలాపాః స్ఫురదఙ్గలేపా విచిత్రవస్త్రాః స్మితశోభివక్త్రాః।
స్వయంవరే తత్ర నరాశ్చ నార్యో వధూవరాభాః కిల సఞ్చరన్తి ।। 49 ।।

జ్వలదితి। ద్వలత్కలాపాః ప్రకాశభూషణాః స్ఫురదఙ్గలేపాః। విచిత్రవస్త్రాణి యేషాం యాసాం తే తథా। నారీవిశేషణత్వే స్త్రీలిఙ్గబహువ్రీహిః। స్మితశోభీని వక్త్రాణి యేషాం యాసాం తే తాశ్చ వధూవరాభః వధూవరసదృశాః నరా నార్యశ్చ స్వయంవరే తత్ర తత్ర సంచరన్తి కిల ।। 49 ।।

స్వర్గిభిర్గీయమానః స్వం దుర్గమావిశ్య దుర్గమమ్।

భగ్నదుర్జనదర్పోఽసౌ రుగ్మిణీరమణో బభౌ ।। 50 ।।

స్వర్గిభిరితి। స్వర్గిర్భిర్దేవైర్గీయమానః భగ్నదుర్జనదర్పః। అసౌ రుగ్మిణీరమణః శ్రీకృష్ణః దుర్గమమన్యైర్దుఃఖేన గన్తుమశక్యం స్వం దుర్గం ద్వారకాం ఆవిశ్య ప్రవిశ్య బభౌ శుశుభే ।। 50 ।।

స్వఫేనకాన్త్యా సితపార్శ్వయుగ్మః శిఖాభిరౌర్వస్య సుపీతమధ్యః।

సితేతరోఽన్యత్ర స భూతధాత్ర్యాః విచిత్రవస్త్రశ్రియమాతనోతి ।। 51 ।।

ఇదానీం సర్గావసానపర్యన్తం సముద్రం వర్ణయతి। స్వఫేనేతి। స్వఫేనకాన్త్యా సితం శుభ్రం పార్శ్వయుగ్మం యస్య స తథోక్తః। ఔర్వస్య వడవాగ్నేః। ఔర్వస్తు వాడవో వడవానల ఇత్యమరః। శిఖాభిః సుపీతం మధ్యం యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర ప్రదేశే సితేతరః స సిన్ధుః భూతధాత్ర్యాః భూమ్యాః। భూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలేత్యమరః। విచిత్రం శుభ్రపీతనీలవర్ణైః రంజితమ్। బాణగరేత్యపభ్రష్టభాషయా కథ్యమానం వస్త్రం తస్య శ్రియం కాన్తిమాతనోతి। భూమ్యా స్వజఘనోపరి ధృతవిచిత్రామ్బరవత్తిష్ఠతీత్యర్థః। సాంగరాంబరామిత్యాదౌ సాగరస్య భూమ్యన్తరత్వం పూర్వకవయోఽపి కథయన్తి। విచిత్రామ్బరత్వవర్ణనమిదమపూర్వమేవేతి। జ్ఞాతవ్యమ్ ।। 51 ।।

అసహ్యవహ్నివ్యథితోఽపి వార్ధిరనన్తరత్నాన్యుదరే పిధాయ।

న జాతు పానీయమపి ప్రదత్తే ధనస్య లాభాదధికో హి లోభః ।। 52 ।।

అసహ్యేతి। వార్ధిః సముద్రః। అసహ్యవహ్నినా వడవాగ్నినా వ్యథితోఽపి ప్రాణసఙ్కటం ప్రాప్తోఽపీతి ధ్వనిః। అనన్తరత్నాని ఉదరే గర్భే పిధాయ బహుద్రవ్యాణీతి ధ్వనితోఽర్థః। జాతు కదాచిత్ పానీయమపి పాతుం యోగ్యం జలమపి న ప్రదత్తే। లవణజలత్వాదితి భావః।

తథా హి। ధనస్య లాభాత్ అధికః ఉత్కృష్టః లోభో భవతి। "లాభాల్లోభో వివర్ధత" ఇతి ఉక్తేః ।। 52 ।।

సరిత్పతిస్తన్ముఖతో హి వేలాం విలఙ్ఘయత్యత్ర వివేకహీనః।

తథా హి నార్యా సహ సఙ్గతానాం కుతో వివేకః కుత ఏవ వేలా ।। 53 ।।

సరిత్పతిరితి। సరితాం నదీనాం పతిః సముద్రః తన్ముఖతః సముద్రసఙ్గమస్థలం నదీముఖమిత్యుచ్యతే। ఆచుమ్బితనద్యాఖ్యస్త్రీముఖ ఇతి ధ్వనిః। వేలాం తీరం మర్యాదామితి ధ్వనిః। విలఙ్ఘయతి। నదీముఖస్థలే సముద్రజలం తీరమతిక్రమ్య నదీం ప్రవిశ్య బహుదూరం గచ్ఛతీతి భావః। అత్ర నదీముఖస్థలే వివేకహీనః। ఇదం నదీడలం ఇదం సముద్రజలమితి వివేచయితుమశక్య ఇత్యర్థః। ధర్మాధర్మవివేకశూన్య ఇతి ధ్వనిః। నను గాంభీర్యాదిగుణయుక్తస్య మర్యాదాలఙ్ఘనం వివేకరాహిత్యం చ కథమితి ధ్వనితార్థమాశఙ్క్యార్థాన్తరం న్యస్యతి। తథాహీతి। తద్యుక్తం హి। నార్యా సహ సఙ్గతానాం కాన్తయా సహ సఞ్చరతాం పురుషాణాం వివేకః కుతః వేలా సమయః కుతః। స్త్రీసఙ్గమనేనోద్రిక్తకామానాం తిథ్యాదిమర్యాదా ధర్మాధర్మవిచారశ్చ నాస్తీతి భావః ।। 53 ।।

బహూపభోగ్యాఽపి సరిత్సముద్రతటేన సా కణ్టకితోపకణ్ఠా।

రహస్యుపాహూయ విటాన్ స్వభర్తృతటే సదాచారపరా హి కాశ్చిత్ ।। 54 ।।

బహూపభోగ్యేతి। సరిత్ నదీ స్వోత్పత్తిస్థలే బహూనాముపభోగ్యా స్నానపానాద్యుపభోగార్హాఽపి। సఞ్జాతాః కణ్టకాః అస్యేతి। కణ్టకితమ్। తాదృశమ్ ఉపకణ్ఠం సమీపం యస్యా సా నదీ। సముద్రతటే బహూపభోగ్యా న భవతి। ఉపభోగస్తు దూరే। గాలీప్రదానభర్త్సనార్థం సమీపమాగన్తుం న ముంచతీతి సూచనార్థం కణ్టకితోపకణ్ఠేత్యుక్తమ్। నదీ స్వోత్పత్తిస్థలే స్వాదుజలోపేతత్వాత్సర్వజనసేవ్యా। సముద్రతటే కణ్టకగ్రస్తతీరత్వాల్లవణజలోపేతత్వాచ్చ నోపభోగార్హేతి స్వభావః। అత్ర స్వైరిణీజాత్యా అర్థాన్తరం న్యస్యతి। తథాహీతి। కాశ్చిత్ స్త్రియః రహసి విటానాహూయ స్వభర్తుతటే స్వభర్తృసమీపే సదాచారపరా హి ।। 54 ।।

స్వీయాశాయువతిమిపేత్య రాగభాజస్తోయేశః సుహృదపి వీక్ష్య నాశమిన్దోః।

ఆనన్దదనిశముపైతి వృద్ధిముచ్చైరేకస్యమభిరతిమిచ్ఛతోః క్వ మైత్రీ।। 55 ।।

స్వీయాశామితి। సుహృత్ చన్ద్రసుహృదపి తోయేశః సముద్ర। స్వీయా స్వకీయా ఆశా దిక్ సైవ యువతిః తామ్। వారుణీదిక్కామినీమ్ ఉపేత్య ప్రాప్య రాగభాజః రక్తిమానం ప్రాప్తస్య అనురాగభాజ ఇతి ధ్వనిః। ఇన్ద్రోశ్చన్ద్రస్య నాశమస్తమయం వీక్ష్య। ఆనన్దాత్ సన్తోషాదనిశముచ్చైః వృద్ధిముపైతి। చన్ద్రాస్తమయే సతి సముద్రోఽభివర్ధత ఇతి ప్రసిద్ధిః। నను సుహృన్నాశే కథం సన్తోష ఇత్యతః పశ్చిమదిశః వరుణస్త్రీస్థానీయత్వేన చన్ద్రస్య తదనుషఙ్గే ఏకస్యాముభయానుషఙ్గం మనసి నిధాయ అర్థాన్తరం న్యస్యతి। ఏకస్యాం నార్యామ్ అభిరతిం సుందోపసుందవత్ సురతక్రీడామిచ్ఛతోః పురుషయోః మైత్రీ క్వ కుతః।। 55 ।।

అన్తః కృతాన్తోపమవాడవాగ్నిసన్తప్తగాత్రోఽపి ముదేవ గర్జన్।

ఫేనస్మితశ్రీర్గహనస్పృగూర్మిర్గామ్భీర్యమావేదయతీవ వార్ధిః ।। 56 ।।

అన్తరితి। అన్తః స్వోదరే కృతానతోపమబాజవాగ్నినా సన్తప్తగాత్రోఽపి వార్ధిః సముద్రః ముదేవ సన్తోషేణేవ గర్జన్ ధ్వనన్ ఫేనస్మితశ్రీః గగనస్పృగూర్మిః సన్ గామ్భీర్యమావేదయతీవ ప్రకటయతీవ। గమ్భీరోఽపి అన్తర్మహావ్యసనోఽపి బహిర్ముఖహాసాదినా సన్తోషమేవ ప్రకటయతి తద్వదితి భావః ।। 56 ।।

అసేవ్యతాం దోషితఖిత్వజాతాం జహార కృష్ణః స్వగృహస్య సిన్ధోః।

ఇతి స్మ చిత్రం న యతస్తదిష్టా హరన్తి పాపాని మహాన్తి హృష్టాః ।। 57 ।।

అసేవ్యతామితి। శ్రీకృష్ణః స్వగృహస్య స్వావాసభూతస్య సిన్ధోః సముద్రస్య దోషా రాత్రిః అస్యాస్తీతి దోషీ। కలఙ్కీతి వా। తస్య చన్ద్రస్య సఖిత్వేన జాతాం సుహృత్వేన జాతామ్। అసేవ్యతామ్। దోషితసమాగమేన సాధురప్యసేవ్యో భవతీతి ధ్వనినా దోషిసఖిత్వజాతామిత్యుక్తమ్। లవణజలత్వాదపేయతాం జహార। సబాలస్త్రీజలక్రీజామృతవాపీకృతార్ణవ(1) ఇతి వచనాత్। ద్వారవత్యయాం సముద్రజలమపి స్వాదుత్వాత్ సదా స్నానపానయోగ్యమితి భావః। ఇతి యత్ తత్ చిత్రమ్। ఆశ్చర్యం న భవతి। యతః కారణాత్ తదిష్టాః శ్రీకృష్ణభక్తాః హృష్టాః సన్తః। మహాన్తి పాపాని దర్శనమాత్రేణ హరన్తి। కిం పునస్తస్య సహవాసే సతీతి భావః ।। 57 ।।

పురాఽప్యజేయో మురజిత్కిలాత్ర పురీం విధాయాభవదత్యజేయః।

మమేత్థమాభాతి కలత్రవస్త్రకృతాలయం కః ఖలు జేతుకామః ।। 58 ।।

పురాఽపీతి। పురాఽపి పూర్వమపి అజేయః మురజిత్ శ్రీకృష్ణః అత్ర సముద్రే పురీం విధాయ అత్యజేయోఽభవత్కిల। అత్ర శత్రుభిరజేత్వయే ఇత్థం మమాభాతి। కలత్రవస్త్రకృతాలయం భార్యావస్త్రే కృతనిలయం స్త్రీనీవీలనమిత్యర్థః। జేతుం కామో యస్య జేతుకామః కః ఖలు న కోపీత్యర్థః। భూమేర్విష్ణుత్నీత్వాత్ సముద్రస్య భూవస్త్రస్థానీయత్వాల్లోకధర్మమాశ్రిత్య ఇయం వినోదోక్తిః ।। 58 ।।

స రమ్యఫేనాసవశోభివక్త్రస్తరఙ్గహస్తైర్జఘనం నదీనామ్।

విధూదయే సంస్పృశతిదుదృష్ట్యా న కస్య కామః సరసస్య హి స్యాత్ ।। 59 ।।

స ఇతి। రమ్యఫేన ఏవ ఆసవః మద్యమ్। ఉభయోరపి శుభ్రత్వాత్ఫేనిలత్వాచ్చేతి భావః। తేన శోభి వక్త్రం యస్య స తథోక్తః। సః సముద్రః విధూదయే సతి తరఙ్గహస్తైః। నదీనాం జఘనంి తీరం కటిమితి ధ్వనిః। స్పృశతి। విధూదయే

F.N. 1. పద్మపురాణాన్తర్గత వాసుదేవసహస్రనామస్తోత్రే (3/71/268)

తావదభివర్ధత ఇత్యర్థః। తథాహి। ఇన్దుదృష్ట్యా చన్ద్రదర్శనేన సరసస్య రసికస్య మద్యరససేవితమనస్కస్యేతి ధ్వనిః। కస్య కామో న స్యాత్। స్యాదేవేత్యర్థః।

సితేతరః పీతకృశానుమధ్యః సహస్రశః శ్లిష్టతనుర్నదీభిః।

అనేకయోషిత్పరితోషదాయీ స పీతవాసా ఇవ భాసతేఽబ్ధిః(1) ।। 60 ।।

సితేతర ఇతి। సితేతరః నీలః పీతః కృశానురగ్నిర్మధ్యే యస్య సః సహస్రశో నదీభిః శ్లిష్టా తనుః యస్యాః సః। అబ్ధిః అనేకయోషిత్పరితోషదాయీ పీతవాసా ఇవ పీతామ్బరధారీ శ్రీకృష్ణ ఇవ భాసతే ।। 60 ।।

వర్త్మనీత్థం వారిరాశిం వర్ణయన్తో మునీశ్వరాః।

సమేత్య తాం ద్వారవతీం ముదా కృష్ణముపాసతే ।। 61 ।।

వర్త్మనీతి। మునీశ్వరాః వర్త్మని మార్గే ఇత్థముక్తప్రకారేణ। వారిరాశిం సముద్రమ్। వర్ణయన్తః సన్తః। తాం ద్వారవతీం సమేత్య ముదా సన్తోషేణ శ్రీకృష్ణముపాసతే ।। 61 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు సుతరాం సర్గో ముదాం షోడశః ।। 62 ।।

ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే షోడశః సర్గః ।। 16 ।।

రోమ్ణామితి। ఉక్తోఽర్థః ।। 62 ।।

।। ఇతి రుగ్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం షోడశః సర్గః ।।

F.N. 1. సరసామస్మి సాగరః - ఇతి గీతా। (10/24)

******************************************************************************

.

సప్తదశః సర్గః

స్వభుజకాబ్జకులోదయహేతవే జలనిధౌ వరభోగినికేతనే।
భవమహానలముక్తభయానుగచ్ఛవిపదేఽవిపదే లసతే నమః ।। 1 ।।

నారాయణం మునీన్ద్రౌఘభారతీగీతసత్కథమ్ ।।

ద్వారకానాయకం వన్దే తారకం భవసాగరాత్ ॥ 1 ॥

ఏకార్థేన తత్తదవతారాన్ ఏకార్థేన సర్వపద్యేషు శ్రీకృష్ణకథాం చతుర్వింశతిపద్యైః ఋషివాక్యతయా వర్ణయిష్యన్ ఆదౌ మూలరూపం చ ఏకోక్త్యా వర్ణయతి। స్వభజకేతి। స్వభజకః స్వభక్తః అద్భ్యః జాయత ఇత్యబ్జః బ్రహ్మ। "అభ్యః సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ" ఇతి శ్రుతేః। తస్య కులం గోత్రం ఋజుగణః తస్యోదయః సృష్టిస్తస్య హేతవే కారణాయ। యద్వా అబ్జకులం ముక్తబ్రహ్మగణః। తస్యాభ్యుదయహేతవే। భవమహానలః సంసారాగ్నిః తస్మాన్ముక్తభయాః శ్రీదేవీవిముక్తగరుజవిష్వక్సేనాద్యా విముక్తా ఇత్యర్థః। త ఏవానుగాః సేవకాః తేషాం ఛవిః కాన్తిః తస్యాః పదే స్థానే జలనిధౌ ప్రలయసముద్రే వరః శ్రేష్ఠః భోగీ ముక్తశేషః స ఏవ నికేతనం సత్మిన్ లసతే వికాసమానాయ। అవిపదే జననమరణాదివిపద్రహితాయ। సృష్ట్యాదినా ఆయాసరహితాయ వా। నారాయణాయ నమ ఇతి మూలరూపస్వభావః సర్వోఽపి వర్ణితః। ఏవం సర్వత్రం ద్రష్టవ్యమ్। కృష్ణపక్షే తు స్వభజకః అబ్జశ్చన్ద్రః। అబ్జౌ జైవాతృకః సోమ ఇత్యమరః। తస్య కులం వంశః సోమవంశ ఇత్యర్థః। తదుదయహేతవే తదభివృద్ధికారణాయ। సోమకులోత్పన్నాయేత్యర్థః। జలనిధౌ ద్వారావతీసముద్రే వరాః శ్రేష్ఠాః భోగినః సుఖినః। భోగః సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయయోరిత్యమరః। తేషాం నికేతనే స్థానభూతే। భవస్య కాశిరాజేష్టదేవస్య శివస్య మహానలః ద్వారకానాశాయ ప్రయుక్తః కృత్యారూపోఽగ్నిః। తస్మాన్ముక్తభయాస్తే చ తే అనుగాశ్చ అనుచరాః యాదవాః। తేషాం ఛవిపదే కాన్తిస్థానే ద్వారావతీపట్టణే లసతే శోభమానాయావిపదే విపద్రహితాయ। అథవా విః పక్షీ గరుడః తస్మిన్ పదౌ చరణౌ యస్య తస్మై। పదాదయః పృథక్శబ్దా ఇత్యేకే। గరుడడవాహనాయేత్యర్థః। తుభ్యం శ్రీకృష్ణాయ నమ ఇతి సంబన్ధః ॥ 1 ॥

కుశకృతస్థలసిద్ధపురీశ్వరం కఠినతత్త్వగతిశ్రమదాయుధమ్।

జనకకర్దమశోభిహాఙ్గణే మునిజనా నిజనాథమముం జగుః ॥ 2 ॥

కపిలావతారకథయా సహ శ్రీకృష్ణకథాం వర్ణయతి। కుశకృతేతి। కుశైర్దర్భైః కుతం స్థలం యస్యాం సా సిద్ధపురీ నామ కశ్చన కపిలాశ్రమః ఋష్యాశ్రమత్వేన పరితః కృశకృతస్థలేత్యర్థః। తస్యాః ఈశ్వరమ్। కఠిణానాం దుర్బోధానాం తత్త్వానాం గతిరవగతిః తస్యాః శ్రమః అజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానజన్యః ఖేదః తం ద్యతి ఖణ్డయతీతి కఠిణతత్త్వగతిశ్రమదమ్। తచ్చ తత్ ఆయుధఞ్చ। తత్త్వమార్గజ్ఞానవిఘ్నచ్ఛేదనే ఆయుధరూపమిత్యర్థః। కఠిణతత్త్వగతిశ్రమదమ్ ఆయుధం జ్ఞానలక్షణం యస్యేతి వా। తత్త్వనిరూపణాయ కపిలస్యావతారాత్। జనకః ప్రజాపతిః। స చాసౌ కర్దమః। కర్దమప్రజేశ్వర ఇత్యర్థః। తస్య శోభి చ తత్ గృహాఙ్గణమ్। తస్మిన్ స్థితమితి శేషః అముం కపిలమ్। మునిజనాః నిజనాథం మునికులాచార్యమ్। జగుః। అనేన

కపిలావతారవర్ణనమ్। తత్స్థలమ్ అవతారప్రయోజనం తత్పితృనిరూపణం చ కృతమితి బోధ్యమ్। కృష్ణావతారపక్షే తు। కుశో నామ దైత్యః తేన కృతం స్థలం స్థానమ్। కుశస్థలీత్యర్థః। తత్ర సిద్ధా సమ్పన్నా పురీ ద్వారవతీ తస్యాః ఈశ్వరమ్। కుశనామదైత్యం హత్వా కుశస్థల్యాం ద్వారవతీనిర్మాణం కృతవానిమి(1) పౌరాణికీ కథా। కరిణా యా తస్య కుశదైత్యస్య త్వక్ కరిణత్వక్। తస్యాః అతిశ్రమదం ముహుర్ముహుః ఛేదాదినా అతిదుఃఖదం ఆయుధం శార్ఙ్గశరాఖ్యం యస్య తమ్। త్రివిక్రిమరూపిణా హరిణా శార్ఙ్గముక్తశరేణ వారం వారం ఛిన్నసర్వాఙ్గః సః కుశదైత్యః స్వకులదేవశివకృపయా పునఃపునరుజ్జీవితశ్చ న మమార కిల। తతస్తం దైత్యం శార్ఙ్గశరఘాతేన శ్రాన్తసర్వాఙ్గం శేషకరస్థహలేన కృతపరిఖాయాం స్థాపయిత్వా। ఉపరి కుశేశ్వరాఖ్యశివలిఙ్గే ప్రతిష్ఠితే సతి లిఙ్గభఙ్గభయేన స్వోత్థధానమసహమానః తత్రైవ మమారేతి పౌరాణికీం కథాం సూచయితుమ్ గతిశ్రమదాయుధమిత్యుక్తమ్। త్రివిక్రమావతారే యేన శార్ఙ్గశరేణ కుశాఙ్గత్వక్ ఛిన్నా స ఏవ శరః కృష్ణకరేఽప్యస్తీతి భావః। త్రివిక్రమావతారకృతపూర్వకథాసఙ్గ్రహాయ చ ఇత్యముక్తమ్। అముం శ్రీకృష్ణం మునిజనాః జనకస్య పితుర్నన్దగోపస్య కర్దమేన గోమూత్రాదిసమ్బన్ధజనితపఙ్కేన శోభి గృహాఙ్గణస్థితం కర్దమదిగ్ధసర్వాఙ్గతయా సఞ్చరన్తం శిశురూపం నిజనాథం జగుః। ఇదానీం సర్వోత్కృష్టత్వేన ద్వారకానాథం గాయన్తీతి కిం వక్తవ్యమితి భావః ।। 2 ।।

F.N. 1. త్రివిక్రమో విజయతే త్రయావిఖ్యాతవిక్రమః।

యః కుశం దమయిత్వేమాం చకే విప్రకుశస్థలీమ్ ।। (తీర్థప్రబన్ధే 1/19)

యమజనిం భజ తాపసవిగ్రహం ప్రకటితం నిజచిద్ఘనమూర్తితః।

నరధృతం గిరిమూర్ధని యత్పదం విలసతే లసతేడ్యనఖేన్దునా ।। 3 ।।

యమజనిమితి। హే ఋషే యమాత్ ధర్మాత్ జనిరుత్పత్తిర్యస్య తం నిజా స్వవిషయిణీ చిత్ జ్ఞానం తయా ఘనా నిబిడా। నారాయణవిషయకజ్ఞానభరితేత్యర్థః। సా చ సా మూర్తిశ్చ మూర్తినామ్నీ ధర్మస్య పత్నీ తస్యాః ప్రకటితమావిర్భూతం తాపసవిగ్రహం మునిరూపం నారాయణం భజ సేవస్వ। బహూనాం పరస్పఋషీవాక్యతయా ఏకం ప్రతి సమ్బోధనే ఏకవచనమ్। బహూన్ ప్రతి సమ్బోధనే బహువచనమితి సర్వత్ర ద్రష్టవ్య్। గిరిమూర్ధని శతృశృఙ్గపర్వతమధ్యస్థితే నారాయణావాసభూతే తుఙ్గశిరసి నరేణ నరనామకఋషిణా సేవార్థం ధృతం యత్పదం యస్య నారాయణస్య పదం లసతా మనోహరేమ ఈడ్యనఖేన్దునా స్తుత్యనఖచన్ద్రేణ విలసతే శోభతే। యమజనిం మూర్తితః ప్రకటితమితి నారాయణస్య

మాతాపిత్రోః కథనమ్। తాపసవిగ్రహ ఇత్యవతారకథనమ్। నరధృతమితి తదనుజనస్వరూపకథనమ్। గిరిమూర్ధనీతి అవతారస్థలకథనం చేతి ద్రష్టవ్యమ్। శతశృఙ్గపర్వతే ధర్మాత్ మూర్త్యాం నారాణోऽవతతారేతి పౌరాణికీ(1) కథా। కృష్ణావతారపక్షే తు। హే మునయః యం శ్రీకృష్ణమజనిం జనిరహితమ్। భజత భజధ్వమ్। స కృష్ణః నిజా స్వాభావికీ చిద్ఘనా జ్ఞానమయీ మూర్తిః మూలమూర్తి తతః ప్రకటితం కృష్ణకేశాత్మనా ఆవిర్భూతం నతు శుక్లశోణితాదుత్పన్నమిత్యర్థః। విగ్రహం శరీరమ్ ఆప। శుక్లశోణితోత్పన్నోऽయం విగ్రహః। కిన్నత్యతో యుక్తమాహ। నరేతి। గిరిస్తుతిరూపవాచి మూర్ధని అవనతే శిరసి। నరేణ అర్జునేన ధృతమ్।

పశ్యామి దేవాంస్తవ దేవ దేహే సర్వాస్తథా భూతవిశేషసఙ్ఘాన్।

బ్రహ్మాణమీశం కమలాసనస్థం ఋషింశ్చ సర్వానురగాంశ్చ దివ్యాన్।

నాన్తం న మధ్యం న పునస్తవాది పశ్యామి విశ్వేశ్వరవిశ్వరూపేత్యాదినా(2)

స్తుతమ్। "నమః పురస్తాదథ పృష్ఠత స్తే నమోऽస్తు తే సర్వత ఏవ సర్వేత్యా" దినా(3) నమస్కృతమ్। కేవలం శుక్లేశోణితోత్పన్నదేహస్యైతాదృశవ్యాత్ప్యాదేః

F.N. 1. ధర్మస్య దక్షదుహితర్యజనిష్ట మూర్త్యాం

నారాయణో నర ఇతి స్వపతః ప్రభావః। - ఇతి భా.(2/7/6)

2. గీ (11/15/16)

3. గీ (11/40)

దేవక్యుదరాదుత్పత్తేః పూర్వమపి విద్యమానబ్రహ్మరుద్రాదిదేవతాధారకత్వస్య చాయోగాదితి భావః। యత్పదం యస్య శ్రీకృష్ణస్య పదం లసతా శోభమానేన మౌక్తికాదిద్రవ్యేణేద్యో యో నఖేన్దుః తేన విలసతే ఉత్పన్నదేహాద్విలక్షణతయా విశేషేణ చ శోభతే। ప్రథమశ్లోకే సోమవంశాదుత్పత్తిః యాదవైః సహ ద్వారవత్యాం నివాసః చ శోభతే। ప్రథమశ్లోకే సోమవంశాదుత్పత్తిః యాదవైః సహ ద్వారవత్యాం నివాసః కథితః। ద్వితీయపద్యే ద్వారవతీనిర్మాణప్రకారః బాలలీలా చ వర్ణితా। తృతీయపద్యేऽస్మిన్ శుక్లశోణితాదుత్పత్త్యభావః జ్ఞానమయశరీరత్వం చేతి సయుక్తికం తాత్పర్యం కథితమ్। ఏవముత్తరత్రాపి భిన్నాభిన్నా సకలాऽపి శ్రీకృష్ణకథా వర్ణితా। అర్థాన్తరేణ తు

మూలరూపమారభ్య సకలావతారకథా చ వర్ణితేతి చతుర్వింశతిశ్లోకాత్మకమిదమేకైకం చిత్రకావ్యమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ 3 ॥

విమలదత్తపదః ప్రణతార్జునాభ్యుదయహేతురమానవయోగధృత్।

హృది ధృతః సుధియా హ్యనసూయయా స భవతాద్భవతాపహరో మమ ॥ 4 ॥

దత్తావతారం శ్రీకృష్ణావతారం చైకయోక్త్యా వర్ణయతి। విమలేతి। విమలం దత్త ఇతి పదం వాచకం నామ యస్య స విమలదత్తపదః దత్తాత్రేయనామేత్యర్థః। ప్రణతస్యార్జునస్య కార్తివీర్యార్జునస్యాభ్యుదయహేతుః(1) యోగాభ్యుదయహేతుః। అమానవయోగధృత్ దివ్యయోగాభ్యాసధారీ। శోబనా ధీర్యస్యాః సా తయా అనసూయయా దేవ్యా హృది గర్భే ధృతః స దత్తాత్రేయః మమ భవతాపహరః భవతాత్। అత్ర విమలదత్తపద ఇత్యవతారనామకథనం ప్రణతార్జునాభ్యుదయహేతుః అమానవయోగధృదిత్యవతారప్రయోజనకథనమ్। అనసూయయా హృది ధృత ఇత్యనేన మాతృకథనఞ్చ ద్రష్టవ్యమ్। కృష్ణావతారపక్షే తు। విమలాయ నిర్దోషాయ విష్ణుభక్తాయ దత్తం పదం ద్వారవతీస్థానం యేన స తథోక్తః। "చక్రాఙ్కితాః ప్రవేష్టవ్యాః యావదాగమనం మమ"॥ "నాముద్రితా ప్రవేష్టవ్యా యావదాగమనం మమేతి"(2) వచనాత్। ప్రణతార్జునస్య ప్రణతస్య

F.N. 1. యదోర్వంశే చక్రవర్తీ కార్తవీర్యార్జునోఽభవత్।

విష్ణోర్దత్తాత్రేయనామ్నః ప్రసాదాద్యోగవీర్యవాన్॥ (మ.భా.తా.ని. 11/3)

హైహయానామధిమతిరర్జునః క్షత్రియర్షభః।

2. న చాముద్రః ప్రేవష్టవ్యో ద్వారపాలస్య పశ్యతః।

యావదాగమనం మహ్యం తావేదవం భవిష్యతి॥ ఇతి హరివంశే 13/14/25

న చాముద్రోఽభినిర్యాతి న చాముద్రః ప్రవేశ్యతే॥ ఇతి భారతే (వన/15/19)

భీమానుజార్జునస్యాభ్యుదయహేతుః। న విద్యతే మానం మితిః ఏషాం తాని అమానాని అపరిమితానీత్యర్థః। వయాంసి పక్షిణో యస్మిన్ సః అమానవయాః స చాసావగః పర్వతః గోవర్ధనః తం ధారయతీతి తథా। అసూయయా రహితయా సుధియా సమ్యగ్జ్ఞానేన భక్తైః హృది హృదయే। ధృతః ధ్యాత ఇత్యర్థః। సః శ్రీకృష్ణః మ తాపహరో భవతాత్। అర్జునరాజ్యప్రదత్వం గోవర్ధనగిర్యుద్ధారణం చ ప్రాక్కథితమేవాత్ర కథితమ్ ॥ 4 ॥

భరతశాస్త్రవిశారదతాకరం ప్రియకృతం పితృవన్నవయోగినామ్।

యమృషభం సుమతిర్హి జయన్త్యగాత్సుమధురా మధురాధిపమన్తికే ।। 5 ।।

ఇదానీమృషభావతారం కృష్ణావతారేణ సహైకయోక్త్యా వర్ణయతి। భరతేతి। భరతస్య స్వపుత్రస్య। శాస్త్రవిశారదతాం శాస్త్రే ప్రామాణ్యం తత్కరోతీతి స తథా తమ్। భరతస్య శాస్త్రోపదేష్టారమితి భావః। నవయోగినాం "కవిర్హరి"(1) రిత్యాదినవసఙ్ఖ్యానాం యోగమార్గరతానాం భరతానుజానాం స్వపుత్రాణాం పితృవత్। యథేహ పితా పుత్రాణాం తథా లోకవత్ శుక్లశోణితసమ్బన్ధేన పితృత్వాభావాత్పితృవదిత్యుక్తమ్। ప్రియకృతం ప్రియకరం మధురాణాం ప్రియంవదానామధిపం యం ఋషభనామకం ఋషభం హరిం సుమధురా మనోహరా। సుమతిః శోభనా బుద్ధిః। జయన్తీ జయన్తీనామ్నీ పత్నీ అన్తికే సమీపే అగాత్। ఋషభ ఇన్ద్రదత్తామ్ జయన్తీం నామ పత్నీం ఉవాహేతి పౌరాణికీ(2) కథా। అత్ర భరతశాస్త్రేత్యాదినా విశేషద్వయేనావతారప్రయోజనస్య ఋషభ ఇతి నామ్నః జయన్తీతి భార్యాయాః మధురాధిప ఇతి శాన్తావతారత్వస్య చ కథనం కృతమితి ద్రష్టవ్యమ్। శ్రీకృష్ణవిషయే తు। భరతశాస్త్రే నాట్యశాస్త్రే విశారదతా నిపుణతా త్సయా ఆకరమాశ్రయమ్। వృన్దావనే విచిత్రనాట్యకరణాదితి భావః। పితృవన్నవయోగినాం నూతనయోగాభ్యసవతాం ప్రియకృతమ్ అభీష్టకారిణమ్। నూతనయోగాభ్యాసకారిణాముపనీతానామన్తః కరణశద్ధ్యాదిప్రదమిత్యర్థః। ఉపనయనానన్తరం ప్రథమం శ్రీకృష్ణమన్త్రస్యైవ లోకే ఉపదేశాదిదముక్తమ్। మధురాధిపం యం ఋషభం శ్రేష్ఠం శ్రీకృష్ణం సుమధురా సమ్యక్ శాన్తా జయన్తీ విషయాదికం జయన్తీ। సుమతిః శోభనా బుద్ధిః। అన్తికమగాత్। శోభనబుద్ధేర్విషయ ఇత్యర్థః। మధురాయాం

F.N. 1. కవిర్హరిరంతరిక్షః ప్రబుద్ధః పిప్పలాయనః।

ఆవిర్హోత్రోఽయ ద్రుమిలశ్చమసః కరభాజనః - ఇతి భా (11/2/21)

ప్రాక్కంసభయేన శ్రీకృష్ణస్మరణాదౌ శఙ్కితచిత్తాః సన్తః కంసం హత్వా శ్రీకృష్ణే మధురాధిపే జాతే సతి నిఃశఙ్కం ధ్యనగానాదినా స్వమనస్తన్నిష్టమేవ కృతవన్త ఇతి భావః। యద్వా ఆధిర్మానసీ వ్యథా తాం పాతి వర్ధయతీత్యాధిపమ్। రాగోద్రేకాత్ సేవితమపి పశ్చాత్తాపకారీత్యర్థః। సుమధు శోభనం మద్యం రామస్య దాశరథేర్ధురా వ్యాపారేణ వనవాసకన్దమూలఫలాహారాదివ్రతచర్యయేత్యర్థః। జయన్తీ అనాకాఙ్క్షన్తీ సుమతిర్యమగాదితి

సంబన్ధః। మద్యాదిదుర్విషయేత్వనాసక్తా వ్రతాదిసత్కర్మస్వాసక్తా చ బుద్ధిః శ్రీకృష్ణం విషయీకరోతి నాన్యేత్యర్థః।। 5 ।।

జనకదోషముపేత్య స శర్వరీత్యనుభవం జననీమపి హర్షయన్।

ఘటయతే దృశివ బాలవపుః స్ఫురత్స్ఫురసదో రసదోహకృదన్వహమ్ ।। 6 ।।

ఇదానీం శింశుమారావతారం శ్లిష్టోక్త్యా వర్ణయతి। జనకేతి। భవమను అనుభవం కృతావతారమిత్యర్థః। జనకః ప్రజాపతిః దోషః దోషాభిధః తమ్ ఉపేత్య పూర్వం తద్ధృదయం ప్రవిశ్యేత్యర్థః। పశ్చాత్ శర్వరీతినామ్నీం జననీమపి హర్షయన్ తదుదరావతీర్ణ ఇత్యర్థః। దోషాఖ్యప్రజేశ్వరాత్ శర్వరీనామ్న్యాం తత్పత్న్యాం శింశుమారోఽవతీర్ణ ఇతి పౌరాణికీ కథా(1)। అన్వహం దినే దినే రసస్యాద్భుతరసస్య దోహకృత్। అద్భుతకార్యకృదిత్యర్థః। తదేవ దర్శయతి బాల ఇతి బాలే పుచ్ఛే వపుషి శరీరే చ స్ఫురతాం సురాణాం శుక్రాఙ్గారకబృహస్పతిచన్ద్రసూర్యాదిజ్యోతిశ్చక్రాశ్రితదేవానాం సదః సభామ్। దృశి జనానాం చక్షుషి ఘటయతే దర్శయతీత్యర్థః। శింశుమారపుచ్ఛసరీరాశ్రితం జ్యోతిశ్చక్రం ప్రవర్తత ఇతి(2) పౌరాణికీ ప్రసిద్ధిః। అత్రాపి శింశుమారావతారప్రయోజనం మాతాపితృనామ చ కథితమితి ద్రష్టవ్యమ్। శ్రీకృష్ణపక్షే తు అన్వహం ప్రత్యహం స్ఫురత్స్ఫురసదసః। స్వర్గస్య సమ్బన్ధి రసస్య సుఖస్య దోహకృత్ ద్రష్టౄణాం స్వర్గసుఖప్రద ఇత్యర్థః। బాలవపుః శిశురూపీ శ్రీకృష్ణజనకస్య నన్దగోపస్య దోషం హస్తముపేత్య ప్రాప్తః తస్య కరేణ లాలిత ఇత్యర్థః। జననీం యశోదామపి హర్షయన్ ప్రాక్ పితృకరేణ లాలితః పశ్చాన్మాతృకరం ప్రాప్య తయాఽపి లాలిత ఇత్యర్థః। శర్వస్య శివస్య రీతిః ప్రకారః దిగమ్బరత్వధూలీధూసరత్వజటిలత్వలలాటలంబ్యశ్వత్థపత్రాకృతిసువర్ణనిర్మిత-

F.N. 1. దోషస్య శర్వరీపుత్రః శంశుమారో హరేః కలా।। - భా (6/6/14)

2. భా. (5/23/4)

లలాటాభరణేన త్రినేత్రత్వాద్యాకారేమేత్యర్థః। తస్యాః అనుభవం స్మరణభిన్నజ్ఞానం దృశి ఘటయతే। లోకైశ్చక్షుషా శివ ఇవ దృశ్యత ఇత్యర్థః। కర్దమశోభిగృహాఙ్గణ ఇతి శ్లోకసూచితా బాలలీలా అనేన శ్లోకేన ప్రపఞ్చితేతి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 6 ।।

విజనితాపదవద్యవనాయ యో హ్యగదపాణిరభూచ్ఛమదాయకః।

ఉదధిరత్నమముం సహజశ్రియం హృది భజేదిభజేద్యగతిం కృతీ ।। 7 ।।

ఇదానీం ధన్వతరిం శ్లేషోక్త్యా వర్ణయతి। విజనితేతి। యః ధన్వన్తరిః అగదః ఔషదం పాణౌ యస్య స తథోక్తః సన్ విజనితాః విశేషేణోత్పాదితాః యాః ఆపదో వ్యాధయో యైస్తాన్యేవావద్యాని వాతపిత్తశ్లేష్మదోషత్రయాణి విజనితాపదవద్యాని తాన్యేవ వనం తస్మై శమదాయకః నాశప్రదోఽభూత్। ధన్వన్తరేర్వైద్యశాస్త్రప్రవర్తకత్వాదవతారప్రయోజనముక్తం భవతి। ఉదధేః క్షీరసముద్రస్య రత్నమివ రత్నమ్। క్షీరసముద్రోత్పన్నమిత్యర్థః। సహజా సహోదరా శ్రీర్లక్ష్మీర్యస్య తమ్। ఇబజవత్ కలభవత్ ఈడ్యా గతిర్గమనం యస్య స తథోక్తః బాలగజగమనమత్యర్థః। అముం ధన్వన్తరిం కృతీ కుశలః హృది భజేత్। శ్రీకృష్ణవిషయే తు। యః కృష్ణః వేః పక్షిణః జనిరుత్పత్తిర్యస్య స విజనిః బాలపక్షీ। విశ్చక్షుషి వ్యోమ్ని వాతే పరమాత్మని పక్షిణీతి రత్నమాలా। తస్య తాపదవత్ నాశదవత్। యథా బాలపక్ష ఇఘాతకః ఆయుధం నాపేక్షతే తద్వదిత్యర్థః। న విద్యతే గదా యస్య సోఽగదః పాణిర్యస్య సోఽగదపాణిః సన్। "నిశ్చక్రామ నిరాయుధ" ఇతి(1) వచనాత్। యవనాయ కాలయవనాయ శమదాయకః మృత్యుప్రదః। మృత్యుశ్చ ముచుకున్దనయనాగ్నినేతి సూచనాయ ప్రాక్ తాపదవిదిత్యుక్తమ్। సహజశ్రియం స్వాభావికసమ్పదమ్। ఇభజేన ఇభాత్ జాతః తేన కువలయాపీడాఖ్యగజేన ఈడ్యా స్తుత్యా గతిః తదగ్రే సఞ్చారో యస్య స తథోక్తః। యద్యప్యసౌ దుష్టత్వాన్న స్తౌతి తథాపి కౌశలవశాత్ స్తుతిరిత్యర్థః। ఉదధేః రత్నం అలఙ్కారభూతమ్ అముం శ్రీకృష్ణం కృతీ హృది భజేత్ ।। 7 ।।

మధురయాజిత దానవసద్గిరావశనికాయ గతాగమసాధక।

నరతురఙ్గమహర్షకరాకృతే భవగతావగతాఖిల పాహి నః ।। 8 ।।

F.N. 1.నిర్జగామ పురద్వారాత్ పద్మమాలీ నిరాయుధః।। ఇతి భా (10/50/58)

హయగ్రీవకథాం శ్లిష్టోక్త్యా వర్ణయతి। మధురయేతి। మధోర్దానవస్య రయో వేగస్తేనాజితః। యుద్ధే అతివేగవతా మధునమకదైత్యేన జేతుమశక్యేత్యర్థః। దానవానాం సత్ సీదన్తి నిషీదన్త్యస్యామితి సత్ సభేత్యర్థః। సైవ గిరిః పర్వతః తస్మిన్ దానవసద్గిరౌ విషయే అశనివత్ వజ్రవత్ కాయో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। దైత్యపర్వతధ్వంసే వజ్రకల్పావయవేత్యర్థః। అఙ్కే నిక్షిప్య ముష్టినైవ మధుకైటభయోర్మర్దనాత్। గతః మధుకైటభాహృతః ఆగమో వేదస్తస్య సాధక। వేదాపహారిణౌ తౌ హత్వా పునరానీతసకలవేదేత్యర్థః। హర్షకరీ ఆకృతిర్యస్య తస్య

సమ్బుద్ధిః। అశ్వాకారత్వేఽప్యతిసున్దరేత్యర్థః। భావః సంసారః గతో తస్మాత్తస్య సమ్బుద్ధిః। భవగత మోక్షదాయకసకలవేదోపదేష్టత్వాత్ భవాత్ సంసారాత్ గత నిత్యముక్తేతి వా। అవగతమ్ అఖిలం యేన సర్వజ్ఞేత్యర్థః।ల నరశ్చాసౌ తురఙ్గమశ్చ నరతురఙ్గమః హయగ్రీవః అర్ధేన నరాకారః అర్ధేన తురఙ్గమాకారః నః పాహి। మాతాపిత్రోరభావాత్ తన్మూర్తేర్వర్ణనమవతారప్రయోజనం చోక్తమ్। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। మధురయా మనోహరయా యుద్ధే అహం ఏకాకీ ఆయుధం న గృహ్ణామీత్యాదిరూపయా సద్గిరా సమీచీనవచనేన జితః వఞ్చితః దానవో దుర్యోధనో యేన తస్య సమ్బుద్ధిః। వశానాం స్వవశానాం పాణ్డవానాం నికాయస్య సమూహస్య గతం ద్యూతేన పరైరపహృతం యత్ రాజ్యాది తస్యాగమః పునః పాణ్డవేషు ప్రాప్తిః త్సయ సాధక। నరతుఙ్గమాః అర్జునతురఙ్గమాః రథనిబదధాశ్వా స్తేషాం హర్షకరీ ఆకృతిరాకారో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। సారథీభూయ లాలితపార్థరథాశ్వేత్యర్థః। భవః సంసారః తస్మిన్ గతిః స్థితిః తస్యాం భూలోకప్రాప్తావపీత్యర్థః। అగతాః సహైవ స్థితా ఇత్యర్థః। అఖిలాః నిఖిలాః పూర్ణత్వాదయో యస్మాత్తస్య సమ్బుద్ధిః। అగతాఖిల శ్రీకృష్ణ। నః పాహి। పూర్వశ్లోకే కాలయవనవధప్రకారో వర్ణితః। అత్ర భారతకథేతి వివేకః ।। 8 ।।

ప్రణతవిప్రజనామ యతోఽకరోన్నను జలాన్తరవర్తి నిజాస్పదమ్।

విమలభీమరథీప్సితదాయకః స్వవిజితోఽనిజితోఽప్యయమచ్యుతః ।। 9 ।।

ఇదానీం పాణ్డురఙ్గం వర్ణయతి। ప్రణతేతు। యతః కారణాత్ జలస్య పుణ్డరీకతీర్థజలస్య అన్తరే మధ్యే వర్తి నిజాస్పదం స్వగృహం ప్రణతః యో విప్రః పుణ్డరీకః తస్మాత్ జాతం నామ పుణ్డరీకదేవాలయ ఇత్యభిధా యస్య తత్। అకరోన్నను కృతవాన్ఖల। స్వకూయస్థలమపి పుణ్డరీకనామసమన్వితనామ్నా ప్రథయామాస। ఇతః విమలా భీమరథీ నదీ తస్యా ఈప్సితదాయకః అభీప్సితవరదాయకః అయమచ్యుతః పాణ్డురఙ్గః అవిజితోఽపి స్వైః స్వభక్తైః విజితః(1) తదిచ్ఛానుసారేణ వర్తమాన ఇత్యర్థః ఇతి పాణ్డురఙ్గస్య మహిమా వర్ణితా। కృష్ణవిషయే తు। ప్రణతాః విప్రజనాః మధురాపురస్థా బ్రాహ్మజనాః తేషామామయః కాలయవనకృతోపద్రవః తస్మాన్నిజాస్పదం స్వపట్టణం జలాన్తరవర్తి సముద్రజలమధ్యవర్తి అకరోత్। నను। విమలః అచ్ఛిన్నధర్మః(2) భీమః భీమసేన ఏవ రథీ మహారథికః। తస్యాభీప్సితదాయకః అయమచ్యుతః శ్రీకృష్ణః అవిజితోఽపి వైరిజైరజితోఽపి స్వవిజితః భీమసేనాఖ్యనిర్మలభక్తాభీష్టదాయకత్వాత్ స్వభక్తవిజిత ఇతి భావః ।। 9 ।।

రుచిర కేశవ శమ్బరధామ తే లసతి మారమణోఽసి సమాకృతే।

సకలగోకులపాలక దుష్టకృతిం పరిహరారిహరథిలవసా నః ।। 10 ।।

కేశవాద్యవతారాన్వర్ణయతి। రుచిరేతి। హే రుచిర మనోహర। కేశవ తన్నామక తే తవ శమ్భరధామ ఉదాకాఖ్యగృహమ్। నీఅక్షీరామ్బు శమ్బరమిత్యమరః। లసతి। అనేన నారాయణేత్యుక్తం భవతి। హే సమాకృతే సర్వావతారేషు సమాకార। త్వం మాయాః లక్ష్మ్యాః రమణోఽసి। మాయాః ధవః పతిరితి వ్యుత్పత్త్యా మాధవేత్యుక్తం భవతి। కలాభిః సహితం సకలం గోకులం శాస్త్రసమూహం తస్య పాలకః। గాః శబ్దాన్ విన్దతే ప్రాప్నోతి పాలయతీతి వ్యుత్పత్త్యా గవాం శబ్దానాం విన్ద ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోవిన్దేత్యుక్తం భవతి। నిరుక్తత్వాద్రేఫలోపాదికం ద్రష్టవ్యమ్। అరిహర శత్రుసంహారక। అఖిలేషు వాసో ఆవాసో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। అనేన విషల్భ వ్యాప్తావితి ధాతోః విష్ణో ఇత్యుక్తం భవతి। నః అస్మాకం దుష్కృతిం పాపం పరిహర। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। హే రుచిరకేశ మనోహరకున్తల। మారస్య మన్మథస్య మనసః అసిసమా ఖడ్గసమా ఆకృతిర్యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః కన్దర్పాదప్యనన్తగుణితసౌన్దర్యేత్యర్థః(3) పూర్వత్ర రమణేత్యేకపదత్వాణ్ణత్వమ్। అత్ర మారస్య మన ఇతి భిన్నపదత్వాణ్ణత్వాభావః। శ్రీకృష్ణ తే తవ వశమ్ అధీనమ్। వరధామ ఉత్తమద్వారవతీమన్దిరం లసతి। వవయోర్భేదాత్పూర్వత్ర వకారః। సకలగోకులస్య నన్దగోకులస్య పాలక। అరిహర

F.N. 1. అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతన్త్ర ఇవ ద్విజ।। ఇతి భా. (9/4/63)

2. శుద్ధే భాగవతే ధర్మే నిరతో యద్వృకోదరః।। ఇతి మ.భా.తా.ని. 28/4

3. సాక్షాన్మన్మథమన్మథః। - ఇతి భా. (భా. 10/31/21)

కంసాదిశత్రునాశక అఖిలావాస శిలో న భవతీత్యఖిలో వాసః స్థానం యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। అద్యాపి సముద్రాన్తః భగవన్మన్దిరమ్ అవినష్టం సదస్తీతి పౌరాణికీ వార్తా(1)। శ్రీకృష్ణ నః దుష్కృతిం పాపం పరిహర।। 10 ।।

మధుమదక్షయ మాల్యసువిస్తృతే కుజనమానసమాప్తిదవిక్రమ।

సుఖద వామన సోమరసార్థిషు శ్రియముదాయ ముదాఽఽర్జయసేఽవనౌ ।। 11 ।।

మధ్వితి। మధోర్హైత్యస్య మదక్షయః గర్వక్షయః యస్మాత్తస్య సమ్బుద్ధిః। మధుమదక్షయ మధుసూదనేత్యర్థః। మైవ లక్ష్మీరేవాలిః సఖీ తస్యాః అసుః ప్రాణస్తస్య విస్తృతిర్విస్తారో యస్మాత్తస్య సమ్బుద్ధిః। లక్ష్మీప్రాణనాథేత్యర్థః। కోః పృథివ్యాః జనస్య జనోలోకస్య ఉపలక్షణం చైతత్। లోకత్రయస్య మానం ప్రమాణం తస్య సమాప్తిమ్ ఇయత్తాం దదాతీతి కుజనమానసమాప్తిదః విక్రమః పాదవిక్షేపో యస్య తస్య సంబుద్ధిః। త్రిషు లోకేషు విక్రమో యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా త్రివిక్రమేత్యుక్తం భవతి। సోమస్య సోమలతాయాః యో రసః తమ్ అర్హితు శీలమేషామస్తీతి సోమరసార్థినస్తేషు యజ్ఞేషు దీయమానసోమలతారసార్థిష్విత్యర్థః। దేవేషు సుఖద సుఖప్రద హే వామన ఉత్కృష్ట అయాః అభీష్టం యస్య స తథోక్తః తత్సమ్బుద్ధిః ఉదాయ అవాప్తసకలకామేత్యర్థః। అవనౌ భుమౌ ముదా శ్రియం శ్రీదేవీమ్ ఆర్జయ సే ధారయసీత్యర్థః। అనేన శ్రియం ధారయతీతి వ్యుత్పత్త్యా శ్రీధరేత్యుక్తం భవతి। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। మధు పుష్పరసోఽస్య వర్తత ఇతి మధుమత్। న విద్యతే క్షయో యస్య తదక్షయమ్। అమ్లానమపీత్యర్థః। మధుమదక్షయమాల్యసువిస్తృతే ఆకణ్ఠమ్ ఆపాదం చాలమ్బమానామ్లానవనమాలా(2) సహితేత్యర్థః। కుజనానాం దుర్జనానాం మానమహఙ్కారస్తస్య సమాప్తిదో నాశదః విక్రమః పరాక్రమో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। కుజనమానసమాప్తిదవిక్రమ। అమరసార్థిషు దేవసహాయవత్సు। సార్థః సహాయః దేవప్రియజనేష్విత్యర్థః। న విద్యతే మనో యస్య సః అమనాః మనోరహితః తత్ర ప్రీతిరహిత ఇత్యర్థః। తస్యామనసః దుర్జనస్య సుఖదవ సుఖస్య దవ దావాగ్నికల్ప। దుర్జనసన్తోషవినాశకరేత్యర్థః। ఉదాయ అవాప్తసకల-

F.N. 1. వర్జయిత్వా మహారాజ శ్రీమద్భగవదాలయమ్ ।। భా. 11/31/23

2. ఆపాదలంబినీ మాలా వనమాలేతి కీర్త్యతే ।। -స్మృతిః

కామ శ్రీకృష్ణ। అవనౌ భూమౌ ముదా శ్రియం సమ్పదమ్ ఆర్జయసే। అథవా శ్రియం ద్వారవతీసంపదమ్ ఉదాయ సముద్రోదకాయ దాతుమ్ ఆర్జయసే। అన్తే సముద్రః ప్లావయిష్యతీతి వచనాత్। పూర్వోక్తపూర్జత్వద్రవ్యార్జనయోరర్విరోధపరిహారాయేయం యోజనా। సకలదేశస్థితం ద్రవ్యం సముద్రే స్థాపయితుం ద్వారకాయాం సంపత్ స్థాపయసీతి భావః। అత్రాపి శ్లోకే మాల్యసువిస్తృతేత్యత్ర డలయోరభేదాత్ మాల్యసువిస్తృతే। పాఠభేదేఽర్థద్వయసిద్ధిర్ద్రష్టవ్యా।। 11 ।।

కరణాపాలనశీల నతే స్థితిం జలజనాభ వదంతి కమాశ్రితాః।

విదురమీ వరదామధరోదర ప్రియజుషోఽయజుషోఽగ్నిబలీ(లా)నివ* ।। 12 ।।

* వ్యాఖ్యాతోఽయం శ్లోకః శ్రీచరణైరేవ ఉపన్యాసరత్నమాలాయామ్ -పరిశిష్టే ద్రష్టవ్యః।

కరణపాలనశీల న తే స్థితిం జలజనాభ వదన్తి కమాశ్రితాః।

విదురమీ వరదామధరోదరప్రియజుషో యజుషోఽగ్నిబలీనివ।।

ఇతి రుగ్మిణీశవిజయస్థం పద్యమ్। అనేన హి పద్యేన త్రివిధజీవానాం స్వభావత్రయం తదుచితఫలత్రయం చోక్తమ్। తథాహి। కరణపాలనశీల = సృష్టిరక్షణస్వభావ, హే జలజనాభ = కృష్ణ! వరదామధరోదరప్రియజుషః = ప్రాఙ్మాత్రా వరేణ దామ్నా బద్ధోదరస్య తవ ప్రియజుషః ప్రియమేవ కుర్వాణాః, జలాః = జడాః, జనాః = మూర్ఖజనాః దుర్జనా యేభ్యస్తే జడీకృతదుర్జనా ఇత్యర్థః। అమీ = ద్వారకాస్థితాః పరమవైష్ణవాః నతే = నమ్రే రమాబ్రహ్మాదిచేతనజనే అధికరణే, స్థితిం = నియామకతయాఽవస్థానం ష్ఠా గతినివృత్తావిని ధాతోరాధారాధేయభావేన హృద్యవస్థానం ముక్తావపి న నివర్తత ఇతి సూచయితుం "వితన్వతాఽజస్య సతీం స్థితిం హృది" ఇతి స్పష్టభాగవతవాక్యముక్తార్థే ప్రమాణీకర్తుం చ స్థితిమిత్యుక్తమ్। వదన్తి = స్వశిష్యాన్ప్రత్యుపదిశన్తి, విదుశ్చ = ముక్తౌ సంసారే చ రమాబ్రహ్మాదిసర్వచేతనానాం భగవాన్ నియామకతయా సర్వదా సర్వోత్తమ ఏవాధరాధేయతయా తేషాం హృది స్థిత ఏవ నతు కదాప్యేతైరేకీభూతశ్చేతి జానన్తి ఉపదిశన్తి చ। కథమివ, యజుషః = యజుర్వేదాత్ అగ్నిబలానివ = యజ్ఞానివ యజుర్వేదస్య యజ్ఞతన్త్రత్వాదితి తజ్జీవానాం స్వభావః కథితః। భవతః = వైకుణ్ఠాదిలోకత్రయస్థితస్య తవ అన్తికం సమీపం, ఆశ్రితాః = సమ్యక్ శ్రితాః సాయుజ్యం చ సూచయితుమాఙిత్యుపసర్గః। అస్తిభవత్యోస్సర్వత్రాన్వయాత్ భవిషయన్తీతి తేషాం ఫలం చోక్తమిత్యేకా యోజనా ।।1 ।।

భవః = శివః, దన్తీ = వినాయకః, కో = బ్రహ్మ సూర్యశ్చ, మా = శక్తిరూపా లక్ష్మీః భవదన్తికమాః, తా ఏవ ఆ సమ్యక్ పరదేవతాత్వేన శ్రితాః శైవ-గాణపత్య-బ్రాహ్మ-సౌర-శాక్తాదిదుర్మతావలమ్బినః త ఐహికసమ్పదా అధరోదరప్రియజుషః = ఉదరాదధరస్య శిశ్నస్య ఉదరస్య చ ప్రియం కుర్వాణాః, జలజనాః = మూర్ఖజనాః మిథ్యాజ్ఞానినః, అయజుషః = యజుర్వేజరహితాః, అగ్నిబలానివ = యజ్ఞానివ తే = తవ, వరదాం స్థితిం = సర్వోత్తమత్వం, న విదురిత్యధమజీవస్వభావో దర్శితః। భవన్ = సర్వదా వర్తమానః అన్తో = నాశః శక్త్యాద్యస్త్రపాతేన హింసేత్యర్థః। సోఽస్య వర్తత ఇతి భవదన్తిం, తచ్చ తత్కం = శిరశ్చ భవదన్తికం జాత్యేకవచనం, అన్ధే తమసి పాతే సతి నానశస్త్రఘాతైస్సదా తాడ్యమానాని స్వస్వరూపభూతశిరాంసీత్యర్థః। ఆ సమ్యక్ ఆ అనన్తకాలపర్యన్తం చ శ్రితా భవిష్యన్తీత్యఘమజీవానాం ఫలం చోక్తమితి ద్వితీయ యోజనా ।।2 ।।

అధరోదరప్రియజుషః = శిశ్నోదరపరాయణాః, జలజనాః = కదాచిజ్జలా మిథ్యాజ్ఞానినః కదాచిజ్జానన్తీతి జనాః తత్త్వజ్ఞానినశ్చ సన్తః కదాచిద్వైష్ణవసమాగమే సతి భవతోఽన్తికమాశ్రితాస్త్వామేవ సేవమానా ఇతి యావత్। కదాచిన్మిథ్యాజ్ఞానినాం సమాగమే శైవసమాగమే భవం, గాణపత్యసమాగమే దన్తినం, బ్రాహ్మసౌరసమాగమే కం, శాక్తసమాగమే మాం, చాఽఽశ్రితా ఇతి కృత్వా తే వరదాం స్థితిం = అవస్థాం యజుషోఽగ్నిబలానివ విదుః కదాచిజ్జానన్తి అయజుషోఽగ్నిబలానివ విదుః కదాచిన్న జానన్తీత్యర్థః। జ్ఞానస్యైవ కాదాచిత్కత్వాత్ విషయభోగ ఏవ తేషాం భూయానితి జ్ఞాపనాయాధరోదరప్రియజుష ఇతి ప్రాగ్విశేషణముక్తమ్। అనేన మధ్యమజీవానాం స్వభావో వర్ణితః। ఉదరప్రియం సుఖం తస్మాదధరమధమం దుఃఖం, "సుఖస్యానన్తరం దుఃఖం దుఃఖస్యానంతరంసుఖ" మితి వచనాత్ సుఖాదధస్తాద్విద్యమానం జుషన్త ఇతి తే తథోక్తాః। జ్ఞానానుసారేణ లిఙ్గభఙ్గే జాతేఽపి స్వస్వరూపభూతసుఖదుఃఖే క్రమేణ భుఞ్జానా ఇత్యర్థః। ఏతదేవ స్పష్టయితుముక్తం భవదన్తికమాశ్రితా ఇతి। భవన్ = జాయమానః అన్తో అవసానమస్తీతి భవదన్తి తచ్చ తత్కం సుఖం-భవదన్తికం స్వానుభవసమయే వ్యక్త్యాత్మనా స్థితం దుఃఖానుభవసమయే ఈశేచ్ఛయా శక్త్యాత్మనా స్థితం చేత్యర్థః। ఆ సమన్తాత్ సర్వత్రైత్యర్థే। "త్రిదివనిరయభూగోచరాని" త్యుక్తే। లిఙ్గభఙ్గానన్తరమపి స్వర్గస్థితావనిత్యకేవలసుఖానుభవితృస్వర్గివత్ స్వరూపభూతసుఖమేవానుబవన్తో నరకస్థితిదశాయామనిత్యదుఃఖమాత్రానుభవితృనారకివత్ స్వరూపభూతదుఃఖమేవాశ్నన్తో భూస్థితిదశాయామనిత్యసుఖదుఃఖభోక్తృభూస్థమనుష్యాదివత్ కదాచిత్స్వరపసుఖం కదాచిత్స్వరూపదుఃఖం చానుభవన్త ఇతి మధ్యమజీవానాం ఫలం స్థానం చోక్త్ం భవతీతి తృతీయా యోజనా ।। 3 ।।

సముదాయాభిప్రాయస్తు కేవలం సర్వోత్తమవిష్ణుభక్తాస్స్వరూపభూతనిత్యసుఖమాత్రానుభవిన ఊర్ధ్వలోకస్థాశ్చేతి త్రేధాఽప్యుత్తమజీవా ఉత్తమాః। అధమజీవాస్తు విష్ణోరధమజీవానువర్తినః స్వరూపభూతదుఃఖమాత్రానుభవినః సర్వతోఽప్యవాచీనే తమస్యేవ స్థితా ఇతి త్రేధాఽప్యధమజీవా అధమాః। మధ్యమజీవాస్తు కదాచిత్సర్వోత్తమం విష్ణుం కదాచిత్తతోఽధమాన రమార్ధీశ్చ పరదేవతాత్వేన సేవమానాః స్వరూపభూతసుఖదుఃఖాఖ్యమధ్యమఫలానుభవినః స్వర్గనరకభూలోకాఖ్యమధ్యమస్థానస్థితాశ్చేతి త్రేధాఽపి మధ్యమజీవా మధ్యా ఇతి వివేచనీయమ్। నచ వాచ్యం పదచమత్కారబ్ధోఽప్యయం త్రివిధోఽర్థః ప్రమాణాభావాత్కథమాదరణీయ ఇతి। యౌక్తికేన యుక్తిసిద్ధేఽర్థే పృథక్ప్రమాణానపేక్షణాత్। తథాహిఅస్తి తావన్ముక్తాశ్చేతనాః నిత్యసుఖమాత్రానుభవరూపా ఇతి పరస్యాపి మతమ్।

చేతనస్వరూపభూతనిత్యసుఖానుభవాత్మికా ముక్తిశ్చ `విద్యైవ తు నిర్ధారణా' దితి బ్రహ్మసూత్రేణ యథేచ్ఛసమ్భవదన్వయమేవకారం పురస్కృత్యాగతాం `కర్మణైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకదాయ' ఇతి స్మృతిమపేక్ష్య స్వోక్తవిద్యాఖ్యసాధనం నిర్ధారయతస్సూత్రకృతోఽభిప్రేతయా అయోగవ్యవచ్ఛేదాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాత్యన్తాయోగవ్యవచ్ఛేగదాఖ్యార్థత్రయసాధారణమేవకారం విహాయ "నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యత" ఇత్ సాక్షాత్తద్రర్థభూతస్వాపేక్షితాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదమేవ స్పష్టం స్వీకృతవత్యా అత ఏవ నిరవకాశయా "తమేవం విద్వాని" తి శ్రుత్యా చ తం = `శ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ పత్న్యౌ' వితి సూక్తాన్తే స్పష్టదృష్టలిఙ్గం పురుషనామకనారాయణమ్ ఏవం = `ఉతామృతత్వస్యేశానః' । `అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః' -ఇత్యాదినాఽస్మిన్నేవ సూక్తే సుస్పష్టముక్తసర్వోత్తమత్వాదిప్రకారేణ విద్వానమృతో భవతీతి విష్ణుసర్వోత్తమత్వజ్ఞానాఖ్యతత్వజ్ఞానసాధ్యత్వమపి సిద్ధమ్। ఏవం చ సర్వతోఽప్యూర్ధ్వగతిరూపముక్తేస్సాక్షాద్విరుద్ధే సర్వతోఽప్యధోగతిరూపేఽన్ధేతమసి పతితా జీవాః ముక్తివిరుద్ధనిత్యదుఃఖమాత్రానుభవాత్మకాః బలాద్వక్తవ్యాః। సా చ తేషాం గతిః ముక్తిసాధనత్వేనో-క్తవిష్ణుసర్వోత్తమత్వజ్ఞానరూపతత్వజ్ఞానాత్ విపరీతశివసర్వోత్తమత్వజ్ఞానాదిరూపమిథ్యాజ్ఞానసాధ్యా చ తద్వదేవ బలాద్వాచ్యా। నచ తాదృశీ గతిరేవ నాస్తీతి వాచ్యమ్।

ఊర్ధ్వం గచ్ఛన్తి సత్వస్థా మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసాః।
జఘన్యగుణవృత్తిస్థా అధో గచ్ఛన్తి తామసాః।।

ఇతి గీతాయాం సత్వస్థా ఇత్యాదిత్రివిధజీవస్వభావానాం చ సుస్పష్టముక్తేః। న చ తామసానామేవ కదాచిత్సాత్వికత్వసంభవాదనియతేయం గతిరితి వాచ్యమ్।

త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహినాం సా స్వభావజా।
సాత్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ చేతి తాం శృణు।।

ఇతి తత్రైవ గతిత్రయస్యాపి భగవతైవోత్తమమధ్యమాధమాఖ్యత్రివిధజీవస్వభావసంభూతత్వకథనేన కదాప్యన్యథాకర్తుమశక్యత్వాత్। నహి స్వాభావికస్యాపి కదాచిదభావః సమ్భవతి। తథాచ `మధ్యే తిష్ఠన్తి రాజసా' ఇత్యుక్తమధ్యమజీవాశ్చ ముక్తితమోయోగ్యోత్తమాధమజీవవత్ కదాచిదుత్తమత్వస్య కదాచిదధమత్వస్య చ మధ్యమత్వేన స్వరూపభూతసుఖదుఃఖానుభవాత్మకాః న్యాయసామ్యాదేవానిచ్ఛతాఽపి వాచ్యాః। అత ఏవ సా గతిః కాదాచిత్కోక్తోభయవిధసాధనసాధ్యా చ సిద్ధేతి స్వోక్తార్థో యౌక్తిక ఇతి మన్యామహే।।

సత్కర్మసాధ్యాయామత ఏవ `నాస్త్యకృతః కృతేనే' తి సమ్మక్తేః కర్మాసాధ్యనిత్యపురుషార్థమోక్షవిలక్షణత్వేనానిత్యాయాం స్వర్గాఖ్యోర్ధ్వగతావనిత్యకేవలసుఖేన సుఖితావత్తద్విరుద్ధదుష్కర్మసాధ్యాయామత ఏవానిత్యాయాం నరకాఖ్యాధోగతావనిత్యకేవలదుఃఖేన దుఃఖితావత్సత్కర్మదుష్కర్మసాధ్యాయామత ఏవానిత్యాయాం భూమ్యాఖ్యమధ్యమగతావనిత్యాభ్యాం సుఖదుఃఖాభ్యాం సుఖితాదుఃఖితావచ్చ తత్వజ్ఞానసాధ్యాయామత ఏవ నిత్యాయాం `సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే' త్యాదిశ్రుత్యా `ఆద్యస్మిన్ధరచరాణాం యో వేదగర్భః సహర్షిభి' రిత్యాదిస్మృత్యా చ తత్వజ్ఞానిశ్రేష్ఠసురాదిప్రాప్యత్వేనోక్తాయాం స్వర్గాదప్యూర్ధ్వగత్యాం ముక్తావతోఽప్యాధిక్యావశ్యంభావేన నిత్యాదుఃకనిత్యసుఖరూపతాం కథం న యుక్తిరుత్తేజయేత్।

అన్ధం తమః ప్రవిశన్తి యేఽవిద్యాముపాసత'

ఇతి శ్రుత్యా `అవిద్యాం' విద్యాపదోదితతత్వజ్ఞానవిరుద్ధవిద్యాం మిథ్యాజ్ఞానమితి యావత్। ఉపాసతే = సేవతే తత్రైవాదరం కుర్వన్తీత్యర్థః। తేఽన్ధం తమః ప్రవిశన్తీతి మిథ్యాజ్ఞానసాధ్యతయా స్పష్టముక్తాయామ్ అస్తి తావత్తవాపి మతే మిథ్యాజ్ఞానం త్వదభిలషితతత్త్వజ్ఞానవిరుద్ధజ్ఞానస్య మిథ్యాజ్ఞానత్వావశ్యంభావాత్। నచ తన్నిష్ఫలం భవితుమర్హతి। తత్త్వజ్ఞానస్య తత్త్వాపాతేనానిర్మోక్షప్రసఙ్గాత్ సామగ్రీవైయ్యర్థ్యాగోగాచ్చ। నాపి నరకమాత్రఫలమ్। తత్త్వజ్ఞానస్య స్వర్గమాత్రఫలత్వాపాతాదితి యుక్త్యా చ మిథ్యాజ్ఞానసాధ్యత్వయోగ్యాయామత ఏవ నిత్యాయామ్ `అసుర్యా నామ తే లోకా అన్ధేన తమసాఽఽవృతా' ఇత్యాదేశ్రుత్యా మిథ్యాజ్ఞానిశ్రేష్ఠాసురాదిప్రాప్యత్వేనోక్తాయామత ఏవ నరకాదప్యధమత్వయోగ్యాయాం `సంయమనే త్వనుభూయేతరేషామారోహావరోహౌ తద్గతిదర్శనాది' తి సూత్రే "ఏతేఽశుభకృతః సంయమనే ప్రపతన్తి తత్ర హ యే పరద్విషో గురుద్విషః శ్రుతిద్విషస్తదవమన్తారః శఠా మూర్ఖా ఇతి తై వై తతోఽవరుహ్య తమసి ప్రపతన్తి నైవైత ఉత్తిష్ఠన్తేఽపి కర్హించిద్వ్రవ వా ఏతదిత్యాహురథ యేఽన్యే బ్రహ్మద్విషః స్తేనస్సురాపా ఇతి తే వై తదనుభూయేమం లోకమనువ్రజన్తీ" తి సూత్రసూచితశ్రుతౌ చ స్పష్టం పునః సంయమిన్యామేవ యాతనాభోక్తృజీవేభ్య ఇతరేషాం విస్తీర్ణయాతనానాం జీవానాం మధ్యే కేవలమిథ్యాజ్ఞానాత్పరమనరకాదధమత్వేనోక్తాయాం తమోరుపదుర్గతౌ తతోఽప్యాధిక్యావశ్యంభావేన తత్ర పతితానామసుర్యా ఇతి శ్రౌతదసూచితాసురాదీనాం నిత్యాసుఖనిత్యదుఃఖరూపతాం కథం న యుక్తిరుత్తేజయేత్। ఇతరేషాం కేవలమిథ్యాజ్ఞానితాం చేత్యర్థః। ఉభయవిధజ్ఞానసాధ్యాయామత ఏవ నిత్యాయామ్ = ఉత్తమాధమగత్యోర్మధ్యభాగస్థితగీతోక్తమధ్యమగతౌ చ స్థితానాముత్తమాధమజీవాభ్యాం వైసాదృశ్యాయ కర్మసాధ్యస్వర్గాదిరూపజీవఫలతో వైసాదృశ్యాయ చ నిత్యసుఖదుఃఖస్వరూపతాం కథం న యుక్తిరుతేజయేత్।

సదసన్మిశ్రరూపకర్మణామవైయ్యార్థ్యాయ తత్ఫలత్రైవిధ్యస్యావశ్యకత్వే సదసన్మిశ్రరూపజ్ఞానానామపి త్రైవిధ్యం కుతో నాపతేత్। న హ్యుపేక్షావిషయత్వేన ప్రసిద్ధతృణాదికమపి పశూనామర్థే సృజన్ భగవాన్ కిమప్యఫలం నిర్మిమీతే। అతస్తత్త్వవిదగ్రేసరో మధ్వగురుర్న యుక్తివిధురం కదాప్యవదత్। కించ, దేవాదస్యజ్ఞానా నియమేన పుణ్యశీలా హర్యేకపరాణాశ్చేదానీం దృశ్యన్తే। కదాచిత్ కిఞ్చిత్తేష్వపి దృశ్యమానమవశ్యం స్ఫటికే లౌహిత్యమివ తదావిష్టాసురైరేవ కృతమితి తత్పాపపరమ్పరామూలమేవ న స్వభావికమ్। స్ఫటికలౌహిత్యం స్ఫటికావయవలౌహిత్యపరమ్పరామూలమతో న కుచోద్యావకాశః। దైత్యాదయో దుర్జనాశ్చ నియమేన పాపశీలాస్త్వివాదిభజకాశ్చేదానీం దృశ్యన్తే। మనుష్యాశ్చ ప్రాయః పుణ్యపాపాఖ్యోభయస్వభావాస్తత్ర తత్ర గమనే సతి తాం తాం దేవతామేవ సేవమానా ఇదానీం కర్మణః సర్వోత్పత్తిమన్నిమిత్తకారణత్వాత్ పాపేన పుణ్యాజననాత్, పుణ్యేన పాపాజననాచ్చ ఇదానీం పుణ్యశీలా ఇదానీం క్రియమాణస్వపుణ్యజననాయ పూర్వజన్మని పుణ్యశీలాః తతస్తతః పూర్వమప్యేవమిత్యనాదౌ కాలే చ పుణ్యకరణస్వభావత ఏవ కథం న స్వభావత ఏవోత్తమాః। అనయైవ దిశా అధమాః కథం న స్వభావత ఏవాధమాః। మధ్యమాశ్చ కథం న స్వభావత ఏవ మధ్యమాః। మనుష్యేష్వపి పుణ్యైకరతా హరిపరాయణాః కేచిదిదానీం దృశ్యన్తే। త ఉత్తమకోటౌ ప్రవిశన్తి। పాపైకరతాస్తూక్తయుక్త్యా ఘోరతమాధమకోటౌ ప్రవిశన్తి। దేవాదిష్వేవాభినివేశవన్తశ్చ మధ్యమకోటావిత్యపి వివేకో ద్రష్టవ్యః। ఏవం చ జీవత్రయస్యోతమత్వాదివిరుద్ధత్రివిధస్వభావస్య చైకవిధఫలాయోగాత్స్వభావత్రయోచితం ఫలత్రయం చ కథం న యుక్తేః ప్రభావః సమ్భావయేత్। అత ఏవ మధ్యమజీవానాం న లిఙ్గదేహభఙ్గోఽస్తీతి మన్దాశఙ్కాఽపి న యుక్తిసహా। ఉత్తమాధమసామగ్రీవ మధ్యమస్యాపి సామగ్రీ కృతలిఙ్గదేహభఙ్గాత్ స్వాభావికే తత్స్వరూపసుఖదుఃఖే అనుభావయేదేవ సామగ్ర్యాః। కార్యార్జకత్వనియమస్య సర్వవాదిభిరఙ్గీకృతత్వాత్। అన్యథా కృతహానిప్రసఙ్గాత్। కథం చాన్యథాఽనిత్యాభ్యాం సుఖదుఃకాభ్యాం తేషాం నిత్యసంసారిత్వమ్ ? నహి ప్రవాహతోఽనిత్యా ఘటాద్యా నిత్యా ఇత్యుచ్యన్తే। ఏవం చ "తనుభృత్స్వభావసమ్భూతయే" "సుఖదుఃఖమధ్యసమ్ప్రాప్యతే" "నిత్యం సుఖోపలబ్ధిః" "నిత్యం దుఃఖోపలబ్ధిః" "నిత్యం సుఖఃఖోపలబ్ధిః" "శుభాస్తత్ర హరిం యయుః" "అసురాస్తు తమో ఘోరం యది తత్రైవ మధ్యమాః। మధ్యమాం గతిమేవాపురి" త్యాద్యాః ప్రాచాం వాచోఽపి సమాహితాః। "అన్యథాఽనుపపత్తిశ్చాస్య సమాధానమి" త్యుపలక్షణమ్। భూతచతుష్టయస్య తన్మాత్రాచతుష్టయస్య చ ముఖతోఽనుక్త్యోపేక్షితత్వేన చ భగవదధీనత్వోనావరత్వమిత్యపి జ్ఞేయమ్। "నాసదాసీన్నో సదాసీ" దిత్యనేన "నాసదాసీన్నో సదాసీత్తదానీం నాసీద్రజో నో వ్యోమపరో యత్। కిమావరీవః కుహ కస్య శర్మన్నమ్భః కిమాసీద్గహనం గభీరమ్। న మృత్యురాసీదమృతం న తర్హిం న రాత్ర్యా అహ్న ఆసీత్ప్రకేత" ఇతి శ్రుతిఖణ్డత్రయం గృహ్యతే।। "మూర్తం సదితి సమ్ప్రోక్తమ్-మూర్తమసదుచ్యతే" ఇతి స్మృతేస్సత్పదేన పృథివ్యప్తేజోరూపం భూతత్రయం- అసత్పదేన వాయ్వాకాశభూతద్వయం చ గ్రాహ్యమితి

భావేనాహ "పఞ్చభూతాని నాసు" రితి। రజఃపదం సత్త్వతమసోరుపలక్షణమితి భావేనాహ "గుణత్రయ" మితి। దేహలీదీపన్యాయేనోభయసంగ్రహార్థం శ్రుతౌ మధ్యపతితం రజ ఏవ గృహీతమితి జ్ఞేయమ్। పర ఇతి వదతా "పౄ పాలనపూరణయో" రితి ధాతోః కర్తర్థే అసున్ప్రత్యయే కృతే సతి పర ఇతి సకారాన్తం పదమితి సూచితమ్। "న మృత్యురాసీతి" తి శ్రుతిఖణ్డస్యార్థమాహ "మత్యు"- రిత్యాదినా। ప్రకృష్టం కేతః కేతనం చిహ్నమసాధారణధర్మ ఇతి భావేనాహ "దివారాత్ర్యోశ్చ ప్రభావ" ఇతి। "కిమావరీవ" ఇతి శ్రుతిఖణ్డస్యార్థ "మాహైతదభావాది" త్యాదినా। ఏతదభావాత్ పృథివ్యాదిభోగసాధనవస్త్వభావాత్ కుహ కుత్ర కిం కస్య శర్మన్ సుఖార్థం ఆవరీవః ఆవర్తదిత్యర్థష్టీకాకారస్యాభిప్రేతః। "ఆనీదవాతం స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్న పరః కించనాఽఽస" ఇతి శ్రుతిఖణ్డార్థం కథయతి "నివాతమి" త్యాదినా। అవాతమిత్యస్యార్థో "నివాతమి" తి। స్వధయేత్యస్యార్థకథనం "స్వసామర్థ్యే" నేతి। ధీయతే ధార్యతే అనయా సర్వం జగదితి వ్యుత్పత్త్యా స్వధాపదేన స్వసామర్థ్యముచ్యతే ఇతి భావః। ఆనీదిత్యస్యార్థకథన "మచేష్టతే" తి। "అనచేష్టాయా" మితి ధాతోః లుఙి రూపమిదమ్। "తస్మాదన్యత్పర ఆసే" త్యత్ర పర ఉత్తమమిత్యర్థః। అన్యత్వార్థకథనే ప్రాగుణక్తాన్యపదేన పౌనరుక్త్యాపత్తేః। "వికృతరూపవినాశే" త్యస్య వికృతరూపస్య స్థూలరూపస్య వినాశ ఇత్యర్థః। ఆదిపదేనానుపకారిత్వం గృహ్యతే। తమా భిమానిత్వాత్ "తము గ్లాన" ఇతి ధాతోః దుర్గారూపేణ జగత్సంహర్తృత్వాచ్చ శ్రీరూపం సలిలిం తమఃపదేనోచ్యతే। ప్రకృష్టం కేతః కేతనం నికేతనం స్థానం యస్యేతి వ్యుత్పత్తిమాశ్రిత్యాహ "అపరిమితమి" తి। ప్రకృత్యాఖ్యం శ్రీరూపప్రకృత్యాఖ్యమిత్యర్థః। గూళహం గూఢమిత్యస్యార్థకథనం "గూహితమి" తి। "ప్రపఞ్చస్య బ్రహ్మనన్యత్వే ప్రమాణాభావాది" త్యుపలక్షణమ్। ఏవం సత్యాదిపదోల్లఙ్ఘనే కారణాభావాదల్పాక్షరత్వాచ్చ వాచాదిశబ్దేభ్య ఇత్యేవ సూత్రప్రవృత్తిప్రసఙ్గ ఇత్యపి ద్రష్టవ్యమ్। "ప్రమాణవిరుద్ధం చే" త్యుపలక్షణమ్। బ్రహ్మాత్మకపదేనైకత్ర బాధః। అన్యత్రాభేద ఇతి విరమ్యవ్యాపారప్రసఙ్గశ్చ। "లోకసిద్ధత్వాది" త్యస్య ఏకాకిరాజాపేక్షయా స్వాధీనచతురఙ్గసైన్యసహితస్య రాజ్ఞో మహిమదర్శనాదితి భావః। "శరీరేన్ద్రియప్రాణాదిరి" తి వదతా సూత్రగతాదిపదేన శరీరేన్ద్రియాదికం గృహ్యత ఇతి సూచితమ్ ।।2।।1।।6।।

"అన్యథాఽనుమితౌ చ జ్ఞసక్తివియోగాది" తి వక్ష్యమాణసూత్రస్యాయమమిసన్ధిః। అన్యథాఽనుమితౌ ప్రకృత్యుపసర్జపురుషానుమితౌ క్రియమాణాయాం చ జానాతీతి జ్ఞో జీవః। తస్య శక్తివియోగాత్ శరీరప్రవేశ ఏవ స్వతః శక్త్యభావాత్। భావే చాన్యత్రాపి స్వత ఏవ ప్రవృత్తిసంభవాత్ శరీరప్రవేశవైయర్థ్యమిత్యుభయథాఽపి జీవకర్తృత్వం న ఘటతే ఇతి।। "పునరాశఙ్కోదయాది" తి వదతా "యథా ప్రాణాది" రితి సూత్రే ప్రాక్ భగవతోఽనుప్రవేశః కథితః। స మాఽస్తు। జీవానుప్రవిష్టమేవ శరీరం ప్రవర్తతామితి పునరాశ్కోదయ ఇతి సూచితమ్। "విద్యతే చ తే జీవ" ఇత్యత్ర బహుకాలం హితాకరణమహితకరణం చేత్యస్య సుఖేన జీవామితి యద్ధితం తస్యాకరణం మధ్య ఏవ మరణాత్। భుఞ్జానస్య యదృచ్ఛయా స్వజిహ్వాదంశనాదికం యదహితం తస్య కరణం చేత్యర్థః। "ఇఙ్గయత్యఙ్గమఙ్గానీ" త్యత్ర కృత్రిమప్రతిమాయా ఏకైకావయనమాత్రే అపేక్షితే తదఙ్గమేవేఙ్గయాతే। నర్తనవిశేషాదౌ

సర్వాఙ్గచాలనే అపేక్షితే అఙ్గనీఙ్గయోతీతి సమ్బన్ధః। "అన్నం రసాదిరూపేణే" త్యత్ర వచనాత్ నాడీస్థితో వ్యానః అధోభాగేం ఆనయతి। ఏవం నారీభిర్భుమన్నం తదుదరే తిష్ఠతి। తస్య చ రసం ఊర్ధ్వనాడీద్వారా తాసాం స్తనద్వయే ప్రవేశయతి। గవాం నారీణాం చాన్తరస్వాతన్త్ర్యాన్న తత్కర్తృత్వమితి భావః। "కార్యోపసంహారకర్తృత్వానుపపత్తేరి" త్యుపలక్షమమ్। కృషీవలానాం యోద్ధౄణాం రాజ్ఞాం వణిజాం చ మధ్యే కార్యవిచ్ఛేదదర్శనాదిత్యపి ద్రష్టవ్యమ్। "తస్యా అనుపలబ్ధిబాధితత్వాది" త్యత్ర తస్యా ఈశ్వరసాధకశ్రుతేరనుపలబ్ధిః క్వాపి కేనాపి య ఈశ్వరస్యానుపలమ్భస్తద్వాధితత్వాదిత్యర్థః। న తు శ్రుతేరేవానుపలమ్భః। "తచ్చ ప్రతిపాదితమి" త్యత్రాభిమాన్యధికరణే ఇతి శేషః। "అవిచారితరమణీయాఽవిద్యే" త్యత్రావిచారితే సతి రమణీయా, విచారితే సతి అన్తతోఽఘటితబహుప్రమేయఘటితేత్యర్థః। సేశ్వరవాదేఽపి నిరవయవత్వశబ్దవ్యాకోపస్య కః పరిహార ఇత్యతోఽపీదముదితమ్। "యద్ధి యుక్త్యే" తి ఈశ్వరస్యాఘటితఘటకత్వశక్తేరీశశబ్దేనైవ సూచితత్వాత్। అనీశస్య తు జీవస్యేశ్వరవిషయకజ్ఞానమాత్రాత్ స్వవినాశో ప్రాప్తే స్వాత్మానమేవ రక్షితుమప్యసమర్థస్య జీవస్య తదసమ్భవాదితి భావః। "యోఽసౌ విరుద్ధ" ఇత్యత్రాణుత్వమహత్త్వే యౌగపద్యేన కథ్యమానే యః పరమాత్మా లోకదృష్ట్యా విరుద్ధః, విరోధవాన్ "అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్" ఇత్యాదిప్రమాణైరవిరుద్ధః। లోకదృష్ట్యా మనుః మననయోగ్యః "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ" "నాహం విదామ్యహమమీ మునయః సురేశా" ఇత్యాదిప్రమాణైరమనుః, ఆన్తం మననాయోగ్యః, లోకదృష్ట్యా వాక్ వక్తుం యోగ్యః, "సన్త్యశ్రుతా అపి నైవాత్ర శఙ్క"। "యతో వాచోనివర్తన్త" ఇత్యాదిప్రమణైరవాక్ ఆన్తం వక్తుమయోగ్యః। లోకదృష్ట్యా ఇన్ద్రః "అర్శ ఆద్యచ్" ఇన్ద్రవాన్। కృష్ణరామాద్యవతారేషు విశ్వామిత్రనారదాదీనామభివాదనదర్శనాత్। "మత్తః పరతరం నాన్యత్" "న దైవం కేశవాత్పరం" ఇత్యాదిప్రమాణైరనిన్ద్రః న విద్యతే ఇన్ద్రో యస్యేతి విగ్రహః। లోకష్ట్యా ప్రవృత్తిః ప్రవర్తకత్వాత్ "నాహం కిఞ్చిదుపాశ్రిత" ఇత్యాదిప్రమాణైరప్రవృత్తిరితి యోజనా। "నహి శబ్దైకసమధిగమ్యే" త్యనేన యథా శబ్దో వక్తి తథైవ సోఽఙ్గీకార్యః। నతు లోకదృష్ట్యా విరోధః శఙ్కనీయ ఇతి సూచితమ్। "సర్వోపేతా చే" త్యత్ర సర్వవిషయిణ్యః సర్వదా విద్యమానాశ్చ సర్వాః శక్తయస్యాభిః శక్తిభిరుపేతేత్యర్థః। "శ్రుత్యనుసారేణ స్త్రీలిఙ్గప్రయోగ" ఇత్యత్ర "ఆత్మా హీ" తి ప్రాగాత్మనః ప్రస్తుతత్వాత్। అత్రాపి సర్వోపేన ఇత్యేవ వక్తవ్యమ్। స్త్రీలిఙ్గపదప్రయోగస్తు "సర్వోపేతే" తి శ్రుత్యనుసారాత్ "యదసస్పృధేథాం త్రేధా సహస్రం వితదైరయేథామి" తి శ్రుతిః స్పష్టం జీవానాం త్రైవిధ్యమాహ। హే ఇన్ద్రావిష్ణూ ఉభా ఉభౌ యువాం జిగ్యథుః సర్వానసురాన్ జితవన్తావభూతామ్।న పరాజయేథే కదాపి పరాజయం నాప్నుథః। ఏనోరేనయోర్యువయోర్మధ్యే కతరశ్చ కశ్చన న పరాజిగ్యే పరాజయం నాప। హే విషణో ఇన్ద్రశ్చ త్వం చేత్యుభౌ అపస్పృధేథా దైత్యైస్సహ స్పర్ధామకృషాథామ్ ఇతి యత్తత్ తేన దైత్యైః సహ స్పర్ధాకరణేన స్పర్ధా కృత్వా తద్వలేనేత్యర్థః। సహస్రమనన్తానంతజీవాన్ విశేషేణ వివిధతయా విరుద్ధతయా చేతి త్రేధా ఐరయేథాం ప్రేరయేథాం

ప్రేరణామకుర్వాథామ్। ఉత్తమజీవేషు బ్రహ్మాదిషు హరిసర్వాత్తమత్వబుద్ధిం సుతరామైరయేథామ్। అధమేషు పునః పునః విరోధమేవ ఐరయేథామ్। మధ్యమజీవేషు దైత్యవధాదిసమయే హరేస్సర్వోత్తమత్వబుద్ధిం వధాత్ప్రాక్ తేషాం శివదత్తసంపద్దర్శనే సతి జరాసన్ధాదియుద్ధేషు కదాచిల్లీలయా యువయోః పలాయనే చ సతి వరదాతౄణాం శివాదీనాం సర్వోత్తమత్వబుద్ధిం చేతి త్రేధా ఐరయేథామ్। యద్వా శివాదీనాం వరాదన్యైరవధ్యదైత్యైః సహ యువయోః తత్కృతజగదుపద్రవదర్శనేన ప్రథమం సహిష్ణుత్వరూపస్పర్ధైవాజాయత। నతు తదైవ తద్వధోఽపి కృత ఇతి యత్తస్మాత్ తైరేవోపద్రుతానాం తేషాం వరదాయకానాం బ్రహ్మశివాదీనామవధ్యతద్వధే సమర్థయోః సర్వోత్తమయోర్యువయోః పృథివ్యాదౌ అవతారే సతి సహావతారాదౌ చ విశేషేణ బుద్ధిమైరయేథామ్। దైత్యాదీనాం తు అవతీర్ణే స్వస్మిన్ స్వభక్తేషు పాణ్డవాదిషు చ పునః పునర్విరోధకరణాయ మతిమైరథేథామ్। మధ్యమజీవానాం తు ప్రాక్ దైత్యానాం ప్రాబల్యే సాధూనాం పరాజయే చ సతి తైస్సహ సఖ్యేన వరదాయకశివాదీనాముత్కర్షబుద్ధిం పునస్తైరేవోపద్రుతానాం తవ ప్రార్థనే సతి తేష్వపకర్షబుదధిం యుష్మదుత్కర్షే బుద్ధిం చేతి వివిధమైరయేథామితి శ్లోకోక్తః సర్వోఽప్యర్థః కథం న శ్లోక్యః ఇతి సర్వమవదాతమ్ ॥

తస్మాద్విరుద్ధే గతీ గరిజిహీర్షతా అనుకూలాం స్వయోగ్యగతిం ముక్తిం ప్రేప్సునా చ హరేస్తత్వనిర్ణాయకేషూక్తదశోపన్యాసేషు శ్రద్ధావతా భావ్యమ్। అతః పూర్వమతినా యతినా నిరూపిత ఏవ శాస్త్రార్థ ఇతి స్థితమ్। ఇతి ఫలోపన్యాసః।

వాదిరాజేన రచితా మాలేయం విమలా సదా।

సదయే హృదయే ధార్యా హరిణా భవవైరిణా॥

కరణేతి। కరణానామిన్ద్రియాణాం పాలనే శీలం యస్య స తథా। తస్య సమ్బుద్ధిః హృషీకాణామిన్ద్రియాణామీశేతి వ్యుత్పత్త్యా హృషీకేశేత్యుక్తం భవతి। హే జలజనాభ పద్మనాభ। కం ముఖ్యప్రాణమ్। మారుతే వేధసి బ్రధ్నే పుంసి కః కం శిరోమ్బునోరిత్యమరః। ఆశ్రితాః మధ్వమతానుసారిణ ఇత్యర్థః। నతే ప్రణతే భక్తజనే ఇత్యర్థః। స్థితిం తవ సన్నిధానం వదన్తి। వరదామధరోదర వరదామధరముదరం యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। దామ ఉదరే యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా దామోదరేత్యుక్తం భవతి। ప్రియజుషః తవ ప్రియకరకర్మాదిసేవకాః త్వత్ప్రియకారిణ ఇత్యర్థః। అమీ మధ్వశిష్యాః పూర్వోక్తానతే భక్తజనే స్థితిం విదుః కథమివ। యజుషః యదుర్వేదాత్ తదభ్యాసదిత్యర్థః। అగ్నిబలీనవ యజ్ఞానివ। యజుర్వేదస్య యజ్ఞతన్త్రత్వాదితి భావః। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। కరణం సృష్టిః పాలనం రక్షణం తత్ర శీలం యస్య

తస్య సమ్బుద్ధిః। కాయ మరుతాయ భీమార్థమిత్యర్థః। రణం జరాసన్ధయుద్ధం తస్య పాలనశీలన అసమాప్తికర। భీమసేనాయ యశోదానాయాహింసితజరాసన్ధేత్యర్థః। శ్రీకృష్ణ భవదన్తికం త్వత్సమీపమాశ్రితాః మధురాద్వారకాదిషు తవ సమీపే స్థితా యాదవా ఇత్యర్థః। ఏకస్మిన్ శరీరే త్వయా సహ విద్యమానా వా। "ద్వాసుపర్ణేతి(1)" శ్రుతేః। అధరస్య అధోవిద్యమానస్య ఉపస్థస్యేత్యర్థః। ఉదరస్య ఉపస్థస్య చ ప్రియజుషః శిశ్నోదరపరాయణా ఇత్యర్థః। అమీ జలజనాః మూర్ఖజనాః వరదాం అభీష్టదామ్। తే స్థితిం తవావస్థాం న విదుః। త్వం న మనుష్యః సాక్షాదాదిపురుష ఇతి న విదురిత్యర్థః। కథమివ అయజుషః యదుర్వేదాభ్యాసరహితా అగ్ని బలీనివ।।

శుభసముద్రకరం భజతాం ముదే ప్రియమృగాజినతాఽఖిలదైవతమ్।

వరయతే స్థిరభూతిమహో ముహుర్విభజతే భజతేఽత్యరుచిప్రదా ।। 13 ।।

వేదవ్యాసావతారం వర్ణయతి। శుభసముద్రకరమితి। విభజతే స్వాఙ్గాత్ విభాగం కుర్వతే కృష్ణాజినం ముఞ్చతే ఇత్యర్థః। వేదవ్యాసాయ అత్యరుచిప్రదా। త్యాగసమయే అప్రీతిప్రదేత్యర్థః। ప్రియమిష్టం మృగాజినం కృష్ణాజినం యస్య స తథోక్తః। తస్య భావః ప్రియమృగాజినతా। కృష్ణాజినధారిత్వమిత్యర్థః। తం వేదవ్యాసం ముహుర్భజేత। "చర్మ చైణం వసాన"(2) ఇత్యుక్తేః వేదవ్యాసః సదా కృష్ణాజినధారీత్యర్థః।

F.N. 1. ముండకోపనిషత్ (3/1/1)

2. మ.భా.తా.ని. (10/53)

కథమివ। అఖిలో అవినష్టః మోక్షస్తం దదాతీత్యఖిలదా బ్రహ్మవిద్యేవ। యథా బ్రహ్మవిద్యా న ముఞ్చతి తథా ప్రియమృగాజినతాఽపి న ముఞ్చతీతి భావః। కథంభూతం వేదవ్యాసమ్। భజతో శుకాదీనాం ముదే సన్తోషాయ శుభసముద్రకరం ముద్రయా సహితాః సముద్రః స చాసౌ కరశ్చ। శుభః సముద్రకరో యస్య సః శుభః సముద్రకరో యస్య సః శభసముద్రకరస్తమ్। పునః కథంభూతమ్। వరయతేరుత్తమసంన్యాసినః శ్రీమదాచార్యస్య స్థిరా భూతిర్జ్ఞానలక్షణైశ్వర్యం యస్మాత్తం భజత అహో ఇత్యన్వయః। ముఖ్యప్రాణాదీనాముపదేష్టృత్వేన సాక్షాదాదిపురుషోఽపి కృష్ణాజినధారిత్వాదిఋషిచర్యయాలోకమనుసరతీత్యహో ఇత్యుక్తమ్। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। భజతాం యాదవానాం ముదే స్నానపానాదిసుఖాయ। శుభసముద్రకరం ద్వారకాయాం పరితః అమృతసముద్రకరమిత్యర్థః। ఆజౌ పారిజాతాపహారకాలీనయుద్ధే నతాః ప్రణతాః అఖిలదేవతా యస్య తమ్। ప్రియం సకలజనేష్టం శ్రీకృష్ణమ్। స్థిరాం భూతిర్భస్మ

యస్య స తథోక్తః। భూతిర్భస్మని సమ్పదీత్యమరః। తస్య శివస్య మహః తేజః మాహాత్మ్యమిత్యర్థః। భజతే సేవమానాయ శివభక్తాయేత్యర్థః। అత్యరుచిప్రదా అప్రీతిదా ఋక్ "న తే విష్ణోజాయమానః" "విష్ణోర్ను కం వీర్యాణి ప్రవోచమ్" "అస్య దేవస్య మళిహుషో వయా విష్ణో" రిత్యాదిఋగ్వేదవాగిత్యర్థః। వరయతే వృణోతి ప్రతిపాదయతీత్యర్థః। ఆజౌ సర్వదేవతాజయే సతీదృశవేదవాక్యానాం శ్రీకృష్ణప్రతిపాదనే అవకాశో జాత ఇత్యర్థః। స్థిరభూతిం శివం ముహుర్విభజతే శ్రీకృష్ణాద్భిన్నం కరోత్యహో। "విదే హి రుదో రుద్రియం మహిత్వ" మిత్యాదినా రుద్రం శ్రీకృష్ణాద్భిన్నం ప్రతిపాదయతీత్యర్థః ।। 13 ।।

భజకభావివిరిఞ్చకృతే ప్రియప్రణయపాశవృతస్త్వమథేష్యసి(1)।

తదవనిం శివరూప్యమితోఽబ్ధిగః కుమతినామతినాశనదండధృత్ ।। 14 ।।

రజతపీఠస్థితం శ్రీకృష్ణం వర్ణయతి। భజకేతి। ప్రియేషు ప్రణయో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః। ప్రియప్రణయ భక్తవత్సల శ్రీకృష్ణ। పాశవృతః పాశేన దామ్నా వృతః ఏకహస్తేన పాశధారీత్యర్థః। కుత్సితం మతం దుఃసిద్ధాన్తో ఏషామస్తీతి కుమతినః మాయావాదినః తేషామతినాశనః అత్యన్తనాశకరః దణ్డో యష్టిస్తం ధారయతీతి స తథోక్తః। అపరేణ హస్తే మన్థానదణ్డధారీత్ర్యర్థః। త్వమ్ అథ అనన్తరం భజకః

F.N. 1. ద్వారావతీం సకలభాగ్యవతీముపేక్ష్య గోపాలబాలలలనాకరపూజనంచ।

వార్ధిం వధూగృహమతీత్య స మధ్వనాథో యత్రాస్తి తద్రజతపీఠపురం గరీయః।।

మరుద్రూపే గురౌ ప్రేష్ఠా హరిర్ద్వారవతీ పురాత్। నావా సేవాతురం ద్రష్టుకామో।

దామోదరః ప్రభుః।। ఆదాయాయాసహత్ స్వానామితి సర్వస్య సంమతమ్।।

సరసభారతీ విలాసః (7/18,19)

సేవకో భావివిరిఞ్చః ఆగామిబ్రహ్మా శ్రీమదాచార్యస్తస్య కృతే తదర్థమితో ద్వారవతీతః అబ్ధిగః సన్ సముద్రమార్గగః సన్నిత్యర్థః। కిఞ్చిత్కాలానన్తరమ్। తదవనిం తస్య శ్రీమధ్వాచార్యస్య జన్మభూమిం శివరూప్యం శివరూప్యాఖ్యం గ్రామమ్। తద్దేశభాషాయాం శివబేల్లీతి(1) ప్రసిద్ధమితి।(1) ప్రసిద్ధమితి। ఏష్యసి గమిష్యసి। రూప్యపీఠపురాధివాసినః శ్రీకృష్ణస్య మహిమా వర్ణితః। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। శివం మఙ్గలం రూపమస్యాస్తీతి శివరూపీ కన్దర్పకోటిలావణ్య ఇత్యర్థః।

కుమతినా కుత్సితమతినా కంసజరాసన్ధాదినా అమితః అజ్ఞాతః అమతినాశనః అజ్ఞానవినాశనః మనుష్య ఇతి అజ్ఞానం వివేకవతామ్ ప్రణశ్యతీత్యర్థః। త్వం ఇదానీమివ అథ బ్రహ్మణః ఆగామిని దినే అబ్ధిగః మూలరూపేణ క్షీరసముద్రశాయీ సన్ భజకః సేవకః స చాసౌ భావో భక్తిరస్యాస్తీతి భావీ స చాసౌ విరిఞ్చః తస్య కృతే తదర్థం తత్ప్రయోజనాయేత్యర్థః। ప్రియేషు భూమిస్థితభక్తేషు యః ప్రణయః స ఏవ పాశస్తేన వృత ఆవృతః సన్ తదవనిం తేషాం భక్తానాం భూమిమ్ ఏష్యసి। బ్రహ్మణో దినే దినేఽప్యేవమేవావతారం కరిష్యసీత్యర్థః ।। 14 ।।

భువనవాస్యనిశం మనుసంస్తుతో విధివిరోధివినాశకృదన్వహమ్।

అనిమిషప్రభురాగమహర్షదో నిజవశో జవశోభితసాగరః ।। 15 ।।

క్రమేణ దశావతారాన్ వర్ణయతి। భువనవాస్యనిశమితి। అనిశం సర్వదా భువనే జలే వాసోఽస్యాస్తీతి భువనవాసీ। మత్స్యస్య సదా జలవాసిత్వాదితి భావః। భువనం చామ్బులోకేష్వితి రత్నమాలా। అన్వహం బ్రహ్మణః దినే దినే మనునా వైవస్వతమనునా సంస్తుతః। విధేర్బ్రహ్మణః విరోధినః తన్ముఖస్థవేదాపహారిదైత్యస్య వినాశకృత్ ఆగమానాం వేదానాం హర్షదః। దైత్యాపహృతాన్ వేదానానీయ పునః ప్రచారకరణేన తేషాం హర్షద ఇత్యర్థః। జవేన వేగేన శోభితః సాగరః ప్లయసముద్రో యేన స తథోక్తః। త్వరయా ఇతస్తతో గమనే సతి స్వకాంత్యా సముద్రస్యాపి శోభాం జనయన్నిత్యర్థః। అనిమిషాణాం మత్స్యానామ్। అనిమిషశ్చానిమేషౌ ద్వావేతౌ

F.N. 1. శివరూప్యనామా శివళ్ళీత్యపభ్రష్టభాషాయామ్

- ఇతి సుమధ్వవిజయ భావప్రకాశికా 2, 10

సురమత్స్యయోరితి పత్నమాలా। ప్రభుః మత్స్యావతారో హరిః నిజానాం స్వకీయానామస్మాకం వశః వశవర్తీ। భక్తాభీష్టకారిత్వాత్ భక్తవశ ఇత్యర్థః। అస్తు। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। అనిశం నిత్యం భువనేషు లోకేషు వాసోఽస్యాస్తీతి తథోక్తః। అన్వహం మనునా కృష్ణమన్త్రేణ సంస్తుతః। విధేః విహితరాజసూయయజ్ఞాదిసత్కర్మానుష్ఠానస్య విరోధినః జరాసన్ధశిశుపాలాదిదైత్యాస్తేషాం వినశకృత్ ఆగమనే ఇన్ద్రప్రస్థం ప్రతి స్వాగమేన హర్షదః పాణ్డవానాం సన్తోషదః। జవేన ద్వారవర్తీం ప్రతి పునః పరావృత్య గమనవేగేన శోభితః సాగరో యేన స తథోక్తః। అనిమిషాణాం దేవానాం ప్రభుః శ్రీకృష్ణః నిజానాం భక్తానాం వశోఽస్తు ।। 15 ।।

భుజగదిక్కరిభారజశోకహృత్సురమనోరథపూరణకారణః।

స్వమతవారినిధేర్మథనే పటుర్గిరిధరోఽరిధరోఽయమిహాగతః ।। 16 ।।

కూర్మావతారం వర్ణయతి। భుజగేతి। భుజగస్య శేషస్య దిక్కరిణాం దిగ్గజానాం భారజః మహీమహీధరాదిభారజనితః శోకస్తం హరతీతి తథోక్తః। బహుభారవశాజ్జలే నిమజ్జతాం శేషదిగ్గజాదీనామ్ ఆధారతయా వాయుకూర్మే అన్తర్యామికూర్మరూపేణావస్థానాదితి భావః। సురాణాం మనోరథస్య అమృతపానోత్సుకమనసః పూరణే కారణం మన్దరోద్ధరణం యస్మాత్స తథోక్తః। స్వస్య మతః సమ్మతః వారినిధిః క్షీరసముద్రః తస్య మథనే నిర్మథనే పటుః సమర్థః। స్వపృష్ఠేన గిరేర్ధారణాభావే మథనాసమ్భవాత్కూర్మ ఏవ మథనే పటురిత్యాశయాత్। గిరిధరః మన్దరపర్వతధరః। అరిధరః చక్రధరః। అయం కూర్మః। ఇహ క్షీరసముద్రమథనప్రదేశే ఆగత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। కృష్ణపక్షే తు। భుజగః శేషః। దిక్కరిణో గిగ్గజాః తేషాం భారజః శౌకస్తం హరతీతి స తథోక్తః। భూభారాయితదైత్యవిధ్వంసనేన భూధారిణాం శేషదిగ్గజానాం శోకాపహారీత్యర్థః। సురాణాం మనోరథం పూరయతీతి సుమనోరథపూరణం తచ్చ తత్ కారణం యుద్ధసాధనం చక్రాద్యాయుధజాలం యస్య స తథోక్తః। శ్రీకృష్ణకరస్థదివ్యాయుధదర్శనేనాస్మాకం సర్వకార్యమభూదితి దేవానాం మనోరథపూర్తిర్జాయత ఇతి భావః। సు అమతాః స్వమతాః సమ్యగనభిమతాః దైత్యాఖ్యశత్రవ ఇత్యర్థః త ఏవ వారినిధిః సముద్రః తస్య మథనే హింసాయాం పటుః సమర్థః గిరిధరః గోవర్ధనగిరిధః అరిధరః అరీణాం శత్రూణాం ధరః పర్వత ఇవ। శత్రుభిరచాల్య ఇత్యర్థః। అయం శ్రీకృష్ణః ఇహ ద్వారవత్యామాగతః భూభారహరణార్థమవతీర్ణస్యామోఘచక్రగదాద్యాయుధవతః బహువారం బహుతరజరాసన్ధసేనాసంహారం కృతవతః బాల్యేఽపి గిర్యుద్ధరణసమర్థస్య శ్రీకృష్ణస్య శత్రుభయాదిహాగమనం నేతి సూచనాయ విశేషణపఞ్చకమ్ ।। 16 ।।

స్వవశగో రిపుభీషణచేష్టితో వరవరాహతయా దవకృద్ద్విషామ్।

మఖసహాయకృతిర్ధరయాఽర్చితః కమలయాఽమలయాఽయమహో వృతః ।। 17 ।।

వరాహావతారం వర్ణయతి। స్వవశేతి। స్వవశా స్వాధీనాం గౌర్భూమిః। గౌర్నాకే వృషభే చన్ద్రే వాగ్భూదిగ్ధేనుషు స్త్రియామితి రత్నమాలా। తస్యాః రిపుః హిరణ్యాక్షః తస్య భీషణం భయఙ్కరం చేష్టితం యస్య స తథోక్తః। వరః శ్రేష్ఠశ్చాసౌ వరాహః సూకరశ్చ తస్య భావస్తత్తా తయా। ద్విషాం దైత్యానాం దవకృత్ అగ్నికృత్ పరస్పరహన్యమానాన్దంష్ట్రాగ్రేణాగ్నిం

వమన్నిత్యర్థః। మఖస్య యజ్ఞస్య సహాయాః సాధనీభూతాః కుశాద్యాః తేషాం కృతిః స్వాఙ్గేభ్యః కరణం యస్మాత్స తథోక్తః। ధరయాఽర్చితః అయం వరాహః అమలయా నిర్మలయా కమలయా లక్ష్మ్యా వృతః। అహో ఆశ్చర్యమ్। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। స్వవశానాం గోపాలావస్థాయాం స్వాధీనానాం గవాం రిపవః శార్దూలవనమహిషాదయస్తేషాం భీషణచేష్ఠితః। ద్విషాం దైత్యానాం వరేభ్యః శ్రేష్ఠభ్యః రుద్రాదిభ్యః యే వరాః సర్వశత్రుసంహరణాదిరూపాః తైరహతాన్ అవినష్టాన్ యాదవాన్కరోతీతి వరవరాహతయాదవకృత్। శ్రీకృష్ణవశానాం యాదవానాం రుద్రాదివరోఽకిఞ్చిత్కర ఇతి భావః। మఖస్య రాజసూయస్య సహాయకృతిః సహాయాచరణం యస్మాత్। మఖం రాజసూయం సహన్తే ఇతి మఖసహాః రాజసూయయోగ్యాః పాణ్డవాస్తేషాం ఆయస్య విత్తప్రాప్తేః కృతిర్యస్మాత్స తథోక్త ఇతి వా। ధరయా ప్రాగ్జోతిషపురే నరకాసురమాత్రా భూమ్యా అర్చితః అయం శ్రీకృష్ణః అమలయా కమలయా రుగ్మిణ్యా రుగ్మిణ్యా వృతః అహో ॥ 17 ॥

అరిహిరణ్యకసంక్షయకారకం నరమృగాధిపమద్భుతచేష్టితమ్।

అఘకృదిన్ద్రకృతార్చనతోషితం భజ మనోజమనోహరవిక్రమమ్ ॥ 18 ॥

నృసింహావతారం వర్ణయతి। అరిహిరణ్యకేతి। అరిః హిరణ్యకో హిరణ్యకశిపుః తస్య సంక్షయకారకం అద్భుతం చేష్ఠితం గర్జనజ్వాలాదినా గిరివిదారణదాహాదికం యస్య తమ్। అఘకృత్ వృత్రహత్యారూపపాపకృత్ ఇన్ద్రస్తేన కృతమ్ అర్చనం భజనం తేన తోషితం వృత్రహత్యాదోషపరిహారాయ ఇన్ద్రేణ నృసింహార్చనం కృతమితి (1)పురాణే ప్రసిద్ధమ్। అజస్య బ్రహ్మణో మనోహరః విక్రమః ప్రతాపో యస్య తమ్। నరమృగాధిపం నరసింహమ్। హే మనః భజ సేవస్య। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। అరీణాం శత్రూణాం దుర్యోధనాదీనాం హిరణ్యమేవ సువర్ణమేవ హిరణ్యకం తస్య సంక్షయకారకం దుర్యోధనాదీనాం సంపద్వినాశకమిత్యర్థః। అద్భుతం చేష్టితం శైశవేఽప్యుదరే బ్రహ్మాణ్డధారణాదికం యస్య తమ్। అఘకృత్ స్వయాగధ్వంసే సతి కృష్ణావజ్ఞారూపాపరాధకృత్ స చాసావిన్ద్రశ్చ తేన కృతమ్ అర్చనం పట్టాభిషేకాదిపూజా తేన తోషితమ్। అజస్య కామస్య। అజః శమ్భౌ విష్ణుధాత్రోః కామే ఛాగే రఘోఃసుత ఇతి రత్నమాలా। మనోహరః విక్రమః పాదవిక్షేపో యస్య తమ్। మన్మథమనోహరగమనమిత్యర్థః। నరమృగాధిపం పురుషోత్తమం శ్రీకృష్ణం భజ ॥ 18 ॥

బలహృదార్తిహరోఽనుజనిః ప్రభుర్బలిపరాజయకృజ్జయకృత్సతామ్।

అవనిజాతపలాశసుదణ్డధృగ్భువనపావనపాదసరోరుహః ॥ 19 ॥

వామనావతారం వర్ణయతి। బలహృదితి। బలం బలనామకాసురం హరతి సంహరతీతి బలహృదిన్ద్రః తస్యార్తిం సమ్పన్నాశనిమిత్తదుఃఖం హరతీతి బలహృదార్తిహరః। స చాసావనుజనిః అనుజః ఇన్ద్రావరజ ఇత్యర్థః। బలేః మహాబలేః పరాజయకృత్ సతాం దేవానాం జయకృత్ అవనౌ భూమౌ జాతః నతు శాఖాస్వరూప ఇత్యర్థః। పలాశః పలాశవృక్షః తస్య సుదణ్డః తం ధారయతీత్యవనిజాతపలాశసుదణ్డధృక్। వామనస్య బ్రహ్మచారిత్వాదితి భావః। శాఖారూపాద్దణ్డాత్ సాక్షాద్భూమిజాతస్య పలాశదణ్డస్య ముఖ్యతో ధార్యత్వాదవనిజాతేత్యుక్తమ్। భువనాని లోకాన్ స్వపాదప్రక్షాలనోదకేన పావయతీతి భువనపావనం పాదసరోరుహం యస్య స తథోక్తః వామనః। నోఽస్మాకం ప్రభుః స్వామీ। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। బలమ్య బలభద్రస్య హృది చిత్తే ఆర్తిః తాం హరతీతి బలహృదార్తిహరః। బలభద్రస్య సుఖకర ఇత్యర్థః స చాసావనుజనిః నుజః బలభద్రానుజ ఇత్యర్థః। బలినో బలాఢ్యాః కంసదుర్యోధనాదయః తేషాం పరాజయకృత్ తతోఽనన్తగుణితబలవానిత్యర్థః। సతాం పాణ్డావనాం జయకృత్ అవనౌ భూమ్యాం జాతః పలం మాంసమశ్నన్తీతి పలాశా రాక్షసాః। పలమున్మీనమాంసయోరితి భాస్కరః।

F.N. 1. స్మరణాత్తు నృసింహస్య శక్రో ముక్తో వృహద్వధాత్।

హిరణ్యకహృతాశ్చాపి తథైవాప్యరసాం గణాః।।

- ఇతి భాగవతతాత్పర్యోద్ధృత భవభఞ్జనవచనమ్।

తేషాం సుదణ్డధృక్ సమ్యక్ శిక్షాకృదిత్యర్థః। భువనం లోకం పాతీతి భువనపః। అర్జునః తస్యావనం రక్షణం యస్మాత్తత్ భువనపావనం పాదసరోరుహం యస్య స తథోక్తః। శిరోదేశే స్థితదుర్యోధనం త్యక్త్వా పాదయోః సమీపే స్థితత్వేనార్జునస్య రక్షణాదితి భావః ।। 19 ।।

యుధి సహస్రకరోర్జితబాణహృత్పరశురర్జునసత్క్షితిదాయకః।

కుభరసంహరణోగ్రణాగ్రణీర్ద్విజభవోఽజభవోన్నతిదాయకః ।। 20 ।।

పరశురామావతారం వర్ణయతి। యుధీతి। యుధి యుద్ధే సహస్రకరః కార్తవీర్యార్జునః తస్య ఊర్జితా బాణాః శరాస్తాన్ హరతి ఛిన్నత్తీతి సహస్రకరోర్జితబాహృత్ పరశుర్యస్య స తథోక్తః। అర్జునస్య కార్తవీర్యసంయ సతీ సమీచీనా క్షితిః క్షయః తస్య దాయకః। క్షితిః క్షయావాసభూష్వితి రత్నమాలా। బాణాన్ ఛిత్వా అన్తే తస్యాపి ఖణ్డనం కృతవానితి భావః। కుం పృథ్వీం విభ్రతి పాలయన్తీతి కుభరాః క్షత్రియాః తేషాం సంహరణం వినాశో యస్మన్

కుంభరసంహరణం తచ్చ తత్ ఉగ్రరణం చ తత్రాగ్రణీః అగ్రేసరః త్రిఃసప్తకృత్వా క్షత్రియైః సహ కృతసఙ్గర ఇత్యర్థః। ద్విజభవః బ్రాహ్మణకులోత్పన్నః పరశురామః అజభవయోర్విరిఞ్చిభవయోరున్నతిదాయకః శ్రైష్ఠ్యస్య ప్రదాతా। "శివాఖిలజ్ఞానదాతేతి"(1) పరశురామనామసు పాఠాత్ అజాద్భవతీత్యజభవః శివః తస్య ఉన్నతిదాయక ఇతి వా। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। యుధి సహస్రం కరాః యస్య సం సహస్రకరః స చాసౌ ఊర్జితబాణః బాణాసురః తస్య హృది హృదయే పరశురివార్జునస్య పార్థస్య సత్క్షితిదాయకః సమీచీనభూమిప్రదః। అర్జునస్య రాజ్యదాతేత్యర్థః। ప్రాక్ ప్రణతార్జునాభ్యుదయే హేతురిత్యత్రోక్తాభ్యుదయస్యాత్ర క్షితిపదేన స్పష్టీకరణాన్న పౌనరుక్త్యమ్। కుభరస్య భూభారస్య సంహరణం యస్మాత్ కుభరసంహరణం తచ్చ తదుగ్రరణం చ తత్రాగ్రణీః ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం భవో మఙ్గలం యస్యాత్ స ద్విజభవః। భవః సత్తాభద్రశర్వప్రాప్తిసంసారజన్మస్వితి రత్నమాలా। శ్రీకృష్ణః అజాత్ బ్రహ్మణః భవతీత్యజభవః శివస్తస్యోన్నతిదాయకః కైలాసయాత్రా యాం

F.N. 1. పద్మపురాణాన్తర్గత వాసుదావసహస్రనామస్తోత్రే (ఉత్తరఖణ్డ 71/210)

శ్రేష్ఠ్యప్రదః(1)। అజభవయోర్బ్రహ్మశివయోః ఉత్కృష్టా నతయః స్వచరణనమస్కారాః తాసాం ప్రదాయకః దేవకీగర్భమారభ్య అవతారస్య సమాప్తిపర్యన్తం క్షణే క్షణే శ్రీకృష్ణపరాక్రమదర్శనేన బ్రహ్మరుద్రయోః శ్రీకృష్ణనమస్కారేణైవ కాలో గత ఇతి భావః।। 20 ।।

అహిమకాన్తిమతః కలయా కులం వ్యతనుతాధఇకభూషితమఞ్జసా।

అభయమన్యదశాస్యసుఖణ్డనః క్షితిసుతాతిసుతాపభిదాకృతిః ।। 21 ।।

రామావతారం శ్లిష్టోక్త్యా వర్ణయతి। అహిమకాన్తిమత ఇతి। అహిమా కాన్తిరస్యాస్తీతి అహిమకాన్తిమాన్ ఉష్ణకిరణః సూర్యః తస్య కులం కలయా అంశేనాధికభూషితం అధికాలంకృతం వ్యతనుత కృతవాన్। సూర్యకులాలఙ్కారాయాంశేనావతీర్ణ ఇత్యర్థః। అన్యో వైరీ దశాస్యః రావణః తస్యాసుఖఞ్జనః పుత్రపౌత్రాదిభిః సహ ప్రాణాపహారీ। శకధ్వాదేరాకృతిగణత్వాచ్చకంధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమితి(2) పరరూపత్వాద్దశాస్యసుఖణ్డనం ఇత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘాభావః క్షితిసుతాతి సుతాపసిద్ధాకృతిః। ఆకృతిరూపాయాః సీతాయాః అతిసుతాపాః అత్యన్తసన్తాపాస్తాన్ భఇనత్తీని క్షితిసుతాతిసుతాపభిత్ ఆకృతిర్యస్య స తథోక్తః। యద్వా క్షితిసుతార్థం సీతార్థం యే

అతిసుతాపాః లోకమోహనార్థం స్వకృతసన్తాపాః త ఏవ సుతాపాః సుఖకరాస్తాపా ఇత్యుక్తమ్। త్రైః సాధనైః భిదాయాః రామో దుఃఖీతి మిథ్యాజ్ఞానస్య కృతిః కరణం యస్మాదితి వా। స రామః అఞ్జసా అభయం లోకస్య క్షమం వ్యతనుత। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। క్షితిసుతో నరకాసురః తస్యాతిసుతాపః అతిక్లేశో యయా సా చ సా భిదా విదారణం శిరశ్ఛేద ఇత్యర్థః। తస్యాః కృతిర్యస్మాత్సః క్షితిసుతాతిసుతాపభిదాకృతిః। అథవా క్షితిశ్చ సుతశ్చ తయోః పృథ్వీప్రద్యుమ్నయోః అతిసుతాపౌ భారదేహాభావనిమిత్తౌ క్లేశౌ భినత్తీతి క్షితిసుతాతిసుతపాభృత్ ఆకృతిర్యస్యసః కృష్ణః ఏవాన్యేషాం శత్రూణాం దశా

F.N. 1. త్వామారాధ్య తథా శంభో గృహీష్యామి వరం సదా।

ద్వాపరాదౌ యుగే భూత్వా కలయా మానుషాదిషు॥

స్వాగమైః కల్పితైస్త్వం చ జనాన్ మద్విముఖాన్ కురు।

మాం చ గోపయ యేన స్యాత్ సృష్టిరేశషోత్తరాధరా॥

- ఇతి పద్మపురాణే (71/106/107)

2. వార్తిక

అవస్థా అసిః ఆయుధమ్ అసుః ప్రాణః అన్యదశాస్యసవః తాన్ ఖణ్డయతీతి అన్యదశాస్యసుఖణ్డనః। అన్యేత్యనేన సహజశత్రూణాం కంసాదిదైత్యానామేవ ప్రాక్ చతురఙ్గసేనోపేతావస్థాం తతస్తదాయుధమన్తే ప్రాణాంశ్చ సంహరతి నతు కదాచిదపకుర్వతాం భక్తానామితి సూచ్యతే। యస్మాదేవ కారణాత్ కానాం మస్తకానాం ఫణానాం లయేన మర్దనేన ఆకులమత ఏవాకాన్తిం కాన్తిరహితమహిం కాలియసర్పం యత్రేదానీం తిష్ఠతి అతః యమునాహ్రదాత్ అధికా భూః జన్మభూస్తస్యాం ఉషితం స్థితం వ్యతనుత। కృతాపరాధమపి తం భక్తం న హింసితవాన్ ప్రత్యుత తస్యోపచక్రే ఇత్యాహ। అఞ్జసేతి। అఞ్జసా అభయం శిరసి స్వపాదచిహ్నకరణేన గరుడభయరహితం వ్యతనుత। గరుడభయాద్రమణకద్వీపం త్యక్త్వా సౌభరిశాపాత్ గరుడాగమ్యయమునాహ్రదం కాలియనాగః స్థిత ఇతి పౌరాణికీ వార్తా(1)। భక్తత్వాదపరాధినమపి తమహత్వా నృత్యవ్యాజేన శిరసి కృతస్వపాదలాఞ్ఛనైః కాలియనాగం గరుడభయరహితం కృత్వా స్వస్థానం ప్రత్యేవ ప్రేషితవాని భావః ॥ 21 ॥

రుచిరభారతపుణ్యకథోదయః శుకసుభాషణతోషణకారణః।

విమలధర్మశుభస్థితికృత్క్షితావయమసౌ యమసౌహృదకృన్నృణామ్ ।। 22 ।।

ఇదానీం శ్రీకృష్ణస్య శ్రీవేదవ్యాసస్య చ కథాం శ్లిష్టోక్త్యా వర్ణయతి। రుచిరేతి। భారతో భరతకులోత్పన్నః పార్థః తస్య రుచిరా యా పుణ్యకథా తం ప్రత్యుపదిష్టగీతాఖ్యకథా తస్యా ఉదయ ఉత్పత్తిర్యస్మాత్స తథోక్తః। శుకవత్ సుభాషణమేవ తోషణకారణం యస్మిన్ సః। క్షితౌ నృణాం మధ్యే విమలధర్మస్య నిష్పాపయుధిష్ఠిరస్య శుభస్తితికృత్ ఉత్తమరాజ్యస్థితికృత్। యమయోర్నకులసహదేవయోః సౌహృదకృత్ అసౌ శ్రీకృష్ణః అయమ్ ఇదానీం ద్వారవత్యాం విద్యమాన ఇతి మునివచనమ్। శ్రీవేదవ్యాసపక్షే తు। రుచిరభారతపుణ్యకథా మహాభారతుణ్యకథా తస్యా ఉదయో యస్మాత్ లక్షపరిమితమహాభారతాఖ్యగ్రన్థకృదిత్యర్థః। శుకస్య శుకాచార్యస్య సుభాషణమేవ తోషకారణం యస్య స తథోక్తః। పుత్రత్వాత్స్వాభిప్రాయవివేచకశుకవాక్యేన తుష్యన్నిత్యర్థః। క్షితౌ విమలధర్మస్య నిత్యనైమిత్తికాదేః శుభస్థితికృత్ ధ్రమస్థాపక ఇత్యర్థః। అసౌ అయమ్ ఏతాదృశః శ్రీవేదవ్యాసః నృణాం యమేనాన్తకేన సహ సౌహృదం మైత్రీం కరోతీతి యమసౌహృదకృత్। శ్రీవ్యాసోక్తధర్మ-

F.N. 1. భా స్కన్ధ. 10 అ.17

మాచరతాం యమభయం నాస్తీతి భావః। ప్రాగనుక్తైవ శ్రీవేదవ్యాసకథాఽత్ర వర్ణితేతి న పునరుక్తిరితి జ్ఞాతవ్యమ్ ।। 22 ।।

భువి తథాగత ఏష యథాఽమ్బరం స్వవిదితో నవమాకృతిరాత్మనః।

సకలవిత్ఖలసఞ్చయవఞ్చకః స్వమతిదో మతిదోషహరోఽస్తు నః ।। 23 ।।

బుద్ధావతారం శ్లిష్టోక్త్యా వర్ణయతి। భువీతి। స్వవిత్ స్వప్రకాశః యథామ్బరం వ్యోమ తథా భువి ఇతః వ్యాప్తః। ఆత్మనః పరమాత్మనః విష్ణోర్నవమాకృతిః దశావతారమధ్యే నవమావతారః సకలవిత్ సర్వజ్ఞః ఖలానాం త్రిపురస్థదైత్యానాం సఞ్చయస్య సమూహస్య వఞ్చకః। సుష్ఠు అమతిం మతివిరోధి మిథ్యాజ్ఞానం స్వవిరచితబౌద్ధాగమేన దదాతీతి స్వమతిదః। ఏషః వథాగతో బుద్ధః। సర్వజ్ఞః సుగతో బుద్ధో ధర్మరాజస్తథాగత ఇత్యమరః। నోఽస్మాక మతిదోపహరః కామక్రోధాదిబుద్ధి దోషహరోఽస్తు। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। యథామ్బుగ్మాకాశః తథా భువి ఆగతః జన్మజరామరణచ్ఛేదభేదాదిదోషరాహిత్యేనాగతః అవతీర్ణః స్వవిదితః స్వైః స్వభక్తజనైర్విదితః జ్ఞాతః। ఆత్మనః పరమాత్మనః మూలమూర్తేః సకాశాదనవమా ఆకృతిర్యస్య

సోఽనవమాకృతిః। సకలవిత్ సర్వజ్ఞః। ఖలసఞ్చయస్య దుర్యోధనాదిదుష్టసమూహస్య వఞ్చకః। స్వమతిదః స్వవిషయజ్ఞానప్రదః శ్రీకృష్ణః నః అమతిః అజ్ఞానం సైవ దోషః తం హరతీతి అమతిదోషహరోఽస్తు। అజ్ఞానం పరిహరత్విత్యర్థః।।

వితత విష్ణుయశోజననాఞ్జసా కృతయుగోన్నతిదాతృకరోర్జిత।

ద్విజసుహృత్కలికాననదైత్యహేత్వసిధరాసి ధరాభయకారకః ।। 24 ।।

ఇదానీం కల్క్యవతారం శ్లిష్టోక్త్యా వర్ణయతి। వితతేతి। హే వితత వ్యాప్త। విష్ణుయశసః విష్ణుయశోనామకబ్రాహ్మణాత్ జననం ప్రాదుర్భావో యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః విష్ణుయశోజనన। అఞ్జసా సమ్యక్। కృతయుగస్యోన్నతిః ఔన్నత్యం శ్రైష్ఠ్యం దదాతీత్యున్నతిదాతా స చాసౌ కరః హస్తస్తేనోర్జిత। స్వహస్తేన మ్లేంచ్ఛాత్ హత్వా కృతయుగస్య సద్ధర్మప్రవర్తనేన శ్రైష్ఠ్యదాయకేత్యర్థః। "సత్యప్రవర్తకో దేవద్విజదీర్ఘక్షుధాపహః" (1)"అనన్తస్వర్ణయాగైకహేమపూర్ణాఖిలద్విజ" ఇతి(2) కల్కినామసు

F.N. 1. పద్మపురాణాన్తర్గత వాసుదేవసహస్రనామస్తోత్రే (ఉత్తరఖణ్డ 71/281)

2. పద్మపురాణాన్తర్గత వాసుదేవసహస్రనామస్తోత్రే (ఉత్తరఖణ్డ 71/283)

పాఠాత్। ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం సు శోభనం హృత్ హృదయం తత్ర విద్యమానో యః కలిః స ఏవ కాననం తస్య దైన్యం ఛేదః తస్య హేతుః కారణీభూతమ్ అసిం ఖడ్గం ధారయతీతి ద్విజసుహృత్కలికాననదైన్యహేత్వసిధర। కల్కిన్। త్వం ధరాయాః భూమేః అభయకారకోఽసి। శ్రీకృష్ణపక్షే తు। వితతస్య వ్యాప్తస్య విష్ణోర్నారాయణస్య యశసః కీర్తేః జననం ప్రాదుర్భావో యస్మాత్స వితతవిష్ణుయశోజననః తస్య సమ్బుద్ధిః। అఞ్జసా వక్రత్వాత్వాదిదోషరాహిత్యేన కృతం నిర్మితమ్। యుగం రథావయవవిశేషః తద్వదున్నతిః దైర్ఘ్యం యస్య సోఽఞ్జసాకృతయుగోన్నతిః స చాసౌ దాతా పురుషార్థప్రదః కరో హస్తస్తేనోర్జిత। ద్విజానాం నక్షత్రాణాం సుహృత్ చన్ద్రః తస్య కలికా కలా తద్వత్ ఆననం యస్య తస్య సమ్బుద్ధిః చన్ద్రసదృశాననేత్యర్థః। దైన్యహేత్యసిధరం శత్రూణాం దైన్యాపాదకనన్దకాఖ్యఖడ్గధర హే శ్రీకృష్ణ। ధరాభయకరోఽసి ।। 24 ।।

ఇత్థం సరససల్లాపైః సంస్తువన్తః సతాం పతిమ్।

ప్రత్యహం తత్పదామ్భోజమీక్షమాణా వసన్తి తే ॥ 25 ॥

అవతారమాలికావర్ణనం సమాపయతి। ఇత్థమితి। ఇత్థముక్తప్రకారేణ। సరససల్లాపైః స్నేహసహితోక్తిభిః సతాం పతిం శ్రీకృష్ణం సంస్తువన్తః తే మునయః ప్రత్యహం తస్య శ్రీకృష్ణస్య పదామ్భోజమీక్షమాణాః సన్తః ద్వారకాయాం నివసన్తి ॥ 25 ॥

ఇహాఖిలైశ్వర్యసుభోగవృద్ధేః పరత్ర నిశ్రేయసౌఖ్యసిద్ధేః।

మహః పరం ద్వారమవాప్య పృథ్వ్యామసౌ పురీ ద్వారవతీ బభూవ ॥ 26 ॥

ఇదానీమాసర్గం ద్వారకాం వర్ణయతి। ఇహేతి। ఇహ సంసారే అఖిలైశ్వర్యస్య సమస్తరాజ్యవిత్తాద్యైశ్వర్యస్య స్రుక్తచన్దనవనితాదిసుభోగస్య చ వృద్ధేరభివృద్ధేః పరత్ర తు నిఃశ్రేయససౌఖ్యసిద్ధేః మోక్షసుఖప్రాప్తేః పరమ్ ఉత్తమం ద్వారం ద్వారభూతం మహః లేజః తేజోరూపిణం శ్రీకృష్ణమవాప్య। స్వస్యాం స్థాప్యేత్యర్థః। పృథ్వ్యామసౌ పురీ ద్వారవతీ బభూవ। యద్యపి ద్వారమస్యాం వర్తత ఇతి వ్యుత్పత్తిసమ్భవాత్సర్వాసామపి పురీణాం ద్వారవతీత్వం తథాఽప్యుక్తరీత్యా విలక్షణద్వారవత్వాదసాధారణ్యేన వ్యపదేశా భవన్తీతి న్యాయాదస్యా ఏవ ద్వారవతీశబ్దవాచ్యత్వమ్ ॥ 26 ॥

యతోఽభితోఽచ్ఛస్ఫటికావదాతలసత్కవాటాంతరితాఽపి సేయమ్।

పురీ నృణాం ద్వారవతీవ భాతి తతోఽపి తాం ద్వారవతీం వదన్తి ॥ 27 ॥

యత ఇతి। సేయం పురీ యతః కారణాదభితః సమన్తాచ్చతుర్షు ద్వారేష్విత్యర్థః। అచ్ఛస్ఫటికైః స్వచ్ఛస్ఫటికతపాషాణైః అవదాతాని శుభ్రాణి లసత్కవాటాని తైరన్తరితాఽపి పిహితాఽపి నృణాం ద్వారవతీవ కవాటానాం స్వచ్ఛత్వేన బహిఃస్థిత వ్యాపారస్యాన్తఃస్థితైర్దృశ్యమానత్వాత్ అన్తఃస్థితవ్యాపారస్య బహిస్థితైర్దృశ్యమానత్వాత్సదా వివృతద్వారవతీవ భాతి। తతోఽపి కారణాత్। అపి శబ్దః పూర్వపద్యోక్తకారణసముచ్చయే। తాం పురీం ద్వారవతీం వదన్తి ॥ 27 ॥

యతః కవాటే వివృతేఽపి సేయం పురీ కవాటాన్తరితేవ భాతి।

హరిన్మణీనాం ప్రభయా మహత్యా కథం ను సా ద్వారవతీతి మన్యే ॥ 28 ॥

ఇదానీమస్యా ద్వారవతీత్వం ప్రతిక్షిపతి। యత ఇతి। సేయం పురీ యతః కారణాత్ కవాటే వివృతే సత్యపి మహత్యా బహ్వ్యా నిబిడయేత్యర్థః। హరిన్మణీనాం ద్వారబన్ధస్థ మరకతరత్నానామ్। గారుత్మతం మరకతమశ్మగర్భం హరిన్మణిరిత్యమరః। ప్రభయా కాన్త్యా కవాటాన్తరితేవ। స్ఫటికకవాటస్య వివృతత్వేన తత్కాన్త్యభిభవాభావాత్ ద్వారబన్ధస్య మరకతరత్నకాన్త్యాఽఽవృతత్వేన కవాటాన్తరితేవ భాతి। అతః సా పురీ కథం ద్వారవతీతి మన్యే। భ్రాన్తిమదుత్ప్రేక్షాక్షేపానాం సఙ్కరః। కవాటతిరోధానే సత్యసంభావితద్వారవత్వస్య సద్భావవర్ణనం కవాటోద్ఘాటనే సతి సంభావితద్వారస్యాసంభవవర్ణనేనాతిశయోక్తరపి। సర్వేష్టదాయకశ్రీకృష్ణాధిష్ఠితా స్ఫటికశిలామయచతుష్కవాటవతీ మరకతరత్నఖచితద్వారబన్ధనవతీ చేతి పురీవర్ణనమపి ద్రష్టవ్యమ్। ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్ ।। 28 ।।

యదీయరత్నావృతహైమవప్రసకాశమభ్యేత్య నివర్తతే స్మ।

సముద్యతాసీన్ప్రతిబింబరాశీన్ నిరీక్ష్య దీనా బహుశోఽరిసేనా ।। 29 ।।

యదీయేతి। బహుశో బహ్వీః అరిసేనా యస్య పురస్య సమ్బన్ధినః రత్నావృతహైమవప్రస్య రత్నఖచితసువర్ణప్రాకారస్య సకాశం సమీపం ఏత్య। సముద్యతాః అసయః ఖడ్గాః యైస్తాన్ ప్రతిబిమ్బరాశీన్ ప్రతికృతిసమూహాన్। రత్నానాం బహుత్వేనైకస్య బహుప్రతిబిమ్బసమ్భవాత్ప్రతిబిమ్బరాశీనిత్యుక్తమ్। నిరీక్ష్య దీనాం సతీ బహుప్రతిభటబుద్ధ్యా భయయుక్తా సతీత్యర్థః। నివర్తతే స్మ నివృత్తాఽభూత్। బహుశో బహువారం నివర్తత ఇతి వా। భ్రాన్తిమదలఙ్కారః ।। 29 ।।

ముక్తావలీరాజితసర్వగేహా నిత్యం ప్రమోదాశనసత్సమూహా।

దుష్టైరగమ్యా దయితా మురారేర్ముక్తిప్రభా ద్వారవతీ పురీ సా ।। 30 ।।

ముక్తావలీతి। ముక్తావలీభిః ముక్తానాం మౌక్తికానామావలీభిః। పరమ్పరాభిః రాజితాని శోభితాని। సర్వగేహాని యస్యాం సా। మౌక్తికనిర్మితదృహవతీత్యర్థః। అర్థాన్తరే ముక్తానాం సమూహైః రాజితసర్వగేహా విముక్తాధిష్ఠితగృహవతీత్యర్థః। శ్రీకృష్ణసన్నిధానవశాత్ నిత్యం ప్రమోదం ప్రకృష్టసుఖమశ్నన్తీతి ప్రమోదాశనాః తేచ తే సన్తః సజ్జనాః తేషాం సమూహో యస్యాం సా తథోక్తా। అన్యత్ర స్వరూపానన్దభరితసత్సమూహేత్యర్థః। దుష్టైః

శఙ్ఖచక్రాదిచిహ్నరహితైః అగమ్యా గన్తుమయోగ్యా। నాముద్రితాః ప్రవేష్టవ్యా(1) ఇతి వచనాత్। అన్యత్ర దుష్టైరయోగ్యైర్దైత్యైరగమ్యా మురారేర్దయితా సా ద్వారవతీ పురీ ముక్తేః ముక్తిస్థలస్య వైకుణ్ఠస్య ప్రభేవ ప్రభా యస్యాః సా తథోక్తాః। తుల్యయోగితోజ్జీవితోపమాలఙ్కారః ।। 30 ।।

విచిత్రరత్నావృతవప్రసౌధగృహాఙ్గనాగోపురవాపికౌఘమ్।

ఇదం పురీరత్నమవాప్య నూనం బభూవ రత్నాకరశబ్దితోఽబ్ధిః ।। 31 ।।

విచిత్రేతి। అబ్ధిః సముద్రః విచిత్రరత్నావృతాః ఇన్ద్రనీలాదినానారత్నావృతాః వప్రాః ప్రాకారః సౌధాః రాజసదనాని గృహాః అఙ్గనాః నార్యః గోపురాణి పురద్వారాణి వాపికాః దీర్ఘికాః తాసామోఘో యస్మిన్ తదిదం పురీరత్నం ద్వారవతీపురాఖ్యరత్నం అవాప్య స్వాన్తర్నిధాయ రత్నాకరశబ్దవాచ్యో బభూవ। నూనమ్। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 31 ।।

సముద్రముత్సృజ్య పురీం ప్రవిష్టా బలేన ముక్తావలిరాశుగస్య।

భవాబ్ధిముల్లఙ్ఘ్య మరుద్బలాప్తవికుణ్ఠముక్తావలివద్విరేజే ।। 32 ।।

సముద్రమితి। సముద్రముత్సృజ్య తరఙ్గవశాత్ సముద్రం త్యక్త్వా ఆశుగస్య వాయోః బలేన వేగేన పురీం ద్వారవతీం ప్రవిష్టా ముక్తావలిః మౌక్తికసమూహః భవాబ్ధిం సమసారసముద్రముల్లఙ్ఘ్య తీర్త్వా మరుతః శ్రీముఖ్యప్రాణస్య బలేనానుగ్రహరూపేణాప్తః ప్రాప్తః వికుణ్ఠో వైకుణ్ఠో యైస్తే తథోక్తాః। "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ" తి(2) శ్రుతేః తే చ తే ముక్తాస్తేషామావలివద్విరేజే। పూర్ణోపమా ।। 32 ।।

F.N. 1. హరివంశే (3/74/25)

2. ఛాందోగ్యోపనిషత్ (4/5/6)

తరుం మదీయం నయతూచ్చమత్స్వఃపురీం న నేతుం భవతే సమర్థః।

మరుత్వతేతీరిత ఏవ నూనం పురీమిమాం రమ్యతమాం చకార ।। 33 ।।

తరుమితి। స హరిః శ్రీకృష్ణః మదీయం తరుం పారిజాతవృక్షం నయతు స్వపురీం ప్రతి ప్రాపయతు। ఉచ్చామ్ ఉన్నతాం మమ స్వఃపురీం స్వర్గపరీమ్ అమరావతీం నేతుం సమర్థో న భవతి ఇతి మరుత్వతా ఇన్ద్రేణ ఈరిత ఏవ శ్రీకృష్ణః ఇమాం పురీం ద్వారవతీం రమ్యతమాం స్వర్గాదప్యతిశయేన రమ్యాం చకార నూనమ్। స్వర్గాదప్యధికమనోహరా ద్వారవతీతి భావః। ఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 33 ।।

అధిష్ఠితాః పోతమమూం శ్రయన్తే స్వకార్యలాభాయ వణిక్సమూహాః।

స్వరూపలబ్ధ్యై హరిపాదపోతకృతాశ్రయాః సిద్ధజనాశ్చ దూరాత్ ।। 34 ।।

అధిష్ఠితా ఇతి। పోతం నావమాధిష్ఠితాః వణిక్సమూహాః స్వకార్యలాభాయ క్రయవిక్రయాదినా ద్రవ్యప్రాప్త్యై దూరాదాగత్యాముం ద్వారవతీమాశ్రయన్తే। హరిపాదపోతే శ్రీకృష్ణపాదపోతే కృత ఆశ్రయో యైస్తే సిద్ధజనః యోగినః స్వరూపలబ్ధ్యై సంసారావస్థాయాం జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపస్య జీవాచ్ఛాదికావిద్యయా తిరోహితత్వాత్ తన్నివృత్తిపూర్వకం జ్ఞానానన్దాదిస్వరూపప్రాప్త్యై అమూం ద్వారవతీమాశ్రయన్తే। ఐహికాముష్మికఫలదేయం పురీతి భావః ।। 34 ।।

ఇమామధిశ్రిత్య పురీం పరత్ర విముక్తమేవ వ్రతినో వ్రజన్తి।

పురాఽపి నాకాధికలోకభాజాం కథం స తేషాం బహుమానపాత్రమ్ ।। 35 ।।

ఇమామితి। వ్రతినో యతీశ్వరాః ఇమాం పురీం ద్వారవతీమధిశ్రిత్యాశ్రిత్య పరత్ర లోకే విముక్తిమేవ మోక్షమేవ వ్రజన్తి। నతు స్వర్గమిత్యేవకారార్థః కుత ఇత్యత ఆహ పురాఽపీతి। పురాఽపి పూర్వమపి సంసారావస్థాయామిత్యర్థః। నాకాత్ స్వర్గాత్ అధికః లోకః ఉత్తమలోకః ద్వారవతీ తం బజన్తీతి నాకాధికలోకభాజః తేషాం వ్రతినాం స నాకః బహుమానపాత్రం స్పృహావిషయః కథం స్యాత్। నహి క్షీరాన్నభోజీ యవాగుమపేక్షత ఇతి భావః ।। 35 ।।

గుణేన యస్యాః శ్రుతిసఙ్గతేన స్వకోటిమాత్రేణ వినమ్రవక్త్రా।

అవద్యసంఛాదనవైఖరీజ్ఞా బభార కాశీ(1) ధనుషోఽనుకారమ్ ।। 36 ।।

గుణేనేతి। శ్రుతిసఙ్గతేన వేదసమ్బద్ధేన వేదోక్తనేత్యర్థః। స్వకోటిమాత్రేణ స్వస్యా అపి కోటిసఙ్ఖ్యాపకప్రమాణేన కోటిసఙ్ఖ్యాధికేనేత్యర్థః। యస్యాః ద్వారవత్యాః గుణేన పాపపరిహారకత్వముక్తిప్రదత్వసదాశ్రీకృష్ణాధిష్ఠితత్వాదిగుమేన వినమ్రవక్త్రా స్వతోఽప్యధికద్వారవతీగుణా క్లాన్త్యా అవాఙ్ముఖీ। స్వసేవినాం నృణాం అవద్యసంఛాదనవైఖరీజ్ఞా దోషాచ్ఛాదనప్రౌఢిజ్ఞా కాశీ వారాణసీ పురీ। స్వనిష్ఠమాత్సర్యాఖ్యనవైఖరీజ్ఞా దోషాచ్ఛాదనప్రౌఢిజ్ఞా కాశీ వారాణసీ పురీ। స్వనిష్ఠమాత్సర్యాఖ్యదోషాచ్ఛాదనార్థం ధనుషశ్చాపస్య అనుకారమ్ ఆకారం బభార। శ్రుతిసఙ్గతేన ఆకర్ణాన్తమాకృష్టేన కోటిమాత్రేణ చాపాగ్రమాత్రేణ గుణేన మౌర్వ్యా ధనుషః నమ్రీభావస్యౌచిత్యాత్తదాకారే స్వీకృతే సతి స్వనిష్ఠమాత్సర్యలక్షణదో। ఆచ్ఛాదితో భవత్విత్యభిప్రాయేణైవ ధనురాకారం బభ్రే ఇతి భావః। అతఏవావద్యసఞ్ఛాదనవైఖరీజ్ఞేత్యుక్తమ్। కాశ్యాః కోటిగుణాధికా(2) ద్వారవతీతి భావః ।। 36 ।।

సుధర్మపుఞ్జావనమూలభూతమిహాచ్యుతం వీక్ష్య కృతాధివాసమ్।

సభాం సుధర్మాం ప్రదదౌ పురీవత్స్వసంసదత్యుచ్చసభాభియేవ ।। 37 ।।

సుధర్మేతి। ఇన్ద్రః సుధర్మాణాం శోభననిత్యనైమిత్తికాదిధర్మాణాం పుఞ్జస్యావనే రక్షణే మూలభూతం కారణభూతమ్। "యదా యదా హి ధర్మస్యే" తి(3) స్మృతేః। అచ్యుతం శ్రీకష్ణం సహ ద్వారవత్యాం కృతః అధివాసః ఆవాసో యేన తమ్। వీక్ష్య పురీవత్ అమరావతీసకాశాత్ అధికమనోహరద్వారావతీవత్ స్వసదసః స్వసభాయాః సుధర్మాయాః అత్యుచ్చసభాకరణేన మదీయసుధర్మాఖ్యసభాఽప్యుపేక్ష్యా భవిష్యతీతి భియేవేత్యర్థః। సుధర్మాం సభాం శ్రీకృష్ణాయ ప్రదదౌ(4) ।। 37 ।।

F.N. 1. రూప్యాచలే కృతపదోఽపి గిరీన్ద్రపుత్రీ ప్రేమప్రవాహభరమానితమానసోఽపి।

కాశీమసీవరుణయోః పురమన్తరాలే ప్రేతావృతామపి సతీపతిరధ్యతిష్ఠత్ ।। (తీ.ప్ర. 2/23)

2. విశ్వమ్భరాం ఘనతరామపి భూరియన్త్రైర్నిర్భిద్య యత్పదముపేత్య బలీన్ద్రగేహాత్।

ఆస్తే త్రివిక్రమతనుర్హరిరద్వితీయా సా ద్వారకేప్సితపుమర్థకరీ పురీ నః ।। (తీ.ప్ర. 1/90)

3. గీ 4/7

4. సుధర్మాం పరిజాతం చ మహేంద్రః ప్రాహిణోద్ధరేః- భా (10/50/55)

సభాం సుధర్మనామికాం దదౌ సమీరణోఽస్య చ।

శతక్రతోః సభాం తు తాం ప్రదాయ కేశవాయసః ।। మ.భా.తా.ని. 17/105

పురీమగమ్యాం పరిఖీకృతాబ్ధిం నిశమ్య కృష్ణస్య నిరూఢిచిన్తః।

స మాగధోఽభూదిహ యోగ్యనామా క్రమాజ్జరాసంహితగాత్రసీమా ।। 38 ।।

పురీమితి। శ్రీకృష్ణస్య పురీం ద్వారవతీం పరిఖీకృతః అబ్ధిః సముద్రో యస్యాః సా తామ్। అత ఏవాగమ్యాం శత్రుభిర్గన్తుమశక్యామ్। నిశమ్య శ్రుత్వా నిరూఢా జాతా చిన్తా యస్య స తథోక్తః। స మాగధో జరాసన్ధః। క్రమాత్ జరయా చిన్తాసాన్తత్యోత్పన్న జరయా। సంహితా సమ్బద్ధా। గాత్రసీమా శరీరమర్యాదా యస్య స తథోక్తః సన్। చిన్తయా పలితగాత్రః సన్నిత్యర్థః। యోగ్యనామా దరయాగ్రస్తశరీరత్వాజ్జరాసన్ధ ఇత్యన్వర్థకనామా అభూదివ। జరయా రాక్షస్యా సంహితగాత్రత్వేన జరాసన్ధనామా న బభూవ। కిన్తు చిన్తాజరయా గ్రస్తత్వేన జరాసన్ధనామా బభూవేత్యర్థః। ఆమరణముపాయచిన్తయాఽపి ద్వారవతీ అసాధ్యేతి భావః। అత్ర జరాసన్ధనామ్నః కారణాన్తరకల్పనాయాః ఉత్ప్రేక్షామూలత్వేన విభావనామూలకోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ।। 38 ।।

సితానులేపామ్బరమాల్యహారాః శుచిస్మితా వారవధూర్వ్రజన్తీః।

ఇహోదితోన్దుద్యుతితోఽతిరిక్తా న యామికా లక్షయితుం క్షమన్తే ।। 39 ।।

సితేతి। ఇహ ద్వారవత్యాం యామికాః రాత్రౌ పురపాలకాః। సితాః శుభ్రాః అనులేపః అఙ్గరాగః అమ్బరం వస్త్రం మాల్యాని కబరీవిన్యస్తమల్లికాదామాని హారాః ముక్తాహారాః యాసాం తాః। శుచిస్మితాః శుభ్రహాసాః। వ్రజన్తీ సఙ్కేతగృహం ప్రతి నిశి గచ్ఛన్తీః। వారవధూః వేశ్యాఙ్గనాః। ఉదితేన్దుద్యుతితః ఉదితచన్ద్రకిరణేభ్యః అతిరిక్తాః। స్ఫటికకుట్టిమప్రదేశే చన్ద్రకిరణానామతినిబిడత్వాత్తేభ్యః పృథగ్భూతాః। లక్షయితుం ద్రష్టుం న క్షమన్తే। కబర్యా మలిలకామాలాచ్ఛాదితత్వేనానులేపస్మితాదీనామతిశుభ్రత్వేన ఏతాశ్చన్ద్రకిరణా ఏవ న తు నార్య ఇతి భ్రాన్త్యా తాః ధర్షయితుం న క్షమన్త ఇత్యర్థః। అత్యుక్తిరలఙ్కారః ।। 39 ।।

కావ్యోచితశ్లోకమపేక్షమాణా విచారయన్తీహ పదే పదేఽర్థాన్।

విద్వఙ్జనానన్దకరాన్మనోజ్ఞా బుధా వదాన్యాశ్చ పురే మురారేః ।। 40 ।।

కావ్యేతి। ఇహ మురారేః శ్రీకృష్ణస్య పురే ద్వారవత్యాం మనోజ్ఞా శ్రోతృవిద్వన్మనః అర్థినాం మనశ్చ జానన్తీతి తే తథోక్తాః। బుధాః కవయః। వదాన్యా దానశూరాశ్చ కావ్యస్యోచితః యోగ్యః శ్లోకః పద్యం తమపేక్షమాణాః కావ్యోచితం శ్లోకం కర్తుమీహమానాః। వదాన్యపక్షే కావ్యే ఉచితః వర్ణనయోగ్యః శ్లోకో పశః। పద్యే యశసి చ శ్లోక ఇత్యుభయత్రాప్యమరః। తమపేక్షమాణాః సన్తః। విద్వజ్జనానన్దకరాన్। పదే పదే ప్రతిప్రతిశబ్దమ్। అర్థాన్ అభిధేయాన్ విచారయన్తి। వదాన్యపక్షే విద్వజ్జనానన్దకరాన్ విద్వజ్జనసన్తోషకరాన్ అర్థాన్ హిరణ్యవస్త్రాభరణాదీన్। పదే పదే ప్రతిక్షణమిత్యర్థః। విచారయన్తి ।। 40 ।।

యదంఘ్రితీర్థేన యదీయనామ్నా బలేన కాశీ ప్రథితా కిలాసీత్।

మురద్విషస్తస్య నివాసభూతా పురీ త్రిలోక్యామియమద్వితీయా ।। 41 ।।

యదఙ్ఘ్రీతి। కాశీ యస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్రితీర్థేన పాదోదకేన గఙ్గయా। యదీయస్య శ్రీకృష్ణసమ్బన్ధినః నామ్నః రామనామ్నా బలేన కాశ్యాం మహేశః రామనామ ఉపదిస్య జనాన్ తారయతీతి ప్రసిద్ధేః। ప్రథితా ప్రసిద్ధా। ఆసీత్కిల। తస్య మురద్విషః శ్రీకృష్ణస్య నివాసభూతేయం పురీ ద్వారవతీ త్రిలోక్యామద్వితీయా అసదృశా। యస్య పాదోదకనామమాత్రేణ కాశ్యాః ప్రథితత్వం కిల। కిము తస్యైవ నివాసభూతాయా ద్వారవత్యా ఇతి భావః ।। 41 ।।

చలద్భ్రువశ్చఞ్చలనేత్రపాతైర్జనాన్సమానాన్వశయన్తి తస్యామ్।

స్మరోచ్చలత్కార్ముకలగ్ననీలోత్పలేషుఘాతైరివ వారవధ్వః ।। 42 ।।

చలదితి। యస్యాం ద్వారవత్యామ్। చలద్భ్రువః వారవధ్వః సమానాన్ స్త్రీవశ్యా న భవామ ఇత్యభిమానయుక్తాన్ జనాన్ చఞ్చలనేత్రపాత్రైః లోలాపాఙ్గనిరీక్షణైః। స్మరస్య మన్మథస్య ఉచ్చలత్కార్ముకే చఞ్చలభ్రూసామ్యాదేయమ్। లగ్నః సమ్బద్ధః నీలోత్పలేషుః ఇన్దీవరాఖ్యబాణః। నేత్రసామ్యాయేదమ్। తస్య ఘాతైరివ వశయన్తి స్వాధీనాన్కుర్వన్తి। ద్వారవత్యాం వారవధ్వః స్వలీలానిరీక్షణమాత్రేణ జనాన్ వశయన్తీత్యర్థః। తథా లావణ్యాతిశయభరితా ఇతి భావః ।। 42 ।।

స్వగోపురౌఘైరియమున్మయూఖైర్దివం వ్యతీయాయ న తద్విచిత్రమ్।

ముకున్దమన్తర్హృది ధారయన్త్యా విచిత్రతీర్థాని చ సంస్పృశన్త్యాః ।। 43 ।।

స్వగోపురౌఘైరితి। ఇయం ద్వారవతీ ఉత్ ఊర్ధ్వముఖీభూతాః మయూఖాః రత్నకాన్తయో యేషాం తైః స్వగోపురోఘైః ప్రాసాదవిశేషసమూహైః దివం స్వర్గే వ్యతీయాయ। ఉత్తుఙ్గగోపురఖచితరత్నకాన్తయః స్వర్గాదప్యూర్ధ్వం గతా ఇత్యర్థః। ఇతి యత్ అతిక్రమ్య గతవతీతి యావత్। తత్ ముకున్దం శ్రీకృష్ణమ్ అన్తర్హృది హృదయాన్తః ధారయన్త్యాః విచిత్రతీర్థాని చ సంస్పృశంత్యాః। ద్వారవత్యాం నానాతీర్థాని సన్తీతి ప్రసిద్ధేః। తస్యాః ద్వారవత్యాః విచిత్రమాశ్చర్యం న భవతి సకలతీర్థోపసేవనేన పరమాత్మధ్యానేన చ స్వర్గాదూర్ధ్వగమనమ్ అత్యాశ్చర్యం న భవతీతి భావః। అతిశయోక్తిరలఙ్కారః ।।

పుష్పీకృత్య శరాసనం రతిపతేః పఞ్చత్వభాజః శరాం-

స్తత్సేనామబలాం విధాయ సచివం తూష్ణీం వసన్తం క్వచిత్।

తన్మిత్రం క్షయభాజనం తదనుగాన్మాధుర్యధుర్యాన్ గిరాఽ-

నఙ్గీకృత్య చ తం జనోఽత్ర చరతి బ్రహ్మాస్త్రవాన్ప్రత్యహమ్ ।। 44 ।।

పుష్పీకృత్యేతి। అత్ర ద్వారవత్యాం బ్రహ్మైవ పరంబ్రహ్మభూతశ్రీకృష్ణ ఏవ అస్త్రమస్యాస్తీతి తథోక్తః। జనః భక్తజన ఇత్యర్థః। సపరివారకామజయాయాత్తబ్రహ్మాస్త్ర ఇతి ధ్వనితోఽర్థః। రతిపతేః కామస్య శరాసనం ధనుః పుష్పీ కృత్య। అపుష్పం పుష్పం సమ్పద్యతే తత్తథాకృత్వా। పుష్పవదసారీకృత్యేత్యర్థః అత ఏవ పుష్పధవన్వేతి కామప్రసిద్ధిః। శరాన్ బాణాన్। పఞ్చత్వభాజః, పఞ్చత్వసఙ్ఖ్యోపేతాన్। ప్రాప్తమరణానితి ధ్వనితోఽర్థః। విధాయ కృత్వా। అత ఏవ పఞ్చబాణ ఇతి ప్రసిద్ధిః। తత్సేనాం మన్మథచూమం స్త్రియమ్। జాత్యేకవచనమ్। అబలాం బలహీనాం విధాయ అత ఏవ అబలా ఇతి స్త్రీణాం నామ। సచివం మన్త్రిణం వసన్తం క్వచిత్ప్రదేశే తూష్ణీం వసన్తం నిర్వ్యాపారతయా స్థితం విధాయ అత ఏవ ద్వితీయాన్తపదేన వసన్తమితి వదన్తి। తన్మిత్రం తస్య మదనస్య మిత్రం సుహృదం చన్ద్రం క్షయభాజనం విధాయ। అత ఏవ కృష్ణపక్షే చన్ద్రః క్షీయతే। తస్య కామస్యానుగాన్ పికశుకాదీన్ గిరా వాచా మాధుర్యధుర్యాన్ యుద్ధే మరణభీత్యా త్వదీయా వయం న హన్తవ్యా ఇతి మధురవచనవక్తౄనిత్యర్థః। విధాయ అత ఏవ పికాదయో మధురభాషిణః। తఞ్చ కామమనఙ్గీకృత్య శరీరరహితం కృత్వా। అత ఏవానఙ్గ ఇతి ప్రసిద్ధిః। ప్రత్యహం చరతి

సఞ్చరతి। కృష్ణకృపయా సపరికరం కామం నిర్జిత్య తత్తన్నామ్నైవ స్వజయఖ్యాతిఞ్చ సమ్పాద్య భక్తిసన్తుష్టో నిష్కామో యోగిజనోఽత్ర సఞ్చరతీత్యర్థః ।। 44 ।।

స్మరస్య భార్యామపహృత్యం విష్ణోః స్నుషాం తదంఘ్ర్యబ్జయుగే నిధాయ।

జయం స్వకీయం భువి దర్శయన్తశ్చరన్తి తస్యాం పరిపన్థిశూన్యాః ।। 45 ।।

స్మరస్యేతి। తస్యాం ద్వారవత్యాం పరిపన్థిశూన్యాః శత్రుభూతకామేన రహితాః జితకామా ఇత్యర్థః। సన్యాసినో యోగిజనాః స్మరస్య మన్మథస్య భార్యాం విషయేషు విద్యమానాం రతిమిత్యర్థః। అపహృత్య నివర్త్య। యుద్ధే శత్రువధానన్తరం తద్భార్యాపహరణమితి ధ్వనితోఽర్థః। విష్ణోః శ్రీకృష్ణస్య స్నుషామ్। ప్రద్యుమ్నపత్నీత్వాదితి భావః। అనేనాత్మభోగానర్హత్వం సూచ్యతే। తాం రతిం తస్య శ్రీకృష్ణస్యాఙ్ఘ్ర్యబ్జయుగే పాదారవిన్దయుగలే నిధాయ సమర్ప్య విషయే రతిం త్యక్త్వా శ్రీకృష్ణచరణస్మరణ ఏవ రతిమన్తః ఇత్యర్థః। స్వకీయం జయం కామజయం నిష్కాముకత్వమిత్యర్థః। భువి దర్శయన్తః సన్తః చరన్తి ।। 45 ।।

మారం దర్పకరం ప్రతర్క్య సుహృదం మత్వా జగన్మోహనం

సేనాం చ ప్రమదాం శరాంశ్చ విషమాంస్తస్యానుగాన్ వ్యోమగాన్।

కోదణ్డం సుమనః సమూహవినుతం త్రైః పూరితం సారథిం

సేనా తామవలమ్బ్య తస్య వశగాస్తస్యాం రమన్తేఽపరే ।। 46 ।।

ధీరాణాం యోగినాం కామస్వభావేనైవ తజ్జయప్రకారం వర్ణయిత్వా భీరూణాం కాముకానాం తత్స్వభావనిరీక్షణేనైవ తజ్జయప్రకారఞ్చ వర్ణయతి। మారమితి। తస్యాం ద్వారవత్యామ్ అపరే కామిజనాః మారం కామం దర్పకరం ప్రతర్క్య స్వప్రతిభటం మారయతీతి మారః। అన్యాన్ దర్పయతీతి దర్ప ఇతి నామమాత్రస్మరణే భీతా ఇతి భావః। తస్య సుహృదం చన్ద్రం జగన్మోహనం మత్వా। జగదానన్దో జగన్మోహన ఇతి చన్ద్రస్య ప్రసిద్ధేః। సేనాఞ్చ ప్రమదాం ప్రకృష్టో మదో యస్యా ఇతి(1) వ్యుత్పత్తేః ప్రకృష్టమదకారిణీం మత్వా శరాంశ్చ బాణాన్ విషమాన్ విషమసఙ్ఖ్యాకాన్ దుఃసహానితి ధ్వనిః। మత్వా అనుగాన్ అనుచరాన్ పికాదీన్ వ్యోమచరాన్మత్వా భూచరైరస్మాభిః। అస్మత్తోఽప్యుపరిసఞ్చరణశీలైః ఖేచరైః సహ కథం యోద్ధవ్యమితి మత్వేత్యర్థః। కోదణ్డం చాపం సుమనఃసమూహవినుతం కుసుమసమూహకారణేన విశేషేణ నుతం స్తుతమ్। కుసుమమయత్వా-

F.N. 1. ప్రమాదకరణత్వాతు ప్రమదేతి చ గీయతే।। భా.తా. 11/14/30.

త్సుతమిత్యర్థః। కుసుమమయత్వాద్భృఙ్గాఖ్యపక్షిభిః స్తుతమితి వా। దేవసమూహేన వినుతమితి ధ్వనిః। స్మరసారథిం వసన్తం తైః కామకోదణ్డైః పూరితమ్। వసన్తస్య కుసుమాకరత్వాదితి భావః। మత్వా తాం ప్రమదారూపాం సేనామవలమ్బ్య ప్రతిభటతయా స్థితే సతి కామో వధిష్యతీతి భీత్యా తదీయస్త్రీరూపసేనామాశ్రిత్యేత్యర్థః। తస్య కామస్య వశగాః అధీనాః సన్తః రమన్తే ద్వారవత్యాం కామినః కామినీభిః సహ సదా క్రీడన్తీత్యర్థః ।। 46 ।।

తచ్ఛాస్త్రశ్రవణోత్సవేన కతిచిత్సఙ్కీర్త్య సంస్మృత్య తం

తత్పాదాబ్జనిషేవయా చ సుధియస్తస్యార్చయా కేచన।

సఖ్యేనాప్యపరే ప్రణమ్య బహుశః కేచిచ్చ దాసాస్తవే-

త్యాత్మానం చ నివేద్య మోక్షనిరతాః సన్త్యత్ర కృష్ణార్చకాః ।। 47 ।।

ద్వారవత్యాం జనాః "శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్। అర్చనం వన్దనం దాస్యం సఖ్యమాత్మనివేదన" (1)మిత్యుక్తనవవిధభక్తియుక్తా ఇతి వర్ణయతి। తచ్ఛాస్త్రేతి। అత్ర ద్వారవత్యాం కతిచిత్కేచిజ్జనాః తస్య శ్రీకృష్ణస్య శాస్త్రం వైష్ణవశాస్త్రమిత్యర్థః। తస్య శ్వరణోత్సవేన శ్రీకృష్ణస్యార్చాం కుర్వన్తీతి శ్రీకృష్ణార్చకాః కతిచిత్తం శ్రీకృష్ణం సఙ్కీర్త్య స్తుత్వా। అపరే తం శ్రీకృష్ణం సంస్మృత్య। కేచన సుధియః తస్య శ్రీకృష్ణస్య పాదాబ్జనిషేవయా శ్రీకృష్ణపాదసేవనేనేత్యర్థః। కేచన తస్యార్చయా। అపరే సఖ్యేనాపి సుహృద్భావేన చ। అపిశబ్దః సముచ్చయే। కేచిత్ బహుశః ప్రణమ్య ప్రణామం కృత్వా। కేచిచ్చ తవ దాసా వయమిత్యుక్త్వా। కేచనాత్మానం స్వశరీరాదికం సర్వం త్వదీయమితి నివేద్య చ శ్రీకృష్ణార్చకా ఇతి ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। మోక్షే నిరతాః సన్తో వసన్తి ।। 47 ।।

అఙ్గీకారగిరాం శ్రుతావభిరతాః సఙ్కీర్త్య తా మానినీ-

స్తత్పాదౌ పరిగృహ్య వన్దనమహో కృత్వా త్వదీయా వయమ్।

త్వద్దాసా వయమిత్యుదీర్య మనసాఽతీతాం స్మరన్తే రతిం

నీవీమోక్షఫలాయ సఖ్యకుశలాః కేచిచ్చ రామార్చకాః ।। 48 ।।

F.N. 1. భా. 7/5/23

ఇదానీం విలాసకృతనానావస్థానాం నవవిధభక్తిమత్త్వం వర్ణయతి। అఙ్గీకారేతి। అత్ర ద్వారవత్యామ్। అఙ్గీకారగిరాం త్వయా సహ రంస్య ఇతి స్త్రీణాం అఙ్గీకారవచసాం శ్రుతౌ శ్రవణే అభిరతాః ఆసక్తాః అనేన శ్రవణలక్షణభక్తిరుక్తా భవతి। మానినీః కోపవతీః తా కామినీః సఙ్కీర్త్య కోపపరిహారాయ స్తుత్వా। అనేన కీర్తనముక్తం భవతి। తాసాం పాదౌ తత్పాదౌ ప్రతిగృహ్య క్షమాపనాయ గృహీత్వా। అనేన పాదసేవనముక్తం భవతి। వన్దనం కృత్వా అహో కామినాం దైత్యమాశ్చర్యమ్। వయం త్వందీయాః త్వదధీనా ఇత్యుదీర్య। అనేనాత్మనివేదనం సూచితమ్। త్వద్దాసా వయమిత్యుదీర్య। అనేన దాస్యముక్తం భవతి అతీతామ్। పూర్వదినే అనుభూతాం రతిం మనసా స్మరన్తః అనేన స్మరణం సూచితం భవతి। సఖ్యకుశలాః సౌహార్దకరణే కుశలాః అనేన సఖ్యముక్తం భవతి। సఖ్యకుశలాః సౌహర్దకరణే కుశలాః అనేన సఖ్యముక్తం భవతి। కేచన విలాసినో జనాః నీవీమోక్షలక్షణఫలాయ। అనేన విలాసినామపి మోక్షః సమ్పాదితః। రామార్చకాః రామాణాం స్త్రీణామ్ అర్చకాః పుష్పాదిదానేన అర్చణం కుర్వన్తః। అనేనార్చనముక్తమ్। రామార్చనానామితి ధ్వనినా కృష్ణార్చనప్రతినిధిత్వస్ఫోరణాయ నార్చకా ఇత్యనుక్త్వా రామార్చకా ఇత్యుక్తమ్ ।। 48 ।।

ప్రాకారాద్బహిరత్ర వారిధిరయం ప్రాప్యామ్బుదైరర్పితం
స్వాతౌ వారి తతశ్చిరేణ హృదయే ముక్తామయో జాయతే।
అన్తర్వస్తతటేషు విప్రజలధిః కృష్ణాబ్దవృష్టం సదా
విత్తామ్బు ప్రతిపద్య తత్క్షణమహో ముక్తామయో జాయతే ।। 49 ।।

ప్రాకారాదితి। అత్ర ద్వారవత్యాం ప్రాకారాద్బహిరయం వారిధిః స్వాతౌ స్వాతీనక్షత్రే అమ్బుదైర్మేఘైరర్పిన్తం వృష్టం వారి జలం ప్రాప్య। తతః కర్షాకాలాత్ చిరేణ బహుకాలేన హృదయే అన్తః ముక్తామయః మౌక్తికప్రచురో జాయతే। స్వాతౌ మేఘవృష్టం జలం సముద్రకరస్థానీయశుక్తిపుటేషు పతితం కాలాన్తరే మౌక్తికమణిభావం ప్రాప్నోతీత్యర్థః। ద్వారవతీం పరితః శ్రీకృష్ణసన్నిధానవశాత్ సముద్రే మౌక్తికాని ఫలన్తీతి భావః। ద్వారవతీం పరితః శ్రీకృష్ణసన్నిధానవశాత్ సముద్రే మౌక్తికాని ఫలన్తీతి భావః। అన్తః ద్వారవత్యాః అభ్యన్తరే

విప్రజలధిః బ్రాహ్మణసముద్రః బ్రాహ్మణసమూహ ఇత్యర్థః। హస్తపుటేషు కరతలేషు కృష్ణాబ్దవృష్టం కృష్ణాఖ్యమేఘేన వృష్టం విత్తామ్బు ద్రవ్యజలం సదా ప్రతిపద్య తత్క్షణం తస్మిన్నేవ క్షణే ముక్తామయః ముక్తః నిర్గతః ఆమయః దారిద్ర్యలక్షణో వ్యాధిః యస్య స తథోక్తః జాయతే। అహో ఆశ్చర్యం శ్రీకృష్ణదత్తద్రవ్యప్రతిగ్రహీతౄణాం తదైవ దారిద్ర్యవినాశో భవతీతి భావః। దీయమానానర్ఘ్యద్రవ్యేష్వపి భగవతో లోభాభావసూచనాయ జలదత్వేన వర్ణనమ్। శ్లిష్టగర్భవ్యతిరేకాలఙ్కారః ।। 49 ।।

ఆశాసక్తజనాశుగేన జవినోపానతే రజో జృమ్భయం-

స్తేనైవోగ్రతమః సృజన్ శుభదృశామప్యాన్ధ్యమాపాదయన్।

అన్తస్తంభితసత్త్వవృత్తిరనిశం సంసారవారాశివత్

ప్రత్యూహీభవతి(1) త్రిధామనగరప్రాప్తౌ జలౌఘాశ్రయః ।। 50 ।।

ఆశాసక్తేతి। జవినా వేగవతా అత ఏవ ఆశాసు దిక్షు ఆసక్తాః సమ్బద్ధాః జనాః యేన సః ఆశాసక్తజనః స చాసావాశగో వాయుస్తేన జనానపి ఇతస్తతః ప్రాపయతా ఝంఝామారుతేనేత్యర్థః। ఉపాన్తే తీరే రజః సైకతమయీం ధూలిం జృంభయన్ ఉత్థాపయన్ తేనైవ బహుతరధూలిముత్థాపయతా వాయునా రవికరప్రతిరోధే సతి ఉగ్రతమః నిబిడాన్ధకారం సృజన్ శుభదృశామపి చక్షుష్మతామపి ఆంధ్యం చక్షుషి ధూలీప్రవేశేన అన్ధభావమాపాదయన్ అనిశం సర్వదా అన్తః అభ్యన్తరే స్తమ్భితా తిరోహితా సత్వానాం మత్స్యాదీనాం వృత్తిర్వర్తనం యస్య స తథోక్తః। జలౌఘాశ్రయః సముద్రః సంసారవారాశివత్ సంసారసముద్రోఽపి జవినా బహుదూరగమనేఽపి వేగవతా ఆశయా విత్తాశయా ఆసక్తాః సమ్బద్ధాః జనా ఏవ ఆశగో వాయుస్తేనోపాన్తే దాతృసమీపే రజః దాతృషు క్రియమాణరాగాతిశయమూలీభూతరజోగుణం జృమ్భయన్ యాఞ్చయా స్వహృదయస్థితవిత్తాశాం ప్రకాశయన్ తేనైవ యాచకజనేనైవ ఉగ్రతమః తమోగుణమ్। జృమ్భయన్ ద్రవ్యాలాభే సతి సమోవికారం కోపం సృజన్నిత్యర్థః। శుభదృశామపి జ్ఞానినామపి ఆంధ్యమవివేకిత్వమాపాదయన్। అన్తస్తమ్భితసత్వస్య వృత్తిర్యేన స తథోక్తః। జలౌఘాశ్రయః మూర్ఖసమూహాశ్రయః। త్రీణి ధామాని అనన్తాసనవైకుణ్ఠశ్వేతద్వీపాఖ్యాని యస్య శ్రీకృష్ణస్య నగరప్రాప్తౌ ద్వారవతీప్రవేశ ఇత్యర్థః। అన్యత్ర వైకుణ్ఠప్రాప్తౌ ప్రత్యూహీ పరిపన్థీ భవతి। యథా సంసారః మోక్షం గన్తుం న ముఞ్చతి తథా ద్వారావతీ పరిఖీభూతః సముద్రః అన్యాన్ ద్వారవతీం గన్తుం న ముఞ్చతీత్యర్థః ।। 50 ।।

ఉత్తుఙ్గోర్మికరానుషక్తవిలసచ్చక్రాఙ్కశఙ్ఖః స్ఫుర-

ద్రత్నౌఘావృతగాత్రవాస్యనిమిషః ఫేనానులేపోజ్జ్వలః।

స్వాసక్తైర్జలసఞ్చయైరపి మహాపాపాని నిర్మూలయన్

వార్ధిః కృష్ణ ఇవావతీహ పరితో యోగీన్ద్రజిహ్వోత్సవః ।। 51 ।।

ఉత్తుఙ్గేతి। ఉత్తుఙ్గాః ఊర్మయ ఏవ తరఙ్గా ఏవ కరాస్తేష్వనుసక్తాః సమ్బద్ధాః విలసన్తశ్చక్రాఙ్కాః శఙ్ఖాశ్చ యస్య స తథోక్తాః। ద్వారవత్యాం సముద్రజలే చక్రాఙ్కశిలానాం శఙ్ఖానాం చోత్పత్తేః। అన్యత్రోత్తుఙ్గోర్మివత్ కరౌ హస్తౌ తయోరనుషక్తౌ చక్రస్య సుదర్శనస్య అఙ్కశ్చిహ్నం శఙ్ఖః పాఞ్చజన్యశ్చ తౌ యస్య స తథోక్తః। స్ఫురద్రత్నౌఘైః ఆవృతం గాత్రం రత్నాకరత్వాదితి భావః। తత్ర వసన్తీతి స్ఫురదత్నౌఘావృతగాత్రవాసినః అనిమిషా మత్స్యాః యస్య స తథోక్తః। అన్యత్ర స్ఫురద్రత్నౌఘైః ఆభరణస్థరత్నసమూహైరావృతం గాత్రం శరీరం తత్ర వాసినః అనిమిషాః ఇన్ద్రాదయో దేవాః యస్య స తథోక్తః। ఫేన ఏవానులేపః తేనోజ్జ్వలః। అన్యత్ర ఫేనవత్ సితః అనులేపః అఙ్గరాగః తేనోజ్వలః। స్వాసక్తైః స్వసమ్బన్ధిభిః జలసఞ్చయైః జలసమూహైరపి। స్నానపానాదికుర్వతాం మహాపాపాని నిర్మూలయన్ సముద్రస్థచక్రతీర్థస్య(1) మహాపాపపరిహారతీర్థత్వాదితి భావః। అన్యత్ర స్వసక్తైః స్వస్మిన్ చిత్తాసక్తిమాద్భిః జలసఞ్చయైరపి భగవదితరవిషయే కౌశలరహితైరపి। వైష్ణవజనైరన్యేషాం మహాపాపాని నిర్మూలయన్। యోగీన్ద్రాణాం స్తోతౄణాం జిహ్వాయాః రసనాయాః ఉత్సవః రసాస్వాదనాదిశక్తిః యస్మాత్స తథోక్తః। వరుణస్య రసనాభిమానిత్వాదితి భావః। అన్యత్ర యోగీన్ద్రాణాం స్తోతౄణాం జిహ్వాయాః ఉత్సవభూతః యోగీన్ద్రజిహ్వయా స్తుత ఇత్యర్థః। వార్ధిః సముద్రః శ్రీకృష్ణ ఇవ ఇహ ఇమాం పురీం పరితః అవతి రక్షతి ।। 51 ।।

సచ్చక్రా కరపుష్కరమ్యకటకా భోగీన్ద్రభోగాస్పదా

నేత్రస్థానగతేన్దినా కనకసద్వప్రాతిపీతామ్బరా।

భాతి స్వోదరవాసిహంసగమనా సేయం సుధర్మావహా

విష్ణోరాకృతివత్సముద్రహృదయే లక్ష్మీధరాలిఙ్గితా ।। 52 ।।

F.N. 1. చక్రతీర్థస్య మహిమా వర్ణితుం కేన శక్యతే।

యచ్ఛిలామపి సఙ్గేన విధత్తే విశ్వవందితామ। - ఇతి తీర్థప్రబన్ధే (1/91)

సచ్చక్రేతి। సతాం సజ్జనానాం చక్రం సమూహో యస్యాం సా సచ్చక్రా। ద్వారవత్యాం సన్త ఏవ సన్తి న త్వసన్త ఇతి భావః। అన్యత్ర సత్ సమీచీనం చక్రం సుదర్శనం యస్యాః సా తథోక్తా। కరేణ తత్ర తత్ర రాజమ్భ్యః సమాహృతబలిరూపద్రవ్యేణ। నతు కోశస్థద్రవ్యేణ పుష్టం రమ్యం కటకం సేనా యస్యాః సా తథోక్తా। అన్యత్ర కరేణ దేదీప్యమానహస్తేన పుష్టాని బహుగుణితప్రభాసహితాని కృతాని కటకాని కరభూషణాని యస్యాః సా। భోగీన్ద్రాణాం విలాసిశ్రేష్ఠానాం భోగస్య విషయభోగస్యాస్పదం యస్యాం సా। అన్యత్ర భోగీన్ద్రస్య భోగా ఏవ శరీరమేవాస్పదం శయనస్థానం యస్యాః సా। భోగః సుఖే స్త్ర్యాదిభృతావహేశ్చ ఫణకాయోరిత్యమరః। నేత్రస్థానే ప్రాసాదానాం కిఞ్చిదర్వాగ్భాగే గతౌ స్థితౌ ఇన్ద్వినౌ చన్ద్రసూర్యౌ యస్యాః సా। అనేన ప్రాసాదానాముత్యుచ్చత్వం ద్యోత్యతే। అన్యత్ర నేత్రయోః స్థానే గతౌ ఇన్ద్వినౌ యస్యాః సా। "సూర్యాచన్ద్రమసావస్య చక్షుషీ" తి శ్రుతేః। కనకసద్వప్రేణాతిపీతం అమ్బరం ఆకాశం యస్యాం సా। అన్యత్ర కనకసద్వప్రవత్ అతిపీతమమ్బరం వస్త్రం యస్యాః సా। స్వోదరే స్వాభ్యన్తరే వాసిన్యో హంసగమనాః హంసవన్మనోహరగమనాః నార్యః యస్యాం సా తథోక్తా। అన్యత్ర స్వోదరే స్వదరస్థనాభికమలే ఇత్యర్థః। వాసీ హంసగమనః బ్రహ్మ యస్యాః సా। సుధర్మాం సభాం వహతీతి తథోక్తా। అన్యత్ర శోభననిత్యనైమిత్తకాదిధర్మాస్పదభూతా। లక్ష్మీధరేణ శ్రీకృష్ణేనాలిఙ్గినా ఆశ్రితా। అన్యత్ర లక్ష్మీధరాభ్యాం దేవీభ్యాం ఆలిఙ్గితా। సేయం పురీ విష్ణోరాకృతివత్ క్షీరాబ్ధౌ శేషశాయిపద్మనాభమూర్తివత్ సముద్రహృదయే సముద్రమధ్యే భాతి శోభతే ।। 52 ।।

యే పురారిరిపుణాఽనయే పురా సఙ్గతాశ్రమనయనాః స్మ సఙ్గతాః।

కాన్తయా సహ వరాలకాన్తయా తేఽపి రేచకభృతోఽత్ర తేపిరే ।। 53 ।।

య ఇతి। యే విలాసినః పురా పూర్వం సఙ్గేన స్త్రీసఙ్గేన తామ్రే నయనే యేషాం తే తథోక్తాః సన్తః పురారేః త్రిపురాన్తకస్య రిపుణా కామేన। అనయే గ్రామ్యధర్మే సఙ్గతా స్మ సఙ్గతాః ప్రసిద్ధాః స్మేతీతే చ ప్రసిద్ధే చేత్యనుశాసనాత్। తేఽపి తథాభూతా అపి అత్ర పుర్యాం వరాః మనోహరాః అలకాన్తాః కున్తలాగ్రాణి యస్యాః సా తయా వధ్వా సహ రేచకం ప్రాణాయామ బిభ్రతీతి తథోక్తః। ప్రాణాయామనిష్ఠాః సన్తః ఇత్యర్థః। ప్రాణాయామైకదేశవాచినా రేచకశబ్దేన రేచకకుమ్భకపూరకరూపప్రాణాయామో లక్ష్యతే। తేపిరే తపస్యాం చక్రిరే। ఉపభోగార్హమనోహరనార్థభావాత్ న తపఃకరణమ్। కిన్తు శాన్తిరసప్రదద్వారవతీపురప్రభావాదితి భావేన వరాలకాన్తయా కాన్తయా సహేత్యుక్తమ్ ।। 53 ।।

చరన్తి తస్యాం బహుమానయుక్తా బుధా విదగ్ధా బహుమానయుక్తాః।

గజాశ్చ మత్తా బహుశస్తరఙ్గా బహిశ్చ సిన్ధోర్బహుశస్తరఙ్గాః ।। 54 ।।

చరన్తీతి। తస్యాం ద్వారవత్యాం బహుమానయుక్తాః విష్ణోః సర్వోత్తమత్వాదివిషయకబహుప్రమాణయుక్తాః బుధాః విద్వాంసః। బహుమానేనాభిమానేన యుక్తాః మానిన ఇత్యర్థః। విదగ్ధాః విలాసినశ్చ। మత్తాః మదయుక్తాః। బహు శస్తం రఙ్గం గైరికాదిరఞ్జనద్రవ్యం యేషాం తే తథోక్తాః। గజాశ్చ చరన్తి సఞ్చరన్తి। బహిశ్చ పురాద్బహిశ్చ సిన్ధోః సముద్రస్య బహుశః బహవస్తరఙ్గాః ఊర్మయశ్చరన్తి। బుధవిలాసిజనగజాదిసఙ్కీర్ణేయం పురీతి భావః ।। 54 ।।

అఙ్గనాలమలకావలిభృఙ్గం మన్దహాసమధు మన్మథబాణమ్।

అఙ్గనాఽలమమలం ముఖపద్మం బిభ్రతీ వశయితుం వగదస్యామ్ ।। 55 ।।

అఙ్గనాలమితి। అస్యాం పురి అఙ్గమేవ నాలం యస్య తత్। అలకావలిరేవ భృఙ్గో యస్య తత్తథోక్తమ్। మన్దహాస ఏవ మధు మకరన్దో యస్య తత్తథోక్తమ్। మన్మథస్య కామస్య బాణం బాభూతమ్। పద్మస్య కామబాణత్వాదితి భావః। అమలం నిర్మలం ముఖపద్మం బిభ్రతీ అఙ్గనా। జగత్ విశ్వం వశయితుం వశీకర్తమలం సమర్థా। జగన్మోహనకాన్త్యా సముపేతేయం పురీతి భావః।। 55 ।।

న మునయోఽనుయయుర్మనసా చ యం తమపి లబ్ధుమిమామనసా చయమ్।

దధదుపైతి జనః సహ జాయయా విఘటితా ప్రకృతిః సహజా యయా ।। 56 ।।

న మునయ ఇతి। మునయో ఋషయః యం శ్రీకృష్ణం మనసా చ న కేవలం పాదాదిబహిరిన్ద్రియేణ మనసాఽపీతి చార్థః। నానుయయుః న ప్రాపుః। తమపి శ్రీకృష్ణం లబ్ధం గన్తుమ్ అనసా శకటేన చయం సమూహం దధజ్జనః పుఞ్జీభూతో జన ఇత్యర్థః। జాయయా వధ్వా సహ యయా పుర్యా సహజా అనాదిసిద్ధా ప్రకృతిః శ్రీకృష్ణదర్శనప్రతిబన్ధికా ప్రకృతిః। విఘటితా నిరస్తా। తామిమాం ద్వారవతీం పురీముపైతి। షణ్మాసపర్యన్తమవస్థానార్థం భార్యాపుత్రవిత్తాదిసమస్తభారం శకటైరూఢ్వా చోరాదిభయపరిహారార్థం పుఞ్జీభూయాద్యాపి గచ్ఛతీత్యర్థః। ద్వారవతీ యోగినామపి దుర్లభం శ్రీకృష్ణసాక్షాత్కారం ప్రయచ్ఛతీతి భావః ।। 56 ।।

పరమాప రమా యస్యామాశ్రమమం మా శ్రమమం దివి।
నివసన్నివ సంవేత్తి సర్వదా సర్వదానతః ।। 57 ।।

పరమితి। యస్యాం ద్వారవత్యాం రమా లక్ష్మీః పరముత్తమమ్ ఆశ్రమమం నివాసమ్ ఆప ప్రాప। లక్ష్మ్యాః నివాసభూతేయం పురీతి భావః। యస్యాం నివసన్ జనః దివి స్వర్గే నివసన్నివ। సర్వదానతః సమస్తవస్తుప్రదానతో నిమిత్తాత్। శ్రమమం ద్రవ్యాభావనిమిత్తక్లేశమ్। మా సంవేత్తి న జానాతి। అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇతి వచనాన్మాశబ్దః ప్రతిషేధార్థః। ద్వారవత్యాం దరిద్రః కోఽపి నాస్తీతి భావః ।। 57 ।।

నివారయన్తీహ భటా యథేశో నవీనమార్గే విశతః కృతాన్తే।
న చేత్క్షిపన్తీహ వృకా ఇవార్తా న వీనమార్గే విశతః కృతాన్తే ।। 58 ।।

నివారయన్తీతి। ఇహ ద్వారవత్యాం భటాః శ్రీకృష్ణభటాః విశతః ద్వారవతీం ప్రవిశతో దుర్జనాన్నివారయన్తి। కథమివ। ఈశః శివః కృతస్య కృతయుగస్యాన్తే అవసానే నవీనమార్గే నూతనవైష్ణవమార్గే। అధర్మిణాం ధర్మమార్గస్య నూతనత్వాన్నవీనేత్యుక్తమ్। విశతః వైష్ణవధర్మమాచరతో దైత్యాన్। శైవాగమాదిదుఃశాస్త్రకరణేన మోహయిత్వా వైష్ణవధర్మమార్గే గన్తుం యథా న ముఞ్చతి తథేతి సంబన్ధః। న చేత్ నివారితా అపి న తిష్ఠన్తి చేత్। బలాద్ద్వారవతీం ప్రవేష్టుమిచ్ఛన్తి చేదిత్యర్థః। అమార్గే రాజమార్గం విహాయ ప్రాకారోల్లఙ్ఘనేన ద్వారాన్యమార్గే ఇహ ద్వారవతీం విశతః దైత్యాన్ కృతాన్తే యమే క్షిపన్తి। తాన్ గత్వా యమలోకం ప్రాపయన్తీత్యర్థః। కథమివ। వృకాః అమార్గే విశతః మార్గం త్యక్త్వా అటవ్యాం ఇతస్తతః సఞ్చరతః అత ఏవార్తాన్ ఆక్రోశతః అవీనివ ఉరణకానివ। బలాద్ ద్వారవతీం గత్వా యమలోకం ప్రాపయన్తీత్యర్థః। అథవా కృష్ణభటాః వృకా ఇవ ఆర్తాః న భవన్తి। కిన్తు కృష్ణాజ్ఞయా విః పక్షిః ఇనః సూర్యః తయోర్మార్గే ఆకాశమార్గ ఇత్యర్థః। విశతః సౌభాదివ్యోమచారియానేన ద్వారవతీం ప్రవిశతః సాల్వాదీన్ కృతాన్తే అన్తకే క్షిపన్తి। అన్తకలోకం ప్రాపయన్తీతి యోజనా ।। 58 ।।

తనోతి సా కోపిని శాన్తభావం మనఃసు యః కోఽపి నిశాన్తభావమ్।
ఖగాశ్చ యస్యాం కలశాలికణ్ఠా గృహాశ్చ భాస్వత్కలశాలికణ్ఠాః ।। 59 ।।

తనోతీతి। సా పురీ కోపిని కోపవతి పురుషే శాన్తభావం తనోతి। క్రోధాదిదోషపరిహార్త్రీయం పురీతి భావః। యస్యాం పుర్యాం యః కోఽపి యో వా కో వా చణ్డాలోఽపీత్యర్థః। మనఃసు అన్తఃకరణేషు। నిశాన్తభావం ప్రభాతస్వభావం తమోరాహిత్యమిత్యర్థః। తనోతి। ద్వారవతీస్థాః సర్వేఽపి మనోదోషనిర్హరణసమర్థా ఇతి భావః। యస్యాం పుర్యాం కలేనావ్యక్తమధురస్వరేణ శాలినః కణ్ఠాః యేషాం తే ఖగాః పికశుకాదిపక్షిణశ్చ। భాస్వత్కలశానాం విలసత్కలశానామ్ ఆలిః శ్రేణిః కణ్ఠే సౌధకణ్ఠప్రదేశే యేషాం తే గృహాశ్చ సన్తి। పికాదిపక్షిభిర్మహాగృహైశ్చ రమ్యేయం పురీతి భావః ।। 59 ।।

భిత్తిస్థరత్నఫలితప్రతిరూపచిత్రచిత్రాః సుశోబినవరత్నరుచా దధానాః।

రఙ్గానుషఙ్గరమణీయమివ ప్రదేశం యస్యాం విభాన్తి మురజిల్లలనానివాసాః ।। 60 ।।

భిత్తిరస్థేతి। యస్యాం పురి భిత్తిస్థరత్నేషు ఫలితాని ప్రతిఫలితాని ప్రతిరూపాణి గృహాన్తః స్థితాయాః స్వస్యాః ప్రతిబిమ్బాన్యేవ చిత్రాణి ఆలేఖ్యాని తైః చిత్రాః విచిత్రాః మురజితః శ్రీకృష్ణస్య లలనానివాసాః అవరోధవధూగృహాః సుశోభీని నవరత్నాని పద్మరాగగారుత్మతేన్ద్రనీలమౌక్తికాదీని తేషాం రుచా కాన్త్యా రఙ్గస్య నీలపీతాదిరఙ్గవల్యాః అనుషఙ్గేణ సమ్బన్ధేన రమణీయం మనోహరం ప్రదేశం దధానా ఇవ భాన్తి ।। 60 ।।

సౌహార్దనృత్యదురుకేకినికాయశోభిసౌధేషు యత్ర రుచిరాచలశ్రృఙ్గబుద్ధ్యా।

సంసక్తమభ్రనిచయం పరితః పతన్త్యః స్వస్పర్ధిగాత్రమజయన్మరుతా పతాకాః ।। 61 ।।

సౌహార్దేతి। యత్ర పురి పతాకాః। సౌహార్దేన మేగసౌహార్దేన। నృత్యన్త ఉరుకేకినః ఉత్తమమయూరాః తేషాం నికాయేన సమూహేన। శోభిషు సౌధేషు రుచిరాచలశృఙ్గబుద్ధ్యా। అనేన సౌధానామత్యున్నతత్వం ద్యోత్యతే। సంసక్తం లగ్నం స్వాభిః స్పర్ధిం స్పర్ధనశీలం గాత్రం యస్య తమ్। అభ్రనిచయం మేఘసమూహం పరితః పతన్త్యః చలన్త్యః సత్యః మరుతా స్వచలనజన్యవాయునా అజయన్ జితవత్యః। సౌధస్థపతాకాః స్వచలనజన్యేన వాయునా సౌధలగ్నమేఘాన్నిరాకుర్వన్నిత్యర్థః ।। 61 ।।

యస్యాం సువర్ణవరవేష్టనభాజితేజః ప్రద్యోతితామ్బరహరిన్మణివిద్రుమాద్యైః।

రత్నైర్నవైర్నవవిధైః ఖచితే సహన్తే ప్రాసాదమూర్ధ్ని న బుధాః కపిశీర్షనామ ।। 62 ।।

యస్యామితి। యస్యాం పురీ బుధాః విద్వాంసః। సువర్ణవరవేష్టనాని సువర్ణనిర్మితప్రాసాదావరణఫలకాః తాన్ భజతీతి సువర్ణవరవేష్టనభాక్ తస్మిన్। తేజోభిః ప్రద్యోతితమ్ అమ్బరం గగనం యైస్తే। హరిన్మణివిద్రుమాః హరిన్మణయో విద్రుమాశ్చ తే ఆద్యా యేషాం తాని తైర్నవవిధైర్నవసఙ్ఖ్యాకైర్నవైర్నూతనైః రత్నైః ఖచితే। ప్రాసాదమూర్ధ్ని ప్రాసాదాగ్రే। కపిశీర్షనామ కపిశీర్షమిత్యాఖ్యమ్। ప్రాసాదాగ్రే కపిశీర్షమితి హలాయుధః। న సహన్తే। నవరత్నఖచితసౌవర్ణఖచితప్రాసాదాగ్రస్య కపిశీర్షమితి నామ నోచితమితి న సహన్త ఇత్యర్థః ।। 62 ।।

నయతి న యతిరన్యద్భోజ్యమాత్రాన్నమాత్రాత్

చరతి చ రతిభర్త్రా ప్రేరితో నైవ భోగ్యే।

జనిమజనిమతజ్ఞః సన్తరత్యేవ చాన్తే

యమభయమభయాప్త్యా స్వస్థవృత్తిర్న వేత్తి ।। 63 ।।

నయతీతి। ఇహ పురి యతిః సన్యాసీ భోజ్యమాత్రం భోజ్యప్రమాణం తచ్చ తత్ అన్నమాత్రం కేవలాన్నఞ్చ తస్మాత్ యావతా ఉదరపూర్తిః తావదన్నమాత్రాత్। అన్యత్ర న నయతి న ప్రాపయతి న గృహ్ణాతీత్యర్థః। రతిభర్త్రా కామేన। ప్రేరితః సన్ యోగ్యే వనితాదివిషయే న చరతి కామాసక్తో వనితాదివిషయం న భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః। అజనిర్బ్రహ్మ తస్య మతం సిద్ధాన్తం మధ్వంసిద్ధాన్తమిత్యర్థః। తం జానాతీతి అజనిమతజ్ఞః సన్। అన్తే దేహావసానే జనిం పునః పునర్జననం సంసారమిత్యర్థః। సన్తరత్యేవ। అభయాప్త్యా న విద్యతే భయం యస్మాత్తస్య పరమాత్మనః ఆప్త్యా ప్రాప్త్యా స్వస్థవృత్తిః సన్ యమభయం మృత్యుభయం న వేత్తి చ ।। 63 ।।

న వహతి హృది తోషం వైరివధ్వాః కపోలే

నవహతిమవలోక్యం శ్వాసవిశ్రాన్తవాక్యా।

సముదితరవిదృష్టివ్రీడవిభ్రాన్తనేత్రా

సముదితరవరాజ్ఞీభావమావిష్కరోతి ।। 64 ।।

న వహతీతి। అత్ర పుర్యాం కాచన కామినీ। వైరివధ్వాః సపత్న్యాః కపోలే నవహతిం నూతనదన్తహతిమవలోక్య శ్వాసే నిశ్వాసే విశ్రాన్తం పర్యవసన్నం వాక్యం వచనం యస్యాస్తథోక్తా సతీ ఈర్ష్యయా శ్వాసం ముఞ్చతీ కిమపి న వదన్తీ సతీత్యర్థః। హృది హృదయే తోషం న వహతి న ప్రాప్నోతి। సముదితరవేః సమ్యగుదితసూర్యస్య దృష్ట్యా దర్శనేన జాతవ్రీడేన లజ్జయా విభ్రాన్తే చఞ్చలే నేత్రే యస్యాః సా తథోక్తా। సూర్యప్రకాశే సతి స్వకపోలస్థనవక్షతం జనాః పశ్యన్తీతి జాలలజ్జేత్యర్థః। ముదా సన్తోషేమ సహ వర్తత ఇతి సముత్। ఇతరవరాఙ్గీ తదితరనాయికీ భావం తన్నిగూహనచేష్టావిలాసమిత్యర్థః। ఆవిష్కరోతి ప్రకటయతి। తస్యాః పురతః స్వాత్మనైవం లజ్జయా నేత్రచాపల్యాదౌ కృతే తస్యాః అసన్తోషో జాత ఇతి భావః ।। 64 ।।

విహాయ సాలోక్యముదారమన్తే విహాయసాఽఽలోక్యం ముదా రమన్తే।

మహీశకన్యాసకలార్థరూపమహీశకన్యాసకలార్థరూపమ్ ।। 65 ।।

విహాయేతి। విహాయ సాలోక్యమ్ ఉదారమ్ అన్తే విహాయసా ఆలోక్య ముదా రమన్తే మహీశకన్యాసకలార్థరూపమ్ అహీశకన్యాసకలార్థరూపమితి పదచ్ఛేదః। ఇహ పురే సిద్ధాః అహి శేషః శివః కః బ్రహ్మ తేషాం న్యాసో విషయభోగత్యాగః వైరాగ్యమిత్యర్థః। తత్పూర్వికా యా కలా విద్యా వైరాగ్యపూర్వకజ్ఞానమిత్యర్థః। తస్యా అర్థరూపమ్। శేషాదిజ్ఞానేఽపి పదార్థమర్యాదయా అవభాసతే న సాక్షాదితి శేషాదీనామప్యగమ్యత్వమనేన ద్యోత్యతే। ఉదారమ్ ఉత్కృష్టం శ్రీకృషఅణం మహీశానాం రాజ్ఞాం కన్యాః షోడశసహస్రకృష్ణపత్న్యః తాసామ్। సకలాః సమస్తాః అర్థాః పురుషార్థాః ఏభ్యస్తాని। రూపాణి షోజశసహస్రశరీరాణి యస్య తమ్। మహీశకన్యాసకలార్థాన్ వస్త్రాభరణవిలాసాదీన్ రూపయతీతి స తథోక్తః। తమితి వా। షోడశసహస్రపత్నీనాం గృహే షోడశసహస్రరూపాణి కృత్వా తాసామభీష్టాని చ దత్వాస్థితమిర్త్యర్థః। విహాయసా ఆకాశమార్గేణ స్థిత్వా ఆలోక్య బ్రహ్మాద్యగమ్యమాహాత్మ్యః శ్రీకృష్ణః షోడశసహస్త్రస్త్రీగృహేషు తావద్రూపం ధృత్వా సఞ్చరతీతి కౌతుకేన తం దృష్ట్వేత్యర్థః। అన్తే దత్తం ఉదారం సాలోక్యం సాలోక్యమోక్షం విహాయ ముదా దర్శనజన్యసన్తోషేణ రమన్తే। ఆనన్దాశ్రుపులకస్తుత్యాదిక్రీడాం కుర్వన్తి। ముక్తావప్యేకైకస్వబిమ్బదర్శనశక్తివ్యక్తిః కదాచిదిహ తు సాష్టోత్తరశతషోడశసహస్రరూపాణి సర్వదా దృశ్యన్త ఇతి హర్షేణ సిద్ధాః వైకుణ్ఠాదిలోకస్థిత్యాఖ్యసాలోక్యమప్యపేక్ష్య గగనే స్థిత్వా ద్వారవతీమహోత్సవం పశ్యన్తీతి భావః ।। 65 ।।

మదభ్రమత్తారవిశఙ్కినేత్రమదభ్రమత్తా రవిశఙ్కినేऽత్ర।

ప్రాయోజయద్యా నగధీరచిత్తం ప్రాయోऽజయద్యానగధీరచిత్తమ్ ।। 66 ।।

మదభ్రేతి। మదభ్రమత్తారవిశఙ్కినేత్రమ్ అదభ్రమత్తా రవిశఙ్కినే అత్ర ప్రాయోజయత్ యా నగధీరచిత్తం ప్రాయః అజయత్ యానగధీః అచిత్ తమితి పదచ్ఛేదః అత్ర పుర్యామ్ అదభ్రమత్తా వారుణీమదిరాస్వాదనేనాత్యన్తం మత్తా ప్రమత్తా అత ఏవ అచిత్ న విద్యచతే చిత్ జ్ఞానం యస్యాః సా కార్యాకార్యజ్ఞానశూన్యేత్యర్థః। యా నారీ రవిశఙ్కినే సూర్యం దృష్ట్వా జనాః పశ్యన్తీతి శఙ్కమానాయ యస్మై పురుషాయ మదేన భ్రమత్ చరత్ తారకం కనీనికా యస్య తత్। కనీనికాక్షయోస్తారమితి భాస్కరః। తచ్చ తత్ విశఙ్కినేత్రఞ్చ శఙ్కితనయనం ప్రాయోజయత్ ప్రయుక్తవతీ। యానగానాం విమానేన గచ్ఛతాం దేవానాం ధీః చిత్తం యస్యాం సా దేవైరప్యక్షణీయత్వేన అతిసున్దరీత్యర్థః। సా నారీ నగవత్ పర్వతవత్ ధీరం నిశ్చలం చిత్తం యస్య స తథోక్తః। ్ధిధైర్యోపేతమిత్యర్థః। తం పురుషమజయత్ జితవతీ। ద్వారవత్యాం కటాక్షక్షేమాత్రేణాతిధైర్యోపేతపురుషవశీకరణసమర్థా నారీ తిష్ఠతీతి భావః ।। 66 ।।

సరసా విలసద్ధారసరసారశిరోధరాః।

నయనైర్వశయన్త్యస్యాం నయనైర్పుణ్యజిష్ణుభిః ।। 67 ।।

సరసా ఇతి। అస్యాం పురి సరసాః శృఙ్గారరసభరితాః విలసన్తః ప్రకాశమానాః హారసరా ముక్తాహారాః తై సారాః మనోహరాః శిరోధరాః కణ్ఠ యాసాం తాః నార్యః నయః నీతిః నైపుణ్యం నిపుణతా తాభ్యాం జిష్ణుభిర్జయశీలైర్నయనైః నేత్రైః జనాన్ వశయన్తి స్వాధీనాన్ కుర్వన్తి ।। 67 ।।

సేయం పురీ వితనుతే విషయోపభోక్తుః ప్రాయః ఫలనే సమతాం విషయోజ్ఝితస్య।

యుత్కృష్ణసఙ్గతవధూషు లలామలేపైస్తద్ధ్యానధూతదురితేషు చ తస్య సామ్యమ్ ।। 68 ।।

సేయమితి। సేయం పురీ ద్వారవతీ విషయోపభోక్తః కామిజనస్య విషయోర్ఝితస్య విరక్తస్య చ ప్రాయః ఫలేన సమతాం సామ్యం వితనుతే। యస్మాత్ శ్రీకృష్ణసఙ్గతవధూషు లలామలేపైః రతికాలీనగాఢాలిఙ్గనేనానుషక్తతిలకానులేపైః। తస్య శ్రీకృష్ణస్య సామ్యం సాదృశ్యమ్।

తత్తిలకేన తిలకం తదనులేపేనానులేపనమితి సామ్యం వితనుతే। తద్ధ్యానేన శ్రీకృష్ణధ్యానేన ధూతదురితేషు నిరస్తదుష్కృతేషు పురుషేషు చ తస్య శ్రీకృష్ణస్య సామ్యం సాదృశ్యం వితనుతే। అన్తఃకరణాత్ విషయోపభోక్తుః విషయోర్ఘ్నితస్య చ ఫలేన సమతాం వితనుత ఇతి సమ్బన్ధః ।। 38 ।।

దన్తక్షతం వీక్ష్య నవం నవోష్ఠే చిన్తా దురన్తా సమభూత్సపత్న్యాః।

అన్యా తదాచ్ఛాదనయుక్తిశూన్యా తన్వీ ముహుర్దర్శయతీహ దైన్యమ్ ।। 69 ।।

ప్రకారాన్తరేణ విషయోపభోక్తుర్విషయోర్ఘ్నితస్య చ ఫలసామ్యమాహ। దన్తక్షతమితి। ఇహ పురి నవాయాః యువత్యాః ఓష్ఠే అధరే నవం నూతనం ఆర్ద్రమిత్యర్థః। దన్తక్షతం వీక్ష్య సప్త్న్యాః దురన్తచిన్తా సమభూత్। తదాచ్ఛాదనే నూతనక్షతాచ్ఛాదనే యుక్తిశూన్యా ఉపాయశూన్యా। అనేన నాయికాయా ముగ్ధావస్థాఽవగమ్యతే। అన్యా తన్వీ దైన్యం చిన్తాం ముహుర్దర్శయతి। భర్తృసఙ్గతాయాః తదసఙ్గతాయాశ్చ చిన్తాసామ్యాత్ ఫలసామ్యమితి భావః। పూర్వం కపోలే దన్తక్షతస్య వస్త్రాదినా ఆచ్ఛాదనసంభవాత్ భావమావిష్కరోతీత్యుక్తమ్। ఇదానీమధరోష్ఠక్షతస్యాచ్ఛాదనోపాయాభావాత్ ఉభయోరపి దైన్యమేవేతి విశేషః ।। 69 ।।

వాచా యః కీర్తితోఽలం దివిజవరసభాఽఽరాధితానాం మునీనాం

జన్మాన్తాద్యేనసాం యో రచయతి విహతిం చిత్ఫలం సుప్రగీతః।

రుగ్భేదీ ప్రౌఢసద్వాగ్మిషు వివిధసువాణీవిలాసైః ప్రతర్క్యః

శస్తోఽస్త్యాదౌ తథాఽన్తే విమలయతితతేర్జల్పశుద్ధౌ సహాయః ।। 70 ।।

యదర్థం ద్వారవతీ వర్ణితా తత్ఫలమాహ। వాచేతి। యః దివిజవరసభాయాం దేవశ్రేష్ఠసభాయాం ఆరాధితానాం మునీనాం నారదాదీనాం వాచా అలమత్యర్థం కీర్తితో యః సుప్రగీతః సన్ సమ్యక్ స్తుతః సన్। చిదేవ జ్ఞానమేవ ఫలమ్ అపరోక్షజ్ఞానరూపఫలమిత్యర్థః। జన్మాన్తయోర్జననమరణయోః ఆదీని కారణభూతాని ఏనాంసి పాపాని తేషాం విహతిఞ్చ నాశఞ్చ రచయతి। ప్రథమమ్ పరోక్షం దదాతి। పశ్చాత్ పూర్వోత్తరాఘం పరిహరతీత్యర్థః। యః రుగ్భేదీ సంసారరోగభేదీ। యః ప్రౌఢసద్వాగ్మిషు మధ్యే వివిధైః నానారసభరితైః సువాణీవిలాసైః సోభమానవాగ్విలాసైః ప్రతర్క్యః। అత్రైకపదత్వాన్న యతిభఙ్గో దోషాయ। "వఙ్గక్షోణిభుజాపరాక్రమయుజా నిర్వాసితా వైరిణః। సంవిష్టాః ప్రతిచత్వరం ప్రతివనం యే నూత్నకాపాలికాః।। పూర్యాద్రవణసంస్పృశో వ్యపనయన్తః సత్వరం మక్షికా" ఇతి వత్। యః

ఆదౌ స్థితిదశాయామ్। తథాన్తే మరణసమయే। విమలయతితతేః నిర్మలసంన్యాసిసమూహస్య జల్పశుద్ధౌ వాక్యశుద్ధౌ సహాయః సహాయకారీ జీవతా మ్రియమాణేన వా యోగినా ఏత్నామోచ్చారణేనైవ వాక్శుద్ధిః సమ్పాదనీయేతి భావః। శస్తః ప్రశస్తః శ్రీకృష్ణః అస్యాం ద్వారవత్యామ్ అస్తి। శ్రీకృష్ణసన్నిధానవశాదేవేయం పురీ వర్ణితేతి భావః। పద్మబన్ధముఖేన కవినామ కావ్యనామ చ ప్రదర్శయన్తయనేన పద్యేన కావ్యకారః। తథాహి। శస్తః ప్రశస్తః ఏతత్కావ్యరూపో గ్రన్థః అస్తి అస్మిన్ పద్యేఽస్తి। వాచా యః కీర్తితోఽలమిత్యాది విమలయతితతేః జల్పశుద్ధౌ వాక్శుద్ధౌ సహాయ ఇత్యన్తాని విశేషణాని సర్వాణ్యపి పూర్వవదేవ గ్రన్థపక్షేఽపి యోదనీయాని। అస్మిన్ పద్యే గ్రన్థః స్పష్టం న ప్రతీయత ఇతి తత్రాహ। విమలేతి। విమలాః యతయః విచ్ఛేదాః। త్రిమునితయతియుతేతి వచనాత్। ఏకవింశతివర్ణాత్మకే ఏకస్మిన్పాదే సప్తసప్తవర్ణేషు ఏకైకోఽయతీరితి త్రయో యతయః। ఏవం పాదచతుష్టయే ద్వాదశయతయో ద్రష్టవ్యాః। తేషాం తతిః సమూహః తస్యా ఆదౌ సప్తసప్తాక్షరాణామ్ అన్తస్త్వవసితే మధ్య ఇత్యభిధానాత్। అన్తే శ్లోకమధ్యే అన్తే శ్లోకావసానే స చ గ్రన్థోఽస్తీతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః। తథా చ వాచా యః కీర్తితోఽలమిత్యేకో యతిః తస్యాదివర్ణో వాకారః ఏవముత్తరత్రాపి యతిషు ఏకాదశవర్ణాః శ్లోకార్ధావసానే ఏకో వర్ణః శ్లోకావసానే ఏకో వర్ణ ఇతి వాదిరాజరచితః రుగ్మిణీశవిజయ ఇతి చతుర్దశవర్ణా ద్రష్టవ్యాః। ద్వాదశయతీనాం పద్మద్వాదశదలాగ్రేషు మధ్యవర్ణస్యాన్తిమవర్ణస్య చ ప్రథమషష్ఠద్వితీయషష్ఠదలభాగయోర్లేఖనే కృతే సతి ద్వాదశదలపద్మబన్ధే వాదిరాజరచితః రుగ్మిణీశవిజయ ఇతి కవికావ్యనామ క్రమేణ ద్రుష్టుం శక్యతే। కావ్యనాయకవిషయతయా కావ్యవిషయతయా కావ్యస్థితిస్థలసూచనపరతయా చేత్యేతత్పద్యస్యైవ ప్రవృత్తేః పద్యార్థకథనేనైవ చారితార్థ్యం టీకాకృతో మమ న తు కావ్యాన్తరటీకాకారస్యేవ బన్ధస్థలప్రదర్శనాయ స్వయం ప్రయతితవ్యమ్। వృత్తం తు స్రగ్ధరా ।। 70 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని
ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।
సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే
ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే సప్తదశః సర్గః ।।

రోమ్ణామితి। ఉక్తోఽర్థః।। 71 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం సప్తదశః సర్గః ।।

*************************************************************************

.

అష్టాదశః సర్గః

రక్తాత్మీయతలత్విషా ప్రవిలసత్స్వీయోర్ధ్వభాగశ్రియా
స్వచ్ఛేన్దుచ్ఛవివృత్తసన్నఖరుచా స్వాసక్తభూషావలేః।
యచ్ఛన్త్యద్భుతరత్నబన్ధనమహః శ్రీరుక్మిణీకృష్ణయో-
ర్దమ్పత్యోః పదపఙ్కజాని భజతాం సమ్పత్కరాణి ధ్రువమ్ ॥ 1 ॥

రుగ్మిణీకృష్ణసౌన్దర్యతిగ్మభానుమరీచయః।
స్నిగ్ధం మనోఽబ్జం తమసా దిగ్ధముద్బోధయన్తు నః ॥ 1 ॥

సర్గేఽస్మిన్ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః పాదతలమారభ్య సర్వావయవవర్ణనం కరోతి। రక్తేత్యాదినా। రక్తా చ సా ఆత్మీయాని స్వకీయాని తలాని తేషాం త్విట్ రక్తాత్మీయతలత్విట్తయా అనేన పద్మరాగరత్నసమ్బన్ధః సూచితః। ప్రవిలసన్తి యా స్వీయోర్ధ్వభాగశ్రీః స్వీయః స్వకీయః పాదాతలాదూర్ధ్వభాగః తస్య శ్రీః కాన్తిః తయా। అనేన ఇన్ద్రనీలసమ్బన్ధః సూచితః। స్వచ్ఛేన్దోః నిష్కలఙ్కచన్ద్రస్య ఛవిరివ ఛవిర్యేషాం తే తథోక్తాః వృత్తాః వర్తులాః సన్నఖాః తేషాం రుచా కాన్త్యా। అనేన ముక్తాఫలసమ్బన్ధః సమ్పాదితః। స్వాసక్తానాం స్వాశ్రితానాం భూషాణాం మఞ్జీరాద్యాభరణానామ్ ఆవలిః సమూహః తస్యాః అద్భుతానాం విచిత్రాణాం రత్నానాం పద్మరాగేన్ద్రనీలముక్తాఫలరూపాణాం బన్ధనేన వచనేన జాతం మహః కాన్తిం నానావిధరత్నబన్ధనజనితకాన్తిమిత్యర్థః। యచ్ఛన్తి దదాతి। దమ్పత్యోః జాయా చ పతిశ్చ దమ్పతీ తయోః। "జాయాయా జంభావో దంభావో వా నిపాత్యతే"। రుగ్మిణీశ్రకృష్ణయోః పదపఙ్కజాని భజతాం సేవమానానాం సమ్పత్కరామి ధ్రువమ్। ఆశ్రితానామ్ అచేతనానామపి భూషణానాం సమ్పత్కరాణి కిల కిము భజతాం చేతనానామితి భావః। ఉపమామూలో హేతురలఙ్కారః ॥ 1 ॥

లక్ష్మీస్తనస్ఫురితకుంకుమపఙ్కసఙ్గే భక్త్యా స్మరన్మునిమనఃసరసీనురూఢే।
ఉత్తుఙ్గరమ్యనఖమౌక్తికపుఞ్జశోభే రక్తాంగులీపరిలసద్దలపఙ్క్తికాన్తే ॥ 2 ॥

కమలసామ్యేన శ్రీకృష్ణస్య పాదౌ వర్ణయతి। లక్ష్మీస్తనేతి। లక్ష్మ్యాః రుగ్మిణ్యాః తత్ర స్ఫురితః కుఙ్కుమాఖ్యః పఙ్కః తస్య సఙ్గః సమ్బన్ధో యస్య తస్మిన్। పాదసేవాకరణసమయే రుగ్మిణ్యా కుఙ్కుమదిగ్ధస్వవక్షసి శ్రీకృష్ణపాదస్య సన్నిధాపనాదితి భావః। కమలస్యాపి పఙ్కజత్వేన పఙ్కసమ్బన్ధః। భక్త్యా స్మరన్తో యే మునయః తేషాం మనఃసరసి నిరూఢే సంనిహితే। ఉత్తుఙ్గా

రమ్యాః నఖా ఏవ మౌక్తికపుఞ్జాస్తస్య శోభా యస్య తత్తథోక్తమ్। తస్మిన్। పద్మప్రతినిధిత్వేన ముక్తాఫలవతః పద్మసామ్యాయేదం విశేషణమ్। రక్తా అఙ్గులయ ఏవ పరితో లసన్తి దలాని తేషాం పఙ్క్త్యా కాన్తే మనోహరే శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రిచారుకమలే। మమ చిత్తభృఙ్గః సన్తతం స్యాదిత్యుత్తరణాన్వయః ।। 2 ।।

ప్రీత్యా క్వణద్వదనహంసకదమ్బజృమ్భిముక్తాఫలోల్లసితకిఙ్కిణిముఖ్యభూషే।

తద్వక్త్రజాతకవిగీతమనోజ్ఞరేఖాకల్పధ్వజాంకుశయవాశనిలక్ష్మలక్ష్యే ।। 3 ।।

ప్రీత్యేతి। ప్రీత్యా క్వణత్ ధ్వనత్ వదనం యేషాం తే హంసాః హంసపక్షిణః తేషాం కదమ్బవత్ సమూహవత్ జృమ్భిన్యః శోభమానాః ముక్తాఫలోల్లసితాః కిఙ్కిణీముఖ్యభూషాః సూక్ష్మఘణ్టాద్యాభరణాని యస్య తస్మిన్। తేషాం హంసానాం వక్త్రైః తుణ్డైః జాతాః కవిగీతాః కవిభిర్వర్ణితాః। మనోజ్ఞరేఖః తాసాం కల్పాని సమానాని ధ్వజాఙ్కుశయవాశనిలక్ష్మాణి పాతలస్థితచిహ్నాని తైర్లక్ష్యే దర్శనీయే శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రిచారుకమలే మమ చిత్భృఙ్గః స్యాదిత్యుత్తరేణాన్వయః ।। 3 ।।

ఉన్మీలితే విమలబోధదినేశభాసా సమ్మాననీయగుణభాజి కలఙ్కిదూరే।

సౌరభ్యకుబ్ధపవనేన సదా పరీతే కారుణ్యమాన్యమకరన్దమహాప్రవాహే ।। 4 ।।

ఉన్మీలితేతి। విమలో యో బోధో జ్ఞానదినేశః సూర్యస్తస్య భాసా కాన్త్యా। ఉన్మీలితే వికసితే నిర్మలజ్ఞానవిషయ ఇత్యర్థః। సతాం మాననీయాః గుణాః సౌన్దర్యసౌకుమార్యసౌరభ్యాదయో గుణాః తాన్ భజన్తీతి తథోక్తం తత్తస్మిన్। కలఙ్కినః దోషిణస్తేషాం దూరే అప్రాప్యే। కమలమపి కలఙ్కీ చన్ద్రః తస్య దూరం విరోధి। సౌరభ్యే పాదకమలసౌరభ్యే లుబ్ధః ముఖ్యప్రాణస్తేన సదా సర్వదా పరీతే పరిసేవితే। కమలపక్షే స్పష్టోఽర్థః। కారుణ్యం కృపా తదేవ మాన్యో మకరన్దస్తస్య మహాప్రవాహో యస్య తస్మిన్ ।। 4 ।।

నిత్యానుషక్తనిజభృత్యవిలోచనాఖ్య-

మత్తానురక్తమధుపైః సతతం గృహీతే।

సత్కర్ణికోజ్జ్వలతలత్విషి సన్తతం స్యాత్

కృష్ణాంఘ్రిచారుకమలే మమ చిత్తభృఙ్గః ।। 5 ।।

నిత్యేతి। నిత్యమ్ అనుషక్తాని నిజభృత్యానాం స్వభక్తానాం విలోచనాని తదాఖ్యాః మత్తానుషక్తమధుపాస్తైః సతతం గృహీతే స్వీకృతే సత్కర్ణికావత్ ఉజ్జ్వలే శోభమానం తలం పాదతలం తస్య త్విట్ కాన్తిః యస్మిన్ తస్మిన్। శ్రీకృష్ణాఙ్ఘ్రిచారుకమలే మమ చిత్తభృఙ్గః సన్తతం స్యాత్ ।। 5 ।।

శఙ్ఖామ్బోజనిధీ సమీహితధనప్రత్యర్పణేనాంకుశం

హస్తిన్యాన్తరకర్షణేన దితిజప్రధ్వంసనేనాశనిమ్।

నిర్జిత్యం ధ్వజముత్పతాకమదధాద్యః కృష్ణపాదో ముదా

ప్రాయస్తేఽపి చ తస్య లక్షణగణవ్యాజేన భేజుస్తలమ్ ।। 6 ।।

శఙ్ఖేతి। యః శ్రీకృష్ణపాదః శఙ్కః శఙ్ఖాఖ్యనిధిః స చ అమ్బోజః పద్మః తదాఖ్యనిధిః స చ శఙ్ఖామ్బోజనిధిః మహాపద్మశ్చ పద్మశ్చ శఙ్ఖో మకరకచ్ఛపావిత్యుక్తేః। సమీహితధనప్రత్యర్పణేన భక్తానామభిలషితద్రవ్యదానేన నిర్జిత్య ఐహికాముష్మికసకలపురుషార్థదానాత్ తయోర్జయ ఇతి భావః। హస్తినీనాం హస్తినీజాతిస్త్రీణామాన్తస్య చిత్తస్య కర్షణేనాకర్షణేన అఙ్కుశం నిర్జిత్య హస్తినీనాం కరిణీనామ్ ఆన్తరాకర్షణమఙ్కుశస్య ధర్మః। స్మరణమాత్రేణ తన్మనసామాకర్షణాజ్జయ ఇతి భావః। దితిజానాం దైత్యానాం యత్ప్రధ్వంసనం సంహారః తేన అశనిం వజ్రం నిర్జిత్యః। బల్యాదేరప్యధఃకరణాజ్జయః। ఉత్ ఉన్నతా పతాకా పతాకాకారరేఖా యస్య తమ్। ఉత్పతాకం ధ్వజం ధ్వజాకారరేఖామ్ అదధాత్ దధౌ। యథా జయీ రాజా ఉత్పతాకం ధ్వజమ్ ఉన్నమయతి తద్వదితి భావః। తేఽపి ప్రాయః బహుశః శఙ్ఖామ్బోజాఙ్కుశాదయోఽపి లక్షణగణవ్యాజేన మహదైశ్వర్యసూచకశఙ్ఖామ్బోజాదిశఙ్ఖామ్బోజాది శుభరేఖాలక్షణసమూహఛద్మనా తస్య పాదస్య తలం భేజుశ్చ। యథా పరాజితాః జేతుః ప్రాపయః పాదసమాశ్రయణేన జీవన్తి తద్వదితి భావః ।। 6 ।।

విరుద్ధగతయోఽపి హరౌ విరోధం

సన్త్యజ్య సన్తి బహుశస్త్వితి(1) బోధయన్తౌ।

పద్మస్థచన్ద్రకలికాద్యుతిమన్నఖాఙ్గౌ

శ్రీరుక్మిణీశచరణౌ శరణం మమాస్తామ్ ।। 7 ।।

ధర్మా ఇతి। విరుద్ధా గతిరవస్థితిర్యేషాం తే విరుద్ధగతయో ధర్మాః యుగపత్ అణుత్వమహత్త్వాదయో ధర్మాః। హరౌ శ్రీకృష్ణే విరోధం సహానవస్థానలక్షణవిరోధం సంత్యజ్య త్యక్త్వా బహుశః సన్తీతి ఇయమర్థం బోధయన్తౌ ప్రకాశయన్తౌ। పద్మస్థాయాః చన్ద్రకలికాయాః చన్ద్రకలాయాః ద్యుతిర్యేషామస్తీతి తే ద్యుతిమన్తస్తే చ తే నఖాః త ఏవ అఙ్కో యయోస్తౌ। చన్ద్రపద్మయోర్విరోధస్య ప్రసిద్ధేః। పాదపద్మే నఖచన్ద్రావస్థానే విరోధత్యాగ ఇతి భావః। శ్రీరుగ్మిణీశస్య చరణౌ మమ శరణం గృహమ్। శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్మరః। ఆస్తామ్ ।। 7 ।।

మూర్ధ్న్యర్పితస్వసదృశం హరిపాదపద్మ-

మాశఙ్క్య నామ్బుజకులం సహతే శశాఙ్కః।

స్వస్పర్ధి తచ్చ శశినా వశినాఽనురక్తం

మత్వా మనస్యధిత తత్ర తదప్యమైత్రీమ్ ।। 8 ।।

మూర్ధ్నీతి। శశాఙ్కశ్చన్ద్రః మూర్ధ్ని అగ్రభాగే అర్పితః స్వసదృశః స్వసమానః నఖచన్ద్రో యేన తత్తథోక్తమ్। అత ఏవ స్వస్పర్ధి స్పర్ధావిషయమ్। హరిపాదపద్మమాశఙ్క్య అమ్బుజకులం కమలకులం న సహతే నఖచన్ద్రాణాం స్వసదృశత్వేన స్వవిరోధి చన్ద్రాఙ్గీకారిహరిపాదకమలమితి జాతయా భ్రాన్త్యా సకలాన్యమ్బుజ్ఞాని న క్షమత ఇత్యర్థః। తదపి అమ్బుజకులమపి స్వసదృశత్వాత్ స్వేన స్పర్ధన ఇతి స్వస్పర్ధి। తచ్చ హరిపాదపద్మఞ్చ వశినా వశవర్తినా సదా విద్యమానేనేత్యర్థః। శశినా చన్ద్రేణ

F.N. 1. `సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ' - ఇతి బ్రహ్మసూత్రమ్। (2/1/38)

గుణాః శ్రుతాః సువిరుద్ధాశ్చ దేవే సంత్యశ్రుతా అపి నైవాత్ర శంకా।

చింత్యా అచింత్యాశ్చ తథైవ దోషాః శ్రుతాశ్చ నాఙ్గైర్హిం తథా ప్రతీతాః।।

- ఇతి భాష్యోద్ధృతా శ్రుతిశ్చ

యస్మిన్ విరుద్ధగతయోఽప్యనిశం పతంతి - భా. 84/9/96

అనురక్తం సమ్బద్ధం మత్వా హరిపాదపద్మే నఖచన్ద్రస్య సమ్బద్ధత్వాత్తదితరేషు పద్మేషు చన్ద్రస్యాసమ్బద్ధత్వాద్ధరిపాదపద్మే చన్ద్రమనురక్తం స్వేషు చారక్తం మత్వేత్యర్థః। మనసి అమైత్రీం తత్ర చన్ద్రే వైషమ్యనిమిత్తేన శత్రుత్వమ్ అధిత అదధాత్। స్వస్పర్ధిన్యనురాగకరణాదేవ పద్మస్య చన్ద్రే వైరమితి భావః ।। 8 ।।

అఙ్కీకృతః కమలయోచ్చగతిః సదేతి సన్దర్శనాయ కమలాకరసఙ్గతం ప్రాక్।

పశ్చాత్క్రమేణ కుచఫాలకచాగ్రలగ్నం శ్రీకృష్ణపాదకమలం కురుతాచ్ఛ్రియం నః।। 9 ।।

అఙ్గీకృత ఇతి। యః కమలయా లక్ష్మ్యా అఙ్గీకృతః స పురుషః సదా ఉచ్చగతిర్భవతి ఇతి సన్దర్శనాయ ప్రాక్ ప్రథమం కమలాయాః కరేణ సఙ్గతం కమలాయా హస్తేన గృహీతమిత్యర్థః। పశ్చాత్ క్రమేణ కమలాయాః। కుచఫాలచాగ్రేషు స్వతనలలాటకబరీభారగ్రేషు। లగ్నం సమ్బద్ధం స్నేహవశాత్ కమలయా స్వవిలాసాయ పూర్వం హస్తేన గృహీత్వా పశ్చాత్స్వకుచమణ్డలే నిక్షిప్య తతః స్వఫాలే ధృత్వా తదనన్తరం స్వశిరస్యారోప్య హరిచరణస్యోపచారే క్రియమాణే సతి కమలయా అఙ్గీకృతపురుషః క్రమేణోచ్చోచ్చగతిర్భవతీతి తత్త్వమపి స్పష్టమభూదితి భావః। తత్ శ్రీకృష్ణపాదకమలం నః శ్రియం సమ్పదం కురుతాత్। శ్రీవిలాసపాత్రత్వాత్ శ్రీదానసామర్థ్యమితి భావః।।

భిన్నప్రవాలసదృశీ పరితః స్ఫురన్తీ
రమ్యాంగులీదలచయద్యుతిరిన్దిరాయాః।
పాదామ్బుజే సహజరాజదలక్తకాఙ్క-
కాన్తిం తనోతి నఖమణ్డలమణ్డనార్హామ్ ।। 10 ।।

భిన్నేతి। భిన్నస్య ప్రవాలస్య విద్రుమశకలస్యేత్యర్థః। సదృశీ పరితః కృష్ణపాదనఖమణ్డలమభితః స్ఫురన్తీ రమ్యా మనోహరా। ఇన్దిరాయాః రుగ్మిణ్యాః। అఙ్గులీదలచయస్య ద్యుతిః కాన్తిః పాదామ్బుజే। నఖమణ్డలానాం మణ్డనార్హామ్ అలఙ్కారోచితామ్। సహజస్య అకృత్రిమస్య రాజతః అలక్తకాఙ్కస్య లాక్షాలక్ష్మణః కాన్తిం శోభాం తనోతి। శ్రీకృష్ణపాదనఖమణ్డలం పరితః ప్రసరన్తీ రుగ్మిణ్యాః రక్తాఙ్గులీదలకాన్తిః కృష్ణపాదనఖమణ్డలే సహజాలక్తకాలఙ్కృతిరివభాతీత్యర్థః ।। 10 ।।

అన్తః సమాపూరితబహ్వనన్తసౌన్దర్యశేషైరివ పూర్యమాణైః।

పృష్ఠోర్ధ్వభాగే పరితః సువృత్తే జఙ్ఘే తయోః స్తాం స్ఫుటమన్తరఙ్గే ।। 11 ।।

అన్తరితి। పూర్యమాణైః ఆపూర్యమాణైః అన్తః అభ్యన్తరే। సమాపూరితస్య బహ్వనన్తసౌన్దర్యస్యాపరిమితలావణ్యస్య శేషైరివ। ఆపూర్యావశిష్టైః సౌన్దర్యైరివేత్యర్థః। పృష్ఠో ఊర్ధ్వభాగౌ యయోస్తే। అవశిష్టసకలలావణ్యానాం ఊర్ధ్వభాగే బలాత్పూరణాదితి భావః। పరితః సమన్తాత్సువృత్తే సువర్తులే తయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః జఙ్ఘే మే అన్తరఙ్గే అన్తఃకరణే స్ఫుటం స్తాం తిష్ఠతామ్ ।। 11 ।।

పూర్ణస్య తజ్జాను నిజప్రచారైః సానన్దనన్దావసథాఙ్గణే ప్రాక్।

చూర్ణీకృతానేకరజోఽస్మదీయమేనో ధునోత్వద్య హృదఙ్గణస్థమ్ ।। 12 ।।

పూర్ణస్యేతి। పూర్ణస్య శ్రీకృష్ణస్య యజ్జాను ప్రాక్ పూర్వమ్ ఆనన్దేన సహితః సానన్దః స చాసౌ నన్దశ్చ తస్యావసథో మన్దిరం తస్య అఙ్గణే నిజప్రచారైః స్వసఞ్చరణైః। చూర్ణీకృతానేకరజః చూర్ణాకృతమ్ అనేకం రజో యేన తత్। జాను అద్య అధునా। హృదఙ్గణస్థం హృన్నిష్ఠమ్। అస్మదీయమ్ ఏనః పాతకమ్। కలుషం వృజినైనోఽఘమంహోదురితదుష్కృతమిత్యమరః। ధునోతు ।। 12 ।।

సత్కాన్త్యా హరినీలకాఞ్చనసమౌ హస్తీన్ద్రహస్తోపమౌ

విష్వగ్వర్తులతాగుణేన మృదుతాధర్మేణ కున్దస్రజః।

కల్పౌ యద్యపి రుక్మిణీమురభిదోరూరూ కథఞ్చిత్తులా

లావణ్యేన పరస్పరం పరమితి ద్వన్ద్వాత్మతాం బిభ్రతౌ ।। 13 ।।

సత్కాన్త్యేతి। రుగ్మిణీమురభిదోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః। ఊరూ యద్యపి సత్కాన్త్యా సమీచీనశోభయా కథఞ్చిత్ హరినీలకాఞ్చనసమౌ ఇన్ద్రనీలసువర్ణసదృశౌ। కృష్ణస్య శ్యామవర్ణత్వాత్ రుగ్మిణ్యాః సువర్ణవర్ణత్వాదితి భావః। సర్వాంశేన సాదృశ్యాభావాత్కథఞ్చిదిత్యుక్తమ్। విష్వక్ సమన్తాత్ వర్తులతాగుణేన కథఞ్చిత్

హస్తీన్ద్రహస్తోపమౌ। మృదుతాధర్మేణ సౌకుమార్యేణ కథఞ్చిత్ కున్దస్రజః కల్పౌ యద్యపి భవతః। తథాపి లావణ్యేన సౌన్దర్యేణ పరం కేవలం తు పరస్పరమ్ అన్యోన్యం తులా ఉపమా ఇతి కృత్వా ద్వన్ద్వాత్మతాం బిభ్రతౌ। అన్యసాదృశ్యాభావాత్ దక్షిణస్యోరోః వామః సదృశః వామస్య దక్షిణ ఇతి సాదృశ్యార్థం ద్వౌ ద్వౌ బభూవతురిత్యర్థః।। 13 ।।

ఊరు సమారోప్య మరుద్గణేశమారఞ్జయన్తౌ దిశతాం సుఖం మే।

వైరివ్రజం సంహరతాం మురారేః స్వారాతిరక్షఃక్షయమూలభూమీ ।। 14 ।।

ఊరూ ఇతి। మరుద్గణేశం ముఖ్యప్రాణమ్। సమారోప్య నిధాయ। ఆరఞ్జయన్తౌ కాన్తియుక్తం కుర్వన్తౌ। మురారేః శ్రీకృష్ణస్య ఊరూ। మే సుఖం దిశతామ్। స్వారాతిరక్షః స్వశత్రుభూతో రాక్షసః హిరణ్యకశిపుస్తస్య క్షయమూలభూమీ కారణస్థానే నాశహేతూ ఇత్యర్థః। ఊర్వోర్నిధాయ నృసింహేణ హిరణ్యకశిపోః విదారితత్వాదితి భావః। మే వైరివ్రజం శత్రుసమూహం సంహరతామ్ ।। 14 ।।

అపరిమితసుఖౌఘం స్వాశ్రితాయా రమాయాః

శతగుణితవికాసం వాససః స్వాశ్రితస్య।

అపగతనిజలాభః సన్తతం యో విధత్తే

స కిల మురభిదూరుః కారణం వైశ్యజాతేః ।। 15 ।।

అపరమిత ఇతి। స్వాశ్రితాయాః రమాయాః అపరిమితముఖౌఘం అనన్తసుఖరాశిం విధత్తే విదధాతి। దదాతీత్యర్థః। తథా అపగతనిజలాభః స్వశోభాతిశయాఖ్యలాభరహిత ఏవ సన్ స్వరససున్దరేత్యర్థః। ఆశ్రితస్య స్వాశ్రితస్య పరిధానరూపస్య వాససః వస్త్రస్య చ శతగుణితవికాసమ్ అపరిమితశోభాం విధత్తే। సూర్యకోటిప్రకాశభగవదూరూకాన్త్యైవ వస్త్రకాన్తిర్జాయత ఇతి భావః। సః మురభిదూరుః వైశ్యజాతేః కారణం కిల। "ఊరూ తదస్య యద్వైశ్య" ఇతి శ్రుతేః। కిలేతి వార్తాయామ్। వైశ్యా హి స్వదత్తద్రవ్యాదపి ద్విగుణద్రవ్యలాభాయ అన్యస్మై క్రయవిక్రయరూపేణ వస్త్రాదికం వృద్ధిరూపేణ అన్యస్మై దిశన్తి। అయం తు లాభహీనః సన్ అన్యస్మై బహు దిశతీతి వైశ్యజాతేః కారణం కథం స్యాదితి భావః। ఆక్షేపోఽలఙ్కారః ।। 15 ।।

సువర్ణవార్ణామ్బరభాసి భైష్మీముకున్దయోః పాతు కటిద్వయం నః।

సుసాన్ద్రసంధ్యాఘనసఙ్గి శృఙ్గమివోల్లసత్కాఞ్చననీలగిర్యోః ।। 16 ।।

సువర్ణేతి। సువర్ణవత్ కనకవత్ వర్ణం యస్య తచ్చ తత్ అమ్బరం వస్త్రం పీతామ్బరమిత్యర్థః। తేన భాసి। సుసాన్ద్రస్య సన్ధ్యాఘనస్య సన్ధ్యాకాలీనమేఘస్య సన్ధ్యాకాలీనార్కకిరణసమ్బన్ధాదతిరక్తస్యేత్యర్థః। సఙ్గోఽస్యాస్తీతి తత్తథోక్తమ్। ఉల్లసత్కాఞ్చననీలగిర్యోః ఉల్లసతోః సువర్ణనీలాచలయోః శృఙ్గమివ స్థితమ్। భైష్మీముకున్దయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః కటిద్వయం నః పాతు ।। 16 ।।

పీతామ్బరాలంకృతమగ్ర్యరత్నస్యూతస్ఫురత్కిఙ్కిణిమేఖలాద్యైః।

జాతప్రభం పీనలసన్నితమ్బం చేతః సదా చిన్తయ చిన్మయస్య ।। 17 ।।

పీతామ్బరేతి। హే చేతః పీతామ్బరేణాలఙ్కృతమ్। అగ్ర్యరత్నైః స్యూతాని ఛురితాని స్ఫురత్కిఙ్కిణీమేఖలాద్యాని। స్ఫురత్సూక్ష్మఘణ్టికాద్యాభరణాని తైః జాతప్రభం జాతకాన్తిమ్। చిన్మయస్య జ్ఞానాత్మకస్య శ్రీకృష్ణస్య పీనలసన్నితమ్బం సదా చిన్తయ ।। 17 ।।

ఆపాదపద్మం పరిలమ్బమానా నీవీ రమాయా రమణీయకాంచ్యాః।

విష్వక్స్ఫురద్రత్నగణస్య మధ్యలక్ష్మ్యా వినమ్రా ఇవ భాతి భాసః ।। 18 ।।

ఆపాదపద్మమితి। ఆపాదపద్మం పాదపద్మపర్యన్తమ్। పరిలమ్బమానా పరితో లమ్బమానా। రమాయాః రుగ్మిణ్యాః నీవీ రమణీయకాఞ్చ్యాః। రత్నఖచితమనోహరమేఖలాయాః విష్వక్ సమన్తాత్। స్ఫురద్రత్నగణస్య మేఖలాఖచితరత్నసమూహస్యేత్యర్థః। మధ్యలక్ష్మ్యా మధ్యకాన్త్యా వినమ్రాః పరాజితత్వాదధోముఖీభూతాః భాస ఇవల కాన్తయ ఇవ భాతి। కాఞ్చ్యాః అధోభాగే లమ్బమానా నీవీ సువర్ణవర్ణత్వాత్కాఞ్చీప్రభావద్భాతీతి భావః ।। 18 ।।

వ్రజభువి బహుపాశైర్యన్న బద్ధం మురారే-

స్తదుదరమధునాఽఽసీత్సన్తతం భీష్మపుత్ర్యాః।

పులకితకరచారుప్రేమదామ్నా నిబద్ధం

ప్రభురపి వశమేతి ప్రేమభారైరుదారైః ।। 19 ।।

వ్రజభువీతి। యత్ ఉదరం వ్రజభువి నన్దగోకులే। బహుపాశైః యశోదయా ఆనీతభూరిపాశైః। న బద్ధం మురారేస్తదుదరమ్। అధునా భీష్మపుత్ర్యాః అఙ్కస్థితాయా రుగ్మిణ్యాః సఞ్జాతః పులకోఽస్యేతి పులకితః కర ఏవ చారుప్రేమదామ మనోహరప్రణయపాశః తేన సన్తతం నిబద్ధమాసీత్। అఙ్కస్థితరుగ్మిణీకరేణ ఆలిఙ్గితమాసీదిత్యర్థః। సమర్థస్య బన్ధనేన అన్యాధీనత్వం కథమిత్యతోఽర్థాన్తరం న్యస్యతి। ప్రభురితి। ప్రభురపి సమర్థోఽపి ఉదారైః ఉత్కృష్టైః ప్రమేభారైః స్నేహవిశేషైర్వశమేతి। సమర్థోఽపి స్నేహవశాదన్యాధీనో భవతీత్యర్థః ।। 19 ।।

అఙ్కస్థితోదధిసుతోచ్చకరాంగులీనాం

కాన్తిస్త్రిధోదరగతేవ వలిర్విరేజే।

నాభిం ప్రవిశ్య శనకైరుదితా తదీయ-

నేత్రాన్తకాన్తిరివ రోమలతా చ తన్వీ ।। 20 ।।

అఙ్కేతి। వలిః శ్రీకృష్ణస్య వలిః త్రిధా త్రిఃప్రకారేణోదరగతా। శ్రీకృష్ణోదరం ప్రాప్తా। అఙ్కస్థితోదధిసుతాయాః రుగ్మిణ్యాః ఉచ్చా అఙ్గులీపఞ్చకమధ్యే దీర్ఘాః తర్జనీమధ్యమానామికరూపాః కరాఙ్గులయః తాసాం కాన్తిరివ విరేజే। వలేః త్రిరూపతయా ఆలిఙ్గితరుగ్మిణీకరాఙ్గులిత్రయాత్ త్రివిధనిఃసృతకాన్తిరివ శుశుభ ఇత్యర్థః। శ్రీకృష్ణోదరవలీనాం శ్యామావదాతత్వాత్ దృఢం మాంసపిణ్డరూపతయా రత్నఖచితాఙ్గులీయకసమ్బద్ధకాన్త్యా ఈషద్రక్తచ్ఛాయాశబలత్వాదియముక్తిః। తన్వీ సూక్ష్మా మనోహరా కృష్ణస్య రోమలతా రోమరేఖా చ నాభిం శ్రీకృష్ణనాభిం ప్రవిశ్య శనకైః ఉదితా నిర్గతా। తదీయస్య రుగ్మిణీసమ్బన్ధినః నేత్రాన్తస్య కటాక్షస్య కాన్తిరివ విరేజే। కటాక్షస్యాస్థిరత్వాదితి భావః ।। 20 ।।

సువర్ణవర్ణోదరమధ్యలగ్నా మనోజ్ఞరోమావలిరిన్దిరాయాః।

జిగాయ వక్షోజకరీన్ద్రకుమ్భయుగావతీర్ణాం మదవారిధారామ్ ।। 21 ।।

సువర్ణేతి। సువర్ణవర్ణవత్ వర్ణో యస్య తచ్చ తత్ ఉదరం తస్య మధ్యే లగ్నా సమ్బద్ధా। ఇన్దిరాయాః రుగ్మిణ్యాః మనోజ్ఞరోమావలిః। వక్షోజావేవ కుచావేవ కరీన్ద్రకుమ్భౌ తయోర్యుగాత్ యుహ్మాత్ అవతీర్ణాం నిఃసృతాం మదధారాం జిగాయ। మదోదకధారావత్ రరాజేత్యర్థః।। 21 ।।

సద్రోమావలినీలరత్నలతికాం తన్నాభివాపీతటా-

దుద్యాన్తీం విలసత్కుచాచలతటీద్వన్ద్వాన్తరప్రాప్తయే।

మధ్యే వ్యోమవశాదలబ్ధసరణిం ధర్తుం విధాత్రా కృతాం

స్నిగ్ధాష్టాపదయష్టిమబ్ధిదుహితుర్మృద్వీ వలిః స్పర్ధతే ।। 22 ।।

సద్రోమేతి। అబ్ధిదుహితుః రుగ్మిమ్యాః మృద్వీ వలిః విలసత్కుచాచలతటీ ద్వన్ద్వాతరప్రాప్తయే విలసన్తౌ యౌ కుచాచలౌ తయోస్తటే తయోర్ద్వన్ద్వం తస్య యదన్తరం మధ్యం తస్యప్రాప్తయే। తస్యాః రుగ్మిణ్యాః నాభిః వాపీ కూపః తస్యాః తటాత్ ఉద్యాన్తీం ఊర్ధ్వం యాన్తీ మధ్యే వ్యోమవశాత్ కృశోదరత్వాదితి భావః అలబ్ధమార్గామ్। సద్రోమావలినీలరత్నలతికామ్। సతీ యా రోమ్ణాం ఆవలిః సైవ నీలరత్నలతికా తామిత్యర్థః। ధర్తు_ధారణాయ విధాత్రా బ్రహ్మణా కృతాం స్నిగ్ధాష్టాపదయష్టిం మనోహరసువర్ణయష్టిం స్పర్ధతే। రోమావల్యాఖ్యనీలరత్నలతికాయాః కుచాచలపర్యన్తమభివృద్ధత్వాత్ మధ్యే వ్యోమవశాత్ స్వయమేవ గమనాయోగేన తాం ధర్తు_ం క్రమేణ ఉపర్యుపరి విధాత్రా రచితం సువర్ణయష్టిత్రయమివ దేవ్యాః వలిత్రయం విరాజత ఇత్యర్థః। రూపపఞ్చకేన నాభివలిమధ్యే వ్యోమరోమలతాకుచాఖ్యపఞ్చావయవానాం ఏకదైవ వర్ణనాదతిచమత్కారోఽయమ్। అత ఏవ రూపకోజ్జీవితోత్ప్రేక్షాలఙ్కారః।। 22 ।।

శ్రీభూకటాక్షోత్పలమబ్జభూద్విరేఫాలయామ్భోరుహమచ్యుతస్య।

నభిహ్రదం వృత్తమఘాధమచ్ఛశోభామ్బుపూర్ణం విశ చిత్తమీన ।। 23 ।।

శ్రీభూకటాక్షేతి। శ్రీభువోః లక్ష్మీధరాదేవ్యోః కటాక్షా ఏవోత్పలాని యస్య తత్। అబ్జభూః బ్రహ్మైవ ద్విరేఫః భ్రమరస్తస్యాలయో నివాసభూతం అమ్భోరుహం కమలం యస్య తత్। అచ్యుతస్య శ్రీకృష్ణస్య నాభిహ్రదమ్। హే చిత్తమీన చిత్తాఖ్యమత్స్య। విశ ప్రవిశ ।। 23 ।।

ఉద్దీప్తహారాన్తరత్నకాన్త్యా హృద్యం మనోజ్ఞోదరబన్ధబద్ధమ్।

తద్విశ్వపిత్రోస్త్రివలి త్రికాలం శర్మాణి నిర్మాతు కృశోదరం నః ।। 24 ।।

ఉద్దీప్తేతి । ఉద్దీప్తహారాణామ్ అన్తరరత్నకాన్త్యా మధ్యస్థరత్నకాన్త్యా హృద్యాం మనోహరమ్। మనోజ్ఞోదరబన్ధనేన మనోహరోదరబన్ధాఖ్యాభరణవిశేషేణ బద్ధం త్రిస్త్రో వలయో యస్య తత్। విశ్వపిత్రోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః తత్ కృశోదరం నః అస్మాకమ్। త్రికాలం సమాహారః త్రికాలమ్। పాత్రాదిభ్యో నేతి స్త్రీత్వాభావః। కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగ ఇతి(1) ద్వితీయా। శర్మాణి సుఖాని నిర్మాతు జనయతు ।। 24 ।।

గర్భస్థసర్వభువనావపి తావిదానీం ప్రద్యుమ్నముఖ్యజనకావితి సూచనాయ।

విశ్వైకమన్దిరమపి స్మ దధత్తదీయం మధ్యం ముదే భవతు మన్మథగాత్రపాత్రమ్ ।। 25 ।।

గర్భస్థేతి । తౌ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణౌ। గర్భస్థసర్వభువనావపి ఉదరస్థితసకలలోకావపి। ఇదానీం ప్రద్యుమ్నముఖ్యజనకౌ ప్రద్యుమ్నస్య ముఖ్యం ప్రథమం జనకౌ ప్రథమం ప్రద్యుమనజనకావితి భావః। ఇతి సూచనాయ ఇమమర్థం జ్ఞాపయితుం విశ్వైకమన్దిరమపి విశ్వంభరమపి మన్మథస్య అనఙ్గస్య గాత్రమాత్రం దధత్। మన్మథస్యానఙ్గత్వాత్తద్గాత్రమాత్రమ్। అఙ్గశూన్యతాం దధదిత్యర్థః। మధ్యస్యాతికృశత్వాదితి భావః। తదీయం రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణసమ్బన్ధిమధ్యం ముదే సన్తోషాయ భవతు। మాతాపితృభ్యాం గర్భేణ ధృతస్యైవ పుత్రతత్వౌచిత్యాత్ మన్మథస్య గాత్రమాత్రధారమేన ప్రద్యుమ్నముఖ్యజనకత్వసూచనముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్।। 25 ।।

సత్తర్కమాత్రకలితం సకలాపవర్గం మధ్యం ముదేऽస్తు మధుకైటభమర్దనస్య।

తద్రమ్యనాభివివరాభ్యుదితామ్బరస్య పద్మోపభోగ్యపరిణామ ఇవోపరిష్టాత్ ।। 26 ।।

సత్తర్కేతి। సత్తర్కమాత్రకలితమ్ అనుమానమాత్రేణ జ్ఞాతం పరమసూక్ష్మత్వేనాచాక్షుత్వాదనుమానమాత్రజ్ఞేయమిత్యర్థః। సకలానాం సమస్తానాం సజ్జనానామ్ అపవర్గో మోక్షో యస్మాత్తత్తథోక్తమ్। తస్య శ్రీకృష్ణస్య రమ్యనాభివివరాత్ నాభిఛిద్రాత్ అభ్యుదితామ్బరస్య సఞ్జాతాకాశస్య। "నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్ష" మితి శ్రుతేః। ఉపరిష్ఠాత్ ఊర్ధ్వభాగో పద్మోపభోగ్యపరిమాణ ఇవ। రుగ్మిణ్యుపభోగ్యాభివృద్ధిరూపపరిపాక ఇవ స్థితమ్। మధ్యప్రదేశస్య నాభిప్రదేశాదుపరిస్థితత్వాదుపరిష్ఠాదిత్యుక్తమ్। అఙ్కస్థితరుగ్మిణీకరేణ మధ్యమస్య ఆలిఙ్కితత్వాదితి భావః। నాభిస్థసూక్ష్మాకాశస్య మధ్యే

పరితో వ్యాప్తత్వాత్ సూక్ష్మతయా సుతరామదృశ్యత్వాచ్చ పద్మోపభోగ్యపరిణామ్ ఇత్యుక్తమ్। మధుకైటభమర్దనస్య కృష్ణస్య మధ్యం ముదే అస్తు ।। 26 ।।

F.N. 1. పా.సూ. (2/3/5)

లక్ష్మీముకున్దతనువృత్తమనోజ్ఞమధ్య-
ముద్వీక్ష్య శిక్షితధియః కవయోఽపి యస్మాత్।
కిఞ్చాస్తి నేతి ఖలు సన్దిహతేఽధునాపి
సన్దేహసంజ్ఞితమభూదత ఏవ మధ్యమ్ ।। 27 ।।

లక్ష్మీముకున్దేతి। యస్మాత్కారణాత్ శిక్షితధియః కవయోఽపి సూరయోఽపి। లక్ష్మీముకున్దయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః। తనుం సూక్ష్మం వృత్తం వర్తులం మనోజ్ఞం మధ్యమ్ ఉద్వీక్ష్య సూక్ష్మత్వాన్మధ్యమస్తి కిము న వేతి అధునాఽపి సన్దిహతే మనఃసన్దేహం కుర్వతే ఖలు। అత ఏవ మధ్యం సన్దేహసంజ్ఞితం సన్దేహ ఇతి సంజ్ఞమభూత్। సన్దేహో మధ్యదేహక ఇతి హలః। సన్దేహవిషయత్వాదేవ మధ్యస్య సన్దేహసంజ్ఞేతి నిమిత్తాన్తరోత్ప్రేక్షా ।। 27 ।।

మధ్యం మనోజ్ఞం మృదులం సువృత్తం బుద్ధౌ సదా తిష్ఠతు యత్కృశత్వమ్ ।
ఉద్వీక్ష్య తత్పూర్తివిధిత్సయేవ పద్మా కరాబ్జేన సదాఽఽలిలిఙ్క్తే ।। 28 ।।

మధ్యమితి। సువృత్తం మృదులం మనోజ్ఞం మధ్యం శ్రీకృష్ణోదరం సదా సర్వదా మమ బుద్ధౌ మమ చిత్తే తిష్ఠతు। పద్మా రుగ్మిణీ యస్య మధ్యస్య కృశత్వం కార్శ్యమ్ ఉద్వీక్ష్య తస్య మధ్యస్య పూర్తివిధిత్సయైవ పూర్ణం కర్తుమిచ్ఛయైవ కరాబ్జేన సదా ఆలిలిఙ్గే ఆలిఙ్గితవతీ ।। 28 ।।

వక్షః సురక్షాం కరుతాన్మురారేః సద్వర్ణ్యలావణ్యగుణైకధామ।
తత్యాజ యన్నైవ చిరం సతత్నీ వక్షోజలబ్ధాఙ్కమపి స్మ లక్ష్మీః ।। 29 ।।

వక్ష ఇతి। సద్భిర్వర్ణ్యః స్తుత్యః లావణ్యగుణః తస్య ముఖ్యధామ శ్రీకృష్ణస్య వక్షః ఉరఃస్థలం సురక్షాం సమ్యగ్రక్షాం కురుతాత్। లక్ష్మీ యద్వక్షః చిరం సపత్నీనాం వక్షోజాత్ కుచాత్ లబ్ధః అఙ్కః కుఙ్కుమాఙ్కో యస్య తత్తథోక్తమఽపి నైవ తత్యాజ। పరిత్యాగకారణే విద్యమానేఽపి సౌన్దర్యలోభాత్ శ్రీకృష్ణస్య వక్షస్యేవ తిష్ఠతీత్యర్థః।। 29 ।।

ఆలిఙ్గితప్రియతమాకుచకుంకమాఙ్క-

లక్ష్యం జిగాయ వసుదేవసుతస్య వక్షః।

మత్తస్ఫురత్పరిణతద్విపధాతురక్త-

కుమ్భాఙ్కజృమ్భిహరినీలవిశాలవప్రమ్ ।। 30 ।।

ఆలిఙ్గితేతి। ఆలిఙ్గితాయాః ప్రియతమాయాః రుగ్మిణ్యాః కుచకుఙ్కుమాఙ్కేన లక్ష్యం దర్శనీయం వసుదేవసుతస్య శ్రీకృష్ణస్య వక్షః। మత్తః మదోపేతః అత ఏవ దేదీప్యమానః స చాసౌ పరిణతః తిర్యగ్దన్తప్రహారవాన్ ద్విపః గజః। తిర్యగ్దన్తప్రహారస్తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః। తస్య ధాతురక్తకుమ్భాఙ్కేన గైరికాదిధాతురఞ్జితమస్తకచిహ్నేన జృమ్భి మనోహరం హరినీలవిశాలవప్రం ఇన్ద్రనీలపర్వస్య విస్తీర్ణతటం జిగాయ। గదకుమ్భసఙ్గిధాతురసేన సిక్తేన్ద్రనీలపర్వతసానువద్బిరేజ ఇత్యర్థః। ।। 30 ।।

వక్షో విశాలం హరినీలనీలం లక్ష్మీగృహం చన్దనచర్చితం తత్।

సత్కౌస్తుభోద్భాసకమస్తు చిత్తే విస్తీర్ణభూషీవలి విఠ్ఠలస్య ।। 31 ।।

వక్ష ఇతి। విశాలం హరినీలనీలం ఇన్ద్రనీలవన్నీలమ్। లక్ష్మీగృహం లక్ష్మ్యాః మన్దిరమ్। చన్దనేన చర్చితమ్। సత్కౌస్తుభస్యోద్భాసకం ప్రకాశకమ్। స్వనైవ కౌస్తుభస్య ప్రకాశః(1) న తు కౌస్తుభేన స్వస్య ప్రకాశ ఇతి భావః। విశ్తీర్ణానాం భూషణానామ్ ఆవలిర్యస్య ఆవలిర్యస్య తత్తోధోక్తమ్। విఠ్ఠలస్య శ్రీకృష్ణస్య తద్వక్షః మమ చిత్తే మమ మనసి అస్తు తిష్ఠతు ।। 31 ।।

సౌవర్ణరమ్యకలశోపమితం మనోజ్ఞం

వక్షోజకుడ్మలయుగం జయతీన్దిరాయాః।

యచ్చర్చితోఽపి నవకుంకుమరాశిరాసీ-

ద్వక్షోఽనులేపనమణిః పురుషోత్తమస్య ।। 32 ।।

సౌవర్ణేతి। సౌవర్ణః సువర్ణవికారః స చాసౌ రమ్యకలశః మనోజ్ఞకుమ్భః తేనోపమితం మనోజ్ఞమ్ ఇన్దిరాయాః రుగ్మిణ్యాః వక్షోజకుడ్మలద్వయం వక్షోజావేవ స్తనావేవ కుడ్మలే పద్మకోరకే తయోర్యుగ్మం జయతి ఉత్కృష్టం వర్తతే। యస్మిన్

F.N. 1. కౌస్తుభోద్భాసిభాసకమ్। ద్వాదశస్తోత్రే (1/7)

వక్షోజకుడ్మలయుగే చర్చితోఽప్యనులిప్తోఽపి నవకుఙ్కుమరాశిః పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య వక్షోఽనులేపనమణిః ఉరస్థలలేపనశ్రేష్ఠః ఆసీత్। యత్రప్రసాదో బ్రహ్మాదిభిర్ధృతః తాదృశేనాపి శ్రీకృష్ణేన రుగ్మిణీవక్షోదప్రసాదధారణాత్ వక్షోజసౌన్దర్యస్యాతిశయః కథం కథనీయ ఇతి భావః ।। 32 ।।

ఆచ్ఛాదితోరఃస్థలమూలదేశం జాతస్య యస్యఖిలధర్మగోప్తా।

శౌరిః కరం యచ్ఛతి తం రమాయాశ్చారు స్తనం వర్ణయితుం క ఈశః ।। 33 ।।

ఆచ్ఛాదితేతి। ఆచ్ఛాదితః ఉరః స్థలమూలదేశః ఉరః స్థలమేవ మూలదేశః స్కారణీభూతమూలప్రదేశః యథా భవతి తథా ఆచ్ఛాదితోరః స్థలమూలదేశమ్। స్వజననకర్మణా ఆచ్ఛాదితసకలవక్షస్థలప్రదేశో యథా భవతి తథేత్యర్థః। జాతస్య యస్య స్తనస్య ఉరోజేన స్తనేన సమస్తోరసః ఆచ్ఛాదనాత్ మాతృద్రోహిణ ఇతి ధ్వనిః। అఖిలధర్మగోప్తా శౌరిః శ్రీకృష్ణః కరం హస్తం బలిమితి ధ్వనిః। యచ్ఛతి ప్రయచ్ఛతి। ద్రోహిణోఽపి ధర్మగోప్తుః శౌరేః కరదానాత్ కారణాత్ రమాయాః రుగ్మిణ్యాః తం చారుస్తనం వర్ణయితుం కః పుమాను ఈశః సమర్థః న కోఽపీత్యర్థః।।

ఉద్యన్మనోజ్ఞత్రముఖనిర్మలపూర్ణచన్ద్ర-

ముద్వీక్ష్య మన్దహసితామృతశోభిబిమ్బమ్।

విభ్రత్సదా ముకులితామ్బుజకోశకాన్తిం

పుష్ణాతు విశ్వజననీకుచమణ్డలం నః ।। 34 ।।

ఉద్యదితి। మన్దహసితమేవామృతం తేన శోభి బిమ్బం మణ్డలం యస్య స తథోక్తః। తమ్। ఉద్యన్మనోజ్ఞముఖమేవ నిర్మలపూర్ణచన్ద్రః తమ్ ఉద్వీక్ష్య సదా ముకులితామ్బుజకోశకాన్తిం బిభ్రత్। రుగ్మిణ్యాః నిత్యతారుణ్యాత్ కదాచిదపి కుచశైథిల్యం నాస్తీతి భావః। విశ్వజననీకుచమణ్డలం లోకమాతృస్తనమణ్డలమ్। నః పుష్ణాతు ।। 34 ।।

సద్వంశజాతః సుగుణః సువృత్తరత్నోఽపి హారః కమలాకుచాన్తే।

నైవావకాశం లభతే కులేన కింవా గుణౌఘైః కఠినోపకణ్ఠే ।। 35 ।।

సద్వంశజాత ఇతి। సద్వంశజాతోఽపి సమీచీనవేణుజనితోఽపి। వేమోర్మక్తాఫలజన్మభూమిత్వాదితి భావః। సత్కులప్రసూతోఽపీతి ధ్వనిః। శోభనః గుణః సూత్రం యస్య స తథోక్తోఽపి ముక్తాహారస్య సూత్రసంబన్ధత్వాదితి భావః। సౌశిల్యాదిగుణవానితి ధ్వనిః। సువృత్తం వర్తులం రత్నం మధ్యనాయకీభూతరత్నం యస్య సోఽపి। సదాచారసమ్పన్నోఽపీతి ధ్వనిః। హారః ముక్తాహారః కమలాకుచాన్తే రుగ్మిణ్యాః స్తనమధ్యే అవకాశం స్థలం నైవ లభతే న ప్రాప్నోతి। కుచయోర్నిబిడత్వాదితి భావః। తథాహి । కఠినోపకణ్ఠే కఠిణచిత్తస్య పురుషస్యోపకణ్ఠే కులేన కిం ప్రయోజనమ్। గుణౌఘైః కిమ్। నిష్ఠురపురుషసమీపే ఆభిజాత్యం సౌశీల్యాదయో గుణాశ్చ న శోభన్త ఇత్యర్థః। కుచమణ్డలస్యాపి కఠిణత్వాదర్థాన్తరన్యాసస్యావకాశః ।। 35 ।।

శార్ఙ్గస్య గ్రహణే మనోరమగుణస్యాకర్షణే సాయక-

స్యాదానే యుధి మాధవస్య ఫలితాః సన్ధానకర్మణ్యపి।

చత్వారః కబరీం ప్రగృహ్య కమలామాలిఙ్గ్య గణ్డస్థలీం

సంగృహ్యాధరజామృతం చ పిబతో హస్తా రహఃకేలిషు ।। 36 ।।

శార్ఙ్గస్యేతి। యుధి యుద్ధే శార్ఙ్గస్య ధనుషః గ్రహణే ఏకో హస్తః మనోరమగుణస్య మనోహరమౌర్వ్యాః ఆకర్షణే ఏకః సాయకస్యాదానే ఏకః సాధనకర్మణ్యపి శరసన్ధానక్రియాయామపి ఏకః కర ఇతి చత్వారో మాధవస్య హస్తాః ఫలితా ఉపయుక్తాః। త్వరాయుక్తస్య ఏకదైవ క్రియాచతుష్టయకరణే హస్తచతుష్టయస్యాపేక్షితత్వాదితి భావః।

రహఃకేలిషు సురతక్రీడాసు। కబరీం రుగ్మిణ్యాః కేశపాశమ్ ఏకేన హస్తేన ప్రగృహ్య కమలాం రుగ్మిణీమ్ ఆలిఙ్గ్య దోర్భ్యామాశ్లిష్య గణ్డస్థలీం సంగృహ్య ఏకేన హస్తేన మధ్యాఙ్గుష్ఠాఙ్గులిభ్యామ్ అధరవికాసనాయ సంగృహ్య అధరజామృతఞ్చ పిబతః శ్రీకృష్ణస్య చత్వారో హస్తాః ఫలితాః। కబరీగ్రహణే ఏకః। ఆలిఙ్గనే ద్వౌ। గణ్డస్థలగ్రహణే ఏక ఇతి చత్వారో హస్తాః ఉపయుక్తా ఇత్యర్థః।।

హస్తాః స్ఫురన్మరకతద్యుతయోఽతిదీర్ఘాః

కృష్ణస్య రమ్యనఖమౌక్తికశోభమానాః।

యచ్ఛన్తు నః ఫలితపుష్పితపారిజాత-

శాఖాసమానవిభవా విభవోఽఖిలార్థాన్ ।। 37 ।।

హస్తా ఇతి। స్ఫురన్మరకతరత్నానాం ద్యుతిరివ ద్యుతిర్యేషాన్తే తథోక్తాః। రమ్యనఖమౌక్తికైః శోభమానాః అత ఏవ ఫలితాః పుష్పితాః యాః పారిజాతశాఖాః తాసాం సమానవిభవాః। "స్ఫురన్మరకతస్థూలశాఖాఖతవిరాజిత"(1) ఇతి వచనాత్। మరకతరత్నవత్ శ్యామలాః హస్తాః స్థూలశాఖాస్థానీయాః। "మాణిక్యపుష్పో వివిధ ముక్తాఫలఫలాన్విత"(2) ఇతి వచనాత్। ఈషద్రక్తనఖోపాన్తప్రదేశో మాణిక్యసదృశత్వాత్పుష్పస్థానీయః నఖాధఃప్రదేశో మౌక్తికసకసదృశత్వాత్ పుష్పతరాఙ్కురితఫలస్థానీయ ఇతి వివేకః। విభవః సమర్థాః అతిదీర్ఘాః శ్రీకృష్ణస్య హస్తాః నః అఖిలార్థాన్ సకలపురుషార్థన్ యచ్ఛన్తు ప్రయచ్ఛన్తు ।। 37 ।।

చక్రం హరేర్మర్దితదైత్యచక్రం శఙ్ఖః స్వనైర్ధిక్కృతదైత్యశఙ్కః।

పద్మం చ విధ్వస్థకరాస్యపద్మం గదా చ సా పాపగదాపహన్త్రీ ।। 38 ।।

చక్రమితి। హరేః చక్రం సుదర్శనం మర్దితం దైత్యసేనా యేన తత్తథోక్తమ్। అహమేవ చక్రం మన్నికటే త్వమపి చక్రం వేతి దైత్యచక్రం మమర్దేత్యర్థః। ఏవమత్రత్రాప్యర్థో ద్రష్టవ్యః। శఙ్ఖః పాఞ్చజన్యః। స్వనైః స్వనిర్ఘోషైః ధిక్కృతః నిరాకృతః శత్రూణాం శఙ్ఖః సర్వమహాఖర్వాదుపరితనసఙ్ఖ్యా యేన స తథోక్తః। ధిక్కృతబహుసఙ్ఖ్యాకశత్రూసమూహ ఇత్యర్థః। శఙ్ఖో నిధౌ లలాటాస్థిసఙ్ఖ్యావలయకమ్బుష్వితి రత్నమాలా। శఙ్ఖస్త్వహమ్। మన్నికటే త్వం శఙ్కో వేతి బుద్ధ్యా శత్రూన్న్యచ్చకార। పద్మఞ్చ। విధ్వస్తాని నిరాకృతాని పరాస్యపద్మాని పరేషాం శత్రూణాం ఆస్యపద్మాని యేన తత్తథోక్తమ్। పద్మహమేవ। మన్నికటే యూయమపి

పద్మాని వేతి బుద్ధ్యా ఆస్యపద్మాని విధ్యస్తానీత్యర్థః। సా హరేర్గదా చ। పాపమేవ గదో వ్యాధిః। రోగవ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః। తస్యాపహన్త్రీ పాపసంహర్త్రీత్యర్థః ।। 38 ।।

ద్విషామసహ్యోऽపి నిదప్రహర్షకరోऽస్య ఖడ్గః కిల నన్దకాఖ్యః।

వియుక్తనారీపరితాపకారీ కిమిన్దురానన్దకరో న లోకే ।। 39 ।।

F.N. 1. పద్మపురాణాన్తర్గత వాసుదేవసహస్రనామస్తోత్రే।

2. పద్మపురాణాన్తర్గతతవాసుదేవసహస్రనామస్తోత్రే।

ద్విషామితి। నిజానాం భక్తానాం ప్రహర్షకరః సన్తోషకారీత్యర్థః। అస్య శ్రీకృష్ణస్య ఖడ్గః ద్విషాం శత్రూణామసహ్యోऽపి నన్దయతీతి నన్దకాఖ్యః। నన్దక ఇతి నామ కథం ఘటత ఇతి అతో అర్థాన్తరం న్యస్యతి। వియుక్తనారీపరితాపకారీ విరహిణీసన్తాపరకారీ। ఇన్దుశ్చన్ద్రః లోకే ఆనన్దకరో న భవతి కిం భవత్యేవేత్యర్థః ।। 39 ।।

శరైరపారై రిపువర్గదైన్యకరోऽస్య చాపస్త్రినతో మురారేః।

తథాహి సద్వంశభవా గుణాఢ్యా నతాః సమర్థా అపి సర్వసన్థౌ ।। 40 ।।

శరైరితి। అపారైః అపరిమితైః శరైః రిపువర్గదైన్యకరః అస్య మురారేశ్చాపః త్రినతః కోటిద్వయే మధ్యప్రదేశే త్రిషు స్థలేషు నతో నమ్రః। సమర్థస్య నమ్రీభావః కథమిత్యతోऽర్థాన్తరం న్యస్యాతి। తథాహి। సద్వంశభావాః సత్కులప్రసృతాః సమీచీనవేణుజాతత్వేన సద్వంశత్వం చాపస్యాపి। శృఙ్గాచ్ఛరో జాయత ఇతి వచనేన ఉపాదానోపాదేయయోరైక్యాత్। శృఙ్గస్యాపి వంశత్వం యుక్తమ్। సద్వంశాం భవన్త్యస్మాదితి వా సద్వంశభవాః సమీచీనవంశప్రవర్తకాః స్వయమపి సమీచీనా ఏవేతి భావః। గుణాఢ్యాః శౌశీల్యాదిగుణసంపన్నాః పురుషాః। గుణేన మౌర్వ్యా ఆఢ్యత్వం చాపస్యాపి। సమర్థా అపి సర్వసన్థౌ సర్వసమయే నమ్రాః నతాః ।। 40 ।।

హస్తౌ హరేః కటకకఙ్కణముద్రికాద్యై-

ర్దీప్తాః సుదర్శనగదామ్బుజశఙ్ఖశోభాః(1)।
వృత్తాస్త్రిరేఖమణిబన్ధరుచోఽతిదీర్ఘా
రక్తాబ్జనకోమలతలా మమ మానసే స్యుః ।। 41 ।।

హస్తా ఇతి। కటకైః వలయైః కఙ్కణైః కరభూషణైః ముద్రికాద్యైః అఙ్గులీయకాద్యైరాభరణైః దీప్తాః శోభమానాః। సుదర్శనగదాంబుజశఙ్ఖానాం శోభాం యేషాం తే తథోక్తాః। వృత్తా వర్తులాస్త్రిస్రో రేఖా యస్య స త్రిరేఖః స చాసౌ మణిబన్ధశ్చ

F.N. 1. శంఖచక్రగదాపద్మధరాశ్చింత్యా హరేర్భుజాః।
పీనవృత్తా జగద్వక్షాకేవలోద్యోగినోఽనిశమ్ ।। - ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే ।।
దితిజాంతప్రదచక్రదరగదాయుగ్వరావాహో।
కరుణాపూర్ణ వరప్రద చరితం జ్ఞాపయ మే తే ।। - ఇతి ద్వాదశస్తోత్రే ।।

కరమూలప్రదేశస్తస్య రుచః కాన్తయో యేషాం తే తథోక్తాః। స్క్తాబ్జవత్ కోమలం తలం యేషాం తే అతిదీర్ఘాః హరేః శ్రీకృష్ణస్య హస్తాః మమ మానసే స్యుః ।। 41 ।।

భైష్మ్యాః క్వణత్కనకకఙ్కణరఞ్జితో మే
హస్తః సమస్తఫలదస్తనుతాదభీష్టమ్।
యేనానిశం రహసి బన్ధమపేక్షమాణః
శ్రీశోఽఖిలం హరతి పూర్ణమనోరథోఽపి ।। 42 ।।

భైష్మ్యా ఇతి। క్వణత్కనకకఙ్కణరఞ్జితః సమస్తఫలదః భైష్మ్యా హస్తః మే మహ్యమ్ అభీష్టం తనుతాత్। పూర్ణమనోరథోఽపి అవాప్తసకలకామోఽపి శ్రియో ఈశః శ్రీశః శ్రీకృష్ణః అనిశం రహసి యేన హస్తేన బన్ధమాలిఙ్గనమ్ అపేక్షమాణః సన్ అఖిలం జగత్ హరతి సంహరతి। అఖిలే జగతి సతి రహస్యాలిఙ్గనాసంభవాదితి భావః ।। 42 ।।

వృత్తే త్రిరేఖే రత్నౌఘదీప్తే శ్రీశ్రీశకన్దరే।
విష్వక్స్రవద్రత్నచిత్రౌ జిగ్యతుః శఙ్ఖశేవధీ ।। 43 ।।

వృత్తేతి। వృత్తే వర్తులే తిస్రో రేఖాః యయోస్తే త్రిరేఖే రత్నౌఘదీప్తే శ్రీశ్రీశకన్దరే శ్రియో రుగ్మిణ్యాః శ్రీశస్య శ్రీకృష్ణస్య కన్దరే కణ్ఠే విష్వక్ స్రవద్రత్నైః చిత్రౌ విచిత్రౌ శఙ్ఖశేవధీ శఙ్ఖనిధీ। నిధిర్నా శేవధిర్భేదాః పద్మశఙ్ఖాదయో నిధేరిత్యమరః। జిగ్యతుః జితవత్యౌ। శఙ్ఖనిధివత్ శుశుభాతే ఇత్యర్థః ।। 43 ।।

రత్నౌఘరమ్యేణ పరిశ్రితేన చిరేణ దీప్తం నిజభూషణేన।
వృత్తం త్రిరేఖం వరహారజుష్టం నిత్యం స్మర శ్రీరమణస్య కణ్ఠమ్ ।। 44 ।।

రత్నౌఘేతి। రత్నౌఘరమ్యేన పరిశ్రితేన ఆశ్రితేన కణ్ఠనద్ధేనేత్యర్థః। నిజభూషణే కణ్ఠాభరణేన చిరేణ దీప్తం వృత్తం త్రిరేఖం వరహారజుష్టం శ్రీరమణస్య కణ్ఠం స్మర ।। 44 ।।

సన్నీలోత్పలచారుచమ్పకలసజ్జాతిస్ఫురన్మల్లికా-
రక్తాశోకమృదుప్రసూనరచితా రమ్యాబ్జరాజన్ముఖీ।
ముక్తా నీలమణిప్రవాలవిలసన్మాణిక్యహేమోజ్జ్వలా
భర్త్రంసార్పితరుక్మిణీకరతలేవాభాతి మాలా విభోః ।। 45 ।।

సన్నీలేతి। సన్తి యాని నీలోత్పలాని తాని చ చారూణి యాని చమ్పకాని తాని చ సత్యో యాః జాతయః జాతికుసుమాని తాశ్చ స్ఫురన్త్యో యాః మల్లికాః తాశ్చ। రక్తాని యాని అశోకాని అశోకకుసుమాని తాని చ మృదూని యాని ప్రసూనాని ఏభ్యో అతిరిక్తాని మన్దారాదీని తాని చ తైః రచితా గ్రథితా రమ్యాబ్జేన మనోహరకమలేన రాజన్ముఖమ్ అగ్రభాగో యస్యాః సా అగ్రభాగనిబద్ధకమలద్వయేత్యర్థః। సా విభోః శ్రీకృష్ణస్య మాలా వనమాలా ముక్తానీలమణిప్రవాలవిలసన్మాణిక్యహేమోజ్జ్వలా। అత్ర క్రమో నాపేక్షితః। నీలోత్పలాదీనాం మ యథాయోగ్యం నీలమాణిక్యాదౌ సాదృశ్యం ద్రష్టవ్యమ్। భర్తుః శ్రీకృష్ణస్య యో అంసౌ తయోరర్పితా రుగ్మణీకరతలేవాభాతి ।। 45 ।।

బంధోజ్ఝితాయా అపి సింధుపుత్ర్యా మాఙ్గల్యసూత్రం కిల నిత్యబద్ధమ్।
ముగ్ధాబలామోహనకణ్ఠయోగే మోక్షోఽప్యనాకాంక్షిత ఏవ నూనమ్ ।। 46 ।।

బన్ధోర్ఝితాయా ఇతి। బన్ధః సంసారబన్ధః ఉర్ఝితః యయా తస్యాః నిత్యముక్తాయా అపీత్యర్థః। సిన్ధుపుత్ర్యాః రుగ్మిణ్యాః మాఙ్గల్యసూత్రం కణ్ఠసూత్రం నిబద్ధం కిల। నిత్యసువాసినీత్వాద్రుగ్మిణ్యాః కణ్ఠే సదా బద్ధమేవ తిష్ఠతీత్యర్థః। పత్యుః శ్రీకృష్ణస్యావినాశిత్వేన కణ్ఠసూత్రవియోగః కదాచిదపి నాస్తీతి భావః। బన్ధరహితాయాః సమాగమే బన్ధః కథమిత్యతోఽర్థాన్తరం న్యస్యతి। ముగ్ధాయాః మనోహరాయాః అబలాయాః నార్యాః మోహనకణ్ఠయోగే సున్దరకణ్ఠాలిఙ్గనే సతి మోక్షోఽపి బన్ధాభావోఽపి అనాకాఙ్క్షిత ఏవ నూనమ్।। 46 ।।

సన్నీలరత్నరుచిరం సతతం శ్రియస్యా-
న్మాఙ్గల్యసూత్రమిహ మఙ్గలదేవతాయాః।
యత్కణ్ఠదేశధృతమబ్జదలాయతాక్ష్యా
న ప్రాగ్వ్యయుఙ్క్త న వియోక్ష్యతి నో వియుఙ్క్తే ।। 47 ।।

సన్నీలేతి। సన్నీలరత్నేన రుచిరం మఙ్గలదేవతాయాః మాఙ్గల్యసూత్రమ్ ఇహ మే సతతం శ్రియై స్యాత్। అబ్జదలాయతాక్ష్యాః కణ్ఠదేశే ధృతం యత్ ప్రాక్ పూర్వం న వ్యయుఙ్క్త వియోగం న ప్రాప। అగ్రే న వియోక్ష్యతి వియోగం న గమిష్యతి। ఇదానీం నో వియుఙ్క్తే వియోగం న ప్రాప్నోతి। మాఙ్గల్యసూత్రస్య రుగ్మిణీకణ్ఠవియోగః కాలత్రయేఽపి నాస్తీతి భావః। ఏకస్మిన్ ధాతావేవ ప్రయోగత్రయస్యోక్తత్వాత్। శబ్దచమత్కారోఽయమ్ ।। 47 ।।

దూరే విధూయ హరిణం సుభగం తదీయ-
నేత్రం స్వబిమ్బఖచితం వితనోతు చన్ద్రః।
సామ్యం తథాపి న సమేతి శుచిస్మితస్య
లోలాలకస్య కమలాచ్యుతసన్ముఖస్య ।। 48 ।।

దూర ఇతి। చన్ద్రః హరిణం స్వలాఞ్ఛనీభూతం మృగం దూరే విధూయ దూరతస్త్యక్త్వా సుభగం మనోహరం తదీయనేత్రం హరిణసమ్బన్ధినయనం స్వబిమ్బఖచితం స్వమణ్డసమ్బద్ధం యది వితనోతు తథాపి శుచిస్మితం యస్య తస్య లోలాః అలకాః యస్య తస్య కమలాచ్యుతసన్ముఖస్య రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః శోభమానముఖస్య సామ్యం న సమేతి న ప్రాప్నోతి। హరిణవిధూననేన తన్నేత్రోపాదానేన చ నైర్మల్యమనోహరనేత్రయోః సంపాదనేఽపి శుచిస్మితాలకానాం సత్వదోక్తాపరిమితకాన్తేశ్చాసమ్పాదనాదితి భావః ।। 48 ।।

మాణిక్యసంశోభిముఖం సదాఽన్తఃశాణాగమోద్భాసితమౌక్తికాఢ్యమ్।

మానార్ఘనీలోత్పలసత్కరణ్డం శ్రీనాథగణ్డద్వయమాజిగాయ ।। 49 ।।

మాణిక్యేతి। శ్రీనాథగణ్డద్వయం శ్రీకృష్ణగణ్డస్థలద్వయమ్। మాణిక్యేన పద్మరాగేణ సంశోభి ముఖం వదనప్రదేశో యస్య తత్। సదా అన్తః అభ్యన్తరే శాణాగమేన ఉద్భాసితైః మౌక్తికైః ఆఢ్యం సమ్పన్నమ్। మానార్ఘనీలోత్పలసత్కరణ్డమ్ అనర్ఘ్యనీలరత్నఖచితసమీచీనకరణ్డమ్। ఆజిగాయ। మాణిక్యఖచితముఖప్రదేశాన్తఃపూరితమౌక్తికనీలరత్ననిర్మితకరణ్డవద్భాతీత్యర్థః।। 49 ।।

చన్ద్రోపమం శ్రీరమణస్య సౌఖ్యసన్దోహదం రఞ్జితమోష్ఠభాసా।

సౌన్దర్యదుగ్ధామ్బుధిఫేనకల్పం మన్దస్మితం మన్దయాతదఘం నః ।। 50 ।।

చన్ద్రోపమితి। చన్ద్రోపమం (1)చన్ద్రసదృశమ్। సౌఖ్యసన్దోహదం సుఖసమూహదమ్। ఔష్ఠభాసా రఞ్జితమ్ సౌన్దర్యమేవ దుగ్ధామ్బుధిః। శ్యామావదాతముఖస్థసౌన్దర్యాణామపారత్వాత్ దృష్టిప్రియత్వాచ్చ దుగ్ధామ్బుధిత్వం తస్య ఫేనకల్పం శ్రీరమణస్య మన్దస్మితం నః అఘం పాపం మన్దయతాత్ వినష్టం కుర్యాదిత్యర్థః। పద్మరాగాదిదివ్యరత్నానామపి క్షీరసముద్రోత్పన్నత్వాదోష్ఠభాసా రఞ్జితమిత్యుక్తమ్।। 50 ।।

స్వచ్ఛా మృదుస్మితదశాకలితైకదేశా
లక్ష్మీకపోలలలితక్షతహేతుభూతా।
సత్కున్దకుడ్మలసమా నిబిడా మమాన్తః

కృష్ణస్య రమ్యరదనావలిరావిరస్తు ।। 51 ।।

స్వచ్ఛేతి। స్వచ్ఛా శుభ్రా మృదుస్మితస్య దశాయామ్ అవస్థాయామ్ ఆకలితః ప్రకాశితః ఏకదేశః అగ్రభాగో యస్యాః సా తథోక్తా। లక్ష్మ్యాః కపోలే లలితస్య మనోహరస్య క్షతస్య హేతుభూతా। సత్కున్దకుడ్మలసమా నిబిడా శ్రీకృష్ణస్య రమ్యరదనావలిః మమ అన్తః హృదయే ఆవిరస్తు ఆవిర్భూతాఽస్తు ।। 51 ।।

సన్మాన్యలావణ్యమరన్దసాన్ద్రమమ్లానసచ్చమ్పకసమ్పదం నః।

మన్మానసే స్యాల్లసదున్నతాగ్రం సౌమ్యస్య నాసాపుటమచ్యుతస్య ।। 52 ।।

సామాన్యేతి। సామాన్యలావణ్యమేవ మరన్దః పుష్పరసః తేన సాన్ద్రమ్। అమ్లానస్య సచ్చమ్పకస్య సమ్పదివ సమ్పద్యస్య తత్తథోక్తమ్। లసత్ ఉన్నతమ్ అగ్రం యస్య తత్। సౌమ్యస్య అచ్యుతస్య నాసాపుటమ్ అన్తః హృదయమధ్యే। మమ మానసం మన్మానసం తస్మిన్। స్యాత్ ।। 52 ।।

వ్యక్తాతికోమలమనోరమవర్ణపూర్ణం

శ్రుత్యర్థవృత్తిమధురస్వరమత్యగాధమ్।

సత్క్లేశదుర్విషశమేఽమృతవర్షకల్పం

తత్త్వం నిజం హరివచః పరిబోధయేన్మామ్ ।। 53 ।।

F.N. 1. హాసం హరేరవనతాఖిలలోకతీవ్రశోకాశ్రుసాగరవిశోషణమత్యుదారమ్।

సమ్మోహనా రచితం నిజమాయయాఽస్య భ్రూమణ్డలం మనుసుతే మకరధ్వదజస్య - భా. (3/28/32)

వ్యక్తేతి। వ్యక్తైః స్పష్టైః అతికోమలైః అకఠిణైః మనోరమవర్ణైః మనోహరాక్షరైః పూర్ణం శ్రుత్యర్థే వేదార్థే వృత్తిర్వర్తనం యస్య తత్। మధురః స్వరో యస్య తత్। అత్యగాధం గమ్భీరం సతాం

క్లేశ ఏవ దుర్విషం తస్య శమే నాశకరణే అమృతవర్షకల్పమ్। హరివచః శ్రీకృష్ణవచనమ్। నిజం స్వకీయమ్। తత్త్వం మాం పరివోధయేత్ పరితో బోధయేత్। యత్ర యత్ర తత్ర సర్వత్ర బోధయేదిత్యర్థః ।। 53 ।।

నానావిధానుపమరత్నవిచిత్రితాభ్యాం

మీనోపమోజ్జ్వలహిరణ్మయకుణ్డలాభ్యామ్।

శ్రీనాథకర్ణయుగలం సుభగం భవార్త్యా

దీనస్య మే గిరమిమాం శ్రృణుతాచ్ఛ్రితస్య ।। 54 ।।

నానేతి। నానావిధానుపమరత్నైః విచిత్రితే ఖచితే తాభ్యాం మీనావేవోపమా యయోస్తే। ఉజ్వలహిరణ్మయే కుణ్డలే తాభ్యామ్। సుభగం మనోహరం శ్రీనాథస్య కర్ణయుగలమ్। భవార్త్యాః సంసారదుఃఖేన దీనస్య దుఃఖితస్య। శ్రితస్య ఆశ్రితస్య మే ఇమాం కావ్యరూపాం గిరం శృణుతాత్ ।। 54 ।।

అమ్భోజకోమలవిశాలసుదీర్ఘపత్రసమ్భాసమానమలిరాజదధీరతారమ్।

శమ్భుప్రభృత్యమరవాంఛితవల్గువీక్షం జృమ్భన్ముకున్దనయనం ముహురీక్షతాన్మామ్ ।। 55 ।।

వక్రాలకం మణిమయోజ్జవలపట్టబన్ధం కస్తూరికాతిలకభూషితమచ్యుతస్య।

విస్తీర్ణమీషదుదితాలికయుగ్మమిష్టమస్మాకఫాలలిఖితం కురుతాల్లాలాటమ్ ।। 56 ।।

అమ్భోజేతి। అమ్భోజస్యారవిన్దస్య కోమలం విశాలం సుదీర్ఘం పత్రం తద్వత్ర సమ్భాసమానం విశాలాయతకమలదలసదృశమిత్యర్థః। అలిరాజవత్ శోభమానమ్ అధీరం చఞ్చలతరం స్వకనీనికా యస్య తత్తథోక్తమ్। శమ్భుప్రభృత్యమరైః బ్రహ్మాదిదేవైర్వాఞ్ఛితా ప్రార్థితా వల్గుగువీక్షా యస్య తత్తథోక్తమ్। కస్తూరికాతిలకభూషితం విస్తూర్ణమ్ ఈషదుదితం ఊర్ధ్వగతమ్ అలికయుగ్మం లలాటోపాన్తోర్ధ్వభాగద్వయం యస్య తత్। అచ్యుతస్య లలాటం అస్మాకం ఫాలలిఖితమ్ అస్మత్సమ్బన్ధి లలాటలిఖితమ్। ఇష్టం శుభఫలప్రదం కురుతాత్।

తస్య సదా దుర్లేఖారహితత్వాత్ ధ్యాతుర్మమ లలాటమపి దుర్లేఖారహితం కరోత్విత్యర్థః ॥ 55, 56 ॥

శ్యామం త్రివక్రం విధిముఖ్యదేవసామ్రాజ్యవిశ్రాణనహేతులీలమ్।

కామాగ్ర్యచాపాకృతికామతాతభ్రూమణ్డలం(1) వక్రాలకం ఖణ్డయతాదఘం నః ॥ 57 ॥

శ్యామమితి। శ్యామం త్రివక్రం వివిధముఖ్యదేవానాం సామ్రాజ్యవిశ్రాణనహేతుః లీలావిలాసో యస్య తత్ భ్రూవిక్షేపమాత్రేణ బ్రహ్మాదీనాం సత్యాదిపదప్రాప్తిర్భవతీతి భావః। కామస్య మదనస్య త్ అగ్ర్యచాపం శ్రేష్ఠచాపం తస్య ఆకృతిరివాకృతిః యస్య తత్తథోక్తమ్। కామతాతస్య శ్రీకృష్ణస్య భ్రూమణ్డలం నః అస్మాకమ్ అఘం ఖణ్డయతు ॥ 57 ॥

స భవతు యశసే ప్రవాలకాన్తిర్మృదులతరః సరసోఽధరో మురారేః।

యదుదితరసలుబ్ధధీరవాత్సీదురసి రమాఽఽననపద్మచుమ్బినవేణౌ ॥ 58 ॥

స ఇతి। ప్రవాలస్య కాన్తిరివ కాన్తిర్యస్య స తథోక్తః। ముదులతరః సరసః మురారేః శ్రీకృష్ణస్య అధరః అధరోష్ఠః యశసే భవతు। రమా లక్ష్మీః యస్మాదధరోష్ఠాత్ ఉదితో యో రసః తత్ర లుబ్ధచిత్తా సతీ ఉరసి వక్షఃస్థలే దైవాత్ అధరాత్ సృతామృతరసస్యాధోభాగే స్థితాయా అపి పానం భవిష్యతీత్యాశయేనేత్యర్థః। ఆననపద్మచుమ్బివేణౌ చ శ్రీకృష్ణముఖపద్మచుమ్బింవేణువాద్యే(2) చ అవాత్సీత్ వాసమకరోత్ ॥ 58 ॥

సమ్పక్వబిమ్బసమరమ్యతమాధరోష్ఠః

సత్యమ్పదే భవతు సాత్వతరాజరాజ్ఞ్యాః।

F.N. 1. ధ్యాయేదజస్రమీశస్య పద్మజాదిప్రతీక్షితమ్।

భ్రూమఙ్గం పారమేష్ఠ్యాదిపదదా విముక్తిదమ్ ॥ - ద్వాదశస్తోత్రమ్ (1/11)

2. శ్రీదేవీ వేణుమాశ్రిత్య రేమే కృష్ణముఖామ్బుజే।

పపౌ చ తద్గతం గీతం సురా ఇతరభాణ్డగాః।।

- ఇతి భాదవతతాత్పర్యోద్ధృత తంత్రభాగవవతచనమ్। (10/19/10)

యత్సమ్భవామృతకణేన ఫణీన్ద్రతల్పః

కృష్ణః స నిత్యమజరామరణో(1) బభూవ ।। 59 ।।

సంపక్వేతి। సాత్వతరాజస్య కృష్ణస్య రాజ్ఞ్యాః రుగ్మిణ్యాః సమ్పక్వబిమ్బసమః సమీచీనపక్వబిమ్బసదృశః రమ్యతరాధరోష్ఠః సతాం సమ్పదే విభూత్యై భవతుః। ఫణీన్ద్రతల్పః సః శ్రీకృష్ణః యత్సమ్భవామృతకణేన అధరామృతబిన్దునా। నిత్యమ్ అజరామరణః జరామరణరహితో బభూవ ।। 59 ।।

సౌవర్ణరమ్యఫలకోపమితః కపోలః

సౌభాగ్యదో భవతు రఞ్జితకుణ్డలశ్రీః।

యచ్చుమ్బనం విరచయన్విగతాన్యతృష్ణః

కృష్ణో బభూవ రసరసః కిల నిత్యతృప్తః ।। 60 ।।

సౌర్వర్ణేతి। సౌవర్ణరమ్యఫలకోపమితః కుణ్డలరఞ్జితశ్రీః రుగ్మిణ్యాః కపోలః సౌభాగ్యదో భవతు। సరసః శ్రీకృష్ణః యచ్చుమ్బనం యస్య కపోలస్య చుమ్బనం విచయన్ కుర్వన్। విగతాన్యతృష్ణః అన్యవిషయేచ్చారహితః నిత్యతృప్తశ్చ బభూవ్। రుగ్మిణీకపోలచుమ్బనలోలస్య తతోఽన్యత్ర ఉత్కణ్ఠారహితత్వాదేనవ నిత్యతృప్తత్వమిత్యుత్ప్రేక్షా ।। 60 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సఞ్జాతః సురమణ్డలీషు మహితః సర్గోఽయమష్టాదశః ।। 61 ।।

ఇతి శ్రీవాదిరాజతీర్థప్రణీతరుక్మిణీశవిజయే అష్టాదశః సర్గః ।।

రోష్ణామితి। ఉక్తోఽర్థః ।। 61 ।।

।। ఇతి రుక్మిణీశవిజయటీకాయాం గురుభావప్రకాశికాయాం అష్టాదశః సర్గః ।।

F.N. 1. రమాధరోష్ఠామృతపానజాతమహానుభావేన న పూతనాయాః।
ఉరోజసంగ్యార్తికరో గరోఽసౌ బభూవ బాలస్య బలానుజస్య ।।
- ఇతి ప్రాగేవ (2/36) ఉక్తమ్ ।।

****************************************************************************

.

ఏకోనవింశః సర్గా

దన్తక్షతైః కృతపదం ప్రవిభాతి దేవ్యా గణ్డస్థలం ప్రియవశీకరణోచితస్య।
ముష్ణత్ప్రభాం కనకయన్త్రవరస్య వశ్యకర్మార్హరక్తరసతో రచితాక్షరస్య ।। 1 ।।

కామినీ(1) కమలా దేవీ సూనుర్మీనధ్వజః పురీ।
ద్వారకా యస్య మాం పాయాత్సోఽయం సౌన్దర్యసాగరః ।। 1 ।।

దన్తక్షతైరితి। దన్తక్షతైః శ్రీకృష్ణదన్తక్షతైః। కృతం పదం స్థానం యస్య తత్ కృతస్థానమ్। నూత్నరక్తార్ద్రదన్తక్షతోపేతమిత్యర్థః। అత ఏవ వశ్యకర్మార్హరక్తరతః వశ్యకర్మణి అర్హః యోగ్యః రక్తరసః తేన। కుఙ్కుమోదకేనేత్యర్థః। సార్వవిభక్తికస్తసిః। రచితాక్షరస్య లిఖితవశ్యమన్త్రాక్షరస్య। అతం ఏవ ప్రియవశీకరణోచితస్య కనకయన్త్రవరస్య సౌవర్ణపత్రాత్మకయన్త్రశ్రేష్ఠస్య। ప్రభాం కాన్తిమ్। ముష్ణాత్ అపహరత్। దేవ్యాః రుగ్మిణ్యాః। గణ్డస్థలం ప్రవిభాతి। సువర్ణయన్త్రవద్విభాతీత్యర్థః।। 1 ।।

అన్తర్గినగూఢకనకాఙ్కురితాననోఽపి
నాసావిభూషణమణిర్మురవైరిపత్న్యాః।
ముక్తామయః కిల మనోజ్ఞవధూసుధార్ద్ర-
బిమ్బోష్ఠచుమ్బిదనస్య సదాఽఽమయః క్వ ।। 2 ।।

అన్తరీతి। మురవైరిపత్న్యాః రుగ్మిణ్యాః। నాసావిభూషణమణిః అన్తర్గర్భే రన్ధ్రప్రదేశ ఇత్యర్థః। నిరూఢకనకేన ప్రవిశ్య స్థితసువర్ణశకలయా అఙ్కురితమాననం యస్య। రన్ధ్రప్రదేశాత్ వినిర్గతసువర్ణశలాకాగ్రభాగోపేతముఖప్రదేశోఽపీత్యర్థః। ముక్తామయః కిల ముక్తాఫలాత్మకః కిల। ముక్త ఆమయః వ్యాధిర్యేన స తథోక్తః। కిలేత్యాశ్చర్యే। హృది నిరూఢశరస్య వ్యాధ్యభావః ఆశ్చర్యమితి శ్లోకస్య ధ్వన్యోఽర్థః। అర్థాన్తరం న్యస్యతి। మనోజ్ఞవధూనాం మనోరమస్త్రీణాం సుధయా

F.N. 1. కలత్రం కమలా యస్య పుత్రః కమలసమ్భవః।

శివాద్యాః సేవకాస్తస్మై నమో విశ్వకుటుంవినే ।। - ఇతి విష్ణుతత్త్వనిర్ణయటీకాయామ్

అధరామృతేనార్ద్రః ద్రవీభూతః బిమ్బోష్ఠః తం చుమ్బతీతి సుధార్ద్రబిమ్బోష్ఠచుమ్బి వదనం యస్య స తథోక్తస్తస్య। కాన్తానామ్ ఓష్ఠౌతపానాసక్తముఖస్యేత్యర్థః। నాసామణేరధరోష్ఠపరిలమ్బమానత్వాదితి భావః। ఆమయో వ్యాధిః క్వ కుతః వద। అమృతం పిబతో వ్యాధిః క్వేత్యర్థః।। 2 ।।

ముక్తాత్మకోఽపి మృదులోష్ఠపుటానుషక్తో

నిత్యం యదుల్లసదపాఙ్గశరేణ భిన్నః।

నాసావిభూషణమణిః పరిలమ్బతేఽస్యా

దేవ్యాః కిమచ్యుతవశీకరణే ప్రయాసః ।। 3 ।।

ముక్తాత్మకోఽపీతి। ముక్తాత్మకోఽపి ముక్తాఫలరూపోఽపి విముక్తోఽపీతి ధ్వనిః। మృదులోష్ఠపుటానుషక్తః ముక్తస్య కాన్తాధరాసక్తిర్విర్వితేతి అపినా సూచయతి। తేనాధరస్య లావణ్యాతిశయో ద్యోత్యతే। నాసావిభూషణమణిః నిత్యం సర్వదా యస్యాః రుగ్మిణ్యాః ఉల్లసదపాఙ్గశరేణ మనోహరకటాక్షబాణేన భిన్నః। కటాక్షకాన్త్యా మిశ్రితః సన్నితి ధ్వనిః। పరిలమ్బతే। అనేన కామినీం హిత్వాఽన్యత్ర గన్తుమ్ అసమర్థస్య తత్రైవాసక్తిర్ద్యోత్యతే। అస్యాః దేవ్యాః రుగ్మిణ్యాః అచ్యుతవశీకరణే ప్రయాసః కిమ్। శ్రీకృష్ణస్యాపి ముక్తత్వావిశేషాత్ సోఽప్యేవం వశీకర్తుం శక్ ఇతి భావః ।। 3 ।।

నాసాఖ్యచమ్పకభియా చలితస్య నేత్రచార్వమ్బుజార్పితహృదా చ సముత్సుకస్య।

భృఙ్గస్య సమ్పదమధీరజవస్య ముష్ణన్ లక్ష్మీం తనోతు యదుపుఙ్గవరాజ్ఞ్యపాఙ్గః ।। 4 ।।

దేవ్యాశ్చఞ్చలాపాఙ్గచాఞ్చల్యే నిమిత్తముత్ప్రేక్షయన్ భృఙ్గసామ్యేన వర్ణయతి। నాసేతి। నాసాఖ్యచమ్పకభియా చలితస్య నాసికాసమీపమాగత్య చమ్పకముకులభ్రాన్త్యోత్పన్నభయేన కటాక్షపర్యన్తం విషయాంతరపర్యన్తం వా పలాయితస్యేత్యర్థః। నేత్రమేవ చార్వమ్బుజం మనోహరకమలదలం తత్రార్పితం హృత్ తేన సముత్సుకస్య। అమ్బుజాశయా నేత్రాన్తస్థానం త్యక్తుమశక్తస్యేత్యర్థః। పునః పరావృత్య నేత్రాన్తస్థానమాగతస్యేతి వా। అధీరజవస్య చమ్పకభియా గమనం అమ్బుజలోభాత్పునరాగమనఞ్చ వారం వారం కుర్వత్ ఇత్యర్థః। భృఙ్గస్య భ్రమస్య శోభాం ముష్ణన్ యదుపుఙ్గవస్య శ్రీకృష్ణస్య రాజ్ఞ్యాః రుగ్మిణ్యాః అపాఙ్గః కటాక్షః లక్ష్మీం తనోతు విస్తారయతు ।।

స్వర్గాఙ్గీ వరనీలరత్నసదృశాపాఙ్గీ ప్రవాలోల్లస-

త్పాదా యా స్మితమౌక్తికా మరకతస్కన్ధాభనీలా జటా।

వైడూర్యాగ్ర్యనఖా నఖక్షతలసన్మాణిక్యపుష్పోష్ఠస-

ద్గోమేదా రదవజ్రరుక్సురతరుం నాస్మై దదౌ శ్రీపతిః ।। 5 ।।

స్వర్ణాఙ్గీతి। యా రుగ్మిణీ స్వర్ణవత్ అఙ్గం శరీరం యస్యాః సా। పారిజాతోఽపి సువర్ణాత్మకః। వరనీలరత్నసదృశాపాఙ్గీ అసితాపాఙ్గీత్యర్థః। పారిజాతోఽపి నీలరత్నాత్మకపత్రవాన్। ప్రవాలవత్ విద్రుమవత్ ఉల్లసన్తౌ పాదౌ యస్యా సా। పారిజాతోఽపి ప్రవాలరూపమూలప్రదేశః। స్మితమేవ మౌక్తికం యస్యాః సా। పారిజాతోఽపి ముక్తాఫలోపేతః మరకతస్కన్ధస్య ఆభేవాభా యాసాం తాః నీలా జటాః విలసార్థం చత్రస్రో వేణ్యో యస్యాః సా తథోక్తా। "చతుష్కపర్దా యువతిః సుపేశా"(1) ఇతి శ్రుతేః। పారిజాతోఽపి మరకతస్కన్ధోపేతః। వైదూర్యవత్ అగ్ర్యాః। నఖక్షతమేవ లసన్మాణిక్యపుష్పం యస్యాః సా। ఓష్ఠసద్గోమేదా ఓష్ఠ ఏవ సద్రోమేదరత్నం యస్యాః సా। రదా ఏవ దన్తా ఏవ వజ్రాణి తేషాం రుక్ కాన్తిర్యస్యాః సా। ఇతి కృత్వా శ్రీపతిః శ్రీకృష్ణః అస్యై నవరత్నసదృశావయవోపేతరుగ్మణ్యై। సురతరుం పారిజాతం న దదౌ న దత్తవాన్। తాదృశీం రుగ్మిణీమేవ పారిజాతతరుం మత్వా అస్యై పారిజాతతరుం న దత్తవానిత్ర్యథః ।। 5 ।।

కార్శ్యం కాయే మనోజ్ఞే కచభరకరయోర్లమ్బమానత్వదైర్ఘ్యే

చక్షుర్మధ్యోరుదేశేష్వధికచపలతాదృశ్యతామార్దవాని।

తత్తే తాని క్రమేణ ద్విరదపరిలసత్కుమ్భశోభాపహారి-

ణ్యస్తి స్తః సంతి లక్ష్మ్యాః కుచకలశతటే నాస్తి నస్తో న సంతి ॥6॥

కార్శ్యమితి। రుగ్మిణ్యాః మనోహరే కాయే శరీరే కార్శ్యం కృశతా అస్తి। కృశాఙ్గిత్వాదితి భావః। కచభరకరయోః కేశపాశబాహ్వోః లమ్బమానత్వదైర్ఘ్యే స్తః తిష్ఠతః। కేశపాశస్య కరస్య లమ్బమానత్వాద్దీర్ఘత్వాచ్చేతి భావః। చక్షుశ్చ మధ్యఞ్చ

F.N. 1. ఋ (10/114/3)

ఊరుదేశశ్చ తేషు। అధికచపలాతాదృశ్యతామార్దవాని క్రమేణ సన్తి। చపలాక్షిత్వాచ్చక్షుషి చాపల్యమ్। కృశోదరత్వాన్మధ్యేఽదృశ్యతా। మృద్వఙ్గిత్వాదుదరదేశే మార్దవమితి। ఏతాని క్రమేణ సన్తీత్యర్థః। ద్విరదపరిలసత్కుమ్భస్య కరిమనోజ్ఞమస్తకస్య శోభాం కాన్తిమ్ అపహరతీతి తథోక్తః తస్మిన్। రుగ్మిణ్యాః కుచకలశతటే తత్ కార్శ్యం నాస్తి। తే లమ్బమానత్వదైర్ఘ్యే న స్తః। తాని అధికచపలతాదృశ్యతామార్దవాని న సన్తి। కాయాదిషు కార్శ్యాదీనాం గుణత్వాత్ కుచస్య దోషత్వాదితి భావః ॥ విషమసమస్యాపూరణమిదమ ॥6॥

భ్రమధ్యలఘ్నమృగనాభిలలామరేఖా శ్రీశ్రీశయోరనుకరోతి హి నీలనీలా।

శాణోపలోపరిగతం రణధీరమారచనాపానుషక్తమసితోత్పలచారుబాణమ్ ॥7॥

భ్రూమధ్యేతి। నీలనీలా నీలాన్నీలా అతినీలేత్యర్థః। శ్రీశ్రీశయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణోః భ్రూమధ్యే లగ్నస్య మృగనాభిలలామస్య కస్తూరీతిలకస్య రేఖా శాణోపలోపరిగతం శాణ్యాః ఘర్షణస్య యః ఉపలః పాషాణః తస్యోపరి గతమ్। రణధీరమారచాపానుషక్తమ్ అసితోత్పలచారుబాణమ్ అనుకరోతి హి। భ్రూమధ్యస్య చాపమధ్యోపమత్వాత్ ఫాలస్య శాణప్రాన్తోపమత్వాత్ కస్తూరీతిలకస్య నీలోత్పలకుడ్మలసమానత్వాత్ రణధీరత్వేన చాపమధ్యశర ఏవ నిశితత్వస్య సమ్పాదనీయత్వాత్ దృష్టజనమనోమోహనత్వాచ్చ రణధీరమాణరచాపానుషక్తాసితోత్పలశరసామ్యమితి సమగ్రోపమేయమ్ ॥7॥

నిత్యం పరస్పరమనోరమగాత్రసఙ్గాన్మత్తాలిరక్తసరసీరుహకాన్తిమన్తౌ।

లక్ష్మీరమారమణయోర్జగదాదిపిత్రోరస్మాకమీప్సితఫలం కురుతం కటాక్షౌ।। 8 ।।

నిత్యమితి। నిత్యమ్ అనవరతం పరస్పరమనోరమగాత్రసఙ్గాత్ పరస్పరనిరీక్షణే సతి అన్యోన్యగాత్రసఙ్గాత్। మత్తాలిరక్తసరసీరుహకాన్తిమన్తౌ। శ్రీకృష్ణశరీరస్య నీలత్వాత్తచ్ఛరీరసమ్బన్ధేన దేవ్యాః కటాక్షస్య భ్రమరకాన్తిః। దేవ్యాః శరీరస్య పీతవర్ణత్వాత్ తచ్ఛరీరసమ్బన్ధేన శ్రీకృష్ణకటాక్ష స్యేషద్రక్తామ్బుజకాన్తిః సమ్పన్నేతి బోధ్యమ్। జగదాదిపిత్రోః లక్ష్మీరమారమణయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః కటాక్షౌ అస్మాకమీప్సితం ఫలం కురుతామ్ ।। 8 ।।

రక్తా రమారామకటాక్షలక్ష్మీర్లక్షీకరోత్వస్మదమిత్రవర్గమ్।

సైవానురక్తా విధిశర్వపూర్వసౌభాగ్యదాత్రీ శరణాగతం మామ్ ।। 9 ।।

రక్తేతి। రమా చ రామశ్చ రమారామౌ రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణౌ తయోః కటాక్షలక్ష్మీః అపాఙ్గకాన్తిః। రక్తా సతీ క్రోధేన రక్తా సతీ। అస్మదమిత్రవర్గమ్ అస్మచ్ఛత్రూసమూహమ్। లక్షీకరోతు। తయోః క్రూరదృష్టిరస్మచ్ఛత్రూన్ దహత్విత్యర్థః। విధిశర్వౌ విరిఞ్చిశివౌ పూర్వౌ ప్రథమౌ యేషాం దేవానాం తే విధిశర్వపూర్వాః తేషామ్। సౌభాగ్యదాత్రీ సైవ కటాక్షలక్ష్మీః। అనురక్తా కృపాయుక్తా సతీ ఈషత్త్వాన్తరాగస్య నయనలక్షణత్వాత్ అనుకూల ఈషద్రక్తా చ। శరణాగతం మాం లక్షీకరోతు విషయీకరోతు ।। 9 ।।

మృకుటరవిభియాఽధోలమ్బమానం ముఖేన్దు-

ప్రవిలసదురుభాసా చోన్ముఖం తన్ముఖస్థమ్।

కుటిలమలకరాశిం కర్ణనీలోత్పలశ్రీ-

పరిహృతనిజద్వైత్యం తర్కయామ్యన్ధకారమ్ ।। 10 ।।

ముకుటేతి। అలకరాశిం రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః కుటిలాలకసమూహమ్ అన్ధకారం తర్కయామి। కథమ్భూతమన్ధకారమ్। ముకుటరవిభియా కిరీటాఖ్యసూర్యభీత్యా। సూర్యాన్ధకారయోర్విరోధాదితి భావః। అధః శిరసః అధఃప్రదేశే లలాట ఇత్యర్థః। లమ్బమానం

ముకుటరవేరుపరివిద్యమానత్వాత్ అధః పలాయనం కర్తుం లలాటదేశమాగతమిత్యర్థః। పునః కథంభూతమ్। ముఖేన్దోః ప్రవిలసతీ యా ఉరుభా తయా చోన్ముఖమ్ ఊర్ధ్వముఖమ్। తేజస్తిమిరయోర్విరోధాదత్రాపి ముఖచన్ద్రతేజసాధః ప్రదేశే గన్తుమశక్యత్వత్ పునరపి గన్తుమున్ముఖమిత్యర్థః। కిఞ్చిదధోగత్య పునరూర్ధ్వగమనే కేసానాం సహజకౌటిల్యం భవతి। తతః ఉబయత్ర హేతూత్ప్రేక్షా। పునః కథం భూతమ్। తన్ముఖస్థమ్ ఉభయత్రాపి గన్తుమశక్యత్వాత్ తయోః రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోః ముఖ ఏవ స్థిమిత్యర్థః। నను శత్రుద్వయమధ్యే కథం వాన్ధకారేణ స్థితమిత్యాశఙ్క్య సహాయసమ్పత్త్యా స్థితమిత్యాహ। కర్ణేతి। కర్ణయోః యే నీలోత్పలే అవతంసీకృతేన్దీవరే తయోః శ్రియా అధికకాన్త్యా పరిహృతం నిజదైన్యం కార్పణ్యం యస్య స తథేత్యర్థః। నీలోత్పలకాన్తేః చన్ద్రసుహృత్త్వే తత్తేజఃసహత్వాత్ అత ఏవ సూర్యతేజసోఽప్యభీతత్వాచ్చోభయతః తావద్దేశప్రసృతనీలోత్పలకాన్తిసహాయేన విజితమన్ధకారేణేతి భావః। ఏతాదృశమన్ధకారం తర్కయామీతి సమ్బన్ధః ।। 10 ।।

ఉత్తుఙ్గనీలచమరీమృగవాలభార
కల్పం స్ఫురద్వివిధరత్నలసత్కిరీటమ్।
ఉత్ఫుల్లపుష్పనికరాకరముజ్జ్వలన్తం
నిత్యం స్మరామి కమలాచ్యుతమౌలిదేశమ్ ।। 11 ।।

ఉత్తుఙ్గేతి। ఉత్తుఙ్గః నీలచమరీమృగస్య యో వాలభారః లాఙ్గూలే పరితో లమ్బమానరోమసమూహః తస్య కల్పం సదృశమ్। స్ఫురద్వివిధరత్నలసత్కిరీటం స్ఫురన్తి వివిధాన్తి యాని రత్నాని తైః లసత్కిరీటం యస్మిన్ సః తమ్। ఉత్ఫుల్లపుష్పనికరాణామ్ ఆకరమ్ ఆధారం తైరలఙ్కృతమిత్యర్థః। ఉజ్వలన్తం శోభమానం కమలాచ్యుతమౌలిదేశం రుగ్మిణీశ్రీకృష్ణయోర్ధమ్మిల్లప్రదేశమ్। ధమ్మిల్లే ముకుటే మౌలిరితి భాస్కరః। నిత్యం స్మరామి ।। 11 ।।

ఇత్థం జామ్బవతీమువాహ స విభుః సల్లక్షణాం లక్షణాం
సత్యాం(1) సర్వగుణాకరాం శశిముఖీం నీలాం చ నీలాలకామ్।
కాలిన్దీం కలకణ్ఠకణ్ఠనినదాం స్వాం మిత్రవిన్దాం తథా
బాలా భూమిసుతాహృతాశ్చ బహుశో ద్వారావతీవల్లభః ।। 12 ।।

ఇత్థమితి। స విభుర్ద్వారావతీవల్లభః శ్రీకృష్ణః ఇత్థముక్తప్రకారేణ జామ్బవతీం జామ్బవతీనామ్నీమ్। భార్యామ్ ఉవాహ వివాహయామ్బభూవ। సల్లక్షణాం శుభలక్షణాం లక్షణానామ్నీమ్ ఉవాహేతి ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। సర్వగుణాకరాం సర్వగుణాశ్రయామ్। సత్యాం సత్యభామామ్। శశిముఖీం నీలాం నీలానామ్నీమ్। నీలాః అలకాః యస్యాస్తాం కాలిన్దీం కాలిన్దీనామ్నీమ్। కలకణ్ఠవత్ కోకిలవత్ కణ్ఠనినదః కణ్ఠధ్వనిః యస్యాః సా తామ్। మాతులపుత్రీత్వేన స్వాం స్వకీయాం మిత్రవిన్దాం చ

F.N. 1. సత్యభామా సాక్షాత్ మహాలక్ష్మీరేవ। తథాహి।।

రమైవ సా హి భూరితి ద్వితీయమూర్తిరుత్తమా।

బభూవ సత్రజిత్సుతా సమస్తలోకసుందరీ।

తథా హి సా చ రుగ్మిణీప్రియం ప్రియాసు తేఽధికమ్।

జనార్దనస్య తే హరేః సదాఽవియోగినీ యతః।। మ.భా.తా.ని. (17/2/8,2/9)

సాక్షాత్ సత్యా రుక్మిణీత్యేకసంవిత్ ద్విధా భూతా నాత్ర భేదోఽస్తి కశ్చిత్ ।। - ఇతి చ మ.భా.తా.ని. (20/83)

మిత్రవిన్దాఖ్యామ్। తథా భద్రామితి శేషః। భూమిసుతేన నరకాసురేణ ఆహృతాః బహుశో బహ్వ్యః బాలాః నారీశ్చ ఉవాహేతి సమ్బన్ధః ।। 12 ।।

కస్మాన్ముహ్యథ మానవా మురభిదః సర్వోత్తమత్వే పురా
యః పద్మాసనధూర్జటిప్రభృతిభిః కార్యాక్షమైః ప్రార్థితః।
గర్భే గీర్భిరభిష్టుతః ఫణిఫణే నృత్యంశ్చ యః సేవితః।
సద్వేణు రణయంశ్చ నమ్రతనుభిర్యో విస్మితైరీక్షితః ।। 13 ।।

వివాహవర్ణనం సమాప్య కుమారోదయం వర్ణయిష్యన్ ప్రసఙ్గాత్ శ్రీకృష్ణస్య సర్వోత్తమత్వే భాగవతదశమస్కన్ధోక్తకథామేవ ప్రమాణీకరోతి। కస్మాదితి। హే మానవాః మురభిదః శ్రీకృష్ణస్య సర్వోత్తమత్వే బ్రహ్మరుద్రాదిసకలదేవోత్తమత్వవిషయే కస్మాత్కారణాత్ ముహ్యథ ముగ్ధా భవథ। నిర్ణాయకబహుతరప్రమాణస్య విద్యమానత్వాత్కిమర్థం సన్దేహం కురుథేత్యర్థః।

ప్రమాణమాలాం దర్శయతి। పురేతి। పురా శ్రీకృష్ణావతారాత్పూర్వం యః శ్రీకృష్ణః కార్యాక్షమైః భూభారహరణరూపకార్యం కర్తుమసమర్థైః పద్మాసనో చతుర్ముఖబ్రహ్మా ధూర్జటిః శివః ఏతత్ప్రభృతిభిః దేవైః యస్మాత్ప్రార్థితః భూభారహరణాయావతారం కర్తుం స్తుతః। తస్మాత్తస్య సర్వోత్తమత్వే కస్మాన్మహ్యథేత్యాదినా సర్వత్రాన్వయః। యో యేన ప్రార్థ్యతే స తస్మాదుత్తమః యథా రాజేత్యాదినా సర్వత్ర వ్యాప్తేః సద్భావాదితి భావః।

బ్రహ్మా తదుపధార్యాథ సహ దేవైస్తయా సహ।

జగామ సత్రినయనః తీరం క్షీరపయోనిధేః

తత్ర గత్వా జగన్నాథం దేవదేవం వృషాకపిమ్।

పురుషం పురుషసూక్తేన ఉపతస్థే సమాహితః(1)

ఇతి వచనాత్। యః కృష్ణః గర్భే దేవక్యుదరే పద్మాసనధూర్జటిప్రభృతిభిర్గీర్భిః స్తుతిరూపాభిరభిష్టుతః।

బ్రహ్మా భవశ్చ తత్రైత్యమునిభిర్నారదాదిభిః।

దేవైః సానుచరైః సార్ధం గీర్భిర్విష్ణుమథాస్తువదితి(2)

F.N. 1. భా. (10/1/19)

2. భా. 10/2/25

వచనాత్ అయమర్థః సిద్ధః। యః కృష్ణః ఫణిఫణే కాలియశిరసి నృత్యంశ్చ పద్మాసనధూర్జటిప్రభృతిభిః తాలమర్దలసఙ్గీతాదిపరిచర్యయా సేవితశ్చ।

తం నర్తుముద్యతముపేత్య తదా తదీయగన్ధర్వసిద్ధచారణదేవవధ్వః।

ప్రీత్యా మృదఙ్గపణవానక వాద్యగీతపుష్పోపహారబలిభిః సహసోపసేదుఃరితి(1)

వచనాదయమమర్థః సిద్ధః। తదీయాః పుత్రపౌత్రాదినా తత్సమ్బన్ధినో బ్రహ్మాద్యాః। యశ్చ సద్వేణుం సమీచీనవేణువాద్యం రణయన్ నమ్రతనుభిర్విస్మితైర్బ్రహ్మాదిభిరీక్షితః। "సుమనసస్తదుపధార్య సురేశాః శర్వశక్రపరమేష్ఠిపురోగాః।। కవయ ఆనతకన్ధరగాత్రాః కశ్మలం యయురనిశ్చితతత్త్వాః"(2) ఇతి వచనాదయమర్థః సిద్ధః ।। 13 ।।

కృష్ణాయామపి తైర్నతైః పరివృతం దృష్ట్వా శ్వఫల్కాత్మజో

యం తుష్టావ గుణైరబద్ధమితరాన్బద్ధానుదీర్య స్ఫుటమ్।

సేవాతుష్టహృదోఽపి దేవనికరాదప్రాప్తముక్తిం ప్రభు-

ర్యః ప్రాదాన్ముచుకున్దభూమిపతయే తైర్నిద్రితాయాప్యలమ్ ।। 14 ।।

కృష్ణాయామితి। కిఞ్చ కృష్ణాయాం యమునాయామపి శ్వఫల్కాత్మజః అక్రూరః నతైః నమస్కృతైః పరివారభూతైః బ్రహ్మాదిభిః పరివృతం యం కృష్ణం గుణైః సత్త్వాదిభిః అబద్ధమ్ ఇతరాన్ బద్ధాన్ గుణబద్ధాన్ ఉదీర్య ఉక్త్వా కృష్ణం తుష్టావ।

సునన్దనన్దప్రముఖైః పార్షదైః సనకాదిభిః।

సురేశైర్బ్రహ్మరుద్రాద్యైర్నవభిశ్చ ద్విజోత్తమైరితి(3)।

నైతే స్వరూపం విదురాత్మనస్తే హ్యజాదయోఽన్యాత్మతయా గృహీతాః।

అజోఽనుబద్ధః సగుణైరజాయా గుణాత్పరం వేదం న తే స్వరూపమ్(4)

ఇతి వచనాత్ అయమర్థః సిద్ధః। కిఞ్చ యః ప్రభుః శ్రీకృష్ణః సేవాతుష్టహృదోఽపి యుద్ధే సహాయకరణలక్షణసేవయా సన్తుష్టచేతసోఽపి దేవనికరాత్ అప్రాప్తముక్తిమ్।

వరం వరయ భద్రం తే ఋతే కైవల్యమాత్మనః।

ఏక ఏవేశ్వరస్తస్య భగవాన్ విష్ణురవ్యయ(5)

F.N. 1. భా. 10/16/27

2. భా. 10/35/15

3. భా. 10/39/53

4. భా. 10/40/3

ఇతి వచనాత్। అలబ్ధకైవల్యం త్రైర్దేవైరలమత్యర్థం నిద్రితాయ సఞ్జాతా నిద్రా అస్యేతి స తథోక్తస్తస్మై। నిద్రాం ప్రాపితాయ ముచుకున్దభూమిపతయే। ప్రాదాత్ దత్తవాన్।

జన్మన్యనన్తరే రాజన్ సర్వభూతసుహృత్తమః।

భూత్వా ద్విజవరస్త్వం వై మాముపేష్యసి కేవలమ్(1)

ఇతి వచనాత్। దేవైర్దాతుమశక్యాం ముక్తిం ముచుకున్దాయ ప్రాదాదితి యత్తతస్మాత్ శ్రీకృష్ణస్య సర్వోత్తమత్వే కిమర్థం ముహ్యథేతి సమ్బన్ధః ।। 14 ।।

యః కల్పాఙ్ఘ్రిపమాహరన్సురవరాన్వ్యద్రావయత్సేశ్వరాన్

యో భస్మీకృతభస్మదానవపతిః శమ్భుం పురాఽపాలయత్।

యోగీన్ద్రాదృతవైభవో భృగుమునిర్యచ్ఛైష్ఠ్యమస్పష్టయత్

తం భక్త్యా భజతాజితం మధుజితం కైవల్యకామా జనాః ।। 15 ।।

య ఇతి। యః కృష్ణః కల్పాఙ్ఘ్రిపం పారిజాతమ్ ఆహరన్ సన్ రాజేశ్వరాన్ రుద్రసహితాన్ సురవరాన్ ఇన్ద్రాదిదేవాన్ వ్యాద్రావయత్ యుద్ధే విద్రావయామాస।

తూర్ణం గృహీత్వా పాణిభ్యాం విషాణే తస్య నన్దినః।

సశూలపాణిం చిక్షేప వైనతేయో ధనుః శతమ్

ఇతి వచనాదయమర్థః సిద్ధః। య కృష్ణః పురా భస్మీకృతభస్మదానవపతిః నిర్దగ్ధబస్మాసురః సన్ శమ్భుం శివమ్ అపాలయత్।

ముముచుః పుష్పవర్షాణ హతే పాపే వృకాసురే।

దేవర్షిపితృగన్ధర్వా మోచితః సఙ్కటాఞ్ఛివః(2)

ఇతి వచనాదయమర్థః సిద్ధః। యోగీన్ద్రాదృతవైభవః యోగీన్ద్రైః ఆదృతం మానితం వైభవమ్ ఐశ్వర్యం యస్య స తథోక్తః। భృజుమునిర్యస్య శ్రీకృష్ణస్య్రశ్రైష్ఠ్యం బ్రహ్మరుద్రాద్యుత్తమత్వమ్ అస్మపష్టయత్ స్పష్టీచకార।

పునః స్వసత్రమాసాద్య మునీనాం బ్రహ్మవాదినామ్।

స్వానుభూతమశేషేణ రాజన్ భృగురవర్ణయత్।

F.N. 1. భా. 10/51/64

2. భా. 10/80/37

తం నిశమ్యాథ మునయో విస్మితా ముక్తసంశయాః।

భూయాంసం శ్రద్ధధుర్విష్ణుం యతః శాన్తిర్యతోఽభయమ్(1)

ఇతి వచనాదయమర్థః సిద్ధః। హే కైవల్యకామా జనాః తం స్ర్వోత్తమమజితం కేనప్యపరాజితం మధుం మధునామకాసురం జయతీతి మధుజిత్ తమ్। శ్రీకృష్ణం భక్త్యా భజత ।। 15 ।।

కైలాసయాత్రాదిభిరూనభావో యద్యస్య తర్హ్యైక్యవచో వృథా స్యాత్।

లీలేతి వాచ్యం భవతా వయం తు పౌత్రాలయప్రాప్తిముపేక్షయామః ।। 16 ।।

నను శివశ్రైష్ఠ్యే శ్రీకృష్ణనైచ్యే చ।

ఆరాధ్య దేవదేవేశం శఙ్కరం లోకశఙ్కరమ్।

రుగ్మిణ్యాం తనయం లేభే నష్టం కామం పునర్హరిః

ఇత్యాది కైలాసయాత్రాకథారూపప్రమాణమస్తీత్యాశఙ్క్యాహ। కైలాసేతి। కైలాసయత్రాదిభిః కైలాసగమనశివలిఙ్గప్రతిష్ఠాపనాదిభిః। అస్య శ్రీకృష్ణస్య ఊనభావః శివాన్నీచతా యది తర్హిం "శివాయ విష్ణురూపాయే" తి భవదీయం విష్ణుశివయోరైక్యవచః వృథా బాధితార్థకం స్యాత్। నహి పూజ్యపూజకయోరైక్యం భవతి। అతో హరిశఙ్కరయోరైక్యం వదతా శ్రీకృష్ణకృతకైలాసయాత్రాదికం కేవలం లీలా వినోద ఏవ। న తారతమ్యప్రయోజకమితి వాచ్యమ్। వయం తు పౌత్రాలయప్రాప్తిం స్నేహవశాదేవ పౌత్రగృహగమనం మత్వా శఙ్కైవేయం న ఘటత ఇతి ఉపేక్షయామః। తథా చ నిరఙ్కుశం పూర్వోక్తవిష్ణుసర్వోత్తమత్వమితి భావః ।। 16 ।।

యుధిష్ఠిరస్యాలయమేవ గచ్ఛంస్తథా ద్విజాదీన్యమినః సమర్చన్।

తతోఽపి నీచః కిమయం నృలోకే (2)నరానుకారార్థమిదం హి సర్వమ్ ।। 17 ।।

నను మాఽస్తు హరిశఙ్కరయోరైక్యం కైలాసాదియాత్రామాత్రేణ శ్రీకృష్ణస్య నీచతాఽస్త్వితృత ఆహ। యుధిష్ఠిరస్యేతి। ఏష శ్రీకృష్ణః యుధిష్ఠిరస్య

F.N. 1. భా. 10/89/14,24

2. యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో జనః।

స యత్ప్రమాణం కురుతే లోకస్తదనువర్తతే ।। - ఇత్యాది గీతా ।। 3/21-24

పాణ్డుపుత్రస్య ఆలయమ్ ఇన్ద్రప్రస్థం ప్రతి గచ్ఛన్ తతో యుధిష్ఠిరాన్నీచః కిమ్। యుధిష్ఠిరాదపి శ్రీకృష్ణస్య నీచత్వం పరస్యాప్యనభిమతమితి కింశబ్దేనాక్షిపతి। యది కైలాసయాత్రామాత్రేణ శివాదపి నీచః స్యాత్తర్హిం ఇన్ద్రప్రస్థయాత్రామాత్రేణ యుధిష్ఠిరాదపి నీచః స్యాదితి భావః। నను న కేలాసయాత్రామాత్రేణ నీచతాం బ్రూమః కిన్తు శివార్చనేనైవ నైచ్యం బ్రూమ ఇత్యత ఆహ। తథేతి। యథా శివార్చనం తథా ద్విజాదీన్ యమినః నారదాదీన్। సమర్చయన్ అయం శ్రీకృష్ణః తతోఽపి ద్విజాదిభ్యః నీచః కిమ్। అత్రాపి కింశబ్దః

పూర్వవదాక్షేపే। యది శివపూజాకరణేన శివాన్నీచః స్యాత్తర్హి ద్విజాదిపూజాకరణేన తేభ్యోఽపి నీచః స్యాదితి భావః। తర్హి కిమర్థం కైలాసేన్ద్రప్రస్థాయాత్రాదికం కృతమిత్యత ఆహ। నృలోక ఇతి। ఇదం కృష్ణేన కృతం సర్వం కైలాసేన్ద్రప్రస్థయాత్రాదికం నృలోకే మనుష్యలోకే అవతీర్ణస్య శ్రీకృష్ణస్య నరానుకారార్థం హి మనుష్యవిడమ్బనార్థమేవేదం కృతమితి భావః ।। 17 ।।

యదీహ శఙ్కా విపరీతభావే తదా నరాః సన్తి కిమాత్మలోకాత్।

పయోబ్ధితీరం వ్రజతో విధాతుః శివస్య చ స్వాలయతో గతస్య ।। 18 ।।

నన్వేవం బ్రహ్మాదీనాం క్షీరసముద్రయాత్రా హర్యర్చనాదికమపి నరానుకారార్థం కిం న స్యాదిత్యాశఙ్క్య తదా విడమ్బనీయమనుష్యాభావాన్నేత్యాహ। యదీయేతి। ఇహ ప్రమేయే విపరీతభావే బ్రహ్మాదియాత్రాదేరేవ నరానుకారార్థత్వే శఙ్కా యది క్షీరసముద్రయాత్రాదికం నరానుతరార్థం భవత్వితి యది శఙ్కా తదా ఆత్మలోకాత్ స్వసత్యలోకాత్ పయోబ్ధితీరం వ్రజతః విధాతుర్బ్రహ్మణః స్వాలయతః కైలాసాత్ పయోబ్ధితీరం గతస్య శివస్య చ విడమ్బనార్థాః నరాః సన్తి కిమ్। యేనేదం నరవిడమ్బనార్థం స్యాత్। నరవిడమ్బనం తు నరమధ్య ఏవ కర్తవ్యమ్। నరాభావాన్నరవిమ్బానార్థం న భవతి కిన్తు కార్యాక్షమైర్భక్త్యా కృతమిదం న నీచతాపహారకమితి భావః ।। 18 ।।

ఉక్తా కిమర్థా నరదృష్టిగమ్యాః స్వస్థానసంస్థైః రచితాః సమస్తాః।

అత్రాప్యదృశ్యాకృతిభిర్మునీన్ద్రవిజ్ఞానదృష్టేరపి దూరదూరైః ।। 19 ।।

నను సత్యలోకే నరాభావేఽపి నరలోకస్థనరవిడమ్బనార్థమిదం భవత్విత్యాశఙ్క్య స్వస్వలోకస్థదేవైః కృతస్యార్థస్య నరదర్శనాయోగ్యత్వాన్నేత్యాహ। ఉక్తా ఇతి। స్వస్వస్థానసంస్థైః బ్రహ్మాదిభిః రచితాః కృతాః సమస్తాః ఉక్తాః పూర్వోక్తా అర్థాః క్షీరసముద్రయాత్రాహర్యుపాసనాదిప్రమేయాని నరదృష్టిగమ్యాః కిమ్। అత్రత్యనరైః లోకాన్తరే కృతస్య ద్రష్టుమశక్యత్వాదితి భావః। నను మాఽస్తు స్వలోకస్థైః కృతస్య నరవిడమ్బనార్థతా ఉపపద్యత ఇత్యత ఆహ। అత్రాపీతి। అత్రాపి మనుష్యలోకేఽపి సదృశ్యాః నరైః ద్రష్టుమశక్యాః ఆకృతయః శరీరాణి యేషాం తైః మునీన్ద్రాణాం విజ్ఞానదృష్టేరపి దూరదూరైః బ్రహ్మాదిభిః రచితాః కృతా అపి అర్థాః గర్భస్తుతిరూపాః నరదృష్టిగమ్యాః కిమ్। అత్రాపి కృతస్య నరవిడమ్బనార్థతా న సంభవతీతి భావః ।।

పురోగ్రభస్మాసురఘాతకాలే నరానుకారస్య హి కాఽస్తి యుక్తిః।

మునేశ్చ్రత సత్త్వవిచారహేతోర్గతస్య మర్త్యానుకృతిః కిమర్థా ।। 20 ।।

ఇతోఽపి। నరానుకారార్థతా న సంభవతీత్యాహ। పురేతి। పురా పూర్వమ్ ఉగ్రభస్మాసురస్య మరణభీత్యా పలాయనం శివమ్ అనుధావతో భస్మాసురస్య ఘాతకాలే నరానుకారస్య పలాయనే నరానుకారస్య యుక్తిః ఉపపత్తిః కాఽస్తి। నాస్తీత్యర్థః। స్వప్రాణసఙ్కటే స్వసామర్థ్యస్య సర్వైః ప్రదర్శనీయత్వాదితి భావః। కిఞ్చ సత్త్వవి చారహేతోః తత్త్వవిచారార్థం గతస్య కైలాససత్యలోకవైకుణ్ఠలోకాన్ ప్రతి గతస్య మునేశ్చ భృగోః మర్త్యానుకృతిః మనుష్యానుకరణం కిమర్థం తత్త్వవిచారకాలే తత్త్వస్యైవ నిరూపణీయత్వేన మనుష్యవత్ అనృతకథనస్యానుచితత్వాదితి భావః।। 20 ।।

మర్త్యానుకారోఽపి హి మర్త్యలోకం ప్రాప్తస్య యుక్తో నరదృష్టిమార్గే।

కైలాసశైలం స్వజనస్య మధ్యే విజ్ఞాప్య కృష్ణోఽగమదాగమచ్చ ।। 21 ।।

శ్రీకృష్ణస్య తు మర్త్యానుకరణం ఘటతే ఇత్యాహ। మర్త్యానుకారోఽపీతి। హి యస్మాత్ మర్త్యానుకారోఽపి మర్త్యలోకం ప్రాప్తస్య యుక్తః। తస్మాత్ శ్రీకృష్ణః స్వజనస్య మధ్యే నరదృష్టిమార్గే విజ్ఞాప్య మయా కైలాసం ప్రతి గమ్యతే। తావత్పురీయం రక్షణీయా। ఇత్యాద్యాఘోష్య కైలాసశైలమగమత్ ఆగమచ్చ। విడమ్బనీయనరాణాం విద్యమానత్వాత్ కైలాసయాత్రా నరవిడమ్బనాయ కృతేతి వక్తుం యుక్తమితి భావః ।। 21 ।।

యదా స పుత్రం నిజనాభిజాతుకుశేశయాత్ప్రాగ్జనయామ్బభూవ।

తదా శివః కుత్ర వరస్య దాతా తదీయఫాలాన్తరజన్మభూమిః ।। 22 ।।

శ్రీకృష్ణాయ పుత్రాప్రాప్తిరూపవరదానాత్ శివస్య కృష్ణాధిక్యం భవత్విత్యాశఙ్కాయామాహ। యదేతి। స శ్రీకృష్ణః ప్రాక్ పూర్వమ్। నిజనాభిజాతకుశేశయాత్ స్వనభిజాతాన్ కమలాత్ యదా పుత్రం బ్రహ్మాణం జనయాంబభూవ చనయామాస। "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వ" మితి శ్రుతేః। తదా తదీయం చతుర్ముఖస్య సమ్బన్ధి। యత్ఫాలాన్తరం లలాటమధ్యమేవ జన్మభూమిః ఉత్పత్తిస్థానం యస్య స తథోక్తః। వరస్య దాతా శివః కుత్ర। కుత్రత్య

పద్మజోత్పత్తికాలే తత్పుత్రస్య శివస్యాభాదాదితి భావః। తస్మాత్ స్వత ఏవ పుత్రజననసమర్థస్య శ్రీకృష్ణస్య అసమర్థాచ్ఛివాత్ వరాదానమపి విడమ్బనార్థమేవేతి భావః ॥ 22 ॥

యద్వాహనీభూతగరుత్మదోజో విద్రావయామాస పినాకపాణిమ్(1)।

తస్య ప్రసాదాత్స సుతం జగామేత్యుక్తిర్న విద్వజ్జనమాననీయా ॥ 23 ॥

శివస్య వరదానేఽసామర్థ్యం దర్శయతి। యద్వాహినీభూతేతి। యస్య శ్రీకృష్ణస్య వాహినీభూతః వాహనభూతః గరుత్మాన్ గరుడః తస్య ఓజః గరుత్మదోజః పినాకపాణిం శివం విద్రావయామాస। "తూర్ణం గృహీత్వా పాణిభ్యాం విషాణో తస్య నన్దినః। సశూలపాణిం చిక్షేప వైనతేయో ధనుఃశత" మితి వచనాత్ తస్య తాదృశశివస్య ప్రసాదాత్ సః కృష్ణః సుతం జగామ ప్రాపేత్యుక్తిః వచనం న విద్వజ్జనమాననీయా। బుద్ధైరాదరణీయా న భవతి। నహి విద్వాంసః అసమర్థః సమర్థాయ వరం దత్తవానత్యుక్తిం సహన్త ఇత్యర్థః ॥ 23 ॥

మదన్యసేవైహికకామదాత్రీత్యుదీరయన్సర్వగుణాగ్రగణ్యః।

స్వపౌత్రయాత్రాం విరచయ్య సూనుమవాప పాపౌఘతమిస్రభానుః ॥ 24 ॥

తర్హి శివాత్కిమర్థం వరం గృహీతవానిత్యత ఆహ। మదన్యేతి। మదన్యసేవా మదన్యదేవతాసేవా ఐహికకామదాత్రీ పుత్రసమ్పదాద్యైహికఫలమాత్రదాయినీ నతు మత్పూజావత్ మోక్షదాత్రీత్యుదీరయన్ దృష్టాన్తముఖేన స్పష్టయన్ సర్వసురాగ్రగణ్యః సకలదేవతోత్తమః పాపౌఘతమిస్రభానుః శ్రీకృష్ణః స్వపౌత్రయాత్రాం విరచయ్య సూనుం

F.N. 1. శివం చ శక్రార్థముపాగతం హరిర్న్యవారయచ్ఛార్ఙ్గవినిఃసృతైః శరైః।

సవాహనో దూరతరే నిపాతితో గరుత్మతా శంభురగాచ్ఛరాహతః ॥

- ఇతి మ.భా.త.ని. 10/330

మాల్యే మన్త్రిణమాననే చ సుహృదం వాక్యేఽర్పయిత్వా శుకం

తద్రాత్రం రచయామ్బభూవ స సుతస్తస్య స్మరోఽభూత్కిల ।। 28 ।।

యత ఇతి। యః స్మరః శ్రీకృష్ణస్య కర్ణే నిడచిష్ణం స్వధ్వజలాఞ్ఛనం మకరమ్ అర్పయిత్వా నిధాయ మకరాకారకుణ్డలధారిత్వాత్ శ్రీకృష్ణకర్ణస్యేతి భావః। ఉన్నతశరాన్ మల్లికాచూతేన్దీవరారవిన్దాశోకాఖ్యాన్ బాణాన్ క్రమాత్ దన్తాశ్చ ఓష్ఠశ్చ దృశౌ చ దోశ్చ పదశ్చ తస్మిన్ దన్తోష్ఠగ్దోఃపదే। ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామితి(1) ఏకవద్భావః। అర్పయిత్వా దన్తాదీనాం మల్లికాకుడ్మలాదిసదృశత్వాదితి భావః। మధ్యతనౌ తనుమధ్యే స్వాఙ్గం స్వశరీరమ్ అర్పయిత్వా కామస్య శూన్యాఙ్గత్వాత్। శ్రీకృష్ణమధ్యస్యాపి అతిసూక్ష్మత్వేన శూన్యప్రాయత్వాదితి భావః। భ్రువోర్వరఘనురర్పయిత్వేతి ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః। భ్రూమణ్డలస్య ధనురాకారత్వాదితి భావః। లసత్కున్తలే మౌర్వీం భృఙ్గమయీమ్ అర్పయిత్వా కున్తలానామన్యోన్యబద్ధభృఙ్గాకారత్వాదితి భావః। మాల్యే వనమాలాయాం మన్త్రిణం కుసుమాకరం వసన్తమ్ అర్పయిత్వా। వనమాలాయాః నానాకుసుమాకరత్వాదితి భావః। ఆననే సుహృదం కామమిత్రం చన్ద్రం అర్పయిత్వా। ముఖస్య చన్ద్రాకారత్వాదితి భావః। వాక్యే శుకమ్ అర్పయిత్వా। కృష్ణవచసాం శుకవాక్యవన్మనోహరత్వాదితి భావః। తద్గాత్రం శ్రీకృష్ణశరీరం రచయాంబభూవ। స స్మరః తస్య శ్రీకృష్ణస్య సుతోఽభూత్కిల। ధ్వజశరాదిస్వసన్నాహముపాదానీకృత్య శ్రీకృష్ణశరీరం కృతవతో మదనస్య శ్రీకృష్ణపుత్రత్వమనుచితమ్। ప్రత్యుత వైపరీత్యస్యైవోచితత్వాదితి కిలశబ్దార్థః। కామసర్వసన్నాహవర్ణనస్య శ్రీకృష్ణసర్వాఙ్గవర్ణనస్య చ యుగపదేవ కృతత్వాదితి చమత్కారోఽయమ్ ।। 28 ।।

తారుణ్యలావణ్యసువీర్యధైర్యకారుణ్యముఖ్యైర్గుణైః ప్రకృష్టః।

ప్రద్యుమ్ననామార్థమసౌ కుమారః ప్రద్యుమ్నముఖ్యాంశయుతః(2) పిపర్తి ।। 29 ।।

F.N. 1. పా.సూ (2/4/2)

2. అధత్త పుత్రముత్తమం మనోభవం పురాతనమ్।

చతుస్తనోర్హరేః ప్రభోస్తృతీయరూపసంయుతః ।।

3. తతస్తదాహ్వయోఽభవత్ స రుగ్మిణీసుతో బలీ ।।

- ఇతి మ.భా.తా.ని. (17/182, 182)

ప్రద్యుమ్నే చారిరుద్ధే చ బలదేవే చ కేశవః।

సన్నిధానం విశేషేణ కరోతి జగతాం పతిః ।। - ఇతి భా. తాత్పర్యే (10/28/22)

తారుణ్యేతి । తారుణ్యలావణ్యసువీర్యధైర్యకారుణ్యముఖ్యైః ద్రవిణైః హిరణ్యైః ప్రకృష్టః ప్రద్యుమ్ననామకస్య విష్ణోః ముఖ్యాంశయుక్తః అసౌ కుమారః ప్రద్యుమ్నః ప్రద్యుమ్ననామార్థం ప్రకృష్టం ద్యుమ్నం ద్రవిణం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రద్యుమ్నశబ్దార్థః । హిరణ్యం ద్రవిణం ద్యుమ్నమిత్యమరః । పిపర్తిం పాలయత । పౄపాలనపూరణయోరితి ధాతుః । తారుణఅయాదిప్రకృష్టద్రవ్యోపేతత్వాత్ ప్రద్యుమ్నాంశయుక్తత్వాచ్చ అస్య ప్రద్యుమ్ననామ్ అన్వర్యమిత్యర్థః ।।

స రుగ్మవత్యాం కిల రుక్మపుత్ర్యాం హరేః సుతోఽజీజనదాత్మజాతమ్ ।

అసూత తం యాఽమల హేమకల్పమసౌ స్వానమోచితమేవ బభ్రే ।। 30 ।।

స ఇతి । సః హరే సుతః ప్రద్యుమ్నః రుగ్మిపుత్ర్యాం రుగ్మిణః భీష్మకసుతస్య పుత్ర్యాం రుగ్మవత్యాఖ్యాయాం ఆత్మజాతం సుతమ్ అజీజనమ్ । జనయామాస । యా అమల హేమకల్పం నిర్మల హేమసదృశం సుతమ్ । అసూత । అసౌ రుగ్మవతీ స్వనామ రుగ్మవతీతి స్వనామధేయమ్ ఉచితమ్ రుగ్మమస్యా అస్తీత్యన్వర్థం బభ్రే ।। 30 ।।

సపత్న సైన్యైరనిరుద్ధమాజౌ యమామనన్తి హ్యనిరుద్ధసఙ్జ్ఞమ్ ।

సదాఽఽశ్రితాభీప్సితవిత్తరాశిప్రదానకాలేఽప్యనిరుద్ధమన్యైః ।। 31 ।।

సపత్నేతి । ఆజౌ యుద్ధే । సపత్న సైన్యైః శత్రుసైన్యైః అనిరుద్ధం అనివారితమ్ । సదా ఆశ్రితాభీప్సితవిత్తరాశిప్రదానకాలేఽపి అన్యైః అనిరుద్ధం యం కుమారమ్ అత ఏవానిరుద్ధసంజ్ఞమ్ ఆమనన్తి వదన్తి ।। 31 ।।

ఉషాభిధాయాం స చ వజ్రసంజ్ఞమజీజనద్వైరినగౌఘవజ్రమ్ ।

తమఃసమున్మూలనముజ్జ్వలన్తముషస్యశీతాంశుమివోదయాద్రిః ।। 32 ।।

ఉషేతి। సః అనిరుద్ధః। ఉషాభిధాయాం ఉషానామ్న్యాం భార్యాయామ్। వైరిణ ఏవ నగాః పర్వతాః తేషాం ఓఘస్య సమూహస్య వజ్రమ్ అత ఏవ వజ్రసంజ్ఞం సుతమ్ అజీజనత్। జనయామాస। కథమివ ఉదయాద్రిః ఉదయపర్వతః ఉషసి ఉఃషకాలే తమసః అన్ధకారస్య సమున్మూలనం యస్మాత్తమ్। ఉజ్వలన్తం ప్రకాశమానం అశీతాముంమివ సూర్యమివ ।। 32 ।।

యః పృథ్వీపతిమౌలిరత్నఘటితశ్రీపాదపీఠః క్షితౌ

యః స్వర్గీశ్వరఫాలమణ్డనకరశ్రీపాదరేణుర్దివి।

యః శ్రేయఃపథపాన్థసజ్జనమనః పాథేయగేయోదయ-

స్తస్య ద్వారవతీ పురీ ప్రియతమా సేయం బభూవాసమా ।। 33 ।।

య ఇతి। యః క్షితౌ పృథివీపతీనాం రాజ్ఞాం మౌలిరత్నైః ముకుటరత్నైః ఘట్టితం సఙ్ఘృష్యమాణం శ్రీపాదపీఠం శ్రీపాదపాదుకా యస్య సః। సమస్తపృథివీపతిభిః నమస్కృత ఇత్యర్థః। యః శ్రీకృష్ణః దివి స్వర్గే స్వర్గీశ్వరాణాం దేవానాం ఫాలస్య లలాటస్య మణ్డనం కరోతీతి స తథోక్తః స చాసౌ శ్రీపాదరేణుర్యస్య సః దేవైరపి నమస్కృత ఇత్యర్థః యః శ్రేయః పథపాన్థాః మోక్షమార్గపథికాః తే చ చే సజ్జనాః తేషాం మనసః పాథేయభూతః పథఇగమనసమయే స్వభోజనార్థ విక్రేయద్రవ్యభూత ఇత్యర్థః। గేయః ఉదయో యస్య సః। మోక్షమార్గే నిరతైః సద్భిర్గేయ ఇత్యర్థః। తస్య శ్రీకృష్ణస్య సేయమ్ అసమా ద్వారవతీ పురీ ప్రియతమా బభూవ ।। 33 ।।

మధ్యేసముద్రం మణిమఞ్జుమౌలివిద్యోతితాశాదశకః స దేవః।

అద్యాపి భైష్మ్యా సహ భాసయంస్తామాద్యః పుమానార్యవృతః కిలాస్తే ।। 34 ।।

మధ్యేసముద్రమితి। మణిభిః మఞ్జుః మనోహరః మౌలిః తేన విద్యోతితమ్ ఆశాదశకం యస్య స తథోక్తః। ఆద్యః పురాణః పుమాన్ పురుషః। ఆర్యైః ఋష్యాదిభిః వృతః స దేవః శ్రీకృష్ణః అద్యాపి అధునాఽపి సముద్రస్య మధ్యే మధ్యేసముద్రమ్। పారే మధ్యే షష్ఠ్యా వేతి(1) సమాసః। తాం భాసయన్ భైష్మ్యా సహ ఆస్తే తిష్ఠతి। ద్వారవత్యామ్ అద్యాపి శ్రీకృష్ణో రుగ్మిణ్యా సహ తిష్ఠతీతి పౌరాణికీ కథా(2) ।। 34 ।।

కుశస్థలీ(3) సా కుశలైకగమ్యా ప్రశస్తకీర్తేః ప్రథితా పురీయమ్।

శరీరిణాం సర్వపుమర్థసార్థకరీ నరీనర్తు మదన్తరఙ్గే ।। 35 ।।

F.N. 1. పా.సూ. (2/1/18)

2. నిత్యం సన్నిహితస్తత్ర భగవాన్ మధుసూదనః 11.భా. 11/31/24

3. త్రివిక్రమో విజయతే త్రయీ విఖ్యాతవిక్రమః।

యః కుశం దమయిత్వేమాం చక్రే విప్రకుశస్థలీమ్ ।। - ఇతి తీర్థప్రబంధే (1/91)

కుశస్థలీతి। శరీరిణాం సర్వపుమర్థసార్థకరీ సకలపురుషార్థసమూహప్రదా। కుశలైకగమ్యా సజ్జనైకగమ్యా। ప్రథితా పురాణాదిషు ప్రసిద్ధా। ప్రశస్తకీర్తేః శ్రీకృష్ణస్య। సేయం కుశస్థలీ ద్వారవతీ పురీ మదన్తరఙ్గే మమ మానసే నరీనర్తు నృత్యతు। సదా మద్ధ్యానగోచరాఽస్త్విత్యర్థః ।। 35 ।।

వన్దారుద్విజవర్యవాఞ్ఛితనిజధ్యానక్షమాశఙ్కరః

స్వర్వాగ్మివ్రజవర్ణ్యదిగ్వితకృత్కర్మౌగరాజత్కరీ।

రుద్రాణీపతిమాన్యరాజితగతిః సత్యాసహాయః సతాం

తాం రేమే వరదః స్వబన్ధురుచిరాం రక్షన్పురీమద్భుతామ్ ।। 36 ।।

వన్దారుద్విజవర్యేతి। వన్దారుద్విజవర్యైః వన్దనశీలబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠైః వాఞ్ఛితః నిజధ్యానో యస్య స తథోక్తః। క్షమాయాః భూమేః శం సుఖం కరోతీతి క్షమాశఙ్కరః। స్వః స్వర్గే యే వాగ్మినో బృహస్పత్యాదయః తేషాం వ్రజేన సమూహేన వర్ణ్యాని। దిక్షు వితతిం విస్తారం కుర్వతీతి దిగ్వితతికృన్తి। దిక్షఉ విస్తృతానీత్యర్థః। తాని చ తాని కర్మాణి చ తేషామ్ ఓఘైః సమూహైః రాజన్ కరీ అస్యాస్తీతి స్వర్వాగ్మివ్రజవర్ణ్యదిగ్వితతికృత్కర్మౌఘరాజత్కరీ రుద్రాణీపతినా పార్వతీపతినా శివేన। మాన్యా మానితా రాజితగతిః శోభితగతిః। కైలాసయాత్రాఖ్యా యస్య స తథోక్తః। తస్యాసహాయః సత్యభామా సహాయో యస్య స తథోక్తః సతాం వరదః శ్రీకృష్ణః స్వబన్ధుభిః యాదవైః సహ రుచిరామ్ అద్భుతాం ఆశ్చర్యభూతాం తాం పురీం రక్షన్ రేమే ।। 36 ।।

కృష్ణస్యోదయవర్ణనైః సుచరితస్తోమస్తవైస్సూక్తిభిః।

సుశ్లోకైః సుభగా రసైశ్చ వివిధైః స్వానన్దసర్గేర్వృతా।
దుష్టాగమ్యనిజార్థతోషితఖగా సాఽస్యాః కృతేర్వైఖరీం
బిభ్రాణేన విభాతి (1)విఠ్ఠలపురీ విష్వక్సువర్ణోజ్జ్వలా ।। 37 ।।

F.N. "వేదనం విత్ జ్ఞానమ్। విద్ జ్ఞానేఽస్మాత్ `సంపదాదిభ్యః క్విప్' (3/3/64) ఇతి భావే క్విప్, తేన ఠాః శూన్యాః, ఠః శూన్యే చ బృహద్ధ్వనావిత్యభిధానాత్। తాన్ లాతి స్వీకరోతీతి విఠ్ఠలః। లాఽఽదానేఽస్మాత్ `ఆతోఽనుపసర్గే కః' (3/2/3) ఇతి కః। ఆతో లోపశ్చేత్యాలోపః। అజ్ఞానుగ్రాహక ఇత్యర్థః।" ఇతి ... అనయే తు "వేధనం విత్, యాఞ్చా విథ్ యాచతే క్విబన్తః। తయా ఠాః శూన్యా నిస్పృహాస్తాన్ లాతీతి విఠ్ఠల' ఇతి వ్యాచక్షతే" - ఇతి చ తత్రైవ। ఇతి ప్రక్రియాకౌముదీవ్యాఖ్యాయామ్ (ప్రకాశే)

చక్రబన్ధోఽయం శ్లోకః। అస్మిన్ శ్లోకే వాదిరాజకృతరుగ్మిణీశవిజయ ఇతి కవినామ కావ్యనామ చాస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్। చక్రబన్ధోద్ధారప్రకారస్తు। మణ్డలాకారేణ ఏకాం రేఖాం లిఖిత్వా మధ్యే పశ్చిమభాగస్థరేఖామారభ్య పూర్వభాగస్థరేఖాపర్యన్తం పూర్వాయామం రేఖాద్వయం మధ్యే యథా వీథీ భవతి తథా లిఖేత్। తథోత్తరభాగస్థితరేఖామారభ్య దక్షిణాయామం రేఖాద్వయం దక్షిణభాగాస్థితరేఖాపర్యన్తం మధ్యే యథా వీథీ భవతి తథా లిఖేత్। తథా వాయవ్యదిగ్భాగస్థితరేఖామారభ్య ఆగ్రేయదిగ్భాగస్థితరేఖాపర్యన్తం గీర్ఘాకారేణ రేఖాద్వయం పూర్వవల్లిఖేత్। ఏవం వీథీత్రయలేఖనే షట్కోణచక్రాకారతా భవతి। తత్ర ఏకైకపాదస్థితాష్ట

ాదశాక్షరాణాం వీథీత్రయస్యాదావన్తే చ అష్టాదశాక్షరస్థానాని యథా భవన్తి తథా పరితః పునరపి రేఖాష్టకం లిఖేత్। పాదత్రమధ్యస్థితైకవర్ణస్య మధ్యే ఏకమేవ స్థానం కల్పయేత్। ఏవమ్ ఏకోనవింశతివర్ణాత్మకపాదత్రయం ప్రాగయాతవీథీం ఆరభ్య వీథీత్రయే లిఖేత్। అన్త్యపాదస్థితైకోనవిశత్యక్షరేషు ఆద్యాక్షరం పునర్వర్ణద్వయమధ్యస్థితపఞ్చాక్షరాణి చ విహాయ ద్వే ద్వే అక్షరే వీథీత్రయమధ్యస్థితషట్కోణేషు లిఖేత్। ఉర్వరితాని షడక్షరాణి తు పాదత్రయాద్యన్తస్థషడక్షరాత్మకత్వాత్ న పృథక్ లిఖేతచ్। ఏవం చకబన్ధే శ్లోకపాదచతుష్టయాక్షరాణాం లేఖనే కృతే సతి వీథీత్రయస్థితపాదత్రయాదిభాగస్థవర్ణత్రయాత్ తృతీయేషు స్థానత్రయేషు వీథీత్రయస్థపాదత్రయాన్తిమవర్ణత్రయాత్ పూర్వభాగస్థితస్థానత్రితయేన రుగ్మిణీశవిజయ ఇతి కావ్యనామ భవతి। పూర్వవత్పాదత్రయాదిభాగస్థాష్టమస్థానత్రికే చమమభాగస్థితాష్టమస్థానత్రికే చ వాదిరాజకృతి రితి కవినామ చ భవతి। స్థానపఞ్చకే

వర్ణద్వయం ద్వేధా యథా ఆయాతి మధ్యస్థానే అన్తిమస్థానే చ వర్ణద్వయం ద్వేధా యథా ఆయాతి ద్వాదశస్థానేషు కావ్యనామ కవినామ చ యథా ఆయాతి తథా ప్రాగేవాలోచ్య పద్యరచనా కర్తవ్యా। అతః కవేరిదం మహత్కౌశలమ్॥

కృష్ణస్యేతి। కృష్ణస్య ఉదయః ధనాగమాద్యుదయః తస్య వర్ణనైః ఇన్ద్రేణ సుధర్మా దత్తా। కుబేరేణ నిధయో దత్తాః। సముద్రేణ నానావిధరత్నాని దత్తాని। భూస్థరాజాదిభిః నానావిధద్రవిణాని దత్తాని। ఇత్యాదివర్ణనైః శ్రీకృష్ణస్య సుచరితానాం దానవ్రతయజ్ఞాదిసత్కర్మాచరణానాం స్తోమః సమూహః తస్య స్తవైః స్తుతిభిః। కృష్ణస్య సూక్తిభిః మనోహరవచనైః శ్రీకృష్ణస్యేతి సర్వత్ర సమ్బన్ధః। శ్రీకృష్ణసుశ్లోకైః దుష్టసంహరణసముద్రామృతీకరణాదిశోభనయశోభిః సుభగా మనోహరా। కావ్యపక్షే తు కేషుచిత్సర్గేషు శ్రీకృష్ణస్యోదయవర్ణనైః అలౌకికాకారేణాయముదితో న తు లౌకికో బాల ఇవేతి వర్ణనైః సూర్యోదయసామ్యాదివర్ణనైశ్చ సుభగా। కేషుచిత్సర్గేషు చరితస్తోమైః పూతనావధమారభ్య రుగ్మిణీవివహకుమారోదయపర్యన్తం సుచరితానాం స్తోమస్తవైః సుభగేతి సర్వత్ర సమ్బన్ధః। సూక్తిభిః ఉత్ప్రేక్షాద్యలఙ్కారరచితవచనైః సుశ్లోకైః అనుప్రాసాద్యలఙ్కృతపద్యైః సుభగా। సమీచీనః ఆనన్దః స్వానన్దః సుఖం తస్య సర్గః ఉత్పత్తిః యేభ్యస్తే తథోక్తాః తైః। వివిధైః రసైః మధురాదిషడ్రసైః వృతా। కావ్యపక్షే వివిధైః రసైః శృఙ్గారాదిభిః శోభనః ఆనన్దః యేభ్యస్తే స్వానన్దాః తే చ తే సర్గాః తైః। శుభకరపరిచ్ఛేదైః వృతా। దుష్టైః దుర్జనైః అగమ్యాః అప్రాప్యాః నిజార్థాః స్వోపవనాదిషు విద్యమాన-ఫలాదిపదార్థాః తైస్తోషితాః ఖగాః పక్షిణో యయా సా। కావ్యపక్షే దుష్టైః అవ్యు-త్పన్నైః అగమ్యాః జ్ఞాతుమశక్యాః నిజార్థాః శబ్దార్థాః తైః తోషితాః। ఖే ఆకాశే గచ్ఛన్తి తే ఖగాః దేవాః యయా సా। విష్వక్ సమన్తాత్ సువర్ణేన హేమ్నా ఉజ్జ్వలా। కావ్యపక్షే సమీచీనవర్ణైః అక్షరైః ఉజ్వలా। సా విఠ్ఠలపురీ శ్రీకృష్ణపురీ ద్వారావతీ అస్యాః కృతే కావ్యస్య వైఖరీం ప్రౌఢిం బిభ్రాణేవ విభాతి ॥ 37 ॥

యస్మిన్మఙ్గలదేవతాఽఖిలజగన్మాతా రమా నాయికా
పద్మాపద్మభవాదిసేవ్యచరణస్తద్వల్లభో నాయకః।
అశ్వగ్రీవదయాపయోబ్ధిఫలితం ప్రాగ్ర్యోక్తిరత్నోజ్జ్వలం
తద్ధాసానుగవాదిరాజరచితం కావ్యం విభావ్యం బుధైః ॥ 38 ॥

ఏవం సమాపితకావ్యః కవిః కవికులాగ్రేసరః శ్రీవాదిరాజమునిః స్వకృతస్య కావ్యస్య నాయకీనాయకౌ ప్రదర్శయన్ సర్వోపాదేయతామాహ। యస్మిన్నితి। యస్మిన్ కావ్యే మఙ్గలదేవతా అఖిలజగన్మాతా రమా రుగ్మిణీ నాయకీ। పద్మా లక్ష్మీః పద్మభవో బ్రహ్మ

తదాదిభిః దేవైః సేవ్యచరణః తస్యాః రుగ్మిణ్యాః వల్లభః ప్రియః శ్రీకృష్ణః నాయకః। అశ్వగ్రీవస్య దయా కృపైవ పయోబ్ధిః క్షీరసముద్రః తేన ఫలితాని ఉత్పన్నాని ప్రాగ్ర్యోక్తిరత్నాని। తైః ఉజ్జ్వలమ్। తస్య హయగ్రీవస్య దాసాః శ్రీమదాచార్యాదయః తేషామనుగేన భృత్యేన వాదిరాజేన వాదిరాజాఖ్యయతినా రచితం కావ్యమ్। బుధైర్విద్వద్భిః। విభావ్యమ్ ఉపాదేయం ప్రతిపాద్యమ్। నాయకీనాయకయోరత్యుత్తమత్వాత్ ఇదం కావ్యం విద్వద్భిరుపాదేయం భవేదిత్యర్థః ।। 38 ।।

కృష్ణః కావ్యకృతే స్వహస్తకమలచ్ఛత్రం ప్రదద్యాత్ప్రభుః

సచ్ఛాస్త్రాభిధరమ్యరాజ్యపదవీం(1) సుజ్ఞానయానం ముదా।

స్వాంఘ్ర్యారాధనకఙ్కణం కరయుగే కైఙ్కర్యహారం గలే

స్వాత్మానం హృది నిత్యచిన్తనధనం సద్యుక్తిరత్నాన్యపి ।। 39 ।।

ఇదానీం విరక్తయతిత్వేన లౌకికపలానపేక్షః కావ్యకర్తా కవిః లౌకికానాం కటకఛత్రశిబికాదీనామేవ లోకే శ్లాఘ్యత్వాత్। లౌకికఫలోపమతయా స్వాలౌకికఫలం కావ్యనాయకాదభ్యర్థయతే। కృష్ణ ఇతి। ప్రభుః కావ్యనాయకః శ్రీకృష్ణః కావ్యకృతే మహ్యం ముదా ప్రీత్యా స్వహస్తకమలఛత్రం ప్రదద్యాత్। స్వహస్తకమలం మచ్ఛిరసి నిదధ్యాదిత్యర్థః। ఛత్రస్యాపి కమలాకారత్వాత్ మస్తకోపరిధాయమాణత్వాచ్చ। స్వస్తోతుర్భక్తస్య మమ మస్తకే కృపయా నిక్షిప్తం హరేర్విస్తృతహస్తకమలమేవ ఛత్రమితి భావః। సచ్ఛాస్త్రాభిధరమ్యరాజ్యపదవీం సత్ నిర్దోషం యచ్ఛాస్త్రం వేదాన్తశాస్త్రమిత్యర్థః। తదితి అభిధా నామ త్స్రయ తత్తథోక్తమ్। మద్రమ్యరాజ్యం తదేవ పదవీం పదం తామ్। స్వప్రభుత్వపోషకస్య స్వేన సదా విచార్యమాణస్య రాదయోగ్యవస్తునో రాజ్యత్వాత్ విద్వదగ్రేసరత్వాఖ్యప్రభుత్వపోషణహేతుభూతం సదా విచారాస్పదం యతిరాజయోగ్యం వేదాన్తశాస్త్రమేవ మమ రాజ్యమితి భావః। సుజ్ఞానయానం సమ్యగ్జ్ఞానలణాన్దోలికామ్ అతిదూరస్థమోక్షనారీప్రాప్తిహేతుభూతత్వాత్ జ్ఞానస్య యానత్వమితి భావః। కరయుగే స్వాంఘ్ర్యారాధనమేవ కఙ్కణం రత్నఖచితం కఙ్కణమ్। "శౌచౌ కరౌ నో కురుతః సపర్యాం హరేర్లసత్కాఞ్చనకఙ్కణౌ వే" తి(2) వచనాత్ హర్యారాధనమేవ కరభూషణమితి భావః। గలే కణ్ఠే కైఙ్కర్యహారం దాస్యరూపకణ్ఠమాలామ్ అవనతకన్ధరస్యైవ దాసత్వాత్। "కామం తు దాస్య" ఇత్యుక్త్వా శ్లాఘ్యత్వాచ్చ

F.N. 1. `రాజ్యం మే తవ శాస్త్రమేవ' (12/21)

`ఛత్రం మూర్ధ్ని కృతం భవతాపహరం హస్తారవింది తవ।।' (12/2)

నిత్యం భక్తివిరక్తిదైన్యశమనజ్ఞానాదిలాభో ధనమ్ । (12/2)

దాస్యమేవ కణ్ఠభూషణమితి భావః। హృది స్వాత్మనమ్। అతితుష్టో రాజా సదా స్వభృత్యగృహ ఏవ తిష్ఠతీత్యత ఇదం ప్రార్థితమితి భావః। నిత్యచిన్తనధనం సదా ధ్యానలక్షణం ధనమ్। సత్యో నిర్దుష్టాః యా యుక్తయః తా ఏవ రత్నాన తాన్యపి హరిసర్వోత్తమత్వసాధకయుక్తిరత్నాన్యపి ముదా ప్రదద్యాత్। ధ్యానస్య ధనత్వం యుక్తీనాం రత్నత్వం చ సుప్రసిద్ధమేవేతి భావః ।। 39 ।।

హంసానాం హృదయఙ్గమం కవిలసద్భృఙ్గాదృతం మౌక్తిక-

ప్రఖ్యాగ్ర్యోక్తినవం ప్రబన్ధజలజం పాదేఽర్పితం స్యాద్ధరేః।

లక్ష్మీరమ్యకరే వరామరతతేః సన్మానసే శారదా-

నన్దం తత్పవనః స్వహృత్కృతగుణం వ్యా్పరయత్వఞ్జసా ।। 40 ।।

ఇదానీం స్వకృతకావ్య శ్రీపరివారసహితకృష్ణార్పితం కుర్వన్ కావ్యస్య ప్రచయం ప్రార్థయమానః శ్రీకృష్ణమాహాత్మ్యవర్ణనపరత్వాత్ శ్రీకృష్ణప్రియస్య స్వకావ్యస్య శ్రీకృష్ణచరణసమర్పణయోగ్యతాం రుగ్మిణీరూపలక్ష్మీవివాహోత్సవవర్ణనేన శ్రీకరపరిగ్రహయోగ్యతాం సకలసురాణాం స్వరూపేణ పరమప్రియత్వయోగ్యతాం వాగ్విలాసదాత్ర్యాః భారత్యాః సుఖప్రదత్వయోగ్యతాం స్వమతరహస్యవర్ణనపరత్వాత్ వైష్ణవమతధుర్యమధ్వాచార్యస్వరూపిపవనవిస్తార్యత్వయోగ్యతాం రమాదీనాం హరిప్రసాదాలంబిత్వరూపతత్వం చ స్పష్టం దర్శయితుం మృదుత్వమనోహరత్వాదిగుణైః శ్రావ్యం కావ్యం కమలతయా వర్ణయతి। హంసానామితి। ప్రబన్ధజలజమ్। కావ్యాఖ్యకమలం జలాజ్జాతమితి వ్యుత్పత్తేః। జలజమితి వదతా స్వగర్వపరిహారోఽపి సూచ్యతే। కీదృశం ప్రబన్ధజలజం నవం అపర్యుషితమ్। ఛాయాపహారమితి ధ్వనిః। పునః కీదృశం హంసానాం హృదయఙ్గమమ్। హరివిషయకత్వాత్పరమహంసప్రియమ్। కమలమపి హంసపక్షిప్రియమ్। పునః కీదృశం కవయ ఏవ లసన్తో భృఙ్గాః తైరాదృతమ్। పునః కీదృశం మౌక్తికప్రఖ్యాః ముక్తాహారసదృశాః అగ్ర్యా ఉత్తమాః ఉక్తయో యస్య స తథోక్తః। తమ్। కమలమపి నిధితయా ముక్తాఫలజన్మభూమిత్వాత్ మౌక్తికోపేతమ్ ఏతాదృశం ప్రబన్ధం ఏవ కావ్యమేవ జలజం హరేః పాదే అర్పితం స్యాదిత్యన్వయః। కమలేన హరిచరణార్చనస్యోచిత్వాత్ హరిచరణస్యాపి

కమలస్థానత్వాదితి భావః। పశ్చాల్లక్ష్మీరమ్యకరే అర్పితం స్యాదితి సమ్బన్ధః। ఇదం ప్రబన్ధజలజం లక్ష్మీ కరేణ గృహీత్వా లాలయత్విత్యర్థః "పద్మద్వయాభయకరోద్యతపద్మహస్తా"(1) మిత్యుక్త్యా లక్ష్మీకరస్య పద్మయోగస్థానత్వాదితి భావః। అనన్తరం వరామరతతేః ఉత్తమబ్రహ్మాదిసమూహస్య సన్మానసే సమీచీనమనసి అర్పితం స్యాదిత్యన్వయః। మానససరోవరే కమలావస్థితేరౌచిత్యాదితి భావః। బ్రహ్మాదయో దేవాః ఇదం కావ్యం స్వమనసి ఆనీయ సన్తోషం కుర్వంత్విత్యర్థః। వాగభిమానిత్వాత్ విశిష్య సరస్వతీపరిగ్రాహ్యత్వం ముఖ్యప్రాణమతానువృత్తిత్వాత్తేన ప్రచయఇచ్ఛ ప్రార్థయమాన ఆహ శారదేతి। పవనః ముఖ్యప్రాణః శారదాయాః సరస్వత్యాః ఆనన్దః సన్తోషో యస్మాత్తతథోక్తమ్। స్వహృత్కృతగుణం స్వహృది అఙ్గీకృతగుణః స్వమతోక్తరీత్యా విష్ణుసర్వోత్తమత్వాదిభగవద్గుణవర్ణనరూపగుణో యస్య తత్తథోక్తమ్। స్వమతప్రతిపాదితభగవన్మహిమ్నా మేవ వర్ణనాత్స్వమనఃప్రియమితి భావః। కమలపక్షే స్వహృది స్వాన్తర్భాగే కృతః స్థాపితః గుణః సౌరభ్యాదిః యేన తత్ తత్కావ్యజలజం అఞ్జసా సమ్యక్ విస్తారయతు। యథా వాయుః కమలోదరస్థసౌరభ్యగుణం సంగృహ్య దిక్షు విస్తారయతి। తథా పవనరూపత్వాన్ముఖ్యప్రాణః స్వమతానుకూలమేతత్కావ్యజలజం విస్తారయతు। సకలజనమనస్తోషకరతయా దిక్షు దిక్షు బుధశ్లాఘ్యతరం కరోత్విత్యర్థః। శ్రీహరిచరణసమర్పణానన్తరం లక్ష్మ్యాదీనాం ప్రియత్వోక్తేః తేషాం తద్దాసతా సూచితేతి సర్వమవదాతమ్ ।। 40 ।।

రోమ్ణాం హర్షణకారిణి శ్రవణతః పాపౌఘవిధ్వంసిని

ప్రేమ్ణా చిన్తయతాం విచిత్రవిమలశ్లాఘ్యార్థసన్దాయిని।

సఞ్జాతే భువి రుక్మిణీశవిజయే సద్వాదిరాజోదితే

సర్గోఽభూత్సురమణ్డలీషు సుతరామేకోనవింశో ముదామ్ ।। 41 ।।

ఇతి శ్రీమత్కవికులతిలకశ్రీమద్వాదిరాజతీర్థపూజ్యచరణవిరచితే

రుక్మిణీశవిజయే ఏకోనవింశః సర్గః ।।

F.N. 1. తన్త్రసారసఙ్గ్రహే। (4/56)

రోష్ణామితి। సురమణ్డలీషు ముదాం ఏకోనవింశః సర్గః అభూదిత్యర్థః।।

న శబ్దశాస్త్రే ప్రావిణ్యం నాలఙ్కారనయే తథా।
కేవలం గురుకారుణ్యాట్టీకేయ లిఖితా మయా ।। 1 ।।

ఇతి శ్రీమత్కవికులతిలకవాదిరాజపూజ్యచరణవిరచిత రుక్మిణీశవిజయస్య

మహాకావ్యస్య టీకాయాం లక్ష్మీపతిభట్టోపాధ్యాయ సునునారాయణాచార్యేణ

కృతాయాం ఏకోనవింసః సర్గః ।।

।। శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు ।।

సమపితం మయా భవేత్సుమధ్వనుత్తవాణినా।
రమారమేశపాదయోః ప్రభఞ్జనాభిధాయుజా।।